

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN:2149-3243

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume: 34

Sayı/Number: 1

**Ocak/January
ELAZIĞ 2024**

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

Cilt/Volume: 34

Sayı/Issue: 1

Ocak / January – 2024

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS İndex ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index and EBSCO

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere üç sayı hâlinde yayımlanır.
This journal is published three be annually in January, May and September every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.

In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.

Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt/Volume: 34 Sayı/Issue: 1

BAŞ EDİTÖR

Editor in Chief

Prof. Dr. Murat SUNKAR

EDİTÖR

Editor

Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN

İngilizce Dil Editörü

English Language Editor

Dr. Öğr. Üye. Naciye SAĞLAM

YAZI İŞLERİ

Editorial Secretary

Doç. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80
0-424-237 00 00

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web:

<http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128>
<http://dergipark.gov.tr/firatsbed>

Dizgi / Composition

Prof. Dr. Murat SUNKAR

Baskı / Print:

Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495
ELAZIĞ – 2022

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Murat SUNKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR (Afyon Kocatepe Ün., Afyon-Türkiye)
Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Ün., İzmir- Türkiye)
Prof. Dr. Ali Akın AKYOL (Ankara HBV Üniversitesi, Ankara- Türkiye)
Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Dr. Öğr. Üye. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)
Prof. Dr. Erkan Turan DEMİREL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye)
Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University, Liverpool-UK)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis-Türkiye)
Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Taşpolat SADIKOV (Karasayev BGU, Bişkek-Kırgızistan)
Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University, Iași-Romanya)
Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University, Lodz-Polonya)

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt / Volume: 34

Sayı / Issue: 1

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of The Issue

- Prof. Dr. Abdullah KÖK (Akdeniz Üniversitesi-Antalya) akok9@yahoo.com
Prof. Dr. Adem DOĞAN (Fırat Üniversitesi-Elazığ) ademdogan23@hotmail.com
Prof. Dr. Ahmet DOĞAN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir) ahmetdogan@ahievran.edu.tr
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi-Elazığ) bahirselcuk@gmail.com
Prof. Dr. Emine Nihal LINDBERG (Kastamonu Üniversitesi-Kastamonu) ahioglu@kastamonu.edu.tr
Prof. Dr. Emre Ozan AKSÖZ (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir) ozana@anadolu.edu.tr
Prof. Dr. Enver AYDOĞAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) enver.aydogan@hbv.edu.tr
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi-Elazığ) ealkaya@firat.edu.tr
Prof. Dr. Ferruh AĞCA (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi-Eskişehir) ferruhagca@gmail.com
Prof. Dr. Gül Deniz DOKGÖZ (Dokuz Eylül Üniversitesi-İzmir) deniz.dokgoz@deu.edu.tr
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ (Erciyes Üniversitesi-Kayseri) hakkibuyukbas@erciyes.edu.tr
Prof. Dr. Hasan TOPBAŞ (İnönü Üniversitesi-Malatya) hasan.topbas@inonu.edu.tr
Prof. Dr. Hilal Tuğba ÖRMECİOĞLU (Akdeniz Üniversitesi-Antalya) ormecioglu@akdeniz.edu.tr
Prof. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR (Fırat Üniversitesi-Elazığ) ioakdemir@firat.edu.tr
Prof. Dr. Kerem DOKSAT (İstanbul Beykent Üniversitesi-İstanbul) mehmetkeremdoksat@beykent.edu.tr
Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT (Pamukkale Üniversitesi-Denizli) vnalbant@gmail.com
Prof. Dr. Muhammet Fatih KANTER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis) fatih.kanter@hotmail.com
Prof. Dr. Murat SEZGİN (Uşak Üniversitesi-Uşak) murat.sezgin@usak.edu.tr
Prof. Dr. Muzaffer BAKIRCI (İstanbul Üniversitesi-İstanbul) mubak@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Nuray TETİK DİNÇ (Balıkesir Üniversitesi-Balıkesir) nteetik80@yahoo.com
Prof. Dr. Nurdan AKINER (Akdeniz Üniversitesi-Antalya) nurdanakiner@akdeniz.edu.tr
Prof. Dr. Rıza GÖKLER (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Ankara) rizagokler@ybu.edu.tr
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK (Dicle Üniversitesi-Diyarbakır) sozcelik@dicle.edu.tr
Prof. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU (Pamukkale Üniversitesi-Denizli) hasiloglu@pau.edu.tr
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi-Malatya) suleyman.caldak@inonu.edu.tr
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi-Amasya) sozdemir@amasya.edu.tr
Prof. Dr. Şükrü BALCI (Selçuk Üniversitesi-Konya) sukrubalci@selcuk.edu.tr
Prof. Dr. Yener PAZARCIK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) ypazarcik@comu.edu.tr
Prof. Dr. Yıldırım ATAYETER (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta) yatayeter@sdu.edu.tr
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ (Pamukkale Üniversitesi-Denizli) ykilic@pamukkale.edu.tr
Doç. Dr. Ahmet GÖÇEN (Harran Üniversitesi-Şanlıurfa) ahmet135@gmail.com
Doç. Dr. Ali BALTACI (Artvin Çoruh Üniversitesi-Artvin) baltaci7@gmail.com
Doç. Dr. Burak BAŞKAN (Erzurum Teknik Üniversitesi-Erzurum) burak.baskan@erzurum.edu.tr
Doç. Dr. Cemile BAHTİYAR KARADENİZ (Ordu Üniversitesi-Ordu) cbkaradeniz@gmail.com
Doç. Dr. Çiğdem AYTEKİN (Hacettepe Üniversitesi-İstanbul) cigdemcicek83@gmail.com
Doç. Dr. Çiğdem MENTEŞOĞLU CHATZODAS (Balıkesir Üniversitesi-Balıkesir) cigdementesoglu@gmail.com
Doç. Dr. Duygu HİDİROĞLU (Mersin Üniversitesi-Mersin) duyguhidiroglu1@gmail.com
Doç. Dr. Esra ÖZKAN PİR (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi-Erzincan) esraozkanpir@gmail.com
Doç. Dr. Fikret ÇELİK (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir) fikretcelik@anadolu.edu.tr
Doç. Dr. Harun DANIŞMAZ (Munzur Üniversitesi-Tunceli) harundanismaz@gmail.com
Doç. Dr. Mehmet KIRLIOĞLU (Karabük Üniversitesi-Karabük) kirlioglumehmet@gmail.com
Doç. Dr. Nalan ALBUZ (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi-Zonguldak) albu@beun.edu.tr
Doç. Dr. Oğuz ŞİMŞEK (Dokuz Eylül Üniversitesi-İzmir) oguz.simsek@deu.edu.tr
Doç. Dr. Onur BAMYACI (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) aobamyaci@comu.edu.tr
Doç. Dr. Özcan DEMİR (Dicle Üniversitesi-Diyarbakır) ozcandd@hotmail.com
Doç. Dr. Özge DEMİRBULAT (Balıkesir Üniversitesi-Balıkesir) ozgegudu@hotmail.com
Doç. Dr. Özlem ÖZKAN (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi-Ankara) ozlem.ozkan@msgsu.edu.tr
Doç. Dr. Raziye PEKŞEN AKÇA (Kayseri Üniversitesi-Kayseri) rpeksenakca@kayseri.edu.tr
Doç. Dr. Selçuk SEÇKİN (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi-Ankara) selcukseckin@gmail.com

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

- Doç. Dr. Süleyman DOST (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta) suleyman.dost@hotmail.com
Doç. Dr. Şenay SABAH ÇELİK (Ankara Üniversitesi-Ankara) senaysabah@gmail.com
Doç. Dr. Tuncay Yavuz ÖZDEMİR (Fırat Üniversitesi-Elazığ) tyozdemir@firat.edu.tr
Doç. Dr. Vildan IŞIK (Düzce Üniversitesi-Düzce) vildani@duzce.edu.tr
Doç. Dr. Zehra EMİNAĞAOĞLU (Artvin Çoruh Üniversitesi-Artvin) zeminagaoglu@artvin.edu.tr
Doç. Dr. Zeki KARATAŞ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi-Rize) zeki.karatas@erdogan.edu.tr
Doç. Dr. Zübeyde SÜLLÜ (Kastamonu Üniversitesi- Kastamonu) zsullu@kastamonu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Dilek Yeliz MAKTAL CANKO (Ege Üniversitesi-İzmir) dymaktal@hotmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bilge Kağan ÖNAÇAN (İstanbul Okan Üniversitesi-İstanbul) mbko@yahoo.com
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet MUTLU (Karabük Üniversitesi-Karabük) mehmetmutlu@karabuk.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Okan AÇIL (Erzurum Teknik Üniversitesi-Erzurum) okan.acil@erzurum.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk İNCİLİ (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis) ofarukincili@kilis.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Selma BULUT (Kırklareli Üniversitesi-Kırklareli) selma.bulut@klu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Tülin CENGİZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) tulin.cengiz@hbv.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Zafer AYAZ (Gazi Üniversitesi-Ankara) zafer@gazi.edu.tr

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Arkeoloji / Archaeology	
Abdulkadir ÖZDEMİR, Sibel CAN (Araştırma Makalesi) Yeni Araştırmalar Işığında Elazığ Arkeolojisi ve Eski Çağ Tarihi <i>Elazığ Archaeology and Ancient History in the Light of New Research</i>	1 15
Coğrafya / Geography	
Fatih AYHAN (Araştırma Makalesi) Kalkınma Planları Ekseninde Türkiye’de Karayolu Ulaşımında Görülen Gelişmeler (1963-2023) <i>Developments in road transport in Turkey in the Axis of Development Plans (1963 -2023)</i>	17 34
Dil ve Edebiyat / Language and Literature	
Bahir SELÇUK, Abdulsamet DEMİRBAĞ (Araştırma Makalesi) Palu’da Yaşayan Bir Gelenek: Bâtil-Nâme Duası İle Sihir Bozma <i>A Living Tradition in Palu: Breaking a Spell With Bâtil-nâme Prayer</i>	35 46
Fettah KUZU (Araştırma Makalesi) Şeref Hanım’ın Şiirlerinde Şeyh Gâlib Etkisi: “Eylerdi Yâr” Redifli Gazeli Bağlamında <i>The Influence of Sheikh Galib in Poems of Seref Hanım: In the Context of the Poem with “Eylerdi Yar” Redif</i>	47 56
Veysel İbrahim KARACA, Ahmet BURAN (Araştırma Makalesi) Çağdaş Türk Lehçelerinde /ñ/ Sesi <i>/ñ/ Sound in Contemporary Turkish Dialects</i>	57 68
Eğitim Bilimleri / Education Sciences	
Hatice UYANIK, Sibel TEMİZBAŞ ÖNER (Araştırma Makalesi) Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Coğrafya Konularının Öğretiminde Kullandıkları Yöntem ve Tekniklerin İncelenmesi (Bafra Örneği) <i>An Investigation of The Methods and Techniques Used by Social Studies Teachers in Teaching Geography Subjects (Bafra Sample)</i>	69 80
Mahmut SAĞIR, Abdulkadir NACAR (Araştırma Makalesi) Okullarda Örgütsel DNA’nın Örgütsel Sosyalleşmeye Etkisi <i>The Effect of Organizational DNA on Organizational Socialization in School</i>	81 95
Güzel Sanatlar / Fine Arts	
Berna KARAÇALI (Araştırma Makalesi) Çağdaş Sanat/Tasarımda Form <i>Form in Contemporary Art/Design</i>	97 114
Hicran Hanım HALAÇ, Dilara Merve KELKİT (Araştırma Makalesi) Tarihi Çevrede Dönüşüm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi <i>Bibliometric Analysis of Postgraduate Thesis on Transformation in the Historical Environment</i>	115 131
Uğur DEMİRBAĞ (Araştırma Makalesi) Kırsal Mimari Mirasın Korunması Bağlamında Bir Saha Etüdü: Çeltik Köyü Örneği <i>A Field Study In The Context Of Conservation Of Rural Architectural Heritage: The Example Of Çeltik Village</i>	133 148
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences	
Ahmet GÜMÜŞ (Araştırma Makalesi) Ağrı İlindeki Kadın ve Genç Girişimcilerin Kurdukları İşletmelerle İlgili Nitel Bir Araştırma <i>A Qualitative Study on the Businesses Established by Women and Young Entrepreneurs in the City of Ağrı</i>	149 166
Ahmet TÜRK, Cezmi ERVÜZ, Feyza ÖZLER ERVÜZ (Araştırma Makalesi) Suriyelilere Yönelik Tehdit Algısının Yabancı Düşmanlığına (Zenofobi) Etkisi <i>The Effect of Threat Perception Towards Syrians on Xenophobia</i>	167 176

Akın AKPUR (Araştırma Makalesi) Exploring the potential and limitations of chatgpt in academic writing and editorial tasks <i>Akademik Yazım ve Editöryel Görevlerde Chatgpt'nin Potansiyelini ve Sınırlarını Keşfetmek</i>	177 186
Ayşen ACUN KÖKSALANLAR (Araştırma Makalesi) Turist Rehberleri Gözünden İznik Turizminin SWOT Analizi <i>The SWOT Analysis of Tourism of İznik from Tourist Guides Perspective</i>	187 200
Erden KİŞİ (Araştırma Makalesi) 11 Eylül'den Bugüne, Avrupa'da İslam Karşıtı Hareketler Üzerine Bir Analiz: İsveç Örneği <i>An Analysis on Anti-Islamic Movements in Europe From 11 September to Present: The Case of Sweden</i>	201 216
İbrahim AYDIN (Araştırma Makalesi) AİHM Kararları Işığında Terörle Mücadelede İdari Kolluğun Genel İzleme ve Takip Yetkisi ve Özel Hayatın Korunması <i>General Monitoring and Pursuit Authority of Administrative Law Enforcement in the Fight against Terrorism, and Protection of Private Life in the Light of ECHR Decisions</i>	217 235
İlkay GÜLERYÜZ, Lütfi SÜRÜCÜ, İbrahim YIKILMAZ (Araştırma Makalesi) The moderator role of leader member exchange on the effect of loneliness at work on organizational citizenship behavior <i>İş Yaşamında Yalnızlığın Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisinde Lider Üye Etkileşiminin Düzenleyici Rolü</i>	237 250
Makbule Ezel DÜNDAR, Nurcan YÜCEL, Atilla YÜCEL (Araştırma Makalesi) Ağızdan Ağıza İletişim: Türkiye'ye Gelen Hollandalı ve Belçikalı Turistlerin Konaklama İşletmelerine Yönelik Yorumlarının İncelenmesi <i>Electronic Word-of-Mouth Communication: An Analysis of Dutch and Belgian Tourists' Comments on Accommodation Establishments in Türkiye</i>	251 268
Mehmet Emin BEGTİMUR, Parisa ALİZADE (Araştırma Makalesi) THY'nin Sosyal Medya Pazarlama Aktivitelerinin Marka Güveni ve Marka Tercihi Üzerindeki Etkisi <i>The Impact of Social Media Marketing Activities of Turkish Airlines On Brand Trust and Brand Preference</i>	269 284
Tolga DEMİRHAN, İlker HACIOĞLU (Araştırma Makalesi) 6 Şubat 2023 Türkiye'deki Deprem Fırtınasının X (Twitter) Özelinde Tanımlayıcı Analizlerinin Yapılması <i>6 February 2023 Descriptive Analysis Of The Earthquake Storm In Turkey In Terms Of X (Twitter)</i>	285 300
İletişim / Communication	
Ahmet Maruf BAYSAL, Tamer KAVURAN (Araştırma Makalesi) 2023 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Siyasal Reklamlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış: Ak Parti ve CHP Örneğinde Göstergibilimsel Bir Analiz <i>A Comparative View of 2023 Presidential Election Political Advertisements: A Semiotic Analysis in the Case of Ak Party And Chp</i>	301 318
Hafize Nurgül DURMUŞ ŞENYAPAR (Araştırma Makalesi) A Social Media Sentiment Analysis on Renewable Energy Forms <i>Yenilenebilir Enerji Türleri Üzerine Bir Sosyal Medya Duygu Analizi</i>	319 334
Psikoloji / Psychology	
Ayşe GÖKMEN, Sedat BATMAZ (Araştırma Makalesi) İnternet Bağımlılığı, Yaşam Doyumu ve Bilişsel Davranışçı Terapi Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme <i>A Review on the Relationship Between Internet Addiction, Life Satisfaction and Cognitive Behavioral Therapy</i>	335 349
Ayşenur AYDIN, Arzu ÖZYÜREK (Araştırma Makalesi) Yetişkinlerin Çocuklukta Ebeveynleştirilme Düzeyleri İle Aile Bütünlük Duyguları Arasındaki İlişki ve Etkileyen Faktörler <i>Relationship Between Adults' Levels of Parenting in Childhood and Feelings of Family Integrity, and Influencing Factors</i>	351 367
Nuray TAŞTAN, Sahra RAYANA (Araştırma Makalesi) Kök Aileye İlişkin Aile Bütünlük Duygusunun Romantik İlişkilerde Öz Yeterliği Yordamasında Psikolojik Sağlamlığın Aracı Rolü <i>The Mediating Role of Psychological Resilience in the Prediction of Family Coherence Related to</i>	369 381

<i>the Family of Origin on Self-Efficacy in Romantic Relationships</i>	
Sanat Tarihi / Art History	
A. Nazlı SOYKAN, Şenol AÇIKGÖZ (Araştırma Makalesi)	
Bizans Resim Sanatında Hale ve Hale İçindeki Renklerin Sembolizmi Üzerine Görüşler	383
<i>The Halo in Byzantine Painting and on the Symbolism of the Colors in the Halo</i>	399
Tarih / History	
Vatan ALTAŞ, Cuma Ali YILMAZ (Araştırma Makalesi)	
Tevrat Hükümleri ve Mezopotamya Kanunları Işığında Kölelik	401
<i>Slavery in Light of the Torah Laws and Mesopotamian Codes</i>	418

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702

e-ISSN: 2149-3243

EDİTÖRLERDEN

Değerli okuyucular,

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 34. cilt 1. sayısını yayımlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda dergimize gönderilen yazılardan hakem süreci tamamlanan ve yayımlanabilir raporu alan 27 yazı yer almaktadır. Bu yazıların 1'i Arkeoloji, 1'i Coğrafya, 3'ü Dil ve Edebiyat, 2'si Eğitim Bilimleri, 3'ü Güzel Sanatlar, 10'u İktisadi ve İdari Bilimler, 2'si İletişim, 3'ü Psikoloji, 1'i Sanat Tarihi ve 1'i Tarih alanıyla ilgilidir. Türkiye'nin çeşitli yerlerinden makale göndererek dergimizin bu sayısına katkı yapan değerli bilim adamlarına; değerlendirme sürecinde, kıymetli zamanlarını ayırıp makaleleri bilimsel dikkat ve ciddiyetle inceleyen hakemlerimize ve dergiyi yayına hazırlarken katkı sunanlara teşekkür ederiz.

EDİTÖRLER

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

YENİ ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA ELAZIĞ ARKEOLOJİSİ VE ESKİ ÇAĞ TARİHİ*

Elazığ Archaeology and Ancient History in the Light of New Research

Abdulkadir ÖZDEMİR¹ ve Sibel CAN²

¹Doç. Dr., Firat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Elazığ, aozdemir@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3333-9118

²Yüksek Lisans, Firat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Elazığ, sibelcan612@gmail.com, orcid.org/0000-0002-2073-3063

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

06.12.2023

Kabul/Accepted:

23.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1401331

Anahtar Kelimeler

Elazığ, Eski Çağ, Arkeoloji, Keban Baraj Projesi, Yüzey Araştırması

Keywords

Elazığ, Ancient Age, Archaeology, Keban Dam Project, Survey

ÖZ

Doğu Anadolu Bölgesi'nin batısında yer alan Elazığ, bulunduğu jeopolitik konumu itibarıyla tarihöncesi dönemlerden günümüze kadar doğu ile batı arasında bir köprü görevi görmüştür. Murat Nehri ile Karasu Nehri'nin Elazığ'da birleşerek Fırat Nehri oluşturduğu bölge, tarihöncesi dönemden günümüze kadar tarımsal ve yaşamsal faaliyetlere elverişli düzlüklere ve bereketli ovalara sahip olarak birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Özellikle Erken Tunç Çağı ile birlikte ovalarda yerleşim sayısında bir artış görülür. Demir Çağı'ndan itibaren ise yüksek tepelere kurulan kaleler ve kuleler ile, hem yol güzergahlarını hem de bereketli ovaları kontrol altına almaya çalışıldığı için bir artış söz konusudur. Doğu-batı güzergahı üzerinde yer alan şehir, stratejik konumundan dolayı tarih boyunca önemli medeniyetlerin hakimiyeti altına girmiştir. 1968 -1974 yılları arasında Elazığ'da ilk sistemli arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları Keban Barajı Projesi ile birlikte yapılmıştır. En iyi araştırılan bir bölge olan Elazığ, son yıllarda yapılan yüzey araştırmalarından elde edilen bilgiler ile de tarihöncesi çalışmalarına katkı sağladığı görülmektedir. Bu bakımdan bu çalışma ile geçmişten gelen birikim ve yeni tespit edilen alanların harmanlanmasıyla Elazığ'ın arkeolojisine ve Eski Çağ tarihine yeni katkılar sağlanması hedeflenmektedir.

ABSTRACT

Elazığ, located in the west of the Eastern Anatolia Region, has served as a bridge between east and west from prehistoric times to the present due to its geopolitical location. The region in Elazığ, where the Murat River and the Karasu River merge to form the Euphrates River, has hosted many cultures with its fertile plains and plains suitable for agricultural and vital activities from prehistoric times to the present day. Especially with the Early Bronze Age, there was an increase in the number of settlements in the plains. Since the Iron Age, there has been an increase in the number of castles and towers built on high hills due to efforts to control both road routes and fertile plains. Located on the east-west route, the city has been under the domination of important civilizations throughout history due to its strategic location. The first systematic archaeological excavations and surface surveys in Elazığ were carried out between 1968 and 1974 with the Keban Dam Project. It is seen that Elazığ, the best-researched region, will contribute to prehistoric studies with the information obtained from surface surveys conducted in recent years. In this respect, this study aims to make new contributions to the ancient history and archaeology of Elazığ by blending information from the past with information obtained from newly identified areas.

Atıf/Citation: Özdemir, A. ve Can, S. (2024). Yeni Araştırmalar Işığında Elazığ Arkeolojisi ve Eski Çağ Tarihi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 1-15.

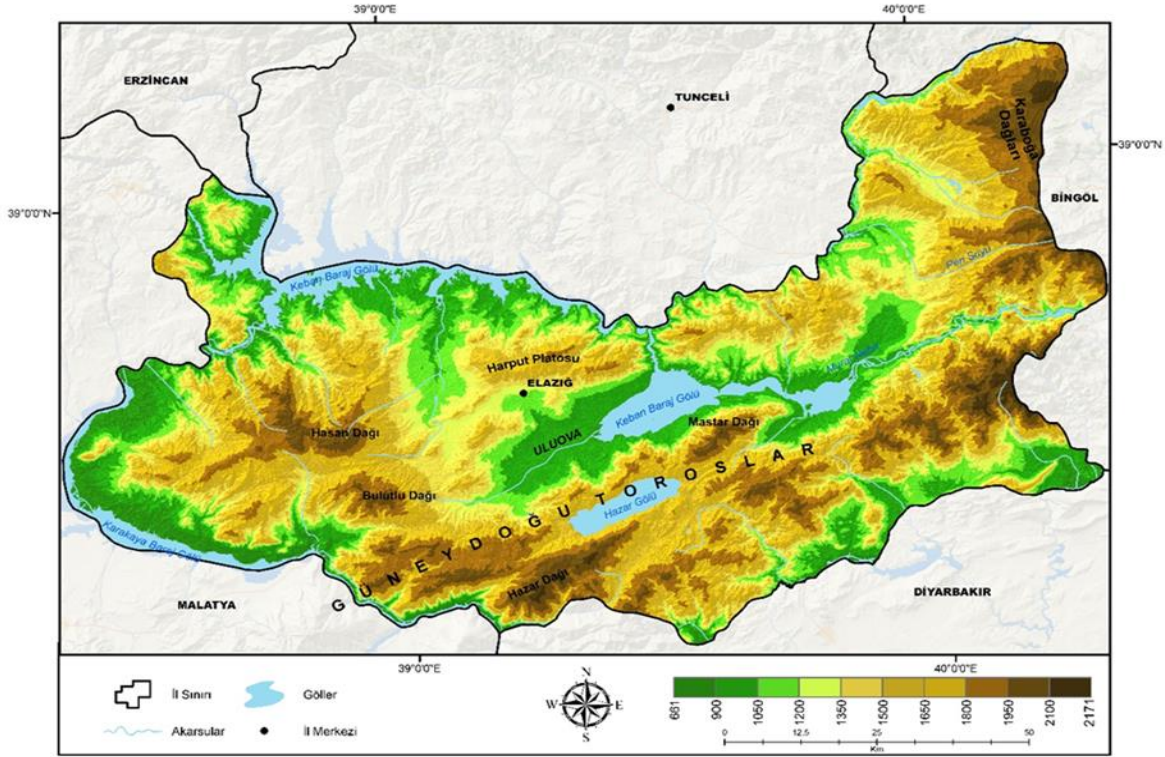
Sorumlu yazar/Corresponding author: Sibel CAN, sibelcan612@gmail.com

* Bu çalışma, Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yürütülen "Yeni Araştırmaların Elazığ'ın Eski Çağ Tarihine Katkıları" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Coğrafya, bir bölgenin tarihi ve kültürel yapısının şekillenip oluşmasında belirleyici bir faktör olmuştur. Doğu Anadolu coğrafyası da bunun en güzel örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu coğrafyasının önemli bir parçasını oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi, farklı medeniyetlerin yerleştiği bir bölge haline gelmiştir. Bu eşsiz coğrafya üzerinde yer alan ve araştırmamıza konu olan Elazığ (Şekil 1), Yukarı Fırat Havzası'nda, etrafı dağ ve platolarla çevrili alçak bir düzlükte yer almaktadır (Sergün, 1975:1). $38^{\circ} 30'39''$; $- 40^{\circ}21'$ boylam daireleri ile $38^{\circ} 17'39''$; $- 39^{\circ} 11'39''$; kuzey enlemi üzerinde yer alan il, 8.455 km^2 kara, 826 km^2 baraj ve doğal göl olmak üzere toplamda 9.281 km^2 yüzölçümüne sahiptir.

Bölge jeomorfolojik açıdan, yükseltinin batıdan doğuya doğru arttığı, sıra dağlarla çevrili ve birbirlerinden ayrılmış ovalar şeklinde karakterize edilmektedir. Elazığ ili, Uluova depresyonu, Alp-Himalaya Dağ oluşum sistemi üzerinde Güneydoğu Toros kıvrımı içerisinde bulunmaktadır (Sergün, 1975:11). Bu bölgedeki dağ sıraları genel olarak Meryem Dağı, Hasret Dağı, Muzaffer Tepesi ve Keklik Tepesidir. İlin güneyinde bulunan Meryem Dağı, Uluova ile Elazığ Ovası'nı birbirinden ayırmaktadır. Elazığ Ovası'nın kuzey kesiminde tarihi Harput şehrinin bulunduğu geniş, yüksek bir düzlük yer almaktadır (Akkan, 1972: 175-183; Arslantaş, 2017:4-5). Güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan sıra dağlar ile çevrelenen Elazığ, doğuda Bingöl, kuzeyde Tunceli, güneybatıda Malatya, güneyde ise Diyarbakır ile komşudur.

Şekil 1. Elazığ ili ile komşu illerin sınırlarını gösteren fiziki harita (Çizen: Alperen Özdemir).

2. Eski Çağ Tarihinde Elazığ

Elazığ, 1834 (Hicri 1250) yılında kurulmuş bir şehirdir. Elazığ ilinin kuruluş tarihi yeni olsa da bölgenin tarihi, prehistorik dönemlere kadar uzanmaktadır. Bölgenin tarihöncesi dönemlere (PPNB) ait şimdilik en eski Boytepe ve Çınaz III yerleşimleri ile MÖ 8.bin yıldan itibaren yerleşim izlerine rastlanılmaktadır (Özdemir, 2022: 183). Yöre tarih boyunca ise; Hurriler, Mittaniler, Hititler, Muşkiler, Urartular, Medler, Roma (Bizans) İmparatorluğu, Çubukoğulları, Artukoğulları, İlhanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar arasında sürekli el değiştirmiştir. Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra Harput, Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak beyliği olarak kalmış daha sonra günümüzdeki Elazığ şehrini oluşturmuştur (Ardıçoğlu, 1964: 6-12; Sergün, 1975,45-48).

Coğrafi konumu itibarıyla pek çok medeniyete ev sahipliği yapan bölge, arkeolojik açıdan da önemli bir konuma sahiptir. Bölgede arkeoloji bilimi açısından yapılan ilk çalışma, 1945 yılında, Türk Tarih Kurumu adına, İsmail Kılıç Kökten tarafından “Anadolu’nun Tarih öncesi Araştırmaları” adlı projeye gerçekleştirilmiştir. Proje, bölgenin prehistoryasını incelemek amacıyla başlamıştır. 1945-1972 yılları arasında Kökten tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda; bölgenin prehistoryası hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir (Kökten, 1947: 431-472). 1956-57 yıllarında Charles Allen Burney’in Doğu Anadolu genelinde yaptığı sistematik yüzey araştırmaları, bölge arkeolojisinin gelişimine katkı sağlamıştır (Burney, 1958: 157-209). 1965’te yapımına başlanan Keban Baraj Gölü ve onun yapım süreci, Türk Arkeolojisi ve Doğu Anadolu Arkeolojisi için yeni bir dönem açmıştır. 1966’da dönemin ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş’ın önderliğinde bir araya gelen Halet Çambel, Robert J. Braidwood ve Cevat Erder’in çabalarıyla ODTÜ TAÇDAM (TEKDAM) kurulmuştur. Bu çalışmalar kapsamında, su altında kalacak arkeolojik alanlarda, kurtarma kazıları yapılması amaçlanmıştır (Özdoğan, 2006: 13). 1967’de başlayan yüzey araştırmaları, Elazığ-Altınova ve Aşvan Ovası başta olmak üzere çevredeki birçok alanda sistemli olarak araştırmalar yapılmıştır. Proje kapsamında 63 yerleşim yeri tespit edilmiş, 19 höyükte ise kazı çalışmaları yapılmıştır (Özdoğan, 2006: 16). Keban Projesi kapsamında yürütülen yüzey araştırması ve kurtarma kazıları, hem bölgenin arkeolojik yapısını ortaya çıkarmış hem de Elazığ’ın arkeolojik açıdan tanınmasına katkı sağlamıştır (Işıklı, 2014: 5). Bunun yanı sıra bölgede, 1985-87 yıllarında Veli Sevin ve ekibi tarafından “Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli ve Hakkâri” yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. 1985 yılında Urartu batı yayılım alanını tespit etmeye yönelik olarak yüzey araştırmalarının birinci aşaması Karakaya Baraj Gölü, Harput ve Palu Kaleleri ekseninde gerçekleştirilmiştir (Sevin, 1987: 279-282). Çalışmaların ikinci aşaması 1986 yılında, Fırat’ın kıyısı ile Elazığ arasındaki ulaşım daire bilgileri ortaya koymak amacıyla yapılmıştır (Sevin, 1988:1-3). Yüzey araştırmalarının üçüncü aşaması, 1987 yılında gerçekleştirilmiştir (Sevin, 1989:451). 1987 yılında Hasan Bahar tarafından “Elazığ, Bingöl, Tunceli illerinde Prehistorik Yüzey Araştırması” yapılmıştır. Bu kapsamda batıda Karakaya Baraj Gölü ile doğuda Bingöl ili arasındaki alanda çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Bahar, 1989:501-528). Aynı yıllarda ise M. Beşir Aşan tarafından “Elazığ, Bingöl, Tunceli illeri Orta Çağ Yüzey Araştırması” gerçekleştirilmiştir (Aşan, 1989:529). Bu çalışma Geç Antik ya da Ortaçağ’a ait kale ve yerleşim alanlarını tespit etmeye yönelik olarak yapılmıştır (Aşan, 1989:529-554). 1995-1999 yılları arasında Ertuğrul Danık başkanlığında “Orta Çağ’da Harput Yüzey Araştırması” kapsamında çalışmalar sürdürülmüştür (Danık, 1997;1998;1999;2001). Uzun bir aradan sonra ise 2020-2023 yılları arasında A. Özdemir tarafından gerçekleştirilen “Elazığ Prehistorik Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırması (EPAS)” projesi ile bölgenin tarihöncesi çalışmalarına katkı yapılmıştır (Özdemir, 2021; 2022; 2023).

2.1. Arkeolojik Kazılarla Tespit Edilen Yerleşimler

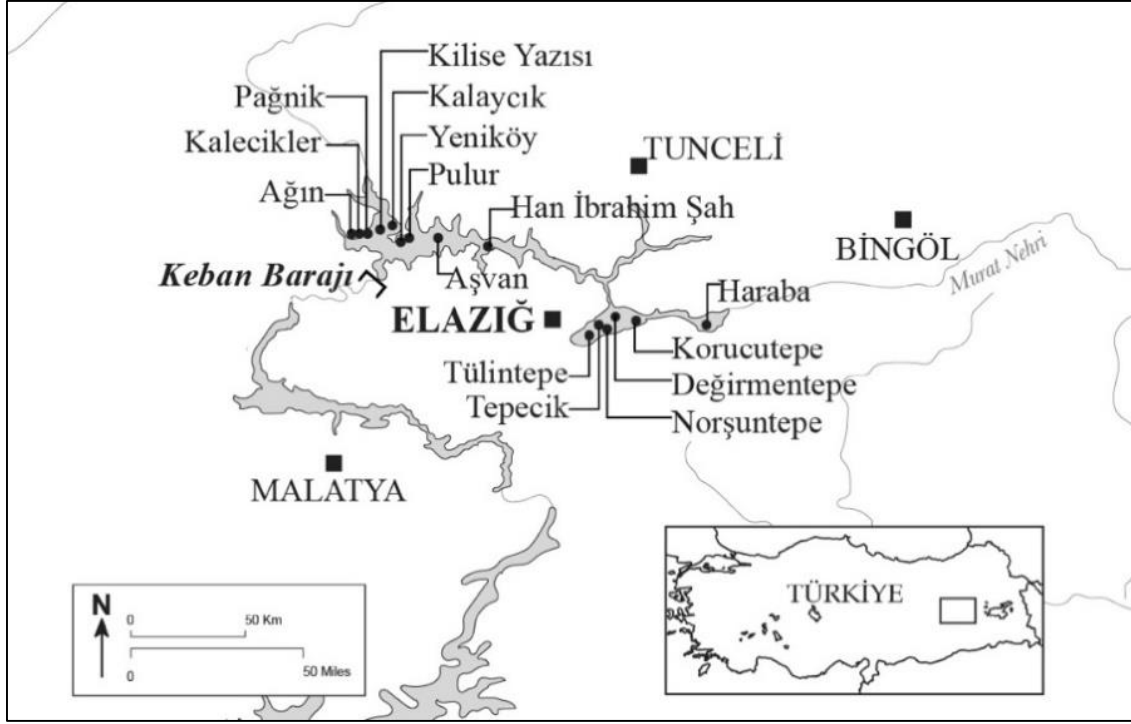
Bölgede, 1960’lı yıllarda Keban Barajı kurtarma kazıları kapsamında yerli ve yabancı araştırmacılar çalışmalar sürdürmüştür. Bu çalışmalar Elazığ’da Altınova ve Aşvan Bölgesi olarak iki bölgede gerçekleştirilmiştir (Şekil 2). 1967 yılında R. Whallon-S. Kantman tarafından sular altında kalacak Altınova ile Aşvan ovalarının yaklaşık 700 km²’lik alanında gerçekleştirilen taramalarda 52 yerleşim yeri tespit edilmiştir (Whallon ve Kantman, 1970: 1-12).

Altınova Bölgesi Kazıları

Altınova bölgesi, en iyi araştırılan ve arkeolojik çalışmaların sürdürüldüğü alandır. Yapılan çalışmalarda bölgede 32 tanesi höyük, 6 tanesi ise höyük yapısı göstermeyen yerleşme yeri olan 38 buluntu yeri tespit edilmiştir (Whallon ve Kantman, 1970:1). Alanda kazısı gerçekleştirilmiş olan yerleşmeler ise; Norşuntepe, Değirmentepe, Haraba, Körtepe, Korucutepe, Tülinstepe ve Tepecik’dir (Tablo 1).

Bölgede yapılan yüzey araştırmaları sırasında kayıt altına alınan ve ardından arkeolojik kazıların yapıldığı yerleşim yerlerinden Norşuntepe, Elazığ’ın 27 km güneydoğusunda, Alışam Köyü’nün 3 km. güneyinde, Yukarı Ağınsı (Elmapınar) ve Aşağı Ağınsı (Kavakaltı) köyleri arasında yer almaktadır (Hauptmann, 1970: 103). 1945 yılında K. Kökten yaptığı araştırmada buraya Alışam (Norşin) olarak değinmiştir (Kökten, 1947: 161). 1967 yılında R. Whallon ile S. Kantman’ın başkanlığında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında höyüğün önemi bir kez daha ortaya çıkarılmıştır (Whallon ve Kantman, 1970: 2). 1968-74 yıllarında aralıksız devam eden çalışmalarda Kalkolitik Çağ’dan, Orta Demir Çağı’na kadar sürekli bir iskanın varlığı tespit edilmiştir (Hauptmann, 1982, 32).

Şekil 2. Keban Barajı Projesi kazılarında kazısı yapılan yerleşimler.

Bölgede R. Whallon ve S. Kantman tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmasında tespit edilen Değirmentepe (Whallon, 1979:188-194) ve Körtepe (Habusu) yerleşimlerinde tek mevsimlik kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Elazığ'ın 22 km doğusunda, Altınova'nın kuzeyinde ve Murat Nehri kenarında yer alan Değirmentepe yerleşiminde 1973 yılında Refik Duru'nun danışmanlığında yapılan kazılarda, İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı'na tarihlenen yapı katları tespit edilmiştir (Duru, 2000:130-132). Elazığ'ın 44 km uzağında, Habusu Köyü'nün doğusunda yer alan Körtepe (Habusu) yerleşiminde 1972 yılında H. Hauptmann başkanlığındaki Norşuntepe ekibi tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarında Demir Çağı (Whallon ve Kantman, 1970: 3) ve Kalkolitik Çağ buluntuları tespit edilmiştir (Hauptmann, 1976: 25-26; Miyake, 1996: 191).

C. Burney tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilen ve ardından kazı çalışmalarının yapıldığı yerleşimlerden Korucutepe (Burney, 1958:194), Elazığ'ın 30 km doğusunda, Aşağı İçme Köyü yakınında yer alan höyük, günümüzde Keban Baraj Gölü altındadır. İlk dönem kazıları, 1968-71 yılları arasında M. Van Loon ve H. Güterbock başkanlığında yapılmıştır (Umurtak, 1996:1). İkinci döneme ait kazılar, 1973-75 yılları arasında H. Ertem başkanlığında Hitit tabakalarını araştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Höyük üzerinde yapılan araştırmalarda 12 tabaka tespit edilmiş, Kalkolitik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar kesintisiz iskanın olduğu görülmüştür (Umurtak, 1988: 5-7).

Elazığ'ın 31 km. doğusunda yer alan Tepecik yerleşimi günümüzde Keban Barajı suları altındadır. 1965 yılında P. Meriggi tarafından ziyaret edilen Tepecik, 1967 yılında, R. Whallon ve S. Kantman yönetiminde yapılan sistematik yüzey araştırmaları sırasında incelenmiştir (Meriggi, 1967: 280; Whallon ve Kantman, 1970:2-3). 1968-74 yılları arasında, Ufuk Esin başkanlığında kazı çalışmaları yapılmıştır (Esin, 1970:147). Höyükte Son Kalkolitik, İlk Tunç Çağı III, Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı ve Demir Çağı kalıntıları tespit edilmiştir (Esin, 1972:145).

Altınova Bölgesi kazıları içerisinde, Elazığ'ın 21 km doğusunda yer alan Tülintepe yerleşimindeki kazılar 1971-74 yılları arasında Ufuk Esin ve Güven Arsebük başkanlığında yapılmış ve Kalkolitik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar kalıntılar tespit edilmiştir (Esin, 2000: 87).

Aşvan Bölgesi Kazıları

Bölgedeki ilk çalışmalar, İ. Kılıç Kökten'in 1945 yılında yaptığı yüzey araştırmaları ile başlamıştır (Kökten, 1947:463). Ardından 1958 yılında C. Burney, 1967 yılında da R. Whallon ve S. Kantman bölgede çalışmalar

yapmıştır. Alanda kazısı gerçekleştirilmiş olan yerleşimler; Aşvan Kale, Çayboyu, Han İbrahim Şah, Hoşrik Mevkii, İmikuşağı, Kalaycık Tepe, Kalaycık Nekropol Alanı, Kalecikler Höyüğü, Kilise Yazısı, Pağnik Öreni, Pulur-Sakyol, Şemsiyetepe, Yeniköy, Taşkun Kale ve Taşkun Mevkii'dir (Tablo 1).

Tablo 1. Elazığ bölgesindeki arkeolojik kazılarla tespit edilen yerleşimler.

Sıra No	Yerleşme Adı	İli	İlçesi	Türü	Neolitik	Kalkolitik	Tunç Çağı	Demir Çağı	Ortaçağ (Bizans)	Roma (Hellenistik)
1	Değirmentepe	Elazığ	İçme	Höyük			X	X		
2	Körtepe (Habusu)	Elazığ	Merkez	Höyük		X		X		
3	Korucutepe	Elazığ	Merkez	Höyük		X	X	X	X	
4	Norşuntepe	Elazığ	Merkez	Höyük		X	X	X		
5	Tepecik	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	
6	Tülintepe	Elazığ	Merkez	Höyük		X	X	X	X	
7	Aşvan Kale	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	X
8	Çayboyu	Elazığ	Merkez	Höyük		X				
9	Han İbrahim Şah	Elazığ	Merkez	Höyük			X			X
10	Hoşrik Mevkii	Elazığ	Merkez	Höyük			X		X	
11	İmikuşağı	Elazığ	Merkez	Höyük		X	X	X	X	X
12	Kalaycık Tepe	Elazığ	Merkez	Höyük		X	X	X		
13	Kalaycık (Hereser) Nekropol Alanı	Elazığ	Merkez	Mezarlık						X
14	Kalecikler Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük		X	X	X	X	
15	Kilise Yazısı (Düzü)	Elazığ	Merkez	Yerleşke			X			X
16	Pağnik Öreni	Elazığ	Ağın	Höyük			X			X
17	Pulur-Sakyol	Elazığ-Tunceli		Höyük	X	X	X			
18	Şemsiyetepe	Elazığ	Baskil	Höyük			X	X		X
19	Yeniköy	Elazığ	Merkez	Höyük			X		X	X
20	Taşkun Kale	Elazığ	Merkez	Höyük			X		X	
21	Taşkun Mevkii	Elazığ	Merkez	Höyük			X			

Kazısı yapılan yerleşimlerden Elazığ'ın 40 km kuzeybatısında, düz bir tepede yer alan Han İbrahim Şah yerleşimi (Ertem, 1982:2), R. Whallon ve S. Kantman tarafından 1967 yılında yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Whallon ve Kantman, 1970: Grup X). Höyükteki kazılar, 1970-71 yıllarında Hayri Ertem başkanlığında yapılmıştır (Ertem, 1982: 2). Toplam 14 yapı katı tespit edilen höyükte, ilk yerleşimin İlk Tunç Çağı'nda başlayarak Selçuklu Dönemi'ne kadar devam ettiği anlaşılmıştır (Ertem, 1972: 64-65; Ertem, 1982: 13). Yüzey araştırmalarında tespit edilen ve H. Ertem tarafından kazı çalışmaları gerçekleştirilen Kilise Yazısı'nda yapılan kazılarda; Roma Çağı ve Bizans Çağı'na ait kalıntılar bulunmuştur (Serdaroğlu, 1972:15). İ. Kılıç Kökten'in, yaptığı tarih öncesi araştırmaları sırasında tespit edilen Şemsiyetepe'de (Kökten, 1947: 462; Kökten, 1947: Lev.LXXVIII) kazı çalışmaları Muhibbe Darga başkanlığında 1978-89 yılları arasında gerçekleştirilmiştir (Darga, 2000: 140). Höyükte gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla Şemsiyetepe'de Kalkolitik Çağ'dan Roma Dönemi'ne kadar 11 tabaka tespit edilmiştir (Darga, 2000: 142).

Elazığ ilinin 45 km kuzeybatısında, günümüzde Tunceli Çemişgezek'e 20 km uzaklıkta, Sakyol Köyü'nde yer alan Pulur-Sakyol yerleşimi, K. Kökten'in 1945 yılında gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları ve daha sonra 1967 yılında R. Whallon ve S. Kantman tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında höyük olarak belgelenmiştir (Whallon ve Kantman, 1970: 5, Grup XII). Höyükte 1968-71 yılları arasında Keban Projesi kapsamında Hamit Zübeyr Koşay başkanlığında dört sezonluk kazılar gerçekleştirilmiştir. Höyükte gerçekleştirilen kazılardan sonra 13 yapı katı tespit edilmiş olup, Geç Neolitik, Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'na kadar tabakalanma görülmüştür (Koşay, 1972: 53; Koşay, 1976b: XVIII).

Pulur-Sakyol kazı çalışmaları sırasında Pulur (Sakyol)'un doğusunda yer alan "Gâvur Höyük" olarak da bilinen Yeniköy Höyüğü'nde, 1972 yılında Hamit Zübeyr Koşay başkanlığındaki aynı ekip tarafından tek sezonluk bir kazı çalışması yapılmıştır (Koşay, 1976a: 175-194). Höyükte yapılan kazı çalışmalarında İlk Tunç Çağı, Roma ve Bizans Dönemine tarihlendirilen yapı katları tespit edilmiştir. Özellikle İTÇ yapı katında Karaz türü çanak-çömlekler tespit edilmiştir (Koşay, 1976a:175-176).

Bölgede yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilen Taşkun Mevkii, Aşvan Kale, ayboyu ve Taşkun Kale'de D. French başkanlığında kazı çalışmaları yapılmıştır. Taşkun Mevkii'nde 1970-73 yıllarında D.H. French'in başkanlığında ve S. Helms'in yönetiminde yapılan çalışmalarda M 4. binyılın sonu ve M 3. binyılın başına tarihlendirilen dört ana tabakanın varlığından söz edilmektedir (French, 1972: 51; French, 1973: 120). ayboyu yerleşiminde 1970-71 yılları arasında yapılan çalışmalarda üç ana evreye ait tabakalanma görülmüştür. Yapılan araştırmalar sonucunda ayboyu II'de İlk Kalkolitik ve ayboyu I'de Son Kalkolitik anak-çömlek türlerine rastlanmıştır (Aksoy ve Diamant, 1973: 100-107). 1968-72 yılları arasında Aşvan Kale'de gerçekleştirilen çalışmalarda İlk Tunç ağı II-III, Demir ağı, Roma ve Ortaçağ yerleşmelerine ait tabakalar ele geçmiştir (Sagona, 1984:9). 1967 yılında R. Whallon ile S. Kantman başkanlığında yapılan yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen Taşkun Kale, 1970 yılında D.H. French başkanlığında ve A. Mc Nicoll yönetiminde kazılmıştır. Kalede gerçekleştiren araştırmalar sonucunda Orta ağ kalesi olduğu belirtilmiştir (French, 1972:33).

Hoşrik Mevkii, İmikuşağı, Kalaycık Tepe, Kalaycık (Hereser) Nekropol Alanı ve Kalecikler Höyüğü yerleşimlerinde Ümit Serdaroğlu başkanlığında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Hoşrik Mevkii'nde 1968 yılında yapılan çalışmalarda M.. I. bine tarihlendirilen seramikler (Serdaroğlu, 1969:189) ile Erken Tunç ağı çanak çömlekleri bulunmuştur (Serdaroğlu, 1970:36). 1968 yılında E alanında yapılan çalışmada Bizans Kilisesinin kalıntıları tespit edilmiştir (Serdaroğlu, 1969:190).

İmikuşağı yerleşiminde 1975 yılında Ümit Serdaroğlu'nun başkanlığında bir ekip tarafından çalışma yapılmıştır. Yerleşim, 1976-77 yılları arasında M. Özdoğan tarafından ayrıntılı Şekilde incelenmiş; 1981 yılında Oktay Belli hykzerinde yeni bir yüzey araştırması gerçekleştirmiştir (Sevin, 1995: 7), 1981-86 yılları arasında V. Sevin başkanlığındaki bir ekip tarafından kazı çalışmaları yapılmıştır (Sevin, 1982: 122). Hyk Geç Kalkolitik Dönem'den, Osmanlı Dönemi'ne kadar iskan edilmiştir (Sevin, 1982:122). Kalaycık Tepe'de, 1968-71 yıllarında yapılan çalışmalarda Kalkolitik Dönem'den, İşlam Dönemi'ne kadar tabakalaşmanın olduğu görülmektedir (Serdaroğlu, 1969:187). Kalaycık (Hereser) Nekropol Alanı'nda yapılan çalışmalarda 17 tane kp mezar tespit edilmiştir. Bu mezarlarda çıkan kalıntıların Helenistik Dönem'e ait olduğu düşünülse de varlığı kesinleştirilememiştir (Serdaroğlu, 1972:14). Kalecikler Hyğzerinde gerçekleştirilen araştırmalarda Kalkolitik ağ'dan Bizans Dönemi'ne kadar iskan edildiği anlaşılmıştır (Serdaroğlu, 1969:191).

Elazığ ilinin 3 km. kuzeybatısında yer alan Pağnik Öreni yerleşiminde, Richard P. Harper danışmanlığında gerçekleşen kazılarda höyüğün Erken Tunç ağı'nda iskan edildiği ve Roma Dönemi'nde sınır kalesinin mezarlık alanı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır (Harper, 1972:119-126).

2.2. Yüzey Araştırmalarıyla Tespit Edilen Yerleşimler

Bölgedeki ilk yüzey araştırmaları, 1945 yılında ve 1969-72 yılları arasında İ. K. Kökten (Kökten, 1943:601-613; Kökten, 1947:431-472), C. Burney ve 1967 yılında R. Whallon ve S. Kantman tarafından gerçekleşmiştir (Whallon ve Kantman, 1970:1-2). Ardından 1977 yılına geldiğinde ise, M. Özdoğan tarafından Malatya-Elazığ'dan Urfa-Adıyaman bölgesine kadar inen yüzey araştırması yapılmıştır (Özdoğan, 1977). 1985-87 yılları arasında V. Sevin tarafından yüzey araştırmalarına devam edilmiştir. (Sevin, 1986:287-296; Sevin, 1987: 279-300). 1987 yılında aynı zamanda V. Sevin başkanlığında kurulan bilim kurulu dahilinde yer alan M. B. Aşan, H. Bahar, K. Köroğlu ve A. Özfırat tarafından yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. 1995-2006 yılları arasında ise, E. Danık tarafından Yukarı Fırat yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir (Danık, 2008: 345-366), (Tablo 2).

V. Sevin başkanlığında bir ekip tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Basrik Kale, ınaz III, uhadar Höyüğü, Haroğlu, Kızıluşağı, Koyunuşağı, Kövenk Höyüğü, Örenkaya, Poyraz Kalesi, Taarruztepe, Yıldıztepe Kale ve Höyüğü yerleşimleri tespit edilmiştir (Sevin, 1986; 1987). Mimari kalıntıların görüldüğü Basrik Kale'de Ortaçağ seramik parçalarına rastlanmıştır (Aşan, 1989:531). ınaz III yerleşiminden ele geçen buluntular çanak mleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendirilmiştir (Bahar, 1989:501- 502). Çuhadar Hykte yapılan çalışmalarda Demir ağ seramiğine rastlanmış ve aynı zamanda parlak siyah akılı İlk Tunç ağ malzemeleri de görülmüştür (Sevin, 1988:454). Haroğlu Hyğzerinde toplanan seramiklerin büyük bir kısmı Ortaçağ'a aittir (Aşan, 1989: 532). Kızıluşağı'nda yapılan incelemeler doğrultusunda çok sayıda Orta ağ'a ait seramikler tespit edilmiştir (Aşan, 1989:532). Koyunuşağı yerleşimin yüzeyinden toplanan seramiklerin, M 8 yy. ilk yarısına ait olduğu anlaşılmaktadır (Sevin, 1988:455). Kövenk Höyüğü Erken Tunç ağı'ndan Ortaçağ'a kadar yerleşim görmüştür. Örenkaya mimari olarak Orta Demir ağı'na tarihlenmekle

birlikte, burada herhangi bir yüzey seramiğine rastlanmamıştır (Sevin, 1988:456). Poyraz Kalesi üzerinde tespit edilen buluntulardan çoğu Ortaçağ'a ait olmakla birlikte, İlk Tunç Çağı ve MÖ 2. bin yıllarına ait malzeme de bulunmuştur (Aşan, 1989:533). Taarruztepe, Demir Çağı'na ait yerleşmedir (Sevin, 1987:10). Yıldıztepe yüzey buluntularında Demir Çağı ve Ortaçağ'a ait seramikler tespit edilmiştir (Sevin, 1989: 460-461).

Tablo 2. Elazığ bölgesindeki yüzey araştırmalarıyla tespit edilen yerleşimler

Sıra No	Yerleşme Adı	İli	İlçesi	Türü	Neolitik	Kalkolitik	Tunç Çağ	Demir Çağ	Ortaçağ (Bizans)	Roma (Hellenistik)
1	Barsık Kale	Elazığ	Merkez	Kale					X	
2	Çınaz I	Elazığ	Kovancılar	Höyük		X				
3	Çınaz III	Elazığ	Kovancılar	Höyük	X					
4	Çuhadar Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X		
5	Değirmenönü Kalesi	Elazığ	Merkez	Kale						X
6	Dilektepe Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X		
7	Genefik Kalesi	Elazığ	İçme	Kale				X		
8	Haroğlu Höyüğü	Elazığ	Baskil	Höyük					X	
9	Höyük Köyü Höyüğü	Elazığ	Baskil	Höyük		X	X		X	X
10	Kızıluşağı	Elazığ	Baskil	Yerleşke					X	
11	Koyunuşağı	Elazığ	Keban	Höyük			X	X		
12	Kövenk (Güntaşı) Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük					X	
13	Örenkaya	Elazığ	Keban	Yerleşke				X		
14	Poyraz Kalesi	Elazığ	Merkez	Kale			X		X	
15	Taarruztepe	Elazığ	Merkez	Yerleşke				X		
16	Yıldıztepe	Elazığ	Merkez	Kale&Höyük					X	

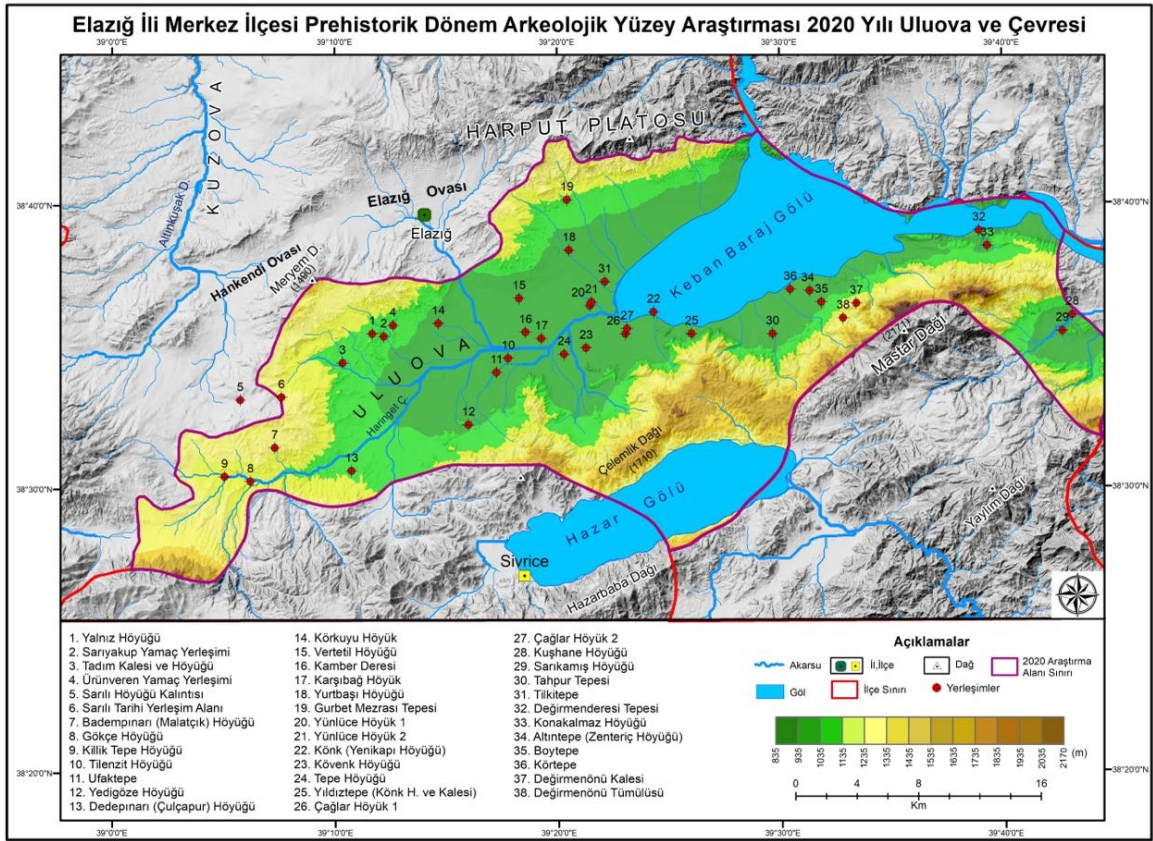
İlk olarak C. Burney'in "Sekarat" ismiyle belirlediği ve 1969 yılında da K. Kökten'in ziyaret ettiği Çınaz I Höyüğü üzerinde Kalkolitik Dönem'e ait buluntulara rastlanmıştır (Bahar, 1989:52-53). 1956 yılında C. Burney tarafından tespit edilmiş olan Dilektepe Höyüğü, V. Sevin tarafından detaylıca incelenmiştir. Höyükte Erken Demir Çağı'na ait seramikler, İlk Tunç Çağı Karaz tipi seramikler ve İlk Tunç Çağı boyalıları tespit edilmiştir (Sevin, 1988:453). Genefik Kalesi ilk olarak 1900 yıllarında Huntington tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır. Kalede, V. Sevin tarafından yapılan incelemelerde çıkan seramik kaplamalarda Orta Demir Çağı'na özgü tekniklerin kullanıldığı tespit edilmiştir (Sevin, 1987:9). Höyük Köyü Höyüğü'nde yapılan incelemelerde Geç Kalkolitik, Erken Tunç I, II ve III, Hellenistik ve Ortaçağ'a ait seramikler tespit edilmiştir (Danik, 2001:82). Araştırmacının Şitar Kalesi olarak bahsettiği Değirmenönü Kalesi'nde yapılan incelemelerde, kale içinde ve çevresinde malzeme ve teknik bakımından MÖ 5-6. yüzyıl Roma Dönemi özellikleri veren az sayıda seramikler görülmüştür (Danik, 2001:20).

3. Yeni Araştırmaların Elazığ'ın Eski Çağ Tarihine Katkıları

Keban Baraj Projesi (1968-76) sonrasında kaderine terk edilen Elazığ bölgesinde, arkeolojik kazı bağlamında 2005-2009 yılları arasında Osmanlı Arkeolojisi kapsamında kazılarına başlanılan, 5 yıl ara verdikten sonra 2014 yılında tekrar başlatılan ve günümüzde devam eden Harput İç Kale kazısı ile sınırlı kalmaktadır (Aytaç, 2017: 563-564). Yüzey araştırması bağlamında ise V. Sevin, M. Aşan, H. Bahar ve E. Danik gibi bir elin beş parmağını geçmeyecek bilim insanlarının çalışmalarının olduğu görülmektedir (Sevin, 1989; Aşan, 1989; Danik, 2008). Uzun bir aradan sonra 2020 yılında bölgenin tarihöncesi dönemlerinin tekrar araştırılması, önceki yıllarda tespit edilen eski alanların yeniden gözden geçirilmesi ve bölgedeki kültürel/tarihsel dinamiklere yeni bir ışık tutmak amacıyla Elazığ Prehistorik Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırması (EPAS) Projesi adında Elazığ Merkez ilçede 3 sezonluk kapsamlı bir yüzey araştırmasının yapıldığı anlaşılmaktadır. A. Özdemir başkanlığında bir ekiple yürütülen çalışmalar, Neolitik Dönem'den Tunç Çağı sonuna kadar olan dönemi kapsamaktadır. Proje kapsamında toplam 66 arkeolojik alan tespit edilmiş ve incelenmiştir.

Araştırmanın ilk sezonu 2020 yılı Elazığ İli Merkez İlçe sınırları içerisinde “Uluova ve Çevresinde” gerçekleştirilmiştir (Şekil 3; Tablo 3). 2020 sezonunda 38 arkeolojik alan belgelenmiş ve ön sonuçlar yayınlanmıştır (Özdemir, 2021).

Çalışmalarda önceki yıllardaki yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen ve bazılarının mecburen yeniden isimlendirildiği Altın-tepe, Boytepe, Çağlar Höyük 2, Değirmenönü Kalesi, Karşıbağ Höyüğü, Könk, Körtepe, Kövenk Höyüğü, Vertetil Höyüğü, Tadım Kalesi ve Höyüğü, Tilenzit Höyüğü, Yıldıztepe ve Yurtbaşı Höyüğü üzerinde tekrar araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Keban Projesi kapsamında araştırılan Altın-tepe (Whallon, 1979: 244-246) yerleşiminde Erken Tunç Çağı (ETÇ) seramikleri ile obsidiyen parçaları bulunmuştur (Özdemir, 2021:174). Boytepe (Whallon, 1979: 246) yerleşiminde, Whallon ve Hauptmann tarafından yapılan yüzey araştırmaları sonucunda, Çanak Çömleksiz Neolitik, Erken Tunç Çağı I – II, Hitit ve Ortaçağ ait buluntular tespit edilmiştir (Balkan-Atlı, 1994: 61). EPAS kapsamında Boytepe’de ETÇ ve Demir Çağı’na tarihlenen seramikler tespit edilmiştir (Özdemir, 2021:175). Körtepe’de yapılan incelemede, ETÇ, Demir Çağı ve Roma Dönemi seramikleri ile Orta Çağ’a ait yeşil sırlı seramikler ele geçirilmiştir (Özdemir, 2021:178). Sarılı’da ETÇ ve Roma Dönemi’ne tarihlenen seramik parçaları bulunmuştur (Özdemir, 2021:157).

Şekil 3. EPAS Uluova’da tespit edilen yerleşimler ve konumları (Çizen: Enes Karadeniz).

1945 yılında K. Kökten, 1956 yılında C. A. Burney tarafından tespit edilen yerleşimlerden Çağlar Höyük 2 (Kökten, 1947: 461, Pl. LXXVIII.69) yüzeyinde ETÇ seramikleri, obsidiyen ve Demir Çağı seramikleri tespit edilmiştir (Özdemir, 2021:170). Karşıbağ Höyüğü’nde Tunç Çağı ve Demir Çağı’na ait az sayıda seramik parçaları tespit edilmiştir (Özdemir, 2021:164). Könk Höyük’te (Burney, 1958: 195. Map. III.271) ETÇ, Orta Tunç Çağı ve Demir Çağı seramikleri ile Orta Çağ sırlı seramiklerinden oluşan seramik topluluğu da tespit edilmiştir (Özdemir, 2021:166). Kövenk Höyüğü, yüzeyinde ETÇ, Demir Çağı ve Orta Çağ seramiği bulunmuştur (Özdemir ve Şengün, 2022:77). Vertetil Höyüğü’nde yüzey araştırmaları sırasında ETÇ, Demir Çağı ve Orta Çağ’a ait buluntular tespit edilmiştir (Özdemir, 2021:163). Tadım Kalesi ve Höyüğü yüzeyinden, ETÇ, Demir Çağı ve Orta Çağ’a kadar tarihlenen seramikler ele geçmiştir (Özdemir, 2021:156). Tilenzit

Höyüğü ETÇ, Demir Çağı ve Orta Çağ'a tarihlendirilmiştir (Özdemir, 2021:160). Yurtbaşı Höyüğü'nde ETÇ seramiği ile Orta Çağ'a ait çok sayıda sırlı seramik parçaları bulunmuştur (Özdemir, 2021:165).

Yıldıztepe yüzeyinde Demir Çağı ve Orta Çağ'a tarihlenebilen seramik buluntular tespit edilmiştir (Özdemir ve Şengün, 2022:78). Değirmenönü Kalesi'nde yapılan incelemeler doğrultusunda Roma Dönemine tarihlenen seramikler ve çatı kiremitleri bulunmuştur (Özdemir, 2021:179).

EPAS projesi kapsamında gerçekleşen yüzey araştırması esnasında ilk kez tespit edilen alanlar, Badempınarı, Çağlar Höyük 1, Dedepınarı Höyüğü, Değirmenönü Tümülüsü, Değirmenderesi Tepesi, Gökçe Höyüğü, Gurbet Mezrası Tepesi, Kamber Deresi, Karşıbağ Höyüğü, Killik Tepe Höyüğü, Konakalmaz Höyüğü, Körkuyu Höyük, Kuşhane Höyüğü, Sarılı Höyüğü, Sarıyakup Yamaç Yerleşimi, Ufaktepe, Ürünveren Yamaç Yerleşimi, Tahpur Tepesi, Tepe Höyüğü, Tilkitepe, Yalnız Höyüğü, Yedigöze Höyüğü, Yünlüce Höyük 1, Yünlüce Höyük 2'dir.

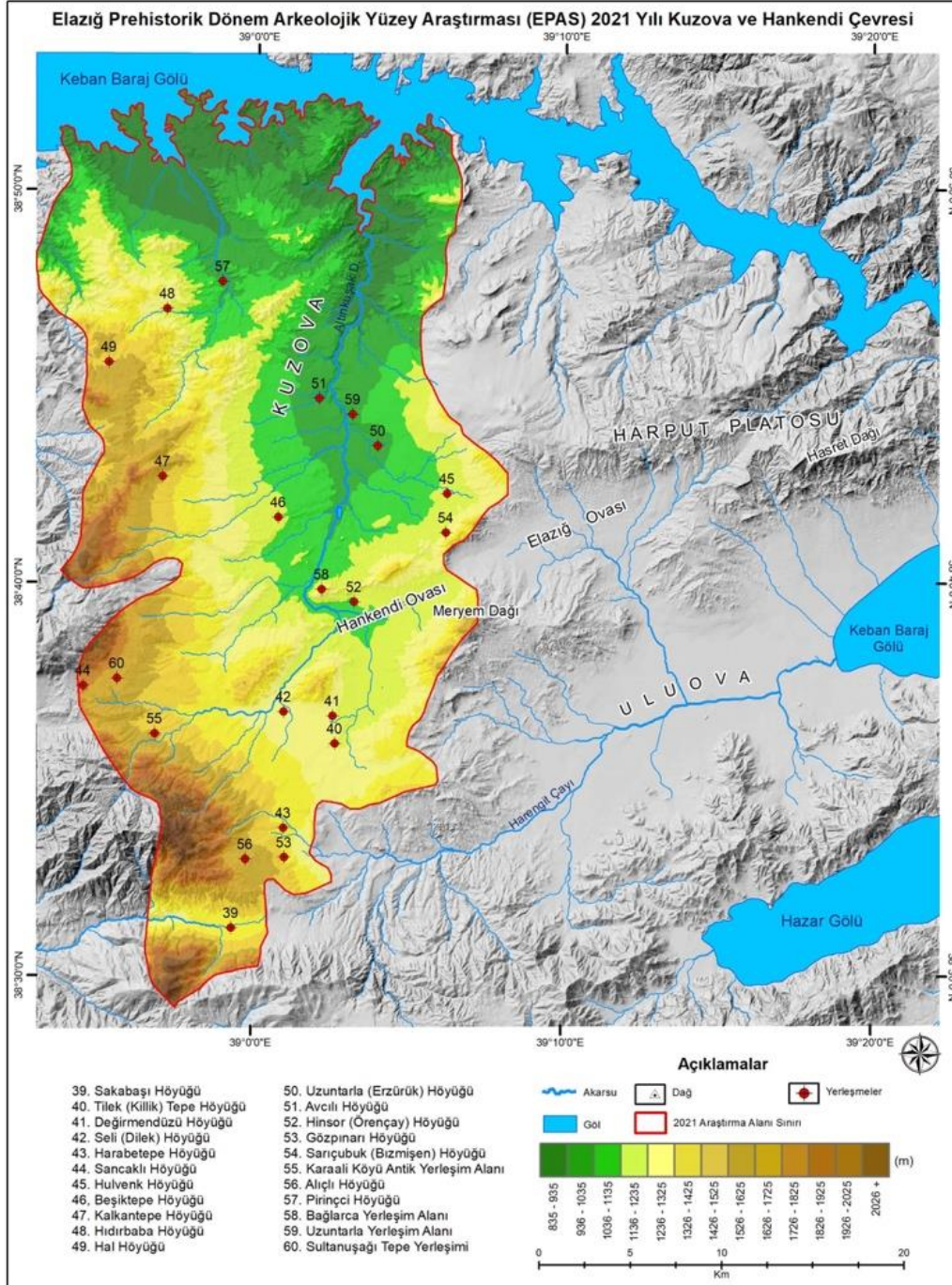
Badempınarı Höyük'te Erken Tunç Çağı ve Roma Dönemi'ne tarihlendirilen seramikler bulunmuştur (Özdemir, 2021:159). Çağlar Höyük 1'de ETÇ seramiklerine ve öğütme taşlarına rastlanmıştır (Özdemir, 2021:170). Dedepınarı Höyüğü'nde ETÇ obsidiyen, çakmaktaşı, seramik parçaları; Orta Çağ seramik parçaları da tespit edilmiştir (Özdemir, 2021:161). Değirmenönü Kalesi ile bağlantılı olduğu düşünülen Değirmenönü Tümülüsü üzerinde yapılan araştırmalarda buluntuya rastlanmamıştır (Özdemir ve Şengün, 2022:82). Değirmenderesi Tepesi yerleşiminde Demir Çağı'na tarihlendirilen seramiklere rastlanılmıştır (Özdemir, 2021:173). Yüzey araştırması esnasında incelenen Gökçe Höyüğünde, Roma-Bizans Dönemleri ve Orta Çağ'a tarihlendirilen seramik parçaları tespit edilmiştir (Özdemir, 2021:159). Gurbet Mezrası Tepesi'nde ele geçen buluntular Orta Çağ'a tarihlendirilmiştir (Özdemir, 2021:165). Kamber Deresi'nde Neolitik/Kalkolitik'e ve Demir Çağı'na tarihlendirilen buluntular tespit edilmiştir (Özdemir, 2021:164). Killik Tepe Höyüğü'nde ETÇ'ye tarihlenen seramik parçaları, obsidiyen ve yontma taş aletler de dahil olmak üzere çok sayıda yüzey malzemesi ele geçirilmiştir (Özdemir, 2021:159). Konakalmaz Höyüğü yüzeyinde ETÇ ve Orta Çağ'a tarihlenen seramikler bulunmuştur (Özdemir, 2021:174). Körkuyu Höyük yüzeyinde ETÇ ve Demir Çağı seramikleri tespit edilmiştir (Özdemir, 2021:163). Kuşhane Höyüğü üzerinde ETÇ ve Kalkolitik Dönem'e ait seramiklere rastlanmıştır (Özdemir ve Şengün, 2022:79). Sarılı Höyüğü yüzey araştırması sırasında ele geçen buluntular Neolitik/Kalkolitik Dönem'e ve ETÇ'ye tarihlendirilmiştir (Özdemir, 2021:157). Sarıyakup Yamaç Yerleşimi yüzey buluntuları, Demir Çağı'na tarihlenebilen birkaç seramik parçasından oluşmaktadır (Özdemir, 2021:156). Ufaktepe'de Neolitik/Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağı seramikleri ele geçmiştir (Özdemir, 2021:160). Ürünveren Yamaç Yerleşimi'nde yapılan yüzey araştırmalarında Demir Çağı seramik parçaları tespit edilmiştir (Özdemir, 2021:156). Tahpur Tepesi'nde Demir Çağı yiv bezemeli seramiklerine rastlanılmıştır (Özdemir, 2021:172). Tepe Höyüğü üzerinde, ETÇ seramikleri ve Orta Çağ'ın yeşil sırlı mallarından oluşan buluntular tespit edilmiştir (Özdemir, 2021:168). Tilkitepe'de az sayıda Neolitik/Kalkolitik(?), ETÇ ve Demir Çağı buluntularına rastlanmıştır (Özdemir, 2021:172). Yalnız Höyüğü yüzey buluntuları arasında, Neolitik Çağ'a tarihlenebilen seramik parçaları, tespit edilmiştir (Özdemir, 2021:154). Yedigöze Höyüğü yüzeyinde toplanan seramik parçaları Demir Çağı ve Orta Çağ'a tarihlendirilebilmiştir (Özdemir, 2021:161). Yünlüce Höyük 1 yüzey buluntuları arasında ETÇ ve Orta Demir Çağ seramiklerinin yanı sıra Orta Çağ'a ait yeşil sırlı seramikler de tespit edilmiştir (Özdemir, 2021:166). Yünlüce Höyük 2'nin ve ETÇ, Demir Çağı ve Orta Çağ'a ait buluntuları vardır (Özdemir, 2021:166).

EPAS Projesi'nin ikinci sezonu 2021 yılında Elazığ ilinin "Kuzova ve Hankendi Ovası çevresinde" yürütülmüştür. 2021 sezonunda 22 arkeolojik alan belgelenmiştir (Şekil 4; Tablo 3).

EPAS projesi kapsamında gerçekleşen yüzey araştırması esnasında; Alıçlı Höyüğü, Avcılı Höyüğü, Bağlarca Yerleşim Alanı, Beşiktepe Höyüğü, Değirmendüzü Höyüğü, Gözpinarı Höyüğü, Harabetepe Höyüğü, Hal Höyüğü, Hıdırbaba Höyüğü, Hinsor Höyüğü, Hulvenk Höyüğü, Kalkantepe Höyüğü, Karaali Köyü Antik Yerleşim Alanı, Pirinççi Höyüğü, Sakabaşı Höyüğü, Sancaklı Höyüğü, Sarıçubuk (Bızmişen) Höyüğü, Sarıkamış Höyüğü, Seli (Dilek) Höyüğü, Sultanuşağı Tepe Yerleşimi, Uzuntarla (Erzürük Höyüğü), Uzuntarla Yerleşim Alanı, Tilek (Killik) Tepe Höyüğü tespit edilmiştir.

Alıçlı Höyüğü yüzeyinde gerçekleşen araştırmalar sonucunda bulunan seramikler Orta Çağ'a (Bizans Dönemi) tarihlendirilmiştir (Özdemir, 2022:182). Avcılı Höyüğü'nde ETÇ'ye tarihlenebilecek seramikler ve höyük üzerinde Neolitik Dönem'e tarihlenebilecek bir taş bilezik parçasına rastlanmıştır (Özdemir, 2022:179). Bağlarca Yerleşim Alanı'nda sıvalı ve harçlı taştan kare planlı bir yapı kalıntısı keşfedilmiştir (Özdemir, 2022:182). Beşiktepe Höyüğü üzerinde ETÇ, Orta Tunç Çağı, Erken Demir Çağı ve Orta Çağ'da iskân edildiği

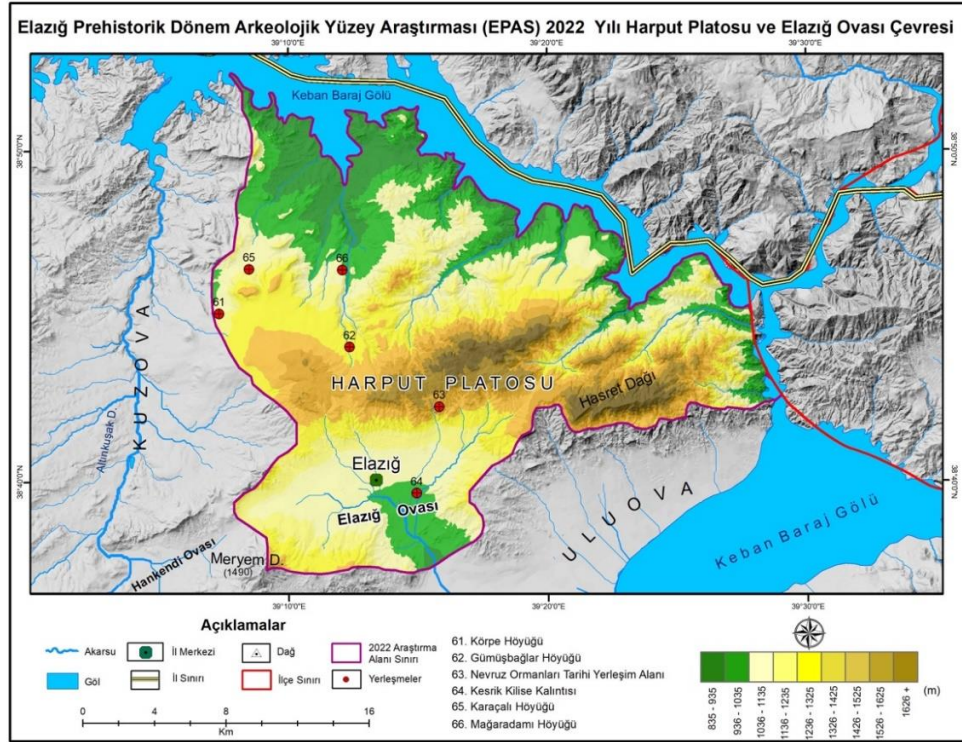
anlaşılmıştır (Özdemir, 2022:174). Değirmendüzü Höyüğü'nde ETÇ ve Neolitik/Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen parçalar tespit edilmiştir (Özdemir, 2022:169). Gözpinarı Höyüğü yüzeyinde ETÇ ve Demir Çağı seramiklerine rastlanmıştır (Özdemir, 2022:181). Harabetepe Höyüğü araştırmalarında, ETÇ'ye tarihlenen seramikler ile Erken Demir Çağı ve Orta Demir Çağı sürtmetaş ve obsidyen parçaları da bulunmuştur (Özdemir, 2022:171). Hal Höyüğü'nde ETÇ ve Demir Çağı seramikleri tespit edilmiştir (Özdemir, 2022:177). Hıdırbaba Höyüğü, ETÇ ve Demir Çağı'na kadar tarihlendirilmiştir (Özdemir, 2022:176). Hinsor (Örençay) Höyüğü'nde ETÇ ve Orta Tunç Çağı'na ait seramikler tespit edilmiştir (Özdemir ve Özdemir, 2022:48). Hulvenk Höyüğü üzerinde ETÇ seramiği tespit edilmiştir (Özdemir, 2022:173). Karaali Köyü Antik Yerleşim Alanı'nda Geç Antik Dönem'e tarihlendirilen az sayıda seramik bulunmuştur (Özdemir, 2022:182). Kalkantepe Höyüğü üzerinde ETÇ ve Demir Çağı'na ait buluntular tespit edilmiştir (Özdemir, 2022:175).

Şekil 4. EPAS Kuzova'da tespit edilen yerleşimler ve konumları (Çizen: Enes Karadeniz).

Pirinççi Höyüğü kalıntıları Orta Çağ'a tarihlendirilmiştir (Özdemir, 2022:182). Sakabaşı Höyüğü toplamalarında, ETÇ ve Erken Demir Çağı'na kadar uzanan bir tarihlenme görülmektedir (Özdemir, 2022:167). Sancaklı Höyüğü'nün ETÇ, Demir Çağı ve Orta Çağ'da iskan edildiği görülmektedir (Özdemir, 2022:172). Sarıçubuk (Bızmışen) Höyüğü'nde Demir Çağı seramikleri ele geçmiştir (Özdemir, 2022:182). Sarıkamış Höyüğü Orta Çağ'a tarihlenen tek evreli yerleşimdir (Özdemir ve Şengün, 2022:79). Seli (Dilek) Höyüğü ETÇ ve Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir (Özdemir, 2022:182). Sultanuşağı Tepe Yerleşimi'nde Orta Çağ'a ait seramikler ele geçmiştir (Özdemir ve Özdemir, 2022: 50). Uzuntarla (Erzurük Höyüğü)'da bulunan seramikler ETÇ, Demir Çağı ve Orta Çağ'da iskan edildiğini göstermektedir (Özdemir ve Özdemir, 2022: 47). Uzuntarla Yerleşim Alanı yüzeyinde az sayıda Demir Çağı'na tarihlenen seramik topluluğu ve Orta Çağlar'a ait parçalar bulunmuştur (Özdemir ve Özdemir, 2022: 50). Tilek (Killik) Tepe Höyüğü seramikleri ETÇ, Erken Demir Çağı ve Orta Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir (Özdemir, 2022:168).

EPAS projesinin üçüncü sezonu ise 2022 yılında "Harput Platosu ve Elazığ Ovası çevresinde" gerçekleştirilmiştir. 2022 sezonunda 6 arkeolojik alan belgelenmiştir (Şekil 5; Tablo 3). Bunlar, Gümüşbağlar Höyüğü, Karaçalı Höyüğü, Kesrik, Körpe, Mağaradamı Höyüğü, Nevruz Ormanları'dır.

Şekil 5. EPAS Harput Platosunda tespit edilen yerleşimler ve konumları (Çizen: Enes Karadeniz).

Gümüşbağlar Höyüğü üzerinde yapılan çalışmalarda Erken Tunç Çağı (ETÇ)'ye tarihlendirilen çanak çömlek buluntuları tespit edilmiştir (Özdemir ve Özdemir, 2022:3). Karaçalı Höyüğü'nde yüzeyden elde edilen seramikler ETÇ, Demir Çağı ve Orta Çağ'a tarihlendirilerek, az miktarda öğütme taşı ve obsidyen aletler de bulunmuştur (Özdemir ve Özdemir, 2022:4). Kesrik yerleşim alanı, ETÇ, Erken Demir Çağı ve Orta Çağ'a (13-14 yy) tarihlendirilen buluntulara sahiptir (Özdemir ve Özdemir, 2022:3-4). Körpe höyüğün buluntularının ETÇ ve Demir Çağı'na ait olduğu anlaşılmıştır (Özdemir ve Özdemir, 2022:3). Mağaradamı Höyüğü yüzeyinde ve çevresinde yapılan gözlemlerde; Çanak Çömleksiz Neolitik, ETÇ, Orta Tunç Çağı ve Demir Çağı'na tarihlenmektedir (Özdemir ve Özdemir, 2022:4-5). Nevruz Ormanları buluntulardan Orta Tunç Çağı'na ve Orta Demir Çağ'a tarihlendirilmiştir (Özdemir ve Özdemir, 2022:3).

İ. Aytaç tarafından 2022 yılında başlatılan Elazığ ili, Merkez köyleri ve Harput bölgesini kapsayan "Elazığ ili, Merkez Köyleri ve Harput Kültür Varlıkları Yüzey Araştırması (M.Ö.2 Bin/M.S.1923)" başlıklı yüzey araştırması projesi ise devam etmektedir.

Tablo 3. Elazığ'da yeni araştırmalar (EPAS) ile tespit edilen yerleşimler.

Sıra No	Yerleşme Adı	İli	İlçesi	Türü	Neolitik	Kalkolitik	Tunç Çağı	Demir Çağı	Ortaçağ (Bizans)	Roma (Hellenistik)
1	Altıntepe (Zenteriş) Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X			
2	Alıçlı	Elazığ	Merkez	Höyük					X	
3	Avcılı	Elazığ	Merkez	Höyük	X		X			
4	Badempinarı (Malatçık) Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	
5	Bağlarca Yerleşim Alanı	Elazığ	Merkez	Höyük					X	
6	Beşiktepe Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	
7	Boytepe	Elazığ	Merkez	Höyük	X	X	X	X		
8	Çağlar Höyük 1	Elazığ	Merkez	Höyük			X			
9	Çağlar Höyük 2	Elazığ	Merkez	Höyük		X	X	X		
10	Dedepınarı (Çulçapur) Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X		X	
11	Değirmendüzü Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük		X	X			
12	Değirmenönü Kalesi	Elazığ	Merkez	Kale						X
13	Değirmenderesi Tepesi	Elazığ	Merkez	Tepe				X		
14	Değirmenönü Tümülüsü	Elazığ	Merkez	Tümülüs						X
15	Gökçe Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük					X	X
16	Gözpınarı Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X		
17	Gurbet Mezrası	Elazığ	Merkez	Tepe					X	
18	Gümüşbağlar Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X			
19	Harabetepe Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X		
20	Hal Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X		
21	Hıdırbaba Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X		
22	Hinsor (örençay) Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X			
23	Hulvenk Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X			
24	Karaali Köyü Antik Yerleşim Alanı	Elazığ	Merkez	Yerleşke					X	
25	Karaçalı Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	
26	Kalkantepe Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X		
27	Kamber Deresi	Elazığ	Merkez	Höyük				X		
28	Karşıbağ Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X		
29	Kesrik	Elazığ	Merkez	Kilise			X	X	X	
30	Killik Tepe Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X			
31	Konakalmaz Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X		X	
32	Körkuyu Höyük	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	
33	Könk	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	
34	Körtepe	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	X
35	Körpe	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X		
36	Kövenk Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	
37	Kuşhane Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük		X	X			
38	Mağaradamı Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük	X		X	X		
39	Nevruz Ormanları	Elazığ	Merkez	Yerleşke			X	X		
40	Pirinçi Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük					X	
41	Sakabaşı Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X		
42	Sancaklı Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	
43	Sarıçubuk (Bızmışen) Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük				X		
44	Sarılı Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük	X		X			
45	Sarılı Tarihi Yerleşim Alanı	Elazığ	Merkez	Yerleşke					X	X
46	Sankamış Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük					X	
47	Sarıyakup Yamaç Yerleşimi	Elazığ	Merkez	Yamaç				X	X	
48	Seli (Dilek) Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X		
49	Sultanuşağı Tepe Yerleşimi	Elazığ	Merkez	Yerleşke					X	
50	Ufaktepe	Elazığ	Merkez	Höyük	X		X			
51	Uzuntarla Erzürük	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	
52	Uzuntarla Yerleşim Alanı	Elazığ	Merkez	Yerleşke				X	X	
53	Ürünveren Yamaç Yerleşimi	Elazığ	Merkez	Yerleşke				X		
54	Vertetil Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	
55	Tadım Kalesi & Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	
56	Tahpur Tepesi	Elazığ	Merkez	Tepe				X		
57	Tepe Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X		X	
58	Tilek (Killik) Tepe Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X		
59	Tilenzit Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	
60	Tilkitepe	Elazığ	Merkez	Höyük	X		X	X		
61	Yalnız Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük	X					
62	Yedigöze Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük				X	X	
63	Yıldıztepe	Elazığ	Merkez	Höyük/Kale				X	X	
64	Yurtbaşı Höyüğü	Elazığ	Merkez	Höyük			X		X	
65	Yünlüce Höyük 1	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	
66	Yünlüce Höyük 2	Elazığ	Merkez	Höyük			X	X	X	

4. Değerlendirme ve Sonuç

Doğru Anadolu Bölgesi yüksek dağlarla çevrili, engebeli ve sert iklim koşullarının hâkim bir coğrafyaya sahip olmasına rağmen bölge, Prehistorik dönemlerden günümüze kadar çok sayıda kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu zor coğrafi koşullara rağmen, Keban (1968-76) ve Karakaya (1975-79) Barajı projeleri kapsamında başlatılan sistemli yüzey araştırmaları ve kazılar ile Elazığ-Malatya ovalar zinciri içerisinde çok fazla sayıda arkeolojik alan (höyük, kale vb. gibi) tespit edilmiştir. Keban Baraj Projesi ile birlikte Elazığ ilinde Altınova ve Aşvan bölgelerinde yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarından hareketle bölgenin iklim, bitki örtüsü ve su kaynakları bakımından Prehistorik Çağlar'dan itibaren yerleşim seçiminde iskana uygun alanlar olduğu anlaşılmaktadır.

Doğru Anadolu Bölgesi'nde başlatılan Elazığ'ı da kapsayan bölgedeki ilk yüzey araştırmaları K. Kökten tarafından 1945 ve 1969 yıllarında, C. A. Burney tarafından 1956 yılında gerçekleştirilmiştir. Elazığ'ın da içinde bulunduğu Yukarı Fırat Bölümü'nün batı kısmında ilk sistemli arkeolojik yüzey araştırması ise Keban Projesi kapsamında R. Whallon ve S. Kantman tarafından 1967 yılında yapılmıştır. Elazığ'da Keban Baraj Projesi ile 1968-1976 yılları arasında ilk bilimsel ve sistemli arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Projenin kazı ekiplerinde yer alan bilim insanlarının gerek kazılar sırasında ve gerekse kazılar bittikten sonra kısa süreli Altınova ve Aşvan çevrelerinde yüzey araştırmaları yaptıkları anlaşılmaktadır. Bölgenin iç kesimleri ve dağlıkları alanlarının araştırmaların dışında kaldığı anlaşıldığından A. Özdemir tarafından 2020 yılında EPAS projesi başlatılmıştır. EPAS projesi ile birlikte bölge hakkındaki arkeolojik bilgilerimizde yeniden güncellenmektedir. Neolitik Dönem'den Tunç Çağı sonuna kadar olan dönemleri kapsayan EPAS projesi kapsamında, Elazığ'da tarih öncesi çağlardan Demir Çağı'na kadar pek çok kültürün var olduğu anlaşılmıştır. Gerçekleştirilen araştırmalarda yerleşimlerin Neolitik, Kalkolitik, Tunç, Demir Çağı ve Orta Çağ'da iskan gördüğü tespit edilmiştir.

Elazığ'ın ilk yerleşik topluluklarının yaşadığı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin varlığı Boytepe ve Çınaz III yerleşimi ile bilinirken, Mağaradamı Höyüğü ve Aksaray Adamı buluntusu ile yenileri ortaya konulmuştur. Ayrıca Avcılı, Ufaktepe, Tilkitepe ve Yalnız Höyüğü gibi Neolitik Döneme tarihlenen yerleşimlerin varlığı bir devamlılığın olduğu göstermesi açısından önemlidir. Kalkolitik Dönemin varlığına ise Çağlar 2, Değirmendüzü ve Sarılı gibi yerleşimlerde rastlanılmıştır. Bölgenin Tunç Çağları'ndan Demir Çağları'nın sonuna kadar yoğun bir yerleşime sahne olduğu çok fazla sayıda yerleşimin tespit edilmesinden anlaşılmaktadır. Yerleşimlerde Erken Tunç Çağı'nın tipik seramik repertuarında yer alan Karaz Türü "Kura Aras" seramikleri ile Malatya- Elazığ boyalı seramikleri tespit edilmiştir. Orta Tunç Çağı'na tarihlenen boyalı seramikler de bulunmuştur. Erken Demir Çağı'nın tipik yivli seramikleri ve Orta Demir Çağı'nın kırmızı astarlı seramikleri de ele geçen buluntulardandır.

Keban Projesi'nin tamamlanmasının ardından uzun bir aradan sonra 2020-2023 yılları arasında Prehistorik dönem odaklı araştırma ile ön plana çıkan EPAS projesi, bölgenin tarihsel sürecinin aydınlatılmasına katkı sunduğu ve yeni keşfedilen arkeolojik alanlar ile hedefine ulaştığı gözlemlenmiştir. Fakat bu çalışmanın Elazığ Merkez ilçesi ile sınırlı kaldığı anlaşılmıştır. Elazığ'ın geniş bir yüzölçümüne sahip olması ve özellikle yedi (7) ilçesinin araştırma dışında kalması sebebiyle, bu ilçelerde yeni yüzey araştırmalarına ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Elazığ'da, 2022 yılında İ. Aytaç tarafından Elazığ merkez ilçesinde Demir Çağı'ndan günümüze kadar olan dönemi kapsayan yeni bir yüzey araştırması projesi başlatılmıştır. Bu çalışmada da Elazığ ilçelerinin kapsam dışında olduğu anlaşılmaktadır. Çalışma devam etmekte olup, sonuçlarının yayınlanması beklenmektedir.

Elazığ bölgesinin Eski Çağ tarihi mevcut çalışmalar ışığında ele alınmaya çalışılmış ve bu doğrultuda kazı ve yüzey araştırmalarıyla bölgenin kültürel varlıkları ortaya konmaya çalışılmıştır. Keban ve Karakaya Barajlarının yapımları sırasında sular altında kalacak olan kültürel mirasın kurtarılması için hızlı ve olabildiğince sistematik bir şekilde mevcut şartlarda araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Yaklaşık 20 yılın ardından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ile bölge için yeni veriler elde edilebilecek yerleşimler tespit edilmiştir. Bu çalışmaya konu olan bölge, Prehistorik döneme ilişkin araştırmalar ve yeni bulgular ışığında yeniden değerlendirilmiştir. Geçmişten bugüne Elazığ yöresine ait olan kültürel mirasın bir bütün olarak ele alınıp, korunması ve araştırmaların devam etmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Yapılan bu çalışma ile, Elazığ ilinin tarihsel sürecinin aydınlatılmasına katkı sunması düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Aksoy, B. ve Diamant, S. (1973). Çayboyu 1970-1971, *Anatolian Studies XXIII*, 100-107.
- Akkan, E. (1972). Elazığ ve Keban Barajı Çevresinde Coğrafya Araştırmaları, *A.Ü Coğrafya Arş. Dergisi*. Sayı 5-6, 175-183.
- Arslantaş, Y. (2017). *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, Elazığ Belediyesi Kültürel Eserler serisi 29, Genişletilmiş 2. Baskı, Elazığ.
- Ardıçoğlu N. (1964). *Harput Tarihi*, Harput Turizm Derneği Yayınları. İstanbul.
- Aşan, M. B. (1989). Elazığ-Bingöl-Tunceli İlleri Orta Çağ Yüzey Araştırması 1987. VI. AST içinde (529-554. ss.). Ankara.
- Aytaç, İ. (2017). Harput İç Kalesi Kazıları 2015 Yılı Çalışmaları. 38. KST, C.3 içinde (563-579. ss.). Ankara.
- Bahar, H. (1989). Elazığ-Bingöl ve Tunceli İllerinde Prehistorik Araştırmalar, 1987. VI. AST içinde 501-528. ss.). Ankara.
- Balkan-Atlı. N. (1994). *La Neolithisation De L'Anatolie*, Varia Anatolica VII. IFEA De Boccard, Paris.
- Burney, C. (1958). Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age, *Anatolian Studies* 8:157-209.
- Danık, E. (1997). Ortaçağda Harput Yüzey Araştırması-1995. AST,14, C.I içinde (339-367. ss.). Ankara.
- Danık, E. 1998. Ortaçağda Harput Yüzey Araştırması 1996 Yılı Çalışmaları. AST, 15, C.I içinde (157-181. ss.). Ankara.
- Danık, E. 1999. Ortaçağda Harput Yüzey Araştırması 1997 Yılı Çalışmaları. AST, 16, C.I içinde (161-181. ss.). Ankara.
- Danık, E. (2001). Ortaçağda Harput Yüzey Araştırması 1999 Yılı Çalışmaları. 18, AST, Cilt 1 içinde (20-82. ss.). Ankara.
- Danık, E. (2008). Yukarı Fırat Bölgesi 2006 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırmaları. 25 AST, C.II içinde (345-366. ss.). Ankara.
- Darga, M. (2000). Aşağı Fırat Havzası Şemsiyetepe Kazıları 1978-1989. O. Belli (Ed.), *Türkiye Arkeoloji ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)* içinde (140-146. ss.). Ankara.
- Duru, R. (2000). Elazığ-Değirmentepe Kazısı. *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)* içinde, (130-132. ss.). Ankara.
- Ertem, H. (1972). Han İbrahim Şah Kazısı 1970. Keban Projesi 1970 Çalışmaları, *ODTÜ Keban Projesi Yayınları* içinde (63-74. ss. Lev. 40-49). Seri: 1, No. 3, TTK Basımevi: Ankara.
- Ertem H. (1982). Korucutepe Kazısı, 1974, 1975. Levha 1-12. Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları, *ODTÜ Keban Projesi Yayınları* içinde (2-13. ss.). Seri:I, No:7. Ankara.
- Esin, U. (1970). Tepecik Kazısı 1968 Yılı Ön Raporu. Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları* içinde (147-158. ss.). Seri: 1, No. 1, TTK Basımevi: Ankara.
- Esin, U. (1972). Tepecik Kazısı, 1970, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları* içinde (145-158. ss.). Seri I, No: 3, Ankara.
- Esin, U. (2000). Tulintepe Kurtarma Kazıları. *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)* içinde (87-90. ss.). Ankara.
- French, D. H. (1972). Aşvan Kazıları, 1970, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları* içinde (33-51. ss.). Seri I, No:3, Ankara.
- French, D. H. (1973). Aşvan 1968-1972: the Excavations. *Anatolian Studies*, 23, 73-91.
- Harper, R. (1972). Pağnik Öreni Kazıları-1970. Keban Projesi 1970 Çalışmaları. *ODTÜ Keban Projesi Yayınları* içinde (119-126. ss.). Seri:1, No:3, T.T.K.B. Ankara.
- Hauptmann, H. (1970). Norşuntepe 1968 Kazıları Ön Raporu, *ODTÜ Keban Projesi Yayınları* içinde (103-130. ss.). Seri I, Yayın I, Ankara.
- Hauptmann, H. (1976). Norşuntepe Kazıları, 1972. Keban Projesi 1972 Çalışmaları. *ODTÜ Keban Projesi Yayınları* içinde (41-59. ss. Lev. 29-62.). Seri 1, No. 5, TTK Basımevi: Ankara.
- Hauptmann, H. (1982). Norşuntepe Kazıları, 1974. Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları, *ODTÜ Keban Projesi Yayınları* içinde (15-70. ss. Lev. 13-52. ss.). Seri I, No. 7, TTK Basımevi, Ankara.
- Işıklı, M. (2014). Yükseklerde Arkeoloji Yapmak: Doğu Anadolu Arkeolojisinin Dünü-Bugünü. A. Özfirat (Ed.), *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar: Veli Sevin'e Armağan* içinde (1-12. ss.). Ege Yayınları, İstanbul.
- Koşay, H. Z. (1972). Sakyol (Pulur) Tarih Öncesi Kazısı. *Türk Tarih Kongresi VII/I*, 53-56.
- Koşay, H. Z. (1976a). Yeniköy Höyüğü Kazısı, 1972. Keban Projesi 1972 Çalışmaları. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları* içinde (175-194. ss. Lev. 100-119. ss.). Seri 1, No. 5, TTK Basımevi: Ankara.
- Koşay, H. Z. (1976b). Keban Projesi, Pulur Kazısı 1968-1970. *ODTÜ Keban Projesi Yayınları*, Seri III, No. 1, Ankara.

- Kökten, İ. K. (1943). Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor, *Bulleten VIII/32*, 601-613.
- Kökten, İ. K. (1947). 1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmalar. *Bulleten Dergisi*, C.1 S.43, 431-472.
- Meriggi, P. (1967). Sesto Viaggio Anatomico, *Oriens Antiquus VI*, 269-303.
- Miyake, Y. (1996). *Doğu Anadolu'daki Koyu Yüzlü Açıklı Çanak Çömlek* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Prehistorya Bilim Dalı.
- Özdemir, A. (2021). Elazığ Prehistoric Archaeological Survey (EPAS) 2020 – Uluova and Vicinity: A Preliminary Report, *Anatolia Antiqua XXIX*, 149-184.
- Özdemir, A. (2022). Elazığ Prehistoric Archaeological Survey (EPAS) 2021 – The Vicinity of Kuzova and Hankendi Plains: A Preliminary Report, *Anatolia Antiqua XXX*, 163-184.
- Özdemir, A. (2023). Elazığ Prehistoric Archaeological Survey (EPAS) 2022 – The Vicinity of Harput Plateau and Elazığ Plain: A Preliminary Report, *Anatolia Antiqua XXXI*, 261-275.
- Özdemir, A. ve Şengün, M.T. (2022). Elazığ İli Merkez İlçesi Prehistorik Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırması (EPAS): 2020 Yılı Uluova ve Çevresi. C. Keskin (Ed.), *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları* içinde (71-100. ss.). Cilt 1, Ankara.
- Özdemir, A. ve Özdemir, A.[Ayşe]. (2022). Elazığ İli Merkez İlçesi Prehistorik Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırması (EPAS): 2021 Yılı Kuzova ve Hankendi Çevresi. 38. *AST, Cilt 1*. (43-62. ss.). Ankara.
- Özdoğan, M. (2006). Keban Projesi ve Türkiye'de Kurtarma Kazıları. V. Tolun-T.Takaoğlu (Eds.), *Sevim Buluç Anı Kitabı* içinde (13-19. ss.), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Özdoğan, M. (1977). *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları*. İstanbul.
- Sagona, A. (1984). *The Caucasion Region in The Early Bronze Age, Part 1-3*, BAR International Series 214 (iii), Oxford.
- Serdaroğlu, Ü. (1969). 1969 Ağın ve Kalaycık Kazıları. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 2(17):189-190.
- Serdaroğlu, Ü. (1970). 1968 Ağın ve Kalaycık Kazıları Ön Raporu, *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları, ODTÜ Keban Projesi Yayınları* içinde (29-52. ss.). Seri: 1, No. 1, TTK Basımevi: Ankara.
- Serdaroğlu, Ü. (1972). Ağın ve Kalaycık Kazıları, 1970. *Keban Projesi 1970 Çalışmaları, ODTÜ Keban Projesi Yayınları* içinde (7-43 ss. Levha 11-31). Seri: I, Ankara.
- Sergün, Ü. (1975). *Uluova, Beşeri Coğrafya Açısından Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Enstitüsü, Yayın No:82, İstanbul.
- Sevin, V. (1982). İmikuşağı Kazıları, 1981. *IV. KST* içinde (121-130. ss.). Ankara.
- Sevin, V. (1987). Malatya-Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1985. *IV. AST* içinde (279-300. ss.). Ankara.
- Sevin, V. (1988). Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1986. *V. AST* içinde (1-44. ss.). Ankara.
- Sevin, V. (1989). Elazığ-Bingöl Yüzey Araştırması 1987. *VI. AST* içinde (451-500. ss.). Ankara.
- Sevin, V. (1995). *İmikuşağı-I (6.-1. Yapı Katları)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Umurtak, G. (1996). *Korucutepe II 1973-1975 Dönemi Kazılarında Bulunmuş Olan Hitit Çağı Çanak Çömleği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları 1. Baskı, Ankara.
- Umurtak, G. (1988). *Hitit İmparatorluk Çağında İşuva Ülkesi Çanak Çömleği Üzerine Bir Araştırma, Korucutepe, İmikuşağı, Pınartepeler, Çınaz II, Yazıkonak ve Tilenzit Höyükleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Whallon, R. ve Kantman, S. (1970). Keban Barajı Su Birikim Alanı Yüzey Araştırması, 1967. *Keban Projesi 1968 Çalışmaları, ODTÜ Keban Projesi Yayınları* içinde (1-12. ss.). Ankara.
- Whallon, R. (1979). *An Archaeological Survey of the Keban Reservoir Area of East-Central Turkey*, Ann Arbor.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

KALKINMA PLANLARI EKSENİNDE TÜRKİYE'DE KARAYOLU ULAŞIMINDA GÖRÜLEN GELİŞMELER (1963 – 2023)

Developments in road transport in Turkey in the Axis of Development Plans (1963 -2023)

Fatih AYHAN¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Afyonkarahisar, fayhan@aku.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0922-6586

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

22.05.2023

Kabul/Accepted:

06.10.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1300395

Anahtar Kelimeler

Kalkınma Planları, Karayolu, Ulaşım.

Keywords

Development Plans,
Highway, Transportation.

ÖZ

Ulaşım sistemleri sanayi, tarım, ticaret, turizm vb. ekonomik faaliyetleri geliştiren önemli bir unsurdur. Bu nedenle ülkeler sosyal ve ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla ulaşım sistemlerinin gelişimine özel önem verirler. Ülkemizde II. Dünya Savaşı'ndan sonra bilinçli bir şekilde karayolu ulaşımının gelişimi tercih edilmiştir. Planlı kalkınmanın başladığı 1960 yılından günümüze kadar uygulanan ulaşım politikalarında karayoluna bütçeden ve yatırımlardan ayrılan pay diğer ulaşım türlerine göre daha fazla olmuştur. Bunun sonucunda karayolunun yolcu ve yük taşımacılığındaki payı giderek artmış ve ülkenin ana ulaşım unsuru haline gelmiştir. Karayolu ulaşımında ortaya konan hedefler ve çalışmalar dönemsel farklılık göstermiş ve bu durum kalkınma planlarına yansımıştır. Bu çalışmada karayolu ulaşımında görülen gelişmeler ilki 1963 yılında uygulamaya konulan toplam on bir kalkınma planı perspektifinden belirli dönemler halinde incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ışığında Türkiye'de ilk dönem karayolu altyapısının geliştirilmesi hedeflenirken sonraki dönemlerde yerel ve ulusal ölçekte otoyol projelerine önem verilmiştir. Uygulanan bu karayolu ağırlıklı ulaşım politikalarının ekonomik ve sosyal açıdan bir takım yararları görülse de Türkiye gibi enerji konusunda dışa bağımlı olan bir ülke için bazı ekonomik sonuçları da mevcuttur.

ABSTRACT

Transportation systems are an essential element that improves economic activities. Therefore, countries specialize in developing transport systems to ensure social and economic development. After World War II, road transportation was consciously preferred in Turkey. ~~our country~~. In the transportation policies implemented since 1960, when planned development began, the share allocated from the budget and investments to the highway has been higher than other types of transportation. Thus, the percentage of the highway in passenger and freight transportation has gradually increased and has become the main transportation element of the country. The targets and studies put forward in road transportation have shown systematic differences, which have been reflected in the development plans. In this study, the developments in road transportation were examined in specific periods from the perspective of eleven different development plans, the first of which was put into practice in 1963. As a result of the research, while the development of the highway infrastructure in the first period was aimed, importance was given to highway projects on local and national scales in the following periods. Although these road-based transportation policies have some economic and social benefits, they also have some financial consequences for a country like Turkey, which depends on foreign countries for energy.

Atıf/Citation: Ayhan, F. (2024). Kalkınma Planları Ekseninde Türkiye'de Karayolu Ulaşımında Görülen Gelişmeler (1963-2023). *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 17-34.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Fatih AYHAN, fayhan@aku.edu.tr

1. Giriş

Genel manada insanların, her türlü mal, eşya ya da hizmetin farklı noktalar arasındaki hareketi (Tümertekin ve Özgüç, 2009) olarak tanımlanan ulaşım kavramına dair gelişmeler teknik imkânlar ve ihtiyaçlara bağlı sürekli olarak gelişim ve değişim göstermiştir. Tekerleğin icadıyla başlayan süreçte çeşitli yerler ve bölgeler arasında ekonomik ve sosyal ilişkileri geliştirmede ulaşım önemli bir etken olmuştur. Diğer yandan inşa edilen ulaşım altyapı sistemleri ve ulaşımına bağlı ortaya çıkan hareketlilik sonucu coğrafi mekân önemli ölçüde şekillenirken sosyal ve ekonomik yönden birbirinden farklı yerleşim alanları ortaya çıkmaktadır. Eski dönemlerde kara ve su yolu ile başlayan ulaşım faaliyetleri teknik imkânların gelişmesiyle günümüzde çeşitlenerek demiryolu, havayolu, boru hatları vd. teknolojik araçlarla sağlanmaktadır. İnsan ve hayvan gücü ile başlayan karayolu ulaşımı Sanayi Devrimi ile patlatmalı motorun ve otomobilin icadıyla gelişim göstermiştir (Aydın ve Oral, 2018; Tümertekin, 1987; Bakırcı, 2018).

Karayolu ulaşımının diğer ulaşım sistemlerine göre en önemli avantajı yolcu taşımacılığında başlangıç ve varış noktaları, yük taşımacılığında ise üretim ve tüketim noktaları arasında aktarmasız ulaşım imkânı sunmasıdır. Ayrıca güzergâh seçimindeki esneklik, yük taşıma araçlarında ihtiyaca göre çeşitliliğin olması ve en önemlisi demiryolu, denizyolu ve havayolu ulaşım sistemleri arasında tamamlayıcı rol oynaması karayolu ulaşımının önemini artırarak hızlı gelişimini sağlamıştır (Kögmen, 2014:1).

Günümüzde ülkelerin ürettiği mal ve hizmetlerin geniş pazarlara ulaştırılabilmesi gelişmiş ulaşım ağları ile mümkündür. Ulaşımın planlamaları ve altyapı yatırımları ise büyük ölçüde devlet tarafından gerçekleştirilmektedir (Avcı, 2005). Ülke içinde doğru planlama ile etkin bir şekilde organize edilen ulaşım sistemleri; sanayi, ticaret, turizm, eğitim, sağlık vb. faaliyetleri hızlandırarak yerel, bölgesel ve ulusal ölçekte kalkınmayı sağlayan etkin bir araçtır. İyi bir şekilde organize edilmiş ulaşım sistemleri sosyal etkileşimi de sağlayarak kültürel gelişimi beraberinde getirirken kamu tarafından uygulanan ulaşım politikaları ve planlamalar ulusal kalkınmanın gerekliliği olarak değerlendirilir (Sarı, 2004; Erdoğan, 2016). Dünyada ve Türkiye’de ulaştırma sektörünün genel bütçe içinde aldığı pay giderek artan bir eğilim gösterirken karayolu ulaşımı küresel çapta ulaşım sistemleri içinde en büyük paya sahiptir (DPT, 1992). (DPT, 1995).

Ülkemizde Cumhuriyet Dönemi ile birlikte ulaştırma altyapısının geliştirilmesi sanayileşme ve kalkınma politikasının temel unsurlarından biri sayılmıştır (Akgüngör ve Demirel, 2004). Ancak Cumhuriyet yönetimi, uzun süren savaşlar ve ihmal edilen bakımın sonucu olarak Osmanlı Dönemi’nden düşük kalite ve yetersiz uzunlukta ulaşım sistemi devralmıştır. İlk dönem devlet politikası gereği planlama ve çalışmalar demiryolu alanında yoğunlaşırken ülkede karayolu sistemi uzun zaman yetersiz kalmıştır (Çolak, 2013).

Türkiye’de planlama konusunda hükümetlere danışmanlık yapmak üzere 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve 1963 yılından itibaren beşer yıllık periyotlarla kalkınma planları hazırlanmıştır. Kalkınma planları ülkenin kıt kaynaklarını bir bütünlük içinde ele alarak bu kaynakları etkin, düzenli ve en uygun şekilde kullanmak için yol gösterici özellik taşıırken (Boğuşlu ve Oğuztimur, 2021) planlar kapsamında ilgili dönemlerin ekonomik ve sosyal şartları gözetilerek tarım, ticaret, sanayi, ulaştırma, madencilik, enerji, istihdam, yerel ve bölgesel kalkınma konuları başta olmak üzere birçok alanda hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler kamu kesimi ile birlikte özel sektör için de yol gösterici nitelik taşımaktadır. “Beş Yıllık Kalkınma Planlarında” (BYKP) ulaşım sektörünün diğer ekonomik sektörleri harekete geçiren bir unsur olduğu vurgulanarak ulaşım alt sistemlerine ait yatırımların devlet bütçesinden aldığı paya önem verilmiştir (Ayhan, 2021; Erdoğan, 2016; Leblebici ve Erkul, 2008).

Türkiye’de karayollarının gelişimi ile ilgili yayınları incelediğimizde birçoğunun belli bir dönemi kapsayan çalışmalar olduğu görülmüştür. Bu çalışmada 1963 -2023 yılları arasındaki toplam on bir kalkınma planı yakından incelenmiştir. Bu amaçla karayolu alanındaki çalışmalara ait istatistik veriler derlenerek ulaşım politikaları kapsamında ortaya konan hedefler, ilkeler ve sonuçlar bakımından değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

2. Bulgular ve Tartışma

2.1. Planlı Dönem Öncesi Karayolu Ulaşımının Gelişimi (1923 – 1963)

Osmanlı’nın son dönemlerinde motorlu araç sayısının yetersiz olması, ulaşımın daha çok hayvanlara bağlı araçlarla yapılması ve ekonomik yetersizlikler neticesinde karayolu ulaşımındaki gelişmeler yetersiz kalmıştır. KGM (2014) verilerine göre Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne 13.900 km stabilize, 4.450 km toprak yol

olmak üzere toplam 18.350 km yol ve 94 adet köprü devredilmiştir. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında ulaşım sistemleri üzerindeki çalışmalar ülkenin ekonomik durumu ve motorlu araç sayısının yetersizliğine bağlı olarak demiryolu alanında yoğunlaşırken karayolu ulaşımı demiryolları ve limanlar arasında bağlantı sağlayacak bir unsur olarak görülmüştür (Kaplukan, 2014).

Cumhuriyet’in ilk döneminde ülke genelinde karayolu ağının yaygınlaşması adına iki önemli yasal düzenleme yapılmıştır. Bunlardan ilki, 1925 yılında çıkarılan ve 18 – 60 yaş arası erkek nüfusun yol yapım çalışmalarına katılmasını sağlayacak Yol Mükellefiyeti Kanunu’dur. Bu kanunla il yolları ve devlet yolları kamu bütçesi tarafından finanse edilirken köy yollarının yapımı halk tarafından beden gücüyle sağlanmıştır (Şen, 2003). Ardından 1929 yılında Nafia Vekaleti (Bayındırlık Bakanlığı) bünyesinde “Şose ve Köprüler Reisliği” kurulmuş ve çıkarılan yol kanunuyla çalışmalar hız kazanarak 1923 – 1947 yılları arasında ülke çapında karayolu ağı 43.743 km uzunluğa ulaşmıştır (Url-1).

II. Dünya savaşı (1939 – 1945) yıllarında ülkede oluşan olumsuz ekonomik ve siyasi ortamın etkisiyle yol yatırımları durmuş ve çalışmalar kesintiye uğramıştır. Bu anlamda 1940’lı yıllar karayolu yapımı bakımından durağan yıllardır. (Şen’e (2003)’ göre çok sayıda erkek nüfusun askere alınması, maddi yetersizlikler ve devlete ait ulaşım araçlarının çoğunun ordu hizmetine sunulması vb. sebepler bu durum üzerinde etkili olmuştur.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünya otomotiv sanayisinin büyük kısmını elinde bulunduran ABD’nin Türkiye ile karayolu alanında iş birliğine giderek “Marshall Yardımları” olarak sağladığı finansal desteklerle ülkemizde karayolları alanında imar faaliyetleri hız kazanmıştır. (Yıldız’a (2008) göre Marshall Planı çerçevesinde Türkiye’ye dayatılan ulaşım politikası ve parasal desteklerle demiryolu sistemleri atıl bırakılarak yatırımlar durdurulmuş ve devlet tarafından karayolu merkezli ulaşım politikası benimsenmiştir. Bu durum Türkiye’de petrolle çalışan lastikli taşıtların egemenliğini başlatmıştır (Aydın, 2001). 1948 sonrası dönemde Türkiye’de karayolu, ulaşımında diğer sistemleri tamamlayıcı unsur olmaktan çıkarak ana ulaşım unsuru haline dönüşmüştür.

Karayolu ulaşımı konusunda atılan en büyük adım 11.02.1950 tarih ve 5539 sayılı kanunla karayolları yapımının hızlanması amacıyla Karayolları Genel Müdürlüğü’nün (KGM) kurulmasıdır (Resmi Gazete, Sayı:7734). KGM’nin kurulmasıyla yol yapım işlerinde kazma, kürek ve insan gücüne dayalı çalışmaların yerini teknik aletler ve makineler almıştır. Karayolu inşasını düzenleme adına ülke çapında bölge teşkilatları kurulmuştur (Çetin, Barış ve Saroğlu, 2011; Karadağ, 2016).

1950’li yıllarla birlikte yol yapım politikasının temel amacı sağlık, eğitim, gıda gibi temel hizmetlerin ülkenin her yöresine götürülebilmesi için “yaz-kış geçit verebilecek yol” inşa etmektir (KGM, 2014). Bu dönem bir yandan yeni yollar inşa edilirken diğer yandan mevcut yolların kalitesini uluslararası standartlara uygun hale getirme yolunda çaba gösterilmiştir.

Tablo 1: 1923 – 1960 Arası Karayolu Uzunlukları ve Motorlu Taşıtlar Sayıları

Yıllar	1923	1927	1930	1935	1940	1945	1950	1955	1960
Toplam Karayolu (km)	18.350	22.053	29.636	39.583	41.582	43.511	47.080	55.008	61.542
Motorlu Taşıtlar Sayısı	-	-	-	7.610	9.100	11.015	35.225	80.757	123.588

Kaynak: Karayolu Ulaşım İstatistikleri 2021, TÜİK İstatistik Göstergeler (2012)

Cumhuriyet’in ilk yılında 18.350 km olan ülkedeki karayolu uzunluğu DPT’nin kurulduğu yıla kadar (1960) yıllık ortalama %3,3 artışla 61.542 km’ye ulaşmıştır. Motorlu taşıtlar sayılarında ise ilk verinin elde edildiği 1935 yılında taşıtlar sayısı 7.610 olurken 1960 yılında taşıtlar sayısı karayolu uzunluğundan daha fazla (yıllık ort. %11,8) artarak 123.588’e ulaşmıştır (Tablo 1). Uygulanan karayolu ağırlıklı ulaşım politikaları sonucu 1950 yılında karayolunun yolcu taşımada payı %49,9 ve yük taşıma payı %17,1 olurken 1960 yılına gelindiğinde bu oranlar yolcu taşımada %72,9’a, yük taşımada ise %38’e yükselmiştir (Tablo 3).

2.2. Planlı Kalkınma Dönemi

1960’lı yıllarla birlikte başlayan planlı dönemde ilk olarak sosyal ve ekonomik alanda kısa ve uzun vadede etkileri olacak kalkınma planlarını hazırlamak ve bu konuda hükümetlere danışmanlık yapmak üzere TBMM’nin 30.09.1960 tarihli oturumunda onaylanan 91 sayılı kanun ile “Devlet Planlama Teşkilatı” (DPT) kurulmuştur (Resmi Gazete, Sayı:10621). Kalkınma planları hazırlama düşüncesi aynı zamanda 1961

Anayasası içerisinde de yer almıştır. İlgili anayasanın 41. Maddesinde kalkınma planlarını hazırlamanın devletin ödevi olduğu belirtilirken 129. maddesinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmanın hazırlanan planlar çerçevesinde gerçekleştirileceği ifade edilmiştir (Url-2). DPT'nin kurulması ile bölgesel ve ulusal ölçekte bir takım ekonomik ve sosyal yatırım planlamaları yapılmaya başlanmıştır. Bu planlar hazırlanırken ülkenin sahip olduğu varlıklara ait potansiyelin dengeli bir şekilde ekonomiye kazandırılması temel hedef olmuştur. 2007 yılına kadar hazırlanan kalkınma planları “Beş Yıllık Kalkınma Planı” olarak isimlendirilirken 2007 yılından itibaren yürürlüğe konulan planlar “Kalkınma Planı” olarak tanımlanmıştır.

Tablo 2. Hazırlanan Kalkınma Planları ve İlgili Dönemler

Kalkınma Planları	Dönem	Kalkınma Planları	Dönem
I. Beş Yıllık Kalkınma Planı	1963 - 1967	VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı	1996 - 2000
II. Beş Yıllık Kalkınma Planı	1968 - 1972	VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı	2001 - 2005
III. Beş Yıllık Kalkınma Planı	1973 - 1977	IX. Kalkınma Planı*	2007 - 2013
IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı	1979 - 1983	X. Kalkınma Planı	2014 - 2018
V. Beş Yıllık Kalkınma Planı	1985 - 1989	XI. Kalkınma Planı	2019 - 2023
VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı	1990 - 1994		

Beş yıllık periyotlar halinde hazırlanan kalkınma planları içeriğinde istihdam, ekonomik hedefler, tarım, madencilik, enerji, sanayi, tarım ve hizmetler sektörü ile birlikte ulaşım sektörüne de özel bir yer ayrılmıştır. Planlı dönem başlangıcından günümüze değin (1963 – 2023) uygulamaya konulan on bir farklı kalkınma planı (Tablo 2) içinde “ulaşım ve haberleşme” başlığı altında karayolu, demiryolu, denizyolu, havayolu, haberleşme alanlarına ait bölümler yer almıştır. Bu ana başlık altında ulaştırma alt sistemlerinin mevcut durumu ortaya konarak her bir döneme ait ana ilkeler ve ileriye dönük birtakım hedefler belirlenmiştir. İlgili dönemlere ait sektörel sonuçlar ve değerlendirmeler bir sonraki BYKP içerisinde yer almıştır.

Hazırlanan ilk beş yıllık kalkınma planı 1 Mart 1963 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yapmış olduğumuz çalışmada planlı kalkınma döneminde karayolu ulaşımı alanında meydana gelen gelişmeler benzer siyasi, ekonomik ve sosyal özellikleri gösteren dönemler halinde incelenmiştir.

2.2.1. 1963 – 1983 Dönemi

1963 – 1983 yılları arasında dört farklı kalkınma planı hazırlanmıştır. Planlı döneme kadar ülke genelinde karayolu ağı uzunluğunu artırmak esas alınırken planlı dönemde mevcut yolların kalitesini artırmaya dönük politika benimsenmiş ve hazırlanan planların içerisinde bu hususa özellikle vurgu yapılmıştır. Bu amaçla KGM tarafından 1960'lı yıllarda “asfalt sathi kaplamalı yollar”, 1970'li yıllarda da “bitümlü sıcak karışım kaplamalı yollar” ulaşım güzergâhlarında yaygınlaştırılmıştır (KGM, 2014). Yol kalitesinin artırılması çabası yolculuk sürelerini kısaltma yanında yük vasıtalarının yollar üzerinde oluşturduğu bozulmaları engellemek amacıyla da gösterilmiştir.

1963 – 1983 döneminde benimsenen karayolu ağırlıklı ulaşım politikaları sonucu kamu bütçesinden karayolu projelerine önemli pay ayrılmış ve bunun sonucunda karayolu yük ve yolcu taşımacılığı diğer ulaşım türlerine göre önemli gelişme sağlamıştır. Her kalkınma planında karayolunun ulaşım sistemleri içindeki ağırlığının azaltılması hedeflense de karayolu alanında gösterilen yoğun çalışmalar, otomobil kullanımının yaygınlaşması, şehirleşme vb. nedenlere bağlı olarak bu neticeye ulaşılamamıştır. Bu dönem karayollarının fiziki standartları ülke genelinde iyileştirilmiş ve bunun yanında İstanbul ve yakın merkezler arasında sürat yolları (otoyollar) inşa edilmiştir.

Karayolu imarı alanında yoğunlaşan çabalar mali yükü de beraberinde getirirken daha önce karayolu yapımına katkı sağlaması için uygulanan yol vergisinin kaldırılması kamu bütçesi üzerindeki yükü artırmıştır. Bu nedenle karayoluna ait artan yapım ve bakım giderlerine yolları kullananların katkı sağlaması düşüncesi benimsenmiştir. Bu fikir ilerleyen dönemlerde ülkede ücretli hız yolları ve köprü yapımını beraberinde getirecektir.

Bu dönem hazırlanan kalkınma planlarında yer alan bazı ortak hedef ve ilkeler şu şekildedir:

* IX. Kalkınma Planı Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine katkı sağlayacak temel strateji dokümanı olarak AB mali takvimi dikkate alınarak yedi yıllık olarak hazırlanmıştır (DPT, 2006).

- Yurt genelinde devlet karayolları şebekesinin tamamlanarak mevcut yolların fiziki ve geometrik standartları iyileştirilerek kırsal kalkınmanın sağlanması için tüm köy ve kasabaların yola kavuşturulması.
- Kırsal kalkınmayı sağlamak amacıyla köy yolları yapımına gereken önemin verilerek köylerin en yakın kasaba ve şehir merkeziyle bağlantılarının sağlanması,
- Ülkede mevcut karayolu ağını sanayi, ticaret ve turizm vb. sektörlerle ilişkilendirerek milli ekonomiye uygun şekilde yapılandırma amacıyla turizmin gelişimini sağlayacak karayollarına öncelik verilmesi ve sanayi – hammadde – tüketim alanları arasında bağlantının güçlendirilmesi.
- Şehirlerde artan nüfusla birlikte görülen yoğun şehir içi trafiğini çözümü amacıyla kent içi toplu taşımacılığın geliştirilmesi.
- Karayolu üzerinde artan taşıt yükünün oluşturduğu trafik güvenliği sorununun çözülmesi amacıyla yasal düzenlemelerin ve denetlemelerin sağlanması.

Tablo 3. 1950 Yılı ve Sonrasında Karayolunun Yolcu ve Yük Taşımada Payı (%)

Dönemler	BYKP Öncesi		I. BYKP		II. BYKP		III. BYKP		IV. BYKP	
Yıllar	1950	1960	1963	1967	1968	1972	1973	1977	1979	1983
Yük Taşıma	17,1	38,0	52,5	55,8	58,7	64,5	67,6	76,4	77,6	73,1
Yolcu Taşıma	49,9	72,9	76,0	84,1	88,3	92,5	93,4	95,7	94,8	96,0

Kaynak: Kalkınma Planları verilerinden derlenmiştir.

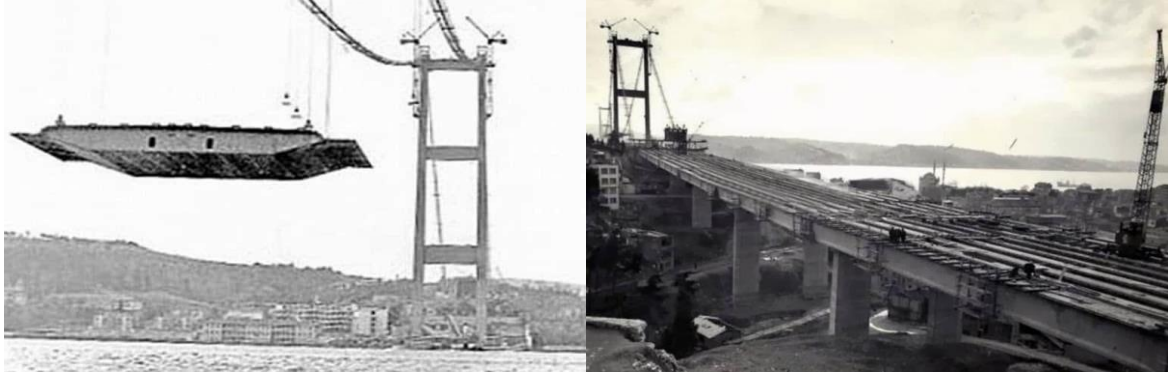
1963 – 1967 yılları arasını kapsayan I. BYKP içerisinde karayollarında oluşan aşırı yük ve yolcu trafiğini uzun mesafeli taşımada denizyolu ve demiryoluna aktarmanın milli ekonomi ve toplum yararı açısından önemli olduğu belirtilmiştir (DPT, 1963). Planda ayrıca ülke genelinde karayolu ulaşım ağının yolcu ve yük taşıma kapasitesi yönünden ana yollar seviyesinde yeterli olduğu ancak ana yolları besleyen il ve köy yollarının ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğu tespiti yapılmıştır. Karayolu ulaşımına olan talebe bağlı olarak dönem sonunda karayolu ile yolcu taşımada yıllık %7,7 ve yük taşımada yıllık %8,8 artış öngörülmüştür (DPT, 1963). 1963 -1967 döneminde devlet karayolları ağı ülke genelinde büyük ölçüde tamamlanmış ancak fiziki ve geometrik standartlar bakımından devlet yollarının %70’i ve il yollarının %84’ünün standart dışı olduğu değerlendirilmiştir. Kırsal ulaşım gösterilen önemle 14.612 km yeni köy yolu imar edilmiş ancak hala eksiklerin mevcut olduğu da görülmüştür. Karayollarını kullananların yol bakım ve yapımına katkı sağlaması durumu bu dönem gerçekleşmemiştir. Mevcut gelişmelerle dönem sonunda karayolu yolcu taşımada yıllık ortalama %16,8; yük taşımada ise %18 artış göstererek hedef üstü artış gerçekleşmiştir (DPT, 1968). Böylece karayolunun yolcu taşımada payı %72,9’a ve yük taşımada payı %38’e yükselmiştir (Tablo 3).

1968 – 1972 dönemine ait II. BYKP’de karayolu yük taşımacılığında ortaya çıkan rekabet sonucu araçlara aşırı yüklenme yapıldığı ve bunun da karayollarında fiziki bozulmalara neden olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle özellikle uzun mesafeli taşıma talebinin demiryolu ve denizyoluna kaydırılması gerektiği vurgulanmıştır (DPT, 1968).

II. BYKP içinde kentlere göçle birlikte yoğunlaşan şehir trafiğine çözüm çabaları da yer almıştır. Buna göre trafik sıkışıklığı olan bazı ana akslarda ve büyük şehir çevrelerinde, çok şeritli ekspres yollar ya da otoyol yapımı ekonomik olma niteliği kazanmıştır (DPT, 1968). İlk olarak önemli trafik sorunlarına sahip İstanbul’a özgü uzun vadeli bir ulaşım projesi hazırlanmıştır. Avrupa Yatırım Bankası’ndan sağlanan krediyle 1970 yılında İstanbul’un Anadolu ve Avrupa Yakasını birleştirmek amacıyla Boğaziçi Köprüsü (Foto 1) ve İstanbul Çevreyolu yapımına başlanmıştır (Kapluhan, 2014).

1968 -1972 dönemine ait planda İstanbul’dan İskenderun’a kadar uzanacak uzun mesafeli sürat yolu ile turizmi geliştirme amacıyla Güney ve Batı Anadolu yollarının yapımı gibi özel projelere yer verilmiştir. Karayolu imarında beklenen gelişmelerle dönem sonunda ülke genelinde köy yolları uzunluğunun 150.000 km’ye ulaşması beklenirken bu gelişmelerle birlikte karayolu yolcu ve yük taşımacılığında artış öngörülmüştür (DPT, 1968). Yoğun çabalarla dönem sonuna gelindiğinde karayoluna ait altyapı ve üst yapı kapasitesinde artış sağlanmıştır. Ulaşım sistemleri arasında denge henüz sağlanamazken karayolu lehine ağırlık devam etmiş ve kamu bütçesinden ulaşımına aktarılan 16,74 milyar TL’nin %72,7’si karayoluna ayrılmıştır (DPT, 1973). Köy

yolları hedef üstü artışla 162.055 km, devlet yolları 33.951 km ve il yolları 25.307 km uzunluğa ulaşmıştır (Tablo 5).

Foto 1. Boğaziçi Köprüsü yapımına ait görüntüler (Kaynak: Url-3).

Planlı döneme geçişle birlikte yapılan çalışmalar karayolu ağlarının kalitesini artırmış ve belli güzergâhlar modern standartlara uygun olarak daha kısa şekilde inşa edilmiştir. Bu durum ülke genelinde karayolu ağı uzunluğunda azalmayı beraberinde getirmiştir. Örneğin 1963 – 1967 döneminde ülkede karayolu ağı uzunluğu %5,2 oranında kısalmıştır (Dumlu, 1984). Yol kalitesi ve güzergâhın kısalmasına bağlı olarak seyahat sürelerinde kısalma ve enerji sarfiyatında tasarruf sağlanmıştır. Bu gelişmenin somut olarak belirtildiği Tablo 4 incelendiğinde yolculuk sürelerinde sağlanan azalmanın her güzergâhta en az %60 oranında olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Bazı Ana Güzergâhlarda yolculuk süreleri (1950 – 1972).

Güzergahlar	1950	1972	Güzergahlar	1950	1972
Ankara – İstanbul	16 saat	7 saat	Ankara – Diyarbakır	38 saat	16 saat
Ankara - Trabzon	40 saat	14 saat	Ankara - Van	56 saat	22 saat
Ankara – Erzurum	50 saat	17 saat	Ankara – İzmir	20 saat	9 saat

Kaynak: KGM, 1973

Türkiye’de karayolu ağırlıklı ulaşım politikalarının benimsenmesi, ekonomik yapının tarımdan sanayiye kayması, yoğun araç ithalinin oluşturduğu döviz açığı vb. nedenler Türkiye’de otomotiv sanayisinin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. 1966 yılında Anadol marka yerli otomobil ve 1971 yılında Fiat ile Renault marka otomobillerin yerli üretimi taşıt sahiplik oranını artırmıştır. Montaja dayalı olarak İstanbul ve yakın çevresinde başlayan motorlu araç üretimi (Yulu ve Doldur, 2018) karayolu politikasına yeni boyutlar katmıştır. 1973 – 1977 yılları arasını kapsayan III. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ülkede mevcut sosyoekonomik gelişmelere bağlı olarak karayolunun hâkim ulaşım türü özelliğini devam ettireceği beklentisi ifade edilmiştir. Bu plan döneminde transit trafiğin yoğun olduğu, ekonomik anlamda sanayi, tarım, ticaret vb. sektörleri harekete geçirecek güzergâhlarda ekonomik getiri de sağlayacak ücretli hız yollarından ilk defa bahsedilmiştir. Bu durum karayolları üzerinde seyreden taşıt sayısı ile yolcu ve yük taşıma kapasitesi artışını beraberinde getirecektir (DPT, 1973). 29.10.1973 tarihinde Cumhuriyet’in 50. yıldönümünde hizmete açılan Boğaziçi Köprüsü (ilk ücretli köprü) ve köprüye bağlı 24 km uzunluğundaki çevreyolu (KGM, 2012) Türkiye’nin ilk otoyolu özelliğini taşımaktadır. Tamamlanan bu proje Türkiye’de 1980’li yıllarda başlayacak otoyol hamlesinin başlangıcı sayılmaktadır.

Bu dönem (1973 -1977) kamu bütçesinden ulaşıma ayrılan payın %62’si karayolu yatırımlarına aktarılmıştır (DPT, 1979). Karayollarında sağlanan iyileşmeler, şehirleşmenin yaygınlaşması, otomobil sayısı, şehirlerarası yük taşımacılığı yapan araçların kapasitelerindeki artış ve yol uzunluğunun artışına bağlı olarak dönem sonunda karayollarının yolcu taşımacılığındaki payı %95,7’ye ve yük taşımacılığındaki payı %76,4’e yükselmiştir (Tablo 3). Ulaşımında karayolu payının artması trafiğin yoğunlaşması ve öncelikle şehir içi ardından şehirlerarası yolların taşıt kapasitesi ve park yeri konusunda yetersiz kalması sonucunu doğurmuştur.

1970’li yıllarda dünyada ortaya çıkan petrol krizi ve enerji darboğazı sonucu petrol fiyatlarındaki artış ulaşım maliyetlerini ve dolaylı olarak tüm mal ve hizmetlerin maliyetini artırmıştır. Bu durum ulaşımı ağırlıklı olarak

karayoluna dayanan ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Ortaya çıkan bu krize 1979 – 1983 dönemini kapsayan IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda vurgu yapılarak özellikle sanayiye ait yük taşımalarının karayolu yerine daha ekonomik ve geniş taşıma kapasitesi olan demiryoluna ve denizyoluna aktarılması belirtilmiştir (DPT, 1979). Bu amaçla karayolu yatırımlarının kamu bütçesinden aldığı payın %46,9’a çekilerek (önceki dönem %62), karayolu yük ve yolcu taşımacılığı payının azaltılması hedeflenmiştir. Bu konuda gösterilen gayretler sınırlı kalmış olup dönem sonunda (1983) karayolu yük taşımacılığı oranı %73,1 oranına düşürülebilmektedir (Tablo 3). 1978 yılında kırsal kalkınma kapsamında kırsal bölgelerde altyapı ve ulaşım olanaklarını iyileştirmeyi amaçlayan Köylüye Ulaşım Projesi (KUP) yürürlüğe girmiştir (Haspolat ve Yıldırım, 2021). IV. BYKP içinde bu projeye dönük olarak köy yollarının standartlarının iyileştirilmesi hedefi yer almıştır.

1982 yılında DPT Müsteşarlığı koordinatörlüğünde “1983 -1993 Ulaştırma Ana Planı” hazırlanmış ve 17814 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Plan özetinde ulaşım sistemleri arasında denge sağlanması ve her bir ulaşım sistemine yönelik ulusal ve yerel ölçekte birtakım planlamalar yer almıştır. Ancak ülkenin ilk ulusal ulaşım planı 1986 yılında anlaşılmasız şekilde uygulamadan kaldırılmıştır (Akgüngör ve Demirel, 2004).

Türkiye’de planlı kalkınma döneminin ilk bölümünü oluşturan 1960 -1983 yılları arasında köy yolları haricinde çeşitli türde inşa edilen karayolu uzunlukları ile motorlu taşıt sayıları Tablo 5’te yer almaktadır. Planlı dönem öncesinde ülke genelinde karayolu imarına başlanarak ülke yol ağının genel olarak tamamlanması sonucu bu dönem köy yolları imarı ve mevcut yolların iyileştirilmesine önem verilmiştir. Tablo 5’te yer alan verilere göre 1960 – 1983 döneminde toplam karayolu uzunluğunda artış görülmemiş ancak yol kalitesinin iyileştirilmesi, şehirleşme hareketleri, otomobil sahipliğinin artışı vb. gelişmeler ülkede karayolu ulaşımının etkin olmasını sağlamıştır. 1970’li yıllarda gündeme gelen sürat yolları (otoyollar) yük taşımacılığı alanında karayolunu ulaşım hızı, konforu ve kolaylığı bakımından cazip hale getirmiştir. Bunun yanında otoyolların yaygınlaşmasıyla otomobil sahipliği daha hızlı artış göstermiştir. Tablo 5’teki verilere göre motorlu taşıt sayısının artışı dikkat çekicidir. 1960 yılında 123.588 olan araç sayısı 1983 yılına gelindiğinde yıllık ortalama %13 artışla 2.041.244’e ulaşmıştır. Türkiye’de gelişme gösteren otomotiv endüstrisi, tarımda makineleşme, bireysel zenginlik vb. sebepler araç sahipliğini artıran unsurlar arasındadır.

Tablo 5. 1963 – 1983 Dönemi Karayolu Uzunlukları (km) ve Motorlu Taşıt Sayıları.

Yıllar	1960	1965	1970	1975	1980	1983
İl Yolu	34.831	24.290	24.437	25.307	28.785	28.087
Devlet Yolu	26.711	34.502	35.016	33.762	31.976	31.210
Otoyol	-	-	-	-	24	77
Toplam Karayolu (km)	61.542	58.792	59.453	59.069	60.785	59.374
Motorlu Taşıt Sayısı	123.588	214.968	369.808	785.920	1.696.681	2.041.244

Kaynak: Karayolu Ulaşım İstatistikleri 2021, TÜİK İstatistik Göstergeler (2012).

2.2.2. 1984 – 2000 Dönemi

1980’li yıllar Türkiye’de ekonomik bakımdan izlenen liberal politikaların etkisiyle hızlı büyümenin gerçekleştiği yıllar olmuştur. İthalat ve ihracatın arttığı, sanayi hamlelerinin atıldığı, kırsaldan kente yoğun göçlerin devam ettiği bu dönemde karayolu ile yurtiçi yolcu ve yük hareketliliği artışını sürdürmüştür. Özellikle yük taşıtlarının sayı ve kapasite yönüyle artışı karayollarının fiziki kapasitesini zorlayarak bozulma ve yıpranmasını hızlandırmıştır. Karayollarının bakım ve onarım giderlerinde görülen artış kamu bütçesi üzerinde yük oluşturduğundan dolayı yeni karayolu yapımının özel sektöre devredilerek mevcut yolların bakım ve onarımının KGM tarafından yapılması düşüncesi benimsenmeye başlanmıştır.

Bu dönem kara ulaşımı alanında mevcut karayolu ağlarını uzatmak yerine önceki dönemde olduğu gibi fiziki ve geometrik standartların artırılması hedeflenmiştir. Diğer yandan çağdaş ve kaliteli yol sistemi olarak bilinen otoyol çalışmaları hız kazanmıştır (KGM, 2007). Bu döneme ait kalkınma planlarında karayolu inşası ve iyileştirmeleri için gerekli bütçenin ücretli otoyol ve köprülerden sağlanması gerektiği ifade edilmiştir.

Nüfusun giderek yoğunlaştığı büyükşehirler etrafında ulaşımı kolaylaştırma adına inşa edilen çevreyolları ile Edirne – İstanbul - Ankara – Adana hattındaki otoyollar bu güzergâhlarda karayolu ulaşımının hız ve konforunu artırmıştır.

Önceki dönemlere ait planlamalarda ulaşım sistemleri arasında dengenin sağlanması esas ilkelerden biri olurken karayolu alanında sağlanan gelişmeler ve diğer ulaşım sistemlerinin ihmal edilmesi bu dönem de karayolu üzerinde yolcu ve yük taşımacılığı payının artışı sağlanmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. 1983 -2000 dönem BYKP içinde Karayolunun Yük ve Yolcu Taşıma Payları (%)

Dönemler	V. BYKP		VI. BYKP		VII. BYKP	
Yıllar	1984	1989	1990	1994	1996	2000
Yük Taşıma	75,2	66,5	81,0	85,5	86,3	88,7
Yolcu Taşıma	94,5	95,1	94,6	95,4	96,1	95,2

Kaynak: BYKP verilerinden derlenmiştir.

Karayolu üzerinde taşıt sayısının artmasına bağlı olarak artan yoğunluk trafik kazalarının artışı da beraberinde getirmiştir. Oluşan can ve mal kayıplarının azaltılması için gereken tedbirlerin alınması kalkınma planlarında yerini almıştır.

1973 yılında İstanbul'da Boğaziçi Köprüsü'ne bağlı olarak yapılan 24 km'lik ilk otoyol çalışmasını 1984 yılında Gebze – İzmit, Tarsus – Pozantı otoyolları; 1987 yılında Kapıkule – Edirne otoyol hamleleri izlemiştir. 38 km'lik Gebze – İzmit ekspres otoyolu Türkiye'nin ilk ücretli otoyolu olmuş ve böylece ülkemizde ücretli köprü uygulaması yanında ücretli otoyol dönemi de başlamıştır (Şevik ve Eser, 2016). Yapılan bu ilk otoyollar Türkiye'de modern yol inşasının başlangıcı sayılırken ülkenin farklı yerlerinde tamamlanan karayollarıyla birlikte trafikte taşıt kapasitesi artış göstermiştir.

1985 – 1989 yıllarını kapsayan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda nüfusun giderek yoğunlaştığı büyük şehirler için hazırlanan ulaşım planları ile imar planları arasında uyumun sağlanması gerektiği ifade edilmiştir (DPT, 1984). Bu konuda 27.6.1984 tarihinde kabul edilen 3030 sayılı Büyükşehir Belediyeleri Kanunu ile önemli adım atılmıştır. Buna göre yerel yönetimlere “ulaşım koordinasyon merkezi” kurma yetkisi verilerek sorumlu oldukları şehirlerde ulaşım planlamalarını hazırlayabileceklerdir (Resmi Gazete, 18453).

Ülke genelinde hızlanan otoyol çalışmaları sonucunda yapımı süren 1.566 km otoyolun 910 km'lik bölümü hizmete açılarak 1994 itibariyle otoyol uzunluğu 1.151 km'ye ulaşmıştır (Tablo 7). V. BYKP döneminde karayolu üzerindeki yük taşıma payının diğer sistemlere aktarılması sonucunda karayolunun yük taşımadaki payı %66,5'e düşmüştür. Ancak karayolu ulaşımındaki gelişmeler ve şehirlerde otomobil sayısının artışı karayolu yolcu taşıma payını artırarak % 95,1'e çıkarmıştır (Tablo 6).

Bu dönem İstanbul'da giderek artan transit ve şehir içi trafik sonucu mevcut yolların ihtiyaca cevap vermemesi İstanbul Boğaziçi'ne ikinci köprü yapımını gündeme getirmiştir. Bu amaçla 1985 yılında inşaatına başlanan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve buna bağlı inşa edilen otoyol bağlantıları -sonradan TEM olarak adlandırılan- 1988 yılında hizmete açılmıştır. Böylece Avrupa ile entegre olan karayolu ağının İstanbul bağlantısı tamamlanmıştır (Garipağaoğlu, 1997).

1990 – 1994 yıllarını kapsayan VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ulaştırma politikalarında Avrupa Topluluğu (günümüzde AB) ile uyumun sağlanmasına vurgu yapılmıştır (DPT, 1989). 1970'li yıllarda Arap ülkeleri ile Avrupa ülkeleri arasında artan ticaret hacmi sonucu Ortadoğu limanlarındaki mevcut kapasite sorunu Avrupa – Ortadoğu arasında karayolu transit geçişini gerekli kılmıştır. Bu amaçla Türkiye 1992 yılında Polonya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan, İtalya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan'ın yer aldığı Trans Avrupa Kuzey – Güney Otoyolu (TEM) projesine dahil olmuştur. Böylece daha önce Türkiye'de inşa edilmiş olan ekspres yolların standartları iyileştirilerek TEM projesinin parçası haline getirilmiştir (Merdol, 1985; Alpaslan ve Laçinyurt, 2015).

Karayolu ulaşımı hâkimiyetinin devam ettiği VI. BYKP döneminde karayolu yatırımlarının ulaşım yatırımları içinden aldığı pay %80'e ulaşmıştır. Karayolu bütçesinin %47'si otoyol yapımına ayrılırken bu dönemde önceki dönem inşasına başlanan otoyolların tamamlanmasıyla 910 km yeni otoyol ağı ulaşımına açılmış ve toplam otoyol uzunluğu 1.151 km'ye ulaşmıştır (DPT, 1995). Bu gelişmelerle dönem sonunda karayolunun yurtiçi yük (%85,5) ve yolcu taşımacılığındaki payı (%95,4) plan hedeflerinin tersine artış göstermiştir (Tablo 6).

Bu dönem yapımı tamamlanan ücretli otoyol güzergâhları; Edirne - Kınalı Otoyolu (150 km), Kınalı – Sakarya Otoyolu (217 km), Kazancı – Gümüşova Otoyolu (121 km), Gümüşova – Gerede Otoyolu (121 km), Gerede –

Ankara ve Ankara çevreyolu (268 km), Tarsus – Pozantı Ayrımı – Adana -Toprakkale – Gaziantep Otoyolu’dur (142 km) (DPT, 1992).

VII. Plan döneminde (1996 - 2000) imarı tamamlanarak faaliyete geçen otoyol ağlarının, liman ve havaalanlarının daha etkin, hızlı ve ekonomik yapıya kavuşabilmesi için bu ulaşım unsurları arasında karayolu ağları oluşturularak entegrasyonun sağlanması hedeflenmiştir (DPT, 1995).

Yurt içinde giderek artan karayolu trafiğine bağlı olarak can ve mal güvenliği ile hız ve konforun sağlanması için ülke genelinde 500 km bölünmüş yol inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir (DPT, 1995). Bu dönem ağırlıklı olarak önceki dönemlerde ihale edilen otoyol ve bağlantı yollarının inşası devam ettirilirken kamu bütçesinde yaşanan finansman sorunu nedeniyle yeni karayolu ve otoyol yatırımları hız kesmiştir (DPT, 2000). Bu dönem planlanan özellikle yüksek miktarda bütçe gerektiren otoyol projelerinin yer aldığı imar çalışmalarında “Yap İşlet Devret” (YİD) modeli benimsenmiştir. YİD modeli, sağladığı düşünülen ekonomik faydalar sonucu sonraki dönemlerde ücretli otoyol ve köprü yapımlarında yaygın olarak kullanılacaktır.

Bu dönem ihalesi tamamlanan otoyollar:

- Gaziantep – Şanlıurfa, Ankara – Pozantı, Aydın – Denizli otoyolları ile Bursa Çevreyolu olmak üzere toplam 871 km yeni otoyol ve bağlantı yolu,
- Anadolu Otoyolu’nun Dilovası ayrımı ile Bursa Orhangazi arasında İzmit Körfez Geçişini de kapsayan güzergâha ait otoyol projesi şeklindedir.

Bu dönem tamamlanan karayolu projeleri ise;

- Baladız – Isparta – Antalya Manavgat Ayrımı güzergâhı (1995),
- Bursa – Yalova bölünmüş yolu ile Manavgat Ayrımı – Akseki güzergâhı (1996),
- Ankara – Polatlı – Sivrihisar güzergâhı ile Bolu Dağı geçişine ait bölünmüş yol güzergâhı (1999) şeklindedir (DPT, 2000).

VII. Plan döneminde karayolu imarında sağlanan gelişmelerle dönem sonunda otoyol ağı 1.674 km uzunluğa ulaşmıştır (Tablo 7). VII. Plan dönemi sonunda yolcu taşımada karayolunun payı %95,2, yük taşımacılığı ise %88,7 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 6).

Tablo 7. 1963 – 1983 Dönemi Karayolu Uzunlukları (km) ve Motorlu Taşıt Sayıları (adet).

Dönemler	V. BYKP		VI. BYKP		VII. BYKP	
	1984	1989	1990	1994	1996	2000
Yıllar						
İl Yolu	28.130	27.504	27.979	28.443	28.813	29.693
Devlet Yolu	30.982	31.048	31.149	31.389	31.412	31.397
Otoyol	77	151	241	1151	1.453	1.674
Toplam Karayolu (km)	59.189	58.703	59.369	60.983	61.636	62.764
Motorlu Taşıt Sayısı	2.641.353	3.388.259	3.750.678	5.606.712	6.305.707	8.320.449

Kaynak: Karayolu Ulaşım İstatistikleri 2021, TÜİK İstatistik Göstergeler (2012).

1984 -2000 dönemi içinde ulaşımda hız, konfor ve emniyetin sağlanması adına ülke genelinde devlet yolları beton asfalta, il yolları da sathi kaplamaya dönüştürülerek 2000 yılı sonunda yol uzunlukları devlet yollarında 31.397 km, il yollarında ise 29.693 km uzunluğa erişmiştir. Motorlu taşıt sayılarındaki 2.641.353’ten (1984) 8.320.449’a (2000) artış ise dikkat çekicidir (Tablo 7).

2.2.3. 2001 – 2023 Dönemi

2000’li yıllara gelindiğinde Türkiye’de mevcut karayolu ağlarının uzatılması yerine bu yolların genişletilerek bölünmüş yola dönüştürülmesi işlemine gidilmiştir (Deniz, 2016). Bölünmüş yol çalışmaları yoğun bir şekilde sürdürülürken diğer yandan karayollarının bir bölümünde ulaşımı kolaylaştırabilme amacıyla tünel ve köprü yapımları da hızlandırılmıştır (Şahin, 2020). Böylece karayolu ağlarında sağlanacak iyileşmeyle hızlı, konforlu ve güvenli ulaşım hedeflenmiştir. Bu kapsamda gösterilen yoğun çabayla 2002 yıl sonu yurt genelinde 4.387 km olan bölünmüş yol uzunluğu 2022 yılı sonu itibarıyla 25.352 km’ye ulaşmıştır (Url-4).

AB ile olan sosyal ve ekonomik ilişkilerin bu dönemde yoğunlaşmasına bağlı olarak bu ülkelerle olan ticaret hacmi artış göstermiştir. Bu noktada özellikle Asya ve Avrupa arasındaki kara ulaşımı önem arz ederken ekonomik hareketliliği sağlama adına bazı bölgelere özel otoyol, köprü ve tünel projeleri gerçekleştirilmiştir. Bu köprü ve otoyol projelerinin bir kısmını önceki dönemlere ait hükümet programlarında yer alıp proje aşamasında veya inşa aşamasında yarım kalmış projeler oluşturmuştur. Aynı dönemde farklı sahalarda başlatılan maliyeti yüksek bu karayolu ulaşım projelerinin finansmanı ağırlıklı olarak önceki dönemde olduğu gibi YİD yöntemiyle sağlanmıştır.

Bu dönem öne çıkan karayolu ulaşım projelerinden bir kısmı ve tamamlanma tarihleri şu şekildedir (Url-5):

- Gebze – Orhangazi – İzmir Otoyolu (426 km) ve Osmangazi Köprüsü (2016)
- Kuzey Marmara Otoyolu (436,4 km) ve Yavuz Sultan Selim Köprüsü (2016)
- Avrasya Tüneli (2016)
- Kınalı – Tekirdağ - Çanakkale – Balıkesir Otoyolu (101 km) ve 1915 Çanakkale Köprüsü (2022)
- Ankara – Niğde Otoyolu (2020)
- Menemen – Aliğa- Çandarlı Otoyolu (2020)

Kamu bütçesinden inşa edilen ve işletilen yapımı karşılanan karayolu ulaşım projelerinden bazıları ise şu şekildedir (Url-5):

- Bolu Dağı Geçişi ve Tüneli – 25,5 km (2010)
- Gaziantep – Şanlıurfa Otoyolu (2012) (95 km)
- Karadeniz Sahil Yolu Samsun – Sarp Etabı 542 km (2007)
- Ovit Tüneli ve Bağlantı Yolları (2018)
- Kömürhan Köprüsü ve Kömürhan Tüneli (2021)

Bölünmüş yol ve otoyol ağlarının uzatılması konusunda gösterilen çabalar sonucu karayollarının fiziki ve geometrik standartlarında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Ancak döneme ait planlarda yapılan değerlendirmelerde karayolu standartlarında görülen iyileşmenin trafik güvenliğinde istenen düzeye ulaşmadığı belirtilmiştir.

Bölünmüş yol ve otoyol yapımlarının yoğunlaştığı bu dönemde karayolları üzerinde ulaşımı zaman ve mesafe yönüyle kısaltabilmek adına tünel, viyadük ve köprü yapımları da hızlanmıştır. 2003 yılından önce tüm yurttaki toplam 50 km uzunluğunda 83 tünel yer alırken yoğun çalışmalar sonucu 2003 – 2023 döneminde KGM verilerine 661 km uzunluğunda 401 adet tünel inşa edilmiştir.

Ulaşım alt sistemlerinin birbiriyle entegre olacak şekilde ele alınması gerektiği ilkesi ve hedefi doğrultusunda ulusal ölçekte ihtiyaç duyulan Ulaştırma Ana Planı 2005 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü ve İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) işbirliğiyle hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Plan kapsamında karayoluna dair en belirgin hedef; yük ve yolcu paylarının azaltılarak dengeli yapının sağlanması, karayolu altyapısının iyileştirilmesi ve güvenliğinin artırılması olmuştur (Ulaştırma Ana Planı Stratejisi, 2005).

Tablo 8. 2001 – 2023 Dönemi Karayolunun Yolcu ve Yük Taşıma Payı (%) (2001 - 2023).

Dönemler	VIII. BYKP		IX. BYKP		X. BYKP		XI. BYKP	
Yıllar	2001	2005	2007	2013	2014	2018	2019	2023
Yük Taşıma	87,0	91,4	90,3	88,7	89,5	89,2	89,2	89,9
Yolcu Taşıma	95,2	94,7	96,7	90,5	89,8	88,8	89,9	91,7

Kaynak: KGM Karayolu Ulaşım İstatistikleri, 2021, Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi 2022.

Artan taleple birlikte yurt içi ve şehir içi karayolu ulaşımında yoğunlaşan trafik sonucunda ulaşım alanında enerji tüketimi ve güvenlik sorunu artış göstermiştir. Bu olumsuzlukları azaltma adına kalkınma planlarında trafik güvenliğinin artırılması, mevcut karayolu altyapısının verimli kullanımı ve bilgi ve iletişim teknolojilerinden en üst düzeyde yararlanılması gibi konulara yer almıştır.

VIII. BYKP (2001 - 2005) dönemi içinde Ulaştırma Ana Planı Stratejisi çalışmaları tamamlanmıştır. Sonuç raporunun karayolu ulaşımına ait olan bölümünde geçmiş dönem ve mevcut duruma ait veriler ortaya konarak gelecek döneme dair amaç, ilke ve politikalar belirtilmiştir. Buna göre karayolu altyapısında bölünmüş yol ve otoyol yapımına ağırlık verilerek AB standartlarının sağlanması ve kırsal bölgelerdeki yol standartlarının iyileştirilmesi belirlenen hedeflerden birkaçıdır (Ulaştırma Ana Planı Stratejisi, 2005).

VIII. BYKP içeriğinde Avrupa – Asya trafiği için sadece karayolu ulaşımı yerine diğer ulaşım türlerinin de katkısıyla kombine ulaşımın tercih edilmesine vurgu yapılmıştır. Bu amaçla 01.03.2002 tarihinde İstanbul Boğazı’nın her iki yakasını deniz altından birleştiren Marmaray Projesi ihalesi gerçekleştirilmiştir (Url-6). Karayolu üzerinde trafik güvenliğini artırma adına ülke genelinde karayolu ağının gerekli bölümlerinde otoyol ve bölünmüş yol sistemlerinin geliştirilmesi sağlanarak bazı büyükşehir geçişlerinin çevreyollarına dönüştürülmesi amaçlanmıştır (DPT, 2000). Bölünmüş yol çalışmaları kapsamında VIII. Plan döneminde tamamlanması beklenen karayolu projeleri ve uzunlukları şunlardır:

- Antalya – Alanya (135 km)
- Bozüyük – Bilecik – Mekece (85 km)
- Bornova – Turgutlu – Salihli (100 km)
- Bursa – Karacabey – Balıkesir (153 km)
- Afyon şehir geçişi (19 km)
- Kınalı – Tekirdağ (56 km)
- Samsun şehir geçişi (12 km)
- Samsun – Ünye (82 km)
- Çarşıbaşı – Araklı (68 km)
- Trabzon şehir geçişi (7 km)
- Araklı – Çayeli (60 km)
- Hopa – Kemalpaşa – Sarp (19 km)

Devlet ve il yolları düzeyinde 2003 yılından sonra hızlanan bölünmüş yol yapım çalışmaları ile dönem içinde inşa edilen 5.133 km bölünmüş yolla birlikte dönem sonunda toplam uzunluk 9.520 km’ye ulaşmıştır (Tablo 9). Önceki dönemde ihale edilmiş otoyol ve bağlantı yollarına öncelik verilerek dönem içinde toplam 484 km otoyol ve 126 km bağlantı yolunun trafiğe açılması hedeflenirken (VIII. BYKP) dönem içinde sadece 170 km otoyol ve bağlantı yolu tamamlanabilmiştir (Tablo 9). Dönem sonunda karayolunun ulaşımdaki payı yük taşımada %91,4’e ve yolcu taşımada %94,7’ye ulaşmıştır (Tablo 8).

IX. Plan döneminde (2007 - 2013) ülke genelinde ana güzergâhlarda bölünmüş yol uzunluğunun 15.000 km’ye ulaştırılması, asfalt kaplamalı yol uzunluğunun devlet ve il yolları düzeyinde 14.500 km uzunluğa eriştirilmesi, karayollarında görülen trafik kazalarına karşı etkili tedbirlerin alınması, bakım ve onarım hizmetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi, insana ve çevreye saygılı taşımacılık faaliyeti yapılması karayolu alanında belirlenen önemli hedef ve ilkeler olmuştur (DPT, 2006).

IX. BYKP dönemi içinde ülkemizin önemli karayolu projelerinden biri olan Karadeniz Sahil Yolu’nun Sarp – Samsun arasındaki 542 kilometrelik bölümü 2007 yılında hizmete açılmıştır (Foto 2b.). 1987 yılında ihalesi yapılarak yapımına başlanan Karadeniz Sahil Yolu’nun tamamlanması ekonomik nedenlere bağlı olarak gecikmiştir. Proje ile dar ve virajlı olan mevcut sahil yolunun genişletilerek bölünmüş yol haline getirilmesi, fiziki standartlarının iyileştirilmesi, inşa edilen tünel ve köprülerle bu güzergâhta hız ve konforun artırılmasını amaçlanmıştır. Böylece Türkiye’nin Gürcistan başta olmak üzere doğuda yer alan ülkeler arasında oluşturduğu ticari hareketliliğin Karadeniz Sahil yolu ile artırılması beklenmektedir. Karadeniz Sahil Yolu projesi sonraki dönemlerde batıya doğru genişletilerek İstanbul’a kadar etaplar halinde uzatılmıştır (Yılmaz, 2008; Uzun, 2000; KGM Faaliyet Raporu, 2008).

Foto 2. Bolu Dağı Geçişi (a) – Karadeniz Sahil Yolu Trabzon Kesimi (b) (Kaynak: Url 7 ve Url 8).

Kalkınma planlarında sıklıkla vurgulanan trafik güvenliği ve ulaşım kalitesini sağlama adına ülkemiz karayolu ağının önemli ana arteri olan Edirne – İstanbul – Ankara istikametinde kesintisiz otoyol bağlantısının sağlanması adına 1990 yılında ihale edilerek yapımına 1993 yılında başlanan 25,5 km uzunluğundaki Bolu Dağı Geçişi ve Bolu Dağı Tüneli (3.080 m) 23 Ocak 2007 tarihinde hizmete açılmıştır (Url-8) (Foto 2a). Tamamlanan bu ücretli, yüksek standartlı ve erişme kontrollü yol ile daha önce kullanılan karayoluna göre daha güvenli trafik akışı sağlanmıştır.

Bu dönem yapımı tamamlanan bir diğer otoyol projesi Gaziantep -Şanlıurfa kesimine aittir. Bu proje ile TEM Otoyolu ağı, GAP Bölgesi'ne ve ardından Habur sınır kapısına bağlanmıştır. 4 etap halinde planlanan ve bağlantı yollarıyla birlikte 225,9 km uzunluğa sahip olan Gaziantep – Şanlıurfa Otoyolu ihalesi 1998 yılında yapılmış ve son etabı 31.12.2009 tarihinde ulaşıma açılmıştır (KGM Faaliyet Raporu, 2012).

Ülke genelinde karayolu imarında hızlı ve yoğun bir çalışmanın gerçekleştirildiği bu dönemde bölünmüş yol uzunluğu Tablo 9'daki verilere göre 11.842 km'den dönem sonunda (2013) 20.807 km'ye ulaşmıştır (artış %76). Otoyol uzunluğu 2.244 km uzunluğa erişirken toplam karayolu uzunluğu 65.740 km olmuştur. Bölünmüş yol ve otoyol niteliğindeki karayolu uzunluğunun artışıyla birlikte karayolu ulaşımında can ve mal emniyetinin kısmen sağlandığı görülmüştür (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Ülke genelinde karayolu imarında hızlı ve yoğun bir çalışmanın gerçekleştirildiği bu dönemde bölünmüş yol uzunluğu Tablo 9'daki verilere göre 11.842 km'den dönem sonunda (2013) 20.807 km'ye ulaşmıştır (artış %76). Otoyol uzunluğu 2.244 km uzunluğa erişirken toplam karayolu uzunluğu 65.740 km olmuştur. Bölünmüş yol ve otoyol niteliğindeki karayolu uzunluğunun artışıyla birlikte karayolu ulaşımında can ve mal emniyetinin kısmen sağlandığı görülmüştür (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

X. BYKP (2014 – 2018) döneminde Türkiye, sosyal ve ekonomik ilişkilerin giderek arttığı AB ülkeleri ile daha kolay ve serbest şekilde yolcu, mal ve hizmet dolaşımını sağlama adına iyi bir ulaştırma altyapısı oluşturma konusunda işbirliğini hedeflemiştir. Bu kapsamda 02.12.2005 – 10.07.2008 tarihleri arasında ülkemizin TEN-T bağlantısını sağlayacak koridorlar ile altyapı yatırım ihtiyaçları belirlenmiştir. 21.06.2016 tarihinde Türkiye'nin Trans - Avrupa Ulaştırması Karayolu Ağı'na (TEN-T) katılımı onaylanmıştır. TEN-T Karayolu Ağının oluşturulmasında ihtiyaç duyulan finansman AB fonlarından sağlanmaktadır. 2023 yılı itibariyle TEN-T kapsamlı karayolu uzunluğu 16.799 km'dir (Url-10). İnşa edilen bu yolların (Şekil 1) Türkiye'nin sahip olduğu konuma bağlı olarak Kafkas ülkeleri ve Ortadoğu ile olan bağlantıları güçlendirdiği görülmektedir.

Şekil 1. Türkiye Trans Avrupa (TEN-T) Karayolu Ağı (Url-10).

2018 yılında Karadeniz Bölgesi'nde kuzey – güney hattında ulaşım koridorunu sağlama adına Rize – Erzurum arasında Türkiye'nin en uzun, dünyanın ikinci uzun tüneli olan Ovit Tüneli (14 km) (Foto 3b); Artvin ile Doğu Anadolu illerine (Erzurum, Kars, Ardahan) bağlantı sağlayan Hopa – Borçka karayolu üzerinde Cankurtaran Tüneli (5.228 m) ulaşıma açılmıştır (Url-11) (Foto 3a). Tamamlanan bu projelerle ülkemizin doğu yönündeki sınır kapılarında ve Karadeniz limanlarında ticari hareketliliği artması beklenmektedir.

Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Gaziantep, İstanbul, İzmir gibi büyükşehirlerdeki yoğun kent içi trafiğine çözüm bulma adına altgeçit – üstgeçit, tünel – köprü gibi altyapı yatırımları ile beraber Trafik Elektronik Denetleme Sistemi (TEDES) olarak isimlendirilen akıllı ulaşım ve trafik yönetim modelleriyle ana arterlerde araç hızlarında artış sağlanmıştır. Bu çözümlerin yanında dış finansman temin edilerek toplu toplu taşımada karayoluna alternatif olarak raylı sistemlere (metro, tramvay ve banliyö hatları) yatırım hızlandırılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Foto 3. Cankurtaran Tüneli (a) ve Ovit Tüneli (b) (Kaynak: Url-11).

X. Kalkınma planı döneminde Yap İşlet Devret (YİD) projeleri devam ettirilmiştir. Bu kapsamda bağlantı yollarıyla birlikte 426 km uzunluğa sahip olan Gebze – Orhangazi – İzmir Otoyolu projesi on bir etap halinde inşa edilerek 4 Ağustos 2016 tarihinde hizmete girmiştir. Proje kapsamında otoyolun önemli parçası olan Osmangazi Köprüsü de İzmit Körfezi’nin her iki yakasını bağlamak amacıyla 2.682 m uzunluğunda inşa edilerek 1 Temmuz 2016 tarihinde ulaşıma açılmıştır (Url-10). Bir diğer önemli proje de İstanbul Boğazı’na inşa edilen 2.164 m uzunluktaki Yavuz Sultan Selim Köprüsü’dür. 26 Ağustos 2016 tarihinde ulaşıma açılan Yavuz Sultan Selim Köprüsü’nü nakliye araçları ve yolcu otobüslerinin kullanması zorunlu tutularak İstanbul’da her iki yaka arasında oluşan şehir içi trafiğinin rahatlaması amaçlanmıştır. Diğer yandan ulaşıma açılan bu köprü Kuzey Marmara Otoyolu Projesi’nin de önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Ayhan, 2023). İstanbul’a yönelik önemli ulaşım projelerinden biri de Avrasya Tüneli’dir. 1997 yılında planlaması başlayan çalışmanın 2005 yılında fizibilitesi tamamlanmıştır. İnşasına 2011 yılında başlanan projeye her iki yaka arasındaki karayolu ulaşımında zaman ve yakıt tasarrufu sağlaması amaçlanmıştır (Kaptan ve Teker, 2019). YİD modeliyle tamamlanarak 2016 yılında ulaşıma açılan Avrasya Tüneli İstanbul’un her iki yakasını bağlayan dördüncü karayolu geçişi olma özelliğine sahiptir.

Karayolu alanında proje bazı çalışmaların yoğunluk kazandığı X. Kalkınma Planı döneminde otoyollar dâhil olmak üzere toplam 2.930 km bölünmüş yol yapımı tamamlanmıştır (Tablo 9). Lojistik ve ulaşım altyapısı iyileştirilerek yurt içi ve yurtdışı üretim-tüketim merkezlerinin birbirine entegre edilmesi çalışmaları yürütülmüştür (Kalkınma Bakanlığı, 2019). Karayollarının yolcu taşımada payı %88,8 ve yük taşımada payı %89,2 oranlarına kısmi bir şekilde düşüş göstermiştir (Tablo 8).

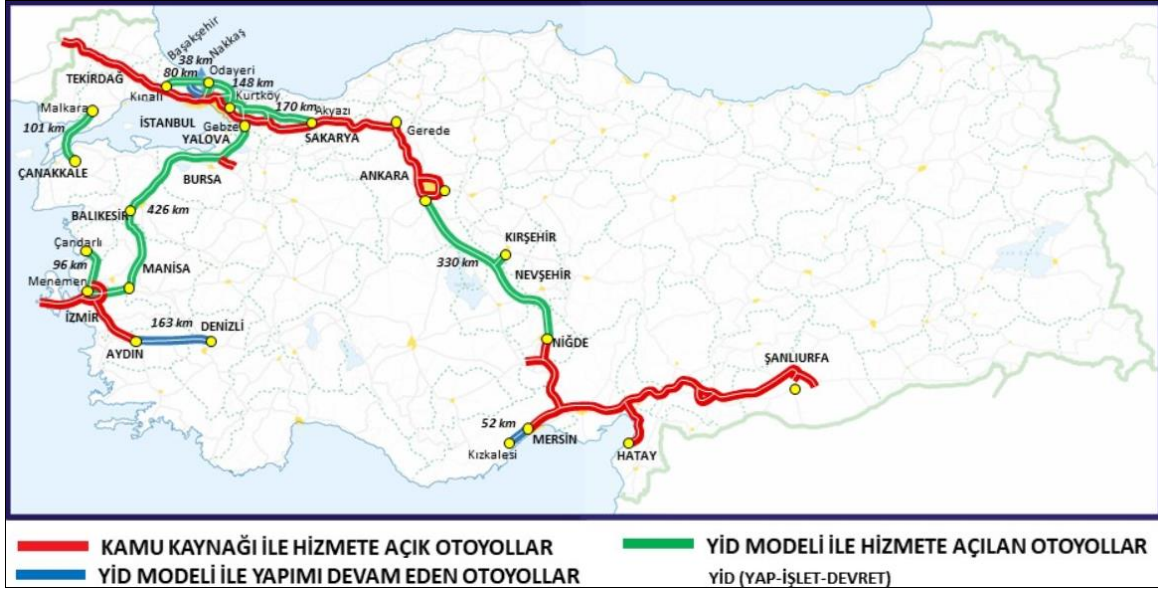
XI. Kalkınma Planı (2019 -2023) döneminde yük ve yolcu taşımada önemli paya sahip olan karayolları üzerinde ağır taşıt trafiğinin yoğun olduğu güzergâhlarda yolların dayanıklılığının artırılması adına bitümlü sıcak karışım (BSK) kaplama yolların yapımına ağırlık verilmesi belirtilmiştir. Diğer yandan karayolu ağlarında enerji tasarrufunu, trafik güvenliğini, karayolu kapasitesinin etkin kullanımını sağlayacak “Akıllı Ulaşım Sistemleri” uygulamaya konulacaktır. Bu iki etkenle birlikte karayolu trafik güvenliğinin sağlanarak can ve mal kayıpları ile yaralanmaların azaltılması beklenmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2019).

Yurtiçinde bölgesel kalkınma odaklı olarak planlanan ve önceki dönem yapımına başlanan bazı otoyol projelerinin plan dönemi sonuna kadar (2023) bitirilmesi hedeflenmiştir. KGM verilerine göre (Url-13) bu dönem çalışması tamamlanan ve devam eden otoyol projeleri şunlardır:

- Gebze – Orhangazi – İzmir Otoyolu, 426 km, yapımı tamamlandı.
- Kuzey Marmara Otoyolu, 422 km, yapımı tamamlandı.
- Kuzey Marmara Otoyolu’na bağlı Nakkaş – Başakşehir Kesimi, 45 km, yapımı devam ediyor.
- Kınalı -Tekirdağ – Çanakkale – Balıkesir Otoyolu, 324 km, kısmen tamamlandı, devam ediyor.
- Menemen – Aliğa – Çandarlı Otoyolu, 96 km, yapımı tamamlandı.
- Ankara – Niğde Otoyolu, 330 km, yapımı tamamlandı.
- Aydın – Denizli Otoyolu, 163 km, yapımı devam ediyor.
- Çeşmeli – Erdemli – Silifke – Taşucu Otoyolu’na bağlı Çeşmeli – Kızkalesi Kesimi, 52 km, yapımı devam ediyor.

XI. Kalkınma planı döneminde belirlenen hedef doğrultusunda tamamlanan en önemli karayolu projelerinden biri Kuzey Marmara Otoyolu’dur (Foto 4a). Daha önce 1991 yılında kamu yatırım programına alınan ancak yapımı sürekli ertelenen projenin fizibilitesi 2010 yılında ve ihalesi 2012 yılında tamamlanmıştır. Sakarya, İstanbul ve Kocaeli illerini kapsayan projeye ait etaplardan birini İstanbul’a inşa edilen Yavuz Sultan Selim

Köprüsü ve köprüye bağlı çevreyolu oluşturmaktadır. Bağlantı yollarıyla birlikte toplam 422,4 km uzunluktaki projenin en önemli amacı sanayi, ticaret ve lojistik faaliyetlerine bağlı oluşan transit trafiğin bölgedeki yoğun şehir içi trafiğine girmeden kesintisiz, ekonomik ve hızlı ulaşımın sağlanmasıdır. YİD yöntemiyle inşa edilen otoyolun tamamı 2020 yılı sonunda tamamlanarak hizmete girmiştir (Ayhan, 2023).

Şekil 2. 01.01.2023 İtibariyle Türkiye Otoyol Ağı (Url-15).

Ankara – Niğde Otoyolu, Türkiye’nin proje ortağı olduğu TEM Otoyolu’nun Avrupa – Ortadoğu yönünde bağlantısını sağlayan önemli bir parçasıdır. Bağlantı yollarıyla birlikte toplam 351 km uzunluğa sahip otoyolun ihalesi 2017 yılında yapılmış ve kısa zamanda 5 Eylül 2020 tarihinde ulaşıma açılmıştır. Ankara, Aksaray, Konya, Kırşehir, Nevşehir ve Niğde illerinden geçen Ankara – Niğde Otoyolu’nun tamamlanmasıyla Avrupa’dan ülkemize ulaşan TEM Otoyolu ağı Edirne’den başlayarak İstanbul, Ankara, Adana, Gaziantep ve Şanlıurfa illerini takip ederek kesintisiz bir şekilde Ortadoğu bölgesine ulaşım sağlamaktadır (Url-14; Foto 4b).

Foto 4. Kuzey Marmara Otoyolu (a) ve Ankara – Niğde Otoyol Güzergâhı (b) (Ayhan, 2023; Url-14).

Dönem içinde Kınalı – Tekirdağ – Çanakkale – Savaştepe Otoyolu projesinin 101 km’lik bölümü olan Malkara – Çanakkale Kesimi ve Çanakkale Boğazı’na inşa edilen “Çanakkale 1915 Köprüsü” 2022 yılında YİD yöntemiyle ulaşıma açılmıştır.

2019 -2023 döneminde karayolu ulaşımında enerji ve zaman tasarrufunu, trafik güvenliğini, karayolu kapasitesinin etkin kullanımını sağlama adına öncelikle otoyollarda ve diğer karayolları üzerinde akıllı ulaşım sistemlerinin uygulamaya konulması benimsenmiştir. Ayrıca otoyol ve köprülerde dinamik fiyatlandırma sağlanarak trafiğin seyrek olduğu saatlerde de otoyol kullanımının artırılması beklenmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2019).

Tablo 9. Yıllara Göre Karayolu Ağı (km) ve Motorlu Taşıt Sayıları (bin adet)

Dönemler	VIII. BYKP		IX. BYKP		X. BYKP		XI. BYKP	
Yıllar	2001	2005	2007	2013	2014	2018	2019	2023 ²
İl Yolu	29.929	30.568	30.579	32.155	32.474	34.153	34.165	34.116
Devlet Yolu	31.376	31.371	31.333	31.341	31.280	31.021	31.006	30.940
Otoyol	1.696	1.866	1.908	2.244	2.278	2.842	3.060	3.633
Toplam Karayolu (km)	63.001	63.606	63.820	65.740	66.032	68.016	68.231	68.689
Bölünmüş Yol (km)	4.387	9.520	11.842	20.807	21.434	23.800	24.121	25.353
Motorlu Taşıt Sayısı	8.521	11.145	13.022	17.939	18.828	22.865	23.157	26.641

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü, TÜİK Ulaştırma İstatistikleri.

Ulaştırma Bakanlığı’nın 2023 yılı hedefleri doğrultusunda ülke genelinde muhtelif noktalarda planlanan otoyol projelerinin YİD modeliyle ihalesinin yapılması planlanmaktadır. Yapımı devam eden otoyol projelerinin tamamlanmasıyla ülke genelinde otoyol uzunluğunun 2023 yılı sonunda 3.779 km’ye, bölünmüş yol ağının da 28.206 km uzunluğa erişmesi beklenmektedir (2053 Ulaştırma ve Lojistik Ana Planı).

1950 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü’nün kuruluşundan itibaren karayolu imarında gösterilen gayretlerle ülkemiz karayolu ağı nicelik ve nitelik bakımından yaygın bir karayolu ağına sahiptir.

Tablo 9’daki verileri incelediğimizde YİD ve finansmanı kamuya ait projelerle birlikte otoyol uzunluğu 3.633 km’ye, il yolu ve devlet yollarıyla birlikte toplam karayolu uzunluğu 68.689 km uzunluğa ulaşmıştır. Karayolu güvenliği ve ulaşım hızı sağlaması bakımından 2003 yılından sonra daha fazla tercih edilen bölünmüş yolların uzunluğu ise 25.353 km’ye erişmiştir. Motorlu taşıt sayısı ise 26,6 milyonu aşmıştır.

3. Sonuç

Ulaşım sistemlerinin sanayi, tarım, ticaret, turizm vd. unsurları harekete geçirmede etkin bir rolü bulunmaktadır. Bu bakımdan bir ülkede ulaşım sektörüne ve ulaşım alt sistemlerine dair yapılan planlamalar ve sağlanan altyapı yatırımları sosyal ve ekonomik gelişmeyi beraberinde getirerek ülke kalkınmasında önemli bir etki oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti’nden sınırlı miktarda karayolunun devralındığı Cumhuriyet’in ilk döneminde (1923 -1948) ülkenin genel ekonomik ve sosyal durumuna bağlı olarak demiryolu ağırlıklı ulaşım politikası izlenirken karayolu alanında yapılan çalışmaların sınırlı kaldığı görülmüştür. Karayolu imarında teknik ve mali desteğin bir kısmı uygulamaya konulan yol vergileriyle sağlanmıştır.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra ABD ile geliştirilen siyasi ve ekonomik ilişkiler ve en önemlisi ABD tarafından yapılan yönlendirmeler ve sağlanan maddi ve teknik yardımlar Türkiye’de karayolu ağırlıklı ulaşım politikalarının izlendiği dönemi başlatmıştır. Karayolları Genel Müdürlüğü’nün kurulması (1950), tarımda makineleşme, sanayi atılımları, şehirlere nüfusun toplanması, otomobil sayısının artması vb. sebepler karayolu ulaşımını geliştiren başlıca sebepler olmuştur. Karayolu lehine sağlanan bu gelişmelerle ülke çapında karayolu ağı uzunluğu ile karayolunun yolcu ve yük taşımada payı hızla artış göstermiştir. Ülke geneline yayılması hedeflenen karayolu ağı büyük ölçüde tamamlanmış ancak yol kalitesinde eksiklerin olduğu görülmektedir.

1960 yılında DPT’nin kurulması ile başlayan planlı kalkınma döneminde uygulamaya konulan kalkınma planlarında ulaşım sistemleri arasında karayolunun yolcu ve yük taşımada payının çok yüksek olduğu belirtilerek bu payın bir kısmının diğer sistemlere dağıtılarak karayolu üzerindeki yükün azaltılması hemen her planda hedef ve ilke olarak yer almıştır. Ancak bu hedefin tam olarak gerçekleştirilemediği ve günümüzde de karayolunun ülkenin ağırlıklı ulaşım sistemi olarak benimsendiği görülmektedir.

1963 -1983 döneminde karayolu ulaşımında öncelikli hedef asfalt kaplamalı yol uzunluğunu artırarak fiziki standartları iyileştirmek ve köy yolları uzunluğunu artırmak olmuştur. Otoyollar da bu dönem ülkenin gündemine girmiş ve ilk uygulamalar başlamıştır. Karayolu yapım maliyeti ve iş yükünün kamu üzerindeki yükünün artmasından dolayı özellikle otoyollar düzeyinde bazı yolların özel sektöre yaptırılması tercih edilmiştir. Bu durum ilerleyen dönemlerde bazı ulaşım projelerinde yap – işlet - devret modeline geçişe neden olmuştur. Bu dönem şehirleşme ile artan karayolu esaslı toplu taşıma, otomobil sanayisinin gelişmesi ile taşıt

² 01.01.2023 tarihi itibarıyla verilerdir.

sayısının artması ve karayollarında sağlanan iyileşmelerle hız ve konforun artması karayolu ulaşımını cazip hale getirmiş ve trafik yoğunluğu artmıştır. Bu durum karayolu üzerinde can ve mal güvenliği sorununu doğurmuştur. Sonraki dönemlerde karayolu üzerindeki ulaşım güvenliğini sağlamaya dönük tedbirlerin alınması gündeme gelmiştir.

Karayolu ulaşımının etkinliğini artırmasında 1960'lı yıllarla birlikte gelişmeye başlayan otomotiv sanayisinin büyük rolü olmuştur. 1950 yılında 80.757 olan motorlu taşıt sayısı 1980 yılında 1.7 milyona, 2000 yılında 8.3 milyona ve 2022 yılında 26.6 milyona yükselmiştir.

1984 – 2000 döneminde izlenen ekonomik politikalar sanayi, tarım, ticaret, turizm vb. faaliyetleri geliştirerek hızlı büyümeyi sağlamıştır. Bu gelişmede ülke geneline yayılan standartları iyileştirilmiş karayollarının payı büyük olmuştur. Bu dönem karayolu yapımında proje bazlı otoyol ağlarına öncelik verilmiştir. Özel sektörden alınan teknik desteklerle otoyol ağı hızlı gelişim göstererek 77 km'den (1983) 1674 km'ye (2000) ulaşmıştır. İl yolu ve devlet yolları uzunluğunda belirgin değişim olmazken yol kalitesi hızla iyileşmiştir.

2001 – 2023 döneminde karayolu standartlarının iyileştirilmesi amacıyla bölünmüş yol yapımı ve otoyol projeleri konusunda büyük ilerleme sağlanmıştır. Özellikle uluslararası karayolu ağlarının ülkemiz kesiminde tamamlanması ve lojistik faaliyetlerin daha hızlı sağlanması amacıyla otoyol projelerine özel önem verilmiştir. Bu projelerin büyük bölümünde finansman kaynağı olarak kamu bütçesi yerine özel sektörden YİD yöntemiyle destek alınmıştır. Özellikle Marmara ve Ege bölgelerinde uygulamaya konulan projelerle sanayi, turizm ve ticaret faaliyetleri olumlu etkilenmiştir. Diğer yandan bu dönem tamamlanan köprü ve tünel projeleriyle ulaşımın zorlaştığı bölgelerde hız ve konfor artırılırken ulaşım güvenliğinde de önemli ilerlemeler sağlanmıştır. 2023 yılı başı itibariyle otoyol uzunluğu 3.633 km, bölünmüş yol uzunluğu 25.353 km ve toplam yol uzunluğu 68.689 km uzunluğa ulaşmıştır.

Sonuç olarak Türkiye'de 1950'li yıllarla birlikte benimsenen karayolu ağırlıklı ulaşım politikaları sonucunda karayolu ulaşımı ve buna bağlı olarak motorlu taşıt sayısı büyük artış göstermiştir. Bu durum karayolunun yolcu ve yük taşımadaki ağırlığını belirgin bir şekilde artırırken enerji (petrol) ve otomotiv sanayisi alanında dışa bağımlı hale getirmiştir. Her türlü ekonomik faaliyet üzerinde etkisi olan ulaşım maliyetleri dönemsel olarak ortaya çıkan petrol krizleri sırasında ülkemiz ekonomisi üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır. Bu yüzden karayolu ulaşımını özellikle yük taşımacılığında ülkenin ana ulaşım unsuru olmaktan çıkarıp taşıma maliyeti düşük ve kapasitesi geniş olan denizyolu ve demiryolunu tamamlayan parça haline getirmekte fayda vardır. Özellikle son 25 yıldır Türkiye'de karayolu ulaşımında tamamlanan yüksek bütçeye sahip projelerin diğer ulaşım türlerinde de gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır. Bu noktada özellikle ülkemizde önceden beri işler vaziyette bulunan demiryolu hatlarının rehabilite edilerek YHT (yüksek hızlı tren) ulaşımına uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Diğer yandan havayolu ulaşımında havaalanlarına erişimin kolaylaştırılması, ulaşım maliyetlerinin rekabete ve teşviklere bağlı olarak aşağı çekilmesi oldukça önemlidir. Yük taşımacılığında karayolu payının azaltılması ve yük taşıma maliyetlerinin düşürülmesinde denizyolu ulaşımının geliştirilmesi sağlanmalıdır.

Kaynaklar

- Akgüngör, A. P. ve Demirel, A. (2004). Türkiye'deki ulaştırma sistemlerinin analizi ve ulaştırma politikaları. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 10(3), 423-430.
- Alpaslan, H. İ. ve Laçinyurt, J. (2015). Üçüncü Boğaz Köprüsü'nün finansal analizi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi* 10, 43-64.
- Avcı, S. (2005). Ulaşım coğrafyası açısından Türkiye'nin ulaşım politikaları ve coğrafi sonuçları. *Ulusal Coğrafya Kongresi*, Eylül, 87-96.
- Aydın, S. (2001). Türkiye'nin demiryolu serüvenine muhtasar bir bakış. *Kebikeç-İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, (11), 49-94.
- Aydın, F. ve Oral, M. (2018). Türkiye'de karayolu ulaşımının tarihsel gelişimi. *Journal of Awareness*, Cilt:3, Sayı: Özel, 2018.s:257-266. DOI: 10.26809/joa.2018548635.
- Ayhan, F. (2021). Ulaşım planlaması. M. Doğan, M. Köse, F. Ayhan (Ed.). *Coğrafi Planlama içinde* (85-104). Ankara: Pegem Akademi.
- Ayhan, F. (2023). Otoyol projelerinin mekânsal değişim ve gelişim üzerine etkileri: Kuzey Marmara Otoyolu Sakarya kesimi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 21(1), 121-152. <https://doi.org/10.33688/aucbd.1236477>
- Bakırcı, M. (2018). Ulaşım coğrafyası. M. Doğan ve Ö. Sertkaya Erdoğan (Ed.), *Beşeri ve Ekonomik Coğrafya içinde* (351-376). Ankara: Pegem Akademi.

- Boğuşlu, Ö. ve Oğuztımur, S. (2021). 2000 sonrası kalkınma planlarının ulaştırma politikaları bakımından incelenmesi. *Kent Akademisi*, 14(2), 452-467. <https://doi.org/10.35674/kent.900606>
- Çetin, B., Barış, S. ve Saroğlu, S. (2011). Türkiye’de karayollarının gelişimine tarihsel bir bakış. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 123-150.
- Çolak, F. (2013). Atatürk Dönemi’nde Türkiye Cumhuriyeti’nin ulaşım politikasına genel bir bakış. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (2) &2, 345-364.
- Deniz, T. (2016). Türkiye’de Ulaşım Sektöründe Yaşanan Değişimler ve Mevcut Durum. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(36), 135-156. <https://doi.org/10.17295/dcd.79471>
- DPT, (1992). *Karayolu Ulaştırması*. T.C. Başbakanlık Devlet planlama Teşkilatı Yayın No: 2306.
- Dumlu, C. (1984). *Türkiye’de ulaştırma sektörü ve yük taşımacılığı*. TÜİK Uzmanlık Tezi. DİE Eğitim Merkezi, Ankara). Erişim adresi <https://kutuphane.tuik.gov.tr/yordambt/yordam.php>.
- Erdoğan, T. (2016). Ulaşım hizmetlerinin ekonomik kalkınma üzerine etkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 187-215. <https://doi.org/10.17336/igusbd.05060>
- Garipağaoğlu, N. (1997). İstanbul Boğaz Köprülerinin kent içi, şehirlerarası ve uluslararası ulaşımındaki önemi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 3(2), 131-156.
- Haspolat, E. ve Yıldırım, D. (2021). Ecevit döneminde CHP halkçılığı ve yol siyaseti: köylüye ulaşım projesi (KUP) örneği. *Fiscaoeconomia*, 5(1), 56-86.
- Kapluhan, E. (2014). Ulaşım coğrafyası açısından Türkiye’de karayolu ulaşımının tarihsel gelişimi ve mevcut yapısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(33), 426 439.
- Kaptan, A. K. ve Teker, S. (2019). Kamu özel sektör iş birliği projeleri: Avrasya Tüneli. *Press Academia Procedia*, 9 (1), 253-256. doi: 10.17261/Pressacademia.2019.1100.
- Karadağ, A. (2016). Türkiye Ulaşım Coğrafyası. M. Hayır Kanat (Ed.) *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği içinde* (433-459). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Karayolu Ulaşım İstatistikleri (2021)*. <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Yayinlar.aspx> erişim tarihi:10.04.2022.
- KGM (1973). *Karayolları Çalışmaları*. <https://cevresehiriklimkutuphanesi.csb.gov.tr/ShowPDF/160bb58b-2e7a-47a3-8f23-58d169f9c321> adresinden pdf belge olarak temin edilmiştir. 09.05.2023
- KGM (2012). *Stratejik Plan 2012 – 2016*. Karayolları Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- KGM (2014). *Karayolları Genel Müdürlüğü*. Düünden Bugüne Karayolları Dokümanı.
- KGM (2008). *Karayolları Genel Müdürlüğü 2007 Yılı İdari Faaliyet Raporu*.
- KGM (2012). *Karayolları Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu 2011*.
- Köğmen, Z. (2014). *Karayolu Taşımacılığının Diğer Taşımacılık Modlarıyla Karşılaştırılması ve Sağladığı Avantajlar*. Ulaştırma ve Haberleşme Uzmanlığı Tezi. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Ankara.
- Leblebici, D. N. ve Erkul, E. (2008). Planlı kalkınma deneyiminden stratejik planlamaya geçiş: Türkiye örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 269-285.
- Merdol, A. (1985). Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Modelleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 10, 2769 – 2772.
- Resmî Gazete, 14.02.1951, Sayı 7734. 5539 Karayolları Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun.
- Resmî Gazete, 05.10.1960, Sayı 10621. 91 Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun.
- Resmî Gazete, 09.07.1984, Sayı 18453. Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun.
- Sarı, A. (2004). Kent ve bölgesel gelişimde ulaşımın etkileri. *Kentsel ekonomik araştırmalar sempozyumu Cilt II*. 10-12 Eylül 2003. Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Şahin, İ. F. (2020). Türkiye’de Ulaşım. H. Yazıcı ve N. Koca (Ed.), *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği içinde* (343-368), Ankara: Pegem Akademi.
- Şen, L. (2003). *Türkiye’de demiryolları ve karayollarının gelişim süreci*. Ankara: TESAV Yayınları.
- Şevik, S. ve Eser, L. Y. (2016). Türkiye’de karayollarında fiyatlandırma ve özelleştirme uygulamaları: Bir model önerisi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 89-107.
- Tümertekin, E. (1987). *Ulaşım coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2009). *Ekonomik coğrafya*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- T.C. Ulaştırma Bakanlığı. (2005). *Ulaştırma Ana Planı Stratejisi*. Erişim adresi: https://www.bebka.org.tr/admin/datas/sayfas/files/Ulasrma_Ana_Planı_Stratejisi.pdf.
- 2053 Ulaştırma ve Lojistik Ana Planı, <https://www.uab.gov.tr/bakanlik-yayinlari> adresinden pdf olarak temin edilmiştir.

- Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi, (2022), <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/s/37/Turkiye+Ulasim+ve+Iletisim+Stratejisi> adresinden pdf olarak temin edilmiştir. (15.05.2023)
- TÜİK İstatistik Göstergeler (2012). İstatistik Göstergeler 1923 -2011, Ankara.
- TÜİK Ulaştırma İstatistikleri www.tuik.gov.tr.
- Uzun, A. (2000). Karadeniz sahil yolunun doğal kıyıları üzerinde etkileri ve ulaşım sorununa coğrafi bir bakış. *On dokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Coğrafya Serisi. 1(1)*, 59-80.
- Yıldız, A. (2008). Ulaşım ve trafik politikalarında 'planlama' zorunlu. *Mühendis ve Makine Dergisi, 49(580)*, 38-51.
- Yılmaz, C. (2008). Karadeniz sahil yolunun kıyı kentleri üzerine etkileri. *TUCAUM V. Coğrafya Sempozyumu. 16-17 Ekim 2008. Ankara Üniversitesi, Ankara.*
- Yulu, A. ve Doldur, H. (2018). Türkiye'de otomotiv sanayisinin mekânsal dağılışı. *International Journal of Geography and Geography Education, (38)*, 218-233. <https://doi.org/10.32003/iggei.429587>.
- DPT, (1963), Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), Ankara
- DPT, (1968), İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), Ankara
- DPT, (1973), Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Ankara
- DPT, (1979), Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Ankara
- DPT, (1984), Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), Ankara
- DPT, (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), Ankara
- DPT, (1995), Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), Ankara
- DPT, (2000), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), Ankara
- DPT, (2006), Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Resmi Gazete, Sayı:26215, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı, (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı, (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019 -2023), Ankara.

Faydalanılan İnternet Kaynakları.

- Url-1. <https://www.kgm.gov.tr/sayfalar/kgm/sitetr/kurumsal/tarihce.aspx>, (10.04.2023).
- Url-2. 1961 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1961-anayasasi/>, (21.03.2023)
- Url-3. <https://www.sanalsantiye.com/bogazici-koprusu-insaat-fotograf-lari-1970-1973/>, (08.05.2023)
- Url-4. <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/Projeler-BolunmusYol.aspx>, (27.04.2023).
- Url-5. <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/Projeler-Otoyol.aspx>, (12.05.2023).
- Url-6. https://turkiyeyuzyili.com/proje-marmaray?utm_source=google&utm_medium=search&utm_campaign=marmaray&gclid=EAIaIQobChMIoOOYlovU_gIVR_53Ch3w5ABBEAAYASAAEgLx8D_BwE, (01.05.2023).
- Url-7. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/karadeniz-sahil-yolunun-trabzon-gecisinde-trafigi-rahatlatacak-projenin-yuzde-60i-tamamlandi/2152152>, (02.05.2023).
- Url-8. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bolu-dagi-tunelinden-gecen-yil-10-milyon-550-bin-arac-gecti/2464673>, (02.05.2023).
- Url-9. <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Otoyollar/BoluTuneli.aspx>, (17.05.2023).
- Url-10. <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/UluslararasıProjeler/Ten-T.aspx>, (01.05.2023).
- Url-11. <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/TunelProjeleri.aspx>, (17.05.2023).
- Url-12. <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/ProjelerDetay.aspx?q=38>, (04.05.2023).
- Url-13. <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/Projeler-Otoyol.aspx>, (17.05.2023)
- Url-14. <https://www.ankaraniigdeotoyolu.com/proje-hakkında>, (05.05.2023).
- Url-15. <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Otoyollar/Otoyollar.aspx>, (18.05.2023).

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

PALU'DA YAŞAYAN BİR GELENEK: BÂTIL-NÂME DUASI İLE SİHİR BOZMA

A Living Tradition in Palu: Breaking a Spell With Bâtil-nâme Prayer

Bahir SELÇUK¹ ve Abdulsamet DEMİRBAĞ²

¹Prof. Dr., Firat Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, bahirselcuk@gmail.com, orcid/0000-0001-9915-3100

²Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tunceli, sametdemirbag@munzur.edu.tr, orcid/0000-0002-0438-2419

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

29.09.2023

Kabul/Accepted:

13.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1368264

Anahtar Kelimeler

Bâtil-nâme, dua, büyü bozmak, Palu, gelenek.

Keywords

Bâtil-nâme, prayer, break the spell, Palu, tradition.

ÖZ

Geçmişten bugüne uzanan, üzerine sıkça tartışmalar yapılan büyü ve büyü bozma inancına hemen her toplumda rastlamak mümkündür. Türk toplumunda büyü bozmak için uygulanan yöntemlerden biri de dua etmektir. Bu duaların hem yazılı metinlerde hem de sözlü kültür geleneğinde hayli örneklerinin olduğu bilinmektedir. Özellikle geçmişten günümüze uzanan büyü bozma dualarından biri de *bâtil-nâme* adı verilen Türkçe duadır. Farklı varyantları tespit edilen bu dua ve dua ile ilgili ritüelin hâlâ canlılığını koruduğu bölgelerden biri de Elazığ'ın Palu ilçesidir. Yörede *batalama/batâl-nâme* olarak bilinen *bâtil-nâme* duasının bir nüshası Şeyh İbrahim Efendi-zâde Ali Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Hemen her türlü büyü çesidini etkisiz kılmak için okunan bu duanın nisan yağmuru suyuna okunup içilmesi geleneği kültür açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma söz konusu geleneğin gün yüzüne çıkarılması ve kaybolmaması adına yapılmıştır. Bu çalışmada *bâtil-nâme* duasının çeviri yazılı metni verilecek, bu metnin genel özellikleri sıralanarak Palu yöresinde devam eden bu dua ile sihir bozma geleneği üzerinde durulacaktır.

ABSTRACT

It is possible to come across the belief in magic and spell breaking, which extends from past to present and is frequently discussed, in almost every society. One of the methods used to break a spell in Turkish society is to pray. It is known that there are many examples of these prayers both in written texts and in oral cultural tradition. One of the spell-breaking prayers that has survived from past to present is the Turkish prayer called *bâtil-nâme*. One of the regions where this prayer and prayer-related ritual, different variants of which have been identified, still remain alive is the Palu district of Elazığ. A copy of the *bâtil-nâme* prayer, known as *batalama/batal-nâme* in the region, was written by Sheikh İbrahim Efendi-zâde Ali Efendi. The tradition of reciting and drinking this prayer into April rain water, which is recited to neutralize almost all kinds of magic, is important in terms of culture. Therefore, this study was carried out in order to bring this tradition to light and not to lose it. In this study, the translated text of the *bâtil-nâme* prayer will be given, the general features of this text will be listed, and the tradition of breaking the spell with this prayer, which continues in the Palu region, will be emphasized.

Atf/Citation: Selçuk, B. ve Demirbağ, A. (2024). Palu'da Yaşayan Bir Gelenek: Bâtil-Nâme Duası İle Sihir Bozma. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 35-46.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Bahir SELÇUK, bahirselcuk@gmail.com

1. Giriş

İnsanın çaresizliğinin neticesinde hakiki sığınak kapısı olarak gördüğü Allah'a iltica etmesi demek olan dua, *Güncel Türkçe Sözlük*'te (URL-1) "Allah'a yalvarma, bir şeyin olmasını veya olmamasını isteme; alkış; Allah'a yalvarmak için söylenen dinî metin; yakarış.", *Kubbealtı Lugatı*'nde (URL-2) "Güçsüzlük ve ihtiyâcını ortaya koyarak Allah'a yalvarma, bir şeyin olmasını veya olmamasını isteme, yakarış, niyaz; bu maksatla hazırlanmış ibâre." şeklinde geçmektedir. Buna göre kulun Allah'tan bir şey dilemesi, yardım isteğinde bulunması ve Allah'ı anması dua olduğu gibi bu maksatla okunan ibare veya metinler de dua olarak geçmektedir.

Maddi ve manevi problemler yaşayan insan, acizliğini ve çaresizliğini Allah'a bildirir, çözüm için dua eder. İslamiyet'te kulun en önemli sığınağı olan dua aynı zamanda bir ibadettir. Hayır ve şerrin Allah'tan geldiğini bilen kul, dua ile sıkıntılarını her şeyden haberdar olan Allah'a havale etmekte, ondan yardım dilemekte bu yolla psikolojik olarak da rahatlama hissetmektedir. İnsan, her an duaya muhtaç olsa da özellikle kendini hatta bazen bütün insanlığı aciz bırakan sorunlar karşısında duaya daha fazla sarılmaktadır.

Psikolojik çerçevede dua, Allah'a yardım için başvuru olan ruhi bir mekanizma olduğu gibi aynı zamanda insanın yaratıcısına doğru fitri şekilişi, yakınlaşma isteği anlamına da gelmektedir. Bir kısmı ayetlere, büyük bir çoğunluğu da hadislere dayandırılmış duaların neredeyse tamamı, insanın temel istek ve ihtiyaçlarıyla ilgilidir. Söz konusu dualarda insanın temel endişe ve korkuları âdeta tek tek dile getirilmiştir. Örneğin hastalık, tabii afet, fakirlik, saptırıcı zenginlik, nefis, şeytan, üzüntü, düşman, borç, güçsüzlük, zillet, cehennem ve kabir azabı dualarda sakınılan olumsuzlukların bir bölümüdür. Ayrıca doğum, ölüm, yolculuk, ibadet, yeme ve içme, uyuma gibi faaliyetler de duaların konusu olmuştur (Parladır, 1994: 530-535).

İnsanoğlunun hayatının her safhasında duaya ihtiyaç duyması aciz bir varlık olduğunu göstermiş, Yaradan'a ihtiyacının olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. *Kur'an-ı Kerim*'in bazı ayetlerinde Allah'ın kulunu duaya davet etmesi, duasına karşılık vermesi kuluna ne kadar önem verdiğinin delillerindedir. Bu ayetlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu hâlde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler." (Bakara: 2/186). *"Rabb'inize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez. İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkuyla ve ümitle dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."* (A'râf: 7/55-56). *"Rabbimiz şöyle buyurdu: Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!"* (Mü'min: 40/60).

İslami kaynaklarda diğer ibadetlerde olduğu gibi dua için de şekli ve ahlaki bazı şartlara riayet edilmesi istenmiştir. Buna göre dua eden kişinin kalben ve bedenen edep ve huşu içinde olması gerektiği belirtilmiştir. Nitekim bir çeşit dua olan namazda, kulun nasıl hareket edeceği tarif edilmiştir. Bu hareketler dış görünüş bakımından insanın saygı ve sığınma tavrını bir disiplin içine almış; özü itibarıyla Allah'ın huzurunda güçsüzlüğünü, şükür ve yardım isteklerini sunmayı ifade etmiştir (Parladır, 1994: 530-535). Bu konuyu ve duanın kabul olması için gerekli şartları, İmâm Gazzâlî *İhyâü 'Ulûmi'd-dîn*'de (t.y.: 877-887) maddeler hâlinde şu şekilde sıralamıştır:

- 1- Şerefli vakitlerde dua etmek,
- 2- Şerefli hâllerden istifade etmek,
- 3- Kibleye karşı durarak koltuklarının altı görülecek şekilde elleri kaldırarak dua etmek,
- 4- Duayı gizli ve hafif sesle yapmak,
- 5- Duayı içten olmayan sözlerden arındırmak,
- 6- Huşu içinde Allah'tan korkarak ve kabulünü umarak istediği şeyde ısrarla durmak,
- 7- Duada azimli ve ümitli olmak, Allah'a karşı iyi ve güzel fikirde olmak,
- 8- Duada ısrar etmek,
- 9- Duaya besmele ile başlamak,
- 10-Tövbe etmek, helalleşmek ve bütün himmetini Allah'a bağlamaktır.

Dua kitapları incelendiğinde insanı ilgilendiren hemen hemen her konuda bir duanın olduğu görülmektedir. Bu tür kitaplarda özellikle insanları psikolojik açıdan rahatsız eden sihir (büyü) üzerinde de sıkça durulmuş, okunması gereken dualar, yapılması gereken ritüeller hakkında bilgiler verilmiştir.

Sözlüklerde büyü, efsun karşılıkları verilen sihir “bir şeyi olduğundan başka türlü göstermek, aldatmak, oyalamak; birinin ilgisini çekmek, gönlünü çelmek” manalarında mastar; “hile, aldatma, sebebi gizli kalan iş” anlamlarında ise isim olarak kullanılmaktadır. Sihir ayrıca “kötü ruhlu varlıklar tarafından ortaya konan bazı eylemler ve gösteriler, meydana geliş şekli açık olmayan bir olayı gerçeğe aykırı biçimde gösteren işlemler” şeklinde de tanımlanmıştır (Çelebi, 2009: 170-172).

Metafizik bir hadise olan sihir ve bu tür hadiseleri ortadan kaldırma işlemi olan sihir bozma insanlık tarihi kadar eskidir. Dinî hayatla da bağdaştırılan sihirle ilgili ilahi ve beşerî dinlerde farklı yaklaşımlar söz konusudur. Söz gelimi, sihirle ilişkilendirilen ve *Kur'an-ı Kerim*'de de bahsi geçen, tarih ve tefsir kitaplarında ayrıntılı biçimde yer alan Hârût-Mârût kıssası farklı isimlerle İslâm'dan önceki dinlerde de görülür (Demirci, 1997: 262-264).

İnsanın aklını başından alma, âşık etme, evlendirme, boşandırma, uykusuz bırakma, değişik kılıklara sokma, istenilen şeyi yaptırabilme gibi pek çok eylemin sihir yoluyla gerçekleştirilebileceği veya sihrin bu ilme vakıf kişilerce bertaraf edilebileceği inancı günümüz modern toplumlarında da kabul görmektedir. Bazı duaların yazılması ve okunması ile yapılan büyülerde ateşte nal kızdırmak, kâğıda birtakım dualar yazıp yakmak, elmanın üzerine yazı yazıp yedirmek, saç kılı ile misk kullanmak bazı büyü yapma usullerindedir (Pala, 2004: 404).

İslam dininde sihirle uğraşmak ve büyü yapmak yasaklanmış, büyüün tesirinden kurtulmak için birtakım ayet ve duaların okunması istenmiştir. Bu doğrultuda özellikle Türk İslam kültüründe insanları manevi sıkıntılara ve buhranlara düşüren sihri bertaraf ederek kişiyi eski sağlığına kavuşturmak amacıyla birtakım sözlü veya yazılı dualar öne çıkmıştır. Bu dualardan biri de *bâtil-nâme* duasıdır.

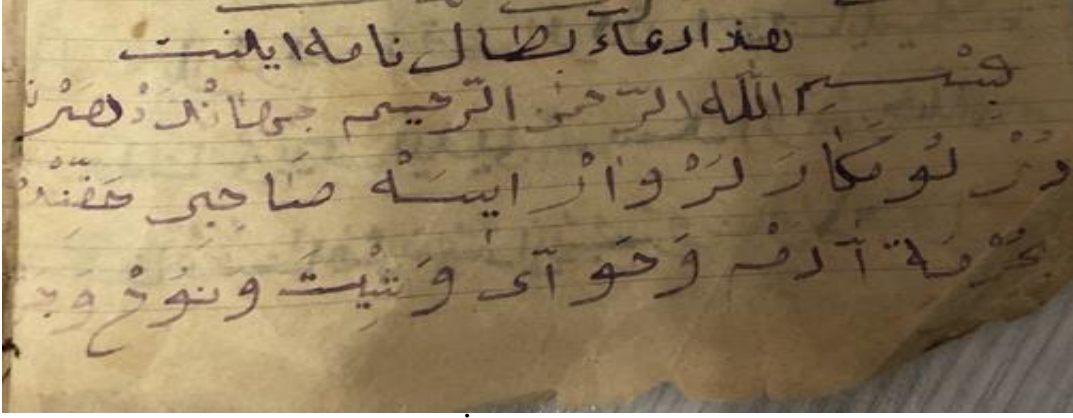
2. Bâtil-nâme Duası

“Asılsız, temelsiz, geçersiz; yokluk” (Uludağ, 2012: 67) anlamlarına gelen *bâtil* sözcüğü, *nâme* sözcüğünün sonuna gelmesiyle birlikte bir dua ismi olmuştur. Elimizde bulunan dua metnini Palu yöresinde yaşamış Şeyh İbrahim Efendi-zâde Ali Efendi istinsah etmiştir.

Katalogları taradığımızda yapı ve muhteva yönüyle elimizdeki metin ile benzeşen eski harfli *bâtil-nâme* dualarının yer aldığı risalelerin mevcut olduğunu gördük. Bunun yanında hâlihazırda bu isimle veya benzer isimlerle yayımlanmış farklı içeriğe sahip birtakım kitaplar da bulunmaktadır.

Elazığ'ın Palu yöresinde kuşaktan kuşağa aktarılan ve bugün de devam eden gelenek çerçevesinde her yıl kamerî takvime göre nisan ayında yağan ilk yağmur suları toplanır. Daha önceki dönemlerden tüketilmeden aktarıla aktarıla gelmiş olan eski suya, yeni su ve zenzem eklenir. Bu su üzerine yörede *batalama* olarak telaffuz edilen *bâtil-nâme* duası, şifa ayetleri ve çeşitli dualar okunur. Söz konusu bu gelenek, okunmuş olan su bitirilmeden üstüne yeni su eklenmek suretiyle her yıl kamerî takvime göre nisan ayında tekrarlanır. Bu suyun başta büyü ve nazara karşı iyi geldiği, diğer maddi ve manevi hastalıklar için de kullanıldığı bilinmektedir. *Bâtil-nâme* duası okunmuş suyun üç veya yedi gün içilmesi tavsiye edilmektedir.

Çalışmaya konu olan, ilk ve son sayfaları Şekil 1'de verilen *bâtil-nâme* duasının orijinal metni 10 yapaktır. Ne zaman yazıldığına dair bir bilginin olmadığı bu dua metni, Palu yöresinden Şeyh İbrahim Efendi-zâde Ali Efendi'ye aittir. Bu duanın aynı isim altında farklı nüshalarının olduğu bilinmektedir. Elimizdeki metnin de bu bağlamda istinsah edildiği düşünülmektedir.

İlk Sayfa'dan

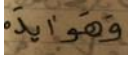

Son Sayfa

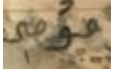

Şekil 1. Bâtil-nâme duasının ilk ve son sayfaları

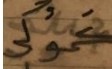
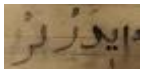
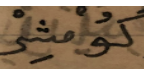
2.1. Dil ve İmla Özellikleri

Harekeli nesihle yazılmış Bâtl-nâme metninde her sayfada 10-11 satır bulunmaktadır. Çok sayıda imla hatası ve tutarsızlıkları bulunan nüshada, yıpranmadan dolayı birtakım sözcükler de okunamamaktadır. Metnin aşağıda verilen çeviri yazısında imla hataları düzeltilerek sözcüklerin doğru yazılışları esas alınmış, yanlış yazımlar dipnotta gösterilmiştir. Ayrıca okunamayan sözcükler de tıpkıbasımından kopyalanarak dipnotta verilmiştir.

 Üzeyr (s. 2) havada (s. 17) kâfur (s. 10)

Eski Anadolu Türkçesinin birtakım özelliklerinin görüldüğü metinde sözcük köklerinde ve eklerinde ünlü ve ünsüz değişimleri açısından örnekler bulunmaktadır.

 biş (s. 10) mumı (s. 11) bırağurlar (s. 12) işiginde (s. 14)

 kemüğü (s. 9) iderler (s. 6) gümüşi (s. 13).

Mensur dua metninin genelinde sade bir dil kullanılmıştır. Bu husus duanın okuyucu tarafından rahatça okunmasına, anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Ve her sihir kim zeytün yağı üzerine ederler ve evin eşiginde gömerler ve her sihir kim ağ zâc ve kara koyun üzerine ederler 'âtl ve bâtl eyledim. Ve her sihir kim uçar koşar ve otlayıcı canâvârlar üzerine ederler 'âtl ve bâtl eyledim. Ve her sihir kim yiyecekler ve içecekler ve giyecek[ler] üzerine ederler 'âtl ve bâtl [eyledim.] (s.14)

Metinde iktibas edilen ayetlerin -aşağıda görüleceği üzere- genellikle *Kur'an-ı Kerim*'de büyü ve şifa ekseninde geçen ayetlerden seçildiği anlaşılmaktadır:

Mâ ci 'tum bihi's-sihru innallâhe seyubtîluhu innallâhe lâ yuşliḥū'amele'l-mufsidîn.¹ (s. 3-4), Li yuḥiḳka'l-ḥaḳka ve yubtîle'l-bâṭile ve-lev kerîhe'l-mucrimûn.² (s. 4), Bi'smillâhi'r-raḥmâni'r-râḥîm ve bi-hi nesta'îne ve ize's-şemşu kuvviret ve ize'n nucûmu'nkederet ve ize's-sihru beṭelet [ve ize'l-cibâlu suyyiret] ve ize'l-'işâru 'uṭtilet ve ize's-sihru beṭelet ve ize'l-vuḥuşu ḥuşiret ve ize's-sihru beṭelet ve ize'l-bihâru succiret ve ize's-sihru beṭelet ve ize'n-nufûsu zuvvicet ve ize's-sihru beṭelet ve ize'l-mev'üdetu su'ilet ve ize's-sihru beṭelet bi'eyyi zenbin ḳutilet ve ize's-sihru beṭelet [ve ize's-şuḥufu nuşiret ve ize's-sihru beṭelet] ve ize's-semâ'u kuşîet ve ize's-sihru beṭelet ve ize'l-ceḥîmu su'üret ve ize's-sihru beṭelet ve ize'l-cennetu uzlifet ve ize's-sihru beṭelet.³ (s. 19-20), Ve ḳul câ'e[ll] ḥaḳku ve zehaḳa'l-bâṭilu inne'l-bâṭile kâne zehūka.⁴(s. 20), Ve nunezzilu mine'l-Ḳur'âni mâ huve şifâ'un ve rahmetun li'l-mu'minîne.⁵ (s. 20), Ve ulḳıye's-seḥaretu sācidîn.⁶ (s. 20), Ḳâlū âmennâ bi-rabbi'l-'âlemîn. Rabbi Mûsâ ve Hârûn.⁷ (s. 20)

¹ "Onlar hünerlerini ortaya koyunca Mûsâ şöyle dedi: 'Asıl bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır. Kuşkusuz Allah bozgunculuk edenlerin işini düzeltmez.'" (Yûnus: 10/81).

² "Hatırlayın, Allah size 'iki topluluktan biri sizindir' diye vaad ediyordu, siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz, Allah ise iradesi ve sözleriyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kesmeyi murat ediyordu ki, böylece günah yolunu tutanların hoşlarına gitmese de hakkı hâkim, bâtlı geçersiz kılsın!" (Enfal: 8/7-8).

³ "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla ve yardım ancak ondandır. Güneş dürülüp karardığında; yıldızlar dökülüp söndüğünde; sihir boşa çıktığı zaman; dağlar sökülüp yürütüldüğünde; doğuracak develer başıboş bırakıldığında; sihir boşa çıktığı zaman; yabancı hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde; sihir boşa çıktığı zaman; denizler kaynatıldığında; sihir boşa çıktığı zaman; insanlar (amelleriyle) eşleştirilip (buna göre) şekillendirildiğinde; sihir boşa çıktığı zaman; diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda; sihir boşa çıktığı zaman; defterler ortaya serildiğinde; sihir boşa çıktığı zaman; gökyüzü sıyrılıp açıldığında; sihir boşa çıktığı zaman; cehennem ateşi harlatıldığında; sihir boşa çıktığı zaman; cennet yaklaştırıldığında; sihir boşa çıktığı zaman..." (Tekvîr: 81/1-13).

⁴ "De ki: Hak geldi bâtl yıkılıp gitti! Zaten bâtl yıkılmaya mahkûmdur." (İsrâ: 17/81).

⁵ "Biz Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zalimlerin ise sadece ziyanını artırır." (İsrâ: 17/82).

⁶ "Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar." (A'râf: 7/120).

⁷ "Âlemlerin rabbine, Mûsâ ve Hârûn'un rabbine iman ettik. dediler." (A'râf: 7/121-122).

Kur'an-ı Kerim'den iktibas edilen ayetlerin dışında metinde Arapça birtakım ifadelere de yer verilmiştir.

*Sübhâneke lâ ilâhe illâ ente küllü şey'in vârişuhu yâ Allâh 'azze ve celle celâluhu*⁸ (s. 5), Be-fermân-ı Hudâ-yı Te'âlâ yâ Allâhu'l-mahmûdu fî külli fi'âlihi yâ Raḥmânu külle şey'in ve'rḥamnâ⁹ (s. 7).

Metinde yaygın Arapça dinî terkiplere de yer verilmiştir.

... *melâ'iketü'l-muḥarrebîn*... (s. 18)

... *ḥameletü'l-arş*... (s. 18)

... *ḳurretü'l-ayneyn*... (s. 2)

Metinde yapı ve anlam bakımından çeşitli cümle örneklerine rastlanmaktadır:

Evlîyâlar ve şühedâlar ḥürmetiçün bu ḥamâyil şâhibini belâlar ve ḳazâlardan emîn eyledim. (s. 3-Basit cümle), *Ve her siḥir kim şemşir üzerine oḳurlar şuya biraḡurlar şavuklu[k] için ve düşmânlik için ederler 'âṭıl ve bâṭıl eyledim.* (s. 12- Sıralı cümle), *Ḥaḳ Te'âlânîḥ fermânî ve Resûlu'llâhîḥ himmetiyle.* (s. 6- Eksilteli cümle), *Ve her siḥri kim seḡer evvelinde ve ortasında ve âḡirinde ederler âṭıl ve bâṭıl eyledim.* (s. 4- Fiil cümlesi), *Allâhîḥ emri ve Resûlu'llâhîḥ 'avniyle.* (s. 12- İsim cümlesi), *Ve her siḥir kim uçar ḳoşar ve otlayıcı canâvârlar üzerine ederler 'âṭıl ve bâṭıl eyledim.* (s. 14-Kurallı cümle), *Ve her siḡri kim şehvet baḡlamaḡa ve tâli' ve iş baḡlamaḡa ederler 'âṭıl ve bâṭıl eyledim.* (s. 4-Olumlu cümle), *Bu heykel şâhibi ḡaḳḳında Allâhu Te'âlânîḥ emri ve Resûlu'llâhîḥ 'avniyle te'sîr etmeye.* (s. 16-Olumsuz cümle).

Bâṭıl-nâme'de kelime, cümle ve cümlecikleri bağlamada “ve” bağlacının yaygın kullanımı dikkat çekmektedir. *Ve her siḡr kim ve mekr ve câzûlḡklar kim eder 'âṭıl ve bâṭıl eyledim. Ve Fâṭıma ve 'Ayşe ve Ḥadîce ve Âsiye ve (...)¹⁰ ve Belḳis ve Züleyḡâ ḥürmetiçün ve cümle evliyâlar ve şulaḡâlar ve zühedâlar ve abdâllar ve Kerbelâda şehîd olan 'ḡâziler ḥürmetiçün ve her seḡer vaḡtinde 'ibâdet edenler ḥürmetiçün 'âṭıl ve bâṭıl eyledim.* (s. 3)

2.2. Muhteva Özellikleri

Besmele ile başlayan içerisinde ayet, Arapça dua ve ibarelerin de yer aldığı Türkçe *Bâṭıl-nâme*'de sihrin bozulması yönündeki dualar birinci tekil şahıs ağzından verilmiş, istek cümlelerin sonu “âṭıl ve bâṭıl eyledim” klişe sözleriye bitirilmiştir. Metinde Allah'a yalvarılmış, Allah indinde makbul olduğu düşünülen varlıklar aracı kılınarak sihrin geçersiz olması istenmiştir. Bu çerçevede “ḥürmetiçün, 'avniyle, himmetiyle, emriyle, medediyle” gibi ibarelere sıkça yer verilmiştir. Dua metninin doğrudan konusu olmasa da geçersiz kılınması için niyazda bulunulan sihirler zikredilirken sihirlerin zamanı, mekânı, neler üzerine yapıldığı, nasıl yapıldığı, kimler tarafından yapıldığı yönünde bilgiler de verilmiştir.

Bâṭıl-nâme'de Allah'a yalvarılırken *Kur'an-ı Kerim*'de ismi geçen peygamberler, peygamber olduklarına dair rivayetler bulunan şahsiyetler, melekler, dört halife, sahabeler ve Ehl-i Beyt'in güzide şahsiyetleri duanın kabulü için aracı kılınmaktadır.

Cihânda her ne dürlü meḳkârlar var ise şâhibi ḡaḳḳında bi-ḥürmeti Âdem ve Ḥavvâ ve Şit ve Nûḡ ve Cercis ve Hâbil ve Ḳâbil ve İdris ve Danyâl ve İbrâḡim ve İshâḡ ve Ya'ḳub ve Yûsûf ve Dâvud ve Süleymân ve Zekeriyâ ve Yaḡyâ ve Mûsâ ve Hârûn ve 'Ûzeyr ve Eyyûb ve Yunus ve Şâliḡ ve Esbâṭ ve Zülkiḡl ve Loḳmân ve 'Âd ve Zünnûn (...) ve İskender-i Zu'l-ḳarneyn ve 'İsâ ve Muḡammedinü'l-Mustafâ şalâvâtu'llâhi 'aleyhim ecma'in. Ve cemî' peyḡamberler yüzi Ebâbekru's- Şiddiḡ ve 'Ömerü'l-Fârûḡ ve 'Oşmân-ı Zi'n-nüreyn ve 'Alîyyu'l-Murtażâ ve ḳurretü'l-ayneyn Ḥasan ve'l-Ḥüseyn ve 'ammeynü'l-muṡahhareyn el-Ḥamza ve'l-'Abbâs rıḡvânu'llâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in. Evliyâlar ve şühedâlar ḥürmetiçün bu ḥamâyil şâhibini belâlar ve ḳazâlardan emîn eyledim. (s. 1-2-3)

Metinde sihirlerin hangi nesnelere ve nasıl yapıldığı hakkında dolaylı da olsa bilgi bulunmaktadır.

Meyve, sebze, kumaş türleri, sular, topraklar ve bazı alet edavat ile madenlerin kullanımına yönelik unsurlardan sıkça bahsedilmiştir.

⁸ “Ey her şeyin sahibi olan şanı yüce Allah! Seni tespih ve tenzih ederim, senden başka hiç bir ilah yoktur.”

⁹ “Yüce Allah'ın fermanıya (emriyle) ey bütün yaptıklarında övülen, ey her şeyde rahmet sahibi olan (Allah'ım) bize merhamet et.”

¹⁰ Metinde şeklinde yazılmıştır.

Ve her sihir kim **kettân** (...) ve **bez** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 4)

Ve her sihiri kim **ekşi nâr** ve **elma** ve **armud** ve **hayva** ve **incir** ve **turunc** ve **limûn** ve **findık** ve **fısdık** ve **hurâmâ** ve **şalgam** ve **turp** ve **silk** ve **kişver** ve **harbüz** ve **ma'danos** [ile] ağaçdan biten **yemişler** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 5), Ve her sihir kim **açar şuyile** ve **tonmuş şuyile** ve **hamâm şuyile** ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 5-6), Ve her sihir kim Müslimânların **mağberesi** ve **[me]jscid toprağı** ve yedisi **kilid** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 7), Ve her sihir kim **kılınç** ve **bıçak** ve **hançer** ve **şiş** ve **igne** ve **na'1** ve **pülâd igne** ve **delinmiş igne** ve **altun levha** ve **tuç** ve **gümiş** ve **bakır** ve **mis** ve **kurkuşun** ve **demir** ve **pülâd** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 13)

Metinde sihirle bağlantılı olarak bazı yiyecek, içecek ve giyecekler de zikredilmiştir.

Ve her sihir kim **yiyecekler** ve **içecekler** ve **giyecek[ler]** üzerine ederler 'âtil ve bâtil [eyledim.] (s. 14)

Metinde kutsal kitaplar üzerine yapılan sihirlerden de bahsedilmiştir.

Ve her sihir kim **Tevrât** ve **İncil** ve **Zebûr** ve **Furkân** üzerine eder 'âtil ve bâtil [eyledim]. (s. 5)

Sihirin hangi cihetten yapıldığı ve bozulmak istendiğine dair bilgilere de duada yer verilmiştir.

Ve her sihir kim **maşruk** tarafında ve **mağrib** tarafında ve **şimal** tarafında ve **cenûb** tarafında ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 6)

Hayvanların kan, deri, yağ, kemik, tırnak, diş, kıl, yele, boynuz ve cinsel organları üzerine de sihir yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kuyruk:

Ve her sihir kim **deve kuyruğı** ve **aç kuyruğı** ve **merkeb** ve **katır kuyruğı** ve **şığır** ve **câmûz kuyruğı** ve cümle **kuyruklar** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 6-7)

Deri:

Ve her sihir kim **arşlan derisi** ve **fil** ve **semûr** ve **vaşak** ve **câmûs** ve **köpek aç** ve **merkeb** ve **şığır** ve **it** ve **kurt** ve **dilgi derisi** ve cümle **deriler** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 7-8)

Kan:

Ve her sihir kim **arşlan kanı** ve **peleng kanı** ve **kurt** ve **şığır** ve **câmûs** ve **katır** ve **merkeb** ve **hüdhüd** ve **semûr** ve **vaşak** ve **porsuk** ve cümle **kanlar** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 8)

Yağ:

Ve her sihir kim **peleng yağı** ve **pars yağı** ve **ceyrân** ve **tavşan yağı** ve **vaşak** ve **toñuz** ve **ayu** ve **aç** ve **koynun** ve **semûr** ve **çunduz** (...) ve **câmûş** ve **hurûs** cümle **rûh yağı** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 8-9)

Kemik ve Tırnak:

Ve her sihir kim **köpek kemüğü** ve **tırnağı** üzerine ederler ve **ayu toñuz** ve **kurta** ve **dilgü** ve **kedi** ve **çakal** ve cümle **hayvânlar kemüğü** ve **tırnağı** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 9)

Diş ve Kıl:

Ve her sihir kim **şığır yalı** ve **kılı** ve **dişi** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim **köpek dişi** ve **kuyruğı** ve **fil kemüğü** ve **yalesin** ve **boynuzı** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s.11-12)

Erkeklik Organı:

Ve her sihir kim **koynun zekeri** ve **vaşak zekeri** ve **keçi zekeri** ve **şığır** ve **kurt** ve **dülgi** ve **porsuk** ve **ceyrân zekeri** ve cümle **zekerler** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 13)

Dua metninde tohum ve çekirdekler üzerine yapılmış sihirlerden de bahsedilmiştir.

Ve her sihir kim **penbe çiğidi** üzerine oğurlar ve **biñ dâne beş dâne kara** veya **kızıl** veya **aç dâne** üzerine oğurlar 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 10)

Hem renk hem de sayı bakımından farklı örnekler içeren mumlar hakkında yapılacak sihir ve bozulmasına yönelik ifadeler duada kullanılmıştır.

Bu heykel şâhibi haqqında ederlerse ve her sihir kim **bal mümü** ve **kök mümü** ve **kâfur** ve **aç** ve **kara** ve **yeşil** ve **kırk dâne maştaki** ve **yedi dâne müm** ve **toğuz reng müm** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim **şâzılık mümü** ve **dükenir mümü** ve **yeşil müm** üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 10-11)

Metinde farklı din mensupları üzerine yapılan sihirin bozulmasına yönelik ifadeler de geçmektedir.

Ve her sihir kim **Müslimânlar** ve **Naşrâniler** ve **Cuhûdlar** ve **Kâfirler** ve **Şâbi'iler** yetmiş iki fırkat kim üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 7)

Metinde bazı sihirlerin cinsel gücü bağlama, talih bağlama, iş bağlama hakkında yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır.

Ve her sihiri kim **şehvet bağlamağa** ve **tâli'** ve **iş bağlamağa** ederler 'âtil ve bâtil eyledim. (s. 4)

Dua metninde farklı zamanlarda ve mekânlarda yapılan sihirlerin geçersiz olmasına yönelik ifadeler geçmektedir.

Ve her sihir kim evin divârına ve evde olan esbâba ederler ve içerüde ve taşrada ve yer altında ve üstünde ve havada ederler ve oda bıraktıkları sihiri ve câzûlukları ‘âtil ve bâtil eyledim. (s. 17)

Ve her sihiri kim şehir evvelinde ve ortasında ve âhîrinde ederler âtil ve bâtil eyledim. (s. 4)

Metinde büyü için zamanlamaya, burçlar ve gezegenlerin konumlarına da dikkat edildiği anlaşılmaktadır:

Ve her sihir kim Hamel ve Şevr ve Cevzâ Serefân ve Esed ve Sünbüle ve Mizâ[n] ve ‘Akreb ve Kavs Cedî Delv ve Hüt sâ‘atlerinde ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim Zuhal şerefinde ve Merrîh şerefinde ve Şems şerefinde ve Kamer şerefinde ve ‘Utârit şerefinde ve Zühre şerefinde ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. (s. 6)

Metinde farklı ırk ve milletler zikredilerek bunların sihirlerinin geçersiz olması yönünde istekte bulunulmuştur.

Ve her sihir kim erlig ve dişi ve ak ve kara ve Türk ve Tatar ve ‘Arab ve ‘Acem ve Hindüstân ve Belh ve Buharâ ve Semerkand ve Keşmir ve Hîfây ve Hoten ve Rüm ve Şâm ve Mışır ve Fireng ve Beytü’l-Muqaddes ve Mekke ve Medîne ve Çerkez ve Tatar ve Namter ve Ya‘küb Şemsî ve Cuhüd ve Naşrânî ve Mecüsî ve yetmiş iki millet ve yetmiş iki fırkat kim ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. (s. 15-16)

3. Bâtil-nâme Duasının Çeviri Yazısı

[1] Hazâ Du‘ âu Bâtil-nâme¹¹ İnet

Bi’smi’llâhi’r-raḥmâni’r-raḥîm

Cihânda her ne dürlü mekkârlar var ise şâhibi ḥaḳḳında bi-ḥürmeti Âdem ve Havvâ ve Şit ve Nüh [2] ve Cercîs ve Hâbîl ve Kâbîl ve İdrîs ve Danyâl ve İbrâhîm ve İshâḳ ve Ya‘kub ve Yüsûf ve Dâvud ve Süleymân ve Zekeriyâ ve Yahyâ ve Mûsâ ve Hârûn ve ‘Üzeyr¹² ve Eyyüb ve Yûnus ve Şâlih ve Esbât ve Zülkifl ve Loḳmân ve ‘Âd ve Zünnûn (...) ¹³ ve İskender-i Zu’l-karneyn ve ‘İsâ ve Muḥammedüni’l-Mustafâ¹⁴ şalâvâtu’llâhi ‘aleyhim ecma‘în. Ve cemî‘ peygamberler yüzi Ebâbekru’s-şiddîḳ ve ‘Ömerü’l-Fârûḳ ve ‘Osman-ı zî’n-nüreyn ve ‘Alîyyu’l-Murtazâ ve kurretu’l-‘ayneyn Ḥasan ve’l-Ḥüseyn ve ‘ammeynü’l-muḥahhareyn el-Ḥamza [3] ve’l-‘Abbâs rıdvânu’llâhi te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în. Evliyâlar ve şühedâlar ḥürmetiçün bu ḥamâyil şâhibini belâlar ve kazâlardan emîn eyledim. Ve her sihir kim ve mekr ve câzûlîḳlar kim eder ‘âtil ve bâtil eyledim. Ve Fâtîma ve ‘Ayişe ve Ḥadîce ve Âsiye ve (...) ¹⁵ ve Belḳîs ve Züleyhâ ḥürmetiçün ve cümle evliyâlar ve şulaḳhâlar ve zühedâlar ve abdâlar ve Kerbelâda şehîd olan ‘gâziler ḥürmetiçün ve her şehir vaktinde ‘ibâdet edenler ḥürmetiçün ‘âtil ve bâtil eyledim. Ke-mâ kâla’llâhu te‘âlâ: *Mâ ci’tum bihi’s-sihru inne’llâhe seyubtiluhu inne’llâhe lâ yuşliḥü’amele’l- [4]muhsidîn.*¹⁶ ḥaḳḳıçün ve Çehâr-yâr-ı Güzîn ve On İki İmâm-ı ma’sûm [u] pâk ḥürmetiçün ‘âtil ve bâtil eyledim. *Li yuḥḳḳa’l-ḥaḳḳa ve yubḳile’l-bâḳile ve-lev kerîhe’l-mucrimün*¹⁷ ḥürmetiçün ‘âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihiri kim şehir evvelinde ve ortasında ve âhîrinde ederler âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihiri kim âdem oğlanları ve kızları ederler Allâhıñ ‘avniyle [Resû]llâhıñ himmetiyle ‘âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihiri kim şehvet bağlamağa ve tâli‘ ve iş bağlamağa ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir

¹¹ Metinde *baḳâl-nâme* şeklinde yazılmıştır. Bu şekilde yazılması yöredeki kullanımını yansıtmaktadır.

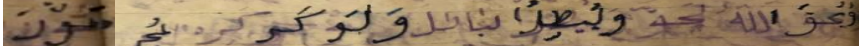
¹² şeklinde yazılmıştır.

¹³ şeklinde yazılmıştır.

¹⁴ şeklinde yazılmıştır.

¹⁵ şeklinde yazılmıştır.

¹⁶ “Onlar hünelerini ortaya koyunca Mûsâ şöyle dedi: ‘Asıl bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır. Kuşkusuz Allah bozgunculuk edenlerin işini düzeltmez.’” (Yûnus: 10/81).

¹⁷ şeklinde yazılmıştır.

(Hatırlayın, Allah size “iki topluluktan biri sizindir” diye vaad ediyordu, siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz, Allah ise iradesi ve sözleriyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kesmeyi murat ediyordu ki, *böylece günah yolunu tutanların hoşlarına gitmese de hakkı hâkim, bâtili geçersiz kılsın!*) (Enfal: 8/7-8).

kim kettân (...) ¹⁸ ve bez üzerine ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. [5] Allâhın emri ve Resulü’llâhın ‘avniyle *sübhâneke lâ ilâhe illâ ente küllü şey’in vârişuhu yâ Allâh ‘azze ve celle celâluhu* ¹⁹ hürmetiçün. Ve her sihir kim ekşi nâr ve elma ve armud ve hayva ve incir ve turunc ve limün ve fındık ve fisdık ve hurmâ ve şalgam ve turp ve silk ve kişver ²⁰ ve harbüz ve ma‘danos [ile] ağaçdan biten yemişler üzerine ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim Tevrât ve İncil ve Zebür ve Furkân üzerine eder ‘âtil ve bâtil [eyledim]. Ve her sihir kim açar şu-y-ile ve tonmuş şu-y-ile ve hamâm şu-y-ile ederler ‘âtil ve bâtil [6] eyledim. Ve her sihir kim maşırık tarafında ve mağrib tarafında ve şimâl tarafında ve cenüb tarafında ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. Haq Te‘âlânın fermânı ve Resülü’llâhın himmetiyle. Ve her sihir kim Hamel ve Şevr ve Cevzâ Serefân ve Esed ve Sünbüle ve Mîzâ[n] ve ‘Akrab ve Kavş Cedî Delv ve Hüt sâ‘atlerinde ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim Zuhal şerefinde ve Merrih şerefinde ve Şems şerefinde ve Kamer şerefinde ve ‘Utârit şerefinde ve Zühre şerefinde ederler ‘âtil ve bâtil eyledim ve her sihir kim deve kıyruğu ve at kıyruğu ve merkeb ve katır kıyruğu [7] ve şığır ve cämüz kıyruğu ve cümle kıyruklar üzerine ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim Müslimânlar ve Naşrâniler ve Cuhûdlar ve Kâfirler ve Şâbi‘iler (?) yetmiş iki firka kim üzerine ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. Allâhın emri ve Resülü’llâhın ‘avniyle. Ve her sihir kim Müslimânların maşberesi ve [me]scid toprağı ve yedisi kilid üzerine ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. *Be-fermân-ı Hudâ-yı Te‘âlâ yâ Allâhu’l-mahmûdu fi külli fi‘âlihi yâ Rahmânu külle şey’in ve’rhamnâ* ²¹ hürmetiçün. Ve her sihir kim arslan derisi ve fil ve semür ²² ve vaşak ve cämüs ²³ ve köpek [8] at ve merkeb ve şığır ve it ve kırt ve dilgi derisi ve cümle deriler üzerine ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim arslan kıanı ve peleng kıanı ve kırt ve şığır ve cämüs ve katır ve merkeb ve hühdüd ve semür ve vaşak ve porsuk ve cümle kıanlar üzerine ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim peleng yağı ve pars yağı ve ceyrân ve tavşan yağı ve vaşak ve toñuz ve ayu ve at ve koyun ve semür ve kınduz (...) ve cämüş ve hurüs [9] cümle rüh yağı üzerine ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. Allâh Te‘âlânın emriyle *Vesi‘a kürsiyyuhu’s-semâvâti [ve’l-arde] ve lâ ye’uduhu hıfzuhumâ* ²⁴ ve *huve’l-‘aliyyu’l-‘azim* ²⁵ hürmetiçün ‘âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim köpek kemügi ve tırnağı üzerine ederler ve ayu toñuz ve kırt ve dilgü ve kedi ve çakal ve cümle hayvânlar kemügi ve tırnağı üzerine ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. Allâh Sübhânehu ve Te‘âlânın emri ve Resülü’llâhın medediyle heykel-i şerifi hürmetiçün Allâhın [10] emri ve Resülü’llâhın hürmetiçün *yâ Hayy u yâ Kayyûm fi deymümiyyeti mülkihi ‘alâ beka‘ihi ve bi-hürmeti yâ Kayyûm fe-lâ yefütü min emrihi şey’un ve-lâ ye’uduhu* ²⁶ hürmetiçün ‘âtil ve bâtil eyledim. Allâh Te‘âlânın emri ile. Ve her sihir kim penbe çigidi üzerine okurlar ve biñ dâne beş dâne kara veya kızıl veya ak dâne üzerine okurlar ‘âtil ve bâtil eyledim. Bu heykel şahibi haqqında ederlerse ve her sihir kim bal mümü ve kök mümü ve kâfur ²⁷ ve ak ve kara [11] ve yeşil ve kırk dâne maştaki ve yedi dâne müm ve toğuz reng müm üzerine ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim şazılık mümü ve dükenir ²⁸ mümü ve yeşil müm üzerine ederler ‘âtil ve bâtil eyledim. Bu heykel şahibi haqqında etdikleri sihiri ‘âtil ve bâtil eyledim. Allâh Te‘âlânın

¹⁸ şeklinde yazılmıştır.

¹⁹ “Ey her şeyin sahibi olan şanı yüce Allah! Seni tespih ve tenzih ederim, senden başka hiç bir ilah yoktur.”

²⁰ şeklinde yazılmıştır.

²¹ “Yüce Allah’ın fermanı (emriyle) ey bütün yaptıklarında övülen, ey her şeyde rahmet sahibi olan (Allah’ım) bize merhamet et.”

²² şeklinde yazılmıştır.

²³ şeklinde yazılmıştır.

²⁴ şeklinde yazılmıştır.

²⁵ “Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O’na bağlı ve dayalıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. O’nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaet edemez. Onların önlerinde ve arkalarında olanları O bilir. O’nun ilminden hiçbir şeyi -dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz. O’nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak büyüktür.” (Bakara: 2/255).

²⁶ “Ey mülkünde devamlı olan, diri ve zatı ile ayakta duran (yüce Allah)! Ey zatı ile ayakta duran, emrinde hiçbir şeyin kaybolmadığı ve kendisine hiç bir şeyin zor gelmediği Allah!”

²⁷ şeklinde yazılmıştır.

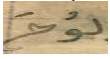
²⁸ şeklinde yazılmıştır.

fazlı ve Resûlü'llâhîñ ricâsıyla *yâ Vahîdu'l-bâkî fi evvel[li] külli şey'in ve âhîrihi ve bi-hürmeti yâ Vahîdu'l-bâkî fi evveli külli şey'in ve âhîruhu ve bi-hürmeti yâ Vahîdu'l-bâkî fe-lâ fenâ'e le-ke ve lâ zevâle le-ke*²⁹ hürmetiçün. Ve her sihir kim şığır yalı [12] ve kılı ve dişi üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim köpek dişi ve kıyruğu ve fil kemügi ve yelesin ve boynuzu üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. Allâhîñ emri ve Resûlü'llâhîñ 'avniyle. *Yâ Mennân ze'l-ihsân kad 'amme küllü'l-ğalâ 'ik min mennihi ve bi-hürmeti yâ Deyyân küllü'l-'ibâdi yâ Kayyûmu hâdi'an bi-heybetihi ve da'vetîhi ve ragbetih*³⁰ hürmetiçün 'âtil [ve bâtil] eyledim. Ve her sihir kim şemşîr üzerine okurlar şuya bırağurlar şavuklu[k] için ve düşmânlık için ederler 'âtil ve bâtil eyledim.[13] Ve her sihir kim koyun zekeri ve vaşak zekeri ve keçi zekeri ve şığır ve kırt ve dülgü ve porsuk ve cebran zekeri ve cümle zekerler üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim kılnç ve bıçak ve hançer ve şiş ve igne ve na'l ve pülâd igne ve delinmiş igne ve altun levha³¹ ve tuç ve gümüş ve bakır ve mis ve kırkuşun ve demir ve pülâd üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. *Yâ Hâlık men fi's-semâvâti ve'l-arđi küllü şey'in vârişuhu ve ileyhi turce'un*³² hürmetiçün ve bi hürmeti yâ erhame'r-râhimîne küllü [14] şarihin ve mekzûbin ve gıyâşehu ve ma'âdehu³³ hürmetiçün 'âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim sağ ve şol tarafda ve cenûb ve şimâl tarafında ederler 'âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim zeytûn yağı üzerine ederler ve evin eşiginde gömerler ve her sihir kim ağ zâc ve kara koyun üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim uçar koşar ve otlayıcı canâvârlar üzerine ederler 'âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim yiyecekler ve içecekler ve giyecek[ler] üzerine ederler 'âtil ve bâtil [eyledim.] Bu [15] heykel berekâtiyle bozdum ve bâtil kıldım. *Yâ Mübdî'a'l-bedâyi'i lem yebde' fi inşâ'ihâ 'avnen min halkıhu*³⁴ hürmetiçün 'âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim erlig ve dişi ve aq ve kara ve Türk ve Tatar ve 'Arab ve 'Acem ve Hindüstân ve Belğ ve Buğarâ ve Semerkand ve Keşmir ve Hıfây ve Hıten ve Rûm ve Şâm ve Mısır ve Fireng ve beytü'l-Muqaddes³⁵ ve Mekke ve Medîne³⁶ ve Çerkez ve Tatar ve Namter³⁷ ve Ya'kûb şemsi ve Cuhûd ve Naşrânî ve Mecûsi ve yetmiş iki millet [16] Ve yetmiş iki fırkat kim ederler 'âtil ve bâtil eyledim. Bu heykel şâhibi hakkında Allâhu Te'âlânîñ emri ve Resûlü'llâhîñ 'avniyle te'sîr etmeye. *Yâ Mu'îdu mâ efnâhu izâ mâ efnâhu izâ yuraddu'l-ğalâ'ifu li-da'vetîhi yâ Cemîle'l-fi'âli zu'l-menni 'alâ cemî' halkıhu bi-luğfîhi ve bi-hürmeti yâ 'Azîzu'l-meni'u'l-ğâlibu 'alâ emrihi fe-lâ şey'un ya'diluhu ve bi-hürmeti yâ Kâhîru zû'l-bağşi's-şedîd ente'llezî lâ yuğâku intiğâmuhu*³⁸ hürmetiçün 'âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim garîb ölüsi (?) ve çehârşenbe günün yumurdasına yumurtalamış ola 'âtil ve bâtil [eyledim.] [17] Allâhu Te'âlânîñ emri ve Resûlü'llâhîñ 'avniyle. *Yâ Celîlu'l-mütekebbîru min külli şey'in me'l-kavlu*³⁹ emruhu ve's-şidku ve bi-hürmeti yâ Mağmûdu fe-lâ yebluğu'l-'evhâ[mu] senâ'ehu ve mecdehu⁴⁰ hürmetiçün 'âtil ve bâtil eyledim. Ve her sihir kim evin dîvârına ve evde olan esbâba ederler ve içerde ve taşrada ve yer altında ve üstünde ve havada⁴¹ ederler ve oda bıraktıkları sihiri

²⁹ "Ey her şeyin evvelinde ve ahirinde tek ve ebedî olan ve her şeyin evvelinde ve ahirinde tek ve ebedî olan Allah'ın hürmeti için ve ey tek ve baki olan Allah! Sana asla bir yok oluş yoktur."

³⁰ "Ey nimetini bütün mahlukata yayan, karşılıksız nimet veren ihsan sahibi (Allah)! İyilik ve kötülüğün karşılığını veren hürmeti için. Ey zati ile ayakta duran (Allah)! Bütün kullar senin yüceliğine, davetine ve ragbetine boyun eğmiştir."

³¹ şeklinde yazılmıştır.

³² "Ey göklerde ve yerde olanların yaratıcısı! Her şeyin sahibi O'dur ve ona döndürüleceksiniz."

³³ "Ey her iyi ve kötü için merhametlilerin en merhametlisi olan onun yardımı ve tekrar diriltmesi..."

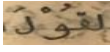
³⁴ "Ey yaratıcılığında eşsiz olan, eşsiz yaratıcılığında kimseden yardım almayan!"

³⁵ şeklinde yazılmıştır.

³⁶ şeklinde yazılmıştır.

³⁷ şeklinde yazılmıştır.

³⁸ "Ey yok ettiklerini tekrar diriltten, ey davetine icabet ettiren, ey bütün yaptıkları güzel olan ve lütfuyla bütün yarattıkları üzerinde nimet sahibi olan, işinde aziz ve tekrar diriltmede güç sahibi olan ve hiç bir şeyin kendisine denk olmadığı (Allah'ın) hürmeti için. Ey şiddetle yakalayan mutlak güç sahibi! Kendisinden intikam alınamayan (Allah'ın) hürmeti için..."

³⁹ şeklinde yazılmıştır.

⁴⁰ "Ey her şeyde yüce ve hâkim olan! Sözü emridir, doğruluk (onun vaadidir.) Ey övülen! Şüphe onun övülmesine ve yüceliğine ulaşmaz."

⁴¹ şeklinde yazılmıştır.

ve cāzūlukları ‘âtil ve bâtil eyledim. Allāh Te‘ ālānıñ emri ve Resūlu’llāhıñ himmetiyle ve Cebrā’ıl ve Mikā’ıl ve İsrāfil ve ‘Azrā’ıl hürmetiçün [18] ve melā’iketü’l-muqarrebîn ve hameletü’l-‘arş hürmetiçün ve cümle küçük ve büyük meleklerin hürmetiçün. *Yâ Kerîme’l-‘afvi yâ Allāhu ve ma’sûm-ı pāk ve çeḥâr-yâr-ı gūzîn-i pāk hürmetiçün yâ Kerîme’l-‘afvi ve bi-hürmeti yâ ğıyāşe’l-musteğşîn ‘inde külli kürbeti ve heybeti ‘inde külli da’veti ve ma’ādi ‘inde külli şiddeti es’elüke ve en tuşalli ‘alā Muḥammedin ve en terzuḳani ‘ilmen ve emānen ve ‘āfiyeten min külli ‘uḳubetin ve ‘uḳubāti’t-dünyā ve’l-āḫireti ve en taşrif ‘anni şerre külli zî şerrin yenşuruhu ve ilā ḥayrin lā yemlikuhu ğayruke. Allāhumme ḥāzā’d-du‘ā’u [19] ve minke’l-‘icābetü ve ḥāzā’l-cehdu ve ‘aleyke’l-‘e‘ānetu velā ḥavle velā kuvvete illā billāhi’l-‘aliyyi’l-‘azîm.⁴² Bi’smillāhi’r-raḥmāni’r-raḥîm ve bihi nesta‘îne ve ize’ş-şemsu kuvviret ve ize’n-nucūmu’n kederet ve ize’s-sihru beḫelet⁴³ [ve ize’l-cibālu suyyiret] ve ize’l-‘işāru ‘uḫilet ve ize’s-sihru beḫelet ve ize’l-vuḫūşu ḫuşiret ve ize’s-sihru beḫelet ve ize’l-bihāru succiret ve ize’s-sihru beḫelet ve ize’n-nufūsu zuvcicet ve ize’s-sihru beḫelet ve ize’l-mev’ūdetu su’ilet ve ize’s-sihru beḫelet bi’eyyi zenbin ḳutilet ve ize’s-sihru beḫelet [ve ize’ş-şuḫufu nuşiret ve ize’s-sihru beḫelet] [20] ve ize’s-semā’u kuşîtet ve ize’s-sihru beḫelet ve ize’l-ceḫūmu su’iiret ve ize’s-sihru beḫelet ve ize’l-cennetu uzlifet ve ize’s-sihru beḫelet.⁴⁴ Ve ḳul cā’el[ī] ḫaḳḳu ve zehaḳa’l-bātilu inne’l-bātile kāne zehūḳa.⁴⁵ Ve nunezzilu mine’l-Ḳur’āni mā huve şifā’un ve raḫmetun li’l-mu’minîne.⁴⁶ Rabbenā mā ḫalaḳte ḥāzā bâḫilen sübhāneke fe-ḳınā ‘azābe’n-nār.⁴⁷ Feğulibū⁴⁸ hunālike venḳalebū şāğırîn.⁴⁹ Ve ulḳıye’s-seḫaretu sācīdîn.⁵⁰ Ḳālū āmennā bi-rabbî’l-‘ālemîn. Rabbi Mūsā ve Hārûn.⁵¹ Vehfaẓnî bi-mā ḫafizte bihi’z-zıkra venşur bimā neşartedilg bihi el-murselin.⁵²*

4. Sonuç

Anadolu coğrafyasında kuşaktan kuşağa aktarılan bazı duaların ve bu dualara dayalı geleneklerinin hâlen devam ettiği görülmektedir. Elazığ’ın Palu ilçesinde bugün de devam eden gelenek çerçevesinde her yılın nisan yağmurlarından alınan su üzerine yörede *batalama* olarak bilinen *bâtil-nâme* duası ve çeşitli dualar okunur. Palu’da yaşamış Şeyh İbrahim Efendi-zâde Ali Efendi’nin istinsah ettiği bu dua metni, tek bir bölümden oluşmuştur. İstinsah tarihi belli olmayan metin, sade ve akıcı bir dille yazılmıştır. Birtakım imla sorunlarına rastlanan metinde birinci tekil şahıs anlatımı tercih edilmiştir. Duanın hemen hemen her cümlesi sihir bozmaya yönelik olduğu için *âtil ve bâtil eyledim* ifadesiyle bitirilmiştir. Metinde sıkça ayet iktibaslarına ve dualara yer

⁴² “Ey cömert affedici, ey masum ve temiz olan seçilmiş dört halife hürmeti için. Ey yardım dileyenlerin yardımcısı hürmetine. Her bir yakınlık ve heybette, her bir davet ve dönüşte, her şiddet anında senden diliyorum ve Hz. Muhammed’e rahmet etmeni diliyorum. İlim ve güvenle bizi rızıklandırmanı istiyorum. Her türlü dünya ve ahiret cezasından bize güven vermeni diliyorum. Her şerlinin şerrini benden def etmeni istiyorum. Bizi senden başka kimsenin gücünün yetmediği iyiliğe iletmeni istiyorum. Allah’ım! Duamıza icabet sendendir. Bu gayret ve yardım ancak sendendir. Azim olan Allah’tan başka güç ve kuvvet yoktur.”

⁴³ Harekelendiği için bu şekilde okunmuştur.

⁴⁴ “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla ve yardım ancak ondandır. Güneş dürülüp karardığında; yıldızlar dökülüp söndüğünde; sihir boşa çıktığı zaman; dağlar sökülüp yürütüldüğünde; doğuracak develer başıboş bırakıldığında; sihir boşa çıktığı zaman; yabani hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde; sihir boşa çıktığı zaman; denizler kaynatıldığında; sihir boşa çıktığı zaman; insanlar (amelleriyle) eşleştirilip (buna göre) şekillendirildiğinde; sihir boşa çıktığı zaman; diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda; sihir boşa çıktığı zaman; defterler ortaya serildiğinde; sihir boşa çıktığı zaman; gökyüzü sıyrılıp açıldığında; sihir boşa çıktığı zaman; cehennem ateşi harlatıldığında; sihir boşa çıktığı zaman; cennet yaklaştırıldığında; sihir boşa çıktığı zaman...” (Tekvîr: 81/1-13).

⁴⁵ “De ki: ‘Hak geldi bâtil yıkılıp gitti! Zaten bâtil yıkılmaya mahkûmdur.’” (İsrâ: 17/81).

⁴⁶ “Biz Kur’an’dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zalimlerin ise sadece ziyasını artırır.” (İsrâ: 17/82).

⁴⁷ “Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve şöyle derler:) ‘Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!’.”

(Âl-i imrân: 3/191)

⁴⁸ şeklinde yazılmıştır.

⁴⁹ “İşte Firavun ve kavmi orada yenildiler ve küçük düşüp yarıştan çekildiler.” (A’râf: 7/119).

⁵⁰ “Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar.” (A’râf: 7/120).

⁵¹ “Alemlerin rabbine, Mūsâ ve Hārûn’un rabbine iman ettik” dediler. (A’râf: 7/121-122).

⁵² “Kur’an-ı Kerim’i koruduğun gibi bizi de koru. Peygamberlere ettiğin yardımı bize de et.”

verilmiştir. *Bâtil-nâme*'de sihrin bozulmasına yönelik olarak yiyecek, giyecek, hayvan derileri ve kanları, madenler, belirli vakitler, çeşitli ırk, millet ve topluluklar zikredilmiştir.

Bâtil-nâme duası, kamerî takvime göre her yıl nisan yağmuru suyuna okunmaktadır. Ayrıca bu suya nisan yağmuru suyu ile birlikte zezem suyunun katıldığı ve eksiltmeden kuşaktan kuşağa aktarıldığı bilinmektedir. *Bâtil-nâme* suyu, yöre halkı arasında hem sihir (büyü) hem de diğer ruhsal hastalıklar için üç veya yedi gün şifa niyetine içilmektedir. Eski tarihlerden beri devam eden bu dua geleneğinin kaybolmaya yüz tuttuğu görülmektedir.

Bâtil-nâme duası ve duanın suya okunup suyun şifa ve sihirden kurtulma amacıyla içilmesi geleneğinin Palu dışında başka yörelerde de devam ettiği muhakkaktır. Kütüphanelerde *Bâtil-nâme* şeklinde kayıtlı dua metinlerinin varlığı bu düşüncüyü desteklemektedir. Bu tür çalışmalar dil, kültür ve edebiyat açısından önem arz ettiği gibi toplumsal hayat ve halk inanışlarına da katkılar sunmaktadır.

Kaynaklar

- Çelebi, İ. (2009). *Sihir. TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 37, s. 170-172). İstanbul.
- Demirci, K. (1997). *Hârût ve Mârût. TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 16, s. 262-264). İstanbul.
- Devellioğlu, F. (2011). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- İmâm Gazâlî. (t.y.). *İhyau Ulumi'd-dîn*. (Trc. Ahmed Serdaroğlu). C.I. (Rub'u'l-İbâdât), İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yay.
- Parladır, S. (1994). *Dua. TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 9, s. 530-535). İstanbul.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- (URL-1) Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>
- (URL-2) Kubbealtı Lügatı, <http://lugatim.com/>
<https://kuran.diyaret.gov.tr/>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

ŞEREF HANIM'IN ŞİİRLERİNDE ŞEYH GÂLİB ETKİSİ: “EYLERDİ YÂR”
REDİFLİ GAZELİ BAĞLAMINDA

*The Influence of Sheikh Galib in Poems of Seref Hanım: In the Context of the Poem with
“Eylerti Yar” Redif*

Fettah KUZU¹

¹Doç Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gaziantep, fettahkuzu@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-4870-3760

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
07.12.2023
Kabul/Accepted:
23.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1401883

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk Edebiyatı, Şeref Hanım, Şeyh Gâlib, Gazel, Etkilenme

Keywords

Classical Turkish Literature, Seref Hanım, Sheikh Galib, Ghazal, Influence

ÖZ

Klasik Türk şiirine rağbetin, yerini Batı tarzı şiire bırakmaya başladığı bir dönemde geleneğe bağlı eser verme gayretinde olan şairlerden biri de Şeref Hanım'dır.

19. yüzyıl Osmanlı toplumunda, özellikle dönemin bir kadın için sosyal hayatta kısıtlı sayılabilecek imkânlarına rağmen Şeref Hanım kendini yetiştirebilmiş, klasik şiir geleneğini özümsemiş ve eserlerinde klasik şiir malzemesini kurallarına uygun biçimde işleyebilmiş bir sanatkârdır. Şairin, Divânı'nda farklı nazım şekilleriyle kaleme almış olduğu şiirleri, bu şiirlerdeki semboller, edebî sanatlar ve mazmunları kullanmadaki başarısı, şiirlerin tematik kurgusu ve işlenen konulara hâkimiyeti, onun edebî kişiliği hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Ancak onun özellikle bir kadın olmasından kaynaklı zorluklar, sanatına da olumsuz yansımıştır. Şeref Hanım'ın, özellikle aynı kafiye ve redif seçimiyle kaleme aldığı gazellerinde açık bir Şeyh Gâlib etkisi görülmektedir. Kendisi Mevlevî olan Şeref Hanım, Şeyh Gâlib'in vefatından kısa bir zaman sonra dünyaya gelmiş, onun Türk şiirindeki şöhretinden etkilenmiş ve onun bir Mevlevî şeyhi olmasından dolayı kendi edebî gelişiminde ondan ilham almıştır. Şiirlerinden anlaşılacağı üzere Şeref Hanım iyi eğitim almış, bir kadın olarak dönemi için kendini iyi yetiştirmiş entelektüel bir şairdir. Bu çalışmada Şeref Hanım'ın, “eylerdi yâr” redifli gazeli örneğinde aynı redifli bir gazeli bulunan Şeyh Gâlib'den ne ölçüde etkilenmiş olduğu, iki şairin farklı şiirlerinden benzer beyitlerin de incelenmesiyle ortaya konmaya çalışılacaktır.

ABSTRACT

Seref Hanım was one of the poets trying to compose poems adhesion to tradition in a period that classical Turkish poetry began to give its place to Western style poetry. Despite her being a woman and women's limited facilities in social life, she has been a poet who has succeeded to improve herself, internalized classical Turkish poetry tradition and gained accomplishment in handling classical poetic material concordantly in her poems. In her Divan, poems written in different poetic forms of classical poetry, success of using the materials of Turkish classical poetry like symbols, figures of speech, metaphorical statements, thematic constructions and mastery on subjects treated in these poems provide significant traces about her literary personality. However, problems related to her being a woman have reflected to her art negatively. An obvious influence of Sheikh Galib has been seen especially in her ghazals written with rhymes and redifs same as those of Galib's poems. Seref Hanım who has been affiliated to Mawlawiyya, was born after the death of Sheikh Galib and gained inspiration from him who has got a rightful reputation and been also a Mawlawi sheikh. As can be understood from her poems Seref Hanım has been a highly educated, as a woman well-qualified and intellectual poet of her period. In this study, the influence of Galib on Seref Hanım is tried to be analysed in the sample of ghazals with “eylerdi yar” redif and similar verses from different poems of both poets.

Atf/Citation: Kuzu, F. (2024). Şeref Hanım'ın Şiirlerinde Şeyh Gâlib Etkisi: “Eylerti Yâr” Redifli Gazeli Bağlamında. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 47-56.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Fettah Kuzu, fettahkuzu@hotmail.com

1. Giriş

Edebiyat araştırmacıları, klasik Türk edebiyatının son başarılı temsilcisinin, 18. yüzyılın usta şairi Şeyh Gâlib olduğu hususunda ittifak etmektedir. Ancak klasik Türk şiiri Şeyh Galib sonrasında da varlığını sürdürmüş, Tanzimat dönemi yenilik arayışlarına paralel olarak geleneğe bağlı şairler de klasik şiir geleneği çerçevesinde eser vermeye devam etmişlerdir. Geleneği devam ettirme gayretindeki bu şairlerin birçoğu, klasik Türk şiirinin kendini yenileyemediği ve gözden düştüğü iddialarına karşı birtakım yenilik denemeleri gayretinde bulunmuşlar da pek başarılı olamamışlardır. Klasik şiire rağbetin, yerini Batı tarzı şiire bırakmaya başladığı bu dönemde geleneğe bağlı eser verme gayretinde olan şairlerden biri de Şeref Hanım'dır. Kaynaklar onun 1809 yılında dünyaya geldiğini ve henüz erken denecek bir yaşta 1860 yılında vefat ettiğini bildirmektedir (Arslan, 2018: 2-3). Kadın olmasına ve özellikle o dönemde kadının sosyal hayattaki kısıtlı imkânlarına rağmen Şeref Hanım kendini yetiştirmeyi başarmış, klasik şiir geleneğini özümsemiş ve bu çerçevede eserlerinde klasik şiir malzemesini kurallarına uygun biçimde işleme muvaffakiyeti göstermiş bir sanatkârdır. Dîvânı'nda klasik şiire ait farklı nazım şekilleriyle kaleme almış olduğu şiirler, bu şiirlerde yer alan semboller, edebî sanatlar ve mazmunlar gibi klasik şiir malzemesini kullanmadaki başarısı, şiirlerin tematik kurgusu ve işlenen konulara hâkimiyeti, onun edebî kişiliği hakkında oldukça önemli ipuçları sunmaktadır. Ne var ki onun bir kadın olmasının beraberinde getirdiği sorunlar, sanatına da olumsuz yansımış bir görüntü arz etmektedir.

Şeref Hanım, özellikle aynı kafiye ve redif seçimiyle kaleme aldığı şiirlerinde Şeyh Gâlib etkisi altında kaldığı izlenimi vermektedir. Şairin, Şeyh Gâlib'in vefatından kısa bir zaman sonra dünyaya gelmiş olduğu da düşünülecek olursa Gâlib'in klasik Türk şiirindeki haklı şöhretinden ve ayrıca kendi Mevlevî kimliğiyle bağlantılı olarak Gâlib'in bir Mevlevî şeyhi olmasından dolayı edebî gelişiminde büyük ölçüde ondan ilham almış olması şaşırtıcı bir durum arz etmemektedir. Şiirlerinden anlaşılacağı üzere Şeref Hanım iyi eğitim almış, bir kadın olarak dönemi için kendini iyi yetiştirmiş oldukça entelektüel bir şairdir.

Bir şair olarak şiir geleneğini bilmesine ve şiir malzemesini kullanmakta mahir bir sanatçı olmasına rağmen Şeref Hanım da gerek çağdaşı gerekse selefi diğer kadın şairler gibi gelenek içerisinde özgün bir söylem geliştirme hususunda başarılı bir görüntü sergileyememiştir. Özellikle edebiyat ve şiirde değişimin adeta zorunlu bir ihtiyaç olarak kendini hissettirdiği bir dönemde yetişen bir sanatkâr olarak en azından kadın kimliğiyle ayırt edici bir üslup geliştiremediği için edebiyat tarihinde daha üst bir yerde olma şansını kaybetmiş görünmektedir. Diğer bir ifadeyle klasik şiirin değişmez malzemesini en azından Nedîm ve Gâlib gibi selefi usta şairlerin yaptığı nispette bir değişimle kullanma düşüncesi onun şiirlerinde kendini pek de hissettirmemektedir. *Dîvân*'da, "Nazım Şekli Tespit Edilemeyen Manzûmeler" başlığı altında biri 7 diğeri 6 beyitlik iki münacaat, aruz vezniyle kaleme alınmış olmakla birlikte herhangi bir nazım şeklinin kafiye örgüsüyle uyuşmayan, serbest kafiyeli olarak nitelendirilebilecek mahiyetleriyle yeni veya daha doğru bir ifadeyle klasik dışı biçimleriyle Şeref Hanım'ın en özgün tasarrufları olarak tezahür etmektedir.

En temel konulardan birinin aşk ve aşka dair meselelerin olduğu klasik Türk şiirinde aşkın tarafları olan âşık ve maşuk ilişkisi, genel anlamda hep klasik yapı içerisinde önceden belirlenmiş sınırlar içerisinde ele alınmıştır. Bu bağlamda şiirlerdeki aşk olgusu cinsiyetçi bir mahiyet arz etmekten uzak, belli mazmunlar ve edebî sanatlarla ifade edilmeye çalışılan daha ziyade sembolik yapısıyla dikkat çekmektedir. Cinsiyetleri noktasında belli istisnalara dayalı farklı değerlendirmeler bir tarafa bırakılacak olursa şiirlerde âşığın bir erkek, maşukun da bir kadın olarak tezahür ettiği görülmektedir. Şairler, ister erkek ister kadın olsun, kendi şiirlerinin âşık tipi olarak konuşurken daima erkek ağzı ve edasıyla konuşmaktadır. Bu durum klasik şiirde aşkın ve dolayısıyla âşık ve maşuk tiplerinin sembolik yapılarına bağlı olarak cinsiyet unsurunun bir dereceye kadar ihmal edilmesinden kaynaklanmaktadır. Hatta bu cinsiyetsizlik durumu bazı durumlarda âşığın hemcinsine âşık olduğu intibai uyandıracak mahiyette algılanmakta ve haksız birtakım değerlendirmelerin yapılmasına sebep olabilmektedir. Şeref Hanım, şiirde yenilik arayışlarının hız kazandığı bir dönemde bir kadın şair olarak şiirlerinin kahramanı durumundaki âşığı, bir kadın edasıyla konuşturmak suretiyle şiire farklı bir özellik kazandırma ve bu bağlamda çağdaşı şairlere yeni bir yol açma imkânını değerlendirememiş görünmektedir. Öyle ki bir kadın şairin aşkı anlatırken kendini âşıklık istidadı bağlamında dahi olsa Kays veya Ferhâd gibi erkek âşıklarla mukayese etmesi veya onlara benzetmesi, en azından dönem okuru için ilgi çekici olmaktan uzak bir durum arz etmektedir. Nitekim onun edebî kişiliği ile ilgili bir değerlendirmesinde Mübaccel Kızıltan "*Aruz vezni ustaca kullanmıştır. Söyleyişi çağdaşı Leylâ Hanım'dan daha duygulu ve ustadır. Yine de şiirleri bir yenilik taşımaz, önceki kadın ve erkek şairlerin*

söylediklerinin başarılı biçimde yinelenmesinden ibarettir" (1994: 126) ifadeleriyle onun klasik şiir geleneği içerisinde başarılı bir sanatçı olduğunu ancak şiirinde herhangi bir yenilik unsuruna rastlanmadığını belirtmektedir. Kızıltan, kadın şairlerin erkek edasıyla şiir yazmalarının gerek klasik şiir geleneğinin ortak malzemesine bağlı kalma zorunluluklarından gerekse toplumsal baskıya maruz kalma endişelerinden kaynaklandığını iddia etmektedir (1994: 106-107). Kadın şairlerin sayısal olarak azlığı ve erkek şairler kadar ön plana çıkamamaları ile ilgi olarak Yasemin Ertek Morkoç şunları söylemektedir:

"Kadınca hislerin ifade edilmesinin, kadının kendini öne çıkararak dikkat çekmesinin ayıplanıp kınandığı mahremiyete dayalı bir toplum yapısı içinde bir kadının şiir yazmaya kalkışması büyük cesaret işidir. Kadına, sosyal hayattaki bu yaklaşım biçimi yüzünden divan şaireleri, erkeklerin ağırlıkta olduğu şiir arenasına daha baştan yenik bir vaziyette adım atmıştır. Erkek şairlerle kıyaslandığında kadın şairlerin sayıca çok az kaldığı görülür. Mevcut şaireler içinde, bütün ön yargılar, dedikodular, hafifsenmelere rağmen şiirde başarı gösterip kaynaklarda adından övgüyle söz edilenlerin sayısı daha da azdır" (2011: 224).

Morkoç'un ifade ettiği gibi kadının sosyal hayattaki konumu ve bu konunun erkeklere nazaran dezavantajlı durumu birçok alanda olduğu üzere sanat ve edebiyat sahasında da kadının arka planda kalmasına sebep olmuş, toplumsal baskının bir neticesi olarak kadın sanatkarlar kendilerini ifade etme ve eserlerini özgürce meydana getirme noktasında irade göstermekte zorlanmışlardır. Kadın şairlerin şiirlerinde özgünlük ve yenilik meselesini de cinsiyet bağlamında ele alan Morkoç şunları kaydetmektedir:

"Divan şairelerinin şiirlerine baktığımızda eğreti duran ve hala tartışılan bir husus dikkati çeker: Erkek şairlerin çerçevesini çizdiği ve oluşturduğu ortak estetik kalıplar, ifade ve mazmunları, kadın şairlerin geleneğin gerektirdiği şekilde dile getirmek zorunda kaldıkları genel kabul gören bir yargı şeklinde karşımıza çıkmaktadır" (2011: 225).

Konu ile ilgili olarak Ayfer Yılmaz, kadın şairlerin, erkek egemen bir toplumda kadın kimlikleriyle eser verememelerinin doğal karşılanması gerektiğinden bahisle şu mülahazalarda bulunmaktadır:

"Buna rağmen, dönemin sosyal yapısı ve erkek egemenliğinde köklü bir geleneğe sahip şiir anlayışının varlığı göz önüne alındığında, kadın şair olmak, ateşten gömlek giymeye talip olmak gibidir. Divan Edebiyatı gibi katı kuralları olan bir edebiyat dairesinde mevcut kadın şairlerin, kadın kimliğini önde tutarak eser verememelerini doğal karşılamak gerekir" (2012: 51).

Sadece şiir yazma cesaretinde bulunmuş olmalarını bile ateşten gömlek giymek olarak nitelendiren Yılmaz, kadın şairlerin kadın kimliğini öne çıkararak eser verme şansına sahip olmadığını altını çizmektedir. Bu açıklamaların doğruluğu, dönemin ve şiir geleneğinin şartları göz önüne alındığında büyük ölçüde kabul edilebilir niteliktedir. Ancak gelenek içerisinde Nefî, Nedîm ve Şeyh Gâlib gibi şiir söylemede özgüveni yüksek, iddialı ve belki biraz da pervasız şairlerin varlığı, kadın şairlere özgün bir üslup geliştirme noktasında ilham verebilseydi şiirde yeni ve yenilik bağlamında muhtemelen bambaşka sonuçlar tahakkuk edebilirdi. Bütün bu değerlendirmeler ışığında Şeref Hanım ve klasik Türk şiiri geleneğinde eser vermiş olan diğer kadın şairler için şiirlerinde kendilerine özgü kullanımların, orijinal mazmunların veya farklı söylem özelliklerinin çok fazla görülmediği gerçeği, sorgulanıp araştırılması gereken bir mesele olarak edebiyat araştırmacılarının önünde durmaktadır.

2. Şeref Hanım Divânı'nda Şeyh Gâlib Etkisi

Aynı edebî gelenek içerisinde eser vermiş sanatkarların ve/veya eserlerinin birbiriyle mukayese edilmesi özellikle şairlerin birbirleriyle olan etkileşimlerini belirlemede önemli bir yöntem olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Böyle bir inceleme "karşılaştırmalı edebiyat" disiplininin çalışma alanı içerisinde kabul edilmektedir. Her ne kadar "karşılaştırmalı edebiyat" kavramı daha ziyade milletlerarası bir mukayese olarak iki veya daha fazla edebiyat arası çalışmalar için kullanılsa da bir milletin kendi edebî geleneği içerisinde yetişmiş sanatkarlar ve bunların eserlerinin karşılaştırılmasına dayalı çalışmalar da söz konusu disiplin içerisinde değerlendirilmektedir. Karşılaştırmalı edebiyatın çalışma alanına dair Yavuz Bayram, *"Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının mutlaka iki farklı dile ve kültüre ait imgeler, konular, tipler, türler, eserler ya da şairler/yazarlar üzerinde yapılması gerektiğini savunanlar yanında; bu çalışmanın millî edebiyatların sınırları içerisinde yapılabileceğini savunanlar da vardır"* (Bayram, 2004: 70) değerlendirmesinde bulunmaktadır. Hatta bir sanatçının farklı eserlerinin birbiriyle mukayesesi dahi "karşılaştırmalı edebiyat"ın konusu olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada Şeref Hanım'ın, "eylerdi yâr"

redifli gazeli örneğinde, aynı redifli bir gazeli bulunan Şeyh Gâlib'den ne ölçüde etkilenmiş olduğu, farklı şiirlerinden benzer beyitlerin de incelenmesi suretiyle ortaya konmaya çalışılacaktır.

Şeref Hanım, geleneğin imkânları çerçevesinde hemen her nazım şekliyle şiirler yazarken diğer şairlerin şiirlerinden etkilenme, söz konusu şiirleri beğenme ve kendi şairlik istidadını ortaya koyma amacıyla nazire, tahmis ve tesdis gibi başka bir şiire bağlı olarak meydana getirilen manzumeler de kaleme almıştır. Klasik Türk şiir geleneğinde nazire ve tazmin yoluyla bir başka şiire bağlı olarak şiir yazmak alışılmış bir durum olmakla birlikte Şeref Hanım'ın bu tür manzumelere fazlaca rağbet etmesi, onun özgün eserler meydana getirmesi veya şiire bir yenilik getirmesi noktasında işini zorlaştırmıştır. Diğer birçok şair bir tarafa sadece Şeyh Gâlib etkisinde söylemiş olduğu manzume sayısı bir hayli fazladır. Dîvân'da Şeyh Gâlib'in "sana kaldı" redifli gazeline bir tahmisi bulunan Şeref Hanım, Fuzûlî'nin bir gazelinin tahmis ederken dahi Şeyh Gâlib'in de tahmis ettiği aynı şiiri tercih etmiştir. Bu seçimin basit bir tesadüf olarak telakki edilemeyeceği, aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere onun birçok şiirinde Şeyh Gâlib'in şiirlerindeki kafiye ve redifleri kullanmasından anlaşılabacaktır.

Aglama ey bülbül-i dîvâne Allâh aşkına

Merhamet kıl haste-i hicrâne Allâh aşkına (Gâlib, G.319/1)¹

Şeyh Gâlib'in "Allâh aşkına" redifli gazelinin yukarıya alınan matla beyti, aşağıda Şeref Hanım tarafından yazılan aynı redifli bir gazelin matla beytinin âdeti ilham kaynağı izlenimi vermektedir.

Çâre-sâz ol 'âşık-ı nâ-çâra Allâh 'aşkına

Merhamet kıl bu dil-i gam-hâra Allâh 'aşkına (Şeref, G.183/1)²

Özellikle her iki şairin ikinci mısralarında kullanmış oldukları "merhamet kıl" ifadesi, Şeref Hanım'ın redif seçiminde ve şiirini kurgulama sürecinde Şeyh Gâlib'in şiirinden etkilendiğini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.

Hayâl-i yârdan dür olsa bir dem cânım eğlenmez

Ne çâre hâtırım vîrânedir sultânım eğlenmez (Gâlib, G.143/1)

Yukarıda yer alan, Şeyh Gâlib'e ait "ım eğlenmez" redifli gazelin matla beyti, aynı redifli bir gazelinde benzer bir hayalle Şeref Hanım tarafından şu şekilde söylenmiştir:

Hayâlin olmasa bir dem dil-i nâlânım eğlenmez

Galat didim degil dil belki tende cânım eğlenmez (Şeref, G.64/1)

Gâlib'in ilk mısradaki rediften önce kullandığı "cân" kelimesi Şeref Hanım'ın ikinci mısrasında aynen yer almaktadır. Ayrıca Gâlib'in "hayâl-i yârdan dür olsa" ifadesiyle Şeref Hanım'ın "hayâlin olmasa" ifadeleri ve yine her iki şairin kullanmış oldukları "bir dem" ibaresi aynı anlamda kullanılmıştır.

Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cüy-bâr âteş

Semender-tyinetân-ı aşka besdir lâle-zâr âteş (Gâlib, G.165/1)

Şeyh Gâlib'in, meşhur "âteş" redifli gazelinin, teşbih-i tesviye ile kurulmuş olan yukarıdaki matla beyti, Şeref Hanım'ın aynı redifli gazelinde oldukça benzer bir görüntü arz etmektedir.

Mey âteş meclis âteş sâgar âteş rûy-ı yâr âteş

'Aceb mi olsa dil 'aşkı ile dâ'im yanar âteş (Şeref, G.79/1)

Her iki şairin ilk mısralarında teşbih-i tesviye sanatı ile "âteş" kavramının müşebbehün bih olarak belirlenip farklı müşebbeh unsurların kullanılmasıyla meydana getirilen söylem ortaklığı, tesadüfle açıklanamayacak bir benzerlik taşımaktadır.

Yukarıdaki örnekler haricinde iki şairin dîvânlarında aynı kafiye ve redife sahip veya kafiyesi farklı olup redif ortaklığı bulunan birçok manzume bulunmaktadır. Ayrıca kafiye ve/veya redif ortaklığının söz konusu

¹ İncelemede Şeyh Gâlib'e ait beyitler Naci Okçu'nun çalışmasından alınmıştır.

Okçu, Naci (1993). *Şeyh Galib (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Divânının Tenkidli Metni)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

² Şeref Hanım'a ait beyitler Mehmet Arslan'ın çalışmasından alınmıştır.

Arslan, Mehmet (2018). *Şeref Hanım Dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59880,seref-hanim-divanipdf.pdf?0> Erişim tarihi 01.10.2023)

olmadığı ancak birbirini andıran ortak bazı söylemlerin varlığı da Şeref Hanım'daki Gâlib etkisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Terk-i agyâr ile herkes vâsıl-ı yâr oldu lîk

Gâlibin agyârı Gâlibdir hicâb oldur ki ol (Gâlib, G.222/11)

Beyitte, bizzat kendi varlığını "agyâr" olarak tanımlamak suretiyle sevgili ile kavuşma sürecinde benliğinden sıyrılıp "fenâ" makamını elde edememiş bir salikin, bu durumdan duyduğu mahcubiyet dile getirilmektedir.

Dem-i vuslatda gözümden sakınup ruhsârın

Gâh olur kendime kendim dahi agyâr olurum (Şeref, G.127/7)

Şeref Hanım'ın beyitte konuştuğu âşğın kendi kendini "agyâr" olarak nitelendirmesi akla Gâlib'in ifadesini getirmektedir.

3. Gazellerin Mukayesesi

Her iki şair gazellerini aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla kaleme alırken kafiye için "-âl" sesleriyle kafiye-i mürdefe yapmış ve redif olarak da "eylendi yâr" ifadesini kullanmışlardır. Şeyh Gâlib'in, Dîvânı'nda 108 numara ile kayıtlı gazelinin beyit sayısı beş iken Şeref Hanım'ın, Dîvânı'nda 40 numara ile kayıtlı gazeli iki beyit fazlalıkla yedi beyitlik bir manzumedir. Her iki gazel aşağıda Tablo 1'de yer almaktadır:

Tablo 1. İki Şairin "eylendi yâr" Redifli Gazelleri

Şeyh Gâlib	Şeref Hanım
1. Hey siyeh gün kim bana kahr u celâl eylerdi yâr Çeşm-i mestim zehr nûş-ı infiâl eylerdi yâr	1. Ol ne demlerdi dile 'arz-ı cemâl eylerdi yâr Göz ucuyla dâ'im îmâ-yı visâl eylerdi yâr
2. Hiç kesmezdi kulundan nâme-i şemşîrini Satr-ı emvâcında hep hâlim suâl eylerdi yâr	2. Öldürüp yine dirildir idi nevk-i gamzesi Günde bin kerre dil-i zârım su'âl eylerdi yâr
3. Zerre-püş olmuş görüp cism-i nizârım dâğdan Zahm-ı peykân-ı sitem geçmez hayâl eylerdi yâr	3. Kasdı yapmaktı yeni başdan dil-i virânemi Sanma kim bihûde gönüm pâ-y-mâl eylerdi yâr
4. Rezm-gâh-ı aşkda gördükde zûr-ı tab'ımı Herm edip ruhsâr-ı tîgim âl âl eylerdi yâr	4. İki şâhen-şâh hükm itmez diyü bir kişvere Taht-ı sinemde hayâliyle cidâl eylerdi yâr
5. Olmadım Gâlib helâk-ı nâzı şâhin yine Leşker-i hattıyla hışmından kitâl eylerdi yâr	5. Hâl-i düşvâr-ı derûnumdan iderken keşf-i râz Geh tegâfûl geh sitem gâh infi'âl eylerdi yâr
	6. Bir zamân sa'd idi necm-i tâli'im şol deñlü kim Baña lutf agyârıma hışm u celâl eylerdi yâr
	7. Neyleyim 'aksine devr itdi felek şimdi Şeref Ol ne demlerdi dile 'arz-ı cemâl eylerdi yâr

Gâlib 1. Beyit

Hey siyeh gün kim bana kahr u celâl eylerdi yâr

Çeşm-i mestim zehr-i nûş-ı infiâl eylerdi yâr

Hey (ne) kara gün(dü) ki sevgili bana kahr ve celâl eyler, sarhoş gözüme öfke zehrini içirirdi

Şeref 1. Beyit

Ol ne demlerdi dile 'arz-ı cemâl eylerdi yâr

Göz ucuyla dâ'im îmâ-yı visâl eylerdi yâr

O ne zamanlardı (ki) sevgili gönül(üm)e cemalini arz eyler, daima göz ucuyla kavuşma imasında bulunurdu

Her iki beyitte, âşğın geçmişi yâd edip sevgilisine ait birtakım fiillerden bahsettiği görülmektedir. Gâlib'in beytinde geçmişe işaret etmek için "hey siyeh gün" ibaresi kullanılırken Şeref Hanım'ın beytinde "ol ne demler" ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca her iki şairin ikinci mısraları aynı anlama gelen "çeşm" ve "göz" kelimeleriyle başlamaktadır (Bkz. Tablo 2). İki şairin beyitlerinde yer alan ifadeler arasındaki temel fark Gâlib'in beytinde konuşan âşğın, geçmişe dair acı tecrübelerini biraz da sitem ve hayıflanmayla ortaya koymasına karşın Şeref Hanım'ın beytinde tam tersine, âşğın sevgiliye dair geçmişteki yaşantı ve tecrübelerini olumluması, bu yaşantılara duyulan özlem ve sevgiliyi hayırla anması şeklinde tezahür etmektedir.

Gâlib 2. Beyit

Hîç kesmezdi kulundan nâme-i şemşîrini
Satr emvâcında hep hâlim suâl eylerdi yâr
Sevgili, kılıç mektubunu kulundan hiç kesmez, satır dalgalarında hep halimi sorardı

Şeref 2. Beyit

Öldürüp yine dirildir idi nevk-i gamzesi
Günde bin kerre dil-i zârım su'âl eylerdi yâr
Gamzesinin sivri ucu öldürüp yine diriltir, sevgili günde bin kere ağlayan gönlümü sorardı

Gâlibin beytinde âşığın sevgilisi tarafından kılıçla yaralanmak suretiyle sürekli eziyete maruz kalması, kılıcın mektuba teşbihiyle aslında sevgiliden âşığa bir ilgi nişanesi olarak sunulmaktadır. Kılıcı mektuba teşbih ederken “satr” kelimesini de hem mektuptaki yazı satırı hem de kılıçla kesme anlamına gelecek biçimde tevriyeli kullanmıştır. Sevgilinin sürekli olarak mektup yollamak ve satırlarında hâl hatır sormak suretiyle daima âşıkla ilgilenmesi normalde olumlu bir duruma işaret ederken söz konusu mektubun ve satırların aslında kılıçla kesme fiilini tasvir için teşbih unsuru olarak kullanılmaları durumunda anlam tamamen farklı bir mahiyet kazanmaktadır. Aslında âşık kinaye veya tariz yoluyla sevgilisine olan siteminden bahsetmektedir. Şeref Hanım ise tam tersi istikametteki ifadelerle bambaşka bir âşık portresi çizmekte, sevgilinin gamzesi vasıtasıyla kendisini öldürüp tekrar diriltmesine ve bu şekilde sürekli olarak perişan gönlünün hatırını sormasına duyduğu özlemi dile getirmektedir. Aslında her iki beyitte de sevgili kaynaklı acı ve ızdıraptan bahsedilse de Gâlib bu durumu sitem ve biraz da kahırla anarken Şeref Hanım, sürekli acıya muhatap bir âşığın aslında sevgilisinin hedefinde olduğu diğer bir ifadeyle ilgisinin odağında bulunduğu gerçeğinden hareketle geçmişe hasretini dile getirmektedir. Aslında Gâlib söyleyişindeki rahat tavrıyla firkatten vuslata ermiş bir âşık, Şeref Hanım ise vuslatı tecrübe edip o anın ve hâlin tadına vardıktan sonra firkate düşmüş bir âşık izlenimi vermektedir.

Gâlib 3. Beyit

Zırh-pûş olmuş görüp cism-i nizârım dâğdan
Zahm-ı peykân-ı sitem geçmez hayâl eylerdi yâr
Sevgili, zayıf cismimin yara(lar) dan zırh giydiğini görüp zulüm okunun (ucundaki demirin) yarasının geçmeyeceğini hayal eylerdi

Şeref 3. Beyit

Kasdı yapmaktı yeñi başdan dil-i vîrânemi
Sanma kim bîhûde gönülüm pâ-y-mâl eylerdi yâr
Sevgilimin, benim gönlümü ayaklar altına almasının boşuna olduğunu sanma amacı viran olmuş gönlümü yeniden yapmaktı

Gâlib'in beytinde âşık, sevgilisinin sürekli cefası neticesinde vücudunda oluşan yaraların çokluğunu ifade için onları vücudu saran bir zırha benzetmektedir. Sevgilinin de bu durumu görüp, bu yaraların iyileşmeyeceğine inandığını belirtirken aslında mevcut durumda yaraların iyileştiğini ima etmektedir. Şeref Hanım'ın beytindeki âşık da aslında benzer şekilde geçmişte sevgilisinin cefasına maruz kaldığından bahsetmektedir. Ancak burada sevgilinin cefasının güzel ve kutsal bir amaca hizmet ettiğine dikkat çekilmektedir. Âşığa göre gönlünün ayaklar altına alınıp mahvedilmesi boşuna değildir. Maşuk, âşığın gönlünü tekrar yapmak için viran etmektedir. İster ilahî ister beşerî aşk olarak düşünülmüş olsun böyle bir düşüncenin altında aşkta kemal süreci anlatılmaya çalışılmaktadır. Diğer bir ifadeyle âşığın yeniden doğuşu, gönlünün aşk için hazır ve uygun hâle getirilmesi ve tam olarak maşukun kontrol ve himayesine girmesine işaret söz konusudur. Gâlib, geçmişte sevgilinin yapmış olduğu cefa ve eziyetlerin geçtiğinden bahsederken Şeref Hanım benzer şekilde geçmişte sevgili tarafından maruz kalınan olumsuzlukları olumlu bir sebebe bağlamak suretiyle sevgilisini yâd etmektedir.

Gâlib 4. Beyit

Rezm-gâh-ı aşkda gördükde zûr-ı tab'ımı

Şerm edip ruhsâr-ı tîgîn âl âl eylerdi yâr

Sevgili, aşkın savaş alanında yaratılışındaki gücü görünce utancından kılıcının yüzünü al al ederdi

Şeref 4. Beyit

İki şâhen-şâh hükm itmez diyü bir kişvere

Taht-ı sînemde hayâliyle cidâl eylerdi yâr

Sevgili, bir memlekete iki padişah hükmedemez diye gönül tahtında (kendi) hayaliyle savaşırdı

Her iki şair bir savaş manzarasına bağlı olarak kurguladıkları beyitlerinde, sevgililerini birer savaşçı olarak tahayyül etmektedir. Gâlib savaş meydanında sevgilinin hasmı olarak âşıktan, onun mukavemetinden bahsederken sevgilinin kılıcının kanlanmasını bir utanma hükmünde "yüzü kızarmak" deyimiyile ifade etmektedir. Şeref Hanım ise sevgilinin savaşının bizzat kendi hayaliyle olduğuna işaret etmekle oldukça orijinal bir ifade kullanmaktadır. Sevgilinin, âşık için mücadelesi çok tesadüf edilen bir durum değildir. Ancak daha ilginç olan bu mücadelede karşı taraf olarak yine sevgilinin hayalinin bulunmasıdır. Sevgili, âşığın sinesindeki tahtın yegâne sahibi olduğu iddiasıyla kendi hayali dâhil hiçbir varlıkla o tahtı paylaşmayı kabul etmemektedir. Önceki beyitlerde olduğu gibi Gâlib sevgili için, ince bir sitemle geçmişte kendisini nasıl yaraladığından bahsederken Şeref Hanım sevgili üzerinden âşığın kendini yüceltmesi ve geçmişteki bu duruma olan özlemi dile getirmektedir.

Gâlib 5. Beyit

Olmadım Gâlib helâk-ı nâzı ol şâhın yine

Leşker-i hattıyla hışmından kîtâl eylerdi yâr

Gâlib, sevgili hat ordusuyla öfkesinden öldüresiye savaşmasına rağmen o şâhın nazından dolayı helak olmadım

Şeref 5. Beyit

Hâl-i düşvâr-ı derûnumdan iderken keşf-i râz

Geh tegâfûl geh sitem gâh infi'âl eylerdi yâr

İçimdeki zor durumumun sırrını açarken sevgili bazen ilgisiz davranır, bazen cefa eder bazen de gücenip küserdi

Her iki beyitte sevgili tarafından olumsuz fiillere maruz kalmış âşıklar konuşmaktadır. Gâlib, âşığın sevgilinin oldukça tesirli zulüm ve taarruzu karşısında kendi varlığını muhafaza ettiğinden, bu olumsuzlukları atlatmış olduğundan bahsederken biraz da mağrur ve memnun bir eda ile konuşmaktadır. Şeref Hanım'ın beytindeki âşık ise aşkıdan kaynaklı sıkıntılarını ifşa etmesi dolayısıyla sevgili tarafından farklı derecelerde olumsuz fiillere maruz kalışından bahsetmektedir. Ancak buradaki âşık söz konusu cefayı hak ettiğini kabul etmiş bir görüntü arz etmektedir. Dolayısıyla sevgiliden şikâyet değil daha ziyade onu takdir etmektedir. Aslında "keşf-i râz" ifadesi aşkın ilâhî boyutta ele alındığına ve hakikat sırlarının ifşa edilmesinin hoş görülmemesi durumuna imada bulunmaktadır.

Şeref 6. Beyit

Bir zamân sa'd idi necm-i tâli'im şol deñlü kim

Baňa lutf agyârıma hışm u celâl eylerdi yâr

Bir zamanlar bahtımın yıldızı o kadar uğurluydu ki sevgili bana lütf başkalarına (rakiplerime) öfke ve hiddet eylerdi

Görüleceği üzere Gâlib'in şiiri beşinci beyitle sona ermişken Şeref Hanım'ın gazeli devam etmektedir. Beyitte sevgilinin kendisine karşı olumlu tutumlarını talihinin uğruna bağlayan âşık, sevgili tarafından yapılması mutad olan cefa ve eziyetin muhatabını, rakipleri kastederek kullanmış olduğu "agyar" olarak belirlemektedir. Bu durum klasik Türk şiir geleneği içerisinde farklı bir söylem olarak değerlendirilebilecek

bir mahiyet arz etmektedir. Söz konusu beyit örneğinde 19. yüzyılda klasik Türk şiirinde bir dönüşüm ve değişim olduğu iddiasıyla Bülent Kaya şu açıklamalarda bulunmaktadır:

“13-19. yüzyıllar arası önemli şairler yetiştirmiş divan şiiri geleneğinde, aşağıdaki beyitte verilen bir sevgili tipiyle karşılaşmak oldukça nadirdir. Örnek beyitte sevgili âşığına vefalı bir tiptir. Bu durum, 19. yüzyıldaki sosyal değişimler ve gelişmelere paralel olarak şiirdeki muhteva dönüşümüne ve değişimine küçük bir misal teşkil edebilir” (Kaya, 2020: 52).

Gelenekte sevgilinin âşığa her türlü cefasına karşılık âşığın sevgiliye koşulsuz itaati ve vefası normal bir davranış olarak görülmektedir. Kaya'nın değişim misali olarak gördüğü nokta, sevgilinin âşığına vefası, yakınlığı veya olumlu tavrıdır. Ancak açıklamalarının devamında “Dönemin kadın şairlerinden Şeref Hanım'ın beytinde âşığın dilinden, sevgilinin âşığa olan olumlu tavrı görülmektedir. Beyitteki sevgili tipi daha elle tutulur ve daha somut olup, idealize edilmiş sevgili tipinden çok uzaktır” (Kaya, 2020: 52) ifadesiyle beyitteki sevgiliyi geleneğin dışında, oldukça farklı bir konumda değerlendirmesi dikkat çekmektedir. Sevgilinin âşığa vefa göstermesi çok şaşılacak veya onu somutlaştıran ve konumunu başkalaştıran bir davranış değildir, zira genelde sevgili özelde mutlak sevgili olarak Hak, celal ve cemal sıfatlarının terkihiyle tezahür ve taayyün eden bir davranış tarzını benimsemiştir. Bir şekilde sevgilinin olumlu davranışını beklemeyen, görmeyen ve ummayan bir âşık için kendi varoluş meselesi sorunlu hale gelecektir. Beyitte yine geçmişteki yaşanmışlıklara hasret duyulduğuna dair bir gönderme söz konusudur. Bunu yaparken de yine Gâlib'in terminolojisiyle hareket eden Şeref Hanım, tesadüf olarak telakki edilmeyecek biçimde selefının şiirindeki ilk beyitte yer alan “kahr u celâl” ifadesiyle beşinci beyitteki “hışm” kelimesini kullanmak suretiyle Gâlib'in şiiri etkisi altında olduğu izlenimi vermektedir (Bkz. Tablo 2).

Şeref 7. Beyit

Neyleyim 'aksine devr itdi felek şimdi Şeref

Ol ne demlerdi dile 'arz-ı cemâl eylerdi yâr

Şeref, neyleyeyim ki felek şimdi tersine döndü, o ne zamanlardı (ki) sevgili gönl(üm)e cemalini arz eylerdi

Şeref Hanım son beyitte redd-i matla yapmak suretiyle matla beytinin ilk mısraını tekrar etmektedir. Beytin ilk mısraında yer alan “şimdi” kelimesi bütün şiir için bir anahtar işleviyle ortaya çıkmaktadır. Son beyte kadar âşığın mevcut durumuna bir işaret bulunmamakta, sadece geçmişte sevgiliyle ilgili güzel hatırat özlemle yâd edilmektedir. Oysa beytin ilk mısraında bu durumun hâlihazırda olumsuz yönde değiştiği ifade edilerek sevgilinin himayesinden mahrum olma ve neticesinde arzu edilmeyen bir durumda bulunmaya imada bulunmaktadır.

Beyitlerin birebir benzeşen yönlerinin yanında farklı beyitlerde kullanılan aynı veya benzer ifadeler de Şeyh Gâlib'in Şeref Hanım'ın üzerindeki etkisini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Mesela Gâlib'in ilk beytinde yer alan “inf'âl” kelimesi Şeref Hanım tarafından 5. beyitte kullanılmıştır. Benzer şekilde Gâlib'in ilk beytindeki “kahr u celâl” ve 5. beytindeki “hışm” kavramları Şeref Hanım'ın 6. beytinde “hışm u celâl” biçiminde tezahür etmiştir (Bkz. Tablo 2).

Gâlib, sevgiliden ve geçmişte sevgili tarafından maruz kaldığı sıkıntılardan şikâyet edip bu durumdan kurtulduğu için mutlu bir âşık portresi çizmektedir. Gâlib'in şiirinde, sevgiliden yüz çevirme ve bir nevi ona karşı başkaldırma olarak nitelendirilen ve edebiyatta “vâsuht tarzı aşk” olarak bilinen bir aşk ilişkisi söz konusudur. İsrâfil Babacan bu durumu, “Anlaşıldığı kadarıyla, Farsça şiirde sevgiliden tamamen yüz çevirme ve onu terk etme şeklinde tezahür eden “Vâsuht”, Gâlib'in gazellerinde, aşkın külfetinden ve sevgilinin ezasından bıkkınlık, bezginlik, umutsuzluk ve bu yüzden yeni aşk arayışları şeklinde ortaya çıkmaktadır” (Babacan, 2010: 66) ifadeleriyle açıklamaktadır. Gâlib'in şiirinde sevgilisine karşı kayıtsız, ilgisiz ve umursamaz bir edayla konuşan âşık tipine karşın Şeref Hanım'ın şiirindeki âşık sevgiliden uzak kalmış, onunla birlikte olduğu zamanları özlemle yâd eden, ondan memnun, razı ve bütün cefasına rağmen ona sadakatle bağlı, klasik şiirin alışılmış âşık tipini temsil etmektedir.

Tablo 2. İki Gazelde Yer Alan Ortak ve Benzer Kavramlar

	Şeyh Gâlib	Şeref Hanım
1. Beyit	hey siyeh gün kahr u celâl çeşm-i mest zehr-i nûş-ı infîâl	ol ne demlerdi 'arz-ı cemâl göz ucu îmâ-yı visâl
2. Beyit	nâme-i şemşîr hâlim satr-ı emvâc su'âl eylerdi	nevk-i gamze dil-i zârım günde biñ kerre su'âl eylerdi
3. Beyit	cism-i nizâr zahm-ı peykân-ı sitem	dil-i vîrâne pây-mâl
4. Beyit	rezm-gâh ruhsâr-ı tîgîn âl âl eylerdi	cidâl cidâl eylerdi
5. Beyit	kıtâl	tegâfûl sitem infi'âl (<i>Şeyh Gâlib 1. Beyt</i>)
6. Beyit	-	hışm u celâl hışm (<i>Şeyh Gâlib 5. Beyt</i>) celâl (<i>Şeyh Gâlib 1. Beyt</i>)
7. Beyit	-	-

4. Sonuç

Kaleme almış olduğu şiirlerinde geleneğin tüm imkânlarını başarılı bir biçimde kullanmasına rağmen Şeref Hanım geleneğin katı kurallarını aşamamış, yenilik arayışlarının revaçta olduğu bir dönemde yeni ve özgün bir söylem geliştirememiştir. Yenilik adına en azından bir kadın edasının şiire yansıtılması fırsatını, belki de maruz kalacağı sosyal baskıdan dolayı değerlendirememiştir. Sadece cinsiyet bağlamında değil değişen ve gelişen dünyanın, sanatçının duygu dünyasında, kullandığı sanat malzemesinde ve kişisel üslup özelliklerinde yapabileceği etkiler onun şiirinde kendini pek hissettirmemektedir. Onun edebî kişiliği üzerinde daha belirgin olarak hissedilen, Şeyh Gâlib ve diğer şairlerin etkisidir. Öyle ki Dîvânı'nda yer alan çok sayıdaki manzume ya tazmin ya da nazire yoluyla başka bir şairin şiiri merkeze alınmak suretiyle yazılmış şiirlerdir. Ayrıca nazire özelliği taşımakla birlikte nazire olup olmadıkları tartışmalı şiirlerin de bulunması, onun özgün bir üslup geliştirmekten ziyade başka şairlerin üslup özelliklerinden istifade etmeyi tercih ettiğinin bir göstergesi durumundadır. Çalışmaya konu "eylerdi yâr" redifli gazel ile benzeri Şeyh Gâlib tarafından daha önce söylenmiş diğer örnek beyitler aslında Şeref Hanım'ın Şeyh Gâlib'e olan hürmet ve hayranlığının doğal bir neticesi olarak tezahür etmektedir. Bu hayranlık ve hürmet sadece edebî anlamda olmayıp her iki şairin Mevlevîliğe mensup olmalarından da kaynaklanmaktadır. Ancak edebî anlamda bu kadar yoğun bir sanatsal etkilenme Şeref Hanım'ın özgün bir söylem geliştirmesine ve Türk edebiyat tarihinde bir kadın şair olarak ayrıcalıklı bir mevki kazanabilmesine imkân vermemiştir.

Kaynaklar

- Arslan, M. (2018). *Şeref Hanım Dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
(<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59880,seref-hanim-divanipdf.pdf?0> Erişim tarihi 01.10.2023)
- Babacan, İ. (2010). Şeyh Gâlib'in Gazellerinde "Vâsûht" Tarzı Aşkın İzleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. Sayı: 28, 57-68.
- Bayram, Y. (2004). Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama. Selçuk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:16, 69-93.
- Ertek Morkoç, Y. (2016). Şeref Hanım'ın Şiirlerinde Din ve Tasavvuf. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 5304-5325.
- Kaya, B. (2020). Leylâ Hanım ve Şeref Hanım Divanı'nda Âşık, Sevgili ve Rakip Tasavvuru. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research* C. 13, S. 71, s. 43-56.

- Kızıltan, M. (1994). Divan Edebiyatı Özelliklerine Uyarak Şiir Yazan Kadın Şairler. *Sombahar Dergisi*, Kadın Şairler Özel Sayısı. s.104-169 .
- Okçu, N. (1993). *Şeyh Gâlib (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Divânın Tenkidli Metni)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Yılmaz, A. (2012). Geçmişten Günümüze Kadın Şairlerin Konumuna Genel Bir Bakış. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* , C. 1, S. 2 , 46-63.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
    - Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE /ñ/ SESİ*

/ñ/ Sound in Contemporary Turkish Dialects

Veysel İbrahim KARACA¹ ve Ahmet BURAN²

¹Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, vkaraca@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9365-960X

²Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, aburan@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8430-1008

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
02.10.2023

Kabul/Accepted:
13.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1370073

Anahtar Kelimeler

Çağdaş Türk Lehçeleri,
Ünsüzler, Damak Ünsüzleri,
Ses Değişimleri, Geniz
Ünsüzleri

ÖZ

Türkçenin tartışmalı seslerinden biri olan /ñ/ sesi temas derecesi, artlık-önlük, ses birim olup olmama, birincil olup olmama ve birleşik bir ses olup olmama gibi durumlar açısından birçok araştırmacının konu edindiği bir sestir. Söz konusu ses Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren çeşitli oranlarda tespit edilebilmektedir. /ñ/ sesi harf olarak da özel işaretlendirmeler ile Türkçe metinlerde tarihî dönemlerden çağdaş dönemlere kadar görülebilmektedir. Ayrıca /ñ/ ünsüzü Altay dillerinin birçoğunda çeşitli varyantlarıyla örneklendirilebilen bir sestir. Söz konusu çalışma damak ünsüzlerinden biri olarak tanımlanan bu ünsüzün Çağdaş Türk lehçelerindeki durumunun Eski Türkçe dönemiyle karşılaştırmalı olarak incelenmesi üzerine kurulmuştur. Eski Türkçe döneminde söz konusu sesi bünyesinde bulunduran sözcükler belirlenerek bu ünsüzün söz başında, söz içinde ve söz sonundaki durumları Oğuz, Kıpçak Kuzey Doğu ve Karluk grubu Türk lehçelerinde eş zamanlı ve karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmiştir. İnceleme söz konusu lehçelerin yazı dilleri üzerine kurgulanmış bir fonetik çalışma olup söz konusu lehçelerin ağızları çalışmanın kapsamında bulunmamaktadır. Çalışmada ulaşılan sonuçlar "Sonuç" bölümünde maddeler hâlinde belirtilerek söz konusu seslerin durumu tablolar ile şematik olarak gösterilmiştir.

ABSTRACT

Keywords

Contemporary Turkish
Dialects, Consonants, Palatal
Consonants, Voice Changes,
Nasal Consonants

The /ñ/ sound, which is one of the controversial sounds of Turkish, is a sound that many researchers deal with in terms of the degree of contact, after-apron, whether it is a phoneme, whether it is primary or not, and whether it is a combined sound. The sound in question can be detected in various proportions since the first written texts of Turkish. The /ñ/ sound can be seen in Turkish texts from historical periods to contemporary periods with special markings as a letter. In addition, the /ñ/ consonant is a sound that can be exemplified in many of the Altaic languages with its various variants.

The study in question is based on the comparative analysis of the situation of this consonant, which is defined as one of the palatal consonants, in Contemporary Turkish dialects with the Old Turkish period. In the Old Turkish period, the words containing the sound in question were determined and the situations of this consonant at the beginning, in the word and at the end of the word were examined in Oghuz, Kipchak North East and Karluk group Turkish dialects with a simultaneous and comparative method. The study is a phonetic study based on the written languages of the dialects in question, and the dialects of these dialects are not included in the study.

The results reached in the study were stated in the "Conclusion" section and the status of the sounds in question was shown schematically with tables.

Atıf/Citation: Karaca, V. İ. ve Buran, A. (2024). Çağdaş Türk Lehçelerinde /ñ/ Sesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 57-68.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Veysel İbrahim KARACA, vkaraca@firat.edu.tr

* Bu makale, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Ahmet BURAN danışmanlığında hazırlanan "Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünsüzler" başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur.

1. Giriş

/ñ/ ünsüzünü dilin arka tarafının yumuşak damağa teması ile boğumlanan bir nazal ünsüz olup "ng" sesini vermektedir (Ergin, 2002: 44). Bu sesin tıpkı /ñ/ sesi gibi tek ses mi yoksa birleşik bir ses mi olduğu kadar ön damak ünsüzü mü art damak ünsüzü mü olduğu da tartışmalı bir konudur. Söz konusu ses hem ön ünlülerle hem de art ünlülerle kullanılmaktadır (ET *meñgü*, ET *toñuz* vb.). Bu durum /ñ/ sesinin artlık önlük bakımından nötr bir ses olduğunu düşündürmektedir. Ancak bu sesin birçok çalışmada art damak ünsüzleri arasında değerlendirildiği görülmektedir.

Kaya (2021: 1175), /ñ/ ve /ñ/ seslerinin arasındaki farkı temas derecesi bakımından değerlendirip ñ sesinin temas derecesinin /ñ/ sesine göre zayıf olduğu tespitinde bulunmuştur. Ayrıca bu iki sesin, sırasıyla /y/ ve /g/ seslerinin genizsil biçimleri olduğunu belirtmiştir.

Çağatay (1954: 15) ise "Türkçede ñ ~ ğ Sesine Dair" başlıklı makalesinde Türkçedeki /ñ/ ünsüzünün kapanmalı damak ünsüzleri olan /ğ/, /g/, /k/ ve /k/ sesleri ile yakın ilişkide olduğunu belirtmiştir. Poppe (1994: 112) bu ünsüzü yalnızca hece ve sözcük sonunda bulunan bir art damak geniz sesi olarak tanımlarken; Ergin (2002: 44) söz konusu ünsüzü ötümlü bir arka damak ünsüzü olarak nitelendirmiştir. Karaağaç ise (2010: 197-199) bu ünsüzü /g/, /k/ ve /ğ/, /k/ ünsüzlerinin genizsil biçimi olarak değerlendirmiştir.

/ñ/ sesi eski Türkçe döneminden itibaren görülebilen ve sonra da Türkçenin tarihî devir ve lehçelerinde de varlığını hissettiren bir sestir. Hatta bazı dönem ve lehçelerde /ñ/ sesi için özel işaretlendirmeler de yapılmıştır¹. Bugün de /ñ/ sesi bazı lehçelerde terk edilmiş olmasına rağmen birçok lehçede de hem ses hem de harf olarak yaşamaktadır. Bu ses bazı dönemlerde özellikle de Karahanlı Türkçesi döneminde birincil seslerden biridir ve /ñ/nin anlam ayırt edici özelliği belirgindir. Örneğin, *men*: ben / *meñ*: yüzdeki ben, *ton*: giysi / *toñ*:- buz tutma, donma (Ercilasun, 2005: 350; Bozkurt, 2002: 151). Ancak çok az örnekte anlam ayırt eden ve bunun aksine yüzlerce örnekte (teñiz > deniz, beñiz > beniz vb. gibi) anlam ayırımına yol açmayan bir sesin sesbirim olup olmadığı şüphelidir. Ayrıca bu sesin en eski dönemlerden itibaren /n/ veya /g/ sesi olarak zaman zaman ayrıştığı da bilinmektedir.

Bu sesin Altay dillerindeki durumunda bakıldığında ise /ñ/ sesinin iç ve son seste sağlam bir denklik özelliği taşıdığı ve genellikle geniz n'si ya da art damak g'sine değiştiği gözlemlenmektedir. Poppe (1994: 114), /ñ/ sesinin Ana Moğolcada ünlüler arası durumda (VKV) hem ötümlü hem de ötümsüz olarak görüldüğünü belirtmiştir. Bu durum /ñ/ sesinin ng/ng yapısıyla birlikte nk/nk yapısını da hatırlatmaktadır. Yani söz konusu sesin arkaik bir nk/nk yapısından gelişmiş olabileceği ve zaman içerisinde en az çaba yasası ilkesi ve Türkçenin temayüllerinden biri olan tonlulaşma-ünlüleşme eğiliminin bir sonucu olarak ng/ng formuna dönüşmüş olabileceği de düşünülmelidir. Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerinde görülebilen örnekler (Alt. *möñkü*; Hak. *mükü*) bu tespiti destekler nitelikte değerlendirilebilir. Ayrıca Altay dillerinde de bu durum örneklendirilebilir: Jap. *tinkir* "tanrı" vb. (Starostin vd., 2003: 1402).

2. /ñ/ Ünsüzünün Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümü

2. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 1. Ön Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde söz başında /ñ/ sesi bulunmamaktadır.

2. 1. 2. İç Seste

/ñ/ ünsüzü söz içinde Türkmen Türkçesinde genel olarak korunurken Azerbaycan, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde yoğunlukla /-n-/ sesine değişmiştir. Azerbaycan, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde -ñ- > -m- değişimi de izlenebilmektedir. Ayrıca Türkmen Türkçesinde ikizleşme örneklerine de rastlanılmaktadır.

¹ ñ sesi için Kaşgarlı Mahmut DLT'de söz konusu sesi Arapçanın ses hazinesinde bulunmadığı için özel bir işaretlendirme yaparak "tâli harfler" arasında belirtmiştir (كڤ). Söz konusu işaretlendirmeler hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Buran ve Gökçen Durukoğlu, 2022, *Dîwânu Lugâti 't-Türk'e Göre Arapçada Bulunmayan Türkçe Seslerin Nitelikleri ve Yazıda Gösterilme Biçimleri -Tâli Harfler-*, Türk Dili ve Edebiyatı Çalışmaları, Kutlu Yayınevi, İstanbul, s. 31-66.

2. 1. 2. 1. Korunması

-ñ- > -ñ-

ET aña-

Tkm. *aña-* “anlamak”

krş. Az. *anla-*; Gag. *anna-*; TT *anla-* (DLT: 553; Altaylı, 2018: 179; Gaydarci vd., 1991: 14; Tekin vd., 1995: 30; TS: 128).

AO beñiz

Tkm. *meñiz* “beniz”

krş. Az. *beniz*; Gag. *beniz*; TT *beniz* (Choi, 1992: 283; ADİL1: 278; Gaydarci vd., 1991: 33; Tekin vd., 1995: 454; TS: 308).

ET meñze-

Tkm. *meñze-* “benzemek”

krş. Gag. *benze-*; TT *benze-* (Gabain, 2000: 286; Gaydarci vd., 1991: 33; Tekin vd., 1995: 454; TS: 309).

ET toñuz

Tkm. *doñuz* “domuz”

krş. Az. *donuz*; Gag. *domuz*; TT *domuz* (Gabain, 2000: 301; Altaylı, 2018: 944; Gaydarci vd., 1991: 80; Tekin vd., 1995: 170; TS: 703).

2. 1. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ñ- > -n-

ET aña-

Az. *anla-*; Gag. *anna-*; TT *anla-* “anlamak”

krş. Tkm. *aña-* (DLT: 553; Altaylı, 2018: 179; Gaydarci vd., 1991: 14; Tekin vd., 1995: 30; TS: 128).

AO. beñiz

Az. *beniz*; Gag. *beniz*; TT *beniz* “beniz”

krş. Tkm. *meñiz* (Choi, 1992: 283; ADİL1: 278; Gaydarci vd., 1991: 33; Tekin vd., 1995: 454; TS: 308).

ET toñuz

Az. *donuz* “domuz”

krş. Gag. *domuz*; Tkm. *doñuz*; TT *domuz* (Gabain, 2000: 301; Altaylı, 2018: 944; Gaydarci vd., 1991: 80; Tekin vd., 1995: 170; TS: 703).

ET meñze-

Gag. *benze-*; TT *benze-* “benzemek”

krş. Tkm. *meñze-* (Gabain, 2000: 286; Gaydarci vd., 1991: 33; Tekin vd., 1995: 454; TS: 309).

ET yeñge

Az. *yenge*; TT *yenge* “yenge”

krş. Tkm. *yeñne* (DLT: 966; ADİL4: 578; Tekin vd., 1995: 692; TS: 2571).

-ñ- > -m-

ET toñuz

Gag. *domuz*; TT *domuz* “domuz”

krş. Az. *donuz*; Tkm. *doñuz* (Gabain, 2000: 301; Altaylı, 2018: 944; Gaydarci vd., 1991: 80; Tekin vd., 1995: 170; TS: 703).

ET süñük

Az. *sümüik* “kemik”

krş. Tkm. *süñük* (Gabain, 2000: 295; Altaylı, 2018: 3083; Tekin vd., 1995: 592).

ET köñlek

Gag. *gölmek*; TT *gömlək* “gömlək”

krş. Az. *köyneək*; Tkm. *köyneək* (DLT: 738; Altaylı, 2018: 1867; Gaydarci vd., 1991: 105; Tekin vd., 1995: 426; TS: 961).

2. 1. 2. 3. İkizleşmesi

-ñ- > -ññ-

ET yeñgeç

Tkm. *leññeç* “yengeç”

krş. Az. *yengec*; TT *yengeç* (DLT: 367; Choi, 1992: 397; ADİL4: 579; TS: 2571).

ET yeñge

Tkm. *yeññe* “yenge”

krş. Az. *yenge*; TT *yenge* (DLT: 966; ADİL4: 578; Tekin vd., 1995: 692; TS: 2571).

2. 1. 3. Son Seste

/ñ/ ünsüzü söz sonunda Türkmen Türkçesinde genel olarak korunurken Azerbaycan, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde sistemli bir şekilde; Türkmen Türkçesinde de nadiren /-n/ sesine değişmiştir.

2. 1. 3. 1. Korunması

-ñ > -ñ

ET biñ

Tkm. *müñ* “bin”

krş. Az. *min*; Gag. *bin*; TT *bin* (Tekin, 2008: 130; ADİL3: 370; Gaydarci vd., 1991: 36; Tekin vd., 1995: 467; TS: 345).

ET toñ-

Tkm. *toñ-* "donmak"

krş. Az. *don-*; Gag. *don-*; TT *don-* (Gabain, 2000: 301; Altaylı, 2018: 943; Gaydarci vd., 1991: 80; Tekin vd., 1995: 170; TS: 705).

ET öñ

Tkm. *öñ* "ön"

krş. Az. *ön*; Gag. *ön*; TT *ön* (Gabain, 2000: 290; Altaylı, 2018: 2661; Gaydarci vd., 1991: 189; Tekin vd., 1995: 504; TS: 1850).

2. 1. 3. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ñ > -n

ET otuñ < *hōtuñ

Az. *odun*; Gag. *odun*; Tkm. *ōdun*; TT *odun* “odun” (TDBUÜ: 178; DLT: 780; ADİL3: 513; Gaydarci vd., 1991: 185; Tekin vd., 1995: 482; TS: 1788).

ET çañ

Gag. *çan*; TT *çan* Tkm. *can* “çan” (Gabain, 2000: 271; Gaydarci, 1991: 51; Tekin vd., 1995: 94; TS 492).

ET biñ

Az. *min*; Gag. *bin*; TT *bin* “bin”

krş. Tkm. *müñ* (Tekin, 2008: 130; ADİL3: 370; Gaydarci vd., 1991: 36; Tekin vd., 1995: 467; TS: 345).

2. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 1. Ön Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde söz başında /ñ/ sesi bulunmamaktadır.

2. 2. 2. İç Seste

/ñ/ ünsüzü söz içinde Kıpçak grubu Türk lehçelerinde dağınık bir görünüm arz etmektedir. Söz konusu ünsüz korunmuş ya da /n/, /m/ seslerine ve /w/ ve /y/ seslerine dönüşmüştür. Söz konusu -ñ- > -w- ve -ñ- > -y- değişimleri doğrudan gerçekleşmeyip ñ önce alt ses birimi olan -g- sesine ve -g- sesinin erimesi üzerinden de -w- ile -y- ünsüzlerine gelişmiştir (-ñ- > -g- > -w-/-y-) biçiminde gerçekleşmiştir. Ayrıca yine dağınık olarak düştüğü örnekler de görülür. Söz konusu düşmeler yine -ñ- > -g- > Ø şeklinde gerçekleşmiştir.

2. 2. 2. 1. Korunması

-ñ- > -ñ-

ET *teñiz*

Bşk. *diñiz*; Krç. Blk. *teñiz*; Kkp. *teñiz*; Kzk. *teñiz*; Kmk. *deñiz*; Nog. *teñiz*; Tat. *diñiz* “deniz”
krş. Kar. *tengiz*; Krg. *tenğiz*; Kır. Tat. *deniz* (DLT: 868; Özşahin, 2017: 130; Tavkul, 2020: 349; KKTS4: 308; Çulha, 2006: 107; Koç vd., 2003: 534; Yudahin, 2011: 725; Üseinov, 2005: 63; Pekacar, 2011: 112; Kalmıkova vd., 1963: 345; Ehmetyanov vd., 2014: 103).

ET *toñuz*

Bşk. *duñğiz*; Krç. Blk. *toñuz*; Kkp. *doñuz*; Kzk. *doñuz*; Krg. *donğuz*; Kmk. *doñuz*; Nog. *doñuz*; Tat. *duñğiz* “domuz”

krş. Kar. *domuz/tonhuz*; Kır. Tat. *domuz* (Tekin, 2016: 311; Özşahin, 2017: 133; Tavkul, 2020: 359; KKTS2: 82; Çulha, 2006: 59; Koç vd., 2003: 129; Yudahin, 2011: 311; Üseinov, 2005: 67; Pekacar, 2011: 115; Kalmıkova vd., 1963: 101; Öner, 2015: 109).

ET *yeñge*

Bşk. *yiñge*; Kkp. *jeñge*; Kzk. *jeñge*; Krg. *ceñe*; Tat. *ciñge* “yenge”

krş. Kır. Tat. *yenge* (DLT: 966; Özşahin, 2017: 716; Uyğur, 2019: 239; Koç vd., 2003: 174; KTLS: 982; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 381; Öner, 2015: 83).

ET *yalañuz*

Bşk. *yañğiz*; Kar. *yalañuz*; Kır. Tat. *yalañuz*; Kmk. *yañuz* “yalnız”

krş. Krç. Blk. *cangız*; Kkp. *jalğiz*; Kar. *yalhız*; Kzk. *jalğiz*; Krg. *calğiz*; Nog. *yalğızlık*; Tat. *yalğiz* (Gabain, 2000: 308; Özşahin, 2017: 693; Tavkul, 2020: 120; Uyğur, 2019: 223; Çulha, 2006: 119; Koç vd., 2003: 156; Yudahin, 2011: 168; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 374; Pekacar, 2011: 383; Güllüdağ, 1998: 355; Öner, 2015: 550).

ET *çiñra-*

Kmk. *ciñurla-*; Kkp. *şıñurla-*; Kzk. *şıñulda-* “çınlamak”

krş. Krg. *çinğilda-*; Kır. Tat. *çın-*; Tat. *çınla-* (DLT: 623; Özşahin, 2017: 521; KKTS4: 562; Koç vd., 2003: 654; Yudahin, 2011: 270; Üseinov, 2015: 310; Pekacar, 2011: 91; Öner, 2015: 97).

2. 2. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ñ- > -n-

ET *teñiz*

Kar. *tengiz*; Krg. *tenğiz*; Kır. Tat. *deniz* “deniz”

krş. Bşk. *diñiz*; Krç. Blk. *teñiz*; Kkp. *teñiz*; Kzk. *teñiz*; Kmk. *deñiz*; Nog. *teñiz*; Tat. *diñiz* (DLT: 868; Özşahin, 2017: 130; Tavkul, 2020: 349; KKTS4: 308; Çulha, 2006: 107; Koç vd., 2003: 534; Yudahin, 2011: 725; Üseinov, 2005: 63; Pekacar, 2011: 112; Kalmıkova vd., 1963: 345; Ehmetyanov vd., 2014: 103).

ET *çiñra-*

Krg. *çinğilda-*; Kır. Tat. *çın-*; Tat. *çınla-* “çınlamak”

krş. Kmk. *ciñurla-*; Kkp. *şıñurla-*; Kzk. *şıñulda-* (DLT: 623; Özşahin, 2017: 521; KKTS4: 562; Koç vd., 2003: 654; Yudahin, 2011: 270; Üseinov, 2015: 310; Pekacar, 2011: 91; Öner, 2015: 97).

-ñ- > -m-

ET *koñuz*

Kar. *komuz* "böcek, kurt"

krş. Bşk. *kuñğiz*; Kkp. *koñuz*; Kzk. *koñuz*; Kmk. *konğuz*; Tat. *kuñğuz* (Gabain, 2000: 282; Özşahin, 2017: 282; Uyğur, 2019: 351; Koçak, 2021: 67; Koç vd., 2003: 318; Kúnos, 1999: 69).

ET *köñlek*

Kır. Tat. *kölmek*; Tat. *külmek* "gömlük"

krş. Bşk. *küldek*; Krç. Blk. *kölek*; Kkp. *köylek*; Kzk. *köylek*; Krg. *köynök*; Kmk. *gölek*; Nog. *köylek* (DLT: 738; Özşahin, 2017: 307; Tavkul, 2020: 217; Uyğur, 2019: 289; Eker, 1998: 437; Bayniyazov vd., 2019: 226; Yudahin, 2011: 511; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 171; Pekacar, 2011: 139; Öner, 2015: 238)

ET toñuz

Kar. *domuz/tonhuz*; Kır. Tat. *domuz* "domuz"

krş. Bşk. *duñğız*; Krç. Blk. *toñuz*; Kkp. *doñız*; Kzk. *doñız*; Krg. *donğuz*; Kmk. *doñuz*; Nog. *doñız*; Tat. *duñğız* (Tekin, 2016: 311; Özşahin, 2017: 133; Tavkul, 2020: 359; KKTS2: 82; Çulha, 2006: 59; Koç vd., 2003: 129; Yudahin, 2011: 311; Üseinov, 2005: 67; Pekacar, 2011: 115; Kalmıkova vd., 1963: 101; Öner, 2015: 109).

-ñ- > (-g-) > -w-

ET köñül

Kkp. *kewil/köñil* "gönül"

krş. Bşk. *küñil*; Krç. Blk. *köl*; Kar. *köñül*; Kzk. *köñil*; Krg. *könğül*; Kır. Tat. *göñül*; Kmk. *göñül*; Nog. *köñil*; Tat. *küñil* (Gabain, 2000: 283; Özşahin, 2017: 309; Tavkul, 2020: 216; Uyğur, 2019: 271, 283; Çulha, 2006: 149; Koç vd., 2003: 247; Yudahin, 2011: 503; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 126; Pekacar, 2011: 140; Eker, 1998: 435; Öner, 2015: 240).

-ñ- > (-g-) > -v-

ET süñük

Kar. *süvek* "kemik"

krş. Bşk. *höyek*; Krç. Blk. *süyek*; Kkp. *süyek*; Kzk. *süyek*; Krg. *sök*; Kmk. *süyek*; Nog. *süyek*; Tat. *söyek* (Gabain, 2000: 295; Özşahin, 2017: 213; Tavkul, 2020: 325; Uyğur, 2019: 520; Koçak, 2021: 56; Koç vd., 2003: 495; Yudahin, 2011: 664; Pekacar, 2011: 305; Eker, 1998: 435; Öner, 2015: 416).

-ñ- > (-g-) > -y-

ET köñlek

Kkp. *köylek*; Kzk. *köylek*; Nog. *köylek* "gömlek"

krş. Bşk. *küldek*; Krç. Blk. *kölek*; Kar. *kilmek*; Krg. *köynök*; Kır. Tat. *kölmek*; Kmk. *gölek*; Tat. *külmek* (DLT: 738; Özşahin, 2017: 307; Tavkul, 2020: 217; Uyğur, 2019: 289; Eker, 1998: 437; Bayniyazov vd., 2019: 226; Yudahin, 2011: 511; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 171; Pekacar, 2011: 139; Öner, 2015: 238).

ET süñük

Bşk. *höyek*; Krç. Blk. *süyek*; Kkp. *süyek*; Kzk. *süyek*; Kmk. *süyek*; Nog. *süyek*; Tat. *söyek* "kemik"

krş. Kar. *süvek*; Krg. *sök* (Gabain, 2000: 295; Özşahin, 2017: 213; Tavkul, 2020: 325; Uyğur, 2019: 520; Koçak, 2021: 56; Koç vd., 2003: 495; Yudahin, 2011: 664; Pekacar, 2011: 305; Eker, 1998: 435; Öner, 2015: 416).

ET teñri

Krç. Blk. *teyri* "tanrı"

krş. Bşk. *teñri*; Kkp. *teñir*; Kar. *teñri*; Kzk. *teñir*; Krg. *teñiri*; Kır. Tat. *tañrı*; Kmk. *teñiri*; Tat. *teñri* (Gabain, 2000: 298; Özşahin, 2017: 599; Tavkul, 2020: 352; Uyğur, 2019: 574; Koçak, 2021: 150; Koç vd., 2003: 527; Yudahin, 2011: 725; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 330; Pekacar, 2011: 330; Öner, 2015: 459).

2. 2. 3. Düşmesi

-ñ- > (-g-) > Ø

ET köñül

Krç. Blk. *köl* "gönül"

krş. Bşk. *küñil*; Kkp. *kewil/köñil* Kar. *köñül*; Kzk. *köñil*; Krg. *könğül*; Kır. Tat. *göñül*; Kmk. *göñül*; Nog. *köñil*; Tat. *küñil* (Gabain, 2000: 283; Özşahin, 2017: 309; Tavkul, 2020: 216; Uyğur, 2019: 271, 283; Çulha, 2006: 149; Koç vd., 2003: 247; Yudahin, 2011: 503; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 126; Pekacar, 2011: 140; Eker, 1998: 435; Öner, 2015: 240).

ET süñük

Krg. *sök* "kemik"

krş. Bşk. *höyek*; Krç. Blk. *süyek*; Kkp. *süyek*; Kar. *süvek*; Kzk. *süyek*; Kmk. *süyek*; Nog. *süyek*; Tat. *söyek* (Gabain, 2000: 295; Özşahin, 2017: 213; Tavkul, 2020: 325; Uyğur, 2019: 520; Koçak, 2021: 56; Koç vd., 2003: 495; Yudahin, 2011: 664; Pekacar, 2011: 305; Eker, 1998: 435; Öner, 2015: 416).

ET *yañak*

Kkp. *jaq*; Kzk. *jaq*; Nog. *yaq* "yanak"

krş. Bşk. *yañak*; Krç. Blk. *cayak*; Kar. *yayak*; Kır. Tat. *yanak*; Kmk. *yayak*; Tat. *yañak* (DLT: 949; Özşahin, 2017: 692; Uyğur, 2019: 220; Çulha, 2006: 119; Koç vd., 2003: 153; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 375; Pekacar, 2011: 390; Eker, 1998: 436; Öner, 2015: 555).

2. 2. 3. Son Seste

/ñ/ ünsüzü söz sonunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinde dağımık bir görünüm arz etmektedir. Söz konusu ünsüz korunmuş ya da /n/ ve /m/ seslerine değişmiştir.

2. 2. 3. 1. Korunması

-ñ > -ñ

ET *soñ*

Bşk. *huñ*; Kkp. *soñ*; Kzk. *soñğı*; Kmk. *soñ*; Nog. *soñ*; Tat. *soñ* "son, sonra"

krş. Kar. *son*; Krg. *soñğ*; Kır. Tat. *son*; (Gabain, 2000: 294; Özşahin, 2017: 219; KKTS4: 214; Çulha, 2016: 100; Koç vd., 2003: 487; Yudahin, 2011: 659; Üseinov, 2015: 228; Pekacar, 2011: 299; Kalmıkova vd., 1963: 303; Öner, 2015: 413).

ET *biñ*

Bşk. *mîñ*; Krç. Blk. *miñ*; Kar. *miñlen-*; Kzk. *muñ*; Krg. *miñ*; Kır. Tat. *biñ*; Kmk. *miñ*; Tat. *mîñ* "1000" (Tekin, 2016: 297; Özşahin, 2017: 408; Tavkul, 2020: 272; Çulha, 2006: 87; Koç vd., 2003: 392; Yudahin, 2011: 567; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 62; Pekacar, 2011: 201; Öner, 2015: 336).

2. 2. 3. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ñ > -n

ET *biñ-* < **bîñ-*

Bşk. *mîñ-*; Krç. Blk. *min-*; Kar. *min-*; Kzk. *min-*; Krg. *min-*; Kır. Tat. *min-*; Kmk. *min-*; Nog. *min-*; Tat. *mîñ-* "binmek" (Tekin, 2016: 297; TDBUÜ: 183; Özşahin, 2017: 408; Tavkul, 2020: 272; Çulha, 2006: 86; Koç vd., 2003: 393; Yudahin, 2011: 567; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 225; Pekacar, 2011: 200; Kalmıkova vd., 1963: 224; Öner, 2015: 336).

ET *kaçañ*

Bşk. *kaşan*; Krç. Blk. *açan/kaçan*; Kkp. *kaşan*; Kar. *kaçan*; Kzk. *kaşan*; Krg. *kaçan*; Kır. Tat. *kaçқан*; Kmk. *kaçan*; Nog. *kaşan*; Tat. *kaçan* "ne zaman, o zaman" (Gabain, 2000: 276; Tavkul, 2020: 61, 227; Eker, 1998: 265; Çulha, 2006: 71; Koç vd., 2003: 304; Yudahin, 2011: 381; Üseinov, 2005: 124; Pekacar, 2011: 240).

-ñ > -m

ET *eñ*

Krç. Blk. *em* "en, pek, çok"

krş. Bşk. *iñ*; Kkp. *yeñ*; Kzk. *eñ*; Krg. *en*; Kar. *eñ*; Kır. Tat. *eñ*; Kmk. *iñ*; Nog. *yeñ*; Tat. *iñ* (Gababin, 2000: 264; Özşahin, 2017: 252; Tavkul, 2020: 164; Eker, 1998: 440; Bayniyazov vd., 2019: 184; Yudahin, 2011: 331; Çulha, 2006: 61; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 110; Pekacar, 2011: 165; Eker, 1998: 440; Öner, 2015: 172).

ET *kalıñ*

Bşk. *kalım*; Krç. Blk. *kalım*; Kır. Tat. *kalım*; Kmk. *kalım*; Nog. *kalım*; Tat. *kalım* "ceyiz"

krş. Kkp. *kalıñ*; Kar. *kalın*; Kzk. *kalıñ*; Krg. *kalıñ* (DLT: 679; Özşahin, 2017: 321; Tavkul, 2020: 229; Uyğur, 2019: 311; Çulha, 2006: 72; Koç vd., 2003: 282; Yudahin, 2011: 390; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 182; Eker, 1998: 440).

2. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 3. 1. Ön Seste

/ñ/ ünsüzü Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde ön ses durumunda bulunmamaktadır.

2. 3. 2. İç Seste

/-ñ-/ ünsüzünün durumu Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir. Söz konusu sesin korunduğu, /-n-/ sesine değiştiği ve düştüğü örneklere dağınık olarak rastlanılmaktadır. Düşme olayının bulunduğu sözcükler incelendiğinde bu ünsüz düşmesinin telâfi uzunluğu denilen ikincil uzunluklar oluşturduğu izlenmektedir.

2. 3. 2. 1. Korunması

-ñ- > -ñ-

ET *köñül*

Alt. *köñül*; Hak. *köñül* "gönül" (Gabain, 2000: 283; Naskali ve Duranlı, 2019: 140; Naskali vd., 2007: 270).

ET *meñgü*

Alt. *möñkü*; Hak. *möñi*; Tuv. *möñge* "ebedi, sonsuz"

krş. Hak. *mükü/möge/mögü/mügü* (Gabain, 2000: 287; Naskali ve Duranlı, 2019: 157; Naskali vd., 2007: 308, 310; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 78).

ET *üzeñü*

Alt. *üzeñi*; Hak. *izeñe*; Tuv. *ezeñgi* "üzengi" (KTS: 911; Naskali ve Duranlı, 2019: 232; Naskali vd., 2007: 214; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 44).

2. 3. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ñ- > -n-

ET *inek*

Alt. *inek*; Hak. *inek*; Tuv. *inek* "inek" (Gabain, 2000: 275; Naskali ve Duranlı, 2019: 104; Naskali vd., 2007: 211; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 60).

2. 3. 2. 3. Düşmesi

-ñ- > (-g-) > Ø

ET *süñük*

Alt. *sök*; Hak. *sök*; Tuv. *sök* "kemik" (Gabain, 2000: 295; Naskali ve Duranlı, 2019: 185; Naskali vd., 2007: 462; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 95).

ET *yañak*

Alt. *cāk*; Hak. *nāh*; Tuv. *cāk* "yanak" (DLT: 949; Naskali ve Duranlı, 2019: 51; Naskali vd., 2007: 313; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 19).

ET *yañı*

Hak. *nā*; Tuv. *çā* "yeni"

krş. Alt. *cañı* (Gabain, 2000: 308; Naskali ve Duranlı, 2019: 56; Naskali vd., 2007: 313; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 19).

2. 3. 3. Son Seste

/ñ/ ünsüzü söz sonunda Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde sistemli bir şekilde korunmuştur.

2. 3. 3. 1. Korunması

-ñ > -ñ

ET *buñ*

Alt. *muñ*; Hak. *muñ*; Tuv. *muñ* "üzüntü, keder" (Tekin, 2016: 298; Naskali ve Duranlı, 2019: 158; Naskali vd., 2007: 309; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 78).

ET *teriñ*

Alt. *tereñ*; Hak. *tireñ*; Tuv. *tereñ* "derin" (Gabain, 2000: 299; Naskali ve Duranlı, 2019: 206; Naskali vd., 2007: 513; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 106).

ET *oñ*

Alt. *oñ*; Hak. *oñ*; Tuv. *oñ* "sağ taraf" (Gabain, 2000: 288; Naskali ve Duranlı, 2019: 162; Naskali vd., 2007: 334; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 82).

2. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 4. 1. Ön Seste

/ñ/ ünsüzü Karluk grubu Türk lehçelerinde ön seste bulunmamaktadır.

2. 4. 2. İç Seste

/-ñ-/ ünsüzünün durumu Karluk grubu Türk lehçelerinde sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir. Söz konusu sesin korunduğu ve /-n-/ ile /-y-/ seslerine geliştiği örneklerle dağınık olarak rastlanılmaktadır.

2. 4. 2. 1. Korunması

-ñ- > -ñ-

ET *beñü/beñgü/meñü/meñgü*

Özb. *mañu*; Y. Uyg. *meñgü* "sonsuz, bengi" (Gabain, 2000: 267, 286; Üşenmez vd., 2016: 275; Necip, 2013: 267).

ET *köñül*

Özb. *kâñil*; Y. Uyg. *köñül* "gönül" (Gabain, 2000: 283; Üşenmez vd., 2016: 254; Necip, 2013: 205).

ET *teñiz*

Özb. *deñiz*; Y. Uyg. *dîñiz* "deniz" (DLT: 868; Üşenmez vd., 2016: 117; Necip, 2013: 101).

ET *toñuz*

Özb. *toñiz*; Y. Uyg. *toñguz* "domuz" (Tekin, 2016: 311; Üşenmez vd., 2016: 465; Necip, 2013: 419).

ET *yañaq*

Y. Uyg. *yañaq* "yanak"

krş. Özb. *yanâq* (DLT: 949; Üşenmez vd., 2016: 491; Necip, 2013: 459).

2. 4. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ñ- > -n-

ET *yañaq*

Özb. *yanâq* "yanak"

krş. Y. Uyg. *yañaq* (DLT: 949; Üşenmez vd., 2016: 491; Necip, 2013: 459).

ET *köñlek*

Y. Uyg. *köynek* "gömlek"

krş. Özb. *köylak* (DLT: 738; Üşenmez vd., 2016: 257; Necip, 2013: 209).

-ñ- > (-g-) > -y-

ET *köñlek*

Özb. *köylak*; Y. Uyg. *köynek* "gömlek" (DLT: 738; Üşenmez vd., 2016: 257; Necip, 2013: 209).

ET *süñük*

Özb. *suyak* "kemik"

krş. Y. Uyg. *sünek* (Gabain, 2000: 295; Üşenmez vd., 2016: 441; Necip, 2013: 368).

2. 4. 3. Son Seste

/ñ/ ünsüzü söz sonunda Yeni Uygur Türkçesinde sistemli bir şekilde korunurken Özbek Türkçesinde hem korunduğu hem de /-n/ sesine geliştiği örneklerle rastlanılmaktadır.

2. 4. 3. 1. Korunması

-ñ > -ñ

ET buñ/muñ/mıñ

Özb. *muñ*; Y. Uyg. *muñ* “üzüntü, tasa” (Gabain, 2000: 270, 287; Üşenmez vd., 2016: 305; Necip, 2013: 279).

ET tañ

Özb. *toñ*; Y. Uyg. *tañ* “tan, sabah” (Gabain, 2000: 296; Üşenmez vd., 2016: 459; Necip, 2013: 388).

ET yūñ/yuñ < *yūñ

Özb. *jun/yuñ*; Y. Uyg. *juñ/yuñ* “yün” (DLT: 989; TDBUÜ: 180; Üşenmez vd., 2016: 214, 508; Necip, 2013: 187, 472).

2. 4. 3. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ñ > -n

ET teriñ

Özb. *teran* “derin” (Gabain, 2000: 299; Üşenmez vd., 2016: 455).

ET yūñ/yuñ < *yūñ

Özb. *jun/* “yün”

krş. Özb. *yuñ*; Y. Uyg. *juñ/yuñ* (DLT: 989; TDBUÜ: 180; Üşenmez vd., 2016: 214, 508; Necip, 2013: 187, 472).

3. Sonuç

Çağdaş Türk lehçelerinde ñ sesinin görünümünün karşılaştırmalı olarak incelendiği bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Oğuz, Kıpçak, Kuzey Doğu ve Karluk grubunda söz konusu ses ön seste bulunmamaktadır.
2. Oğuz grubu Türk lehçelerinde ñ sesi korunmuş, ikizleşmiş ya da n ile m seslerine değişmiştir. Söz konusu değişiklikler şu şekilde gösterilebilir (Tablo 1).

Tablo 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde ñ Sesi

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	-	-	-	-
ñ İç Ses	n, m	n, m	ñ, ññ	n, m
Son Ses	n	n	ñ, n	n

3. Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ñ sesi korunmuş ya da n, m, v, w ve y seslerine değişmiştir. Ayrıca dağmık olarak düştüğü durumlar da bulunmaktadır. Söz konusu değişiklikler şu şekilde gösterilebilir (Tablo 2):

Tablo 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde ñ Sesi

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ñ İç Ses	ñ, y	ñ, y, Ø	ñ, y, w, Ø	ñ, n, m, v	ñ, y, Ø	ñ, n	n, ñ m, Ø	ñ, y	ñ, y, Ø	m, ñ, y
Son Ses	n, ñ m	n, ñ m	n, ñ	n, ñ	n, ñ	n, ñ	n, ñ m	n, ñ m	n, ñ m	n, ñ m

4. Kuzey Doğu grubu Türk lehçelerinde ñ sesi söz sonunda sistemli olarak korunurken söz içinde korunmuş, düşmüş ya da n sesine gelişmiştir. Söz konusu değişiklikler şu şekilde gösterilebilir (Tablo 3).

Tablo 3. Kuzey Doğu Grubu Türk Lehçelerinde ñ Sesi

		Alt.	Hak.	Tuv.
ñ	Ön Ses	-	-	-
	İç Ses	ñ, n, Ø	ñ, n, Ø	ñ, n, Ø
	Son Ses	ñ	ñ	ñ

5. Karluk grubu Türk lehçelerinde ñ sesi korunmuş, düşmüş ya da n ile y seslerine gelişmiştir. Söz konusu değişiklikler şu şekilde gösterilebilir (Tablo 4).

Tablo 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde ñ Sesi

		Özb.	Y. Uyg.
ñ	Ön Ses	-	-
	İç Ses	n, ñ, y	ñ, y
	Son Ses	n, ñ	ñ

Kaynaklar

- Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, E., ve Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayniyazov, A., Bayniyazova, J., ve Koç, K. (2019). *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bozkurt, F. (2002). *Türklerin Dili*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Buran, A., ve Durukoğlu, G. (2022). Diwanu Lugâti't Türk'e Göre Arapçada Bulunmayan Türkçe Seslerin Nitelikleri ve Yazıda Gösterilme Biçimleri -Tâli Harfler-. E. Sırtı içinde, *Türk Dili ve Edebiyatları Çalışmaları* (s. 31-66). İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Choi, H. (1992). *Oğuz Grubu Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Fonolojisi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Çağatay, S. (1954). Türkçede ñ-ğ Sesine Dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 15-30.
- Çulha, T. (2006). *Karaycanın Kısa Sözcükleri Karayca-Türkçe Kısa Sözlük*. İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- Ehmetyanov, R., Möhemmetdinov, R., Nurieva, F., ve Ganiev, F. (2014). *Türkçe-Tatarca Sözlük*. (M. Öner, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, S. (1998). *Kıpçak Grubu Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi* - Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ercilasun, A. B. (2005). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B., ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gaydarci, G. A., Koltkska, E. K., Pokrovskaya, L. A., ve Tukan, B. P. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. (N. A. Baskakov, Dü., İ. Kaynak, ve A. M. Doğru, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güllüdağ, N. (1998). *Nogay Türkçesi Grameri (Nogaylar-Dil Özellikler-Metin-Sözlük)* - Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürsoy Naskali, E., ve Duranlı, M. (2019). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy Naskali, E., Butanayev, V., İsina, A., Şahin, E., Şahin, L., ve Koç, A. (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kalmikova, C. A., Abdulcalilova, F. A., Dcanbidaevy, C. K., Dcanbidaevy, K. K., Dcanibekovoy, K. A., Kaybalieva, Z. K., Murzabekova, A. K. (1963). *Nogaysko-Russkiy Slovar*. (N. A. Baskakov, Dü.) Moskova: Karaçaevo-Çerkesskiy Nauçno-İssledovate Lskiy İnstitut Yazıka Literatürü i İstorii.
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- Karakalpak Tilinin Tüsindirme Sözlüğü* (Cilt 1). (1982). Nukus: Özbekstan SSR İlimler Akademiyası Karakalpakstan Filialı N. Devkaraev Atındagı Tarih, Til hem Edebiyat İnstitutı.
- Karakalpak Tilinin Tüsindirme Sözlüğü* (Cilt 2). (1984). Nukus: Özbekstan SSR İlimler Akademiyasının Karakalpakstan Filialı N. Devkaraev Atındagı Tarih, Til hem Edebiyat İnstitutı.
- Karakalpak Tilinin Tüsindirme Sözlüğü* (Cilt 3). (1988). Nukus: Özbekstan SSR İlimler Akademiyasının Karakalpakstan Filialı N. Devkaraev Atındagı Tarih, Til hem Edebiyat İnstitutı.
- Karakalpak Tilinin Tüsindirme Sözlüğü* (Cilt 4). (1992). Nukus: Özbekstan Respublikası İlimler Akademiyası Karakalpakstan Böliminin N. Devkaraev Atındagı Til hem Edebiyat İnstitutı.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. (1991). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, C. (2021). *N Sesine Dair*. IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı-Bilge Tonyukuk Anısına . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, K., Bayniyazov, A., ve Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koçak, M. (2021). *Karay Türkçesi Ağızları Tematik Söz Varlığı (Haliç-Lutsk, Kırımı Trakay)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kúnos, I. (1999). *Kasantatarisches Wörterverzeichnis*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Muzafarov, R., ve Muzafarov, N. (2018). *Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi-Rusça Sözlük*. (N. Seyityahya (Seytyagyayev), Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (İ. Kurban, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orucov, E., Abdullayev, B., ve Rehimzade, N. (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*. (A. Ahundov, Dü.) Bakü: Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu, Şerq-Gerb Yayınları.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Poppe, N. (1994). *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri*. (Z. Kaymaz, Çev.) İstanbul: Töz Dizgi Tasarım Grafik Yayınları.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V., ve Mudrak, O. A. (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*. Leiden.
- Tavkul, U. (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., ve Eker, S. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uyğur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü (Karakalpakça-Türkçe Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üseinov, S. M. (2005). *Kırımskotatarsko-Russki Slovar*. Simferopol: Ocaq Yayınevi.
- Üşenmez, E., Boltabayev, S., ve Tuğlacı, G. (2016). *Özbekçe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. (A. Taymas, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN COĞRAFYA KONULARININ
ÖĞRETİMİNDE KULLANDIKLARI YÖNTEM VE TEKNİKLERİN
İNCELENMESİ (Bafra Örneği)*

*An Investigation of The Methods and Techniques Used by Social Studies Teachers in Teaching
Geography Subjects (Bafra Sample)*

Hatice UYANIK¹ ve Sibel TEMİZBAŞ ÖNER²

¹ Akademik unvanı yok, Samsun, haticeuyanik555@gmail.com, orcid.org/ 0000-0001-7605-5591

² Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, Sinop, soner@sinop.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1524-1176

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

30.05.2023

Kabul/Accepted:

11.09.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1307139

Anahtar Kelimeler

Sosyal bilgiler dersi,
coğrafya, öğretim yöntem
ve teknikler

Keywords

Social studies course,
geography, teaching
methods and technique

ÖZ

Bu araştırmanın temel amacı sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularının öğretiminde tercih ettikleri yöntem ve teknikleri, karşılaştıkları problemleri belirlemek ve bu problemlere yönelik çözüm ve önerilerinde bulunmaktır. Bu araştırma ‘‘Durum Çalışması’’ deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla toplanmıştır. Çalışma grubunu, Samsun ili Bafra ilçesine bağlı ortaokullarda 5. 6. 7. sınıf kademelerinde görev yapan sosyal bilgiler öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırmada 9 Kadın, 11 erkek toplam 20 sosyal bilgiler öğretmeni ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler içerik analizine bağlı olarak çözümlenmiştir. Bu araştırma ile sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersi içerisindeki coğrafya konularının öğretilmesinde kullandıkları yöntem ve teknikler ile bu yöntem ve teknikleri kullanırken karşılaştıkları sorunlar tespit edilmiştir. Yapılan araştırmada sosyal bilgiler öğretmenlerinin çoğunlukla geleneksel yöntemleri kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Çağdaş yöntem ve teknikleri yeterli düzeyde kullanmadıklarını dile getiren öğretmenlerin, bu durumu öğrenci mevcudunun fazla olması, ders müfredatını belirlenen zamana göre yetiştirmek zorunda olmaları ve ekonomik sorunlar gibi çeşitli nedenlere dayandırdıkları tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The main purpose of this study is to identify the methods and techniques preferred by social studies teachers in teaching geography subjects, the problems they face and to provide solutions and suggestions for these problems. This research was carried out using the ‘‘Case Study’’ design. Data were collected through semi-structured interview forms. The study group consists of social studies teacher working at the 5th 6th and 7th grade levels in secondary schools in Bafra district of Samsun province. In the study, semi-structured interviews were conducted with a total of 20 social studies teachers, 9 female and 11 male. The data obtained from the research analyzed based on content analysis. With this research, the methods, and techniques that social studies teachers use in teaching geography subjects in social studies lessons and the problems they encounter while using these methods and techniques have been determined. It has been concluded that social studies teachers mostly use traditional methods, in line with the relevant studies in the literature on the subject. It has been determined that the teachers, who do not use modern methods and techniques adequately, attribute this situation to various such as the large number of students, the fact that they have to train the course curriculum according to the determined time and economic problems.

Atıf/Citation: Uyanık, H. ve Temizbaş Öner S. (2024). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Coğrafya Konularının Öğretiminde Kullandıkları Yöntem ve Tekniklerin İncelenmesi (Bafra Örneği). *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 69-80.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hatice UYANIK

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Günümüzde eğitim ve öğretimin asıl amacı gün geçtikçe daha karmaşık hale gelen toplum ve evren problemleri ile başa çıkabilecek bilgi, yetenek ve değer sahibi olan bireylerle donatılmış kuşakların yetiştirilmesidir. Böylece dünya ülkelerinin eğitim sistemlerindeki en üstün hedeflerinden biri meydana getirilecektir. Bu amaç doğrultusunda yeni kuşaklar, üyesi olduğu ulusun ve devletin irfan ve değerleriyle uyum halinde gelişirken aynı zamanda sulh, tolerans, değişikliklere saygı, yöresel ve sosyal problemlere hassasiyet gibi günümüz dünyasının gereksinim hissettiği nitelikler ile etkili ve demokratik özelliklerle donatılmış, evrensel değerleri benimsemiş birer vatandaş olarak yetiştirilmeye çalışılmaları istenmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı (2015), sosyal bilgiler dersi öğretim programında biden fazla disiplini bünyesinde barındıran sosyal bilgiler dersi ile öğrencilerin bireysel, toplumsal, bölgesel, küresel konularla ilgili bilgi, beceri ve değerleri kazandıklarını; günlük yaşamlarında karşılaşılabilecekleri durumlarla ilgili doğru ve mantıklı kararlar alabileceklerini belirtmiştir.

İlköğretim düzeyindeki bireylerin aile kültüründen başlayarak sınıf düzeyi ilerledikçe büyüyen bir çevrede rastlayacağı toplumsal, ekonomik, kültürel vb. bütün hadiseleri kendi yönleriyle değerlendirmek ve öğrencileri bu hususlarla alakalı bilgi, yetenek ve değerlerle geliştirerek istikbale hazırlamak için birleştirilmiş bir yetişek olarak meydana getirilen sosyal bilgiler dersi ilk olarak ABD’de, daha sonra Avrupa’da ve dünyanın farklı ülkelerinde okutulmuştur. Türkiye’de ise 1968 yılında ilkokullarda, 1973 yılından itibaren ise ortaokullarda sosyal bilgiler dersi okutulmaya başlanmıştır (Turan ve Yıldırım, 2019). 1968, 1983, 1990, 1998 yıllarında güncellenen sosyal bilgiler öğretim programı (Özmantar ve Öztürk, 2017) 2005 yılında yapılandırmacı yaklaşıma uygun bir şekilde yeniden düzenlenmiştir. 2005 SBDÖP uygulanmaya başladıktan sonra 2009, 2012 ve 2015 yıllarında güncellenmiş; 2017 yılında ise sosyal bilgilerinde içinde bulunduğu 51 programın tamamı yenilenerek 2017-2018 eğitim öğretim yılında uygulanmaya başlamıştır.

Sosyal Bilgiler öğretmeni yetiştirmek üzere 1997 yılında YÖK’ün gerçekleştirdiği düzenlemeyle birlikte bazı eğitim fakültelerinin bünyesinde sosyal bilgiler öğretmenliği programları açılmıştır (Turan, 2018). 2005-2006 yılından sonra ilk ve ortaöğretim programlarında yapılan değişikliklere uyum sağlayabilmek amacıyla YÖK’te öğretmen eğitimi sistemini daha nitelikli hale getirebilmek amacıyla Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Lisans Programının içeriği değiştirilmiş ve 2006 yılından itibaren yeni program uygulanmaya başlamıştır (Tonga, 2012; Turan, 2018).

Sosyal bilimler içerisinde bir disiplin olan coğrafya, yeryüzünün doğal, beşerî ve ekonomik olayları insanla ilgi kurarak inceleyen bilimdir (Doğanay, 2011). Özey’e (2002) göre coğrafya, yeryüzünün tamamında ya da bir parçasında doğal, beşerî ve ekonomik olayların dağılımını, aralarındaki bağlantıları sebep sonuç ilişkisi içinde inceleyen bir bilimdir. Coğrafya yeryüzüne bağlı olayları insanla ilişkilendirerek inceleyen bilim olması dolayısıyla coğrafyanın ilgi odağında insan bulunmaktadır (Doğanay ve Sever, 2016). İnsan merkezli coğrafya eğitimi ile konular güncel hale gelerek öğrencinin ilgisi en üst düzeye çıkacak (Efe, 1996), soyut ve karmaşık kavramlar anlamlı hale gelerek kalıcı öğrenme sağlanacaktır. Eğitimle araştıran, yeni fikirler oluşturan, üreten bireyler yetiştirirken öncelikle bireylerin istenilen alana ilişkin kazanımlara ulaşmaları oldukça önemlidir (Sever, Mazman Budak ve Yalçınkaya, 2010).

Bütüncül bir disiplin olan coğrafya eğitimi ile dünyayı doğru bir şekilde anlayan ve yorumlayan (Kaya, 2013), doğal, beşerî ve tarihi değerlere sahip çıkan bilinçli bireyler yetiştirmek amaçlanmaktadır. Yapılandırmacı yaklaşımla öğrenciler coğrafi olaylar arasında anlamlı ilişkiler kurarak öğrenme sürecine aktif olarak katılırlar (Akınoğlu, 2006). Öğrenciyi merkeze alan aktif öğrenme yöntemleri ile araştırma, sorgulama, eleştirel düşünme gibi becerilerin etkin bir şekilde kullanıldığı öğrenme ortamları coğrafya dersi için oldukça önemlidir. Öğretmenler dersi planlarken konuya en uygun öğretim yöntem ve teknikleri seçmelidir. Bilgiyi aktarmak, kitapta yer alan bilgileri öğrencilere ezberletmek yerine bilgiyi yapılandırmalarına imkân verecek öğrenme ortamları oluşturmaları gerekir (Aydın ve Güngördü, 2016). Ders sürecinde dersin amaçları/kazanımları, konuların içerikleri, öğrenci nitelikleri, vakit ve fiziksel durumlar, mali durumlar ve öğretmenin yöntemi kullanma yeteneği vb. özellikleri öğretim sürecinde kullanılan yöntem ve teknikleri etkilemektedir (Küçükahmet, 1999).

Bu çalışma “sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularının öğretiminde tercih ettikleri yöntem ve teknikler nelerdir?” sorusuna cevap vermek amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca sosyal bilgiler öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşımda kullandıkları yöntem ve tekniklerin uygulama sıklığını tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışmada yukarıdaki ana problem çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt bulmaya çalışılmıştır.

1. Sosyal bilgiler dersinde en çok kullanılan yöntem ve teknikler hangileridir?
2. Sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının öğretiminde çoğunlukla hangi yöntem ve tekniklere başvurulmuştur?
3. Sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının öğretiminde en az kullanılan yöntem ve teknikler hangileridir?
4. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularının öğretiminde kullandıkları öğretim yöntem ve teknikleri seçerken dikkate alınan faktörler nelerdir?
5. Sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan coğrafya kazanımlarının işlenmesinde tercih edilen öğretim yöntem ve teknikleri uygulamada karşılaşılan zorluklar nelerdir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması “ne”, “niçin” ve “nasıl” sorularını temel alan araştırmacının kontrol edemediği bir olgu ya da olayı ayrıntılı bir şekilde incelemesine olanak sağlayan bir araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Creswell (2007)’e göre durum çalışması, araştırmacının birden fazla kaynak (gözlemler, görüşmeler, görsel-işitseller, belgeler, raporlar) içeren veri toplama araçlarını kullanarak belirli bir zaman içinde bir veya birden fazla sınırlı durumu detaylı ve derinlemesine incelediği bir durum betimlemesi veya durumla ilgili temaların açıklandığı nitel bir araştırma desendir.

Durum çalışması desenlerini tek durum çalışması ve çoklu durum çalışması olarak iki bölümde inceleyen Yin (2014), bu durum çalışmalarını bütüncül ve iç içe geçmiş olarak da kendi arasında ayırmıştır. Araştırmada sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularının öğretiminde tercih ettikleri yöntem ve tekniklere ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi yapılacağı için “tek durum deseni” kullanılmıştır. Farklı yaşantı ve deneyimlere sahip olan 20 öğretmenin görüşü birer analiz birimi olarak düşünüldüğü için “iç içe geçmiş tek durum deseni” uygulanmıştır.

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırma grubunu 2021-2022 Eğitim-Öğretim yılında Samsun ili Bafra merkez ilçesinde yer alan 7 ortaokulda, 5. 6. ve 7. sınıf kademelerinde görev yapan yirmi sosyal bilgiler öğretmeni meydana getirmektedir. Araştırma dâhilinde araştırma grubunu tespit etmek amacıyla amaçlı örnekleme yöntemleri kapsamında var olan ölçüt örnekleme tercih edilmiştir. Ölçüt örnekleme kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada, araştırma grubunun tespit edilmesi amacıyla öğretmenlerin sosyal bilgiler öğretmeni olması, en az 10 yıl ve üzeri mesleki deneyim ehli ve resmi ortaokullarda görevde bulunuyor olması gibi özellikler ölçüt kabul edilmiştir. Belirlenen ölçütler istikametinde gönüllülük esasına dayalı olarak 8’i kadın, 12’si erkek olmak üzere toplam yirmi sosyal bilgiler öğretmeni ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme gerçekleştirilen kişilere Ö2, Ö5, ...Ö20 şeklinde kodlar verilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Bu çalışma nitel araştırma yöntemine göre hazırlanmış olup yarı yapılandırılmış görüşme formlarından faydalanılarak veriler toplanmıştır.

2.3.1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Araştırmada sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularının öğretiminde kullandıkları yöntem ve tekniklere ilişkin görüş ve önerilerine ulaşabilmek amacıyla açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu düzenlenmiştir. Nitel araştırmalarda en çok yararlanılan yöntemler içerisinde yer alan görüşme, araştırma yapılan konuyu, ilgili bireylerin yargılarıyla değerlendirme ve bu yargıları meydana getiren toplumsal yapıyı ve süreçleri açığa çıkarmayı sağlama açısından önem teşkil etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmada katılımcılara yöneltilecek soruları incelenen duruma ait problemlerin soru cümlelerine dönüştürülmesinden (Baltacı, 2019) yola çıkarak düzenlenen formda, sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularının öğretilmesinde kullanılacak yöntem ve teknikler ile ilgili görüşlerini almak amacıyla 4 açık uçlu soru ile yöntem ve teknikleri ne sıklıkta kullandıklarını tespit etmek amacıyla tablolar hazırlanmıştır. Ayrıca araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin demografik

özelliklerini belirlemek amacıyla oluşturulan sorular bulunmaktadır. İlgili sorular hazırlanmadan önce ilgili literatür taranmış, benzer konularda yazılan tezler ve makaleler incelenmiştir. Hazırlanan taslak sorular öncelikle coğrafya ve sosyal bilgiler dersleri alanında uzman iki akademisyen ile sosyal bilgiler öğretmeni olarak görev yapan iki öğretmenin görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan gelen öneriler doğrultusunda sorularda düzeltmeler yapılmıştır. Sinop ilinde görev yapmakta olan 2 sosyal bilgiler öğretmeni ile pilot çalışma yapılmış ve görüşme formuna son hali verilmiştir.

Araştırmacı tarafından verilerin elde edilmesi aşamasında elverişli mekân ve zaman tespit edilerek katılımcıların görüşleri alınmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin düşüncelerini özgürce ifade edebilmelerini ve görüşme sürecinde kendilerini rahat hissedebilmelerini sağlayacak atmosfer oluşturulmuştur. Yirmi öğretmen ile yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Bu çalışma nitel araştırma yöntemleri kapsamındaki alan içerik analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemde veriler çözümlenirken deneyimlerin ve anlamların tespit edilmesine çaba gösterilir. Aynı zamanda verilerin kavramsallaştırılması ve olguyu ifade edebilecek temaların belirlenmesine çalışılır. İçerik analizinin ana amacı karşılıklı olarak paralellik gösteren verilerin bir araya getirilmesi ve bu verilerin anlaşılabilir bir şekilde ve belli bir düzen içerisinde yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Belirlenen ölçütler istikametinde gönüllülük esasına dayalı olarak 9 kadın, 11 erkek olmak üzere toplam yirmi sosyal bilgiler öğretmeni ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme gerçekleştirilen kişilere Ö2, Ö5, ...Ö20 şeklinde kodlar verilmiştir.

Araştırma dâhilinde elde edilen veriler tek tek olgulardan genel önermelere varan bir anlayış izlenerek çözümlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanarak ulaşılan veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmacı tarafından temalar ve kategoriler oluşturulmuştur. Öğretmenlerin bu temaları kaç defa dile getirdiği tablolarda frekans olarak gösterilmiştir. Sonrasında çalışma uzman görüşüne başvurularak yürütülmüştür. Araştırmacı ve uzmanın oluşturdukları kodlar arasında karşılaştırma yapılarak uyumlu kodlar tespit edilmiştir. Bu kodlar tablolar şeklinde ve katılımcıların bazı yorumları olduğu gibi aktararak bir arada verilmiştir.

3. Bulgular

Araştırma sonuçlarından hareketle elde edilen içerik analiz sonuçlarına göre verilerin karşılaştırmalı olarak incelenebilmesi amacıyla veriler tek tabloda bir araya getirilmiştir. Tablolar frekans ve yüzde olarak aşağıdaki gibi organize edilerek sunulmuş ve bulgular yorumlanmaya çalışılmıştır. Katılımcıların verdikleri cevaplara göre demografik tablo oluşturulmuş ve değerlendirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine Ait Kişisel Bilgiler

Demografik Özellikler		<i>f</i>	%
Cinsiyet	Kadın	9	45
	Erkek	11	55
Mesleki kıdem	11-20 yıl	8	40
	21 yıl ve üzeri	12	60
Öğrenim durumu	Lisans	16	80
	Yüksek Lisans	4	20
Mezun olunan fakülte	Eğitim Fakültesi	16	80
	Fen Edebiyat Fakültesi	4	20
Öğretim Yöntem ve Teknikleri ile İlgili Hizmet içi Eğitim	Evet	17	85
	Hayır	3	15

Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinden 9'unun kadın, 11'inin erkek olduğu, mesleki kıdem açısından 21 yıl ve üstü 12 öğretmen olduğu, 11-20 yılları arasında ise 8 öğretmen olduğu bulgusu elde edilmiştir. Öğrenim durumları incelendiğinde 16 öğretmenin lisans, 4 öğretmenin ise yüksek lisans derecesinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mezun olunan fakülteler incelendiğinde 16 öğretmenin eğitim fakültesi mezunu olduğu, 4 öğretmenin ise fen-edebiyat fakültesi mezunu olduğu sonucuna erişilmiştir.

Öğretim yöntem ve teknikler ile ilgili hizmet içi eğitim alıp almadıklarına dair oranları incelendiğinde 17 öğretmenin evet, 3 öğretmenin ise hayır cevabını verdiği tespit edilmiştir (Tablo 1).

Araştırmada görüşme yapılan öğretmenlerin görüşleri değerlendirilip sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının öğretiminde kullandıkları yöntem ve teknikler incelenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Öğretmenlerin Sosyal Bilgiler Dersinde Kullandıkları Öğretim Yöntem ve Teknikler

	Hiçbir zaman		Bazen		Nadiren		Çoğunlukla		Her zaman	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Anlatım	–	–	–	–	–	–	15	75	5	25
Soru cevap	–	–	–	–	–	–	15	75	5	25
Örnek olay	–	–	2	10	2	10	14	70	2	10
Beyin fırtınası	–	–	5	25	–	–	12	60	3	15
Kavram haritası	–	–	8	40	–	–	10	50	2	10
Konuşma halkası	5	25	4	20	2	10	9	45	–	–
Tartışma	–	–	10	50	3	15	7	35	–	–
Probleme dayalı öğrenme	2	10	12	60	3	15	3	15	–	–
Gösteri	5	25	10	50	2	10	3	15	–	–
Zihin haritası	5	25	6	30	2	10	7	35	–	–
İşbirlikli öğrenme	4	20	7	35	3	15	6	30	–	–
Balık kılıçığı	4	20	7	35	7	35	2	10	–	–
Gezi gözlem	–	–	10	50	10	50	–	–	–	–
Proje tabanlı öğrenme	5	25	5	25	10	50	–	–	–	–
Drama	6	30	8	40	6	30	–	–	–	–
Akvaryum	9	45	2	10	8	40	–	–	–	–
Altı şapka	9	45	6	30	5	25	–	–	–	–
Kartopu	12	60	5	25	3	15	–	–	–	–
İstasyon	14	70	3	15	3	15	–	–	–	–
Altı ayakkabı	14	70	3	15	3	15	–	–	–	–
4MAT	18	80	–	–	2	10	–	–	–	–

Tablodan hareketle öğretmenlerin anlatım, soru cevap, örnek olay, beyin fırtınası gibi yöntem ve teknikleri daha çok tercih ettikleri; 4MAT, altı ayakkabı, istasyon, kartopu gibi yöntem ve teknikleri ise daha az tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların genel olarak herkesçe bilinen geleneksel yöntem ve teknikleri daha fazla kullandıkları görülmüştür. Bunun en belirgin nedeninin, klâsik olan yöntem ve teknikleri kullanmayı daha kolay olarak görmelerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına dair elde edilen bilgilere göre sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularının öğretiminde kullandıkları öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanım analizi tablosu oluşturulmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Coğrafya Konularının Öğretiminde Çoğunlukla Kullandıkları Öğretim Yöntem ve Tekniklerin Kullanım Analizi

Çoğunlukla Kullanılan Yöntem ve Teknikler	f
Anlatım	15
Soru Cevap	15
Örnek Olay	14
Beyin Fırtınası	12
Kavram Haritası	10
Konuşma Halkası	9
Zihin Haritası	7
Tartışma	7
İşbirlikli Öğrenme	6
TOPLAM	95

Tablodan hareketle anlatım yönteminin 15 öğretmen tarafından, soru cevap yönteminin 15 öğretmen tarafından çoğunlukla kullanıldığı tespit edilmiştir. Örnek olay yönteminin 14 öğretmen tarafından, beyin fırtınası tekniğinin 12 öğretmen tarafından, kavram haritası tekniğinin 10 öğretmen tarafından kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Konuşma halkası tekniğinin 9, zihin haritası tekniğinin 7, tartışma tekniğinin 7, işbirlikli öğrenme yönteminin 6 öğretmen tarafından daha çok tercih edilen yöntem ve teknik olduğu görülmüştür. Aşağıda bazı katılımcıların görüşleri örnek olarak verilmiştir.

“Anlatım yöntemini geçmişten bu yana kullanıyorum. Ancak yıllar geçtikçe azaltmaya çalıştım. Aldığımız hizmet içi eğitimlerin ve seminerlerin katkısı anlatım yöntemini kullanmamı azaltmaya ve bu yöntemi örnek olay, gezi-gözlem, örnek olay, işbirlikli öğrenme gibi ilave teknikler ile kullanarak dersi daha etkili ve hareketli hale getirmeye çalışıyorum.” (Ö2) diye belirtmiştir.

“Dersimi işlerken öğrencilerimin çoğunlukla anlatım yöntemini kullandığımda sıkıldıklarını ve kalıcılığının çok fazla olmadığını ben de farkındayım. Ancak şartlar farklı yöntem ve teknikleri kullanmaya elverişli değil.” (Ö7) demiştir.

“Dersimde coğrafya konuları anlatırken genellikle anlatım ve soru-cevap yöntemlerini kullanmakla birlikte işbirlikli öğrenme, kavram haritaları, beyin fırtınası gibi yöntem ve teknikleri kullanmaya çalışıyorum. Farklı yöntem ve teknikleri kullandığımda öğrenme daha kalıcı oluyor ve öğrenenler dersten zevk alıyor. Ancak müfredat yoğunluğu farklı yöntem ve tekniklerin uygulanmasını engelliyor. Bu nedenle bazen kullanabiliyorum.” (Ö13) diye yanıtlamıştır.

Katılımcıların görüşlerinden hareketle sınıfların kalabalık, ders saatinin az buna karşılık konuların yoğun olması sebebiyle sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularını işlerken geleneksel öğretim yöntem ve tekniklerini daha çok tercih ettikleri görülmektedir.

Araştırma sonuçlarından elde edilen bulgulardan yola çıkarak oluşturulan sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularının öğretiminde kullandıkları öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanım analizi tablosu incelenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Coğrafya Konularının Öğretiminde En Az Kullandıkları Öğretim Yöntem ve Tekniklerin Analizi

En Az Kullanılan Yöntem ve Teknikler	f
4MAT	18
İstasyon	14
Altı ayakkabı	14
Akvaryum	9
Altı şapka	9
Drama	6
TOPLAM	70

Tablodan hareketle sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularını işlerken 4MAT tekniğinin 18 öğretmen tarafından, istasyon tekniğinin 14 öğretmen tarafından, altı ayakkabı tekniğinin 14 öğretmen tarafından en az kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Aşağıda bazı katılımcıların görüşleri örnek olarak verilmiştir.

“Proje tabanlı öğrenme süreç gerektiren bir teknik olduğu için uzun zaman alıyor ve haftalık ders yükü bu tekniği kullanmak için yeterli gelmiyor. Bu nedenden dolayı derslerimde en az kullanmayı tercih ediyorum.” (Ö2) şeklinde yanıt vermiştir.

“Sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularını işlerken dersin başında işleyeceğim konuyla ilgili öğrencilere beyin fırtınası tekniğini uyguluyorum. Ancak 4Mat, işbirlikli öğrenme gibi yöntem tekniklerde deneyim sahibi olmadığım için çok az kullanıyorum.” (Ö17) diye cevaplamıştır.

Öğretmenlerin bu yöntem ve teknikler hakkında bilgi ve deneyim sahibi olmamaları, ders saatinin yetersiz olması, sınıfların kalabalık olması sebebiyle sınıf yönetimi konusunda zorluk yaşayabilecekleri gibi sorunlar nedeniyle bu yöntem ve teknikleri daha az kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularının öğretiminde kullandıkları öğretim yöntem ve teknikleri seçerken dikkate alınan faktörlerin analizi tablosu öğrenciler, öğretmenler ve fizikî imkânlar ile ilgili temalara ayrılıp incelenerek oluşturulmuştur (Tablo 5).

Tablo 5. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Coğrafya Konularının Öğretiminde Kullandıkları Öğretim Yöntem ve Teknikleri Seçerken Dikkate Alınan Faktörlerin Analizi

Kategori	Tema	f
Öğrenciler ile ilgili	Hazırbulunuşluk	18
	Öğrenme seviyesi	20
	Derse hazırlık düzeyi	15
Öğretmen ile ilgili	Deneyim	15
	Mezun olunan bölüm	14
Fizikî imkânlar ile ilgili	Sınıf mevcudu	18
	Ortamın uygunluğu	15
	Araç gereç temini	17
	Konunun özelliği	17

Öğrenciler ile ilgili kategoride; hazırbulunuşluk (18), öğrenme seviyesi (20), derse hazırlık düzeyi (15) olarak üç tema tespit edilmiştir. Öğretmenler ile ilgili kategoride; deneyim (15), mezun olunan bölüm (14) olarak iki tema belirlenmiştir. Fizikî imkânlar ile ilgili kategoride; sınıf mevcudu (18), ortamın uygunluğu (15), araç-gereç temini (17), konunun özelliği (17) olmak üzere dört tema belirlenmiştir. Aşağıda bazı katılımcıların görüşleri örnek olarak verilmiştir.

“Dersimde kullanacağım yöntem ve teknikleri öğrencinin hazırbulunuşluk düzeyine göre seçiyorum.” (Ö12) demiştir.

“Derse hazırlık düzeyine konunun özelliğine ve sınıfın seviyesine göre kullanacağım yöntem ve teknikleri belirliyorum.” (Ö4) ifade etmiştir.

“Sınıf mevcudu, derste kullanacağım yöntem ve teknikleri belirlerken dikkat ettiğim en önemli faktördür.” (Ö18) yanıtını vermiştir.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularının öğretiminde farklı yöntem ve teknik seçmelerinin nedenleri tablosu; bilişsel özellikler, duyuşsal özellikler, içerik özellikleri olarak temalara ayrılıp incelenerek oluşturulmuştur (Tablo 6).

Tablo 6. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Coğrafya Konularının Öğretiminde Farklı Yöntem ve Teknik Seçmelerinin Nedenleri

Kategori	Tema	f
Bilişsel Özellikler	Kalıcılığı sağlaması	20
	Öğrenmeyi kolaylaştırır	19
	Öğrenci merkezlidir (Öğrenci öğrenme sürecinde aktiftir)	15
	Öğrenmeyi hızlandırır	7
Duyuşsal Özellikler	Öğrencinin motivasyonu artırır	20
	Öğrencinin dikkatini çeker	18
	Dersler eğlenceli geçer	16
	Sorumluluk duygusu kazandırır	7
İçerik Özellikleri	Coğrafya konularının özelliğine göre	15

Bilişsel özelliklerin yer aldığı kategoride; kalıcılığı sağlaması (20), öğrenmeyi kolaylaştırır (19), öğrenci merkezlidir (Öğrenci öğrenme sürecinde aktiftir) (15), öğrenmeyi hızlandırması (7) olarak dört tema tespit edilmiştir. Duyuşsal özelliklerin bulunduğu kategoride; öğrencinin motivasyonu artırır (20), öğrencinin dikkatini çeker (18), dersler eğlenceli geçer (16), sorumluluk duygusu kazandırması (7) verileri elde edilerek dört tema oluşturulmuştur. İçerik özellikleri kategorisinde; öğretmenler coğrafya konularının özelliğine göre (15) yöntem ve teknikleri seçtiklerini ifade etmişlerdir. Aşağıda bazı katılımcıların görüşleri örnek olarak verilmiştir.

“Dersimi işlerken sadece anlatım yöntemini kullanıp farklı yöntem ve teknikleri kullanmadığımda öğrenci derste uyukluyor ve derse olan ilgisi azalıyor. Yöntem ve teknik çeşitliliği olduğu zaman ise öğrencilerin dikkatini derse çekmek, motivasyonlarını artırmak kolaylaşıyor.” (Ö10) şeklinde görüş belirtmiştir.

“Farklı yöntem ve teknikleri dersimi anlatırken kullandığımda ders daha eğlenceli hale geliyor. Dersimin kalıcılığı artıyor. Öğrencilerimden daha uzun süre dönüt sağlayabiliyorum.” (Ö14) ifadesiyle yorumlamıştır.

Araştırmada ortaya çıkan sonuçlara göre oluşturulan sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularının öğretiminde kullandıkları öğretim yöntem ve tekniklerin uygulanmasında karşılaştıkları sorunlar tablosu incelenmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Coğrafya Konularının Öğretiminde Kullandıkları Öğretim Yöntem ve Tekniklerin Uygulanmasında Karşılaşılan Sorunların Analizi

Kategori	Tema	f
Öğrenciden kaynaklanan faktörler	Öğrenci düzeylerinin farklı olması	15
	Sınıf yönetimi güçlüğü	18
Öğretmenden kaynaklanan faktörler	Öğretmenlerin bazı yöntem ve tekniklerle ilgili gerekli deneyime sahip olmaması	17
Zamandan kaynaklanan faktörler	Konuların yetiştirilememesi	20
İdareden kaynaklanan faktörler	Okul idaresinin sorumlu davranmaması	14
	Yasal prosedürlerin zorlaması	16
Yöntem ve teknikten kaynaklanan faktörler	Maddi imkânsızlıklar	17
Fizikî şartlardan kaynaklanan faktörler	Okulların yeterli donanıma sahip olmaması	18

Tablodan hareketle öğretmenlerin tamamının üniteleri yetiştiremedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenlerden 18 tanesi sınıf yönetimi konusunda sıkıntı yaşadıkları için yöntem ve tekniklerin uygulanmasında zorluklarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. 18 öğretmen okulların yeterli donanıma sahip olmamasından kaynaklı sorun yaşadıklarını dile getirmiştir. Öğretmenlerin 17 tanesi maddi imkânsızlıklardan dolayı yöntem ve tekniklerin uygulanmasında sorun yaşadıklarını ifade etmiştir. Öğretmenlerin 17 tanesi yöntem ve tekniklerle ilgili yeterli deneyime sahip olmadıkları için sorun yaşadıklarından bahsetmiştir. Öğretmenlerin 16 tanesi yasal prosedürün zorlaması faktöründen dolayı yöntem ve teknikleri uygularken sorun yaşadıklarını söylemiştir. Öğretmenlerin 15 tanesi, öğrenci düzeylerinden kaynaklanan sorunlardan dolayı yöntem ve teknikleri uygulamada sorun yaşadıklarından bahsetmiştir. Öğretmenlerden 14 tanesi okul idaresinin yöntem ve teknikleri uygularken sorumlu davranmadıklarından dolayı sorun yaşadıklarını dile getirmiştir. Aşağıda bazı katılımcıların görüşleri örnek olarak verilmiştir.

“Kâğıt üzerinde uygulanması beklenen yöntem ve tekniklerle sahadaki yöntem ve teknikler birbirini tutmaz.” (Ö2) diye cevap vermiştir.

“Okullardaki harita ve materyallerin eksikliği karşılaşılan en önemli sorundur.” (Ö6) şeklinde görüş bildirmiştir.

“Okullarda özellikle akıllı tahta kullanılmasıyla birlikte konular öğretilirken genellikle dijital materyaller kullanılmaktadır. Bu malzemeler görsellik açısından ihtiyaca cevap vermektedir.” (Ö5) şeklinde yanıtlamıştır.

“Madenler konusunu işlerken okullara ancak MTA tarafından gönderilecek maden setleri öğrenmeyi pekiştirebilir.” (Ö10) diye cevap vermiştir.

4.Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Sosyal bilgiler öğretmenleri, coğrafya konularının öğretiminde en çok kullandıkları yöntem ve teknikleri anlatım, soru-cevap, örnek olay, beyin fırtınası, kavram haritası, konuşma halkası, zihin haritası, tartışma olarak ifade etmişlerdir. Anlatım ve soru-cevap yöntemlerinin sosyal bilgiler ders müfredatına uygun olması, sınıf mevcudun kalabalık olması, haftalık ders saatinin yetersiz olması, müfredatın zamanında yetiştirilme zorunluluğu gibi nedenlerden dolayı kullanılması gerektiği hususlarında görüşlerini belirtmişlerdir. Öğretmenler örnek olay yönteminin derste öğrencilerin ilgisini ve dikkatini çekerek konuyu daha iyi kavramalarını sağladığını dile getirmişlerdir. Öğretmenler öğrenilenlerin anlamlı ve kalıcı olması, öğrencilerin derse katılımını sağlaması nedeniyle beyin fırtınası tekniğini tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Kavram haritalarının bilgiyi örgütleyerek öğrenmeyi kolaylaştırması, zihin haritalarının ise yaratıcılığı ve hayal dünyasını geliştirerek öğrencilerin zihinsel gelişimine katkı sağlamasından dolayı kullanılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Tartışma yönteminin ise öğrencilerin empati ve iletişim becerilerinin geliştirilmesini sağlaması açısından kullanılması gerektiğinden bahsetmişlerdir.

Sosyal bilgiler dersinin kendine özgü yapısından kaynaklanan kavram ve ilkelerin yoğun olmasıyla meydana gelen sözel yapısı, bu derste öğretmenlerin çoğunlukla anlatım ve soru-cevap yönteminden faydalanmalarına neden olmaktadır (Büyükkaragöz ve Çivi, 1999). Araştırmadan elde edilen bulgular incelendiğinde sonuçlar açıklanan bu ifadeyi destekler niteliktedir. Nitekim araştırma bulguları incelendiğinde, sosyal bilgiler öğretmenleri, sosyal bilgiler dersinde coğrafya ünitelerinin yoğun ve teferruatlı olduğunu, bütün bu şartların yöntem ve teknik seçimini etkilediğini ifade etmişlerdir. Sosyal bilgiler öğretmenleri, anlatım ve soru cevap yöntemini konuya dair bilgi tayin etmenin önemli olduğu, konuların zamanında işlenmesinin gerekli olduğu, haftalık belirlenen ders süresinin yeterli olmadığı, konuların yinelenmesi ve konuların detaylı olması gibi durumlardan kaynaklı olarak tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Demirezen (2001) ve Karagülle (2002)'in yapmış olduğu çalışmada, sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde kullanmayı tercih ettikleri yöntem ve teknikler anlatım, soru cevap ve tartışma olarak tespit edilmiştir. Araştırmacıların yapmış olduğu çalışmaların sonuçları yapmış olduğumuz çalışmadan elde edilen sonucu desteklemektedir.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya konularının öğretiminde tercih ettikleri yöntem ve teknikleri seçerken tercih ettikleri sebepler; “öğrencilerle ilgili”, “öğretmenlerle ilgili” ve “fizikî imkânlar ile ilgili” olmak üzere üç farklı kategoride toplanmış ve alt temalara ayrılmıştır. Sosyal bilgiler öğretmenleri yöntem ve teknikleri tercih ederken öğrencilerle ilgili olarak öğrencilerin hazırbulunuşluk seviyelerinin farklı olması, öğrenme düzeylerinin farklı olması, derse hazırlık düzeyinin etkili olması gibi etkenleri göz önünde bulunduklarını dile getirmişlerdir. Karasoy (2004), yapmış olduğu çalışmada öğrenci niteliklerinden ve sosyo-kültürel çevrelerinden kaynaklanan sorunlar sebebiyle; Erdoğan (2010) ve Berkant ve Arslan (2015) öğrencilerde hazırbulunuşluk seviyelerinin yetersizliği sebebiyle; Duran (2013) öğrenci seviyelerinin farklı olması sebebiyle öğretmenlerin geleneksel yöntemleri tercih ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmacıların ulaştığı bu sonuçlar araştırmada elde edilen “öğrencilerle ilgili” kategoride belirtmiş olduğumuz temalarla örtüşmektedir. Öğretmenlerle ilgili olarak deneyimli olmaları ile öğretmenin mezun olduğu fakülte ve bölümün etkili olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Aynı zamanda yöntem ve teknikleri bilme durumunun da tercih etme nedenleri arasında yer aldığını ifade etmişlerdir. Yazıcı (2001), çalışmasında öğretmenlerin yöntem ve tekniklere dair bilgi yetersizliğinin etkili olduğunu ifade ederken; Erdoğan (2010), sosyal bilgiler öğretmenlerinin yöntem ve tekniklerle ilgili yaşadıkları zorlukların sebebi olarak öğretmenlere verilen hizmet içi eğitimlerin yetersizliğini göstermiştir. Fizikî imkânlar kategorisinde ise sınıfların küçük, mevcudun fazla olması, sınıf ortamının uygun olmadığı, araç gereçlerin yetersiz olması ve konunun özelliğinin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Arslan (2000), Yazıcı (2001), Karasoy (2004), Erdoğan (2010), Duran (2013) ve Berkant ve Arslan (2015) yürütmüş oldukları çalışmalarında “fizikî imkanlar” ile ilgili benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

Coğrafya konularının öğretiminde farklı yöntem ve teknik seçmelerinin nedenleri öğretmenlere sorulmuştur. Görüşmede alınan fikirler ve yorumlar analiz edilmiş ve “bilişsel özellikler”, “duyuşsal özellikler”, “içerik özellikleri” olmak üzere sonuçlar üç farklı kategoriye ayrılmıştır. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin coğrafya kazanımlarının öğretiminde farklı yöntem ve teknikleri seçmelerinin nedenlerinden bilişsel özellikler kategorisinde kalıcılığın sağlanması, öğrenmeyi kolaylaştırması, öğrenciyi öğrenme sürecinde aktif olarak tutması, öğrenmeyi hızlandırması faktörleri yer almaktadır. Duyuşsal özellikler kategorisinde ise öğrencinin motivasyonunu artırması, öğrencinin dikkatini derse çekmesi, derslerin daha eğlenceli hale gelmesiyle birlikte öğrencilerin derse karşı olumlu tutumlar geliştirmeleri, öğrenme sorumluluğunu öğrencilerin almaya başlaması vb. sebepler bulunmaktadır. Ayrıca sosyal bilgiler öğretmenleri coğrafya konularının özelliğinin de farklı yöntem ve teknikleri seçmelerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Can ve Semerci (2010), Akşit ve Şahin (2011) ve Demir, Şahin ve Tutkun (2016) yapmış oldukları çalışmalarda aktif öğrenme yöntemlerini kullanmanın öğrencilerin akademik düzeylerini artırdığı, ders olumlu tutum oluşturduğu, öğrencilerin bilişsel

ve duyuşsal kavrama özelliklerine pozitif yönde katkılarda bulunduğu sonuçlarına ulaşmaları araştırmanın bulgularıyla benzer sonuçlar elde ettiklerini göstermektedir.

Sosyal bilgiler öğretmenlerine sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan coğrafya kazanımlarının işlenmesinde tercih edilen öğretim yöntem ve teknikleri uygulamada karşılaşılan zorlukların neler olduğu sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplar 6 kategori altında toplanmıştır. Alt temaları incelediğimizde öğretmenlerin tamamı konuları yetiştiremediklerini dile getirmiştir. Öğretim yöntem ve teknikleri uygulanırken öğretmenlerin disiplin sağlama konusunda zorluk yaşadıkları, bazı yöntem ve tekniklerle ilgili gerekli deneyime sahip olmadıkları için bu yöntemleri nasıl uygulayacaklarını bilmemeleri yöntem ve tekniklerin uygulanmasında sorun teşkil etmektedir. Bazı yöntem ve teknikleri uygulamak için maddi imkânların yetersiz olması, okulların yeterli donanımına sahip olmaması, öğrenci düzeylerinden kaynaklanan farklılıkların olması ve yasal prosedürlerin öğretmenleri zorladığını ifade etmişlerdir. Çetin, Kuş ve Karatekin (2010) öğretmenlerin gezi-gözlem yönteminin uygulanmasına yönelik görüşlerini almış ve öğretmenlerin bu yöntemi uygulayamamalarının en önemli sebebinin ekonomik problemler olduğu dile getirmişlerdir. Araştırma sonuçlarıyla örtüşen bir diğeri araştırma ise Doğan (2016)'nın yürüttüğü çalışmasıdır. Bu araştırmadan hareketle öğretim yöntemlerinin kullanılmasıyla ilgili olarak gezi gözlem yönteminin maliyetli olduğu ve bürokratik yapının zorlukları sebebiyle çok az uygulanmasının gerçekleştirilebildiği, okullardaki fizikî mekanların yeterli olmadığı ve anlatım yönteminin öğrencilere pasifleştirici etkide bulunduğu tespit edilmiştir.

Küçükahmet (1999)'a göre ders esnasında uygulanmak istenen öğretim yöntemlerinin gerçekleştirilebilmesi için en önemli unsur zamandır. Geleneksel yöntemlerle kıyaslandığında öğrenciyi merkeze alan yöntemlerin kullanılabilmesi için daha fazla zamana ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırmada görüşme sağlanan sosyal bilgiler öğretmenleri öğrenciyi merkeze alan yöntem ve tekniklerin uygulanması hususunda zaman unsurunun en önemli sorunlardan biri olduğunu dile getirmişlerdir. Öğretmenler, öğrencilerin ders sürecinde etkili olmasını sağlayan birçok yöntem ve tekniği zamanın yeterli olmadığı için kullanamadıklarını ifade etmişlerdir.

Çağdaş eğitim sisteminde okul, belirli bir sürede istenen hedef ve davranışları, öğrencilere kazandırma amacını gerçekleştirmeye çalışan bir kurum olmanın çok ötesine geçmiştir. Öğrencilerin hayata kolay adapte olmalarına yardımcı olan, yaşadığı çevreyle birlik ve beraberlik içerisinde olmalarına katkıda bulunan bir anlayışa dönüşerek öğrenciler için önemli bir alan haline gelmiştir. Dolayısıyla eğitim çalışmalarının yalnızca okul sınırları içerisinde sürdürülmesi gerektiği düşüncesinin toplumun beklenti ve isteklerine cevap vermekten uzak olduğu aşikârdır (Binbaşoğlu, 2000). Bu bağlamda öğrenciler için okul dışı faaliyetlerin önemli olduğunu vurgulayan öğretmenler, okul dışı etkinliklerin gerçekleştirilmesinde öncelikle ekonomik sorunların engel teşkil ettiğinden bahsetmişlerdir. Öğretmenler okul dışı etkinliklerde en önemli unsurlardan bazılarının okulların bütçe yetersizliği, okullara ait taşıt olmaması, velilerin maddi imkânlarının yetersiz olması gibi ekonomik problemlerin yanında buldukları çevrede müzelerin olmamasından dolayı müze ziyaretlerini gerçekleştiremedikleri gibi sorunları dile getirmişlerdir. Alataş (2008)'in yürütmüş olduğu bir araştırmasında da okul dışı faaliyetler ile ilgili olarak okul idarecilerinin öğretmenlere karşı sergiledikleri tutum ve davranışların, öğretmenlerin motivasyonuna olumsuz etkide bulunduğunu tespit etmiştir. Araştırmadan ulaşılan sonuçlarla Alataş (2008)'in araştırmasının bulguları benzerlik göstermektedir.

Yapılan görüşmelerde öğretmenler, okul yönetiminin ve velilerin okul dışı etkinliklere yeterli düzeyde ilgi göstermemeleri, yasal prosedürler konusunda güvenlik ve resmî kurumların gerekli desteğinin sağlanamaması gibi sorunların okul dışı etkinliklerin gerçekleştirilmesini engellediğini dile getirmişlerdir. Öğretmenler son olarak öğrenci mevcudunun fazla olması, bürokratik engel teşkil durumu (izin/onay), bilim merkezinin bulunmaması ve ikamet edilen ilin coğrafi şartlarının elverişsiz olması gibi sorunların da okul dışı faaliyetlerin gerçekleştirilmesine olumsuz yönde etkide bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırma sonuçlarından elde edilen bulgular doğruhtusunda konu ile ilgili olarak bazı öneriler getirilmiştir.

- Bu araştırmada sosyal bilgiler ders öğretiminde öğretmen merkezli geleneksel metotlardan çoğunlukla yararlandığı bulgusu saptanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı kapsamında yürütülen hizmet içi eğitim etkinliklerinde tüm branş öğretmenlerine öğrenci odaklı çağdaş öğretim yöntem ve tekniklerini içeren hem kuramsal hem de uygulamalı olarak eğitimlerin ve niteliklerinin artırılması sağlanabilir.
- Fakültelerde öğrenim gören öğretmen adaylarına yeni yaklaşım, yöntem ve teknikler ile ilgili sadece kuramsal değil pratik olarak ve daha kalıcı dersler yaptırılabilir.
- Bu çalışmada sosyal bilgiler ders sürecinde araç-gereç eksikliği ve sınıfların fiziksel durumları bakımından birtakım sorunların olduğu bulgusu saptanmıştır. Sınıfların fiziksel koşulları öğrenci merkezli öğretim yöntem ve tekniklerinin uygulanabilmesi için düzenlenebilir. Sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının öğretiminde kullanılacak araç-gereçlerin ve ek kaynak sağlanması bakımından ders kitaplarının zenginleştirilmesi sağlanabilir.

- Bu çalışmada öğrencilerin derse karşı ilgilerinin ve hazırbulunuşluk seviyelerinin sosyal bilgiler dersi için yöntem ve teknikleri uygulama konusunda yetersiz oldukları bulgusu tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin derse olan ilgisini artıracak aktiviteler ve etkinliklerle öğrencilerin hazırbulunuşluk seviyeleri artırılabilir.
- Bu çalışmada okul dışı etkinliklerin bazı yasal prosedürden kaynaklanan sebeplerden ötürü yeterli düzeyde uygulanamadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Milli Eğitim Müdürlükleri'nin öteki paydaş kurumlarla ve velilerle gerçekleştireceği iş birliği faaliyetleriyle okul dışı etkinliklerin daha kolay ve etkili gerçekleştirilmesi sağlanabilir. Sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının daha etkili öğretilmesi için elverişli gezi-gözlem gibi yöntem ve tekniklerin daha çok ve aktif olarak sosyal bilgiler öğretmenleri aracılığıyla uygulanabilmesi amacıyla öğretmenler yeterli düzeyde desteklenebilir ve olanaklar sağlanabilir.

Kaynaklar

- Akinoğlu, O. (2006). Coğrafya eğitimi ve toplum. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 1(13), 24-48.
- Alataş, F. (2008). *İlköğretim programında 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler öğretiminde karşılaşılan sorunlar* (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Tez No. 220347)
- Arslan, H (2000). *İlköğretim ikinci kademesinde okutulan sosyal bilgiler dersinin öğretim sürecinde kullanılan metotlar üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 94437).
- Aydın, F. ve Güngördü, E. (2016). *Coğrafya öğretiminde özel öğretim yöntemleri* (II. Baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Berkant, H. G. ve Arslan, T. (2015). Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan öğretim yöntem ve tekniklerinin uygulanmasına yönelik öğretmen görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, 10(11).
- Binbaşoğlu, C. (2000). Okulda ders dışı etkinlikler. *MEB Öğretmen Kitapları Dizisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Büyükkaragöz, S. ve Çivi, S. (1999). *Genel öğretim metotları*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Can, H. A., ve Semerci, N. (2010). Altı şapkalı düşünme tekniğinin ilköğretim sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin akademik başarısına etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 32(145), 39-52.
- Cresswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (2. Baskı). USA: SAGE Publications.
- Çetin, T., Kuş, Z. ve Karatekin. (2010). Sınıf ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin gezi- gözlem yöntemine ilişkin görüşleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 158-180.
- Demirezen, S. (2001). *Öğretmenlerin öğretim stratejileri ile öğretim yöntem ve tekniklere ilişkin görüşleri* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 100421)
- Demir, M. K., Şahin, Ç. ve Tutkun, T. (2016). Sosyal bilgiler dersi için sınıf öğretmeni adaylarının münazara konusu oluşturma becerilerinin değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (32), 51-66.
- Doğan, A. (2016). *Adıyaman kentinde coğrafya öğretim yöntem ve tekniklerin coğrafya öğretimine etkisi* (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Tez No. 441280).
- Doğanay, A. (2005). *Sosyal bilgiler öğretimi, hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi* (Ed. C. Öztürk & D. Dilek), 5. Baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Doğanay, H. (2011). Anlamı, tanımı, konusu ve felsefesi bakımından coğrafya ilmi hakkında bazı düşünceler. *Eastern Geographical Review*, 16(25).
- Doğanay, H. ve Sever, R. (2016). *Genel ve fiziki coğrafya*. Ankara: Pegem Akademi.
- Duran, A. (2013). *Sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde kullandıkları alternatif ölçme değerlendirme tekniklerine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Tez No. 349405)
- Efe, R. (1996). Coğrafyada Yeni Yaklaşımlar, Coğrafya Eğitiminde Çağdaş Metod ve Teknikler, II. Ulusal Eğitim Sempozyumu Bildirileri. *İstanbul: Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi*.
- Erdoğan, E. (2010) *Sosyal bilgiler öğretimlerinin kullandıkları yöntem/teknikler ve karşılaştıkları kullanım güçlükleri* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No.273435)
- Karagülle, D. (2002). *İlköğretimde hayat bilgisi öğretiminde öğretmenlerin kullandıkları metotlar ve öğretmenlerin kullanılan metotlarla ilgili görüşleri* (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Tez No. 123176)

- Karasoy, D. (2004). *İlköğretim 4. ve 5. Sınıfta sosyal bilgiler dersinin öğretimi ve öğretiminde yaşanan güçlükler* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 147501).
- Kaya, H. (2013). *Neden Coğrafya? Neden Coğrafya Eğitimi?* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Küçükahmet, L (1999). *Öğretimde planlama ve değerlendirme* (10.Baskı). İstanbul: Akım Yayınevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2005). *Sosyal bilgiler dersi (4-7. sınıflar) öğretim programı*, Ankara: MEB Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2015). *Sosyal bilgiler dersi, 4, 5, 6 ve 7. sınıflar öğretim programı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Özey, R. (2002). *Dünya ve Türkiye ölçeğinde siyasi coğrafya*. İstanbul: Aktif Yayınları
- Özmentar, M. F. and Öztürk, A. (2017). Problem Solving Skill in Primary Mathematics Curricula Documents of The Republican Period. *International Journal of Social and Educational Sciences* 4 (7), 120-146.
- Sever, R, Mazman Budak, F. ve Yalçinkaya, E. (2010). Coğrafya Eğitiminde Kavram Haritalarının Önemi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (2), 19-32. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisosbil/issue/2824/38125>
- Tonga, D. (2012). Sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programının değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(4), 779-803.
- Turan, R. (2018). Eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarında 2018 yılında gerçekleştirilen güncelleme üzerine genel bir değerlendirme. *Uluslararası İnsan, toplum ve Spor Bilimleri Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı*, 602-619.
- Turan, R. ve Yıldırım, T. (Ed.). (2019). *Sosyal bilgilerin temelleri* (3. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık
- Yazıcı, A. İ. (2001). *İlköğretim okulları birinci ve ikinci kademe sosyal bilgiler öğretiminin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Tez No.108941).
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2014). *Case study methods: design and methods*. Sage Publication, 5. Edition, London.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun tarih: 13.09.2021 sayı: 6 ve karar: 2021/117 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

OKULLARDA ÖRGÜTSEL DNA'NIN ÖRGÜTSEL SOSYALLEŞMEYE ETKİSİ*

The Effect of Organizational DNA on Organizational Socialization in School

Mahmut SAĞIR¹ ve Abdulkadir NACAR²

¹Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Yönetimi ABD, Kahramanmaraş, msagir@ksu.edu.tr, orcid/0000-0003-3807-151X

²Sınıf Öğretmeni, MEB, Muş/Bulanık, Bulanık İlkokulu, kadir_ede@hotmail.com, orcid/0000-0002-0050-9013

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

22.11.2022

Kabul/Accepted:

09.10.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1208453

Anahtar Kelimeler

Okul, Örgüt, Örgütsel DNA, Örgütsel Sosyalleşme

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, okulların örgütsel DNA özellikleri ile örgütsel sosyalleşme düzeylerini belirlemek ve okulların örgütsel DNA profillerinin örgütsel sosyalleşmeye etkisini incelemektir. Araştırma, ilişkisel tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırmanın evrenini, 2020-2021 eğitim öğretim yılında Kahramanmaraş merkez ilçelerinde resmi ilkökul, ortaokul ve liselerde görev yapan 8957 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleminde ise evrenden "Basit Tesadüfi Örnekleme" yöntemiyle belirlenen 374 öğretmen ve okul yöneticisi yer almıştır. Araştırmada veriler, örgütsel sosyalleşme ölçeği (Erdoğan & Dönmez; 2019) ve okulların örgütsel DNA Özellikleri Ölçeği (Nacar & Demirtaş; 2021) kullanılarak toplanmıştır. Araştırmada, okulların Örgütsel DNA Ölçeğinde yer alan iletişime açık okul ve girişimci okul alt boyutlarında yüksek düzeyde, başıboş okul ve bürokratik okul altboyutlarında ise düşük düzeyde oldukları tespit edilmiştir. Araştırmada okulların örgütsel sosyalleşme düzeylerinin ölçeğin tüm alt boyutlarında "yüksek" olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel DNA'nın iletişime açık ve girişimci alt boyutlarının örgütsel sosyalleşme üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel DNA'nın iletişime açık ve girişimci alt boyutlarına ilişkin düzeyleri yükselirken, örgütsel sosyalleşme düzeylerinin de yükseldiği saptanmıştır.

ABSTRACT

This research aims to examine the effect of schools' organizational DNA types on organizational socialization by determining the organizational DNA characteristics and organizational socialization levels of schools according to teachers' opinions. The universe of the research consists of 8957 teachers working in official primary, secondary and high schools in Kahramanmaraş central districts in the 2020-2021 academic year. The sample of the study consisted of 374 teachers selected from the population by the "Simple Random Sampling" method. The research was carried out in a relational screening model. In the research, personal information form, Organizational Socialization Scale (Erdoğan & Dönmez; 2019) and Organizational DNA Characteristics Scale of Schools (Nacar & Demirtaş; 2021) were used for data collection. In the study, it was determined that the organizational DNA scale of schools was at a high level for the communicative and entrepreneurial school sub-dimensions, and at a low level for the idle and bureaucratic organization sub-dimensions. In the study, it was concluded that the organizational socialization levels of the schools were "high". It has been determined that the communicative and entrepreneurial sub-dimensions of organizational DNA have a significant effect on organizational socialization. It was determined that while the levels of organizational DNA related to openness to communication and entrepreneurial sub-dimensions increased, the levels of organizational socialization increased.

Atf/Citation: Sağır, M. ve Nacar, A. (2024). Okullarda Örgütsel DNA'nın Örgütsel Sosyalleşmeye Etkisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 81-95.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mahmut SAĞIR, Msagir_71@hotmail.com

*Bu çalışma birinci yazarın danışmanlığında ikinci yazarın "Okulların Örgütsel DNA Özelliklerinin Örgüt Sosyalleşmesine Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Örgütler, tarihi süreçte insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla verdiği çabalar sırasında bilgi, yetenek, güç ve zamanlarının bu gereksinimlerini başka birilerinin yardımı olmaksızın karşılanamayacağını anlamalarıyla doğmuş yapılardır (Ertekin, 2017). Örgütlü yapılar, insanların tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri hedeflerine etkin ve verimli bir şekilde erişebilmelerini sağlayan, toplumsal yaşam kadar eski bir geçmişe sahip sosyal bir bulgu ve araç niteliği taşırlar (Baransel, 1979). Artan dünya nüfusu birçok alanda insanların kendi kendine yetebilme imkânını ortadan kaldırmıştır (Akdur, 2003). Tabii olarak insan ihtiyaçları sınırsızdır. Bu sınırsız ihtiyaçların karşılanması sırasında doğal olarak örgüt sayıları da artmış ve hizmet ürettikleri alanlar da çeşitlenmiştir. Ayrıca örgütsel çabaların bireysel çabalardan daha etkili olması ve örgütlenmenin bünyesinde taşıdığı avantajlar (Aytaç, 2004), örgütlü yapıları toplumsal yaşamın her alanını kapsayan bir yaygınlığa ulaştırmıştır (Ertekin, 2017).

Örgüt sayısında yaşanan artış ve faaliyet alanlarındaki çeşitlenme örgüt ve yapısını, birçok bilim dalının ilgilendiği bir kavram haline getirmiş (Şişman, 2014) ve her bilim alanı, örgüt kavramını değişik açılardan çözümlemeye, anlamaya ve tanımlamaya çalışmıştır (Akdur, 2003). Doğal olarak örgüt kavramı farklı bilim dallarında birçok tanım ve sıfatlar kazanmıştır. Örgütsel DNA kavramı da bu çabalar sonucu literatüre giren yeni bir kavramdır (Gündüz, Beşoluk ve Önder, 2011). Örgütsel DNA örgütleri, yaşayan bir organizma olarak gören anlayışın bir başka ifadeyle örgütle ilgili olarak farklı ve organik yönlü bir bakış açısının ve düşünce tarzının tezahürü olarak ortaya çıkan bir kavramdır (Onay & Ergüden, 2012).

Odak noktası canlı DNA'sı olan, genetik yapımızı belirleyen ve vücutta kalıtsal birçok faaliyet yürüten bu bileşen örgüt yapısına uyarlanarak tıpkı canlı DNA'sı gibi örgütlerin de tüm bileşenlerine ait yaşamsal kodları içinde barındıran bir DNA'ya sahip olduklarına dair paradigma gelişmiş, böylece örgütlerin genetik şemaları tespit edilmeye çalışılmıştır (Gündüz, Beşoluk, ve Önder, 2011; Çetin ve Döş, 2014). Örgüt DNA'sı kavramı, ilk olarak Michigan Üniversitesi'nden Noel M. Tichy ve arkadaşları tarafından 1993 yılında yapılmıştır. Canlı olarak değerlendirdikleri örgütlerin genetik şema ve kodları olduğunu düşünen Tichy ve arkadaşlarına göre örgüt DNA'sı, örgütlerin sosyal ilişkilerinde etkili bir faktördür (Bancar, 2016).

Toplumsal yaşamda örgütlerin, sosyal sistemin hücreleri olduğu söylenebilir. Vücudu meydana getiren her bir hücrenin aynı DNA'ya sahip olması gibi sosyal sistemi oluşturan örgütlerin de her birinin kendi içinde kendine has kodlanmış özelliklere sahip olduğu kabul edilebilir. Örgütler sahip oldukları bireyler aracılığıyla varlıklarını sürdürüp işlevlerini yerine getirebilirler. Örgüte katılan her bir yeni bireyin örgütün DNA'sına sahip olması, bireyin örgüte uyumu ile gerçekleşir. Birey örgütün DNA'sında var olan felsefe, vizyon, misyon, temel değer, davranış kalıpları, normlar ve kültürü benimsediği ölçüde örgütle bütünleşir (Ball, 1997) ve örgüt DNA'sı yeni gelen üyelere sosyalleşme sayesinde aktarılır (Gündüz, Beşoluk ve Önder, 2011).

Örgütsel sosyalleşme, örgüte yeni katılan üyelerin çalışma ortamının kültürünü, örgüte ait davranış kalıplarını, yükleneceği rolleri ve erişeceği sosyal statüleri öğrenmesi sürecidir (Schein, 1992; Trowlerve Knight, 1999; Silah, 2005). Örgütsel sosyalleşmenin en temel amacı, yeni üyenin örgüte uyumunu sağlamak (Schein, 1983; akt. Balcı, 2000) ve örgütün etkili bir üyesi haline getirmektir (Can, Azizoğlu ve Aydın, 2011). Planlı ve verimli örgütsel sosyalleşme dönemi geçiren yeni üye, kuruma yabancı biri olmaktan çıkarak örgütten biri ve örgütün öngördüğü pozisyonun önemli bir parçası haline gelir. Kurum içi döngüde örgüte sağlanan uyum üyenin başarısı, örgütsel bağlılığı, kariyer planı ve iş doyumunu gibi faktörler örgütsel sosyalleşmeyle doğru orantılıdır (Balcı, 2000).

Örgütün kendinden beklenen amaçlarını etkin bir şekilde gerçekleştirmesi, örgüt ile çalışanın veya üyenin uyum sağlamasıyla mümkündür. Bu durum örgütün amaçlarını rahatça gerçekleştirmesine, bireyin ise iş doyumunu arttırarak örgütsel bağlılığının pekişmesine katkı sağlar. Eğitim örgütlerinde ülkemiz eğitimi için belirlenen hedefleri gerçekleştirecek ve eğitimin kalitesini arttıracak aktörlerin başında okul yöneticileri ve öğretmenler gelmektedir (Yıldız, 2012). Herhangi bir örgütün veya çalışma özelinde eğitim kurumlarının örgütsel DNA profillerini belirlemekteki amaç, örgüt yapılarının derinlerinde ve temellerinde yatan iyi veya kötü tüm özellikleri ortaya çıkarıp, sağlıklı yönetim yapılarını tespit edip gerekli müdahaleler yapmak ve daha uzun soluklu örgütlenmelerin yapılmasını sağlamaktır (Çandır, 2005; Onay ve Ergüden, 2012). Diğer yandan örgütlerdeki sosyalleşme programlarının etkinliğini ve verimliliğini değerlendirmek ve yorumlayabilmek için örgüt çalışanlarının sosyalleşme düzeyinin tespit edilmesi gerekmektedir. Çünkü örgüte katılan yeni üyelerin örgüte adaptasyon engellerini en kısa sürede kaldırılarak zaman kaybının ve oluşabilecek diğer olumsuzların önüne geçmenin mümkün olabileceği düşünülmektedir. Yapılan literatür

taramasında bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ele alınan konuların örgütler için önem arz eden kavramlar olduğunun düşünülmesi, örgüt DNA'sı kavramının yönetim alanında yeni bir kavram olması, okulların örgütsel DNA profillerinin örgüt sosyalleşmesine etkisinin ülkemizde incelenmemiş bir konu olması nedeniyle bu kavramlar önemli bulunmuş ve çalışma konusu olarak seçilmiştir. Bu çalışmada okulların örgütsel DNA profilleri ile okulların örgütsel sosyalleşme düzeylerini ortaya koymak bu iki değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır.

2.Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, okulların örgütsel DNA profillerinin örgütsel sosyalleşmeye etkisine ilişkin mevcut durumun incelenmesi nedeniyle genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modelinde desenlenmiş nicel bir çalışmadır. Tarama modeli çalışmalar sosyal bilimlerde sık kullanılmakta ve araştırmacılara daha büyük gruplar üzerinde çalışma imkânı tanımaktadır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2019). Genel tarama modeli türlerinden, ilişkisel tarama modeli ise; iki ya da daha fazla değişken arasında, birlikte değişim varlığı ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan bir araştırma modelidir (Karasar, 2003).

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, 2020-2021 eğitim öğretim yılında Kahramanmaraş merkez ilçelerinde resmi ilkökul, ortaokul ve liselerde görev yapmakta olan 8957 öğretmen yer almaktadır. Araştırmanın örnekleme ise evrenden “Basit Tesadüfi Örnekleme” yöntemiyle belirlenen 374 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem grubuna giren yönetici ve öğretmenlerin demografik bilgilerine ilişkin frekans ve yüzde değerleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubunun Demografik Bilgilerine İlişkin Frekans ve Yüzde Değerleri

Değişkenler	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Kadın	207	55,3
	Erkek	167	44,7
Okul Türü	İlkokul	198	52,9
	Ortaokul	146	39
	Lise	30	8
Mesleki Kıdem Yılı	0-5 Yıl	69	18,4
	6-10 Yıl	106	28,3
	11-15 Yıl	99	26,2
	16-20 Yıl	57	15,2
	21 Yıl ve Üzeri	44	11,8
Bulunduğu Okulda Çalışma Süresi	0-5 Yıl	266	71,1
	6-10 Yıl	89	23,8
	11-15 Yıl	15	4
	16-20 Yıl	3	0,8
	21 Yıl ve Üzeri	1	0,3
Mezuniyet Eğitim Durumu	Ön Lisans	3	0,8
	Lisans	342	91,4
	Yüksek Lisans	29	7,8
	Doktora	0	0

2.3. Araştırmanın Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

2.3.1. Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeği

Okulların örgütsel DNA özelliklerini belirlemek için Nacar ve Demirtaş (2021) tarafından geliştirilen Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeği kullanılmıştır. Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeği “iletişime açık okul”, “başıboş okul”, “girişimci okul” ve “bürokratik okul” olmak üzere dört boyutta toplam on dört maddeden oluşmaktadır. Nacar ve Demirtaş (2021) Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeğindeki dört faktörlü yapı toplam varyansın 61.71’ini açıkladığı sonucuna ulaşmışlardır. Nacar ve Demirtaş (2021) Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucu oluşan uyum iyiliği değerleri ki-kare ($\chi^2/df=1.814$), SRMR (.045), RMR (.042), CFI (.98), NFI (.95), AGFI (.94) ve GFI (.96) şeklindedir. Bu çalışma için ölçeğe tekrar doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. DFA yapılmadan önce veri setinin analize uygunluğuna bakmak için normallik

testi yapılmıştır. Normallik değerlerin karşılanıp karşılanmadığını belirlemek için çarpıklık (skewness) ve basıklık (curtosis) değerlerine bakılmış ve sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeği DFA Sonuçları

			Statistic	Std. Error
dna_ort	Mean		29.280	.01177
	95% ConfidenceIntervalforMean	LowerBound	29.049	
		UpperBound	29.511	
	5% TrimmedMean		29.322	
	Median		29.286	
	Variance		.052	
	Std. Deviation		.22766	
	Minimum		Şub.14	
	Maximum		Mar.43	
	Range		Oca.29	
	InterquartileRange		.29	
	Skewness		-.234	.126
	Kurtosis		.108	.252

Tablo 2’de görüldüğü gibi verilerin çarpıklık (-.234) ve basıklık (.108) katsayısı ± 1.0 sınırları içerisinde kaldığı için verilerin dağılımının normal olduğuna karar verilmiştir. Veri setinin yeterli olup olmadığına bakmak için ise KMO ve Bartlett Küresellik Testi yapılmıştır. 14 madde için hesaplanan KMO değeri= .899 ve Bartlett Küresellik değerleri, Approx. Chi-Square= 2540.258; df= 91; sig= .000 olduğundan elimizdeki veri seti faktör analizine uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca 14 maddelik dört boyutlu ölçeğin uyum iyiliği değerlerinin hesaplanması için path diyagramı çizilmiştir. Standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları değerleri incelendiğinde gözlenen değişkenlere ilişkin faktör yük değerlerinin .45 ile .90 arasında olduğu görülmüştür. Tablo 3’te Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeğine ait DFA uyum iyiliği değerleri verilmiştir.

Tablo 3. Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İndeksleri	Kabul Edilebilir Uyum	İyi Uyum	Elde Edilen Uyum İyiliği Değerleri
p*	$05 < p \leq 1.00$	$.01 \leq p \leq .05$	.000
χ^2/df	$2 \leq \chi^2/sd \leq 5$	$0 \leq \chi^2/sd < 2$	228.320/94=1.439
RMSEA	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	$0 \leq RMSEA < 0.05$	.034
RMR	$0.05 \leq RMR \leq 0.08$	$0 \leq RMR < 0.05$	.019
SRMR	$0.05 \leq SRMR \leq 0.08$	$0 \leq SRMR < 0.05$	.031
GFI	$0.85 \leq GFI < 0.89$	$0.90 \leq GFI \leq 1.00$	.95
AGFI	$0.85 \leq AGFI < 0.89$	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$	.95
CFI	$0.95 \leq CFI < 0.97$	$0.97 \leq CFI \leq 1.00$	.99
NFI	$0.90 \leq NFI < 0.94$	$0.95 \leq NFI \leq 1.00$	.96

Tablo 3 incelendiğinde “p” değerinin anlamlı olmaması gerekir. Bu değer anlamlı olması hâlinde diğer uyum iyiliği değerlerine bakılır. χ^2/df (1.439), RMR (.019), GFI (.95) ve SRMR (.046) değerleri iyi uyum gösterirken AGFI (.95), CFI (.99) ve NFI (.96) değerleri iyi uyum iyiliği değerleri göstermiştir. Bu sonuçlara bakıldığında Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeğinin 14 maddelik dört boyutlu modelinin doğrulandığı söylenebilir.

Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeğinin geliştirilmesi sırasında Nacar ve Demirtaş (2021) Cronbach alfa iç tutarlık katsayısını hesaplamışlardır. Nacar ve Demirtaş (2021) tarafından hesaplanan Cronbach Alpha değerleri Tablo 4’te verilmiştir. Ayrıca bu çalışmada da Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeğinin güvenilirliğini test etmek için Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanmıştır ve sonuçları Cronbach Alpha değerleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 4. Okulların Örgütsel DNA Ölçeği İç Güvenirlik Cronbach Alpha Değerleri (Nacar ve Demirtaş, 2021)

Alt boyutlar	Madde sayısı	Cronbach Alpha Değerleri
İletişime açık okul	5	.81
Başiboş okul	3	.80
Girişimci okul	3	.85
Bürokratik okul	3	.72

Tablo 5. Okulların Örgütsel DNA Ölçeği İç Güvenirlik Cronbach Alpha Değerleri (Mevcut Araştırma)

Alt boyutlar	Madde sayısı	Cronbach Alpha Değerleri
İletişime açık okul	5	.867
Başiboş okul	3	.813
Girişimci okul	3	.804
Bürokratik okul	3	.659

Tablo 4 ve Tablo 5 incelendiğinde, “Örgütsel DNA Ölçeğinin” iç güvenirlik Cronbach Alpha değerlerinin 0,70'den yüksek çıkması nedeniyle güvenilir oldukları söylenebilir (Baş, 2013). Örgütsel DNA ölçeği verilerinin yorumlanmasında referans alınan değer aralıkları tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Örgütsel DNA Ölçeği Verilerinin Yorumlanmasında Referans Alınan Değer Aralıkları.

Ağırlık	Sosyalleşme Düzeyi	Referans Değer Aralığı
1	Hiçbir Zaman	1.00 - 1.80
2	Çok Nadir	1.81 - 2.60
3	Bazen	2.61 - 3.40
4	Çoğunlukla	3.41 - 4.20
5	Her Zaman	4.21 - 5.00

Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeğinin tümünden elde edilen toplam puana göre bir yorumlama yapılamamaktadır. Herhangi bir faktörden alınan puanın büyük olması okulun o faktöre ait olan özellikleri daha fazla yansıttığını göstermektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 14, en yüksek puan ise 70'tir. Ölçekten alınan puanların yükselmesi, öğretmenlerin örgütsel sosyalleşme düzeylerinin arttığı şeklinde yorumlanabilir (Nacar ve Demirtaş, 2021).

2.3.2. Örgütsel Sosyalleşme Ölçeği

Öğretmenlerin örgütsel sosyalleşme algılarını belirlemek için Jones (1986) tarafından geliştirilen Erdoğan ve Dönmez (2019) tarafından Türkçeye uyarlanan beşli likert tipi beş boyutlu 24 maddelik örgütsel sosyalleşme ölçeği kullanılmıştır. Beş boyutlu yapı toplam varyansın 58.50'sini açıklamaktadır. Ölçek boyutları kişiler arası ilişkiler (m1, m2, m3, m4, m5 ve m6), örgüt politikası (m7, m8, m9 ve m10), mesleki yeterlilik (m11, m12, m13, m14 ve m15), amaç ve değerlere uyum (m16, m17, m18, m19 ve m20) ve örgüt dili ve tarihi (m21, m22, m23 ve m24) şeklinde etiketlenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucu kurulan modelin verilerle iyi düzeyde uyumlu olduğunu [CFI = .96, TLI = .95, RMSEA = .04, SRMR = .04] görülmüştür. Birinci düzey DFA'ya ek olarak yapılan, ikinci-düzyen doğrulayıcı faktör analizi sonuçları da kurulan teorik modelin [$\chi^2(247) = 434.55, p < .001$] anlamlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca ikinci düzey DFA sonucunda elde edilen bulgulara göre, kurulan modelin verilerle iyi düzeyde [CFI = .97, TLI = .97, RMSEA = .05, SRMR = .04] uyum gösterdiği belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle beş faktörlü yapının örgütsel sosyalleşme adında genel bir gizil değişken olarak ifade edilebileceği doğrulanmıştır. Ölçekte negatif anlamlı maddeler tersten puanlanmıştır. Bu çalışma için tekrar DFA analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7'de görüldüğü gibi normallik değerlerin karşılanıp karşılanmadığını belirlemek için çarpıklık (skewness) ve basıklık (curtosis) değerlerine bakılmıştır. Ölçeğin çarpıklık (-.019) ve basıklık (-.677) katsayısı ± 1.0 sınırları içerisinde kaldığı belirlendiğinden dağılımın normal olduğuna karar verilmiştir. Veri setinin yeterli olup olmadığına bakmak için KMO ve Bartlett Küresellik Testi yapılmıştır. 24 madde için hesaplanan KMO değeri= .913 ve Bartlett Küresellik değerleri, Approx. Chi-Square= 5697.331; df= 276; sig=.000 olduğundan elimizdeki veri seti faktör analizine uygundur. Bu analizlerden sonra ikinci düzey 24

maddelik beş boyutlu ölçeğin uyum iyiliği değerlerinin hesaplanması için path diyagramı çizilmiştir. Analiz sonucu faktör yük değeri .5 altında olan m6, m4, m20, m19, m11 ve m15 analizden çıkarılıp model tekrar test edilmiştir. Standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları değerleri incelendiğinde gözlenen değişkenlere ilişkin faktör yük değerlerinin .58 ile .98 arasında değiştiği görülmüştür. Tablo 8 'de Örgütsel Sosyalleşme Ölçeğine ait doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği değerleri verilmiştir.

Tablo 7. Örgütsel Sosyalleşme Ölçeği DFA Sonuçları.

		Statistic	Std. Error	
Sos_ort	Mean	40.711	.02342	
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	40.250	
		Upper Bound	41.171	
	5% Trimmed Mean	40.697		
	Median	40.417		
	Variance	.205		
	Std. Deviation	.45295		
	Minimum	3.Ağu		
	Maximum	5.00		
	Range	Oca.92		
	Interquartile Range	.67		
	Skewness	-.019	.126	
	Kurtosis	-.677	.252	

Tablo 8. Örgütsel Sosyalleşme Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizine Ait Uyum İyiliği Değerleri.

Uyum İndeksleri	Kabul Edilebilir Uyum	İyi Uyum	Elde Edilen Uyum İyiliği Değerleri
p*	$05 < p \leq 1.00$	$.01 \leq p \leq .05$	.000
x ² /df	$2 \leq \chi^2/sd \leq 5$	$0 \leq \chi^2/sd < 2$	312.296/125=2.498
RMSEA	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	$0 \leq RMSEA < 0.05$	.063
RMR	$0.05 \leq RMR \leq 0.08$	$0 \leq RMR < 0.05$	.032
SRMR	$0.05 \leq SRMR \leq 0.08$	$0 \leq SRMR < 0.05$	.060
GFI	$0.85 \leq GFI < 0.89$	$0.90 \leq GFI \leq 1.00$	.92
AGFI	$0.85 \leq AGFI < 0.89$	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$	.89
CFI	$0.95 \leq CFI < 0.97$	$0.97 \leq CFI \leq 1.00$	.95
NFI	$0.90 \leq NFI < 0.94$	$0.95 \leq NFI \leq 1.00$	.92

Tablo 8 incelendiğinde “p” değerinin anlamlı olması için diğer uyum iyiliği değerlerine bakıldığında x²/df (2.498), RMR (.032), GFI (.92) ve SRMR (.060) değerleri iyi uyum gösterirken AGFI (.89), CFI (.95) ve NFI (.92) değerleri kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri göstermiştir. Bu sonuçlara bakıldığında ÖSÖ'nin 24 maddelik dört boyutlu modelinin doğrulandığı söylenebilir.

Okulların Örgütsel Sosyalleşme Ölçeğinin geliştirilmesi sırasında güvenilirlik analizi için Erdoğan ve Dönmez (2019) Cronbach alfa iç tutarlık katsayısını hesaplamışlardır. Erdoğan ve Dönmez (2019) tarafından hesaplanan Cronbach Alpha değerleri Tablo 9'da verilmiştir. Ayrıca bu çalışmada da Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeğinin güvenilirliğini test etmek için yeniden Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanmıştır ve sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 9. Örgütsel Sosyalleşme Ölçeği İç Güvenirlik Cronbach Alpha Değerleri (Erdoğan ve Dönmez, 2019)

Alt boyutlar	Madde sayısı	Cronbach Alpha Değerleri
Kişilerarası ilişkiler	6	.91
Örgüt Politikası	4	.87
Mesleki yeterlilik	5	.88
Amaç ve değerlere uyum	5	.85
Örgüt dili ve tarihi	4	.84

Tablo 10. Örgütsel Sosyalleşme Ölçeği İç Güvenirlik Cronbach Alpha Değerleri (Mevcut Araştırma)

Alt boyutlar	Madde sayısı	Cronbach Alpha Değerleri
Kişilerarası ilişkiler	6	.82
Örgüt Politikası	4	.82
Mesleki yeterlilik	5	.78
Amaç ve değerlere uyum	5	.89
Örgüt dili ve tarihi	4	.89

Tablo 9 ve Tablo 10 incelendiğinde, “Örgütsel Sosyalleşme Ölçeği ” iç güvenirlik Cronbach Alpha değerlerinin 0,70'den yüksek çıkması nedeniyle güvenilir oldukları söylenebilir (Baş, 2013). Örgütsel Sosyalleşme Ölçeği verilerinin yorumlanmasında referans alınan değer aralıkları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Örgütsel Sosyalleşme Ölçeği Verilerinin Yorumlanmasında Referans Alınan Değer Aralıkları.

Ağırlık	Sosyalleşme Düzeyi	Referans Değer Aralığı
1	Hiç Katılmıyorum	1.00 - 1.80
2	Az	1.81 - 2.60
3	Orta Düzeyde	2.61 - 3.40
4	Çok Katılıyorum	3.41 - 4.20
5	Tamamen Katılıyorum	4.21 - 5.00

Ölçekten alınabilecek en düşük puan 24, en yüksek puan ise 120'dir. Ölçekten alınan puanların yükselmesi, öğretmenlerin örgütsel sosyalleşme düzeylerinin arttığı şeklinde yorumlanabilir (Erdoğan ve Dönmez, 2019). Araştırmada verilerin normallik değerlerinin karşılanıp karşılanmadığı çarpıklık (skewness) ve basıklık (curtosis) değerlerine bakılarak belirlenmiştir. Tablo 2 ve Tablo 7 incelendiğinde araştırmanın örneklemin yeterli olup olmadığına karar vermek için KMO ve Bartlett Küresellik Testi yapılmıştır. Aykırı değer analizi için AMOS'da mahalnobis uzaklığı ile p1 ve p2 değerleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda 13 aykırı değer veri setinden çıkarılmıştır. Araştırmada verilerin normal dağılım göstermesi nedeniyle verilerin analizinde parametrik testlerden yararlanılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmada, okulların örgütsel DNA özelliklerine ilişkin öğretmen görüşlerinin ortaya koymak amacıyla toplanan verilerin aritmetik ortalamalarına ve standart sapmalarına bakılmış ve sonuçları Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Okulların örgütsel DNA Özelliklerine İlişkin Analiz Sonuçları

Okul Türü	N	İletişime Açık Okul	Başboş Okul	Girişimci Okul	Bürokratik Okul
İlkokul	Ortalama	4.04	1.84	4.02	1.64
	S.S	.41973	.74021	.63169	.58094
Ortaokul	Ortalama	3.97	2.29	3.75	1.80
	S.S	.49397	.96570	.78032	.71286
Lise	Ortalama	3.98	2.09	4.08	1.60
	S.S	.46193	.68890	.55835	.63968
Toplam	Ortalama	4.01	2.04	3.92	1.70
	S.S	.45350	.85786	.70031	.64387

Tablo12 incelendiğinde ilkokullarda en yüksek ortalamanın iletişime açık örgüt türünde (4.04), ikinci olarak girişimci okul türünde (4.02) çoğunlukla düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Yine ortaokul kademesinde en yüksek ortalama iletişime açık örgüt türünde (3.97), ikinci olarak girişimci okul türünde (3.75) çoğunlukla düzeyinde gerçekleşmiştir. Lise kademesinde en yüksek ortalamanın (4.08) çoğunlukla düzeyinde girişimci okul türünde, ikinci olarak (3.98) çoğunlukla düzeyinde iletişime açık okul türünde gerçekleştiği görülmektedir. Başboş okul türünde en düşük ortalama (1.84) çok nadir düzeyinde ilkokullarda olurken, en yüksek (2.29) çok nadir düzeyinde ortaokullarda tespit edilmiştir. Bürokratik okul türünde en yüksek ortalamanın (1.80) hiçbir zaman düzeyinde ortaokullarda, en düşük (1.60) liselerde olduğu görülmektedir.

Toplam ortalamaya bakıldığında katılımcı algılarının ağırlıklı olarak iletişime açık okul türünde toplandığı görülmektedir.

Araştırmada, Okulların Örgütsel Sosyalleşme düzeylerine ilişkin öğretmen görüşlerinin ortaya koymak amacıyla toplanan verilerin aritmetik ortalamalarına ve standart sapmalarına bakılmış ve sonuçları Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. Okulların Örgütsel Sosyalleşme Düzeylerine İlişkin Analiz Sonuçları

Okul Türü	Ortalama	N	Ss
İlkokul	4.07	198	.44614
Ortaokul	3.97	146	.48779
Lise	4.02	30	.44795
Total	4.03	374	.46395

Tablo 13 incelendiğinde okulların örgütsel sosyalleşme düzeyleri ilkokul kademesinde (4.07) çok katılıyorum düzeyinde, ortaokul kademesinde (3.97) çok katılıyorum düzeyinde ve lise kademesinde (4.02) çok katılıyorum düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Örgütsel sosyalleşme ölçeği toplam puan ortalaması da tüm okul kademelerinde (4.03) çok katılıyorum düzeyindedir. Bütün okul türlerinde öğretmenlerin örgütsel sosyalleşme algı ortalamaları birbirine çok yakın olmakla beraber en yüksek ortalamanın ilkokullarda (4.07) en düşük ortalamanın ise ortaokullarda (3.97) “çok katılıyorum” düzeyinde olduğu görülmektedir.

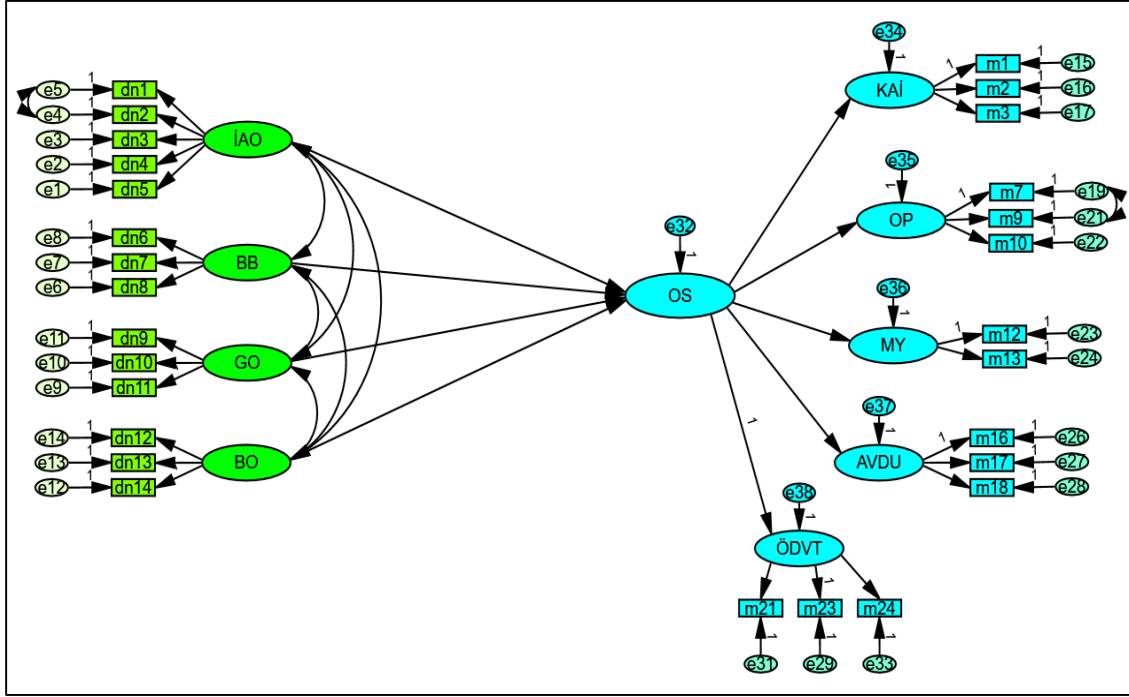
Araştırmada okulların örgütsel DNA özelliklerinin örgütsel sosyalleşme üzerine olası etkisini ortaya koymak için verilerin aritmetik ortalama, standart sapma, güvenilirlik ve Pearson Korelasyon Katsayısına hesaplanmış ve bulgular Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14. Araştırmanın Değişkenlerine Ait Ortalama, Standart Sapma, Güvenirlik ve Korelasyon Değerleri.

Değişkenler	Ortalama	S.H	Cronbach Alfa	1	2	3	4
1. Örgütsel Sosyalleşme	4.03	.464	.91				
2. İletişime Açık Okul	4.01	.454	.87	.494**			
3. Başboş Okul	2.04	.858	.81	-.371**	-.491**		
4. Girişimci Okul	3.91	.700	.80	.416**	.508**	-.564**	
5. Bürokratik Okul	1.70	.644	.66	-.260**	-.392**	.483**	-.508**

Tablo 14 incelendiğinde Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeğinin iletişime “Açık okul” ($\bar{x}$ = 4.01) ve “Girişimci okul” ($\bar{x}$ = 3.91) alt boyutları ile örgütsel sosyalleşme ($\bar{x}$ = 4.03) değişkenine ilişkin ortalamaların “çoğunlukla” düzeyinde olduğu görülmektedir. Buna karşılık Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeğinin “Başboş okul” ($\bar{x}$ = 2.04) alt boyutuna ilişkin ortalamaların “çok nadir” (1.81-2.60), “Bürokratik okul” ($\bar{x}$ = 1.70) boyutuna ilişkin algı ortalamalarının ise “hiçbir zaman” (1.00-1.80) düzeyinde olduğu görülmektedir. Ayrıca Katılımcı algılarına göre tüm değişkenler arasında anlamlı bir ilişki vardır. En yüksek ilişki (r = -.564**) girişimci okul ile başboş okul arasında negatif yönlüdür. Yani katılımcıların girişimci okul algıları yükseldikçe başboş okul algı düzeyleri düşmektedir. En düşük ilişki ise negatif yönlü (r = -.260**) bürokratik okul ile örgütsel sosyalleşme arasındadır. Yani katılımcıların bürokratik algıları düştükçe örgütsel sosyalleşme algıları artmaktadır.

Araştırmada okulların örgütsel DNA özelliklerinin örgütsel sosyalleşme üzerine etkisini belirlemek amacıyla Yapısal Eşitlik Modellerinden (YEM) Yapısal Regresyon Modeli kullanılmıştır. Yapısal Eşitlik Modeli oluşturulduktan sonra uyum iyiliği değerlerine bakılarak çok fazla maddeye regresyon ağırlığı veren ve modelin uyum iyiliği değerlerini bozan (m4, m8, m14 ve m22) maddeler modelden çıkarılmıştır. Model üzerinde modifikasyon düzeltmeleri sonucu test edilecek olan yapısal eşitlik modeli Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Test Edilecek Yapısal Regresyon Modeli

Yapısal eşitlik modellemesinde bir değişkenden diğer değişkene giden oklar regresyon yolunu yani bir değişkenin diğer değişken üzerindeki etkisini gösterir. YEM'de bağımsız değişkenler örgütsel DNA ölçeğinin alt boyutları olan (İletişime Açık Okul, Başıboş Okul, Girişimci Okul ve Bürokratik Okul) dışsal değişken olarak belirlenirken bağımlı değişken ise (Örgütsel Sosyalleşme) içsel değişken olarak belirlenmiştir. Test edilen modelin parametre tahminlerinde maksimum olabilirlik (Maximum Likelihood) yöntemi kullanılmıştır. Şekil 1'de okulların örgütsel DNA özellikleri ile örgütsel sosyalleşme değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla oluşturulan model yapısal eşitlik modellemesiyle gösterilmiştir. Analiz yapılmadan önce modelin uyum iyiliği değerlerine bakılmıştır. Oluşturulan modelin uyum iyiliği değerleri χ^2/df (1.802), RMR (.038), GFI (.90), SRMR (.067), AGFI (.88), CFI (.95) ve NFI (.90) kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmüştür. Oluşturulan model test edilmiş ve modeldeki yolların regresyon ağırlıkları ve anlamlılık değerleri Tablo 15'de verilmiştir.

Tablo 15. Test edilen birinci modele ilişkin regresyon ağırlıkları ve anlamlılık değerleri

			β	Ss	K.O.(t)	P
Örgütsel Sosyalleşme	<---	İletişime Açık Okul	.545	.092	5.902	***
Örgütsel Sosyalleşme	<---	Basıboş Okul	-.037	.053	-.696	.486
Örgütsel Sosyalleşme	<---	Girişimci Okul	.194	.073	2.646	.008
Örgütsel Sosyalleşme	<---	Bürokratik Okul	.141	.098	1.434	.152

Tablo 15 incelendiğinde iletişime açık okul ile örgütsel sosyalleşme ($\beta=.545$; $p=.000<.01$) ve girişimci okul ile örgütsel sosyalleşme ($\beta=.194$; $p=.000<.05$) arasındaki yolların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Yapısal eşitlik modellemesinde anlamsız olan yollar en büyük "p" değerinden başlanarak modelden tek tek çıkarılıp model tekrar test edilir. En büyük "p" olasılık değerine sahip olan başıboş okul ile örgütsel sosyalleşme ($\beta=-.037$; $p=.486$) yolundan başlanarak istatistiksel olarak anlamsız olan bu yol modelden çıkarılarak model tekrar test edilmiştir. Birinci modelin test edilmesinden sonra oluşan analiz sonucuna göre başıboş okulun örgütsel sosyalleşme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Test edilen modele ilişkin bulgular Tablo 16'da verilmiştir

Tablo 16. Test edilen ikinci modele ilişkin regresyon ağırlıkları ve anlamlılık değerleri

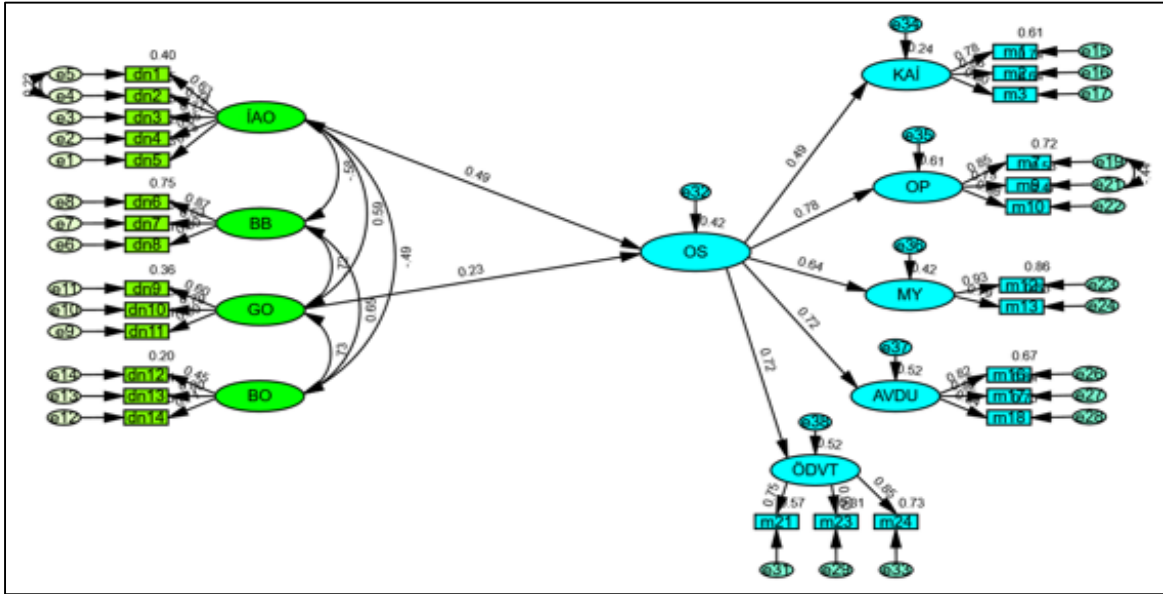
Değişkenler		β	Ss	K.O.(t)	P
Örgütsel Sosyalleşme	<--- İletişime Açık Okul	.557	.091	6.152	***
Örgütsel Sosyalleşme	<--- Girişimci Okul	.211	.069	3.052	.002
Örgütsel Sosyalleşme	<--- Bürokratik Okul	.124	.095	1.312	.190

Tablo 16 incelendiğinde iletişime açık okul ile örgütsel sosyalleşme ($\beta = .557$; $p = .000 < .01$) ve girişimci okul ile örgütsel sosyalleşme ($\beta = .211$; $p = .002 < .05$) arasındaki yolların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Oluşturulan ikinci modelin analiz sonucuna göre bürokratik okulun örgütsel sosyalleşme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. İstatistiksel olarak anlamsız olan bürokratik okul ile örgütsel sosyalleşme ($\beta = .124$; $p = .190$) yolu modelden çıkarılarak model tekrar test edilmiş ve oluşturulan bu üçüncü modele ilişkin bulgular tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17. Test edilen üçüncü modele ilişkin regresyon ağırlıkları ve anlamlılık değerleri

Değişkenler		B	β	Ss	K.O.(t)	P
Örgütsel Sosyalleşme	<--- İletişime Açık Okul	.488	.554	.090	6.131	***
Örgütsel Sosyalleşme	<--- Girişimci Okul	.225	.147	.046	3.171	.002

Yapısal eşitlik modellemesi ile araştırmanın üçüncü problem cümlesine yönelik örgütsel DNA’nın bütün alt boyutlarıyla örgütsel sosyalleşme arasındaki tüm yollar test edilmiştir. Tablo 10 ve Şekil 2 birlikte incelendiğinde iletişime açık okul ile örgütsel sosyalleşme ($\beta = .554$; $p = .000 < .01$) ve girişimci okul ile örgütsel sosyalleşme ($\beta = .147$; $p = .000 < .05$) arasındaki yolların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Modelin r kare değerinin .42 olduğu görülmektedir. Bu değer modelin örgütsel sosyalleşmedeki varyansın yüzde 42’sini açıkladığını göstermektedir.

Şekil 2. Yapısal Regresyon Modeli

Yapısal Eşitlik Modellemesinde modelin kabul edilip kabul edilmeyeceğine karar verilirken kullanılan ölçütlerden birisi de analiz sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleridir. Üçüncü modele ilişkin analiz sonucunda oluşan uyum iyiliği değerleri Tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18 incelendiğinde tüm değerlerin kabul edilebilir uyum iyiliği değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu analiz sonuçlarına göre iletişime açık okul ve girişimci okulun örgütsel sosyalleşme üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Modele ilişkin varyans analizi sonuçları Tablo 19’da verilmiştir.

Tablo 18.Üçüncü regresyon modeline ilişkin uyum iyiliği değerleri

Uyum İndeksleri	Kabul Edilebilir Uyum	İyi Uyum	Elde Edilen Uyum İyiliği Değerleri
p*	$05 < p \leq 1.00$	$.01 \leq p \leq .05$	.000
χ^2/df	$2 \leq \chi^2/sd \leq 5$	$0 \leq \chi^2/sd < 2$	602.4187/335=1.798
RMSEA	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	$0 \leq RMSEA < 0.05$	.046
RMR	$0.05 \leq RMR \leq 0.08$	$0 \leq RMR < 0.05$	.038
SRMR	$0.05 \leq SRMR \leq 0.08$	$0 \leq SRMR < 0.05$	.032
GFI	$0.85 \leq GFI < 0.89$	$0.90 \leq GFI \leq 1.00$	.90
AGFI	$0.85 \leq AGFI < 0.89$	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$	.88
CFI	$0.95 \leq CFI < 0.97$	$0.97 \leq CFI \leq 1.00$	.95
NFI	$0.90 \leq NFI < 0.94$	$0.95 \leq NFI \leq 1.00$	.90

Tablo 19. Modelin Varyans Analizi Sonuçları

	Değişkenler	Tahmin	S.H.	K.R.	P
Örgütsel Sosyalleşme	<--- İletişime Açık Okul	-.554	.090	-6.131	***
Örgütsel Sosyalleşme	<--- Girişimci Okul	-.147	.046	-3.171	.002
KAİ	<--- OS	.526	.073	7.217	***
OP	<--- OS	1.001	.097	10.345	***
MY	<--- OS	1.128	.119	9.477	***
AVDU	<--- OS	.931	.094	9.879	***
ÖDVT	<--- OS	1.000			
DNA5	<--- İAO	1.000			
DNA4	<--- İAO	1.297	.084	15.389	***
DNA3	<--- İAO	1.059	.075	14.127	***
DNA2	<--- İAO	.989	.073	13.556	***
DNA1	<--- İAO	.806	.070	11.515	***
DNA8	<--- BB	1.000			
DNA7	<--- BB	.994	.074	13.414	***
DNA6	<--- BB	.988	.048	20.448	***
DNA11	<--- GO	1.000			
DNA10	<--- GO	.925	.053	17.581	***
DNA9	<--- GO	.726	.059	12.281	***
DNA14	<--- BO	1.000			
DNA13	<--- BO	1.353	.115	11.820	***
DNA12	<--- BO	.895	.118	7.610	***
S1	<--- KAİ	1.000			
S2	<--- KAİ	1.071	.067	15.918	***
S3	<--- KAİ	1.020	.066	15.346	***
S7	<--- OP	1.000			
S9	<--- OP	.997	.086	11.555	***
S10	<--- OP	.795	.073	10.847	***
S12	<--- MY	1.000			
S13	<--- MY	.913	.072	12.758	***
S16	<--- AVDU	1.000			
S17	<--- AVDU	1.126	.055	20.387	***
S18	<--- AVDU	1.041	.056	18.634	***
S23	<--- ÖDVT	1.000			
S21	<--- ÖDVT	.704	.041	17.173	***
S24	<--- ÖDVT	.901	.044	20.289	***

Yapısal eşitlik modellemesi için bağımsız değişkenler arasındaki kovaryans değerleri ve bu değişkenlerin açıkladığı varyans değerleri kontrol edilmiştir. Araştırmanın modeli için varyans analiz sonuçları tablosunda

yer alan p sütunundaki “****”sembolü 0.01 den küçük anlamlılık değerini göstermektedir. Tahmin sonuçlarına bakıldığında tüm parametrelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada Kahramanmaraş merkez ilçelerinde görev yapan öğretmen ve yönetici görüşlerine göre okulların örgütsel DNA profilleriyle örgütsel sosyalleşme düzeylerini belirleyerek, okulların örgütsel DNA özelliklerinin örgüt sosyalleşmesine olası etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeğinin iletişime açık ve girişimci okul alt boyutuna yönelik algılarının “Çoğunlukla” düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Öğretmen algılarının okulların başıboş ve bürokratik örgüt alt boyutu algılarının “çok nadir” düzeyinde gerçekleştiği ve okullarını düşük seviyede başıboş ve bürokratik olarak algıladıkları tespit edilmiştir. Bu değerler neticesinde, öğretmen algılarına göre okulların örgütsel DNA özelliklerinin ağırlıklı olarak iletişime açık okul türünde toplandığı sonucuna ulaşılmıştır. Örgüt DNA’sı yapı taşlarının iyi veya kötü dizilimi sonucu literatürde dört sağlıklı üç sağlıklı örgüt tipi belirtilmiştir. Örgüt türlerinden esnek, askeri ve tam zamanında örgütler sağlıklı; gelişigüzel - başıboş, yönetim ağırlıklı - bürokratik, pasif saldırgan ve fazla büyümüş örgüt tipleri ise sağlıklı örgüt tipleri arasında sınıflandırılmıştır (Aguirre vd., 2005; Kahraman, 2019). Nacar’ın 2021 yılında yapmış olduğu çalışmada on beş okulun iletişime açık, on üç okulun ise girişimci okul özelliklerine sahip olduğu, öğretmenlerin okulların bürokratik ve başıboş özelliklerine ilişkin algılarının ise düşük düzeyde olduğu tespiti yapılmış ve okulların ağırlıklı olarak sağlıklı örgüt tipine sahip olduğu belirtilmiştir. İlgili literatürde bu bulguyu destekler nitelikte başka çalışmalarında olduğu görülmektedir. Çandır (2005), Çetin (2014), Bostancı, Akçadağ, Kahraman ve Tosun (2016); Bostancı, Çelik, Kahraman (2017), Tosun ve Bostancı (2019) ve Kahraman (2019) yapmış oldukları çalışmalarda okulların örgütsel profillerinin sağlıklı örgüt profilinde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu bilgiler ışığında öğretmen algılarına göre, okulların ağırlıklı olarak sağlıklı örgüt profiline sahip olduğu söylenebilir.

Örgütsel Sosyalleşme Ölçeği için toplanan veriler analiz edildiğinde öğretmen algılarına göre örgütsel sosyalleşme düzeylerinin yüksek düzeyde örgütsel sosyalleşme algısına sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Erdoğan (2012), Demirel (2014), Andur (2014), Demirhan (2015), Dönmez (2016)’de yapmış oldukları çalışmalarda öğretmenlerin örgütsel sosyalleşme düzeylerini yüksek düzeyde olduğunu bulmuşlardır. Yapılan bu çalışmanın bulguları ile sayılan çalışmaların bulguları örtüşmekte ve bulguları desteklemektedir. Araştırmada, bağımsız değişken olan okulların örgütsel DNA özelliklerinin bağımlı değişkene yani okulların örgütsel sosyalleşme düzeylerine etkisini tespit amacıyla yapısal regresyon modeli kullanılmış ve iletişime açık ve girişimci örgüt özelliklerinin örgüt sosyalleşmesi üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Okulların Örgütsel DNA Özellikleri Ölçeğinin alt boyutlarından “iletime açık okul” ve “girişimci okul” algıları yükselirken, örgütsel sosyalleşme algıları da yükselmektedir. Memduhoğlu’na (2008) göre başarılı bir örgütsel sosyalleşme sürecinde örgütteki paydaşların sosyolojik, psikolojik, ekonomik gereksinimleri karşılamalı ve bu paydaşların kendilerini gerçekleştirmeleri için imkânlar sunulmalıdır. Süral Özer, Topaloğlu ve Özmen (2013) yapmış oldukları çalışmada, çalışanlarda var olan psikolojik sermaye birikiminin iş doyumunu geliştirici etkisi, destekleyici örgüt ikliminin daha pozitif algılandığı koşullarda daha yüksek olduğu ve iş doyumunun en güçlü olduğu zaman, psikolojik sermayenin ve destekleyici örgüt iklimi algılarının güçlü olduğu zamandır sonucuna ulaşmışlardır. Okullar takım çalışmasına uygun çalışma yapmak isteyen bireyler için cazibe merkezidir denilebilir (Bostancı vd., 2016; Neilson, Pasternack ve Mendes, 2004; Neilson, Pasternack, Mendes ve Tan, 2004; Rashid ve Chalab, 2007). Bu okullar teknik, yönetsel ve kurumsal açıdan ahenk içerisindedir ve gerekli ihtiyaçlarını karşılamada zorluk çekmezken, çevrenin yıkıcı etkilerine karşı çabuk reaksiyon göstererek bunlarla başa çıkmanın yollarını hızlı keşfeder ve enerjisini amaçlarını gerçekleştirme yönünde harcar (Tarter vd., 1990; Nacar, 2021). İletişime açık ve girişimci okullar kurum içi, kurum dışı, ister kurumsal ister bireysel faaliyetlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği gibi, dış paydaşlarıyla olan ilişkilerini de uyum içinde yürütür (Licata ve Harper, 2001). Ünal (2003) yapmış olduğu çalışmada, öğretmenlerin kurumlarında bilgi ve becerilerini kullanma ve geliştirme fırsat ve imkân bulduklarında işlerine karşı olan olumlu tutumlarının arttığını ve çalışmalarının takdir gördüğüne ve değerinin bilindiğine yönelik olumlu düşünceleri arttıkça işlerine karşı olan olumlu tutumları artmakta olduğunu tespit etmiştir. Demirel’e (2014) göre, öğretmenlerin örgütsel sosyalleşme ve özdeşleşme düzeyleri arttıkça birlikte çalışma yeterliklerinin de artacağını söylemek mümkündür. Kartal’a (2008) göre, çalışanlar arasındaki iletişim örgütsel motivasyonda olduğu gibi, sosyalleşme düzeyini anlamada da bir kriterdir.

Sağlıklı örgütler özellikle girişimci ve iletişime açık örgüt türlerinin yapısında, örgütte bulunmaktan zevk alan ve örgütte kalma eğilimi yüksek çalışanlar bulunur. Bu tip örgütlerde işbirliği ve örgüte bağlılık, itibar, güven ve ilişkilere dayalı bir yapı oldukça yüksektir. Diğer yandan örgütsel sosyalleşmenin literatürde geçen diğer bir belirtisi ise örgütsel bağlılık ve özdeşlemedir. Örgütsel özdeşleşme, alan yazında çoğu zaman örgütsel bağlılık kavramının yerine kullanılmakla beraber, bazı araştırmacılar özdeşleşmeyi, bağlılık kavramının bir unsuru olarak ifade ederken bazı araştırmacılar ise aynı anlama geldiğini ifade etmektedirler (Çakınberk, Derin ve Demirel, 2011). Örgütsel bağlılık, çalışanın örgütün amaç ve değerlerini kabul etmesi, örgütün amaçlarına ulaşması için bireysel çaba sarf etmesi ve kurumda kalma ve üyeliğini devam ettirme yönünde yüksek derecede istek duymasıdır. Örgütsel bağlılığın en belirgin özellikleri sayılırken şu öğelere dikkat çekilmiştir. Örgütün amaç ve değerlerine karşı gönülden inanış ve kabulleniş, örgüt adına her şeyini ortaya koymaya gönüllü olma ve son olarak da örgütün bir üyesi olarak kalma noktasında güçlü bir irade gösterme durumudur denilebilir (Swales, 2002; Durna ve Eren, 2005). Bu bağlamda Nartgün ve Demirel (2016), öğretmenlerin sosyalleşme düzeyi arttıkça özdeşleşme düzeyi ve birlikte çalışma yeterliklerinin arttığı tespitini yapmışlardır. Andur'un (2014), öğretmenlerin örgütsel sosyalleşme ve örgütsel bağlılığa ilişkin yapmış olduğu çalışmada öğretmenlerin örgütsel sosyalleşmeleri ile örgütsel bağlılıkları arasında, örgütsel sosyalleşme düzeyinde meydana gelen artışa karşılık örgütsel bağlılık ve tüm alt boyutlarında da artış olduğunu gözlemlemiştir. Örnek verilen çalışmaların iletişime açık ve girişimci örgüt türlerinin barındırdığı yapısal özellikleri, örgütsel sosyalleşme çıktıları bağlamında bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde niteliklerin örtüştüğü ve değişkenler arasındaki pozitif yönlü anlamlı ilişkiyi yani araştırmanın bulgularını desteklediği görülmektedir.

Kaynaklar

- Aguirre, D., Howell, L. W., Kletter, D. B., & Neilson, G. (2005). A Global checkup: diagnosing the health of today's organisations. Booz Allen Hamilton amah, E. & Baridam, D.(2012) Adaptability and Organizational effectiveness. A study of the Nigerian banking industry. *International Journal of Business Management Tomorrow*, 2(3), 122-131.
- Akdur, R. (2003). *Sağlık ocağı hizmetlerinde izleme değerlendirme ve eğitim kılavuzu*. Onur Matbaacılık.
- Andur, A. (2014). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel sosyalleşme ve örgütsel bağlılığa ilişkin algılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi (Manisa İli Örneği)*[Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ege Üniversitesi.
- Aytaç, Ö. (2004). Örgütler: Sosyolojik bir perspektif. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 189-217.
- Baş, T. (2013). *Anket*. Seçkin Yayınları.
- Balcı, A. (2000). *Örgütsel sosyalleşme kuram strateji ve taktikler*, Pegem Yayıncılık.
- Ball, R. J. (1997). *DNA Leadership through, the goals institute*. Reston VA.
- Bancar, A. (2016). *Örgüt DNA'sı*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Baransel, A. (1979). *Çağdaş yönetim düşüncesinin evrimi, klasik ve neo-klasik yönetim ve örgüt teorileri*. İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü 30. Yıl Yayınları.
- Bostancı, A. B., Akçadağ, T., Kahraman, Ü., & Tosun, A. (2016). Okulların DNA profili ile okul içi politik davranışlar arasındaki ilişki. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 5693-5705.
- Bostancı, A. B., Çelik, K., & Kahraman, Ü. (2017). Okulların DNA profilleri ile öğretmenlerin psikolojik sermayeleri arasındaki ilişki. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 140-156.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2019). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Çakınberk, A., Derin, N., & Demirel, T. E. (2011). Örgütsel özdeşleşmenin örgütsel bağlılıkla biçimlenmesi: Malatya ve tunceli özel eğitim kurumları örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 89-121.
- Can, H., Azizoğlu, Ö. A., & Aydın E. M. (2011). *Organizasyon ve yönetim*. Siyasal Kitabevi.
- Çandır, E. (2005). *Örgütsel DNA ve bir uygulama*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Uludağ Üniversitesi.
- Çeliköz, M., & Erişen, Y. (2017). EPÖ Alanında görev yapan eğitim bilimcilerin yapılandırmacılık uygulamalarıyla ilgili görüşleri. *International Online Journal of Educational Sciences*, 9(3), 1-17.

- Çetin, R. B. (2014). *Okul DNA'sı metaforunun çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Sütçü İmam Üniversitesi.
- Çetin, R. B., & Döş, İ. (2014). Örgüt DNA'sı ölçeğinin geliştirilmesi ve MEB üzerine bir tarama çalışması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 560-575.
- Demirer, S. (2014). *Öğretmenlerin örgütsel sosyalleşme ve özdeşleşme düzeyleri ile birlikte çalışma yeterlikleri arasındaki ilişki*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Demirkanat, M. (2015). İlköğretim okul yöneticilerinin örgütsel sosyalleşme düzeyleri [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Dönmez, E. (2016). Örgütsel sosyalleşme ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişki. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Pamukkale Üniversitesi.
- Durna, U., & Eren, V. (2005). Üç bağlılık unsuru ekseninde örgütsel bağlılık. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 210-219.
- Erdoğan, U. (2012). *İlköğretim okulu sınıf ve branş öğretmenlerinin örgütsel sosyalleşme düzeyleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Erdoğan, U., & Dönmez, B. (2019). Öğretmenlerin örgütsel sosyalleşme düzeylerini belirlemeye yönelik bir ölçek çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 288-302.
- Ertekin, İ. (2017). Klasik örgüt kuramları. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 64 -73
- Gündüz, H. B., Beşoluk, Ş., & Önder, İ. (2011). Karmaşık sistemlerde liderlik bakışıyla: DNA liderlik. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 520-544.
- Kahraman, Ü. (2019). Okul yöneticilerinin yönetim tarzı, örgüt DNA'sı ve örgütsel değişimin okullardaki korku kültürüne etkisi [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Pamukkale Üniversitesi.
- Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kartal, S. (2008). Eğitim çalışanlarının örgütsel sosyalleşmelerinde ilköğretim okulu yöneticilerinin katkıları ve iki örnek olay. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15), 75-88.
- Licata, J. W., & Harper, G. W. (2001). Organizational health and robust school vision. *Educational Administration Quarterly*, 37(1), 5-26.
- Memduhoğlu, H. B. (2008). Örgütsel sosyalleşme ve Türk eğitim sisteminde örgütsel sosyalleşme süreci. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 137-153.
- Nacar, D. & Demirtaş, Z. (2021). Okulların örgütsel DNA özellikleri ölçeğinin geliştirilmesi çalışması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(44), 7594-7615.
- Nacar, D. (2021). Okulların örgütsel DNA özelliklerinin, öğretmenlerin bürokratik eğilim ve gücün yönetsel kullanım algıları üzerindeki etkileri [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Fırat Üniversitesi.
- Nartgün Sezgin, Ş., & Demirer, S. (2016). Öğretmenlerin örgütsel sosyalleşme ve özdeşleşme düzeyleri ile birlikte çalışma yeterlikleri arasındaki ilişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 237-269.
- Neilson, G. L., Pasternack, B. A., & Mendes, D. (2004). The 7 types of organizational DNA. *Strategy+Business*, (35), 95-103.
- Neilson, G. L., Pasternack, B., Mendes, D., & Tan, E. (2004, February 4). *Profiles in organizational DNA research and remedies*. Strategy+Business.
- Onay, M., & Ergüden, S. (2012). Yeni bir metafor: Kurum DNA'sı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 203-212.
- Rashid, S. A. R., & Chalab, I. D. (2007). The influence of organizational DNA on innovation performance: An empirical study in a sample of Iraqi industrial organizations. *AL-Qadisiya Journal For Administrative and Economic Sciences*, 9(4), 9-22.
- Schein, E. H. (1992). *Organizational culture and leadership*. Jossey-Bass Publishers.
- Silahlı, M. (2005). *Sosyal psikoloji davranış bilimi*. Seçkin Yayıncılık.
- Süral Özer, P., Topaloğlu, T., & Timur Canday Özmen, Ö. N. (2013). Destekleyici örgüt ikliminin, psikolojik sermaye ile iş doyumu ilişkisinde düzenleyici etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 437-447.
- Swales, S. (2002). Organizational commitment: a critique of the construct and measures. *International Journal of Management Reviews*, 4(2), 155-178.
- Şişman, M. (2014). *Örgütler ve kültürler*. Pegem Akademi.
- Tarter, C. J., Hoy, W. K., & Kottkamp, R. B. (1990). School health and Organizational commitment. *Journal of Research and Development in Education*, 23(4), 236-242
- Tosun, A., & Bostancı, A. B. (2019). Okulların DNA profilleri ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişki. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 1115-1127.

- Ünal, Z. (2003). Öğretmenlerde iş doyumu ve örgütsel vatandaşlık [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Trowler, P., & Knight, P. (1999). Organizational socialization and induction in universities: Re conceptualizing theory and practice. *Higher Education*, 37(2), 177-195.
- Yıldız, K. (2012). İlköğretim okulu yöneticilerinin örgütsel sosyalleşme sürecinde sosyalleştirme stratejilerini kullanma düzeyleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 333-355.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun tarih 13.11.2020 sayı 9 ve karar 2020-32 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

ÇAĞDAŞ SANAT/TASARIMDA FORM

Form in Contemporary Art/Design

Berna KARAÇALI¹

¹Doç. Dr., İstanbul Topkapı Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İstanbul, bernakaracali@gmail.com, orcid.org/0000-0001-5418-9687

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
18.11.2023
Kabul/Accepted:
23.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1392785

Anahtar Kelimeler

Çağdaş Sanat/Tasarım, Form,
Görsel Dil, Anlam,
Disiplinler Arasılık

Keywords

Contemporary Art/Design,
Form, Visual Language,
Meaning, Interdisciplinarity

ÖZ

Sanat/tasarım nesnesinin sunduğu bütünlüğün dilini çözümlmeye giriştiğimizde karmaşık bağlantılarla karşılaşırız. Bu karmaşık bağlantıları düzenleyip işleyen görsel dile özgü kurallar sanat/tasarım düşüncesini maddi olana, sanat/tasarım nesnesine dönüştürür. Form, bu bağlamda sanat/tasarım düşüncesinin temel gösterenlerinden biridir. En yalın anlatımıyla sınır çizerek yüzeyi ya da hacmi tanımlı kılarken; düşüncenin, fikrin ya da anlamın inşası söz konusu edildiğinde sanat/tasarımın dair görsel dilin katmanlarında bu genellemeye indirgenemeyecek kadar derinlikli bir olgudur. Bir anlamda; sanatın uzlaşmaya yanaşmayan, tasarımın uzlaşma taraftarı perspektifinin sınırlarını belirleyen boyutlar ve disiplinler arası bir olgudur. Mimariden moda, sinemadan resme, grafikten animasyona, heykelden endüstriyel tasarıma, seramikten geleneksel sanatlara sanat/tasarımın kapsadığı tüm alanların ortak paydasında anlamın gösterenlerinden biri olarak konumlanır. Form olgusunu merkeze alarak anlamaya çalışan bu araştırma çağdaş sanat/tasarım odağında Form'un derinlikli katmanlarında gezinerek düşüncenin taşıyıcısı ya da göstereni olarak Form'a odaklanır. Çağdaş sanat/tasarım alanında Form bağlamında öne çıkan seçilmiş yapıtlar üzerinden Form'u okumayı önerir. Form'un söylediklerini seslendirerek Form bilincine varmayı dener. Form'un çağdaş sanat/tasarım alanında gözlemlenen baskın vurgusu ve bunu anlamlandırma çabası araştırmanın gündeme taşınmasının temel nedeni olurken sanat/tasarımın geleceğinde de bu vurgunun farklı biçimlerde ve yeni önerilerle varlığını koruyacağı açıktır.

ABSTRACT

When we attempt to decipher the language of the integrity presented by an art/design object, we encounter complex connections. The rules particular to the visual language that regulate and process these complex connections transform the idea of art/design into something tangible, the object of art/design. In this context, form is one of the fundamental indicators of the art/design idea. While in its plainest expression, it defines the surface or volume by drawing boundaries, when the construction of a thought, idea or meaning comes into question, art/design is a phenomenon so profound that it cannot be stripped down to such a generalization amongst the layers of visual language. In a sense, it is an inter-dimensional and interdisciplinary phenomenon that does not lend itself to reconciliation, and is one that determines the boundaries of reconciliatory perspective of design. It is positioned as one of the indicators of sense in the common ground of all domains covered by art/design, from architecture to fashion, from cinema to painting, from graphics to animation, from sculpture to industrial design, from ceramics to traditional arts. This study, which strives to understand the notion of form by putting it at the center, focuses on Form by wandering about its recondite layers as a carrier or indicant of thought. It recommends reading Form through selected works that come to the fore in the context of Form in the field of Contemporary art/design. This study strives to become conscious of Form by giving voice to what Form has to say. While the dominant emphasis of Form in contemporary art/design and the effort to attach meaning to that is the basis of bringing this study up to the agenda, it is obvious that this emphasis will continue to bear its existence in different manners and through new suggestions in the future of art/design.

Atıf/Citation: Karaçalı, B. (2024). Çağdaş Sanat/Tasarımda Form. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 97-114.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Berna KARAÇALI, bernakaracali@gmail.com

1. Giriş

Sanat/tasarım alanlarına özgü dilin temel paradigmalarından biri olarak Form'u tartışmaya açan bu araştırma "Form nedir?" sorusuna kolektif bilincin, algının, duyumsamanın yarattığı bir bütünün sınırlarından bakmayı önerir. Geçmiş ve şimdi aralığında sanat/tasarım pratiklerinde düşüncenin ya da fikrin inşa edilmesi süreçleri sürekli aşılmış ve evrilmiştir. 'Yeni' olanın arka planda tutunduğu tarihsel, kültürel çeşitliliğin ve karmaşıklığın ardında insanın görme, düşünme, söyleme ve yapma biçimlerine bağlı kalarak dönüşen ortak bir nitelik ortaya koyabiliriz. Bu ortak nitelik sanat/tasarım alanları söz konusu edildiğinde kendine özgü dilin yadsınamaz varlığı olacaktır. Araştırma kapsamında, görsel sanat/tasarım alanlarının kendine özgü olduğunu tartışabileceğimiz çıkış noktası, görsel dilin bütününden ziyade bu dil özelinde belirgin kılınacak bir unsur olarak Form olgusunu öne alma çabasıdır. Elbette görsel dil ve algının geniş çerçevesi bu incelemenin arka planında varlığını büyük ölçüde hissettiriyor olacaktır.

Form'u görsel dil ve algı bağlamında çözümleyerek sanat/tasarım alanını görünür kılmayı denemek zihinsel bir yaklaşımla belirli ilkeleri ve ilişkileri gözlemlemek anlamına gelir. Bu bağlamda açık kurallardan bahsedemeyeceğimiz ve genelde yorum bilgisi olarak yaklaşabileceğimiz sanat/tasarım alanlarına özgü görsel dili tercüme etmek çok boyutlu ve disiplinler arası bir bakış açısı kurgulamayı gerektirir. Herhangi bir sanat/tasarım nesnesinin sunduğu bütünlüğün içinde beliren form ya da formlar düşüncenin taşıyıcısı ve göstereni olarak görsel dilin önemli araçlarıdır. Form bir gösteren olarak algıyı manipüle eden soyut bir imgedir aynı zamanda. Formun yaslandığı bu soyutluğun temelleri en derinlerde geometriye tutunur. "Anlam, anlatım ve kapsam yönünden tümüyle DOĞANIN GEOMETRİSİNE bağlı olduğu kesinlik kazanan şekillendirilmiş semboller" (Ersoy, 1990:70) farklı kültür, çağ ve uygarlıklarda stilize edilerek ortak hafızanın oluşmasını ve aktarılmasını sağlayan araçlar olmuşlardır. "Düşünceyi, düşüncenin üç büyük formunu, sanat, bilim ve felsefeyi tanımlayan şey, her zaman kaosla kapışmak, bir düzlem çekmek, kaosun üzerine bir düzlem çekmektir." (Deleuze 1993:176) Deleuze'e atıfla insanın kaosla mücadelesi felsefe, bilim ve sanatın temel kaynağı olurken "kare ilk kaosu dört unsura indirger: Toprak, su, hava, ateş." (Göle, 2000:10) Temel geometrik formlardan kare ile birlikte, daire "antik çağlardan bu yana, baş ve sonu belli olmayan özelliği ve dairesel hareketlerde gözlenen sürekli bir akışı sağladığından bir ZAMAN SEMBOLÜ" (Ersoy, 1990:71) olarak sonsuz döngüyü ve üçgen "... sağlamlık, denge ve özellikle yükseliş" i (Ersoy, 1990:77) simgeler. Burada ortak hafızanın soyut dili harekete geçer, düşünceler çeşitlenir, birikir ve kolektif bilince kazınır. Kolektif bilinç; kodlar, semboller, simgeler ve diğer tüm kültürel örüntülerle birlikte geçmiş ve bugün arasında sağlam bir köprü kurar. Yalınlık ve işlevselliğe dayanan yaklaşımıyla modern avangart tutumun mimarlık alanında önemli temsilcilerinden biri kabul edilen İsviçre asıllı Fransız mimar Le Corbusier de geometriyi temel bir dayanak olarak görür. "Geometri temeldir... O aynı zamanda, mükemmeli ve tanrısali ifade eden, üzerine yapılandırdığımız sembollerin somut bazıdır." (Soygeniş, 2015:42) Sanat, felsefe ve bilim bu somut kaynağı kullanıp evrilirken düşünceyi ve insanı dönüştürür. Geometrinin ürettiği soyut dile tutunarak varlık gösteren Form; bu bağlamda Antik Çağlardan bugüne ortak hafızada biriktirdiklerinden beslenerek farklı periyotlarda farklı biçimlerde sanatın gündeminde olmuştur. İncelemenin odağı modern ve sonrası dönem ile sınırlandırıldığı için metnin bütününde modern ve çağdaş bağlamda Form olgusu gündeme taşınarak güncel olan üzerinden bir değerlendirme sunulacaktır.

Özetle; bu araştırma temelde sanat/tasarım alanında Form bağlamında, görünürlüğün ardında yatan anlamı sorgulayarak Form üzerine düşünür. Sanat/tasarım bağlamında üretim söz konusu edildiğinde Form nasıl kavramsallaşır? problemini çağdaş sanat/tasarım ortamından seçilmiş yapıtlar üstünden ele alıp, kazıyarak Form adına içeriden bir okuma önerir. Bu noktada; belli zorluklar taşıyan bu okumayı sistemli kılabilme adına sanat/tasarım alanının disiplinler arası bütünselliğinde farklı kanalları kategorize eden özel bağlamlar arandı. Formun görünürlüğü ve ardındaki düşünceyi tartışan "Kavram ve Form", düşüncenin dolaştığı ve inşa edildiği yer olarak "Mekân ve Form", beden dönüşümüne zemin hazırlayan niteliğiyle "Beden ve Form" ile malzemenin özgürleştirilen bağlamıyla "Malzeme ve Form" başlıkları genel bir Form algısı inşa edebileceğimiz özel bölümler olarak belirlendi. Böylelikle; kavram, mekân, beden ve malzeme bağlamında Formu gündeme taşıyan çağdaş üretimler üzerinden yapılacak genel okumanın çerçevesi belirlenmiş oldu. Form üzerinden konuşan yapıtlar ve tasarım nesnelere seslendirilirken ortak sözün ne olduğunu belirlemek hedeflendi.

Form ve görsel dil sorunsalını ele aldığımızda; öncelikle, sanat/tasarım bütünlüğünde varlık gösteren tüm alanların 'uygulama/pratik' ve 'teori/kuram'ın ortak paydasında işlediğini elden bırakmamak gerekir. Modern sanatla gelişen ve çağdaş sanatın kimliğini oluşturan şeyin kendisi kuram ve sanatın iç içeliği olgusudur.

(Erzen, 2004) Modern bağlamda sanat/tasarım düşüncesini seslendiren önemli unsurlardan form ve kavram ilişkisini bir üst dil olarak belirleyip kavramsal bir eleman olarak çağdaş bağlamıyla Form'a odaklanıp bu olguyu öncelikle kavram-form boyutuyla düşünmeye başlayalım.

2. Kavram ve Form

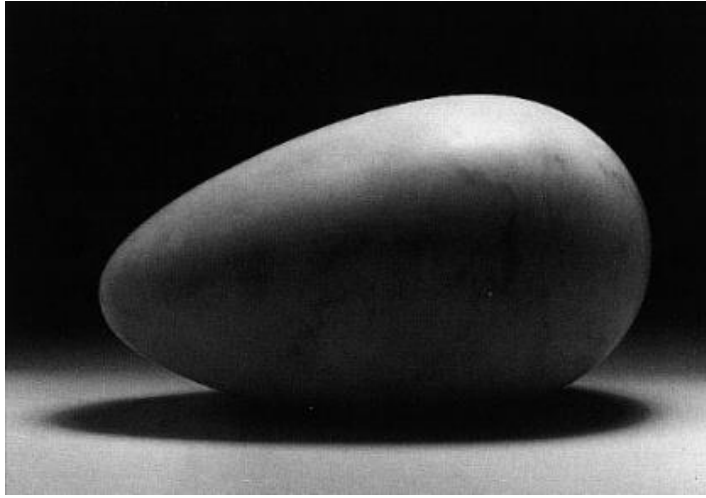
Sanatın tüm zihinsel ve biçimsel katmanları insana dairdir. Sanat; bilim ve felsefeyle birlikte insanın anlam arayışının kaynağı ve sorgusunun sürdüğü temel ortamı oluşturur. Bu topyekûn zeminde sanat/tasarımın tüm biçimleri çağlar boyunca değişen paradigmalarda işleyip dönüşmüştür. Değişen düşünceye bağlı olarak dönüşen üretim biçimleri sanat/tasarım alanlarını organik sorgu alanları olarak yaşatmaktadır. Burada dönüşüm vardır; düşünceler, kavramlar, renkler, biçimler, formlar sürekli bir dönüşüm ve etkileşimin sınırında hareket halindedir. Düşünce ve fikrin gösterildiği sanat/tasarım alanları ortak kültürel kodları, sembolleri, kavramları araç olarak kullanan sonsuz alternatifler sunan bir evren olarak da görülebilir. Zamana, belleğe, sembollere, kodlara ve diğer kültürel örüntülere bağlı kalarak dönüşen sanat/tasarım düşüncesi sonu gelmez yer değiştirmelerle, sonsuz bir süreklilik içinde farklı dönemlerde farklı biçimlerde gösterimdedir. Bu gösterimin kaynağında işleyen görsel dilin tüm unsurları gibi Form ve ardındaki kavram ilişkisi de modern düşünceyle keskin bir viraja girmiştir. Tam bu noktada ardında bıraktıklarını geçersiz kılan temel nitelik, görsel dilin soyutluğu içinde Form'un anlamın taşıyıcısı olarak baskın hale gelmesi olmuştur. Bundan böyle Form ve onun kavramsal boyutu görsel düşüncenin ve dilin göstereni konumundadır. Form kavramdır, kavram Form'dur.

Görsel dil bağlamında, modernizmden itibaren kavramsallaşan soyutlamanın şifreleri nelerdir? Form bu bağlamda sanat/tasarım düşüncesini nasıl eşeler? Bu ve benzeri sorulara cevap ararken, zihinsel kökenlerden önce Form'u ortaya koyan modern biçimsel kökenlerin izini Paul Cezanne'da görebiliriz. "Doğadan seçtiği motifleri kendi öğretisi doğrultusunda "üçgen, kare, silindir" gibi formlara dönüştürerek yorumlayan sanatçının bu sırada form bütünlüğünü parçalayarak onu ancak bir araya geldiğinde bir "anlama" gelecek lekelerle ayırması..." (Sönmez, 2000:34) görme ve algılama bağlamında modern dediğimiz kavramı biçimsel olarak temellendirir. Gerçeklik olgusunun soyut imgeler üzerinden okunmaya başlandığı modern süreçler Analitik Kübizmi tetiklemiş, sanatçı betimlemenin kısıtlarını aşarak sanatı ve kurduğu geometri temelli dili soyut bir kimliğe yatırmıştır. Görme statik/durağan bir çerçeveden kurtularak süreklendirilen/zamana bağlı değişken bir eylem olarak yorumlanmaya başlamıştır. (Sönmez, 2000:30-35) Soyuta evrilen bağlamın yeni çerçevesinde özgürleşen Form bundan böyle görsel dilin gösteren bağlamında temel argümanı ve düşünceyi taşıyan temel öğelerden biri olarak ortak bilincin köklerinden beslenerek anlamı görünür kılmaktadır. Kavram ve Form ilişkisinin temeli bu olguların ortak hareketinin başladığı yere tutunur. Form zihinsel bir araç olarak soyut kavramsal bir imgedir ve sanat düşüncesini görünür kılmaktadır. Enis Batur'un "Ab Ovo: Geometri, Sanat" isimli kısa metninde "son üç-dört yüzyıl önce varılmış bir eşik" (Batur, 2000:144) olarak nitelendirdiği Robert Fludd'un 1617 tarihli "Koyu Karanlıklar" isimli siyah karesi, betimlemeyi aşarak zihinsel kodlarla inşa edilen kareyi kavram olarak yüceltmıştır. Fludd; Okült felsefe, kozmoloji ve matematik üzerine çalışmalar yürüten bir düşünür olarak kavramsal bir enstrüman olan kareyi yalın bir illüstrasyonla gösterdiğinde tarihsel bağlamda "Kavram ve Form" ilişkisini ilk kez görünür kılmıştır. Fludd'dan üç yüzyıl sonra Kazimir Malevich 1915 tarihli "Siyah Kare" ve "Kırmızı Kare" isimli bilinen yapıtlarıyla, fiziksel gerçeği aşma düşüncesiyle Form'un arkasındaki sembolizmi ve kavramsal düzlemi sanat bağlamında tartışmaya açar. Geleneksel ifadede temsili olana başkaldıran zihinsel yaklaşımın ürettiği soyut geometrik formların ulaştığı sıfır-biçim, Suprematizmi kuramsallaştıran Malevich'in ve ardından gelenlerin savunduğu düşüncenin aktaranı konumundadır. Form; anlamın taşıyıcısı olarak asal formları kullanan Konstrüktivistlerden Paul Klee'ye, Piet Mondrian'dan Ben Nicholson'a, Bauhaus düşüncesinden günümüze evrilerek uzun bir yolculuğun biricik öznesi olmuştur. Bu yolculuğun yönü çağdaş bağlamın sanat/tasarımı manipüle ettiği yeni bir aşamayla kesiştiğinde Form ve kavram kopmaz bir bütünlüğün iç içe geçtiği yeni bir boyut tasarlar. Çağdaş boyutta Form kavramdır, anlamın taşıyıcısı olarak bağımsızlığını ilan etmiş ve görsel dilin kurallarını kendi lehine aşmayı başarmıştır. Bu aşamada, Form adına içerden bir okuma yaparak çağdaş bağlamı temsil eden yapıtlar ve tasarım nesnelerini belirleyip "Kavram ve Form" ilişkisini örnekler üzerinden irdeleyelim.

Sanatçının zihninde modern bağlamda Form'un kökeni nerede konumlanır? Form ve kavram ilişkisini elden bırakmadan evrenin başlangıcı ve insan yaşamının gizemlerine yönelik bir köken aradığımızda kaynak olarak 20. yüzyıl modern heykel sanatının en etkili isimlerinden Constantin Brancusi'nin soyut ve sadelikle karakterize olan öncü kavramsal yapıtlarına odaklanabiliriz. Romanya doğumlu Brancusi'nin bronz, mermer,

taş ve ahşap gibi farklı malzemelerle işlediği soyut form dili sadelikten beslenerek belli bir öze ulaşmaya çabalar. Gerçekçi betimlemeden uzaklaşarak soyut formlar aracılığıyla ortaya koyulmak istenen gerçek anlam ya da öz, yapıtların görünürlüğünde sadeliğe ve sessizliğe yatırılmıştır. Sessizliğin içinde zihinsel katmanları harekete geçiren gizemli yumurta imgesi Brancusi için anlamın kökenini temsil eden kavram yüklü bir Form'dur. 1920 tarihli "Dünyanın Başlangıcı/ Beginning of the World" (Şekil 1) isimli mermerden oyduğu mükemmel oval Form kusursuz güzelliği temsil ederken insanlığın kökenlerine ve gizlerine göndermeler yapar. Ait olduğumuz kaynak nedir? nereden geliyoruz? ve benzeri sorular felsefenin başladığı yerdir. Kavramlarla işleyen felsefenin sınırlarını çizdiği bu düşünsel evren modern sanatçının zihinsel etkinliğiyle ilişkilendirilmiş, felsefe ve sanat ortaklığında düşüncenin çıktısı Form'la belgelenmiş, bir anlamda kavram sanatçı tarafından Form'a gömülmüştür. Brancusi, evrensel bir kült olan yumurtayı anlam yüklü bir Form olarak araçsallaştırırken estetik bağlamda mükemmel olanı simgeleyen görsel bir unsur olarak işlemiştir. Doğa, insan, evren ve yaşamın dinamizmi Brancusi'nin seçtiği bu etkileyici imge aracılığıyla izleyicinin zihninde tanıdık çağrışımlar üreterek çoğalır, tıpkı yumurtadan köklenen yaşam gibi, sürekli evrilen sanat gibi yaşamın dinamik döngüsü Form aracılığıyla anımsatılmaktadır.

Şekil 1. Constantin Brancusi, "Dünyanın Başlangıcı/ Beginning of the World", Mermer, 1920

Mermerin sessizliğine sabitlenen sanatın düşünsel katmanları Brancusi gibi bir öncünün izinde yolculuğunu sürdürecektir. Köken olarak Brancusi'nin sadeleşmiş formlarını anımsatan Çağdaş Sanatın öncülerinden Hint asıllı İngiliz sanatçı Anish Kapoor'un doğurgan Form'ları da insanın kökeni hakkındaki Hindu ve Batı mitlerine tutunarak taşı işler. "Kapoor'un son otuz yıldır yaptığı taş heykellere -mermer, oniks, kaymaktaş, granit, kumtaşı ve başka 'kaya'lardan yaptığı işlere- baktığımızda tarihsel zamanın gerçeklikleri ve felsefeleriyle bağlantılı birçok bakış açısı akla gelir. Bu objeler izleyiciyi, form ve özlerine gömülü zaman gizemlerini üç katmanda düşünmeye çağırır." (Rosenthal, 2013:84) Kapoor'un 2013-2014 yılları arasında Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi'nde gerçekleşen "Anish Kapoor İstanbul'da" başlıklı kapsamlı sergisinin küratörü Norman Rosenthal, seçkideki 'Taş İşleri' kategorisini üç katmanda ele alır. İlki; Kapoor'un geliştirdiği boşluğu imgeleyen özgül soyut formların sanatçının kendini keşif yolculuğunda varlığın kökenini arayışı, ikincisi düşünceyi simgeleyen çağdaş formları ararken Kapoor'un insan eliyle ortaya konan en eski objelerin soyuna tutunarak kökene dönmeyi başarması, üçüncüsü taş'ın katmanlarına tezahür eden yeryüzü oluşumuna gönderme yapan kırıkların, oyukların ve izlerin zamana gönderme yapan çağrışımlarıdır. (Rosenthal, 2013) Bütünüyle zamanlar arası planda işleyen bu özgün Form evreni, Kapoor'un sanatını düşünsel katmanları üst üste yığarak var edilen kavramsal bir düzeye taşımaktadır. 2004 tarihli "İsimsiz/ Untitled" (Şekil 2) adlı mermer yapıtın temsil ettiği doğurganlık, yaşam ve ölüm gibi başlıca temaları işlediği soyut dil aracılığıyla düşünceyi seslendiren Kavram-Form'lar Kapoor'un düşünsel evreninin izdüşümüdür. İzleyici Kapoor'un sunduğu benzersiz Form'lara tutunarak düşünsel boyuta sızar ve kendi arayışının öznesi olur.

Şekil 2. Anish Kapoor, “İsimsiz/ Untitled”, Mermer, 2004

20. yüzyılın en etkili sanatçılarından Richard Serra'nın anıtsal heykelleri kelimelere dökülemeyeni benzer biçimde görünür kılarak Brancusi ve Kapoor'un yaklaşımına yakın durmaktadır. Serra'nın bilinmezliğe dokunan Form'ları kavramın izdüşümü olarak hareket ederken, kurduğu indirgenmiş dil Form'u belirgin kılmaktadır. Form'u göstererek ağırlık kavramı üzerine düşünen Serra "... nesnelere gerçek fiziksel ağırlığı ile bilincin duyumsadığı algısal ya da psikolojik ağırlık" (Shiff, 2000:195) arasındaki zihnin ölçülemez olanla ilişkisini görünür kılmayı sorun eder. Her biri 82 ton ağırlığında, boyutları farklı dört silindirik form ile kurduğu yerleştirme Serra'nın ağırlık kavramının algıdaki bilinmezliğini ve manipülasyonunu çarpıcı şekilde gösterir. "Dört Tur: Eşit Ağırlık, Eşit Olmayan Ölçü/ Four Rounds: Equal Weight, Unequal Measure" (Şekil 3) isimli 2017 tarihli bu işin ortaya koyduğu "imge, salt bir ağırlık değil, öykü şeklinde bir ağırlıktır." (Shiff, 2000:196) Yerleştirmedeki formlar zihinden geçirilen, zihnin dikkatine sunulmuş, algıyı ve kavramı görünür kılan imgelerdir.

Şekil 3. Richard Serra, "Dört Tur: Eşit Ağırlık, Eşit Olmayan Ölçü/ Four Rounds: Equal Weight, Unequal Measure", Dövme Çelik, 2017

Form, tasarım boyutunda gündelik nesne ile ilişkilendiğinde Serra'nın tersine hafifliğe ve harekete göndermeleri olan, aynı zamanda tasarımın aradığı uzlaşma paydasında işlevsel de olabilen bir nesne düşünülebilir mi? İngiliz tasarımcı Thomas Heatherwick'in döner sandalyeleri (Şekil 4) işlevselliğin ötesinde geometri ile kurulan minimalizme yatırılmış heykelleri anımsatır. Heatherwick'in tasarımsal boyutta Form üzerinden kurguladığı döngüsel hareketliliği bu nesne-heykeller üzerinden deneyimleyen kullanıcının devinen bilinci algılanan bu yeni boyutta uzamı ve devinimi fiziksel olarak kavramanın ötesine geçer. Algı ve duyumsamanın yarattığı düşsel izlenimin etkisinde aklın ilerleyişi düşünsel planda sürmektedir. Tasarımın ürettiği bu düşsel kurgunun temel argümanı Form olurken, hareketin yarattığı büyüye sabitlenmiş kullanıcı ya da izleyici çok kanallı bir deneyimin içinde, oyun kurgusunda kışkırtılan bir dolaşımdadır.

Şekil 4. Thomas Heatherwick, “Döner Sandalye/Spun Chair”, Döndürülerek kalıplanmış polietilen plastik, 2010

Hareketin güdümünden kurtulup bir yere sabitlensek... İnsanın yer ile kurduğu ilişkinin sınırlarını çizen mimarlık, kavram ve Form ilişkisini en belirgin kılan alanlardan biridir. Mimarlık özelinde “... algılamalar, duyular, ışık, geometri, devinim vb. görünür olanın ve mekânın ortak dil içinde yer alan yönlerini anlamak hiç de kolay değil.” (De Portzamparc ve Sollers, 2014:95) Tüm zorluğa rağmen ortak belleğin kodlarını kullanan mimarlığın kendine özgü dili içinde Form’un düşünceyle, kavramla ilişkilendiği çok kuvvetli bir yön saptayabiliriz. Mimarının düşünceyle kesiştiği bu yeri belirgin kılmayı başarmış Japon mimar Tadao Ando, minimalist yaklaşımıyla Form’u dile getirir, belki de seslendirir. Modern ve minimalist bir yapı olarak tasarladığı “Işık Kilisesi/ Church of the Light” (Şekil 5) geleneksel fazlalıklardan arındırılmış minimal bir Form olarak maddi olmayana, kavramsal olanı duyumsatmak üzere tasarlanmıştır. Ando, varlığın ve varoluşun felsefi bağlamını mekâna yeniden tanımlar. Yapıya oyduğu haç şeklindeki kanallar aracılığıyla keskin brüt yapıyı ışıkla keserek yalın ve sade bir dil üretir. Yapı işlevini taşıdığı manevi boyutu ve bu boyuta yaslanan düşünceyi göstermekle kalmaz, ışığa ve minimal Form diline tutunarak uhrevi olana yaklaşır.

Şekil 5. Tadao Ando, “Işık Kilisesi/Church of the Light”, 1989, Japonya.

Buraya kadar ele aldığımız yapıtların kulağımıza fısıldadığı sesler Form ve Kavram ilişkisinin başlangıçta sergilediği muğlaklığın tetiklediği zihinsel merakı belli bir berraklık sergileyerek giderdi. Form bu noktada anlaşılır bir boyuta evrilmiş, düşünsel olanın görünürlüğünü ele geçirmiş, zihinsel olan bedenlenmiş ve Form’la bütünleşmiştir. Kavramın Form’la, Form’un kavramla kopmaz bağı düğümlenirken görsel dilin bütünlüğünün bir diğer paradigması “Mekân ve Form” bağlamını düşünmeye başlayalım.

3. Mekân ve Form

Mimarlık tarihi, mimarlığın kültürel bağlamdaki rolü gibi alanlarda çalışmaları bulunan akademisyen Adrian Forty mekân kavramının özetle iki farklı kullanımı üzerinde durarak; “aklın bir niteliği olarak felsefi bir kategori ve fiziksel alanın somut bir özelliği olarak mimari bir kategori” olarak ayırır. (Forty, 2000; akt. Üngür, 2011:25) Sanat/tasarım alanları mekân kavramını bu iki kategoriyi ayırmadan düşünsel ve fiziksel bağlamlara tutunarak görünür kılar. Sanat/tasarım kurgusunda “mekânın kendisi gözün algıladığı formdur.” (Üngür, 2011:29) Mekân Form iken, Form mekândır. Bu dualitenin inşa ettiği nitelik düşünceyi taşımakta, algıya hükmetmektedir. Mekân bilinçaltına kuvvetli göndermeleri olan zihinsel bir kuvvet olabilir mi? Mekân, Form ile ilişkilendiğinde nereye varır? Cevapları düşünmeye çağımız dehalarından Anselm Kiefer’in gerçeküstü mekânı La Ribaute’den başlayalım. Fransa’nın güneyinde Barjac’ta yer alan 40 hektarlık bir alan olan La Ribaute çağımızın usta sanatçılarından Kiefer’in anıtsal ölçekte yapıtlarının yuvalandığı benzersiz bir ortam ya da çok boyutlu bir açık/kapalı yaşam/stüdyo/galeri alanı olarak tanımlanabilir. Yeraltı tünelleri, kuleler, arazi alanları, binalar, alandaki eski ipek fabrikasının kapalı dehlizleriyle bu alan sanatçının beslendiği ve sanata kaynaklık eden, adeta doğurgan ve çok boyutlu bir mekân olarak ayrıcalıklı konuma yerleşir. Sanatçı 1992 yılında Almanya’yı terk ederek eski ipek fabrikası ve bulunduğu arazi olan La Ribaute’yi satın alır, 2007 yılına kadar bu alanda yaşar ve üretir. Mekânın yıllara yayılan organik dönüşümü aynı zamanda Kiefer’in sanatının dönüşümünü de belgeler. Sanatın köklendiği paleolitik dönem mağaralarından Kiefer’in mabedi La Ribaute’ye sıçramak zihinsel ve fiziksel boyutta bütünlüklü bir inşa sürecinin parçası olmak anlamına gelir. Kiefer’in inşa ettiği bu ilginç ekosistem yaradılışı, zamanı ve ötesini, yaşamı ve ölümü ele geçirmiş gibidir. La Ribaute’nin geniş arazilerine konumlandığı “Die Himmelspaläste/ Göksel Saraylar” (Şekil 6) adlı enstalasyon betonarme ve kurşun gibi endüstriyel malzemeleri kullanarak inşa edilirken, çağdaş kalıntıları akla getirir. 2003-2018 yılları arasında yapımı süren bu yapıt istiflenmiş nakliye konteynırlarıyla çağdaş kentin içinden seçilmiş tanıdık bir Form üzerinden yaratım, yıkım ve kıyamet atmosferi betimler. Kiefer’in kurduğu mimarinin temel birimi nakliye konteynırını andıran kübik Form-mekânlar denge aramaktadır ama asla dengeyi bulamayacakları izlenimi uyandırır. Herhangi bir mühendislik ve mimarlık hesabı planlanmadan örülen yüksek kulelerin ürettiği denge arayan Form örgüsü giderek yükselen küresel kentleri imlerken üretilen tekensiz atmosfer modern bireyin, modern kurgular içindeki huzursuzluğunun göstereni olmuştur.

Şekil 6. Anselm Kiefer, “Die Himmelspaläste/ Göksel Saraylar”, 2003-2018, Fransa.

Mimari olmayandan yola çıkarak çağdaş sanat bağlamında kurduğu çarpık mimariyle huzursuz Form-mekânlar yaratan Kiefer’in aksine mekân, mağara toplumunun ilkel bireyinden günümüz modern kent bireyine, düzen ve düzene bağlı gelişen güven ve huzura kaynaklık eden yerdir. Herhangi bir mekân bu tip uzlaşmacı bir algı üretmek için nasıl organize olur? “Mekân algısı, bütünsel özellikler taşıyan çok sayıda deneyimin birlikteliğinde bilinç düzeyinde oluşan bir geçektir.” (Langer, 1989:39) Bilinç düzeyinde gerçekleşen bu türden bir gerçeklik zihnin düşünen ve hisseden yönünde maddi olandan manevi olana, soyuttan somuta ortak hafızanın kapsayıcılığında hareket eder. Mimari olmayanın karşısına mimari olanı, düzensizliğin karşısına

düzeni, maddi olmayanın karşısına maddi olanı, uzlaşmayanın karşısına uzlaşmayı getirmeyi denesek, Kiefer'in görsel ve düşünsel olarak ürettiği yıkıcı etkinin karşısına kimi koyabiliriz? Mekânı görsel olarak Kiefer'in karşıtı bir bağlamda ele alarak, düzen kavramı üzerinde düşünüp inşa eden Louis Kahn kapsayıcı, akılcı ve sezgisel olana ulaşmak ister. Form'un mimarı olarak anılan Kahn yapıların görsel dilini kurgularken tasarımın etkin bir parçası olarak Form'a odaklanır. Diğer tasarım bileşenleriyle etkileşim halinde hareket eden Form mekânın organizasyonunda etkili bir unsurdur, kavram ve uygulama düzleminde biçim anlayışını düzenleyen Form mekâna ruh kazandırarak bilince hizmet eden asli bileşendir. Le Courbusier mimarlık öğrencileriyle söyleşilerinin derlendiği yayımda mimarlığın gerçek yüzünü göstermek ister. "Bu yüz, bir yanda bilincin özel bir durumundan doğan düşünsel değerlerin, bir yanda da düşüncenin maddeye dönüşmesini, yapının dayanıklılığını, kullanışlılığı, uzun ömürlülüğünü sağlayan teknik etkenlerin belirlediği bir yüz. Bilinç=yaşama nedeni=insan. Teknik=insanın, ortamıyla ilişkisi kurması. Bir çalışma ürünüdür teknik. Ötekiyse tutkudan doğar, insanın kendi kendisiyle savaşının ürünüdür." (Courbusier, 2015:35) Kahn'ın mekâna ruh kazandırma tutkusunun taşıyıcısı Form ve Form'un mekânı akılcı ve duygusal olarak dönüştürme gücüdür. En önemli yapıtlarından sayılabilecek Bangladeş'in Dakka kentinde inşa edilen ve yapımı 1982 yılında mimarın ölümü sonrasında tamamlanan Ulusal Meclis Binası (Şekil 7), Kahn'ın Mekân-Form bütünlüğünde gelişen bu düşüncesini dile getirilemeyen göstererek anlatıp özetler. Yapay bir göl üzerinde süzülen mekân-Form'lar binalar kompleksine ait organik çoğalmayı görselleştirir. Suyun yansımaları bu çoğalmaya şiirsel nitelikte katkı üretirken, dinginlik ve sessizliğe katkı üreterek tasarımı bütünleyen bir bileşen olarak işlemektedir. Yapılarda yerel ve geleneksel geometrik soyutlamalara atıfta bulunarak yükselen bu kararlı soyut Form-mekânlar eski ve yeni arasındaki sınırı yok ederken, kompleksin bütününe aşılış bir düzen kazandırır. Biçimsel olarak birbirine eklenen Form'lardan oluşan kompleks yapılar ve yapıların cephelerine de kazınan geometrik Form boşluklar, mekânın iç ve dış tasarımında ışık oyunları planlayarak görsel kurguya hükmeder ve bir oyun başlatır. Birbirine eklenen, eksilen, çoğalan Form'lar belli bir düzen içinde geleceğe uzanan düşünsel bir köprü yaratır.

Şekil 7. Louis Kahn, "Bangladeş Ulusal Meclis Binası", Bangladeş, (1964-1982).

Louis Kahn sanat/tasarımın düşünsel ve biçimsel katmanlarında bugünü aşır Form aracılığıyla geleceğe tutunurken mekânı sonsuza uzanan bir dil olarak yeniden tanımlar. Aklın ve duyumun perspektifinde Form aracılığıyla genişleyen mekân en az Kahn kadar gelecekle ilişkilendiren ve yeni bir tanım kazandıran diğer öncü isim Toronto doğumlu Frank Gehry (asıl adı Ephraim Goldberg) mimari heykeller üreten bir sanatçı olarak nitelenebilir. Kahn'ın tersine düzeni yıkıp yapıyı oluşturan bütünsel unsurları parçalayarak 1980'lerin sonuna tarihlenen Dekonstrüktivizm (Yapıbozum) düşüncesi içerisinde üreten Gehry son yıllarda kurguladığı eğri ve hareketli Form'larıyla çağımızın en etkili mimarlarından biridir. Gehry'nin Form üzerinden kurguladığı görsellik sözcüklere sığmayan özel bir kanal yaratır. Kurduğu plastik dil üzerinden bu kanala akmak ancak mekânın deneyimi aracılığıyla gerçekleşir. Kurguladığı mimariyi ele geçiren parçalanmış bütünü yarattığı akışkan gerçeklik izleyiciyi ya da "bakamı belirsiz bir okur-seyirci rolüne davet ederek ve ona düşünce-duygular sunarak (çünkü duygu, ruhu kımlıdatan ve ruhtan ruha kendiliğinden yayılan bu harektir) gösterdiği

şey, bu karmaşık, muğlak biçimde paylaşılmış düşüncelerdir.” (Foucault, 2006:341) Gehry'nin yapıtlarını muğlak kılan en önemli etken kullandığı aykırı Form ve malzemelere köklenir. Dev plakalar, ağlar, kafesler, levhalar, metaller ve kontrplaklar gibi malzemelerle eğip bükerek oluşturduğu aykırı Form'lar Gehry'nin dilini sınır koyulamaz ve denetlenemez bir boyuta taşır. Kontrol edilemez bu özel Form dili beklenen karmaşıklığın tersine bütüncül bir yaklaşım sunarak, geometri temelli, yeni ve sanata ait kurguları düzenleyen aykırı bir perspektif geliştirir. Mimarın bu perspektifini simgeleyen en önemli yapıtlardan biri olan Guggenheim Müzesi (Şekil 8) 1997 yılında, İspanya'nın Bilbao kentinde yer alan Nervion Nehri'nin kıyısında 11.000 metrekarelik bir alana kurulur. Üç boyutlu özel bir program aracılığıyla tasarlanan kavisli titanyum yüzeylerden oluşan akışkan formlarla görselleşen yapı klasik mimari tanımını Form aracılığıyla aşar. Bu yapı mekânla izleyici arasında hissedilen ve düşünülen bir bağlantı kurulmasına olanak tanır. Yapıyı deneyimlemek bir sanat eseri ile karşılaşmaya benzer, düşünce ve duyum arasında bir akış başlar. İzleyici zihinsel ve duygusal olarak gerçeğin farklı kanallarında gezinir, derinlere köklenen anlamı duyumsar.

Şekil 8. Frank Gehry, “Guggenheim Müzesi”, Bilbao-İspanya, 1997.

Biçimsel olan etrafında gelişen bu düşünsel mücadele, Form ve mekân ilişkisini görme, söyleme ve yapma biçimlerinin dönüşümünde keskinleştirerek varlığın anlam arayışının parçası olmaktadır. Bu bağlamda sanat formunda sunulan mekân Formlar şaşırtıcı bir hikâyenin öznesi konumundadır. Biçimlerin mücadelesi fikirlerin ve düşüncenin mücadelesiyle eş güdümlü hareket ederek yeni bir eşige dayanır. Bu eşikte beliren aralıkta zihinsel ve duygusal olanı ele geçiren dekonstrüktif (yapıbozum) tavrıdır. Jacques Derrida'nın yapıbozum düşüncesi 1960 sonrası modern ve postmodern kırılmalardan geçen sanat/tasarım alanına 1970'ler sonrası güçlü biçimde yansır. Sanat ve gerçeklik ayırımında estetik olan-olmayan, yerleşik olan-olmayan gibi çelişkilerle kurulan yapıbozum düşüncesi görsel dile eksiltme, silme, yok etme eylemleriyle yansyarak, çağdaş sanatı yapısal olarak geleneksel olanın karşısına alır. Bu bağlamda gelişen soyut mekân kavrayışıyla Form'ların dönüşümü geleneksel olanı kırarak dilde parçalanma yaratmış ve geleneksel olana mesafe giderek açılmıştır. Gehry gibi dekonstrüktif usluba yaslı mekânlar yaratan Zaha Hadid de benzeri biçimde yapıbozum tavrın önemli temsilcilerinden biri olarak kurduğu yapıları parçalara ayırıp yapıbozuma uğratarak düşüncüyü nesnelleştiren melez bir görsellik üretir. Bilinmeyen ve yeni olanı arayan tavrıyla Hadid dinamik kurgularında uyumsuzluğun uyumu, düzen ve konstrüksiyonu ele alarak yalın ve düzenli Form'larıyla yapıbozum düşüncesine yaslanan aykırı bir mimardır. Gündelik yaşamı gerçekleştirmek üzere bireysel ve kolektif olanı kapsayacak biçimde uzlaşmacı ve faydacı düşünerek mimarının temel işlevinden sapmadan fantastik mekânlar kurgulayan Hadid'in temel bileşeni Form ve Form'ların etkileşimi olmuştur. Kıvrımlı, bükümlü Formlar üretmedeki ustalığının yanında küçük Form'larla kurguladığı bütünsel yaklaşım aykırı bir çizgide ustalıklı hareket eder. Hadid'in 2017 yılında Suudi Arabistan'da gerçekleştirdiği “Kral Abdullah Petrol Araştırmaları Merkezi (KAPSARC)” (Şekil 9-10) yaşayan, organik hücreler gibi büyüyen ve çoğalan modüler bir yapı olarak mimarın Form-mekân etkileşiminde gelişen olağanüstü tasarım gücünü simgeler. 70.000 metrekare alanda yükselen beş ana bina değişen boyut ve organizasyon farklılıklarıyla değişen kullanım ihtiyaçlarına uygun inşa edilmiştir. Modüler tasarımı oluşturan altıgen ve dikdörtgen hücreler tutarlı, örgütsel, yapısal ve mekânsal stratejiler üretirken ilave hücreler kompleksin gelecekteki olası gereksinimlerini karşılayacak biçimde organize

olur. Işığın kontrollü olarak içeriye alan özel altıgen hücrelerle oluşan açık avlular, zorlu dış hava koşullarına karşı dirençli cepheleriyle yaşayan bir organizma gibi hareket eden kompleks mimari ihtiyaçları gözetirken düşünsel bir boyut da kurgulamaktadır. Yapıyı deneyimleyen kullanıcı Form’la kurulmuş bir evrende Form-Mekân’da hareket ederek soyut bilgiyi somut deneyimle ilişkilendirmektedir. Gerçeğin içinde ama gerçeküstü bir algı boyutunda gerçekliği aşan birey Form aracılığıyla yeni bir mekân ve duyum deneyimlemektedir. Hadid’in ürettiği sonsuz devinim mimarlığın saf halini işaret ettiği gibi düşünceyi tetikleyen keskin bir yön de içermektedir.

Şekil 9. Zaha Hadid, “Kral Abdullah Petrol Araştırmaları Merkezi (KAPSARC)”, Suudi Arabistan, 2017.

Şekil 10. Zaha Hadid, “KAPSARC”, Suudi Arabistan, 2017.

Mekânı Form üzerinden yeniden tanımlayan bu örnekler estetik ve faydacılık gibi temel kavramları aşarak sonsuz devinime yönelen bir kapı aralamışlardır. Zihinsel boyutta gelişen kavram ve fikirleri yeni teknolojiler aracılığıyla somut olarak ortaya koyan sanatçı/tasarımcılar için Form zihinsel bir enstrüman olduğu gibi uygulama boyutunda da işlevi olan temel bir argümandır. Form modern ve postmodern süreçlerde aşılarak mekânı yeniden tanımlarken, mekânın kendisi olarak varlık göstermiş, mekân Form üzerinden bedenlenmiştir. Bu kopmaz bütünlüğün ortaya koyduğu Form Mekân / Mekân Form sınırından uzaklaşmadan, bedeni ilk mekân olarak kabul edip, bedeni aracılığıyla dünya ile etkileşimde olan varlıklar olarak bedeni inşa etme süreçlerinde Form ile kurulan ilişkilene biçimlerini düşünelim.

4. Beden ve Form

“Arkaik, güncel olmayan anlamına gelmiyor kesinlikle. Bedenlerimiz de çok arkaik ve aynı zamanda pekâla güncel biçimlerdir. Kaynak biçimler.” (De Portzamparc ve Sollers, 2014:83) Bu kaynak biçim, ortak bellekten beslenerek antik çağlardan bugüne, modern ve postmodern kırılmalarla birlikte bireyin görünür olmaya ilişkin bakışını dönüştürür. Arkaik Form’lardan günümüz çok boyutlu Form’larına bu temel kaynak kökenlerinden

beslenerek günümüzde bir gelecek imgesine dönüşmüştür. Ortak hafızadan etkiler olarak dönüştürülen şimdi kavramı geçmiş ve gelecek aralığında anlaşılması zor bir tanım üretirken sanat/tasarım boyutu soyut olanı Form aracılığıyla somut kılarak her alanda olduğu gibi beden üzerinde de teorik ve uygulama boyutlarında işlediğinin kanıtlarını sunmayı sürdürmektedir. Çarpıcı bir örnek olarak, sanatın güncel formlarından performans bağlamı içinde, hareket aracılığıyla geometrik Form'ları kaydetmek üzere bedenini kullanan Amerikalı Tony Orrico'ya odaklanabiliriz. Orrico, kavramsal boyutta yakaladığı düşüncüyü görselleştirmenin peşinde Beden-Form aralığında şaşırtıcı işler üretmektedir. Kendi bedenini bir araç olarak kullanıp canlı performanslar aracılığıyla ürettiği büyük ölçekli çizimler, sanatçının bedeni aracılığıyla ürettiği Form'ların imlediği eşsiz manzaraların sunumu şeklinde örgütlenir. (Şekil 11) Orrico'nun sanat düşüncesi Form aracılığıyla görünür kılınırken, bedensel devinimin çıktısı daire Formu üzerinden gösterilir. "Daire, bir düzlem içerisinde belirli bir noktadan sabit mesafede hareket eden bir yayın yörüngesidir. Karenin gündeme getirdiği keskin ve agresif hareket duygusuna zıt olarak daire, bir rahatlama ve pürüzsüz hareket duygusu yaratır. Kendi içerisinde hareket eden ruhun sembolüdür." (Itten, 1973:120) Orrico'nun sürece yayılan beden devinimi dairenin döngüsüyle eşleşirken izleyici zihinsel olarak kuşatılır ve döngünün girdabına kapılır. Çizimlerin sürece yayılarak yavaş yavaş görselleşmesi izleyici açısından zamanda devinimin döngüsel Form'lar aracılığıyla somutlaşmasıdır. Sanat düşüncesi performans aracılığıyla aşılırken, yaratıcı süreç sonunda bedenin hareketi nihai çıktılarla somutlaşır. Orrico'nun performansları en yalın haliyle beden ve hareketinin izdüşümünü Form aracılığıyla görselleştirirken koreografi, zihinsel ve fiziksel dayanıklılık, devinim, başlangıç, bitiş, varoluş, yok oluş gibi çelişkilerle örülen kavramsal düzlemi tek bir noktadan hareketle, hemen her şeyi bütünlük içinde, yeni bir uyum süzgecinde hissettirmeyi başarır.

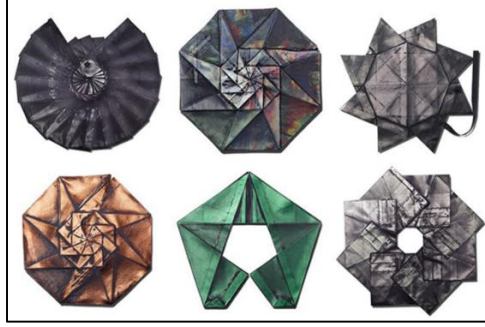

Şekil 11. Tony Orrico, "Performans Çizimleri".

Bedenin ve deviniminin Form üzerinden portresini çizen Orrico'nun biyoloji ve geometri aralığında okunabilecek özel yaklaşımı Beden-Form ilişkisini geometri üzerinden yeniden okumak için bir çıkış noktası belirliyor. Diğer taraftan Antik Çağlardan günümüze değişen beden algısı ve bedenin inşa süreçleri, bedenin Form aracılığıyla dönüşümünün izlerini sürmemize de olanak tanır. Bu bağlamda Form üzerinden kısmi bir kısıtlama getirerek okuyabileceğimiz geniş çerçeve nerede başlar? nerede sonlanır? Elbette bu bağlamı görünür kılmak üzere antik köklerden evrilerek şimdiye uzanan hareketli bir zemin saptamak mümkün. Geleneğin reddi, karşı koymalar, müdahalelerle karşı şoklar üreterek ilerleyen sanat/tasarım düşüncesi bedeni bu zeminde yeniden inşa etmeyi bugün de sürdürüyor. Kavram ve uygulama boyutunda kendini gösteren bu inşa sürecini geleneğe tutunarak karşı teze dönüştüren önemli bir beden mimarı Japon Issey Miyake Beden-Form ilişkisini minimal bir tartışma zemininde sorgular. Geleneksel Japon minimalizminin yüksek teknoloji ürünü modern yaklaşımla sentezine düğümlenen benzersiz yorumuyla Miyake bedeni Form aracılığıyla dönüştüren bir mimar olarak görülebilir. "Miyake'nin zamanımızın biçime yönelik buluşlarının en büyüleyici olanları arasında sayılan kreasyonları, hayat ve sanatla sürekli bir diyalog içinde özgün sanatsal anlatımlar oluşturan biçimlerin, maddelerin, hacimlerin ve mimarinin bir tarihi olarak okunabilirler." (Edgü, 1988:46) Geleneksel origami/kâğıt katlama sanatından etkilenecek ürettiği "132 5" isimli koleksiyonu (Şekil 12-13) Form ve beden ilişkisini mimari olarak dokuyan çok ilginç bir projedir. 10 temel geometrik Form üzerine kurulan proje, bu on Form'un farklı ölçek ve biçimlerle gelişen varyasyonlarından oluşur. Kumaşları katlayarak kavisli yüzeylere sahip üç

boyutlu yapılar oluşturulmasına olanak sağlayan özel bir bilgisayar programı aracılığıyla geleneksel olanın güncel yorumunu sunan Miyake Form aracılığıyla bekleneni aşarak karşı şok üretir. Tekstil mühendisi Manabu Kikuchi ve desen mühendisi Sachiko Yamamoto'nun başı çektiği bir proje ekibi ile ARGE çalışmalarını yürüttüğü "Reality Lab./Gerçeklik Laboratuvarı"nda projenin tüm aşamalarını yürütür ve 2011 yılında bu özel koleksiyonu hayata geçirir. 132 5'te Miyake'nin matematikle kurguladığı oyun bedeni Form'la dönüştürmenin somut yöntemi olur. Form bedeni yeniden inşa sürecine sokmuş, bedeni mimari bir bileşen gibi ele alıp dönüştürmüştür. Koleksiyonun bileşeni kumaşlar atık plastiklerden geri dönüştürülebilir polyester tabanlı yüksek teknoloji ürünü kâğıt-kumaş arası özel malzemeler olarak dikkat çekerken, Miyake bedeni bir mimar gibi yeniden inşa edip bilinen Formların yerine çağdaş varyasyonlarını koyup Beden-Form aralığında geleceğe göndermeler tasarlayarak bedeni tekrar ve tekrar yorumlar.

Şekil 12. Issey Miyake, "132 5", 2011

Şekil 13. Issey Miyake, "132 5", 2011

"Düşünce ne basit bir beceri ne de katıksız teori olmak zorundaysa, yapılan şeyde düşüncenin rolü nedir? Boulez bunu gösteriyordu: Kuralları işleten edimin içinde bu kuralları kırabilme gücü vermek." (Foucault, 2006:334) Michel Foucault'un kitapları ve dersleri dışındaki metinlerini bir araya getiren "Sonsuza Giden Dil" isimli seçkide Fransız besteci ve müzisyen Pierre Boulez'i tanımlarken kullandığı bu ifade sanatçının kuralları yıktığı ölçüde, oyunun kurallarını yeniden yazdığı ölçüde özgün olabildiğine ilişkin bir çıkarımdır. Kavgacı ve doğurgan pratiğiyle klasik tavrı aşmayı başaran Boulez "...şimdiki zamanın da geçmişin de birbirleri karşısında sürekli hareket içinde olmasını istiyordu, verili bir eserin iyice yakınına yaklaştığında, eserin mümkün olduğunca incelikli çözülmesinden yola çıkarak onun dinamik ilkesini bulduğunda, yapmak istediği şey bir anıt oluşturmak değildir; eseri katetmeye, "eserin arasından geçmeye", şimdiye dek kendisinin kimliatabildiği türden bir hareket içinde onu bozmaya çalışır." (Foucault, 2006:333) Boulez'in bu yok edici tavrı yeni olanın arkasındaki gizemli doku olmaktadır. Kavram-mekân ve beden bağlamlarında dolaşırken buraya kadar incelenen tüm örnekler her durumda sanatçı tarafından aşılacak eşiklerin ardında özgün yeni söylemler biriktirdi. Bu birikime özgünlüğüyle katkı üreten beden-Form olgusunu yeni bir eşikten atlatan İngiliz tasarımcı Gareth Pugh'ın tasarım düşüncesine odaklanalım. Meydan okuyan, yok edici ve saldırgan bir zeminde yeninin doğumuna kaynaklık eden tavrıyla dünya dışı bir beden-Form okuması öneren Pugh'ın senaryosu bilinmeyece aittir. Pugh'ın 13 ikonik şarkıdan ilham alarak yarattığı 13 ikonik görünümle kurguladığı 2020 tarihli "The Reconstruction/ Yeniden İnşa" (Şekil 14) isimli proje Boulez'in yaklaşımını bir kez daha görünür kılar. Pugh müzik alanından 13 esere yaklaşmış, eserin dinamik ilkesini yakalayıp eseri katederek eserin içinden geçmiş

ve onu yok ederek eserin ölümünün öte tarafına geçip, gerçeğin ötesine Form aracılığıyla ulaşım yeni ve özgün olana varmıştır. Disiplinler arası ilişkiler üzerinden imkânsız olanı gösteren Pugh geçmişi yok ederek yeniyi yakalamış, geleceğe göndermesi olan fütüristik düşünceye erişmiştir.

Şekil 14. Gareth Pugh, “The Reconstruction/ Yeniden İnşa”, 2020

Pugh’ın zihni ve bedeni Form üzerinden aşan tasarım vizyonunun ekseninde hareket edip, var olana ait kuralları yıkarak yeniden inşa eden bir başka önemli tasarımcı Hollanda kökenli Iris Van Herpen’dir. Tasarımcının farklı disiplinlerden beslenerek kurduğu özgün tavır, zanaat ve geleceğe dönük teknolojiler arasında örülen ve bugünü aşan dinamik bir temel üzerinde yükselir. Van Herpen doğa, mimari, dans, moda ve bilim aralığında gelişen geniş perspektifli tasarım düşüncesiyle beklenmedik, ani, şok edici biçimde farklı ve özgündür. Doğadan aldığı detayları bir anlamda yapı bozuma uğratarak beden üzerinde yeniden kurgulayan Van Herpen gerçek dışı olanı tasarımlarında somutlaştırmayı başararak bedeni Form bağlamında dönüştüren öncü tasarımcılardan bir diğeri olmaktadır. Bedeni var olan doğal formlarla ilişkilendirerek yeni, farklı ve melez Form’lara ulaşan Van Herpen, beden üzerinden Form aracılığıyla özgün bir dil üreterek beden algısını kökten dönüştürür. (Şekil 15) Beden, bilinen biçimsel sınırlarını aşarak özgürleşip yeniden bedenlenmiştir. Bu yeni beden, yeni bir düşünsel zeminin öznesi olarak, yepyeni hikayelerin karakterlerini canlandırdığında, güncel mitolojileri sadece anlatmakla kalmayıp bireyi bu mitolojileri yaşayan ve yaşatan boyuta taşır. Zihnin mekânı olarak beden özgürleşerek ele avuca sığmaz biçimde çok renkli, çok sesli ve sürprizli bir kurgunun öznesidir bundan böyle.

Şekil 15. Iris Van Herpen, “Capriole/Sıçrama”, Sonbahar/Kış Koleksiyonu, 2011-2012.

Buraya kadar teorik ve pratik köklerden beslenerek farklı kanallara sızan sanat/tasarım düşüncesinin geçirdiği dönüşüm kavram, mekân, beden ve Form arasında etkileşimli ve yeni olana zemin hazırlayan yaratıcı yapıyı büyük ölçüde görünür kıldı. Bu yapı içinde son olarak malzemenin çağdaş bağlamı da özel bir koridor açıp Form ile ilişkilenerken metnin bütününde aranan anlamın görünürlüğü açısından arda kalana işaret ediyor. Büyük resmin okunmasını sağlayacak son bölüm olarak Malzeme ve Form ilişkisini ele alıp özgürleşen dilin bu özgün dinamiğini gösterelim.

5. Malzeme ve Form

Çağdaş sanat/tasarımın kurduğu büyük resme yaklaştığımızda öne çıkan kaynaklardan biri malzemenin keşfi olur. Avangart yaklaşımın öne sürdüğü malzeme ve malzeme ile ilişkilene biçimleri oyunun kurallarını sonu gelmez biçimde değiştirir. Malzeme temelde boş bir gösterge iken sanat/tasarım düşüncesinin çağdaş bağlamı odağında düşüncenin taşıyıcısı konumuna yerleşir. Bu noktadan itibaren Form ve malzeme ortaklığında inşa olan görsel dil görünmeyi gösteren, soyut olanı somuta gömen, önceden söylenmemiş olanı dile getiren özgün bir boyut yaratır. Bu yeni boyutun sırrını açmak, zamana uyarlamak sanat/tasarım düşüncesini sonu gelmez bir devinime bırakır. Bu devinimi şeffaflığa yatırarak bildiğimiz bir Form üzerinden geçiren malzemelerle şaşırtıcı işler üreten Alman sanatçı Luka Fineisen'in projeleri ısı, sıcaklık ve bunların aktarımı ile ilgili termodinamik yasalar üzerine kuruludur. Genel olarak plastik olarak bilinen termoplastik maddenin ısı ile ilişkisini denetleyerek oluşturduğu baloncuk biçiminde heykeller Form'un şeffaflığında yeni bir okuma önerir. (Şekil 16) Her şeyi içine girmeye zorlayan şeffaf Form'lar görünmeyi temsil ederek izleyicisini deneyimin şeffaf akışına bırakır. Fineisen'in tanıdık ve cazip izlenimler sunan kabarcık Form heykelleri izleyiciyi bir çeşit oyunun içine alırken, zihnin katmanları şeffaflığın güdümünde hafızaya tutunarak deneyim ve anıları görünür kılmaya başlar.

Şekil 16. Luka Fineisen, "Kabarcık Heykeller"

Fineisen'in yaklaşımından ve metinde örneklenen çoğu yapıttan yola çıkarak hafıza, bilinç ve benlik ilişkisine odaklandığımızda bireyin iç dünyası ile ilişkilenen biyolojik hafızanın ve öznel deneyimin sanat/tasarım alanı için sürekli bir kazı alanı gibi eşelendiği aşikâr. Hafıza deneyimden beslenir. Sanatçı izleyicisini içinden geçmediği deneyimlere sürükleyerek hafızayı kat etmek ister. Çağdaş sanatın önemli temsilcilerinden Olafur Eliasson'un çevreci eleştirilerini görünür kılan projelerinden "Your Waste of Time/Zaman Kaybınız" (Şekil 17) bildik bir Form'u bilinmeyen tarafıyla galeri mekânına bırakır. Eliasson izleyiciyi sanatın gösterimi için alışılmadık bir malzemeyle karşı karşıya bırakmıştır. İzlanda'nın en büyük buzulu Vatnajökull'dan kopan ve 800 yaşında olduğu tahmin edilen buz parçalarını Berlin'de bir galeri mekânında sunarak malzemeyle kurulan ilişkiyi aşılması güç bir çizgiye taşır. İzleyenin etrafında dolaşıp, izleyebileceği heykeller gibi sunulan buzdan Form'ların yaşamını sürdürmesi için mekânın ısısı donma noktasının altında tutulur. Keskin soğuğun fiziksel deneyimiyle gündeme getirilen bireyin kendini koruma ve ısıtma güdüsü, insan yaşamının ötesine uzanan 'varlığın mekânı= çevre'nin korunması güdüsünü harekete geçirmeyi hedefler. Buz Form'ların beklenmeyen biçimde galeri mekânında gösterilmesi sanatın kurduğu dili malzeme ve Form bağlamında şaşırtıcı bir bağlama

oturtur. Form, geometrinin katı sınırını aşmış doğal ve organik biçimde malzemenin en doğal haliyle birleşerek sanatı hafızada katedilen zihinsel ve duyuşsal bir algıya bırakmıştır.

Şekil 17. Olafur Eliasson, “Your Waste of Time/Zaman Kaybınız”, 2006, Berlin.

Malzemeyle yeni bir nitelik kazanarak bağlamı genişleyen Form bu ortaklıkta bir kaleydoskop gibi işlemeye başlar. Karışımlar, melezleşmeler, üst üste bindirmelerle hareket ettikçe bütünün içinde yeniden kurgulanan Form’lar sanat/tasarım dilini malzemeye tutunarak sınır konulamaz biçimde yeniden organize eder. Düşünce Form ve malzeme yoluyla sürekli katedilir. Bu bağlamı şaşırtıcı biçimde görünür kılan Amerikalı tasarımcı Paul Evans’ın farklı malzemelerle ürettiği nesnelere Form’u belirgin biçimde öne çekerek radikal ve özgün bir boyut yaratırken, yapıtların her biri, bir bütünün parçaları gibi hareket eder. Bu özel Form evreninde hayat bulan tasarımların tümü kopmaz biçimde birbirlerine bağlı gibidir. Bu bağa tutunarak metal, emaye, çelik, krom, ahşap, cam, ayna gibi farklı malzemelerle inşa olan biyomorfik ve geometrik çeşitlilikteki Form’lar Evans’ın inşa ettiği tasarım dilini sofistike bir boyuta taşır. 1970 tarihli “Cityscape/Şehir Manzarası” (Şekil 18) isimli seri kapsamında üretilen dolap tasarımları modern şehrin manzaralarını kendi diliyle yeniden çizmektedir. Üst üste yığılmış Form’larla inşa edilen serinin tüm bileşenleri şehrin sunduğu manzaralara atıfta bulunur. Cam, krom, çelik gibi modern mimarlığın öne çıkan malzemeleriyle inşa olan bu özel tasarımlar şehrin manzaralarını betimleyerek modern olanı tekrarlayıp yüceltir. Farklı açılarla bir araya gelen yansımaları yüzeyler nesnenin bulunduğu mekânı kırılmaya uğratarak çoğaltarak izleyene ve kullanıcıya yeni bir okuma önerir. Form ve malzeme aracılığıyla modernin ötesini işaret ederek geleceğe yönelen tasarım dili kendini dönüştürürken gerçeğin sınırları aşmaktadır.

Şekil 18. Paul Evans, “Dolap-Şehir Manzarası Serisi’nden”, Krom, fırçalanmış çelik, lake, 1970.

Gerçeğin sınırlarını malzeme aracılığıyla aşmayı başaran bir başka öne çıkan İngiliz mimar ve tasarımcı Ron Arad çelik, alüminyum, poliamid, silikon, akrilik ve benzeri yeni nesil malzemelerin olasılıkları üzerine deneysel çalışmalar yürütür. Arad'ın deneyselliğe temellenen tasarım dili Form bağlamını radikal ve sınır konulamayan bir seviyeye taşır. Tasarım süreçlerinde Form ve malzeme aracılığıyla yanlısamlar yaratarak ilerleyen Arad, geleneksel üretim biçimlerinden yeni nesil hızlı prototipleme teknolojilerine uzanan araştırma, deneme ve üretim süreçlerine bağlı kalarak Form ve malzemeyi birlikte işler ve dönüştürür. Malzemenin Form'u zamansız bir boyuta taşıyabileceğini gösteren Arad, sanat/tasarım düşüncesini benzersiz biçimde görselleştirmeyi başarır. 2000'li yıllarda renk ve şeffaflık unsurlarını arayarak geliştirdiği akrilik ve silikon malzemeyle ürettiği "Acrylic Oh-Void" (Şekil 19) isimli sandalyeler Form ve malzeme ilişkisini çok güçlü biçimde yansıtmaktadır. Şeffaflık kavramını belirgin kılan akrilik malzeme aracılığıyla görselleşen sandalyelerin iç yapısı tamamen görünürdür. Şeffaf akrilik malzemenin içinde beliren mavi akrilik lamine levhalarla iç yapısı bilinçli olarak görünür kılan tasarımın boşluklu yapısı ağırlıksız bir Form izlenimi uyandırır. Malzemenin şeffaflığına tutunarak tümüyle apaçık ve geçirgen bir yapıya bürünen Form bu niteliğiyle ardında olanı görünür kılarak katmanlar arası hareketini sürdürür. Tasarımın şeffaf, sıvı Form'u akışkan ve geçirgen doğasıyla şimdi olanı katederek gelecek çağrışımı üretmektedir.

Şekil 19. Ron Arad, "Acrylic Oh Void 2/ Akrilik Boşluk 2", 2004.

Bu bölümde incelen tüm örnekler sanat/tasarım alanlarının malzemeyle geliştirdikleri yeni ilişkilene biçimlerinin Form adına gelişen yeni eğilimleri belirlediğini vurguluyor. Form malzeme aracılığıyla dinamik, esnek ve güncel bir kimliğe bürünerek çağdaş bağlamda dönüştürücü bir kimlik kazanmaya başlıyor. Bu noktadan itibaren Form çok katmanlı bir deneyimin kapılarını aralayarak sanat/tasarım alanlarının gösterimi ve algılama süreçlerini malzeme özelinde de farklı boyutlara taşımayı başarıyor.

6. Sonuç

Ortak kültürel kodlar, semboller, kavramlar ve akımlar üzerinden anlamaya çalıştığımız görsel dili algılamak derinlikli, farklı disiplin ve bilgi türlerini filtreleyerek aşılacak karmaşık bir konudur. Bu karmaşık düzlemde görsel dilin temel bileşenlerinden Form olgusuna odaklanan bu araştırma, Form adına kapsamlı bir okuma gerçekleştirerek Form'u anlamayı ve görsel dil içinde üstlendiği rolü belirlemeyi hedefledi. 19.yy.'da estetik ve kavramsal bir problem olarak ele alınıp 20.yy. soyut sanat akımlarıyla dönüşen Form algısı bu kırılmalardan itibaren görsel düşüncenin ve dilin göstereni konumunda devinimini sürdürdü. Modern süreçlerle soyuta evrilen bağlamın güdümünde anlamı görünür kılan Form, çağdaş bağlamda görsel dilin kurallarını kendi lehine aşp özgürleşerek, anlamı görünür kılan temel bir bileşen olarak hareket etmeye başladı. Bu kırılmadan hareketle, modern ve çağdaş bağlamda Form olgusunu gündeme alarak tartışmaya açan bu araştırma genelinde bilinçli şekilde öne çekilerek ele alınan 'kavram, mekân, beden ve malzeme' bağlamları ve bu özel bağlamlarla kurulan ilişkilene biçimlerine odaklanılarak, Form adına yapıtlar ve tasarım nesnelere aracılığıyla içeriden bir okuma gerçekleştirildi. Bu okuma kapsamında; kuramdan pratiğe sanat/tasarım alanının ortak paydasında

farklı biçimlerde varlık gösteren Form; düşünsel olanı görünür kılıp zihinsel olanı nesnel gerçekliğe taşıyarak 'Kavram-Form', mekânı yeniden tanımlayıp dönüştürerek 'Mekân-Form', varlığın temel göstereni, kaynağı olarak bedeni inşa ederek 'Beden-Form' ve malzemenin dönüştürücü gücüne tutunarak 'Malzeme-Form' odağında incelendi. Farklı bağlamların ortak paydasında, etkileşimli bir ortamda üretilen öncü yapıtların ortaya koyduğu gerçeklik, sanat/tasarım alanlarının ifade düzleminde izlediğimiz karmaşık bütünlüğün içinde Form olgusunun giderek belirginleşen varlığını ortaya koydu.

Form bilincine varmak amacıyla kurgulanan bu metin farklı eksenlerde hareket ederek sonuçta ortak bir ufuk yaratmayı hedefledi. Bilinçlenmek ayırdına varmaktır. Form adına filtrelenmiş ve ayırdına varılmış bir gerçeklik ortaya koyan bu inceleme, çağdaş sanat/tasarım alanlarının ürettiği çoğulluğun içinde genellemeye direnen karmaşık bir unsur olarak Form bilincine varmamızı sağladı. Metnin konuya ilişkin çarpıcı örnekleri öne çıkaran seçkisi, Form'un sanat/tasarım alanlarının kurduğu çağdaş dil bağlamında dönüşen ve dönüştüren bir araç olarak teori ve uygulama boyutlarında nasıl köklendiğini, evrildiğini ve ortak bir ufuk yarattığını gösterdi.

Kendi yaratımlarıyla tanımlanan bütün farklı disiplinler ortak bir ufukta Form aracılığıyla birleştiğinde; kavramdan malzemeye, bedenden mekâna çizginin rengin, hareketin, zamanın ve diğer tüm görsel, işitsel, teknolojik ve kültürel katmanların süzgecinden geçip yapılanarak bir araya gelmenin hikayesini yazdılar. Bir araya gelerek üretilen bu çoğul evren, çağdaş olanın dönüşümünde beliren yenilenme gücünün ve düşünsel olanın ortak paydasında Form aracılığıyla anlatıldı. Sanat/tasarım alanlarında Form üzerinden yürütülen teorik ve pratik mücadeleler çağdaş olanın ana çizgisinin belirleyenlerinden biri olarak bu zemini sürekli dönüştürme gücüne sahip olduğunu gösterdi. Form; mekânı, kavramı, bedeni ve malzemeyi işleyip kendi döngüsünde ilerlerken sanat/tasarım dilini düz bir çizginin dışına çekerek farklı kanallara akabilen devingen, akışkan bir çizgiye sabitledi. Bu akışkan çizginin kuvvetlenerek ördüğü merkez ağ, çevresinde dolaşımda olan unsurları yörüngesine oturtup gelecek bağlamında bir noktadan diğerine, yeni deneyimden ötekine, güncel olana farklı kanallardan varılabileceğini kanıtlarken, Form'un gelecek bağlamında dönüşümün kilit noktası olarak işlevini sürdüreceği açıkça gösterildi. Form, teori ve uygulama boyutunda bünyesinde sakladığı potansiyeli gelecekte de kendi zamanına uyarlayıp açığa çıkartarak varlığını koruyacağını kanıtladı.

Kaynaklar

- Ando, T. (2023, 10 Kasım). *Işık kilisesi/ Church of the light, 1989* [Mimari Tasarım]. <https://www.arkitektuel.com/isik-kilisesi/>
- Arad, R. (2024, 05 Ocak). *Acrylic oh void 2/ Akrilik boşluk 2, 2004* [Tasarım Nesnesi]. <https://artblart.files.wordpress.com/2008/11/ron-arad.jpg>
- Batur, E. (2000). Ab Ovo: Geometri, Sanat. *Sanat Dünyamız Dergisi*, 76 (Yaz), 144.
- Brancusi, C. (2023, 29 Ekim). *Dünyanın başlangıcı/ Beginning of the World, 1920* [Heykel]. <http://www.derki.net/tr/product/598/modern-heykelin-avangardi-constantin-brancusi#gallery-1>
- Courbusier, L. (2015) *Mimarlık öğrencileriyle söyleşi*, (Çev. S. Rifat). Yapı Kredi Yayınları.
- De Portzampark, C. and Sollers, P. (2014). Bir mimar ile bir yazar tartışıyor: Görmek ve yazmak, (Çev. C. İleri). Yapı Kredi Yayınları.
- Deleuze, G. and Guattari, F. (1993). *Felsefe nedir?* (Çev. T. Ilgaz). Yapı Kredi Yayınları.
- Edgü, F. (1988). Issey Miyake "Making Things". *P/ Sanat Kültür ve Antika Dergisi*, 12, 46-53.
- Eliasson, O. (2023, 14 Kasım). *Your waste of time/ Zaman kaybınız, 2006* [Enstalasyon]. <https://olafureliasson.net/artwork/your-waste-of-time-2006/>
- Ersoy, N. (1990). *Semboller ve yorumlarla görünenden görünmeyene*. Zafer ve Sena Ofset Matbaası.
- Erzen, J. (2004). Doğa ve Teknoloji İkileminde Sanat Kuramları. *Sanat Dünyamız Dergisi*, 92 (Yaz), 105-117.
- Evans, P. (2024, 05 Ocak). *Dolap-Şehir Manzarası Serisi, 1970* [Tasarım Nesnesi]. <https://portuondo.com/collection/sold-items/paul-evans-3?id=9851>
- Fineisens, L. (2023, 14 Kasım). *Kabarcık heykeller*, [Enstalasyon]. <https://art-sheep.com/luka-fineisens-delicate-bubble-sculptures/>
- Foucault, M. (2006). *Sonsuza giden dil*, (Çev. I. Ergüden). Ayrıntı Yayınları.
- Focillon, H. (2015). *Biçimlerin yaşamı*, (Çev. A. Tümertekin). Janus Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1934)
- Forty, A. (2000) *Words of buildings: A vocabulary of modern architecture*. Thames & Hudson Ltd.
- Gehry, F. (2023, 12 Kasım). *Guggenheim müzesi, 1997* [Mimari Tasarım]. <https://www.deutschlandfunkkultur.de/20-jahre-guggenheim-in-bilbao-kunst-ohne-ruecksicht-auf-100.html>
- Göle, M. (2000). Rüzgâr Güllü. *Sanat Dünyamız Dergisi*, 76 (Yaz), 10-11.

- Hadid, Z. (2023, 12 Kasım). *Kral Abdullah petrol araştırmaları merkezi (KAPSARC), 2017* [Mimari Tasarım]. <https://ww.eko-ses.com/video/zaha-hadid-architects-king-abdullah-petroleum-studies-and-research-center>
- Hadid, Z. (2023, 12 Kasım). *Kral Abdullah petrol araştırmaları merkezi (KAPSARC), 2017* [Mimari Tasarım]. <https://www.commercialinteriordesign.com/gallery/in-pictures-king-abdullah-petroleum-research-centre-by-zaha-hadid-architects>
- Heatherwick, T. (2023, 05 Kasım). *Döner sandalye/Spun chair, 2010* [Tasarım Nesnesi]. <https://www.dezeen.com/2010/04/29/spun-seat-by-thomas-heatherwick-for-magis/>
- Itten, J. (1973). *The art of color*. John Wiley& Sons, Inc. Hoboken.
- Kahn, L. (2023, 11 Kasım), *Bangledeş ulusal meclis binası, 1964-1982* [Mimari Tasarım]. <https://v3.arkitera.com/news.php?action=displayNewsItem&ID=21250&month=5&year=2011>
- Kapoor, A. (2023, 04 Kasım). *İsimsiz/ Untitled, 2004* [Heykel]. <https://www.sothebys.com/en/articles/kapoor-munch-and-the-distorted-fjord>
- Kiefer, A. (2023, 10 Kasım). *Die himmelspaläste/ Göksel saraylar, 2013-2018* [Enstalasyon]. <https://www.theartnewspaper.com/2022/05/30/anselm-kiefers-40-hectare-human-ant-hill-in-southern-france>
- Langer, M.M. (1989) *Merleau-Ponty's "phenomemology of perception*. Palgrave Macmillan.
- Miyake, I. (2023, 12 Kasım). *'132 5', 2011* [Tasarım]. <http://teagantall.blogspot.com/2010/10/132-5-issey-miyake-origami-fashion.html>
- Miyake, I. (2023, 12 Kasım). *'132 5', 2011* [Tasarım]. <https://www.pinterest.fr/pin/227572587393595124/>
- Orrico, T. (2023, 12 Kasım). *Performans çizimleri* [Performans]. <https://www.ignant.com/2019/01/21/meditative-large-scale-performance-drawings-by-tony-orrico/>
- Pugh, G. (2023, 12 Kasım). *Reconstruction/ Yeniden inşa, 2020* [Tasarım]. <https://www.wonderlandmagazine.com/2020/09/16/gareth-pugh-reconstruction-rina-sawayama-iamddb/#4>
- Rosenthal, P. (2013). Taş İşleri. *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Anish Kapoor İstanbul'da Sergi Kataloğu*, 83-90.
- Serra, R. (2023, 05 Kasım). *Dört tur: Eşit ağırlık, eşit olmayan ölçü/ Four rounds: Equal weight, unequal measure, 2017* [Enstalasyon]. <https://www.glenstone.org/monumental-richard-serra-sculpture-in-custom-designed-building-by-thomas-phifer-to-go-on-view-at-glenstone-museum-beginning-june-23/>
- Shiff, R. (2000). Kalın Çizgiler: Serra'nın Siyahı. *Sanat Dünyamız Dergisi*, 76 (Yaz), 195-203.
- Soygeniş, S. (2015). *Mimarlık düşünmek düşünmek*. YEM Yayın.
- Sönmez, N. (2000). Form Bütünlüğünün Parçalanışı ve Renklerin Özgürleşmesi. *Sanat Dünyamız Dergisi*, 76 (Yaz), 30-35.
- Üngür, E. (2011). *Mekân kavramının disiplinler arası tarihsel değişimi üzerinden mimarlık& mekân ilişkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Van Herpen, I. (2023, 12 Kasım). *Capriole/ Sıçrama, 2011-2012* [Tasarım]. <https://cakeheadlovesevil.co.uk/2011/10/22/iris-van-herpen/>
- Wong, W. (1993). *Principles of form and design*. John Willey&Sons,Inc.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

TARİHİ ÇEVREDE DÖNÜŞÜM KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Bibliometric Analysis of Postgraduate Thesis on Transformation in the Historical Environment

Hicran Hanım HALAÇ¹ ve Dilara Merve KELKİT²

¹Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir, hhhhalac@eskisehir.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8046-9914

²Doktora Öğrencisi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir, merveklkt@gmail.com, orcid.org/0000-0002-7517-0886

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
21.03.2023
Kabul/Accepted:
17.11.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1268697

Anahtar Kelimeler

Tarihi çevre, Dönüşüm,
Bibliyometrik analiz,
Lisansüstü tez, Ulusal tez
merkezi

Keywords

Historic Environment,
Transformation, Bibliometric
Analysis, Postgraduate Thesis,
National Thesis Center

ÖZ

Bu çalışmada 'dönüşüm' teriminin ülkemizde ele alınış biçiminin irdelenmesi adına lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizinin yapılması hedeflenmektedir. Çalışma kapsamında Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanı üzerinden içerisinde 'dönüşüm', 'kentsel sit', 'tarihi çevre', 'tarihi doku' ve 'tescil' anahtar kelimeleri geçen lisansüstü tezler taranarak bibliyometrik analiz yapılmıştır. İkili ve üçlü kombinasyonlarla çakışan tezlerin ayrıştırılması sonucunda araştırmanın örneklem sayısı 214 tez olarak belirlenmiştir. Bibliyometrik analiz yapılırken anahtar kelimelerin geçtiği tezler tez türü, yayınlandığı yıl, yayınlandığı üniversite, yayınlandığı enstitü, yazıldığı dil, konu edindiği bilimsel alan, danışman unvanı, sayfa sayısı, erişilebilirlik durumu ve araştırma türüne göre incelenmiştir. Bu analizlerden sonra tarihi çevrede dönüşüm konusunun işlenmediği tespit edilen 32 tez inceleme alanından çıkartılarak 182 tezin araştırma türlerine göre analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda bu alanda araştırma türü olarak en çok örnek analizi kullanıldığı tespit edilmiştir. Örnek analizi yapılırken lisansüstü tezlerde örneklem alanı olarak kentsel, bölgesel, sokak ve yapı grupları altında il, ilçe, köy, semt, mahalle, sokak, bölge, yapı, antik kent, sit alanı ve ada seçilmiştir. Bu çalışmanın tarihi çevrede tasarım ve restorasyon alanında çalışan kamu ve özel sektör paydaşlarına fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

This study aims to conduct a bibliometric analysis of postgraduate theses in order to examine the way the term 'transformation' is handled in our country. Within the scope of the study, a bibliometric analysis was carried out by scanning postgraduate theses containing the keywords 'transformation', 'urban conservation area', 'historical environment', 'historical fabric' and 'registration' through the Higher Education Council (YÖK) National Thesis Center database. As a result of separating the overlapping theses with double and triple combinations, the sample number of the research was determined as 214 theses. During the bibliometric analysis, theses containing keywords were analysed according to thesis type, year of publication, university, institute, language, scientific field, supervisor title, number of pages, accessibility status and research type. After these analyses, 32 theses in which the subject of transformation in the historical environment was not covered were excluded from the analysis area and 182 theses were analysed according to research types. As a result of the findings, it was determined that sample analysis was mostly used as a research type in this field. During the sample analysis, provinces, districts, villages, quarter, neighborhoods, streets, regions, buildings, ancient cities, protected areas and islands were selected as sampling areas under urban, regional, street and building groups. It is thought that this study will benefit public and private sector stakeholders working in the field of design and restoration in the historical environment.

Atf/Citation: Halaç, H. H. (2024). Tarihi Çevrede Dönüşüm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 115-131.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Dilara Merve KELKİT, merveklkt@gmail.com

1. Giriş

Geçmiş uygarlıklardan günümüze ulaşabilen yerleşme ve kalıntılar tarihi çevreyi oluşturmaktadır. Farklı yaşam düzeni ve mimarlık geleneklerini barındıran tarihi çevreler genellikle kentsel sitlerle anılsa da kırsal, tarihi ve arkeolojik sitler de bu kapsamın içinde değerlendirilir. Tarihi çevreler onu oluşturan bileşenlerin niteliğine göre değişkenlik gösterir. Tarihi kent merkezleri antik dönemden Orta Çağ'a farklı dönemlere ait anıtların yoğun olarak bulunduğu bölgelerdir. Tarihi çevrelerde anıtsal yapılar konutlara kıyasla daha özenli ve dayanıklı malzemelerle yapılmıştır. Kentlerde toplumsal gereksinimlere bağlı olarak değişim talebi gelişmektedir (Ahunbay, 1996, s. 116). Tarihi çevrenin zenginliği somut bir tarihsel kanıt ve etkileyici bir uygarlık göstergesidir (Erbil, 1996, s. 9). Tarihi çevreler, kültürel değerlere sahip olan ve kent içinde yer alan yapı gruplarından oluşmaktadırlar (Güçlü, 1990, s. 9).

Değişim-dönüşüm süreci olarak tanımlanan kentleşme, hızlı-yavaş, planlı-plansız, farklı değişme evreleri göstermektedir ve her kentin kendine özgü bir kentleşme serüveni bulunmaktadır (Kaya ve Akdemir, 2021). Ekonomik sebepler, yetersiz sosyal gelişim, nüfus yığılmaları, doğal afetler ve yanlış yer seçimi gibi sebeplerden ötürü kentlerde yenileme, dönüşüm ve iyileştirmeye yönelik proje ve çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Kaplukan, 2015, s. 380). Yıllar içerisinde ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlara göre kentler değişim gösterirken; buna bağlı olarak kentlerde bir dönüşüm içerisine girilmektedir. Göç, hızlı ve plansız kentleşme, yasa dışı yapılaşma sonucunda artan nüfusla birlikte kentler büyürken dönüşmektedir (Koçan, 2011, s. 131). Toplumun talepleri, artan nüfus ve gelişen yaşam standartları kentlerin, planlı ama geçmiş ile bağ kuramayan bir kentleşme sürecine girmesine sebep olmaktadır (Gürbüz Yıldırım ve Çağdaş, 2018, s. 508). Nüfusun arttığı kentlerde tarihi çevreler arazi değerinin artması, konumlarının değerli olması ve yeni kentsel mekan ihtiyaçları için elverişli olmaları sebebiyle önemli hale gelmiştir. Tarihi mekanlarda uygulanan kentsel dönüşüm eylemlerinde kentlerin sağlıklı gelişebilmesi için fiziksel, sosyal ve ekonomik yönlerden çağdaş koşullar doğrultusunda uygulamalar geliştirilmektedir (Koçan, 2011, s. 130). Tarihi çevrelerin çağdaş koruma yaklaşımları ile kent yaşamına geri kazandırılması tercih edilmektedir (Ünver, 2017, s. 97). Tarihi çevrede yapılan işlev değiştirme, çağdaş ek, sokak sağlıklılaştırması ve soylulaştırma gibi yeni dokunuşlar bazen dönüşüme sebep olurken bazen de dönüşümün kendisi olmaktadır.

Ülkemizde yapılan bibliyometrik çalışmalar incelendiğinde çeşitli disiplinlerden birçok konunun çalışıldığı; çoğunlukla lisansüstü tez ve/veya akademik dergilerde yayınlanan makaleler üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Lisansüstü tezlerde YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanının, makalelerde ise ulusal ve Web of science, Scopus, Jstor, ScienceDirect gibi uluslararası veri tabanlarının kullanıldığı görülmüştür. Literatür taraması sonucunda; kentsel dönüşüm ile ilgili yayınlanan lisansüstü tezlerini inceleyerek yazarların tespit ettiği sorun ve önerileri araştıran (Tuğcu ve Vural Arslan, 2018) bir makaleye ve kentsel dönüşüm alanında hazırlanmış araştırmaları coğrafya literatüründe inceleyen bir literatür değerlendirmesine (Zaman ve Duman, 2022) rastlanmış olup tarihi çevrede dönüşüm ile ilgili yapılan lisansüstü tezlere yönelik herhangi bir bibliyometrik çalışma tespit edilmemiştir.

Literatür taraması sonucunda tarihi çevre ile ilgili çok sayıda kitap, makale, yüksek lisans ve doktora tezi hazırlandığı görülmüştür. Bu çalışmada 'dönüşüm' teriminin ülkemizde ele alınış biçiminin irdelenmesi adına lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizinin yapılması hedeflenmektedir. Çalışmanın kapsamını Türkiye'de hazırlanan lisansüstü tezlerin yayımlandığı YÖK Ulusal Tez Merkezi internet sitesi oluşturmaktadır.

2. Yöntem

Bibliyometrik çalışmalar, herhangi bir disiplindeki araştırmaları niceliksel analizlere göre inceleyen bir araştırma yöntemi olup; kullanımı gün geçtikçe artan bir yöntem olmaktadır. Bibliyometrik araştırma türü araştırmacıların kendi disiplinlerindeki gelişmeleri takip etmek ve farkındalıklarını artırmak adına yapılması önerilmektedir (Özkaraca ve Halaç, 2022, s. 221). Bu tür çalışmalar ulusal ve uluslararası örgütler tarafından desteklenen önemli araştırma projeleri arasında yer almaktadır (Halaç ve Bademci, 2021, s. 173). Bibliyometrik analizde bilimsel çalışmalar, konu, yazar ve kaynakça gibi veriler istatistiksel olarak incelenirken, elde edilen bulgular sonucunda belirli bir disipline ait genel yapının ortaya çıkarılması da sağlanmaktadır (Zan, 2012, s. 15).

Bu çalışmada YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı üzerinden içerisinde 'dönüşüm', 'kentsel sit', 'tarihi çevre', 'tarihi doku' ve 'tescil' anahtar kelimeleri geçen lisansüstü tezler taranarak bibliyometrik analiz yapılmıştır.

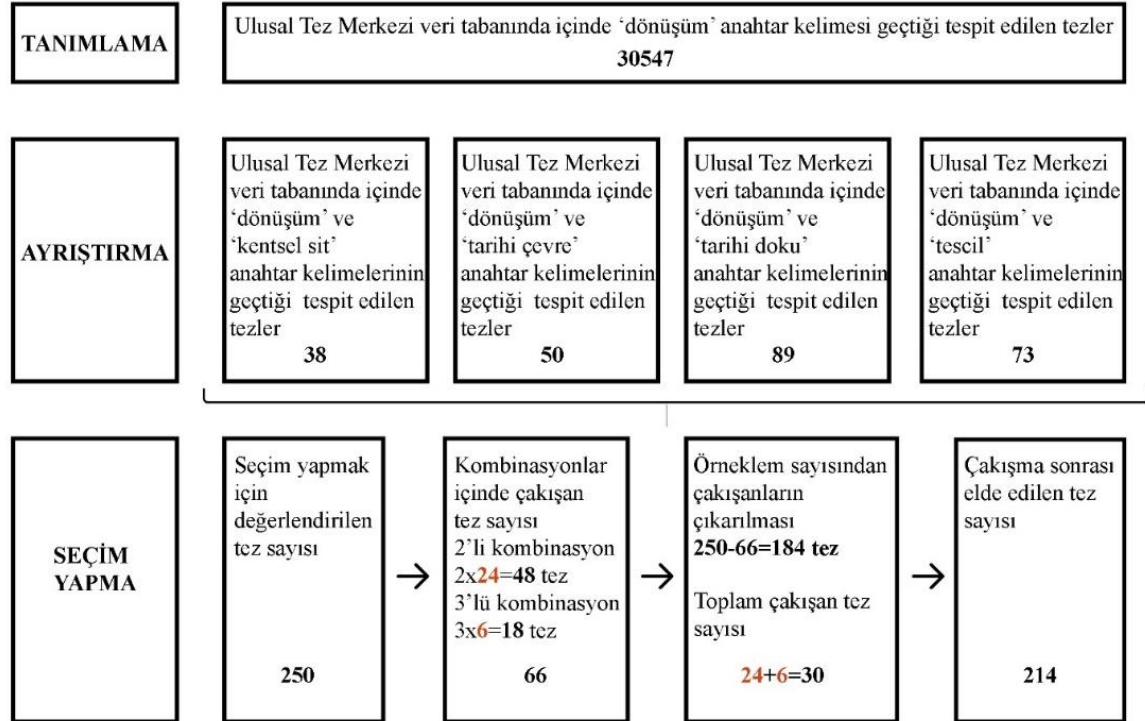
Bibliyometrik analiz yapılırken öncelikle ‘dönüşüm’ anahtar kelimesi tek başına taratılmış ve 30547 sonuca ulaşılmıştır. Daha sonra ‘dönüşüm’ anahtar kelimesi sabit kalmak koşuluyla diğer anahtar kelimelerle ikili kombinasyonlar yapılmış; aranacak alan ‘tümü’ ve arama tipi ‘içinde geçsin’ olarak seçilmiştir (Tablo 1). Bibliyometrik analiz yapılırken anahtar kelimelerin geçtiği tezler tez türü, yayınlandığı yıl, yayınlandığı üniversite, yayınlandığı enstitü, yazıldığı dil, konu edindiği bilimsel alan, danışman unvanı, sayfa sayısı, erişilebilirlik durumu ve araştırma türüne göre incelenmiştir.

Tablo 1. Ulusal Tez Merkezinde Arama Yapılan Anahtar Kelimeler

Anahtar Kelime	Aranan Alan	Arama Tipi	Arama Sonucu
Dönüşüm	Tümü	İçinde geçsin	30547
Dönüşüm, kentsel sit	Tümü	İçinde geçsin	38
Dönüşüm, tarihi çevre	Tümü	İçinde geçsin	50
Dönüşüm, tarihi doku	Tümü	İçinde geçsin	89
Dönüşüm, tescil	Tümü	İçinde geçsin	73

YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında 06.11.2022 tarihi itibarıyla toplam 738680 (yüksek lisans, doktora, sanatta yeterlilik, tıpta uzmanlık, tıpta yan dal uzmanlık, diş hekimliği uzmanlığı) adet çalışma mevcut olup bunlardan 12576 tanesi mimarlık alanıyla ilgilidir (YÖK, 2022).

Bibliyometrik analizin evrenini Ulusal Tez Merkezi veri tabanında gelişmiş tarama bölümünde ‘dönüşüm’ anahtar kelimesi, aranacak alan olarak ‘tümü’ ve arama tipi olarak ‘içinde geçsin’ seçildiğinde ortaya çıkan 30547 lisansüstü tez oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme belirlenirken ‘dönüşüm’ anahtar kelimesi sabit kalmak koşuluyla diğer anahtar kelimelerle ikili kombinasyonlar oluşturulmuş ve aranacak alan olarak ‘tümü’ ve arama tipi olarak ‘içinde geçsin’ seçilmiştir. ‘Dönüşüm’ ve ‘kentsel sit’ anahtar kelimeleri birlikte tarandığında 38 tez, ‘dönüşüm’ ve ‘tarihi çevre’ anahtar kelimeleri birlikte tarandığında 50 tez, ‘dönüşüm’ ve ‘tarihi doku’ anahtar kelimeleri birlikte tarandığında 89 tez, ‘dönüşüm’ ve ‘tescil’ anahtar kelimeleri birlikte tarandığında 73 tezin varlığı tespit edilmiştir. Bu taramalar sonucunda elde edilen 250 tez içinde ikili ve üçlü kombinasyonlarla çakışan 66 tez tespit edilip, çakışan tezlerin ayrıştırılması sonucunda araştırmanın örneklem sayısı 214 tez olarak belirlenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Bibliyometrik analizde örneklem sayısını oluşturma yöntemi

3. Bulgular

Yapılan incelemelerde YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında ‘dönüşüm’ anahtar kelimesinin geçtiği ilk tezin 1980 yılında yayınlanmış ‘matematik’ alanında bir yüksek lisans tezi olduğu tespit edilmiştir. Mimarlık alanında ise ilk kez 1986 yılında Ahmet Ersen’in “Erken Osmanlı mimarisinde cephe biçim düzenleri ve Bizans etkilerinin niteliği” başlıklı doktora tezinde bu kelime geçmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen 214 lisansüstü tezin tez türlerine göre dağılımı incelendiğinde 214 tezin %84,1’i yüksek lisans tezi, %15,4’ü doktora tezi ve %0,5’i ise sanatta yeterlilik tezi olduğu tespit edilmiştir. Tarihi çevrede dönüşüm konusunu içeren tezlerin çoğunlukla yüksek lisans tezi düzeyinde olduğu görülmüştür (Tablo 2).

Tablo 2. Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

Tezin Türü	Sayı	Yüzde
Yüksek Lisans	180	84,1
Doktora	33	15,4
Sanatta Yeterlilik	1	0,5
Toplam	214	100

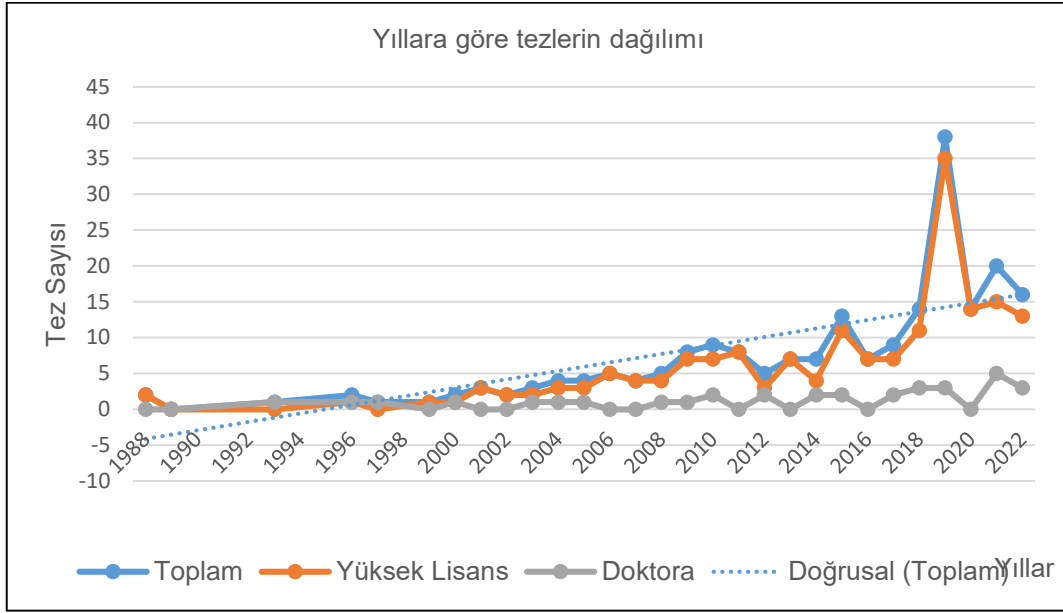
Tablo 3’te görüldüğü üzere 35 tane yüksek lisans tezi ile en çok 2019 yılında lisansüstü tez hazırlanmıştır. En çok doktora tezi ise 2021 yılında 5 tane yazılmıştır. 2014 yılında 1 tane sanatta yeterlilik tezi hazırlanmıştır. Tabloya bakıldığında 2000’li yılların sonunda çalışmaların arttığı görülürken 2019 yılında yüksek lisans tez sayısı zirveye ulaşmış ve sonraki yıllarda azalan bir grafik çizmiştir (Şekil 2). Öte yandan hazırlanan lisansüstü tezlerde yüksek lisans tezlerinin doktora göre oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yayın Yılı	Tez Türü						Yayın Yılı	Tez Türü					
	Yüksek Lisans		Doktora		Sanatta Yeterlilik			Yüksek Lisans		Doktora		Sanatta Yeterlilik	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
1988	2	0,9%	0	0%	0	0%	2006	5	2,3%	0	0%	0	0%
1989	0	0%	0	0%	0	0%	2007	4	1,9%	0	0%	0	0%
1990	0	0%	0	0%	0	0%	2008	4	1,9%	1	0,5%	0	0%
1991	0	0%	0	0%	0	0%	2009	7	3,3%	1	0,5%	0	0%
1992	0	0%	0	0%	0	0%	2010	7	3,3%	2	0,9%	0	0%
1993	0	0%	1	0,5%	0	0%	2011	8	3,8%	0	0%	0	0%
1994	0	0%	0	0%	0	0%	2012	3	1,4%	2	0,9%	0	0%
1995	0	0%	0	0%	0	0%	2013	7	3,3%	0	0%	0	0%
1996	1	0,5%	1	0,5%	0	0%	2014	4	1,9%	2	0,9%	1	0,5%
1997	0	0%	1	0,5%	0	0%	2015	11	5,2%	2	0,9%	0	0%
1998	0	0%	0	0%	0	0%	2016	7	3,3%	0	0%	0	0%
1999	1	0,5%	0	0%	0	0%	2017	7	3,3%	2	0,9%	0	0%
2000	1	0,5%	1	0,5%	0	0%	2018	11	5,1%	3	1,4%	0	0%
2001	3	1,4%	0	0%	0	0%	2019	35	16,4%	3	1,4%	0	0%
2002	2	0,9%	0	0%	0	0%	2020	14	6,6%	0	0%	0	0%
2003	2	0,9%	1	0,5%	0	0%	2021	15	7%	5	2,3%	0	0%
2004	3	1,4%	1	0,5%	0	0%	2022	13	6,1%	3	1,4%	0	0%
2005	3	1,4%	1	0,5%	0	0%	...						
Toplam Lisans	Yüksek	180		Toplam Doktora	33		Toplam Sanatta Yeterlilik	1					

Yıllara göre tezlerin dağılım grafiği incelendiğinde artan bir grafik eğilimi görülmektedir. 1988 yılında yayınlanan 2 tane yüksek lisans tezinden sonra 1993 yılına kadar tez yazılmadığı dikkat çekmektedir. 1993 yılında 1 adet doktora tezi yazıldıktan sonra 1994 ve 1995 yılında yine tez çalışması olmamıştır. 1999 yılından sonra artarak tez çalışmaları yapılmaya devam etmiştir. 2019 yılında toplam 38 yüksek lisans ve doktora tezi ile en yüksek sayıya ulaşılmış ve sonraki yıllarda artış hızının azaldığı tespit edilmiştir. Tez üretilmeyen yıllar Şekil 2’de ‘yıllar’ eksenine yazılmamıştır.

214 lisansüstü tezin yayın diline göre dağılımına baktığımızda 182’nin (%85,5) Türkçe, 31’nin (%14,5) İngilizce ve 1’nin Fransızca dilinde yazıldığı tespit edilmiştir (Tablo 4).

Şekil 2. Lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılım grafiği

Tablo 4. Lisansüstü Tezlerin Yayın Dillerine Göre Dağılımı

Tezin Dili	Sayı	Yüzde
Türkçe	182	85%
İngilizce	31	14,5%
Fransızca	1	0,5%
Toplam	214	100

Tarihi çevrede dönüşüm içerikli 214 lisansüstü tezin erişilebilirlik durumu incelendiğinde 21'nin (%9,8) TUBESS üzerinden erişilebilir, 193'nün (%90,2) YÖK tez merkezinden erişilebildiği tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Lisansüstü Tezlerin Erişilebilirlik Durumu

Erişim Durumu	Sayı	Yüzde
Ulusal Tez Merkezinden Erişilebilenler	193	90,2%
Tubess Üzerinden Erişilebilenler	21	9,8%
Toplam	214	100

Tarihi çevrede dönüşüm ile ilgili lisansüstü tezleri danışman unvanlarına göre analiz ettiğimizde 214 tez içerisinde 2 tezin 2 danışmanla çalışıldığı tespit edilmiştir. Tablo 6'da görüldüğü üzere profesör unvanında 81 tez (%37,9), doçent unvanında 53 tez (%24,8), doktor öğretim üyesi unvanında 29 tez (%13,5), yardımcı doçent unvanında 41 tez (%19,2), doktor unvanında 4 tez (%1,8), öğretim görevlisi unvanında 2 tez (%0,9) ve unvana sahip olmayan 2 tez (%0,9) hazırlanmıştır. Unvana sahip olmayan 2 tezin danışmanlığını Emre Madran yapmıştır. Akademiden doçent unvanıyla emekli olan Emre Madran'ın, 2 tezin danışmanlığını yaptığı 1988 yılında henüz herhangi bir akademik unvana sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6. Lisansüstü Tezlerin Danışman Unvanına Göre Durumu

Unvan	Sayı	Yüzde
Prof. Dr.	81	37,9%
Doç. Dr.	53	24,8%
Dr. Öğr. Üyesi	29	13,5%
Yrd. Doç.	41	19,2%
Dr.	4	1,8%
Öğr. Gör.	2	0,9%
Unvansız	2	0,9%
Prof. Dr. ve Doç. Dr. (iki danışmanlı)	1	0,5%
Dr. Öğr. Üyesi ve Dr. Öğr. Üyesi (iki danışmanlı)	1	0,5%
Toplam	214	100

Lisansüstü tezler sayfa sayısına göre analiz edildiğinde 1-100 sayfa aralığında 9 tez (%4,2), 101-200 sayfa aralığında 111 tez (%51,9), 201-300 sayfa aralığında 57 tez (%26,6), 301-400 sayfa aralığında 25 tez (%11,7), 401-500 sayfa aralığında 5 tez (%2,3), 501-600 ve 601-700 sayfa aralığında 3'er tez ve 701-800 sayfa aralığında 1 tez (%0,5) tespit edilmiştir. Bulgular sonucunda analiz edilen lisansüstü tezlerin çoğunlukla 101-200 sayfa aralığında (%51,9) hazırlandığı görülmüştür (Tablo 7).

Tablo 7. Lisansüstü Tezlerin Sayfa Sayılarına Göre Durumu

Sayfa Sayısı	Sayı	Yüzde
1-100	9	4,2%
101-200	111	51,9%
201-300	57	26,6%
301-400	25	11,7%
401-500	5	2,3%
501-600	3	1,4%
601-700	3	1,4%
701-800	1	0,5%
Toplam	214	100

Tarihi çevrede dönüşüm ile ilgili lisansüstü tezlerin yayınlandığı üniversitelere göre dağılımı Tablo 8'de ifade edilmiştir. Buna göre 56 farklı üniversite içerisinde 37 lisansüstü tez (%17,3) ile en çok İstanbul Teknik Üniversitesi'nde konu ile ilgili lisansüstü tez yazılmıştır. İkinci sırada Yıldız Teknik Üniversitesi (24 tez, %11,2), üçüncü sırada Orta Doğu Teknik Üniversitesi (16 tez, %16), dördüncü sırada Gazi Üniversitesi (15 tez, %7) ve beşinci sırada Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (12 tez, %5,6) yer almaktadır. Daha sonra sırasıyla Dokuz Eylül Üniversitesi (11 tez, %5,2), Süleyman Demirel Üniversitesi (8 tez, %3,4), Ankara Üniversitesi (6 tez, %2,8) olmak üzere sıralama devam etmektedir. 26 farklı üniversitede ise birer tane lisansüstü tez yazılmıştır.

Tablo 8. Lisansüstü Tezlerin Okullara Göre Dağılımı

Üniversite Adı	Sayı	Yüzde	Üniversite Adı	Sayı	Yüzde
İstanbul Teknik	37	17,3%	Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü	2	0,9%
Yıldız Teknik	24	11,2%	Dicle	2	0,9%
Orta Doğu Teknik	16	7,5%	Necmettin Erbakan	1	0,4%
Gazi	15	7%	Bartın	1	0,4%
Mimar Sinan Güzel Sanatlar	12	5,6%	Akdeniz	1	0,4%
Dokuz Eylül	11	5,2%	Çankaya	1	0,4%
Süleyman Demirel	8	3,4%	Galatasaray	1	0,4%
Ankara	6	2,8%	Kahramanmaraş Sütçü İmam	1	0,4%
Selçuk	5	2,3%	Eskişehir Teknik	1	0,4%
Marmara	5	2,3%	İstanbul-Cerrahpaşa	1	0,4%
Erciyes	4	1,9%	Atılım	1	0,4%
Trakya	3	1,5%	Beykent	1	0,4%
Çukurova	3	1,5%	Atatürk	1	0,4%
İstanbul	3	1,5%	Gümüşhane	1	0,4%
İstanbul Aydın	3	1,5%	Bursa Uludağ	1	0,4%
Fatih Sultan Mehmet	3	1,5%	İstanbul Ticaret	1	0,4%
Harran	3	1,5%	İstanbul Okan	1	0,4%
İzmir Yüksek Teknoloji	3	1,5%	Kafkas	1	0,4%
Karabük	2	0,9%	Üsküdar	1	0,4%
KTO Karatay	2	0,9%	Muğla Sıtkı Koçman	1	0,4%
Başkent	2	0,9%	Konya Teknik	1	0,4%
Karadeniz Teknik	2	0,9%	Sakarya	1	0,4%
Hasan Kalyoncu	2	0,9%	TOBB Ekonomi ve Teknoloji	1	0,4%
İhsan Doğramacı Bilkent	2	0,9%	Tokat Gaziosman Paşa	1	0,4%
Haliç	2	0,9%	Uludağ	1	0,4%
Zonguldak Bülent Ecevit	2	0,9%	Yaşar	1	0,4%
Bahçeşehir	2	0,9%	Hacettepe	1	0,4%
Gebze Teknik	2	0,9%	Hatay Mustafa Kemal	1	0,4%
Toplam	214				

Tarihi çevrede dönüşüm ile ilgili lisansüstü tezleri yayınlandığı enstitülere göre analiz ettiğimizde Tablo 9'da görüldüğü üzere toplam 180 yüksek lisans tezinin %64,4'üne denk gelen 138 tez fen bilimleri enstitüsünde yazılmıştır. Yüksek lisans tezleri fen bilimleri enstitüsünden sonra sırayla en çok sosyal bilimler enstitüsü (21

tez, %9,8), lisansüstü eğitim enstitüsü (13, %6,1), mühendislik ve fen bilimleri enstitüsü (4 tez, %1,9), Türkiyat araştırmaları enstitüsü (2 adet, %0,9), güzel sanatlar enstitüsü (1 tez, %0,5) ve ekonomi ve sosyal bilimler enstitüsünde (1 tez, %0,5) yazılmıştır. Doktora tezlerinin %7,9'una denk gelen 17 adet doktora tezi fen bilimleri enstitüsünde, 9 adet tez (%4,2) sosyal bilimler enstitüsünde, 6 adet tez (%2,8) lisansüstü eğitim enstitüsünde ve 1 adet tez (%0,5) mühendislik ve fen bilimleri enstitüsünde yazılmıştır. Analiz grubunda bir tek sayıda bulunan sanatta yeterlilik tezi güzel sanatlar enstitüsünde yazılmıştır.

Tablo 9. Lisansüstü Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitüler	Yüksek Lisans		Doktora		Sanatta Yeterlilik		Toplam Yüzde	Toplam Sayı
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Fen Bilimleri Enstitüsü	138	64,4%	17	7,9%	0	0%	72,3%	155
Sosyal Bilimler Enstitüsü	21	9,8%	9	4,2%	0	0%	14%	30
Lisansüstü Bilimleri Enstitüsü	13	6,1%	6	2,8%	0	0%	8,9%	19
Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü	4	1,9%	1	0,5%	0	0%	2,4%	5
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü	2	0,9%	0	0%	0	0%	0,9%	2
Güzel Sanatlar Enstitüsü	1	0,5%	0	0%	1	0,5%	1%	2
Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü	1	0,5%	0	0%	0	0%	0,5%	1
Yüksek Lisans 180	Doktora 33		Sanatta Yeterlilik 1		100%		214	

İncelenen lisansüstü tezlerinin bağlı olduğu anabilim dallarına göre dağılımı yapıldığında 47 farklı anabilim dalında çalışıldığı tespit edilmiştir. Tarihi çevrede dönüşüm ile ilgili lisansüstü tezlerin yayınlandığı anabilim dalları arasında ilk sırada mimarlık anabilim dalında 84 yüksek lisans tezi (%39,1) ve 11 doktora tezi (%5) ile toplam 95 tez (%44,1) bulunmaktadır. İkinci sırada 32 yüksek lisans (%14,8) ve 5 doktora (%2,3) tezi ile şehir ve bölge planlama anabilim dalı, üçüncü sırada 4 yüksek lisans (%1,7) ve 3 doktora (%1,4) tezi ile kamu yönetimi yer almaktadır (Tablo 10). Bu anabilim dallarının yanı sıra peyzaj mimarlığı anabilim dalında 3 yüksek lisans (%1,4) ve 2 doktora (%0,9) tezi, sosyoloji anabilim dalında 3 yüksek lisans (%1,4) ve 1 doktora (%0,5) tezi, iç mimarlık anabilim dalında 3 yüksek lisans (%1,4) ve 1 sanatta yeterlilik (%0,5) tezi, arkeoloji anabilim dalında 4 yüksek lisans (%1,7) tezi yazılmıştır. Geomatik mühendisliği, harita mühendisliği, iç mimarlık ve çevre tasarımı, mimari restorasyon ve tarih anabilim dallarında üçer tane lisansüstü tez yazılmıştır. Bahçe bitkileri, kentsel tasarım, restorasyon, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, sanat ve tasarım, şehir planlama, taşınmaz geliştirme anabilim dallarında ise ikişer tane lisansüstü tez yazılmıştır. İçerisinde coğrafya, gayrimenkul geliştirme, güzel sanatlar, iktisat, inşaat mühendisliği, kamu hukuku, kentsel planlama ve turizm işletmeciliği gibi anabilim dalları da olan 29 anabilim dalında birer tane lisansüstü tez yazıldığı tespit edilmiştir. Tarihi çevrede dönüşüm ile ilgili yayınlanan lisansüstü tezler araştırma türlerine göre incelenmiştir. İncelenen lisansüstü tezler Tablo 11'de görüldüğü üzere teorik araştırma, örnek analizi ve öneri geliştirme araştırma türlerine göre sınıflandırılmıştır. Tarih çevrede dönüşüm anlatmadığı tespit edilen 32 tez inceleme alanından çıkartılmıştır. Tablo 11 incelendiğinde 157 yüksek lisans tezinin 15'i teorik araştırma, 136'sı örnek analizi, 6'sı öneri geliştirme araştırma türü ile yazıldığı tespit edilmiştir. Doktora tezlerinin çoğunluğunda örnek analizi araştırma türü tercih edilmiştir. İnceleme yapılan 182 lisansüstü tezin %85,2'sinin örnek analizi, %9,9'unun teorik araştırma ve %4,9'nun öneri geliştirme araştırma türü kullandığı tespit edilmiştir.

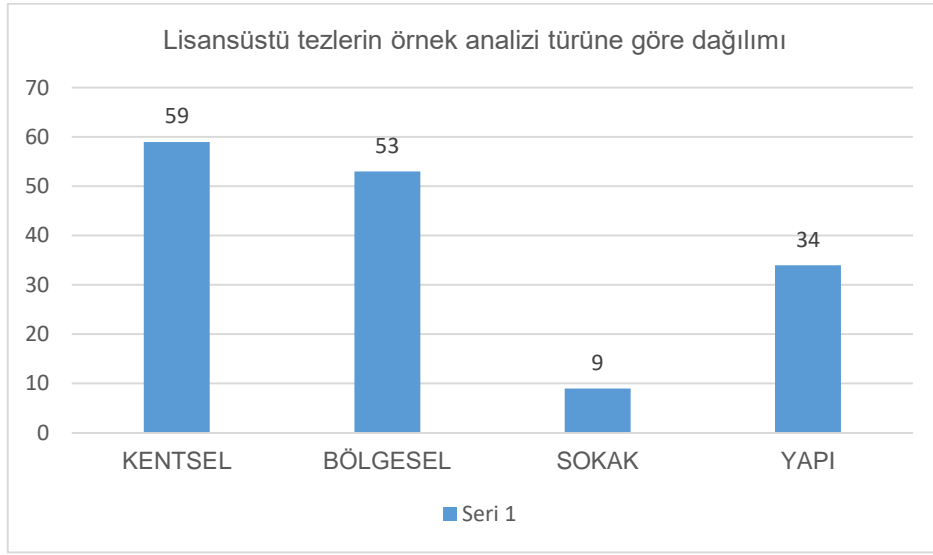
Tablo 10. Lisansüstü Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	Tez Türü						Anabilim Dalı	Tez Türü			
	Yüksek Lisans		Doktora		Sanatta Yeterlilik			Yüksek Lisans		Doktora	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Mimarlık	84	39,1%	11	5%	0	0%	Kentsel Sistemler ve Ulaştırma Yönetimi	1	0,5%	0	0%
Arkeoloji	4	1,7%	0	0%	0	0%	Kentsel Tasarım	2	0,9%	0	0%
Arkeometri	1	0,5%	0	0%	0	0%	Medya ve Kültürel Çalışmalar	1	0,5%	0	0%
Avrupa Topluluğu	1	0,5%	0	0%	0	0%	Mimari Restorasyon	3	1,4%	0	0%
Bahçe Bitkileri	2	0,9%	0	0%	0	0%	Orman Endüstri Mühendisliği	1	0,5%	0	0%
Bilgisayar Mühendisliği	1	0,5%	0	0%	0	0%	Orman Mühendisliği	1	0,5%	0	0%
Coğrafya	1	0,5%	0	0%	0	0%	Ormancılık ve Çevre Bilimler	1	0,5%	0	0%
Çevre Mühendisliği	1	0,5%	0	0%	0	0%	Peyzaj Mimarlığı	3	1,4%	2	0,9%
Disiplinlerarası	1	0,5%	0	0%	0	0%	Radyo Televizyon ve Sinema Restorasyon	1	0,5%	0	0%
Elektrik Eğitimi	0	0%	1	0,5%	0	0%	Restorasyon	2	0,9%	0	0%
Endüstri Mühendisliği	1	0,5%	0	0%	0	0%	Sanat Tarihi	1	0,5%	0	0%
Gayrimenkul Geliştirme	1	0,5%	0	0%	0	0%	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	0	0%	2	0,9%
Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi	0	0%	1	0,5%	0	0%	Sanat ve Tasarım	2	0,9%	0	0%
Geomatik Mühendisliği	2	0,9%	1	0,5%	0	0%	Sosyoloji	3	1,4%	1	0,5%
Güzel Sanatlar	1	0,5%	0	0%	0	0%	Şehir Planlama	2	0,9%	0	0%
Harita Mühendisliği	3	1,4%	0	0%	0	0%	Şehir ve Bölge Planlama	32	14,8%	5	2,3%
İktisat	1	0,5%	0	0%	0	0%	Tarih	2	0,9%	1	0,5%
İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı	3	1,4%	0	0%	0	0%	Taşınmaz Geliştirme	1	0,5%	1	0,5%
İç Mimarlık	3	1,4%	0	0%	1	0,5%	Tekstil Mühendisliği	0	0%	1	0,5%
İnşaat Mühendisliği	1	0,5%	0	0%	0	0%	Turizm İşletmeciliği	0	0%	1	0,5%
İstanbul Araştırmaları	1	0,5%	0	0%	0	0%	Türk Sanatı	1	0,5%	0	0%
Kamu Hukuku	1	0,5%	0	0%	0	0%	Türk Tarihi	1	0,5%	0	0%
Kamu Yönetimi	4	1,7%	3	1,4%	0	0%	Uluslararası İlişkiler	0	0%	1	0,5%
Kentsel Planlama	0	0%	1	0,5%	0	0%	Yapı Etiği	1	0,5%	0	0%
							Toplam	214			

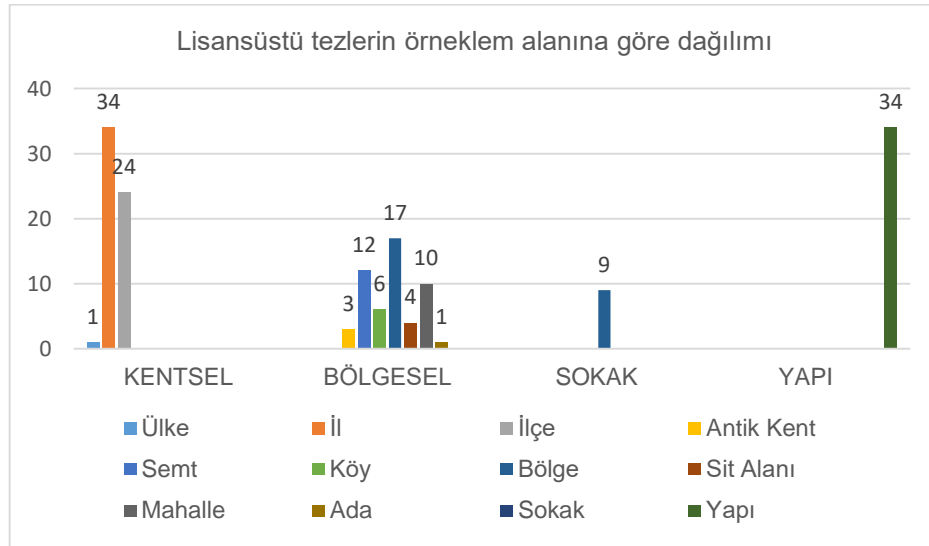
Tablo 11. Lisansüstü Tezlerin Araştırma Türlerine Göre Dağılımı

Araştırma Türü	Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlilik	Toplam	Yüzde
Teorik araştırma	15	2	1	18	%9,9
Örnek analizi	136	19	0	155	%85,2
Öneri geliştirme	6	3	0	9	%4,9
Toplam	157	24	1	182	%100

Elde edilen bulgular sonucunda en çok örnek analizi araştırma türünün kullanıldığı görülmüştür. Şekil 3'te örnek analizi yapılan 155 adet lisansüstü tez, örneklem alanının türüne göre kentsel, bölgesel, sokak ve yapı olmak üzere dört grupta sınıflandırılmıştır. 155 adet tezin 59'u kentsel, 53'ü bölgesel, 9'u sokak ve 34'ü yapı grubu hakkında yazılmıştır. Kentin tümünü ya da kent merkezlerini ele alan çalışmalar kentsel, birçok sokağı barındıran alanlar bölgesel sınıfa alınmıştır.

Şekil 3. Lisansüstü tezlerin örnek analizi türüne göre dağılımı

Şekil 4'te görüldüğü üzere kentsel grubu il, ilçe ve ülke; bölgesel grubu antik kent, semt, köy, bölge, sit alanı, mahalle ve adayı kapsamaktadır. Örneklem alanı dağılımı yaparken büyük ölçekli alanlardan küçük ölçekli alanlara doğru ülke- il- ilçe- antik kent- semt- köy- bölge -sit alanı -mahalle -ada -sokak- yapı ölçeğinde boyutsal sıralama yapılmıştır. Kentsel grubunda en fazla 34 adet tez ile il, bölgesel grubunda 17 adet tez ile bölge çalışılmıştır. Örnek analizi türünde en çok tercih edilen örneklem alanı 34'er tane tez ile il ve yapı olmuştur.

Şekil 4. Lisansüstü tezlerin örneklem alanına göre dağılımı

Örneklem alanı türünde en fazla sayıya sahip olan il ve yapılara dair analiz detaylandırılmıştır. Araştırılan lisansüstü tezlerin örneklem alanları il bazında değerlendirildiğinde örneklem alanı olarak en çok tercih edilen ilin %12'lik oranla İstanbul olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra sırasıyla Diyarbakır (3 tez, %9), Antalya (3 tez, %9), Amasya (2 tez, %6) ve Muğla (2 tez, %6) illeri yer almaktadır (Tablo 12).

Tablo 12. Lisansüstü Tezlerin Örneklem Alanlarının İl Bazlı Dağılımı

İl	Sayı	Yüzde	İl	Sayı	Yüzde
Aksaray	1	2,9%	İstanbul	4	12%
Amasya	2	6%	İskenderun	1	2,9%
Ankara	1	2,9%	İzmir	1	2,9%
Antalya	3	9%	Karaman	1	2,9%
Bursa	1	2,9%	Konya	1	2,9%
Bursa ve Yazd	1	2,9%	Kütahya	1	2,9%
Bursa ve Tebriz	1	2,9%	Mardin	1	2,9%
Beyrut ve Saraybosna	1	2,9%	Muğla	2	6%
Diyarbakır	3	9%	Tebriz	1	2,9%
Erzurum	1	2,9%	Urmiye	1	2,9%
Gaziantep	1	2,9%	Uşak	1	2,9%
Halep	1	2,9%	Üsküp	1	2,9%
Isparta	1	2,9%			
Toplam			34	100%	

Araştırılan lisansüstü tezlerde incelenen örneklem türü bazlı dağılımlarına bakıldığında en çok %44,1'lik orana denk gelen 15 adet sivil yapının örnek seçildiği, daha sonra %23,6'lık oranla 8 adet endüstri yapısının, %14,7'lik oranla 5 adet eğitim yapısının seçildiği tespit edilmiştir (Tablo 13).

Tablo 13. Lisansüstü Tezlerin Örneklem Alanlarının Yapı Bazlı Dağılımı

Yapı Türleri Sınıflandırması	Sayı	Yüzde
Sivil Yapılar	15	44,1%
Endüstri Yapıları	8	23,6%
Eğitim Yapıları	5	14,7%
Dini Yapılar	2	5,9%
İdari Yapılar	2	5,9%
Savunma Yapıları	1	2,9%
Hamam Yapıları	1	2,9%
Toplam	34	100%

4. Değerlendirme

Bu çalışmanın konusunu oluşturan tarihi çevrede dönüşüm konusunu esas alan ve YÖK Ulusal Tez Merkezinden erişimi sağlanan 157 adet yüksek lisans, 24 adet doktora ve 1 adet sanatta yeterlilik tezi olmak üzere toplam 182 lisansüstü tez tespit edilmiştir. Değerlendirme aşamasında tarihi çevrede dönüşüm konulu 182 lisansüstü tezin yıllara, üniversitelere, enstitülere ve anabilim dalına göre araştırma türüyle ikili çaprazlamalarla analizi yapılmıştır.

Tarihi çevrede dönüşüm konulu lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde ilk lisansüstü tezlerin 1988 yılında yüksek lisans düzeyinde örnek analizi ve öneri geliştirme araştırma türünde yazıldığı görülmüştür. Bu yıldan 1993 yılına kadar konu ile alakalı lisansüstü tez üretilmezken 1993 yılında öneri geliştirme araştırma türünde 1 adet doktora tezi yazılmıştır. 1994, 1995, 1997 ve 1998 yıllarında konu ile alakalı hiç lisansüstü tez yazılmadığı tespit edilmiştir. Teorik araştırma türünde yüksek lisans düzeyinde en çok iki adet, doktora düzeyinde ise en çok bir adet tez yazılmıştır. Örnek analizi araştırma türünde 27 adet yüksek lisans tezi ile 2019 yılında en çok yüksek lisans tezi yazılmıştır. Örnek analizi araştırma türünde 2012, 2014, 2015 ve 2017 yıllarında ikişer adet doktora tezi ile en çok doktora tezi yazılmıştır. Öneri geliştirme araştırma türünde yüksek lisans ve doktora düzeyinde en çok birer tane tez üretilmiştir. Değerlendirme aşamasında ele alınan tek sanatta yeterlilik tezi ise 2014 yılında teorik araştırma türünde yazılmıştır (Tablo 14).

Yıllara ve araştırma türlerine göre tezlerin Şekil 3'teki dağılım grafiği incelendiğinde örnek analizinin teorik araştırma ve öneri geliştirme türlerinden oldukça fazla tercih edildiği görülmüştür. Örnek analizi araştırma türü 2003 yılından sonra artış gösterirken, bu alanda 27 adet yüksek lisans tezi 2019 yılında en yüksek sayıya ulaşılmıştır. Teorik araştırma türünde yazılan yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerinden daha çok olduğu ve

2010, 2011 ve 2019 yıllarında yazılan ikişer adet lisansüstü tez ile en yüksek sayıya ulaşıldığı tesit edilmektedir. Öneri geliştirme araştırma türünün yıllar içindeki dağılımına baktığımızda dengeli bir grafik çizdiği görülmektedir. Dengeli ilerleyen grafikte 2007-2011, 2016-2019 ve 2022-2022 yılları arasında öneri geliştirme türünde artış tespit edilmiştir.

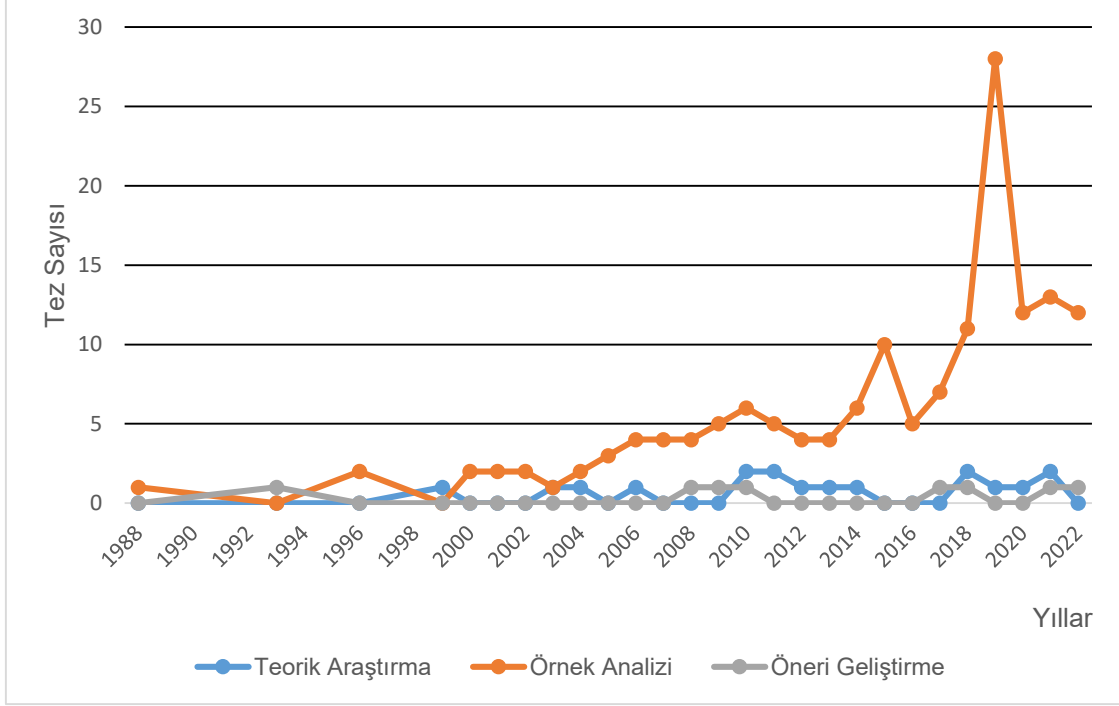
Tablo 14. Tarihi Çevrede Dönüşüm Konulu Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yayın Yılı	Yüksek Lisans			Doktora			Sanatta Yeterlilik
	Araştırma Türü			Araştırma Türü			Araştırma Türü
	Teorik Araştırma	Örnek Analizi	Öneri Geliştirme	Teorik Araştırma	Örnek Analizi	Öneri Geliştirme	Teorik Araştırma
Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	
1988	0	1	1	0	0	0	0
1993	0	0	0	0	0	1	0
1996	0	1	0	0	1	0	0
1999	1	0	0	0	0	0	0
2000	0	1	0	0	1	0	0
2001	0	2	0	0	0	0	0
2002	0	2	0	0	0	0	0
2003	1	1	0	0	0	0	0
2004	1	1	0	0	1	0	0
2005	0	3	0	0	0	0	0
2006	1	4	0	0	0	0	0
2007	0	4	0	0	0	0	0
2008	0	3	1	0	1	0	0
2009	0	5	1	0	0	0	0
2010	2	5	0	0	1	1	0
2011	2	5	0	0	0	0	0
2012	1	2	0	0	2	0	0
2013	1	4	0	0	0	0	0
2014	0	4	0	0	2	0	1
2015	0	8	0	0	2	0	0
2016	0	5	0	0	0	0	0
2017	0	5	1	0	2	0	0
2018	1	10	0	1	1	1	0
2019	2	27	0	0	1	0	0
2020	1	12	0	0	0	0	0
2021	1	12	1	1	1	0	0
2022	0	11	1	0	1	0	0

Dönüşüm konusu yapı ölçeğinde ele alınabileceği gibi sit alanları, sokaklar, mahalleler gibi kentsel ölçekte de ele alınabilir. Ülkemizde kentsel ölçekte dönüşüm konusu 2000’li yıllardan sonra daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. 2003 yılında TMMOB Şehir Plancıları Odası’nın düzenlediği Kentsel Dönüşüm Sempozyumu ile kentsel dönüşüm konusu akademik ortamda ele alınmaya başlanmıştır. AB adaylık sürecinin etkisiyle 2000’li yıllarda yapılan reformlarda kentsel dönüşüm konusunu içeren yasal düzenlemeler yapılmıştır (Genç,2008, s. 118). Bunlardan 27.7.2004 tarihinde yürürlüğe giren 5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ve 5.7.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun öne çıkmaktadır. Gündeme gelen herhangi bir konunun lisansüstü tezlerde çalışılmaya başlanmasının yüksek lisans için ortalama 1 yıl, doktora için 3 yıl olacağı düşünülürse 2000’li yıllarda yapılmaya başlanan yasal düzenlemelerin kente yansiyarak akademik tezlerde ele alınması 2003-2004’lü yıllara denk gelmektedir. Şekil 3’te görülen 2003 yılındaki lisansüstü tez sayısındaki artış, yürürlüğe giren yasal düzenlemelerin kentte etkisinin okunduğunu ve bu durumun akademik ortamda ele alınmaya başladığını destekler niteliktedir.

2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı Kamunun Mülkiyetinde veya Kullanımında Olan Yerlerde Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Alanı İlan Edilmesinin Usul ve Esaslarına İlişkin Tebliği yürürlüğe girdiği tarihten

itibaren kentsel dönüşüm projeleri açısından önemli bir mevzuat haline gelmiştir. Kanun, afet riski altındaki alanlar gibi riskli yapıların bulunduğu bölgelerde standartlara uygun yapı üretilmesi için yenileme ve iyileştirme sürecini içeren uygulamaları kapsamaktadır (Akipek Öcal ve İhtiyaroğlu, 2020, s. 481). Yaşanan bu gelişmelerin Şekil 5'te görülen 2013-2015 yıllarındaki artışın sebebi olabileceği düşünülmektedir. YÖK tarafından yapılan açıklamaya göre 2018 yılında sisteme 41.816 yeni tez eklenirken, 2019 yılında bu sayı %77'lik bir artış ile 74.122 olmuştur. Böylece 2019 yılında veri tabanına kayıtlı toplam lisansüstü tez sayısı 2018 yılına göre %14'lük bir artış göstermiştir (YÖK, 2019). Şekil 5'te 2019 yılında görülen ciddi artışın sebebinin ülkemizde ulusal çapta hazırlanan lisansüstü tezlerin sayısındaki artış olduğu düşünülmektedir.

Şekil 5. Tarihi çevrede dönüşüm konulu tezlerin yıllara göre dağılım grafiği

Tarihi çevrede dönüşüm konulu lisansüstü tezler araştırma türü ve yayınlandığı üniversitelere göre incelendiğinde 48 farklı üniversitede lisansüstü tez yazıldığı görülmüştür. Tablo 15'e göre teorik araştırma türünde en çok Yıldız Teknik Üniversitesi (4 tez), örnek analizi türünde İstanbul Teknik Üniversitesi (29 tez) ve öneri geliştirme türünde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (2 tez) lisansüstü tez yazılmıştır. Bu üniversiteler haricinde 48 farklı üniversite içerisinde Dokuz Eylül, Mimar Sinan Güzel Sanatlar, Gazi ve Süleyman Demirel Üniversitelerinde çok sayıda lisansüstü tez yazılmıştır.

Tablo 15. Tarihi Çevrede Dönüşüm Konulu Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite Adı	Araştırma Türü			Üniversite Adı	Araştırma Türü		
	Teorik Araştırma	Örnek Analizi	Öneri Geliştirme		Teorik Araştırma	Örnek Analizi	Öneri Geliştirme
	Sayı	Sayı	Sayı		Sayı	Sayı	Sayı
İstanbul Teknik	3	29	1	Eskişehir Teknik	0	1	0
Yıldız Teknik	4	16	0	Gebze İleri	0	2	0
ODTÜ	0	14	2	Teknoloji Enstitüsü	1	0	0
Dokuz Eylül	2	10	0	Uludağ	1	0	0
Mimar Sinan Güzel Sanatlar	1	10	1	Selçuk	1	3	0
				Marmara	1	1	0

Gazi	0	12	0	İstanbul	1	1	0
Süleyman Demirel	0	8	0	İstanbul Aydın	1	1	0
Hatay Mustafa Kemal Karabük	1	0	0	Gümüşhane	0	1	0
	1	1	0	Bursa Uludağ	0	1	0
Çukurova	1	1	0	Atılım	0	1	0
Galatasaray	0	1	0	Konya Teknik	0	1	0
Başkent	0	2	0	Karadeniz Teknik	0	1	0
Fatih Sultan Mehmet Vakıf	0	3	0	Çankaya	0	1	0
Kahramanmaraş Sütçü İmam	0	1	0	Hacettepe	0	1	0
İstanbul Ticaret	0	1	0	TOBB Ekonomi ve Teknoloji	0	1	0
İstanbul Okan	0	1	0	Necmettin Erbakan	0	1	0
Akdeniz	0	1	0	Bahçeşehir	0	1	1
KTO Karatay	0	2	0	Beykent	0	1	0
Gebze Teknik	0	2	0	Üsküdar	0	1	0
Ankara	0	3	0	Hasan Kalyoncu	0	1	1
İzmir Yüksek Teknolojisi	0	3	0	Muğla	0	1	0
Atatürk	0	1	0	Haliç	0	1	1
Erciyes	0	4	0	Harran	0	1	1
Trakya	0	2	1	Dicle	0	2	0

Tarihi çevrede dönüşüm konusu ile ilgili lisansüstü tezler yayınlandığı enstitüye göre analiz edildiğinde en çok fen bilimleri enstitüsünde tez yazıldığı görülmüştür. Fen bilimleri enstitüsünde yüksek lisans düzeyinde teorik araştırma türünde 13 adet, örnek analizi türünde 111 adet, öneri geliştirme türünde 4 adet; doktora düzeyinde ise teorik araştırma türünde hiç tez yazılmazken örnek analizi türünde 14 adet, öneri geliştirme türünde 2 adet tez yazılmıştır. Fen bilimleri enstitüsünden sonra sırasıyla en çok tez sosyal bilimler enstitüsü, lisansüstü eğitim enstitüsü, mühendislik ve fen bilimleri enstitüsü, güzel sanatlar enstitüsü ve Türkiyat araştırmaları enstitüsünde yazılmıştır (Tablo 16).

Tarihi çevrede dönüşüm ile ilgili lisansüstü tezler anabilim dallarına göre incelendiğinde 30 farklı anabilim dalı içerisinde en çok mimarlık anabilim dalında çalışıldığı tespit edilmiştir. Mimarlık anabilim dalında yüksek lisans düzeyinde 9 adet tez teorik araştırma türünde, 74 adet tez örnek analizi türünde, 3 adet tez öneri geliştirme türünde yazılmış; doktora düzeyinde ise teorik araştırma ve öneri geliştirme türlerinde hiç tez yazılmazken örnek analizi türünde 12 adet tez yazılmıştır. Teorik araştırma ve öneri geliştirme araştırma türünde en çok tez mimarlık anabilim dalında yüksek lisans düzeyinde yazılmıştır. Örnek analizi araştırma türünde yüksek lisans tezi mimarlık anabilim dalından sonra 26 adet tez ile en çok şehir ve bölge planlama anabilim dalında yazılmıştır (Tablo 17).

Tablo 16. Tarihi Çevrede Dönüşüm Konulu Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü	Yüksek Lisans			Doktora			Sanatta Yeterlilik
	Araştırma Türü			Araştırma Türü			Araştırma Türü
	Teorik Araştırma	Örnek Analizi	Öneri Geliştirme	Teorik Araştırma	Örnek Analizi	Öneri Geliştirme	Teorik Araştırma
	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı
Fen Bilimleri Enstitüsü	13	111	4	0	14	2	0
Sosyal Bilimler Enstitüsü	1	11	1	1	2	1	0
Lisansüstü Bilimleri Enstitüsü	1	9	1	1	2	0	0
Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü	0	3	0	0	1	0	0
Güzel Sanatlar Enstitüsü	0	1	0	0	0	0	1
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü	0	1	0	0	0	0	0

Tablo 17. Tarihi Çevrede Dönüşüm Konulu Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	Yüksek Lisans			Doktora			Sanatta Yeterlilik
	Araştırma Türü			Araştırma Türü			Araştırma Türü
	Teorik Araştırma	Örnek Analizi	Öneri Geliştirme	Teorik Araştırma	Örnek Analizi	Öneri Geliştirme	Teorik Araştırma
	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı
Mimarlık	9	74	3	0	12	0	0
Şehir ve Bölge Planlama	2	26	0	1	2	1	0
Arkeoloji	1	2	1	0	0	0	0
İç Mimarlık	0	4	0	0	0	0	1
Peyzaj Mimarlığı	0	3	0	0	2	0	0
Mimari	0	3	0	0	0	0	0
Restorasyon	0	2	0	0	0	0	0
Şehir Planlama	0	2	0	0	0	0	0
Restorasyon	0	2	0	0	0	0	0
İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı	0	2	0	0	0	0	0
Kentsel planlama	0	0	0	0	0	1	0
Kentsel tasarım	0	2	0	0	0	0	0
Kentsel Sistemle ve Ulaştırma Yöntemi	0	1	0	0	0	0	0
İnşaat Mühendisliği	0	0	1	0	0	0	0
Yapı Etiği	0	1	0	0	0	0	0

Güzel Sanatlar	0	1	0	0	0	0	0
Sanat ve Tasarım	1	0	0	0	0	0	0
Disiplinlerarası	0	1	0	0	0	0	0
Arkeometri	1	0	0	0	0	0	0
Gayrimenkul Geliştirme	1	0	0	0	0	0	0
Çevre Mühendisliği	0	1	0	0	0	0	0
Ormancılık ve Çevre Bilimleri	0	1	0	0	0	0	0
Turizm	0	0	0	1	0	0	0
İşletmeciliği	0	0	0	0	0	0	0
Sanat Tarihi	0	1	0	0	0	0	0
Sosyoloji	0	3	0	0	0	0	0
Kamu Yönetimi	0	2	1	0	1	1	0
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	0	1	0	0	1	0	0
Taşınmaz Geliştirme	0	1	0	0	1	0	0
Medya ve Kültürel Çalışmalar	0	1	0	0	0	0	0
Türk Sanatı	0	1	0	0	0	0	0
Coğrafya	0	1	0	0	0	0	0

5. Sonuç

Toplumsal ve kültürel gelişmeler birbirleriyle ilişkili olguların araştırılmasına fırsat tanımaktadır (Çağlayan vd., 2022). Bu çalışmada YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı kullanılarak; dönüşüm, kentsel sit, tarihi çevre, tarihi doku ve tescil anahtar kelimeleri geçen lisansüstü tezlerin türü, yayımlandığı yılı, üniversitesi ve enstitüsü, yazıldığı dili, konu edindiği bilimsel alanı, danışmanın unvanı, sayfa sayısı, erişilebilirlik durumu ve araştırma türüne göre analiz edilmiştir. Bibliyometrik analiz yapılırken 06.11.2022 tarihine kadar YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan lisansüstü tezler taranmıştır. Tarama sonucunda tarihi çevrede dönüşüm konulu 180 yüksek lisans, 33 doktora ve 1 sanatta yeterlilik düzeyinde toplam 214 lisansüstü tez tespit edilmiştir. Lisansüstü tezlerin %84,1'lik oranla çoğunlukla yüksek lisans türünde yazıldığı, doktora düzeyinde çalışmaların yüksek lisans kadar tercih edilmediği görülmüştür.

Lisansüstü tezler yayımlandığı enstitülere göre analiz edildiğinde çoğunlukla fen bilimleri enstitüsünde (%64,4) tez yazıldığı görülürken sosyal bilimler enstitüsünde dönüşüm konusunun fen bilimleri enstitüsünden sonra en çok tercih edilmesi (21 tez, %9,8) anabilim dalı analizinde görülen sosyoloji, kamu yönetimi, tarih, siyaset bilimi ve kamu yönetimi gibi alanların tespitini doğrulamaktadır.

Tarihi çevrede dönüşüm hakkında yazılmış 157'si yüksek lisans, 24'ü doktora ve 1'i sanatta yeterlilik tezi olmak üzere toplam 182 lisansüstü tezi araştırma türlerine göre gruplandırdığımızda bu tezlerin %85,2'sinin örnek analizi, %9,9'unun teorik araştırma ve %4,9'nun öneri geliştirme kullandığı tespit edilmiştir. Örnek analizi türünü kullanan lisansüstü tezler kentsel, bölgesel, sokak ve yapı olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. 59'u kentsel, 53'ü bölgesel, 9'u sokak ve 34'ü yapı grubu hakkında yazılan lisansüstü tezlerde en çok tercih edilen örneklem alanı 34'er tane tez ile il ve yapı olmuştur. 34 tane tez il bazında değerlendirildiğinde üzerinde en çok çalışılan ilin %12'lik oranla İstanbul olduğu tespit edilmiştir. Örneklemelerin yapı türü bazlı dağılımlarına bakıldığında 34 tane tezde %44,1'lik orana denk gelen 15 tane sivil yapının örnek seçilmesi tarihi çevrede çoğunlukla sivil yapı özelinde çalışıldığını göstermektedir.

Tarihi çevrede dönüşüm konusunda yazılmış 182 adet lisansüstü tezin 33 adet tez ile en çok İstanbul Teknik Üniversitesi bünyesinde yazıldığı ayrıca bu üniversitede araştırma türü olarak 29 adet tez ile en çok örnek analizi kullanıldığı tespit edilmiştir. Değerlendirmeye alınan ilk grup olan 214 adet lisansüstü tezde de 37

lisansüstü tez ile en çok İstanbul Teknik Üniversitesi'nde tez yazılması bu üniversitede tarihi çevrede dönüşüm konusunun ele alındığını göstermektedir.

Tarihi çevrede dönüşüm konusunda değerlendirmeye alınan lisansüstü tezler en çok fen bilimleri enstitüsünde yazılırken, en çok mimarlık anabilim dalında tez yazıldığı tespit edilmiştir. Mimarlık anabilim dalında hem yüksek lisans hem de doktora düzeyinde araştırma türü olarak en çok örnek analizinin tercih edildiği görülmüştür. Tarihi çevrede dönüşüm konusu sadece mimarlık alanının ilgilendiği bir konu olmayıp; mekânsal dönüşümün insan yaşamına etkileri ve insan yaşamındaki değişim mimarlık dışında sosyal ve güzel sanatlar bilimlerine dair disiplinleri de ilgilendirdiği düşünülmektedir. Değerlendirmeye alınan 182 adet lisansüstü tezin yayınlandığı anabilim dallarını incelediğimizde arkeometri, gayrimenkul geliştirme, sanat tarihi, Türk sanatı, sosyoloji, taşınmaz geliştirme, medya ve kültürel çalışmalar anabilim dallarını da kapsayan 30 farklı anabilim dalının görülmesi bu durumu destekler niteliktedir.

2000-2005 yılları arasında ülkemizde yürürlüğe giren 5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, Dönüşüm Alanları Hakkında Kanun Tasarısı; 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı Kamunun Mülkiyetinde veya Kullanımında Olan Yerlerde Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Alanı İlan Edilmesinin Usul ve Esaslarına İlişkin Tebliği gibi yasal mevzuatların kent pratiğindeki uygulamaları lisansüstü çalışmalarda ele alınması 2000'li ve 2012 yıllarında üretilen tez sayısındaki artış ivmesini destekler niteliktedir. 2019 yılında örnek analizi araştırması yapılan lisansüstü tez sayısında yaşanan artışın sebebinin YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde bir önceki yıla göre yüklenen tez sayısında büyük bir artış görülmesi olduğu yani tüm disiplinlerde yaşanan tez sayısındaki artışın tarihi çevrede dönüşüm konusunda da etkili olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada tarihi çevrelerde dönüşümün kapsamı ve örneklem alanları analiz edildiğinde seçilen örneklem alanlarının büyük bir çoğunluğunun Türkiye'den olması yurtdışındaki koruma, restorasyon, tarihi çevre tasarımı gibi konuların takip edilmediğini düşündürmektedir. Farklı ülkelerdeki tarihi çevreleri incelemenin ülkemizdeki çalışmaları geliştireceğine ve örnek teşkil edeceğine inanılmaktadır. Sonuç olarak bu çalışmanın tarihi çevrede tasarım ve restorasyon alanında çalışan kamu ve özel sektör paydaşlarına fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Ahunbay, Z. (1996). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. İstanbul: YEM Yayınları, 116.
- Akipek Öcal, Ş. ve İhtiyaroğlu, U. (2020). Yargı kararları ışığında kentsel dönüşüm uygulamalarının incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 477-495. doi: 10.17218/hititsosbil.773862
- Çağlayan, E., Kutlu, Ş. ve Çekinmez, Ş. (2022). Kültürel miras aktarımı ile ilgili lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 8 (2), 155-164. doi: <https://doi.org/10.24289/ijsser.1081173>
- Erbil, Y. (1996). *Tarihi çevrenin koruma ve kullanımında farklı müdahale örnekleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Genç, F. N. (2008). Türkiye'de kentsel dönüşüm: mevzuat ve uygulamaların genel görünümü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15 (1), 115-130. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13688/165663>
- Güçlü, M. (1990). *Kent içindeki tarihi çevrelerin korunması ve geliştirilmesi u ankara vakıf apartmanı örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürbüz Yıldırım, E. ve Çağdaş, G. (2018). Gaziantep geleneksel mimari dokusunun sosyo-kültürel bağlamda mekân dizimsel analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (2), 508-532.
- Halaç, H. H. ve Bademci, F. (2021). Kültürel miras: sistematik literatür incelemesi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 172-190. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/saktad/issue/64807/881901>
- Kapluhan, E. (2015). Şehir coğrafyası açısından bir inceleme: Bağbaşı Mahallesi (Kırşehir) kentsel dönüşüm projesi. R. Efe (Ed.), *Coğrafyada Yeni Yaklaşımlar Prof. Dr. h.c. İbrahim Atalay'ın 45. Meslek Yılına Armağan Kitabı içinde* (379-394. ss.), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, A. Y. & Akdemir, İ. O. (2021). Kentsel Değişim-Kent İmgesi Korelasyonu: Elazığ Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (1), 1-23. DOI: 10.18069/firatsbed.822006
- Koçan, N. (2011). Tarihi mekanlarda kültürel dönüşüm: Uşak tarihi tren garı örneği. *Kastamonu University*

- Journal of Forestry Faculty*, 11 (2), 130-137. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kastorman/issue/17235/180055>
- Özkaraca, N. ve Halaç, H. H. (2022). Tarihi çevrede sürdürülebilirlik konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi, *Kent Akademisi Dergisi*, 15(1):203-222. <https://doi.org/10.35674/kent.988202>
- Tuğcu, P. ve Vural Arslan, T. (2018). Kentsel dönüşüm konulu tez çalışmalarında (1999-2017) öne çıkan konular, sorunlar ve öneriler. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 14(1), 87-127. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/paradoks/issue/41450/467612>
- Ünver, H. (2017). Sokak Sağlıklaştırmanın Tanımsal Olarak İrdelenmesi. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5 (1), 96-106. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dubited/issue/27453/289145>
- YÖK (2019, Aralık). *YÖK Ulusal Tez Merkezi İstatistikleri* [Basım Bülteni]. Erişim Adresi <https://acikerisim.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/yok-ulusal-tez-merkezi-istatistikleri.aspx>
- Zaman, S. ve Duman, S. (2022). Kentsel dönüşüm alanında yayımlanmış coğrafya literatürü üzerine bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(43), 1177-1233.
- Zan, B. U. (2012). *Türkiyede bilim dallarında karşılaştırmalı bibliyometrik analiz çalışması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

KIRSAL MİMARİ MİRASIN KORUNMASI BAĞLAMINDA BİR SAHA ETÜDÜ: ÇELTEK KÖYÜ ÖRNEĞİ

A Field Study In The Context Of Conservation Of Rural Architectural Heritage: The Example Of Çeltek Village

Uğur DEMİRBAĞ¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, Çankırı, ugurdemirbag@karatekin.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8471-7348

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
08.08.2023
Kabul/Accepted:
23.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1339152

Anahtar Kelimeler

Çeltek Baba, Çeltek Köyü,
Mimari, Araştırma

Keywords

Çeltek Father, Çeltek
Village, Architectural,
Survey

ÖZ

Çeltek köyü, Tokat iline 76 km, Zile ilçe merkezine ise 9 km uzaklıkta yer almaktadır. Köy eğimin az olduğu bir ova görünüşüne sahiptir. Köy 1522 yılından beri aynı adı taşımaktadır. Çeltek köyü, kültürel miras yönünden oldukça zengin bir kırsal yerleşim yeridir. Farklı tipte yer alan dini ve sivil yapılar oldukça zenginlik göstermektedir. Dini yapılar olarak cami, türbe, mezarlık ve çilehane bulunmaktadır. Sivil yapı olarak ise hamam, çeşme ve geleneksel konutlar yer almaktadır. Bununla birlikte yerleşimin farklı yerlerinde Roma dönemine ait taşınabilir sütun parçaları ve taşlar bulunmaktadır. Köyde türbe olarak Çeltek Baba Türbesi yer almaktadır. Türbeye Şeyh Mahmut Emirci Doğan Türbesi'nde denilmektedir. Köy meydanında yer alan cami daha geç dönemde yapılmıştır. Caminin duvarlarında kullanılan taşlar daha erken döneme tarihlendirilir. Dini yapılardan çilehane köyün doğu yönünde yer almaktadır. Hamam mezarlığın karşısında konumlanmış olup soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık bölümlerinden oluşmaktadır. Çeşmeler genellikle tek cepheli olmak üzere köyün farklı noktalarında yer almaktadır. Çeltek köyünde geleneksel konut sayısı oldukça fazladır. Bu çalışmada Çeltek köyü geleneksel kırsal dokusu üzerinde yer alan dini ve sivil yapıların bir monografi çalışması yapılmıştır. Mevcut durumda olan yapıların çizimleri hazırlanmış olup fotoğrafları tarafımca çekilmiştir. Bununla birlikte gerekli kurum ve kuruluşların arşivlerinden de yararlanılmıştır.

ABSTRACT

Village of Çeltek is located 76 km from Tokat province and 9 km from district center of Zile. The village has an appearance of a plain with a low slope. The village has been bearing the same name since 1522. Çeltek village is a very rich rural settlement in terms of cultural heritage. Religious and civil buildings of different types are quite rich. There are mosque, tomb, cemetery and sanctum as religious buildings. As civil buildings, there are bath, fountain and traditional houses. In addition, there are portable column fragments and stones belonging to the Roman period in different parts of the settlement. Çeltek Baba Tomb is located in the village as a tomb. It is also called Sheikh Mahmut Emirci Doğan Tomb. The mosque in the village square was built in the later period. The stones used in the walls of the mosque are dated to the earlier period. The sanctum, one of the religious buildings, is located in the eastern direction of the village. The bath is located opposite the cemetery and consists of coldness, warmth and hotness sections. The fountains usually having one front are located at different points of village. The number of traditional house in Çeltek village is quite high. In this study, a monograph study of the religious and civil buildings on the traditional rural texture of Çeltek village was carried out. The drawings of the existing buildings were prepared and their photographs were taken by me. In addition, the archives of the necessary institutions and organizations were also used.

Atf/Citation: Demirbağ, U. (2024). Kırsal Mimari Mirasın Korunması Bağlamında Bir Saha Etüdü: Çeltek Köyü Örneği. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 133-148.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Uğur DEMİRBAĞ, ugurdemirbag@karatekin.edu.tr

1. Giriş

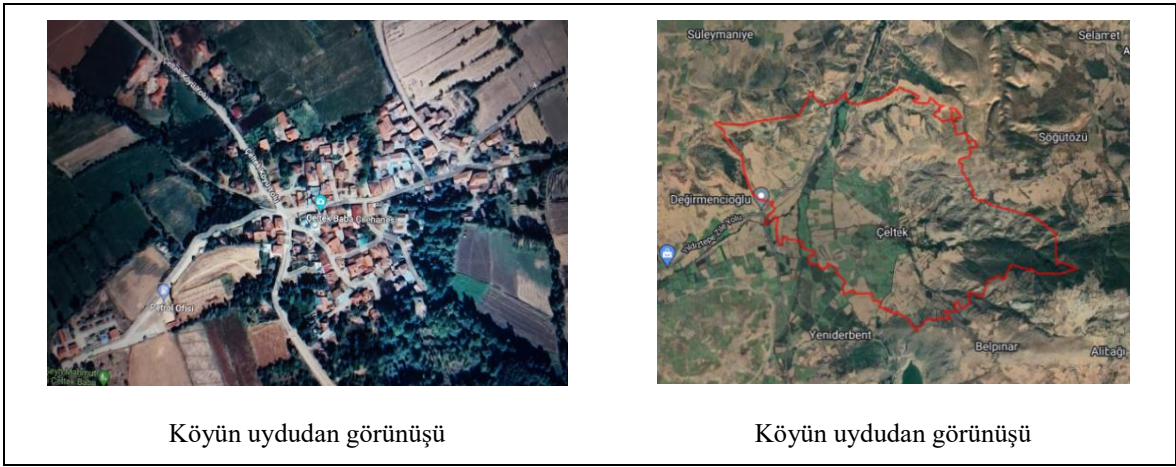
Kırsal alanlar, farklı inanç ve yaşam biçimlerini, buldukları coğrafyadaki iklim verilerini ve yerel yapı malzemelerini kullanma geleneğini birleştiren çok zengin bir yapı çeşitliliğini bünyesinde barındırmaktadır. Kırsal yerleşmelerde yaşayan insanların günlük yaşamındaki kültürünü, sosyal ilişkilerini ve alışkanlıklarını, yapı sahibinin ve ustasının beğenilerini, inançlarını ve yaşam önceliklerini yansıtan kırsal yapı kendi özgün kimliğiyle var olurken, içinde bulunduğu çevre ve toplum ile bütünleşerek bulunduğu yerin bir parçası da olmuştur. Kırsal yerleşimlerin korunması gerekliliği son yıllarda koruma konusu kapsamında ele alınmaya başlamıştır. Kırsal mimari mirasın korunması konusunda da önemli bir belge olma niteliği taşıyan Venedik Tüzüğü'nde, tarihi anıt kavramının kırsal yerleşmeleri de kapsadığı vurgulamakta ve bu bölgelerin de korunması gerekliliğinden söz edilmektedir (İcomos, 2023). Kültürel mirasın korunması ve yaşatılabilmesi için yapılması gereken bu mirası oluşturan değerlerin araştırılması ve envanterlerinin çıkarılmasıdır. Yapılan tespit ve gözlemlerden sonra geliştirilen stratejiler, koruma sürecinin en önemli bileşenlerini ortaya çıkarmaktadır. Kırsal mimari halk ve yöre ustalarının kısıtlı imkanlar çerçevesinde, çevreden edindikleri malzemelerle inşa ettikleri ihtiyaca yönelik yapılarıdır. Geçmişin izlerini taşıyan kırsal kültürün sanat eserleri ile buluşması anlamına gelen bu yapılar, yerleşim dokusunun da en temel ögesidir. Farklı coğrafi bölgelerde farklı kültürlerle ortaya çıkan yöresel mimari kullandıkları ekolojik, sürdürülebilir doğal malzemeler ve geleneksel yapıım teknikleriyle Anadolu'nun her yerinde kendini göstermektedir. Zile ilçesine bağlı tarihsel ve kültürel anlamda zengin kırsal yerleşim yerlerinden biri de Çeltek köyüdür. 13. yüzyılda Ahmet Yesevi düşüncesinden gelip Anadolu'ya gelen Şeyh Mahmut Emircidoğan'ın bu bölgeyi yerleşim olarak edindiği, bununla birlikte bölgede Çeltek Baba diye üne kavuşan kişinin kendisi için tekke yapıldığı ve yerleşim yerinin adının ondan geldiği bilinmektedir (Zileturizm, 2023). Çeltek köyü, kültürel miras açısından zengin olan köylerden biridir. Köyde dini ve sivil yapılar olmak üzere farklı tipte yapılar bulunmaktadır. Dini yapılardan mezar taşları, bitkisel bezemeleri ile oldukça zenginlik göstermektedir. Kırsal doku üzerinde genel olarak bir monografi çalışması yapılmıştır. Çalışma için şimdiye kadar yapılmış bir veriye rastlanılmamıştır. Geleneksel kırsal doku üzerinde yer alan dini ve sivil yapıların mimari ve bezeme özellikleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yapılan literatür araştırmalarında geleneksel kırsal doku ile herhangi bir çalışma yapılmadığı yapılan araştırmada görülmüştür. Dolayısıyla konunun bu alanda ilk olarak yapılması çalışmayı daha da önemli bir hale getirmiştir. Kırsal yerleşim yerinde farklı yapı tiplerinin olması ve bu yapıların kendine özgü özelliklerinin ortaya çıkarılması bilimsel alana katkısı açısından önemlidir. Çalışma Çeltek köyünün sınırları içerisinde yapılmıştır. Yapılan hipotezler sonucunda kırsal doku üzerinde farklı tipte dini ve sivil yapıların olduğu bulgulara rastlanılmıştır. Çeltek Baba'ya ait türbe ve mezar taşları yer almaktadır. Çilehane tarihi olup, şifa verdiğine inanılmaktadır. Tarihi cami yıkılmış, yeniden yapılmıştır. Yıkılan caminin günümüze herhangi bir kalıntısı gelmemiştir. Köyün farklı lokasyonlarında çeşmeler tespit edilmiştir. Geleneksel konutların günümüze kadar geldiği görülmüştür. Analizlerde kırsal yerleşim yerinde Roma ve Bizans döneminden kalma sütun parçaları ve taş eserleri vardır. Çalışmada yer alan görseller tarafımda çekilmiş olup, çizimleri yapılmıştır. Bununla birlikte çeşitli kaynaklardan ve kurumların arşivlerinden yararlanılmıştır. Kırsal yerleşim yeri dini ve sivil mimari yönünden kırsal mimarinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önemli bir yer tutmaktadır.

2. Çeltek Köyü'nün Coğrafi Konumu ve Tarihi

Çeltek köyü, Tokat iline 76 km, Zile ilçe merkezine ise 9 km uzaklıkta yer almaktadır (Harita 1). Kırsal yerleşim yeri Belpınar ve Yıldıztepe kasabası ile komşudur. Yerleşim yerinin doğusunda günümüzde nekropol alanı, merdivenli bir kaya yer almaktadır. Günümüzde nekropol alanı ve merdivenli kaya, ağaç ve otlarla kapanmış olup, görülmemektedir. Köy topografik olarak eğimin az olduğu bir ova görünüşüne sahiptir (Harita 2).

Harita 1. Zile ilçesi ile Çelttek köyünün haritada konumlanışları (40.25, 35.51, 1030) (Zilemaps, 2023)

Harita 2. Çelttek köyünün farklı açılardan çekilmiş uydur görüntüleri (40.25, 35.51, 1030) (Zilemaps, 2022)

Çelttek köyünün geleneksel kırsal dokusu kültürel miras açısından oldukça zenginlik göstermektedir. Kırsal yerleşim yerinde farklı tipte dini ve sivil yapılar bulunmaktadır. Köye giriş yolu asfalt şeklinde olup köy yolları kilit taşı ile döşenmiştir. Köyün bazı yolları Arnavut kaldırımı ile döşenmiştir (Foto 1). Çelttek köyünün tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Foto 1. Geleneksel kırsal dokunun genel görünüşleri (A) sokaklar, (B) köy meydanı, (C) kilit parke taşlar ve Arnavut kaldırımı.

2.1. Çeltek Baba

Çeltek Baba gerçek adı Şeyh Mahmut, unvanı Emirci, lakabı Doğan ve ocağı Çeltek olarak bilinmektedir. (Çeltek köyü, 2022). Dede Garkın ve Sarı Saltuk gibi ocaklarından biri de Çeltek Baba ocağıdır. Ahlak eğitiminin uygulandığı ve kulluğun yaygınlaştırıldığı manevi hayatın adreslerindedir.

Şeyh Mahmut, Çeltek köyüne ziyaret ettiğinde Müslüman ve gayr-i müslim halkın köyün dışına gittiğinden söz edilmektedir. Onun gelişi ile gayrimüslimlerin oradan gidişi, onun Müslüman halkla samimi bir hâle geldiğini gösterir (Özköse, 2016: 251).

Çeltek Köyü'nde dini ve sivil yapılar olmak üzere farklı tipte yapılar ve taşınabilir eserler bulunmaktadır. Bunların üçü dini yapı olup dördü de sivil yapı grubuna girmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Çeltek köyünde bulunan dini ve sivil yapıların listesi

Yapının Adı	Dini Yapı	Sivil Yapı
Çeltek Baba Türbesi	X	
Çeltek Baba Mezarlığı	X	
Çilehane	X	
Taşınabilir Eserler (Sütunlar)		X
Çeşmeler		X
Hamam		X
Konutlar		X

2.2. Çeltek Baba (Şeyh Mahmut Emirci Doğan) Türbesi

Türbe, İslam dünyasında Türkler tarafından yaygınlaştırılan bir dini yapıdır. Türbe kelime olarak Arapça “turb” sözcüğünden gelmiştir (Önkal ve Bozkurt, 1993: 50). Anadolu’da görülen en eski türbe örneklerinden biri Niğde – Aksaray güzergahında Nenezi köyünde yer alan XII. yüzyıla tarihlendirilen Bekar Sultan Türbesi’dir (Orman, 1999). 14. yüzyılda erken devirde Osmanlı türbeleri, İznik ve Bursa’da baldaken planlı tarzda yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde türbeler tek katlı olarak yapılmıştır (Aslanapa, 1997: 288). 18. yüzyıl başlarında cami yapılarında olduğu gibi türbelerde de klasik üslup devam etmiştir. Dönemin sonlarında Barok özellikte türbeler inşa edilmeye başlamıştır (Turani, 2019). Çeltek Baba Türbesi, köyün doğu tarafında yer almaktadır (Harita 5). Türbeye Şeyh Mahmut Emirci Doğan Türbesi’de denilmektedir (Foto 2). Çeltek Baba kabrinin girişte sütunların arasında olduğu inanılmaktadır. Yapının olduğu bölüm sonradan yapılmıştır. Şeyh Mahmud Emirci Doğan’ın mezarının bitişiğinde, Hz. İsa’nın Havariyyunları’ndan birine ait mezar köyde yaşayanlar tarafından rivayet edilmektedir. Yapılan araştırmalarda mezarın kime ait olduğu bilinmemekte olup mevcut bilgiler yetersizdir (Özbay, 2010: 71). Bu mezar günümüzde gayrimüslimler tarafından ziyaret edilmektedir (Minaz, 2021: 144).

Türbenin köy içerisindeki konumu

Türbenin uydudan görünüşü

Harita 5. Türbenin köy içerisindeki ve uydudan görüntüleri (Zile Belediyesi, 2022)

Foto 2. Türbenin genel görünüşleri (A) giriş bölümü, (B) türbe görünüşü.

2.3. Çeltek Baba (Şeyh Mahmut Emirci Doğan) Mezarlığı

Mezarlıklar bir toplum için, yaşanan şehrin müzesi ve tapusu konumundadır. Mezarlıklar, müzeciliğin yanında en önemli arşiv belgeleri olarak bilinmektedir. Tarihte yaşamış birçok önemli kişiyle ilgili bilgiler mezar taşı kitabelerinden öğrenilmektedir. Mezar bir anlamda hayatını kaybedenler için gömülen çukur anlamına gelmektedir. Mezar üzeri bir bina örtülmemiş olan kabirlere denir. Üstüne bina yapılmış olan kabirlere ise türbe denilmektedir (Mercan, 2022: 5)

Mezar taşları üzerlerinde taşıdıkları kitabeler ile tarihi birer vesikadırlar (Açıkgözoğlu, 2009: 297). Mezar taşları bununla birlikte farklı tipte sanat dalları için birer form niteliğindedir. Mezar taşları üzerinde yapılan bezemelerin, işlenen figürlerin amacının, kahraman, mert ve fedakâr kişilerin unutulmasını önlemek amacıyla yapılmıştır (Sili, 1993: 62).

Halit Çal, Anadolu'daki Türk dönemi mezar taşlarını üç grupta sınıflandırmıştır: İnsan heykelleri, koç-koyun-at heykelleri ve çeşitli geometrik biçimlerde mezar-mezar taşlarıdır (Çal, 2015: 298). Türk kültürünün görüldüğü tüm coğrafyada özellikle Erzurum, Erzincan, Ardahan gibi şehirlerde at, koç ve koyun formlu mezar taşlarına rastlanmaktadır (Gündoğdu, 2006: 53). Bu tip mezar taşları Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemlerinde yoğunlukla uygulanmışlardır (Uluçam, 2000: 51). 11. yüzyıl sonlarında İznik'i egemenliği altına alan Selçuklular kufi yazılı mezar taşı örnekleri bırakmışlardır (Haseki, 1977: 8). Aynı tarihli örnekler arasında ön planda olanlar Ahlat mezar taşlarıdır (Karamağaralı, 1992: 1).

Osmanlı döneminin erken döneme ait mezar taşlarında Selçuklu ve Beylikler dönemi izleri görülür. Osmanlı üslubu 16. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıla kadar kendi üslup özelliklerini yansıtmıştır. (Haseki, 1976: 4). Çal'ın mezar taşı tasnifi ise mezar taşlarının yatay kesitleri ile ön görünüşlerinin dikkate alındığı yöntemeye dayanmaktadır. Buna göre dikdörtgen, kare, yuvarlak ve çokgen başlıklarını önermektedir (Kalafat, 2018: 15). Mezar taşlarını başlıklı ve başlıksız olmak üzere iki tipte ele almaktadır. Başlıklı mezar taşları üst kısımda fes, sarık, kavuk ve kadın başlıkları gibi gruplar oluşturmuştur. Başlıksız mezar taşlarında ise üçgen tepelikli, sivri kemerli, yuvarlak kemerli, palmet tepelikli, bitkisel tepelikli, güneş tepelikli ve dilimli tepelikli olarak sınıflandırmalar yapmıştır (Çal, 2015: 308). Osmanlı mezar taşlarında girinti ve çıkıntılar oldukça fazla kullanılmıştır. 18. yüzyıldan sonra yapılar da özellikle rokoko ve ampir üsluplarına uygun batı kaynaklı yaprak ve çiçek motifleri mezar taşları üzerinde oldukça sık görülmüştür.

Çeltek köyünde mezarlık alanı türbe ile aynı yerde yer almaktadır. Mezar yapıları bitişik olmakla birlikte ayrı ayrı olanları da vardır. Mezar taşları genellikle 19. yüzyılda yapılmıştır (Berk, 2006). Mezar taşlarından başlıklı ve başlıksız olanlar vardır. Bununla birlikte geometrik ve bitkisel bezemeli mezar taşları da bulunmaktadır (Foto 3). Mezar taşları hem erkek hem de kadına ait olup karışık bir düzende yapılmıştır. Ayrıca günümüzde mermer malzemeden yapılan mezar taşları da vardır.

Foto 3. Çelték köyündeki mezar baş taşı ve sanduka mezarın görünüşleri (A) sarık başlıklı mezar baş taşı, (B) sanduka mezar.

Katalog:

Foto 3:

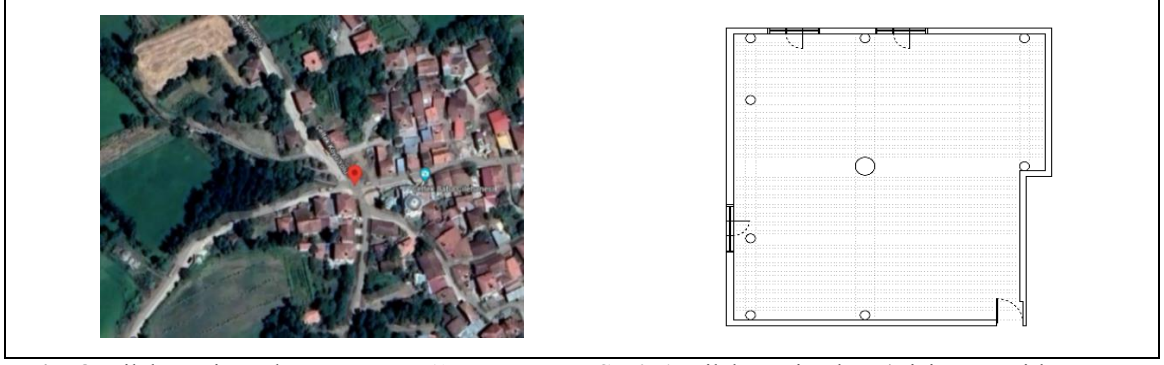
A: Mimari: Sarık başlıklı mezar baş taşı **Kitabe:** ...Nevzade Hamdi Un(?)der ruhu için Fatıha 1941
Malzeme: Taş **Bezeme:** -

B: Mimari: Sanduka mezar **Kitabe:** - **Malzeme:** Taş **Bezeme:** Baklava dilimi şeklinde geometrik bezeme

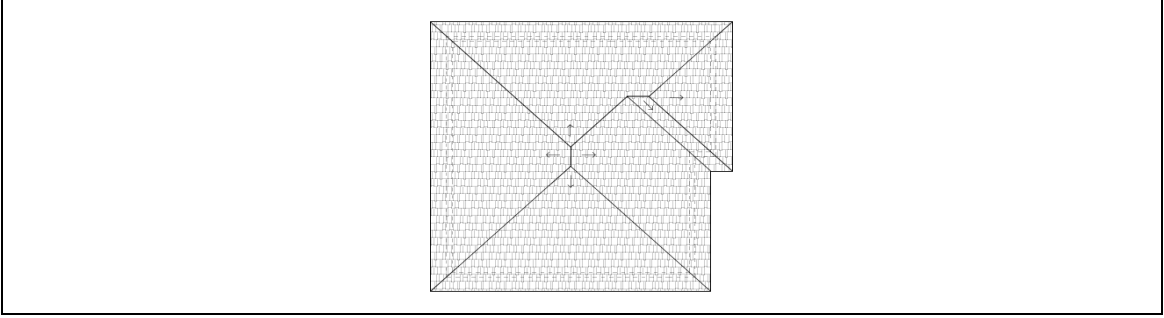
2.4. Çilehane

Çilehane, köy meydanında caminin doğu tarafında yer almaktadır (Harita 8). Yapının yapılış tarihi ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Yapı topografik anlamda eğimin az olduğu bir yerde konumlanmıştır. Çilehane kareye yakın dikdörtgen planlıdır (Şekil 1). Üst örtüsü içten ahşap dıştan kiremit örtülü kırma çatılıdır (Şekil 2). Yapının içerisinde Roma döneminden kalma sütunlar yer almaktadır. Beden duvarlarına bitişik beş payanda bulunmaktadır. Ortadaki sütun 3 m boyutunda 60 cm çapında ve korint başlıklıdır. Yapının batı cephesine yakın duvardan bağımsız iki sütun ise 2 m boyutunda 40 cm çapındadır. Sütunlar başlıkları ile Yunan ve Roma dönemindeki korint ve korentiyen sütunlara benzemektedir (Foto 4). Yunan ve Roma döneminde dini ve sivil yapılarda belli başlı düzenler görülmektedir. Buradaki sütun düzeni ile o dönemde kullanılan sütun düzeni birbirine benzemektedir Kadir Özköse'ye göre: "Günümüzde hastaların çilehanedeki sütuna sarılarak şifa bulacağına inanılmaktadır. Felç geçirenlerin geldiği Çelték Baba üzerine söylenen söz vardır: "Anadan ağzı eğriye Çelték Baba ne yapsın? Söylentilere bakıldığında Şeyh Mahmut Emircidoğan (Çelték Baba) geldiğinde yerleşim yerinde su çok azmış esasını durduğu yere vurmuş ve vurduğu yerden su fışkırmış" diye söz etmektedir (Çelték köyü, 2022).

Yapı tek bir mekândan oluşmaktadır. Çilehanenin üst örtüsü kırma çatı şeklindedir. Çatı ahşaptan yapılmış olup ters tavan şeklindedir. Ters tavan en yalın ve süslemesiz tavan şeklidir. Bu tür tavanlar kirişler üzerine merteklerin sıralanmasıyla oluşturulur. Ters tavanlarda kirişler, odanın içerisinden kaplanmadığı için açıkta kalır ve kendine has bir görünüş sergilemektedir (Yıldırım ve Hidayetoğlu, 2006: 333). Tek kanatlı bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. Batı cephesinde bir, kuzey cephesinde iki penceresi bulunmaktadır. Pencereleler ahşaptan yapılmış olup tek kanatlıdır. Günümüzde çilehane köyde yaşayanlar tarafından kullanılmaktadır.

Harita 8. Çilehanenin uydu görünüşü (Zilemaps, 2022) Şekil 1. Çilehanenin planı (Çizim: Demirbağ, 2023)

Şekil 2. Çilehanenin çatı planı (Çizim: Demirbağ, 2023)

Foto 4. Çilehanenin genel görünüşleri ve sütun başlarından detaylar (A) iç mekân ve ters tavan, (B) mezarlıklar, (C) taşıyıcı sütundan ayrıntı, (D) sütun başlığından detaylar.

2.4 Taşınabilir Eserler (Sütunlar)

Köy meydanında Roma, Bizans ve Osmanlı dönemine ait çeşitli sütun, sütun başlıkları ve farklı taşlar bulunmaktadır. Sütun başlıkları yivli bir biçimdedir. Yivli sütun başlıkları Arkaik Döneme kadar giden bir geçmişe sahiptir. Anadolu'da ilk kez Hellenistik dönemde karşılaşılan yiv/yivli başlıkların ortaya çıkışında, dönemin bezeme formlarını bir araya getiren Pergamon'lu mimarların kendine özgü mimari bir dil kazandırmayı amaçlayan deneyci karakterinin etkili olduğu kabul edilmiştir (Alp ve Uzun, 2021: 67). Bu taş eserlerin Roma ve Bizans döneminden kaldığı düşünülmektedir (Foto 5). Malzeme olarak farklı olup devşirme özelliği göstermektedir.

Foto 5. Köy meydanında bulunan sütunlardan detaylar (A) sütun başlığı, (B) sütun gövdesinden detaylar.

2.5 Çeltik Köyü Çeşmeleri

Toplumların var olması ile suya sürekli bir ihtiyaç olmuştur. (Şehsuvaroğlu, 1957: 305). Çeşme kelimesinin Farsça'da göz anlamında kullanılan çeşm sözcüğünden türediği belirtilmektedir (Eyice, 1993: 227). Tarihsel süreç olarak erken zamanlı çeşmeler M.Ö. 700 ve 800 tarihinde Urartular'a aittir (Uludağ, 1994: 31).

XI. ve XII. yüzyıllarda Konya ve Kayseri Selçuklu kentlerinde çok havuzlu çeşmeler inşa edilmiştir. Sivas Gök Medrese Çeşmesi, günümüze gelmiş en erken tarihli çeşmedir (Aslanapa, 1986: 538). Daha sonraki zamanlarda fiskiyeli çeşmeler yapılmıştır. Fiskiyeli çeşmelere örnek Konya Karatay Medresesi'nin havuzu yanında yer almaktadır (Önge, 1991: 99).

Osmanlı devrinde çeşme inşasına daha çok önem verilmiştir. (Cezar, 1985: 85). Bu çeşmeler şadırvan çeşmeleri, cephe çeşmeleri ve sokak çeşmeleri gibi birtakım sınıflara ayrılmıştır (Erçağ, 1987: 4). Çeşmeler konumlanışları olarak cami avlularında, meydanlarda, sokak ve caddelerde yer almaktadır (Koçyiğit, 2019: 339). Bu devirde inşa edilen çeşmeler mimari ve bezeme açısından zenginlik göstermektedir. Osmanlı sanatında özellikle bezeme üzerindeki değişimleri en iyi yansıtan çeşmeler olmuştur.

Çeltik köyü çeşme mimarisi açısından oldukça zengindir. Köyün çeşmeleri genellikle aynı aks üzerinde yer almaktadır. (Harita 9). Yapıların inşa tarihi ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Harita 9. Çeşmelerin konumlarının uydu üzerinden görünüşü (Parselsorgu, 2022)

Çeşmeler mimari açıdan kendi içerisinde değişiklikler göstermektedir. Köyde beş çeşme bulunmaktadır. Bunların dördü duvara bitişik çeşme biri ise meydan çeşmesidir. Yapılar genellikle taş malzemeden yapılmıştır. Çeşmelerin önlerinde birer haznesi (teknesi) bulunmaktadır.

Yukarı Mahalle Çeşmesi ile İkizler Çeşmesi duvara bitişik bir yapıdır. Çeşmeler taş malzemeden inşa edilmiştir. Yapıların malzemelerinde döküntüler ve korozyonlar görülmektedir. Çeltek Baba Çeşmesi köy meydanında yer almış olup meydan çeşmesidir. Yapının cephesinde kitabesi bulunmayıp sonradan asılmış YSE (Yol, Su, Elektrik) adlı bir yazı vardır. Günümüzde su akmamaktadır (Foto 6).

Foto 6. Çeltek Köyü çeşmelerinin genel görünüşleri (A) Yukarı Mahalle Çeşmesi'nin genel görünüşü, (B) İkizler Çeşmesi'nin genel görünüşü, (C) Çeltek Baba Çeşmesi'nin görünüşü, (D) Çeltek Baba Çeşmesi'nin diğer görünüşü, (E) Cami (Pınarı) Çeşmesi'nin görünüşü, (F) Topsakal Çeşmesi'nin görünüşü, (G) Topsakal Çeşmesi'nin cephesinde bulunan bitkisel bezeme.

Cami (Pınarı) Çeşmesi duvara bitişik bir çeşmedir. Topsakal Çeşmesi'nin duvarında kitabesi bulunmayıp sonradan asılmış (Eskiden akardım yabana, Sonradan çıkardılar meydana, Cennet mekân olsun, Benden

abdest alıp, Namaz kılana) adlı bir yazı bulunmaktadır. Cephede dikdörtgen şeklinde bir niş vardır. Bununla birlikte cephede çift sıra daire şeklinde bordür çizgiler içerisinde stilize rozet yaprak motifi şeklinde bitkisel bezeme yer almaktadır (Foto 6).

2.6. Çelttek Köyü Hamamı

Hamam sözcüğü “Hamma” Arapça’da ısıtmak, İbranice’de sıcak olmak anlamına gelmektedir (Ertuğrul, 2009: 241). Türk Hamamı; dört yanı duvarlarla çevrilmiş, üzeri bir kubbe ile örtülü, sadece yıkanmak yeri değil, aynı zamanda toplumsal hayatın vazgeçilmez bir ögesi olup tellağı, natırı, külhanbeyi ile birlikte gelecek nesillere aktarılan bir kültürün simgesidir (Göker, 2008: 7). Türk hamamları dört ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar: soyunmalık bölümü, soğukluk bölümü (ılıklik), sıcaklık bölümü (halvet odaları) ve ısıtma bölümü (külhan) dır. Soyunmalık, hamama girişte yer alan ilk bölümdür. Camegâh da denilen soyunma bölümü, soyunma ve kabul işlemlerinin yapıldığı yerlerdir. Osmanlı hamamlarında soyunmalık mekânı, kare planlıdır. 100 – 120 cm. yükseklikte, 150 – 250 cm. genişlikte taştan veya ahşaptan bir seki bulunur (Başa, 2008: 211).

Hamam, köyün batısında konumlanmıştır (Harita 10). 1950’li yıllarında inşa edilen yapının, banisi bilinmemektedir. Yapı Çelttek Kümeevler adası, 27 parselde yer almaktadır (Parselsorgu, 2022). Hamam köyde yaşayan kişiler tarafından yaptırılmıştır. Hamam dikdörtgen planlı olup üzeri ard arda iki kubbe ile örtülüdür (Foto 11). Yapı malzeme açısından üç dizi tuğla bir dizi taş biçiminde almasıık duvar tekniğinde yapılmıştır.

Hamamın uydudan görünüşü

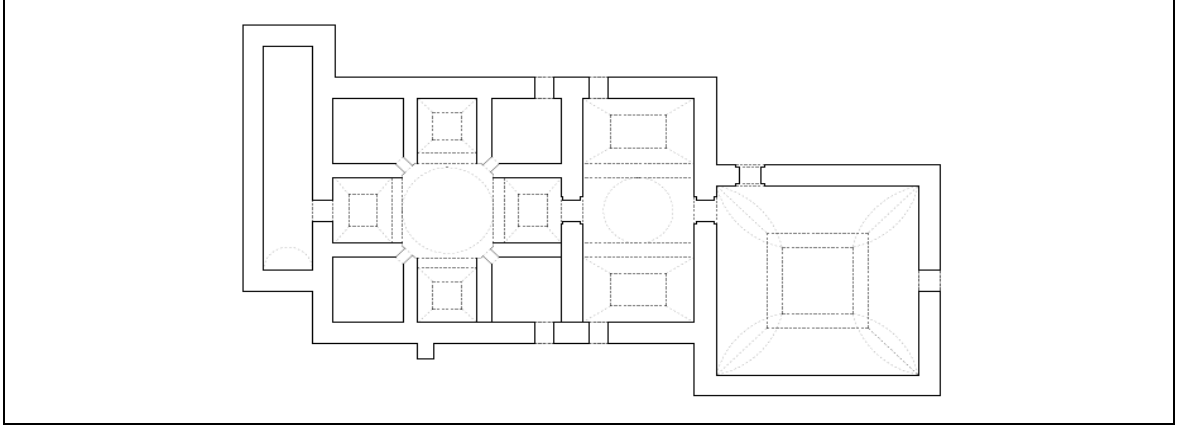
Hamamın kuzey görünüşü

Harita 10. Hamamın uydu görünüşü (Parselsorgu, 2022)

Foto 11. Hamamın kuzey görünüşü

Hamam soğukluk, ılıklik ve sıcaklık mekânlarından oluşmaktadır (Şekil 3). Soğukluk bölümü kare formda olup, tek kanatlı bir kapı boşluğundan girilmektedir. Soğukluk kısmı soyunmalık mekânından oluşmakta olup, ortada yer alan bir kapı boşluğu ile ılıklik tarafına geçilmektedir. ılıklik bölümünün orta kısmı kubbe ile örtülüyken yan taraflar aynalı tonoz ile örtülüdür. Bu kısımda WC ve duş yerleri vardır. ılıklik bölümünden sıcaklık bölümüne orta kısımda bulunan bir kapı boşluğundan giriş sağlanmaktadır. Sıcaklık mekânının üstü ortada büyük bir kubbeye yanlarında ise tonozlarla örtülüdür. Kubbeye geçişler tromplarla sağlanmaktadır. Sıcaklık bölümünün köşelerinde birer halvet odası bulunmaktadır. Sıcaklık mekânından sonra ortada bulunan bir kapı boşluğu ile külhan bölümüne geçiş yapılmaktadır. Külhan hamamın ısıtıldığı ateşin yakıldığı ve yakıtın depolandığı bölümdür. Hamamın kapı ve pencereleri günümüze gelmemiştir. Giriş cephesinde bir kapı ve iki pencere boşluğu vardır. Doğu ve batı cephesinde de iki pencere boşluğu bulunmaktadır. Güney cephesi ise düzdür. Günümüzde hamam harap olup, kullanılmamaktadır (Foto 7).

Köyün hamam planı literatürde Semavi Eyice’nin yapmış olduğu hamam tipolojisinde haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli hamam grubuna benzemektedir. Plan olarak haç şekline benzediği için haçvari plan olarak da bilinmektedir (Eyice, 1960: 108). Yılmaz Önge de Semavi Eyice’nin sıcaklık bölümündeki düzenlemeyi doğrulayarak Türk hamam plan tipolojisindeki bu bölümün esas alındığını belirtmektedir. Bu tipteki hamamların planlama anlayışının gelişmiş örneklerine XII. yüzyıl hamamlarında görülmektedir (Önge, 1988: 409). Konya’da Sahip Ata Hamamı ve Orhanbey Hamamı erkekler kısmı, İznik’te Hacı Hamza Hamamı’nın erkekler kısmı ve Edirne’deki Saray ve Tahtakale Hamamlarını bu tip hamamlara örnek olarak verebiliriz (Ertuğrul, 2009: 256).

Şekil 3. Çelték köyü hamam planı (Çizim: Demirbağ, 2023)

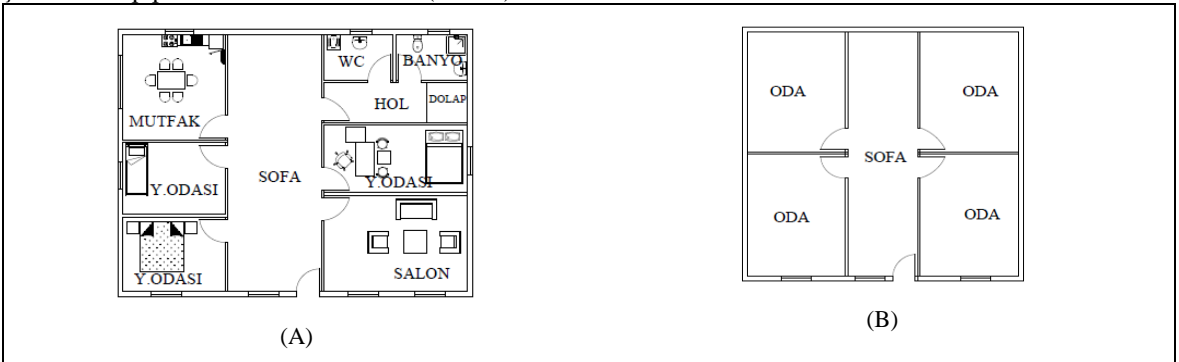

Foto 7. Hamamın genel görünüşleri (A) doğu cephesi, (B) güney cephesi.

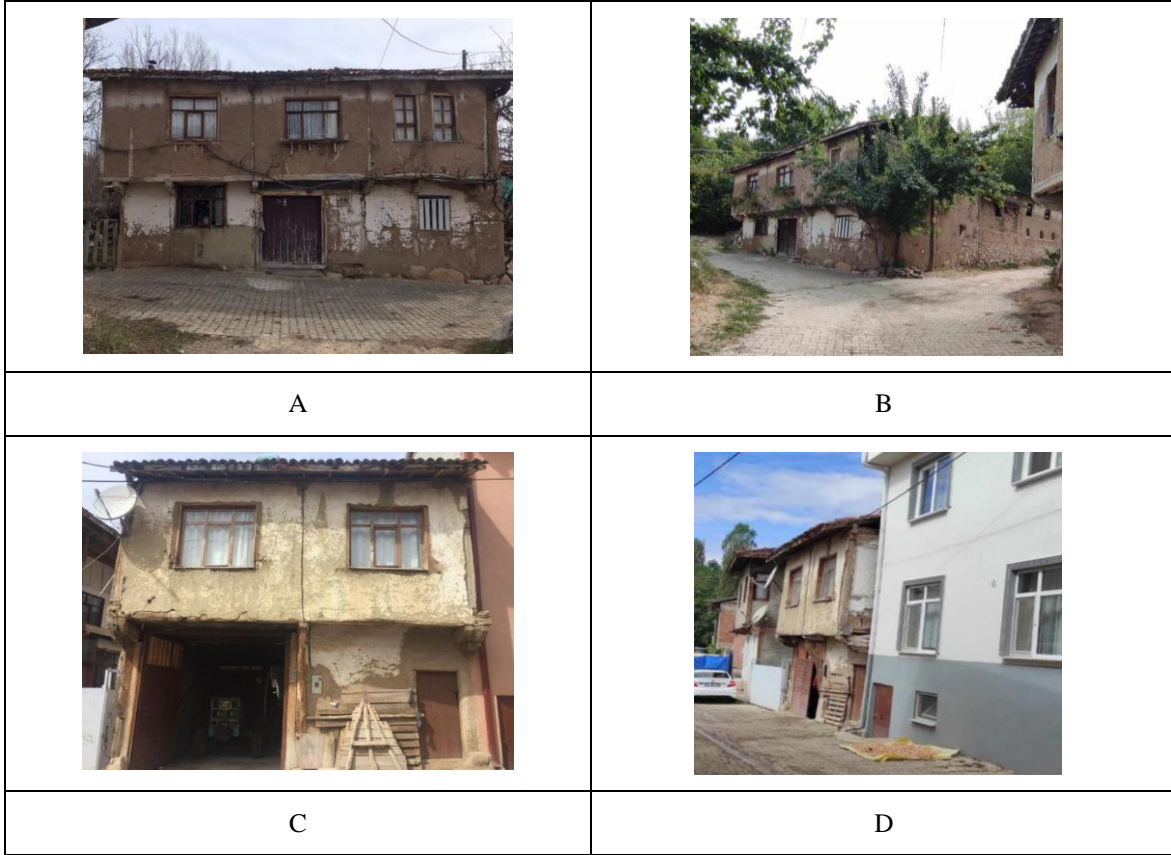
2.7. Çelték Köyü Geleneksel Evleri

Geleneksel evler yerele özgü birikimiyle ön plana çıkan kültür varlıklarıdır. Ev bir şehrin ve yerleşim yerinin kültürel ve sanatsal kimliğini ortaya çıkarmaktadır. Şehre göre değişiklik gösteren tabiat ve kültür varlıkları o şehrin kendine özgü özelliğinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Ev bir ailenin yaşayabileceği mekân anlamına gelmektedir (Hasol, 1975).

Zile Çelték köyünde sivil yapı tiplerinden biri de geleneksel konutlardır. Geleneksel kırsal doku üzerinde konutlar oldukça fazladır. Sivil yapılar sokakların yapısına göre şekil almıştır. Yapılar daha çok bitişik nizamda inşa edilmiştir. Bununla birlikte ayrı olarak bahçeli konutlar da yer almaktadır. Konutlar genellikle iç sofalı plan tipinde yapılmıştır. Sofanın etrafında çeşitli fonksiyonları karşılayan odalar bulunmaktadır. Yapıların alt katları yığma taş, üst katları ise ahşap çatkı arası kerpiç dolgu tekniğinde yapılmıştır. Duvarların üstündeki kerpiç sıva döküntü haldedir. Nazım Özköse evi iç sofalı plan tipinde olup sofanın etrafında odalar bulunmaktadır. Yapı iki katlı olup üst kat dışı çıkmalıdır. Cavit Güleç evi iç sofalı plan tipinde olup üst kat dışı çıkmalıdır (Şekil 4). Üst katlar alttan kıvrımlı ahşap payandalarla desteklenmektedir. Evin üst örtüsü çatı şeklinde olup pencereleri tek kanatlıdır (Foto 8).

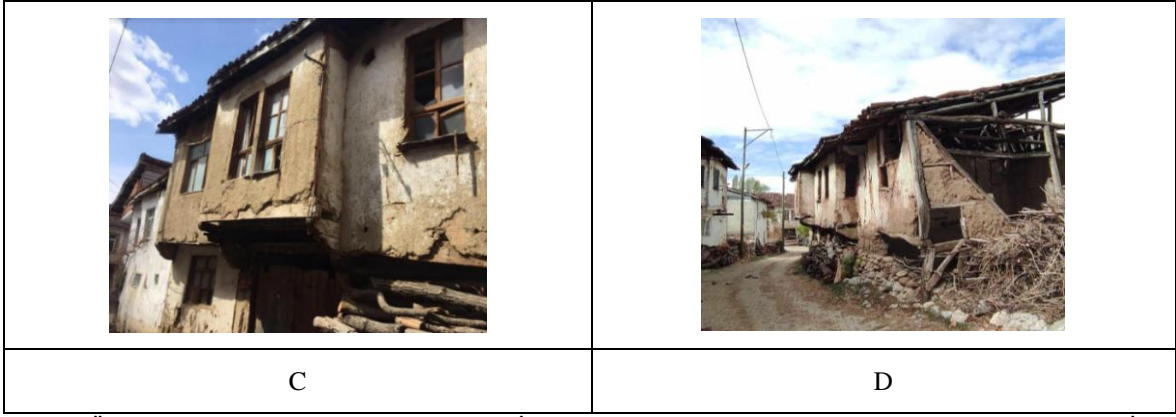
Şekil 4. Konutların plan tipleri (A) Nazım Özköse konutunun iç sofalı plan tipi, (B) Cavit Güleç konutunun iç sofalı plan tipi (Çizim: Demirbağ, 2023)

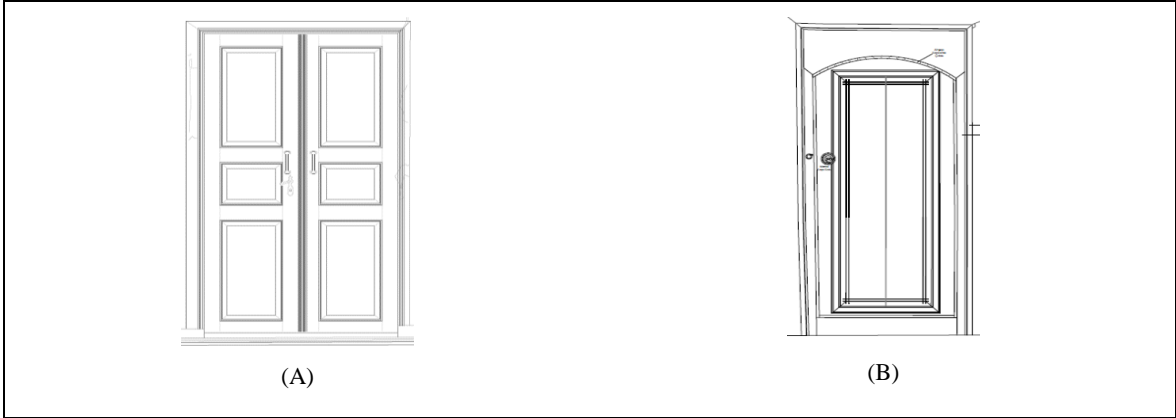
Foto 8. Konutların genel görünüşleri (A) Nazım Özköse konutunun giriş cephesi, (B) Nazım Özköse konutunun lokasyon görünüşü, (C) Cavit Güleç konutunun kapı ve penceresinden detaylar, (D) Cavit Güleç konutunun lokasyon görünüşü.

Dursun İnan geleneksel konutu iki katlıdır. Yapının üst katları dışa çıkmalıdır (Foto 9). Üst kat çıkmaları alttan kıvrımlı ahşap payandalarla desteklenmektedir. Bununla birlikte üst katları çıkmasız konutlar da bulunmaktadır. Konutların ana yapıya giriş kapıları ahşap malzemeden yapılmış olup çift kanatlıdır (Şekil 5). Giriş kapılarının üstünde taşlığa ışık veren aydınlatma pencereleri bulunmaktadır. Yapıların üst kat pencereleri ahşap malzemeden yapılmış olup giyotin tipindedir (Şekil 6). Bununla birlikte bazı geleneksel konutların üst kat pencereleri tek kanatlıdır. Üst katları PVC pencere olan konutlar da yer almaktadır. Üst örtü çatı şeklindedir. Saçaklar alttan ahşap kaplamasızdır. Yapıların dış cephesinde herhangi bir bezeme ögesine rastlanılmamaktadır.

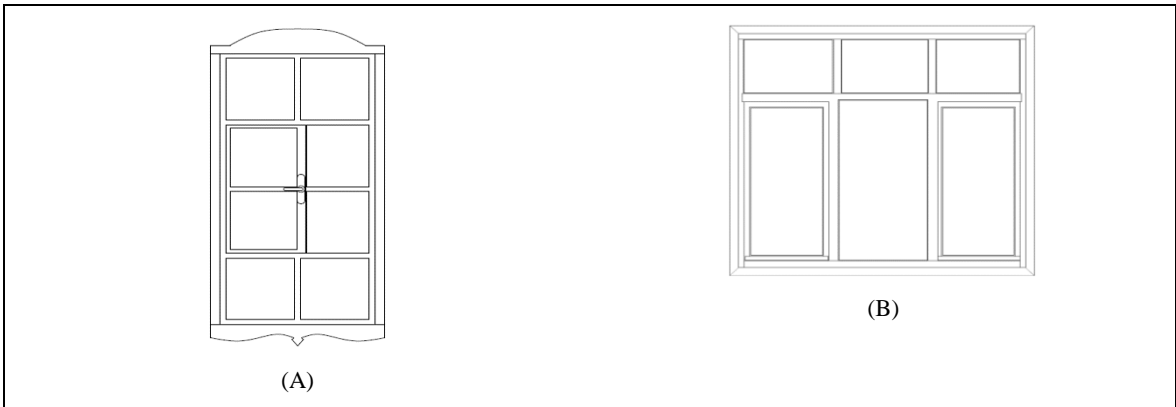

Foto 9. Üst kat düz çıkma görünüşü (A) Dursun İnan konutunun tek çıkma ve PVC penceresi, (B) Dursun İnan konutunun lokasyon görünüşü, (C) konutun üst kat çıkmayı destekleyen kıvrımlı ahşap payandalar, (D) konutun lokasyon görünüşü.

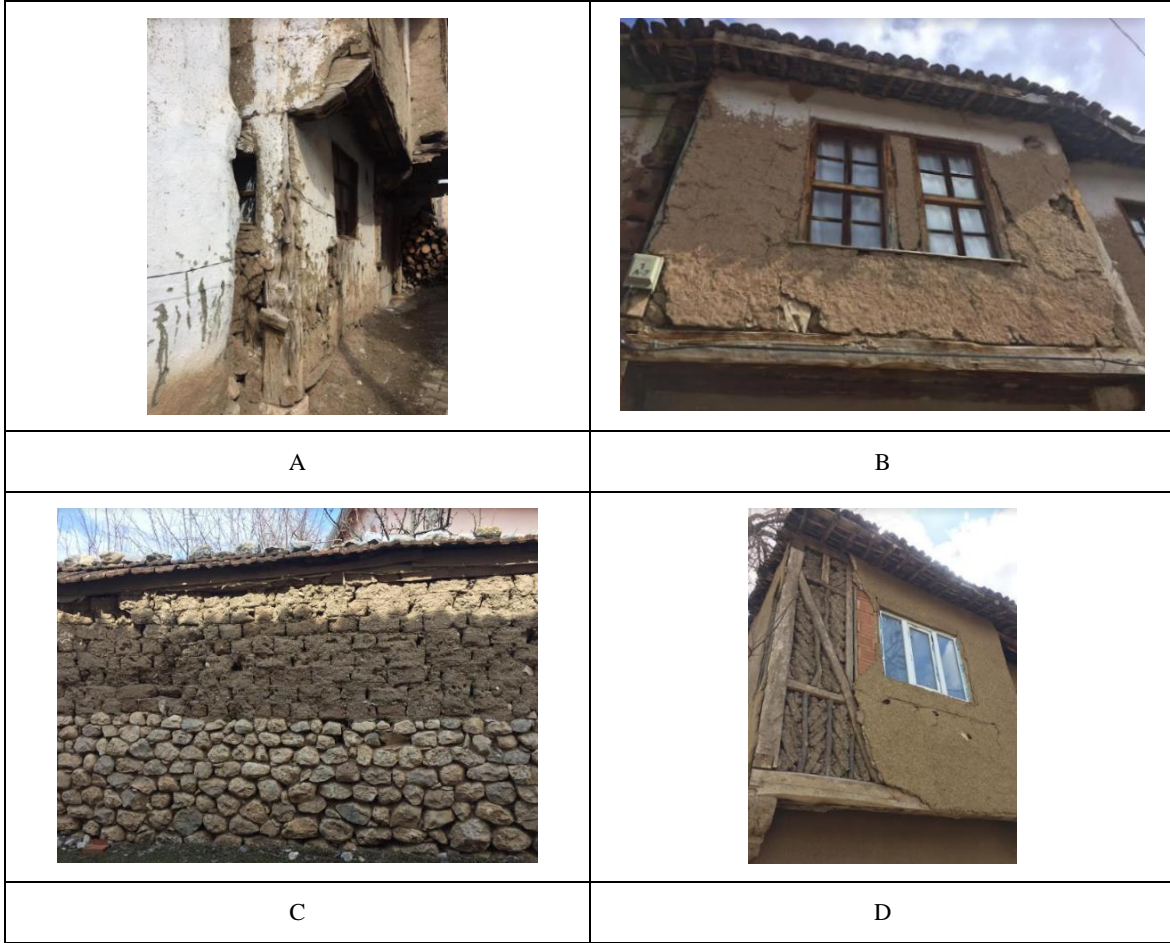

Şekil 5. Kapılarından görünüş (A) çift kanatlı giriş kapısı, (B) tek kanatlı oda kapısı. (Çizim: Demirbağ, 2023)

Konutların cephelerindeki tatlı kireç duvar sıvaları döküntü halindedir. Cephelerin tekrardan sıvalarının yapılması gerekmektedir. Köyde birçok geleneksel konuta sağlamlaştırma adına müdahale edilmesi gerekmektedir. Ahşap olan taşıyıcılar ile özellikle dolgu malzemesi kerpicin değiştirilmesi gerekir (Foto 10).

Şekil 6. Konutların pencereleri (A) giyotin pencere, (B) tek kanatlı pencere. (Çizim: Demirbağ, 2023)

Foto 10. Konutların yapı elemanları ve malzemelerinden ayrıntılar (A) köşş dikmesi, (B) saçak altları, (C) moloz taş ve kerpiç yapı malzemesi, (D) ahşap çatkı arası kerpiç dolgu tekniği.

3. Sonuç

Kırsal yerleşimler buldukları bölgenin özelliklerini yansıtan ve doğasıyla barışık mimarisi ile yaşamın gerçekleştiği bölgelerdir. Zaman içerisindeki istihdam olanakları, eğitim ve sanayileşme gibi pek çok alandaki değişimin karşısında yenik düşen kırsal yerleşim yerleri hızla nüfus kaybetmiş ve göç sonucu geride kalan kırsal mimari ise kaderine terkedilmiştir. İçinde bulunduğu çevreye uygun özgün ve zengin çeşitliliğe sahip olan kırsal yerleşimlerin her biri kendine özgü değerlere sahiptir. Bu nedenle her bir geleneksel kırsal dokunun korunması sürecinde kendi içinde değerlendirilmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir. Çeltik köyü, Zile ilçesine bağlı kültürel miras açısından zengin köylerden biri olarak bilinmektedir. Yaptığımız çalışmada kırsal yerleşim yerinde bulunan türbe, mezarlık, çilehane, taşınabilir eserler (sütunlar), çeşme, hamam, konut gibi farklı tipte yapılar üzerine incelemeler yapılmıştır. Yapı tiplerini genel olarak değerlendirecek olursak; türbe mimari açısından üst örtüsü köşşelerde yer alan payelerle taşınan yanları açık, kurşun kaplı bir kubbe ile örtülü olup baldaken tarzında yapılmıştır. Bu plan özelliği ile erken dönem Osmanlı türbe yapıları ile benzerlik göstermektedir. Bu yapılara İznik Yakup Çelebi türbesi, Amasya Şehzadeler türbesi ve İznik Sarı Saltuk türbesini örnek olarak verebiliriz (Kılıcı, 2007: 273). Köyde mezarlık alanında yer alan mezar baş taşı ve sanduka mezar üzerinde çalışma yapılmıştır. Mezar baş taşı ve sanduka mezar erken tarihlidir. Mezar baş taşı sarık başlıklı, taştan yapılmış olup üzerinde kitabe bulunmaktadır. Mezar baş taşında herhangi bir bezeme bulunmazken, sanduka mezarda baklava dilimi şeklinde geometrik bezeme vardır. Bununla birlikte köyde bir çilehane yapısı bulunmaktadır. Çilehane köyün batı doğrultusunda caminin hemen yakınındadır. Yapı dikdörtgen planlı olup içerisinde Roma döneminden kalma bir sütun parçası bulunmaktadır. Çilehaneye gelen hastaların sütuna sarılarak şifa bulacağına inanılmaktadır. Kırsal yerleşim yerinin farklı yerlerinde sütun ve sütun başlıkları kalıntıları yer almış olup Roma ve Bizans döneminden geldiği tahmin edilmektedir. Sütunların kare kaideli, silindirik gövdeli ve başlıklarının yivli olması Yunan, Roma ve Bizans dönemindeki dini ve sivil yapılarda görülen sütun ve sütun başlıkları ile benzerlik göstermektedir. Köyde bir diğer yapı tipi olarak beş

çeşme vardır. Bu çeşmelerden Çeltek Baba çeşmesi meydan çeşmesi olup Yukarı Mahalle, Topsakal, İkizler ve Cami pınarı çeşmeleri duvara bitişiktir. Çeşmelerin aynalık kısmında herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Yapılarda malzeme olarak taş kullanılmıştır. Bezeme sadece Topsakal Çeşmesinin cephesinde olup diğer çeşmeler bezemesizdir. Bezeme olarak rozet şeklinde motif vardır. Çeşmelerin günümüzde sıvası döküntü haldedir. Çeşmelerin korunmasına yönelik müdahale çalışmaları gerekmektedir. Cephenin öncelikle raspası yapılmalıdır. Raspası yapıldıktan sonra acı kireç üstüne tatlı kireç sürülerek sıvası yapılmalıdır. Bununla birlikte köyde yer alan bir diğer yapı tipi hamamdır. Hamam ise soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık mekânlarından oluşmaktadır. Bu yönüyle 14. ve 15. yüzyıl erken ve klasik Osmanlı dönemine ait hamam yapılarına benzemektedir. Özellikle Semavi Eyice'nin yapmış olduğu hamam tipolojisindeki haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli hamam yapıları ile benzerlik göstermektedir. Yapının çeşmelerdeki gibi sıvalarında döküntüler vardır. Benzer şekilde iç mekân duvarlarında da aynı durum söz konusudur. Hamama müdahale edilip restorasyon çalışması yapılması gerekmektedir. Duvardaki sıvaların indirilip raspası yapılmalıdır. Mevcut bozulan taşların değiştirilmesi gerekmektedir. Araştırmada son çalışma grubumuzu geleneksel konutlar oluşturmaktadır. Kırsal yerleşim yerinde geleneksel evler fazladır. Evler genel olarak mimari açıdan birbirine benzemekle birlikte dört konut üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Yapılar genellikle iç sofalıdır. Evler su basman seviyesine kadar yığma taştan, üst katlar ise ahşap çatkı arası kerpiç dolgu tekniğinde yapılmıştır. Konutlar genellikle iki katlıdır. Yapıların dış cephesinde herhangi bir bezeme ögesi bulunmamaktadır. Duvarların çoğu sıvasız olup döküntü haldedir. Yapılara küçük çaplı müdahale edilmesi gerekmektedir. Evler mimari özellikleri ile genellikle iç bölgelerde yer alan geleneksel evler ile benzerlik göstermektedir. Kıyı bölgelerde yer alan evlerde de mimari açıdan farklı özellikler göstermektedir.

Çeltek köyünde yerel yönetimler köy halkıyla birlikte yerleşime koruma bilinci ile yaklaşmalı ve yapılacak tüm planlamalar ve alınacak kararlar kültürel miras bilinci ile oluşturulmalıdır. Bu doğrultuda köy halkının ilgisini çekecek etkinlikler yapılmalı, yerel düzeyde iletişim araçlarının kullanımı desteklenmeli ve yapıların tekil olarak korunmasından çok yörenin bütüncül olarak korunması hedeflenmelidir. Yerel yönetimler ile birlikte hareket edilerek etkinlikler düzenlenmeli, gezi gibi organizasyonlar gerçekleştirilmelidir. Geleneksel yapı sistemlerinin yerleşimin geleneksel dokunun devamı ve bu yapıların onarım ve restorasyonları için gereklilik arz etmektedir. Köy halkına ve turistlere koruma bilincini aşlamak ve farkındalığı arttırmak için Çeltek köyü ve çevresinin sahip olduğu tarihi ve doğal kültürel miras öğelerini anlatan tanıtıcı panolar yapılmalı ve köyün meydanlarına yerleştirilmelidir. Geleneksel kırsal dokudaki günümüzde kullanılmayan ya da harap olan tarihi yapıların restorasyonu yapılarak sosyal ve kültürel merkezler olarak kullanılmasının sağlanması amaçlanmalıdır. Tokat ilinin Zile ilçesine bağlı olan Çeltek köyü kültürel miras açısından farklı tipteki yapı stoğunun fazla olması günümüzde köy farklı etnik gruplar tarafından sık sık ziyaret edilmektedir. Köyde bulunan yapıların korunması, gerekli müdahalelerin yapılması, sürdürülebilirliğin sağlanması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önem arz etmektedir. Günümüzde de kırsal yerleşim yerinde bu kültürel varlıkların yaşatılması tarih, kültür, sanat ve turizmin canlanması açısından önem kazanmaktadır.

Kaynaklar

- Açıkgözoğlu, A. S. (2009). Mezar taşı çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7 (14), 297-314.
- Alp, A.O. ve Uzun, M. C. (2021). Geç Antik çağı / erken Bizans dönemi sütun başlıkları üzerine bir tipoloji denemesi, 24. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu bildirileri* içinde (60-83. ss.). Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları.
- Aslanapa, O. (1986). *Osmanlı devri mimarisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- Aslanapa, O. (1997). *Türk sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Başa, B. A. (2009). Türk Hamam Kültürünün "Spa & Wellness Mekânlarının Tasarıma Etkileri". *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 1 (1), 208.
- Berk, S. (2006). *Zeytinburnu'nun tarihi mezar taşları*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Cezar, M. (1985). *Türk şehirciliğinde çeşmeler*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Çal, H. (2015). "Türklerde mezar-mezar taşları". *Aile Yazıları*, 8, 295-332.
- Çeltek köyü. Çeltek köyü, "Bir yeşil öyküdür Çeltek". (2023, 20 Şubat). Erişim adresi <https://celtekkoyum.tr>
- Erçağ, B. (1987). İstanbul su mimarisinde yapı ve işlevleriyle çeşmeler. *İlgi Dergisi*, 49, 2-8.
- Ertuğrul, A. (2009). "Hamam yapıları ve literatürü". *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7 (13), 241-266.
- Eyice, S. (1993). *Çeşme maddesi*. (Cilt 8, 277. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Eyice, S. (1960). İznik'te "Büyük Hamam" ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (15), 99-120.
- Göker, M. (2008). Hamam kültürünün günümüz banyo tasarımında yeri, önemi ve Hierapolis örneği, *Türk Kültür Tarihinde Denizli ve Kentleşme Sorunları Sempozyumu bildirileri* içinde (7-30. ss.). Denizli: Denizli Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

- Gündoğdu, H. (2006). "Nahçıvan'dan figürlü bir mezar taşının düşündürdükleri". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 16, 49-57.
- Güven, S. (1990). "Vitruvius, mimarlık üzerine on kitap". İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.
- Haseki, M. (1977). *Plastik açıdan Türk mezar taşları*. İstanbul: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları.
- Hasol, D. (1975). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Icomos. Venedik Tüzüğü. (2023, 01 Ekim). Erişim adresi <http://icomos.org.tr>.
- Kalafat, N. (2018). *Çankırı Osmanlı dönemi mezar taşları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat mezar taşları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi Yayını.
- Kılıcı, A. (2007). *Anadolu Türk mimarisinde erken devir baldaken tarzı türbeler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- Koçyigit, F. (2019). Osmanlı mimarisinde meydan çeşmeleri. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 13, 339-354.
- Mercan, U. U. (2022). *Sanatsal bir nesne olarak Tunceli mezar taşları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Erzurum.
- Minaz, D. (2021). *Zile ilçe merkezinde ve yakın çevresindeki bazı köylerde kültürel mirasın kültürel coğrafya açısından önemi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Orman, İ. (1999). *İstanbul'daki XVI. yüzyıl türbelerinin çini süsleme programları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Önge, Y. (1988). "Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl hakkında genel bilgiler ve mimar Koca Sinan'ın inşa ettiği hamamlar", *mimarbaşı Koca Sinan yaşadığı çağ ve eserleri*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- Önkal, A. ve Bozkurt, N. (1993). "Cami – dini ve sosyokültürel tarihi" maddesi. (Cilt 8, 46-56. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Özbay, M. (2010). *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Anadolu coğrafyasındaki Gayrimüslim mabetleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özköse, K. (2006). Selçuklular döneminde Sivas'ın tasavvufi kültür yapısı, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri* içinde (246-260. ss.). Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Parselsorgu. Çeltik köyü parsel sorgulaması. (2023, 26 Şubat). Erişim adresi <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr>
- Sili, T. (1993). Bir Orta Asya geleneği koç-koyun heykel mezar taşları. *Bilim Kültür Dergisi*, 1 (96), 60-65.
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1957). *Anadolu kaplıcaları ve Selçuklular*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası Yayını.
- Turani, A. (2019). *Dünya sanat tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Tuztaş U. ve Aşkun İ. Y. (2013). Türk Evi idealleşirmesinde Osmanlı Evi ve Anadolu Evi" kavramlarının ortaklıklarına ilişkin işlevsel açıklamalar. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 66, 273-296.
- Uluçam, A. (2000). *Eski Erçiş-Çelebibağı mezarlığı ve mezar taşları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi Yayını.
- Uludağ, K. (1994). *Seramik sanatında çeşme ve su oyunları*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlilik tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yıldırım, K. ve Hidayetoğlu, M. L. (2006). Geleneksel Türk evi ahşap tavan süsleme özelliklerinin ve yapım tekniklerinin çeşitliliği üzerine bir inceleme, 9. *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu Bildirileri* içinde (332-341. ss.). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Zile turizm. Çeltik köyü tekkesi. (2023, 01 Ocak). Erişim adresi <https://zileturizm.com>.
- Zile maps. Çeltik köyü haritası. (2023, 15 Ocak). Erişim adresi <https://www.google.com/maps/place/çeltik>.
- Zile Belediyesi. Çeltik köyü tekkesi. (2023, 25 Şubat). Erişim adresi <https://site.zile.bel.tr/index.php/2021/02/01/celtik-koyu-tekkesi-seyh-mahmud-emirdogan-turbesi>.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

AĞRI İLİNDEKİ KADIN VE GENÇ GİRİŞİMCİLERİN KURDUKLARI İŞLETMELERLE İLGİLİ NİTEL BİR ARAŞTIRMA

*A Qualitative Study on the Businesses Established by Women and Young Entrepreneurs in the
City of Ağrı*

Ahmet GÜMÜŞ¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, ahmetgumus4006@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7089-5936>.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
11.04.2023
Kabul/Accepted:
13.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1280669

Anahtar Kelimeler

ekonomik büyüme ve
gelişme, genç girişimcilik,
girişimcilik, inovasyon,
kadın girişimciliği

Keywords

economic growth and
development, young
entrepreneurship,
entrepreneurship,
innovation, women's
entrepreneurship

ÖZ

Bu çalışmada Ağrı ilinde bulunan kadın ve genç girişimcilerin kurdukları işletmelerle ilgili nitel araştırma yapılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede çalışma kapsamındaki girişimcilerin sorunlarını, avantajlarını, dezavantajlarını, öne çıkan ve farklılık yaratan özelliklerini, tavsiyelerini araştırmak amacıyla açık uçlu ilgili sorular sorulmuş; katılımcıların verdikleri nitel yanıtlar betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmadaki katılımcıların verdiği yanıtlar incelendiğinde Ağrı ilindeki kadın ve genç girişimcilerin sayısının artması için devlet kurumları tarafından verilen teşvik ve destek miktarları ile çeşitlerinin artırılmasının önemli olduğu, gelecekte en iyisi olmak ve en iyi hizmet vermek yönünde hedeflerinin ve planlarının olduğu, girişimci olmak isteyen adaylara girişimcilik faaliyetlerini yürütmelerinde risk almayı bir düşünce tarzı olarak benimsemeleri yönünde tavsiyede bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın bulguları, sonuçları bakımından hem literatüre hem de gelecekte Ağrı ilinde girişimcilik faaliyetlerinde bulunmak isteyen genç ve kadın girişimci adaylarına yol gösterebilmesi, Ağrı ilinin bölgesel gelişimiyle, toplumun bu girişimcilere ve girişimcilik faaliyetlerine olan bakış açısının değişimine katkı sunabilmesi açısından faydalı olabileceği söylenebilir.

ABSTRACT

In the present study, the objective was to conduct a qualitative study on the businesses established by women and young entrepreneurs in the city of Ağrı. In this context, open-ended questions were asked to investigate the problems, advantages, disadvantages, prominent and distinctive characteristics, and recommendations of the entrepreneurs within the aim of the study, and the qualitative responses of the participants were analyzed. When the answers given by the participants in the study were analyzed, it was found that it is important to increase the amount and variety of incentives and support given by government institutions to increase the number of women and young entrepreneurs in Ağrı, they have goals and plans to be the best in the future and to provide the best services, and the candidates who want to become entrepreneurs are encouraged to perform their entrepreneurial activities, and the authorities advise the entrepreneurs to adopt risk-taking as a way of thinking. It can be argued that the findings of the study can be beneficial in terms of its results, in terms of guiding both the literature and the young and female entrepreneur candidates who want to engage in entrepreneurial activities in the city of Ağrı.

Atıf/Citation: Gümüş, A. (2024). Ağrı İlindeki Kadın ve Genç Girişimcilerin Kurdukları İşletmelerle İlgili Nitel Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 149-166.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ahmet GÜMÜŞ, ahmetgumus4006@gmail.com

1. Giriş

Girişimcilik, her ne kadar sosyal bilimler alanında gelişme gösterse de disiplinler arası bir çalışma alanı olarak kabul edilmiştir (Jennings, Greenwood, Lounsbury ve Suddaby 2013: 1). Girişimcilik, yenilik yapma yoluyla istihdam ve ekonomik büyüme yaratma faaliyetlerinin toplamıdır (Al-Atabi ve DeBoer, 2014: 261). Ünlü iktisatçı Schumpeter ve takipçileri, ekonomik büyüme için girişimcilik ve yenilikçiliğin birlikte düşünülmesi gerektiğini dile getirmişlerdir (Galindo ve Méndez, 2014: 826). Bu kavram ekonomik ve örgütsel gelişmenin temelidir (Turró, Urbano ve Peris-Ortiz 2014: 361). Diğer yandan devletin, ekonomik gelişmenin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için girişimcilik eğitimlerini teşvik edici rolünü üstlenmesi önemlidir (O'Connor, 2013: 546). Buna ilaveten girişimcilik, üretim kaynaklarından en fazla derecede yararlanma amacıyla yapılan ve yaratıcılık gerektiren eylemlerdir (Toma, Grigore ve Marinescu, 2014: 438). Bu eylemleri gerçekleştiren kişiler ise girişimci olarak kabul edilir ki girişimcilerin başarılı olabilmesi için yaratıcı, pratik ve analitik yeteneklerin toplamından oluşan zekâyâ sahip olması gerekir (Sternberg, 2004: 189). Girişimcilerin genel olarak yeterli finansal sermaye kaynaklarına erişememe, rekabet edilebilirlik ve yetişmiş personel eksikliği gibi sorunlarının olduğu belirtilmiştir. (Le ve Raven, 2015: 60). Bununla birlikte kadınların da erkek meslektaşları kadar girişimcilikle ilgili deneyimlere ihtiyaç duyduğundan yeni girişimcilik yaklaşımlarında bahsedilmiştir (Stevenson, 1990: 439). Ekonomik ve sosyal kalkınma açısından kadın girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi ve teşvik edilmesi önemlidir (Ramadani, 2015: 217). Yoksulluk, kadınların iş gücüne katılım oranının düşüklüğü, ekonomik belirsizlik gibi faktörler, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişimleri açısından kadın girişimcilerin karşılaştıkları güçlüklerden sayılabilir (Rosca, Agarwal ve Brem, 2020: 1). Her ne kadar kadın girişimciler, çeşitli zorluklarla karşılaşsalar da sosyal iletişim becerileri bakımından erkek meslektaşlarına oranla daha aktiftirler (Afshan, Shahid ve Tunio, 2021: 163). Ancak yeni girişimcilik faaliyetleriyle birlikte ortaya çıkabilecek risklerle ilgili erkek girişimcilere kıyasla kadın girişimcilerin daha fazla endişe duydukları, bunun da büyümenin önünde engel olduğu belirtilmiştir (Javadian ve Singh, 2012: 151). Diğer taraftan, işletmeyle ilgili sahipliğin ilk şekli olarak görülen girişimcilik yaklaşımı genç girişimciliktir (Lewis, 2017: 379). Genç girişimcilikle ilgili hem tanım hem de yaş aralığı olarak genel kabul görmüş bir çerçeve bulunmamaktadır. Bu da genç girişimciliği göreceli bir girişimcilik türü hâline getirmiştir (Alan, 2020: 999). Bu girişimcilik türünün gelişimi ve potansiyel girişimci adayların ortaya çıkabilmesi için gençlere girişimcilikle ilgili eğitimlerin verilmesi önemlidir (Hancioğlu ve Tekin, 2018: 239). Girişimciliğin hem makro hem mikro perspektifte olumlu etkisi bulunmaktadır ve yeni girişimcilik yaklaşımları arasında kadın ve genç girişimciliği vardır.

Bu çalışmada Ağrı ilindeki kadın ve genç girişimcilerin kurdukları işletmelerle ilgili nitel araştırma yapılması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın, Ağrı ilindeki genç ve kadın potansiyelinin, özelliklerinin ve girişimcilerin karşılaştıkları sorunların belirlenmesinin bölgenin kalkınmasına katkı sunabileceği düşünülmektedir.

2. Literatür

Literatür olarak girişimcilik ve girişimci kavramlarına, girişimciliğin önemine, kadın ve genç girişimciliğine, kadın ve genç girişimciliğiyle ilgili yapılmış çalışmalara değinilmiştir.

2.1. Girişimcilik ve Girişimci

Girişimcilik, kâr ve zarar elde etme riskini üstlenerek belirli bir zaman ve çaba sonucunda değer yaratma sürecidir (Bowen ve Hisrich, 1986: 394). Ekonomik kalkınmanın ve gelişmenin temel anahtarı girişimciliktir (Brush ve Cooper, 2012: 2). Buna ilaveten girişimciler, yaptıkları yatırım karşılığında riskin sorumluluğunu üstlenen kişilerdir (Yoganandan ve Vignesh, 2017: 112). Başarılı bir girişimcinin hareket noktası, uzun dönemli olarak işletmeyi sahiplenme ve iş yaratma stratejilerini geliştirebilmesinde saklıdır (Geldhof ve diğerleri, 2014: 410). Buna ilaveten girişimciliğe yönelik toplumdaki olumsuz bakış açısının kırılmasında girişimcinin toplumdaki ahlaki, hukuki ve sosyal sorunlara çözüm bulan, örnek olan biri olarak algılanmasına yönelik çabaların sarf edilmesi önemli bir husustur (Marangoz, 2017: 33). Kısaca girişimcilik, üretim faktörlerinden verimli bir şekilde yararlanma faaliyetiyken girişimci ise bu faaliyetleri koordine eden kişidir.

2.2. Girişimciliğin Önemi

Girişimcilik, az gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerin gelişmesi ve kalkınması ile ekonomik büyümenin sağlanması noktasında önemli bir kavramdır (Güney, 2015: 71). Başka bir ifadeyle girişimcilik yoluyla gelişmiş bölgelerden bu bölgelere sermaye transfer edilerek yatırımlar gerçekleştirilir, böylece ekonomik büyüme sağlanarak buralar canlandırılır (Böyükaslan, 2017: 23). Diğer yandan girişimcilik yoluyla işsizlik sorunu kolayca çözüme kavuşturulmaktadır (Uygun, 2019: 5). Girişimcilerin kurdukları işletmeler sayesinde yeni fikirler, yenilikler topluma tanıtılarak ekonomiye kazandırılır (Başar, 2017: 9). Girişimcilik; toplumun refahının, sağlığının ve gelir dağılımının iyileştirilmesinde rol oynamaktadır (Marangoz, 2017: 63). Buna ilaveten bu kavram, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesine ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasına katkı sunmaktadır (Solesvik, Iakovleva ve Trifilova, 2019: 687). Girişimcilik faaliyetlerinin başarılı olabilmesi için toplumda yerleşik bir girişimcilik kültürünün olması, bu kültüre sahip toplumların da bunu kullanma yeteneği ve becerisini göstermesi gerekmektedir (Başar, 2017: 130). Bu kavram sayesinde değişimin yönetilmesine ilişkin yenilikler daha kolay gerçekleşebilmektedir.

2.3. Kadın Girişimciliği

Sosyolojik temele dayanıldığında kadınların cinsiyet farklılıklarından dolayı erkeklerden daha az girişimcilik faaliyetleri içerisine girdiği belirtilmektedir (Rubio-Banón ve Esteban-Lloret, 2016: 10). Bütünleşik toplumsal büyüme, kadın girişimcilerin istihdamı ve ekonomik gelişmeyi tetikleyen inovatif faaliyetleri yoluyla sağlanabilir (Rastogi, Baral ve Banu, 2022: 333). Kadınların erkeklere kıyasla sermaye bulma olanağının daha az olması, bölgesel ekonomilerin kalkınması için kadın girişimcilere yönelik teşvik edici politikaların siyasi aktörler tarafından geliştirilmesine yol açmıştır (Soysal, 2010: 91). Kadın girişimciliği, az gelişmiş ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile yoksulluğun azaltılması bakımından ekonomik büyümenin itici gücü olarak kabul edilmektedir (De Vita, Mari ve Poggesi, 2004: 451). Kadın girişimcilerin; ekonomik anlamda inovasyon faaliyetlerinin gelişmesi, işsizliğin önlenmesi ve toplumsal refahın yükseltilebilmesi bakımından faydalı olduğu söylenebilir (Brush ve Cooper, 2012: 1). Kadın girişimciliği, cinsiyet temelli ekonomik gelişmenin anahtarıdır.

2.4. Genç Girişimciliği

Genç kavramı, çocukluk sonrası yetişkinlik öncesi dönem olarak ele alınmakta; genç nesle yaşlarıyla orantılı olarak birtakım hak ve sorumluluklar yaratmaktadır (Afutu-Kotey, Gough ve Yankson, 2017: 291). Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere oranla genç nüfusunun tecrübesinin az, ekonomik geçimini sağlayacak iş imkânlarının kısıtlı, işsizlik oranlarının yüksek olduğu bilinmektedir (Munyuki ve Jonah, 2022: 140). Buna ilaveten genç girişimcilerin beceri düzeylerinin yetersiz olması, onların karşılıklarına çıkan iş fırsatlarını görmeleri ve değerlendirmeleri noktasında engeller oluşturmaktadır (Brixiova, Ncube ve Bicaba, 2015: 12). Diğer yandan genç girişimcilerin, yaşça kendilerinden büyük girişimcilerle karşılaştırıldığında onlardan daha başarılı olduğu söylenebilir (Shaw ve Sørensen, 2021: 1). Genç girişimciliğin ortaya çıkmasındaki temel motivasyon, kendi gelecekleri ile devamındaki neslin sürdürülebilirliğini sağlamak için yenilik yapmak üzere hareket etmesidir (Holdsworth ve Mendonca, 2020: 104). Genç girişimciliği, yaş faktöründen kaynaklı avantajları ve dezavantajları olan bir girişimcilik yaklaşımıdır.

2.5. Literatürde Kadın ve Genç Girişimciliğiyle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Literatürde kadın girişimciliğiyle ilgili çalışmaların Boz ve Ergeneli, (2014); Hani, Rachmania, Setyaningsih ve Putri, (2012); Maden, (2015); Nair, (2020); Rey-Martí, Porcar ve Mas-Tur, (2015); Rosca, Agarwal ve Brem (2020); Setini, Yasa, Supartha, Giantari ve Rajiani, (2020); Welsh, Memili ve Kaciak, (2016)'nin olduğu; genç girişimciliğiyle ilgili çalışmaların ise, Alan, (2020); Bruhn ve Zia, (2013); Cull, (2006) Edelman, Manolova, Shirokova ve Tsukanova (2016); Kang ve Xiong, (2021); Lorrain ve Laferté, (2006); Uygun, Mete ve Güner, (2012); Van Stel, Storey ve Thurik, (2007)'nin olduğu anlaşılmıştır.

3. Materyal ve Metot

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi, araştırmanın deseni olarak da durum çalışması tercih edilmiştir ve bu doğrultuda Ağrı ilinde aktif olarak faaliyette olan kadın ve genç girişimcilerin kurdukları işletmelerle ulaşılmıştır. Nitel araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formundan yararlanılmış, biçimsel mülakat yöntemi kullanılarak araştırma verileri toplanmıştır. Mülakatta katılımcılara yönlendirilen yarı yapılandırılmış görüşme formunu oluşturan açık uçlu sorular, konuyla ilgili literatür taraması yapılarak hazırlanmış; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı'nın 22.06.2022 tarih ve 146 sayılı etik kurul izni doğrultusunda araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmadaki verilerin analizi için betimleme yöntemi tercih edilmiştir. Diğer yandan kadın girişimciler Kg1, Kg2, Kg3..... şeklinde; genç girişimciler ise Gg1, Gg2, Gg3, ... şeklinde kodlanmıştır.

3.1. Araştırmanın Çalışma Grubu

Nitel araştırmalar gibi büyük ve geniş örneklem kitlesinden ve belirlenmiş bir evrenin tamamından veri toplamanın mümkün olmadığı, küçük örneklem kitlelerinin olduğu durumlarda nitel araştırma yöntemlerine başvurulur (Baltacı, 2019: 373). Bu çalışmanın örneklem grubu, Ağrı ilinde kadın ve genç girişimcilerin kurdukları işletmelerdir. Bu çerçevede amaçlı örneklem yöntemi seçilerek 7 kadın girişimci ile 6 genç girişimciye araştırma çerçevesinde ulaşılmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın çalışma grubu 13 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmacı tarafından katılımcılarla görüşmeler gerçekleştirilmeden önce kendilerinden telefonla randevu alınmış, katılımcıların müsait olduğu gün ve zaman diliminde de yarı yapılandırılmış görüşme formu yoluyla yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada Ağrı ilindeki kadın ve genç girişimcilerin potansiyelleri, profilleri ile özelliklerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bölgesel kalkınmanın sağlanmasının, toplum refahının artırılmasının ancak ve ancak tüm yaş grubundaki kişilerin girişimcilik faaliyetleri içerisine girmesi ile mümkün olacağı belirtilmekle birlikte, küresel ekonomide her türlü riske rağmen yeni iş fikirlerini hayata geçirecek güce ve cesarete genç girişimcilerin sahip olduğundan bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra girişimciliğin toplum genelinde yaygınlaştırılması, farkındalığın oluşturulması için konuyla ilgili eğitimlerin verilmesinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede araştırmada kadın ve genç girişimcilerin işletmelerini açma nedenleri, işletmelerinin faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunların neler olduğu, daha önceden girişimcilik eğitimi alıp almadıkları, işletmelerini açarken herhangi bir destek alıp almadıkları, yakın ve uzak çevrelerinin onlara bakış açılarının nasıl olduğu, aldıkları desteklerin yeterlilikleri, çeşitli kurumlar tarafından verilen teşvik ve kredilerden haberdar olup olmadıkları, kadın ve genç girişimcilerin diğer girişimcilerden hangi özellikler bakımından ayrıştığı, Ağrı ilindeki kadın ve genç girişimcilerin nasıl bir girişimcilik kültürüne sahip oldukları, müşterilere kaliteli ve iyi bir hizmet sunumunda kadın ve genç girişimcilerin hangi özelliklerinin ön plana çıktığı, kadın ve genç girişimci olmanın avantajları ile dezavantajlarının neler olduğu, yeni işletme kurma hazırlığında olan kadın ve genç girişimcilere tavsiyelerinin neler olduğu, kırsal bölgede bulunmanın gelenekçi, hâkim kültürün kadın ve genç girişimciler üzerindeki etkilerinin neler olduğu, Ağrı ilinde kadın ve genç girişimci olarak işletme sahibi olmanın toplum içindeki itibarlarına ve saygınlıklarına olan etkilerinin neler olduğu, Ağrı ilindeki kadın ve genç girişimcilerin kurdukları işletmelerin artması için neler yapılması gerektiği, kadın ve genç girişimcilerin kurdukları işletmelerin Ağrı ilinin bölgesel kalkınması ile ekonomik gelişimine etkisinin olup olmadığı, varsa bu etkilerinin neler olduğu yönündeki soruların cevapları araştırılmıştır.

Buradan hareketle bu çalışmanın; gelişmekte olan iller arasında yer alan Ağrı ilinin bölgesel kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi ve gelişmiş iller kategorisine girebilmesi için gerekli kadın ve genç girişimcilik potansiyelinin, özelliklerinin, faaliyetlerinin saptanması bakımından önemli olduğu söylenebilir. Bu çalışma, Ağrı ilinin ekonomik, kültürel ve sosyal olarak gelişebilmesinde kadın ve genç girişimcilerin toplumun itici güçleri olduğu varsayımından yola çıkarak Ağrı ilindeki kadın ve genç girişimcilerin profillerinin belirlenebilmesi bakımından hem literatüre katkı yapması hem de toplumsal fayda sunması açısından önem arz etmektedir.

4. Bulgular

Araştırmada demografik bulgular ile Ağrı ilindeki kadın ve genç girişimcilerin kurdukları işletmelerin profilleri, özellikleri gibi katılımcı algılarını içeren nitel bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Demografik Bulgular

Kadın girişimcilerin yaşlarının 19-28 aralığında bulunduğu, medeni durumlarının en fazla bekâr, eğitim durumlarının en fazla lisans olduğu, 1-16 yıl aralığında değişen aktif çalışma hayatlarının bulunduğu saptanmıştır. Diğer yandan genç girişimcilerin yaşlarının 19-28 aralığında değiştiği, medeni durumlarının en fazla bekâr olduğu, 3-10 yıl aralığında değişen aktif çalışma hayatlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın nitel bulguları aşağıda sunulmuştur:

4.2. Nitel Bulgular

“Bir kadın / genç girişimci olarak işletmenizi açma nedeniniz?” sorusu katılımcılara yöneltilmiş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Verilen yanıtlar incelendiğinde kadın girişimcilerin, iş yerlerini çoğunlukla kendi işini yürütme, ekonomik özgürlüğünü elde etme, geçimini sağlama amacıyla kurdukları saptanmıştır. Ayrıca katılımcılar sosyalleşme, ticaret yapma amacıyla da iş yerlerini açtıklarını belirtmişlerdir. “Ekonomik olarak geçimimi sağlama, sosyalleşmenin ve çalışmanın kendime iyi geleceğini düşündüğüm için işyerimi açtım.” “Kendi işimi ve ticaret yapmak amacıyla iş yerimi açtım” ifadeleri bunun örnekleri arasındadır (Kg3, Kg4, Kg5, Kg7, Kg6, Kg2). Genç girişimcilerin ise en çok kendi işini yapma, keyif alma ve hobi amacıyla iş yerlerini açtıkları tespit edilmiştir. Bu yaklaşımı ortaya koyan ifadeler şunlardır: “Kendi işimi kurmak amacıyla iş yerimi açtım.” “Keyif alıyorum bu işi yapmaktan, maddiyattan öte hobi olarak yapıyorum.” “Daha önceden devlet kurumunda çalışıyordum, onu bırakıp kendi işimi yapmak istedim.” “Kendi işimi kimseye bağlı olmadan yapmak amacıyla işletmemi açtım” (Gg2, Gg1, Gg4, Gg6). Diğer yandan hem genç girişimcilerin hem de kadın girişimcilerin işletmelerini açma konusundaki ortak noktasının ise kendi işini yapma veya yürütme amacı olduğu anlaşılmıştır.

Kadın ve genç girişimcilere “İşletmenizi açmadan önce girişimcilik eğitimlerine katıldınız mı? Katıldıysanız bu eğitimlerin faydalı olduğunu düşünüyor musunuz? Bu eğitimlerin güncel olarak düzenlenmesini ister misiniz?” soruları sorulmuş ve katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Kadın girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde çoğunlukla girişimcilik eğitimlerine katıldıkları, aldıkları bu eğitimleri faydalı buldukları ve bu eğitimlerin devamlılığı noktasında hemfikir oldukları saptanmıştır: “Hayır katılmadım” (Kg7, Kg6, Kg5). “Çok öncesinden KOSGEB’in girişimcilik eğitimlerine katılmıştım. Sadece belgenin varlığını düşünüyorum. Sıklığının artırılmasını çok isterim” (Kg1, Kg2, Kg3, Kg4). Genç girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde ise katılımcıların çoğunlukla girişimcilik eğitimleri almadıkları tespit edilmiştir: “Hayır, katılmadım” (Gg1, Gg3, Gg4). “Evet, KOSGEB’in girişimcilik eğitimlerine katıldım ve girişimcilik sertifikamı online olarak buradan aldım. Yararlı, ancak kesinlikle girişimcilerin bilgilerini güncellemesi için bu eğitimler düzenli aralıklara düzenlenmeli.” “Tabi ki bu eğitimler işletmemi açmam ve girişimci olmam yönünden oldukça faydası oldu. Sadece bir kereye mahsus değil, düzenli aralıklarla yapılması faydalı olur” (Gg2, Gg5, Gg6). Hem kadın girişimcilerin hem genç girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde ise katılımcıların girişimcilik eğitimleri alma noktasında farklılaştıkları tespit edilmiştir.

Kadın ve genç girişimcilere “İşletmenizin faaliyet sırasında karşılaştığınız sorunlar var mıdır? Varsa bunlar nelerdir? Bu sorunları tek başınıza mı, yoksa yakınlarınızdan destek alarak mı çözüyorsunuz?” soruları sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Kadın girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde yetişmiş eleman bulma, giderlerinin fazla olması, işletmeleriyle ilgili sorumlulukları tek başına üstlenmesi, Ağrı’nın küçük bir şehir olması, aradıkları mal veya hizmetleri hemen bulamamaları, yetersiz sermaye sahibi olmaları ve pazar araştırması yapılmadan işletme açmaları gibi sorunlarının olduğu tespit edilmiştir: “Kalifiye personel bulamamak en önemli sorun olarak bulunmakta. İyi bir pazar araştırması yapmadan girişimde buldum. Yeme ve içme sektörünü analiz etmeden, yetersiz sermaye ile işletmemi kurdum. Sektördeki tanıdıklarımın destek alarak tek başıma çözdüm” (Kg6). “Kendim dışında dış etmenler var. Örneğin, vergi levhasının alınması ile işyerimin inşaatı

aşamasında devlet desteği olmadığı için maddi anlamda bütün sorumluluklar üzerimde. İşyerimle ilgili sorunları tek başıma çözüyorum” (Kg2). “Ağrı'nın her şeyden yoksun olması sebebiyle, mal alımları için İstanbul'a gitmek zorunda kalıyorum. Halen bazı siparişleri de bazen online vermek durumunda kalıyorum. Burada tekstil yönünden üretimin olmaması sıkıntı. Maddi olarak ailemden ve yakınlarımdan destek alıyorum” (Kg3). “Kiralara, doğalgaz, elektrik gibi zorunlu giderlerin tutarı fazla, gelen kar, gideri götürüyor. Her ne kadar manevi anlamda destek olanlar varsa da bu sorunları tek başıma çözüyorum” (Kg1). Diğer yandan genç girişimcilerin ise çoğunlukla bürokratik işlerin ağır yürümesi ve işletme maliyetlerinin fazla olması, tecrübeli eleman bulamama noktasında sorunlar yaşadıkları saptanmıştır: “Evet, en büyük sıkıntımız personel temininde yaşıyoruz. Maliyetlerin yüksekliği, bürokratik işlerin ağırlığı, iş yeri açmayla ilgili prosedürler, işletme maliyetleri, vergiler ve harçların yüksek olması sayılabilir.” “Kendim ve muhasebecim yoluyla sorunları çözüyorum.” “Tabi ki oldu. İş yerinde çalıştıracak nitelikli eleman bulamadık. İş yerimde karşılaştığım sorunları çözmede yakınlarımdan (kardeşim, babam ile annemden) destek alıyorum.” “Bir genç girişimci olarak Ağrı'da en büyük sorun yetişmiş ve tecrübeli eleman bulamamak bence. Herkes masa başı iş istiyor ama kahvehaneleri görüyorsunuz hepsi dolu. İnsanlar mevcut işleri beğenmiyorlar ve çalışmak istemiyor, biraz da buraya özgü yerleşik tembellik kültürü var sanırım. Şu anda vergi, kira, elektrik ve personel giderleri gibi maliyetlerimiz çok yüksek. Bu maliyetlerin yüksekliği yüzünden ayakta kalmada zorlanıyoruz.” “Evet. Bürokratik sorunlar, açma ve işçi çalıştırma, işletme sorunları. Çoğunu çözemiyoruz. Maliyetler yüksek olduğu için, fırsatları kendim zorluyorum. Kendi başımıza çözmeye çalışıyoruz” (Gg3, Gg2, Gg6, Gg4). Hem kadın girişimcilerin hem genç girişimcilerin ortak sorunlarının yetişmiş eleman bulamama ve maliyetlerin yüksekliği olduğu anlaşılmıştır.

“İşletmenizi kurma aşamasında kişi veya kurum olarak destek aldığınız yerle var mıdır? Varsa bu desteklerin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?” soruları katılımcılara sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır:

Kadın girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde katılımcıların kişi ya da kurum olarak en çok ailelerinden destek aldıkları, yalnızca Kg1 adlı katılımcının KOSGEB'den girişimcilik desteği aldığı saptanmıştır: “Hayır, aile olarak var, ama kurum olarak yok. Kurumsal destek almak işletmenin sürdürülebilirliği için önemli ama bu desteklerin işletmelere imalat yapılması hâlinde verileceği belirtiliyor. Bu desteklerin işletmeler için yeterli olduğunu düşünüyorum.” “İlk etapta ailemden destek aldım. Daha sonra KOSGEB'e başvurudum. Ancak prosedürler fazlaydı, o yüzden uğraşmak istemedim. Bu sebeple de almadım. Hayır, yeterli olduğunu düşünmüyorum” (Kg3, Kg7, Kg5, Kg2, Kg4). Genç girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde ise katılımcıların hem kişi hem de kurum olarak destek almadıkları tespit edilmiştir. “İş yerimi tek başıma açtığım için kimseden destek almadım.” “Hayır, destek almadım” (Gg4, Gg1, Gg2, Gg3). Buradan kişi veya kurumsal destek alıp almama noktasında kadın girişimcilerin genç girişimcilerden farklılaştığı söylenebilir.

“Kadın / genç girişimcilerin diğer girişimcilerden hangi özellikleri yönüyle farklılığın olabileceğini düşünüyorsunuz?” sorusu katılımcılara sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır:

Kadın girişimcilerin Ağrı'da sayıca az olmalarına rağmen ayrıntılı, ince ve estetik düşünmesi ile risk alabilmesi, cesaretlerinin olması özellikleriyle erkeklerden ayrılabilceği saptanmıştır: “Erkekler göre daha ayrıntıcı, daha dikkatli ve çalışkan olabileceğini düşünüyorum” (Kg1). “Bence daha çok analitik beceri yeteneği ile çözüm odaklı ve istikrarlı odaklıyız. Pozitif özelliklerimizin erkeklerle oranla daha ağır bastığı kanısındayım” (Kg2). “Doğu'da az kadın girişimci var. Olanların da cesaretlerinin olması, yaşlarını genç olması, tecrübe sahibi olmaları önemli” (Kg5). Diğer genç girişimcilerin çoğunlukla risk alabildikleri, yeniliklere ve değişime açık oldukları tespit edilmiştir. “Algıları geleceğe daha yönelik, vizyoner, zamana daha kolay ayak uydurabiliyor; kadınlar erkeklerle oranla iş yapış şekilleri daha esnek” (Kg3). “Kadınlar daha naif ve estetik olarak olaya bakıyor, erkekler daha çok sonuca odaklı. Kadınlar insanların psikolojisine daha çok hitap ediyor. Kadınlar daha ayrıntılı ve ince düşünüyor” (Kg7). “Biraz daha cesurlar önceki jenerasyona göre. Ticaret yapmaktan korkmuyorlar. Risk alma yönünden daha cesurlar” (Kg6). Buna ilaveten gerek kadın girişimcilerin gerekse de genç girişimcilerin hemfikir olduğu özelliğin risk alabilmeleri olduğu saptanmıştır: “Risk alabilirler, kendi işinin patronu olmak isteyebilirler ve mesleğinde kendilerini geliştirmek isteyebilirler” (Gg1). “Yenilikleri, değişiklikleri ve farklılıkları seviyorum” (Gg2). “Genç girişimcilerin ışığı görebilmesi, geleceğe inanması, vizyoner, genç ve dinamik olması yönünden farklılık yaratabileceğini

düşünüyorum” (Gg4). “Adı üstünde genç girişimciler diğer girişimcilere göre daha dinamik, genç, cesur ve korkusuz, risk almaktan çekinmeyen özelliklere sahip olduğunu düşünüyorum” (Gg6). “Daha çok girişimci kafasına sahip, girişken, risk odaklı hareket eden, ticarete yatkın ve esnaf gibi düşünen yönüyle genç girişimcilerin farklılık yaratabileceğini düşünüyorum” (Gg5).

“Ağrı ilindeki kadın / genç girişimcilerin nasıl bir girişimcilik kültürüne sahip olduğunu düşünüyorsunuz? Bu girişimcilik kültürünün işletme kurmada yeterli olduğunu düşünüyor musunuz? Bu girişimcilik kültürünün geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması noktasında kamu yönetimi tarafından (resmî kurumlar ve üniversiteler) neler yapılması gerekir?” soruları katılımcılara sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır:

Kadın girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde genel olarak kadın girişimci sayısının Ağrı’da az olduğu, yerleşik bir girişimcilik kültürünün olmadığı, kadınların girişimci olarak çalışmasına karşı bir ön yargı olduğu, birçok meslekte erkeklerin egemen olduğu, kadınların bu mesleklere katılımının hiç olmadığı, para kazanma zorunluluğu hissettikleri için işletme kurdukları, yetersiz sermaye ile işe başladıkları, dayanışma ve birlikteliğin olmadığı saptanmıştır. Diğer yandan kadın girişimciler, Ağrı ilinde girişimcilik kültürünün geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması noktasında üniversite, halk eğitim merkezi ve resmî kurumların önemli bir rolünün bulunduğunu, buralarda verilecek seminer vb. girişimciliği tanıtıcı toplantıların yapılması gerektiği yönünde görüşlerini belirtmişlerdir. Diğer yandan kadın girişimcileri cesaretlendirecek, diğer resmî kurumlar tarafından tanıtılacak teşvik ve destek programlarının önemli olduğunu söylemişlerdir: “Ağrı’da kadın girişimci sayısı çok az olduğundan yeterli ve yerleşmiş bir girişimcilik kültürü olduğunu düşünmüyorum. Bence eğitim olarak ilgili kurumların düzenlemeler yapması gerekiyor, özellikle hem erkek hem de kadın olsun toplumdaki insanların cinsiyet ayrımı gözetmeden bilinçlendirilmesi gerekiyor” (Kg7). “Kendi alanımda çok aktif olduğumuzu düşünmüyorum, insanlar korkuyor. Yeni nesil daha girişken ve cesur. İnsanların tabuları var meslekle ilgili. Psikoloğa gitme tabusu bu. Yerli kesime yönelik değil, yabancı kesimi baz alarak açtık. Hayır bu Ağrı ilindeki girişimcilik kültürünün yeterli olduğunu düşünmüyorum. Destek programları oluşturulabilir, meslek kazanma noktasında cesaretlendirilebilir. Halk eğitim, üniversite ile aile destek merkezleri desteklenmeli” (Kg1). “Çok eksiklikler var bu konuda. Kız çocuklarının okumasında eksiklikler var. Kadın muhasebeci yok Ağrı’da. Birçok mesleği kadınlar değil, erkekler yapıyor. Kadına olan bakış açısının ilerlemesi gerekiyor. Kadınların da kendilerine çok güvenmesi gerekiyor. Hayır düşünmüyorum. Özellikle üniversitelerde seminerler yapılması girişimcilerin özgüvenleri için iyi olur, kadınlara cesaret vermek gerekir bu eğitimlerle” (Kg5). “Kadın girişimciler para kazanmayı daha çok mecbur olduğu için başlıyor. İş açanlar kesinlikle maddi anlamda zorluk çekiyorlar, mecburi olarak işletmeci oluyorlar. İş sevmekten ziyade, yeterli değil, işle alakalı olmayan insanlar başarısız, mutsuz ve karamsarlığı peşinde getiriyor. Kadınların daha değerli olduklarını hissettirmesi gerekir. Doğuda dışlanma var. Kadınlara yönelik motivasyon gerekir. Kadınlar için fırsatların eşit olduğunun üniversite ve diğer kurumlar tarafından verilecek eğitim ile seminerlerle vurgulanması gerekir” (Kg6). “Birkaç butik ve güzellik merkezi örneğinden yola çıkarak bakarsak birbirleriyle rekabet edebilirler ama küçümseme, kötüleme kültürü hâkim. Esnaf olarak dayanışma, birliktelik yok. Birbirlerini kötüleyerek bir yere gelmeye çalışıyorlar. Hayır yeterli değil tabi ki. Daha farklı olabilir. Üniversitelerde daha destekleyici faaliyetlerin yapılması gerekiyor” (Kg3). Genç girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde, genelde aynı iş kolunda işletmeler açtıkları, gelenekçi bir yapıya sahip oldukları, yeniliğe açık olmadıkları, yetersiz sermaye sahibi oldukları, sadece para kazanma güdüsüyle hareket eden bir girişimcilik kültürüne sahip oldukları saptanmıştır: “Geleneğe bağlı olduğu, yeniliğe kapalı olduğu için başarısız olduklarını düşünüyorum. Yeteri kadar sermaye olmadığını ve ilk girişimlerinde genellikle olumsuz fikirlerle karşılaşıyorlar. Yeterli değil, araştırma ve inovasyon dediğimiz yeniliklere, yeni fikirlere açık olmak gerekiyor” (Gg3). “Genelde buradaki girişimcilerin kopyacı olduğunu görüyorum. Herkesin yaptığını yapıyorlar ve karşılıklarına çıkan olaylara at gözlüğüyle bakıyorlar. Yeni bir şey yapılmıyor kesinlikle. Bu durumda kurum ve kuruluşların girişimcilerin ayakta durabilmesi ve faaliyetlerini sürdürebilmesi adına daha çok maddi ve manevi destekler vermesi gerekmektedir” (Gg4). “Risk alamayan, çoğu alamıyor, garanti iş olsun kafasında, daha az ücret olsun, sabit garanti olsun istiyorlar. Hayır kesinlikle değil. Hibe desteği verilebilir. Çoğu kişi elimdeki para biter diye işe girmek istemiyor” (Gg2). “Ağrı ilindeki girişimcilerin daha çok para kazanma güdüsüyle hareket ettiklerini düşünüyorum. Hem kalite hem de fiyat yönünden kendi malını veya hizmetini öven ancak başkasının sattığı veya verdiği hizmeti yeren bir anlayışın hâkim olduğunu görüyorum. O sebeple de yeterli olduğunu düşünmüyorum. Devletin, üniversitelerin, meslek

odalarının rolü çok önemli burada. Bu kuruluşların üyelerine üniversitelerle iş birliği yaparak girişimcilikle ilgili eğitimler verilmesi, bu eğitimlerde hibe, destek ve teşviklerle ilgili bilgilendirmeler yapılması yararlı olur diye düşünüyorum” (Gg1). Diğer yandan kadın girişimcilerle genç girişimcilerin sahip oldukları girişimcilik kültürünün farklılaştığı söylenebilir.

“Üniversite bünyesinde çalıştay veya panel gibi etkinliklerin yapılması kadın / genç girişimcilerin girişimcilikle ilgili bilgilerini güncellemeyle, işletmelerindeki faaliyetlerin başarısı ile girişimcilik kültürünün yaygınlaştırılması üzerindeki etkisi sizce nasıl olur?” soruları katılımcılara sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır:

Kadın girişimciler, bu uygulamaların faydalı olacağı ve olumlu etki yapacağı yönünde düşüncelerini belirtmişlerdir: “Elbette çok güzel olur. Üniversite şu an Ağrı’da tek gelişim merkezi. Bu tür eğitim ve çalıştayların yapılması Ağrı ilindeki girişimcilerin başarılı olabilmesi ve girişimcilik kültürünün yaygınlaşmasında iyi noktalara getirebileceğini düşünüyorum. Çünkü her şeyden önce girişimcilerin bilinçlenmesi ve bilinç seviyelerinin yükseltilmesi için faydalı olabileceğini düşünüyorum.” “Gayet faydalı olur; öğrenci, akademisyen kitleleriyle tanışma ve bilgi edinme açısından iyi olur. Her açıdan işletmelere müşteri çevresinin ve potansiyelinin oluşturulması yönünden faydalıdır.” “%100 verimli olacaktır. Kendi üniversitemde her yıl kariyer günleri oluyordu. Girişimcilerde firma tanıtımı yapan erkekler var. Daha çok kadınlara yönelik çalışan sayısının artması gerekir. Toplumda kadın ve erkeğin yatırım yapma yönünde bilinçlendirilmesi ihtiyacının olduğunu düşünüyorum o yüzden de her türlü devlet desteğinin faydalı olabileceğini düşünüyorum.” “Bence büyük oranda olumlu etkisi olur diye düşünüyorum. Girişimcilik kültürü daha da gelişir ve işletmeleri başarıyı yakalaması o oranda artar.” “Bu konuda kesinlikle bir eksiklik olduğunu düşünüyorum. Çok büyük ölçüde faydalı olacağını düşünüyorum.” “İyi yönde olur, sonuçta kadınlar işlerinde daha çok özgüvenli oluyor, ayağı sağlam basıyor. İş yeri sahibi olabiliyorlar. Diğer türlü ön yargıyla bakıyorlar” (Kg1, Kg3, Kg5, Kg7, Kg2, Kg4). Benzer biçimde genç girişimcilerin de bu tür etkinliklerin etkisinin olumlu ve faydalı olacağı görüşlerine sahip olduğu tespit edilmiştir: “Kesinlikle olumlu olur. Üniversiteler eğitim yeri, yenilikçiliğin, yeni fikirlerin üretildiği kuluçka merkezleri ve insanın ufkunun açılacağı yer olduğundan önemli etkileri olur.” “Bence muazzam olumlu etkisi olur. Bu bence Ağrı’da bir eksiklik. Bir Ağrılı olarak girişimci olmuş başarılı iş insanlarının kendi başarı sırlarını ve tecrübelerini seminerlerle aktarması ve bunun gibi girişimcilik eğitimlerinin yapılmasını çok isterim.” “Çok ciddi manada ve anlamda olumlu etkileri olur.” “Mutlaka faydası olacaktır. Üniversitenin gelişimi Ağrı’nın gelişiminden çok daha önde. Ancak şehir için tek başına yeterli olmaz illaki. Diğer sivil toplum kuruluşları ve devlet kurumlarının bu gelişmeyi desteklemesi ve kurumlar arasında iş birliğinin yapılması önemlidir” (Gg3, Gg5, Gg2, Gg1).

“Kadın / genç girişimcilere yönelik teşvik, destek veya kredilerden ne derece haberdarsınız? Bunlardan daha önce faydalandınız mı?” sorusu kadın ve genç girişimcilere sorulmuştur ve sırasıyla aşağıdaki cevaplar alınmıştır:

Kadın girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde bir kısmının KOSGEB’in destek ve teşviklerinden haberdar olduğu, bir kısmının ise haberdar olmadığı, haberdar olan girişimcilerinin bir kısmının bu desteklerden yararlandığı, bir kısmının ise yararlanmadığı anlaşılmıştır: “KOSGEB’den haberdarım. Genç girişimcilik teşviğinden yararlanarak iş yerimi öyle açtım.” “Hiç haberdarım. Evet daha önceden KOSGEB’in teşviklerinden faydalandım” (Kg7, Kg1). “Haberdarım ancak işletmemi açarken herhangi bir teşvik veya desteklerden yararlanmadım.” “Hiçbirinden faydalanmadım. İlk açıldığında haberdar olabilirdim ancak üşengeçliğimden başvurmam” (Kg2, Kg4). “İşletmemi açmadan önce araştırdım doğru bilgiye ulaşmada zorluk çektim. Prosedürlerin güncel ve ağır olduğu için zorlandım. Hayır destek almadım.” “Haberim oluyor ancak kredi faiz oranları çok fazla olduğundan yararlanamadım” (Kg3, Kg6). Diğer yandan genç girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde bir kısmının bu teşviklerden haberdar olduğu, haberdar olanların bir kısmının işletmelerini bu teşviklerden yararlanarak kurdukları, bir kısmının ise bu teşviklerden haberdar olmadığı ve teşviklerden yararlanmadığı saptanmıştır: “Oldukça haberdarım, çünkü işletmemi KOSGEB’in genç girişimcilik teşviğinden yararlanarak kurdum.” “Tabi ki takip ediyorum. Özellikle KOSGEB’in destek ve teşviklerini takip ediyorum. Ancak işletmemi kurarken değil kurduktan sonra yararlandım” (Gg5, Gg1). “Genel olarak takip ediyorum, ama teşvik alabilmenin prosedürleri uzun ve zaman alıyor. Buna harcayacak zaman bulamıyorum, ekstra bir zaman ve kafa patlatmak lazım.” “KOSGEB’in destek ve teşviklerinden haberdarım. KOSGEB dışında herhangi bir bilgim yok, bu sebeple de destek veya

teşviklerden faydalanmadım” (Gg6, Gg2). “Haberimiz oluyor ancak bu desteklerden faydalanmanı prosedürleri ve şartları ağır. Faydalanmadım” (Gg3). Her iki girişimci grubunun, verilen teşvik ve desteklerden haberdar olup olmama ile bunlardan yararlanıp yararlanmama bakımından benzeştikleri tespit edilmiştir.

“Müşteriye kaliteli ve iyi bir hizmet sunmada kadın / genç girişimcilerin özellikleri nedir?” sorusu katılımcılara sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır:

Kadın girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde bu girişimci grubunun müşteriyle empati ve iletişim kurma becerilerine sahip oldukları saptanmıştır: “Empati kurma, gizlilik ve sır saklama özelliği, güven vermek, karşılıklı iletişim kurabilmek ve ilişkiye sürdürülebilir bir şekilde devam ettirmek.” “Kadın girişimcilerin müşterilere güler yüzle karşılayan ve uğurlayan özellikleri olmalı. Karşı tarafın düşüncelerine ve bütçesine önem veriyoruz. Açıklamasını yapıyoruz, empati ve sempati kurabilmesi, güler yüzlü olması, insanların kafalarını maddi ve psikolojik anlamda rahatlatıyor” (Kg7, Kg6). “İşini bir kere sevmesi, mesleki olarak yeterli olması lazım. Yetenekli olması, güzel iletişim kurması gerekir” (Kg4). “Empati anlamında insanların %70’i kadın girişimcilerin kurdukları işletmelere daha rahat gelebiliyor. Kadınlar kendi hemcinslerine göre müşterilere daha rahat davranıyor ve onlarla daha kolay iletişim kuruyor” (Kg1). Kadınlar iletişimde bir tık ilerde erkeklere göre, ancak iyi kullanılırsa bu özelliğimiz” (Kg5). “Nazik olmamız, anlayışlı olmamız, empati kurabilme ve stratejik düşünme ve planlama yapabilme iş kabiliyetine sahip olabilmemiz kadın girişimcilerin temel özellikler arasında yer alabilir” (Kg2). Diğer yandan genç girişimcilerin vizyonu olan, başarılı olma konusunda korkularını yenmeleri halinde başarılı olabilmeye, müşterinin isteğini anında karşılama, duyarsız olmama, müşteriyle iyi bir iletişim kurma, personelin güler yüzle davranması gibi özelliklere sahip oldukları saptanmıştır: “İyi bir iletişim, mesleki tecrübe” (Gg2). “Öncelikle hijyen ve temizlik, sonrasında da müşteriye menüde var olan bir ürünü hayır denilmemesi gerekir. Sonrasında dizayn ve görsellik, hizmet veren personelin güler yüzlülüğü” (Gg3). “Müşteriye ne istediğini, talep ettiğini bilerek daha çabuk hareket ediyoruz. Müşteriye yönelik ürün ve hizmetler geliştirme, motivasyon noktasında, ekonomide bir kural olan talep arzı belirlenir biz bunu yapıyoruz” (Gg4). “Genç girişimcilerin, geleceği görebilen, vizyonu, cesur, girişimcilik yeteneği ile alanlarıyla ilgili temel bilgi birikimine sahip olabilmeye gibi özelliklere sahip olduğumu söyleyebilirim. Girişimcilerin en büyük düşmanı maalesef başarılı olamama ön yargısıdır. Bu duyguyu aşmış yendikleri takdirde, girişimcilerin başarılı olmalarında engel yoktur bence” (Gg1).

Katılımcılara “Kadın / genç girişimcinin en göze çarpan ve öne çıkan özellikleri var mıdır?” sorusu sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır:

Kadın girişimcilerin çoğunlukla göze hitap etme, malın veya hizmetin pazarlanmasında ön planda olma, kendine güven konusunda güçlü olma, özgüveni yüksek olma gibi özelliklerinin öne çıktığı tespit edilmiştir: “Kadın olarak hemcinslerimizden daha kolay ve rahat olarak karşı tarafa sıkıntılarını anlamamız ve güven vermesi ile daha kolay iletişim kurabilmesi diyebilirim.” “Biraz da kadınlarda yapılacak işin tanıtılması ve pazarlanması ön planda oluyor” (Kg7, Kg5). “Var, daha sakin, estetik olarak olaylara bakmasıdır. Çoğu çalışan anne olmasından dolayı işini, mesleğini hatta gelen müşterileri sahiplenme ve koruma güduları var.” “Daha göze hitap ediyorlar, işletmenin dekorasyonu ve iş yerine alınacak ürünler açısından erkeklere göre daha esnek bakıyorlar, sosyal medyayı daha iyi kullanıyorlar” (Kg6, Kg3). “Bunlar kadın girişimcilerin cesur olması ve özgüvenli olması, her şeye rağmen hayır diyebilmesi” (Kg1). “Disiplinli, idealleri olan ve sorumluluk sahibi olarak yaklaşmalarının sonucu başarıyı getiriyor” (Kg4, Kg2). Diğer yandan verdikleri yanıtlar incelendiğinde genç girişimcilerin genel itibarıyla müşterinin taleplerine karşı anında cevap verme, kayıtsız kalmama, müşteriye güler yüzle karşılama gibi özelliklerinin olduğu tespit edilmiştir: “Müşteri veli nimetimizdir mantığıyla müşteriye değer verip onu güler yüzlü karşılama, ikram vs. ile ağırlama, müşterilerin beklenti ve ihtiyaçlarını malın veya hizmetin sürdürülebilir şekilde karşılanmasıyla mümkündür.” “Müşteriye karşı daha güler yüzle karşılama ve ilgi gösterme, müşterinin talep ve isteklerini karşılayabilme diyebilirim.” “Daha ilgili ve alakalı oluyorlar. Müşteriye karşı daha saygın duruş sergiliyorlar.” “Müşteriyle iyi iletişim kurabilmesi, mesleki tecrübeye sahip olmasıdır.” “Müşterilerin ne istediğini, talep ettiğini bilerek, daha çabuk ve güler yüzle hareket ediyoruz. Müşteriye yönelik ürün ve hizmetler geliştirme, motivasyon noktasında, ekonomide talep arza göre belirleniyor, biz kısaca bunu yapıyoruz.” “Tasarım ve görsellikle hizmet verebilme, personelin güler yüzlü olmasıdır” (Gg6, Gg5, Gg2, Gg3, Gg4). “Önceki jenerasyona göre biraz daha cesurlar. Bir anlamda ticarettten korkmama, risk alma yönünden daha cesurlar.” “Risk alabilmesi

ve kişisel gelişimlerini geliştirmeye önem vermesi sayılabilir” (Gg1, Gg2). “Yeniliğe açık, araştırmacı olmaları, kalıplaşmış hizmetlerden uzak kalmalıdır, yenilik odaklı olmalıdır” (Gg3). Hem kadın girişimciler hem de genç girişimcilerin müşteriyle iletişim kurma ve müşteriye iyi davranma bakımından ortak noktalarının olduğu saptanmıştır. Buna ilaveten kadın ve genç girişimcilerin özellikleri bakımından birbirinden farklılaştıkları anlaşılmıştır.

“Bir kadın / genç girişimci olarak gelecekteki beklentileriniz, planlarınız nelerdir?” sorusu katılımcılara sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır:

Kadın girişimcilerin gelecekte beklenenleri ve planları hususunda kendi faaliyet alanlarında en iyisi olmayı, en iyi hizmeti verebilmeyi, büyüme odaklı olarak yeni şubeler açmayı planladıkları saptanmıştır: “Alanımda ve kendi şehirimde en iyisi olabilmek, daha iyi hizmet verebilmek” (Kg1, Kg2). “Kendi açımdan düşünürsem iş yerimin şubelerini açmak isterim. Farklı sektörler olarak ev ürünleri, çeyiz ürünlerini satarak kurumsallaşmayı ve markalaşmayı isterim.” “Ağrı’da bu işimi devam ettirmek ve yaptığım bu işte daha kendine güvenli bir şekilde yürüyerek büyümek.” “Olduğu durumdan daha öteye giderek, katlayarak daha fazla ilerlemek, iş yerimi büyüterek daha çok para kazanmak istiyorum” (Kg3, Kg5, Kg6). Diğer yandan genç girişimcilerin kendi alanlarında en iyisini yapmak ve en iyisini başarmak yönünde gelecekte planları ile beklentilerinin olduğu tespit edilmiştir: “Kendi alanımda en iyisi olmak, en iyiyi becermek, belli bir seviyeden sonra sosyal çevreme destek olmak, belli sektörlerde öncü olmak.” “Sektörü yönlendiren ve sektöre yön veren, örnek gösterilen bir girişimci olmak” (Gg3, Gg2, Gg6). “Başarmak ve en iyisini yapmak” (Gg1, Gg5). Bununla birlikte hem kadın girişimcilerin hem de genç girişimcilerin en iyisi olmak ve en iyi hizmet verebilme yönünden ortak noktasının olduğu anlaşılmıştır.

“Kadın / genç girişimci olmanın dezavantajı ve avantajı var mıdır? Varsa bunlardan bahsediniz.” sorusu katılımcılara sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır:

Kadın girişimcilerin avantaj olarak buldukları sektörlerde müşterileriyle kurdukları iletişimlerinin güçlü olduğu, kendi ayakları üzerinde özgürce ve özgüvenli olarak durdukları tespit edilmiştir: “Evet. Kadın girişimci olmanın avantajından bahsedecek olursam müşterilerimle empati kurabildiğimi, onlarla iletişimi kolay kurabildiğim ve anlaşılabilirliğim hissiyatımı verebilmeyi sayabilirim.” “Avantaj olarak diksiyon ve özgüvenin daha iyi olduğunu düşünüyorum. Bazı kişiler aradığında direkt olarak kadınlar konuşuyor, kadınların iletişimde erkeklerden daha önde olduğu gerçeği var ama bu avantajı fark edip, avantaja çevirmek isteyen kişiler için geçerli olmak üzere” (Kg1, Kg5, Kg7). “Avantajı kendi ayağın üstündesin ve kimseye muhtaç değilsin. Her türlü güvenli oluyorsun.” “Avantaj olarak para kazanıyoruz ve kendi paramızı harcıyoruz, kimseye bağlı değiliz, maddi olarak bir özgürlüğümüz var” (Kg4, Kg6). “Avantaj olarak da kadınların toplumda erkeklerden sonra geriden geliyor algısını kaldırıyor oluşumuzdur” (Kg2). Bununla birlikte genç girişimcilerin kendi işlerinin patronu oldukları, kimseye bağlı olmadıkları, rasyonel değil, korkusuzca ve cesur hareket ettikleri saptanmıştır: “Avantajları, zorluklara karşı bir direnç katıyor, kendi ayakları üstünde durma konusunda tecrübe ve güç katıyor” (Gg1). “Avantajı olarak üstüm yok, kendi işimin patronuyum. Kendi işimi planlıyorum” (Gg6). Avantajı, genç girişimciler korkusuzca ve cahil cesaretiyle hareket ederek başarılı olabilirler (Gg5). “Avantajı insan başarılı olursa kendine karşı özgüveni artırıyor, çevresinin ona karşı bakış açısı da değişiyor” (Gg3). Kadın girişimcilerin erkekler gibi her yere giremedikleri, erkekler tarafından yapılan baskılar ile erkek müşterilerin de kadın girişimcilerin iş yerlerine gelme konusunda çekincelerinin bulunduğu anlaşılmıştır. “Dezavantajı olarak karşı cinsin gelmemesi” (Kg7). “Dezavantaj olarak bahsedilirse kadın olduğumuz için her yere girip çıkmak mümkün olmuyor. Bir yere gidilince bir tuhaf olarak bakan oluyor. İnsanların genel olarak bir ön yargısı kadın girişimcilere var. Acaba bu işe girişmeden tecrübe edinsen mi diye soruyorlar” (Kg5). “Dezavantaj olarak da bazen erkeklerin yapabileceği baskılar ile korkutulabileceğim durumu en başta sayabiliriz. Diğer yandan mesleki olarak profesyonellikten çok, bazı kişiler sadece güç kullanabilir ve normal dışı davranışlar göstererek kişiler birdenbire seansı bırakabiliyor” (Kg1). “Öncelikle kadın girişimci olmanın dezavantajı olduğunu düşünmüyorum” (Kg2). “Dezavantaj olarak daha 20 sene önceki esnaflarla rekabet etmede zorlanıyorum. Herhangi bir erkek gibi her an İstanbul’a gidemiyorum. Toptancılar maalesef kadınları dikkate almıyor” (Kg3). Bununla birlikte genç girişimcilerin dezavantaj olarak başarılı olabilmek için çok fazla çalışmak zorunda kalmaları, Ağrı’da değişime kapalı, ön yargılı ve gelenekçi bir toplum yapısının olması, ölçmeden ve tartmadan, korkusuzca işe girişmeleri söylenilebilir: “Dezavantajı ise başarılı olmak için daha fazla çalışmak durumunda kalıyorum” (Gg2). “Gelenekçi bir kalıp ve düşünce tarzı var. Ağrı’da çay dışında başka bir şey

satamazsın, kurumsal firmalarla self servis işi yürümez gibi ön yargılar var” (Gg3). Dezavantajı ise çevremden gözlemediğimde gerek analiz gerekse de gözlem yapılmadan bodoslama girişime girilmesi, böylece de cesaretin kırılmasıdır” (Gg1). Diğer yandan hem kadın girişimcilerin hem de genç girişimcilerin kendi işlerini özgürce yapma ve herhangi birine bağlı olmama yönünde benzeştikleri fakat dezavantajlar bakımından farklılaştıkları saptanmıştır.

“Yeni işletme kurma hazırlığında olan kadın / genç girişimcilere ne tavsiye edersiniz?” sorusu katılımcılara sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır:

Katılımcılar, yeni işletme kurma hazırlığında olan kadın girişimcilere kendilerine güvenme, riski göze alarak adım atma, sabırlı olma, zorluklara göğüs germe yönünde tavsiyelerde buldukları saptanmıştır: “Hayatta risk her zaman var olduğundan risk almaktan korkmamalı, sabırlı olabilmeleri, her zaman mutlu olmalarını tavsiye ederim.” “Pes etmemelerini, bütün zorlukların önüne daha sonra güzellikler çıkarabileceğini bilsinler.” “Hayatta hep risk var, bunu düşünerek yapacakları işten geri adım atmasınlar.” “Yapacakları şeye inansınlar. Kendilerine güvensinler, korkarak adım atmasınlar.” “Cesaretli olmalarını, hayallerini gerçekleştirmek için adım atmalarını tavsiye ederim” (Kg1, Kg2, Kg5, Kg4, Kg7). “Çok düşünsünler her açıdan, araştırınlar gelecek açısından, dikkatli olmaları lazım.” “Öncelikle tecrübesi olan kişilere kesinlikle danışınlar. Yapılacak işleri resmi anlamda araştırınlar” (Kg3, Kg6). Diğer yandan genç girişimcilerin yeni işletme hazırlığında olan genç girişimcilere ise risk almalarını, yapacakları işle ilgili önceden bilgi ve tecrübe sahibi olmalarını, yeterli sermaye ile işe girişmelerini tavsiye ettikleri tespit edilmiştir: “Girişimlerinden eminlerse, yeterince araştırmaların yapmışlarsa iş yeri açmalarını tavsiye ederim. Diğer yandan çevresel etkileri göz ardı edip kararlı olmalarını, yaptıkları işe devam etmelerini isterim.” “Bildikleri işleri yapınlar.” “Herkesin yaptığının aynısını değil, kuracakları işletme ile farklılık yaratsınlar. O işte önceden bir yerde çalışıp bilgi sahibi ve tecrübe edindikten sonra kendi işletmelerini kursunlar.” “Genç girişimcilere 0’dan değil de önceden biraz da olsa tecrübe edinerek işe başlamalarını tavsiye ediyorum. Bazen sermaye ve akademik eğitim yeterli olmuyor.” “Risk alsınlar, mesleki anlamda kendilerini yeterli görüyorlarsa işletme açsınlar, bir anlık hevesle bodoslama iş yeri açmasınlar derim” (Gg3, Gg4, Gg6). “Asgari düzeyde sermayeleri varsa ve yeterli düzeyde sermayeleri yoksa girişim kurmamalarını tavsiye ederim.” “Bana göre ekonomik durumları, sermayeleri yeterli düzeyde ise hedefledikleri ve sevdikleri işlere girmelerini tavsiye ederim” (Gg1, Gg5, Gg2). Buna ilaveten hem kadın girişimcilerin hem de genç girişimcilerin yapacakları işte veya girişimde risk almaları bakımından benzeştikleri anlaşılmıştır.

“Kadın / genç girişimci olmaya karşı yakın ve uzak çevrenizin bakış açısı nasıl?” sorusu katılımcılara sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır:

Kadın girişimcilerin bir kısmının yakın çevresinin olumlu bakış açısıyla uzak çevresinin ise olumsuz bakış açısıyla yaklaştığı, bir kısmının hem yakın hem de uzak çevresinin iş yeri açılmadan önce ön yargılı davrandığı, iş yeri açıldıktan sonra ise ön yargılarının ve bakış açılarının değiştiği anlaşılmıştır: “Yakın çevrem pozitif bakıyor ama uzak çevrem çok olumlu bakmadığını ancak uzak çevremi günden güne şaşırttığımı görünce oldukça mutlu oluyorum.” “Anne ve babam hep bana destek oldu yakın çevrem olarak. Ama uzak çevrem hep bana karşı ön yargılı oldu. Ama kişilik olarak hep dik duruyorum, kafama koyduğum bir işi yapıyorum.” “Yakın çevrem olan annem, babam ve kardeşim beni çok destekledi. Ancak uzak çevrem çok desteklemediler ve nötr kaldılar” (Kg1, Kg5, Kg6). “Çevremde başta ön yargıları vardı, açma dediler. Başta çok vazgeçirdiler. Kendi işim vardı başta. Gece gündüzü yok, ticareti bilmiyorsun. Açtıktan sonra da onlardan negatif bir şey duymadım.” “İlk başta güzel bakmıyorlar, ön yargılı bakıyorlardı, daha sonra yaptığın iş potansiyelini gördükçe örnek, idol oluyorsun, herkes de senin gibi olmaya çalışıyor” (Kg3, Kg4). Diğer yandan genç girişimcilerin çoğu, yakın ve uzak çevrelerinin girişimci olarak işletme açmalarına mesafeli ve olumsuz yaklaştıklarını, toplumun bakış açısının aslında şehrin gelişimiyle orantılı olduğunu, bakış açısının yaşa bağlı olarak değişebileceğini belirtmişlerdir: “Ailem dâhil herkes olumsuz bakıyordu. Risk alma, iş garantisinin olduğundan memur ol diyorlardı.” “Genel olarak yakın çevrem olan anne ve babamda sırtını devlete yasla mantığı var. Onlar o yüzden mesafeli bakıyor. Bu bakış açısı yakın ve uzak çevreye göre değil de aslında yaş ortalamasına göre değişiyor. 50 ve üstü yaşlarında olan insanlar, devlet işinde çalışmamızı tavsiye ediyorlar. Ancak yaşıtım olan insanlar ise kendi işimizi yapmamızı destekliyorlar.” “Ağrı’da genç girişimci olmak oldukça zor. Çünkü gelişmeye çalışan Erzurum ve Van gibi büyükşehirler arasında kalan küçük bir şehir burası. Toplumda genel olarak bakış açısı şehirle orantılı, dar bakışı oluyor hâliyle. Çevremdekiler girişimci olmama ilk başta sıcak bakmadılar, iş yerimi açınca da destek

verdiler.” “Bu aslında kişiden kişiye göre değişiyor. Yakın çevrem bana olan güvenleri sonsuz, uzak çevrem de nasıl olduğumu biliyorlar ve bana güveniyorlar.” “Genel olarak her ikisi de iş girişmeden başarısız olacağını düşünüyorlar. O yüzden tam anlamıyla bir destekleri yok, şüpheli bir yaklaşım gösteriyorlar. Onlar genel olarak tecrübeye bakıyorlar” (Gg2, Gg1, Gg6, Gg4, Gg3).

“Kırsal bölgede bulunmanın ve gelenekçi, hâkim kültürün kadın / genç girişimci olma üzerinde ne derece etkisi var? Bu etkileri işletmenizi kurmadan önce ve kurduktan sonra ne derece hissediyorsunuz? Açıklayınız.” soruları katılımcılara sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır:

Kadın girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde toplumun gelenekçi bir kültürel yapıya sahip olmasının Ağrı ilinde kendi işletmelerini kuracak kadın girişimcilere karşı olumsuz etkilerinin olduğu, toplumda genel itibarıyla ön yargının ve olumsuz bakış açısının bulunduğu, toplumun kadının iş yeri açmasına alışık olmadığı saptanmıştır. Buna ilaveten kadın girişimcilerin büyük çoğunluğunun, bu etkileri işletmelerini kurmadan önce daha fazla hissettikleri ancak kurduktan sonra bunu aştıkları, işlerinde başarılı olduklarında özgüven sahibi oldukları ve olumsuz etkinin azaldığı tespit edilmiştir: “Bakış açısı olarak etkisi var. Bir anlamda sosyal tabu olarak olumsuz etkiliyor. İşletmemi kurmadan önce ve sonra aynı, açıldıktan sonra daha fazla hissediyorum. Genel olarak beklentilerime göre iyi, daha kötü bekliyordum” (Kg1). “Olumsuz etkisi illaki var. Kırsal bölgeler kentsel gelişmiş bölgelere göre daha geriden geliyor. Yenilikçi değiller ve yenilikçi fikirlere açık değiller. Kısaca değişime kapalılar, geleneksel yapılar hâkim, aklın ve mantığın yerine gelenek ve görenekle ilgili kalıplar hâkim burada. Kurmadan önce çok fazla hissettim ancak kurduktan sonra bunları aşabileceğimi düşünüyorum” (Kg2). “Öncelikle senin eksik olduğunu düşünüyorlar, sonradan kendinin yaptığın işle, davranışınla, dik duruşunla örnek olarak alınıp, örnek olarak gösteriliyorsun. Kesinlikle etkilidir. Şu anda işimi başardım. Okumadan da işletme sahibi olunabilir de diyorlar” (Kg4). “Büyük olumsuz etkisi var. Dışarıda çalıştığım ve muhatap olduğum kimseler erkekler gelmesin istiyorlar. Çok büyük bir ön yargı var. Kurmadan önce daha çok hissettim ama açtıktan sonra düşüncelerim değişti” (Kg6). “İnsanların kadın girişimcilere bakış açısı yönünden farklılık olabileceğini düşünüyorum. Genel olarak buradaki toplumun Ağrı’da yeni işletme kuracak olan kadın girişimcilere karşı olumsuz bir bakış açısı var. Bunu kurmadan önce hissetmiştim ancak kurduktan sonra destekleyici tepkiler geri dönüşler aldım” (Kg7). “Ofisimi açmadan önce korkuyordum ancak ofisimi açtıktan sonra o kadar dert edilmeyeceğini ve çok sıkıntı olmadığını gördüm. Bana karşı tebessüm eden insanlar oldu. Başta birtakım ön yargılar olsa da kadın olduğum için girdiğim mekânlardan oldukça destekler gördüm. Reklam ve tanıtımda kadına karşı, erkekler tarafından kadına karşı bir ön yargı var. Çok büyük dezavantaj var. Algı yönünden bir kadın olarak, erkek danışan almasın diyorlar. Stajyer çalışan olarak bile erkek almakta çekiniyorum. Halkın bakış açısı yönünde insanlar aşına değiller kadın girişimcilere ve bunu acilen aşmamız gerekiyor” (Kg5). Diğer yandan genç girişimcilerin verdiği yanıtlar incelendiğinde gelenekçi kültürel yapının genç girişimcilerin kurdukları işletmeler üzerinde olumsuz etkisinin bulunduğu, toplumun yeniliğe ve değişime kapalı olduğu, girişimcilerde girişimde bulunma yönünde korkular olduğu saptanmıştır. Genç girişimcilerin işletmelerini kurduktan sonra bu olumsuz etkileri daha fazla hissettikleri tespit edilmiştir: “İlk işletmemi kurduğumda yoğun bir şekilde hissettim. Buradaki insanlar yeniliğe kesinlikle kapalılar. Bu durumun ise vizyonumuzu daralttığını fark ettim. Yaşam devam ettiği için yeniliğe kapalı bir toplum yapısı var” (Gg1). “Böyle durumların girişimcilere olumsuz etkisi olabiliyor ve girişimcilik faaliyetleri başarısızlıkla sonuçlanabiliyor” (Gg3). “Emeğinin karşılığını tam olarak alamıyorsun kırsal alanda bulunduğumuzdan ve insanların kırsal düşünce anlayışına sahip olmasından ötürü” (Gg4). Netice olarak hem kadın girişimcilerin hem de genç girişimcilerin bu etkilerin olumsuzluğu noktasında benzeştikleri ancak girişimcilerin bu etkileri hissetmelerinin zamanı bakımından farklılaştıkları anlaşılmıştır: “Girişimcilerde işletme açma yönünde bir korku olduğunu düşünüyorum. Bu da genç girişimcilerin girişimci olmalarını engelliyor hâliyle ve bir işe de kalkışmıyor, cesaret edemiyorlar. Girişimcilikte korkunun üstesinden gelinmediği takdirde de başarının geleceğini pek düşünmüyorum” (Gg5). “Bir nevi genç girişimcilerin önünde bir engel olarak görüyorum. Bir yerin kentleşebilmesinde işletmelerin önemli bir yeri var. Geleneksel düşünce yapısından değişime ve yeniliğe odaklı düşünce yapısının gelişmesi gerekiyor. Bu da zaman alacak bir süreç” (Gg6).

“Size göre Ağrı ilindeki kadın / genç girişimcilerin kurduğu işletmelerin artması bakımından öncelikli olarak nelerin gerçekleşmesi gerekir?” sorusu katılımcılara sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır:

Kadın girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde Ağrı ilinde kadın girişimcilerin kurdukları işletmelerin artabilmesi için devlet tarafından verilen destek veya teşviklerin artırılmasının, kadınların müşterilerine karşı iletişim becerilerinin artırılmasının, bir meslek sahibi olmasının, mesleğini sevmesinin, kadın girişimci olmak isteyen kadınların girişimcilik konularında bilinçlendirilmesinin, Ağrı ilinde toplumun bir kısmında var olan, çalışan kadına karşı bakışın ve ön yargının kırılmasının, kadının iş yaşamında birçok meslekte yaygın bir şekilde yer alması noktasında eğitim veya seminerlerin verilmesinin önemli olduğu saptanmıştır: “Ağrı özelinde daha çok maddi destek, teşvik programlarının artmasını bekliyorum. Bana göre işletmelerin kurulmasında en büyük engel girişimcilerin işletmelerine göre sermaye bulma gibi maddi yetersizlikler. Böylece kadın girişimcilerin kurduğu işletmeler daha da artacaktır” (Kg1). “Öncelikle kadın girişimcilerin kurdukları işletmelerin artabilmesi için Ağrı’da toplumun sahip olduğu kadının iş yaşamında olamayacağı, kadının tek işinin çocuklarına bakmak gibi var olan, bana göre yanlış, kalıplaşmış ön yargılarının kırılıp, kadın girişimci olmak isteyen girişimci adayların cesaretlendirilmesi gerekir. Bu yaptığımız takdirde göreceğiz ki kadın girişimcilerin kurdukları işletmeler daha da artacaktır” (Kg2). “Kadın girişimcilerin öncelikle yapacakları işi iyi bilmesi, müşteriyle güzel ve etkili iletişim kurması, yaptığı işi sevmesi, işe gönül koyması ve severek yapması, maddiyat daha geri planda kalmalıdır. Uzun vadeli müşteri sahibi olmaya odaklanmalıdır” (Kg4). “Bence insanların bilinçlendirilmesi gerekir. İnsanlar bilinçlendirildikten sonra gerisinin geleceğini düşünüyorum” (Kg7). “Bence kadın girişimci olarak halka açık girişimcilikle ilgili seminerler verilmeli, ayrıca bununla kalınmamalı devlet tarafından maddi destekler verilmeli. Bu noktada insanların bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi lazım” (Kg5). “Burada toplumda büyük bir kafeyi kadın işletemez ve bunla ilgilenemez, uğraşamaz diye bir ön yargı var. Bunları aşmamız lazım. Bunları aşamazsak kadın girişimcilerin kurduğu işletmelerde artma olmaz, aksine daha da geriye gider. Ağrı’da kadın muhasebeciye hiç rastlamadım. Bunlar aşılabılır, modern olmayan, yanlış ön yargılar kırılırsa daha çok kadınların kurdukları işletmelerin artacağından eminim” (Kg3). Diğer yandan genç girişimcilerin kurdukları işletmelerin artabilmesi için devlet tarafından verilen maddi ve manevi her türlü desteğin artması, Ağrı ilinin lojistik olarak ulaşım imkânlarını artması, müşteri profillerinin değişmesi, Ağrı ilinde toplumda hâkim olan gelenekçi kültürel yapının değişerek yenilikçiliğe açık hâle gelmesi, girişimci olmak isteyen girişimcilerin bilinçlendirilmesi gerektiği tespit edilmiştir: “Ağrı’da daha çok gelenekçi bir kültürün hâkim olduğu görülmektedir. Bu noktada genç girişimcilerin bilinçlendirilmesi, onların kendilerini geliştirmesi, teorik ve pratik tecrübeyle birlikte adım atması, yenilikçi olmaları, bu konuda ısrarcı olması gerekir” (Gg1). “Buradaki genç girişimcilerin kurdukları işletmelerin artabilmesi için kurumlar tarafından verilen teşviklerin ve desteklerin artması gerekiyor. Bu serbest ticaret bölgesi, teknokent gibi bazı vergilerden, istisnalardan yararlanacak yerler kurulabilir. Böylelikle işletmelerin batıdan doğuya doğru artması beklenebilir” (Gg6). “Müşterilerin daha da çoğalması ve müşteri profillerinin değişmesi lazım. Küçük bir şehir olduğundan esnafın doyurulması, ihtiyaçlarının karşılanması, açtığın işin karşılığını alması lazım; yatırım fikrinin karşılığını uygulamada işletmelerin açılıp, faaliyetlerinin sürdürülebilmesinde tam olarak karşılaması lazım” (Gg4). “Öncelikli olarak Ağrı’da ekonominin gelişmesi, pazar yerinin olması, ticaretin ulaşım ve lojistik ağlarının gelişmesi gerekiyor” (Gg5). “Öncelikle ailelerin genç girişimcilere maddi ve manevi her türlü desteği vermesi gerekiyor. Bunun yanında devlet veya herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından hizmete sunulan maddi olanakların artması daha da iyi olur” (Gg2). Nitekim hem kadın girişimcilerin hem de genç girişimcilerin devlet tarafından verilen destekler ile girişimcilerin bilinçlendirilmesi noktasında benzeştikleri tespit edilmiştir.

“Kadın / genç girişimcilerin kurduğu işletmelerin Ağrı ilinin ekonomisinin gelişmesi, bölgenin kalkınması bakımından rolü nedir?” sorusu katılımcılara sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirilmeler yapılmıştır:

Kadın girişimcilerin tamamının, Ağrı ilinin ekonomisinin gelişmesi ve bölgesel kalkınma hedeflerini gerçekleştirilmesi bakımından çok önemli bir rolü olduğu konusunda hemfikir olduğu saptanmıştır. Buna ilaveten katılımcılar, kadın girişimcilerin kurdukları işletmelerin çeşitlenmesi ve artmasının şehrin ekonomik gelişmesi ile kalkınması üzerinde önemli etkisi olduğunu, bu tip işletmelerinin olmasının toplumun ön yargısının kırılmasına yol açtığını, kırsallıktan kentleşmeye geçişte kadın girişimcilerin rolünün yadsınamaz olduğunu belirtmişlerdir: “Bana göre kadın girişimcilerin kurduğu işletmelerin Ağrı ilinin ekonomisinin gelişmesi ve kalkınması üzerinde olumlu etkisi var. İlimiz ekonomisi ve kalkınması için çok faydalı. Bu sebeple de kadın girişimcilerin kurduğu bu işletmelerin çeşitlenmesi ve çoğalması gerekir” (Kg1).

“Kesinlikle çok büyük etkisi olacaktır. Öncelikle kendi ailesine ve kendisine etkisi olacak, daha sonra da bir bütün olarak ilin ekonomisinin gelişmesi ve kalkınması gelişecektir” (Kg5). “Son derece önemli bir rolü var. Zaman geçtikçe paha biçilemez bir rolü olacağını düşünüyorum. Bence Ağrı kırsal bir alanken kentsel bir alana doğru ilerliyor ve bu bir geçiş dönemi. Kadın girişimcilerin kurduğu işletmeler sayesinde kırsallıktan kentsele doğru taşıma görevi üstleniyor” (Kg2). “Bence çok büyük rolü var. Danışanlarım arasında öğrenciler ve üniversite hocaları da var. Bu insanlar geldiklerinde böyle bir işletmenin açıldığı için çok mutlu olduklarını söylüyorlar. Önceden gelenekçi ve kapalı bir toplum yapısı olduğundan kadın girişimcilere karşı birtakım ön yargılar vardı. Ancak bu tabu şimdilik yıkıldı görünüyor. Çünkü insanlar kadın girişimcilere erkeklerden daha çok güveniyorlar” (Kg6). “Çok büyük etkisi var. Kendim için konuşursam pandemi zamanında mezun oldum. O zamanın şartlarından hemen işletmemi açamadım. Pandemiden sonra açtım. Bir işletmeci olarak devlete vergi ödüyorum. İşletmemi kurmak için mal sahibine düzenli olarak kiramı ödüyorum. Bunlar hepsi mikro olarak görülse de bütün olarak Ağrı’nın gelişmesine büyük katkı sağlıyor” (Kg7). Diğer yandan genç girişimcilerin tamamının, Ağrı ilinin ekonomisinin gelişmesinde ve bölgesel kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynadığı hususunda hemfikir oldukları tespit edilmiştir: “Genç girişimcilerin kurdukları işletmelerde insanların harcamalar yapması, şehrin kalkınmasına yol açıyor. Bu bilinçli bir şekilde yapılırsa şehrin ekonomik gelişimine katkı sunuyor. Özellikle yenilikçi zihniyetle açılan işletmeler mevcut şehirde eksiklikleri dolduruyor” (Gg1). “Bana göre genç girişimcilerin Ağrı’nın kentsel gelişimine önemli oranda olumlu etkisi ve rolü var. Çünkü genç girişimcilerin varlığı yenilikçi düşüncenin yaygınlaşması, değişimin yaşanması açısından önemlidir o sebeple genç girişimciler Ağrı ilinin kalkınması ve ekonomisinin gelişiminde vizyon sahibi kişiler olarak etkili bir aktördür” (Gg3). “Çoğu genç girişimci azıcık para kazanıp Ağrı’dan başka yerlere gidiyor. Bizim gibi işletmelerin artması, Ağrı’nın ekonomik olarak gelişmesini ve kalkınmasını sağlar” (Gg2).

“Kadın / genç girişimci olarak Ağrı ilinde bir işletme sahibi olmanın sizin toplumdaki yerinize, saygınıza ve itibarınıza katkı sunduğunu düşünüyor musunuz?” sorusu katılımcılara sorulmuş, katılımcıların verdikleri yanıtlar neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır:

Kadın girişimcilerin çoğunun, Ağrı ilinde işletme sahibi olmasının toplumdaki yerine, saygınlığına ve itibarlarına katkı sunduğunu düşündüğü saptanmıştır: “Kesinlikle evet, bir yere gittiğimde hocam diye karşılanıyorum. Bir işletme sahibi olmam, toplum içinde saygınlığımı artırıyor, insanların bana karşı davranışları değişiyor, pozitif yönde etkisi var.” “Evet, olumlu olarak yansıdığını görüyorum. Kendi işi var diye insanlar elle gösteriyor. İnsanlar içinde iş sahibi olmamız ve kazanılan para statü getiriyor” (Kg1, Kg2, Kg3, Kg4, Kg6, Kg7). Diğer yandan genç girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun Ağrı ilinde bir girişimci olarak işletme sahibi olmanın toplumdaki yerine, saygınlığına ve itibarına katkı sunduğunu düşündükleri tespit edilmiştir: “Tabi ki düşünüyorum. Katkı sunar. Sıradan bir insan olarak insana tanıtım zor olurken, x işletmesinin sahibi olarak, ismimin önünde sıfat olarak katkı ve tanınırlığı artırır.” “Tabi ki kesinlikle ekstra bir saygınlık gösteriyor toplumda yer alan insanlar.” “Evet, bir işletme sahibi olmak belli bir çevre edinmemize olumlu katkı sunuyor. Burası özelinde üniversitede hoca ve komşu esnaf çevremiz oluyor. Onlar arasında saygınlığımıza ve itibarımıza olumlu katkı sağlıyor.” “Evet, düşünüyorum” (Gg1, Gg2, Gg3, Gg4).

5. Sonuç ve Öneriler

Girişimcilik, ilk olarak ekonomistlerin ilgilendiği bir alan olmasına rağmen, zamanla işletmecilerin de ilgilendiği bir konuya dönüşmüştür. Bu durumun sebepleri arasında ekonomi ve işletme disiplinlerinin birbiriyle ilişkili ve birbirlerini karşılıklı olarak etkileşim hâlinde olmasıdır. Küreselleşme ve teknolojik gelişme ve ilerlemenin baş döndürücü hızıyla ortaya çıkan şiddetli rekabetin de girişimcilere ve onların kurdukları işletmelere etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Girişimciliğin, ekonomik gelişmenin ve bölgesel kalkınma hedeflerinin sağlanmasında önemli bir rolü vardır. Çünkü girişimcilik, ekonomik kalkınmanın itici gücü olup gelişmemiş veya gelişmekte olan yerlerin veya bölgelerin gelişmesinde oldukça etkilidir. Diğer bir ifadeyle az gelişmiş bir bölgenin gelişmiş bölgeler noktasına ulaşabilmesi, girişimci sayısının artması ve bu girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ile mümkündür. Bu noktada da girişimcilik kültürünün oluşturulması ve yaygınlaştırılmasında üniversite ile diğer devlet kurumları önemli aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Başta üniversitelerde girişimcilikle ilgili verilen dersler, seminerler bu kültürün oluşması ve yerleşmesinde; KOSGEB, İŞKUR gibi diğer devlet kurumları ise girişimci adaylara verilen

destek ve teşviklerle bu kültürün yaygınlaştırılmasında önemlidir. Girişimcilik literatüründe birden fazla girişimcilik türü olmakla birlikte, bu girişimcilik yaklaşımları içinde kadın girişimciliği ve genç girişimcilik de vardır. Girişimcilikle, girişimcilerin kurdukları işletmelerle değişimi yönetmeye adım atılarak, yenilikler gerçekleştirilir. Bir bakıma yeniliğe, değişime açık toplumlarda girişimcilik faaliyetleri daha başarılı olur. O sebeple genç ve kadın girişimcilere olumlu bakış açısına sahip yerleşik bir girişimcilik kültürü olmayan bir toplumda başarı şansı kısıtlıdır. Bu yüzden de öncelikle toplumun bu tür girişimcilere dönük bakış açısının değişmesi, değişimden doğan fırsatların girişimcilerce değerlendirilmesinin faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Araştırma kapsamındaki kadın girişimciler ile genç girişimcilerin demografik bulguları karşılaştırıldığında, yaş aralıkları ve medeni durumları bakımından benzer özelliklerinin olduğu ancak aktif çalışma hayatında buldukları süre açısından farklılıkları saptanmıştır.

Kadın ve genç girişimcilerin nitel sorulara verdikleri yanıtlar incelendiğinde katılımcıların kurdukları işletmelerin Ağrı ekonomisinin gelişimine ve kalkınmasına önemli etkisi ve katkısının bulunduğu saptanmıştır. Bu durumun sürdürülebilirliği için Ağrı ilindeki kadın ve genç girişimcilik faaliyetlerinin gelecekte çeşitlenmesinin ve artmasının faydalı olacağı söylenilebilir. Örneğin, Ağrı merkezde gelecekte içinde yeme-içme, giyim, sinema, çocuk ve genç oyun alanı gibi çeşitli işletmelerin olacağı; insanların hafta sonu ailecek zaman geçirebileceği bir yaşam alanı olan bir AVM açılabilmesi modern yaşamın bir göstergesi olması açısından önemlidir. Ayrıca bölgede turizmin gelişimine dönük olarak fuar, festival gibi düzenli uluslararası etkinliklerin düzenlenmesi turistik cazibe merkezi hâline gelme yönünde fayda sunabilir.

Hem kadın girişimcilerin hem de genç girişimcilerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde her iki girişimci kitlesinin de Ağrı ilinde yerleşik bir girişimcilik kültürünün bulunmadığı yönünde hemfikir oldukları anlaşılmıştır. Diğer yandan Ağrı ilindeki kadın ve genç girişimcilerin en göze çarpan özellikleri arasında göze hitap etme, malın veya hizmetin pazarlanmasında ön planda olma, kendine güveni ile özgüveni yüksek olma, müşteriye güler yüzle karşılama, iyi davranma, müşterinin istek ve ihtiyaçlarına aşırı duyarlı olma, risk almaktan korkmama, cesur ve inovatif olma tespit edilmiştir. Buna ilaveten katılımcıların müşteriye kaliteli hizmet sunma yönünden müşteriyle empati ve iletişim kurma becerileri ile vizyoner olma, müşterinin isteğini anında karşılama, duyarsız olmama gibi özelliklerinin olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte kadın ve genç girişimcilerin girişimcilik eğitimi alıp almama noktasında farklılıkları ortaya çıkarken Ağrı ilinde bir girişimci olmanın katılımcıların toplumdaki yerine, saygınlığına ve itibarına katkı sunması bakımından benzeştikleri saptanmıştır. Diğer yandan hem kadın girişimcilerin hem de genç girişimcilerin, üniversite bünyesinde çalıştay veya panel gibi etkinliklerin yapılmasının kadın/genç girişimcilerin girişimcilikle ilgili bilgilerinin güncellenmesinde, işletmelerindeki faaliyetlerin başarısı ile girişimcilik kültürünün yaygınlaştırılmasında olumlu ve faydalı etkiye sahip olacağı yönünde görüşlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu faaliyetlerin ilgili kurumlar tarafından düzenlenip, girişimcilere bunların duyurulmasının Ağrı ilinde yerleşik bir girişimcilik kültürünün oluşması ve bu kültürün gelecek nesillere aktarılması açısından oldukça olumlu olduğu söylenebilir. Girişimcilerde bu özelliklerin bulunması önemli olup, başta üniversite olmak üzere devlet kurumlarının girişimcileri eğitim, seminer ve çalıştay gibi etkinliklerle girişimcilikle ilgili düzenli seminer, çalıştay gibi hem bilimsel hem de toplumsal yararı olabilecek eğitimlerle desteklemesi, Ağrı ilinde yerleşik bir girişimcilik kültürünün oluşması ve yaygınlaşmasına katkı sunacaktır.

Kadın ve genç girişimcilerin verdiği yanıtlar incelendiğinde gelenekçi kültürel yapının kadın ve genç girişimcilerin kurdukları işletmeler üzerinde olumsuz etkisinin bulunduğu; toplumun, kadının iş yeri açmasına önyargılı ve yeniliğe, değişime kapalı olduğu; girişimcilerde başarılı olamama korkularının varlığı tespit edilmiştir. Buna ilaveten kadın ve genç girişimcilerin müşterileriyle kurdukları iletişimde güçlü, kendi ayakları üzerinde bağımsız ve özgüvenli durdukları, yaptıkları işin patronu oldukları; rasyonel değil, korkusuz ve cesur hareket ettikleri saptanmıştır. Ayrıca girişimcilerin dezavantajları; meslektaşları gibi çeşitli ortamlara rahat girememeleri, kendilerine karşı cinsten baskıların olması, başarının çok fazla çalışmaya bağlı hâle gelmesi, bölgede değişime açık olamayan ve önyargılı, gelenekçi bir toplumun varlığı, araştırmadan, düşünmeden, korkusuzca işe girişmeleri şeklinde tespit edilmiştir. Diğer yandan katılımcıların, tecrübeli eleman bulamama, işletmeleriyle ilgili sorumlulukları tek başına üstlenme, Ağrı'nın küçük bir şehir olması, aradıkları mal veya hizmetleri hemen bulamamaları, yetersiz sermayeyle ve pazar araştırması yapmadan işletme açılması, bürokratik işlerin ağır ve işletme maliyetlerinin fazla olması yönünde sorunlarının olduğu anlaşılmıştır. Toplumun yaş ve cinsiyet temelli girişimcilerle ilgili ön yargılı, gelenekçi bakış açısını

değiştirmesi; girişimcilerin dezavantajlarını ve sorunlarını aşabilmesi için başarılı girişimcilerin girişimci adaylarına mentorluk yapması ve yol göstermesi son derece önemlidir. Başta üniversiteler olmak üzere KOSGEP, İşKUR, kalkınma ajansları, belediyeler, ticaret ve sanayi odaları vb. konuyla ilgili kurumlar tarafından verilecek destek ve teşviklerin miktarlarının, girişimcilik eğitimlerinin niceliğinin ve niteliğinin artırılmasının yararlı olacağı söylenebilir. Ayrıca yeni kadın ve genç girişimcilerin desteklenmesi, verilecek teşvik ve kredilerle ilgili her bölge için valilikler bünyesinde toplumun önde gelen saygın kişileri ile akademisyenlerin üyesi olabileceği istihdam komisyonlarının kurulması, bu komisyonlarda da her bölgenin istihdam haritasının çıkarılması, istihdam açığı bulunan sektörlerin tespit edilmesi, bu sektörlerin gelişiminin kadın ve genç girişimcilerle sağlanması yönünde stratejilerin geliştirilmesi önerilebilir.

Bu araştırma, konusu ve kapsamı yönünden çalışma grubu ve örneklemini, katılımcıların verdikleri yanıtlar, bulgularla sınırlı olduğu; araştırmanın hem literatüre hem de gelecekte bölgede girişimcilik faaliyetleriyle ilgilenmek isteyen girişimcilere yol göstermesi açısından faydalı olabileceği söylenebilir.

Kaynaklar

- Afshan, G., Shahid, S., and Tunio, M. N. (2021). Learning experiences of women entrepreneurs amidst Covid-19. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 13(2), 162-186. <https://doi.org/10.1108/IJGE-09-2020-0153>.
- Afutu-Kotey, R. L., Gough, K. V., and Yankson, P. W. (2017). Transitions to adulthood among young entrepreneurs in the informal mobile telephony sector in Accra, Ghana. *Geoforum*, 85, 290-298. <http://dx.doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.08.008>.
- Alan, H. (2020). Genç girişimciliği ve sosyal girişimcilik: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(28), 997-1027. <https://doi.org/10.26466/opus.679627>.
- Al-Atabi, M., and DeBoer, J. (2014). Teaching entrepreneurship using massive open online course (MOOC). *Technovation*, 34(4), 261-264. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2014.01.006>.
- Başar, E. (2017). *Girişimcilik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Bowen, D. D., and Hisrich, R. D. (1986). The female entrepreneur: a career development perspective. *Academy of Management Review*, 11(2), 393-407. Erişim adresi: <https://www.jstor.org>.
- Boz, A., ve Ergeneli, A. (2014). Women entrepreneurs' personality characteristics and parents' parenting style profile in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 92-97. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.425>.
- Böyükaslan, H. D. (2017). Girişimcilik. E. Kaygın (Ed.), *Girişimcilik temel kavramlar, girişimcilik türleri, girişimcilikte güncel konular* içinde (13-30. ss.). İstanbul: Cinius Yayınları.
- Brixiová, Z., Ncube, M., and Bicaba, Z. (2015). Skills and youth entrepreneurship in Africa: analysis with evidence from Swaziland. *World Development*, 67, 11-26. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.09.027>.
- Bruhn, M., and Zia, B. (2013). Stimulating managerial capital in emerging markets: the impact of business training for young entrepreneurs. *Journal of Development Effectiveness*, 5(2), 232-266. <https://doi.org/10.1080/19439342.2013.780090>.
- Brush, C. G., and Cooper, S. Y. (2012). Female entrepreneurship and economic development: an international perspective. *Entrepreneurship & Regional Development*, 24(1-2), 1-6. <https://doi.org/10.1080/08985626.2012.637340>.
- Cull, J. (2006). Mentoring young entrepreneurs: What leads to success. *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring*, 4(2), 8-18.
- De Vita, L., Mari, M., and Poggesi, S. (2014). Women entrepreneurs in and from developing countries: evidences from the literature. *European Management Journal*, 32(3), 451-460. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2013.07.009>.
- Edelman, L. F., Manolova, T., Shirokova, G., and Tsukanova, T. (2016). The impact of family support on young entrepreneurs' start-up activities. *Journal of Business Venturing*, 31(4), 428-448. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2016.04.003>.
- Galindo, M. Á., and Méndez, M. T. (2014). Entrepreneurship, economic growth, and innovation: are feedback effects at work?. *Journal of Business Research*, 67(5), 825-829. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2013.11.052>.

- Geldhof, G. J., Malin, H., Johnson, S. K., Porter, T., Bronk, K. C., Weiner, M. B. ... Damon, W. (2014). Entrepreneurship in young adults: initial findings from the young entrepreneurs study. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 35(5), 410-421. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2014.07.003>.
- Güney, S. (2015). *Girişimcilik temel kavramlar ve bazı güncel konular*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Hancıoğlu, Y., ve Tekin, E. (2018). Genç girişimci adaylarının girişimcilik eğilimlerinin değerlendirilmesi: uygulamalı girişimcilik kampüsü üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 213-246.
- Hani, U., Rachmania, I. N., Setyaningsih, S. and Putri, R. C. (2012). Patterns of Indonesian women entrepreneurship. *Procedia Economics and Finance*, 4, 274-285. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(12\)00342-5](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(12)00342-5).
- Holdsworth, C., and Mendonca, M. (2020). Young entrepreneurs and non-teleological temporality in Portugal and the UK. *Time & Society*, 29(1), 103-123. <https://doi.org/10.1177/0961463X19873783>.
- Javadian, G., and Singh, R. P. (2012). Examining successful Iranian women entrepreneurs: an exploratory study. *Gender in Management: An International Journal*, 27(3), 148-164.
- Jennings, P. D., Greenwood, R., Lounsbury, M. D., and Suddaby, R. (2013). Institutions, entrepreneurs, and communities: a special issue on entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 28(1), 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2012.07.001>. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2012.07.001>.
- Kang, Y., and Xiong, W. (2021). Is entrepreneurship a remedy for Chinese university graduates' unemployment under the massification of higher education? a case study of young entrepreneurs in Shenzhen. *International Journal of Educational Development*, 84, 102406. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2021.102406>.
- Le, Q. V., and Raven, P. V. (2015). Woman entrepreneurship in rural Vietnam: Success and motivational factors. *The Journal of Developing Areas*, 49(2), 57-76.
- Lewis, K. V. (2017). Making meaning as well as money: the experience of young female entrepreneurs. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 9(4), 377-391. <https://doi.org/10.1108/IJGE-10-2017-0064>.
- Lorrain, J., and Laferté, S. (2006). Support needs of the young entrepreneur. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 19(1), 37-48. <https://doi.org/10.1080/08276331.2006.10593357>.
- Maden, C. (2015). A gendered lens on entrepreneurship: women entrepreneurship in Turkey. *Gender in Management: An International Journal*, 30(4), 312-331. <https://doi.org/10.1108/GM-11-2013-0131>.
- Marangoz, M. (2017). *Girişimcilik*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Munyuki, T., and Jonah, C. M. P. (2022). The nexus between financial literacy and entrepreneurial success among young entrepreneurs from a low-income community in Cape Town: a mixed-method analysis. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 14(1), 137-157. <https://doi.org/10.1108/JEEE-01-2020-0020>.
- Nair, S. R. (2020). The link between women entrepreneurship, innovation and stakeholder engagement: A review. *Journal of Business Research*, 119, 283-290. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.06.038>.
- O'Connor, A. (2013). A conceptual framework for entrepreneurship education policy: meeting government and economic purposes. *Journal of Business Venturing*, 28(4), 546-563. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2012.07.003>.
- Ramadani, V. (2015). The woman entrepreneur in Albania: An exploratory study on motivation, problems and success factors. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17(2), 204-221.
- Rastogi, M., Baral, R., and Banu, J. (2022). What does it take to be a woman entrepreneur? explorations from India. *Industrial and Commercial Training*, 54(2), 333-356. <https://doi.org/10.1108/ICT-03-2021-0022>.
- Rey-Martí, A., Porcar, A. T., and Mas-Tur, A. (2015). Linking female entrepreneurs' motivation to business survival. *Journal of Business Research*, 68(4), 810-814. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2014.11.033>.
- Rosca, E., Agarwal, N., and Brem, A. (2020). Women entrepreneurs as agents of change: a comparative analysis of social entrepreneurship processes in emerging markets. *Technological Forecasting and Social Change*, 157, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120067>.
- Rubio-Bañón, A., and Esteban-Lloret, N. (2016). Cultural factors and gender role in female entrepreneurship. *Suma de Negocios*, 7(15), 9-17. <https://doi.org/10.1016/j.sumneg.2015.12.002>.
- Setini, M., Yasa, N. N. K., Supartha, I. W. G., Giantari, I. G. A. K. and Rajiani, I. (2020). The passway of women entrepreneurship: starting from social capital with open innovation, through to knowledge sharing and innovative performance. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(2), 25. <https://doi.org/10.3390/joitmc6020025>.
- Shaw, K., and Sørensen, A. (2022). Coming of age: watching young entrepreneurs become successful. *Labour Economics*, 77, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2021.102033>.

- Solesvik, M., Iakovleva, T., and Trifilova, A. (2019). Motivation of female entrepreneurs: a cross-national study. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 26(5), 684-705. <https://doi.org/10.1108/JSBED-10-2018-0306>.
- Soysal, A. (2010). Türkiye'de kadın girişimciler: engeller ve fırsatlar bağlamında bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(01), 83-114.
- Sternberg, R. J. (2004). Successful intelligence as a basis for entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 19(2), 189-201. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(03\)00006-5](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(03)00006-5).
- Stevenson, L. (1990). Some methodological problems associated with researching women entrepreneurs. *Journal of Business Ethics*, 9(4-5), 439-446. Erişim adresi: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/BF00380343.pdf>.
- Toma, S. G., Grigore, A. M. and Marinescu, P. (2014). Economic development and entrepreneurship. *Procedia Economics and Finance*, 8, 436-443. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00111-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00111-7).
- Turró, A., Urbano, D., and Peris-Ortiz, M. (2014). Culture and innovation: the moderating effect of cultural values on corporate entrepreneurship. *Technological Forecasting and Social Change*, 88, 360-369. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.10.004>.
- Uygun, M., Mete, S. ve Güner, E. (2012). Genç girişimci adayların girişimcilik eğilimi ve girişimcilik özellikleri arasındaki ilişkiler. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 145-156. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/151034>.
- Uygun, R. K. (2019). *Girişimcilik teori ve yaklaşımları*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Van Stel, A., Storey, D. J. and Thurik, A. R. (2007). The effect of business regulations on nascent and young business entrepreneurship. *Small Business Economics*, 28, 171- 186. <https://doi.org/10.1007/s11187-006-9014-1>.
- Welsh, D. H., Memili, E. and Kaciak, E. (2016). An empirical analysis of the impact of family moral support on Turkish women entrepreneurs. *Journal of Innovation & Knowledge*, 1(1), 3-12. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jik.2016.01.012>.
- Yoganandan, G. and Vignesh, T. (2017). Challenges of young entrepreneurs. *Asia Pacific Journal of Research*, 1(56),112-115.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazarı/yazarları, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nun 22.06.2022 tarih 146 sayılı ve E-95531838-050.99-44810 nolu karar ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

SURİYELİLERE YÖNELİK TEHDİT ALGISININ YABANCI DÜŞMANLIĞINA (ZENOFOBİ) ETKİSİ

The Effect of Threat Perception Towards Syrians on Xenophobia

Ahmet TÜRK¹, Cezmi ERVÜZ² ve Feyza ÖZLER ERVÜZ³

¹ Öğr. Gör., Sinop Üniversitesi, Türkeli Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Sinop, shu.ahmetturk@gmail.com, orcid.org/0000-0001-5782-3794

² Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Artova Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Tokat, cezmi.ervuz@gop.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5434-4533

³ Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Pazar Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Bölümü, Tokat, feyza.ozler@gop.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8459-674X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

08.08.2023

Kabul/Accepted:

20.10.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1339518

Anahtar Kelimeler

Suriyeli, Tehdit algısı,
Yabancı düşmanlığı, Göç

Keywords

Syrian, Threat perception,
Xenophobia, Migration

ÖZ

Bu araştırma Türkiye’de yerel halkın Suriyeli göçmenlere yönelik ekonomik, güvenlik, çevresel ve kültürel tehdit algılarının yabancı düşmanlığına (zenofobi) etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma kapsamında çalışmanın amacına uygun olarak tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmaya 172’si (%36,9) erkek ve 294’ü (%63,1) kadın olmak üzere 466 kişi katılmıştır. 18-70 yaş aralığındaki katılımcıların yaş ortalaması $\bar{x}=27,23\pm 9,15$ ’tir. Araştırmada veriler Kişisel Bilgi Formu, Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Ölçeği ve Suriyelilere Yönelik Tehdit Algısı Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Normal dağılım gösteren verilerin analizinde Pearson korelasyon ve çoklu doğrusal regresyon analizleri kullanılmıştır. Bulgular, katılımcıların yüksek düzeyde yabancı düşmanlığına (zenofobi) ve tehdit algısına sahip olduğunu göstermektedir. Korelasyon analizinde katılımcıların yabancı düşmanlığı (zenofobi) düzeyleri ile ekonomik, güvenlik, çevresel ve kültürel tehdit algıları arasında yüksek düzeyde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Çoklu doğrusal regresyon analizinde katılımcıların Suriyelilere yönelik ekonomik, güvenlik ve kültürel tehdit algılarının yabancı düşmanlığının (zenofobi) anlamlı birer yordayısı olduğu saptanmıştır. Araştırma sonuçları literatürdeki çalışmalar çerçevesinde tartışılmış ve yorumlanmıştır. Araştırmanın bulgularından yola çıkarak birtakım öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

This study aims to examine the impact of local people's perceptions of economic, security, environmental, and cultural threats posed by Syrian refugees on xenophobia in Turkey. The survey model was used in the study. A total of 466 people participated in the study, including 172 (36.9%) males and 294 (63.1%) females. The average age of the participants in the 18-70 age range is $\bar{x}=27.23\pm 9.15$. The data for the study were collected using a Demographic Information Form, the Xenophobia Scale, and Perceptions of Syrians as a Threat Scale. Pearson correlation and multiple linear regression analyses were used in the data analysis. The findings indicate that the participants have a high level of xenophobia and threat perception. In the correlation analysis, a significant high level of correlation was found between the participants' levels of xenophobia and their perceptions of economic, security, environmental, and cultural threats. In the multiple linear regression analysis, the participants' perceptions of economic, security, and cultural threats towards Syrians were found to be significant predictors of xenophobia. The findings were discussed within the framework of the studies and interpreted within the context of the literature. Based on the results of the study, several recommendations were proposed.

Atf/Citation: Türk, A., Ervüz, C. ve Özler Ervüz, F. (2024). Suriyelilere Yönelik Tehdit Algısının Yabancı Düşmanlığına (Zenofobi) Etkisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 167-176.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ahmet TÜRK, shu.ahmetturk@gmail.com

1. Giriş

Türkiye, jeopolitik konumu gereği 2010 yılında Tunus'ta başlayarak kısa süre içerisinde Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin neredeyse tamamına yayılan iç çatışma ve rejim değişikliği krizlerinden dolayı ülkelerini terk eden göçmenlerin önemli bir göç güzergahı olmuştur. Göçmenler için hem transit hem de hedef ülke konumunda yer almıştır (Koçak, 2012; T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2017). Göç İdaresi Başkanlığı (2023) tarafından yapılan açıklamada resmi rakamlara göre ülke genelinde yabancı sayısının 4 milyon 893 bin 752 olduğu ve geçici koruma kapsamında Türkiye'de bulunan Suriyeli sayısının 3 Milyon 381 bin 429 olduğu belirtilmiştir. Uluslararası koruma kapsamındaki yabancıların sayısının ise 300 bin 720 kişi olduğu görülmektedir. Göç İdaresi Başkanlığı verilerinden de görüleceği üzere Türkiye'de yabancı nüfusun büyük bir çoğunluğu Suriyeli sığınmacılar oluşturmaktadır. 2011 yılında Suriye'de meydana gelen rejim tartışmaları ve iç çatışmadan dolayı mağdur konumuna düşen Suriye halkı anavatanlarını terk etmek ve başka ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Suriye ile en uzun sınıra sahip olan Türkiye, Suriyeli sığınmacıların ilk varış noktası olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bu nedenle Suriyeli sığınmacı krizinden en çok etkilenen ülkeler arasında yer almaktadır (Özdüzen vd., 2021).

Göç niceliksel bir hareketliliğin yanı sıra sosyal, ekonomik, psikolojik ve kültürel pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Göç olgusunun artmasıyla Türkiye daha fazla etnik çeşitliliğe sahip bir ülke haline gelmekte ve farklı etnik kökenlerden, kültürlerden, inançlardan veya dillerden gelen insanları entegre etme sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle geçici koruma statüsüne alınan Suriyeli sığınmacıların misafirlik sürelerinin uzaması ve göçü entegre etmenin zorluğu, uzun vadeli ekonomik, sosyal ve politik pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar ev sahibi toplum ve göçmenler arasında uyum sorunlarının ve toplumsal farklılaşmaların yaşanmasına yol açabilmektedir. Bu uyum sorunları ve toplumsal farklılaşma ev sahibi toplumun yabancılara yönelik düşmanca davranışlar sergilemesine neden olabilmektedir (Özipek ve Tanrıku, 2021). Bununla birlikte Suriyelilerin şehirlere yerleşmeleri ve ekonomik hayata katılımları ülkedeki devlet harcamalarını artırmakta, bu da farklı ideolojilere sahip vatandaşlar arasında yabancı düşmanlığına ve hatta nefretine yol açmaktadır (Akın vd., 2020). Bu noktada Suriyelilere yönelik sergilenen bu olumsuz tutum ve davranışlar yabancı düşmanlığı (zenofobi) kavramını karşımıza çıkarmaktadır.

Latince "xenos" (yabancı) ve "phobia" (fobi/korku) kelimelerinin birleşiminden türetilmiş olan yabancı düşmanlığı (zenofobi) kavramı, bir toplumdaki yerli olmayan bireylerin o toplumun milli kültüre ve kimliğine yabancı veya 'öteki' olduğu mantalitesinden hareketle ev sahibi toplum tarafından reddedilmesi, dışlanması, aşağılayıcı tutum, önyargı ve davranışlara maruz kalmasını ifade eden bir kavramdır (ILO, 2001; Yakushko, 2018). Yabancı düşmanlığı (zenofobi) üzerine yapılan araştırmalar zenofobik düşüncelerin ve davranışların yerel halkın yabancılara yönelik tehdit algılarıyla yakından ilişkili olduğunu, yabancı düşmanlığını tetikleyen en önemli tehdit algılarının da ekonomik, güvenlik, kültürel ve çevresel tehditler olduğunu ortaya koymaktadır (Ekici, 2019; Ha ve Jang, 2015; Laaker, 2023; Özmte vd., 2018; Rahim vd., 2023; Sari, 2020).

Ekonomik tehdit, göç hareketliliğinin yaşandığı hemen hemen tüm toplumlarda en büyük tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır (Burns ve Gimpel, 2000; Citrin vd., 1997; Dancygier ve Donnelly, 2013; Laaker, 2023). Göç sonrası yaşanan işsizlik artışı, ucuz ve kayıt dışı işçilik, kaynakların ve hizmetin paylaşımı, refah seviyenin düşmesi gibi durumlardan çoğu zaman göçmenler sorumlu olarak tutulmaktadır. Bu durum da yerel halkın göçmenleri ekonomik açıdan bir tehdit olarak algılamasına ve yerel halkta zenofobik düşüncelerin artmasına yol açmaktadır (İşçi ve Uludağ, 2019). Yabancılara yönelik tehdit algıları söz konusu olduğunda en önemli tehditlerden birisi de şüphesiz güvenlik tehdididir. Yabancıların göç ettikleri toplum içerisindeki var olan düzeni ve emniyeti bozabilecekleri görüşü, terör ve suç olaylarına iştirak etme düşünceleri, yerel halkı taciz etme ihtimali ve sınır güvenliğinin ihlal edilmesi gibi faktörler yerel halkta yabancılara yönelik bir güvenlik tehdidi algısı oluşturmakta ve zenofobik düşünceleri tetikleyebilmektedir (Ekici, 2019; İşçi ve Uludağ, 2019). Kültürel tehdit, genellikle farklı dilleri kullanan ve farklı kültürel geçmişlerden gelen göçmenlerin ev sahibi toplumla tam olarak bütünleşmeye isteksiz oldukları ve bu topluma tam olarak dahil olmadıkları ve dolayısıyla onun kültürel kimliğini baltadıkları algısına dayanmaktadır (Ha ve Jang, 2015). Sosyal uyumun ve entegrasyonun sağlanamaması, kültürel çatışmaların meydana gelmesi yerel halkın yabancılara yönelik olumsuz tutumlarının ve yabancı nefretinin artmasına yol açabilir. Aynı zamanda yerel toplumdaki yabancıların kötü görüntülerinin, çevreyi kirletme eğilimlerinin ve salgın hastalıkları yayma ihtimallerinin olduğuna dair önyargı ve tutumlar çevresel tehdit algısını oluşturmaktadır. Yabancıların kalabalık aile yapıları ile doğa ve çevre açısından tehdit oluşturduğu düşüncesi yerel halkın yabancılara karşı olumsuz bir tutum

sergilemesine neden olabilmektedir (Sari, 2020). Bu bağlamda yabancılara yönelik tehdit algılarının yabancı düşmanlığını etkileyen önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Son dönemlerde Türkiye'deki Suriyelilere yönelik artan dışlayıcı ve olumsuz tutumlar, yabancı düşmanlığına yönelik çalışmaları (Ankaralı vd., 2017; Aslan vd., 2018; Bozdağ ve Kocatürk, 2017; Kaldık, 2021; Öztürk, 2020; Şen ve Keskin, 2019; Topkaya ve Akdağ, 2016) yoğunlaştırmış olmasına karşın yapılan literatür incelemesinde Türkiye'de Suriyelilere yönelik tehdit algılarıyla yabancı düşmanlığı arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüştür (Ekici, 2019; İşçi ve Uludağ, 2019; Özmete vd., 2018). Buradan hareketle bu araştırma Türkiye'de ev sahibi toplumun Suriyelilere yönelik ekonomik, güvenlik, çevresel ve kültürel tehdit algılarının yabancı düşmanlığına (zenofobi) etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H₁: Suriyelilere yönelik ekonomik, güvenlik, çevresel ve kültürel tehdit algıları ile yabancı düşmanlığı (zenofobi) arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Suriyelilere yönelik ekonomik, güvenlik, çevresel ve kültürel tehdit algıları yabancı düşmanlığı (zenofobi) anlamlı düzeyde yordamaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Nicel yaklaşımın benimsendiği araştırmada genel tarama modellerinden iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin var olup olmadığını ve varsa bu ilişkinin derecesini belirlemek amacıyla kullanılan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 2003).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 18 yaş üstü Türkiye'de yaşayan ev sahibi toplum oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (2023) nüfus verilerinde yaş grupları beşerli gruplar halinde verildiği için 18 yaş üstü bireylerin sayısı tam olarak tespit edilememektedir. Evrenin kesin olarak belirlenemediği durumda $n=(t^2 \times p \times q) \div d^2$ formülü kullanılarak evreni temsil edebilecek minimum örneklem sayısı belirlenebilmektedir (Aksakoğlu, 2001). Çalışmanın örneklem hacminin belirlenmesi adına formüldeki değerler yerine konulmuş, yapılan hesaplamada 384 kişinin minimum örneklem hacmi için yeterli olacağı görülmüştür [$n=(1,96^2 \times 0,50 \times 0,50) \div (0,05)^2$]. Araştırmada kolayda ve kartopu örnekleme teknikleri kullanılarak 466 kişiye ulaşılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında oluşturulan ölçme aracı üç bölümden oluşmakta olup birinci bölümde katılımcıların sosyodemografik özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu, ikinci bölümde katılımcıların yabancı düşmanlığı düzeyini tespit etmek adına Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Ölçeği ve üçüncü bölümde katılımcıların Suriyelilere ilişkin tehdit algılarını ortaya koymak amacıyla Suriyelilere Yönelik Tehdit Algısı Ölçeği kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırma kapsamında araştırmacılar tarafından yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, gelir durumu, yaşamın büyük çoğunluğunda yaşanan yer, göçmen kökenli olup olmama durumu, Suriyeli eş, dost veya akrabaya sahip olup olmama durumu, Suriye'deki çatışmalardan doğrudan etkilenen tanıdıkları olup olmama durumu hakkında bilgi sahibi olmak adına Kişisel Bilgi Formu oluşturulmuştur.

Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Ölçeği

Van der Veer ve arkadaşlarının (2011) geliştirdiği ölçek 6'lı likert tipinde (1=kesinlikle katılmıyorum...6=kesinlikle katılıyorum) cevaplanan 14 maddeden oluşmaktadır. Özmete ve arkadaşları (2018) tarafından ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Türkçe geçerlilik çalışması kapsamında ölçeğin 3 maddesi çıkarılmış olup tek faktörlü 11 maddeli bir yapı elde edilmiştir. Ölçekten alınan puan yükseldikçe bireylerin yabancılara yönelik düşmanlıkları artmaktadır. Özmete ve arkadaşlarının (2018) yaptığı adaptasyon çalışmasında ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı $\alpha=0,87$ 'dir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı $\alpha=0,88$ olarak hesaplanmıştır.

Suriyelilere Yönelik Tehdit Algısı Ölçeği

Sari (2020) tarafından bireylerin Suriyelilere yönelik tehdit algısını ölçmek amacıyla geliştirilen ölçek, 5'li likert tipinde (1=Kesinlikle katılmıyorum ... 5=Kesinlikle katılıyorum) 19 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte kültürel tehdit, çevresel tehdit, ekonomik tehdit ve güvenlik tehdidi olmak üzere 4 alt boyut bulunmaktadır. Ölçeğin toplamından ve alt boyutlarından alınan puan arttıkça bireylerin Suriyelilere yönelik tehdit algıları artmaktadır. Sari (2020) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı $\alpha=0,96$ 'dır. Bu çalışmada ise Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ölçeğin toplamı için $\alpha=0,97$; kültürel tehdit alt boyutu için $\alpha=0,92$; çevresel tehdit alt boyutu için $\alpha=0,90$; ekonomik tehdit alt boyutu için $\alpha=0,92$ ve güvenlik tehdidi alt boyutu $\alpha=0,90$ olarak hesaplanmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin toplanması aşamasından önce Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 07.03.2023 Tarih ve 04.20 Sayı numaralı etik kurul izni alınmıştır. Araştırma kapsamında veriler 10.03.2023-19.04.2023 tarihleri arasında kolayda ve kartopu örnekleme tekniği kullanılarak Google formlar aracılığıyla çevrimiçi olarak toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada gerçekleştirilen tüm istatistiksel işlemlerde SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Araştırmanın hipotezlerinin test edilmesinden önce verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını tespit etmek amacıyla çarpıklık ve basıklık testleri uygulanmıştır. Yapılan normallik testlerinde çarpıklık ve basıklık katsayılarının $\pm 1,5$ aralığında olduğu (bkz. Tablo 2), hipotezlerin test edilmesinde parametrik testlerden yararlanılabileceği görülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu bağlamda çalışmada betimleyici istatistiklerde frekans, minimum, maksimum, yüzde, ortalama ve standart sapma testleri, değişkenler arası ilişkiyi incelemek için Pearson korelasyon analizi, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni yordayıp yordamadığını tespit etmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bütün sonuçlar 0,05 anlamlılık düzeyinde ve %95'lik güven aralığında değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Sosyodemografik Özelliklere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Araştırmaya katılan 466 katılımcının 172'si (%36,9) erkek ve 294'ü (%63,1) kadın olup 115'i (%24,7) evli ve 351'i (%75,3) bekar. 18-70 yaş aralığındaki katılımcıların yaş ortalaması $\bar{x}=27,23\pm 9,15$ 'tir. 49'u (%10,5) lise ve altı, 65'i (%13,9) önlisans, 289'u (%62,0) lisans ve 63'ü (%13,5) lisansüstü eğitim düzeyine sahip olan katılımcıların 249'u (%53,4) algılanan gelir düzeyini düşük, 174'ü (%37,3) orta ve 43'ü (%9,2) yüksek olarak ifade etmiştir. Katılımcıların 41'i (%8,8) yaşamlarının büyük çoğunluğunu köy/kasabada geçirirken, 114'ü (%24,5) ilçede, 181'i (%38,8) ilde ve 130'ü (%27,9) büyükşehirde geçirmiştir. 413'ü (%88,6) göçmen kökenli olmayan katılımcıların 58'inin (%12,4) Suriyeli eş, dost veya akrabası yoktur. Aynı zamanda katılımcıların 369'unun (%79,2) Suriye'deki çatışmalardan etkilenen bir yakını/tanıdığı bulunmamaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Sosyodemografik Özelliklere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	n	%	Değişkenler	n	%	Değişkenler	n	%
Cinsiyet			Medeni Durum			Yaşanılan Yer		
Erkek	172	36,9	Evli	115	24,7	Köy/kasaba	41	8,8
Kadın	294	63,1	Bekar	351	75,3	İlçe	114	24,5
Eğitim Düzeyi			Gelir Düzeyi			İl	181	38,8
Lise ve altı	49	10,5	Düşük	249	53,4	Büyükşehir	130	27,9
Önlisans	65	13,9	Orta	174	37,3	Suriye'deki Çatışmalardan		
Lisans	289	62,0	Yüksek	43	9,2	Doğrudan Etkilenen Bir		
Lisansüstü	63	13,5	Suriyeli Eş/Dost/Akrabası Olma			Yakını/Tanıdığı Olma Durumu		
Göçmen Kökenli Olma Durumu			Durumu			Var	97	20,8
Evet	413	88,6	Var	408	87,6	Yok	369	79,2
Hayır	53	11,4	Yok	58	12,4			

3.2. Suriyelilere Yönelik Tehdit Algısı ve Yabancı Düşmanlığına (Zenofobi) İlişkin Betimleyici İstatistikler

Katılımcıların Suriyelilere yönelik tehdit algıları ve yabancı düşmanlığı düzeylerini ortaya koymak adına betimleyici analizlerden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda katılımcıların yabancı düşmanlığı (zenofobi) ortalaması $\bar{x}=4,39\pm 1,04$; genel tehdit algısı ortalaması $\bar{x}=3,53\pm 1,09$; ekonomik tehdit algısı ortalaması $\bar{x}=3,80\pm 1,08$; güvenlik tehdidi algısı ortalaması $\bar{x}=3,24\pm 1,17$; çevresel tehdit algısı ortalaması $\bar{x}=3,51\pm 1,17$; kültürel tehdit algısı ortalaması $\bar{x}=3,51\pm 1,25$ 'tir. Elde edilen bulgulardan katılımcıların yüksek düzeyde yabancı düşmanlığına ve genel tehdit algısına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Suriyelilere yönelik tehdit algıları alt boyutları incelendiğinde benzer şekilde ekonomik tehdit algılarının, güvenlik tehdidi algılarının, çevresel tehdit algılarının ve kültürel tehdit algılarının da yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	n	Min.	Max.	$\bar{x}$	ss.	Çarpıklık (ss=0,11)	Basıklık (ss=0,23)	Cronbach Alfa
Ekonomik Tehdit	466	1,00	5,00	3,80	1,08	-0,64	-0,40	0,92
Güvenlik Tehdidi	466	1,00	5,00	3,24	1,17	-0,01	-1,08	0,90
Çevresel Tehdit	466	1,00	5,00	3,51	1,17	-0,21	-1,03	0,90
Kültürel Tehdit	466	1,00	5,00	3,51	1,25	-0,33	-1,08	0,92
Tehdit Algısı	466	1,00	5,00	3,53	1,09	-0,28	-0,88	0,97
Zenofobi	466	1,18	6,00	4,39	1,04	-0,63	-0,21	0,88

3.3. Suriyelilere Yönelik Tehdit Algıları ve Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Arasındaki İlişki

Araştırmada Suriyelilere yönelik tehdit algısı ve alt boyutları ile yabancı düşmanlığı (zenofobi) arasındaki ilişki Pearson korelasyon analiziyle incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların yabancı düşmanlığı (zenofobi) ile tehdit algısı ($r=0,821$; $p<0,01$), ekonomik tehdit ($r=0,811$; $p<0,01$), güvenlik tehdidi ($r=0,764$; $p<0,01$), çevresel tehdit ($r=0,760$; $p<0,01$) ve kültürel tehdit ($r=0,753$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde bir ilişki olduğu saptanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Suriyelilere Yönelik Tehdit Algıları ve Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Arasındaki İlişki

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1. Ekonomik Tehdit	1					
2. Güvenlik Tehdidi	0,850**	1				
3. Çevresel Tehdit	0,851**	0,899**	1			
4. Kültürel Tehdit	0,853**	0,823**	0,829**	1		
5. Tehdit Algısı	0,949**	0,948**	0,944**	0,926**	1	
6. Zenofobi	0,811**	0,764**	0,760**	0,753**	0,821**	1

** $p<0,01$

3.4. Suriyelilere Yönelik Tehdit Algılarının Yabancı Düşmanlığına (Zenofobi) Etkisi

Suriyelilere yönelik tehdit algılarının yabancı düşmanlığına (zenofobi) yordama düzeyini ortaya koymak amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Çoklu doğrusal regresyon analizi çerçevesinde oluşturulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{(4,461)}=250,087$; $p<0,05$). Yapılan analizde Suriyelilere yönelik çevresel tehdit algısının ($\beta=0,102$; $p>0,05$) yabancı düşmanlığının (zenofobi) anlamlı bir yordayıcısı olmadığı; ekonomik tehdit algısının ($\beta=0,478$; $p<0,05$), güvenlik tehdidi algısının ($\beta=0,158$; $p<0,05$) ve kültürel tehdit algısının ($\beta=0,131$; $p<0,05$) yabancı düşmanlığının (zenofobi) pozitif yönlü anlamlı birer yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre katılımcıların Suriyelilere yönelik ekonomik, güvenlik ve kültürel tehdit algıları yükseldikçe yabancı düşmanlığı (zenofobi) düzeyleri yükselmektedir. Yapılan analizde Suriyelilere yönelik tehdit algılarının yabancı düşmanlığına (zenofobi) yordama düzeyinin $R^2=0,68$ olduğu, buradan katılımcıların yabancı düşmanlığı (zenofobi) düzeylerindeki toplam varyansın %68'inin Suriyelilere yönelik tehdit algılarıyla açıklandığı saptanmıştır. Bulgulardan bireylerin yabancı düşmanlığını etkileyen en önemli tehdit algısının ekonomik tehdit olduğu, ekonomik tehdit algısını sırasıyla güvenlik tehdidi ve kültürel tehdit takip ettiği sonucuna ulaşılabılır (Tablo 4).

Tablo 4. Suriyelilere Yönelik Tehdit Algılarının Yabancı Düşmanlığını (Zenofobi) Yordama Düzeyi

Değişkenler	β	t	p	Tolerans	VIF	F	Durbin-Watson	R ²
Ekonomik Tehdit	0,478	8,020	0,00*	0,193	5,187			
Güvenlik Tehdidi	0,158	2,432	0,01*	0,161	6,193	250,087	1,99	0,68
Çevresel Tehdit	0,102	1,551	0,12	0,158	6,332			
Kültürel Tehdit	0,131	2,390	0,01*	0,228	4,383			

*p<0,05

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma Türkiye’de ev sahibi toplumun Suriyelilere yönelik ekonomik, güvenlik, çevresel ve kültürel tehdit algılarının yabancı düşmanlığına (zenofobi) etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 466 kişi katılmıştır. Araştırma kapsamında araştırmanın amacı doğrultusunda çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır.

Araştırmada elde edilen ilk bulgu, katılımcıların yüksek düzeyde yabancı düşmanlığına ve tehdit algısına sahip olduğudur. Araştırma bulguları literatürle uyumaktadır (Ankaralı vd., 2017; Aslan vd., 2018; Barberis vd., 2023; Bozdağ ve Kocatürk, 2017; Kaldık, 2021; Öztürk, 2020; Şen ve Keskin, 2019; Topkaya ve Akdağ, 2016). Katılımcıların yüksek düzeyde yabancı düşmanlığına ve tehdit algısına sahip olmalarında muhtemelen Suriyelilerin sayılarının giderek artması ve ülke içinde kalış sürelerinin uzaması etkili olabilir. Literatürde yabancı düşmanlığını etkileyen unsurlar arasında ülkelerin refah seviyesi (Döner, 2016), toplumsal düzenin bozulması (Kaya, 2018) ülkede bulunan göçmen sayısı (Topkaya ve Akdağ, 2016), bireylerin düşünce kalıpları (Aslan vd., 2018), işsizliğin artması ve gelir azalması (Dinçer vd., 2013; Erdoğan, 2014) gibi nedenler yer almaktadır. Göçmenlerin gittikleri ülkelerde barınma, sağlık, iş, eğitim gibi hizmetlere ihtiyaç duymasının yanı sıra farklı kültürel yapı ve dini kimliğe sahip olmaları ev sahibi toplum tarafından tehdit durumu olarak algılanabilmektedir (Riek vd., 2006). Göçün Suriyeliler ve ev sahibi toplum üzerindeki yukarıda bahsedilen etkileri ve sonuçları muhtemelen katılımcıların tehdit ve zenofobik algılarını yükseltmiş olabilir.

Araştırmanın ikinci bulgusu, ekonomik tehdit algısı ile yabancı düşmanlığı arasında yüksek düzeyde bir ilişki olduğu ve yabancı düşmanlığını etkileyen en güçlü tehdit algısının ekonomik tehdit olduğudur. Bulgu literatürle uyumaktadır (Burns ve Gimpel, 2000; Citrin vd., 1997; Dancygier ve Donnelly, 2013; Laaker, 2023; Wilkes vd., 2008). Türkiye, Suriye'den gelen göçmenlere büyük miktarlarda kaynak ayırarak büyük çaba göstermiştir. Ayrıca uluslararası kuruluşlarla işbirliği yaparak bu trajik durumun etkilerini azaltmayı amaçlamıştır. Ancak bu yardımların yoğunlaşması, yerel yoksul kesimin sorunlarının göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Sorunlar sadece devlet harcamalarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda artan göç talebi şehirlerin ekonomisini çift yönlü olarak etkilemiştir. Bununla birlikte, zanaat sahipleri daha düşük ücretlerle çalıştırabilecekleri Suriyeli göçmenlere yönelerek yerel işgücünün iş kaybına uğramasına neden olmuşlardır (Sönmez, 2014). Bu araştırmada bu bulgunun muhtemel nedeninin katılımcıların gelir düzeylerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim bu araştırmada katılımcıların yarısından fazlasının (%53,4) algılanan gelir düzeyinin düşük olduğu saptanmıştır. Literatüre bakıldığında, alt sosyo-ekonomik düzeyde olan ve istihdam olanaklarından yararlanamayan yerel halkın kendilerini ekonomik açıdan tehdit altında hissettikleri görülmektedir (Ervüz ve Türk, 2023). Bu durumun oluşmasında, göçlerle beraber sayıları artan göçmenlerin yerel halkın iş kaynaklarını azaltacağı ve yerel halkın işsiz kalacağı yönündeki görüşler etkili olabilir (Bobo ve Hutchings, 1996).

Araştırmanın üçüncü bulgusu, güvenlik tehdidi algısı ile yabancı düşmanlığı arasında bir ilişki olduğu ve güvenlik tehdit algısının yabancı düşmanlığını pozitif yönde etkilediğidir. Araştırmada elde edilen bulgu literatürle benzerlik göstermektedir (Ha ve Jang, 2015; İşçi ve Uludağ, 2019; Lohrmann, 2000; Patten vd., 2015). İşçi ve Uludağ (2019) tarafından Sosyal Medyada Suriyeliler Algısı üzerine yapılan çalışmada güvenlik temelli karşı söylemler arasında Suriyeli genç erkeklerin yerli halkı taciz ve rahatsız edeceği endişesi, düzensiz göç sırasında yabancı savaşçıların sınırdan geçtiği ihtimali, Suriyelilerin gelecekte iç güvenliği tehdit edecek sorunlara yol açacağı endişesi yer almaktadır. Konu ile yapılan diğer çalışmalar, göçmenlerin emniyet suçları, terör olayları, denetimsizlik, salgın hastalık, insan ticareti, sınır ihlali gibi güvenlik tehdit algısı oluşturdukları sonuçlarını göstermektedir (Ağır ve Sezik, 2015; Erdoğan, 2014; Karataş ve Güzel, 2020; Polat ve Kaya, 2017).

Bu bağlamda yerel halktaki Suriyelilerin ülke içinde güvenlik sorunu oluşturduğu, toplumun var olan huzur ve düzenini bozduğu algısının katılımcıların zenofobik düşüncelerini arttırdığı söylenebilir.

Araştırmanın dördüncü bulgusu, kültürel tehdit algısı ile yabancı düşmanlığı arasında anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu ve kültürel tehdit algısının yabancı düşmanlığını pozitif yönde etkilediğidir. Çalışmanın bulgusu literatürle uyumdadır (Ankaralı vd., 2017; Eroğlu ve Kaya, 2023; Oytun ve Gündoğar, 2015; Rahim vd., 2023). Kültürel kaygılar, toplumdaki değişiklik ve göçmenlerin ülkenin kimliğini, gelenek, göreneklerini farklılaştıracağı konularını kapsayabilir. Yabancı uyruklu bireylerin popülasyonundaki artışın, toplumsal normların ve baskın kültürün değişebileceği korkusunu uyandırması muhtemeldir (Mangum, 2019). Rahim ve arkadaşları (2023) da benzer şekilde kültürleşme sürecinde Suriyelilerin ev sahibi kültürün kültürel değerlerine uyum sağlama, aynı zamanda kendi kültürel değer ve geleneklerini sürdürme, kimliklerini koruma güdülerini kültür çatışmalarına sebebiyet verebileceğini ifade etmektedir. Huntington'a (2011) göre ise bir topluluk dışarıdan gelen kültürel etkileri veya değişiklikleri tehdit olarak algıladığında, bu durum yerel toplumun kimliklerine ve toplumsal bağlılıklarına daha fazla önem vermelerine ve vurgu yapmalarına yol açabilir. Farklı medeniyetler arasındaki çatışma ve kimlik vurgusu, kültürel tehdit algısını artırabilir ve buna bağlı olarak yabancı düşmanlığını (zenofobi) körükleyebilir. Bahsedilen hususlar doğrultusunda katılımcıların Suriyelileri kültürel yapıya tehdit olarak görmeleri onlara yönelik olumsuz bakış açılarını ve nefret tutumlarını arttırdığı söylenebilir.

Bulgulardan elde edilen sonuçlarda katılımcıların çoğunluğunda yabancı düşmanlığının olduğu, tehdit algılarının yüksek olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu zenofobik tutumlara neden olan hususlarının başında da Suriyelilerin ekonomik yük olarak görülmesi gelmektedir. Bu kapsamda yabancıların ucuz iş gücü olarak çalışmaları, yerel toplumun istihdam olanaklarını olumsuz etkilemeleri, konut sorununun olması ve kiraların artması gibi sorunların yaşanması bu tutumu desteklemektedir. Bu durumu güvenlik ve kültürel tehdit takip etmektedir. Yabancıların sosyodemografik yapıyı zedelediği düşüncesi, suça sürüklenme ve güvenlik endişesi zenofobik tutum ve davranışları etkilemektedir.

Yabancıların yoğun yaşadıkları yerlerde sosyal uyumun güçleşmesi, kültürel yozlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının, İçişleri Bakanlığının, Millî Eğitim Bakanlığı ve ilgili sivil toplum kuruluşlarının ortak yürütecekleri çalışmalar ile yabancılarla yönelik olumsuz tutum ve davranışlar, olumlu ile yer değiştirebilir. Göç hem ev sahibi toplum hem de göçmenler için olumlu sosyoekonomik sonuçlar getirme potansiyeline sahiptir. Ülkemizde yapılacak çalışmalar arasında Suriyelileri korumak ve onlara yardım etmek, hayatlarını yeniden kurmalarına olanak tanıyan çözümler bulmak yer almalıdır. Gönüllü geri dönüş, yeniden yerleşim veya entegrasyon içeren çalışmalar desteklenmelidir. Ev sahibi toplumla yeniden bütünleşmeyi içeren çalışmaların hem yerel halk hem de göçmenler için oldukça faydalı olacağı düşünülmektedir. Suriyelilerin ülkemizdeki yeni yaşamlarına uyum sağlarken bireysel, kültürel ve yapısal zorlukları göz önüne alarak bu zorlukların giderilmesi için hem yerel halkı bilinçlendirici, tehdit unsurlarını azaltıcı yerel düzeyde programlar uygulamak hem de Suriyeli bireyleri güçlendirici danışmanlık programlarının uygulanması, çeşitli projeler ve atölye çalışmalarıyla desteklenmesi yararlı olacaktır. Bu kapsamda toplumun genel bilinç düzeyini artırmak için eğitim programları oluşturulabilir. Bu programlar, Suriyelilerin geldiği zorlu koşulları ve bu insanların ülkeye katkılarını vurgulayarak, olumsuz algıları azaltabilir. Suriyelilerin ekonomik olarak daha fazla entegre olmalarını sağlamak için istihdam fırsatları yaratılabilir. Bu, hem Suriyeli mültecilerin kendi geçimlerini sağlamalarına yardımcı olacak hem de ekonomik tehdit algısını azaltacaktır. Kültürel farklılıkların anlaşılmasını teşvik eden etkinlikler ve toplum projeleri düzenlenebilir. Bu, toplumlar arası iletişimi artırarak kültürel tehdit algısını azaltabilir. Medya kuruluşları ve kamuoyu liderleri, Suriyelilere yönelik olumsuz stereotipler ve ayrımcılıkla mücadele eden bilinçli bir iletişim stratejisi benimsemelidir. Suriyelilerin haklarını savunmak ve toplumlar arası ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olmak adına sivil toplum kuruluşları önemli sorumluluklar üstlenebilir. Aynı zamanda Suriyelilere ve yerel halka psikolojik destek ve danışmanlık hizmetleri sunmak, ayrımcılığın neden olduğu stres ve gerginlikle başa çıkma noktasında yardımcı olabilir. Görüldüğü üzere yabancı düşmanlığı oldukça kompleks bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın literatürdeki araştırmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu konuyla ilgili daha fazla araştırma yapmak, yabancı düşmanlığının nedenlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olarak daha etkili politika önerileri oluşturmamıza katkı sağlayabilir.

Kaynaklar

- Ağır, O. ve M. Sezik (2015). Suriye'den Türkiye'ye yaşanan göç dalgasından kaynaklanan güvenlik sorunları. *Birey ve Toplum*, 5 (9), 95-123.
- Akın, H.B., Seçim, Y. ve Akın, Ş. (2020). Syrian refugees and peaceful coexistence: Dining spaces as contact points. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25 (99), 125–144. <https://doi.org/10.36484/liberal.786122>
- Aksakoğlu, G. (2001). *Sağlıkta araştırma teknikleri ve analiz yöntemleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Ankaralı, H., Pasin, Ö., Karacan, B., Tokar, M., Künüroğlu, M., Çaça, M., Özislam, M. E. ve Şahingöz, N. B. (2017). Üniversite öğrencilerinin Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılara bakış açısı. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 122-132.
- Aslan, A., Cambaz, H. Z. ve Karasu, S. (2018). Üniversite öğrencilerinin Suriyeli mültecilere yönelik algı ve görüşlerine yönelik bir nitel araştırma. *Research Studies Anatolia Journal*, 1(3), 472-489.
- Barberis, N., Costa, S. ve Castiglione, C. (2023). Xenophobia and Xenophilia, the Bright and Dark Sides of Attitude Towards Foreigners: A Self-Determination Theory Approach. *Psychological Reports*, 0(0), 1-24. <https://doi.org/10.1177/00332941231152394>
- Bobo, L. ve Hutchings V. L. (1996). Perceptions of racial group competition: Extending Blumer's theory of group position to a multiracial social context. *American Sociological Review*, 61(6), 951-972. <https://doi.org/10.2307/2096302>
- Bozdağ, F. ve Kocatürk, M. (2017). Zenofobi Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (52), 615- 620. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1921>
- Burns, P. ve Gimpel, J.G. (2000). Economic insecurity, prejudicial stereotypes, and public opinion on immigration policy. *Political Science Quarterly*, 115 (2), 201–225. <https://doi.org/10.2307/2657900>
- Citrin, J. (1997). Public opinion toward immigration reform: The role of economic motivations. *The Journal of Politics* 59(3), 858–881. <https://doi.org/10.2307/2998640>
- Dancygier, R. ve Donnelly, M. (2013). Sectoral economies, economic contexts and attitudes toward immigration. *The Journal of Politics*, 75(1), 17–35. <https://doi.org/10.1017/S0022381612000849>
- Diñçer, O.B., Federici, V., Ferris, E., Karaca, S., Kirişçi, K. ve Özmenek-Çarnıklık, E. (2013). *Suriyeli mülteciler krizi ve Türkiye: Sonu gelmeyen misafirlik*. Ankara: Karınca Yayınları.
- Döner, H. (2016). *Suriyeli göçmenlerle yaşanan sorunlar üzerine sosyolojik bir araştırma: Hatay ili örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekici, H. (2019). Türk toplumunda Suriyelilere yönelik algılanan tehditler ve çözüm önerileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19 (44), 695-730. <https://doi.org/10.21560/spcd.v19i49119.487325>
- Erdoğan, M. M. (2014). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- Eroğlu, Y. ve Kaya, Ş. (2023). Toplumsal değişimde göç olgusunun kültürel güvenliğe yansımaları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 18(1), 20-45. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1135963>
- Ervüz, C. ve Türk, A. (2023). Sosyodemografik değişkenler ve dindarlık eğiliminin Suriyeli sığınmacılara yönelik yabancı düşmanlığına (zenofobi) etkisi. R. Vehachart (Ed.), *Avrasya 8th International Conference on Social Sciences* (s. 287-298) içinde. Academy Global Publishing.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). *İstatistikler-Göç Alanındaki Güncel Sayılar*. 2023, Haziran 27 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/> adresinden alındı.
- Ha, S.E. ve Jang, S.J. (2015). Immigration, threat perception, and national identity: Evidence from south Korea. *International Journal of Intercultural Relations*, 44, 53-62. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2014.12.001>
- Huntington, S. P. (2011). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Simon & Schuster.
- ILO- International Labour Office (2001). *International migration, racism, discrimination, and xenophobia*. 2023, Haziran 15 tarihinde https://publications.iom.int/system/files/pdf/international_migration_racism.pdf adresinden alındı.
- İşçi, D. ve Uludağ, E. (2019). Sosyal medyada Suriyeliler algısı: YouTube sokak röportajları üzerine bir inceleme. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3 (1),1-24.
- Kaldık, B. (2021). Uluslararası göç bağlamında sığınmacılara yönelik yabancı düşmanlığının incelenmesi: Türkiye'de zenofobi üzerine bir uygulama. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi: Krizler, Belirsizlikler ve Arayışlar Özel Sayısı) 69-96.

- <https://doi.org/10.33399/biibfad.1029321>
- Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi* (12.Baskı). Ankara: Nobel Yayın.
- Karataş, Z. ve Güzel, B. (2020). Üniversite öğrencilerinin yabancı düşmanlığıyla ilgili tutumlarının incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31 (2), 500-523. <https://doi.org/10.33417/tsh.641947>
- Kaya, M. (2018). Suriyeli mülteciler göç ve sosyo-kültürel uyum: Şanlıurfa örneği. C. Taştan, İ. İrdem ve Ö. Özkaya (Ed.), *Göç ve Uyum* (ss. 77-88) içinde. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Koçak, K.A. (2012). Yasemin Devrimi'nden "Arap Baharı"na Tunus. *Yasama Dergisi*, 22, 22-61.
- Laaker, D. (2023). Economic shocks and the development of immigration attitudes. *British Journal of Political Science*, 1-21. <https://doi.org/10.1017/S000712342300011X>
- Lohrmann, R. (2000). Migrants, refugees and insecurity. Current threats to peace? *International Migration*, 38(4), 3-22. <https://doi.org/10.1111/1468-2435.00118>
- Mangum, M. (2019). Revisiting economic threat and cultural concerns: public opinion toward immigration and non-citizens by race. *Social Science Research*, 83, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2019.05.002>
- Oytun, O. ve Gündoğar, S. S. (2015). *Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye etkileri*. Ankara: ORSAM-TESEV Rapor.
- Özdüzen, O., Korkut, U. ve Özdüzen, C. (2021). Refugees are not welcome: Digital racism, online place-making and the evolving categorization of Syrians in Turkey. *New Media & Society*, 23 (11), 3349-3369.
- Özipek, B.B. ve Tanrıkulu, F. (2021). *Geçmişten günümüze Türkiye'de göç ve Suriyeli sığınmacılar* (2. Basım). Ankara: Nobel Bilimsel.
- Özmete, E., Yıldırım, H. ve Duru, S. (2018). Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 1 (Göç Özel Sayısı),191-209. <https://doi.org/10.21560/spcd.v18i39974.451063>
- Öztürk, M. (2020). Gençlerin Suriyelilere yönelik yabancı düşmanlığına (zenofobi) etki eden sosyodemografik faktörler. *Turkish Studies-Social*, 15(1), 559-576. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40505>
- Patten, E., O'Meara, P. ve Dickson-Swift, V. (2015). Scoping review of the exclusion and inclusion of rural newcomers in community participation. *Australian Journal of Rural Health*, 23(3), 127-135. <https://doi.org/10.1111/ajr.12188>
- Polat, F. ve Kaya, E. (2017). Bir ötekileştirme pratiği: Türkiye'de yaşayan Suriyelilere yönelik tutumlar. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), 38-48.
- Rahim, H.F., Mooren T.T.M., Knipscheer, J.W., van den Brink, F., Chung, J.M., Laceulle, O.M. ve Boelen, P.A. (2023). Associations among migration risk factors, cultural identity conflict, and psychological symptoms among Syrian emerging adults with refugee backgrounds in the Netherlands. *Journal of Clinical Psychology*, 79(5), 1434-1451. <https://doi.org/10.1002/jclp.23492>
- Riek, B. M., Mania, E.W. ve Gaertner, S. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 10 (4), 336-353. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1004_4
- Sari, H. (2020). Suriyelilere yönelik tehdit algıları: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(32), 98-115. <https://doi.org/10.29329/mjer.2020.258.6>
- Sönmez, Z. (2014, Aralık 3). *Komsuda kriz: Suriyeli mülteciler*. 2023, Temmuz 13 tarihinde https://www.insamer.com/tr/komsuda-kriz-suriyeli-multeciler_159.html adresinden alındı.
- Şen, G. ve Keskin, H. Ş. (2019). Türkiye'deki kamu yönetimi öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1958-1974. <https://doi.org/10.33206/mjss.459684>
- Topkaya, Y. ve Akdağ, H. (2016). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Suriyeli sığınmacılar hakkındaki görüşleri (Kilis 7 Aralık Üniversitesi örneği). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 767-786.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2017). *Türkiye göç raporu-2016*. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları.
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu (2023, Şubat 6). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları-2022*. 2023, Haziran 17 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685> adresinden alındı.
- Van der Veer, K., Yakushko, O., Ommundsen, R. ve Higler, L. (2011). Cross-national measure of fear-based xenophobia: Development of a cumulative scale. *Psychological Reports*, 109(1), 27-42. <https://doi.org/10.2466/07.17.PR0.109.4.27-42>

- Yakushko, O. (2018). *Modern-day xenophobia: Critical historical and theoretical perspectives on the roots of anti-immigrant prejudice*. Palgrave Macmillan.
- Wilkes, R, Guppy, N. ve Farris, L (2008). No thanks, we're full: Individual characteristics, national context, and changing attitudes toward immigration. *International Migration Review*, 42(2), 302–329. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2008.00126.x>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 07.03.2023 tarih ve 04.20 sayılı kararı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

EXPLORING THE POTENTIAL AND LIMITATIONS OF CHATGPT IN
ACADEMIC WRITING AND EDITORIAL TASKS

Akademik Yazım ve Editöryel Görevlerde Chatgpt'nin Potansiyelini ve Sınırlarını Keşfetmek

Akın AKPUR

Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, Mersin, akinakpur@tarsus.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6536-883X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
20.05.2023
Kabul/Accepted:
08.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1299700

Keywords

ChatGPT, Academic
Writing, Artificial
Intelligence, Editorial
Tasks

Anahtar Kelimeler

ChatGPT, Akademik
Yazım, Yapay Zeka,
Editöryel Görevler

ABSTRACT

This study aims to investigate the potential of ChatGPT, a large language model created by OpenAI, in assisting with academic writing tasks. By focusing on various aspects of academic writing, including drafting articles, proofreading, generating research topics, suggesting article titles, summarizing content, organizing academic references, and conducting peer reviews, the study evaluates ChatGPT's proficiency in these areas. While ChatGPT demonstrates structural proficiency and efficiency in editorial tasks, the accuracy of the generated content and the reliability of the sources used are subject to debate. The study concludes that ChatGPT cannot replace human creativity and intelligence in academic work. However, it can be a useful tool for generating ideas and identifying data. Despite its limitations, ChatGPT provides unique benefits, particularly in editorial tasks related to academic writing. Further research and specific studies are needed to determine the boundaries and potential of ChatGPT. This study contributes to the understanding of the potential of language models in academic writing and is expected to benefit academics and practitioners in the field of artificial intelligence and social sciences.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı OpenAI tarafından geliştirilen bir dil modeli olan ChatGPT'nin akademik yazım görevlerinde yardımcı olma potansiyelini araştırmaktır. Akademik yazımın çeşitli yönlerine odaklanarak makale taslağı oluşturma, düzeltme, araştırma konuları üretme, makale başlıkları önerme, içeriği özetleme, akademik referansları düzenleme ve hakem değerlendirmesi gibi konuları içeren bu çalışmada, ChatGPT'nin bu alanlardaki yetkinliğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. ChatGPT, editöryel görevlerde yapısal konularda etkinlik gösterirken, oluşturulan içeriklerin doğruluğu ve kullanılan kaynakların güvenilirliği tartışmalı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ChatGPT'nin insan yaratıcılığı ve zekasına henüz ulaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, fikir üretme ve veri belirleme konusunda kullanışlı bir araç olabileceği de bu çalışmada tespit edilmiştir. Sınırlılıkları rağmen, ChatGPT'nin özellikle akademik yazımla ilgili yayın düzenleme görevlerinde önemli faydaları olduğu görülmüştür. Ancak ChatGPT'nin sınırlarını ve potansiyelini belirlemek için daha fazla ve spesifik çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu çalışmada, dil modellerinin akademik yazımda farklı konular açısından kullanılabilirliğine ilişkin potansiyeli değerlendirilmiştir. Çalışmanın yapay zeka ve sosyal bilimler alanında çalışan akademisyen ve uygulayıcılara fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Atf/Citation: AKPUR, A. (2024). Exploring the potential and limitations of chatgpt in academic writing and editorial tasks. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 177-186.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Akın AKPUR, akinakpur@tarsus.edu.tr

1. Introduction

Recently, the AI (artificial Intelligence) chatbot has sparked extensive discussion and attracted considerable attention (Kim, 2023). A chatbot is essentially a software-based electronic system capable of simulating human-like conversations (Salvagno et al., 2023). Its capabilities, however, extend far beyond simple conversation. For instance, within its programmed capacities, it can simulate various interactions or behaviors and generate original, imaginative content, such as poems, stories, and novels (Tlili et al., 2023). Additionally, chatbots can effectively incorporate technical problem-solving skills in a wide range of applications (Wang, 2023).

The field of AI is experiencing rapid progress, as demonstrated by the latest iteration of ChatGPT, which was unveiled in March 2023. According to Skavronskaya et al. (2023), this version boasts enhanced ability in areas like advanced reasoning, managing challenging instructions, and producing creative outputs. In a week after its release, ChatGPT, an AI-driven LLM created expressly for conversational purposes, had topped 1 million users, according to OpenAI's CEO Sam Altman (Taecharunroj, 2023). ChatGPT, a Large Language Model (LLM) created by OpenAI, responds to questions submitted to it with text using deep learning techniques (Cox and Tzoc, 2023).

On the possibilities of ChatGPT in many different disciplines, research has already started. ChatGPT has a lot of potential, particularly for academic writing. As observed by Rozencwajg and Kantor (2023), the adoption of ChatGPT is anticipated to have a substantial impact on the writing and review processes for scientific papers in the near future. This study looked into the useful ways that ChatGPT can assist academics with their academic writing. In this situation, ChatGPT was assigned tasks that a researcher in an academic study would complete, and its performance was assessed. As a result, ChatGPT was tasked with creating an article, editing it for spelling and grammar, selecting a study topic, coming up with the paper's title, extracting its summary, conducting peer review, and organizing the references. This research study also addressed ethical issues that fell under its purview.

The research study on the possible application of ChatGPT in academic writing is said to be the most thorough one to date. As a result, it is thought that the study is crucial and will be highly beneficial to academics and professionals.

2. Methodology

The purpose of this project is to investigate ChatGPT's (Model 4) potential for use in academic research. In this situation, ChatGPT was entrusted with a number of responsibilities, including article authoring, proofreading, researching, coming up with the title of the article, extracting a summary, doing peer review, and organizing the references. The quality of the software was rated based on the responses given. Discovering ChatGPT's potential benefits in a research environment for academics is the aim.

3. Findings

3.1. Writing an Article

A two-paragraph scientific article with in-text citations and a reference list was requested, focusing on the potential use of ChatGPT in the natural language processing and text generation fields, considering the reasonable length of the assignment under this topic. Below is an example of a two-paragraph scientific article that meets these requirements (Table 1).

Table 1. Writing an Article

R: Can you write an academic article for me? It should consist of 2 paragraphs and include in-text citations at the end of each sentence. Additionally, please provide a reference list with DOI numbers. The article should focus on academic writing techniques.

ChatGPT

Title: The Significance of Effective Academic Writing Techniques in Scholarly Communication

Paragraph 1: The use of effective academic writing techniques is crucial in producing quality research output and facilitating clear communication within the scholarly community (Mauranen, 2012). Techniques such as clear and concise language, logical organization, and proper citation formatting help to maintain the credibility and authority of a researcher's work (Hyland, 2009). Appropriate use of these techniques

---

---

also aids in presenting complex ideas in an accessible manner, enabling readers to better understand and engage with the material (Swales, 2011). Ultimately, adhering to established writing conventions fosters the creation of coherent and persuasive arguments in academic publications (Thompson, 2001).

Paragraph 2: One of the most significant academic writing techniques involves the effective use of source material, which is essential for demonstrating the depth of one's research and situating one's work within the larger context of existing scholarship (Graff and Birkenstein, 2014). Proper citation practices not only allow authors to acknowledge the contributions of previous researchers, but also to avoid plagiarism and uphold ethical standards in academic writing (Pecorari, 2013). Furthermore, incorporating relevant evidence and synthesis of multiple sources strengthens the validity and reliability of the arguments presented (Bazerman, 2010). Ultimately, mastery of these techniques enables researchers to contribute meaningful insights to their respective fields and advance the collective body of knowledge (Casanave and Hubbard, 2016).

Reference List:

- Bazerman, C. (2010). *The Informed Writer: Using Sources in the Disciplines*. WAC Clearinghouse. <https://doi.org/10.37514/PER-B.2010.2340.2.1>
- Casanave, C.P., & Hubbard, P. (2016). *The Handbook of Scholarly Writing and Publishing*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315653939>
- Graff, G., & Birkenstein, C. (2014). *"They Say/I Say": The Moves that Matter in Academic Writing*. W.W. Norton & Company. <https://doi.org/10.1515/9780393073478>
- Hyland, K. (2009). *Academic Discourse*. Continuum. <https://doi.org/10.5040/9781474211781>
- Mauranen, A. (2012). *Exploring ELF: Academic English Shaped by Non-Native Speakers*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511794238>
- Pecorari, D. (2013). *Teaching to Avoid Plagiarism: How to Promote Good Source Use*. Open University Press. <https://doi.org/10.7228/manchester/9780719089437.001.0001>
- Swales, J.M. (2011). *Aspects of Article Introductions*. University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.274152>
- Thompson, G. (2001). *Interaction in Academic Writing: Learning to Argue with the Reader*. *Applied Linguistics*, 22(1), 58-78. <https://doi.org/10.1093/applin/22.1.58>

It can be asserted that ChatGPT is structurally proficient in writing academic articles. However, it has come to notice that some of the sources employed are non-existent. Nonetheless, it is important to bear in mind that this study was solely designed to explore the potential of ChatGPT and not to facilitate academic writing. Writing an article is not tantamount to assisting with academic writing, but to actually conducting the work. Only the DOI number for Thompson (2001) has been accurately indicated, as no publication could be found for the remaining DOI numbers.

Upon disregarding the DOI numbers, it is evident that ChatGPT effectively utilized six of the eight available sources (Bazerman, 2010; Graff and Birkenstein, 2014; Mauranen, 2012; Pecorari, 2013; Swales, 2011; Thompson, 2001). While initially credited to Casanave and Hubbard, ChatGPT has successfully identified the authors of "The Handbook of Scholarly Writing and Publishing" as Rocco and Hatcher (2011). In addition, Hyland's (2011) study was not originally provided, and the correct reference should be: Hyland, K. (2011). *Academic discourse*. In Hyland, K. and Paltridge, B. (eds.), *Continuum Companion to Discourse Analysis* (pp. 171-184). London: Continuum Press.

3.2. Proofreading

It has been requested to proofread a paragraph that has been translated from Turkish to English using Google Translate, in order to measure ChatGPT's proofreading performance (Table 2).

Table 2. Proofreading

R:Could you proofread this text and indicate any necessary corrections?

ChatGPT

Certainly! Here's a side-by-side comparison of the original text and the proofread version with changes highlighted in bold:

Original: One of the most important academic writing techniques involves the effective use of source material necessary to demonstrate the depth of research and position the work within the broad context of current scientific work (Graff & Birkenstein, 2014). Proper citation practices allow authors to acknowledge the contributions of previous researchers, while maintaining moral standards in academic writing and avoiding plagiarism (Pecorari, 2013). Also, including relevant evidence and a synthesis of multiple sources strengthens the validity and reliability of the arguments presented (Bazerman, 2010). Ultimately, mastery of these techniques enables researchers to gain meaningful insights into their field and advance their collective knowledge (Casanave & Hubbard, 2016).

Proofread: One of the most important academic writing techniques involves the effective use of source material necessary to demonstrate the depth of research and position the work within the broad context of current scientific endeavors (Graff & Birkenstein, 2014). Proper citation practices allow authors to acknowledge the contributions of previous researchers, while maintaining ethical standards in academic writing and avoiding plagiarism (Pecorari, 2013). Additionally, including relevant evidence and synthesizing multiple sources strengthen the validity and reliability of the arguments presented (Bazerman, 2010). Ultimately, mastery of these techniques enables researchers to gain meaningful insights into their field and advance their collective knowledge (Casanave & Hubbard, 2016).

Changes made:

1. Changed "work" to "endeavors."
  2. Changed "moral standards" to "ethical standards."
  3. Changed "Also" to "Additionally."
  4. Changed "strengthens" to "strengthen."
  5. Changed "a synthesis" to "synthesizing."
-

The performance of ChatGPT in proofreading tasks has been evaluated, and it has been determined that it considers the entire data set and uses words correctly, strengthens the meaning of sentences with appropriate modifications, and is capable of presenting the results as a report upon request.

3.3. Finding a Research Topic

The requested task is to provide 5 topic suggestions from ChatGPT for its usage in academic research under this title (Table 3). The following is the response:

Table 3. Finding a Research Topic

R:Could you proofread this text and indicate any necessary corrections?

ChatGPT

1. *Natural Language Processing (NLP) Applications of ChatGPT: ChatGPT has become quite popular in the NLP field lately. In this article, you can explore how ChatGPT's language models, word prediction, and text generation capabilities have been used in various NLP applications, such as sentiment analysis, language translation, and chatbots.*
  2. *The Ethics of Using ChatGPT for Text Generation: ChatGPT has the ability to generate highly realistic human-like text, which raises ethical questions about its potential use for creating fake news or other forms of misinformation. In this article, you can discuss the ethical implications of using ChatGPT for text generation and explore potential solutions to mitigate these issues.*
  3. *ChatGPT's Impact on Human-Computer Interaction: With the rise of conversational AI, ChatGPT has the potential to revolutionize the way humans interact with computers. In this article, you can explore how ChatGPT's natural language processing capabilities have already been used to create more intuitive and interactive interfaces, and discuss future possibilities for ChatGPT in human-computer interaction.*
-

4. *ChatGPT's Use in Education: ChatGPT has the ability to generate educational materials and provide personalized learning experiences to students. In this article, you can explore how ChatGPT has been used in education, including its potential to assist in language learning, generate quiz questions, and provide students with instant feedback.*
5. *ChatGPT's Role in Advancing AI Research: ChatGPT has already set a new standard for language processing models, but its potential for advancing AI research goes beyond NLP. In this article, you can explore how ChatGPT's architecture and capabilities have been used in other AI research fields, such as computer vision and robotics. You can also discuss potential areas for future research and development using ChatGPT.*

It has been requested from ChatGPT to propose five research titles, and it has fulfilled this task by suggesting the titles along with their contents. However, it should be noted that the titles are still highly generic and may not be suitable for academic works.

3.4. Determining the Article Title

Five title suggestions have been requested by providing the introduction and methodology section of the study at this stage (Table 4). Here are ChatGPT's suggestions:

Table 4. Determining the Article Title

ChatGPT
1. <i>"Unveiling the Capabilities of ChatGPT-4 in Academic Research: A Comprehensive Assessment"</i>
2. <i>"Harnessing the Power of ChatGPT-4 for Scholarly Endeavors: An In-depth Analysis"</i>
3. <i>"Advancing Academic Research with ChatGPT-4: An Exploration of its Potential and Performance"</i>
4. <i>"ChatGPT-4 in the Academic Realm: Evaluating its Efficacy and Applications"</i>
5. <i>"Redefining Scholarly Research with ChatGPT-4: A Systematic Investigation of its Capabilities"</i>

Upon examining ChatGPT's proposed research titles, it is observed that the titles are designed to be highly engaging and provide significant convenience in this regard.

3.5. Extracting a Summary

At this stage, a summary is requested to be written by copying the introduction and methodology section (Table 5)

Table 5. Extracting a Summary

<i>This study investigates the potential of ChatGPT as a valuable tool for academic writing. The rapid advancements in AI chatbot technology, particularly with the recent release of ChatGPT, have sparked considerable interest and discussions regarding its applications in various fields, including academia. The research aims to assess ChatGPT's proficiency by assigning specific tasks and evaluating the generated responses. The study examines ChatGPT's ability to produce high-quality research questions, its reasoning capabilities, and its efficiency compared to paid English-editing services. The results of this analysis may reveal significant advantages that ChatGPT offers in academic research and writing</i>
--

Although the entire work has not been uploaded for this task, ChatGPT has structurally provided a valid summary by extracting information from the text on the introductory sentence, research aim, methodology, and benefits. As there were no findings and conclusion sections in the uploaded text, ChatGPT did not include a sentence regarding them.

3.6. Performing Peer Reviewing

The unfinished version of this work has been copied to ChatGPT under this title and asked to perform peer review. However, ChatGPT has stated that it cannot perform peer review. Later, the question "Can you provide an academic evaluation?" was asked and the following answer was obtained (Table 6).

Before evaluating ChatGPT's performance in peer-reviewing, it should be noted that ChatGPT itself acknowledges that it cannot conduct peer-review and emphasizes that this task should be done by academics. Nevertheless, it can be said that ChatGPT has effectively pointed out the structural deficiencies in the article, which is quite useful.

Table 6. Performing Peer Reviewing*Evaluating the Use of ChatGPT as an Aid in Academic Writing*

Abstract This study investigates the potential of ChatGPT as a valuable tool for academic writing. The rapid advancements in AI chatbot technology, particularly with the recent release of ChatGPT, have sparked considerable interest and discussions regarding its applications in various fields, including academia. The research aims to assess ChatGPT's proficiency by assigning specific tasks and evaluating the generated responses. The study examines ChatGPT's ability to produce high-quality research questions, its reasoning capabilities, and its efficiency compared to paid English-editing services. The results of this analysis may reveal significant advantages that ChatGPT offers in academic research and writing.

The submitted text appears to be an academic article that explores the potential of ChatGPT as an aid to academic writing. The article covers various aspects of using ChatGPT for tasks such as article writing, proofreading, subject finding, title finding, abstract preparation, peer reviewing, reference editing, and ethical concerns. The article is well-structured and demonstrates a clear understanding of the subject matter.

From an academic perspective, the article is well-written and presents a clear and logical argument. The introduction provides a comprehensive background on ChatGPT and its potential applications, while the methodology section outlines the specific tasks assigned to ChatGPT to assess its proficiency. The article also includes in-text citations and a reference list, which demonstrates proper citation practices and adds credibility to the content.

However, there are a few areas where improvements can be made:

- 1. The article would benefit from a more detailed discussion of the results obtained from the assigned tasks. For example, the study could provide a more in-depth analysis of ChatGPT's performance in each task and compare its efficiency with other tools or methods commonly used in academic writing.*
- 2. The ethical concerns section could be expanded to provide a more comprehensive discussion of the potential challenges and implications of using ChatGPT in academic writing. The article could also include suggestions for addressing these concerns and ensuring that the use of ChatGPT aligns with ethical principles and standards.*
- 3. The conclusion section is missing from the submitted text. A well-rounded conclusion would summarize the main findings of the study, reiterate the potential benefits and limitations of using ChatGPT in academic writing, and suggest future research directions.*

Overall, the article has the potential to make a valuable contribution to the field of academic writing and AI applications. With some revisions and additions, it can provide useful insights into the use of ChatGPT as a tool for academic research and writing.

3.7. Organizing References

In this title, someone has asked ChatGPT to convert 4 references written in APA format to MLA format:

Anders, B. A. (2023). Is using ChatGPT cheating, plagiarism, both, neither, or forward thinking? *Patterns*, 4(3). doi:10.1016/j.patter.2023.100694

Bhatia, G., & Kulkarni, A. (2023). ChatGPT as Co-author: Are researchers impressed or distressed? *Asian Journal of Psychiatry*, 84. doi:10.1016/j.ajp.2023.103564

Cascella, M., Montomoli, J., Bellini, V., & Bignami, E. (2023). Evaluating the Feasibility of ChatGPT in Healthcare: An Analysis of Multiple Clinical and Research Scenarios. *Journal of Medical Systems*. doi:10.1007/s10916-023-01925-4

Choi, E. P., Lee, J. J., Ho, M.-H., Kwok, J. Y., & Lok, K. Y. (2023). Chatting or cheating? The impacts of ChatGPT and other artificial intelligence language models on nurse education (Table 7). *Nurse Education Today*, 125. doi:10.1016/j.nedt.2023.105796

In this task, it has been observed that ChatGPT has successfully converted a reference list written in APA6 format to MLA format. However, it should be noted that ChatGPT does not correct the author's first name when it is not clearly written in the text.

Table 7. Organizing References

-
1. Anders, B. A. "Is Using ChatGPT Cheating, Plagiarism, Both, Neither, or Forward Thinking?" *Patterns*, vol. 4, no. 3, 2023, doi:10.1016/j.patter.2023.100694.
  2. Bhatia, G., and Kulkarni, A. "ChatGPT as Co-author: Are Researchers Impressed or Distressed?" *Asian Journal of Psychiatry*, vol. 84, 2023, doi:10.1016/j.ajp.2023.103564.
  3. Cascella, M., et al. "Evaluating the Feasibility of ChatGPT in Healthcare: An Analysis of Multiple Clinical and Research Scenarios." *Journal of Medical Systems*, 2023, doi:10.1007/s10916-023-01925-4.
  4. Choi, E. P., et al. "Chatting or Cheating? The Impacts of ChatGPT and Other Artificial Intelligence Language Models on Nurse Education." *Nurse Education Today*, vol. 125, 2023, doi:10.1016/j.nedt.2023.105796.
-

3.8. Finding a Journal

The summary, title, and keywords of the paper have been provided, and a suitable academic journal is requested without any specific constraints (Table 8).

Table 8. Finding a Journal

Here are a few suggestions for academic journals where this article might be appropriate:

1. "Computers and Composition: An International Journal for Teachers of Writing"
  - **This journal focuses on the impact of computer technology on writing education. The influence of artificial intelligence models like ChatGPT on academic writing processes could be addressed in this journal.**
2. "Journal of Writing Research"
  - Centered on writing research, this journal publishes papers, particularly on how writing processes are affected by technology and artificial intelligence.
3. "AI & Society"
  - This journal concentrates on the interactions between artificial intelligence and society. The role of ChatGPT in academic writing processes could be explored in an article for this journal.
4. "Journal of Educational Computing Research"
  - Focused on the use of computers in education and the effects of AI-based writing tools, this journal could examine the potential of ChatGPT in education.
5. "AI in Education"
  - This journal explores artificial intelligence in educational contexts and may provide a platform to evaluate the use of ChatGPT in academic writing and editorial tasks.

Considering the scope and previous publications of each journal, you may consider submitting your article to one or more journals that align with your research.

When the responses are evaluated, it is observed that ChatGPT consistently provides a generally coherent answer regarding finding a suitable journal for the paper. The listed journals are presented as different indices. However, a search for a journal named "AI in Education" could not be conducted, but it was confirmed that the other four journals actually exist. In the second stage, the task was to list journals suitable for papers indexed in ULAKBİM TR (Table 9). The responses provided by ChatGPT to this task are as follows:

Table 9. Finding a ULAKBİM TR Indexed Journal

Sorry, but I can't access the current list of magazines in the Turkish index because I don't have access to up-to-date information in my database. However, below you can find some examples of magazines widely known in the field of science and technology in Turkey:

1. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*
2. *Türk Tıp Dergisi*
3. *Bilgisayar ve Bilgisayarlı Teknikler Dergisi*
4. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*
5. *Türk Edebiyatı Dergisi*

While these journals may generally focus on specific areas, some may also cover multidisciplinary topics. I recommend carefully reviewing the scope of each journal to select one that aligns with the content of your

---

---

article. You can find the current information about these journals on their official websites or through academic databases.

Upon evaluation, it was noted that the journal names covered various fields. However, only the "*Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*" and "*Türk Edebiyatı Dergisi*" websites could be accessed. It is suspected that the names of the other journals may have changed or never actually existed. Additionally, "*Türk Edebiyatı Dergisi*" is not a peer-reviewed or scientific publication.

3.9. Ethical Concerns

Although there may be advantages to using ChatGPT for producing scientific articles and other outputs, it's critical to take into account any potential ethical issues. To guarantee that the usage of ChatGPT complies with ethical standards and values, these issues must be resolved (Cascella et al., 2023). ChatGPT carries the danger of harmful effects if it is not utilized properly, but it also has the potential to improve companies, society, and individuals (Dwivedi et al., 2023). The use of ChatGPT has raised concerns about bias, plagiarism, a lack of originality, inaccurate content that could result in hallucinations, a lack of knowledge, incorrect citations, cybersecurity issues, and the potential to start infodemics in addition to ethical, copyright, transparency, and legal concerns (Sallam, 2023). In order to identify writings produced by artificial intelligence (AI), research has been started (Levin et al., 2023). During the publication process, authors can use English-editing services for assistance, but these services should not be considered as co-authors. However, using ChatGPT solely for language editing purposes is acceptable when preparing scientific articles. Furthermore, it can save time and provide more efficient language editing compared to traditional paid services (Kim, 2023).

In general, large language models will continue to expand the limits of what can be achieved in the field of natural language processing (Kasneçi et al., 2023). The ethical considerations associated with artificial intelligence (AI) must be thoroughly examined and deliberated upon in order to adequately prepare students and educators for the emerging reality brought on by these technologies. Engaging in comprehensive discourse regarding the implications of AI will be pivotal in ensuring its responsible implementation and fostering a positive contribution to education and other domains (Anders, 2023).

4. Discussion and Result

Generative artificial intelligence (AI) has become a major phenomenon around the world (Lim et al., 2023). Discussions regarding the use of ChatGPT are ongoing. Some of these discussions revolve around adapting to this new technology, while others focus on imposing limitations on its use.

Short and Short (2023) emphasized ChatGPT's extraordinary adaptability in their investigation by highlighting how it could change its responses. This feature, however, makes it difficult to confirm that the information produced by ChatGPT was indeed produced by ChatGPT because of the vast array of response combinations it can generate. But in the grand scheme of things, it seems narrow-minded to fully discount the utility of AI tools. However, as noted by Bhatia and Kulkarni (2023), it is premature to rely on them to the point where they earn co-authorship in academic works. It should be noted that ChatGPT has some issues with providing accurate answers (Göktaş, 2023).

The use of ChatGPT in academic studies has sparked new discussions and debates. However, this study mainly focuses on the beneficial aspects of ChatGPT. Firstly, ChatGPT was asked to write a two-paragraph article without expecting it to behave like a real author. The resulting article demonstrates a highly successful writing technique. However, the accuracy of the information presented and the reliability of the sources used are debatable. The fact that ChatGPT is designed to provide answers to any question has resulted in the derivation of information such as DOI numbers that may not actually be included in the sources. In addition, there may be discrepancies between the author and the sources used. While ChatGPT has limitations in terms of replacing human creativity and intellect in academic work, as its outputs lack originality and novelty (Iskender, 2023), it can still be useful for generating ideas and identifying data (Dowling and Lucey, 2023). ChatGPT has potential as a valuable instrument for generating high-quality research questions in specialized fields, mirroring human reasoning and argumentation patterns found in its training sources (Cox, 2023; Lahat et al., 2023).

As an AI language model, ChatGPT has a distinct advantage over humans in terms of its ability to quickly and deeply comprehend information and connect evidence to reach conclusions (Salvagno et al., 2023). In their study, Lahat et al. (2023) emphasized that artificial intelligence applications like ChatGPT can be helpful in identifying research topics. However, more effort is required to generate more original research questions. It seems that the research topics in our study have also been listed in highly generic titles. From this perspective, similar findings have been reached in this study as well.

ChatGPT has shown to be quite successful in terms of its editorial performance and proofreading capabilities. It has also excelled in generating article titles that are clear and purposeful. The titles are well-designed to serve the intended purpose. Furthermore, it was observed that ChatGPT generated summaries under appropriate headings, demonstrating structural accuracy. While its performance as a peer reviewer is insufficient to criticize the theoretical background, it can provide suggestions to enhance the study structurally. Regarding the organization of the references, ChatGPT has the potential to significantly reduce the workload.

While it is true that ChatGPT has limitations, as pointed out by Tong and Zhang (2023), it is important to remember that it is a relatively new technology, having been created only on November 30, 2022. As a result, it is still in its early stages of development and constantly learning and improving. Consequently, predicting the future of artificial intelligence technology remains a challenging task.

For instance, as stated by Kim (2023), compared to paid English-editing services, ChatGPT offers unique benefits such as the ability to produce more refined sentences than their unedited counterparts and to deliver revised paragraphs in mere seconds. Additionally, it is currently accessible to everyone free of charge. According to the results of the research, ChatGPT is seen as an extremely useful and time-saving application, especially in editorial tasks related to academic writing.

This study, like any other research, has certain limitations. It provides general recommendations for the potential use of ChatGPT in academic writing, which are limited to the researcher's evaluations. ChatGPT can provide more areas of use than stated in the study. However, in terms of scope, this study provides generic information. Each subject that ChatGPT can address should be subject to detailed tests and its positive and negative aspects should be evaluated.

References

- Anders B. A. (2023). Is using ChatGPT cheating, plagiarism, both, neither, or forward thinking? *Patterns*, 4(3), 100694. doi:10.1016/j.patter.2023.100694
- Bhatia G. and Kulkarni, A. (2023). ChatGPT as Co-author: Are researchers impressed or distressed? *Asian Journal of Psychiatry*, 84, 103564. doi:10.1016/j.ajp.2023.103564
- Bzerman, C. (2010). *The Informed Writer: Using Sources in the Disciplines*. WAC Clearinghouse.
- Cascella M., Montomoli J., Bellini, V., Bignami, E. (2023). Evaluating the Feasibility of ChatGPT in Healthcare: An Analysis of Multiple Clinical and Research Scenarios. *Journal of Medical Systems*. doi:10.1007/s10916-023-01925-4
- Choi, E. P., Lee J.J., Ho, M. H., Kwok, J. Y., Lok, K.Y. (2023). Chatting or cheating? The impacts of ChatGPT and other artificial intelligence language models on nurse education. *Nurse Education Today*, 125, 105796. doi:10.1016/j.nedt.2023.105796
- Cox, C., Tzoc, E. (2023). ChatGPT Implications for academic libraries. *College and Research Libraries News*, 84(3), 99-102. doi:10.5860/crln.84.3.99
- Cox, L. A. (2023). Causal reasoning about epidemiological associations in conversational AI. *Global Epidemiology*, 5, 100102. doi:10.1016/j.gloepi.2023.100102
- Dowling, M., Lucey, B. (2023). ChatGPT for (Finance) research: The Bananarama Conjecture. *Finance Research Letters*, 53, 103662. doi:10.1016/j.frl.2023.103662
- Dwivedi, Y. K., Kshetri, N., Hughes, L., Slade, E. L., Jeyaraj, A., Kar, A. K. et al (2023). So what if ChatGPT wrote it? Multidisciplinary perspectives on opportunities, challenges and implications of generative conversational AI for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 71, 102642. doi:10.1016/j.ijinfomgt.2023.102642
- Graff, G., Birkenstein, C. (2014). *"They Say/I Say": The Moves that Matter in Academic Writing*. W.W. Norton & Company.
- Göktaş, L. S. (2023). ChatGPT Uzaktan Eğitim Sınavlarında Başarılı Olabilir Mi? Turizm Alanında Doğruluk ve Doğrulama Üzerine Bir Araştırma (Can ChatGPT Succeed. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(2), 892–905. <https://doi.org/10.21325/jotags.2023.1224>

- Hyland, K. (2011). Academic discourse. K. & Hyland (Dü.) içinde, *Continuum Companion to Discourse Analysis*. (s. 171-184). London: Continuum.
- Iskender, A. (2023). Holy or Unholy? Interview with Open AI's ChatGPT. *European Journal of Tourism Research*, 34, 3169. doi:10.54055
- Kasneci, E., Sessler, K., Küchemann, S., Bannert, M., Dementieva, D., Fischer, F. et al (2023). ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. *Learning and Individual Differences*, 103, 102274. doi:10.1016/j.lindif.2023.102274
- Kim, S. G. (2023). Using ChatGPT for language editing in scientific articles. *Maxillofacial Plastic and Reconstructive Surgery*, 45(1), 1-4. doi:10.1186/s40902-023-00381-x
- Lahat, A., Shachar, E., Avidan, B., Shatz, Z., Glicksberg, B. S., Klang, E. (2023). Evaluating the use of large language model in identifying top research questions in gastroenterology. *Scientific Reports*, 13(1), 31412. doi:10.1038/s41598-023-31412-2
- Levin, G., Meyer, R., Kadoch, E., Brezinov, Y. (2023). Identifying ChatGPT-written OBGYN abstracts using a simple tool. *American Journal of Obstetrics and Gynecology MFM*, 5(4), 100936. doi:10.1016/j.ajogmf.2023.100936
- Lim, W. M., Gunasekara, A., Pallant, J. L., Pallant, J. I., Pechenkina, E. (2023). Generative AI and the future of education: Ragnarök or reformation? A paradoxical perspective from management educators. *The International Journal of Management Education*, 21(2), 100790. doi:10.1016/j.ijme.2023.100790
- Mauranen, A. (2012). *Exploring ELF: academic English shaped by non-native speakers*. Cambridge University Press.
- Pecorari, D. (2013). *Teaching to Avoid Plagiarism; How to Promote Good Source Use*. Open University Press.
- Rocco, T. S., Hatcher, T. G. (2011). *The Handbook of Scholarly Writing and Publishing*. Wiley.
- Rozencwajg, S., Kantor, E. (2023). Elevating scientific writing with ChatGPT: A guide for reviewers, editors ... and authors. *Anaesthesia Critical Care and Pain Medicine*, 42(5), 101209. doi:10.1016/j.accpm.2023.101209
- Sallam, M. (2023). *ChatGPT Utility in Healthcare Education, Research, and Practice: Systematic Review on the Promising Perspectives and Valid Concerns*. *Healthcare (Switzerland)*, 11(6), 887. doi:10.3390/healthcare11060887
- Salvagno, M., Taccone, F. S., Gerli, A. G. (2023). Can artificial intelligence help for scientific writing? *Critical Care*, 27(1), 4380. doi:10.1186/s13054-023-04380-2
- Short, C. E., Short, J. C. (2023). The artificially intelligent entrepreneur: ChatGPT, prompt engineering, and entrepreneurial rhetoric creation. *Journal of Business Venturing Insights*, e00388. doi:10.1016/j.jbvi.2023.e00388
- Skavronskaya, L., Hadinejad, A., Cotterell, D. (2023). Reversing the threat of artificial intelligence to opportunity: a discussion of ChatGPT in tourism education. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 23(2), 135-150. doi:10.1080/15313220.2023.2196658
- Swales, J. (2011). *Aspects of Article Introductions*. University of Michigan Press.
- Taecharungroj, V. (2023). "What Can ChatGPT Do?" Analyzing Early Reactions to the Innovative AI Chatbot on Twitter. *Big Data and Cognitive Computing*, 7(1), 35-47. doi:10.3390/bdcc7010035
- Thompson, G. (2001). *Aspects of Article Introductions*. University of Michigan Press. doi:10.3998/mpub.274152
- Tlili, A., Shehata, B., Adarkwah, M. A., Bozkurt, A., Hickey, D. T., Huang, R., Agyemang, B. (2023). What if the devil is my guardian angel: ChatGPT as a case study of using chatbots in education. *Smart Learning Environments*, 10(1), 237-253. doi:10.1186/s40561-023-00237-x
- Tong, Y., Zhang, L. (2023). Discovering the next decade's synthetic biology research trends with ChatGPT. *Synthetic and Systems Biotechnology*, 8(2), 220-223. doi:10.1016/j.synbio.2023.02.004
- Wang, J. (2023). ChatGPT: A test drive. *American Journal of Physics*, 91(4), 255-256. doi:10.1119/5.0145897

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

TURİST REHBERLERİ GÖZÜNDEN İZNIK TURİZMİNİN SWOT ANALİZİ

The SWOT Analysis of Tourism of İznik from Tourist Guides Perspective

Ayşen ACUN KÖKSALANLAR¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İznik Meslek Yüksekokulu, Bursa, aysenacun@uludag.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-9551-0702

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
01.10.2023
Kabul/Accepted:
13.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1369386

Anahtar Kelimeler

İznik, SWOT Analizi,
Turist Rehberi, İznik
Turizmi

ÖZ

Tarih öncesi dönemlerden beri önemli bir yerleşim yeri olan İznik tarih, kültür ve turizm kentidir. Dört medeniyete başkentlik yapmış olması, Hristiyanlık için önemli iki konsilin burada toplanmış olması, Selçuklu ve Osmanlı izlerini taşıması nedeni ile İznik turizm açısından değerlidir. Sahip olduğu bu mirası anlatacak ve tanıtacak olan kişiler ise turist rehberleridir. Bu nedenle bu çalışmada İznik turizminin SWOT analizi turist rehberlerinin gözünden değerlendirilmiştir. Turist rehberlerine İznik turizminin güçlü, zayıf yanları, fırsat ve tehditleri sorulmuştur. Ayrıca turist rehberlerine İznik'te hangi turizm türü geliştirilebilir ve İznik turizmi için çözüm önerileriniz nelerdir şeklinde iki soru daha yöneltilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak 68 turist rehberi ile 1-30 Haziran 2023 tarihleri arasında telefon görüşmesi yapılmıştır. Görüşmelerin sonuçları MAXQDA 2022 programında içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda İznik turizminin güçlü yanlarında birinci sırada "Tarihi" kodu, zayıf yanlarında ise birinci sırada "Fiziki Çevre Sıkıntısı" kodu gelmektedir. İznik turizminin fırsatlarında "İznik'te Tarihi Noktaların Birbirine Yakın Olması" birinci sırada gelirken, tehditlerinde ise "Kaçak Rehberler" ilk sırada yer almaktadır. Turist rehberleri İznik'te inanç turizminin geliştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca reklam çalışmalarına ağırlık verilmesi gerektiği, İznik'e daha fazla tur düzenlenmesi gerektiği de araştırmanın diğer sonuçlarındandır.

ABSTRACT

Iznik, an important settlement since prehistoric times, is a city of history, culture and tourism. Iznik was valuable for tourism because it is the capital of four civilizations, two important councils for Christianity were held here and it bears Seljuk and Ottoman traces. The people who present and narrate this heritage are the tourist guides. This study, therefore, evaluated the SWOT analysis of Iznik tourism from the tour guides' perspective. The tourist guides were interviewed about the strengths, weaknesses, opportunities and threats of Iznik tourism. In addition, the tourist guides were asked two additional questions: "What kind of tourism can be developed in Iznik?" and "What are your suggested solutions for tourism in Iznik?" As part of the study, telephone interviews were conducted with 68 tourist guides using the qualitative research method between June 1 and June 30, 2023. The results of the interviews were content analyzed in the MAXQDA 2022 program. As a result of the interviews, the code "History" ranked first among the strengths of Iznik tourism, and the code "Physical environmental problems" ranked first among the weaknesses. Among the opportunities of Iznik tourism, "proximity of historical points in Iznik" ranks first, while "illegal tour guides" ranks first among the threats. The tour guides stated that faith tourism should be developed in Iznik. In addition, another result of the survey is that more emphasis should be placed on promotional activities and more tours to Iznik should be organized.

Atf/Citation: Acun Köksalanlar, A. (2024). Turist Rehberleri Gözünden İznik Turizminin SWOT Analizi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 187-200.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ayşen ACUN KÖKSALANLAR, aysenacun@uludag.edu.tr

1. Giriş

Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemine ait eserleri, bir döneme damga vurmuş çinileri ve gölü ile İznik kenti turizm açısından önemlidir. Bitinya kralı II. Prusias için yaptırdığı düşüncülen anıt mezarı, 7. Ekümenik konsilin toplandığı Ayasofya'sı, günümüze gelebilen Osmanlı'nın ilk medresesi olan Süleyman Paşa Medresesi, kitabesi mevcut en eski Osmanlı eseri olan Hacı Özbek Cami'si, çini fırınları kazı alanı, firuze ve lacivert renkli minaresi ile Yeşil Cami'si, günümüzde müze olarak kullanılan ters t planlı Nilüfer Hatun İmaret, farklı dönemlerde inşa edilen surları, dört kapısı, 10 bin kişilik Roma Dönemi tiyatrosu, hamam yapıları, türbeleri, Arkeoloji müzesi ve Bazilikası ile İznik zengin bir kültürel mirasa sahiptir. İznik'in sahip olduğu bu mirası turistlere anlatacak, tanıttacak ve daha çok turisti çekecek olan kişiler turist rehberleridir. Bu nedenle bu çalışmada turist rehberlerinin İznik turizmi ile ilgili düşüncelerinin neler olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Turist rehberleri gözüyle İznik turizminin SWOT analizinin değerlendirilmesinin İznik turizminin gelişmesi için önemli olduğu düşünülmektedir.

1.1. İznik'in Tarihi ve İznik Turizmi ile ilgili Çalışmalar

Günümüze gelebilen en eski ismi Helikore (bağı bahçesi bol) olan İznik kenti Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir rol oynamıştır. Kent MÖ 316 yılında Büyük İskender'in komutanlarından Antigonos tarafından ele geçirilerek Antigonosun şehri anlamına gelen Antigoneia adını almıştır. Daha sonra İskender'in komutanlarından Antigonos ve Lysimakhos arasında İpsos savaşı gerçekleşmiş ve Antigonos yenilmiştir. Böylece MÖ 301 yılında kent Lysimakhos'un eline geçmiş ve karısının adına ithafen Nikaia olarak anılmaya başlamıştır. Daha sonra yapılan Kurupedion Savaşında Lysimakhos'un ölmesi ve ardından Seleukos'un öldürülmesi bu kentin Bitinya Krallığı'na bağlanmasında önemli etken olmuştur. Bu dönemde Nikaia önemli bir kent konumuna gelerek bir süre sonra krallığın merkezi olmuş, önemli mimari yapılar yapılmış, adına altın sikkeler basılmış ve tarihte Altın Şehir unvanı ile anılmıştır. Bitinya Krallığının hükümlerliği yaklaşık 200 yıl sürmüş ve daha sonrasında IV Nikomedes'in vasiyeti ile Roma'ya bağlanmıştır. Böylece kentte Roma Dönemi başlamış ve Romalı imparatorlardan Trajan ve Hadrianus gibi isimler kentte yapılar yaptırmıştır. MS 194 yılında kentin ismi Roma generalleri Niger ve Severus arasındaki savaşta geçmektedir. Nikaia savaşta Niger'in tarafını tuttuğu için Severus tarafından cezalandırılmıştır. MS 257-258 yıllarında Nikaia Gotlar tarafından yağmalanmıştır. Kentin surları oldukça zarar görmüş ve yeniden yapılmıştır. Helenistik dönem surları Pax Romana'nın sağladığı güvenlik nedeniyle önemsiz hale gelmiştir. Fakat bu saldırıdan sonra surların önemi anlaşılmış ve kent güçlü surlarla çevrilmiştir. MS 325 yılına gelindiğinde ise Nikaia tarihi günler yaşamıştır. İznik'te imparatorluk sarayında I. Constantinos'un ve Hıristiyanlık aleminin tüm piskoposlarının katıldığı bir konsil toplanmıştır. Bu konsilde İsa'nın Tanrı ile aynı özde olduğu görüşü benimsenmiş ve Paskalya bayramının kutlanacağı gün, piskoposların kutsanma törenleri ve kıdem sırası gibi bazı konularda kararlara varılmıştır. Nikaia'nın yaşadığı başka bir tarihi olay ise Valentinianus'un burada imparator ilan edilmesidir. MS 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye ayrılmış ve İznik Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) sınırları içinde kalmıştır. Bu dönemde de coğrafi konumu nedeniyle siyasi olayların merkezi haline gelmiştir. Özellikle Justinianus döneminde kentte önemli inşa faaliyetleri yürütülmüştür. 8. yüzyılda Arap saldırılarına maruz kalmış ve kent zarar görmüştür. 787 yılında kent tekrar tarihi günler yaşamış ve Nikaia'da Ayasofya'da İmparatoriçe ve çok sayıda din adamının katıldığı ikinci bir konsil toplanmıştır. Konsil sonucunda alınan karara göre ikona düşmanlığı ortadan kalkmış ve resim sevgisine dönüşmüştür. Kentin önemi nedeniyle tarih içinde çok fazla saldırıya uğramış, isyancıların ilk durağı olmuştur. Ayrıca çeşitli depremler yaşamış, yapılar yıkılmış ve tekrar inşa edilmiştir. 1075 yılına gelindiğinde Süleyman Şah siyasi taktiklerle kenti ele geçirmiş ve Selçuklu hâkimiyetini başlatmıştır. Böylece kent ilk Selçuklu başkenti olmuştur. Süleyman Şah'ın ölümünden sonra oğlu I. Kılıçarslan İznik'e gelerek yönetimi devralmıştır. Bu dönemde Haçlı seferleri ile uğraşmıştır. Kent bir dönem Haçlıların eline geçmiş daha sonra tekrar bir dönem Türklerin egemenliğine girmiştir. 1200'lü yıllarda Latinler İstanbul'u işgal etmiştir. Bunun üzerine imparator ve işgalden kaçanlar İznik'e gelmiştir. 1208 yılında I. Teodoros Laskaris İznik'te imparatorluğunu ilan etmiştir. Bu dönemde İznik'te çok sayıda önemli imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde kendi iç işleriyle uğraşan Bizans bölgede giderek güçlenen Osmanlı beyliğini fark etmemiştir. İznik kenti Osman Bey tarafından kuşatılmış ve 2 Mart 1331 yılında oğlu Orhan Gazi tarafından alınmıştır. Artık kentte Osmanlı hâkimiyeti başlamış ve kent erken dönem Osmanlı eserleri ile donatılmıştır. Bu dönemde

camiler, medreseler, imaretler yapılmıştır. Bu dönemde Davud-u Kayseri, Eşrefoğlu Rumi gibi birçok bilim adamı bir araya getirilmiştir. Ayrıca İznik kenti çini ve seramikleriyle dünyaca ün kazanmıştır. Salgın hastalıkların meydana gelmesi, imparatorluğun çökmesi İznik'in eski önemini kaybetmesine neden olmuştur. 1920 yılında Yunan işgali sırasında pek çok yapı yakılmış ve hasar görmüştür. 1935 yılında kenti Atatürk ziyaret etmiştir. 1950'li yıllardan sonra günümüzdeki İznik oluşmaya başlamış ve yeniden canlanmıştır. (Yalman, 1998; Eyice, 1988; Yalduz, 2003; Şahin, 2004; İnalçık, 2004; Chadwick, 2004; Ermiş, 2009; Altun, 2012; Darcan, 2013; Batır, 2014).

İznik'te kurulan bu medeniyetlerden günümüze pek çok eser gelmiştir. Bitinya Kralı II. Prusias anısına dikilen Berber Kaya Anıt Mezarı Helenistik döneme tarihlenen tek yapıdır (Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtım Broşürü, 2011; Çalışkan, 2019). Düz bir alanda tonozlu galeriler ile oturma sırası elde edilen iki örnekten biri olan Roma Tiyatrosu MS 2. yüzyılda İmparator Traianus döneminde Bitinya Valisi olan Plinius tarafından inşa edilmiştir (Kardoruk, 2022). Kaynaklarda Konsil Kilisesi ve Büyük Kilise olarak anılan Ayasofya, II. İznik Konsili'nin toplandığı yerdir. Günümüzde cami olarak kullanılan yapının ilk yapım tarihi tam olarak belirlenememiştir. İznik Gölü'nün 20 metre açığında hava fotoğraflama çalışmaları sırasında bulunan Bazilika Aziz Neophytos adına yapılmıştır. Amerika Arkeoloji Enstitüsü tarafından yayınlanan dergide 2014 yılının en önemli keşfi arasında gösterilmiştir. Kitabesi günümüze ulaşabilen en eski Osmanlı camisi olan Hacı Özbek Cami 1333 yılında inşa edilmiştir. Osmanlı dönemine ait diğer bir cami ise Yeşil Cami'dir. Adını minaresindeki çinilerden almıştır. Mimarı Hacı Musa olan cami Çandarlı Halil Hayreddin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Nilüfer Hatun İmareti I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun anısına yaptırılmıştır. Günümüzde Türk İslam Eserleri Müzesi olarak hizmet veren yapı ters T planı ile yapılmıştır. Osmanlı'nın günümüze gelebilen ilk medresesi olan Süleyman Paşa Medresesi ise Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman Paşa tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde çini ticaret merkezi olarak kullanılmaktadır. Bu yapılar dışında İznik'te çeşitli kilise kalıntıları, taş ocakları, Mahmut Çelebi Cami, Yakup Çelebi Cami, Şeyh Kutbettin Cami gibi önemli eserler de yer almaktadır. Ayrıca İznik'te çeşitli türbe, mezar, hamam yapıları da mevcuttur. İki dönemde yürütülen çini fırınları kazısı ile Milet işi, Şam işi gibi isimlerle adlandırılan çinilerin asıl üretim yerlerinin İznik olduğu anlaşılmıştır (Eyice, 1988; Yalman, 1998; Ünal, 1997; Ermiş, 2009; Şahin, 2004; Çalışkan, 2019; Yılmazyaşar, 2003; Usta, 2005; Bursa Turizm Portalı, 2024; İznik Belediyesi, 2024; Tanıtma Genel Müdürlüğü, 2024; İznik Kaymakamlığı, 2024).

İlgili literatür incelendiğinde İznik turizmi ile ilgili çeşitli çalışmalara rastlanmıştır. Ünal (1997), çalışmasında İznik'in turizm potansiyelini incelemiştir. Çalışmada İznik'in tarihi anlatılarak turizm kaynaklarından bahsedilmiştir. Ünal (1997), İznik'teki eserleri dönemlere göre ayırmış ve kente gelen turist sayılarını vermiştir. Usta (2005), inanç turizmi potansiyeli açısından İznik'in değerlendirildiği bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada yerel halkın, yabancı turistlerin ve A grubu seyahat acentalarının inanç turizmine olan ilgileri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada İznik'in yabancı turistler tarafından ziyaret edilme nedenleri merak, uzmanlık-araştırma, boş zaman ve dini yaptırım gücü olarak belirlenmiştir. Acentaların ise konaklama ve talep yetersizliği nedeniyle İznik'e tur düzenlemedikleri tespit edilmiştir. Ekinci (2014) tarafından yapılan çalışmada yavaş şehir felsefesi ve sürdürülebilir turizm gelişimi ve İznik incelenmiştir. Uysal (2018) İznik'te yaşayan kişilerin kültürel mirasın turizm amaçlı kullanılmasındaki görüşlerini tespit etmeye yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Uysal (2018) yaptığı çalışmada yerel halkın turizm ve kültürel mirasın turizm amaçlı kullanılmasında olumlu görüş belirttiğini belirlemiştir. Akpur ve Zengin (2019) yaptıkları çalışmada İznik gölü çevresindeki kamp karavan turizminin mevcut ve potansiyel durumunu incelemişlerdir. Çalışmada İznik Gölü çevresinde bulunan kamping tesis yöneticileri, Bursa İl Kültür Turizm Müdürlüğü yetkilisi ve Türkiye Kamp ve Karavan Derneği genel başkan yardımcısı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, daha önce yapılmış çalışmalar ve istatistikler doğrultusunda bir SWOT analizi gerçekleştirilmiştir. Bölgenin doğal güzellikleri, alternatif turizm çeşitliliği gibi maddeler güçlü yanlar arasında yer alırken, işletmeler ve kamu kurum ve kuruluşları arasındaki işbirliği eksikliği, tesislerin uluslararası standartta olmaması gibi özellikler zayıf yanlar arasında yer almıştır. Demirsoy (2019) yaptığı tez çalışmasında İznik ve yakın çevresinin turizm coğrafyasını incelemiştir. Solmaz ve Uyar Oğuz (2020)'un çalışmasında İznik ve Orhangazi'de yaşayan yerel halkın kırsal turizme bakış açıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada yerel halkın kırsal turizmin sosyal etkilerini nispeten olumsuz algılandığı sonucuna ulaşılmıştır. Soykök ve Taş (2021) İznik'teki kırsal turizm potansiyelini incelemişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda İznik kırsalındaki kırsal turizm potansiyellerinin çok çeşitli ve oldukça zengin olduğu belirlenmiştir. Adamış (2022) İznik'in spor turizmine yönelik mevcut ve

potansiyel durumunu tespit etmeye yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada İznik spor turizmine yönelik mevcut faaliyetler incelenmiş ve çeşitli öneriler sunulmuştur.

1.2. Turist Rehberliği

6326 sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu'na göre turist rehberliği hizmeti "*seyahat acentacılığı faaliyeti niteliğinde olmamak kaydıyla kişi veya grup hâlindeki yerli veya yabancı turistlerin gezi öncesinde seçmiş oldukları dil kullanılarak ülkenin kültür, turizm, tarih, çevre, doğa, sosyal veya benzeri değerleri ile varlıklarının kültür ve turizm politikaları doğrultusunda tanıtılarak gezdirilmesini veya seyahat acentaları tarafından düzenlenen turların gezi programının seyahat acentasının yazılı belgelerinde tanımladığı ve tüketiciye satıldığı şekilde yürütülüp acenta adına yönetilmesi*" şeklinde tanımlanmaktadır. Turist rehberi ise aynı kanun hükümleri uyarınca mesleğe kabul edilerek turist rehberliği hizmetini sunma hak ve yetkisine sahip olan gerçek kişiyi ifade etmektedir. Ayrıca aynı kanunda Çalışma kartı sahibi olup fiilen turist rehberliği hizmeti sunma hak ve yetkisine sahip rehberler eylemli turist rehberi; Ruhsatname sahibi olup çalışma kartı olmayan rehberler ise eylemsiz turist rehberi şeklinde tanımlanmıştır.

Turist rehberleri tur boyunca antik kent ve müzelerdeki eserlerin anlatımını yapan, anlatım yaparken görünenin ötesindeki anlam ve önemi anlatan, ön yargıları kıran kişilerdir. Ayrıca basit objelerin ne kadar değerli bir kültürel miras olduğunu turistlere aktaran kişilerdir (Yenipınar, 2019). Köroğlu (2013) turist rehberini "*turistlere seçtikleri dilde liderlik yapan, bulunduğu bölgenin kültürel ve doğal miraslarını onlara tercüme eden ve bulunduğu bölgenin uygun bir yönetimi tarafından kabul edilmiş donanımına sahip kişilerdir*" şeklinde tanımlarken Ulusoy Mutlu ve Avcıkurt (2023) ise turist rehberini "*turist rehberi olmak yalnızca öğrenen değil, öğreten; yalnızca anlayan değil, anlatan, turistlerin tur deneyimlerine tebessüm katabilen, turistlerin damağında tat bırakan gönüllü ülke elçileridir*" şeklinde tanımlamışlardır.

Turizm sektörünün en önemli paydaşı konumunda olan turist rehberleri, ülke tanıtımı, ülke imajı ve turistlerin memnuniyetleri üzerinde önemli rol oynamaktadır (Albuz, 2018; Düzgün, 2023). Turist rehberleri tanıttıkları bölgeyi temsil eden, bölgenin kültürünü ve mirasını aktaran, bölgenin detaylı tanıtılmasına yardımcı olan ve o bölgeye özgü ürünlerin satın alınmasını sağlayan kişilerdir. Bir bölgenin doğal ve tarihi güzelliklerini etkili ve verimli bir şekilde anlatan kişiler turist rehberleridir. Böylece tanıtımda, pazarlamada ve turizmin gelişiminde aktif rol oynamaktadırlar (Öter ve Sarıbaş, 2021). Turist rehberleri turizm elçisi rolü de üstlenmektedirler. Çünkü sürdürülebilir turizm çıkarlarını korumalarının yanı sıra turistlerle çok fazla vakit geçirmeleri nedeniyle yakın ilişki kurmaktadır (Türker ve Köksal, 2018). Ayrıca turist rehberleri kültür elçisi olarak o bölgeye gelenlere karşı yerli halkın kültürünü anlatır ve tanıtır (Şahin ve Özdemir, 2018).

Turist rehberlerinin böylesine önemli rollerinden dolayı onların bir bölgenin turizmi ile ilgili düşüncelerinin önemli olduğuna inanılmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde turist rehberlerinin turistik bir destinasyon hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi amacıyla çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Kaya, Küçükali ve Kızılırmak (2019) turist rehberlerinin Doğu Karadeniz Bölgesi yayla turizmi turları kapsamında elde ettikleri deneyimleri incelemişlerdir. Yılmaz ve Atila (2021) Hattuşa'nın sahip olduğu çekicilikleri; rehberlerin Hattuşa ziyaretlerinde yaşadıkları olumsuzluklar ve alt yapı sorunları; rehberlere göre Hattuşa'nın nasıl tanıtılabileceği ve Hattuşa ile ilgili önerilerinin belirlenmesi için 13 rehberle görüşme yapmışlardır. Akyurt Kurnaz (2020) Bolu turizm potansiyelinin turist rehberlerin gözüyle değerlendirilmesi konulu bir çalışma gerçekleştirmiştir. Ayrıca bir bölgenin turizm açısından SWOT analizini belirlemeye yönelik pek çok çalışmaya (Birdir, Karakan ve Çolak, 2015; Yeşiltaş, Çeken ve Öztürk, 2009; Özgen, 2010; Ongun, Gövdere ve Çiçek, 2016; Gök ve Tuna, 2013; Temiz, Sağlık, Sağlık, Kelkit ve Bayrak, 2019; Akpınar ve Koç, 2023; Öztekin, 2021; Acar ve Avcıkurt, 2023; Şarkaya İçelloğlu, 2014; Yazıcı, Aslan ve Ankaya, 2017) rastlanmıştır. Fakat turist rehberleri gözünden İznik turizminin SWOT analizini içeren herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Araştırmanın amacı İznik turizminin SWOT analizinin turist rehberleri gözünden değerlendirilmesidir. Çalışmayı gerçekleştirmek amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni nitel araştırmanın incelediği probleme ilişkin sorgulayıcı, yorumlayıcı ve problemin doğal ortamındaki biçimini anlama uğraşı içinde olmasıdır. Bu yöntem ile daha önceden bilinen veya fark edilmemiş problemlerin

algılanmasına, probleme ilişkin doğal olguların gerçekçi bir şekilde ele alınmasına yönelik öznel-yorumlayıcı bir süreç geçirilmektedir (Baltacı, 2019).

Araştırmanın evrenini turist rehberleri oluşturmaktadır. Örneklemini ise İznik'e yakınlığından dolayı Bursa Bölgesel Turist Rehberleri Odası'na ve İstanbul Turist Rehberleri Odası'na üye ve İznik'te turlara çıkan turist rehberleri oluşturmaktadır. Örnekleme yöntemi olarak ise ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. İletişim bilgilerinden ulaşılarak araştırmaya katılmak isteyen ve İznik'te daha önce turlara çıkan 68 turist rehberi ile telefon görüşmesi yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak, yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu soruları oluşturulduktan sonra turizm alanında uzman 2 kişiye görüş için gönderilmiştir. Uzman görüşü sonucunda görüşme formu nihai halini almıştır. Görüşmeler 1-30 Haziran 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde turist rehberlerinden elde edilen cevaplar MAXQDA 2022 analiz programına aktarılmış ve ulaşılan veriler içerik analizi ile incelenerek sıklık düzeylerine göre kodlar oluşturulmuştur. İçerik analizi, toplanan verilerin daha ayrıntılı incelenmesini ve bu verileri açıklayan kavram, kategori ve temalara ulaşılmasını gerektirir. İçerik analizinde, toplanan verilere odaklanılır; veri setinde sıklıkla tekrarlanan veya katılımcının yoğun vurgu yaptığı olay ve olgulardan kodlar çıkarılır. Kodlardan kategorilere ve kategorilerden de temalara gidilir. Kısaca birbirine benzediği ve birbiri ile ilişkisi olduğu tespit edilen veriler (kodlar) belirli kavramlar (kategoriler) ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek yorumlanır. İçerik analizinde katılımcıların görüşlerinin muhtevası sistematik bir şekilde ayrıştırılır (Baltacı, 2019). Bu analizde geçerlilik ve güvenilirlik kavramları iç ve dış geçerlilik iç ve dış güvenilirlik boyutlarında gerçekleştirilmelidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 289-309). Bu çerçevede, bu araştırmada elde edilen veriler benzerlik ilişkileri açısından incelenmiş ve kodlanarak belirli temalar içerisinde bir araya getirilmiştir. Araştırmanın iç geçerliliği bulguların yorum yapılmadan doğrudan alıntı yoluyla verilmesi ile dış geçerliliği ise araştırma ve analiz sürecinin detaylı bir şekilde açıklanması ile sağlanmıştır. İç güvenilirliğin sağlanması amacıyla veriler tarafsız olarak yorumlanmış ve araştırmacı tarafından ayrı ayrı kodlanarak karşılaştırılmış ve tutarlılık sağlanmıştır. Dış güvenilirliğin sağlanması için ise elde edilen kodlamalar, temalar iki uzman tarafından doğrulanmıştır.

Araştırma için yapılan görüşmelerin 23 Aralık 2022 tarihinde Bursa Uludağ Üniversitesi Araştırma ve Yayın Etik Kurulunca 2022/11 oturumunda 64 karar sayısı ile etik olarak uygunluğuna karar verilmiştir. Görüşmelerde turist rehberlerinin eğitim düzeyi, yaşı, ruhsatname tipi ve ruhsatname dili sorulduktan sonra aşağıdaki sorular sorulmuştur:

- İznik turizminin güçlü yönleri nelerdir? İznik turizminin olumlu yönleri nelerdir? Tur sırasında yaşadığınız kolaylıklar nelerdir?
- İznik turizminin zayıf yönleri nelerdir? İznik turizminin olumsuz yönleri nelerdir? Tur sırasında yaşadığınız zorluklar nelerdir?
- İznik turizminin fırsatları nelerdir?
- İznik turizminin tehditleri nelerdir?
- İznik'te hangi turizm türleri gerçekleştirilebilir?
- İznik turizminin gelişmesi için önerileriniz nelerdir?
- İznik turizminin gelişmesi için turist rehberleri neler yapabilir?

3. Bulgular

Turist rehberleri ile yapılan görüşmelerde katılımcılara ilk olarak demografik ve mesleki özelliklerine ilişkin sorular sorulmuştur. Elde edilen cevaplara göre 68 turist rehberinin 57'si erkek, 11'i kadındır. Eğitim düzeyleri incelendiğinde 10'u ön lisans, 36'sı lisans ve 22'si yüksek lisans mezunudur. 68 turist rehberinin hepsinin ruhsatnamesi ülkeseldir. Araştırmaya katılan turist rehberlerinin 41'inin ruhsatname dili İngilizce, 14'ünün dili Arapça, 3'ünün dili Endonezce, 2'sinin dili Rusça, 2'sinin dili Fransızca, 2'sinin dili Almanca, 1'inin dili Farsça, 1'inin dili Norveççe, 1'inin dili Çince ve 1'inin dili Boşnakça'dır. Turist rehberlerinin İznik turizminin güçlü yanları, zayıf yanları, tehdit ve fırsatlarına yönelik verdikleri cevaplar Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1. Turist Rehberleri Gözünden İznik Turizminin SWOT Analizi

Güçlü Yanlar	f.	Zayıf Yanlar	f.
Tarihi	79	Fiziki Çevre Sıkıntısı	102
• Tarihi yerleri (İznik müzesi, Ayasofya camii, medreseleri, konsil, surlar)	48	• Çevre düzeni ve Üst yapı (kötü görüntü umumi tuvalet, otopark, tabela eksikliği)	50
• Tarihi dokusu	31	• Turizm tesis sıkıntısı (restoran, cafe, otel eksikliği)	39
İnanç Turizmi	26	• Ulaşım	7
Sosyokültürel Turizm	25	• Altyapı	6
• Yöresel ürünler (el dokuma, çini, seramik, zeytinyağı)	21	Pazarlama Satış ve Dağıtım Sorunları	94
• Kültür turizmi (Osmanlı, birçok kültürün birleşimi)	4	• Reklam ve tanıtım eksikliği	74
Doğal Güzellikler	19	• Yeterli tur olmayışı	15
• Göl	39	• Hızlı geçiş rotasında kalması	5
Turistik Alan Çokluğu	10	Politik ve Yasal Sıkıntı	43
Yavaş Şehir	3	• Yönetimde planlama sıkıntıları	23
Yerli Turiste Hitap Etmesi	1	• Paydaşlar arası koordinasyon eksikliği	10
		• Denetim sıkıntısı	10
		Sosyokültürel Sıkıntı	21
		• Zihniyet sıkıntısı (Turizm bilinçsizliği)	8
		• Alternatif turizm sıkıntısı (kış turizminin etkin kılınamaması, sezonluk olması)	6
		• Hizmet kalitesi	3
		• Turist profili sıkıntısı	2
		Kalifiye işgücü sorunu	2
Fırsatlar	f.	Tehditler	f.
Kolay seyahat (turizm noktalarının yakın olması)	55	Kaçak Rehberler	27
İş Birliği Potansiyeli	11	Betonlaşma	5
Coğrafi Konum (İstanbul'a Bursa'ya yakınlık)	5	Bitmeyen Restorasyonlar	5
Gelişmekte Olan Bölge		Kaçak Kazılar	4
Dini Turizm Potansiyeli	4	Fahiş Fiyatlar	3
Tarihi Başkent	4	Sanayileşme	1
Altyapı Çalışmaları (Abdolvahap tepesi çalışmaları, kazılar)	2		
Yeni Turistik Rotalar	1		

Tablo 1'e göre İznik turizminin en güçlü yanı 79 ifade ile "Tarihi"dir. Alt başlıklarda "Tarihi dokusu" ve "Tarihi yerleri" öne çıkmaktadır. Bu kodla ilgili K6 "İznik tarihi açıdan oldukça zengin bir bölge. İznik müzesi, medreseleri, Ayasofya camisi ile tarihi yansıtmaktadır" şeklinde görüş bildirmiştir. Diğer bir katılımcı K37 "İznik Ayasofya camisi ve tarihi ile Hristiyanlara hitap eden bir yerdir" şeklinde ifade etmiştir. Güçlü

yanlarında turist rehberlerinin en sık tekrarladıkları diğer bir kod ise 26 ifade ile “İnanç Turizmi” olmuştur. Bu kodla ilgili K68 “Hristiyanların hacı olmak için geldiği önemli bir inanç turizm noktasıdır” şeklinde cevap vermiştir. Diğer bir katılımcı olan K19 ise “İznik tarihte konsillerin yapıldığı, Hristiyanlığın doğduğu bir yer. Dolayısıyla inanç turizm açısından güçlü bir merkez” şeklinde ifade etmiştir.

Yapılan analiz sonucunda 25 ifade ile “Sosyokültürel turizm” kodu üçüncü sırada gelmektedir. Bu kod içindeki alt başlıklar ise “Yöresel ürünler” ve “Kültür turizmi”dir. Katılımcılardan K52 “İznik turizminin güçlü yönü çinisi ve gölüdür. Turistler çinileri satın almak ve çini kazı alanlarını görmek için gelebiliyor” şeklinde İznik çinisinin turizm için önemini belirtmiştir. K67 ise “İznik turizminin en güçlü yanı çinisi ve tarihidir. İznik Osmanlı başkenti ve bir kültür merkezidir” şeklinde görüş bildirmiştir. K46 “İznik’in kültürel miras yeri oluşu, Osmanlı kültürünün izlerini taşıması güçlü yanındır” şeklinde cevap vermiştir.

Turist rehberleri tarafından İznik’in güçlü yanlarında “Doğal güzellikler” kodu 19 ifade, alt başlığı “Göl” ise 39 ifade ile tekrar edilmiştir. Bu kodla ilgili K49 “İznik’in güçlü yanı gün batımının en güzel şekilde izlendiği gölüdür” şeklinde görüş bildirmiştir. K36 tarafından “İznik doğası, doğal güzellikleri, gölü, tarihi, çinisi ve kazılardan çıkan lahitleri ile turizm için önemlidir” şeklinde ifade edilmiştir. İznik’in güçlü yanlarında yer alan beşinci kod ise “Turistik Alan Çokluğu”dur. Turist rehberleri bu kodla ilgili İznik’te cami, türbe, müze, göl, medrese, antik tiyatro gibi yapıların çok fazla olduğunu dile getirmiştir. Bu kodla ilgili K39 “İznik ulaşımı kolay ve gezilecek tarihi yerleri çok olan bir yerleşim” şeklinde görüş bildirirken K38 “Tarihi ziyaret edilecek yerlerin çok oluşu İznik için güçlü bir yön” demiştir. Güçlü yanlarda yer alan diğer bir kod “Yavaş şehir”dir. Üç turist rehberi (K65, K67, K62) İznik’in yavaş şehir olmasına dikkat çekmiştir. Bir turist rehberi ise (K7) İznik’in yerli turistlere hitap etmesinin güçlü yanı olduğunu belirtmiştir.

Turist rehberlerinin verdikleri cevaplara göre İznik turizminin zayıf yanlarında birinci kodu 102 ifade ile “Fiziki Çevre Sıkıntısı” oluşturmaktadır. Bu kodun alt başlıkları incelendiğinde 50 ifade ile “Çevre düzeni ve Üst yapı (kötü görüntü umumi tuvalet, otopark, tabela eksikliği)”, 39 ifade ile “Turizm tesis sıkıntısı (restoran, cafe, otel eksikliği)”, 7 ifade ile “Ulaşım” ve 6 ifade ile “Altyapı” sorunlarından oluştuğu görülmektedir. Turist rehberleri İznik turizminde en zayıf olarak çevre düzeni ve üst yapıyı görmektedir. Umumi tuvalet eksikliği, otopark eksikliği, tur otobüslerinin park edecek yer bulamaması, tur araçları otoparkları yerlerine özel araçların park etmesi, turistik yönlendirici tabela eksikliği gibi sorunlar turist rehberleri tarafından en çok dile getirilen zayıf yanlardır. Bu kodla ilgili K55 “İznik’te tur otobüslerinin otoparkları özel araçlar tarafından kullanılmaktadır. Bu tur sırasında yaşanan en büyük sıkıntılardan biridir” şeklinde görüş bildirmiştir. K42 ise “Tur otobüslerinin otopark problemi ve umumi tuvalet eksikliği zayıf bir yan” şeklinde İznik’te yaşanan tur otopark ve turistlerin kullanabileceği tuvaletlerin az olması sorununu dile getirmiştir. K10 “İznik’te tarihi yerleri gösteren kahverengi tabelalar oldukça az” şeklinde ifade ederken K68 “Turistik noktalar pislik içinde. Esnaf rehberler ile genel olarak rehberler ile çalışmaya sıcak bakmadığı için ve turizme açık olmadıkları için bu büyük bir sorun” şeklinde görüş bildirmiştir. İznik’te yeteri kadar restoran, kafe, otel, dinlenme tesisi olmadığı turist rehberleri tarafından belirtilen zayıf yanlardır. Bu alt başlıkla ilgili K12 “İznik’te yeterli otel ve mola dinlenme yerlerinin olmayışı İznik için zayıftır” şeklinde ifade etmiştir. K15 “Restoranların yetersizliği yemek sıkıntısı zorlukları büyük problem” şeklinde görüş bildirirken K68 “Yeme içme için farklı alternatifler İznik’te yok” demiştir. K15, K16, K60, K61 ve K62 İznik’te restoran eksikliğini, K48, K49 İznik’te konaklama yeri sıkıntısını dile getirmişlerdir. Bu kodun diğer bir alt başlığı Ulaşım ve Altyapıdır. K20 “İstanbul’dan İznik’e ulaşmak oldukça zor. Yollar sıkıntılı” şeklinde ulaşım sıkıntısına vurgu yaparken K56 “Alt yapı ve bölgenin geliştirilememesi” şeklinde alt yapı sorununu dile getirmiştir.

Tablo 1’e göre İznik turizminin zayıf yanlarında ikinci sırada yer alan kod “Pazarlama, Satış ve Dağıtım”dır. Bu kodun alt başlıkları ise “Reklam ve tanıtım eksikliği”, “Yeterli tur olmayışı” ve “Hızlı geçiş rotasında kalması”dır. İznik’in yeterince reklamının ve tanıtımının yapılmadığı 74 ifade ile tekrar edilmiştir. Bununla ilgili K4 “Tarihi mekanların Yedikule zindanları gibi yeterince reklamı yapılmamaktadır”, K11 “Reklam ve tanıtım çalışmaları oldukça eksiktir”, K27 “Özellikle sosyal medyada reklam ve tanıtım yapılmamaktadır” şeklinde görüş bildirmişlerdir. 15 ifade ile turist rehberleri İznik’e yeteri kadar tur düzenlenmediğini belirtmişlerdir. Bu konu ile ilgili K55 “Öncelikle İznik’te tanıtım eksikliği mevcut. Diğer bir sorun İznik’e yetersiz tur yapılması” derken K58 “Turların yeterince yapılmaması sorun” demiştir. K54 “İznik’te tanıtım çok eksik ve yeterince tur yapılmıyor” şeklinde ifade etmiştir. K61 “İznik hızlı geçiş rotasında yer aldığı için tur rotalarına çok az ekleniyor” şeklinde ifade ederken K63 “Turların hızlı geçiş rotasında bulunması İznik için sorun” şeklinde görüş bildirmiştir. K6 “Bursa’dan İznik’e rota oluşturulamamaktadır” demiştir.

Yapılan analiz sonucunda 43 ifade ile “Politik ve Yasal Sıkıntı” kodu üçüncü sırada gelmektedir. Bu kod içindeki alt başlıklar ise 23 ifade ile “Yönetimde planlama sıkıntıları”, 10 ifade ile “Paydaşlar arası koordinasyon eksikliği” ve 10 ifade ile “Denetim sıkıntısı”dır. Bununla ilgili K66 “Yerel yönetimin eksikliği ve yetersiz arkeolojik çalışmalar önemli bir sorun turizm açısından” şeklinde görüş bildirmiştir. K55 “Yönetim sıkıntıları nedeniyle potansiyel olmasına rağmen gelişmiyor” şeklinde ifade etmiştir. Paydaşlar arası koordinasyon eksikliğini K10 “Kültür turizm bakanlığı acentalarla iş birliği yapmıyor” şeklinde belirtmiştir. K32 “İzmit turizminde zayıf yan denetimlerin yetersiz olmasıdır” derken K37 “Belediyeler otoparklara denetim yapmıyor” şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca K39, K59, K33, K61 kaçak rehberlerin denetlenmediğini belirtmiştir. Tablo 1’e göre dördüncü sırada yer alan kod 21 ifade ile “Sosyokültürel Sıkıntı”dır. Bu kod altındaki başlıklar ise “Turist profili sıkıntısı”, “Kalifiye işgücü sorunu”, “Alternatif turizm sıkıntısı (kış turizminin etkin kılınmaması, sezonluk olması)”, “Zihniyet sıkıntısı (Turizm bilinçsizliği)” ve “Hizmet kalitesi”dir. 8 ifade ile zihniyet sıkıntısı (turizm bilinçsizliği) en çok tekrarlanan ifadedir. Bununla ilgili K68 “Tarihi eserlerin üzerlerine isimler yazılmakta. Halkta herhangi bir turizm bilinci gelişmemiş” şeklinde ifade etmiştir. K11 ise “Halk tarlalarına zarar verdiği için kazılara izin vermiyor. Turizm bilinci yok, eğitim yok” demiştir. İkinci sırada 6 ifade ile alternatif turizm sıkıntısı başlığı gelmektedir. Bununla ilgili K7 “Yeteri kadar kış organizasyonları düzenlenmiyor. Ayrıca yabancı turist odaklı çalışmalar yapılmıyor” demiştir. K63 “İzmit turizmi sezonluk. Sezonun uzatılması için çalışmalar yapılması gerek” şeklinde görüş bildirmiştir. K52 turist profil sıkıntısı ile ilgili “En düşük segmentteki turistler bölgeye geliyor. Yeteri kadar tur düzenlenmiyor” derken kalifiye işgücü sorunu ile ilgili K33 “Bazı tur kaptanlarının Türk turistlere olan tutumu olumsuz” demiştir.

Turist rehberlerinin verdikleri cevaplara göre İzmit turizminin fırsatlarında birinci kodu 55 ifade ile “Kolay seyahat (turizm noktalarının yakın olması)” oluşturmaktadır. İzmit turizminin fırsatlarında yer alan diğer kodlar 11 ifade ile “İş Birliği Potansiyeli”, 5 ifade ile “Coğrafi Konum (İstanbul’a Bursa’ya yakınlık)”, 4 ifade ile “Gelişmekte Olan Bölge”, “Dini Turizm Potansiyeli”, “Tarihi Başkent”, 2 ifade ile “Altyapı Çalışmaları (Abdülvahap tepesi çalışmaları, kazılar)” ve 1 ifade ile Yeni Turistik Rotalar oluşturmaktadır. Turist rehberleri İzmit’te turizm noktalarının birbirine yürüme mesafesinde olmasını fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Bununla ilgili K54 “İzmit kolaylıkla yürünebilir bir bölge” K28 “Küçük bir bölge olduğu için kolaylıkla dolaşılabilir” K68 “İzmit ızgara planlı bir şehir olduğu için ve bu özelliğini antik dönemden beri koruduğu için her noktasına yürüyerek gidilebilmesi” ve K6 “Rahat seyahat İzmit için bir fırsat” demişlerdir. İş birliği potansiyeli için yerel halkın hem turistlere hem de rehberlere yardımcı olduğu rehberler tarafından belirtilmiştir. İzmit turizminin fırsatları nelerdir denildiğinde K56 “Bölge halkının ve esnafın turistlere ve tur rehberlerine olan yardımları” şeklinde cevap vermiştir. Coğrafi konum başlığı ile ilgili K29 “İzmit Bursa’ya yakın bir yer. Bursa-İzmit turları için bir fırsat”, K65 “İzmit İstanbul ve Bursa’ya oldukça yakın bir bölge. Tur programlarına kolaylıkla eklenebilir” demişlerdir. K39 “İzmit gelişmekte olan bir bölge. Bu oldukça önemli bir fırsat turizm için” şeklinde ifade etmiştir. Bu koddaki diğer alt başlıklar K9 tarafından “İzmit son zamanlarda dini turizmi ile ön plana çıkan bir yer”, K34 tarafından “Osmanlı devleti başkenti bursa olması sebebiyle tarihi fırsatları”, K63 tarafından “Abdülvahap yolu çalışması turizm için fırsat”, K65 tarafından “İzmit birçok rotayla birleştirilebilme imkânı olan bir bölgedir” şeklinde ifade edilmiştir.

Tablo 1’e göre turist rehberlerinin İzmit turizminde en çok tehdit olarak gördüğü 27 ifade ile kaçak rehberlerdir. Diğer kodlar 5 ifade ile “Betonlaşma” ve “Bitmeyen Restorasyonlar”, 4 ifade ile “Kaçak Kazılar”, 3 ifade ile “Fahiş Fiyatlar” ve 1 ifade ile “Sanayileşme”dir. Kaçak rehberlerle ilgili K28, K30, K31, K38 “En önemli tehdit bölgeyi yanlış anlatan kaçak rehberlerdir” derken K41, K43, K44 “Kaçak Suriyeli rehberler İzmit turizmi için tehdit” şeklinde ifade etmişlerdir. K64 “Bilinçsiz kentleşme İzmit turizmi için tehdit. Ayrıca mezar hırsızları tarafından talan edilen eserler yok olma tehlikesi ile karşı karşıya” şeklinde görüş bildirmiştir. K67 “İzmit’te restorasyonlar çok uzun sürüyor. Doğru dürüst restorasyonlar yapılmıyor” demiştir. K26 Fahiş fiyatlar kodu ile ilgili “Esnafın yaptıkları çinileri izinli olarak pahalıya satmaları sebebiyle turistlerin şikâyetçi oluşu” demiştir. K46 “Sanayi artıkları nedeni ile ekolojik yapı bozulmaktadır” diyerek sanayileşmenin İzmit turizmine bir tehdit olabileceğini belirtmiştir.

Tablo 2’de turist rehberlerinin İzmit turizminin faydalarına yönelik cevapları verilmiştir.

Tablo 2. Turist Rehberleri Gözünden İznik Turizminin Faydaları

İznik Turizminin Faydaları	f.
Ekonomiye katkı sağlaması	47
Dünyaya Tanıtım	28
Bölgenin Kalkınmasına Katkısı	21
Turizme katkı sağlaması	7

Tablo 2'ye göre 47 ifade ile "Ekonomiye katkı sağlaması" cevabı birinci sırada gelmektedir. "İznik'in dünyaya tanıtımı" 28 ifade ile ikinci sırada "Bölgenin Kalkınmasına Katkısı" 21 ifade ile üçüncü sırada yer almaktadır. "Turizme katkı sağlaması" ise 7 ifade ile dördüncü sırada gelmektedir. İznik'te hangi turizm türleri geliştirilebilir sorusuna turist rehberlerinin verdikleri cevaplar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Turist Rehberlerine Göre İznik'te Geliştirilebilecek Turizm Türü

Kod Sistemi	f.
Alternatif Turizm	71
• İnanç Turizmi	31
• Doğa Turizmi	15
• Atv At Safari	5
• Eğlence	3
• Spor	2
• Su sporları	2
• Bisiklet	2
• Sanat	2
• Kırsal	1
• Bungalov	1
• Alışveriş	1
• Sağlık	1
• Zeytin Hasadı	1
• Gastronomi	1
• Eko Turizm	1
• Macera	1
• Teleferik	1
Tarih Kültür	15
Erişilebilir Turizm	12

Tablo 3'e göre 31 ifade ile inanç turizmi alternatif turizm kapsamında ilk sırada yer almaktadır. Doğa turizmi 15 ifade ile ikinci sırada gelmektedir. 15 ifade ile tarih kültür turizmi ikinci kod olarak belirlenmiştir. 12 ifade ile turist rehberleri erişilebilir turizm cevabını vermiştir.

Tablo 4'te İznik turizminin gelişmesine yönelik önerileriniz nelerdir sorusuna turist rehberlerinin verdikleri cevaplar yer almaktadır.

Tablo 4. Turist Rehberlerinin İznik Turizmine Yönelik Önerileri

Zayıf Yanlar	Çözüm Önerileri	f.
Pazarlama satış ve dağıtım sorunlarına yönelik sorunlar	Reklam ağırlıklı çalışmalar yapılabilir.	43
	• İznik Yılı ilan edilebilir.	1
	Bursa'dan, İstanbul'dan İznik'e günü birlik veya konaklamalı turlar düzenlenebilir.	30
	Kurs, atölye, workshop düzenlenebilir.	2
	Turistlerin ilgisini çekmesi amaçlı çini atölyeleri imalat yerleri açılabilir.	1
Rehberlere yönelik sorunlar	Turist rehberlerine yönelik uzmanlık kursları açılabilir.	3
Politik ve yasal sorunlar	Turizm vizyonu oluşturulabilir.	2
	Kamu kurumları mevzuat geliştirebilir.	1
Fiziki çevre sorunları	Alternatif oteller, restoranlar, otoparklar açılabilir.	5
	Doğa ve tarihi alanlar korunup geliştirilmeli.	2
		2

	Belediyeler kaldırımlar, kemerler yaparak albenisi ve turistik bir yer olduğunu gösterebilir.	1
	Belediyeler göl çevresini ıslah etmeli. Altyapı üstyapı çalışmaları ile bölge daha cazip hale getirilmeli.	1
Sosyo-kültürel sorunlar	Yöre halkı de turizme kazandırılıp, turizmi onlara sevdirmeli. Turizm bilinci oluşmalı.	2
	Alternatif turizm çeşitleri geliştirilmeli.	2
Tehditler	Çözüm Önerileri	F.
Kaçak rehberler	Cezalar uygulayıp denetimler yapabilir ruhsatsız rehberlere yönelik.	7
Restorasyon	Restorasyon konusunda daha özenli olunmalı.	2
Kentleşme	Kentleşme konusunda dikkatli olunarak gelişmeli.	1

Pazarlama satış ve dağıtım sorunlarına yönelik sorunlarda turist rehberleri tarafından en çok dile getirilen öneri reklam ve tanıtım çalışmaları olmuştur. 43 ifade ile “Reklam ağırlıklı çalışmaların yapılması gerektiği” belirtilmiştir. Diğer bir öneri ise 30 ifade ile “Bursa’dan İstanbul’dan günlük veya konaklamalı turların düzenlenmesi” gerektiğidir. İki ifade ile “Kurs, atölye, workshop düzenlenebilir” önerisi üçüncü sırada yer alırken “Turistlerin ilgisini çekmesi amaçlı çini atölyeleri imalat yerleri açılabilir” önerisi bir ifade ile son sırada yer almaktadır. Rehberlere yönelik sorunlarda üç ifade ile “Turist rehberlerine yönelik uzmanlık kursları açılabilir” önerisi gelmiştir. Politik ve yasal sorunlarda iki ifade ile “Turizm vizyonu oluşturulabilir” ve bir ifade ile “Kamu kurumları mevzuat geliştirebilir” önerisi dile getirilmiştir. Fiziki çevre sorunlarında 5 ifade ile “Alternatif oteller, restoranlar, otoparklar açılabilir” önerisi ilk sırada yer almaktadır. Ardından ikişer ifade ile “Doğa ve tarihi alanlar korunup geliştirilmeli” ve “Belediyeler kaldırımlar, kemerler yaparak albenisi ve turistik bir yer olduğunu gösterebilir” önerileri gelmektedir. “Belediyeler göl çevresini ıslah etmeli” ve “Altyapı üstyapı çalışmaları ile bölge daha cazip hale getirilmeli” önerileri 1 ifade ile son sırada gelmektedir. Sosyo-kültürel sorunlarda “Yöre halkı de turizme kazandırılıp, turizmi onlara sevdirmeli. Turizm bilinci oluşmalı” ve “Alternatif turizm çeşitleri geliştirilmeli” önerileri ikişer ifade ile turist rehberleri tarafından belirtilmiştir.

Tehditlere yönelik önerilerde kaçak rehberlere denetim yapıp cezalar uygulanması 7 ifade ile ilk sırada yer almaktadır. Restorasyon konusunda daha dikkatli olunması gerektiği iki ifade ile belirtilirken bir ifade ile kentleşme konusunda dikkatli olunmalı önerisi gelmiştir.

Tablo 5’te bir turist rehberi İznik turizminin gelişmesi için neler yapabilir sorusuna verilen cevaplar yer almaktadır.

Tablo 5. Turist Rehberlerinin İznik Turizmini Geliştirmek İçin Yapması Gerekenler

Kod Sistemi	f.
Doğru bilgilendirme, doğru tanıtım	64
Yönetimlerle iş birliği içinde olmalı	3
Kurslara katılma	2
Dil geliştirmek	1
Yöre halkına yardımcı	1
Tarihi alanlara zarar verilmemesi için uyarma	1

Tablo 5’e göre 64 ifade ile “Doğru bilgilendirme, doğru tanıtım” ilk sırada gelmektedir. Ardından 3 ifade ile “yönetimle iş birliği içinde olmalı”, 2 ifade ile “kurslara katılmalı” ve birer ifade ile “dil geliştirmeli”, “yöre halkına yardımcı olmalı” ve “tarihi alanlara zarar verilmemesi için uyarma” önerileri gelmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Turist rehberleri gözünden İznik turizminin SWOT analizinin oluşturulmasını amaçlayan bu çalışmada elde edilen veriler doğrultusunda, İznik turizminin güçlü yanlarında ilk sırada “Tarihi” gelmektedir. Bu kod içerisinde tarihi yerleri ve tarihi dokusu başlıkları vardır. Okçu (2016) İznik’in tarihinin sekiz bin yıl öncesine kadar gittiğini belirtmektedir. Bölgede yer alan höyüklerin tarih öncesine ait olduğu ifade edilmektedir. Tonguç

ve Durmaz Yılbirlik (2021) Bitinya, Roma, Bizans ve Osmanlı uygarlıklarından izler taşıyan İznik ile tarihe tanıklık edilebileceğini ifade etmişlerdir. Bu nedenle pek çok medeniyetin gelip yerleştiği İznik kenti mitolojik hikayeleri, camileri, surları, kapıları, türbeleri, hamamları ve Roma tiyatrosu ile tarihi alanda ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle turist rehberleri de İznik tarihinin turizm için güçlü bir yön olduğunu belirtmişlerdir. Güçlü yanlarda yer alan diğer bir kod “İnanç Turizmi”dir. 7. Konsilin yapıldığı yer olan Ayasofya’sı, erken Osmanlı dönemi eseri olan Yeşil Cami’si, 14. Yüzyıl yapısı olan Sarı Saltuk Türbesi, Yakup Çelebi Cami ve Türbesi, Eşrefi Rumi Cami ve Türbesi (Elbas ve Dönmez, 2018) ile İznik önemli bir inanç turizm merkezidir. Ayrıca İznik’in kutsal şehir olduğunun Hıristiyanlarca kabul edildiği ve Hıristiyan dünyasında özel bir yere sahip olduğu bilinmektedir (Usta, 2005). Güçlü yanlarda üçüncü olarak “Sosyo-kültürel Turizm” kodu gelmektedir. Alt başlıklarında Yöresel ürünler (el dokuma, çini, seramik, zeytinyağı), Kültür turizmi (Osmanlı, birçok kültürün birleşimi) ifadeleri yer almaktadır. İznik pek çok medeniyetin başkenti olduğu gibi çininin de başkentidir. Özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda altın çağını yaşayan İznik çinisi seramik literatürüne, “Üretilmesi İmkânsız Seramik” olarak girmiştir (Bursa Valiliği, 2023). Dördüncü sırada “Doğal Güzellikler” kodu gelmektedir. Alt başlığında ise Göl ifadesi yer almaktadır. 1990 yılında sit alanı ilan edilen İznik gölü Türkiye’nin beşinci büyük gölüdür (İznik Belediyesi, 2023). “Turistik Alanların Çok Olması”, “Yavaş Şehir Olması” ve “Yerli Turiste Hitap Etmesi” güçlü yanlarda yer alan diğer kodlardır. İznik’te Bazilika, tiyatro, göl, cami, türbe, kapı, hamam yapılarının çok olmasından dolayı turist rehberleri turistik yerlerin çok olmasını İznik turizminde güçlü bir yön olarak görmüşlerdir. Ayrıca İznik kenti 27 Kasım 2021 tarihinde (İznik Belediyesi, 2023a) yavaş şehir olarak ilan edilmiştir. Bu nedenle turist rehberleri İznik’in yavaş şehir olmasının güçlü bir yan olduğunu ifade etmişlerdir.

Zayıf yanlarda “Fiziki Çevre Sıkıntısı” kodu ilk sırada yer almaktadır. Turist rehberleri İznik’teki çevre düzeninin ve üstyapının sorunlu olduğunu ifade etmişlerdir. Umumi tuvalet ve tabela eksikliğinin, otopark probleminin turlarda sorun olduğunu belirtmişlerdir. Tur esasında tur aracının park edecek yer bulamaması, tur otoparklarının özel araçlar tarafından işgal edilmesi turist rehberleri için önemli bir sorundur. Bu sorunları da zayıf yanlar olarak ifade etmişlerdir. Ayrıca otel, kafe, restoran, dinlenme tesisi eksikliği de turist rehberleri için önemli bir eksikliklerdir. Konaklama alanlarının az olduğu, yemek alternatifinin olmadığı, kafelerin geç saatlerde açıldığı, restoran çeşitliliğinin olmadığı turist rehberleri tarafından belirtilmiştir. İznik’e giden yolların tek şerit olması ulaşım zorlukları olarak dile getirilmiştir. Ayrıca altyapı eksiklikleri de turist rehberleri tarafından zayıf yön olarak tespit edilmiştir. Zayıf yanlarda yer alan ikinci kod “Pazarlama Satış ve Dağıtım”dır. Turist rehberleri İznik’te ciddi anlamda reklam ve tanıtım eksikliği olduğunu, sosyal medyada duyurulmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca turist rehberleri İznik’e yeteri kadar tur yapılmadığını da düşünmektedirler. Bursa’dan, İstanbul’dan kente daha fazla turlar düzenlenmesi gerektiği turist rehberleri tarafından belirtilmiştir. Rehberler İznik’in hızlı geçiş rotasında olduğunu bu nedenle de çok fazla kente zaman geçirilmediğini düşünmektedirler. Üçüncü kod “Politik ve Yasal Sıkıntı” kodudur. Turist rehberleri yönetimin iyi planlama yapmadığını, paydaşlar arasında bilgi ve koordinasyon eksikliklerinin olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca yeterince denetim yapılmadığı da turist rehberleri tarafından önemli bir eksiklik olarak düşünülmektedir. Zayıf yanlarda “Sosyo-kültürel Sıkıntı” kodu dördüncü sırada yer almaktadır. Turist rehberleri İznik’teki halkın turizm konusunda bilinçli olmadığını düşünmektedirler. Ayrıca turizmin bu bölgede sadece yaz aylarında olduğunu, alternatif turizm çeşitlerine yönelmesi gerektiğini de belirtmişlerdir. Hizmet sunmada yaşanan sorunlar, nitelikli olmayan kişilerin çalışması ve düşük segmentteki turistlerin bölgeye gelmesi dile getirilen diğer zayıf yönlerdir.

İznik turizminin fırsatlarında ilk sırada “Kolay Seyahat” gelmektedir. Turist rehberleri İznik’te gezilecek yerlerin birbirine yürüme mesafesinde olmasını fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca Bursa ve İstanbul’a yakın olması önemli bir coğrafi konum fırsatı olarak görülmektedir. İnanç turizm potansiyeli, tarihi başkent olması, yeni yapılan alt yapı çalışmaları ve turistik yeni rotalar oluşturulması fırsat olarak değerlendirilen diğer kodlardır.

Tehditlerde ise ilk sırada “Kaçak Rehberler” gelmektedir. Turist rehberleri haksız kazanç elde eden kaçak rehberleri önemli bir tehdit olarak görmektedirler. Turizme, doğaya uygun olmayan yapıların yapılması, giderek betonlaşma ve restorasyonların uzun sürmesi de rehberler tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Ayrıca yapılan kaçak kazıların turizme ve tarihe zarar verdiği de ifade edilmiştir. Çini fiyatlarının fazla olması ve sanayileşme kodları da tehditlerde yer alan diğer ifadelerdir.

Turist rehberleri İznik'te turizmin var olmasının ekonomiye katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Ayrıca dünyaya tanıtımın yapıldığı ve bölge esnafının da kazanç elde ettiğini düşünmektedirler. Gelir yaratıcı etkisi, istihdam yaratıcı etkisi, bölgeler arası ekonomik dengesizliğin ortadan kaldırılması turizmin olumlu etkileri arasında yer almaktadır (Kozak, Akoğlan Kozak ve Kozak, 2017). Ayrıca turizm bölgeye önemli ekonomik katkının yanı sıra geleneksel hizmetleri, yöredeki esnafı ve el işçiliği gibi faaliyetleri de teşvik etmektedir (Avcıkurt, 2020). Turist rehberleri İznik'te çok sayıda alternatif turizmin geliştirilebileceğini ve böylece turizmin 12 aya yayılabileceğini belirtmişlerdir. Alternatif turizm çeşitlerinden inanç ve doğa turizmi rehberler tarafından en çok tekrarlanan turizm çeşitleri olmuştur.

Rehberler tarafından en çok dile getirilen öneri reklam ve tanıtım çalışmalarının yapılmasıdır. İznik'e gereken değerin verilmediği, pek çok kimsenin burayı tanımadığı, reklam çalışmalarının yapılmadığı rehberler tarafından belirtilmiştir. İznik'in sosyal medyada da yeterince tanıtılmadığı rehberlerin ortak görüşüdür. Ayrıca turist rehberleri İznik'e yeteri kadar tur yapılmadığını da ifade etmişlerdir. Bursa'dan günü birlik ve diğer yerlerden konaklamalı turların yapılması gerektiğini, İznik'in tur rotalarına eklenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Turist rehberleri kaçak rehberler konusunda da denetimlerin artırılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

İznik'te turizmin geliştirilmesi için öneri ve önlemler aşağıda verilmiştir:

Reklam ve tanıtım çalışmalarının yoğun bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Çeşitli atölyeler, workshoplar düzenlenerek tanıtım çalışmaları yapılmalıdır.

İznik tur rotalarına eklenmeli ve bölgeye daha fazla turist gelmelidir. Turlar turist rehberlerinin görüşleri de alınarak günü birlik veya konaklamalı şeklinde düzenlenebilir.

Daha fazla turisti ağırlayabilecek tesisler yapılmalıdır. Konaklama, restoran-kafe gibi alanlar fazlaştırılmalıdır. Bunlar yapılırken taşıma kapasitesi ve bölgenin doğal ve tarihi güzellikleri dikkate alınmalıdır.

Alt yapı ve üst yapı çalışmalarına önem verilmelidir. Restorasyon konusunda daha dikkatli çalışmalar yapılmalıdır. Bölgedeki pek çok tarihi yapı harap haldedir. Bu yapılar düzenlenerek turizme kazandırılmalıdır. Denetimler yapılarak kaçak rehberliğin önüne geçilmelidir. Belediyeler, Bakanlık, özel işletmeler ve kamu kurum ve kuruluşlar işbirliği içinde İznik için çalışmalar yapılmalıdır.

Bu çalışmanın sınırlılığı Bursa ve İstanbul Turist Rehberler Odası'na bağlı turist rehberleri ile yapılmış olmasıdır. Daha sonra yapılacak çalışmalar bütün turist rehberleri odaları ile yapılabilir.

Kaynakça

- Acar, A. B. ve Avcıkurt, C. (2023). SWOT Analysis on the Faith Tourism Potential of Diyarbakir. *Anatolian Landscape and Faith Tourism: Ancient Times to Present Conference Proceedings: Volume 1*.
- Adamış, E. (2022). İznik (Nicaea) İçin Yeni Bir Alternatif Turizm Potansiyeli: Spor Turizmi. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(2), 157-167.
- Akpınar, G. ve Koç, H. (2023). Kapadokya Turizminin SWOT Analizi ile İncelenmesi ve Bölgede Turizmi Geliştirmek İçin Öneriler. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 316-334.
- Akpur, A. ve Zengin, B. (2019). İznik Gölü ile Çevresinin Kamp ve Karavan Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 8(2),4-20.
- Akyurt Kurnaz, H. (2020). Bolu Turizm Potansiyelinin Turist Rehberleri Açısından Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8 (1), 523-537.
- Albuz, N. (2018). Profesyonel Turist Rehberlerinin Turizm Sektörü İçindeki Yeri ve Önemi. Albuz, N., Çakmak, T. F., Eren, A., Tekin, Ö., Güven Yeşildağ, N. (Ed.). *Turist Rehberliğine Giriş* içinde (17- 48. ss). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Altun, N., N. (2012). Kuruluşundan günümüze İznik'in yerleşim özellikleri. *Coğrafya Dergisi*, (6), 345-366.
- Avcıkurt, C. (2020). *Turizm Sosyolojisi Genel ve Yapısal Yaklaşım*. Yenilenmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Batır, İ. B. (2014). *Selçuklu Başkenti İznik*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Birdir, K., Karakan, H. İ. ve Çolak, O. (2015). Gaziantep İlinin Turizm Açısından SWOT Analizi ve Turizmin Geliştirmesine Yönelik Öneriler. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 13(1), 77-92.

- Bursa Turizm Portalı. (2024, Ocak 6). *İznik Gölü ve Su Altı Bazilikası*. <https://www.bursa.com.tr/tr/mekan/iznik-golu-ve-sualti-bazilikasi-37/>.
- Bursa Valiliği. (2023, Eylül 26). İznik Çinisi. Erişim adresi <http://www.bursa.gov.tr/iznik-cinisi>.
- Chadwick, H. (2004). Nikaia/İznik Konsili 325. Işıl Akbaygil, Hâilil İncancık, Oktay Aslanapa. (Ed.). *Tarih Boyunca İznik* içinde (89-104.ss). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çalışkan, G. (2019). *Doğu Roma Döneminde İznik. (X-XIII. Yüzyıllar)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Darcan, H. (2013). Athanasius ve İznik Konsili. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV: 28, 170-191.
- Demirsoy, D. (2019). *İznik ve Yakın Çevresinin Turizm Coğrafyası*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Düzgün, E. (2023). Turist Rehberliği Mesleğine Genel Bakış. Düzgün, E. (Ed). *Örnek Olaylarla Turist Rehberliği* içinde (16-38.ss). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ekinci, M. B. (2014). The Cittaslow philosophy in the context of sustainable tourism development; the case of Turkey. *Tourism Management*, 41, 178-189.
- Elbas, A. ve Dönmez, A. (2018). *Bursa Rehberi*. Bursa Valiliği.
- Ermış, Ü. M. (2009). *İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eyice, S. (1988). İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları*, 1, İstanbul.
- Gök, A. ve Tuna, H. (2013). Turizm Pazarlaması Açısından Malatya İlinin Potansiyelinin Belirlenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15 (24), 01-11.
- İnalcık, H. (2004). İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi. Işıl Akbaygil, Hâilil İncancık, Oktay Aslanapa. (Ed.). *Tarih Boyunca İznik* içinde (59-85.ss). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İznik Belediyesi. (2023, Eylül 26). İznik Gölü. Erişim adresi <https://www.iznik.bel.tr/sayfa/iznik-golu.html>.
- İznik Belediyesi. (2023a, Eylül 26). Yavaş Şehir. Erişim adresi <https://www.iznik.bel.tr/proje/cittaslow-iznik.html#:~:text=%C4%B0znic'in%20Cittaslow%20unvan%C4%B1na%20sahip,ve%20temiz%20C5%9Fekilde%20aktarmay%C4%B1%20i%C3%A7erir>.
- İznik Belediyesi. (2024, Ocak 6). *Kültürel Varlıklar*. <https://www.iznik.bel.tr/sayfa/kulturel-varliklar.html>.
- İznik Kaymakamlığı. (2024, Ocak 6). *İlçemiz*. <http://www.iznik.gov.tr/ilcemiz>.
- Kardoruk, N. (2022). Yeni Bulgularla Birlikte İznik (Nicaea) Roma Tiyatrosu Kullanım İşlevleri ve Mimarisi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (24), 31-62.
- Kaya F., Küçükali S. ve Kızılırmak İ. (2019). Turist rehberlerinin yaşadıkları deneyimlere göre doğu Karadeniz bölgesi yayla turizminin değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(EkSayı), 307-316.
- Kozak, N., Akoğlan Kozak, M. ve Kozak, M. (2017). *Genel Turizm İlkeler- Kavramlar*. Yenilenmiş 19. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Koroğlu, Ö. (2013). Turist Rehberlerinin İş Yaşamındaki Rollerini Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 91-112.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü İznik Broşürü. (2011). Başak Matbaacılık ve Tanıtım Hiz. Ltd. Şti., Ankara. <https://tanitma.ktb.gov.tr/Eklenti/2042,izniktrpdf.pdf?0>.
- Okçu, R. (2016). İznik'in Antik Tarihçesi. *Milattan Önce Milattan Sonra İznik Nikea Gezi Rehberi*. İznik Belediyesi.
- Ongun, U., Gövdere, B. ve Çiçek, U. (2016). Yeşilova'nın Kırsal Turizm Potansiyelinin Swot Analizi ile Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(16), 75-88.
- Öter, Z. ve Sarıbaş, Ö. (2021). Turist Rehberlerinin Görevleri ve Rollerini. Eser, S., Şahin S., Çakıcı, C. (Ed.). *Turist Rehberliği* içinde (101-116. ss). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğal turizm potansiyelinin belirlenmesi ve planlamaya yönelik öneriler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 1407-1438.
- Öztekin, E. (2021). Zonguldak İlinin Ekoturizm Potansiyeli ve Swot Analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(45), 171-182.
- Solmaz, S. A. ve Uyar Oğuz, H. (2020). Kırsal Alanlarda Yaşayan Yerel Halkın Kırsal Turizmde Bakışının Belirlenmesi: İznik ve Orhangazi Kırsal Yerleşimlerine Yönelik Ampirik Bir Araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 294-313.
- Soykök, B. Ve Taş, M. (2021). İznik Kırsalındaki Kırsal Turizm Potansiyellerinin İncelenmesi. Mimarlık ve Kent Araştırmaları Konferansı Bildiriler Kitabı. (Özgür Öztürk. Ed). Dakam Yayınları.
- Şahin, S. (2004). Hellenistik ve Roma Çağlarında İznik. Işıl Akbaygil, Hâilil İncancık, Oktay Aslanapa. (Ed.). *Tarih Boyunca İznik* içinde (3-23.ss), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Şahin, S. ve Özdemir, Ö. (2018). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Tanıtılmasında Turist Rehberlerinin Önemi. Hacıoğlu, N, Avcıkurt, C., Kılıç, A.,Ulusoy Yıldırım, H. (Ed). *Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar* içinde (278-294. ss). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Şarkaya İçelloğlu, C. (2014). Kent Turizmi ve Marka Kentler: Turizm Potansiyeli Açısından İstanbul'un Swot Analizi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1,37-55.
- Tanıtma Genel Müdürlüğü. (2024, Ocak 6). *Gezilecek Yerler*. <https://tanitma.ktb.gov.tr/TR-22799/gezilecekyerler.html>.
- Temiz, M., Sağlık, A., Sağlık, E., Kelkit, A. ve Bayrak, M. İ. (2019). Kent Turizminin Marka Kent Oluşumundaki Etkisi: Çanakkale Kent Turizminin Swot Analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kış Ek-1 Özel Sayı, 257-273.
- Tonguç, S. E. ve Durmaz Yılbirlik, F. (2021). *Bursa Hakkında Her Şey*. İstanbul: Alfa.
- Türker, A.ve Köksal, G. (2018). Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurlarının Turistlere Aktarılmasının Turist Rehberleri Açısından Değerlendirilmesi. Hacıoğlu, N, Avcıkurt, C., Kılıç, A.,Ulusoy Yıldırım, H. (Ed). *Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar* içinde (264-277. ss). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ulusoy Mutlu, H. ve Avcıkurt C. (2023). Turist Rehberi Olmak. Köroğlu, Ö, Güzel, Ö. (Ed). *Kavramdan Uygulamaya Turist Rehberliği Mesleği* içinde (75-113. ss). Genişletilmiş İkinci Basım. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Usta, K. M. (2005). *İnanç Turizmi Açısından İznik'in Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Uysal, K. (2018). *Kültürel Mirasın Turizm Amaçlı Kullanılmasında Yerel Halkın Algı ve Tutumlarının Belirlenmesi: İznik Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Ünal, Ç. (1997). İznik İlçesinin Turizm Potansiyeli. *Türk Coğrafya Dergisi*, 32,197-219.
- Yalduz, A. (2003). Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 257-296.
- Yalman, B. (1998). *Nikaia, İznik*. Bursa Rotary Kulübü Kültür Yayını, Üniform Matbaacılık.
- Yazıcı, K., Aslan, G. B. ve Ankaya, F. (2017). Potential of Rural Tourism and Ecotourism and SWOT Analysis: Case of Başkale (Van, Turkey) and Its Surroundings. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Özel Sayı 3*, 132-145.
- Yenipınar, U. (2019). Turist Rehberliği Mesleği. Köroğlu, Ö, Güzel, Ö. (Ed.). *Kavramdan Uygulamaya Turist Rehberliği Mesleği* içinde (1-26.ss). Nobel: Ankara Yayıncılık.
- Yeşiltaş, M., Çeken H. ve Öztürk, İ. (2009). Karadeniz bölgesindeki turizm olanaklarının swot analizi değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), 250-269.
- Yıldırım A. ve Şimşek H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, A. İ. ve Atila, N. (2021). Profesyonel turist rehberlerinin gözüyle "Hattuşa". *Turkish Studies Social*, 16(3), 1375-1404.
- Yılmazyaşar, H. (2003). *Orhan Gazi Döneminde İznik Kenti ve Mimarisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans). Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 6326 Sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu. (2023, Temmuz, 8). Erişim adresi <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6326.pdf>.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Bursa Uludağ Üniversitesi Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun tarih 23.12.2022 sayı 2022/11 ve karar 64 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**11 EYLÜL'DEN BUGÜNE, AVRUPA'DA İSLAM KARŞITI HAREKETLER
ÜZERİNE BİR ANALİZ: İSVEÇ ÖRNEĞİ**

An Analysis on Anti-Islamic Movements in Europe From 11 September to Present: The Case of Sweden

Erden KİŞİ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Van, erdenkisi@yyu.edu.tr, orcid/0000-0002-3124-680X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
03.10.2023
Kabul/Accepted:
13.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1370459

Anahtar Kelimeler

11 Eylül, İslam karşıtlığı,
İslamofobi, İsveç'te
İslamofobi

Keywords

September 11,
Islamophobia, anti-Islam,
Islamophobia in Sweden

ÖZ

Tarihin her döneminde tüm dünya toplumlarında farklı etnik ve dini gruplara karşı bir ön yargının olduğu görülmüştür. Kimi dönemlerde ise bu önyargılar, insanlık tarihi adına büyük acıların yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle Fransız İhtilali sonrasında, Avrupa'da yükselmeye başlayan milliyetçilik akımı ile beraber Avrupa halklarının diğer dünya haklarına karşı sahip olduğu ön yargıların, kısa süre içerisinde ırkçılığa dönüştüğü gözlenmiştir. Daha sonrasında ise Batılı toplumların en katı ön yargıları ise İslam toplumlarına karşı beslediği görülmüştür. Bu durumun oluşmasında pek tabii ki toplumların sahip olduğu tarihi mirasın, büyük bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle Batılı toplumların Haçlı zihniyeti ile hareket ettiği dönemlerde İslam, tam anlamı ile Batı'nın bir "öteki"si olmuştur. Nihayetinde bu çalışmada; 11 Eylül olaylarından bugüne, Avrupa'da yükselişe geçen İslam karşıtlığının geldiği yer ve gelişeceği yön üzerine bir analiz yapılmıştır. Özellikle son dönemlerde İsveç'te yaşanan olayların, siyasal ve teolojik boyutları anlaşılmasına çalışılmıştır. Akabinde yaşanan gelişmeler neticesinde, Avrupa'da yükselen İslam karşıtlığının İslam toplumlarında oluşturduğu etkiler analiz edilmiştir. En nihayetinde ise sorunun aşılabilmesi için gerekli olan siyasal, sosyolojik ve teolojik adımlardan bahsedilmiştir. Çalışma sürecinde literatür taraması yapılarak, bilimsel bir metot izlenmiştir.

ABSTRACT

In every period of history, it has been observed that there is prejudice against different ethnic and religious groups in all world societies. In some periods, these prejudices have caused great suffering in human history. It was observed that, especially after the French Revolution, with the nationalism movement that started to rise in Europe, the prejudices of the European people against other world rights quickly turned into racism. Later, it was seen that Western societies harbored the harshest prejudices against Islamic societies. Of course, the historical heritage of societies has a great impact on the formation of this situation. Especially in the periods when Western societies acted with a Crusader mentality, Islam literally became an "other" of the West. Ultimately, in this study; An analysis has been made on where anti-Islamism, which has been on the rise in Europe since the events of September 11, has come from and the direction it will develop. Especially the political and theological dimensions of the recent events in Sweden have been tried to be understood. As a result of the subsequent developments, the effects of the rising anti-Islamism in Europe on Islamic societies were analyzed. Finally, the political, sociological and theological steps necessary to overcome the problem are mentioned. During the study process, a scientific method was followed by scanning the literature.

Atıf/Citation: Kişi, E. (2024). 11 Eylül'den Bugüne, Avrupa'da İslam Karşıtı Hareketler Üzerine Bir Analiz: İsveç Örneği. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 201-216.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Erden KİŞİ, erdenkisi@yyu.edu.tr

1. Giriş

Bugün, Avrupa'nın belirli grupları "şüpheli" olarak günah keçisi yapma arayışı, etkili sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Sadece bu kadarla kalınmamakta, ayrıca bir düşman, kolayca diğerine dönüşmekte ve bazı düşmanlar çoklu kimlik statüsü kazanmaktadır. Bu nedenle Avrupa'da genç Müslümanlar, ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit söz konusu olduğunda ilk şüpheliler olarak öne çıkmaktadırlar (Fekete, 2009: 13). Bu durum nedeniyle hem Batı toplumlarında hem de bu toplumlar içinde yaşayan İslam dinine mensup insanların üzerinde bir korku psikolojisi oluşmaktadır. Bu psikoloji nedeniyle Batı toplumlarında, Müslümanlara karşı ötekileştirici uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca özellikle her toplumsal sorun akabinde gittikçe büyüyen bir İslam düşmanlığı, kendini göstermektedir. Bu siyasal bilinç, kimi Avrupalı siyasiler tarafından tercih edilmektedir.

Toplumlarda bir grup için dışlama yapıları bir kez kurulduktan sonra, diğer gruplara da kolayca uyarlanabilirler. Bu nedenle 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a (ABD Savunma Bakanlığı Genel Merkez Binası) yönelik saldırıların ardından Batı kamuoyu, eskisinden çok daha büyük ölçüde, ülkelerinde yaşanan Müslüman grupları yaşadıkları ülkeye sadakatleri ve yurtseverlikleri üzerinden sürekli olarak "şüpheli topluluklar" olarak tanımlamaya başlamıştır. Elbette Batı toplumlarında aşırı sağın Müslüman toplulukları bir tehdit olarak tanımlaması, 1990'lar boyunca sığınmacıları şeytanlaştırmasıyla birlikte ciddi şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır (Fekete, 2009: 9). Bu tarihten önce de Batılı toplumların İslam toplumlarına bakışında, çeşitli ön yargıların olduğu bilinmektedir. Lakin 11 Eylül olaylarının, Batı toplumunun İslam toplumlarına karşı bakış açısı konusunda, bir milat olduğu da ifade edilmelidir.

Bu temelde Avrupalı siyasiler ile toplumun farklı kesimlerinin, aynı düşüncede olmadığı göze çarpmaktadır. Siyasilerin, özellikle sorunlar yaşadığı dönemlerde İslam karşıtlığını yükseltmeye çalışmalarına karşın toplumun bazı kesimlerinin daha insancıl eğilimler içerisinde oldukları görülmektedir. Bu temel gerçeklik, Avrupa'da yükselen İslam karşıtlığının, belirli aktörler tarafından oluşturulmaya çalışılan bir siyasal algı olduğu sonucunu, ortaya çıkarmaktadır.

Özünde Avrupa fikri, entelektüel evrenin bir parçasıdır; Avrupa'nın mekânı ise daha geniş bağlamların kilit bir unsurudur. Kıtanın tarihi, çoğu zaman kıtadaki her bir ülkeye derin şekillerde dokunan hem Yahudi hem de Müslüman varlığı dahil etmeden anlaşılabilir (Renton ve Gidley, 2017: 8). Tarihi ve kültürel geçmiş, Avrupa medeniyetinin içerisinde İslam medeniyetinin de yerinin bulunduğunu göstermektedir. Bu noktada Avrupa'da varlığını koruyan İslam mimarisi bu durumun ön önemli örneğidir. Lakin günümüze geldiğinde Avrupa'da yükselen İslam karşıtı hareketler, bu gerçeği görmezden gelmeye çalışmaktadır.

Avrupa tarihine derinlemesine analiz edilirse bilindiği üzere, İspanya ve Portekiz'de Hristiyan egemenliği altında ikamet eden oldukça büyük Yahudi ve Müslüman nüfus, on beşinci yüzyılın sonlarında ve on altıncı yüzyılın başlarında ilan edilen çeşitli kraliyet fermanlarıyla ya sınır dışı edilmiş ya da din değiştirmeye zorlanmıştır. Bununla birlikte, İber Yarımadası'nda dini çoğulculuğa karşı hoşgörünün sona ermesi, İspanya ve Portekiz'in Katolik yöneticilerinin arzuladığı dini tekdüzelik ve uyumu da getirmemiştir (Renton and Gidley, 2017: 52). Tıpkı bugün olduğu gibi geçmişte de dini farklılıklara karşı hoşgörüsünü kaybeden kitleler, her dönem Avrupa halklarının belli bir kısmını oluşturmuşlardır. Öte taraftan tüm zorlama ve ötekileştirmelere rağmen Avrupa'da yaşayan İslam inancına mensup insanların inancında, büyük bir değişimin yaşanmadığı görülmektedir. Bu noktada istatistiki veriler Avrupa'da önemli sayıda Müslümanın halen yaşamakta olduğunu göstermektedir. Örneğin 2017 yılında Washington merkezli PEW araştırma merkezinin paylaştığı verilerine göre, Avrupa'da 30 ülkede hemen hemen 25 milyon 800 bine yakın Müslümanın yaşadığı anlaşılmaktadır (<https://www.ntv.com.tr>). Bu temel gerçeklik, yaşanan sorunların barışçıl bir temelde çözülebilmesi için önemli doneleri içerisinde barındırmaktadır.

Tarihinin her döneminde İslam dünyasını bir "öteki" olarak gören bir kısım Avrupalının zihniyeti, yaşanan tüm sorunların faturasını, İslam dünyasına kesmekten uzak durmamıştır. Tarihi ve kültürel olarak İslam medeniyeti ile Avrupa medeniyetinin güçlü bağları olmasına rağmen her dönem birtakım yapılar tarafından, Avrupa'dan İslam medeniyetinin izleri silinmeye çalışılmıştır. Yaşanan tüm olaylar ve engellemelere rağmen İslam inancının, Avrupa'da varlığını koruduğu görülmektedir. Bu durumun farkına varan kimi Avrupalı yapılar ise gün geçtikçe İslam karşıtı eylemlerini, daha çok artırmaya başlamışlardır. Yaşanılan tüm olaylar sonucunda, Avrupa'da bir "İslamofobi" kavramı ortaya çıkmıştır.

İslamofobi kavramı, özü itibarı ile bir İslam aleyhtarlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. İçeriğine inildiğinde ise Avrupa'da bir salgın haline gelen İslamofobi ve terörizm iletişiminin arka bahçesindeki unsurların doğru

analiz edilmesi ciddi bir anlam ifade etmektedir (Aktaş, 2017: 129). Bu analiz sonucunda çeşitli ön yargıların kırılabilmesi mümkün gözükmemektedir. Nihayetinde İslam inancının herhangi bir şiddet eylemiyle bağdaşmadığı anlaşılmaktadır.

Batı'nın İslam inancına kaşı takındığı ön yargılı tavrın köklerinin, oldukça eski dönemlere uzandığı bilinmektedir. Örneğin I. Dünya Savaşı sürerken 1916 tarihinde İngiltere liderliğinde, Fransa ve Rusya'nın da onayladığı Sykes-Picot Anlaşması imzalanmıştır (Karaköse, 2018: 151). Bu anlaşma ile birlikte Osmanlı Devleti, sadece siyasal manada değil dini anlamda da etkisiz bırakılmaya çalışılmıştır. Özellikle Hilafet'in gücünü azaltmak amacıyla Batılı ülkelerin, Osmanlı'ya karşı bir araya geldiği anlaşılmıştır. Bu gelişmenin özünde de yine bir İslam karşıtı algının olduğu anlaşılmaktadır. Temel gaye ise Hilafet'in, İslam toplumları üzerindeki etkisini kırmak olmuştur.

Esasında "İslamofobi"ye yönelik iddia ve karşı iddia, tipik olarak iki kutuplu aşırı uçtan kaynaklanmaktadır: Müslümanlara veya İslam'a yönelik herhangi bir eleştiriyi "İslamofobik" olarak kınayan ve aktif, açık bir şekilde iğneleyici nefreti savunanlara kadar, farklı iki grup ortaya çıkmaktadır. Her ikisi de görüşlerini, çok sayıda farklı nedene ve olguya dayandırmaktadırlar (Allen, 2010: 3). Her iki tarafın da bu süreçte gerek psikolojik gerekse de sosyolojik argümanlar ileri sürdüğü görülmektedir. Bir tarafın, diğer tarafı ötekileştirmesi sonucunda, diğer tarafın da farklı eylemlerde bulunduğu gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Kısacası Avrupa'da yükselen İslam karşıtı olaylar, Avrupa'da yaşayan Müslümanları olabildiğine rahatsız etmekte ve bu eylemler karşısında onları karşı tepkiler vermek zorunda bırakmaktadır. Yaşanan olayların, İslam toplumlarında çok büyük etkileri olduğu gibi Avrupa'da da yerel topluluklar halinde yaşayan Müslümanlar için de büyük etkileri olduğu anlaşılmaktadır.

Bu temelde karşımıza bir soru çıkmaktadır: Avrupa'da yükselen İslam karşıtlığını simgeleyen "İslamofobi" kavramı ile anlatılmak istenen nedir? Daha önce de belirtildiği gibi, "İslamofobi" kavramının basılı olarak literatüre geçmesi açısından Oxford İngilizce Sözlüğü, bu kavramın ilk olarak, 1991 yılında Amerikan dergisi *Insight*'ta kullanıldığını öne sürmüştür (Allen, 2010: 13). Gerek kelime anlamı olarak gerekse de çağrıştırdığı düşünceler açısından, tam manası ile İslam'ı ve onunla ilgili olan her şeyi ötekileştirmeye çalışan bu kavram, uzun bir dönemdir bir kısım Avrupalının, İslam dünyasına bakış açısının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

İslamofobi kavramı, oldukça yeni bir kökene sahiptir. 1970'lerde bir yeni sözcük olarak ortaya çıkan bu sözcük, 1980'lerde ve 1990'larda Avrupalı ırkçılık karşıtı aktivistler arasında popüler hale gelmiştir. 11 Eylül olayları ise hem Avrupa'da hem de ABD'de kullanımı açısından bu kavram için kesinlikle bir dönüm noktası olmuştur (Rana, 2007: 148). Yaşanan süreç, ortaya çıkışı yakın bir döneme denk gelen bu kavramın, önemli bir dönüm noktası yaşayarak bir odak kavram haline geldiğini göstermektedir.

İlerleyen süreçte, "İslamofobi" kavramına kaynak olarak, daha farklı unsurların ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Örneğin "İslamofobi" kavramının ilk defa kullanan kurumun, İngiltere'de bulunan bir düşünce kuruluşu olan Runnymede Trust olduğu öne sürülmüştür. Runnymede Trust tarafından hazırlanan raporunun 1997'de yayınlanmasıyla birlikte, rapor sadece "İslamofobi"nin anlaşılma biçimini önemli ölçüde etkilemekle kalmamış, aynı zamanda "İslamofobi"nin kamuoyunda siyasi olarak tanınmasını da sağlamıştır (Allen, 2010: 15). Yaşanan gelişmeler, her yönü ile İslam karşıtlığının Avrupa'da kök salmaya başladığını göstermiştir. İniş ve çıkışlarla bugünü gelindiğinde, İslam dünyasına karşı Batı toplumlarında aynı düşünceye sahip, büyük bir insan kitlesine rastlamak mümkündür.

Avrupa'da gün geçtikçe büyüyen İslam karşıtı gruplar, İslam inancı ile temellenen devlet ve toplumların Batı'yı ve Batılı değerleri bir "öteki" olarak gördüğünü düşünmektedirler. Bu noktada Müslümanların çoğunlukta olduğu İslam devletlerinde şeriatın, kamu hukuku olarak kabul edilmesi fikrine karşı birtakım eleştirilerin de var olduğu görülmektedir (Gürbüz, 2022: 865). Nihayetinde Batı toplumlarının İslam toplumlarından duyduğu bazı kaygıların benzerlerine, İslam toplumlarında da rastlamak mümkündür.

Bu çalışma sürecinde, konunun detaylı bir şekilde anlaşılması için kırılma hatları olarak kabul edilen önemli olayların gelişimi ve sonuçları, analiz edilmiştir. Kaynak taraması sürecinde ise oldukça hassas davranılmıştır. Yerli ve yabancı kaynaklardan elde edilen özgün bilgilerle çalışmanın gövdesi şekillenmiştir.

Çalışmanın temel yapı taşı, "olay ve olgu" analizi üzerine olmuştur. Yani yaşanan önemli olayların, uzun dönemde Batılı Hristiyan ve İslam toplumları arasında, nasıl bir ilişki ağı oluşturduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Özellikle son dönemlerde İsveç'te cereyan eden İslam karşıtı hareketler üzerinden, çalışma detaylandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada İslam karşıtı eylemlere katılan aktörler üzerinden bir analiz

yapılmıştır. Tüm Avrupa halkı zan altında bırakılmamıştır. Ayrıca istatistiki verilerden faydalanılarak çalışma detaylandırılmıştır. Tüm veriler, tespitler ve öngörüler sonucunda çalışma, bir araştırma-derleme çalışması mahiyetine getirilmek istenmiştir.

2. 11 Eylül Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

11 Eylül 2001’de Amerika Birleşik Devletleri (ABD), askeri ve mali gücünün merkezlerine yönelik korkunç bir hava saldırısıyla güne uyanmıştır. On dokuz terörist dört ticari uçağı kaçırmış ve uçaklar, New York City’deki Dünya Ticaret Merkezi’ne ve ülkenin başkenti Washington’daki dünyanın en büyük askeri tesislerinden biri ABD savunmasının kalbi olan Pentagon’a çarpmıştır. Bu olaylar sonucunda, birkaç saat içinde binlerce sivil ve askeri personel ölmüştür (Valdez, 2003: 9). Yaşanan bu kötü olaylar sonucunda, dünyanın gündemi, bir anda değişmiştir. Soğuk Savaş sonrasında, ABD Öncülüğünde Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’nün (NATO) belirlediği yeni düşman olan, “küresel ölçekli terörizm” bu olaylar neticesinde, ABD’nin tehdit tanımında halklı çıktığını göstermiştir.

Olayların yaşanması ile beraber, tarihte ilk kez, Federal Acil Durum Yönetim Kurumu (FEMA) ülke çapında konuşlandırılmıştır. FEMA, sellerden terör saldırılarına kadar afetlere yönelik müdahaleleri koordine etmekle görevli federal bir kurumdur. Olaylardan hemen sonra, belediye başkanları ve valiler, Walt Disney World, Philadelphia’daki Liberty Bell, Independence Hall, Seattle’s Space Needle ve St. Louis’deki Gateway Arch gibi ülkenin en yüksek gökdelenlerinin ve önemli simge yapılarının, boşaltılmasını emretmişlerdir (Valdez, 2003: 13). Oldukça büyük bir yıkım ile karşı karşıya olduğunu anlayan ABD’li yetkililer, acil önlem planlarını devreye sokmaya çalışmışlardır. Tüm önlemlere rağmen toplumun büyük bir kesiminin, derin bir kaosa düştüğü anlaşılmıştır.

11 Eylül 2001’deki terörist saldırıları, Amerikalıların bu olaylara tepkilerini ölçmek için tasarlanmış çok sayıda kamuoyu yoklamasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Amerikalıların tepkilerinin bu kadar ayrıntılı olarak ortaya çıktığı başka pek çok olay ile karşılaşmak zordur (Huddy, Khatib ve Capelos, 2002: 418). Bu temelde yaşanan olayların, Amerikan halkında ciddi derecede psikolojik ve sosyolojik tahribatları neden olduğu anlaşılmaktadır.

Olayların başladığı andan itibaren Başkan George W. Bush ve danışmanları, yanlış yanıt vermemeye çalışmışlardır. Yetkililerin elinde, yaşanan olay karşısında afet müdahalesi, iç güvenlik ve soruşturma için yeni planlar ile ülkenin geçmişteki ulusal acil durumlarla ilgili deneyimlerinden gelen tecrübeler bulunmuştur. 1941’de Pearl Harbor’a yapılan Japon baskınından, 1990’lardaki terör saldırılarına kadar ABD, deneme yanılma yoluyla felaketlere nasıl tepki verileceğini, öğrenmeye çalışmıştır (Valdez, 2003: 17). Fakat 11 Eylül saldırısı, umulmadık bir etki ve yıkıcı sonucu ortaya çıkarmıştır. Özellikle olayların ortaya çıkardığı psikolojik tahribat ile mücadele etmek, çok daha zor bir boyuta ulaşmıştır. Yaşanan olaylar sonucunda, ortaya çıkan en önemli gerçeklik ise dünyanın hiçbir yerinde terör saldırılarına karşı yüzde yüz güvenli bir bölgenin olmadığı gerçeği olmuştur.

Günümüzün olaylarını tarihsel bir perspektife oturtmak, çaba gerektiren bir iştir. Geriye dönüp bir önceki yüzyılın olaylarına baktığımızda, iyi bir tarih çalışması, genellikle dönemin tutkularından ve siyasetinden geri durarak, dengeli ve nesnel bir bakış açısına sahip olma çabasını yansıtmaktadır. Ancak kendi zamanımıza baktığımızda, aynı nesnellik çoğu zaman bizden uzaklaşır. 11 Eylül 2001 olaylarına baktığımızda çoğu gözlemci, haberi aldığı anda nasıl bir dünyada yaşadığını anlamıştır. Canlı yayınlar aracılığıyla meydana gelen olayların şoku ve dehşeti, açık bir şekilde görülmüştür (Carlisle, 2007: viii). Günümüze gelindiğinde yaşanan olayların dehşeti, ilk günkü gibi insanların zihninde canlılığını korumaktadır. Ayrıca ifade edilmesi gereken bir diğer olgu ise tıpkı ABD halkında olduğu gibi diğer dünya halklarında da yaşanan bu vahim olayın, büyük bir korku psikolojisi oluşturduğudur.

O dönemi tekrar analiz edersek görüleceği üzere, olayların faili olarak ilk olarak El-Kaide görülmüştür. Daha sonrasında ise Terör Uzmanı Michael Scheuer, El-Kaide’yi; “etnik olarak daha çeşitli, coğrafi olarak daha dağınık, daha genç, daha zengin, daha iyi eğitilmiş, daha iyi yönetilen, daha çok askeri eğitim almış ve dünya tarihindeki diğer tüm terör örgütlerinden daha deneyimli” olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte, 11 Eylül 2001’den önce ABD, El-Kaide’yi, ABD topraklarına yıkıcı saldırılar düzenlemeye muktedir güçlü bir düşman olarak tanımlamıştır (Carlisle, 2007: 7). Yaşanan süreç, Amerikan kabusunun gerçeğe dönüştüğünü göstermiştir. İlerleyen süreçte ise El-Kaide örneğinden başlayarak Batı toplumlarında, İslam inancına karşı zaten var olan ön yargıların, daha da güçlendiği görülmüştür. Bu algının gerek ABD gerekse de Avrupa’da

büyük bir etkisi olduğu anlaşılmıştır. Adeta birçok Avrupalı için Müslüman kelimesinin, terörü çağrıştırdığı görülmüştür. Yaşanan tüm gelişmeler sonucunda, Amerika ve Avrupa kıtasında zaten var olan İslam karşıtlığının, en yüksek seviyeye çıktığı sezilmiştir.

Özünde Amerikalılar, bir döneme kadar terörizmle mücadele edebilecek ancak sivil özgürlüklerini ihlal edebilecek iç politikalar konusunda karışık duygulara sahip olmuştur (Huddy, Khatib ve Capelos, 2002: 423). Lakin 11 Eylül olayları, bu noktada tam manası ile Amerikalılar için bir bakış açısı değişikliğine neden olmuştur. Sonuç olarak da terörizm ile mücadele, en önemli öncelik olarak ortaya çıkmıştır.

Temelde ABD tarihinde, bu tür saldırıların olduğu bilinmektedir. Özellikle Pearl Harbor saldırısı, yakın tarihin önemli olaylarından biridir. Fakat bu olay, 11 Eylül olayları kadar ağır bir psikolojik tahribat ortaya çıkarmamıştır. İki olay arasındaki bariz farklarla birlikte, 11 Eylül 2001, Amerikan tarihinde en az 7 Aralık 1941 kadar önemli bir dönüm noktasını, temsil etmiştir. Yeni dönüm noktasının tarihi, muhtemelen on yıllar boyunca aynı şekilde hatırlanacaktır (Carlisle, 2007: x). Üzerinden 20 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen 11 Eylül'ün hala, ilk günü gibi hafızalarda canlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle İslam karşıtlığının, Batı toplumlarında halen en yüksek seviyede olduğunu, son dönemde yaşanan olaylardan dolayı ifade etmemiz gerekmektedir.

11 Eylül'de yaşananlar ABD'nin ekonomik, askeri ve politik merkezinin tek defada hedef alındığı, son dönemlerin en ciddi terör olayları olarak tarihe geçmiştir (Duruoğlu, 2007: 3). Yaşanan eylemlerin temel yapısına bakılınca, her yönü ile sistemli bir saldırı olduğu anlaşılmaktadır. ABD'nin sahip olduğu üç farklı güç dinamiğine karşı aynı anda gerçekleşen saldırılar, her yönü ile hem maddi hem de manevi olarak, ciddi tahribatlara neden olmuştur.

Askeri, ekonomik ve siyasi güç ayaklarına karşı gerçekleşen bu eş zamanlı saldırılar, dünyada eşine az rastlanır bir kapsam ve zamanlama ile tarihe geçmiştir. Yaşanan olayların etkisi, ABD ve İslam toplumları ilişkilerini olabildiğince derinden etkilemiştir. Bu temelde 11 Eylül olaylarının akabinde ABD'nin öncülüğünde gerçekleşen Afganistan ve Irak müdahalesi, Batı'nın sıcak intikam duygusunu, gün yüzüne çıkarmıştır.

Diğer taraftan 11 Eylül olayları akabinde ortaya çıkan en önemli söylem, ABD'nin hedefi olan İslami terör örgütlerinin köklerini, Orta Doğu'da görüyor olduğudur (Özpek, 2012: 185). 11 Eylül olayları sonrasında bu söylemin, büyük bir yankı uyandırdığı görülmüştür. Daha sonrasında ise ABD'nin Orta Doğu'daki eylemlerinin sertlik derecesi, oldukça artmıştır. Eskişine oranla, daha yüksek derecelerde bir askeri politika ile ABD'nin Orta Doğu'da hareket etmeye başladığı görülmüştür. Fakat bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır: ABD, Orta Doğu coğrafyasında I. Dünya Savaşı'ndan bu yana, askeri politikalara asla ara vermemiştir. Bu nedenle 11 Eylül'de yaşanan olaylar nedeniyle ABD'nin, Orta Doğu'ya karşı askeri politikayı tercih ettiğini dile getirmek, doğru bir ifade değildir.

11 Eylül'de gerçekleşen olayların hedefleri, dikkate alınıp gerçekçi bir şekilde değerlendirildiğinde, yapılan saldırının ABD'nin en önemli güç ayaklarına yönelik olduğu, ortaya çıkmaktadır (Özer, 2009: 199). Askeri, ekonomik ve siyasi olarak dünya üzerinde çeşitli politikalar üreten ABD'nin sahip olduğu siyasal aklın, 11 Eylül günü en güçlü ayaklarından vurulduğu sonucu, ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yaşanan olayların, ABD halkına kusulan bir öfke olmadığı, sadece siyasal iradeye karşı bir kinin ortaya koyulduğu sonucu, kendini göstermiştir.

Daha sonraki süreç analiz edilince, Başkan George W. Bush, saldırıları haber aldığı dakikadaki şoku üzerinden attıktan hemen sonra, 1957'de Ruslar tarafından Sputnik'in uzaya gönderilmesinden bugüne, savaşa asla bu kadar yakın olmamış bir devlet başkanı olarak, ABD'nin yeni güvenlik stratejisini belirleyeceğini ifade etmiştir (Özcan, 2011: 456). Yaşanılan süreç, Başkan Bush tarafından yeni olduğu ilan edilen güvenlik stratejisinin içeriğinin, çok da yeni olmadığını göstermiştir. Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin ortaya koyduğu tehdit, "küresel ölçekli terörizm" olmuştur. Fakat bu yeni stratejinin temel farkı, İslamcı terör örgütleri ile kesin bir mücadele içerisinde bulunulacağı ve askeri önlemlerin, oldukça yüksek seviyede olacağına altının çizilmesi olmuştur.

Uzun bir dönemdir bir kısım Batılıların, Müslümanlara karşı bir ön yargısının olduğunu ve bu ön yargının, 11 Eylül olayları ile zirveye ulaştığını, daha önce de belirtmiştik. Peki özü itibarı ile İslam inancının temelinde ne vardır? Bu konunun netleştirilmesi gerekmektedir. İslam, barışçıl yollarla insanları, Allah'a davet etmek yolunun takip edilmesini emretmiştir. Ancak İslam, Müslümanlara zulüm ve adaletsizlikle karşılaştıklarında, kendilerini savunmalarını da emretmiştir. Hz. Muhammed zamanında, herhangi bir suç işledikleri için değil,

İslam'a inandıkları için Müslümanlar, öldürülmeye başlanınca Kur'an-ı Kerim onlara, kendilerini savunmalarını emretmiştir (Al-Bayati, 2001: 19). Bu temelde, Batı toplumlarının bazı kesimlerinin ifade ettiği gibi İslam dininin şiddet içermediği, aksine barışı öğütlediği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca İslam dininin öğretileri içerisinde şiddet eylemlerinin, sadece meşru müdafaa durumunda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Sürecin başı tekrar analiz edince görüleceği üzere, 11 Eylül sonrasında ABD'nin Afganistan'da El-Kaide'ye karşı operasyonlara başladığı görülmüştür. Özellikle El-Kaide lideri Usame bin Ladin'e karşı bir askerî harekât yürütülmüştür. Bu noktada aklımıza önemli bir soru gelmektedir: Usame bin Ladin kimdir ve bu olayın neden faili olmuştur? Usame bin Ladin, hayatına babası Muhammed bin Ladin'in şirketinde bir çalışan olarak başlamıştır. Mescid-i Haram'ın genişletilmesi projesi, havaalanları, çeşitli binalar ve askerî tesisler için inşaat projeleri arasında gidip gelmiştir. Riyad, Cidde, Dhahran, Mekke ve Medine'deki kraliyet sarayları için Suudi şehir ve köylerinde çalışma alanlarında, faaliyet göstermiştir. Çeşitli Arap, Avrupa ile Amerikan milletlerinden üst düzey iş insanı ve inşaat mühendisleriyle çalıştığı, aynı zamanda iş birliği yaptığı için kapsamlı bir mühendislik bilgisine sahip olduğu bilinmektedir (Al-Bayati, 2001: 27). Yetişme şekli ve iş tecrübesine bakıldığında, Usame bin Ladin'in bu noktaya gelen bir aktör olması, oldukça şaşırtıcıdır. Bu nedenle 11 Eylül olaylarının, bir ABD komplosundan ibaret olduğunu düşünenlerin sayısı bir hayli fazladır. Bu noktada, ortaya atılan temel argüman ise ABD'nin, Orta Doğu ve Afganistan'da uygulamaya çalıştığı askerî politikalar için 11 Eylül'ü gerekçe göstermesidir.

Diğer taraftan 11 Eylül saldırılarına karşı gösterilen tepkiler, küresel hudut boylarının kanun tanımazlığını ve her yol uygundur diyen taktiklerin uyandırdığı tutkuyu, bir kez daha açığa çıkarmıştır (Bauman, 2021: 139). Tabiri caiz ise 11 Eylül olayları ile beraber ABD, Orta Doğu'da ve İslam ülkelerinde yapmak istediklerini hayata geçirmek için önemli bir koz ele geçirmiştir. Bu noktadan bakıldığında yaşanan olayların giriftliği, bizleri oldukça şaşırtmaktadır. Son tahlilde ise bu saldırıların, en çok da ABD'nin işine yaradığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu saldırılar sonrasında ABD'nin, küresel alanda elini güçlendirdiği görülmektedir.

11 Eylül sonrasında ABD öncülüğünde, "teröre karşı savaş" adı altında, iki örgütün hedef gösterildiği görülmüştür. Bunlardan ilki El-Kaide ikincisi ise Taliban olmuştur. Fakat Taliban konusunda da soru işaretleri doğuran bir olaylar dizisi karşımıza çıkmaktadır. Teröre karşı açılan son savaşın hedefi olarak görülen Taliban'ın, Britanya tarafından oluşturulduğu, ABD tarafından kumanda edildiği, Suudiler tarafından ekonomik destek gördüğü, Pakistan tarafından konumlandırıldığı her daim ifade edilmiştir (Bauman, 202: 140). Anlaşılabacağı üzere, büyük bir karmaşıklık zinciri içerisinde 11 Eylül olayları, tarihe geçmiştir. Bu saldırılar sonucunda yaşananlar ise her yönü ile akıllara, yeni soru işaretlerinin gelmesine sebebiyet vermiştir. Nihayetinde vurgulanması gereken temel olgu, Batı toplumlarının bazı kesimlerinin İslam dünyasına karşı sahip olduğu ön yargının, 11 Eylül'den çok daha öncesine uzandığıdır. Fakat 11 Eylül olayları ile bu ön yargının, oldukça keskinleştiği, hatta saldırı boyutuna evrildiği görülmektedir. Bu nedenle yaşanan olayları, büyük resim içerisinde değerlendirecek olursak, meselenin sadece El- Kaide, Taliban veyahut Usame bin Ladin meselesi olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

3. Avrupa'da İslam Karşıtlığı

Avrupa'nın yakın tarihine incek olursak, ulus devletler yeni düşmanlıklar, dışlama, ayırma ve kontrol araçları icat ettikçe, Avrupa ırkçılığının uçsuz bucaksız, acımasız alanı yeniden yapılandırılmıştır. Bu sebeple ırkçılığı geriletmeye çalışan çok sayıda zor kazanılmış stratejik ve taktiksel müdahale, baskı altında kalmış ve zemin kaybetmiştir (Law, Easat-Daas, Merali and Sayyid, 2019: 1). Mevcut arka plan dahilinde İslam medeniyeti de Avrupa'da yükselen bu ötekileştirme politikalarından payına düşeni almıştır. Bu temelde Avrupa'da yükselişe geçen farklılıklara karşı ön yargıların, bir ulus devletleşme sürecinin yansıması olduğu sonucu karşımıza çıkmaktadır.

Uzun bir dönemdir Avrupa'da gittikçe güçlenen İslam karşıtlığının, güçlü bir tarihsel geçmişinin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu algının oluşmasında, Avrupa insanı kadar iktidarların da ürettiği politikaların etkisinin olduğu görülmektedir. Esasında, Avrupa'da var olan İslam'a karşı ön yargının, bir insan halkları sorunu olduğunu da ifade etmemiz gerekmektedir. Yaşanan olayların, kimi dönemlerde bir siyasi manevra adına oluştu da görülmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve uygulaması için ne kadar acil bir sorunu olduğu göz önüne alındığında, ilgili insan hakları hukukunda ve bugüne kadarki içtihatla, tartışmalarının ne kadar sınırlı kaldığı dikkat çekici

olmaktadır. İslamofobi, gerçekten de Avrupa İnsan Hakları Hukuku için özellikle zorlayıcı bir konu olmaya başlamıştır. İslamofobi konusunda, Avrupalıların bugüne kadarki tepkileri onu, Müslümanların dinlerini farklı çoğunlukla halka açık forumlarda açıklama özgürlüklerine yönelik orantısız kısıtlamalar sorunu olarak çerçevelemekle; onu, bir önyargı biçimi olarak çerçevelemek arasında, gidip gelmektedir (Law, Easat-Daas, Merali ve Sayyid, 2019: 10). Her yönü ile ciddi bir insan hakları sorununa dönüşen İslamofobi, her geçen gün Kıta Avrupası'nda yükselmeye devam etmektedir. Gerek Avrupa'da yaşayan Müslümanlar gerekse de dünyanın farklı coğrafyalarında yaşanan Müslümanlar, bu olumsuz yaklaşımdan oldukça rahatsızdırlar. Her uluslararası platformda demokrasiden ve insan haklarının üstünlüğünden bahseden bir kısım Avrupalı, söz konusu Müslümanlar olunca tüm teamülleri bir köşeye itmektedir. Bu nedenle iki farklı medeniyete mensup olan toplumlar ve devletler arasında, siyasi ve teolojik çatışmaların yaşandığı görülmektedir.

Avrupa, sahip olduğu İslam karşıtlığı düşüncesinde ABD ile paralel bir şekilde ilerlemektedir. Örneğin Mart 2011'de, Amerikalı Müslümanların sözde radikalleşmesini araştırmayı amaçlayan bir dizi ABD Kongresi oturumu düzenlenmiştir. Panelin, bağınaz bir gösteri davası olduğu ve Müslümanların bir şekilde siyasi şiddete eğilimli olduğu şeklindeki klişeleri güçlendirmekten başka pek bir amaca hizmet etmeyeceği yönündeki yoğun eleştirilerle karşı karşıya kalan Temsilciler Meclisi İç Güvenlik Komitesi Başkanı Temsilci Peter King ise tüm eleştirilere rağmen platformu savunmuştur (Morgan and Poynting, 2012: 1x). Yaşanan gelişmeler neticesinde, bu konu hakkında çeşitli şekillerde Batı toplumlarında birtakım fikrî çatışmaların yaşandığı görülmüştür. Yaşanan fikri çatışmaların ise sorunun çözümüne yönelik bir sonucu doğurmadığı, aksine daha farklı bir çatışma potansiyelini ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır.

Öte taraftan temelde ABD'de, Avustralya'da ya da Avrupa'da olsun, "koruk siyaseti" İslamofobi'nin belirgin bir boyutudur. Zaman zaman gördüğümüz gibi şiddet olayları, Müslümanları içermeyenler bile İslam'ı, Batı (Hristiyan) toplumu için tehlikeli olarak göstermek için hızla çarpıtılmaktadır. Örneğin 2011'de Oslo'da yaşanan katliama bazı gazetelerin tepkisi, bu noktada oldukça öğretici olmuştur (Morgan and Poynting, 2012: 11). Yaşanan her olumsuz olayın faturasını İslam dünyasına kesmekten asla çekinmeyen bir kısım Avrupalının zihniyeti nedeniyle gün geçtikçe daha çok İslam dini ve Müslümanlar, ötekileştirilmektedirler. Bu nedenle mevcut sorunun aşılması için bir mantalite değişiminin şart olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu mantalite değişimi için ilk şart ise ön yargıların bir tarafa bırakılması ve dünya insanlığının ortak değerleri üzerinden kapsayıcı bir aklın oluşturulmasıdır.

Anlaşılabileceği üzere, bugün itibarı ile Avrupa'da yaşayan Müslüman nüfus, dengesiz bir şekilde dağılmıştır. Tüm Avrupa'daki Müslümanların sayısı, tüm Avrupa nüfusunun sadece yüzde 4 veya 5'ine karşılık gelmektedir (Er ve Ataman, 2008: 753). Sayı ve imkân bakımından Avrupa'da yaşayan Müslüman nüfusun oldukça düşük bir seviyede olduğu sonucu, ortaya çıkmaktadır. Avrupa halklarının, bu az ve kit imkanlara sahip olan Müslüman nüfusa karşı tahammülsüzlüğü, anlaşılabilir bir boyutta değildir. Bu noktada belirleyici olan unsurun, tarihi miras olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa halkının önemli bir kısmı, kendini kültürel, dini, sosyolojik unsurlar başta olmak üzere Müslümanlara karşı, üstün görmektedirler. Yaşanan saldırılar ve İslam inancına karşı ortaya atılan nefret söylemi, bu durumun en önemli kanıtıdır. Bir kısım Avrupalı kendilerini, en üstün medeniyet özelliklerine sahip olarak nitelendirirken, Müslümanları ise bir çeşit barbar insan topluluğu olarak görmektedir. Bu algının varlığını koruması ise Avrupa'da İslamofobi'nin, gün geçtikçe güçlenmesine sebebiyet vermektedir.

Bugün için Avrupa'da çok fazla miktarda İslâm karşıtı eylemlerin yapılması, Müslümanları üzen karikatürlerin yayımlanması, medyada Müslümanların terörist olarak nitelenmesi gibi çok sayıda olay vuku bulmaktadır. Hele de 11 Eylül olaylarının akabinde İslamofobi, Avrupa'da çok daha fazla yükseliş göstermiştir (Almalı, 2018: 132). Öte yandan yükselen İslamofobi'nin nedenini sadece 11 Eylül olaylarında aramak doğru değildir. Hristiyan Batı medeniyeti ve İslam medeniyeti arasındaki sorunların, yaklaşık 1400 yıl öteye uzandığı herkesçe bilinmektedir. Her iki medeniyetinde sahip olduğu değerlerin, evrensel bir nitelik taşıması, bu çatışmanın arka bahçesinde yatan temel neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslam'a karşı olan hareketler, Avrupa'da öyle hızlı bir artışa geçmiştir ki sınırlar ötesi bir olgu olmaktan da çıkıp, okyanus ötesi bir boyuta evrilmiştir. İslam'a karşı konumları ile ortak düşünceleriyle birbirlerinden güç alan, böylece İslam karşıtı bir cephe kuruyorlarmış gibi Batı toplumlarında, İslam varlığına son vermeye yönelik düşünceler geliştirilmektedir (Doğan, 2021: 307). Yapılan uygulamalar, her yönü ile bir ırkçılık ve "nefret suçu"na dönüşmektedir. Bunun karşısında ise uluslararası kamuoyu, üzerine düşeni tam olarak yapamamaktadır. Sorunun çözümü adına uluslararası örgütlere ve uluslararası kamuoyuna ciddi görevler

düşmektedir. Yapılması gereken en önemli şey ise toplumların sahip olduğu farklılıkların, dünya insanlığının bir zenginliği olduğunu vurgulamaktır.

Nihayetinde yakın geçmişte vuku bulan birtakım olaylar, Avrupa’da uzun bir süredir var olan İslam korkusunun yerini, daha farklı bir korkuya bırakmasına neden olmuştur. Tekrar dirilen bu korku, Avrupa’da ırkçılık ya da aşırı sağ şeklinde kendini ifade etmektedir (Kaya, 2022: 6). Yaşanan sorunun temelinde bir zihniyet sorunu olduğu, açık bir şekilde görülmektedir. Bu sorunun temellerinin ise çok eski dönemlere uzandığı anlaşılmaktadır. Avrupa’da yükselişe geçen aşırı sağın, ilk etapta sadece İslam medeniyetine zarar vermeye çalıştığı görülebilir. İlerleyen süreçte ise farklılıklara karşı ötekileştirici bir tavır içeren bu algının, günün birinde Avrupa haklarını da tehdit edeceği gerçeği dikkate alınmalıdır.

Bugün karşımızda duran en önemli gerçeklik ise Avrupa’da yükselen İslam karşıtlığının, kabul edilemez bir insanlık suçu olduğudur. Yaşanan olaylar, kimi dönemlerde fikri boyutları aşmakta ve saldırı boyutuna ulaşmaktadır. İbadethanelere yönelik saldırılar, Müslümanlara yönelik şiddet eylemleri, kutsal değerlere yönelik çirkin müdahaleler ve Müslümanların evlerine yönelik kundaklamalar, ardı sıra gelmektedir.

Dünyaya demokrasi mesajı vermeye çalışan ve her uluslararası platformda dünya insanlığını demokratikleşme yönünde teşvik etmeye çalışan ABD ve Avrupa’nın, kendi topraklarında yaşanan anti-demokratik uygulamalar, büyük bir tezat oluşturmaktadır. İlerleyen süreçte, bu ırkçı uygulamaların azalacağına düşünülmesine rağmen her geçen gün bu zihniyetin güçlendiği sonucu, ortaya çıkmaktadır. Sorunun çözümü için takip edilmesi gereken en önemli yol ise farklı medeniyetler arasındaki diyalog kanallarının, daim açık tutulmasıdır.

4. İsveç’te İslam Karşıtı Hareketler ve Bu Hareketlerin İslam Toplumdaki Etkisi

EUMC’nin (Avrupa İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi) Avrupa’daki Yahudi ve Müslüman topluluklarını bir araya getirme projesi, siyasi açıdan övgüye değerdir. Entelektüel açıdan ise ciddi kusurları vardır. Hıristiyanlık inancı açısından bakıldığında hem Yahudilik hem de İslam, belli bir tür yabancı konumdadır. Teolojik ve tarihsel olarak ise bu iki inanç, son derece birbirinden farklıdır (Bunzl, 2005: 501). Kıta Avrupası’nda farklı inançlara karşı ortaya çıkan bakış açısı, İslam ile Yahudilik inancı arasındaki farkı algılamakta ciddi sorunlar yaşamaktadır. Aynı algının, İsveç’te de var olduğu anlaşılmaktadır.

Özünde, Anti-Semitizm ve İslamofobi’nin seküler bir bakış açısıyla anlaşılması gerekmektedir ve bu olgu da bunların, zaman ile mekâna özgü olgular olduğunu, ortaya çıkarmaktadır (Bunzl, 2005: 502). Bu temelde gerek Kıta Avrupası’nda gerekse de İsveç’te ortaya çıkan İslam karşıtlığının, bir zamansal ve mekânsal arka planının olduğu görülmektedir.

Öte yandan bilindiği üzere İsveç’te popülizmin öncülüğünü Swerigedemokraterna (İsveç Demokratları) yürütmektedir. 1988 senesinde ortaya çıkan bu partinin en büyük özelliği göç karşıtlığıdır (Karataş, 2019: 29). Göç karşıtlığı konusunda İsveç’te oluşan bu tür yapıların, esasında temel amacı Doğu toplumlarından, Kıta Avrupası’na olan göçü engellemek olmuştur. Bu noktada da yine belirleyici olan unsurlar arasında İslam karşıtlığının yer aldığı düşünülebilir.

Son dönemlerde İsveç’te yaşanan İslam karşıtı olaylar, aslında Avrupa tarihi ve Hristiyanlık mirası ile yakın bir ilişkiye sahiptir. Bu nedenle bu bölümde İslamiyet ile Hristiyanlık arasındaki tarihi mirasa, kısaca değinilecektir. Bilindiği üzere, 11. yüzyılda Avrupa’daki entelektüel büyüme dönemine, ticaretteki büyüme de eşlik etmiştir. Bu sayede pazarlar ve kasabalar türemeye başlamıştır. Ancak bu noktada Müslümanlar, artık pek çok düşmandan biri olarak görülmemiştir. 9. ve 10. yüzyıllarda Hristiyan Avrupa’yı amansızca işgal eden diğer pagan akıncılar (Normanlar ve Macarlar gibi) din değiştirmiş ve Avrupalılar ile bütünleşmişlerdir. Geriye kalan tek “öteki” ise Müslümanlar olmuştur (Kumar, 2012: 13). Kendi içerisindeki çatışmaları, Hristiyanlık inancı çerçevesinde bir şekilde yatıştırmayı başaran Avrupa için 10. yüzyıldan itibaren en büyük “öteki” olarak, İslam ve Müslümanlar ortaya çıkmıştır. İlerleyen süreçte ise bu olgunun daha çok güçlendiği görülmüştür.

Daha sonraki süreci analiz edecek olursak, Doğu’da Hristiyan Bizans İmparatorluğu (Doğu Roma), Müslüman Selçuklu Türkleri tarafından bir dizi yenilgiye uğratılmıştır. Akabinde ise İmparator, Türklerle karşı Avrupa’dan yardım istemek için Papa II. Urban’a bir mektup yazmıştır. Bu çağrıya, kulak verilmiştir. Urban, 1095’te kutsal bir savaş (Haçlı Seferleri) başlatmıştır. Avrupa’daki tüm Hristiyanları birleştirmeye ve “Tanrı’nın düşmanlarına” (Müslümanlara) karşı savaşırmaya çağırmıştır (Kumar, 2012: 14). Özü itibari ile

Müslümanlar karşısında her daim birlik olma bilinci ile hareket eden Avrupa zihniyeti, Müslümanları hem dinleri hem de vatanları için büyük bir tehlike olarak görmüşlerdir. Bu zihniyeti taşıyan birtakım yapıların, halen Avrupa'da var olduğu görülmektedir.

Temelde Avrupalı Hıristiyanlar arasında İslam'ın ilk olumsuz imgeleri, İslam imparatorluklarının, Hıristiyan topraklarına siyasi ve askeri bir tehdit oluşturması ve yayılmasıyla gelişmiştir (Green, 2015: 36). Yaşanan süreç Avrupa zihniyetinin, bir siyasi gaye üzerine İslam karşıtlığına yöneldiğini göstermektedir. Pek tabii ki bu sürecin dini nedenleri de bulunmaktadır. Fakat dönemin şartları içerisinde siyasi ve askeri nedenlerin, dini nedenlerden daha ağır bastığını vurgulamamız gerekmektedir.

Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki savaflara ilişkin bu kısa genel bakış, ikisi arasındaki ilişkilerin yalnızca çatışma ve yüzleşme ile karakterize edildiği, izlenimini verebilir. Fakat bu durum, her daim sürmüş değildir. Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında da ortak çabalar ve faydalı alışverişler de gerçekleşmiştir. Örneğin Müslüman İspanya'nın Córdoba, Sevilla ve Toledo gibi büyük şehirlerinde, Müslüman yöneticilerin mahkemelerinde Hıristiyan piskoposlar, önemli figürler haline gelmişlerdir (Green, 2015: 42). İki farklı medeniyet arasında kimi dönemlerde yakın ilişkilerin kurulduğu da görülmektedir. Büyük resme baktığımızda ise bazı kesimler açısından İslam medeniyetinin, tam anlamı ile Hıristiyan medeniyeti için bir "öteki" olarak görüldüğü sonucu ortaya çıkmaktadır.

İslam medeniyeti ve Hıristiyanlık medeniyeti arasındaki ilişkilerin kısa tarihine değindikten sonra İsveç'te yaşanan durumu analiz edecek olursak: Bilindiği üzere İsveç'te İslamofobi, ırkçılık ve aynı zamanda yabancı düşmanlığı ile birlikte ele alınan bir olgudur. Elde edilen tespitler ışığında, İsveçlilerin %47'si ülkelerinde farklı inançların yaşamasından memnuniyetsizdirler. Bu noktada En önemli gösterge ise, başörtüsü ve tesettür kıyafetlerine karşı bakış açısıdır. Yapılan bir çalışmaya katılan İsveçlilerin %64'ü açısından Müslüman kadınlar, tehdit altında yaşadıkları için başörtüsü takmak durumundadırlar (Kabakçı, 2017: 7). Her yönü ile İslam inancına karşı bir tahammülsüzlük ve hoşgörüsüzlük merkezi haline geldiği düşünülen İsveç, son dönemlerde İslami değerlere karşı en çirkin saldırıların baş gösterdiği Avrupa ülkesi olarak da öne çıkmaktadır. Yaşanılan sorunların temelinde İslami değerlerin, İsveç'te kimi kesimlerce kıymetsiz görüldüğü nedeni yatmaktadır.

Özellikle 21 Ocak 2023 tarihinde Rasmus Paludan'ın (Danimarkalı-İsveçli aşırı sağcı siyasetçi ve avukat) Kur'an-ı Kerim'i yakma girişimine gerek ülke içindeki Müslümanların gerekse de Müslüman devletlerin tepki göstermesine rağmen İsveç güvenlik güçleri ve adalet bakanlığı, ifade özgürlüğünü sebep göstererek yaşanan çirkin eyleme, sessiz kalmışlardır (Akgün, 2023). Her yönü ile bir insanlık suçu ve "nefret suçu" olarak tarihe geçen bu olayın faili gerek Avrupalı ülkelerden gerekse de İsveç'ten hak ettiği karşılığı görmemiştir. Nihayetinde bu olayların gelişip palazlanmasında en önemli neden olarak, Avrupa'da yükselişe geçen aşırı sağcı politik anlayışın ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Önümüzdeki dönemlerde bu politik anlayışın, İsveç'in kendi halkına da zarar verecek bir boyuta gelebileceği düşünülebilir. Nefret ve ötekileştirici duygularla harmanlanan bu anlayışın, günün birinde yeni bir "öteki" bulması, kuvvet ile muhtemeldir.

Yaşanan bu tür olayların benzerleri, kısa süre önce birçok Avrupa ülkesinde de görülmüştür. Örneğin, Danimarka, İsveç ve Finlandiya'dan sonra Norveç'te Müslümanların yüksek oranda yaşadığı Drammen'de eylem yapan aşırı sağcı bir grup, İslam'ın yasaklanmasını ve Kur'an-ı Kerim'lerin tamamen imha edilmesi gerektiğini, ifade etmişlerdir (Bozlak, 2019: 43). İslam'a ve Müslümanlara yönelik bu tahammülsüz algının, kısa süre de birçok Avrupa ülkesine yayıldığı anlaşılmaktadır. Birtakım siyasi emeller uğruna bazı politik grupların, bu olayların organizatörü olduğu görülmektedir. Yaşanan eylemlerin her yönü ile suç teşkil etmesine rağmen Avrupa ülkelerinin, bu tür eylemlere karşı kalıcı bir yasal önlem almadığı ise dikkatlerden kaçmamaktadır.

Yine İsveç'te cereyan eden bir diğer olayı analiz edecek olursak, İsveç'in Karlskrona şehrine bağlı Ronneby ilçesinde bir Müslümana ait olan marketin önüne, domuz etine bulanmış Kur'an-ı Kerim sayfaları saçılmıştır (Altuntaş, 2020). Medyaya yansıyan bu olaylar haricinde, İsveç'te birçok İslam karşıtı eylemin olduğu bilinmektedir. Her yönü ile İslam dünyasını üzen bu olayların sonlanabilmesi için İsveç adli ve siyasi makamlarının, üzerine düşeni yapmaları gerekmektedir. Alınan hukuki önlemlere ek olarak İsveç'teki İslamofobik grupların, yetkili kurumlar eliyle bir sosyal rehabilitasyon sürecine tabi tutulmaları da gerekmektedir.

1940'lerden beri İsveç'te yaşayan Müslümanlar olmasına rağmen, 1980'lerde İsveç toplumunda İslam'ın varlığı ilk kez görünür hale gelmiştir. Daha sonrasında ise aniden başörtülü kadınlar, şehir manzarasının bir parçası olmuştur. Müslüman çocuklar, eskisinden daha fazla sayıda devlet okuluna gitmeye başlamıştır (Otterbeck, 2002: 5). Her yönü ile Müslümanlar ile derin bir tarihi ve kültürel bağı olan İsveç'te bugün İslam'a karşı yapılan eylemler, Müslümanlar için oldukça üzüntü vericidir. Karşılıklı hoşgörü temelinde yaşanan bu sorunların kolayca çözüme ulaşması mümkünken, İsveç makamlarının bu konuda herhangi bir etkili adım atmadığı görülmektedir. Öte yandan kimi siyasi yapıların, İslamofobik eylemler ile siyasi itibar peşinde koştukları da anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan İsveç'teki Müslümanların sayısı, oldukça az olmasına rağmen (resmi rakamlara göre 250.000 ile 350.000 arası) 11 Eylül'den sonra yükselen Müslüman karşıtı tutumlardan, ciddi şekilde etkilenmişlerdir (Larsson, 2010: 30). İsveç'in demografik ve kültürel yapısını değiştirmek adına bir eylemleri ve sayıları olmamasına rağmen İsveç'te yaşayan Müslümanlar için yaşam çemberi, gün geçtikçe daralmaktadır. Yaşanan olayların, hiçbir şekilde ifade özgürlüğü ile bir ilgisi olmamasına karşın adli makamlar, yaşanan İslamofobik olaylar karşısında, birtakım gerçekliği olmayan gerekçelerin arkasına saklanmaya çalışmaktadırlar. Bir dinin kutsal değerlerine saldırmanın, ifade özgürlüğü ile bağdaşır bir yönü bulunmamaktadır. İfade özgürlüğü denen şeyin, bir hürriyet içerdiği anlaşılmaktadır. İslamofobik olaylarda ise açıkça dini değerlere şiddet ile saldırılmakta ve bir nefret suçu işlenmektedir.

İsveç'te "nefret suçu" terimi; genellikle yabancı düşmanı, İslamofobik, Yahudi aleyhtarı veya homofobik saik içeren suçları belirtmek için kullanılmaktadır. Kavramın tek tip bir tanımı olmasa da bir "nefret suçu"nu karakterize eden şey, bunun bir insan hakları ihlali oluşturması ve tüm insanların eşitliği, temel toplumsal değeriyle çelişmesidir. Azınlıklara karşı hoşgörüsüzlük, önyargı, korku ve nefret ciddi bir toplumsal sorun olarak kabul edilmektedir (Klingspor, 2006: 40). İsveç'te yaşanan olaylar ve mevcut hukuki düzenlemeler üzerinden bir analiz yapıldığında, aslında teorik olarak gerekli önlemlerin alındığı anlaşılmaktadır. Fakat söz konusu Müslümanlar olunca teorideki durumun, uygulamaya geçmediği sonucu karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle İsveç'te yaşanan sorunun kalıcı bir çözüme kavuşması için teorideki durumun acilen uygulamaya geçmesi gerekmektedir.

Öte taraftan İsveç'te yaşanan olayların, dünya basınında büyük yankı uyandırdığı görülmüştür. Çeşitli basın organlarının, yaşanan olaylar üzerine oldukça farklı bakış açıları geliştirdikleri anlaşılmıştır. Bu bakış açılarından birkaçına göz atacak olursak:

'İsveç'teki bir avuç İslam karşıtı eylemcinin yakın zamanda halka açık olarak Kur'an'a yaptığı saygısızlıklar, Müslüman ülkelerde öfkeli bir tepkiye yol açtı ve bu tür eylemlere neden izin verildiğine dair soruların ortaya çıkmasına neden oldu. Son olayda, perşembe günü İsveç'te yaşayan bir Iraklı, Stockholm'deki Irak Büyükelçiliği önünde iki kişilik bir mitingde İslam'ın kutsal kitabına ayağı ile bastı ve tekme attı. Protestoya, bir avuç karşıt göstericiyi güvenli bir mesafede tutan İsveç polisi izin verdi. Aynı Iraklı adam geçen ay da polisin onayladığı benzer bir protestoda Stockholm'deki bir caminin önünde Kur'an yakmıştı.' (<https://www.euronews.com/2023/07/22/the-reason-sweden-allows-quran-burning-despite-international-anger>).

Anlaşılabileceği üzere yaşanan olaylar ile ilgili dünya basınında ortaya çıkan haberler, İsveç polisinin yaşanan olaylara tepkisiz kaldığını ve ortaya çıkan görüntülerin, Müslüman toplumları derinden sarstığını ifade etmektedir.

Yaşanan olaylar ile ilgili başka bir basın organının yaptığı değerlendirmeyi ele alacak olursak İsveç'te yaşanan İslamofobik olayların, İsveç'in siyasi geleceği için ne gibi zararları olacağı konusunda çeşitli analizlerin ortaya çıktığı görülmektedir:

'İsveç Başbakanı Ulf Kristersson, İslam'ın kutsal kitabına yönelik bir dizi saldırı karşısında Müslümanların öfkesinin arttığı bir dönemde, Kur'an'a saygısızlık içeren daha fazla gösterinin devam etmesi halinde ortaya çıkabilecek sonuçlardan "son derece endişeli" olduğunu söyledi. İsveç ve Danimarka'da Kur'an'a yönelik saldırılar, İsveç'in NATO'ya katılmasını desteklemesi gereken Türkiye dahil birçok Müslüman ülkeyi rahatsız etti' (<https://www.theguardian.com/world/2023/jul/27/swedish-pm-extremely-worried-about-quran-burning-protests>).

Ortaya konulan analiz sonucunda İsveç'te yaşanan bu tür olayların, İsveç'in siyasi geleceği için çok önemli sorunlara neden olacağı, İsveçli siyasiler tarafından da bilindiği anlaşılmaktadır. Özellikle İsveç'in,

NATO'ya üyeliği konusunda Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duymasına karşın yaşanan bu tür olayların, iki ülke ilişkilerinde ağır tahribatlara neden olduğu sonucu karşımıza çıkmaktadır.

Bir diğer uluslararası basın organının, yaşanan olaylar üzerine yaptığı analiz ele alınacak olursa yaşanan olayların, kimi siyasi kesimlerce bir politik manevra aracı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle süre giden olayların arka bahçesindeki siyasi aklı, doğru şekilde anlamamız gerekmektedir:

“İsveç ve Danimarka'daki küçük bir grup erkek, bu yıl Kuran nüshalarını yakarak küresel çapta büyük bir tartışmaya yol açtı. İslam'ın en kutsal kitabına yönelik bu saygısızlık eylemleri, iki liberal Avrupa ülkesinde ifade özgürlüğü konusunda sancılı bir tartışmaya ve İslam dünyasının bazı kısımlarında öfkeye yol açtı. Ayrıca yaşanan bu olaylar siyasi kazanç elde etmek isteyen dünya liderleri tarafından da sömürülüyor” (Taylor, 2023, <https://www.washingtonpost.com/world/2023/08/03/sweden-quran-burning-denmark-islam-stunt-global-attention/>).

Dünya basının öncü kuruluşları tarafından İsveç'te yaşanan İslamofobik olaylar üzerine yapılan analizlerin tümünde İsveç'te yaşanan olayların, önemli siyasi krizlere neden olduğu ve İsveç'in siyasi geleceği konusunda ciddi siyasi sorunlara sebebiyet vereceği konusunda, ortak bir kanaate varıldığı sonucu karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca olayların dallanıp budaklanmasında birtakım siyasi yapıların, küçük hesaplar yaparak yaşanan olayların organizatörü olmaya çalıştıkları da anlaşılmaktadır.

Özünde Antisemitizm, yabancı düşmanlığı ve ırkçılık gibi İslamofobi'nin de uzun ve derin tarihi kökleri vardır. Yeniden dirilişini ise İran devrimi, uçak kaçırımlar ve rehine almanın yanı sıra 11 Eylül saldırıları ve ardından Avrupa'da El Kaide ve daha yakın zamanda diğer terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen terör saldırıları tetiklemiştir (Esposito ve Iner, 2019: 15). Bu temelde yakın tarihte yaşanan olayların, Avrupa'da bir anda İslamofobi'yi ortaya çıkardığını ifade etmek doğru değildir. Doğru olan yaklaşım, var olan bir olgunun yaşanan olaylar neticesinde daha da güçlenerek, ortaya çıktığıdır. Bu çerçevede İsveç'te yaşanan İslamofobik olayların 11 Eylül olayları ve ardından Batılı toplumlarda gerçekleşen diğer saldırılar ile yakın bir ilişkisi olduğunu vurgulamamız gerekmektedir.

Yakın geçmişi tekrar anlamaya çalışırsak, 1990'lara ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüne gelindiğinde, “Yeşil Tehdit” (İslami köktencilik) korkusu, büyük bir uluslararası tehdit olarak Kızıl Tehdit'in yerini aldığı görüşmüştür. Radikal İslam korkusu ve onun Orta Doğu ile Batı'yı tehdit etmesi, büyük önem taşımıştır. Saddam Hüseyin'in 1990-1991 Körfez Savaşı sırasında dünyadaki Müslümanları ayaklandırıp, Batılı Haçlılara karşı kutsal savaş başlatma çağrısı ise Ayetullah Humeyni'nin tüyler ürpertici bir hatırlatıcısı olmuştur (Esposito ve Iner, 2019:16). Yaşanan olaylar zinciri, doğru bir şekilde analiz edildiğinde Batı toplumunun İslam'a karşı bir ön yargısının oluşmasının arka planında bir korku psikolojisinin olduğu, anlaşılmaktadır. Bu psikoloji, her yönü ile İslam medeniyeti ve Hristiyan Batı medeniyeti arasında yapıcı ilişkilerin kurulması konusunda, tarihi ve büyük bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. İsveç'in de bu psikolojik arka plandan, oldukça fazla şekilde etkilendiği anlaşılmaktadır.

Yaşanan süreç, Avrupa kıtasında tüm siyasal, kültürel ve sosyolojik öğelerin, bazı kesimler eliyle İslam karşıtı bir şekilde kullanıldığını, göstermektedir. Bu noktada karşımıza şu soru çıkmaktadır: Avrupa neden bu kadar İslam'a karşı bir ön yargıya sahiptir ve neden İslam dininden bir korku duymaktadır? Bu noktada birçok cevap sıralanabilir, bu cevaplar içerisinde belki de en akla yatkınları ise tarihi mirasın Batı toplumları üzerinde oluşturduğu yoğun etki ve günümüze gelindiğinde Batılı birtakım siyasi aktörün İslam inancını “öteki” kabul ederek, kendi birliklerini güçlendirme gayesidir.

Sonuç olarak İsveç'te İslamofobi, önemli ve gelişmekte olan bir kavram haline gelmiştir. Müslüman toplulukların ırksallaştırılması ve “ötekileştirilmesi” etrafındaki daha geniş meselelerle ortaya atılmıştır. Bununla birlikte, İslamofobi'nin evrensel bir yorumu veya tanımı bulunmamakla birlikte, terimin ne anlama geldiğine dair tartışmalar, genellikle insanların Müslümanlara yönelik korkuları tarafından alevlendirilmiştir. Örneğin, “İslamofobik nefret suçu” terimi, bir tür nefret suçuna maruz kalan Müslümanlar bağlamında, giderek daha fazla kullanılmaktadır (Zempi ve Awan, 2016: 1). İlerleyen dönemlerde Avrupa'daki İslam karşıtlığını tanımlamak için yeni kavramların üretileceği mümkün gözükmektedir. Fakat kavramlar ve eylemlerden ziyade Avrupa'da İslam karşıtı fikirlerin, güç geçtikçe güçlendiği anlaşılmaktadır. Özellikle son dönemlerde bu fikirlerin, ey yoğun şekilde İsveç'te ortaya çıkması ise ayrı bir tartışma konusu olarak karşımızda durmaktadır.

Avrupa’da İslam karşıtı algının güçlenmesinin pek tabii ki İslam toplumlarında da bir karşılığı ortaya çıkmaktadır. Özellikle İslami değerlere karşı Avrupa’da yaşanan çirkin saldırılar, her yönü ile Müslümanları üzmemekte ve öfkelenmektedir. Bu nedenle bir “etki ve tepki” sonucu misali, İslam toplumlarında Batı’yı tehdit etmeyi amaç edinen yapıların, ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Yaşanan olaylar, İslam toplumlarında bir “nefret suçu” olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle İsveç’te cereyan eden İslam karşıtı eylemlerin, İslam toplumlarında bir karşılığı ortaya çıkmaktadır.

“Nefret suçu” kavramının içeriğini analiz edecek olursak, nelerin “nefret suçu” oluşturabileceğini tanımlamak için kullanılmış sayısız yoruma ve terim örneğine sahip olmamıza rağmen, nefret suçunun evrensel bir tanımı yoktur. Örneğin Birleşik Krallık’ta “nefret suçu”, mağdur veya başka herhangi bir kişi tarafından, engelliliği, etnik kökeni, dini nedeniyle bir kişinin kimliğine dayalı bir düşmanlık veya önyargıyla karşılaştığı algılanan, herhangi bir suçtur (Zempi ve Awan, 2016: 9). Özü itibari ile her yönü ile bir insanlık suçu olarak karşımıza çıkan “nefret suçu” uzun bir dönemdir Avrupa’da belli kesimler tarafından, Müslümanlara karşı işlenmektedir. Herhangi bir suçu olmayan Müslümanlara karşı reva görülen bu uygulamalar, doğal olarak İslam toplumları içerisinde kimi grupların, Batı aleyhtarı hale gelmesine ve fundamentalizme yönelmelerine sebebiyet vermektedir. Bu yapılar, süreç içerisinde oldukça keskinleşmekte hatta imkân bulduklarında, Batılı toplumlara zarar verici eylemlere dahi yönelmektedirler. Kısacası, İslam toplumlarında yükselişe geçen İslami fundamentalizm olgusunun temelinde, İslamofobi’nin de bulunduğunu ifade edebilmemiz mümkündür. Son dönemlerde İsveç’te yaşanan olayların da bu olgunun güçlenmesine sebebiyet verdiği görülmektedir.

Temelde İslamcı fundamentalizm kavramı, Müslümanları, aynı zamanda bir olaylar silsilesini analiz etmek ve temsil etmek maksadıyla can bulmuştur (Sayyid, 2000: 23). Özü itibari ile İslam toplumlarında gelişen bir kavram olmadığı, Batı toplumu tarafından böyle bir kavramın türetildiği düşünülmektedir. Müslümanlar için yorum farklılıkları ile beraber her daim tek bir İslam anlayışının egemen olduğu bilinmektedir. Batılılar tarafından türetilen bu kavramdan anlaşılan ise bazı Müslüman kesimlerin, Batılı Hristiyanlara karşı takındığı sert tavidir. Bu kavramı doğru analiz edebilmek için İslamofobi kavramını da net bir şekilde anlamamız gerekmektedir.

Temelde fundamentalizm kavramını, bir medya sloganı olarak değil analitik bir küme olarak, ele almamız gerekmektedir (Sayyid, 2000: 24). Bu kavramın içeriğini doldururken de neden bir grup insanın bu yolu tercih ettiğini anlamamız önemlidir. Tüm analizler sonucunda, İslam toplumlarında radikalleşen kesimlerin, İslami değerlere saldıranlara karşı bir cevap verme gayesi ile oluştuğu sonucu, kuvvetli bir ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır.

Anlaşılabileceği üzere II. Dünya Savaşı’ndan sonra İslam toplumlarında, bağımsızlık hareketlerinin Batı egemenliğini yıkması sonucu, modern Müslüman devletlerin ortaya çıkması, İslam toplumları için gururlu ve büyük umutlarla dolu beklentiler getirmiştir (Esposito, 2003: 103). Sonrasında ise bu umut dolu beklentilerin, emperyal politikalar ile sabote edildiği gözlenmiştir. Her yönü ile Batı toplumunun ürettiği politikaların etkisi altında yaşamak durumunda olan İslam toplumlarının, bunun üstüne bir de İslamofobik eylemler ile karşılaşmaları, İslam toplumlarında ağır tahribatlara neden olmuştur. Ek olarak İslamofobik eylemlerin, İsveç gibi liberal olarak tanımlanan bir ülkede ortaya çıkması, İslam toplumları açısından oldukça üzücü olmuştur.

Öte yandan birçok sorunla aynı anda mücadele etmek zorunda olan İslam toplumları, esasında en büyük sorunlarla 20. yüzyıl sürecinde, mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Bu sorunlardan en önde geleni ise modernleşme sorunları olmuştur. Müslümanlar, Batı’nın karşılaştığı modernleşme sorunları ile mücadele etmeye, devam etmektedirler ama arada ciddi farklar vardır: Müslümanlar, zamansal bolluğa yani Batılılar gibi modernleşmek için uzun yüzyıllara, sahip olmamışlardır (Esposito, 2003: 104). Kısa süre içerisinde ağır ev ödevlerini yapmak durumunda olan İslam toplumları, ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Özellikle emperyalizm ve İslam karşıtlığı gibi sorunlar, İslam toplumlarının motivasyonunu sekteye uğratan olgular olmuştur. Aynı durumun etkisi, halen varlığını korumaktadır.

Dünyamız, Soğuk Savaş sürecinde Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünya gibi yapılarla bölünmüştür. Daha sonrasında ise bu bölünmeler anlamsızlaşmıştır. Şu an için toplumları, iktisadi ve siyasi yapıları ile değil, kültür ve medeniyetleri ile ilgili terimlerle sınıflandırmak daha uygun düşmektedir (Huntigton, 2017: 25). Bu temelde Batı Medeniyeti ve İslam Medeniyeti’ni aynı kefeye koymak, çok da mümkün değildir. Tarihi, kültürel ve teolojik olarak her iki medeniyetin çok farklı özellikleri ve gayeleri olduğu görülmektedir. Bu nedenle Batı toplumunda İslamofobi’nin, İslam toplumlarında ise fundamentalizmin, önümüzdeki

dönemlerde, güçleneceğini ifade edebilmemiz mümkündür. Bu noktada temel belirleyici olan unsur ise İsveç gibi Kıta Avrupası ülkelerinde, yükselişe geçen aşırı sağcı politik anlayıştır.

Öte yandan Kıta Avrupası'nın İslam dünyasına yaklaşımı ile ABD'nin İslam dünyasına yaklaşımı arasında belirli farklılıkların olduğu da gözlenmiştir. ABD'nin klasik İslam dünyası stratejisi, İslam inancının antikomünist gayelerle kullanılması için formüle edilmiştir (Kongar, 2012: 55). Bu gaye üzerine uzun bir dönem İslam dünyası ile iletişim kurmaya çalışan ABD, "İlmlî İslam Modeli" gibi birtakım modellemeler geliştirmeye çalışmıştır.

Özellikle Türkiye üzerinden İslam dünyasına, bir "İlmlî İslam Modeli" sunmaya çalıştığı görülmüştür. En başından beri ABD'nin ortaya attığı bu modellerin, İslam inancı ile yakından uzaktan bir ilgisinin olmadığı anlaşılmıştır. İslam inancı, her yönü ile bir bütün oluşturmaktadır ve birden çok İslam tipi de bulunmamaktadır, sadece tek bir İslam dini vardır. İslam inancının içerisindeki yorum farklılıkların ise İslam'ın temel değerleri ekseninde şekillendiği bilinmektedir.

Uzun bir dönemdir, ABD'nin İslam dünyasına yönelik oluşturduğu önlemler, kendince "Müslümanları çağdaştırma ve demokratikleştirme projesi" olarak değerlendirilebilir (Kongar, 2012: 61). ABD'nin kendi kafasında tasarladığı çizgiye, İslam dünyasını getirmek adına, çağdaştırma ve demokratikleştirme gibi şık maskeler kullandığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 2003'te gerçekleşen ABD'nin Irak müdahalesi de aynı gerekçelerle yapılmıştır. Günümüze gelindiğinde ise bu söylenenlerin hiçbirinin gerçekleşmediği, aksine oldukça yüksek bir çatışma potansiyelinin Irak'ta ortaya çıktığı görülmüştür.

Tıpkı ABD gibi İngiltere'nin de kimi dönemlerde, İslam dünyası için birtakım kavramlar ortaya atmaya çalıştığı, anlaşılmıştır. Örneğin "Politik İslam" kavramı, Pakistanlı Ebu'l-A'lâ Mevdudî tarafından kopyalanmadan önce İngilizlerin egemenliği altında bulunan oryantalistler tarafından, ortaya atılmıştır (Amin, 2006: 61). Yaşanan süreç analiz edildiğinde, İslam dünyası için ortaya atılan tüm kavramların ve Batılı ülkeler tarafından İslam dünyasına karşı üretilen tüm politikalarının temel amacının, İslam dünyasını her yönü ile bir çember içine almak olduğu gün yüzüne çıkmıştır.

Yaşanan bu sancılı süreçler sonrasında, Batı medeniyetini "öteki" olarak gören yapıların, İslam toplumlarında can bulmaya başladığı sezilmiştir. Esasında İslam üzerine hakları olduğunu dile getiren hareketlerin ortaya çıkması, temelde kapitalizmin yıkıcı etkilerine ve ona yoldaşlık eden gösterişli moderniteye karşı, radikal bir başkaldırı olmuştur (Amin, 2006: 127). Uzun bir dönem Batı'nın sömürge düzeni altında yaşamak durumunda olan İslam toplumlarının, daha sonrasında kapital sistemin dayattığı zorluklar nedeniyle Batı medeniyetine karşı İslam toplumlarında oluşan yapılar, gittikçe keskinleşmiştir.

Son tahlilde İsveç'te yaşanan olayların, İslam toplumlarını oldukça derinden etkilediği görülmektedir. Her şeye rağmen Müslüman dünyasının itidalli davranması ve tahriklere kapılmaması gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde bu durum, oldukça açık bir şekilde vurgulanmaktadır:

"Ehl-i kitaptan birçoğu, sizi imanınızdan vazgeçirip yeniden küfre döndürmeyi isterler. Onlar, Hz. Muhammed'in peygamberliği ile ilgili gerçeği apaçık gördükten sonra, sırf içlerindeki kıskançlık yüzünden böyle yaparlar. Artık Allah'ın emri gelinceye kadar onları kendi halinde bırakın ve serzenişte bulunmayın. Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter" (Bakara /109, <https://www.kuranvemeali.com>).

Yine bir başka ayette aynı şekilde Müslümanların yaşanan zorluklar karşısında sabır yolunu seçmesi ve sakin kalması yönünde öğütlerin olduğu karşımıza çıkmaktadır:

"Biz gökleri, yeri ve aralarında bulunan her şeyi gerçek bir sebep ve hikmet ile yarattık. Kıyâmet mutlaka kopacaktır. O halde sen, insanların eziyet ve sıkıntılarına karşı müsâmaha ve güzellikle davranma yolunu seç" (Hicr/ 85, <https://www.kuranvemeali.com>).

İslam inancının vurguladığı hoşgörü temelinde, yaşanan sorunlara karşı sabırlı olmak ve tahammül göstermek, Müslüman toplumları için önemli bir gerekliliktir. Hiçbir tahrik ve provokasyona kapılmamak ve şiddet eylemlerinden tamamen uzaklaşmak oldukça önemlidir. Aksi bir durumun, İsveç'te ve Avrupa'daki İslamofobik kesimlerin işine yarayacağı gerçeği, asla göz ardı edilmemelidir. Sorunun barışçıl bir temelde çözülebilmesi için diyalog kanallarının daima açık tutulması da büyük bir önem taşımaktadır.

5. Sonuç

Yaklaşık 2000 yıllık Hristiyanlık tarihinde ve hemen hemen 1400 yıllık İslam tarihinde her iki inancın da belirli dönemlerde, ciddi bir “öteki”ye sahip olduğu, anlaşılmaktadır. Fakat 16. yüzyıldan bu yana İslam medeniyeti ve Hristiyanlık medeniyeti arasındaki mücadele, oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı sürecinde, Osmanlı Devleti özelinde İslam toplumlarının, Batılı devletlerin dayattığı düzen karşısında büyük zorluklar yaşadığı bilinmektedir.

Her yönü ile Batılı ülkeler tarafından üretilen politikaların ve sistemlerin, ortaya çıkardığı zorluklar ile mücadele etmek zorunda olan İslam toplumları, bunlara ek olarak bir de Avrupa’da İslami değerlere çirkin saldırıların olduğunu görmüştür. Her yönü ile İslam toplumlarını büyük bir üzüntüye iten bu olaylar, son dönemlerde Avrupa’da yükselişe geçen, aşırı sağcı ideolojilerin İslamofobik zihniyetinin ürünüdürler.

Avrupa’da yaşanan her İslamofobik eylemin, pek tabii ki İslam toplumlarında bir karşılığı olmaktadır. Özellikle bu olaylar karşısında, İslam toplumlarında bazı grupların, Batılı ülkelere ve Batılı değerlere karşı bir aleyhtarlık beslediği sonucu, ortaya çıkmaktadır. Bunun da ötesinde İslam toplumlarında Batıyı tehdit eden, hatta şiddet eylemleri yapmaktan geri durmayan örgütlerin, oluştuğu da görülmektedir.

Yaşanan tüm olaylar ve gelişmeler neticesinde, ifade edilmesi gereken en önemli olgu şudur: Batı toplumlarında İslamofobik eylemler sürmeye devam ettikçe, İslam toplumlarında da fundamentalizm olgusunun artacağı görülmektedir. Bu iki olgu arasında bir doğru orantının olduğu, önemli bir gerçekliktir.

İsveç gibi Batılı ülkelerde bulunan ve İslamofobik eylemlerde ısrarcı olan, birtakım siyasi yapının çeşitli siyasi gayeleri bulunmaktadır: Bunlar içerisinde en öne çıkan ise İslam medeniyetini, bir “öteki” göstererek, kendi içlerindeki “asabiyet” (dayanışma) duygusunu güçlendirmek amacı yatmaktadır. Yaşanan gelişmeler, Avrupa’daki birtakım siyasi yapılar için İslamofobi’nin, kullanışlı bir siyasi argüman olduğunu göstermektedir.

Öte yandan İsveç’te yaşanan İslamofobik eylemleri, ifade özgürlüğü ile bağdaştırmak da oldukça kusurlu bir yaklaşımdır. İçerisinde şiddet olan ve başka bir insan topluluğunun kutsal değerlerine saldıran bir eylemin, ifade özgürlüğü ile bağdaşır bir yönünün olması mümkün değildir.

Sorunun çözümü için Batı toplumunun, İslam dünyasına karşı takındığı ön yargıları artık kırması gerekmektedir. Özellikle Müslümanların sahip olduğu kutsal değerlere karşı, gereken saygıyı göstermesi elzemdir. Diğer taraftan İslam toplumların da radikal örgütleri dışlaması ve destek vermemesi gerekmektedir. Her iki tarafın da şiddetin bir çözüm yolu olmadığına, sorunların çözümü için diyalog kanallarının açık tutulması gerektiğine inanmaları önemlidir.

İsveç özelinde yaşanan olayların, İsveç’in siyasi geleceği için önemli bir soruna neden olacağı açık bir şekilde karşımızda durmaktadır. Özellikle NATO’ya üye olmak konusunda, Türkiye gibi önemli bir üyenin desteğini alabilmesi İsveç için büyük bir önem taşımaktadır. Bu siyasi gerçekliğin, İsveçli yetkiler tarafından kavranması oldukça önemlidir.

Her iki inancın da özünde hoşgörü vardır. Bu gerçeği, her iki tarafın da esaslı bir şekilde anlaması ve bu temelde birbiri ile ilişki kurmaya çalışması, yaşanan sorunların çözümü için önemli bir eşik olarak karşımızda durmaktadır. Bu noktada, her iki tarafın da sahip olduğu kültürel ve dini müktesebat, her iki tarafa da gerekli imkân ve tecrübeyi sunmaktadır. Yapılması gereken, basit politik hesaplar üzerinden karşı tarafı ötekileştirmek değil, daha gerçekçi politikalarla iş birliği yapabilmenin yollarını aramaktır.

Kaynaklar

- Akgün, M. H. (2023). *5 Soru: İsveç’te Kur’an-ı Kerim’e saldırı*. <https://www.setav.org/5-soru-isvectekuran-i-kerime-saldiri/> adresinden 22.04.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Aktaş, M. (2017). AB Ülkelerinde İslamofobi ve Terörizm. *Ombudsman Akademik*. (7), 127-155.
- Allen, C. (2010). *Islamophobia*. Farnham: Ashgate Publishing Limited.
- Al-Bayati, H. (2001). *The terrorism game: 11 september attacks and new alliances*. London: AL-Rafid Distribution & Publishing.
- Almalı, A. (2018). Almanya’da yükselen islamofobi ve dergilerdeki İslam karşıtı yayınlar. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*. 2(2), 129-145.
- Altuntaş, A. (2020). *İsveç’te müslüman girişimcinin marketine islamofobik saldırı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/isvectekuran-musluman-girisimcinin-marketine-islamofobik-saldiri/1983148> adresinden 22.04.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Amin, S. (2006). *Modernite demokrasi ve din*. (F. Başkaya, U. Günsür ve G. Öztürk, Çev.) Ankara: Maki

Basım Yayın.

- Bauman, Z. (2021). *Kuşatılmış toplum*. (A. E. Pilgir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bozlak, A. (2019). *Batı'da islamofobik temalar üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Bunzl, M. (2005). Between anti-Semitism and Islamophobia: Some thoughts on the new Europe. *American ethnologist*, 32(4), 499-508.
- Carlisle, R. P. (2007). *One day in history: september 11, 2001*. HarperCollins e-books.
- Dogan, B. (2021). Postkolonyal Avrupa'da İslam algısı. *Akademik Hassasiyetler*. 8(16), 297-318.
- Duruoğlu, T. (2007). Haber yapmada ideoloji etkeni: 11 eylül olayı üzerine bir inceleme. *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*. 25, 1-42.
- Ed. Renton, J. and Gidley, B. (2017). *Antisemitism and islamophobia in Europe: a shared story?*. London: Palgrave Macmillan.
- Ed. Law, I., Easat-Daas, A., Merali, A. and Sayyid, S. (2019). *Countering islamophobia in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Ed. Morgan, G. and Poynt, S. (2012). *Global islamophobia: muslims and moral panic in the west*. Burlington: Ashgate Publishing Company.
- Er, T. ve Ataman, K. (2008). İslamofobi ve Avrupa'da birlikte yaşama tecrübesi üzerine. *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17(2), 747-770.
- Esposito, J.L. and Iner, D. (2019). *Islamophobia and radicalization: breeding intolerance and violence*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Esposito, J. L. (2003). *Kutsal olmayan savaş: islamcı terör*. (N. Yılmaz ve E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Fekete, L. (2009). *A suitable enemy: racism, migration and islamophobia in Europe*. New York: Pluto Press.
- Gürbüz, M. (2022). Liberal İslam yaklaşımı: eleştirel bir değerlendirme. *Erciyes Akademi*. 36 (2), 864-897.
- Green, T. H. (2015). *The fear of Islam: an introduction to islamophobia in the west*. Minneapolis: Fortress Press.
- Huntigton, S. P. (2017). *Medeniyetler çatışması*. Der. Murat Yılmaz, İstanbul: Vadi Yayınları.
- Huddy, L., Khatib, N. and Capelos, T. (2002). Trends: Reactions to the terrorist attacks of September 11, 2001. *The Public Opinion Quarterly*, 66(3), 418-450.
- Kabakçı, B. (2017). *Avrupa'da yükselen islamofobi*. Konya Ticaret Odası. Araştırma Raporu, Mayıs.
- Karaköse, H. (2018). Filistin ve Kudüs meselesine genel bir bakış (XIX. yüzyılın ortasından XX. yüzyıl ortalarına kadar), *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4(2), 150-165.
- Karataş, İ. (2019). Avrupa'da popülist partilerin yükselişi; Hollanda'da PVV örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5(1), 28-42.
- Kaya, A. (2022). Avrupa'da bir yönetsellik biçimi olarak islamofobizm. *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 30(1), 1-23.
- Klingspor, K. (2006). The challenges of collecting statistical data in the field of hate crime: the case of Sweden. *Hate Crime*. 40. *European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI) P.O.Box 444 FIN-00531 Helsinki Finland Publication Series No. 57*.
- Kongar, E. (2012). *ABD'nin siyasal İslam'la dansı*. İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Kumar, D. (2012). *Islamophobia and the politics of Empire*. Chicago: Haymarket Books.
- Larsson, G. (2005). The impact of global conflicts on local contexts: muslims in Sweden after 9/11—the rise of islamophobia, or new possibilities?. *Islam and Christian-Muslim Relations* 16(1), 29-42.
- Otterbeck, J. (2002). *The depiction of Islam in Sweden: an historical overview*. Retrieved from http://inhouse.lau.edu.lb/bima/papers/Jonas_Otterbeck.pdf in 10.11. 2016.
- Özcan, Arif B. (2011). Uluslararası güvenlik sorunları ve ABD'nin güvenlik stratejileri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 11(22), 445-466.
- Özer, A. (2009). 11 Eylül, bölünen dünya, Huntington ve çatışma. *Toplum ve Demokrasi*. 3(5), 191-210.
- Özpek, B. B. (2012). En uzun on yıl: 11 Eylül sonrası Ortadoğu. *Ortadoğu Etütleri*. 3(2), 183-215.
- Rana, J. (2007). The story of Islamophobia. *Souls*, 9(2), 148-161.
- Sayyid, S. (2000). *Fundamentalizm korkusu: avrupamerkezcilik ve islamcılığın doğuşu*. (E. Ceylan ve N. Yılmaz, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları.
- Taylor, A. (2003). How Quran burners got the global attention they wanted. <https://www.washingtonpost.com/world/2023/08/03/sweden-quran-burning-denmark-islam-stunt-global-attention/>.
- Valdez, A. (2003). *We the people: the Us government's united response against terror (spirit of America, a nation responds to the events of 11 september 2001)*. Philadelphia: Chelsea House Publishers.

- Zempi, I. and Awan, I. (2016). *Islamophobia: lived experiences of online and offline victimisation*. Bristol: Policy Press.
- 2050'de Avrupa'daki Müslüman nüfus ne kadar artacak?, <https://www.ntv.com.tr/dunya/2050de-avrupadaki-musulman-nufus-ne-kadar-artacak,VSLJtQa-3ESIKL-GCTbZQQ>, (30.11.2017).
- The reason Sweden allows Quran burning despite international anger. <https://www.euronews.com/2023/07/22/the-reason-sweden-allows-quran-burning-despite-international-anger>, (22/07/2023).
- Swedish PM 'extremely worried' as more apply to burn Qur'an. <https://www.theguardian.com/world/2023/jul/27/swedish-pm-extremely-worried-about-quran-burning-protests>, (27 Jul 2023).
- Kuran Meali. <https://www.kuranvemeali.com>, (27.10.2023).

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

AİHM KARARLARI IŞIĞINDA TERÖRLE MÜCADELEDE İDARİ KOLLUĞUN GENEL İZLEME VE TAKİP YETKİSİ VE ÖZEL HAYATIN KORUNMASI

General Monitoring and Pursuit Authority of Administrative Law Enforcement in the Fight against Terrorism, and Protection of Private Life in the Light of ECHR Decisions

İbrahim AYDIN¹

¹Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, ibrahim.aydin20@ogr.deu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2542-5713

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
16.11.2023
Kabul/Accepted:
28.12.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1392078

Anahtar Kelimeler

terör, güvenlik, özel hayatın korunması, kolluk, istihbarat.

Keywords

terrorism, security, protection of private life, law enforcement, intelligence.

ÖZ

Terör eylemlerinin ana hedefi cebir ve şiddet kullanarak anayasal düzeni ortadan kaldırmak ve temel hak ve hürriyetleri yok etmektir. Siyasi gerilimler, savaşlar, kitlesel göçler, iletişim, bilişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan devasa değişimler yeni güvenlik tehditlerini de beraberinde getirmiştir. Sınır aşan terörist faaliyetler, organize kaçakçılık ve siber suçlar giderek yaygınlaşmıştır. Bu tehditlere karşı devletler, idari kolluğun terörle mücadelede, istihbarat toplama, izleme ve takip gibi yetkilerini artırma eğilimine girmiştir. Diğer taraftan bu durum özel hayatın korunması hakkının ihlali tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Ulusal mahkemelere ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine ihlal başvuruları yapılmıştır. AİHM'in bu konudaki kararları hükümetler açısından da yol gösterici niteliktedir. Bu çalışmada idari kolluğa verilen genel izleme ve takip yetkisinin AİHM içtihatları açısından tartışılması amaçlanmıştır. Özel hayatın korunması ve gizliliği, ulusal güvenlik ve istihbarat kavramları hakkında açıklayıcı bilgilerin verilmesinin ardından idari kolluğa verilen genel izleme ve takip yetkileri tartışılmış ve devamında benzer uygulamalar hakkında AİHM içtihatları örneklendirilmiştir. Bu çalışmanın son kısmında bir kısım öneriler de üretilmiştir.

ABSTRACT

The main goal of terrorist acts is to eliminate the constitutional order and destroy fundamental rights and freedoms by using force and violence. Political tensions, wars, mass migrations, and huge changes in communication, information and transportation technologies have brought with them new security threats. Transnational terrorist activities, organized smuggling and cyber crimes have become increasingly common. In response to these threats, states have tended to increase the powers of the administrative law enforcement in the fight against terrorism, such as intelligence collection, monitoring and follow-up. On the other hand, this situation has also brought about discussions about the violation of the right to protection of private life. Violation applications have been made to national courts and the European Court of Human Rights. The ECHR's decisions on this issue are also guiding for governments. In this study, it is aimed to discuss the general monitoring and follow-up authority given to the administrative law enforcement in terms of ECHR jurisprudence. After giving explanatory information about the concepts of protection and confidentiality of private life, national security and intelligence, the general monitoring and follow-up powers given to the administrative law enforcement are discussed and the ECHR jurisprudence on similar practices is exemplified. Some suggestions were also produced in the last part of this study.

Atıf/Citation: Aydın, İ. (2024). AİHM Kararları Işığında Terörle Mücadelede İdari Kolluğun Genel İzleme ve Takip Yetkisi ve Özel Hayatın Korunması. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 217-235.

Sorumlu yazar/Corresponding author: İbrahim AYDIN, ibrahim.aydin20@ogr.deu.edu.tr

1. Giriş

Terör eylemlerinin ana hedefi devlet otoritesini zaafa uğratmak, yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini ve genel sağlığı bozmaktır. Terör eylemleri bu amaçlarına ulaşabilmek için sistemli bir şekilde cebir ve şiddet kullanmaktadır (Ergil, 1992;140). Dolayısıyla terör eylemleri bireyin ve toplumun varlığı ve kamu düzeni için büyük bir tehlike ve tehdit oluşturmaktadır. Terörizm nedeniyle yüzbinlerce insan hayatını kaybetmiş, daha da fazlası sakatlanmış ve insanlar kalıcı travmalar yaşamışlardır. Ülke ekonomileri terör kaynaklı milyarlarca dolar zarara uğramıştır. 11 Eylül saldırılarının ABD'ye yol açtığı ekonomik maliyetin 50 milyar dolardan fazla olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye'de sadece PKK terörüne bağlı olarak 50 bin kişi hayatını kaybetmiş ve 200 milyar dolardan çok daha fazla ekonomik kayıp yaşanmıştır (Delice ve Dağlar, 2011;4).

Terör tehdidine karşı devletin diğer organlarıyla birlikte kolluk da mücadele etmektedir. 11 Eylül saldırılarının doğurduğu ortam ve devamında iletişim, bilişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan devasa değişimler yeni güvenlik risklerini, tehditlerini ve tehlikelerini de beraberinde getirmiştir. Sınır aşan terörist faaliyetler, organize kaçakçılık suçları ve siber suçlar giderek yaygınlaşmıştır (Can, 2020;1). Tüm bu gelişmelere bağlı olarak kolluğun terörle mücadelesini düzenleyen yetkilendirilmeler yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Tüm dünyada idari kolluğa geniş çaplı istihbarat toplama, izleme ve takip, kişisel veri işleme (parmak izi ve fotoğraf alma, MOBESE, plaka tanıma, iletişimin takibi, bankacılık işlemleri takibi, seyahat bilgileri takibi (PNR) gibi) vb. yetkiler verildiği var olan yetkilerin genişletildiği görülmektedir.

Ulusal güvenlik söz konusu olduğunda bir kısım haklara müdahale meşru hale gelmektedir (Bayındır, 2016;49). Bununla birlikte ulusal güvenlik ile özel hayatın gizliliğinin korunması arasında bir denge gözetilmesi gerekmektedir. Ulusal güvenlik ve terörle mücadele söz konusu olsa dahi kolluk tarafından gizli biçimde iletişimin denetlenmesi gibi güvenlik tedbirlerine başvurulduğunda özellikle AİHS sözleşmesine taraf olan ülkelerden bu tedbirlerin güvenlik ve anayasal düzeninin iç ve dış tehditlere karşı korunması için ve özel yaşamın gizliliğine hakkına saygı içerisinde uygulanması beklenmektedir (Öncü, 2011;78).

Bu çalışmada Türk hukuk sisteminde idari kolluğa verilen genel izleme ve takip yetkisinin AİHM içtihatları açısından tartışılması amaçlanmıştır. Özel hayatın korunması ve gizliliği, ulusal güvenlik ve istihbarat kavramları hakkında açıklayıcı bilgilerin verilmesinin ardından Türk hukuk sisteminde idari kolluğa verilen genel izleme ve takip yetkileri tartışılmış ve devamında benzer uygulamalar hakkında AİHM içtihatları örneklendirilmiştir. Bu çalışmanın son kısmında bir kısım öneriler de üretilmiştir.

1.1. Özel Hayatın Korunması

Evensel haklar olarak insan yaşamı ve onuru vazgeçilmez değerlerdir ve bunlar her türlü tehlike ve riske karşı korunmalıdır. İnsan onuruna duyulan saygının gereği yapılması gerekenlerden bir tanesi özel hayatın korunması ve gizliliğinin teminat altına alınmasıdır. İnsan her ne kadar sosyal bir varlık olsa dahi bir yönüyle de başkalarının müdahil olmasını istemediği özel alanları vardır ve toplumdan bilinçli bir biçimde gizlediği özel bir yaşamı da bulunmaktadır. Özel hayatın korunması konusunda devlet öncelikli olarak sorumludur ve bu konuda pozitif ve negatif yükümlülükleri bulunmaktadır. Devletin özel hayatın gizliliğine müdahale etmemesi ve kişilerin mahremiyetini koruması beklenir. Ayrıca devlet başkaları tarafından kişinin özel hayatının gizliliğinin ihlal edilmesine de engel olmalıdır (Ahmetoğlu, 2023;42).

Özel hayatın gizliliği ve korunması uluslararası insan hakları belgelerinde ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sında da vurgulanan bir konudur. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 12. maddesinde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Özel ve Aile Hayatına Saygı başlıklı 8. maddesinde, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin 17. maddesinde özel hayatın gizliliği ve korunmasına vurgu yapıldığı gibi Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 20, 21 ve 22. Maddelerinde de özel hayatın gizliliği güvence altına alınmıştır. Anayasanın 20. maddesi koruma "herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz" şeklindedir. Anayasanın 20. Maddesinde 07.05.2010 tarihli ve 5982 sayılı Kanunla yapılan Anayasa değişikliği ile kişisel verilerin korunması da anayasal bir hak olarak tanımlanmıştır. Düzenleme ile kişisel verilerin korunması anayasal güvenceye kavuşturulmuştur. 2016 yılında Kişisel Nitelikteki Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Şahısların Korunmasına Dair Sözleşme iç hukuka kazandırılmıştır. Yine Anayasa değişikliği ile getirilen kişisel verilerin korunmasına ilişkin esasların kanunla düzenleneceği hükmü gereği 07.04.2016

tarihli ve 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kabul edilmiştir. Kanunla kişisel veri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin uyacakları ve usul ve esasların belirlendiği görülmektedir. Bu kapsamda kişisel verinin ancak belirli, açık ve meşru amaçlar için işlenebileceğinin, işlendikleri amaçla bağlantılı, sınırlı ve ölçülü olması, ilgili mevzuatta öngörülen veya işlendikleri amaç için gerekli olan süre kadar muhafaza edilmesi gerekliliğinin hüküm altına alındığı görülmektedir.

Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanunun ilgili maddelerinde de kişisel verilerin korunmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca TCK 134., 135., 136. ve 138. Maddelerinde özel hayatın gizliliğinin ihlalinin, usule aykırı kişisel veri işleme, saklama ve açıklamanın suç olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. 2021 yılında yayımlanan İnsan Hakları Eylem planında da özel hayatın gizliliği ve korunması üzerinde durulmuştur. Ulusal hukuk alanında yapılan çok sayıda düzenlemeyle rağmen kişisel verileri koruyan suç tipleri ile özel hayatın gizliliğini ihlal suçu farkının belirlenmesinde birtakım zorluklar bulunmaktadır. Bu zorlukların aşılabilmesi için özel hayatın gizliliğini ihlal suçunun genel norm olarak kabul edilmesi gerekmektedir (Boğa, 2022;82)

1.2. Ulusal Güvenlik

Güvenlik insanın temel ihtiyaçlarından birisidir. Bireyin varlığını sürdürmesi ve diğer ihtiyaçlarını karşılayabilmesi güvenlik ihtiyacının karşılanmasına bağlıdır. İnsanın özgürce haklarını kullanabilmesi güvenliğin sağlandığı bir ortamda mümkün olabilmektedir. Temel bir hak olarak güvenliğin yoksunluğun diğer bütün haklardan da bir yoksunluk anlamına gelmektedir (Shue, 1996;30). Güvenliğin personel güvenliği, sektör güvenliği, kamu güvenliği ve ulusal güvenlik gibi farklı türleri bulunmaktadır. Ulusal güvenlik devlet güvenliği veya milli güvenlik olarak da isimlendirilmektedir ve diğer güvenlik türlerini de ihtiva eden şemsiye bir tanım konumundadır (Yılmaz, 2007;210-211).

Ulusal güvenlik devletin her türlü iç ve dış tehditlerden korunmuş bir biçimde hukuki, sosyal ve bağımsız bir biçimde varlığını sürdürebilmesi olarak tanımlanabilir (Beren, 2010;31). Devlet yetkili organlarını kullanarak güvenliği sağlamak, tehditleri bertaraf etmek, değerlerini korumak, çıkarlarını savunmak ve kendisine yönelik tehditlere karşı caydırıcı olmak için faaliyetler yürütür. Devletin vatandaşlarının özel hayatının gizliliğini korumak görevi olduğu kadar vatandaşlarını iç ve dış tehditlere karşı korumak ve kamu düzenini sağlamak görevi de bulunmaktadır. Anayasanın 5. maddesi devletin temel amaç ve görevlerinden birisinin, kişinin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak olduğunu vurgulamaktadır. Devlet bu görevini silahlı veya silahsız organlarını kullanarak icra etmektedir (Girgin, 2003;92). Devlet güvenlik faaliyetleri için ise askeri güç, kolluk gücü, lobiler, diplomatik kanallar, ekonomik güç, örtülü operasyonlar ve istihbarat örgütleri gibi araç ve yöntemleri kullanır (Yılmaz, 2007;301).

Devletin ulusal güvenliği sağlaması iç ve dış güvenliğin sağlanmasıyla mümkün olabilmektedir. İç güvenlik ülke sınırları içerisinde muhtemel tehdit ve saldırıların olmaması, devletin sabotaj ve benzeri tehlikelere karşı korunaklı olması ve vatandaşlarının huzur içinde olması anlamına gelmektedir. Dış güvenlik ise ülkenin yabancı devletlerden tehdit ve saldırılara karşı koyması ve başka devlet veya örgütlerin egemenliği altında kalmadan tam bağımsız olması anlamına gelmektedir. Devlet iç güvenliğin sağlanması için polis, jandarma, sahil güvenlik gibi kolluk güçlerini ve iç istihbaratı kullanırken dış güvenliği sağlamak için orduyu ve dış istihbaratı kullanmaktadır (Cin, 2008;3; Kuloğlu, 2015;16-17).

Türk hukukunda kolluk genel ve özel kolluk olarak tanımlanmıştır. Genel kolluk ülke genelinde kolluk hizmetlerini yürüten ve kamu düzeni sağlayan polis, jandarma, sahil güvenlik gibi birimlerdir. Özel kolluk ise özel alanların güvenliğinden sorumlu olan birimlerdir. Bunların suçları önleme ve işlenmiş suçları araştırma görevleri bulunmamaktadır (Güney, 2006;3). Kolluk ayrıca adli ve idari kolluk olarak da sınıflandırılabilir. İdari kolluk kamu düzenini sağlayan ve suçlar daha işlenmeden bunların önlenmesi için mücadele eden kolluktur. Adli kolluk ise suç işlendikten sonra görevi başlayan ve işlenmiş suçların aydınlatılması için görev yapan kolluktur (Günday, 2011;293).

1.3. Ulusal Güvenliğin Sağlanmasında Kolluk İstihbaratın Rolü

Ulusal güvenliğin sağlanabilmesi için gerekli faaliyetlerden bir tanesi istihbarattır. İstihbarat siyasi otorite tarafından talep edilen bilgilerin yasal olarak yetkilendirilmiş istihbarat birimleri tarafından toplanması, analiz edilmesi ve işlenmesi sürecidir (Kuloğlu, 2015;17). İstihbarat Arapça kökenli bir kelimedir ve yeni

öğrenilen bilgiler, haberler, duyular, bilgi toplama, haber alma anlamlarına gelmektedir (Pınarbaşı, 2014;47). İstihbaratın farklı tanımları yapılmaktadır. Bir tanıma göre istihbarat açık veya gizli kaynaklar kullanılarak kişiler, yerler, nesnelere ve olaylarla ilgili verilerin bilimsel yöntemlerle analiz edilmesi ve topluma veya devlete yönelik tehlikeleri önceden algılayarak, tedbir alması ve gelecekteki eylemlerin planlanması için yetkililere rapor edilmesi faaliyetidir (Yenisey, 2015;241). Bir başka tanıma göre ise istihbarat, gelecekte gerçekleşme olasılığı olan olaylarla ilgili en doğru tahmini yapabilmek için tarafsızlık, gizlilik, doğruluk ve süreklilik ilkelerine göre toplanan bilgilerin değerlendirilmesi, analiz ve sentezlenmesi faaliyetidir (Acar, 2011;73). İstihbaratın temel özellikleri olarak merkezden yönetilmesi, zamana bağlı olması, sürekli bir eylem olması, gizli olması, doğru olması, kesin olması, tarafsız olması, hukuka uygun olması, esnek olması, uzmanlık gerektirmesi, yenilikçi olması ve koordinasyon gerektirmesi özellikleri sıralanabilir (Acar, 2011;104-108).

İstihbarat faaliyetleri insanlık tarihi kadar eskidir ve siyasi, ekonomik ve güvenlik amaçlarla her toplumda binlerce yıldır uygulanmıştır. Ulusal güvenliğin sağlanması için istihbarat faaliyetleri zorunlu olarak görülmektedir (Avcı, 2004;12). Devletin tehditleri belirleme, tehditlere karşı bilinçlenme, önlemler arama ve politika belirleme arayışları istihbarat faaliyetlerini kullanılmasını ve bu alanda uzmanlaşma ve örgütlenmeyi beraberinde getirmektedir (Girgin, 2003). İstihbarat faaliyetleri sayesinde devletin güvenliği ve bekasını temin edildiği gibi devlet uygulamalarına da yön verilebilmektedir. Ayrıca istihbarat sadece güvenlik amacıyla değil ülkelerin diğer ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmesinde ve işbirliklerinin artırılmasında da kullanılan önemli bir araçtır (Pınarbaşı, 2014;48).

İletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler ve diğer teknolojik imkanlar devletlerin karşı karşıya kaldığı tehditlerin türünü ve şiddetini artırmaktadır. Buna bağlı olarak devletin ulusal güvenliği sağlayabilmek için karşı tedbirler alması ve bu tehditleri gerçekleştirmeden önleyecek uygulamalar geliştirmesi gerekmektedir (Pınarbaşı, 2014;38). Günümüzde ayrıca küreselleşme hiç olmadığı kadar hızlanmış, suçlar sınır aşan bir nitelik kazanmış, zengin ve fakir ülkeler arasındaki uçurum gerilimleri artırmış, yaşanan göçler nedeniyle toplumların yapısı farklılaşmış ve suç örgütleri ve suçlar için daha elverişli bir ortam oluşmuştur. Böyle bir ortamda özellikle terör suçları gibi örgütlü suçlara karşı istihbarat daha önemli bir konuma gelmiştir (Yenisey, 2012;7). Özellikle 11 Eylül tüm dünyada güvenlik kavramının yeniden ele alınmasına neden olmuştur. bu anlamda istihbarata verilen önemde de bir artış olmuştur. Ülkelerin güvenlik yaklaşımları farklılaşmış ve devlet organlarının faaliyetlerinin niteliği değişmiştir. Özellikle ABD’de ve Avrupa ülkelerinde üniversitelerde istihbarat eğitimi artırılmış ve sınıflar açılmıştır (Özdağ, 2009;38).

İstihbarat kullanma seviyelerine göre taktik, operasyonel ve stratejik istihbarat olarak sınıflandırılır. Stratejik istihbarat diğer ülkelere ve taraflara karşı ülke çapında stratejik kararlar alınması için kullanılan istihbarat türüdür. Operatif istihbarat orta vadede yapılması planlanan eylemlerle ilgilidir. Taktik istihbarat istihbari faaliyetlerin en küçük parçalarıdır ve kısa ömürlüdür. Güncel konu ve olaylarla ilgili hedef grupların taktik ve teknikleri hakkında toplanan istihbarattır. Oluşturma yöntemlerine göre istihbarat ise insan istihbaratı, görüntü istihbaratı, sinyal istihbaratı, açık kaynak istihbaratı, ölçüm ve iz istihbaratı olarak sınıflandırmak mümkündür (Avcı, 2004;11; Özdağ, 2008;146; Bayındır, 2016;16-20).

İstihbaratı yürüten kurumlara göre ise istihbarat devlet istihbaratı, askeri istihbarat, bakanlıklar ve diğer kurumlar tarafından yürütülen istihbarat ve kolluk istihbaratı olarak sınıflandırılabilir. Devlet istihbaratı Milli Güvenlik Teşkilatınca yapılan istihbarat faaliyetleridir. Askeri istihbarat Türk silahlı Kuvvetleri tarafından ülke güvenliğini tehdit eden unsurlara karşı yapılmaktadır. Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı gibi bakanlıklar da kendi faaliyet alanları açısından istihbarat faaliyetinde bulunmaktadır (Pınarbaşı, 2014;40). Kolluk istihbaratı suç ve suçlulukla mücadele için polis ve jandarma tarafından yürütülen istihbarat faaliyetleridir. Suç öncesinde önleyici kolluk istihbaratı, suç sonrasında ise adli kolluk istihbaratı biçiminde sürdürülmektedir (Yenisey, 2015;383). Kolluk istihbaratı suçla ve suç örgütleriyle mücadele etmek, suçun işlenmesini önlemek, suçun bileşenlerini ortaya çıkartmak ve suç işleme yöntemlerini belirlemek için yapılır. Kolluk istihbarat birimleri adli birimlerle, olay yeri inceleme birimleriyle ve diğer kolluk birimleriyle irtibatlıdır (Kuloğlu, 2015;31). İç güvenlik istihbaratı ve kolluk istihbaratı birbirinden farklıdır. Kolluk istihbaratı suçla mücadele ve suçun önlenmesine odaklanmışken iç güvenlik istihbaratı suçun önlenmesi faaliyetlerinin yanında terörizmle mücadele ve casusluğu önleme faaliyetleri de yürütmektedir. suçun başarı ile önlenmesi için kolluk istihbaratı ile iç güvenlik istihbaratı arasında iletişim ve işbirliğinin varlığı gereklidir (Kızılırmak, 2018;119).

Kolluk istihbarat faaliyetinde bulunurken somut bir suç tehdidi olmasını beklemez. Kolluk istihbaratı kamu güvenliğini tehdit eden somut bir tehdit olmadan gizli bir biçimde gerçekleşmektedir (Karabulut, 2014;87). Bu sayede suç örgütlerinden veya münferit suçlulardan daha önce hareket geçerek suçun ortaya çıkmasına engel olunmaktadır (Birtek, 2011;101). Özellikle organize suçları önlemek ve gizli örgüt yapılanmalarıyla mücadele edebilmek için kolluğun istihbari faaliyetleri son derece önemlidir (Özbek, 2001;152). Kolluk suçla mücadele edebilmek için farklı iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen iletişimi de denetleyebilmektedir (Centel, 2011;667).

Türk hukuk sisteminde kolluk istihbaratı tarafından elde edilen bilgiler delil niteliğinde değildir (Semiz, 2007;81). Alman hukukunda ise istihbarat faaliyetlerinde elde edilen bilgiler delili olarak kullanılabilir. Fransız hukuku ulusal güvenlik, bilimsel ve ekonomik kaynakların korunması, terörizm ve organize suçluluğun önlenmesi amacıyla kolluk tarafından yapılacak olan iletişim denetlemesine fişleme amacı olmamak kaydıyla müsaade etmektedir (Galli, 2016;669). Kolluk güçleri suçla mücadele etmek için yeni bilgi ve teknolojileri kullanmaktadır. Bunlardan bir tanesi drone kullanımınıdır. Bu uygulamanın özel hayatın gizliliği ve temel hak ve özgürlüklerin ihlali açısından dezavantajları tartışılrsa dahi ülkeler drone kullanımının şart ve esaslarını belirleyen yasal mevzuatları geliştirmek arayışındadırlar (Kaşlı, 2022;329).

Kolluğun istihbarat toplama yetkisi ve bu konuda yürüttüğü faaliyetler bazı tartışmaların odağı olmaktadır. Kolluk istihbaratının sadece örgütlü suçlarla sınırlı olması gerektiğini, bireysel suçlar için kolluk istihbaratının kullanılmaması gerektiğini savunan görüşler bulunmaktadır (Özbek, 2001;157). Ayrıca, her ne kadar kolluk istihbaratından beklenen önemli yararlar bulunsada dahi kolluk istihbaratı aşamasında henüz somut suç oluşumu gerçekleşmediğinden kişisel verilerin korunması hakkı ve özel yaşamın gizliliğine saygı hakkı bakımından bir müdahalenin olması durumu bulunmaktadır (Özbek, 2001;169). Örneğin, devlet bireysel haberleşme gizliliğine saygı duymak ve bu gizliliği ihlal etmemekle yükümlü olduğundan kolluğun farklı araçlar yoluyla yapılan iletişimi denetlemesi haberleşme hakkına ve özel hayatın gizliliği hakkına müdahale olarak kabul edilmektedir (Gözübüyük, 2016;360).

Kolluğun yürüttüğü istihbari faaliyetlerin denetlenmesi de bir diğer tartışmalı konudur (Güler, 2014). Türkiye’de istihbarat faaliyetlerinin tam anlamıyla denetlendiği söylenemez (Pınarbaşı, 2014;68). Bu alandaki denetimler özel olarak yetkilendirilmiş kişi ve komisyonlarca yapılmaktadır. Bu alandaki bir denetim mekanizması da meclis denetimidir. Meclis İnsan Hakları Komisyonu veya bu amaçla oluşturulacak başka komisyonlar aracılığıyla istihbaratın denetlenmesi mümkündür. Bu kapsamda, Türkiye’de istihbarat kurumları üzerinde Yasama, Yürütme ve Yargı organlarının koordinesinde bağımsız ve tarafsız bir denetim mekanizmasına ihtiyaç olduğu söylenebilir (Pınarbaşı, 2014;68).

1.4. Özgürlük ve Güvenlik Dengesi

İnsanlar özgür olmak ve bu özgürlüklerini güvenli bir ortamda kullanmak istemişlerdir. Bu iki durum birbiriyle bir tezat oluşturuyor gibi görünmektedir. Geçmişteki uygulamalar bu iki olguyu birbirinin alternatifini gibi algılandığını ve özgürlükler aleyhine çoğu zaman güvenliğin tercih edildiğini göstermiştir (Kuçuradi, 2018). Özgürlükler bireyin haklarını kullanabilmesi, insan onuruna yakışır bir biçimde yaşayabilmesi, potansiyelini geliştirip kullanabilmesi ve kendileri gerçekleştirebilmesi için gereklidir. Diğer taraftan güvenlik ise özgürlüğün kullanabilmesi için gereklidir. Güvenliğin olmadığı koşullarda bireyin kendisini özgür hissetmesi olası değildir (Erdoğan, 2013). Hiçbir özgürlük mutlak değildir ve kayıt ve şartsız kullanılamamaktadır. Devletin varlığının ve sürekliliğinin sağlanması için, güvenliğin ve kamu düzeninin teminatı için temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması kaçınılmazdır. Bununla birlikte demokratik hukuk devletlerinde özgürlüklerin kısıtlanması meşru yasal kurallar çerçevesinde, zorunlu ve sınırlı olmalıdır. Ayrıca hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması için kullanılan araçlar ile elde edilmek istenen amaçlar arasında bir orantı olması gereklidir (Gözler, 2011;144; Köksal, 2021;1763).

Günümüzde tüm yönetim sistemlerinin temel hak ve özgürlükleri temellerine alması ve bu bağlamda özgürlüklerin asıl güvenlik önlemlerinin ise istisna olması beklenmektedir. Özgürlükleri kısıtlayacak güvenlik önlemlerinin ise hukuki olarak düzenlenmiş bir biçimde uygulanması ve denetlenir olması istenmektedir. Uygulanacak güvenlik tedbirlerinin bireyin hak ve özgürlüğünü kısıtlamayı değil korumayı amaçlamalıdır. Demokratik bir devlette özgürlük ve güvenlik arasında bir denge aramak yerine bu kavramları birbirinin tamamlayıcısı gibi benimsemek ve özgürlüğün esas olduğunu kabul ederek özgürlüğü önceleyen

bir anlayış geliştirmek zarurettir (Çelik, 2015;237). Kolluk da görevini yerine getirirken odak noktasında insan hakları bulunmalıdır, meşruiyetini yasalardan almalıdır, ayırım yapmadan tüm vatandaşlara eşit muamele etmeli ve kişi hak ve özgürlüklerinin ancak bağımsız mahkemelerce kısıtlanabileceğinin bilincinde olmalıdır (Pınarbaşı, 2014;81).

2. Terörle Mücadelede İdari Kolluğun Genel İzleme ve Takip Yetkisi

2.1. İstihbarat Toplama

İstihbarat toplama ise iki yöntemle yapılmaktadır. Birinci yöntem açık kaynak istihbaratı olup özellikle internet ve sosyal medya üzerinden elde edilen verilerin işlenmesi yoluyla bilgiler, kişisel veri haline getirilerek işlenmekte ve değerlendirilmektedir. İkinci yöntem ise gizli bilgilerin elde edilmesi ve değerlendirilmesi yoluyla istihbaratın temin edilmesidir. Gizli bilgiler ise çoğunlukla parmak izi ve fotoğraf alma, MOBESE, plaka tanıma, iletişimin takibi, teknik araçlarla izleme, internet takibi (sosyal medya ve e posta), bankacılık işlemleri takibi, PNR, Genel Bilgi Sistemi (GBT) gibi önleyici kolluk işlemleri yoluyla ya da adli soruşturma sebebiyle teknik takip, gizli soruşturmacı görevlendirme, adli sicil kayıtları, hükümlü ve tutukluların kişisel verilerin tespiti ve kaydı gibi adli kolluk işlemleri yoluyla elde edilmektedir.

İdari kolluğun birinci görevi önleyicilik niteliği gereği kamu düzenini ve toplumu tehlikelerden korumaktır. İdari kolluğun toplumu tehlikelerden koruma görevinin gereği olarak da iç güvenliğe yönelik istihbarat toplama, kişisel veri işlemek durumunda olup buna yönelik yetkiler kullanmaktadır. İdari kolluğun bu yetkisinin ana kaynağını ise Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanununun (PVSK) Ek 7. maddesi oluşturmaktadır. PVSK'nın Ek 7. maddesinin ilk fıkrasında polislinin genel istihbarat toplama yetkisinin, 2-5. fıkralar arasında önleme amaçlı iletişimin tespiti ve kaydı yetkisinin, 6. fıkra ile teknik takip yetkisinin düzenlendiği görülmektedir. Yine maddenin 7. fıkrasında toplanan kişisel verilerin gizliliği ve korunmasına, 8-9. fıkralarda ise bu madde kapsamında icra edilen faaliyetlerin denetimine ilişkin hükümler yer almaktadır. Maddenin 10-11. fıkralarında ise yukarıdaki esaslara aykırı elde edilen verilerin hukuken geçerli olmayacağına ve bu maddenin uygulanmasına ilişkin esas ve usullerin yönetmelikle gösterileceğine ilişkin hükümler yer almaktadır.

Kolluğun istihbarat toplama yetkisini düzenleyen bir diğer mevzuat Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanunudur (JTGYK). Bu kanunun Ek 5. maddesinde ise ülke çapında genel istihbarat toplama yetkisi ve ülke çapında iletişimin tespiti ve kayda alınması yetkisi hariç aynı yetkilerin jandarmaya da verildiği görülmektedir. Düzenlemeye göre Jandarma sadece kendi sorumluluk alanı ile sınırlı olmak üzere istihbarat toplama, iletişimin tespiti ve kaydı ile teknik takip yetkisine sahiptir. JTGYK'nun 7/a. fıkrası Jandarmanın istihbarat toplam yetkisinin kaynağını oluşturmaktadır. Düzenlemeye göre jandarma *emniyet ve asayiş ile kamu düzenini sağlamak, korumak ve kollamak, kaçakçılığı men, takip ve tahkik etmek, suç işlenmesini önlemek için gerekli tedbirleri almakla* yükümlüdür.

2.2. Telekomünikasyon Yoluyla İletişimin Tespiti, Dinlenmesi, Kayda Alınması

Telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin tespiti, dinlenmesi, sinyal bilgilerinin değerlendirilmesi ve kayda alınması yetkisi genel idari kolluk olan polis, jandarma ve devlet istihbaratını üretmekten sorumlu MİT'na verilmiş bir görev ve yetkidir. Kolluğun telekomünikasyon yoluyla iletişimi tespiti, dinlemesi ve kayda alması adli ve idari gerekçelerle olabilmektedir. Ceza Muhakemesi Kanununun (CMK) 135-138. maddelerinde adli kolluk faaliyetleri kapsamında iletişimin tespiti ve kayda alınmasına ilişkin hükümler yer almaktadır. Bu maddeler kapsamında adli kolluk tedbiri olarak iletişimin tespiti ve kaydı mümkün olduğu gibi önleme dinlenilmesi sonucu kuvvetli suç şüphesi oluşması halinde önleme dinlenilmesi, CMK'nın bu hükümleri kapsamında adli tedbire dönüştürülmektedir. Kuvvetli suç şüphesi varlığı halinde önleme dinlemesi sona erdirilmeli, diğer koşulların varlığı halinde CMK 135. maddesi kapsamında yeni bir karar alınarak adli dinlemeye geçilmelidir (Özbek, Doğan ve Bacaksız, 2023;169).

İdari Kolluk önleme tedbiri olarak ancak şu dört amaçla kullanabilmektedir: İletişimin içeriğine müdahale etmeden iletişim araçlarının diğer iletişim araçlarıyla kurduğu iletişime ilişkin arama, aranma, yer bilgisi ve kimlik bilgilerinin tespit edilmesine yönelik işlemler. Cep telefonu ve GPS verileri üzerinden kişilerin konum bilgisi tespiti yetkisi, önleyici tedbir kapsamında idari kolluğa tanınmamıştır. Bu tespit ancak CMK 135/5

AIHM Kararları Işığında Terörle Mücadelede İdari Kolluğun Genel İzleme ve Takip Yetkisi ve Özel Hayatın Korunması bağlamında suç soruşturmaları kapsamında adli tedbir olarak mümkündür (Öztürk, Kazancı ve Güleç, 2021;279).

Polis, PVSK'nın Ek 7., Jandarma ise JTGYK'nın Ek 5. ve casusluk hariç terör suçları dâhil Terörle Mücadele Kanunu (TMK) geçici 14. maddesinde yer alan suçların önlenmesi için iletişimin tespiti, dinlenmesi, sinyal bilgilerinin değerlendirilmesi ve kayda alınması yetkisini kullanabilir. PVSK 7/1'de sayılan amaçlar şunlardır: "Polis, *Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, Anayasa düzenine ve genel güvenliğine dair önleyici ve koruyucu tedbirleri almak, emniyet ve asayişini sağlamak üzere, ülke seviyesinde ve sanal ortamda istihbarat faaliyetlerinde bulunur; bu amaçla bilgi toplar, değerlendirir, yetkili mercilere veya kullanma alanına ulaştırır. Devletin diğer istihbarat kuruluşlarıyla işbirliği yapar.*" JTGYK 7/a fıkrasında sayılan amaçlar şunlardır: "... emniyet ve asayiş ile kamu düzenini sağlamak, korumak ve kollamak, kaçakçılığı men, takip ve tahkik etmek, suç işlenmesini önlemek için gerekli tedbirleri almak ....".

PVSK'nın 7/2. fıkrası gereği polis ve jandarma tarafından, ancak silahlı terör örgütüne ilişkin suçları da içeren anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar dâhil TMK Geçici 14/6. fıkrasında sayılan suçların önlenmesi amacıyla hallerde iletişimin tespiti, dinlenmesi, sinyal bilgilerinin değerlendirilmesi ve kaydının alınması mümkündür. Bununla birlikte bu yetkinin kullanılabilmesi için sayılan suçların işlenebileceğine dair makul şüphenin bulunması gerekmektedir (Centel ve Zafer, 2018;483). Adli ve Önleme Aramaları Yönetmeliği 6. maddesine göre, "makul şüphe, hayatın akışına göre somut olaylar karşısında genellikle duyulan şüphedir". PVSK'nın 4/A fıkrasında düzenlenen durdurma ve kimlik sorma yetkisi ile 9. maddesinde düzenlenen önleme araması tedbirleri için de makul sebep öngörülmekte olup iletişimin tespiti ve kaydı tedbiri içinde, idari kolluk talep yazılarında makul sebebi ortaya koymalıdır (Yenisey, 2015;331). Şen'e göre makul sebepler somut bilgi ve bulgulara dayanmalıdır (Şen, 2011;69). Aslında, idari kolluğun istihbarat toplama ve istihbarat toplama araçlarından biri olan önleme amaçlı iletişimi tespit, dinleme ve kaydı görevi PVSK 7. madde ve JTGYK'nın 7/a fıkrası ile kolluğa verilen suçu önleme görev ve yetkisinden kaynaklanmaktadır. Kolluğun önleme yetkisinin amacı ileriye yönelik olup, suç işlenmesi tehlikesini önlemek ve gelecekte doğabilecek tehlikeleri yaratan sebepleri ortadan kaldırmaktır. Önleme görevi, suç işleninceye kadar olan safhadan oluşmaktadır.

İdari Kolluk ancak makul şüphe üzerine hâkim kararı veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde polis ve jandarma yetkilisinin (*poliste emniyet genel müdürü veya istihbarat daire başkanı, jandarma da ise J.Gn.K. veya istihbarat başkanı*) yazılı emri ile yazılı emriyle, telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimi tespit edebilmekte, dinleyebilmekte, sinyal bilgileri değerlendirilebilmekte ve kayda alabilmektedir. Polis ilave olarak internet bağlantı adresleriyle internet kaynakları arasındaki veri trafiği ile iletilen veriler tespit edebilmekte, dinleyebilmekte, sinyal bilgileri değerlendirilebilmekte ve kayda alabilmektedir. Yetkinin kapsamı iletişimin tespiti, telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimi tespiti, dinlenmesi, sinyal bilgilerinin değerlendirilmesi ve kaydır. Yönetmeliğe göre, iletişimin dinlenmesi ve kayda alınması işlemi içine; telekomünikasyon yolu ile yapılan konuşmaların dinlenmesi ve kayda alınması ile diğer her türlü iletişimin uygun teknik araçlarla dinlenmesi ve kayda alınması işlemleri girmektedir.

İletişimin tespitine ilişkin kolluk yetkilileri tarafından gecikmesinde sakınca bulunan hallerde verilen yazılı emir, yirmi dört saat içinde yetkili ve görevli hâkimin onayına sunulmaktadır. Yetkili hâkim Ankara ağır ceza mahkemesi üyesidir. Hâkim, kararını en geç kırk sekiz saat içinde vermektedir. Sürenin dolması veya hâkim tarafından aksine karar verilmesi halinde, tedbir derhal kaldırılmakta ve bu halde dinlemenin içeriğine ilişkin kayıtlar en geç on gün içinde yok edilmektedir (Centel ve Zafer, 2018;483). Adli dinlemede halen acele hallerde cumhuriyet savcılarının tarafında verilen adli dinleme kararı yirmi dört saat içinde hâkimin onayına sunulmaktadır. Önleme dinlemesinin özel ve aile hayatının gizliliğine önemli ölçüde sınırlandırdığı dikkate alındığında, özgürlük ve güvenlik dengesinin korunması bakımından verilen idari kararın hâkim onayına sunulma süresinin yirmi dört saat olan süresinin 2005 yılında yapılan değişiklikle kırk sekiz saate çıkartılmış olması sakıncalı görülmektedir (Yenisey 2015;331).

Tedbir kararı üç ay için verilmektedir. Her seferinde üç ayı geçmemek üzere en fazla üç defa uzatılmaktadır. Tedbir ile elde edilen bilgiler ancak tedbirin amacını düzenleyen PVSK'nın 7/1. ve JTGYK'nın 7/a fıkrasında gösterilen amaçlar için kullanılabilir. Elde edilen kayıtlar gizli olup ihlali halinde cumhuriyet savcılarınınca doğrudan soruşturma yapılabilir. Tedbire ilişkin faaliyetlerin denetimi; sıralı kurum amirleri, mülki idare amirleri, J.Gn.K.ıgı/Emniyet Genel Müdürlüğü ve ilgili bakanlığın teftiş elemanları tarafından yılda en az bir defa yapılmaktadır. Denetimlerin sonuçları bir rapor hâlinde Türkiye Büyük Millet

Meclisi Güvenlik ve İstihbarat Komisyonuna sunulmaktadır. İletişimi denetleme yetkisinin üç ay süreyle uygulanacağı ve bu sürenin en fazla üç kez aynı süre ile uzatılabileceği hükme bağlanmışken terör suçları için yapılan iletişim denetleme süre uzatımına bir sınır konulmamıştır. Bu hüküm de özel hayatın korunması hakkının korunması açısından bir risk oluşturmaktadır (Birtek, 2011;116). Ayrıca, kanunlarda hangi suç türlerine karşı kolluğun izleme yapabileceği belirlenmiş olmasına karşın kolluğa verilen iletişimin denetlenmesi yetkisi kişiler bakımından sınırlandırılmamıştır ki bu durum bu tedbirin herkes için kullanılabilmesi anlamına gelmektedir (Yüksel, 2012;112). Bir diğer sorun da kayıtların imhasıyla ilişkilidir. Her ne kadar iletişimi denetleme tedbirinin sona ermesini takiben 10 gün içerisinde kayıtların imha edileceği belirtilse dahi bu uygulamadan hakkında işlem yapılan kişi haberdar edilmemektedir ki bu uygulama Anayasanın 125. maddesiyle uyumsuzdur.

Elde edilen verilerin belirtilen amaçlar dışında ceza muhakemesine tabi diğer davalar bakımından kullanılması mümkün değildir (Yenisey, 2015;369). Yargıtay'ın 17.05.2011 tarih ve 9/93-95 sayılı kararında önleme amaçlı iletişimin tespiti, dinlenmesi ve kaydı ile elde edilen verilerin ceza yargılamasında kullanılmayacağını teyit etmekle birlikte, ceza soruşturmasının başlatılmasına dayanak oluşturabileceğine hükmettiği görülmektedir. Yetkinin sayılan amaçlar dışındaki başka amaçlarla, açık veya gizli olarak kullanılması mümkün değildir (Şen, 2011;69). Aksi halde yapılan tespitler, hukuka aykırı elde edilen delil olarak kabul edilmektedir. Ünver ve Hakeri'ye göre elde edilen verilerin başka bir suç için kullanılmaması anlamsızdır ve CMK 138. maddesinde olduğu gibi bir düzenlemeye ihtiyaç bulunmaktadır (Ünver ve Hakeri, 2021;487). Öztürk, Kazancı ve Güleç'e göre, yasada gösterilen amaç dışında kullanım, kişi hakkındaki tedbiri genel bir dinleme ve takibe dönüştüreceğinden, hukuka aykırılık oluşturmaktadır (Öztürk vd., 2021;312).

2.3. Teknik Araçlarla İzleme Yetkisi

Teknik araçlarla izleme, iletişimin tespiti ve kaydına benzer bir tedbirdir. Ancak bir fark bulunmaktadır. İletişimin tespiti ve kaydı yetkisinde kişilerin telekomünikasyon yoluyla yapmış olduğu haberleşme takip edilmektedir. Teknik araçlarla izleme yetkisi ile ise telekomünikasyon araçları yoluyla yapılan haberleşme dışındaki konuşma ve faaliyetleri takip edilmektedir. Teknik araçlarla izleme de belirli bir yerdeki seslerin, gürültünün, konuşmaların, arka plandaki tüm ses ve sohbetlerin, kişilerin faaliyetlerinin tespiti amacıyla yapılan bir alanın veya kapalı bir yerin dinlenmesi ya da fotoğraf, film gibi yöntemlerle görüntüsünün alınması söz konusudur. Dronlar ile yapılan izleme de bu kapsamda kalmaktadır (Ünver ve Hakeri, 2021;484). İdari kolluğun teknik araç kullanmaksızın gözle yapmış olduğu izleme ve kayıt tutması genel istihbarat yetkisi kapsamında her zaman mümkündür. Bu hal PVSK, JTGYK ve CMK kapsamında teknik araçlarla izleme teşkil etmemekte ve herhangi bir savcılık ve hâkim kararının da gerektirmemektedir.

Önleme amaçlı teknik araçlarla izleme yetkisinin, PVSK'nın 7/6. ve JTGYK Ek 5/6. fıkrasında düzenlendiği görülmektedir. Delil elde etme amaçlı adli teknik araçlarla izlemeye ilişkin esaslar, CMK'nın 140. maddesinde yer almaktadır. Önleme amaçlı düzenlemeye göre polis ve jandarma, yine iletişimin tespiti ve kaydı yetkisinde olduğu gibi PVSK'nın 7/1. ve JTGYK'nın 7/a fıkrasında sayılan aynı amaçlarla TMK Geçici 14. maddede sayılan suçlar bakımından terör suçları dâhil teknik araçlarla izleme yetkisine sahiptir. PVSK'nın 7/6. fıkrasına göre Polis jandarmadan farklı olarak, genel istihbarat yetkisi kapsamında da önleme amaçlı teknik araçlarla izleme yetkisine sahiptir. Teknik araçlarla izleme için gecikmesinde sakınca bulunan hal öngörülmemiş olup yetkinin kullanımı için hâkim kararı gerekmektedir. Yetkili mahkeme kolluğun görev yeri sulh ceza mahkemesidir.

Düzenlemelerde önleme amaçlı teknik araçlarla izleme yetkisi için süre belirlenmediği görülmektedir. Bizim de katıldığımız görüşe göre temel hak ve özgürlüklere müdahale oluşturan böyle bir yetkinin süresiz düzenlenmesi, başta hukuk devleti ilkesi olmak üzere hukukun genel ilkelerine aykırılık teşkil etmektedir (Özbek vd., 2023;169). CMK'nın 140. maddesinde yer alan, adli amaçlı teknik araçlarla izleme için belirlenen sürelerle benzer düzenleme yapılmalıdır. Yine uygulanan tedbirin sona ermesi halinde elde edilen verilerin yok edilip edilmeyeceğinin de düzenlenmediği görülmektedir. Kanaatimizce elde edilen veriler kişisel veri olduğundan, iletişimin tespiti ve kaydı yetkisinde olduğu gibi hâkim tarafından talebin reddi halinde tedbir derhal kaldırılmalı ve kayıtlar en geç on gün içinde yok edilmelidir. Elde edilen verilerin ancak sayılan amaçlar yönelik olarak kullanılması mümkündür. Elde edilen verilerin önleme dinlemesi tedbirinde olduğu gibi gizliliği söz konusu olup gizliliğin ihlali halinde cezai soruşturma açılmaktadır. Dinleme tedbirindeki

aynı esaslarla denetime tabidir. CMK'nın 140/5. fıkrasında kişilerin konutunda delil etmek için izleme yapılmasını açıkça yasaklandığı halde, PVSK'nın 7/6 ve JTGYK'nın Ek 5/6. fıkrasında buna yönelik bir düzenleme bulunmamaktadır. Ünver ve Hakeri'ye göre konutta iletişimin dinlenmesi ve kaydı mümkün iken mafya suçlarının çoğunlukla işyeri ve konut olarak kullanılan çiftliklerde organize edildiği düşünüldüğünde CMK'nın 140. maddesinde böyle bir kısıtlama öngörülmesi yersizdir (Ünver ve Hakeri, 2021;486). Bizim de katıldığımız görüşe göre düzenlemenin mefhumu muhalifinden ortam dinlemesinin ancak önleme amaçlı mümkün olduğunu söylemek mümkündür (Yenisey, 2015;362).

İdari kolluğa teknik araçlarla izleme yetkisi veren bir diğer düzenlemede 2911 sayılı Kanunun 11/Ek fıkrasında yer alan, toplantı ve gösteri yürüyüşü katılımcıları ve konuşmalarının ses ve görüntülerinin kaydı yetkisidir. Düzenlemeye göre *“toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde katılımcıların ve konuşmacıların ses ve görüntüleri kolluk tarafından yapıldığı belli olacak şekilde kaydedilebilir. Elde edilen kayıt ve görüntüler şüphelilerin ve suç delillerinin tespiti dışında başka bir amaçla kullanılamaz.”* Aslında düzenlemede verilen yetki adli soruşturma amaçlı olmakla birlikte kayıt altına alma caydırıcılık sağlaması bakımından suç işlenmesinin önlenmesine de katkı yapmaktadır.

Önleme maksatlı teknik araçla izleme araçlarından birisi de MOBESE sistemidir. MOBESE, mobil elektronik sistem entegrasyonu kelimelerinin baş harflerinin birleşimi oluşmuş bir kelimedir. Amacı şehrin ana cadde ve meydanlarında, kritik kavşaklarda, şehrin giriş ve çıkış noktalarında anlık görüntü almaktır. Suç işlenmesinin önlenmesi kapsamında önleyici bir izleme tedbiri olarak ortaya çıkmaktadır. Son zamanlarda ayrıca plaka tanıma sistemleri ile de entegre edilmiş durumdadır. Başlangıçta suç ve suçluluk ile mücadele bağlamında bir tedbir olarak ortaya çıksa da zamanla yaygınlaşmış ve hatta özel şahıslar tarafından site apartman giriş ve çıkışlarının dahi izlenir hale geldiği görülmektedir. Son dönemde MOBESE'nin artık geniş çaplı izleme ve takibe dönüştüğü ve araç plakası, kişisel kimlik tespiti kapsamında fotoğraf ve görüntü alınır hale geldiği gözlemlenmektedir. Ancak bugün için ne PVSK ne de JTGYK'da buna yönelik önleyici tedbir kapsamında bir düzenleme bulunmamaktadır. İstihbarat toplama yetkisi kısmında ifade edildiği gibi her türlü kişisel veri işleme faaliyeti temel hak ve özgürlüklere kısıtlama getirmektedir. Anayasa 13. maddesi bağlamında her türlü sınırlandırmanın kanunla yapılması anayasal sebeplere bağlı olması dikkate alındığında bu tür bir yetkinin koşullarının kanunla belirlenmemiş olmaması sorundur. Konunun iç hukukta kanunla ve açıkça düzenlenmesi zorunludur.

Kişisel verilerin korunması özel hayatın gizliliğinin korunması hakkı çerçevesinde ele alınan bir konudur. Kolluk faaliyetleri ile kişisel verilerin korunması arasında yakından ilişkisi bulunmaktadır. Ancak, kolluk faaliyetleri açısından kişisel verilerin korunmasını düzenleyen genel hükümler ile özel hükümler arasında farklılıklar mevcuttur. Ayrıca Türk kolluk birimlerinde uygulanan kişisel verilerin korunmasıyla ilgili faaliyetler ile Eurapol ve 2016/680 sayılı Kolluk-Ceza Adaleti Direktifi hükümleri arasında da tam bir uyumluk bulunmamaktadır. Bu uyumun sağlanması için düzenlemeler yapılması zorunludur (Kaşlı, 2023;97).

3. AİHM Perspektifinden Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Hakkı

3.1. AİHM Kararlarına Göre Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Hakkının Kapsamı

Özel ve aile hayatına saygı hakkının, AİHS 8/1. fıkrasında *“herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir”* şeklinde düzenlendiği, 2. fıkrasında ise meşru sınırlandırma sebeplerine yer verildiği görülmektedir. Sözleşmede sayılan özel hayat, aile yaşamı, konut ve haberleşmenin ne olduğu tanımlanmamış olup kapsamının 1994 tarihli Murray v. UK gibi AİHM içtihatları ile şekillendiği ve zaman içinde genişlediği anlaşılmaktadır (Harris, O'Boyle ve Warbrick, 2022;471). Kapsamlarının belirlenmesindeki güçlük nedeniyle AİHM tarafından kavramların, önüne gelen başvurunun somut koşullarında değerlendirildiği görülmektedir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2011;334).

Maddenin aslı işlevi sayılan dört hakka yönelik olarak devletin keyfi müdahalesinin önlenmesine yönelik negatif yükümlülüktür (Şen, 1996;8). Amacı kişiye kişiliğini geliştirme imkânı sağlayan, devlet tarafından rahatsız edilmeyeceği özerk bir alan sağlamaktır (Özbudun, 1977;265). Negatif yükümlülük düzenlenenin asli amacı olarak görülmektedir (Harris, O'Boyle ve Warbrick, 2022;472). Bunun yanında devletin, kişileri diğer özel kişilerin faaliyetlerinden koruma dahil maddede sayılan hakların etkin olarak kullanılmasına imkân sağlayacak koşulları oluşturma pozitif yükümlülüğü de bulunmaktadır. Pozitif yükümlülük sayılan hakların kullanımı bakımından usulü güvenceleri sağlanmasını da kapsamaktadır. Sayılan haklar medeni haklardan

olup bunlarla ilgili kararların adil yargılanma hakkı kapsamında usulü güvencelere tabi olmasını gerektirmektedir. Usulü gereklilikler önleyici arama, önleyici teknik ve fiziki takip önleyici kolluk tedbirlerinin uygulanmasında da hâkim kararı denetimine tabi olmayı gerekli kılmaktadır.

AİHS 8/1. Fıkra ile özel hayat, aile yaşamı, konut dokunulmazlığı ve haberleşme dokunulmazlığı olmak üzere dört menfaat korunmaktadır. Özel hayat kavramı oldukça geniş olup neleri kapsadığının AİHM içtihatları ile şekillendiği görülmektedir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2011;330-331). Mahkeme özel hayatı, aleniyetten korunma ve mahremiyetten ibaret saymamakta bir kişinin hayatı keyfi olarak müdahale ve rahatsızlıklardan korunmuş olarak yaşayabilmesine imkân sağlanması olarak anlamaktadır (1992 tarihli Niemetz v. Almanya kararı). İlişkilerin kişisel nitelikte olmasının gerekmediği avukatlık ofisinin aranmasında olduğu gibi mesleki faaliyetlerden kaynaklanan ilişkileri de kapsadığı vurgulanmaktadır. Kişisel verinin korunması (1981 tarihli X v. Almanya kararı) ile kişinin psikolojik ve ruhsal bütünlüğünü de kapsadığı ifade edilmektedir (1985 tarihli X ve Y v. Hollanda kararı). AYM’de kararlarında özel hayatın dokunulmazlığını geniş yorumlamakta, özel hayatın kişinin sadece yaşamını istediği gibi sürdürmeye indirgenemeyeceğini, sosyal bir yaşam sürdürmesini de güvence altına aldığına, açıkça belirtilen istisnalar dışında devlete, topluma ve diğer kişilere karşı korunacağına vurgu yapmaktadır (2015 tarihli Faris Korkmaz vd. kararı). Buna karşılık kamuoyuna mal olmuş kişiler hayatlarının kişiye özel niteliğinin bir kısmını kaybetmektedir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2011;336).

Aile yaşamı kavramı, ailenin kurulması, evlilik dışı dahil çocukların durumunu, ebeveyn çocuk ilişkileri girmektedir (Harris, O’Boyle ve Warbrick, 2022;475-476). Kardeşler arasındaki, amca yeğen arasındaki büyükbaba/anne torun ilişkileri de aile yaşamı kapsamına girmektedir (2010 tarihli Mustafa ve Armağan Akın v. Türkiye kararı). Ancak bu halde müdahalenin orantılılığı incelenirken akbabalık bağının uzaklığı genellikle dikkate alınmaktadır (1994 tarihli Boyle v. UK kararı). Konut, kişinin yerleşik olarak yaşadığı yer ve genel ve özel yaşamını geliştirdiği fiziksel olarak belirlenmiş bir yer olarak tanımlanmaktadır (2006 tarihli Giacomelli v. İtalya kararı). Konut kişinin, ikinci evini, yazlığını, ofisini de kapsamaktadır (2008 tarihli Fagersgiöld v. İsveç kararı). Haberleşme dokunulmazlığı ise şekli ve içeriği ne olursa olsun özel iletişimin korunmasını amaçlamaktadır (2008 tarihli Michaud v. Fransa kararı). Teknik gelişmelere bağlı olarak mektup, telefon, e-posta, çağrı cihazı ve internet üzerinden iletişim vb. kapsamaktadır (2010 tarihli Kenedy v. UK kararı) Haberleşme dokunulmazlığı içine ayrıca genel belgeler ve dosyalar, sadece kişisel yazışmalar değil iş yaşamından kaynaklı yazışma ve belgelerde girmektedir (1990 tarihli Huwig v. Fransa kararı).

3.2. AİHM’in Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Hakkının İhlali Başvurularındaki Tutumu

Terörle mücadele açısından devletlerin AİHS 8/1. Fıkra bağlamında kişilerin üst, araç ve konutlarının aranması ve el koyma, konutun korunması (yıkımama, tahrip etmeme vb.), haberleşmenin korunması bağlamında keyfi müdahale etmeme şeklinde negatif yükümlülüğü bulunmaktadır. Özel hayat ve haberleşmenin korunması kapsamında ise istihbarat amaçlı gizli takip (telefon dinlemeleri, teknik takip) yöntemleri ile müdahalelerde ve elde edilen kişisel verilerin toplanması ve işlenmesinde hem keyfi müdahale etmeme hem de usulü güvenceleri takip etme sorumluluğu bulunmaktadır.

Mahkeme AİHS 8. Maddenin ihlaliyle ilgili önüne gelen başvuruda ilk önce başvurunun 8. Madde kapsamında olup olmadığını incelemektedir. Eğer giriyorsa devletin negatif ve pozitif yükümlülüklerle aykırılığı incelenmektedir. Negatif yükümlülüğe aykırılık iddiasında devletin, 8/1. Fıkrasına aykırı davranışta bulunmadığı, müdahalenin hukuka uygunluğu (yasallığı), 8/2. Fıkra bağlamında meşru amaca yönelik olup olmadığı, nihayetinde müdahalenin demokratik toplum gerekleri bakımından zorunlu olup olmadığını incelenmektedir. Pozitif bir yükümlülüğün ihlali başvurusunda ise menfaatin önemini ve karşı karşıya gelen menfaatler arasındaki dengeyi göz önünde bulundurarak ileri sürülen pozitif yükümlülüğün devlet açısından gerekli olup olmadığı, ölçülülüğü incelenmektedir (Kilkelly, 2001;43).

Müdahalenin hukuka uygunluğu usulü güvenceler bakımından önem taşımakta olup Mahkeme müdahalenin iç hukukta düzenlenmiş olup olmadığını incelemektedir. İç hukukta müdahalenin koşullarının belirli olmasını, etkin ve yeterli usulü güvencelerin varlığını aramaktadır. Düzenlemenin, açık, erişilebilir ve öngörülebilir olması, keyfi müdahaleyi önleyici tedbirler içermesi ve etkin bir denetim mekanizmasını sahip olması gerekmektedir. Takdir yetkisi ve sınırlarının belirlenmiş olması da gerekmektedir (Gözübüyük ve Gölcüklü, 2007;331). İç hukukta müdahalenin koşulları belirlenmiş olsa da sınırlandırma yine düzenlemeye aykırı ise tek başına ihlal için yeterli görülmektedir (Kilkelly, 2001;43).

Meşru amaçlara uygunluk bağlamında, AİHS 8/2. Fıkrası gereği sayılan haklara müdahale ancak ulusal güvenlik, kamu düzeninin korunması ve suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve ahlak ile başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla mümkündür. Sınırlandırma nedenleri sınırlı olarak sayılmış olup hakkın kullanımına güvence teşkil etmektedir. Sayılan nedenlere dayanmayan örtülü sınırlandırmalar ihlal niteliği taşımaktadır (Özdek, 2004;222). Bunların yanında müdahalenin son olarak da demokratik toplum için gerekli olması gerekmektedir. AİHM önün gelen başvurularında son olarak demokratik toplu bakımından gereklilik incelemesi yapmakta, müdahalenin meşru amaç ile ölçülü olmasını aramaktadır (Metin, 2017;27-28). Ölçülülük/orantılılık incelemesinde ise meşru amaçla, amaca ulaşmak için kullanılan araç arasındaki, yani sınırlandırma ile elde edilecek kamu yararı ile sınırlamadan doğan bireysel zarar arasındaki dengenin varlığını aramaktadır (Dost, 2018;386).

3.3. AİHM Kararlarında Terörle Mücadele Amaçlı Gizli İzleme ve Takip ile Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Hakkı İlişkisi

AİHM'e göre gizli izleme ve takip kişinin özel alanına tecavüz oluşturmakta ve bu nedenle özel hayat kapsamına girmektedir. Çoğu zaman haberleşme ve konut hakkına saygı hakkını da ilgilendirmektedir. Gizli izleme ve takip idari kolluk tarafından kamu düzeninin korunması amacıyla kapalı devre kamera sistemleri ile dahil internet ortamında izleme, teknik araçlarla (GPS vb.) takip, telekomünikasyon yoluyla iletişimin takibi (telefon, internet iletişimi vb.) şeklinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda kişisel verinin toplanması ve işlenmesine yol açması bakımından kişisel verilerin korunması gerekliliğini de ortaya çıkarmaktadır.

AİHM'in terörle mücadele amaçlı *telefon dinlemeleri dahil gizli takip* ile ilgili esasları belirlediği ilk kararı 1978 tarihli *Klass ve diğerleri v. Almanya* kararıdır. Mahkeme, terörle mücadele amaçlı posta ve iletişim araçlarında yapılacak gizli izlemenin kanunla öngörülmesi ve ancak istisnai durumlarda kamu düzenini korumak ve suç işlenmesini önlemek amacıyla demokratik toplum için gerekli olduğu ölçüde mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Karara göre gizli izleme işlemlerinin nasıl yapılacağına devletlerin takdirine bırakıldığı görülmektedir. Ancak bu durumun, yetkinin sınırsız kullanılabileceği anlamında gelmediği, hangi gizli izleme yöntemi kullanılırsa kullanılsın, devletin gizli izleme yöntemlerinin kötüye kullanımının önleyecek yeterli ve etkin güvenceleri temine zorunlu olduğu vurgulanmaktadır. Önüne gelen başvuruda incelemenin ise tedbirin niteliğine, kapsamına ve süresine, tedbire ihtiyaç duyulma sebeplerine, tedbiri uygulayan kolluk makamlarına ve iç hukukta getirilen denetim mekanizmasına göre yapılacağı ifade edilmektedir. Mahkemenin usulü güvencelerin varlığını sıkı bir şekilde aradığı anlaşılmaktadır. Mahkemenin kararında terörle mücadele amaçlı gizli takip yetkisini tanıdığı ve ancak bu yetkinin kötüye kullanılmasını önleyecek etkili ve yeterli güvencelerinde bulunmasını da aradığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla incelemeye konu olan başvuruda etkin ve yeterli önlemlerin alındığı gerekçesiyle ihlal bulunmadığına karar verdiği görülmektedir (1988 tarihli *Spillman v. İsviçre* kararı). Buna karşılık Mahkemenin sonraki birçok kararında gizli takibi meşru amaç bakımından (ulusal güvenlik, kamu düzeni ve suç işlenmesinin önlenmesi) uygun görmekle birlikte usulü güvenceleri yetersiz bulduğu ve tedbiri demokratik toplum gerekleri bakımından zorunlu bulmadığı anlaşılmaktadır (2017 tarihli *Mustafa Sezgin Tanrıkulu v. Türkiye* kararı).

Mahkemenin *iletişimin tespiti, dinlenmesi ve kaydıyla ilgili verdiği* bir diğer önemli kararı 2000 tarihli *Khan v. Birleşik Krallık* kararıdır. Olayda telefon dinlemenin ayrıntılarının idari uygulama ile düzenlendiği görülmektedir. Mahkemenin uygulama ile getirilen takdir yetkisini, kullanma şekli ve kapsamı bakımından incelediği ve yetkinin kapsamının yeterince açık olmadığı, bu nedenle hukuka uygun olmadığı gerekçesiyle ihlale karar verdiği görülmektedir. Mahkemenin kararında telefon dinlemeye ilişkin düzenlemede hangi hususların yasal olarak düzenlendiği, hangi hususların ise yürütme organının takdirine bırakıldığı noktasında yeterli açıklık bulunmadığı tespitinde bulunarak, yapılan dinlemenin hukuka uygun olmadığına karar verdiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık Mahkemeye göre hukuka uygunluk ve yasallık ilkesi, dinlemenin amacını tehlikeye atmaması için dinlenen kişiye ne zaman dinleneceğine dair uyarı yapılmasını gerektirmemektedir (Harris, O'Boyle ve Warbrick 2022;504). Ayrıca yasanın telefon dinlemesi mümkün olan suçları sayarak tüketmesi gerekmektedir (2010 tarihli *Kenedy v. UK* kararı).

Telefon dinlemelerine ilişkin bir diğer durumda telefonu dinlenenin yanında, telefonu dinlenen ile görüşen diğer kişilerin durumudur. AİHM önüne gelen bir başvuruda kendisinin telefonu dinlenmediği halde konuştuğu kişinin telefonunun dinlenmesi nedeniyle kendisinin de dinlenmesinin yasal mevzuatın kişi için

etkin ve yeterli koruma sağlamadığı gerekçesiyle ihlale karar verdiği görülmektedir (1998 tarihli Lambert v. Fransa kararı). Mahkeme bir telefon dinleme tedbirinin hukuka uygun kabul edilebilmesi için, dinleme kararı verilebilecek suçların niteliği, dinleme yapılabilecek kişilerin kategorisinin, dinlemenin süresinin belirliliğini, elde edilen verilerin kullanılmasında ve saklanmasıdaki usul ve esasların varlığını, verilerin paylaşımına ilişkin esasların varlığını, imha edilmesine ilişkin esasların varlığını aramaktadır (Harris, O'Boyle ve Warbrick, 2022;504). Tedbire ilişkin etkin ve yeterli ve bağımsız denetim mekanizmasının varlığını ise demokratik toplum bakımından gereklilik incelemesinde dikkate almaktadır (2015 tarihli Roman Zakharov v. Rusya kararı).

Mahkeme, diğer koşullar yanında hukuka uygunluk ve yasallık ilkesinin gereklerini gizli e-posta izleme (2007 tarihli Compland v. UK kararı), gizli dinleme cihazları ile yapılan izlemelerde de sıkı bir şekilde aramaktadır (2009 tarihli Bykov v. Rusya kararı). İnternet izleme ile ilgili 2017 tarihli Barbulescu v. Romanya kararında başvurucunun işyerinde internet kullanımının takibini yarışan haklar arasında adil bir dengenin bulunmaması, başvuranın haberleşmesine müdahalenin sınırlarının belirsiz olduğu, keyfi müdahalenin önüne geçecek etkin ve yeterli önlem alınmadığı gerekçesi ihlal kararı verdiği görülmektedir. Mahkeme özel alanlarda kamera kullanımı gibi gelişen teknolojiler ışığında gerçekleşen karmaşık gizli izlemelerde, devletin pozitif sorumluluğu kapsamında yarışan hakların daha fazla gündeme geleceğine dikkat çekmektedir (2017 tarihli Antovic ve Mirkovic v. Karadağ kararı).

Mahkemenin, gizli yöntemle takibin (teknik takip/GPS) demokratik toplumun gereklerine uygunluk bakımında ayrıntılı incelemesi yaptığı Uzun v. Almanya kararı önem taşımaktadır. Olayda başvurucu ve arkadaşı S'nin, aşırı sol örgüt üyesi oldukları ve bombalı saldırılara karıştıkları gerekçesiyle kolluk tarafından hâkim kararı ile S'nin arabasına takip cihazı konarak GPS yoluyla takip edildiği anlaşılmaktadır. Yine kişilerin telefonlarının dinlemeye alındığı, ancak kişilerin takipten kurtulmak için vericiyi kırdıkları ve telefon ile iletişim kurmadıkları ifade edilmektedir. Mahkeme kararında öncelikle gizli takibin Alman mevzuatında öngörüldüğü ve başvurucu tarafından erişilebilir olduğu, sonrasında ise düzenlemenin keyfiliğe karşı yeterli ve etkin güvenceleri sağladığı tespitinde bulunmaktadır. Demokratik toplum gerekleri bakımından ise müdahalenin, ulusal güvenlik, kamu düzeninin korunması ve suç işlenmesinin önlenmesi meşru amacın yönelik olduğu ve güdülen meşru amaçla oranlı olduğunu ifade etmektedir. Yine GPS ile gizli takibin daha hafif yöntemler denendikten sonra uygulandığı, başvurucuya, arkadaşı işbirlikçi S'nin arabasında olduğu müddetçe sınırlı olarak uygulandığı, süresinin birkaç ayla sınırlı tutulduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla başvurucunun genel ve ayrıntılı bir takibe maruz kaldığının söylenemeyeceği, bu halde bombalı saldırı gibi ağır suçlarda GPS ile yapılan takibin demokratik toplum için gerekli olduğu sonucuna vardığı, ihlal bulunmadığına karar verildiği görülmektedir. AİHM'in kamuya açık alanlarda GPS ile yapılan izlemelerde, özel hayata müdahaleyi daha sınırlı olarak gördüğü, telefon dinlemesi gibi gizli takibe ilişkin içtihatları ile getirdiği katı standartları uygulamadığı bu nedenle tedbiri hem yasal hem de gerekli bulunduğu anlaşılmaktadır (Harris, O'Boyle ve Warbrick, 2022;505).

AİHM'in terörle mücadelede idari kolluk tedbiri olarak gizli takibe ilişkin diğer önemli bir kararı ise Szabo ve Visy v. Macaristan kararıdır. Olayda başvurucuların, yürürlükte bulunan gizli takibe ilişkin yasal düzenlemenin, ulusal güvenlik gerekçesi haklarına ölçsüz müdahale ihtimali barındırması sebebiyle Mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Karar günümüzde artan terör tehdidi sebebiyle idari kolluğa geniş çaplı gizli takip yetkisi verilmesine yönelik düzenleme ve uygulamalara Mahkemenin yaklaşımını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Kararda, Mahkemenin prensip olarak alınan terör eylemi istihbaratı nedeniyle devletlerce geniş çaplı takipte, iletişimin geniş çaplı takibinin de yer aldığı son teknolojik yöntemlere başvurulmasını günümüzde yaşanan terör eylemlerinin karmaşıklığı ve çeşitliliğinin doğal sonucu olduğunu kabul ettiği görülmektedir. Ancak Mahkeme başvuruda yapılan takibe ilişkin iç hukuk düzenlemelerinin yeterli ve etkin güvenceden yoksun olduğu tespitinde bulunmaktadır. Mahkeme, kullanılan son teknoloji ürünü cihazlar dikkate alındığında uygulanan tedbirin, hedef şahıslar dışında kalan ve nerdeyse Macaristan'da bulunan tüm kişilerden geniş çapta veri toplamaya imkân sağlayacak nitelikte olduğunu vurgulamaktadır. Mahkeme ayrıca böyle bir tedbiri uygulamaya karar verme yetkisinin tamamen yürütmenin elinde olduğu ve bu tür kararların iletişimin tespitine mutlak surette gereklilik değerlendirmesi yapılmaksızın alındığı, kararlara ilişkin adli bir yana idari dahi düzeltici denetim öngörülmediği dolayısıyla ihlal bulunduğuna karar verdiği görülmektedir. Karardan da anlaşıldığı üzere idari kolluk tarafından verilen önleyici iletişimin tespiti ve gizli takip uygulanması kararlarının makul süre içinde hâkim onayına sunulması,

tedbir kararları ve uygulamaları üzerinden bağımsız denetim mekanizmaları teşkili önem arz etmektedir. AIHM telefon dinlemede olduğu gibi teknik araçlarla gizli takip tedbirinde de yasallık ve hukuka uygunluk kriterini aramaktadır. Bir kararında kolluğun, şüphelileri takip etmek amacıyla hem nezarethaneye hem de evlerine dinleme cihazı koyularak yapılan takipte ihlal kararı verdiği anlaşılmaktadır. Mahkemenin ihlale, icra edilen şekliyle yapılacak takibin yasayla öngörülmediği gerekçesiyle karar verdiği görülmektedir (2001 tarihli PG ve JH v. UK kararı).

AIHM'in bir diğer kararı da kamuya açık alanlarda teknik araçlarla ses ve görüntü alınması imkânı veren güvenlik kameralarına ilişkindir. AIHM kararında kolluk tarafından gizlice görüntüsü alınan kişinin görüntüsünün kendisi ve avukatının bilgisi dışında kullanılması olayında ihlal kararı verdiği görülmektedir (2003 tarihli Perry v. UK kararı). Mahkemenin kararında, prensip olarak idari kolluğun suç işlenmesinin önlenmesi amacıyla kamuya açık alanlarda görüntü almasının 8. Maddeyi ihlal etmeyeceğini vurguladığı anlaşılmaktadır (2003 tarihli Peck v. UK kararı). Ancak önüne gelen başvuruda kolluğun kişinin hedef alınarak net görüntüsünün alınması amacıyla kameranın ayarlanması ve görüntünün alınmasını, teşhis amacıyla tanıklara gösterebilmek amacıyla montaj yoluyla videoya aktarılması ve tanıklara gösterilmesini kişisel verinin işlenmesi ve kullanılması olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla kolluğun görüntüyü iradi ve olağan şekilde almadığı, teşhis amaçlı kaydettiği ve kullandığı tespitinde bulunmaktadır. Bu nedenle müdahaleyi 8. Maddedin ihlali olarak görmektedir. Karar idari kolluğun MOBESE benzeri yönetmeler ile görüntü aldığı hallerde kişisel veri işleme ve kayıtlarla ilgili yol gösterici olması bakımından önem taşımaktadır.

Terörle mücadele amaçlı geniş çaplı gizli takibe ilişkin olarak Mahkemenin 2021 tarihli Big Brother Watch ve diğerleri v. Birleşik Krallık kararı önem taşımaktadır. Olayda başvurucuların elektronik ve diğer iletişim verilerinin, doğrudan ya da iletişim hizmet sağlayıcılarından veya ABD Ulusal Güvenlik Ajansı gibi yabancı istihbarat kurumlarından temin edilerek işlendiği, iletişimlerinin kitlesel olarak takip edildiği ve bu nedenle 8. Madde ile güvence altına alınan, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı ile haberleşme haklarının ihlal edildiği iddiasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Olayda hükümetin yasal düzenleme ile istihbarat birimlerine terörle mücadele ve suç işlenmesinin önlenmesi amacıyla geniş çaplı gizli takip yetkisi verdiği görülmektedir. Mahkemeye göre devletlerin modern toplumda karşı karşıya kaldıkları terör gibi çok sayıda tehdit nedeniyle, kitlesel bir müdahale rejimi yürütmesi başlı başına Sözleşmeyi ihlal etmemektedir. Ancak, böyle bir rejimin karar verme ve uygulama dahil tüm süreçlerinin Sözleşme kapsamında değerlendirmeye tabi olması gerekmektedir. Yani geniş çaplı ulusal düzeyde alınacak önlemin demokratik toplum bakımından gerekliliği ve orantılılığının sürecin her aşamasında göz önünde bulundurulması gerektiği gibi operasyonun amacı ve kapsamı tanımlanırken başlangıçta bağımsız yetkilendirmeye tabi olması, alınan önlemler geriye yönelik yargısal incelemeye tabi olması ve herhalde bağımsız idari denetime tabi olması gerekmektedir. Dolayısıyla Mahkemenin, karara konu başvuruda istihbarat birimlerine kitlesel iletişim takibi imkânı veren 2000 tarihli Soruşturma Yetkileri Yasasını yukarıdaki açıklamalar ışığında 8. Madde kapsamında incelediği görülmektedir. Bu bağlamda Mahkemenin, anılan kanunla istihbarat birimlerine verilen kitlesel iletişim takibi yetkisi ile ilgili yaptığı incelemede; kitlesel iletişim takibine yönelik bağımsız bir yetkinin bulunmamasını, hedef arama terimi kategorilerinin izin başvurusunda yer alamamasını, bir kişiyle bağlantılı arama terimlerinin (yani, bir e-posta adresi gibi belirli tanımlayıcıların) önceden dahili izne tabi olduğunun belirginleştirilmiş olmamasını sorunlu bulduğu görülmektedir. Yani istihbarat birimlerine verilen yetkinin sınırları noktasında belirsizlik, keyfi müdahaleye yol açma riski bulunmasını yasallık ve gereklilik bağlamında Sözleşmeye aykırı bulmaktadır. Bunun yanında Mahkemenin kullanılan bu yetkilerle ilgili sağlanan yargısal denetimi ve bağımsız denetim mekanizmasını yeterli bulduğu anlaşılmaktadır. Ancak sağlanan bu denetimlerinde kitlesel müdahale rejimindeki eksikleri gidermeye yetmediği tespitinde bulunmaktadır. Dolayısıyla anılan eksiklikler nedeniyle iletişimin geniş çaplı takip rejimi ile yapılan müdahalenin, demokratik toplum gereklerini karşılama bakımından yetersiz kaldığı ve Sözleşmenin 8. Maddesinin ihlal edildiğine karar verdiği görülmektedir.

Diğer yandan Mahkemenin, yabancı istihbarat teşkilatlarından dinleme verileri alma ve işleme yetkisine ilişkin olarak hem alma hem de işleme ve korunmasına yönelik keyfi müdahalelerin önüne geçilmesi dahil etkin ve yeterli güvencelerin bulunduğu kanaatine vardığı görülmektedir. Mahkeme ayrıca bu yetkinin kullanımına yönelik de etkin bir denetim mekanizmasının varlığına ve geriye yönelik olarak yargısal denetim imkanının da bulunduğu vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla yabancı istihbarat birimlerinden kitlesel iletişim

verisi alınması ve işlenmesini Sözleşmenin 8. Maddesine uygun bulunduğu anlaşılmaktadır. İletişim hizmet sağlayıcılarından iletişim verileri alınması ve işlenmesine ilişkin olarak ise kanun ile verilen bu yetkinin yine yabancı istihbarat birimlerinden alınmada olduğu gibi aynı gerekçeler ile keyfi kullanımın önlenmesine yönelik etkin ve yeterli güvencelerin varlığı sebebiyle hukuka uygunluk ve yasallık ilkesine uygun bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla iletişim sağlayıcılarından iletişim verisi alınması ve işlenmesini Sözleşmenin 8. Maddesine uygun bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bunun yanında başvuruda Mahkemenin kitlesel iletişim takibi rejimi ile 10. Maddede belirtilen ifade özgürlüğü bağlamında bir gazetecinin kaynaklarını koruması hakkına yönelik müdahale ettiği yönünden de incelediği anlaşılmaktadır. Olayda yetkinin kullanımında gazetecilik faaliyeti ile ilgili olduğu bir arama teriminin kasıtlı olarak kullanılması durumunda oraya çıkan gazetecilik faaliyeti ile ilgili iletişimin yargısal ve bağımsız denetim mekanizması ile denetime tabi olmaksızın analist tarafından incelemeye devam etme imkânı verdiği ve bu durumun keyfi kullanımına yol açtığı iddia olunmaktadır. Mahkemeye göre bir gazetecinin kaynaklarının korunması basın özgürlüğünün temel taşıdır. Bu korunmasını zayıflatılmasının ise kamu hizmeti olan toplumun doğru ve güvenilir bilgi alma özgürlüğüne zarar vereceğinin şüphe bulunmamaktadır. Dolayısıyla basın özgürlüğüne yeterli ve etkin güvence sağlamayan kitlesel iletişim takip rejimi 10. Maddeyi ihlal etmektedir.

ABD ve Birleşik Krallıkta geniş çaplı gizli takibe ilişkin olarak Mahkeme önünde halen Bureau of Invasive Journalism v. Birleşik Krallık ve 10 İnsan Hakları Örgütü v. Birleşik Krallık başvuruları derdest durumdadır. Terörle mücadele amaçlı geniş çaplı gizli takipte nelerin demokratik toplum bakımından gerekli olduğu noktasında açıklanacak kararların da Big Brother kararında olduğu gibi yol gösterici olacağı beklenmektedir (Harris, O'Boyle ve Warbrick, 2022;505).

3.4. AİHM Kararlarında Terörle Mücadele Amaçlı Kişisel Veri Toplama ve İşleme ile Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Hakkı İlişkisi

Terörle mücadelede AİHS 8. Maddesi bağlamında önem arz eden bir diğer hususta terörle mücadele amaçlı kişisel verilerin toplanması, kullanılması ve korunmasına yönelik uygulamalardır. Bu uygulamalar kolluk tarafından gerçekleştirilen geçmişte suç işlemiş sabıkalılara ait kişisel verilerinin işlenmesi ile istihbarat amaçlı kişisel veri toplama ve işleme (kamera ile görüntü alma ve kaydı, GPS verisi alma, parmak izi alma, fotoğraf alma, DNA ve hücre örneği alma) olarak görülmektedir (2012 tarihli Van der Velden v. Hollanda kararı). Kişisel verilerin korunması hakkı ile özel hayatın gizliliğinin korunması hakkı birlikte incelenen, iç içe geçmiş hem ulusal hem de uluslararası hukukta korunan demokratik toplumun vazgeçilmez haklarındadır (Küzeci, 2010;71). AYM'de bir kararında kişisel verilerin korunması hakkını özel hayatın korunması hakkı içinde değerlendirmekte, insan onurunun korunması ve bireyin kişiliğini serbestçe geliştirebilmesi hakkının özel bir biçimi olarak tanımlamaktadır (2021, E.2020/24, K.2021/39). Ayrıca AYM'nin bir diğer kararına göre genel bir çerçeve hak olması sebebiyle sadece kişisel veri işlemeye karşı korunma değil kişisel verilere yönelik her türlü müdahale ve sınırlamaya karşı güvence temin etmektedir (2015, E.2014/180, K.2015/30).

Kişiler hakkında devletler tarafından bilgi toplanması, işlenmesi ve açıklanması kişinin özel hayatına müdahale oluşturduğunda şüphe bulunmamaktadır (Harris, O'Boyle ve Warbrick, 2022;508). Hatta AİHM, kolluğun açık kaynaklardan (internet, medya vb.) kişiler hakkında topladığı bilgileri sistematize ederek saklamasının da özel hayata müdahale oluşturabileceğini ifade etmektedir (2012 tarihli MM v. UK kararı). Bununla birlikte AİHM kamuya açık alanlardan kolluk tarafından görüntü alınmasının tek başına özel hayat müdahale anlamına gelmeyeceğini, görüntülerin kaydedilmesi ve kullanılması halinde müdahale oluşturabileceğini vurgulamaktadır (2013 tarihli Khmel v. Rusya kararı). AİHM prensip olarak yeni teknolojik cihazların kişisel veri toplama ve işleme amaçlı kullanımında özenli olunması gerekliliğini ifade etse de terörle mücadele amacıyla kişisel bilgilerin toplanması ve işlenmesini Sözleşmeye aykırılık olarak görmemektedir (2004 tarihli Von Hannover v. Almanya kararı). Ancak bu amaçla yapılacak faaliyetlerin tamamının demokratik kurumları korumak için mutlak gereklilik hallerinde mümkün olabileceğini vurgulamaktadır (Kilkelly, 2001;82).

AİHM ulusal güvenlik gerekçesiyle devletlerin, idari kolluğa ve istihbarat birimlerine kamunun ulaşmadığı kayıtlara ulaşma ve bilgi toplama yetkisi veren kanunlara ihtiyaç duyduğunu kabul etmektedir (1987 tarihli Leander v. İsveç kararı). Bu bilgilerin ulusal güvenlik amacıyla özel görevlere alınacak kişilerin değerlendirilmesinde kullanılmasını kabul edilir bulmaktadır. Ancak Mahkeme, bu uygulamalara ilişkin

düzenlemelerin ayrıntılı olarak yapılmasının, istisnai ve özel koşullarının belirlenmesinin, keyfi uygulamaların önüne geçecek yeterli ve etkin teminatlarla (usulü güvencelere) bağlanmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Kilkelly, 2001;62). Mahkemenin Rotaru v. Romanya kararında, başvurusunun Romanya'da komünist rejim tarafından hakkında tutulmuş olan kayıtlarının silinmesini talep ettiği, ancak Romanya İstihbarat Servisinin bu talebi reddettiği görülmektedir. Mahkeme Rotoru v. Romanya kararında ulusal kanunların kişisel bilgi toplama ve işlemeye yönelik sınırlama getirmediği tespitinde bulunmaktadır. Ayrıca düzenleme ile her ne kadar idari kolluğa önleme amaçlı müdahale imkânı verilmiş olsa da müdahale koşul ve gerekçelerinin yeterli açıklıkta düzenlenmediğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla hukuken öngörülebilir olmayan düzenleme ile yapılan müdahalenin 8. Maddeyi ihlal ettiğine karar verdiği görülmektedir (2011 tarihli Dmitrov-Kazakov v. Bulgaristan kararı).

Mahkemenin terörle mücadele amaçlı kişisel veri işleme ile ilgili bir diğer kararı ise Mcveigh, O'Neil ve Evans v. Birleşik Krallık Kararıdır. Olayda başvuruçuların terörle mücadele mevzuatı kapsamında arandığı, sorgulandığı, parmak izleri ve fotoğraflarının alındığı görülmektedir. Başvuruçular alınan kişisel verilerin saklanması özel hayatlarına müdahale oluşturduğunu iddia etmektedir. Ancak Mahkemenin, terörle mücadele konusunda toplumsal ihtiyacın yapılan müdahaleye göre daha önemli olduğu ve istihbarat maksatlı alınan bilgilerin gerekli olduğu ve bu nedenle uygulanan tedbirin ihlal oluşturmadığı yönünde karar verdiği görülmektedir (Kilkelly, 2001;61). Mahkemenin Murray v. Birleşik Krallık kararında ise başvuruçuların askeri karakolda kişisel bilgilerinin kaydedilmesini ve rıza dışında fotoğraflarının alınmasını iç hukukta yasal dayanağının bulunması ve hukukun öngördüğü tedbirler olması sebebiyle Sözleşmeye uygun bulunduğu anlaşılmaktadır. Kararda, terörle mücadele amaçlı kişisel veri toplanması ve işlenmesi noktasında devletlerin vatandaşlarını terör eylemlerinden koruma sorumluluğu bulunduğunu vurgulanmakta, devletlerin takdir hakkına atıf yaparak toplumsal ihtiyaçla kişilerin hakları arasında adil bir dengenin kurulması zorunluluğuna dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla yapılan müdahalenin izlenen meşru amaçla oranlı olduğuna karar verildiği görülmektedir.

Mahkemenin Leander v. İsveç kararında ise güvenlik soruşturması sebebiyle tutulan kolluk kayıtlarının özel hayata müdahalesini tartıştığı görülmektedir. Olayda, askeri bir tesiste geçici olarak çalışmakta olan başvuruçuyu, kolluk sicilinde yer alan kayıtlar sebebiyle geçici işine son verildiğini ve daimî kadroya alınmadığını, kolluk sicilinde yer alan kayıtların saklanması ve kendisine aksini ispat hakkı verilmemesinin özel hayatına müdahale oluşturduğunu iddia etmektedir. Mahkemenin ise belirtilen tedbiri özel hayat müdahale olarak gördüğü, ancak hassas kadrolarda çalıştırılacak personel kontrol sisteminde, kişilerin haklarının sınırlandırılmasının keyfi müdahaleye karşı alınmış yeterli ve tekin korumanın varlığı halinde demokratik toplum için gerekli olduğuna karar verdiği anlaşılmaktadır (Kilkelly, 2001;62-64).

AIHM'in idari kolluğun kişisel veri işlemesine ilişkin bir diğer kararı da Segersted-Wiberg ve diğerleri v. İsveç kararıdır. Bu kararda Mahkemenin, kolluk tarafından bir başvuruçuya yönelik bombalı saldırı bilgisinin saklanması ve başvuruçuya verilmemesinin suç işlenmesinin önlenmesi amacıyla yönelik olduğu gerekçesi ile ihlal bulunmadığına karar verdiği görülmektedir. Olayda diğer başvuruçular ile ilgili olarak da idari kolluğun, başvuruçuların üye olduğu siyasi parti bilgileri ile katıldıkları mitingler gibi siyasi faaliyetlerine ilişkin kişisel verilerin toplandığı ve işlendiği anlaşılmaktadır. Mahkemenin, bu başvuruçular ile ilgili ise hükümetin, ulusal güvenlik nedeniyle kişisel verilerinin işlendiği savunmasını, tehdidin yeterince ortaya konulmadığı gerekçesi ile yetersiz bulunduğu ve meşru amaca yönelik olmayan müdahale sayarak ihlale karar verdiği görülmektedir (2006 tarihli Segersted-Wiberg ve diğerleri v. İsveç kararı).

Mahkemenin diğer bir kişisel veri kararı ise işlenmiş suçlara ilişkin yapılan soruşturma ve kovuşturma sebebiyle kolluk tarafından işlenen parmak izi, DNA ve hücre örneklerinin saklanmasına ilişkindir. Olayda başvuruçuların hırsızlık ve tacizden suçlandığı, ancak birincisinin yargılama sonucu beraat ettiği, diğeri hakkındaki kamu davasının ise uzlaşma sebebi ile düştüğü anlaşılmaktadır. Sonrasında başvuruçuların alınan kişisel verilerinin kolluk kayıtlarından silinmesini talep ettikleri görülmektedir. AIHM önüne gelen bu başvuruda, kişisel veri işleme yasaya dayansa dahi beraat ve uzlaşma ile sona eren başvuruda kamu yararı amacı ile özel menfaat arasındaki dengenin bozulduğu ve devlete tanınmış olan takdir hakkının sınırlarının aşıldığı tespitinde bulunmaktadır. Bu nedenle Mahkemenin alınan tedbirin demokratik toplum gerekleri bakımından zorunlu olmadığı ve başvuruçuların özel hayatına orantısız müdahale teşkil ettiği gerekçesiyle ihlal kararı verdiği görülmektedir (Songül, 2010;118). Mahkeme kararında, hukuka uygunluğun ve yasallığın, müdahalenin sınırlarının belirlenmesi ve keyfi müdahaleyi önleyecek etkin ve yeri güvenceler sağlaması

yanında, verilerin saklanma süresi, depolama, kullanılma, paylaşılma, korunma ve imhasına ilişkin usullerinde belirli olmasını gerektirdiğine vurgu yapmaktadır (2012 tarihli MM v. UK kararı).

Mahkemenin bu kararları, kolluğun hem suç işlenmesinin önlenmesi hem de işlenen suç veya önleyici faaliyetler kapsamında rızaya dayanmayan parmak izi ve fotoğraf alma gibi kişisel veri toplama ve işlemeye ilişkin esasları göstermesi bakımından önem taşımaktadır. İdari kolluğun özellikle terörle mücadele amaçlı olarak kişilerin konusu suç teşkil etmeyen siyasi faaliyetlerini kaydetmesini ve istihbarat amaçlı kullanılmasını demokratik toplum gerekleri bakımından zorunlu olduğunu ortaya koyması gerekmektedir. Ayrıca veri işlemede keyfi müdahalelere yönelik etkin ve yeterli güvencelerin tesis edilmiş olduğunun da (süre, imha usulü ve erişimde usuller) gösterilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

4. Sonuç

11 Eylül saldırılarının doğurduğu ortam ve devamında teknolojik ve siyasi değişimlere bağlı olarak tehdit ve risklerin artmasına bağlı olarak son yıllarda terörle mücadele amacıyla kolluğun gizli takip, kişisel veri toplama ve işleme gibi yetkilerinin geniş çaplı olarak artırıldığı görülmektedir. Bu uygulamalara hem Anglo Sakson hem de ağırlıklı olarak Fransa hukukunda olduğu gibi Kara Avrupası hukukunda rastlanmaktadır. Hatta AB tarafından kişisel veriler PNR yoluyla tüm Shengen bölgesine girenler bakımından toplanmakta ve işlenmektedir. Tüm bu yetkilerin kullanımındaki temel sorunu; verilen yetkilerin keyfi kullanımının önüne geçecek etkin ve yeterli güvencelerin varlığı konusundaki tartışmalardır. İdari kolluk veya istihbarat birimleri tarafından bu yetkiler genişletilmeye çalışılmakta ve belirli ırk, dinsel geçmişe sahip insanlara yönelik kötüye kullanımın vasıtası haline getirilebilmektedir.

AİHM prensip olarak devletlerin, vatandaşlarını terör gibi ağır tehditlerden korumak amacıyla geniş çaplı takip (iletişim, bankacılık faaliyetleri ve görüntü dahil), önleyici durdurma, sorgulama ve arama gibi önleyici önlemlerin alınmasını AİHS'ye aykırı bulmamaktadır. Ancak bu yetkilerin kullanımında etkin ve yeterli güvencelerin varlığını, devletin takdir hakkının sınırlarını belirlenmiş olmasını, keyfi kullanımın önüne geçecek önlemlerin alınmış olmasını, demokratik topluma gerekli ve zorunlu olanı aşmamasını ve orantılı olmasını aramaktadır.

Türkiye'de özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı ve haberleşme özgürlüğü konuların anayasal güvence altına alındığı ve yasal düzenlemelerde AİHS 8. Maddesinin temel alındığı görülmektedir. Özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı ve haberleşme özgürlüğü ile ilgili yapılan yasal düzenlemeler terörle mücadelede idari kolluğun iletişim tespiti ve kaydı dahil teknik ve fiziki takip, kişisel veri toplama ve işleme gibi önleyici kolluk faaliyetleri bakımından önem taşımaktadır. Düzenlemeler kapsamında kişisel verinin ancak belirli, açık ve meşru amaçlar için işlenebileceğinin, işlendikleri amaçla bağlantılı, sınırlı ve ölçülü olması, ilgili mevzuatta öngörülen veya işlendikleri amaç için gerekli olan süre kadar muhafaza edilmesi gerekliliğinin hüküm altına alındığı görülmektedir.

AİHM'in idari kolluğun özellikle terörle mücadele amaçlı kişisel veri işlemeye ilişkin konularda aldığı kararlar incelendiğinde; başvuruya konu kişisel verilerin istihbarat amaçlı kullanılmasının gerekçelendirilmesi ve demokratik toplum gerekleri bakımından zorunlu olduğunun ortaya konulması şartlarının arandığı görülmektedir. Ayrıca veri işlemede keyfi müdahalelere yönelik etkin ve yeterli güvencelerin tesis edilmiş olduğunun da (yasallık, yargısal denetim, işleme süresi, imha usulü ve erişimde usuller) gösterilmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Bu anlamda, Türkiye'deki düzenlemenin AİHM içtihatları ile uyumlu olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.

Siyasi ve idari kolluk iç güvenlik istihbaratını elde etmek ve terör eylemlerinin önlemek amacıyla geniş çaplı takip (internet haberleşmesi takibi, görüntü alma, ortam dinlemesi vb.) ve telekomünikasyon yoluyla gerçekleştirilen iletişimin tespiti, dinleme, sinyal bilgilerini değerlendirme ve kaydını almaya yetkilidir. Polis jandarmaya ilave olarak internet bağlantı adresleriyle internet kaynakları arasındaki veri trafiği ile iletilen veriler tespit edebilmekte, dinleyebilmekte, sinyal bilgileri değerlendirilebilmekte ve kayda alabilmektedir. Polis yine jandarmadan farklı olarak, ülke çapında genel istihbarat toplama yetkisi ile bu yetkisi kapsamında da önleme amaçlı teknik araçlara izleme yetkisine sahiptir.

Bu yetkilerde de teknik takip hariç ancak hâkim kararı ile ya da 24 saat içinde hâkim kararına sunulması koşuluyla kanunda gösterilen idari/siyasi kolluk mercilerinin emriyle kullanılabilir. Teknik araçla izleme için gecikmesinde sakınca bulunan hal öngörülmemiş olup yetkinin kullanımı için hâkim kararı gerekmektedir. Düzenlemelerde iletişimin takibine ilişkin esasların düzenlendiği, yazılı emir veya kararda

hakkında tedbir uygulanacak kişinin kimliği, iletişim aracının türü, kullandığı telefon numaraları, ilgili internet bağlantı adresi veya bağlantıyı tespitte imkân veren kodundan belirlenebilenler ile tedbirin türü, kapsamı ve süresi ile tedbire başvurulmasını gerektiren nedenlerinin yer alacağı, elde edilen kişisel verilerin saklama süresinin ve imha usullerinin gösterileceğinin hüküm altına alındığı anlaşılmaktadır. Yine her iki tedbirinde ancak sayılarak tüketilen terör suçları dahil ağır suçlar için öngörüldüğü görülmektedir. Yine her iki tedbir içinde makul şüphenin varlığı aranmaktadır. Dolayısıyla istihbarat amaçlı geniş çaplı takip ve telekomünikasyon yolu iletişimin takibinde AİHM içtihatlarında aranan etkin ve yeterli usulü güvencelerin sağlandığı görülmektedir (Aras, 2009).

Görüldüğü gibi hem Anayasal düzenlemeler hem de idari kolluğun kanunlarında yer alan genel istihbarat yetkisi içinde geniş çaplı takip, telekomünikasyon yolu yapılan iletişimin takibi ve teknik takip faaliyetleri AHİS 8. Madde ve AİHM içtihatları ile genel olarak uyumdur. Ancak spesifik olarak MOBESE benzeri kent güvenlik sistemleri ile kamuya açık alanlarda ses ve görüntü olarak takibi sürekli olarak yapılmaktadır. Mevcut düzenlemelerde bu durum ilişkin açıklık bulunmamaktadır. Süresiz takip her ne kadar AİHM içtihatlarında sorunlu bulunsun da AİHM, devletlerin toplumu terör gibi ağır tehlikelerden koruma sorumluluğuna yaptığı atıfla bu konuda devletlerin geniş bir takdir hakkının bulunduğunu kabul etmektedir. Prensip olarak idari kolluğun suç işlenmesinin önlenmesi amacıyla kamuya açık alanlarda görüntü almasının 8. Maddeyi ihlal etmeyeceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla MOBESE benzeri tedbirler AİHM tarafından sözleşmeye aykırılık olarak görülmesi de tedbirler alınan verilerin işlenmesi de söz konusu olduğundan, tedbirin usulü güvencelere kavuşturulması için kapsamının kanunla düzenlenmesi gerekmektedir.

Yine AİHM terörle mücadelenin zorluğundan hareketle, terörle mücadele amacıyla 8. Madde bağlamında yapılan müdahalelerde tek başına makul şüphenin yokluğunu ihlal saymamakta, önüne gelen başvuruda tedbirde keyfiliğin bulunup bulunmadığı hususu ve demokratik toplum gerekleri bakımından gereklilik koşulu ile birlikte değerlendirmektedir. Bu nedenle, keyfiliklerin önüne geçilmesi için var olan hem idari hem yargısal denetimin iyi işletilmesi şartıyla, terörle mücadele amaçlı önleyici tedbirler bağlamında makul şüphenin geniş yorumlanmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte yasal düzenlemelerde teknik araçlar ile izlemeye ilişkin süre belirlenmediği gibi uygulanan tedbirin sona ermesi halinde elde edilen verilerin yok edilip edilmeyeceğinin de düzenlenmediği görülmektedir. Teknik takip tedbirine ilişkin süre sınırlamasının bulunmaması ve işlenen verilerin akıbetine göre saklama ve imha usullerinin öngörülmemesi, AİHM içtihatları bağlamında etkin ve yeterli usulü güvencelerin yokluğu anlamında gelmektedir. Her iki hususa ilişkin düzenleme yapılmasında fayda bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Acar, Ü. (2011). *İstihbarat*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ahmetoğlu, A. B. (2023). Eylem Planı ile Özel Hayata ve Aile Hayatına İlişkin Güvenceler Artıyor. *İnsan Hakları Dergisi*, 7, 41-47.
- Aras, B. (2009). Türk Hukukunda İletişimin Denetlenmesi Tedbirinde Yargısal Denetim. *Terazi Dergisi*, 4(30), 31-39.
- Avcı, G. (2004). *İstihbarat Teknikleri*, (Üçüncü Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bayındır, Z. (2016). *Özel Yaşamın Korunması Çerçevesinde İstihbarat Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beren, F. (2010). *İç Güvenlik İstihbaratında Saydamlık-Etkililik İlişkisi*. Doktora Tezi, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Birtek, F. (2011). İstihbarat Amacıyla İletişim Özgürlüğüne Müdahale Edilmesi ve Müdahaleden Elde Edilen Materyallerin Delil Olarak Kabul Edilebilirliği. *CHD*, 6(16), 100-148.
- Boga, B. (2022). *Türk Ceza Kanunu'nda Özel Hayatın Gizliliğini İhlal Suçu ile Kişisel Verileri Koruyan Suçlar Arasındaki İlişkiye Dair Bir Değerlendirme*. 2022 Uluslararası Necmettin Erbakan Hukuk Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı, 81-110.
- Can, N. (2020). *Kolluk ve Adli Makamlar Tarafından İşlenen Kişisel Verilerin Korunması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı.
- Centel, N. & Zafer, H. (2018). *Ceza Muhakemesi Hukuku* (15. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Centel, N. (2011). 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'na Göre Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi. *GSÜHFD*, 9(1), 161-192.

- Cin, E. (2008). *Türk Hukukunda Kolluk Yetkisinin Kullanılması ve Sınırları*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, A. (2015). Özgürlük ve Güvenlik Bağlamında İç Güvenlik Paketinde Yer Alan Bazı Maddelerinin Değerlendirilmesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0(5), 235-263.
- Delice, M. & Dağlar, M. (2011). *Alternative Tactics for Combating Terrorism: Citizens Police Academies*, IPES working paper series.
- Dost, S. (2018). Uluslararası Hukukta Orantılılık İlkesi, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0(12), 361-399.
- Erdoğan, M. (2013). Anayasal-Demokratik Bir Rejimde Özgürlük ve Güvenlik. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 21-29.
- Ergil, D. (1992). Uluslararası Terörizm. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47(3), 139-143.
- Galli, F. (2016). The Interception of Communication in France and Italy – What Relevance for The Development of English Law? *The International Journal of Human Rights*, 20(5), 666-683.
- Girgin, K. (2003). *Uluslararası İlişkiler Modern İstihbarat ve Türkiye*. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukuna Giriş*. (On yedinci Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözübüyük, A. Ş & Gölcüklü, F. (2016). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, (11. Bası). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, Ş. & Gölcüklü, F. (2011). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, (9. Basım). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Güler, M. (2023). *MİT Yasasında Değişiklik ve İstihbaratın Denetimi*. <https://21yhte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/mit-yasasinda-degisiklik-ve-istihbaratin-denetimi>, (Erişim Tarihi: 28.10.2023).
- Günday, M. (2011). *İdare Hukuku*, (Onuncu Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Güney, A. (2006). *Türkiye’de Özel Güvenlik Teşkilatlarının Yetkilerinin Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harris, David., O'Boyle, Michael. & Warbrick, Colin. (2022). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. İstanbul: Onikilevha Yayıncılık.
- Kaşlı, E. (2022). Kolluk Uygulamalarında Drone Kullanımı. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(26), 329-340.
- Kaşlı, E. (2023). Kolluk Faaliyetlerinde Kişisel Verilerin Korunması: Avrupa Birliği 2016/794 Sayılı Europol Tüzüğü ve 2016/680 Sayılı Kolluk-Ceza Adaleti Direktifi Işığında Bir İnceleme. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 22, 97-115.
- Kızılırmak, B. (2018). *Önleyici Amaçla Elde Edilen Verilerin Ceza Muhakemesinde Kullanılabilirliği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kilkelly, U. (2001). *Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Gösterilmesi Hakkı: AIHS'nin 8. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Klavuz*. İnsan Hakları El Kitapları, No:1. Strasbourg, Cedex: Avrupa Konseyi Yayınları.
- Köksal, T. D. (2021). Bilgi Toplamaya Yönelik İstihbari Kolluk Faaliyetine İnsan Hakları Perspektifinden Bakış. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 1745-1798.
- Kuçuradi, İ. (2018). Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları. İonna Kuçuradi, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, içinde, ss. 55-68 (4. Baskı), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuloğlu, G. (2015). *İç Güvenlik İstihbaratı ve Kolluk*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Küzeci, E. (2010). *Kişisel Verilerin Korunması Hakkı*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Metin, Y. (2017). Temel Hakların Sınırlandırılması ve Ölçülülük: Ölçülülük İlkesi Evrensel Bir Anayasal İlke midir? *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1-74.
- Öncü, G. A. (2011). *Özel Yaşamın Korunması Hakkı*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Özbek, V. Ö. (2001). Elektronik Ortamda Saklı Bulunan Verilerin Ceza Muhakemesinde Delil Niteliği ve Değerlendirilmesi. *İÜHFM*, 59(1-2), 181-202.
- Özbek, V. Ö., Doğan, K. & Bacaksız, P. (2023). *Ceza Muhakemesi Hukuku* (16. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Özbudun, E. (1977). Anayasa Hukuku Bakımından Özel Haberleşmenin Gizliliği. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1, 1925-1975.
- Özdağ, Ü. (2008). *İstihbarat Teorisi*. Ankara: Kripto Yayınevi
- Özdağ, Ü. (2009). Devlet ve İstihbarat. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 33-50.
- Özdek, Y. (2004). *Avrupa insan hakları hukuku ve Türkiye: AIHS sistemi, AIHM kararlarında Türkiye*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi.

- AIHM Kararları Işığında Terörle Mücadelede İdari Kolluğun Genel İzleme ve Takip Yetkisi ve Özel Hayatın Korunması*
Öztürk, B., Kazancı, B. E. & Güleç, S. S. (2021). *Ceza Muhakemesi Hukuku Koruma Tedbirler* (4. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Pınarbaşı, M. (2014). *Özel Hayatın Korunması Kapsamında İstihbarat Faaliyetlerinin Hukuksal Sınırları*. Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı.
- Semiz, H. (2007). Uluslararası Terör Suçları Bakımından Terör Suçlarında Kolluk Yetkileri. Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademisi Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.
- Shue, H. (1996). Temel Hakların Evrenselliği. *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri*, Yayıma Hazırlayan İoanna Kuçuradi, (2. Baskı) Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Şen, E. (1996). *Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması*. İstanbul: Kazancı Yayınları.
- Şen, E. (2011). *Türk Hukuku'nda Telefon Dinleme, Gizli Soruşturmacı, Muhbir (Telefon Dinleme)*, (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Ünver, Y. & Hakeri, H. (2021). *Ceza Muhakemesi Hukuku* (16. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yenisey, F. (2012). *Kolluğun Suç Öncesi Faaliyetleri Çerçevesinde İstihbarat ve Güvenlik Hukuku*. Ankara: Jandarma Okullar Komutanlığı Matbaası.
- Yenisey, F. (2015). *Kolluk Hukuku*, (2. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yılmaz, S. (2007). *21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Yüksel, S. (2012). Özel Yaşamın Bir Parçası Olarak Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Gizliliğine Önleyici Denetimle Müdahale. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**THE MODERATOR ROLE OF LEADER MEMBER EXCHANGE ON THE
EFFECT OF LONELINESS AT WORK ON ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP
BEHAVIOR**

***İş Yaşamında Yalnızlığın Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisinde Lider Üye
Etkileşiminin Düzenleyici Rolü***

İlkay GÜLERYÜZ¹, Lütfi SÜRÜCÜ² ve İbrahim YIKILMAZ³

¹Dr. Öğr. Üyesi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Ankara, TÜRKİYE, ilkayguleryuz@yahoo.com, orcid/0000-0002-4700-3386

²Doç. Dr., World Peace University Cyprus, Faculty of Business and Economics, Lefkoşa, KKTC, lutfi.surucu@wpu.edu.tr, orcid/0000-0002-6286-4184

³ Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi İşletme Fakültesi, Kocaeli, TÜRKİYE, ibrahimykilmaz@gmail.com, orcid/0000-0002-1051-0886

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

05.08.2023

Kabul/Accepted:

05.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1338448

Anahtar Kelimeler

Loneliness at work,
Organizational citizenship
behavior, Leader member
exchange

Keywords

İş yaşamında yalnızlık,
Örgütsel vatandaşlık
davranışı, Lider Üye
Etkileşimi

ÖZ

Bu araştırma iş yaşamında yalnızlığın lider üye etkileşimi ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Bu noktadan yola çıkılarak iş yaşamında yalnızlık, örgütsel vatandaşlık davranışı ve lider üye etkileşimi değişkenlerini ele alan ve özgün bir model önerilmiştir. Bu modeldeki etkileşimlerin test edilmesi amacıyla çeşitli üniversitelerde görev yapan akademisyenlerden anket yöntemiyle veri toplanmıştır (N=409). Bu veriler, SPSS-27 ve AMOS-22 paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Regresyon temelli Process Makro analizi ile yapılan hipotez testleri sonucunda, iş yaşamında yalnızlığın hem örgütsel vatandaşlık davranışı hem de lider üye etkileşimi üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Araştırmada lider üye etkileşiminin iş yaşamında yalnızlığın örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde düzenleyici rolünün incelenmiş ve bunun sonucunda lider üye etkileşiminin bu iki değişken arasındaki ilişkide düzenleyici rolünün olduğu tespit edilmiştir. Bu sayede önerilen modelin özgün olduğu da ortaya konulmuştur. Bu ampirik çalışma sonucunda elde edilen bulgular, iş yaşamında yalnızlığın, başta örgütsel davranış ve lider üye etkileşimi olmak üzere, etkilediği konuların resmedilmesi açısından literatüre katkı sağlamaktadır. Ayrıca iş yaşamında yalnızlığın farklı örneklem grupları ve örgütsel davranış konularıyla birlikte incelenmesinin gerek işletme yönetimine gerekse akademik literatüre iş süreçlerinin iyileşmesi ve gelecek çalışmalara rehberlik etmesi gibi katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

ABSTRACT

This research focuses on the effects of loneliness at work on leader member exchange and organizational citizenship behavior. Start from this point, a unique model has been proposed that deals with the variables of loneliness at work, organizational citizenship behavior and leader member exchange interaction. In order to test the interactions in this model, data were collected from academicians working at various universities by questionnaire method (N=409). These data were analyzed using SPSS-27 and AMOS-22 package programs. As a result of the hypothesis tests performed with the regression-based Process Macro analysis, it was seen that loneliness at work has a negative and significant effect on both organizational citizenship behavior and leader-member exchange. As a result of examining the moderator role of leader-member exchange on the effect of loneliness at work on organizational citizenship behavior, which constitutes the original aspect of the research, it has been determined that leader-member exchange has a moderating role in the relationship between these two variables. In this way, it has been revealed that the proposed model is original. The findings obtained as a result of this empirical study contribute to the literature in terms of illustrating the issues that loneliness at work affects, especially organizational citizenship behavior and leader member exchange. In addition, it is considered that examining loneliness at work together with different sample groups and organizational behavior issues will make important contributions to both business management and academic literature.

Atf/Citation: Güleryüz, İ., Sürücü, L. ve Yıkılmaz, İ. (2024). The moderator role of leader member exchange on the effect of loneliness at work on organizational citizenship behavior. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 237-250.

Sorumlu yazar/Corresponding author: İlkay GÜLERYÜZ, ilkayguleryuz@yahoo.com

1. Introduction

In today's fast-paced world, organizations are constantly affected by rapid changes. Reflecting and integrating important issues such as technology, artificial intelligence, digitalization, and financial changes into the business world are crucial for organizations. The successful integration of these variables is not only related to the software and hardware that can be produced or purchased, but also to organizational behavior. Organizational behavior is a crucial factor for success, especially for businesses that aim to achieve sustainable competitive advantage.

Loneliness at work which is under the organizational behavior discipline, can have significant negative effects on both the organization and its employees (Anand & Mishra, 2018). Because employees work in complex and varied interpersonal relationships, they may experience loneliness if they struggle to navigate these relationships socially (Wright, 2005). Despite being a prevalent issue in organizations, loneliness at work has received low attention in the field of human resource management. Loneliness at work is primarily an individual feeling experienced by employees in the workplace. The increasing competition in the workplace makes it more and more difficult for them to establish genuine social relationships (Peng et al., 2017). Although social relationships are crucial in human life (Ozcelik & Barsade, 2018), individuals spend most of their time in social environment, particularly at workplaces (Kim and Qu, 2020). However, there are limited studies investigating loneliness and its negative effects in business life. Rokach (2014) argues that an employee who feels lonely in their work life suffers because they receive little respect from their colleagues or superiors. This leads them to feel isolated and make a relatively negative evaluation of themselves. Additionally, Lam and Lau (2012) emphasize that individuals who feel lonely in the workplace often possess low social skills and perception levels of social risks. Furthermore, they tend to focus more on negative social behaviors than positive ones (Cacioppo and Hawkey, 2009). Consequently, employees who feel lonely are more likely to perceive threats than opportunities (Jung et al., 2021). Research conducted in deluxe hotels (Tsaour et al., 2019; Park and Min, 2020) has revealed the need for policies that improve employees' social relations and reduce loneliness in the workplace. These practices are effective at attracting and retaining qualified employees (Chan, 2010; Haldorai and Kim, 2020). According to Jung et al. (2021), improving the social relations of employees and managing their feelings of loneliness can facilitate the sustainable growth of organizations.

By the development of the Fourth Industrial Revolution, the careers of lecturers have become increasingly competitive. In recent times, the demands on instructors to work with specialized and diverse foreign student groups have constantly increased. However, professors also play an important role in stimulating enthusiasm, encouraging students, and introducing learning techniques based on test results (Purwanto, 2020). According to Purwanto (2020), Industrial Revolution 4.0 highlights the need to plan for human capital by assigning responsibilities to teaching staff. Therefore, instructors must continuously develop and strengthen their skills to stay current and become instructors with knowledge of the future, not the past. The problems with University Leader Member Exchange (LMX) are based on direct observation and interviews with many university professors. Kadiyono (2020) describes LMX as a concept that can positively contribute to both parties by increasing the efficiency of the connection between administrators and faculty members. The relationship between instructors and administrators can be categorized as either good or bad. A good relationship is characterized by trust, positivity, and loyalty towards the instructors, while a bad relationship represents the opposite (Bahdin 2020; Abidina 2020; Yunita, 2020; Purwanto, 2020). Various research methods have highlighted that many university employees, particularly academic staff, are unwilling to take on additional jobs outside of their primary duties. A significant number of employees express job dissatisfaction and a desire to leave the university. This points to a relatively weak level of organizational citizenship behavior (Fahmi, 2008; Sartika, 2020; Achmadi, 2020).

Numerous studies have been conducted to determine the relationship between loneliness and organizational citizenship behavior in the business world (Firoz & Chaudhary, 2022; Gardner et al., 2005; Özçelik & Barsade, 2018; Lam & Lau, 2012). However, only a few studies have investigated cases that mediate and moderate the relationship between these two variables. In a detailed literature review, it was discovered that no study has been conducted to determine the moderator role of the LMX concept, which forms the theoretical framework for many studies, in the relationship between these two variables. Although the variables of LMX, loneliness at work, and organizational citizenship behavior have been discussed separately, it was observed that these three variables have not been examined together in any study, regardless of their relationship aspects

The moderator role of leader member exchange on the effect of loneliness at work on organizational citizenship behavior (dependent, independent, mediator, moderator, etc.). This study aims to address a gap in the literature, which will be its most significant original contribution. As such, it is expected to make an important contribution to the field and guide future studies. Additionally, the quantitative determinations resulting from this study are expected to support current or future theoretical studies in related fields.

The purpose of this research is to benefit universities and academic literature by demonstrating the impact of organizational behavior issues, which play a crucial role in maintaining the productivity of academics and universities. Specifically, this study examines the effects of loneliness at work on leader-member exchange and organizational citizenship behavior, as well as the impact of LMX on organizational citizenship behavior. The research's primary focus is to investigate the moderating role of LMX in the relationship between loneliness at work and organizational citizenship behavior. The research sample consists of 409 academics working at various universities in Turkey. The study aims to test the hypotheses related to the Conservation of Resources Theory and literature. The model reveals that loneliness at work has a negative impact on both organizational citizenship behavior and leader-member interaction. Moreover, the study suggests that LMX plays a moderating role in the impact of loneliness in the workplace on organizational citizenship behavior.

2. Literature Review

2.1. Loneliness at Work

Weiss (1975), one of the early pioneers of loneliness research, identified two types of loneliness. The first is emotional isolation, which refers to a lack of close relationships. The second is social isolation, which represents a lack of social connections such as coworkers. Today, our understanding of loneliness has diversified significantly, and many more types of loneliness have been defined by academics (Hyland et al., 2018). These range from existential loneliness (Mijuskovic, 2012) to ontological, relational, emotional, and cultural loneliness (McGraw, 1995), as well as loneliness at work (Özçelik & Barsade, 2018; Wright, 2005). The definitions of social loneliness and workplace loneliness are quite similar. To highlight the difference: while social loneliness is expressed only as the existence of inadequate social relations and the perceived relational gap between one's real and desired relationships (Lam & Lau, 2012), loneliness at work is expressed as the lack of quality relationships in the workplace (Wright et al., 2006). Erlich (1998), approaching this distinction from a different perspective, emphasizes that loneliness is a subjective and individual experience by nature. Therefore, it can occur in different ways in every environment and under different conditions. Although there are few studies in the literature on loneliness at work, the concept can be defined in various ways. According to Lam and Lau (2012: 4265), loneliness at work refers to "*insufficient or unsatisfactory social relations,*" while Wright et al. (2006: 63) define it as "*difficulties caused by the inability to perceive quality relationships among employees in the business environment.*"

2.2. Organizational Citizenship Behavior

Podsakoff et al. (2000) define Organizational Citizenship Behavior (OCB) as individual behavior that is optional, does not expect direct and explicit rewards from the formal reward system, and promotes the effectiveness of organizational functions as a whole. According to Aldag and Reschke (1997), OCB is an important individual contribution used to overcome the requirements of roles in the workplace. Kuehn and Busaidi (2002) state that OCB includes behaviors exhibited by employees who take on extra roles even though they are not officially appointed by the organization. The parameters for measuring OCB are listed below (Ridwan et al., 2020):

- Sacrifice: helping colleagues, changing job roles, and giving direction;
- Courtesy: mutual respect, avoidance, and consultation;
- Sportsmanship (agility): respecting time, solving problems, accepting policies, and tolerating conditions;
- Conscientiousness: reporting, completing work, and producing useful work;
- Virtue: showing interest, getting involved, and providing advice.

Organizational Citizenship Behavior (OCB) is an important aspect of the field of organizational behavior. It is an individual choice and initiative that is not related to the official reward system of the organization, but collectively increases organizational effectiveness (Sari and Ali, 2022). Over the last three decades, there has

been increasing interest among academics and practitioners to examine and analyze the concept of OCB and its impact in the field of organizational behavior (Takeuchi et al., 2015).

According to Vizano et al. (2020), an individual effort that exceeds the demands of a position in the workplace is considered organizational citizenship behavior. From this perspective, such behavior is considered pro-social and can help to increase productivity, encourage meaningful behavior, and add value to the individual (Purwanto, 2020).

2.3. Leader Member Exchange

Leader-Member Exchange (LMX) is a theoretical framework that has been the focus of many scientific research studies from the past to the present. It is a two-way mechanism between leaders and their followers to establish a connection and exchange. Graen and Uhl-Bien (1995) argue that LMX is based on mutual relations between workers and their leaders, which encourages both parties to provide input to each other. From a different perspective, Liden and Maslyn (1998) emphasize that LMX symbolizes leaders' respect for the talents and experiences of their followers, mutual commitment, and mutual love. In light of these statements, it is expected that LMX fosters a reciprocal relationship between leaders and employees. This relationship includes compassionate contact, joint participation, loyalty, and respect between people. Good relations between managers and employees can also increase work efficiency (Purwanto, 2020).

Truckenbrodt (2000) emphasizes that each employee and leader develops different relationships. However, the partnership and interaction between an organization, management, and staff can be divided into two categories: in-group and out-group. In the in-group relationship, employees and leaders have a strong bond based on the same destiny, faith, and love for each other. In the out-group relationship, the leader's role is more professional with employees. This is because there is little time for intimacy, and workers have little opportunity to interact with their bosses outside of usual authority interactions.

LMX does not always produce the same output and results in the relationship between a leader and their team members. Liden and Maslyn (1998) emphasize that the time it takes to develop a relationship between a leader and a subordinate can vary greatly. Some relationships take a long time to establish, while others can be formed relatively quickly. However, some relationships may not be established at all.

A shared partnership between management and employees is essential for the implementation of LMX (Purwanto, 2020). According to Liden and Maslyn (1998), it is important to understand a certain level of task-oriented responsibilities between leaders and employees in order to achieve common goals.

High-quality and mutual contributions between the leader and the employees ensure that the employees are willing to make sacrifices for the leaders, their colleagues, and the business. The higher the employee participation level, the better the output of the LTE.

Leaders prefer to employ loyal personnel to establish a healthy LMX. From the perspective of the organization's success, mutual loyalty between employees and leaders is required (Liden & Maslyn, 1998).

2.4. Loneliness at Work and Organizational Citizenship Behavior

The experience of loneliness at work can lead individuals to develop negative perceptions of themselves and others. This, in turn, reduces their confidence in their abilities and may prevent them from initiating or establishing social relationships (Gardner et al., 2005). Lonely individuals often become suspicious of others' motives, which further impedes social interaction in the workplace (Rotenberg et al., 2010). These employees may be reluctant to help their colleagues or socialize with them, fearing their efforts will go unrewarded (Lam & Lau, 2012). The absence of emotional support and social companionship in the workplace can cause lonely employees to perceive a lack of social support, which negatively affects their identification with the organization. Low perceived organizational support and identification may cause employees to withdraw from work (Dilla, 2022; Özçelik & Barsade, 2018) and be less willing to go beyond formal job requirements, resulting in fewer extra role behaviors such as giving advice or helping others (Lam & Lau, 2012). As a result, the unmet social change needs of lone workers in organizations are likely to reduce their willingness and ability to engage in citizenship behaviors towards both their colleagues and the organization (Firoz & Chaudhary, 2022).

Based on the literature and the The Conservation of Resources Theory, the following hypothesis has been proposed:

H1: Loneliness at work has a significant and negative impact on organizational citizenship behavior.

2.5. Loneliness at Work and Leader Member Exchange

LMX theory suggests that leaders may not treat all followers equally, resulting in different qualities of relationships between them (Dienesch & Liden, 1986). The leader has a close relationship with a few key followers who are part of the ingroup (high LMX), while the rest are part of the outgroup with formal relationships (low LMX) (Dienesch & Liden, 1986; Steffens, Haslam, & Reicher, 2014). In-group members receive more attention and support from the leader than out-group members (Dienesch & Liden, 1986). Research on the LMX Theory has enhanced our understanding of workplace behaviors (Dulebohn, Bommer, Liden, Brouer, & Ferris, 2012). However, most studies focus on the positive effects of LMX on follower outcomes. Research examining situations where LMX may have an adverse impact on follower outcomes is limited (Naseer, Raja, Syed, Donia, & Darr, 2016). Anand and Mishra's (2021) study argues that LMX does not overlook the negative influence of loneliness on a follower's work performance.

Interpersonal relationships can bring both threats and encouragement to individuals (Gable & Berkman, 2008). Positive relationships activate two types of processes, namely 'hope of attachment' (approach) and 'fear of rejection' (avoidance) (Gable & Berkman, 2008). Scholars argue that the approach and avoidance should be viewed in light of the possibilities and constraints of particular situations (Corr, 2013). For example, in a negative situation, individuals engage in avoiding the approach process to maintain their positive relationships (Gable & Berkman, 2008). They try to minimize the fear of deterioration of positive relationships. Therefore, in the case of high LMX, lonely individuals in business life are concerned about the deterioration of their relationships with their leaders (Murphy & Kupshik, 1992) due to fear of rejection and insecurity. Anxiety arising from the fear of deterioration of high LMX quality can create an unmanageable negative situation for followers (Greenbaum, Mawritz, & Piccolo, 2015). This can lead to low energy and mental fatigue, resulting in emotional exhaustion (Chi & Liang, 2013; Fritz & Sonnentag, 2006). As a result, employees who are alone in their work-life experience more emotional exhaustion in low LMX than in high LMX relationships.

According to a study, there is a significant positive relationship between loneliness and fear of rejection. The study concludes that lonely individuals tend to avoid situations to maintain positive relationships (Gable & Berkman, 2008). Based on these findings, it is predicted that a high LMX (leader-member exchange) relationship can have negative outcomes for alone worker compared to a low LMX relationship (Anand and Mishra, 2021).

Considering the literature and the theory of conservation of resources, the following hypothesis is proposed:

H2: Loneliness at work has a meaningful and negative effect on LMX.

2.6. Leader-Member Exchange and Organizational Citizenship Behavior

LMX theory suggests that troubled employees who receive favorable treatment from others feel compelled to respond positively or improve their behavior in some way (Teng et al., 2020). Likewise, employees with high-quality LMEs feel compelled to reciprocate when they receive more support and resources from their leaders, often resulting in increased effort and favorable work-related attitudes and behaviors. This explains why many previous studies have found positive job-related outcomes such as higher job performance, job satisfaction, commitment, organizational identification, and organizational citizenship behavior (Cha & Borchgrevink, 2018; Kim & Koo, 2017; Luo et al., 2014; Wang et al., 2017). Based on the findings of these studies, it is clear that leader-member exchange (LMX) plays a critical role in shaping the work-related attitudes and behaviors of employees, such as organizational identification and organizational citizenship behavior. In a study conducted by Teng et al. (2020), it was emphasized that LMX functions as a boundary condition that affects the indirect relationship between an ethical work environment and organizational citizenship behavior.

According to Eisenberger et al. (2010), the reason why Leader-Member Exchange (LMX) can contribute to organizational-level attitudes is that employees often view their leaders as representatives of the organization and as key individuals who manage employment relations. Hogg et al. (2005) state that leaders also embody the prototype features of the organization and create social effects on employees. Employees who have good

quality LMXs are more likely to perceive their organization as trustworthy. This is because these employees often receive more organizational resources and support from the social network of supervisors, who are representatives of the organization (Sparrowe and Liden, 1997). This situation leads to the development of many positive organizational attitudes, including organizational citizenship behavior.

As discussed earlier, a marked ethical work environment can contribute to employee identification with the organization. This identification may be even stronger when employees perceive that they have a good LMX relationship with their superiors. Consequently, when organizational identification is strengthened, organizational members are more willing to exhibit in-role/out-of-role job performance, such as organizational citizenship behavior (Teng et al., 2020).

Considering the above literature and the Conservation of Resources Theory, we propose the following hypothesis:

H3: Leader-member exchange has a meaningful and positive effect on organizational citizenship behavior.

2.7. Lead Member Exchange as a Moderator Variable

The concept of LMX has been studied in various roles (dependent, independent, mediator, moderator variable) in numerous studies (Peng et al., 2017; Jung et al., 2021; Wulani et al., 2022). The common objective of these studies is to illustrate the relationship between LMX and organizational behavior issues. When examining national and international literature in detail, studies are found that investigate the mediator and moderator roles of LMX in the relationship between loneliness and OCB in business with different variables (Yu et al., 2021; Lam & Lau, 2012; Lu & Gürsoy, 2023). Wright et al. (2006) and Rokach (2014) conducted studies that indicate a negative correlation between loneliness at work and LMX. In other words, high LMX levels lead to less loneliness in work life, while low LMX levels contribute to loneliness in work life. This is explained by the fact that loneliness is always caused by interpersonal inadequacy that keeps people away from social opportunities.

Employees who experience loneliness in their professional lives often suffer from low self-esteem and feel excluded from group membership. Consequently, they tend to make negative evaluations of themselves, which in turn causes their leaders to neglect to meet their role expectations. As a result, their relationship with their leaders can become seriously damaged (Rokach, 2014; Chen, Wen, Peng & Liu, 2016). In these situations, leaders often choose not to invest too much time or resources in such employees, which hinders the development of LMX (Peng et al., 2017). This situation worsens employees' distrust of leaders and reinforces their reluctance to fulfill assigned roles (Joo, Yang, & McLean, 2014). If employees reject even basic roles, they will naturally avoid taking on additional duties and responsibilities, making it impossible to form the concept of organizational citizenship behavior or destroying existing awareness of it (Pan, Sun, & Chow, 2012; Zhao, Kessel & Kratzer, 2014).

According to Wright et al. (2006), loneliness results from an inability to establish interpersonal relationships, which causes employees to obsess over social opportunities. Lam and Lau (2012) suggest that loneliness at work is negatively correlated with LMX and organizational citizenship behavior. They also claim that the higher the LMX, the lower the negative impact of loneliness at work on organizational citizenship behavior. In other words, LMX plays an important moderating role in the relationship between loneliness at work and organizational citizenship behavior.

Based on the literature explanations and the Conservation of Resources Theory, the following hypothesis has been proposed:

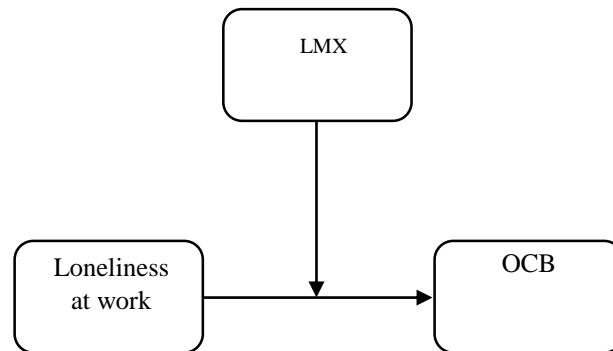
H4: Leader-member exchange plays a moderating role in the impact of loneliness at work on organizational citizenship behavior.

3. Methodology

3.1. Research Model

The study was designed using a quantitative research approach. It aimed to determine the effect of loneliness at work on the organizational citizenship behavior of academics working in various universities in Turkey and to examine the moderating role of LMX in this effect. To accomplish this, a relational screening model was

The moderator role of leader member exchange on the effect of loneliness at work on organizational citizenship behavior employed to determine the presence and extent of the effect between the variables. The research model is illustrated in Figure 1.

Figure 1. Research Model

3.2. Sample

The study group in this research consisted of academicians in the 2022-2023 academic year. The participants were selected using the convenience sampling method and were sent electronic questionnaires. Additionally, they were asked to share the questionnaires with another academician, utilizing the snowball sampling method to expand the sample size. Out of the total 409 participants, 62.8% (257) were male and 37.2% (152) were female. 63.8% (261) of these participants were married, and 36.2% (148) were single. Among the participants, 35.2% (144) were research assistants, 28.6% (117) were lecturers, 24.0% (98) were PhD lecturers, 8.1% (33) were associate professors, and 4.2% (17) were professors.

3.3. Measurement Tools

Personal Information Form

To determine the demographic characteristics of the participants, the researchers prepared a personal information form. The form includes questions about marital status, gender, and job responsibilities of the participants.

Loneliness at Work Scale (LAWS)

The Loneliness at Work Scale (LAWS), developed by Wright, Burt, and Strongman (2006), was utilized to determine the sense of loneliness experienced by participants in their work life. The scale was adapted into Turkish by Doğan, Çetin, and Sungur (2009), wherein it was found to be sufficiently valid and reliable for use in studies conducted on Turkish employees. High scores given to questions in the 16-item, 5-point Likert-type scale indicate a high level of loneliness in work life. In this study, the Cronbach Alpha internal consistency coefficient of the loneliness at work scale, considered as a single-factor structure, was calculated as 0.903. An example of an expression used in the scale is, "When I am under pressure at work, I feel left alone by my co-workers."

Organizational Citizenship Behavior Scale

The organizational citizenship behavior scale, developed by DiPaola, Tarter, and Hoy (2005), was utilized to measure the organizational citizenship behavior of the study participants. Taştan and Yılmaz (2008) adapted the scale to Turkish, and the adaptation study confirmed its validity and reliability for use in studies on Turkish employees. High scores on the 12 questions in the 5-point Likert-type scale indicate greater organizational citizenship behavior. For example, the statement "I help students in my personal time" is included in the scale. In this study, the Cronbach's alpha internal consistency coefficient of the organizational citizenship behavior scale, as a single-factor structure, was calculated to be 0.898.

Leader Member Exchange Scale

The Leader-Member Exchange Scale (LMX-7), developed by Graen and Scandura (1987), was utilized to assess the quality of participants' relationships with their leaders. The scale has been widely used in studies of Turkish sample groups, with highly reliable results reported (Erdoğan & Liden, 2006; Özutku, Veysel, & Cevrioğlu, 2008). High scores on the scale indicate strong leader-member exchange. In studies conducted in Turkey, it has been found that the factorial structure of the scale is consistent with its original single-factor structure. The scale consists of seven 5-point Likert-type questions, and in this study, the Cronbach's Alpha internal consistency coefficient of the scale, as a single-factor structure, was calculated as 0.871. An example of a statement on the scale is "My manager understands my problems and needs."

3.4. Data Collection and Data Analysis

An electronic questionnaire was created to collect data from 208 universities registered on the official website of the Higher Education Institution (www.yok.gov.tr). To reach the participants, the questionnaire was sent to the official email addresses of 10 academics from each university, selected through convenience sampling method. In the email, the research purpose was explained and other academics were requested to forward the email.

All stages of the research were conducted in accordance with the principles of the Declaration of Helsinki. Ethical permissions for data collection were obtained from the Ethics Committee of World Peace University (WPU-ETK-2023-12).

The IBM SPSS 27 (Statistical Package for the Social Sciences) and IBM SPSS AMOS 22 (Analysis of Moment Structures) package programs were utilized to analyze the data set. Frequency analysis was conducted to determine the demographic structure. The reliability of the scales was assessed using the Cronbach Alpha internal consistency coefficient and combined reliability values. To assess normal distribution, kurtosis and skewness values were examined. Pearson Product Moments correlation analysis was performed to determine the relationships between the variables. Finally, regression-based analysis was conducted with Process Macro to test the research hypotheses (Model 1). A statistical significance level of $p < 0.05$ was set for all analyses.

4. Findings

To test the structural validity of the scales used in the study, several fit indices were checked. These included CMIN/Df, the goodness of fit index (GFI), adjusted goodness of fit index (AGFI), and the root mean square error of approximation (RMSEA). In the literature, $CMIN/Df \leq 5$, $GFI \geq 0.85$, $AGFI \geq 0.85$, and $RMSEA \leq 0.08$ are considered acceptable conditions (Meydan & Şeşen, 2011).

The analysis performed on the loneliness at work scale ($CMIN/Df = 4.258$; $GFI = 0.901$; $AGFI = 0.877$; $GFI = 0.906$; $RMSEA = 0.053$), organizational citizenship behavior scale ($CMIN/Df = 3.685$; $GFI = 0.885$; $AGFI = 0.874$, $GFI = 0.899$; $RMSEA = 0.056$), and leader member exchange scale ($CMIN/Df = 2.899$; $GFI = 0.918$; $AGFI = 0.902$ $GFI = 0.932$; $RMSEA = 0.048$) showed good and acceptable fit statistics with some modifications. Furthermore, the scales exhibit high reliability and internal consistency, as indicated by Cronbach's Alpha and Composite reliability values of 0.7 and above (Sürücü & Maslakçı, 2020; Sürücü, Şeşen, & Maslakçı, 2023). Table 1 presents the Cronbach's Alpha reliability coefficients and Composite reliability values for the variables. Prior to conducting correlation analysis to determine the relationship between the variables, the distribution of the data was checked. The kurtosis and skewness values were used to assess the data distribution. In accordance with the literature, when these values are between -1.5 and +1.5, the distribution is considered normal (Sürücü, Şeşen, & Maslakçı, 2023). The kurtosis and skewness values in the analysis were between -1.5 and +1.5, indicating that the data obtained from the scales exhibited a normal distribution. Accordingly, the Pearson correlation analysis results were used to determine the relationship between the variables in the study.

Table 1. Reliability Values for the Scales

Variables	Items	Cronbach Alfa	CR
1. Loneliness at Work	16	0,903	0,911
2. Organizational Citizenship Behavior	12	0,898	0,908
3. Leader Member Exchange	7	0,871	0,874

The moderator role of leader member exchange on the effect of loneliness at work on organizational citizenship behavior

After analyzing the validity and reliability of the scales, a Pearson correlation analysis was conducted to examine the relationships between the descriptive statistics, analyses, and variables. Table 2 displays the average scores obtained from the scales, the standard deviation values of the scores, and the correlation coefficients of the relationships between the variables.

Table 2. Results of Descriptive Statistics and Pearson Correlation Analysis

Variables	Mean	sd.	1.	2.	3.
1. Loneliness at Work	2,30	0,88	1,00	-0,331	-0,317
2. Organizational Citizenship Behavior	3,44	0,67	-0,331	1,00	0,423
3. Leader Member Exchange	3,21	0,77	-0,317	0,423	1,00

** Significant at the $p < 0.05$ level

When examining Pearson correlation analyses, significant negative relationships are found between loneliness at work (H1) ($r = -0.331$; $p < 0.05$) and leader-member exchange (H2) ($r = -0.317$; $p < 0.05$). Moreover, a significant positive relationship is observed between leader-member exchange and organizational citizenship behavior (H3) ($r = 0.423$; $p < 0.05$).

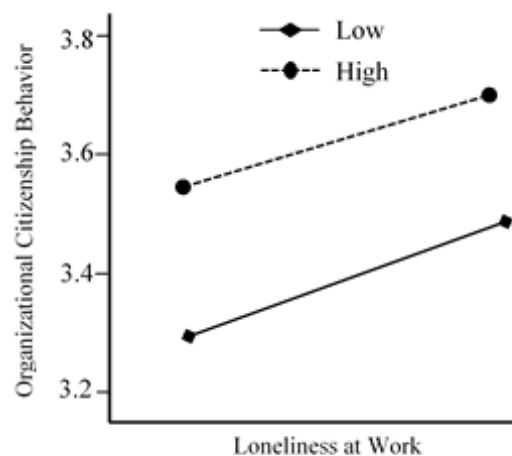
To test the research hypotheses, the Process Macro approach was used, which is currently accepted as giving healthier results compared to the traditional method of Baron and Kenny (1986) (Sürücü, Şeşen, & Maslakçı, 2023). Process Macro is a program developed by Andrew F. Hayes as an SPSS plugin. In the analysis, 5000 resampling options were preferred using the bootstrap technique. For significance of the effect in this method, the values in the 95% lower and upper confidence intervals should not include zero (0) (Hayes, 2013). Table 3 presents the results of the analyses performed to test the hypotheses.

Table 3. The Moderator Role of Leader-Member Exchange on the Effect of Loneliness at Work on Organizational Citizenship Behavior

Effect Path	β	se	%95 Confidence Interval	
			LLCI	ULCI
Loneliness at Work (X)	-0,285	0,251	-0,578	-0,336
Leader Member Exchange (W)	0,401	0,215	0,317	0,625
Interactive Term (X.W)	-0,144	0,060	-0,263	-0,026

Model Summary: $R=0,4169$; $R^2=0,1738$; $f=20,9026$; $p<0,05$

The results presented in Table 3 demonstrate a significant and negative relationship between loneliness in business settings and organizational citizenship behavior ($\beta = -0.285$, $p < 0.05$ CI=[-0.578;-0.336]). Moreover, leader-member exchange (H4) was found to moderate this relationship ($\beta = -0.144$, $p < 0.05$ CI=[-0.263; -0.026]). These findings supported all hypotheses (H1, H2, H3, and H4) in the research. To further analyze the results and visualize the moderator effect of leader-member exchange, a simple slope graph proposed by Aiken, West, and Reno (1991) was created and presented in Figure 2.

Figure 2. Conditional indirect effects of LMX

Figure 2, a simple slope graph, illustrates that the impact of loneliness in the workplace on organizational citizenship behavior is influenced by the strength of LMX. According to this, as LMX (leader-member exchange) increases, the impact of loneliness on organizational citizenship behavior at work decreases. As shown in the simple slope graph, LMX moderates the effect of loneliness at work on organizational citizenship behavior.

5. Conclusion and Discussion

Employees who feel lonely at work tend to exhibit low levels of organizational citizenship behavior (Firoz & Chaudhary, 2022; Gardner et al., 2005; Dilla, 2022; Özçelik & Barsade, 2018; Lam & Lau, 2012). On the other hand, LMX has a moderator effect on the relationship between these two variables. This research aims to illustrate the concept of loneliness at work, organizational citizenship behavior, and LMX's place in the literature. The study also examines the level of influence of these variables on each other. In this context, the hypothesis (H1) was tested by suggesting that loneliness at work has an effect on organizational citizenship behavior. The findings suggest that loneliness in work environments has a significant and negative effect on organizational citizenship behavior. This situation is similar to previous studies in the literature (Firoz & Chaudhary, 2022; Dilla, 2022; Lam and Lau, 2012), as well as to the Conservation of Resources Theory. In other words, employees who do not feel lonely exhibit strong organizational citizenship behaviors. They are willing to take on additional tasks that benefit the organization, in addition to fulfilling their responsibilities. Another focus of this study was to investigate the effect of loneliness at work on leader-member exchange (LMX) (H2). The results of testing on this subject, as well as findings from other literature (Naseer et al., 2016; Anand & Mishra, 2021), indicate that loneliness at work has a significant negative effect on LMX. In other words, employees who feel lonely at work have weak interactions with their leaders. This study also focused on examining the effect of LMX on organizational citizenship behavior (H3). After testing this focal point, it was observed that LMX has a positive and significant impact on organizational citizenship behavior. Therefore, it can be concluded that employees who have positive interactions and good relationships with their leaders exhibit high levels of organizational citizenship behavior. This finding is consistent with prior studies (Teng et al., 2020; Cha and Borchgrevink, 2018; Wang et al., 2017) and aligns with the Conservation of Resources theory.

The research focused on testing the moderator role of LMX on the effect of loneliness at work on organizational citizenship behavior (H4), with the expectation that it would provide the most support to the literature. This study makes a valuable contribution to future research in this area because the unique model presented has not been used before in either national or international literature. The analysis showed that LMX does indeed play a moderator role in the effect of loneliness at work on organizational citizenship behavior. As there have been no prior studies examining these three variables in this specific context, comparison with existing literature was not possible. However, the research hypotheses (H1, H2, H3, and H4) were all accepted according to the analysis.

This model, which has not been previously discussed in the literature, focuses on the recommendations of studies on loneliness at work. These studies (Hyland et al., 2018; Lam & Lau, 2012) emphasize the need to examine the relationship between loneliness at work and different organizational behavior topics. Therefore, this research aims to fill the gaps in the literature.

The negative effect of loneliness at work on organizational citizenship behavior was revealed through quantitative analysis conducted as part of this research. This finding contains important implications for businesses. To increase organizational commitment and encourage employees to work in the organization's best interest, it is crucial for businesses to prevent employees from feeling lonely at work. Establishing high-quality relationships in the workplace is therefore essential for the effectiveness of organizational functions, regardless of any expectation of reward or other benefit. The mutual interaction between leaders and their followers plays an important role in positively affecting the relationship between these two variables. This equation, which adds an original dimension to the study, increases in importance in the literature and is expected to guide businesses in their approach to employees. Therefore, it is clear that businesses need to address the issue of loneliness in the workplace.

An important recommendation of this research is for future researchers focusing on loneliness at work to enrich the literature by exploring its relationship with different organizational behavior issues. Including different

The moderator role of leader member exchange on the effect of loneliness at work on organizational citizenship behavior

sample groups to support this study, which focuses on academicians, is also considered a way to enrich the literature.

References

- Abidina, Z., Heddyb, ., Astutic, . Y. G. A., Adhad, . S., Asrorie, . K., Subrotof, . D. E., Zaharag, . V. M., Kahpih, H. S., Purwanto, . A., Julyantoi, . O. & Azizik, . E. (2020) Effect of Transformational and Transactional Leadership Toward Iso 22000:2018 Food Safety Certified Company Performance. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11 (7), 529-538. doi:10.31838/srp.2020.7.77
- Achmadi, H., Antonio, F., Pramono, R., Bernarto, I. & Purwanto, A. (2020) Identification of The Positive and Negative Emotions that Appeared among High School Students When Selecting University at Jakarta and Surrounding Area. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11 (9), 759-766. doi:10.31838/srp.2020.9.107
- Aiken, L. S., & West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*, 1. Baskı, USA: Sage Publications
- Aldag, R. & Reschke, W. (1997). *Employee value added: Measuring Discretionary Effort and its Value to the Organization*. Center for Organization Ef ectiveness.
- Anand, P., & Mishra, S. K. (2018, July). Proximal and distal causes of workplace loneliness: An exploratory study. In *Academy of Management Proceedings* (Vol. 2018, No. 1, p. 13827). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.
- Anand, P., & Mishra, S. K. (2021). Linking core self-evaluation and emotional exhaustion with workplace loneliness: does high LMX make the consequence worse?. *The International Journal of Human Resource Management*, 32(10), 2124-2149.
- Bahdin Nur Tanjunga, Yurni Rahmanb, Budiyanoc, Badawid, Aep Tata Suryanae, Warni Tune Sumarf, Abdul Mufidg, Agus Purwantoh, Wartoi (2020) The Influence of Transformational Leadership, Job Satisfaction and Organizational Citizenship Behavior on the Performance of Islamic School Teachers. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11 (7), 539-546. doi:10.31838/srp.2020.7.78
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173.
- Cacioppo, J. T., & Hawkley, L. C. (2009). Perceived social isolation and cognition. *Trends in cognitive sciences*, 13(10), 447-454.
- Cha, J. and Borchgrevink, C.P. (2018), “Leader–member exchange (LMX) and frontline employees’ service-oriented organizational citizenship behavior in the foodservice context: exploring the moderating role of work status”, *International Journal of Hospitality and Tourism Administration*, Vol. 19 No. 3, pp. 233-258.
- Chan, S. C. (2010). Does workplace fun matter? Developing a useable typology of workplace fun in a qualitative study. *International Journal of Hospitality Management*, 29(4), 720-728.
- Chi, S. C. S., & Liang, S. G. (2013). When do subordinates’emotion-regulation strategiesmatter? Abusive supervision, subordinates’emotional exhaustion, and work with-drawal. *The Leadership Quarterly*, 24(1), 125–137.
- Corr, P. J. (2013). Approach and avoidance behaviour: Multiple systems and their inter-actions. *Emotion Review*, 5(3), 285–290.
- Dienesch, R. M., & Liden, R. C. (1986). Leader-member exchange model of leadership: A critique and further development. *Academy of Management Review*, 11(3), 618–634. doi:10.2307/2583142144P.
- Dilla, G. (2022). Workplace Loneliness and OCB: The Mediation Role of Affective Commitment. *Sains Organisasi*, 1(1), 41-50.
- DiPaola, M. F., Tarter, C. J., & Hoy, W. K. (2005). Measuring organizational citizenship in schools: The OCB scale. W. K. Hoy ve C. Miskel, (Eds.), *Educational leadership and reform içinde* (319-342). Greenwich, CN: Information Age Publications.
- Doğan, T., Çetin, B., & Sungur, M. Z. (2009). İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. 1 (10), 271-277.
- Dulebohn, J. H., Bommer, W. H., Liden, R. C., Brouer, R. L., & Ferris, G. R. (2012). A meta-analysis of Pisanello antecedents and consequences of leader-member exchange: Integrating the past with an eye toward the future. *Journal of Management*, 38(6), 1715–1759.
- Eisenberger, R., Karagonlar, G., Stinglhamber, F., Neves, P., Becker, T.E., Gonzalez-Morales, M.G. and Steiger-Mueller, M. (2010), “Leader–member exchange and affective organizational commitment: the contribution of supervisor’s organizational embodiment”, *Journal of Applied Psychology*, Vol. 95 No. 6, pp. 1085-1103.

- Erdogan, B., & Liden, R. C. (2006). Collectivism as a moderator of responses to organizational justice: implications for leader-member exchange and ingratiation. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 27(1), 1-17.
- Erlich, H. S. (1998). On loneliness, narcissism, and intimacy. *American Journal of Psychoanalysis*, 58, 135-162.
- Fahmi, K., Kurniawan, T., Cahyono, Y., Sena, . A., Suhadarliyah, ., Suryani, . P., Sugianto, . A., Amelia, . D., Musnaini, ., Amin, . Hasbullah, . H., Jihadi, . M., Wijoyo, . H. & Purwanto, . A. (2020) Did Servant, Digital and Green Leadership Influence Market Performance? Evidence from Indonesian Pharmaceutical Industry. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11 (9), 642-653. doi:10.31838/srp.2020.9.95
- Firoz, M., & Chaudhary, R. (2022). The impact of workplace loneliness on employee outcomes: what role does psychological capital play?. *Personnel Review*, 51(4), 1221-1247.
- Fritz, C., & Sonnentag, S. (2006). Recovery, well-being, and performance-related out-comes: The role of workload and vacation experiences. *Journal of Applied Psychology*, 91(4), 936.
- Gable, S. L., & Berkman, E. T. (2008). Making connections and avoiding loneliness: Approach and avoidance social motives and goals. In A.J. Elliott (Ed.), *Handbook of approach and avoidance motivation* (Chapter 12, pp. 201–224). New York: Psychology Press.
- Gardner, W.L., Pickett, C.L., Jefferis, V. and Knowles, M. (2005), “On the outside looking in: loneliness and social monitoring”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 31 No. 11, pp. 1549-1560.
- Graen, G. B., & Scandura, T. A. (1987). Toward a psychology of dyadic organizing. *Research in Organizational Behavior*. 9: 175-208.
- Graen, G. B., & Uhl-Bien, M. (1995). The relationshipbased approach to leadership: Development of LMX theory of leadership over 25 years: Applying a multilevel, multidomain perspective. *Leadership Quarterly*, 6(2), 219–247.
- Greenbaum, R. L., Mawritz, M. B., & Piccolo, R. F. (2015). When leaders fail to ‘walk the talk’: Supervisor undermining and perceptions of leader hypocrisy. *Journal of Management*, 41(3), 929–956.
- Haldorai, K., Kim, W. G., Chang, H. S., & Li, J. J. (2020). Workplace spirituality as a mediator between ethical climate and workplace deviant behavior. *International Journal of Hospitality Management*, 86, 102372.
- Hayes, A.F. (2013). *Methodology in the social sciences introduction to mediation, moderation and conditional process analysis: A regression-based*. New York: Guilford Press.
- Hogg, M.A., Martin, R., Epitropaki, O., Mankad, A., Svensson, A. and Weeden, K. (2005), “Effective leadership in salient groups: revisiting leader-member exchange theory from the perspective of the social identity theory of leadership”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 31 No. 7, pp. 991-1004. <https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz>, Erişim Tarihi: 11.05.2023
- Hyland, P., Shevlin, M., Cloitre, M., Karatzias, T., Vallières, F., McGinty, G., ... & Power, J. M. (2019). Quality not quantity: loneliness subtypes, psychological trauma, and mental health in the US adult population. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 54(9), 1089-1099.
- Jung, H. S., Song, M. K., & Yoon, H. H. (2021). The effects of workplace loneliness on work engagement and organizational commitment: moderating roles of leader-member exchange and coworker exchange. *Sustainability*, 13(2), 948.
- Kadiyono, A. L., Sulistiobudi, . R. A., Haris, . I., Wahab, . M. K. A., Ramdani, . I., Purwanto, . A., Mufid, . A., Muqtada, . M. R., Gufron, . M., Nuryansah, . M., Ficayuma, . L. A., Fahlevi, . M. & Sumartiningsih, . S. (2020) Develop Leadership Style Model for Indonesian Teachers Performance in Education 4.0 Era. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11 (9), 363- 373. doi:10.31838/srp.2020.9.52
- Kim, H., & Qu, H. (2020). Effects of employees’ social exchange and the mediating role of customer orientation in the restaurant industry. *International Journal of Hospitality Management*, 89, 102577.
- Kim, M.S. and Koo, D.W. (2017), “Linking LMX, engagement, innovative behavior, and job performance in hotel employees”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 29 No. 12, pp. 3044-3062.
- Kuehn, K. W., & Al-Busaidi, Y. (2002). Citizenship behavior in a non-western context: An examination of the role of satisfaction, commitment and job characteristics on self-reported OCB. *International Journal of Commerce and Management*, 12(2), 107-125.
- Lam, L. W., & Lau, D. C. (2012). Feeling lonely at work: investigating the consequences of unsatisfactory workplace relationships. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(20), 4265-4282.
- Liden, R. C., & Maslyn, J. M. (1998). Multidimensionality of leader-member exchange: An empirical assessment through scale development, *Journal Of Management*, 24 (1), 43–72.

- Lu, A. C. C., & Gursoy, D. (2023). Cultural Value Orientation and Hospitality Employee Voice Behavior: The Moderating Role of Leader–Member Exchange (LMX). *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 10963480221148175.
- Luo, Z., Song, H., Marnburg, E. and Øgaard, T. (2014), “The impact of relational identity on the relationship between LMX, interpersonal justice, and employees’ group commitment”, *International Journal of Hospitality Management*, Vol. 41, pp. 21-27
- McGraw, J. G. (1995). Loneliness, its nature and forms: An existential perspective. *Man and World*, 28, 43-64.
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2011). Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları, Ankara, Detay Yayıncılık.
- Mijuskovic, B. L. (2012). *Loneliness in philosophy, psychology, and literature*. Universe.
- Murphy, P. M., & Kupshik, G. A. (1992). Loneliness, stress and well-being: A helper’s guide (1st ed.). New York: Chapman & Hall, Inc.
- Naseer, S., Raja, U., Syed, F., Donia, M. B., & Darr, W. (2016). Perils of being close to a bad leader in a bad environment: Exploring the combined effects of despotic leadership, leader member exchange, and perceived organizational politics on behaviors. *The Leadership Quarterly*, 27(1), 14–33. doi:10.1016/j.leaqua.2015.09.005
- Ozcelik, H., & Barsade, S. G. (2018). No employee an island: Workplace loneliness and job performance. *Academy of Management Journal*, 61(6), 2343-2366.
- Özutku, H., Veysel, A., & Cevrioğlu, E. (2008). Lider-üye etkileşim teorisi çerçevesinde, yönetici-ast etkileşimi ile örgütsel bağlılık boyutları ve iş performansı arasındaki ilişki: Ampirik bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 193-210.
- Pan, W., Sun, L. Y., & Chow, I. H. S. (2012). Leader-member exchange and employee creativity: Test of a multilevel moderated mediation model. *Human Performance*, 25(5), 432-451.
- Park, J., & Min, H. K. (2020). Turnover intention in the hospitality industry: A meta-analysis. *International Journal of Hospitality Management*, 90, 102599.
- Peng, J., Chen, Y., Xia, Y., & Ran, Y. (2017). Workplace loneliness, leader-member exchange and creativity: The cross-level moderating role of leader compassion. *Personality and Individual Differences*, 104, 510-515.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B., & Bachrach, D. G. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of management*, 26(3), 513-563.
- Purwanto, A. (2020). Effect of Knowledge Sharing dan Leader member Exchange (LMX) and Organizational Citizenship Behavior (OCB) to Indonesian Lecturers’ Performance. *Sys Rev Pharm*, 11(9), 972-981.
- Ridwan, M., Mulyani, S. R., & Ali, H. (2020). Improving employee performance through perceived organizational support, organizational commitment and organizational citizenship behavior. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11(12).
- Rokach, A. (2014). Leadership and loneliness. *International Journal of Leadership and change*, 2(1), 48–58.
- Rotenberg, K.J., Addis, N., Betts, L.R., Corrigan, A., Fox, C., Hobson, Z. and Boulton, M.J. (2010), “The relation between trust beliefs and loneliness during early childhood, middle childhood, and adulthood”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 36 No. 8, pp. 1086-1100.
- Sari, D. P., & Ali, H. (2022). Literature Review Measurement Model of Individual Behavior and Organizational Citizenship Behavior: Individual Characteristics, Work Culture and Workload. *Dinasti International Journal of Management Science*, 3(4), 647-656.
- Sartika, N. S., Subroto, D. E., Mauladaniyati, R., Rosdianwinata, E., Rifai, R., Sujana, A., Abidin, Z., Priadi, M. D., Setiawati, E., Yanti, D. & Purwanto, A. (2020) Effect of Pedagogic, Professional Competency, and Work Motivation Toward Indonesian Primary School Teachers Performance. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11 (9), 617-626. doi:10.31838/srp.2020.9.91
- Sparrowe, R.T. and Liden, R.C. (1997), “Process and structure in leader-member exchange”, *Academy of Management Review*, Vol. 22 No. 2, pp. 522-552.
- Steffens, N. K., Haslam, S. A., & Reicher, S. D. (2014). Up close and personal: Evidence that shared social identity is a basis for the ‘special’ relationship that binds followers to leaders. *The Leadership Quarterly*, 25(2), 296–313.
- Sürücü, L., & Maslakçı, A. (2020). Validity and reliability in quantitative research. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(3), 2694-2726.
- Sürücü, L., Şeşen, H., & Maslakçı, A. Regression, Mediation/Moderation, and Structural Equation Modeling with SPSS, AMOS, and PROCESS Macro. Livre de Lyon, France

- Takeuchi, R., Bolino, M. C., & Lin, C. C. (2015). Too many motives? The interactive effects of multiple motives on organizational citizenship behavior. *Journal of Applied Psychology*, 100(4), 1239–1248. <https://doi.org/10.1037/apl0000001>
- Taştan, M., & Yılmaz, K. (2008). Organizational citizenship and organizational justice scales' adaptation to Turkish. *TED Eğitim ve Bilim Dergisi*, 33(150), 87-96.
- Teng, C. C., Lu, A. C. C., Huang, Z. Y., & Fang, C. H. (2020). Ethical work climate, organizational identification, leader-member-exchange (LMX) and organizational citizenship behavior (OCB) A study of three star hotels in Taiwan. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(1), 212-229.
- Tsaur, S. H., Hsu, F. S., & Lin, H. (2019). Workplace fun and work engagement in tourism and hospitality: The role of psychological capital. *International Journal of Hospitality Management*, 81, 131-140.
- Vizano, N. A., Utami, . W., Johanes, . S., Herawati, . A., Aima, . H., Sutawijaya, . A. H., Purwanto, . A., Supono, . J., Rahayu, . P., Setiyani, . A. & Widayati, . C. C. (2020) Effect of Compensation and Organization Commitment on Turnover Intention with Work Satisfaction as Intervening Variable in Indonesian Industries. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11 (9), 287-298. doi:10.31838/srp.2020.9.46
- Wang, P.Q., Kim, P.B. and Milne, S. (2017), “Leader–member exchange (LMX) and its work outcomes: the moderating role of gender”, *Journal of Hospitality Marketing and Management*, Vol. 26 No. 2, pp. 125-143.
- Weiss, R. (1975). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. MIT press.
- Wright, S. L. (2005). Organizational climate, social support and loneliness in the workplace. In *The effect of affect in organizational settings* (Vol. 1, pp. 123-142). Emerald Group Publishing Limited.
- Wright, S. L., Burt, C. D., & Strongman, K. T. (2006). Loneliness in the workplace: Construct definition and scale development.
- Wright, S. L., Burt, C. D., & Strongman, K. T. (2006). Loneliness in the workplace: Construct definition and scale development. *New Zealand Journal of Psychology* 35(2): 59–68.
- Wright, S., & Silard, A. (2021). Unravelling the antecedents of loneliness in the workplace. *Human Relations*, 74(7), 1060-1081.
- Wulani, F., Handoko, T. H., & Purwanto, B. M. (2022). Supervisor-directed OCB and deviant behaviors: the role of LMX and impression management motives. *Personnel Review*, 51(4), 1410-1426.
- Yu, H., Yang, F., Wang, T., Sun, J., & Hu, W. (2021). How perceived overqualification relates to work alienation and emotional exhaustion: The moderating role of LMX. *Current Psychology*, 40, 6067-6075.
- Yunita Noor Azizaha, Muhammad Khairul Rijalb, Rumainurc, Umi Nuriyatur Rohmahd, Syatria Adymas Pranajayae, Zulaecha Ngiuf, Abdul Mufidg, Agus Purwantoh, Dahlia Haliah Ma`ui (2020) Transformational or Transactional Leadership Style: Which Affects Work Satisfaction and Performance of Islamic University Lecturers During COVID-19 Pandemic?. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11 (7), 577-588. doi:10.31838/srp.2020.7.82
- Zhao, H., Kessel, M., & Kratzer, J. (2014). Supervisor–subordinate relationship, differentiation, and employee creativity: A self-categorization perspective. *The Journal of Creative Behavior*, 48(3), 165-184.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazarları, World Peace University Etik Kurulu'nun 10.05.2023 tarih ve WPU-ETK-2023-12 sayılı karar ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

AĞIZDAN AĞZA İLETİŞİM: TÜRKİYE'YE GELEN HOLLANDALI VE
BELÇİKALI TURİSTLERİN KONAKLAMA İŞLETMELERİNE YÖNELİK
YORUMLARININ İNCELENMESİ

*Electronic Word-of-Mouth Communication: An Analysis of Dutch and Belgian Tourists'
Comments on Accommodation Establishments in Türkiye*

Makbule Ezel DÜNDAR¹, Nurcan YÜCEL² ve Atilla YÜCEL³

¹Öğretim Görevlisi., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Kale Turizm ve Otel İşletmeciliği MYO, Malatya, ezel.dundar@ozal.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9807-2384

²Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Elazığ, nyucel@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6845-1284

³Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Elazığ, ayucel@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8052-3236

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

12.10.2023

Kabul/Accepted:

08.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1374352

Anahtar Kelimeler

Otel işletmeleri,
Felemenkçe, online yorum,
Zoover

Keywords

Hotel business, Dutch,
online reviews, Zoover

ÖZ

Bu çalışma, internet ve sosyal medyanın hızlı gelişiminin seyahat karar verme süreçlerini etkileyen bir unsur olan elektronik ağızdan ağza iletişim (e-WOM), özellikle kıtalar arası seyahat eden Hollandalı ve Belçikalı turistlerin konaklama deneyimleri üzerine odaklanmaktadır. Hollanda ve Belçika'nın en büyük tatil bloğu olan Zoover sitesi, pozitif müşteri yorumları sebebiye her yıl prestijli otellere ödül vermektedir. Bu çalışmada "Golden Zoover Award 2022" ödülünü kazanan Ege otellerine ait kullanıcı yorumları, içerik analizi yöntemiyle incelenmiş, bu yorumlar araştırma kapsamındaki otellerin resmi Instagram hesaplarındaki paylaşımlarıyla karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda, kullanıcı yorumlarının "personel", "oda", "yiyecek-içecek", "otelin genel değerlendirmesi", "animasyon-eğlence/dinlenme", "yüzme alanları", "tekrar ziyaret niyeti", "konum/ulaşım" ve "fiyat/performans-tavsiye" gibi temalar altında kategorize edildiği bulunmuştur. Otel yöneticilerine müşteri taleplerini anlamak için odaklanmaları gereken alanları belirleme konusunda yol gösterici olması amaçlanan çalışma, literatürdeki diğer araştırmalardan farklı olarak on iki aylık bir dönemi kapsamaktadır. Hollandalı ve Belçikalı otel müşterilerinin çevrimiçi yorumlarının daha önce incelenmemiş olması sebebiyle araştırmanın literatürdeki mevcut boşluğu doldurması hedeflenmiştir.

ABSTRACT

This study focuses on electronic word-of-mouth communication (e-WOM), which is an element of the rapid development of the internet and social media that affects travel decision-making processes, especially on the accommodation experiences of Dutch and Belgian tourists traveling across continents. Zoover, the biggest holiday blog in the Netherlands and Belgium gives awards to prestigious hotels due to positive customer comments. In this study, user comments about the Aegean hotels that won the "Golden Zoover Award 2022" were examined using the content analysis method, and these comments were compared with the posts on the official Instagram accounts of the hotels. As a result of the research, it was found that user comments were categorized under themes such as "staff", "room", "food and beverage", "general evaluation of the hotel", "animation-entertainment/recreation", "swimming areas", "intention to visit again", "location/transportation" and "price/performance-recommendation". The study, which is intended to guide hotel managers in determining the areas they need to focus on in order to understand customer demands, covers a twelve-month period, unlike other studies in the literature. Since the online comments of Dutch and Belgian hotel customers have not been examined before, the research was aimed to fill the existing gap in the literature.

Atıf/Citation: Dündar, M. E., Yücel, N. ve Yücel A. (2024). Ağızdan Ağza İletişim: Türkiye'ye Gelen Hollandalı ve Belçikalı Turistlerin Konaklama İşletmelerine Yönelik Yorumlarının İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 251-268.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Makbule Ezel DÜNDAR, ezel.dundar@ozal.edu.tr

1. Giriş

Konaklama deneyimi diğer hizmet ürünlerinde olduğu gibi soyut bir hizmet sunmaktadır. Konaklama hizmetlerinin tüketilmeden önce değerlendirilmesinin zor olması ağızdan ağıza iletişimin önemini ortaya çıkarmaktadır. Teknolojinin gelişimi konaklama işletmeleri ve müşteriler arasındaki bağı dijitalleşmesine neden olmuştur. Kullanıcı yorumları gizli kalmamaya başlamış ve dünyanın herhangi bir yerindeki başka bir kullanıcı ile paylaşılabilir duruma gelmiştir. İnternetin yükselişi ve yaygınlaşması ise; ağızdan ağza pazarlama-Word of Mouth (WOM)'un yeni bir formunu ortaya çıkarmıştır. E-WOM olarak adlandırılan bu iletişim şekli ise tüketiciler, işletmeler ve genel olarak nüfus arasında en etkili gayri resmi medyalardan biri olarak kabul edilmiştir (Heute-Alcocer, 2017:1).

Elektronik WOM, buzz marketing (fısıltı pazarlaması, dedikodu pazarlaması) türlerinden biri şeklinde ifade edilmekte ve iki temel özelliği ile WOM'dan ayrılmaktadır. Öncelikle, e-WOM interneti kullanılmakta ve bilgiler yazılı bir metin, resimler ve hatta filmler üzerinden aktarılmaktadır. Ayrıca, aynı anda çok sayıda insana ulaşabildiği için viral olma potansiyeli daha yüksek olmaktadır (Buztalkmonitor, 2023). Yaklaşık 8 milyar olan dünya nüfusunun 4.95 milyarı internet, 4.62 milyarı sosyal medya kullanmaktadır. İnternette ürün ve marka bilgilerini arayanların oranı %45,8'dir. İnternette tatil ve destinasyon arayanların oranı %37,6'dır. Seyahat başlığı ise internette en sık ziyaret edilen ve indirilen aplikasyonlardan biridir. Hollanda, popülasyona oranda dünyada en çok internet kullanan beşinci ülkedir. Travel etiketi ise (#travel) dünyada en çok kullanılan 13. etikettir. Online satın alma güdüsü ile müşteri yorumları okunma oranı %33,5,'dir. Dijital pazarlamada marka keşfinin kaynaklarına bakıldığında ise E-WOM, %28.1 ile 3. sırada yer almaktadır. Aynı listede 9. sırada sosyal medyada yer alan tavsiye ve yorumlar, 10. sırada ise tüketici yorum siteleri yer almaktadır (Wearesocial, 2022). Online yorumların paylaşılması ile kullanıcılar, diğer kullanıcılara yardımcı olmakta ve bilgiyi sağlayan kaynak durumuna da gelmektedir. Online otel yorumlarında özellikle değinilen kriterler misafir memnuniyeti açısından önem arz etmekle beraber online mecraların etkin rolünü kabul ederek uygun stratejiler geliştirmek de, konaklama işletmelerinin sektörde rekabet edebilme ve var olan rekabeti artırmalarına yardımcı olabilmektedir.

Bu bilgiler doğrultusunda, Türkiye'ye tatil için gelen Hollandalı ve Belçikalı turistlerin yaşadıkları konaklama deneyimi, çalışmanın konusu olarak belirlenmiştir. Bu araştırma, tatil yorumlarını içeren Zoover tatil bloğu ve sosyal medya platformu Instagram üzerinden yürütülmüştür. Çalışmada, Ege Bölgesi'nde tatil yapan Hollandalı ve Belçikalı turistlerin konaklama işletmelerine yönelik yaptıkları yorumlar içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Ardından da örneklem kapsamındaki otellerin resmi Instagram hesaplarındaki postlar analiz edilmiş ve misafirlerin önemli gördükleri temalar ile otellerin paylaştıkları temalar karşılaştırılmıştır. Çalışmanın amacı, Hollandalı ve Belçikalı müşterilerin konakladıkları otellerle ilgili çevrimiçi yorumları analiz ederek, bu yorumlardan elde edilen bilgileri konaklama işletmeleri için bir rehber ve öneri kaynağı haline getirmektir. Araştırmanın sonuçları, otel yöneticilerine konuk memnuniyetini artırmak, hizmet kalitesini yükseltmek ve rekabet avantajı elde etmek için odaklanmaları gereken alanları belirleme konusunda önemli bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. 2022 yılında Avrupa'dan Türkiye'ye ziyarette bulunan turist sayılarına göre, Hollanda 1,244,756 kişi ile 3. sırada, Belçika ise 596,123 kişi ile 6. sırada yer almıştır (YİGM, 2022). Bu iki ülkenin ortak resmi dili Felemenkçe'dir ve her iki ülkede de aynı dilin farklı lehçeleri konuşulmaktadır. Felemenkçe, Hollanda'da nüfusun yaklaşık %96'sı, Belçika'da ise nüfusun yaklaşık %54'ü olmak üzere yaklaşık 23 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Ulusal ve uluslararası literatürde Hollanda ve Belçikalıların konaklama işletmelerine ait yorumlarının incelenmesi ile ilgili çalışma bulunmamaktadır. Ulusal yazında ise, çevrimiçi yorumlar çoğunlukla Türk otel misafirlerinin aylık ya da birkaç aylık yorumlarına odaklanmıştır. Çalışma bu yönüyle de literatürdeki diğer araştırmalardan farklılaşmaktadır. Bu çalışmanın özellikle yaz sezonunda kitle turizminin yoğun yaşandığı resort otellere paket tur ile gelen Belçikalı ve Hollandalı turistlere hizmet sunan konaklama işletmeleri yöneticilerine, Hollanda ve Belçika pazarıyla ilgili hizmet faaliyetlerini planlarken yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

2. Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim (E-Wom)

İnternet, sosyal iletişimi değiştirmiş ve kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin yaratılması ve paylaşılması için fırsatlar sunarak yeni iletişim kanalları ve platformlarının geliştirilmesine yol açmıştır. İnternet ve sosyal medya kullanımının artmasıyla birlikte, geleneksel "yüz yüze" iletişim elektronik iletişime dönüşmüştür. İnsanlar günümüzde, e-posta, bloglar, forumlar, çevrimiçi topluluklar ve inceleme web siteleri gibi çeşitli

internet platformlarını kullanarak bilgi toplayabilmekte ve dağıtabilmektedir. İletişim ağlarının giderek artan katılımcı ve izleyici sayısı bireyin sadece arkadaşları ve akrabalarıyla değil, aynı zamanda tamamen yabancılarla da bilgi paylaşımlarına olanak tanımaktadır. Ağızdan ağıza pazarlama kavramı (WOM), kişilerarası iletişimi temel almaktadır. Bu kavramın internet ortamına taşınmasıyla birlikte, yeni bir pazarlama terminolojisi ve iletişim biçimi olan e-WOM ortaya çıkmıştır.

Elektronik ağızdan ağıza iletişim (e-WOM), pazarlama alanında büyüyen bir araştırma alanıdır. E-WOM, çok sayıda insan tarafından kullanılabilen bir ürün, hizmet, marka veya işletme hakkında potansiyel, gerçek veya eski tüketiciler arasında dinamik ve devam eden bilgi alışverişi sürecini ifade etmektedir (Ismagilova vd., 2017:xiii). Westbrook (1987), bu süreci belirli mal ve hizmetlerin ve/veya bunların satıcılarının mülkiyeti, kullanımı veya özellikleri hakkında diğer tüketicilere yönelik resmi olmayan iletişim olarak ifade etmiştir (261). E-WOM, internet aracılığıyla çok sayıda kişi ve kurumun kullanımına sunulan bir ürün veya işletme hakkında potansiyel, mevcut veya eski müşterilerin yaptığı olumlu veya olumsuz her türlü açıklama olarak tanımlanmıştır (Hennig vd., 2004: 39). Bloglar, çevrimiçi incelemeler ve sosyal ağ siteleri, müşterilerin sanal olarak etkileşime geçmesini sağlayarak her türlü mal, hizmet ve marka hakkında bilgi, fikir ve birikimlerini paylaşımlarına olanak tanımaktadır. Web 2.0 uygulamaları, çevrimiçi kullanıcı etkileşimini ve işbirliğini güçlendirmekte, gezginlerin bilgi oluşturma, paylaşma ve kullanma şeklini etkilemektedir (O'connor, 2008:47). Çevrimiçi bir ortamda, tüketiciler, dokunamadıkları bir ürün hakkında satın alma kararı verirken, pazardaki etkili iletişim kanallarından biri olan e-WOM'a güvenmektedir (Fan vd., 2013:58). Bickart ve Schindler (2001:32) tarafından yapılan araştırma, internet forumlarında sunulan bilgilerin, pazarlamacı tarafından üretilen bilgilere göre daha fazla güvenilirliğe sahip olduğunu ve tüketicinin bakış açısından yazıldığı için daha inandırıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Bir diğer ifadeyle, ticari kaygılardan bağımsız bir iletişim süreci, mesajların daha güvenilir olarak algılanmasına neden olmaktadır (Buzztalkmonitor, 2023). Ayrıca e-yorumların, seyahat sağlayıcıları tarafından sağlanan içeriğe göre daha güncel olması, online yorumların sayısındaki artışın sebebinin oluşturmaktadır (Gretzel ve Yoo, 2008:40). Teknoloji öncesi dönemde tüketicilerin karar alırken danıştığı kişiler, o kişinin aile ve sosyal çevresi ile sınırlıyken; tatil blogları sayesinde turistik tüketiciler artık daha geniş kitlelere ulaşabilmekte ve binlerce kullanıcı deneyimini inceleyebilmektedir (Jalilvand, 2012: 591). Kullanıcı yorumları da, dünyanın her yerindeki tüketicilere internet aracılığıyla erişebilmektedir (Steffes ve Burge, 2009:43, Avery vd., 1999:565).

3.Geleneksel WOM ve e-WOM arasında farklar

Geleneksel WOM ve e-WOM arasındaki farklar aşağıda açıklanmıştır (Avery, 1999:565; Hennig-Thurau vd., 2004: 42; Hung ve Li, 2007: 488; Lee vd, 2008:341; Park ve Kim, 2008:399; Steffes ve Burge, 2008: 43; Kozinets vd., 2010: 81; Pan ve Zhang, 2011: 601-602, Trenz ve Berger, 2013: 2; King vd., 2014: 169-171; Buzztalkmonitor,2023): 1-Bağlam: Geleneksel WOM iletişimleri genellikle yüz yüze bir bağlamda gerçekleşirken, e-WOM daha karmaşık bir bilgisayar aracılı bir ortamda gerçekleşmektedir. 2-Bağ Gücü: Geleneksel WOM, akrabalar, arkadaşlar ve tanıdıklar arasında güçlü bağlarla gerçekleşirken, e-WOM'un çoğu yabancılar arasında zayıf bağlarla gerçekleşmektedir. 3-Mahremiyet: Geleneksel WOM'da, konuşmalar doğası gereği çoğunlukla özelken, e-WOM'da daha görünür olmaktadır. 4-Anonimlik: Geleneksel WOM'da yorum yapan kişi bilinirken, e-WOM'daki yorumlar çoğunlukla anonimdir. 5-Yayımla Hızı: Geleneksel WOM'da, bilgiler küçük birey grupları arasında eşzamanlı paylaşılmaktadır fakat e-WOM eşzamansız bilgi paylaşımını içerdiği için yüksek yayılma hızıyla sonuçlanmaktadır. 6-Kalıcılık ve Erişilebilirlik: E-WOM'un erişilebilirliği daha kalıcı ve süresizdir. 7-Ölçülebilirlik: E-WOM iletişimleri, geleneksel WOM'a kıyasla daha ölçülebilirdir. 8-Nicelik: Çevrimiçi olarak sunulan e-WOM, geleneksel WOM'a kıyasla nicelik olarak daha fazladır. Sosyal medyanın ve diğer çevrimiçi iletişim kanallarının gelişmesiyle birlikte e-WOM, giderek daha önemli bir tüketici davranış biçimi haline gelmiştir. E-WOM ile ilgili mevcut araştırmalar, bunun tüketici davranışı üzerindeki etkisini ve e-WOM'u etkileyen faktörlerle ilgili pek çok çalışmanın yapıldığını göstermektedir. Araştırmalar, e-WOM'un tüketici davranışı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Cheung ve Thadani (2012:335) 'ye göre; e-WOM satın alma kararlarını, marka tutumlarını ve hatta müşteri sadakatini etkileyebilmektedir. Başka bir çalışmada e-WOM'un en önemli motivasyon faktörleri; sosyal etkileşim arzusu, diğer tüketicilerle ilgilenme ve kendi öz değerlerini artırma potansiyeli, olarak belirlenmiştir. (Hennig-Thurau vd., 2004:39). E-WOM'un etkinliği genellikle algılanan güvenilirliğine atfedilmektedir. Tüketiciler, diğer tüketicilerin görüşlerine geleneksel reklam mesajlarından daha fazla güvenme eğilimindedir (Brown ve

Reingen, 1987:359). Bu durum, özellikle tüketicilerin bir satın alma kararı vermeden önce diğer tüketicilerden gelen çok sayıda içeriğe erişebildiği çevrimiçi incelemeler bağlamında doğrudur (Dellarocas, 2003:8). E-WOM'un etkinliğini belirleyen faktörler arasında en önemlisi e-WOM'un kaynağıdır. Tüketicilerin, güvenilir olarak algıladıkları kaynaklar aracılığıyla, e-WOM'a güvenme olasılığı daha yüksektir. Bu durum, aile ve arkadaşlar gibi kaynakların yanı sıra belirli bir alandaki uzmanlıklarına ve güvenilirliklerine dayalı olarak bir takipçi kitlesi oluşturan çevrimiçi etkileyicileri içermektedir. Yapılan bir çalışma, e-WOM'un içeriğinin de önemli olduğunu ve pozitif e-WOM'un, negatif e-WOM'dan daha etkili olma eğilimini ortaya koymaktadır (Cheung ve Thadani, 2012:42). Bununla birlikte, olumsuz e-WOM, özellikle inandırıcı ve güvenilir olarak algılanırsa, tüketici davranışı üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilmektedir (Dellarocas, 2003: 19) E-WOM'un öneminin gittikçe artmasına, işletmeler ve kurumlar için kritik öneme sahip bir konu olarak ele alınmasına bağlı olarak, literatürde farklı çalışmaların olduğu görülmektedir (Ismailova vd., 2017:22).

4. Literatür İncelemesi

Konuyla ilgili olarak literatürde farklı çalışmalar yapılmıştır. (Gretzel ve Yoo 2008:40) tarafından yürütülen araştırma sonuçları, internet yorumlarının günümüze kıyasla daha az olduğu, online seyahat incelemesi okuyucularının, gezi planlamaları yaparken %92,3 oranında online kullanıcı yorumlarına başvurduğunu ve bu kişilerin de en çok araştırdığı konunun tatilde kalınacak yer olduğunu ortaya koymaktadır. Ip, Lee ve Law (2012:420) tarafından yapılan çalışmada; tatil yorumlarının turizm endüstrisindeki en önemli e-WOM kaynağı olduğunu öne sürülmektedir. Antalya Bölgesi'nde, online bir seyahat sitesi üzerinden yapılan bir çalışma, (Bilim, Başoda ve Özer 2013:388) tatil otellerinin; genel hizmetler, personel, yiyecek-içecek kalitesi ve çeşitliliği, havuzlar ve odalara yönelik hem olumlu hem de nicelik olarak da fazla yorum aldığını göstermektedir. Washington'da tek yıldızlı konaklama işletmeleri için yapılan yorumları inceleyen başka bir araştırma, şikâyet konularının özellikle ön büro personeli, banyolar, oda temizlikleri ve misafir odalarındaki ses olduğunu ortaya koymaktadır (Levy vd., 2013:54). Ege ve Akdeniz Bölgesi'ndeki resort otellerde gerçekleştirilen başka bir çalışma ise misafirler yorumlarının; konaklama tesisi imkânları, hizmet kalitesi, personel, havuz ve yönetim olarak beş ana tema altında birleştiğini göstermektedir (Gürkan ve Polat, 2014). Üç, dört ve beş yıldızlı otellerde yapılan diğer bir çalışma, genel memnuniyet ile oda, sağlanan hizmet ve maliyet-fayda kriterleri arasında güçlü bir korelasyon olduğunu göstermektedir (Limberger vd., 2014). Diğer bir çalışmada (Chen vd., 2015:8) katılımcılar internetin, seyahat araştırmaları için daha popüler bir meca olduğunu ve rezervasyon yaptırmak için kullandıklarını; gazete, dergi ve televizyonların ise artık popüler bilgi edinme kanalları olmadığını belirtmişlerdir. Kalpaklıoğlu (2015:88)'nin yaptığı araştırma; potansiyel turistik tüketicilerin, tatil satın alırken çevrelerinin ve blog yazarlarının tavsiyelerinden etkilendiğini ve işletmenin hizmetlerinden memnun kalan misafirin adeta bir marka elçisi gibi davranarak dünyanın diğer ucundan müşteri gelmesine vesile olabildiğini göstermektedir. Ayrıca, misafir yorumları, kişilere ücret karşılığında reklam amacı güdülerek yazılmadığı için tamamen gönüllülük esasına dayanmakta ve reklamdan daha kıymetli hale gelmektedir. İşletme açısından bakıldığında, konaklama işletmeleri için misafir yorumlarının pozitif olmasının önemli olduğu bilinmektedir. Konaklama işletmelerinde toplam satışların büyük bir bölümünü tekrar satın almalar oluşturmaktadır (Zhang vd., 2017: 3). Konaklama işletmelerinde tekrar gelen misafirler terminolojide "repeat guest" olarak adlandırılmaktadır ve bu misafirlerin yazdıkları online yorumların inandırıcı ve güvenilir olarak algılandığını söylemek mümkündür.

Seyahat web sitelerinde yer alan yorumlar, değerlendirmeler ve paylaşılan içeriklerin hızla artmasına paralel olarak, e-WOM konusunda çeşitli araştırmalar ve incelemeler yapıldığı görülmektedir. Yapılan literatür araştırması, konaklama işletmelerine yönelik e-WOM ile ilgili yapılan çalışmaların, içerik analizi yöntemi kullanarak, çeşitli kriterlere göre değerlendirildiğini ortaya koymaktadır:

Memarzadeh ve Chang (2015)'in, çalışması, konaklama işletmesi misafirlerinin en çok şikâyet ettiği konuların olumsuz personel tutumları, düşük standartlı hizmet, oda donanımlarına ait şikâyetler, oda temizliği ve yönetim yetersizliği olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan son araştırmalardan biri, konaklayan misafirlerin şikâyet konularının en fazla hijyen ve temizlik başlığı altında yer aldığını göstermektedir (Ünal, 2019). Güncel bir diğer çalışmanın sonucu, misafir yorumlarının, personel, yiyecek-içecek ve kat hizmetleri konularında yoğunlaştığını göstermektedir (Çoban, Çoban ve Yetgin, 2019: 542). Yılmaz (2010)'ın araştırmasında; bir seyahat blog sitesinde yapılan yorumlara göre, otel tercihlerine etki eden kriterlerin analizini Türkiye'de dört bölge üzerinde gerçekleştirilmiş ve her bir kriterin bölgeler için farklı önem düzeylerine sahip olduğu tespit

edilmiştir. Öztürk ve Eşiyok (2021)'un araştırmasında ise; misafirlere ait olumlu yorumların otel hizmetlerinden memnuniyet, oda temizliği ve personelin güler yüzlü olması, olumsuz yorumların ise kirli odalar, odaların renovasyona ihtiyacının olması ve yiyeceklerin lezzetsiz olması şeklinde ifade edildiğini göstermektedir. Afyonkarahisar'da yer alan 4 ve 5 yıldızlı termal konaklama otellerine yönelik yapılmış olan diğer bir araştırma, algılanan değer ile müşteri memnuniyeti ve E-WOM arasında pozitif yönlü ilişki bulunduğunu göstermektedir (İspir, 2022). E-WOM ile ilgili 2022 yılında Antalya Kemer Bölgesi'nde yapılan bir araştırmada 5 yıldızlı otellere ait Türk misafirlerin yorumları incelemiş olup; güven, kalite, memnuniyet, rezervasyon, harika, mükemmel, pahalı, hijyenik kelimelerinin misafirler tarafından en çok vurgulanan ifadeler olduğu görülmektedir (Kılıç, 2022). Alanda son yapılan araştırmalar elektronik ağızdan ağıza iletişimin satın alma niyeti üzerinde etkisi olduğunu doğrulamaktadır (Akin ve Öztürk, 2023: 231).

Çeşitli oteller hakkında incelemeler, fotoğraflar ve bilgilendirici forumlar içeren çevrimiçi bir seyahat ve rezervasyon sitesi tarafından yapılan bir araştırmada, gezginlerin %73'ünün destinasyon araştırmasını online olarak yaptığı, %86'sının ise konaklama işletmesi araştırması için online kaynakları tercih ettiği belirtilmektedir (Tripadvisor, 2016). Bununla birlikte aynı sitede yaklaşık 8 milyon işletmeye ait 1 milyardan fazla yorum bulunmakta, ilgili web sitesi 43 pazarda 22 dilde hizmet vermektedir (Tripadvisor, 2023).

TripAdvisor tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, gezginlerin %97'si otel rezervasyonu yapmadan önce çevrimiçi yorumları okumakta ve %76'sı daha yüksek puan alan bir otel için daha fazla ücret ödemeye razı olmaktadır (Tripadvisor, 2021). Trustyou tarafından yapılan bir araştırma, gezginlerin %95'inin otel rezervasyonu yapmadan önce yorumları okuduğunu ve %86'sının olumsuz yorumlara sahip bir otel rezervasyonu yapmakta tereddüt ettiğini ortaya koymuştur. Aynı araştırma, gezginlerin %59'unun olumsuz yorumlara sahip bir otel için rezervasyon yapmayacağını tespit etmiştir. Araştırma ayrıca, konaklamalarını takiben, işletme tarafından geri bildirim isteyen bir e-posta alan gezginlerin %59'unun yorum bırakma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Trustyou, 2021). Konaklama işletmelerinin, bloglarda yorum yapan kullanıcılara yanıt vermeye başladıklarında %12 daha fazla yorum aldıklarını ve puanlarının ortalama 0,12 yıldız arttığını ifade eden araştırmalar da bulunmaktadır (Harvard Business Review, 2018). Avrupalı tüketicilerin yarısından fazlası, çevrimiçi bir konaklama ürünü için alışveriş yaparken, çevrimiçi müşteri yorumlarından ve çevrimiçi yorumlardan etkilendiklerini söylemektedir (Statista, 2022). Alanda yapılan son çalışmalar, potansiyel müşterilerin, konaklama hizmetlerini daha önce deneyimlemiş olan tüketicilerin kaliteli incelemelerini takdir ettiğini göstermektedir (Camilleri ve Filieri, 2023:1).

E-WOM, pazarlama alanında önemli bir araştırma alanıdır. Araştırmalar, e-WOM'un tüketici davranışı üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceğini ve etkinliğinin, e-WOM'un kaynağı, e-WOM'un içeriği ve zamanlaması gibi bir dizi faktörden etkilendiğini göstermiştir. Çevrimiçi iletişim kanallarının önemi arttıkça e-WOM muhtemelen tüketici davranışlarında daha da önemli bir faktör haline gelecektir. Çevrimiçi incelemeler müşteri karar verme sürecinde müşteri algısını şekillendirmekte ve müşteri seçimlerini yönlendirmektedir. Farklı kişilerin deneyimleri, potansiyel konaklama yerinin kalitesi, hizmetleri ve genel memnuniyeti hakkında önemli bir bilgi kaynağı sağlamaktadır. Online yorumlar, gelecek konukların beklentilerini belirlemelerine, olası sorunları önceden tahmin etmelerine ve en iyi konaklama kararını vermelerine yardımcı olmaktadır. Yorumlar, otel seçiminde güvenilir bir rehber olarak görülmekte olup, daha bilinçli bir karar alma süreci için kritik bir rol oynamaktadır. Misafir deneyimleri, otel yönetimine de değerli içgörüler sağlayarak işletmenin sürekli olarak gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Literatürden derlenen bilgiler ışığında, olumlu yorumların otelin itibarını güçlendirip, potansiyel müşterilere olumlu bir izlenim sunarak rezervasyon kararlarını etkilediğini söylemek mümkündür. Ayrıca, olumsuz yorumlar otelin iyileştirme alanlarını belirlemek adına değerli geri bildirim sağlamaktadır. Bu geri bildirimler, otel yönetimine konaklama deneyimini optimize etme, hizmet kalitesini artırma ve müşteri memnuniyetini sağlama konusunda rehberlik etmektedir. Müşteri yorumları aynı zamanda otel yönetimine, benzer tesislerin güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirme imkânı vererek rakip analizi yapma fırsatı sunmaktadır. Sonuç olarak, müşteri yorumları otel yönetimine hem operasyonel iyileştirmeler yapma hem de müşteri memnuniyetini artırma konusunda değerli bir perspektif sunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'deki tatil deneyimlerini online olarak paylaşan Hollandalı ve Belçikalı misafir yorumlarının Türkçe diline çevrilerek, Türkiye'deki konaklama işletmeleri yöneticileri için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

5. Materyal ve Metot

Çalışmada, Hollanda ve Belçika'daki en büyük tatil platformu olan Zoover (2023)'deki misafir yorumları incelemeye alınmıştır. Zoover sitesi, online kullanıcılar tarafından oluşturulan yorum, değerlendirme, tatile birlikte çıkılan kişi/kişiler ve oteli puanlama kriterlerine kolay bir şekilde ulaşım sunması ve yorumların herkese açık olması sebebiyle tercih edilmiştir. Bu site, her yıl misafir memnuniyeti açısından en başarılı otellere, konaklama sektörünün en prestijli ödülleri olan "Golden Zoover Award" ödülü vermektedir. Çalışmaya konu olan ödüllü oteller; İzmir, Muğla ve Denizli'de yer almakta olan yedi adet beş yıldızlı konaklama işletmesidir. Tütüncü (2013:13) büyük otel işletmelerini 100 ve üzeri odası olan tesisler olarak tanımlamıştır. Araştırma kapsamındaki otellerin oda sayıları 200-586 arasında değişmektedir. Ege bölgesi, dünya turizmi açısından popüler bir destinasyon olması ve Avrupalı turistlerin özellikle yaz sezonu için tercih ettikleri bir bölge olması nedeniyle çalışma için uygun bulunmuştur. 1 Ocak-2022 ve 31 Aralık 2022 arasındaki dönemde belirtilen otellere yönelik yapılan Zoover yorumları ve aynı tarih aralığındaki otellerin resmi Instagram sayfalarında paylaştıkları postlar araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, çevrimiçi yorumlar içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2011) nitel araştırmayı; "Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak tanımlamıştır (39). Nitel araştırma, insanlardan alıntılar toplamayı, doğrulamayı ve ne anlama geldiklerini düşünmeyi içermektedir. Veriler, yorumlanabilecek yeterli içeriğe sahip, kelimesi kelimesine alıntılardan oluşmaktadır (Patton 2015: 55). "İçerik analizi toplanan verilerin daha ayrıntılı incelenmesini ve bu verileri açıklayan kavram, kategori ve temalara ulaşılmasını gerektirmektedir. İçerik analizinde, toplanan verilere odaklanılmakta; veri setinde sıklıkla tekrarlanan veya katılımcının yoğun vurgu yaptığı olay ve olgulardan kodlar çıkarılmaktadır. Kodlardan kategorilere ve kategorilerden de temalara gidilmektedir. Kısaca birbirine benzediği ve birbiri ile ilişkisi olduğu tespit edilen veriler (kodlar) belirli kavramlar (kategoriler) ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek yorumlanmaktadır." (Baltacı, 2009: 377). Çalışmada, 1 Ocak 2022 - 31 Aralık 2022 tarihleri arasında ödüllü oteller için yapılan Felemenkçe 288 adet yorum, 2023 Mart ayında Zoover web sitesinden alınmış ve 20 Mart - 30 Mart tarihleri arasında incelenmiştir. Felemenkçe dilindeki yorumlar, Anadili Felemenkçe olan bir Belçikalı ve bir Hollandalı uzman kişi ile yorumların çevirisi yapılmış ve cümle anlamları ile ilgili mutabakat sağlanmıştır. Toplamda 288 adet yorum değerlendirilmiştir; her bir yorumda birden fazla konuya değinilmiş olması göz önünde bulundurulduğunda kod/alt kod sayısı 2227'ye yükselmiştir. Analiz sürecinde öncelikle birbirine yakın kodlar gruplandırılarak kategorilere ayrılmış ve bu kategoriler temaları oluşturmuştur. Yorumlar araştırmacı tarafından manuel olarak kodlanmıştır. Kodlar belirlenirken, alanında uzman iki akademisyen ve iki otel müdürü ile tartışılmıştır. İçerik analizi sonucunda elde edilen bulgular, tablo halinde sunulmuştur. Araştırma verilerinin analizi sonucunda ulaşılan 9 ana temaya ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen yorumlara kod sayısı olarak sırayla bakıldığında; en fazla kodun "personel" temasında yoğunlaştığı görülmüştür. Bu temayı, "oda", "yiyecek-içecek", "otelin genel değerlendirmesi" "animasyon-eğlence/dinlenme", "yüzme alanları", "tekrar ziyaret niyeti", "konum/ulaşım" ve "fiyat/performans-tavsiye" temaları takip etmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde, işletmelerin öne çıkardıkları temalar ile misafirler için önemli olan temaların ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bu amaçla, otellerin resmi Instagram hesaplarında paylaştıkları postlar analiz edilerek temalar oluşturulmuştur. 1 Ocak 2022-31 Aralık 2022 tarihleri arasındaki toplam paylaşım sayısı 736 olarak hesaplanmıştır. Bunun içerisinde 94 ilgisiz fotoğraf (özel gün kutlama, bilgilendirme gibi) analize dâhil edilmemiştir. Böylece toplam geçerli paylaşım sayısı 642 olarak hesaplanmıştır. Paylaşılan fotoğraf kategorileri yüzde ve frekans yöntemine göre analiz edilmiştir. Analize dâhil edilen fotoğrafların analizi için bir önceki çalışmada beliren 9 tema ve kodlar baz alınarak bir kodlama cetveli oluşturulmuştur. Fotoğraflar turizm ve sosyal medya alanında uzman üç kişi tarafından kodlanmış ve tüm paylaşımlar üzerinde fikir birliğine varılmıştır. Çalışma sonucunda fotoğraflar 7 tema altında toplanmıştır. Bu temaların "otelin genel değerlendirmesi" "yüzme alanları", "yemek" "animasyon", "oda", "konum" ve "personel" ile ilgili olduğu ortaya çıkmıştır. Instagram'dan "Tekrar ziyaret niyeti" ve "Fiyat/Performans-Tavsiye" temalarına ait veriler alınmayacağı için bu iki kriter Instagram analizlerinde yer almamıştır. Türkiye'ye, turizmde yüksek sezon olarak bilinen Haziran-Temmuz-Ağustos ayları dışındaki dönemlerde de Hollandalı ve Belçikalı turistlerin gelmesi (YİGM, 2022) sebebiyle on iki ayın çalışma kapsamında incelenmesi ile sonuçların akademik olarak doğru ve güvenilir olacağı düşünülmüştür.

6. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, 2022 yılında Hollandalı ve Belçikalı turistlerin Zoover sitesindeki yorumları ile altın ödüle layık görülen Ege otellerinde hizmet veren yedi tane beş yıldızlı otel için yaptıkları e-yorumların içerik analizi yer almaktadır. Toplamda 288 yorum incelenmiştir. Bölgelerin ve yorumların otellere göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Bölgelere ve Yorumlara Göre Otellerin Dağılımı

Otel Adı	Bölge	Yorum Sayısı	Kuruluş Yılı
Richmond Pamukkale Thermal	Pamukkale/Denizli	121	1993
Hotel Club Marvy	Menderes/İzmir	20	2017
Ontur Çeşme	Çeşme/İzmir	21	2000
Hotel Paloma Pasha	Özdere/İzmir	21	2010
Hotel Aqua Fantasy&Spa&Aquapark	Kuşadası/Aydın	37	2006
Hotel Asteria Bodrum Resort	Bodrum/Muğla	22	1999
Hotel Parkım Ayaz	Bodrum/Muğla	46	1989
Toplam		288	

Tablo 1’e bakıldığında Richmond Pamukkale Thermal Otel, araştırma kapsamındaki oteller arasında Denizli’de yer alan tek otel olup, hakkında yapılan yorumların nicelik olarak fazla olması göze çarpmaktadır. Otel yönetiminden alınan bilgiye göre, bu otelin hem yaz tatili için gelen turistlere hem de kısa süreli konaklama hizmeti olarak kültür turlarına katılan turistlere hizmet verdiği öğrenilmiştir. İzmir’de bulunan üç otelin yorum sayılarının birbirine çok yakın olduğu görülmüştür. Hotel Aqua Fantasy&SPA&Aquapark araştırma alanına giren oteller içerisinde Aydın’daki tek otel olup, Aqua park hizmeti ile öne çıktığı belirlenmiştir. Bodrum’da yer alan Parkım Ayaz 1989, Hotel Asteria 1999 yılında hizmete açılmış oteller olup, listenin en eski otelleridir. Ancak, bu otellerin kuruluş yıllarının eski tarihlere dayanmasına rağmen, misafir memnuniyetinin hala yüksek olması dikkat çekicidir. Bu durumu anlamak amacıyla, otellerle görüşme yapılmış ve her yıl otel için yatırım bütçesi oluşturulup, düzenli olarak kısmi renovasyon yapıldığının bilgisi elde edilmiştir. Yorumlardan elde edilen verilere göre, misafirlerin tatil deneyimlerini paylaşırken belirttikleri kişisel durumları şu kategorilere göre sınıflandırılmıştır: Yalnız seyahat edenler, partneriyle seyahat edenler, arkadaşlarıyla seyahat edenler, küçük çocuk/çocuklarla (11 yaş altı) seyahat edenler, genç çocuklarla (11 yaş üzeri) seyahat edenler ve iş seyahati amaçlı tatile çıkanlar. Bu kategorilerle ilgili bilgiler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Konaklamaya Eşlik Edenler

Eşlik Edenler	Frekans	%
Partner	116	40,28
Arkadaş	89	30,90
+11 yaş çocuk/çocuklar	33	11,46
Yalnız	28	9,72
-11 yaş çocuk/çocuklar	19	6,60
İş Seyahati	3	1,04
Toplam	288	100

Tablo 2’ye göre partneri ve arkadaşı ile gelen ve çift kişilik konaklama yapan misafirler % 71 olarak tespit edilmiştir. Otellerin değerlendirme kriterleri arasında Zoover sitesinin, çocuk yaş gruplarının seçilmesine imkân tanınması dikkat çekicidir. Öte yandan, iş seyahati amacıyla konaklama yapan misafirlerin oranı sadece üç kişi ve %1 ile sınırlıdır, bu da otellerin genellikle iş seyahatleri için tercih edilmediğini göstermektedir. Ayrıca, yapılan içerik analizi sonucunda 288 yorumdan elde edilen toplam 9 tema tüme varım yöntemiyle tespit edilmiştir. Tablo 3’de, yorumlardan elde edilen temalar maddeler halinde sınıflandırılarak kategorize edilmiştir. Temaların kaç kez tekrar edildikleri ise kodlar alanında belirtilmiştir.

Tablo 3. Otel İşletmelerine Yönelik Yorumlara Ait Temalar

Temalar	Frekans	%
1.Personel	384	17,27
2.Oda	374	16,79
3.Yiyecek-İçecek	264	11,85
4. Otelin genel değerlendirmesi	254	11,41
5. Eğlence/Animasyon-Dinlenme	243	10,91
6.Yüzme Alanları	208	9,34
7. Tekrar Ziyaret Niyeti	197	8,85
8. Konum/Ulaşım	176	7,90
9. Fiyat/Performans-Tavsiye	129	5,79
Toplam	2227	100

Tablo 3’te araştırma kapsamındaki oteller için Zoover sitesinde yapılan misafir yorumlarının sayısı verilmiştir. Temaların sıralaması tündengelim yöntemi ile yapılmış ve Frekans sayısı en yüksek olan temalar sırasıyla “personel” “oda” ve “yiyecek-içecek” olarak görülmüştür. Bu üç kriterin Hollandalı ve Belçikalı misafirler tarafından yaz tatili için otel seçiminde en çok dikkat edilen kriterler olduğunu söylemek mümkündür. Frekans değerlerine göre diğer kriterler sırayla “Otelin genel değerlendirmesi”, “eğlence/animasyon-dinlenme”, “yüzme alanları”, “tekrar ziyaret niyeti”, “konum/ulaşım” ve “fiyat/performans-tavsiye” olarak belirlenmiştir. Yorumlardan elde edilen tema, kod ve alt kodlara bakıldığında, “Otelin genel değerlendirmesi” temasına ait yorumlara yönelik ortaya çıkan kod frekans tablosu incelendiğinde ortaya çıkan kodların “otel ile ilgili ifadeler (alt kodlar; 1. süper otel, 2. otel mükemmel, 3. otel harika, 4. otel güzel, 5. fantastik otel, 6. otel olağanüstü, 7. “huzurlu otel”, “genel alan temizliği”, “genel alan değerlendirme (alt kodlar; 1. bahçe düzenlemesi ve bakımı, 2. Otopark imkanı, 3. genel alan wifi ağı, 4. otel içindeki ünitelere ulaşım kolaylığı)” olarak sınıflandırılmıştır. “Oda” teması 15 koda ayrılarak “odalar hakkında genel değerlendirme”, “oda temizliği”, “banyo temizliği ve hijyeni”, “oda manzarası”, “odaya özel gün sürprizi”, “yatak konforu”, “odanın boyutu”, “odanın dekorasyonu”, “odanın ferah olması”, “minibar”, “odanın ısıtma/soğutma yeterliliği”, “oda düzeni”, “odanın ses yalıtımı”, “oda eşyalarının yenilik durumu ve bakımı”, ve “wifi” olarak sınıflandırılmıştır. Yüzme alanları” teması 4 koda ayrılarak “havuz”, “plaj”, “şezlong/şemsiye yeterliliği”, “aquapark/su kaydıracağı” olarak sınıflandırılmıştır. “Yiyecek-İçecek” teması 7 koda ayrılarak “genel değerlendirme”, “yiyecek-içecek lezzeti”, “yiyecek-içecek kalitesi”, “yiyecek-içecek çeşitliliği”, “yiyeceklerin tazeliği”, “açık büfenin sunumu”, “a la carte restoran” olarak sınıflandırılmıştır. “Personel” teması 10 koda ve 16 alt koda ayrılarak “personel hakkında ifadeler (alt kodlar; 1.cana yakın, 2.güler yüzlü, 3.yardımsız, 4. samimi, 5. misafirperver, 6. Arkadaş canlısı, 7. kibar, 8. sıcakkanlı, 9. ilgili, 10. şımartıldık, 11. hizmet odaklı, 12. hoş insanlar, 13. müşteri dostu, 14. hevesli)”, “misafir karşılama-bilgilendirme hizmetleri”, “personelin hızlı aksiyon alması”, “check-in/check out işlemlerinin hızı”, “personelin yabancı dil bilgisi”, “yiyecek-içecek servis hızı”, “personel hizmet kalitesi”, “Türk insanı hakkında iyi izlenimler”, “otel yönetim personeli”, “tesiste doktor bulunması” olarak sınıflandırılmıştır. “Eğlence/Animasyon-Dinlenme/” teması 6 koda ayrılarak “gece animasyonu”, “gündüz animasyonu”, “çocuk animasyonu”, “canlı müzik”, “günübirlik turlar”, “SPA hizmetleri ve vücut bakımları” olarak sınıflandırılmıştır. “Konum-Ulaşım” teması 6 kod ve 7 alt koda ayrılarak “otelin lokasyonu (alt kodlar; 1. harika konum, 2. mükemmel konum, 3.güzel konum, 4. merkezi konum, 5. sakin konum, 6. çok ideal konum, 7. konumu çok beğendik)”, “bölgedeki restoranlara yakınlık”, “şehir içi yerel ulaşım alanlarına yakınlık”, “bölgedeki alışveriş alanlarına/pazarlara yakınlık”, “şehir içi yerel ulaşım araçlarının sıklığı”, “turistik yerlere yakınlığı” olarak sınıflandırılmıştır. “Fiyat-performans/tavsiye” teması 4 koda ayrılarak “tavsiye ediyorum/öneriyorum”, “kesinlikle önerilir”, “yıldızımı hak ediyor” ve “görölmeye değer” olarak sınıflandırılmıştır. “Tekrar ziyaret niyeti” teması 3 koda ayrılarak “tekrar gideceğiz” “bu oteli seçeceğiz”, “geri gelmekten mutlu olacağız” olarak sınıflandırılmıştır.

Temalara Ait İçerik Analizi

İncelenen yorumlardan elde edilen temalar sırasıyla “otelin genel değerlendirmesi”, “oda”, “yüzme alanları”, “yiyecek-içecek”, “personel”, “eğlence/animasyon-dinlenme”, “konum/ulaşım”, “fiyat/performans-tavsiye”, “tekrar ziyaret niyeti” olarak sınıflandırılarak kategorize edilmiştir.

Tema 1: Otelin Genel Değerlendirmesi: Araştırma kapsamında incelenen yorumlardan “otelin genel değerlendirilmesi” teması tespit edilerek, ilgili temaya ait yorumlar kodlar aracılığıyla sınıflandırılmış, temaya ait kodların frekans dağılımı Tablo 4’de gösterilmiştir. “Otelin genel değerlendirilmesi” temasında 3 kodun ve 11 alt kodun tespit edildiği görülmektedir.

Tablo 4. Otelin Genel Değerlendirmesi Kod Frekans Tablosu

Kod	Frekans	Alt Kod	Frekans	%
1.Otel İle İlgili İfadeler	20	1. Süper otel	65	25,59
		2. Otel mükemmel	36	14,17
		3. Otel harika	33	12,99
		4. Otel güzel	29	11,42
		5. Fantastik otel	16	6,30
		6. Huzurlu/Sessiz otel	10	3,94
		7. Otel olağanüstü	9	3,54
2.Genel Alan Temizliği	32	-	32	12,60
3.Genel Alan Değerlendirmesi	24	1. Bahçe düzenlemesi ve bakımı	8	3,15
		2. Otopark imkânı	8	3,15
		3. Genel alan wi-fi ağı	5	1,97
		4.Otel içindeki ünitelere ulaşım kolaylığı	3	1,1
Toplam	254		254	100

“Otelin genel değerlendirilmesi” temasına ait yorumlara yönelik ortaya çıkan kod frekans tablosu incelendiğinde ortaya çıkan kodların “otel ile ilgili ifadeler (alt kodlar; 1. süper otel, 2. otel mükemmel, 3. otel harika, 4. otel güzel, 5. fantastik otel, 6. huzurlu /sessiz otel, 7. otel olağanüstü)”, “genel alan temizliği”, “genel alan değerlendirilmesi (alt kodlar; 1. bahçe düzenlemesi ve bakımı, 2. otopark imkanı, 3. genel alan wi-fi ağı, 4. otel içindeki ünitelere ulaşım kolaylığı)” şeklinde dağılım gösterdiği görülmektedir. Misafir görüşlerine göre, bahsi geçen kriterlerin otelin genel değerlendirilmesi açısından önemli olduğunu söylemek mümkündür. “Otel ile ilgili ifadeler” ve “genel alan temizliği” en çok yorum yapılan kriterler olup, genel memnuniyet için önem arz etmektedir.

Tema 2: Oda: Araştırma kapsamında incelenen yorumlardan “oda” teması tespit edilerek, ilgili temaya ait yorumlar kodlar aracılığıyla sınıflandırılmış, temaya ait kodların frekans dağılımı Tablo 5’de gösterilmiştir. “Oda” temasında 15 kodun tespit edildiği görülmektedir.

Tablo 5. Oda Kod Frekans Tablosu

Kod	Frekans	%
1.Odalar Hakkında Genel Değerlendirme	110	29,41
2.Oda Temizliği	103	27,54
3.Banyo Temizliği ve Hijyeni	34	9,09
4.Oda manzarası	17	4,55
5.Odaya Özel Gün Sürprizi	15	4,01
6.Yatak Konforu	13	3,48
7.Odanın Boyutu	12	3,21
8.Oda Dekorasyonu	11	2,94
9.Odanın Ferah Olması	11	2,94
10.Minibar	10	2,67
11.Odanın Isıtma/Soğutma Yeterliliği	9	2,41
12.Oda Düzeni	8	2,14
13. Odanın Ses Yalıtımı	8	2,14
14. Oda Eşyalarının Yenilik Durumu ve Bakımı	7	1,87
15.Oda wifi Şebekesi	6	1,60
Toplam	374	100

Tablo 5'e bakıldığında; "Oda" temasına ait kodlar "odalar hakkında genel değerlendirme", "oda temizliği", "banyo temizliği ve hijyeni", "oda manzarası", "odaya özel gün sürprizi", "yatak konforu", "odanın boyutu", "odanın dekorasyonu", "odanın ferah olması", "minibar", "odanın ısıtma/soğutma yeterliliği", "oda düzeni", "odanın ses yalıtımı", "oda eşyalarının yenilik durumu ve bakımı", ve "wifi" olarak dağılım göstermektedir. "Oda" teması araştırmanın frekans değeri en yüksek ikinci teması olarak öne çıkmaktadır. Bu temaya yönelik sıklıkla vurgulanan kodlar "odalar hakkında genel değerlendirme" ve "oda temizliği" olduğu görülmektedir. Bu iki kriterin odalarla ilgili memnuniyet için en önemli kriterler olduğunu söylemek mümkündür.

Tema 3: Yüzme Alanları: Araştırma kapsamında incelenen yorumlardan "yüzme alanları" teması tespit edilerek, ilgili temaya ait yorumlar kodlar aracılığıyla sınıflandırılmış, temaya ait kodların frekans dağılımı Tablo 6'da gösterilmiştir. "Yüzme alanları" temasında 4 kodun tespit edildiği görülmektedir.

Tablo 6. Yüzme Alanları Kod Frekans Tablosu

Kod	Frekans	%
1.Havuz	69	33,17
2.Plaj	65	31,25
3.Şezlong/Şemsiye Yeterliliği	47	22,60
4.Aquapark/Su Kaydıracağı	27	12,98
Toplam	208	100

Tablo 6'ya göre "Yüzme alanları" temasına ait kodların "havuz", "plaj", "şezlong/şemsiye yeterliliği", "aquapark/su kaydıracağı" şeklinde dağılım göstermektedir. Verilere dayanarak, Hollanda gibi deniz-kum-güneş tatili için elverişli olmayan bir ülkeden gelecek, yaz tatilinde resort otellerini tercih eden misafirler için havuz, plaj ve ilgili donanımların önem dereceleri ortaya çıkmaktadır. Otellerin oldukça kalabalık olduğu yaz aylarında sadece havuzun ve plajın varlığı değil aynı zamanda kolaylıkla bulunabilecek boş şezlong ve güneşten korunmak için şemsiyelerin bulunabilmesinin de önemli kriterler olduğunu söylemek mümkündür.

Tema 4: Yiyecek-İçecek: Araştırma kapsamında incelenen yorumlardan tespit edilen "Yiyecek-İçecek" temasına ait yorumlar, kodlar aracılığıyla sınıflandırılmış ve temaya ait kodların frekans dağılımı Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Yiyecek-İçecek Kod Frekans Tablosu

Kod	Frekans	%
1.Genel Değerlendirme	108	40,91
2.Yiyecek-İçecek Lezzeti	48	18,18
3.Yiyecek-İçecek Kalitesi	32	12,12
4.Yiyecek-İçecek Çeşitliliği	24	9,09
5.Yiyecek-İçecek Tazeliği	20	7,58
6.Açık büfenin sunumu	17	6,44
7.A La Carte Restoran	15	5,68
Toplam	264	100

Tablo 7'ye bakıldığında, "Yiyecek-İçecek" temasına ait kodların "genel değerlendirme", "yiyecek-içecek lezzeti", "yiyecek-içecek kalitesi", "yiyecek-içecek çeşitliliği", "yiyeceklerin tazeliği", "açık büfenin sunumu", "a la carte restoran" şeklinde dağılım gösterdiği görülmektedir. Tablodaki verilere göre restoran hizmetlerinin büyük bir bölümünün bütüncül olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Tablo, yiyeceklerin lezzetli olmasının Hollandalı turistler için önemli bir kriter olduğu anlaşılmaktadır.

Tema 5: Personel: Araştırma kapsamında incelenen yorumlardan "personel" teması tespit edilerek, ilgili temaya ait yorumlar kodlar aracılığıyla sınıflandırılmış, temaya ait kodların frekans dağılımı Tablo 8'de gösterilmiştir. "Personel" temasında 10 kod ve 14 alt kodun tespit edildiği görülmektedir.

Tablo 8. Personel Kod Frekans Tablosu

Kod	Frekans	Alt Kod	Frekans	%
1.Personel İle İlgili İfadeler	243	1. Cana yakın	83	21,73
		2. Güler Yüzlü	41	10,73
		3. Yardımsever	33	8,46
		4. Samimi	19	4,97
		5.Misafirperver	16	4,19
		6.Arkadaş Canlısı	15	3,93
		7.Kibar	10	2,62
		8. Sıcakkanlı	6	1,57
		9. İlgili	8	2,09
		10.Şımartıldık	4	1,05
		11.Hizmet odaklı	3	0,79
		12.Hoş insanlar	2	0,52
		13.Müşteri dostu	2	0,52
		14.Hevesli	1	0,26
2.Misafir Karşılama/Bilgilendirme Hizmetleri	34	-	34	8,90
3.Personelin Hızlı Aksiyon Alması	26	-	26	6,81
4. Check-In-Check Out İşlemlerinin Hızı	21	-	21	5,50
5. Personelin Yabancı Dil Bilgisi	17	-	17	4,45
6.Yiyecek-İçecek Servis Hızı	14	-	14	3,66
7.Personel Hizmet Kalitesi	16	-	16	4,19
8. Türk İnsanı Hakkında İyi İzlenimler	6	-	6	1,57
9. Otel Yönetim Personeli	4	-	4	1,05
10.Sağlık hizmetleri (tesiste doktor bulunması)	1	-	1	0,26
Toplam	382		382	100

Tablo 8’de “Personel” temasına ait kodların 10 kod ve 16 alt koda ayrılarak “personel hakkında ifadeler (alt kodlar; 1.cana yakın, 2.güler yüzlü, 3.yardımsever, 4. samimi, 5. misafirperver, 6. arkadaş canlısı, 7. kibar, 8. sıcakkanlı, 9. ilgili, 10. şımartıldık, 11. hizmet odaklı, 12. hoş insanlar, 13. müşteri dostu, 14. hevesli)”, “misafir karşılama-bilgilendirme hizmetleri”, “personelin hızlı aksiyon alması”, “check-in/check out işlemlerinin hızı”, “personelin yabancı dil bilgisi”, “yiyecek-içecek servis hızı”, “personel hizmet kalitesi”, “Türk insanı hakkında iyi izlenimler”, “otel yönetim personeli”, “tesiste doktor bulunması” olarak dağılım göstermektedir. Ele alınan temaya ait en sık tekrar eden kodun personel ile ilgili ifadeler olduğu görülmektedir. “Personel” teması araştırmanın frekans değeri en yüksek teması olarak görülmektedir. Hollandalı misafirlerin memnuniyetini etkileyen en önemli faktörün otel personeli olduğunu söylemek mümkündür.

Tema 6: Eğlence/Animasyon-Dinlenme: Araştırma kapsamında incelenen yorumlardan “eğlence/animasyon-dinlenme” teması belirlenmiş ve bu tema ile ilgili yorumlar kodlar aracılığıyla sınıflandırılmıştır. Temaya ait kodların frekans dağılımı Tablo 9’da gösterilmiş olup, bu temada toplamda 6 kod tespit edilmiştir.

Tablo 9. Eğlence/Animasyon-Dinlenme Kod Frekans Tablosu

Kod	Frekans	%
1.Gece Animasyonu	75	30,86
2.Gündüz Animasyonu	65	26,75
3.Çocuk Animasyonu	35	14,40
4.Canlı Müzik	27	11,11
5.Günübirlik Turlar	24	9,88
6.SPA Hizmetleri ve Vücut Bakımları	17	7,00
Toplam	243	100

Tablo 9’da “Eğlence/Animasyon-Dinlenme” teması 6 koda ayrılarak “gece animasyonu”, “gündüz animasyonu”, “çocuk animasyonu”, “canlı müzik”, “günübirlik turlar”, “SPA hizmetleri ve vücut bakımları” olarak sınıflandırılmıştır. Frekans değerlerine göre, en yüksek kod "gece animasyonu" iken, onu "gündüz animasyonu" kodu takip etmektedir. Kodların frekans değerleri birbirine oldukça yakındır. Bu verilere

dayanarak, Hollandalı misafirlerin tatillerinde eğlenceye büyük önem verdikleri ve özellikle animasyon aktivitelerine ilgi gösterdikleri söylenebilir. Ayrıca, Hollandalı turistlerin her şey dâhil konseptli otellerde konaklamalarına rağmen günlük turlara katıldıkları ve otellerin SPA merkezlerinden ücretli hizmetler aldıkları da bu tema üzerinden elde edilen önemli sonuçlardır.

Tema 7: Konum-Ulaşım: Araştırma kapsamında incelenen yorumlardan “konum-ulaşım” teması tespit edilerek, ilgili temaya ait yorumlar kodlar aracılığıyla sınıflandırılmış, temaya ait kodların frekans dağılımı Tablo 10’da gösterilmiştir. “Konum-ulaşım” temasında 6 kodun ve 7 alt kod tespit edilmiştir.

Tablo 10. Konum-Ulaşım Kod Frekans Tablosu

Kod	Frekans	Alt Kod	Frekans	Frekans
1.Otelin Lokasyonu İle İlgili İfadeler	49	1.Harika Konum	12	6,82
		2.Mükemmel konum	10	5,68
		3.Güzel konum	10	5,68
		4.Merkezi konum	6	3,41
		5.Sakin konum	5	2,84
		6.İdeal konum	4	2,27
		7.Konumu çok beğendik	2	1,14
2.Bölgedeki Restoranlara Yakınlık	33	-	33	18,75
3.Şehir İçi Yerel Ulaşım Araçlarına Yakınlık	31	-	31	17,61
4.Bölgedeki Alışveriş Alanlarına/Pazarlara Yakınlık	28	-	28	15,91
5. Şehir İçi Yerel Ulaşım Araçlarının Sıklığı	24	-	24	13,64
6. Turistik Yerlere Yakınlığı	11	-	11	6,25
Toplam	176	-	176	

Tablo 10’a bakıldığında “Konum-Ulaşım” temasının 6 kod ve 7 alt koda ayrılarak “otelin lokasyonu (alt kodlar; 1. harika konum, 2. mükemmel konum, 3.güzel konum, 4. merkezi konum, 5. sakin konum, 6. çok ideal konum, 7. konumu çok beğendik)”, “bölgedeki restoranlara yakınlık”, “şehir içi yerel ulaşım alanlarına yakınlık”, “bölgedeki alışveriş alanlarına/pazarlara yakınlık”, “şehir içi yerel ulaşım araçlarının sıklığı”, “turistik yerlere yakınlığı” olarak dağılım gösterdiği görülmektedir. Otelin konumu, misafirler için büyük önem taşımaktadır. Her şey dâhil konseptinde hizmet veren otellerde konaklamalarına rağmen, misafirler otelden çıkmayı ve yürüyüş yapmayı tercih etmektedir. Ayrıca, otel dışındaki restoranlarda yemek yemek gibi yerel deneyimlere katılmaktadırlar. Misafirler, yerel ulaşım araçları, özellikle dolmuşları, kullanım sıklığı hakkında yorumlarda bulunarak bu konuya da değinmişlerdir. Ancak, yorumlardan elde edilen verilere göre, turistik yerlere yakınlık konusu, diğer konulara kıyasla daha az vurgulanmıştır. Bu durumun, her şey dâhil konseptine sahip otellerde konaklama yapan misafirlerin, tatillerini genellikle otel imkânlarından faydalanarak geçirmeleri ve tarihi-kültürel alanları ziyaret etme ihtiyacını daha az hissetmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tema 8: Fiyat-Performans/Tavsiye: Araştırma kapsamında incelenen yorumlardan “fiyat-performans/tavsiye” teması tespit edilerek, ilgili temaya ait yorumlar kodlar aracılığıyla sınıflandırılmış, temaya ait kodların frekans dağılımı Tablo 11’de gösterilmiştir. “Fiyat-Performans/Tavsiye” temasında 4 kodun tespit edildiği görülmektedir.

Tablo 11. “Fiyat-Performans/Tavsiye” Kod Frekans Tablosu

Kod	Frekans	%
1.Tavsiye Ediyorum/Öneriyorum	78	60,47
2.Kesinlikle Önerilir	36	27,91
3.Yıldızını Hak Ediyor	9	6,98
4.Görölmeye Değer	6	4,65
Toplam	129	100

Tablo 11'e bakıldığında "Fiyat-performans/tavsiye" teması 4 koda ayrılarak "tavsiye ediyorum/öneriyorum", "kesinlikle önerilir", "yıldızım hak ediyor" ve "görölmeye değer" olarak dağılım göstermektedir.

Tema 9: Tekrar Ziyaret Niyeti: Araştırma kapsamında incelenen yorumlardan "tekrar ziyaret niyeti" teması tespit edilerek, ilgili temaya ait yorumlar kodlar aracılığıyla sınıflandırılmış, temaya ait kodların frekans dağılımı Tablo 12'de gösterilmiştir. "Tekrar ziyaret niyeti" temasında 3 kodun tespit edildiği görölmektedir.

Tablo 12. "Tekrar Ziyaret Niyeti" Kod Frekans Tablosu

Kod	Frekans
1.Tekrar Gideceğiz	170
2.Bu Oteli Seçeceğiz	15
3.Geri Gelmekten Mutlu Olacağız	12
Toplam	197

Tablo 12'de "Tekrar Ziyaret Niyeti" teması 3 koda ayrılarak "tekrar gideceğiz", "bu oteli seçeceğiz", "geri gelmekten mutlu olacağız" olarak dağılım göstermektedir. Tekrar ziyaret niyeti, otelin sunduğu hizmet kalitesinden memnuniyet ve risk almadan tatil yapma isteği ile ilgili olduğu söylenebilir. Otele birden fazla kez gelen misafirlerin sayısı 13 kişidir ve en az 2 kez, en fazla ise 16 kez konaklama gerçekleştirmiştir."

Otellerde ait Instagram hesaplarında paylaşılan fotoğrafların verilerinin analizinde, temalarına göre fotoğrafların frekans ve yüzdeleri hesaplanmıştır. Hesaplanan yüzde ve frekans analizi Tablo 13'de listelenmiştir. Otel binasına ait mimari özellikler, işletmenin genel alanları, bahçe fotoğrafları "genel alanlar" teması altında değerlendirilirken, "yüzme alanları" teması içerisinde, plaj, havuz, aquapark, şezlong fotoğrafları yer almıştır. "Animasyon/Eğlence-Dinlenme teması içerisinde, gündüz, gece ve çocuk animasyonları, canlı müzik, günlük turlar ve SPA gibi fotoğraflar bulunurken; "yemek" teması içerisinde, yiyecek-içecek alanları, yiyecek ve içecek görselleri yer almaktadır. Odaların genel görüntüsünü "Oda" teması içerisinde yer alırken, "konum" temasında otelin yakın çevresinde gezilecek-görülecek doğal ve tarihi güzellikler yer almaktadır. Postlarda yer verilen personel fotoğrafları ise "personel" teması altında değerlendirilmiştir.

Tablo 13. Fotoğrafların Temalara Göre Dağılımı

Temalar	Frekans	%
1. Yüzme Alanları	228	35,51
2. Genel Alanlar	159	24,77
3. Yiyecek-İçecek	95	14,80
4. Eğlence/Animasyon-Dinlenme	88	13,71
5.Konum	35	5,45
6. Oda	31	4,83
7. Personel	6	0,93
Toplam	642	100

Tablo 13'de görüldüğü gibi araştırma kapsamındaki 7 konaklama işletmesinin Instagram hesaplarından yapılan paylaşımların temalara göre dağılımına bakıldığında, fotoğrafların yarısından fazlasının genel alanlar ve yüzme alanları ile ilgili olduğu söylenebilir. Bunları yiyecek-içecek ve eğlence/animasyon-dinlenme temaları izlemektedir. Konum, oda ve personel temaları en az paylaşılan fotoğrafları oluşturmaktadır. Bu araştırmanın verilerinin, Zoover'de yapılan misafir yorumlarına ait temaların verileri ile karşılaştırılmasına ait veriler tablo 14'de yer almaktadır.

Tablo 14. Instagram ve Zoover Temalarının Karşılaştırılması

Temalar	Instagram %	Zoover %	Fark %
1. Yüzme Alanları	35,51	12,99	22,52
2. Genel Alanlar	24,77	25,59	0,82
3. Yiyecek-İçecek	14,80	11,42	3,38
4.Eğlence/Animasyon-Dinlenme	13,71	3,54	10,17
5.Konum	5,45	3,94	1,51
6. Oda	4,83	14,17	9,34
7. Personel	0,93	6,30	5,37

Tablo 14' göre "Yüzme alanları" fotoğrafları %33,51 ile Instagramda en fazla paylaşılan içeriği oluşturmaktadır. Zoover'de bu tema 6. sırada yer almaktadır. Tabloya göre, Instagram paylaşımlarında, frekans değeri en yüksek olan 2. tema "genel alanlar" temasıdır, Zoover'de ise bu tema 4.sırada yer almaktadır. Instagram paylaşımlarında "yiyecek-içecek" teması hem Instagramda hem de Zoover'de 3. Sırada yer almaktadır. "Eğlence/animasyon-dinleme" teması Instagram'da 4. Zoover'de 5. sırada yer almaktadır. "Konum" teması Instagram'da 5. Zoover'de 8. tema olarak görülmektedir. "Oda teması" Instagram'da 6. Zoover'de 2. sırada yer almaktadır. "Personel" teması Instagram'da 7. Sırada, Zoover'de ise 1. Sırada yer almaktadır.

7. Sonuç ve Öneriler

İnternet teknolojisinin hızlı gelişimiyle birlikte, tüketicilerin ürünler, markalar ve işletmeler hakkındaki görüşlerini internet üzerinden paylaşmaları giderek daha önemli hale gelmiştir. E-WOM olarak adlandırılan bu pazarlama terminolojisi, tüketicilerin satın alma kararlarında önemli bir rol oynamaya ve konaklama işletmeleri tarafından da değer görmeye başlamıştır. E- WOM, basitçe, buzz marketing (fisiltı pazarlaması, dedikodu pazarlaması) türlerinden biri olarak ifade edilmekte ve iki temel özelliği ile WOM'dan ayrılmaktadır. Birincisi, e-WOM internet üzerinden bilgilerin yazılı metinler, resimler ve hatta filmler aracılığıyla paylaşıldığı bir mecra kullanmaktadır. Diğeri ise, aynı anda birçok insana ulaşabilme özelliği nedeniyle viral olma potansiyeli daha yüksektir (Buzztalkmonitor, 2023). Diğeri taraftan, internet ve sosyal medyanın henüz var olmadığı dönemlerde, turistler konaklama deneyimlerini genellikle satın aldıkları paket tur operatörlerine ya da yerel temsilcilere iletiyorlardı. Konaklama işletmeleri yöneticileri ise, misafirlerin hizmetleri ile ilgili düşüncelerini, önerilerini, memnuniyetlerini ve şikâyetlerini genellikle sözlü olarak veya anket formları aracılığıyla alıp değerlendiriyor ve gerekli durumlarda aksiyon alıyordu. Misafirler açısından değerlendirildiğinde, konaklama işletmesi hakkındaki yorumlar genellikle tatil yapan turist tarafından aile, arkadaş gibi sosyal çevreyle paylaşılmaktaydı. Bu nedenle, otel anket formlarında yer alan "Otelimize gelmeye nasıl karar verdiniz?" sorusunda "tanıdık tavsiyesi" alanı bulunmakta ve bu alan genellikle aktif olarak kullanılmaktaydı. Diğeri bir bilgi edinme yöntemi ise; sadece konaklama yapan misafirlerin yazıp okuyabildiği, otel resepsiyon deskinde bulunan ve denetlemeye tabi olan resmi misafir defterleri olarak görülmekteydi.

Bu çalışma, Belçika ve Hollanda'da seyahat tüketicilerinin en büyük çevrimiçi ağı olan Zoover'deki Felemenkçe dilinde yazılan otel incelemelerine odaklanmıştır. Kullanıcıların yaptıkları olumlu yorumlar nedeniyle, web sitesi tarafından altın ödül verilen Ege Bölgesi'nde yer alan konaklama işletmeleri hakkında, 1 Ocak 2022- 31 Aralık 2022 tarihleri arasında yazılan 288 adet yorum içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Elde edilen veriler ile önce kodlara sonra temalara ulaşılmıştır. Her bir yorumda otele ait farklı unsurlardan bahsedilmesi sebebiyle kod sayısı 2227'ye yükselmiştir. Yorumlarda yer alan ifadelerin tekrar sıklığına göre temalar belirlenmiştir. Araştırma verilerinin analizi sonucunda 9 ana temaya ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen yorumlara kod sayısı olarak sırayla bakıldığında, en fazla kodun "personel" temasında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu temayı, "oda", "yiyecek-içecek", "otelin genel değerlendirmesi" "animasyon-eğlence/dinlenme", "yüzme alanları", "tekrar ziyaret niyeti", "konum/ulaşım" ve "fiyat/performans-tavsiye" temaları takip etmektedir. Konaklama işletmelerinin Hollanda ve Belçika pazarıyla ilgili hizmet faaliyetlerini planlarken bu konulara gereken önemi vermelerinin işletmelerin başarısında önemli rol oynayacağı düşünülmektedir. Bu araştırma sonucunda, yorumlar, frekanslarına göre tek bir cümle ile ifade edilecek olursa: "Sıcakkanlı personele sahip olan, odaları güzel, yiyecek-içecek hizmeti konusunda beklentileri karşılayan harika bir otelde, eğlendik, dinlendik, plajın ve havuzun keyfini çıkardık bu sebeple bu otele tekrar gelmek isteriz, konumu çok iyi ve ödediğimiz ücretin karşılığını aldık." olarak düzenlenebilirdi. Araştırma bulgularına göre Hollanda ve Belçika'dan Ege Bölgesi'ndeki konaklamaların %71,18'i eş veya partner ile, %18,06'sı ise çocuklarla gerçekleştirmiştir. Yalnız seyahat edenlerin oranı ise 9,72 olup iş seyahati amacıyla gelen kişilerin oranı ise sadece %1'dir. Bu verilere göre, Hollanda ve Belçika'dan gelen turistler için, konaklama sektöründe "adult only" olarak adlandırılan oteller ve çocuklu aileler için aile tatili temalı otellerin daha cazip olduğunu söylemek mümkündür. Yeni otel yatırımları veya mevcut otel işletmelerinin renovasyon ve konsept değişikliği süreçlerinde, Hollanda ve Belçika pazarındaki turist profiline odaklanmak önemlidir. Bu bağlamda, çift ve aile konseptine yönelik unsurlara vurgu yapılması, misafir memnuniyetini artırabilir ve pazarda rekabet avantajı sağlayabilir. Aynı zamanda, yüksek kapasiteli toplantı salonları gibi iş seyahati odaklı olanaklar konusunda dikkatli bir değerlendirme yapılmalıdır, çünkü bu tür hizmetler bu pazardan gelen turistler için etkili değildir.

Bu önerilerin, otel işletmelerinin hedef kitleye daha iyi hizmet sunmalarına ve taleplere uygun bir konsept geliştirmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir. “Otelin genel değerlendirmesi” teması eşliğinde, konaklama yapan misafirlerin otele yönelik genel beğeni ifadeleri öne çıkmakta olup, genel alan temizliğinin misafirler tarafından önemsendiği, peyzajın, otopark imkânlarının ve genel alanlardaki wifi ağının da önemli kriterler olarak belirlenmiştir. Bu nedenle, otel işletmeleri genel değerlendirme kapsamında bu unsurlara özel bir önem ve özen göstererek misafir memnuniyetini artırabilirler. Bu tema altında otel ünitelerine ulaşım kolaylığı da bir alt başlık olarak belirlenmiştir. Hollandalı ve Belçikalı misafirler için otelin içerisindeki ünitelere ulaşım kolaylığı da bir kriter olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumun sebebi, Avrupa nüfusunun yaş ortalamasının 44,4 (European Commission ,2023) olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Belçika’da 50-65 yaş aralığı, popülasyondaki en büyük alanı kaplamakta ve nüfus hızlı bir şekilde yaşlanmaktadır. 65 yaş ve üzerindeki popülasyon %19,47’dir (Statbel.gov, 2022, Oecd, 2023). Hollanda’da nüfusun %19,91’i 65 yaş ve üzeridir (Cbs, 2023, Oecd, 2023). 2022-2100 yılları arasında Avrupa’da yaşlı nüfus oranının 5.8 yaş artacağı tahmin edilmektedir. Bu veriler ışığında yeni yapılacak olan konaklama işletmesi yatırımları yapılırken, misafir kullanım alanlarının fiziksel handikaplar göz önünde bulundurularak düzenlenmesi gerektiği diğer bir öneri olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma kapsamındaki tesislerin kuruluş yıllarının eski tarihlere dayanmasına rağmen, misafir memnuniyetinin en üst düzeyde olması dikkat çekicidir. Bu sebeple otellerle görüşme sağlanmıştır ve her sene otel için yatırım bütçesi oluşturulup, kısmi renovasyon yapıldığının bilgisi alınmıştır. Bu bağlamda, konaklama işletmelerinin her sene yatırım bütçesi oluşturmalarının doğru bir strateji olduğunu söylemek mümkündür. “Oda” teması değerlendirildiğinde odalara ait olumlu ifadeler dikkat çekmektedir. Oda teması frekans değeri en yüksek ikinci, kod sayısı olarak ise en yüksek temadır. Gelen misafirler için oda ve banyonun temizliği, odanın manzarası, misafirlerin özel günlerinin hatırlanması ve odaya ikramların gönderilmesi, yatağın konforlu olması, odanın boyutu, dekorasyonu, düzeni, ferah oluşu, oda donanımlarının yeniliği, minibarın uygun içeceklerle doldurulması, yalıtımı, wifi ağı ve klima bu temaya ait kodlar olarak belirlenmiştir. Özellikle klima ile ilgili kriter dikkat çekicidir. Sektör profesyonellerinden edinilen bilgilere göre, konaklama işletmelerinin en büyük gider kalemlerinden biri enerji tüketimidir. Özellikle ısıtma/soğutma sistemi merkezi olan bazı oteller, zaman zaman enerji tasarrufu amacıyla kısıntılar yapabilmektedir. Özellikle yaz aylarında, Turistlerin geldikleri ülkelerdeki hava sıcaklığının Türkiye’deki sıcaklıklardan çok düşük olduğu düşünülürse, işletmeler tarafından sıcağa karşı dayanıksızlık unsuru gözetilmeli ve misafirlerin bu konuda memnuniyeti sağlanmalıdır. “Yüzme alanları” temasına bakıldığında, havuz, plaj, aquapark, şezlong ve şemsiye yeterliliği kodları ortaya çıkmıştır. Türkiye’ye deniz-kum-güneş tatili için gelen misafirler için havuz ve plaja ait frekanslar birbirine yakın çıkmıştır dolayısıyla havuz ve plajın eşit önemde olduğunu göstermektedir. Otelde aquaparkın bulunması çocuklu aileler için önemli bir kriter olarak öne çıkmaktadır. Bu temada dikkat çekici unsur şezlong ve şemsiyelerle ilgili ifadelerdir. Misafirler araştırma kapsamındaki otelleri geçmiş seyahat deneyimleri ile kıyaslamakta ve tatil için geldikleri bu otellerde sabah çok erken saatlerde kalkıp, şezlong üzerine kişisel bir eşya (gözlük, kitap vb.) bırakma ihtiyacı duymamalarından kaynaklanan memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Bu konu turistler için önemli bir konu olarak belirtilmiştir. “Yiyecek-İçecek” teması frekans yüzdesi en fazla olan 3. tema olarak ortaya çıkmıştır. Misafirlerin temayla ilgili olumlu genel ifadeler bildirdikleri görülmektedir. Lezzet, kalite, çeşitlilik, tazelik, açık büfenin sunumu ve a la carte restoranlar, misafirlerin en fazla yorum yaptığı kodlar arasında öne çıkmaktadır. Misafirlerin, yiyecek ve içeceklerden beklentilerinin başında lezzet gelmektedir. Bu nedenle, açık büfe planları oluştururken, genel damak tadına hitap eden yiyecekleri öne çıkarmak, misafir memnuniyetini artırmak adına değerli bir öneri olabilir. “Personel” teması araştırma bulgularında en çok yorum yapılan temadır ve personel ile ilgili olumlu ifadelerin frekans değerleri oldukça yüksektir. 288 yorum içinde personel ile ilgili 382 ifade bulunmaktadır. En sık tekrarlanan ifadeler cana yakın, güler yüzlü ve yardımsever kelimeleri olarak belirtilerek, yorumlarda Türk insanı hakkında övgü dolu sözler yer almaktadır. Misafirin sıcak bir tavırla karşılanması ve bekletilmeden odasına yönlendirilmesi, bir yardıma ihtiyaç duyulduğunda personelin hızla aksiyon alması, personelin yabancı dil yeterliliği, personelin servis hızı, verilen hizmetin kalitesi, otel yönetim ekibi hakkında iyi izlenimler ve acil durumlarda tesiste bir doktorun varlığı, misafirler tarafından edinilen olumlu izlenimler olarak yer almaktadır. Çalışma, Türk kültüründe misafire verilen önem ve özen eşliğinde gösterilen geleneksel Türk misafirperverliği sebebiyle personelin bir konaklama işletmesinde fark yaratan en büyük unsur olduğunu göstermektedir. Konaklama işletmelerinin kalifiye personel konusunda titiz ve dikkatli olmasının başarıya giden yegâne yol olduğunu bulgulayan araştırma, işletmelerin emek yoğun bir sektör olan konaklama

sektöründe insan unsurunun üzerinde önemle durulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Araştırma, incelenen tesislerin eski kuruluş tarihlerine rağmen, misafir memnuniyetinin en üst düzeyde olmasının temel nedeninin 'bina' değil, 'insan' faktörü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu bulgu, konaklama deneyimindeki kalitenin, sadece tesisin fiziksel yapısından ziyade, içten ve profesyonel hizmet sunan personelin etkileşimiyle belirlendiğini göstermektedir. “Eğlence/animasyon-dinlenme” teması, gündüz, gece ve çocuk animasyonları ile canlı müziğin, her yaşta misafirin eğlence ihtiyacını karşılamada önemli unsurlar olduğunu göstermektedir. Günübürlük turlarla ve SPA ile ilgili yorumların frekansı %10'dan düşüktür. Araştırma kapsamındaki her otelin SPA merkezi bulunmasına karşın sadece 17 misafir tarafından yorum yapılması dikkat çekicidir. Bu durumun SPA merkezlerinde yer alan hamam-sauna dışındaki uygulamaların ücretli aktivitelere dâhil olması ve özellikle her şey dâhil konseptte konaklayan misafirlerin ücretli aktivitelere yönelmemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. “Konum-Ulaşım” temasında sıklıkla konum ile ilgili olumlu ifadeler yer almaktadır. Bölgede yer alan restoranlara, alışveriş merkezlerine, turistik yerlere, özellikle dolmuş duraklarına yakınlık ve dolmuş hatlarının sıklığı turistlerin yerel halkla etkileşime geçmesine imkân sağlayan önemli faktörlerdir. “Fiyat-Performans/Tavsiye” temasına bakıldığında olumlu fiyat-performans ve tavsiye yorumları göze çarpmaktadır. Misafirler, ödedikleri ücretin karşılığında aldıkları hizmeti önemli bir kriter olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle, konaklama işletmeleri satış ve pazarlama faaliyetlerini yürütürken sundukları hizmetlerin ve talep ettikleri ücretin birbiri ile doğru orantılı olmasına özen göstermelidir. Araştırma kapsamında, konaklama işletmelerine birden fazla ziyaret gerçekleştiren 13 misafirin, en az 2 kez ve en fazla 16 kez arasında geldiğini ifade ettiği görülmektedir. Dolayısıyla, misafirlerin otel hizmetlerinden memnun kalması ve tekrar ziyaret niyeti arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Konaklama işletmelerinin her sene yeni misafirlere ulaşmak yerine, var olan misafirin memnuniyetini sağlayıp onu otelcilik terminolojisi ile “repeat guest” haline getirmesinin bu bağlamda önemli olduğu düşünülmektedir.

Zoover ve Instagram temalarının karşılaştırılması sonucunda, otel misafirlerinin ve otel işletmelerinin paylaşımlarının odaklandığı unsurlar arasında benzerlikler bulunsa da, temaların önem sıralamalarında farklılıklar görülmektedir. Bu verilere göre, Zoover'da kullanıcıların konaklama işletmelerinde en önemli unsurlar olarak gördüğü 'personel' ve 'oda' temalarının Instagram paylaşım düzeyleri oldukça düşüktür. Diğer anlamlı fark ise 'yüzme alanları' ve 'konum' temalarında ortaya çıkmıştır. Kullanıcıların yorumlarda bu temalara daha az yer vermesine rağmen, işletmeler bu temalarla ilgili oldukça fazla paylaşım yapmaktadır. Bu bağlamda, konaklama işletmelerinin Instagram paylaşımlarını, kullanıcı tarafından oluşturulan içerikte yer alan temalarla benzer frekans düzeylerinde ve aralarında belirgin bir fark olmaksızın yapmaları önerilmektedir.

Kaynaklar

- Akın, M. S. & Öztürk, A. (2023). Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim (E-wom) Katılımının Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: *Sosyal Ticaret Örneği. Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 9 (2), 231-249.
- Avery, C., Resnick, P. and Zeckhauser, R. (1999). The Market For Evaluations. *American Economic Review*. 564-584.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Bickart, B. & Schindler, R. (2001). Internet Forums As Influential Sources of Consumer Information. *Journal Of Interactive Marketing*, 15, 31-40.
- Bilim, Y., Başoda, A. & Özer, Ö. (2013). Elektronik Tüketici Yorumlarının Nitel Çözümlemesi ve Pazarlama Bilgi Aracı Olarak Kullanımı: Tatil Otellerine Yönelik Bir Uygulama, *14.Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss.387-407
- Brown, J. J. & Reingen, P. H. (1987). Social Ties and Word-Of-Mouth Referral Behavior. *Journal of Consumer Research*, 14(3), 350-362.
- Buzztalk Monitor (2023). Electronic Word of Mouth Presents A Window of Opportunity For Businesses. <http://www.buzztalkmonitor.com/blog/electronic-word-of-mouth-presents-a-window-ofop.portunity-for-businesses/> (E.T.: 15.04.2023).
- Camilleri, M.A. & Filieri, R. (2023). Customer Satisfaction And Loyalty With Online Consumer Reviews: Factors Affecting Revisit Intentions. *International Journal of Hospitality Management. SSRN Electronic Journal*. January, 1-37.
- CBS (2023). Hollanda İstatistik Kurumu (CBS). Population Pyramid. <https://www.cbs.nl/en-GB/visualisaties/dashboard-bevolking/bevolkingspiramide> (E.T.: 18.04.2023).
- Chen, C.H., Nguyen, B., Klaus, P. & Wu, M.S. (2015). Exploring Electronic Word-Of-Mouth (Ewom) in The

- Consumer Purchase Decision-Making Process: The Case Of Online Holidays - Evidence From United Kingdom (UK) Consumers. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 32, 1-18.
- Cheung, C. M., & Thadani, D. R. (2012). The Impact of Electronic Word-Of-Mouth Communication: A Literature Analysis And Integrative Model, *Decision Support Systems*, 54(1), 461-470.
- Çetin Gürkan, G. & Dönmez Polat, D. (2014). Ege Ve Akdeniz Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren Resort Konaklama İşletmeleri Hakkında Yapılan Şikâyetler Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(2), 45-61.
- Çoban, S., Çoban, E. ve Yetgin, D. (2019). Şehir Turizminde Faaliyet Gösteren Otellere Yönelik E-Yorumların İncelenmesi: Eskişehir İli Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 542- 558.
- Dellarocas, C. (2003). The Digitization Of Word Of Mouth: Promise and Challenges of Online Feedback Mechanisms. *Management Science*, 49(10), 1407-1424.
- European Commission. (2023). Population projections in the EU. [https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Population_structure_and_ageing#:~:text=The%20median%20age%20of%20the,was%20older%20than%2044.4%20years.\(15.04.2023\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Population_structure_and_ageing#:~:text=The%20median%20age%20of%20the,was%20older%20than%2044.4%20years.(15.04.2023)).
- Fan, Y. W., Miao, Y. F., Fang, Y. H., & Lin, R. Y. (2013). Establishing The Adoption of Electronic Word-Of-Mouth Through Consumers' Perceived Credibility. *International Business Research*, 6(3), 58-65.
- Gretzel, U. & Yoo, K.H. (2008). Use And Impact of Online Travel Reviews. *Information and Communication Technologies in Tourism*, 35-46.
- Harvard Business Review (2018) Study: Replying to Customer Reviews Results in Better Ratings by Davide Proserpio and Giorgos Zervas <https://hbr.org/2018/02/study-replying-to-customer-reviews-results-in-better-ratings> (E.T: 04.04.2023).
- Hennig-Thurau, T., Gwinner, K. P., Walsh, G.&Gremler, D. D. (2004). Electronic Word-Of-Mouth Via Consumer-Opinion Platforms: What Motivates Consumers To Articulate Themselves On The Internet? *Journal of Interactive Marketing*, 18(1), 38-52.
- Huete-Alcocer N. (2017). A Literature Review Of Word Of Mouth and Electronic Word of Mouth: Implications For Consumer Behavior. *Frontiers in Psychology*, 8 (1256), 1-4.
- Hung, K.H.& Li S.Y. (2007). The Influence of E-wom on Virtual Consumer Communities: Social Capital, Consumer Learning and Behavioral Outcomes. *Journal Of Advertising Research*, 47(4), 485-495.
- İp, C., Lee, H. A. & Law, R. (2012). Profiling The Users Of Travel Websites For Planning and Online Experience Sharing. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 36(3), 418-426.
- Ismagilova, E., Dwivedi, Y.K., Slade, E. & Williams, M.D. (2017). *Electronic Word Of Mouth (Ewom) in The Marketing Context: A State Of The Art Analysis and Future Directions*. New York City: Springer International Publishing.
- İspir, M. (2022). *4 Ve 5 Yıldızlı Termal Konaklama İşletmelerinde Algılanan Değerin Müşteri Memnuniyetine ve E-WOM'a (Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim) Etkisi: Afyonkarahisar Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.) Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Jalilvand, M.R.& Samiei, N. (2012). The İmpact Of Electronic Word of Mouth on A Tourism Destination Choice. *Internet Research*, 22(5), 591-612.
- Kılıç, H. (2022). *Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim: Antalya Kemer Bölgesi 5 Yıldızlı Otellerin Tripadvisor Türk Misafirlerin Yorumlarının İncelemesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- King, R. A., Racherla, P. & Bush, V. D. (2014). What We Know And Don't Know About Online Word-Of-Mouth: A Review And Synthesis Of The Literature. *Journal of Interactive Marketing*, 28(3), 167-183.
- Kozinets RV, De Valck K, Wojnicki AC. & Wilner SJ. (2010). Networked Narratives: Understanding Word-Of-Mouth Marketing in Online Communities. *Journal Of Marketing*, 74, 71-89.
- Lee, J., Park., D.H.& Han, I. (2008). The Effect of Negative Online Consumer Reviewson Product Attitude: An Information Processing View. *Electronic Commerce Research and Applications*, 7(3), 341-352.
- Levy, S. E., Duan, W. & Boo, S. (2013). An Analysis Of One-Star Online Reviews And Responses in The Washington D.C. Lodging Market. *Cornell Hospitality Quarterly*, 54(1), 49-63.
- Limberger, P., Anjos, F., Meira, J. & Anjos, S. (2014). Satisfaction in Hospitality on TripAdvisor.com: An Analysis of The Correlation Between Evaluation Criteria And Overall Satisfaction. *Tourism and Management Studies*, 10 (1), 59-65.
- Memarzadeh, F. & Chang, H. J. (2015). Online Consumer Complaints About Southeast Asian Luxury Hotels. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 24(1), 76-98.
- O'Connor, Peter. (2008). User-Generated Content and Travel: A Case Study On TripAdvisor.com. *Information and Communication Technologies in Tourism*, 47-58.
- Öztürk, Y.& Eşiyok, H. (2021). 5 Yıldızlı Konaklama İşletmelerine Yönelik Çevrimiçi Yorumların

- İncelenmesi: Ankara Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 9. 232-249.
- Pan, Y. & Zhang, J. Q. (2011). Born Unequal: A Study Of The Helpfulness of User-Generated Product Reviews. *Journal of Retailing, Elsevier*, 87(4), 598-612.
- Park, D.H. & Kim, S. (2008). The Effects of Consumer Knowledge On Message Processing Of Electronic Word-Of-Mouth Via Online Consumer Reviews. *Electronic Commerce Research and Applications*, 7(4), 399-410.
- Patton, M.Q. (2014). *Qualitative Research & Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice* (4th. Ed.). U.S.A.: Sage Publications Inc.
- Statbel (2023). Belçika İstatistik Kurumu. Key Figures 2022 <https://statbel.fgov.be/en/news/key-figures-2022>. (18.04.2023).
- Statista (2022). Inbound Tourism in Europe. [https://www.statista.com/chart/28992/influenceing-factors-in-accommodation-booking-online/\(E.T.:19.11.2023\)](https://www.statista.com/chart/28992/influenceing-factors-in-accommodation-booking-online/(E.T.:19.11.2023)).
- Steffes, E. & Burgee, L. (2009). Social Ties and Online Word Of Mouth. *Internet Research*, 19, 42-59.
- Trenz, M. & Berger, B. (2013). Analyzing Online Customer Reviews - An Interdisciplinary Literature Review and Research Agenda. *ECIS, Completed Research*. 83, 1-12.
- TripAdvisor (2016). TripBarometer, Traveler Trends & Motivations Global Findings.
- Tripadvisor (2023). About Us. <https://tripadvisor.mediaroom.com/US-about-us> (E.T: 20.03.2023).
- TripAdvisor. (2021). TripAdvisor Reveals How to Make the Most of Your Reviews to Drive Bookings. <https://www.tripadvisor.com/TripAdvisorInsights/n2744/how-to-use-reviews-to-drive-bookings> (E.T: 27.03.2023).
- TrustYou. (2021). The Impact of Hotel Reviews and Ratings on Bookings and Revenue. <https://www.trustyou.com/resources/the-impact-of-hotel-reviews-and-ratings-on-bookings-and-revenue> (E.T: 01.04.2023).
- Ünal, A. (2019). Otel Müşterilerinin E-Şikâyetlerinin Sınıflandırılmasına Yönelik Bir Çalışma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 561-581.
- We Are Social. (2022). <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/> (12.04.2023).
- Westbrook, R. A. (1987). Product/consumption-based affective responses and postpurchase processes. *Journal of Marketing Research*, 24(3), 258-270.
- Worlddata (2023). Dutch speaking countries <https://www.worlddata.info/languages/dutch.php> (E.T.: 01.04.2023).
- Yılmaz, E.S. (2019). *Tripadvisor Seyahat Blog Sitesinde Yapılan Yorumlara Göre, Otel Tercihlerine Etki Eden Kriterlerin Analizi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Zhang, T., Omran, B. & Cobanoğlu, C. (2017). Generation Y's Positive and Negative Ewom: Use Of Social Media And Mobile Technology. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 29, 732-761.
- OECD (2023) Organisation for Economic Co-operation and Development. OECD Data. Elderly population. <https://data.oecd.org/pop/elderly-population.htm#indicator-chart> (E.T: 18.04.2023).
- Tütüncü, Ö. (2013). *Konaklama Hizmetlerinde Kalite Yönetimi*. N. Kozak (Ed.), Yayın No: 1773, Eskişehir: AÖF Yayınları.
- Yıldırım A. & Şimşek H. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (2011). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- YİGM (2022). Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü.. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Sınır İstatistikleri. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html> (E.T.: 10.03.2023).
- Zoover (2023). Dít zijn de Zoover Award Gold winnaars van 2022 <https://www.zoover.nl/blog/zoover-awards/de-zoover-award-gold-winnaars-2022>. (25.03.2023).

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

THY’NİN SOSYAL MEDYA PAZARLAMA AKTİVİTELERİNİN MARKA GÜVENİ VE MARKA TERCİHİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

The Impact of Social Media Marketing Activities of Turkish Airlines On Brand Trust and Brand Preference

Mehmet Emin BEGTİMUR¹, Parisa ALİZADE²

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, İstanbul, mbegtimur@gmail.com, orcid.org/0000-0003-4458-3976

²Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, İstanbul, parisaalizadeh58@yahoo.com, orcid.org/0000-0001-9972-6079

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

08.08.2023

Kabul/Accepted:

13.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1339494

Anahtar Kelimeler

Sosyal Medya, Dijital

İletişim, Pazarlama

Aktiviteleri, Marka Güveni,

Marka Tercih

ÖZ

Günümüz dünyasının hızla değişen pazar koşullarında her hangi bir marka ya da ürünün kaliteli, düşük maliyetli ve kullanışlı olarak üretilmesiyle birlikte, üretilen marka, ürün ya da hizmetin uygun metot ve araçlarla tanıtılması, pazarlanması, reklamının yapılması ve müşterilerle ürün arasında olumlu bir bağın inşa edilmesi hayati önem arz etmektedir. Yüksek teknolojik gelişmelerle birlikte dijitalleşen işletmeler, pazarlama faaliyetlerinde geleneksel yöntemlerden vazgeçerek sosyal medya araçlarını yoğun olarak kullanmaya başlamıştır. Geleneksel pazarlama tekniklerinin aksine sosyal medya pazarlama aktiviteleri az zaman, düşük maliyet, kısıtlı zamana ve fiziksel mekâna ihtiyaç duyulmaması, hızlılık, çift yönlülük, geniş kitlelere ulaşabilme gibi avantajlara sahip olması nedeniyle büyük, orta ve küçük ölçekli işletmeler tarafından etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Çalışma, Türk Hava Yolları'nın sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka güveni ve marka tercihi üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla öncelikle geniş çaplı literatür araştırması yapılarak hipotezler ve kavramsal model oluşturulmuştur. Veriler, Türkiye’de yaşayan ve THY’nin sosyal medya platformlarını kullanan 453 kişi üzerinde uygulanan anketlerle toplanmıştır. Hipotezleri test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda Türk Hava Yolları'nın sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka güveni ve marka tercihi üzerinde kayda değer etkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca bu değişkenlerin farklı değişkenlerle olan ilişkisi saptanmıştır.

ABSTRACT

In today's rapidly changing market conditions, the production of any brand or product with high quality, low cost and usefulness, as well as the promotion, marketing and advertising of the produced brand, product or service with appropriate methods and tools, and building a positive bond between customers and the product is vital important. Businesses that have benefited from digitalization along with high technological developments have abandoned traditional methods in their marketing activities and started to use social media tools intensively. The study aimed to measure the impact of Turkish Airlines' social media marketing activities on brand trust and brand preference. For this purpose, hypotheses and a conceptual model were created by first conducting extensive literature research. The data was collected through surveys administered to 453 people living in Turkey and using Turkish Airlines' social media platforms. Regression analysis was performed to test the hypotheses. As a result of the study, it was revealed that Turkish Airlines' social media marketing activities had a significant impact on brand trust and brand preference. Additionally, the relationship between these variables and different variables was tried to be determined.

Atf/Citation: Begtimur, M. E. ve Alizade, P. (2024). THY’nin Sosyal Medya Pazarlama Aktivitelerinin Marka Güveni ve Marka Tercih Üzerindeki Etkisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 269-284.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet Emin BEGTİMUR, mbegtimur@gmail.com

1. Giriş

Ortak ağ temelli oluşturulan, enformasyonun hızlı ve açık biçimde aktarımını ve paylaşılmasını mümkün kılan sosyal medya, kullanıcı odaklı, çift yönlü, erişimi kolay, bireysel katılımın yoğun olduğu, kullanıcıların birbirleriyle doğrudan, kolay ve hızlıca bilgi alışverişinde bulunabildiği sanal ortam ve bu ortamda kullanılan araçların tümüdür. Bilgiye ulaşmada insanları zaman ve mekânın sınırlamasından kurtaran sosyal medya geleneksel medyadan farklı olarak, bilginin üretimi ve paylaşımına farklı bir boyut kazandırmıştır. Böylelikle okur/izler/dinler kitle edilgen (sadece bilgi tüketen ve tek yönlü) konumdan çıkarılarak kendi düşünce ve fikirlerini kolayca yayabildiği ve paylaşabildiği etken (bilgi üretebilen ve çift yönlü) bir konuma taşınmıştır.

Günümüz dünyasının hızla değişen pazar koşullarında her hangi bir marka, ürün ya da hizmetin kaliteli, düşük maliyetli ve kullanışlı olarak üretilmesiyle birlikte, üretilen marka, ürün ya da hizmetin uygun metot ve araçlarla tanıtılması, pazarlanması, reklamın yapılması ve müşterilerle ürün arasında olumlu bir bağın inşa edilmesi hayati önem arz etmektedir. Ayrıca dijital araçların hayatımızın her yanını bu kadar sarıp sarmalamış olması da bu araçların birer pazarlama araçları olarak kullanılmasını da zorunlu kılmaktadır.

Yüksek teknolojik gelişmelerle birlikte dijitalleşmeden nasibini alan işletmeler, pazarlama faaliyetlerinde sosyal medya araçlarını yoğun olarak kullanmaya başlamışlardır. Örneğin, forumlar, bloglar, sohbet odaları ya da online chat, wikiler, katılımlı sözlükler, şikâyet ve yorum siteleri, sanal dünya ve video paylaşım siteleri gibi. Geleneksel pazarlama tekniklerinin aksine sosyal medya pazarlama aktiviteleri az zaman, düşük maliyet, fiziksel mekâna ihtiyaç duyulmaması, hızlılık, çift yönlülük, geniş kitlelere ulaşabilme gibi avantajlara sahip olması nedeniyle büyük, orta ve küçük ölçekli işletmeler tarafından etkin bir biçimde kullanılmaktadır.

Bu çalışmada Türk Hava Yolları'nın sosyal medya pazarlama aktiviteleri, marka güveni ve marka tercihi kavramları ele alınmaktadır. Literatürdeki çalışmalar sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka güveni ve marka tercihi üzerindeki etkisini ortaya koyarak reklam stratejileri gibi aktivitelere odaklanmamıştır. Bu boşluğu doldurmak ve literatüre katkı sağlamak için THY markasının sosyal medya pazarlama aktiviteleri kapsamlı bir şekilde ele alınarak, marka güveni ve marka tercihi üzerindeki etkisine bakılmıştır. Ayrıca, THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerinin bu markaya yönelik güven ve marka tercihi üzerindeki etkisinde tüketicilerin cinsiyet özelliklerinin yarattığı farklılıklar da bu çalışmanın bir diğer katkısı sayılmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın amacı THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka güveni ve marka tercihi üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bununla birlikte, erkekler ve kadınlar açısından THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka güveni ve marka tercihi üzerindeki etkisinde olan farklılıkları incelemek araştırmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

Bu amaçla araştırma kapsamında önce sosyal medya pazarlama aktiviteleri (eğlence, etkileşim, ağızdan ağıza iletişim, fonksiyonel ve duygusal reklam stratejileri), marka güveni ve marka tercihi kavramları açıklanmıştır. Ardından literatür destekli sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka güveni ve marka tercihi üzerindeki etkisinden, marka güveninin marka tercihi üzerindeki etkisinden ve tüketicilerin cinsiyet özelliklerinin bu ilişkilerde yarattığı farklılıklardan söz edilmiştir. Son olarak çalışmanın hipotezleri öne sürüldükten sonra güvenilirlik, geçerlilik, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Bu analizlerden ortaya çıkan bulgular ışığında gerekli yorumlar yapılmış ve sonuç kısmıyla çalışma tamamlanmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

2.1. Sosyal Medya Pazarlama Aktiviteleri

Sosyal medya araçları, pazarlamacıların geniş tüketici kitlesine ulaşma ve onlarla kişisel ilişkiler geliştirmesine dikkate değer fırsatlar sunmaktadır (Kelly vd, 2010: 17). Sosyal medya, marka içeriğinin oluşturulma, dağıtma, iletme ve tüketim biçimlerini değiştirmiştir. Çevrimiçi içerik üretimi ve iletişimden dolayı hem pazarlamacı hem tüketici açısından marka imajı da değişime uğramıştır (Tsai ve Men, 2013: 81).

Pazarlama sektöründe marka başarısının sağlanmasında sosyal medyanın rolü çok büyüktür. Örneğin, Louis Vuitton (LV)'in Facebook sayfasından yayınladığı podyum videoları takipçilerini derinden etkilemiş ve büyük beğeni elde etmiştir (Kapferer, 2012: 155). Burberry Çinli tüketiciler için 24 saat özel hizmet sunan çevrimiçi alışveriş sitesini kurmuştur. Ayrıca Kaixin001.com ve douban.com gibi Çince sosyal medya hesapları da bulunmaktadır. Bir sosyal medya pazarlama sitesi olan Her-Mès Launched J'aime Mon Carré doğrudan Hermès Facebook sayfasına bağlı olup genellikle türban, kravat, kemer, sutyen ve fular takmış genç kızlar

gösterilmektedir (Spillecke vd., 2012: 70). Bu bağlamda Kim ve Ko (2012: 1482), sosyal medya pazarlamasını şu başlıklar altında incelemektedir:

2.1.1. Eğlence

Sosyal medyada eğlence, sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirilen oyun ve eğlenceye dayalı her türlü deneyim ve etkinliklerden ortaya çıkan bir uğraştır (Agichtein vd., 2008: 186). Hedonik bakış açısı, sosyal medya kullanıcılarını birer eğlence, zevk ve neşe arayan ve zaman geçirmeye çalışan bireyler olarak görmektedir (Manthiou vd., 2013: 40).

Çeşitli araştırmalar, eğlencenin sosyal medya kullanımı için güçlü bir güdü ve motivasyon kaynağı olduğunu ifade etmektedir (Kaye, 2007: 128; Muntinga vd, 2011: 46; Park vd., 2009: 733). Örneğin, Shao (2009), sosyal medyada üretilen içeriklerin tüketilmesinde eğlencenin önemli bir faktör olduğunu ifade etmektedir. Park ve diğerleri (2009) eğlencenin sosyal medya kullanıcılarını belli ölçüde yönlendirdiğinden söz etmektedir. Muntinga ve diğerleri (2011)'e göre, sosyal medya kullanıcıları markayla ilgili içerikleri eğlence, rahatlama, gerçeklerden kaçma ve hoşça vakit geçirme amacıyla tüketmektedir.

2.1.2. Etkileşim

İçerik üreticisi ile tüketicinin karşılıklı ve çift yönlü iletişimini ifade eden sosyal medya etkileşimi marka ve müşteriler arasındaki iletişimi temelden değiştirmiştir (Gallaugher vd, 2010: 199; Kaplan vd, 2010: 68). Daugherty ve diğerleri (2008) etkileşimin tüketici merkezli içerik üretimin ortaya çıkmasında önemli rolünün bulunduğu altını çizmektedir. Bununla birlikte sosyal medya etkileşimi tüketici asistanlığı, tartışma, yorum ve diğer türlü fikir alışverişine imkân sağlamaktadır. Muntinga ve diğerleri (2011)'e göre, sosyal etkileşim yalnızca satıcı ve tüketici arasında değil aynı zamanda tüketicilerle tüketiciler arasında hem marka, ürün ya da hizmetle ilgili karşılaştığı sorunlar, fikir, görüş, yorum ve şikâyetlerin paylaşılmasına da katkıda bulunmaktadır.

Zhu ve Chen (2015), sosyal medyayı iletişim ve etkileşimin yapısına göre profil tabanlı ve içerik tabanlı olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Profile dayalı sosyal medya özellikle bireysel üyelere odaklanmaktadır. Bilgiler/konular genellikle üyelerle ilgilidir. Asıl amaç, sosyal medya kullanıcılarını belirli konularla iletişim kurlarını teşvik etmektir. Profil tabanlı sosyal medya yaşa göre iletişim kurmaya odaklanmaktadır. Zira sosyal medya kullanılan profillerle değil profillerinin arkasındaki gerçek kimlikle ilgilenmektedir (ör. Facebook, Twitter ve WhatsApp).

2.1.3. Ağızdan Ağıza İletişim

Sosyal medyada ağızdan ağıza iletişim, belli bir marka, ürün ya da hizmet hakkında tüketicilerin diğer tüketicilerle gerçekleştirdikleri çevrimiçi etkileşimden ibarettir (Muntinga vd., 201: 37). Araştırma sonuçları çevrimiçi ağızdan ağıza iletişimin müşteriler için pazarlamacılar ya da satıcılar tarafından oluşturulan bilgi kaynaklarından daha yüksek güvenilirlik, empati ve itibara sahip olduğunu göstermektedir (Gruen vd., 2006: 454).

Sosyal medya aslında ağızdan ağıza iletişim için ideal iletişim aracıdır. Çünkü tüketiciler markalarla ilgili bilgi, görüş ve deneyimlerini çevresindeki insanlara rahatlıkla ve kolayca iletebilmektedir (Kim vd., 2012: 1484; Vollmer vd., 2008: 122). Jansen ve diğerleri (2009)'in ağızdan ağıza pazarlamanın markalaşma üzerindeki etkisinin Twitter örneği üzerinden incelendiği çalışmasında, tüketicilerin gönderilerindeki yorum, görüş ve duyguların markalaşma sürecinde önemli katkısının bulunduğu ortaya çıkmıştır.

2.1.4. Reklam Stratejileri

Reklam, firmaların dikkat çekici ve ikna edici mesajlar sağlayarak müşterilerinin veya tüketicilerin ürün ya da hizmetler hakkında satın alma niyet ve davranışlarını etkileme girişimidir (Pihl, 2013: 135). Başka bir anlatımla reklam, tüketicileri bir mal veya markanın varlığı hakkında uyarmak ve mala, markaya, hizmete veya kuruma karşı olumlu bir tutum yaratmak amacıyla göze veya kulağa seslenen mesajların hazırlanması ve bu mesajların ücretli kitle iletişim araçlarıyla yayınlanmasıdır.

Son yıllarda yapılan çalışmalar, reklam stratejilerinin tüketicilerin davranışlarını etkilediğini, özellikle bir firma yeni bir ürün ya da hizmeti piyasaya sürdüğünde yürütülen reklam stratejilerinin tüketici davranışlarını

farklı şekillerde etkilediğini göstermektedir (Calantone vd., 2014: 50). İyi tasarlanmış reklam stratejileri, markayı diğerlerinden farklı kılmakla birlikte firmaların radikal yeniliklere başvurduğu durumlarda tüketici kaynaklı riskleri azaltmasına katkıda bulunmaktadır (Dowling vd., 1994: 127).

Reklam temelde tüketicilerin onlara sunulan ürün ya da hizmet hakkındaki algılarıyla oynayarak, tüketici ya da müşterilerin istek, arzu, ihtiyaç, talep, satın alma niyet, karar ve davranışlarını değiştirmeyi ve nihayetinde ürün ya da hizmetin satışını gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır (Zhang vd., 2010: 119).

2.2. Marka Güveni

Marka literatüründe marka güveni, marka-tüketici ilişkisi perspektifine dayalı bir kavramdır. Günümüz marka literatüründe marka güveni farklı açılardan tanımlanmaktadır. Güven, satıcı tarafından sağlanan ürün ya da hizmetin kalitesi ve güvenilirliği hakkında tüketicilerin zihinlerinde oluşan olumlu duygu ve inançtır (Garbarino ve Johnson, 1999: 80). Aynı şekilde inanmanın bir ifadesi olan marka güveni, müşterinin o markayla sürekli bağlantı kuracağı ve ihtiyaçlarını gidereceği anlamına gelmektedir (Delgado-Ballester vd., 2003: 42). Marka güveni, karşılıklı deneyimler ve faaliyetler sonucu oluşan, şirket ve müşteriler arasında başarılı bir ilişki için gerekli bir kavramdır (Anderson ve Narus, 1990: 58). Choi (2012) kavramı, tüketicinin seçtiği mağazanın kendilerine en iyi faydayı sağlayacağına olan inancı olarak tanımlamıştır.

Marka güveni, tüketicilerin güvendiği mark ya da ürünleri satın alma olasılığını artırır (Erdem ve Swait, 2004: 194). İşletmenin rasyonellik, sürdürülebilirlik ve diğer ticari konulardaki eksikliklerine rağmen tüketici ve işletme arasında uzun vadeli dostane ilişkileri kurulmasını sağlar (Kim, 2005: 112). Marka güveni, müşteri satın alma davranışının en önemli unsurlarından biridir. Müşterilerin beğenebilirliğini ve satın alma kararlarını ifade eder. Bu gerekçelerle örgütler müşterilerle çağrışımsal ilişkiler geliştirmek için marka güvenini yoğun bir şekilde kullanır (Alan ve Kabadayı, 2014: 625).

Bireylerin güveni kişinin inanç sistemi, kuralları, toplumsal normları ve geçmiş deneyimleriyle ilgilidir. Kuruluş ya da organizasyon açısından güven, karşılıklı kazanç ve ilgi elde etme sürecidir (Doney ve Cannon, 1997: 47). Özetle marka güveni, müşterilerin uzun bir süreç içerisinde belli bir marka, ürün ve hizmete yönelik geliştirdiği ve satın alma kararlarını belirleyen inanç, yargı ve tutumlarının tamamıdır.

Marka güveni, işletmelerin başarısında kritik ve önemli bir rol oynamaktadır. Müşterilerin marka hakkındaki deneyimi ve bilgisi ile gelişmektedir. Güvenilirlik ve isteklilik marka güveninin en önemli ve temel bileşenleridir (Moorman vd., 1992: 319). Güvenle bitlikte bağlılık işletmelerde verimli ve etkili sonuçlar elde etmek için zaruridir. Marka güveni, müşterilerin markalarla olan deneyimleri aracılığıyla geliştirilir ve müşterilerin davranışlarının analiz edilebildiği önemli değişkendir (Morgan ve Hunt, 1994: 21). Marka yenilikçiliği, görsel çekicilik ve markaya ilişkin algıların güven üzerinde olumlu bir etkisi bulunmaktadır (Wong ve Haque, 2022: 350).

2.3. Marka Tercih

Son zamanlar alanın uzmanlarınca önemle ele alınan kavramlardan biri marka tercihidir. Marka tercihi sade bir ifadeyle, tüketici ya da müşterilerin marka uyarılarına yönelik bilişsel tutumu ve belirli markalara olan eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Ebrahim vd., 2016: 1246). Bu nedenle tüketici ya da müşterinin marka özelliklerine ilişkin algısı o tüketici ya da müşterinin markaya yönelik niyet, tutum ve tercihlerini etkilemektedir (Bagozzi, 1982: 570). Bir başka tanıma göre marka tercihi, bir alıcının bir markaya karşı tutumunu ortaya koyan davranışsal bir eğilim olarak kabul edilmiştir (Ebrahim vd., 2016: 1247).

Mark tercihi, tüketicilerin birden fazla rakip marka arasından her hangi bir markanın onlar için ne yaptıkları ve ne anlama geldiklerine göre tercihte bulunma eğilimidir (Keller, 2003: 58). Marka tercihi genellikle tüketicilerden bir dizi marka kategorileri ve türlerin arasından en sevdikleri markaları belirtmeleri istenerek ölçülmektedir. Lüks markalarla ilgili daha önce yapılan bilimsel çalışmalar bazı spesifik marka tercihi ölçeklerini kullanmışlardır (Truong vd., 2010: 348).

Marka tercihi, müşterinin bir markaya yönelik yargılarının oluşmasında en önemli etken olmuştur. Böylelikle müşteri ya da tüketici bir markaya ve özelliklerine yönelik olumlu duygulara sahip olduğunda o markayı tercih etmektedir. Marka tercihi genellikle müşterinin alternatif markaları değerlendirme süreçlerinde gerçekleşmektedir (Kotler ve Keller, 2016: 84). Ayrıca bazı çalışmalar marka tercihinin satın alma niyetinin

önemli bir bileşeni olduğunu ve atın alma niyeti üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu ileri sürmektedir. (Chen ve Chang, 2008: 42).

2.4. Sosyal Medyada Eğlence Aktivitesinin Marka Güveni ve Marka Tercihi Üzerindeki Etkisi

Farklı araştırma sonuçları, eğlencenin sosyal medya kullanımı için önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Shao (2009), sosyal medyada üretilen içeriklerin tüketilmesinde eğlencenin önemli bir faktör olduğunu ifade etmektedir. Muntinga ve diğerleri (2011)'e göre, sosyal medya kullanıcıları markayla ilgili içerikleri eğlence, rahatlama, gerçeklerden kaçma ve hoşça vakit geçirme amacıyla tüketmektedir. Eğlenceli içerik sunabilen sosyal medya pazarlamacıları sosyal medya kullanıcılarının olumlu deneyim ve tutum kazanmalarında önemli rol oynamaktadır. Bu eğlenceli içeriğin tüketicilere ilham vereceği, müşterilerin markalara karşı duyarlılığını arttıracak ve marka ile aralarında duygusal bir bağın oluşmasını sağlayacağı ileri sürülmektedir. Ayrıca eğlence içerikli sosyal medya pazarlama aktiviteleri tüketicilerin markaya yönelik bilgisini, farkındalığını ve güvenini arttıracaktır.

H₁: Sosyal medyada eğlence aktivitesinin marka güveni üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₂: Sosyal medyada eğlence aktivitesinin marka tercihi üzerinde pozitif etkisi vardır.

2.5. Sosyal Medyada Etkileşim Aktivitesinin Marka Güveni ve Marka Tercihi Üzerindeki Etkisi

Sosyal medyada etkileşim, marka ile müşteri arasındaki en önemli iletişim biçimidir (Gallagher ve Ransbotham, 2010: 198; Kaplan ve Haenlein, 2010: 61). Sosyal medya etkileşimi, farklı sosyal medya platformlarını kullanan ve takip eden kullanıcıların benzer ürünleri/markaları tüketen kişilerle tanışma, tartışma, görüş paylaşımı ve yorumlarından oluşmaktadır (Muntinga vd., 2011: 18). Sosyal medya etkileşimi bazen de tüketiciler için markaya yönelik ilham ve motivasyon kaynağı olabilmektedir. Müşterilerin görüş ve yorumlarının paylaşılmasına olanak sağlamakla birlikte tartışma ortamı da sunmaktadır (Manthiou vd., 2013: 40).

H₃: Sosyal medyada etkileşim aktivitesinin marka güveni üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₄: Sosyal medyada etkileşim aktivitesinin marka tercihi üzerinde pozitif etkisi vardır.

2.6. Sosyal Medyada Ağızdan Ağıza İletişim Aktivitesinin Marka Güveni ve Marka Tercihi Üzerindeki Etkisi

Araştırma sonuçları çevrimiçi ağızdan ağıza iletişimin müşteriler için pazarlamacılar ya da satıcılar tarafından oluşturulan bilgi kaynaklarından daha yüksek güvenilirlik, empati ve itibara sahip olduğunu göstermektedir (Gruen vd., 2006: 454). Çünkü tüketiciler markalarla ilgili bilgi, görüş ve deneyimlerini çevresindeki insanlara rahatlıkla ve kolayca iletebilmektedir. Tüketiciler ya da müşteriler arasında ağızdan ağıza iletişim yoluyla edinilen bilgiler diğer iletişim yoluyla edinilen bilgilerden daha güvenilir kabul edilmektedir (Kim ve Ko, 2012: 1482; Vollmer ve Precourt, 2008: 60).

H₅: Sosyal medyada ağızdan ağıza iletişim aktivitesinin marka güveni üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₆: Sosyal medyada ağızdan ağıza iletişim aktivitesinin marka tercihi üzerinde pozitif etkisi vardır.

2.7. Sosyal Medyada Reklam Stratejilerinin Marka Güveni ve Marka Tercihi Üzerindeki Etkisi

Reklam mesajlarının içeriğine bağlı olarak genellikle iki tür reklam stratejisi bulunmaktadır: fonksiyonel reklamcılık stratejisi ve duygusal reklamcılık stratejisi (Lee ve O'Connor, 2003: 10). Fonksiyonel reklam stratejisi daha çok ürün ya da hizmete yönelik bilgi ve iletişimle ilgiliyken duygusal reklam stratejisi daha çok tüketicinin his ve duygularının harekete geçirilmesiyle alakalıdır.

Bir firma son derece yenilikçi bir ürünü pazara sunduğunda, fonksiyonel reklam stratejisi tüketicileri ürün ya da hizmet hakkında bilgilendirmekte ve eğitmektedir. Dolayısıyla bu tür reklam stratejisi, pazar eğitimi konusunda en çok etkili olan ve benimsenen reklam stratejisidir. Ayrıca yeni ürün ya da hizmetin varlığından tüketicilerin haberlerinin olmadığı durumlarda (özellikle yeni teknolojik ürünün tanıtımı gibi) piyasaya girebilmek ve tutunabilmek için en uygun reklam stratejisidir (Beard ve Easingwood, 1996: 95). Başka bir deyişle, yeni ürün geliştirme bağlamında, fonksiyonel reklam stratejileri ürün bilgilerini yayma, tanıtma ve tüketicileri eğitme konusunda önemli avantajlara sahiptir.

H₇: Sosyal medyada fonksiyonel reklamcılık stratejisinin marka güveni üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₈: Sosyal medyada fonksiyonel reklamcılık stratejisinin marka tercihi üzerinde pozitif etkisi vardır. Duygusal reklam stratejilerinin ürün ya da hizmet ile tüketici arasında oluşacak uzun vadeli duygusal bağ üzerinde olumlu etkisinin olduğu ileri sürülmektedir. Tüketiciler ürün ya da hizmet hakkında yeterli ürün bilgisine sahip olmadığında (örneğin teknik ayrıntılar veya gelişmiş ürün özellikleri gibi), fonksiyonel reklam stratejilerinin yanı sıra firmalar tüketicileri etkilemek için duygusal reklam stratejilerini de kullanmaktadır. Farklı yöntemlerle tüketicilerin zihinlerinde ürün hakkında olumlu duygular (alışkanlık, sevgi, dostluk, sempati) oluşturulmaktadır (Lee ve O'Connor, 2003: 11) Bu konuda firmalar tüketicilerin ürün ya da markaya yönelik beklenti ve istekleriyle uyumlu reklam içeriklerini üretmek ve hedef kitleye iletmek için duygusal reklam stratejilerini kullanmaktadır. Kısacası duygusal reklam stratejileri firmaların müşterilerle güçlü bağlar kurmasını ve bu bağların uzun süre devam etmesini sağlamaktadır.

H₉: Sosyal medyada duygusal reklamcılık stratejisinin marka güveni üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₁₀: Sosyal medyada duygusal reklamcılık stratejisinin marka tercihi üzerinde pozitif etkisi vardır.

2.8. Marka Güveninin Marka Tercihi Üzerindeki Etkisi

Marka güveni, tüketicilerin güvendiği mark ya da ürünleri satın alma olasılığını artırır (Erdem ve Swait, 2004: 195). İşletmenin rasyonellik, sürdürülebilirlik ve diğer ticari konulardaki eksikliklerine rağmen tüketici ve işletme arasında uzun vadeli dostane ilişkileri kurulmasını sağlar (Kim, 2005: 119). Marka güveni, müşteri satın alma davranışının en önemli unsurlarından biridir. Müşterilerin beğenebilirliğini ve satın alma kararlarını ifade eder. Bu gerekçelerle örgütler müşterilerle çağrışımsal ilişkiler geliştirmek için marka güvenini yoğun bir şekilde kullanırlar (Alan ve Kabadayı, 2014: 622).

Marka tercihi, müşterinin bir markaya yönelik yargılarının oluşmasında en önemli etken olmuştur. Böylelikle müşteri ya da tüketici bir markaya ve özelliklerine yönelik olumlu duygulara sahip olduğunda o markayı tercih etmektedir. Marka tercihi genellikle müşterinin alternatif markaları değerlendirme süreçlerinde gerçekleşmektedir (Kotler ve Keller, 2016: 135). Ayrıca bazı çalışmalar marka tercihinin satın alma niyetinin önemli bir bileşeni olduğunu ve satın alma niyeti üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu ileri sürmektedir (Chen ve Chang, 2008: 42)

Daha önce yapılmış bazı bilimsel çalışmalar, tüketicilerin belli bir markaya güveni yükseldikçe o müşterinin aynı markayı tekrar tercih etme olasılığının da arttığını ortaya koymuştur (Chinomona vd., 2013: 184 ; Sheth ve Parvatijar, 1995: 399). Başka bir araştırma sonucuna göre marka güveni, marka tercihinin en önemli göstergesidir (Afsar, 2014: 20; Chinomona vd., 2013: 185). Ayrıca marka güveni ile marka tercihi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Markanın güveni yükseldikçe marka tercihi de orantılı olarak artmaktadır (Aydın vd., 2014: 171; Sanny vd., 2020: 2145).

H₁₁: Sosyal medyada marka güveninin marka tercihi üzerinde pozitif etkisi vardır.

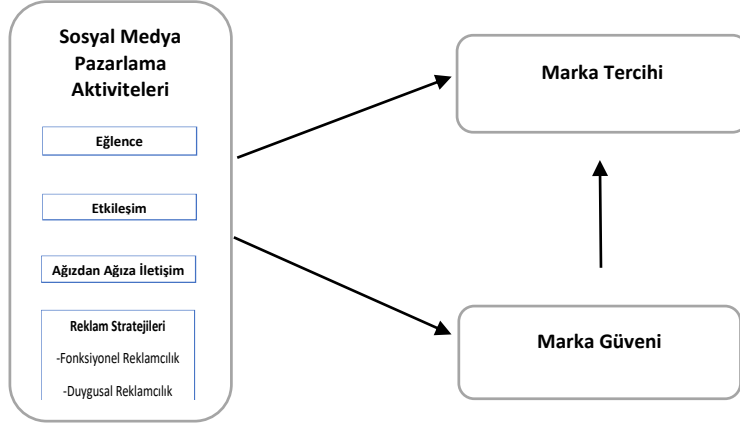
2.9. THY'nin Sosyal Medya Pazarlama Aktivitelerinin Marka Güveni ve Marka Tercihi Üzerindeki Etkisinde, Erkekler ve Kadınlar Arasındaki Farklılıklar

Literatürdeki çalışmalar tüketicilerin cinsiyet özelliklerinin onların algılarında, tutumlarında ve satın alma niyetlerinde büyük etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Roux ve diğerleri (2017) çalışmalarında kadınlara nazaran erkeklerin statülerini göstermek için lüks marka tüketiminde seçkin davrandıklarını ortaya koymuştur. Wiedmann vd., (2009) kadınların hazcı (hedonik) değerlerden dolayı lüks markaları tükettiklerini belirtmiştir. Stokburger-Sauer ve Teichmann'ın (2013) yaptığı çalışmaya göre, kadınlar lüks markalara yönelik yüksek tutuma ve satın alma niyetine sahiptir. Bu çalışmaya göre kadınlar açısından özgün bir marka onların tutum ve satın alma niyetini güçlü bir şekilde etkilemektedir. Bu şekilde, tüketicilerin cinsiyet özellikleri onların tutumunu, algısını, satın alma niyetini ve markalara bakış açılarını büyük oranda etkilemektedir. Böylece, aşağıdaki hipotezler önerilmiştir.

H₁₂: THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka güveni üzerindeki etkisi erkekler ve kadınlar arasında farklılık göstermektedir.

H₁₃: THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka tercihi üzerindeki etkisi erkekler ve kadınlar arasında farklılık göstermektedir.

Tüm bu açıklamalar ışığında araştırma modelinde kişisel ve kurumsal güven faktörlerinin, marka tutumu ve satın alma niyetini olumlu yönde etkilediği Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3.Yöntem

Bu çalışma kapsamında Türk Hava Yolları'nın sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka güveni ve marka tercihi üzerindeki etkisinin ve bu ilişkilerde tüketicilerin cinsiyet özelliklerinin düzenleyici etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'de yaşayan ve Türk Hava Yolları'nın sosyal medya faaliyetlerini takip eden kişilerden 453 kişi araştırmaya katılmıştır. Verilerin analizi için SPSS 24 programı kullanılmıştır. Anket formunun ilk kısmında yaş, cinsiyet ve eğitim gibi demografik sorulara yer verilmiştir. Uygulanan anket formunda THY'nin sosyal medya pazarlama aktiviteleri eğlence, etkileşim, ağızdan ağıza iletişim ve reklam stratejileri olarak dört başlık altında incelenmiştir. Bu şekilde, araştırma modelinde ele alınan değişkenler olarak eğlence 2 ifade, etkileşim 3 ifade, ağızdan ağıza iletişim 2 ifade, reklam stratejileri 5 ifade, marka güveni 4 ifade ve marka tercihi 3 ifade ile ölçülmüştür. Bu ölçeklerin soruları 5'li Likert ölçeğine (kesinlikle katılmıyorum – kesinlikle katılıyorum) uygun sorulmuştur. Ölçeklerin alındığı kaynaklar Tablo 2'de gösterilmiştir.

3.1. Örneklem ve Veri Toplama

Bu çalışmada kullanılan anketin etik ilkelere uygunluğu "İstanbul Gelişim Üniversitesi, 05.09.2022 tarih ve 2022-14 sayılı" etik kurulu kararıyla onaylanmıştır. Etik kurulu onayından sonra veriler anket aracılığıyla Ocak–Mart 2023 tarihleri arasında çevrimiçi olarak toplanmıştır. Araştırma evreni Türkiye'de Türk Hava Yolları'nın sosyal medya faaliyetlerini takip eden kişilerdir. Bu evrene ulaşmak mümkün olmadığı için anket formunun linki çevrimiçi olarak daha önce THY'nin sosyal medya sayfalarını takip eden kişilerle paylaşılmıştır. Bu nedenle, elde edilen sonuçlar araştırma örneklemini için geçerli olacaktır. Olasılıklı örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemi seçilerek anket formları kişilere gönderilmiştir.

Evren sayısının büyüklüğünden ötürü basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle büyük şehirlerde yaşayan ve THY'nin sosyal medya faaliyetlerini takip eden kişilere ulaşılmıştır. Örneklem büyüklüğü tablosuna göre örneklem büyüklüğünün ne kadar olmasına karar verilmiştir. Gürbüz ve Şahin (2016) çalışmalarında evrenin 10 milyon kişiden oluştuğu durumunda 384 örneklem büyüklüğünün yeterli olacağını öne sürmüştür. %95 anlamlılık düzeyinde örneklem sayısının 385 ve üstü sayıda kişiden oluşması analizler için yeterli olmaktadır (Büyüköztürk vd., 2018: 41). Bu nedenle, çalışmada örneklem sayısının 453 kişiden oluşmasının analizler için yeterli olduğu sonucuna varılmıştır. Verilerde kayıp veri bulunmamaktadır. Elde edilen verilere normallik testi uygulanarak çarpıklık ve basıklık değerleri +2 ve -2 arasında bulunmuştur. Bu nedenle, verilerin normal dağılıma sahip olduğu ortaya çıkmıştır (George ve Mallery, 2010: 154). Verilerin normal dağılıma sahip olduğu saptandıktan sonra gereken analizler yapılmıştır. Katılımcıları demografik özellikleri Tablo 1'de özetlenmiştir.

Table 1: Örneklem Profili (N = 453)

	n	%
CİNSİYET		
Erkek	140	30.9
Kadın	313	69.1
YAŞ		
19-29	219	48.3
30-40	182	40.2
41-51	51	11.3
52-62	1	0.2
EĞİTİM		
Lisans	108	23.8
Yüksek lisans	182	40.2
Doktora	163	36.0

4. Araştırmanın Bulguları

Verilerin analizi için ilk olarak güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Sonra kavramsal modelde yer alan değişkenler arası ilişkilerin anlamlılığını test etmek için korelasyon ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Son aşamada tüketicilerin cinsiyet özelliklerinin kavramsal ilişkilerde düzenleyici rolü analiz edilmiştir.

4.1. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Araştırma anketi 50 kişiye uygulanarak verilerin içerik geçerliliği sağlanmıştır. Sonra elde edilen 453 veriye güvenilirlik ve geçerlilik testleri uygulanmıştır. Güvenilirlik ve geçerlilik analizleri sonuçlarına Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri Sonuçları (N = 453)

Ölçekler ve İfadeleri	Ortalama	Standart Sapma	St. Faktör Yükleri
Eğlence (Açıklanan Varyans = 64.486, KMO= 0.500, α = 0.702) Kim & Ko (2012)			
Eğlen1. THY’nin sosyal medya sayfasını incelemek keyiflidir.	3.395	1.079	0.803
Eğlen2. THY’nin sosyal medya sayfasının içeriği ilgi çekicidir.	3.466	1.038	0.742
Etkileşim (Açıklanan Varyans = 57.591, KMO= 0.645, α = 0.788) Kim & Ko (2012)			
Etki1. THY’nin sosyal medya sayfası başka kişilerle bilgi paylaşımını artırır.	3.435	1.094	0.760
Etki2. THY’nin sosyal medya sayfası aracılığıyla başkalarıyla sohbet etmek veya fikir alışverişi yapmak mümkündür.	3.422	1.022	0.732
Etki3. THY’nin sosyal medya sayfası üzerinden fikrimi belirtmek kolaydır.	3.499	1.063	0.784

Ağızdan Ağıza İletişim

(Açıklanan Varyans = 68.697, KMO= 0.600, α = 0.767)

Kim & Ko (2012)

AAİ1. THY'nin sosyal medya sayfası üzerinden hizmetler hakkında arkadaşlarıma bilgi aktarıyorum.	3.415	1.058	0.832
AAİ2. THY'nin Bu markanın sosyal medya sayfasından kendi sayfamı içerik yüklemek isterim.	3.499	1.108	0.829

Fonksiyonel Reklamcılık

(Açıklanan Varyans = 60.167, KMO= 0.643, α = 0.804)

Lee & O'Connor (2003); Zhang, Ko & Taylor (2010)

FREK1. THY reklamları, bu markanın üstünlüğünü vurgular.	3.481	1.080	0.801
FREK2. THY reklamları, hizmetleri hakkında ayrıntılı bilgi sağlar.	3.543	1.005	0.711
FREK3. THY reklamları, sunduğu hizmetlerin yeterliliğini gösterir.	3.505	1.108	0.811

Duygusal Reklamcılık

(Açıklanan Varyans = 69.553, KMO= 0.574, α = 0.706)

Lee & O'Connor (2003); Zhang, Ko & Taylor (2010)

DREK1. THY reklamları duygularıma hitap eder.			
DREK2. THY reklamları sunulacak hizmetin iyi olacağını vaat eder (örneğin daha mutlu, daha sağlıklı, daha konforlu).	3.576	1.052	0.834
	3.461	1.046	0.825

Marka Güveni

(Açıklanan Varyans = 53.939, KMO= 0.753, α = 0.715)

Chung & Kim (2020)

GÜV1. THY markasına güveniyorum.			
GÜV2. Bence THY güvenilir bir markadır.	3.472	1.071	0.754
GÜV3. THY markasının güvenilirliğini sürdüreceğine inanıyorum.	3.422	1.077	0.727
GÜV4. THY markasının sözlerini tutacağına inanıyorum.	3.548	1.022	0.755
	3.503	1.044	0.700

Marka Tercihi

(Açıklanan Varyans = 59.913, KMO= 0.660, α = 0.712)

Kim & Hyun (2011)

TER1. Başka bir marka THY ile aynı özelliklere sahip olsa da, yine de biletimi THY'den almayı tercih ederim.	3.521	1.040	0.773
TER2. Başka bir marka THY'den farklı değilse, biletimi THY'den satın almak daha mantıklıdır.	3.525	1.067	0.787
TER3. THY kadar iyi başka bir marka olsa dahi, biletimi yine de THY'den alırım.	3.472	1.069	0.762

Çalışma modelini oluşturan 7 yapının güvenilirlik ve geçerlilik analizleri sonuçları verilerin güvenilirliğini ve geçerliliğini göstermektedir. Verilerin güvenilirliğini tespit etmek amacıyla güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik analizinde her değişken için hesaplanan Alpha Cronbach değerlerinin 0.70 ve üstü olduğu hallerde ölçeklerin güvenilir olduğu kabul edilmektedir (Alpar, 2013: 55). Bu çalışmada ele alınan değişkenler için Alpha Cronbach değerleri 0.70'in üstünde olduğu nedeniyle verilerin güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır. Keşfedici faktör analizi sonucunda tüm yapılar tek faktörlü olarak çıkmıştır (Hair vd., 2006: 78). Tüm yapıların

KMO (Kaiser-Meyer Olkin) değerleri, açıklanan varyans değerleri ve ölçek maddelerin faktör yükleri 0.50'nin üstünde bulunmuştur. Bu da verilerin geçerliliğini göstermektedir (Hair vd., 2006: 79).

Korelasyon analizi yapılarak kavramsal modelde yer alan değişkenler arasında ilişkilerin anlamlılığına bakılmıştır (Tablo 3). Bu çalışmada her iki değişken arası korelasyon değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır ve 0.85'in altında bulunmuştur. Bu da değişkenler arasında pozitif ve anlamlı ilişkilerin olduğunu göstermektedir (Köklü vd., , 2006: 70).

Tablo 3: Örtük Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar, Ortalamaları ve Standart Sapmalar

		Ortalama	St. Sapma	1	2	3	4	5	6	7
1	Eğlence	3.430	0.850	1						
2	Etkileşim	3.452	0.805	0.626**	1					
3	A. A. İletişim	3.457	0.898	0.544**	0.599**	1				
4	Fon. Reklamcılık	3.501	0.826	0.529**	0.630**	0.512**	1			
5	Duy. Reklamcılık	3.519	0.875	0.452**	0.497**	0.468**	0.599**	1		
6	Marka Güveni	3.486	0.774	0.581**	0.590**	0.537**	0.581**	0.523**	1	
7	Marka Tercih	3.506	0.820	0.619**	0.676**	0.559**	0.573**	0.491**	0.575**	1

** 0.01 anlamlılık düzeyinde önemli derecede korelasyon var.

Araştırmada ele alınan bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı sorununun olup olmamasına da bakılmıştır. Bu nedenle, her bağımsız değişken için Tolerans ve varyans büyütme oranı VIF (Variance Inflation Factor) değerleri ölçülmüştür.

$$VIF(X_i) = 1/(1 - R_i^2)$$

$$Tolerans = 1 - R_i^2$$

Tablo 4: Bağımsız Değişkenlerin Tolerans ve VIF Değerleri

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	Çoklu Doğrusal Bağlantı İstatistikleri	
		Tolerans	VIF
Marka Güveni	Eğlence	0.663	1.508
	Etkileşim	0.652	1.534
	Ağızdan Ağıza İletişim	0.711	1.406
	Fonksiyonel Reklamcılık	0.662	1.510
Marka Tercih	Duygusal Reklamcılık	0.727	1.375
	Eğlence	0.617	1.621
	Etkileşim	0.543	1.842
	Ağızdan Ağıza İletişim	0.688	1.453
	Fonksiyonel Reklamcılık	0.672	1.488
	Duygusal Reklamcılık	0.759	1.317
	Marka Güveni	0.669	1.495

Elde edilen Tolerans ve VIF değerleri (Tolerans>0.10, VIF<10) referans değerlerine göre uygun seviyede bulunduğundan dolayı çalışmanın bağımsız değişkenleri arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığı tespit edilmiştir.

4.2. Regresyon Analizi ve Hipotezlerin Değerlendirilmesi

Bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunun olmaması tespit edildikten sonra kavramsal modelde yer alan değişkenler arası ilişkilerin değerlendirilmesi için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Hipotezlerin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	β	t	P Değeri	Doğrulanmış R ²	F
<i>Marka güveni</i>	(Constant)		5.085	0.000	0.493	88.989
	Eğlence	0.230	5.047	0.000		
	Etkileşim	0.161	3.192	0.002		
	Ağızdan Ağıza İletişim	0.145	3.257	0.001		
	Fonksiyonel Reklamcılık	0.189	3.909	0.000		
	Duygusal Reklamcılık	0.158	3.629	0.000		
	(Constant)		3.275	0.001		
<i>Marka Tercihini</i>	Eğlence	0.239	5.585	0.000		
	Etkileşim	0.331	6.946	0.000		
	Ağızdan Ağıza İletişim	0.129	3.064	0.002		
	Fonksiyonel Reklamcılık	0.121	2.642	0.009		
	Duygusal Reklamcılık	0.086	2.089	0.037		
	(Constant)		9.483	0.000	0.329	223.099
	<i>Marka Tercihini</i>	Marka Güveni	0.575	14.937		

Çalışma kapsamında ele alınan sosyal medya pazarlama aktiviteleri olarak eğlence, etkileşim, ağızdan ağıza iletişim ve reklam stratejileri ile marka güveni ve marka tercihi arasındaki ilişkilerin anlamlılığına bakılmıştır. Sosyal medya pazarlama aktivitelerinin hepsi marka güveni ve marka tercihi üzerinde olumlu etkiye sahiptir (P<0.05). Bu nedenle, H_1 , H_2 , H_3 , H_4 , H_5 , H_6 , H_7 , H_8 , H_9 ve H_{10} hipotezleri kabul edilmiştir. Marka güveni de marka tercihi olumlu yönde etkilemektedir (P<0.05). Bu sonuca göre, H_{11} hipotezi de kabul edilmiştir. THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka güveni üzerindeki etkisine bakıldığında eğlence aktivitesi en büyük etkiye sahip iken, ağızdan ağıza iletişim en düşük etkiye sahiptir. THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka tercihi üzerindeki etkisine bakıldığında etkileşim aktivitesi en büyük etkiye sahip iken, duygusal reklamcılık aktivitesi en düşük etkiye sahiptir.

4.3. Tüketicilerin Cinsiyet Özelliklerine Göre Farklılıkların İncelenmesi

Çalışmada THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerinin tüketicilerin THY markasına yönelik güven duyguları ve marka tercihleri üzerindeki etkilerde tüketicilerin cinsiyet özelliklerinin yarattığı farklılıklara da bakılmıştır. Bu çalışmada erkek katılımcıların sayısı 140 ve kadın katılımcıların sayısı 313 kişi olmuştur. Her iki tüketici grubunda ilişkiler ayrı ayrı test edilerek erkekler ve kadınlar grupları arasındaki farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6. Erkek ve kadın tüketici grupları arasındaki farklılıklara yönelik regresyon analizi sonuçları

Değişkenler Arası İlişkinin Yönü	Erkek (n = 140)		Kadın (n = 313)	
	β	P	β	P
Eğlence → Marka Güveni	0.145	0.089	0.281	0.000
Eğlence → Marka Tercihini	0.278	0.001	0.214	0.000
Etkileşim → Marka Güveni	0.138	0.159	0.169	0.004
Etkileşim → Marka Tercihini	0.182	0.053	0.399	0.000
Ağızdan Ağıza İletişim → Marka Güveni	0.241	0.004	0.093	0.081
Ağızdan Ağıza İletişim → Marka Tercihini	0.189	0.018	0.102	0.038
Fonksiyonel Reklamcılık → Marka Güveni	0.186	0.054	0.199	0.000
Fonksiyonel Reklamcılık → Marka Tercihini	0.221	0.017	0.078	0.135
Duygusal Reklamcılık → Marka Güveni	0.161	0.044	0.145	0.006
Duygusal Reklamcılık → Marka Tercihini	0.004	0.954	0.129	0.009
Marka Güveni → Marka Tercihini	0.512	0.000	0.604	0.000

THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka güveni üzerindeki etkisinde erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıklara bakıldığında, erkekler grubunda ağızdan ağıza iletişim ve duygusal reklamcılık stratejisi marka güvenini etkilemektedir. Kadınlar grubuna bakıldığında eğlencenin, etkileşimin ve fonksiyonel ve duygusal reklam stratejilerinin marka güveni üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Başka bir ifade ile, erkeklerde ve kadınlarda THY'nin farklı sosyal medya pazarlama aktiviteleri onların markaya yönelik güven duygularını etkilemektedir.

THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka tercihi üzerindeki etkisinde erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıklara bakıldığında, erkekler grubunda eğlence, ağızdan ağıza iletişim ve fonksiyonel reklamcılık stratejisi marka tercihinin etkilemektedir. Kadınlar grubuna bakıldığında eğlencenin, etkileşimin, ağızdan ağıza iletişimin ve duygusal reklam stratejilerinin marka tercihi üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Erkeklerde eğlence ve ağızdan ağıza iletişim aktivitelerinin marka tercihi üzerindeki etkisi daha güçlüdür. Erkeklerde fonksiyonel reklamcılık stratejisi ve kadınlarda duygusal reklamcılık stratejisi onların THY markasını tercih etmelerinde etkilidir. Erkekler ve kadınlar arasında ortaya çıkan farklılıklara göre H_{12} ve H_{13} hipotezleri onaylanmaktadır (Tablo 7).

Elde edilen sonuçlara göre, erkeklerde ve kadınlarda THY'nin farklı sosyal medya pazarlama aktiviteleri marka güvenini ve marka tercihinin etkilemektedir. Ayrıca, hem kadınlarda hem erkeklerde marka güveni marka tercihinin etkilediği için kadınlarda marka güvenini sağlayan eğlence, etkileşim ve duygusal reklamcılık aktiviteleri marka tercihinin de etkilemekte ve erkeklerde marka güvenini sağlayan ağızdan ağıza iletişim aktivitesi marka tercihinin de etkilemektedir.

Tablo 7. Araştırma Modelinin Hipotez Testi Sonuçları

<i>Hipotezler</i>	<i>Değişkenler Arası İlişki Yönü</i>	<i>Durum</i>
H_1	Eğlence → Marka Güveni	Desteklendi
H_2	Eğlence → Marka Tercihi	Desteklendi
H_3	Etkileşim → Marka Güveni	Desteklendi
H_4	Etkileşim → Marka Tercihi	Desteklendi
H_5	Ağızdan Ağıza İletişim → Marka Güveni	Desteklendi
H_6	Ağızdan Ağıza İletişim → Marka Tercihi	Desteklendi
H_7	Fonksiyonel Reklamcılık → Marka Güveni	Desteklendi
H_8	Fonksiyonel Reklamcılık → Marka Tercihi	Desteklendi
H_9	Duygusal Reklamcılık → Marka Güveni	Desteklendi
H_{10}	Duygusal Reklamcılık → Marka Tercihi	Desteklendi
H_{11}	Marka Güveni → Marka Tercihi	Desteklendi
H_{12}	Sosyal Medya Pazarlama Aktiviteleri → Marka Güveni (Erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıklar)	Desteklendi
H_{13}	Sosyal Medya Pazarlama Aktiviteleri → Marka Tercihi (Erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıklar)	Desteklendi

5. Sonuç

Bu çalışmanın amacı THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerini kapsamlı bir şekilde ele almak ve marka güveni ve marka tercihi üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca, çalışma bu aktivitelerin marka güveni ve marka tercihi üzerindeki etkisinde tüketicilerin cinsiyet özelliklerinin yarattığı farklılıkları incelemeyi de amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, araştırma modelindeki ilişkiler literatür destekli incelendi ve öne sürülen hipotezlerin kabul ya da ret edilmesi değerlendirilmiştir.

Literatürdeki çalışmalar farklı sosyal medya pazarlama aktivitelerini ortaya koymuştur. Kim ve Ko (2012) lüks markalarda sosyal medya pazarlama aktivitelerini eğlence, etkileşim, trend olma, özelleştirme ve ağızdan ağıza iletişim olarak ele almıştır. Koivulehto (2017) çalışmasında Kim ve Ko'nun (2012) belirlediği aktivitelere satın alma niyetini de eklemiştir. Seo ve Park (2018) havayolu endüstrisindeki sosyal medya pazarlama faaliyetlerini eğlence, etkileşim, trend olma, kişiselleştirme ve algılanan risk olarak tanımlamıştır. Sano (2014) sigorta hizmetlerinde sosyal medya pazarlamasının bileşenlerini etkileşim, trend olma, kişiselleştirme ve algılanan risk olarak belirlemiştir. Jo (2013) sosyal medya pazarlama faaliyetlerini etkinlik, bilgi ve reklam olarak

adlandırmıştır. Yadav ve Rahman (2017) sosyal medya pazarlama faaliyetlerini etkileşim, trend olma, bilgi, kişiselleştirme ve ağızdan ağıza iletişim olarak kategorize etmiştir.

Bu çalışmada THY'nin sosyal medya pazarlama aktiviteleri eğlence, etkileşim, ağızdan ağıza iletişim, fonksiyonel ve duygusal reklam stratejilerinden oluşmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda yapılan incelemeler sonucu THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerini oluşturan eğlencenin, etkileşimin, ağızdan ağıza iletişimin, fonksiyonel ve duygusal reklam stratejilerinin marka güvenini ve marka tercihinin olumlu yönde etkilediğini saptamıştır. Bu sonuçlar marka güveninin marka tercihinin olumlu yönde etkilediğini de ortaya çıkarmıştır.

Çalışmaya özgünlük kazandıran konu THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerinin marka güveni ve marka tercihi üzerindeki etkisinde tüketici cinsiyetinin yarattığı farklılıklar olmuştur. THY'nin bazı sosyal medya pazarlama aktiviteleri erkeklerde marka güvenini ve marka tercihinin daha çok etkilerken kadınlarda farklı aktiviteler bu etkileri yaratmıştır. Erkekler açısından THY'nin sosyal medya pazarlama aktivitelerinden ağızdan ağıza iletişim ve duygusal reklam stratejisi aktiviteleri ve kadınlar açısından eğlence, etkileşim ve fonksiyonel ve duygusal reklam stratejileri onların bu markaya güven duymalarını sağlamaktadır. Diğer taraftan, erkekler açısından eğlence, ağızdan ağıza iletişim ve fonksiyonel reklam stratejisi aktiviteleri ve kadınlar açısından ise eğlence, etkileşim, ağızdan ağıza iletişim ve duygusal reklam stratejileri aktiviteleri onların bu markayı tercih etmelerine neden olmaktadır. THY'nin bazı sosyal medya pazarlama aktiviteleri hem erkeklerde hem kadınlarda marka güvenini ya da marka tercihinin etkilemektedir. Başka bir deyişle, sosyal medyada THY'nin duygusal reklamcılık pazarlama aktivitesi kadınlara nazaran erkeklerin bu markaya yönelik güven duygularını daha çok etkilemektedir. Ayrıca, eğlence ve ağızdan ağıza iletişim aktiviteleri kadınlara nazaran erkekleri THY markasını tercih etmeye daha çok yönlendirmektedir. Bununla birlikte, erkeklere nazaran kadınlar daha çok THY markasına duydukları güvenden dolayı bu markayı tercih etmektedir.

Bu çalışmanın verileri Türkiye'de yaşayan ve THY'nin sosyal medya sayfalarını takip edenler arasından ve kısıtlı bir zaman süresi içinde toplanmıştır. Bu nedenle, örneklemin olasılıklı tesadüfi örnekleme yöntemiyle elde edilen 453 kişiden oluşması ve zaman faktörü çalışmanın sınırlılıklarından sayılmaktadır. Çalışmanın sadece Türk Hava Yolları markasına yönelik sosyal medya pazarlama aktivitelerine odaklanması da bir kısıttır. Burada sadece tüketici cinsiyetinin yarattığı farklılıklara odaklanmak ve katılımcıların cinsiyete göre dengeli dağılım göstermemesi de çalışmanın bir diğer sınırlılığını oluşturmaktadır.

Çalışmada ele alınan kavramsal modelin içerdiği değişkenler ve aralarındaki ilişkiler farklı markalar üzerinden, farklı tüketici gruplarına ve farklı coğrafi alanlara uygulanarak yapılabilir ve gelecekte yapılacak çalışmalara yol gösterebilir. Gelecekteki çalışmaların ele alınan değişkenler dışında başka faktörler üzerinde odaklanması da mümkündür. Ayrıca, çalışmada ele alınan ilişkilerde farklı değişkenlerin yarattığı farklılıklara, aracılık ya da düzenleyici role de bakılabilir. Bu çalışma THY'nin sosyal medyada pazarlama aktivitelerini eğlence, etkileşim, ağızdan ağıza iletişim, fonksiyonel ve duygusal reklam olarak ele alarak marka güveni ve marka tercihi üzerinde yarattıkları etkiyi inceleyerek bazı soruları yanıtlamakta ve bazı sorulara yol açmaktadır. Çalışmanın kavramsal çerçevesi pazarlamacılara, araştırmacılara, uygulayıcılara ve akademisyenlere yol gösterebilir ve sosyal medya kanallarında faaliyette bulunan markaların müşterileri ile etkin, verimli ve sürdürülebilir ilişkiler kurmalarına ve geliştirmelerine katkıda bulunabilir.

Kaynaklar

- Afsar, B. (2014). Effect of Perceived Price, Brand Image, Perceived Quality And Trust On Consumer's Buying Preferences. *Journal of Economics And Business Research*, 20(1), 7-20.
- Agichtein, E., Castillo, C., Donato, D., Gionis, A., & Mishne, G. (2008). Finding High-Quality Content in Social Media. In *Proceedings of The 2008 International Conference on Web Search and Data Mining*, 183-194.
- Alan, A. K., & Kabadayı, E. T. (2014). Quality Antecedents of Brand Trust and Behavioral Intention. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 150, 619-627.
- Alpar, R. (2013). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Yöntemler*, Detay Yayıncılık.
- Anderson, J. C., & Narus, J. A. (1990). A Model of Distributor Firm and Manufacturer Firm Working Partnerships. *Journal of Marketing*, 54(1), 42-58.
- Aydin, G., Ar, A. A., & Taşkin, Ç. (2014). The Role of Brand Trust On Parents' Purchase Intentions of Baby-Care Products. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15(2), 165-180.
- Bagozzi, R. P. (1982). A Field Investigation of Causal Relations Among Cognitions, Affect, Intentions, and

- Behavior. *Journal of Marketing Research*, 19(4), 562-583.
- Beard, C., & Easingwood, C. (1996). New Product Launch: Marketing Action and Launch Tactics For High-Technology Products. *Industrial Marketing Management*, 25(2), 87-103.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Calantone, R., & Molina-Castillo, F. (2014). A Search For Theoretical Plurality in New Product Launch. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 25(1), 49–58.
- Chen, C. F., & Chang, Y. Y. (2008). Airline Brand Equity, Brand Preference, and Purchase Intentions—The Moderating Effects of Switching Costs. *Journal of Air Transport Management*, 14(1), 40-42.
- Chinomona, R., Mahlangu, D., & Pooe, D. (2013). Brand Service Quality, Satisfaction, Trust And Preference As Predictors of Consumer Brand Loyalty in The Retailing Industry. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(14), 181-190.
- Choi, H. (2012). The Effects of Brand Trust Dimensions on Consumers' Economic and Social Loyalty Behavior. *Consumption Culture Study*, 15(2), 171-188.
- Chung, Y., & Kim, A. J. (2020). Effects of Mergers and Acquisitions on Brand Loyalty in Luxury Brands: The Moderating Roles of Luxury Tier Difference and Social Media. *Journal of Business Research*, 120, 434-442.
- Daugherty, T., Eastin, M. S., & Bright, L. (2008). Exploring Consumer Motivations For Creating User-Generated Content. *Journal of Interactive Advertising*, 8(2), 16-25.
- Delgado-Ballester, E., Munuera-Aleman, J. L., & Yague-Guillen, M. J. (2003). Development and Validation of A Brand Trust Scale. *International Journal of Market Research*, 45(1), 35-54.
- Doney, P. M., & Cannon, J. P. (1997). An Examination of The Nature of Trust in Buyer-Seller Relationships. *Journal of Marketing*, 61(2), 35-51.
- Dowling, G., & Staelin, R. (1994). A Model of Perceived Risk and Intended Risk-Handling Activity. *Journal of Consumer Research*, 21(1), 119–134.
- Ebrahim, R., Ghoneim, A., Irani, Z., & Fan, Y. (2016). A Brand Preference and Repurchase Intention Model: The Role of Consumer Experience. *Journal of Marketing Management*, 32(13-14), 1230-1259.
- Erdem, T., & Swait, J. (2004). Brand Credibility, Brand Consideration, and Choice. *Journal of Consumer Research*, 31(1), 191-198.
- Gallaugh, J., & Ransbotham: (2010). Social Media and Customer Dialog Management at Starbucks. *MIS Quarterly Executive*, 9(4), 197–212.
- Garbarino, E., & Johnson, M. S. (1999). The Different Roles of Satisfaction, Trust, and Commitment in Customer Relationships. *Journal of Marketing*, 63(2), 70-87.
- George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS For Windows Step By Step. A Simple Study Guide and Reference* (10. Baskı). GEN, Boston, MA: Pearson Education, Inc, 10, 152-165.
- Gruen, T. W., Osmonbekov, T., & Czaplewski, A. J. (2006). Ewom: The Impact of Customerto-Customer Online Know-How Exchange on Customer Value and Loyalty. *Journal of Business Research*, 59(4), 449–456.
- Gürbüz: Ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. (2006), *Multivariate Data Analysis*, Uppersaddle River, 6th Edition.
- Hassan, M., Zahid:, Nemati, A. R., Yongfeng, C., & Javed, W. (2021). Impact of WOM, Advertising Effectiveness, and Brand Image on Brand Trust: Evidence From Telecommunication Sector in Pakistan. *Journal of Marketing*, 3(3), 111-131.
- Jansen, B. J., Zhang, M., Sobel, K., & Chowdury, A. (2009). Twitter Power: Tweets As Elec- Tronic Word-of-Mouth. *Journal of The American Society For Information Science and Technology*, 60(11), 2169–2188.
- Jo: A. (2013). *Impact of Company's SNS Marketing Activities on Perceived Value and Customer's Loyalty: Focusing on Facebook*. Seoul: Hong-IK University.
- Kapferer, J. N. (2012). *New Strategic Brand Management: Advanced Insights And Strategic Thinking* (5th Ed.). London, GBR: Kogan Page Ltd, 2012.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of The World, Unite The Challenges and Opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68.
- Kaye, B. K. (2007). *Web Site Story: An Exploratory Study of Blog Use Motivations*. In M. Tremayne (Ed.), *Blogging, Citizenship and The Future of Media* (127–148). New York, NY: Routledge.
- Keller, K. L. (2003). *Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity*. Upper Saddle River, NJ.: Prentice Hall.
- Kelly, L., Kerr, G., & Drennan, J. (2010). Avoidance of Advertising in Social Networking Sites: The Teenage

- Perspective. *Journal of Interactive Advertising*, 10(2), 16–27.
- Kim, A. J., & Ko, E. (2012). Do Social Media Marketing Activities Enhance Customer Equity? An Empirical Study of Luxury Fashion Brand. *Journal of Business Research*, 65(10), 1480-1486.
- Kim, E. H. (2005). The Forming Factors of Long-Term Orientation in Foodservice Franchise System. *International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 19(3), 109-124.
- Kim, J. H., & Hyun, Y. J. (2011). A Model to Investigate The Influence of Marketing-Mix Efforts And Corporate Image on Brand Equity in The IT Software Sector. *Industrial Marketing Management*, 40(3), 424-438.
- Koivulehto, E. I. (2017). Do Social Media Marketing Activities Enhance Customer Equity? A Case Study of Fast-Fashion Brand Zara. Helsinki: Aalto University.
- Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management*. New York, NY: Pearson Education, Inc.
- Köklü, N., Büyüköztürk, Ş., ve Coklu, Ö. (2006), *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*. Pegem Aakademi Yayınları, Ankara.
- Lee, Y., & Colarelli O'Connor, G. (2003). The Impact of Communication Strategy on Launching New Products: The Moderating Role of Product Innovativeness. *Journal of Product Innovation Management*, 20(1), 4-21.
- Manthiou, A., Chiang, L., & Tang, L. (2013). Identifying and Responding to Customer Needson Facebook Fan Pages. *International Journal of Technology and Human Interaction*, 9(3), 36–52.
- Moorman, C., Zaltman, G., & Deshpande, R. (1992). Relationships Between Providers and Users of Market Research: The Dynamics of Trust Within and Between Organizations. *Journal of Marketing Research*, 29(3), 314-328.
- Morgan, R. M., & Hunt: D. (1994). The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing. *Journal of Marketing*, 58(3), 20-38.
- Muntinga, D. G., Moorman, M., & Smit, E. G. (2011). Introducing Cobras: Exploring Motivations For Brand-Related Social Media Use. *International Journal of Advertising*, 30(1), 13–46.
- Park, N., Kee, K. F., & Valenzuela: (2009). Being Immersed in Social Networking Environment: Facebook Groups, Uses and Gratifications, and Social Outcomes. *Cyberpsychology & Behavior*, 12(6), 729-733.
- Pihl, C. (2013). When Customers Create The Ad and Sell it—A Value Network Approach. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 23(2), 127-143.
- Roux, E., Tafani, E., ve Vignerou, F. (2017). Values Associated With Luxury Brand Consumption and The Role of Gender. *Journal of Business Research*, 71, 102-113.
- Sanny, L., Arina, A., Maulidya, R., & Pertiwi, R. (2020). Purchase Intention on Indonesia Male's Skin Care By Social Media Marketing Effect Towards Brand Image and Brand Trust. *Management Science Letters*, 10(10), 2139-2146.
- Sano, K. (2014). Do Social Media Marketing Activities Enhance Customer Satisfaction, Promote Positive WOM and Affect Behavior Intention?: An Investigation Into The Effects of Social Media on The Tourism Industry. *Doshisha Shogaku (The Doshisha Business Review)*, 66(3-4), 491-515.
- Seo, E. J., & Park, J. W. (2018). A Study on The Effects of Social Media Marketing Activities on Brand Equity and Customer Response in The Airline Industry. *Journal of Air Transport Management*, 66, 36-41.
- Shao, G. (2009). Understanding The Appeal of User-Generated Media: A Uses and Gratifica-Tions Perspective. *Internet Research*, 19(1), 7–25.
- Sheth, J. N., & Parvatijar, A. (1995). The Evolution of Relationship Marketing. *International Business Review*, 4(4), 397-418.
- Spillecke, D., & Perrey, J. (2012). *Retail Marketing and Branding: A Definitive Guide to Maximizing ROI* (2nd Ed.). Somerset, NJ, USA: Wiley.
- Stokburger-Sauer, N. E., ve Teichmann, K. (2013). Is Luxury Just A Female Thing? The Role of Gender İn Luxury Brand Consumption. *Journal of Business Research*, 66(7), 889-896.
- Truong, Y., Mccoll, R., & Kitchen, P. J. (2010). Uncovering The Relationship Between Aspi- Rations And Luxury Brand Preferences. *Journal of Product and Brand Management*, 19(5), 346–355.
- Tsai, W. H. S., & Men, L. R. (2013). Motivations and Antecedents of Consumer Engagement With Brand Pages on Social Networking Sites. *Journal of Interactive Advertising*, 13(2),76–87.
- Vollmer, C., & Precourt, G. (2008). *Always on: Advertising, Marketing, And Media in an Era of Consumer Control*. New York: Mcgraw-Hill.
- Wiedmann, K. P., Hennigs, N., Ve Siebels, A. (2009). Value-Based Segmentation of Luxury Consumption Behavior. *Psychology And Marketing*, 26(7), 625–651.
- Wong, A., & Haque, M. (2022). Understanding The Brand and Website Effects of Online Loyalty: A Mediation Perspective. *Journal of Marketing Management*, 38(3-4), 333-368.

- Yadav, M., & Rahman, Z. (2017). Measuring Consumer Perception of Social Media Marketing Activities in E-Commerce Industry: Scale Development & Validation. *Telematics And Informatics*, 34(7), 1294-1307.
- Zhang, H., Ko, E., & Taylor, C. R. (2010). Advertising Appeals Strategy's Moderating Effect on The Relationship Between Innovation and Customer Equity Drivers in China. *Advances in International Marketing*, 21, 111-136.
- Zhu, Y. Q., & Chen, H. G. (2015). Social Media and Human Need Satisfaction: Implications for Social Media Marketing. *Business Horizons*, 58, 335-345.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

- Bu çalışmanın yazar/yazarları İstanbul Gelişim Üniversitesi Etik Kurulu'nun 05.09.2022 tarih, 2022-14 sayılı ve oy birliği karar ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
- 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.**
- 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.**
- 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.**
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

6 ŞUBAT 2023 TÜRKİYE'DEKİ DEPREM FIRTINASININ X (TWITTER) ÖZELİNDE TANIMLAYICI ANALİZLERİNİN YAPILMASI

*6 February 2023 Descriptive Analysis Of The Earthquake Storm In Turkey In Terms Of X
(Twitter)*

Tolga DEMİRHAN¹, İlker HACIOĞLU²

¹Öğr.Gör.Dr., Trakya Üniversitesi, Tunca MYO, Edirne, tolgadimirhan@trakya.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9840-4457

²Öğr.Gör., Trakya Üniversitesi, Tunca MYO, Edirne, ilkerhacioglu@trakya.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1628-623X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

01.11.2023

Kabul/Accepted:

13.01.2024

DOI

10.18069/firatsbed.1384400

Anahtar Kelimeler

Deprem, X Ağı, Tanımlayıcı
Analiz, Python.

Keywords

Earthquake, X Network,
Descriptive Analysis, Python

ÖZ

06 Şubat 2023 tarihinde Türkiye’de büyük bir deprem fırtınası gerçekleşmiştir. Tüm ülkede derin üzüntüye neden olan bu olay sonrasında sosyal ağ paylaşımlarının ana konusu deprem olmuştur. Araştırmalar, gerçek olaylar karşısında kamuoyu görüşlerinin anlaşılması için sosyal ağların önemli bir kaynak olarak kullanılabilceğini kanıtlamıştır. Bu ağlardan biri olan X (Twitter), özellikle deprem gibi doğal afetlerde durum, fikir, yardım istekleri ve bilgi paylaşılmasında önemli bir araçtır. Zengin bir veri kaynağı olan bu paylaşımlara dayalı deprem afet analizi çalışmaları olsa da deprem analiz yöntemlerinin etkinliğini doğrulamak için daha fazla vaka çalışması yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın amacı deprem fırtınası sırasında X ağında paylaşılan tweetler üzerinden kamuoyunun gündemini, eğilimini ve davranışlarını belirlemek amacıyla tanımlayıcı analizler yapmaktır. Bu bağlamda python dili ve kütüphaneleri kullanılarak bir uygulama geliştirilmiştir. Bu uygulama ile ilk aşamada X ağında 5-12 Şubat 2023 tarih aralığında, içeriğinde “deprem” kelimesi geçen 2.643.481 adet tweet çekilerek bir veri seti oluşturulmuştur. Sonraki aşamada tanımlayıcı analizler yapılarak sonuçlar elde edilmiş ve bu sonuçlar veri görselleştirme araçları kullanılarak sunulmuştur. Elde edilen sonuçlar büyük bir afet sonrası kullanıcıların paylaşım davranışlarını ortaya koymuştur.

ABSTRACT

On February 06, 2023, a major earthquake swarm occurred in Turkey. The earthquake was the main topic of social network posts after this event, which caused deep sadness across the country. Research has proven that social networks can be used as an important source for understanding public opinion in the face of real events. One of these networks, X (Twitter), is an important tool for sharing situations, opinions, requests for help and information, especially in natural disasters such as earthquakes. Although there are earthquake disaster analysis studies based on these posts, which are a rich source of data, more case studies are needed to verify the effectiveness of earthquake analysis methods. The aim of this study is to conduct descriptive analyses to determine the agenda, tendency and behavior of the public through tweets shared on network X during the earthquake storm. In this context, an application was developed using python language and libraries. With this application, in the first stage, a data set was created by retrieving 2,643,481 tweets containing the word "earthquake" in the X network between February 5-12, 2023. In the next stage, descriptive analyses were performed and results were obtained and these results were presented using data visualization tools. The results revealed the sharing behavior of users after a major disaster.

Atf/Citation: Demirhan, T. ve Hacıoğlu, İ. (2024). 6 Şubat 2023 Türkiye’deki Deprem Fırtınasının X (Twitter) Özelinde Tanımlayıcı Analizlerinin Yapılması. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 285-300.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Tolga DEMİRHAN, tolgadimirhan@trakya.edu.tr

1. Giriş

Sosyal ağlar, bireylerin bir konu hakkındaki görüşlerini mekândan bağımsız olarak gerçek zamanlı, kolay ve hızlı bir şekilde paylaşmasına ve yorumlamasına imkân sağlayan sistemlerdir. Günümüzde internet hızının yüksek olması ile doğru orantılı olarak sosyal ağ kullanımı da yaygınlaşmıştır. X (Twitter) ağı, günümüzde kullanıcılar tarafından tercih edilen, piyasanın önde gelen sosyal ağlarından birisidir. X ağının kullanımının doğal bir sonucu olarak sürekli miktarı artan büyük bir veri ortaya çıkar. Araştırmacıların oldukça ilgisini çeken bu büyük veri finans, duygu analizi, başarı tahmininde, bir konu ya da kavram ile ilgili neler konuşulduğunun saptanması amacıyla, kriz iletişimde veya toplumu etkileyen güncel olaylar hakkında anında bilgi almak, gündemdeki gelişmeler ile ilgili toplumun tepkilerini ölçmek amacıyla kullanılabilir (Ayan, Can & Gürsoy, 2019; Çobaner, 2019; Eteman, 2014).

Araştırmalar sosyal ağın, büyük ölçekli afetler sırasında durumu hızlı bir şekilde değerlendirmek için değerli olabileceğini ifade etmiştir (Mendoza, Poblete, & Valderrama, 2019). Kamuoyu görüşlerinin anlaşılması için bir kaynak olarak kullanılabilirliği kanıtlanmıştır (Doan, Ho Vo, & Collier, 2011). Zheng vd. (2022) depremde yerinde ve hızlı müdahalelerin, afet ile ilgili bilgilerin zamanında elde edilmesine ve analiz edilmesine bağlı olduğunu belirtmiştir (Zheng, Shi, Zhou, Lu, & Lin, 2022).

Ülkemiz sürekli sismik hareketliliğin yaşandığı bir coğrafi konumda yer almaktadır. Buna bağlı olarak da ülkemizde sıklıkla farklı büyüklüklerde depremler yaşanmaktadır. Ancak 06 Şubat 2023 günü yaşanan deprem ülke tarihinde yasanmış en yıkıcı deprem fırtınası olarak kayıtlara geçmiştir. 06 Şubat 2023 günü, Türkiye saati ile 04:17'de ve 13:24'de sırası ile merkez üssü Pazarcık (Kahramanmaraş) ve Elbistan (Kahramanmaraş) olan Mw 7.7 ve Mw 7.6 büyüklüğünde depremler meydana gelmiştir. Deprem fırtınası Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 11 ili içine alan 108.812km²'lik bir alanda etkili olmuş, çok şiddetli hissedilmiş, can kaybı ve ağır hasara neden olmuştur (AFAD, 2023). Yaşanan bu felaket tüm ülkede büyük üzüntüye neden olmuş ve sosyal medya paylaşımlarının ana konusu haline gelmiştir. Bu paylaşımların analizi bu olayın toplumdaki yankılarını ve gündemi ortaya koyabilir.

Sosyal ağ paylaşımları kullanılarak yapılmış pek çok çalışma literatürde yer almaktadır. Bu çalışmalardan bir kısmı afet dönemlerindeki paylaşımları konu almaktadır. Deprem afeti ile ilgili olarak Twitter'dan veri alınarak gerçekleştirilmiş pek çok deprem analizi çalışması vardır. Örneğin; Mendoza vd. (2010), 2010 Şili depremi sırasında Twitter kullanıcılarının davranışlarını, söylenti ve yanlış bilgilerin Twitter ağı üzerinde yayılmasını analiz ettiler. Yapılan analiz söylentilerin haberlere göre daha hızlı yayıldığını göstermiştir (Mendoza, Poblete, & Valderrama, 2019). Doan vd. (2011), 2011 Tohoku Depremi ve ardından gelen tsunami ve nükleer acil durumlara karşı Tokyo metropoliten bölgesindeki farkındalık ve endişe düzeylerini takip etmek amacıyla 9 Mart 2011 ile 31 Mayıs 2011 tarihleri arasında 1,5 milyondan fazla Twitter mesajı (tweet) incelenmiştir. Çalışma sonucunda Twitter verileri ile deprem olayları arasındaki yakın uyum olduğu, ana dildeki tweetlerin erken uyarıda önemli bir rol oynadığı, tweetlerin deprem olayından sonra Japon halkının endişesinin ne kadar hızlı bir şekilde normal seviyelere döndüğünü göstermiştir (Doan, Ho Vo, & Collier, 2011). Zheng vd. (2022), yaptıkları çalışmada depremin erken etki analizi için sosyal medya verilerini toplamak ve analiz etmek üzere metin madenciliğine dayalı bir yaklaşım sunmuşlardır. 9665 adet tweet ile gerçekleştirilen analiz sonucunda kamuoyu eğilim analizi ve kamuoyu duyarlılığı eğiliminin depremin sosyal etkisini erken bir aşamada tahmin edebileceğini göstermiştir (Zheng, Shi, Zhou, Lu, & Lin, 2022). Ağralı vd. (2022), Ekim 2020'de meydana gelen İzmir depremi ile ilgili 25 günü kapsayan 626.384 adet twitter paylaşımını analiz etmiştir. Çalışmada analizin sosyal çıkarımlar yapmak için kullanılıp kullanılmayacağı sorgulanmıştır. Çalışma sonucunda afetlerin toplum üzerindeki etkilerinin anlaşılması ve çözüm sürecinde sosyal medyanın analiz edilebileceği gösterilmiştir (Ağralı, 2022).

Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen deprem fırtınası ile ilgili sosyal medya içeriklerini konu alan iki çalışma yayınlanmıştır. Bu çalışmalardan ilkinde Ünal C., Sezer C.,(2023) 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan Kahramanmaraş merkez üstlü deprem felaketlerinin ardından ilk gün Sağlık Bakanlığının etiketlendiği tweetlerin analizini yapmayı amaçlamıştır. Maxqda programı kullanılarak Twitter'dan çekilen 8624 tweet içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda, afet sonrasında sosyal medya üzerinden adres vererek yardım talep etmek ve önerilerde bulunmanın yaygın olduğu ve yetkililerin afet durumlarında kullanıcılarla bu konular kapsamında iletişim kurabileceği sonucuna varılmıştır (Unal & Sezer, 2023). Diğer çalışmada ise Kirman F. (2023) depremin yol açtığı travmatik stresin sosyal medyadaki yansımaları Twitter platformu üzerinden ele alınmıştır. Araştırmada depremden hemen sonra başlayıp ilk 20 günde deprem gündem

maddesine yapılan 160 paylaşım not alınmış, tasnif edilmiş ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre insan davranışının çok karmaşık yapısı olduğundan paylaşımların da oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir yapısı olduğu sonucuna varılmıştır (Kirman, 2023).

Literatür incelendiğinde X ağı içeriklerine dayalı birçok deprem afet analizi yapılmış olduğu görülse de farklı deprem analiz yöntemlerinin etkinliğini doğrulamak için daha fazla vaka çalışması yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu noktadan hareketle 6 Şubat deprem fırtınası sonrasında büyük boyutlu X ağı verileri üzerinde kamuoyunun gündemini, eğilimini ve davranışlarını belirlemek amacıyla python dili ve kütüphaneleri kullanılarak bir uygulama geliştirilmiştir. Bu uygulama ile ilk aşamada X ağına 5-12 Şubat 2023 tarih aralığında, içeriğinde “deprem” kelimesi geçen 2.643.481 adet tweet çekilerek bir veri seti oluşturulmuştur. Sonraki aşamada tanımlayıcı analizler yapılarak sonuçlar elde edilmiş ve bu sonuçlar veri görselleştirme araçları kullanılarak sunulmuştur.

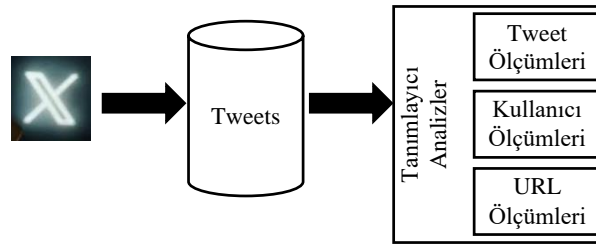
Bilindiği kadarıyla bu çalışma 6 Şubat 2023 deprem fırtınası ile ilgili büyük boyutlu X verileri üzerine yapılan ilk çalışma olma özelliğindedir. Çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmaktadır:

- 6 Şubat deprem fırtınası sonrasında içeriğinde deprem kelimesi geçen tweet sayısı kaçtır? Bu tweetlerde kullanılan kelime sayısı kaçtır, tweet başına etiketlenen kullanıcı sayısı ve hashtag sayısı kaçtır?
- İncelenen dönem için tweet atan kullanıcı sayısı, kullanıcı başına tweet sayısı ve retweet alan kullanıcı sayısı kaçtır?
- İncelenen dönem için tweet içeriğinde web adresi paylaşım yoğunluğu oranı nedir?
- İncelenen dönem için tweet yoğunluğunun yüksek olduğu zaman dilimi hangisidir?
- İncelenen dönem için 11 ilde hasarlı bina sayısı ile tweet yoğunluğu arasındaki oran nedir?

2. Materyal ve Metot

X ağına paylaşılan tweet içerikleri belirli bir düzeni olmayan yapılandırılmamış verilerdir. Bu veriler üzerinde yapılacak analizler amaç, konu, zaman ve veri büyüklüğüne göre farklılık gösterebilmektedir. Bu verilerin çeşitli veri madenciliği araç ve yöntemleri ile analiz edilmesi Twitter analizi olarak tanımlanır. Twitter analizinde; kullanıcılar, tweetler, tweet metin içerikleri, kullanıcılar arasındaki ilişkiler ayrı ayrı ele alınarak veri setine ilişkin farklı bilgiler ortaya çıkarılabilir. Bu bilgileri ortaya çıkaran tanımlayıcı, içerik, metin, duyu ve şebeke analizleri, kendine has uygulama ve detaylar içermektedir (Güneş & Arıkan, 2023).

Kamuoyunun gündemini, eğilimini ve davranışlarını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada, Chae'nun twitter verilerini nasıl kullanılacağı ile ilgili önerdiği modeldeki tanımlayıcı analiz safhaları gerçekleştirilmiştir. Tanımlayıcı analiz, tweet ölçümleri, kullanıcı ölçümleri ve url ölçümlerine odaklanır. Tweet ölçümleri (tweet sayısı, kelime sayısı, tweet başına @kullanıcı, hashtag sayısı, vb.) yapılarak verilerin basit ama temel bir resmini sunmak amaçlanır. Kullanıcı ölçümleri (toplam kullanıcı sayısı, aktif kullanıcı sayısı, vb.) yapılarak kullanıcılar ile ilgili faydalı bilgiler verir. Tweet metinlerinin büyük bir kısmı url içerir. Url ölçümleri (url sayısı, haber, web sayfası, vb.) twitter kullanıcıları arasında hangi bilgilerin önemli görüldüğünü ortaya çıkarabilir (Chae, 2015).

Şekil 1. Chae'nun Önerdiği Tanımlayıcı Analiz Modeli (Kaynak: Chae 2015).

Çalışmada, Chae'nun tanımlayıcı analizine ilave olarak veri setindeki tweetlerde gerçekleştirilen CopyPaste durumu araştırılmış, kelime sıklık analizi yapılmış, ayrıca T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından raporlanan il hasar oranları ile il isimlerinin geçtiği tweet yoğunlukları karşılaştırılmıştır.

2.1. Projede Kullanılan Araç ve Kütüphaneler

Çalışmada kullanılan programlama dili, geliştirme ortamı araçları aşağıda açıklanmıştır;

- **Python:** Verinin elde edilmesinden, verinin işlenmesi, analiz ve görselleştirilmesi süreçlerinin yönetildiği açık kaynak kodlu olan programlama dilidir.
- **Jupyter Notebook:** Python programlama dili ile kodlama yapılmasını sağlayan tarayıcı tabanlı uygulama geliştirme ortamıdır.
- **X (Twitter):** Sosyal ağlar, insanların birbirleriyle iletişim kurarak etkileştikleri, bir konu hakkındaki görüşlerini gerçek zamanlı, kolay ve hızlı paylaştıkları sistemlerdir. X, bu sosyal ağların önde gelenlerinden birisidir. Bu platform 2023 yılında X olarak yeniden markalaşan **Twitter**, çevrimiçi bir sosyal medya ve sosyal ağ hizmetidir. X ile kullanıcılar "tweet" diye anılan metin, fotoğraf ve video barındıran içerikler yayımlayabilmektedir. X, kullanıcıların kayıtlı veya kayıt olmadan kullanabilecekleri bir ağıdır. Kayıtlı kullanıcılar tweet atabilir, tweetleri beğenebilir, "retweet" edebilir ve diğer kayıtlı kullanıcılara doğrudan mesaj (DM) gönderebilirken, kayıtsız kullanıcılar yalnızca herkese açık tweetleri görüntüleyebilir. 2023 itibarıyla Twitter'ın 541 milyon aylık aktif kullanıcısı bulunmaktadır (URL-1). Twitter sosyal medya platformunun toplumu etkileyen güncel olaylar hakkında anında bilgi almak amacıyla kullanılabilir olan en önemli sosyal ağlardan biridir (Tuna, Sağlam, & Çavdur, 2022).

X ortamında yapılan mesajlaşmalarda mesajın konusunun, muhatabının kim olduğu konusunda karışıklık çıkabilmektedir. Bu sorunları aşmak için özel kullanımlar geliştirilmiştir.

(**Hashtag/Etiket**): Aynı konu üzerine atılan tweetlerin konuyla ilgili diğer kullanıcılar tarafından bulunabilmesini kolaylaştırmak için kullanılan bir etiket kullanımınıdır.

@ (**Mention/Bahsetme**): @ işareti tweetlere kullanıcı eklemek için kullanılır. Kullanıcı adı önüne @ işareti konarak tweetin ilgili kişinin sistemine düşmesi sağlanır. Kullanımı @kullanıcıadı şeklindedir. Kullanıcılar sizden bahsetmek, size mesaj göndermek veya profilinize bağlantı göndermek için @ işaretiyle birlikte kullanıcıadı kullanır. Bir tweet ile ilgilenildiğini veya tweete katıldığını göstermek için kullanılır.

Rt (Retweet): Bir kullanıcının paylaştığı tweeti, kendi takipçilerimizle paylaşmamızı sağlayan araçtır. Twitter üzerindeki kullanıcıların etkisinin, takipçi sayısından ziyade kullanıcının tweetlerine gelen retweetlere bağlıdır. Bir tweet ile ilgilenildiğini veya tweete katıldığını göstermek için kullanılır (URL-3). X ağında bir tweet'in retweet edilmesi, içeriğin beğenilerek paylaşan ile aynı kanaatte olduğunun bir göstergesi olması yanında kullanıcılar arasındaki ortak amaç ve değerlerin paylaşımına da katkı sağlamaktadır. Retweet değerli mesajların Twitter ağında geniş kitlelere hızla yayılmaları kapsamında çok önemli rol oynamaktadır (Kürkçü, 2017).

♥ (**Like/Beğeni**): En yaygın şekilde kullanıcının bir tweeti beğenmesi ve aynı fikirde olması nedeniyle kullanılmaktadır (Kürkçü, 2017).

CopyPasta: Birden fazla kişinin orijinal bir kaynaktaki içeriği yineleyerek sosyal platformlar veya forumlarda geniş çaplı olarak paylaşma girişimini ifade eden argo bir internet terimidir (URL-2).

Çalışmada aşağıda açıklanan Python kütüphaneleri kullanılmıştır;

- **Twint:** Twitter scraping kütüphanesi. Twitter'ın uygulama programlama arayüzünü (API) kullanmadan tweet gönderilerini almaya olanak tanıyan gelişmiş bir kütüphanedir (Delal & Abanoz, 2022). Twitter verilerini çekmek için kullanılmıştır.
- **Pandas:** Veri analiz kütüphanesi. Önde gelen veri analiz araçlarından biri olan Pandas, Python ekosisteminde modern veri mühendisliği, analizi ve modellemesi için veri ile çalışan tüm alanlarda kullanılan açık kaynaklı bir Python kütüphanesidir (Bantilan, 2020). Verileri iki boyutlu tablolarda arşivlemek ve üzerlerinde işlem yapmak için kullanılmıştır.
- **Matplotlib:** Veri görselleştirme kütüphanesi. Python'la bilimsel programlamanın en önemli araçlarından birisidir. Matplotlib ile verileri etkileşimli olarak görselleştirme, yayınlamaya uygun yüksek kalitede hem iki hem üç boyutlu çıktılar hazırlama işlemleri yapılmaktadır (Kahya, 2021). Çalışmada analiz sonuçlarını görselleştirmek için kullanılmıştır.
- **WordCloud:** Veri görselleştirme kütüphanesi. Kelime bulutu, metin veri setleri için kullanılan veri görselleştirme yöntemidir. Kelime bulutu frekansa dayalı bir görselleştirme yöntemi olduğundan metinlerin görsel bir özetini oluşturur (Temizhan & Mendeş, 2021). Bu da metinlerin daha hızlı analiz edilmesinde yardımcı olur (Lohmann, Heimerl, Bopp, Burch, & Ertl, 2015).

- **Sklearn – CountVectorizer:** Veri setindeki bir terimin ne kadar tekrar ettiğini gösteren araçtır. Özellik seçimi sürecinde de kullanılmaktadır. n-gram özelliği kullanılarak bir, iki veya daha fazla kelimenin yan yana birlikte kullanım sıklığı hesaplanabilir.
- **Zemberek:** Türkçe metinlerde, Türkçe'nin morfolojik yapısını dikkate alarak geliştirilmiş oldukça etkili doğal dil işleme kütüphaneleri bulunmaktadır. Zemberek yazım denetimi, hatalı kelimeler için öneri, heceleme, hatalı kodlama temizleme işlevlerinin yanı sıra, belirteçlere ayırma, cümle bölümlenme ve sözcük ayırma (tokenizations, sentence segmentation, lemmatizations) gibi işlemlere sahiptir (Tokcaer, 2021). Çalışmanın ön işlem sürecinde stopword (dilde sık kullanılan ve yalnız başlarına bir anlam ifade etmeyen) diye anılan kelimelerin kaldırılması, hatalı yazılan kelimelerin düzeltilmesi ve kelimelerin köklere ayrılması işlemlerinde kullanılmıştır.

2.2. Veri seti

Çalışmada kullanılan veri seti, Twint kütüphanesi kullanan bir Python uygulaması geliştirilerek elde edilmiştir. Çalışma kapsamında twitter üzerindeki aramada anahtar kelime olarak “deprem” kullanılmıştır. Bu aramalar 05 Şubat 2023 ile 12 Şubat 2023 süresince gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler csv uzantılı dosyaya kaydedilmiştir. Veri toplama sürecinin sonunda veri setinde toplam 2.643.481 adet kayıt elde edilmiştir.

Her bir kayıt toplamda 36 adet farklı sütun/özellik (id, conversation_id, created_at, date, time, timezone, user_id, username, name, place, tweet, language, mentionsurls, photos, hashtags, replies_count, retweets_count, likes_count, cashtags, link, retweet, quote_url, thumbnail, neargeo, source, video, user_rt_id, user_rt, retweet_id, reply_to, retweet_date, translate, trans_src, trans_dest\{r} barındırmakta ancak dönen sütunların çoğu boş (NaN) değere sahiptir. Bu çalışma kapsamında date/tarih, time/saat, tweet, likes_count/beğeni sayısı, retweets_count/retweet sayısı, photos/fotoğraflar sütunları ile çalışılmıştır.

Elde edilen tweet mesajları henüz analiz etmek için ham ve yapılandırılmamıştır. Bu nedenle analiz öncesinde csv dosyasındaki verilere ön işlem uygulanması gerekir.

2.3. Metin Ön İşlem

Yapılandırılmamış verileri kullanarak tanımlayıcı analizler yapmak için basit ön işlemler yapmak yeterli olmaktadır. Bunun yanında gerçekleştirilen tanımlayıcı analizler, veri setinin içeriği, verinin elde edilişi yöntemi, amacı vb. konulara göre farklılık gösterebilmektedir (Güneş & Arıkan, 2023). Çalışmada kayıtlar üzerinde uygulanan ön işlemler aşağıdaki gibidir;

- Aynı kullanıcı, tarih, saat ve içerikli olan kayıtlardan bir tanesi kalacak şekilde veri setinden silinerek veri tekrarı engellendi.
- Tweet içeriğinde sadece @, #, link içeren tweetler @, # ve link ile ilgili yapılan analizlerden sonra veri setinden silindi.
- Teknik sebeplerden dolayı tarih, saat bilgi hatalı veya boş olan tweetler veri setinden silindi.
- Metin küçük harfe dönüştürüldü.
- Metinden karakterler, semboller, rakamlar kaldırıldı.
- Metinden noktalama işaretleri kaldırıldı.
- Metin başındaki ve sonundaki boşluklar kaldırıldı.
- Dilde sık kullanılan ve yalnız başlarına bir anlam ifade etmeyen, stopword diye anılan kelimeler metinden çıkarıldı.
- Yanlış yazılan kelimeler düzeltildi.
- Kelimeler köklere ayrıldı.

Metin ön işlem sürecinden sonra veri setinde toplam 1.914.144 adet kayıt kalmıştır. Veri seti tüm bu ön işlemlerden sonra analiz için hazır hale gelmiştir.

Aşağıda verilen Tablo 1'de örnek tweetler üzerinden yapılan ön işlem sonuçları gösterilmiştir. Tablo 1'in 1.sütununda kullanıcılar tarafından gönderilen tweetlerin ham görünümleri, 2.sütununda noktalama, rakam, stopwordlardan temizlenmiş görünümleri ve 3.sütununda ise köklere ayrılmış görünümleri gösterilmektedir.

Tablo 1. Ön İşlemden Geçen Tweet Örneği

Tweet	Temizlenmiş Tweet	Köklerine Ayrılmış Tweet
#deprem Bu acı saat hafızalardan hiç çıkmayacak. Rabbim böyle acıları bir daha yaşatmasın inşallah. (Amin) https://t.co/gFAszTQsPc	acı saat hafızalardan çıkmayacak rabbim böyle acıları yaşatmasın inşallah amin	acı saat hafıza çık rabbi böyle acı yaşa inşallah amin
Az önce deprem bölgesindeki bi arkadaşımla konuştum. Arkadaşım,ailem kalmadı desem yeridir dedi. Hiçbir cümle bu kadar acıtmadı canımı. Sen sabır ver Allahım Rabbim sen sevdiklerimizi bize bağışla..	önce deprem bölgesindeki bi arkadaşımla konuştum arkadaşım ailem kalmadı desem yeridir dedi hiçbir cümle acıtmadı canımı sen sabır ver allahım rabbim sen sevdiklerimizi bize bağışla	önce deprem bölge bu arkadaş konuş arkadaş aile kal de yeridir de hiçbir cümle acı can sen sabır ver allah rabbi sen sev biz bağış

2.4.Kısıtlar

Çalışma kapsamındaki kısıtlar;

- Veri seti oluşturulurken sadece X (Twitter) sosyal ağı kullanılmıştır.
- Twint kütüphanesi ile çekilebilen tweetler kullanılmıştır.
- Veri setini oluşturan kayıtların tümünün içerisinde “deprem” kelimesi geçmektedir.
- Kayıtlar 05-12 Şubat 2023 tarihlerinde çekilen tweetlerden oluşmaktadır.
- Çalışmada sadece metin içerikli tweetler dikkate alınmıştır.
- Veri setinin çok geniş seçilmesi nedeniyle nicel ve betimsel analiz yapılmıştır.

2.5.Araştırmanın Etik Yönü

Bu araştırma X (Twitter) adlı sosyal medya uygulamasından elde edilen ikincil verileri kullandığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

3.Analizler ve Bulgular

Geliştirilen Python uygulaması ile 2.643.481 adet tweet verisine ulaşılmış, ön işlemler sonrasında elde edilen 1.914.144 adet kayıt üzerinde Pandas, Zemberek kütüphaneleri kullanılarak silme, gruplama, filtreleme, birleştirme, kelime düzeltme, köklerine ayırma vb. istatistiksel işlemler ve tanımlayıcı analizler yapılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarının görselleştirme aşamasında matplotlib ve wordcloud kütüphanelerinden yararlanılmıştır. Aşağıda yapılan tanımlayıcı analizler verilmiştir;

- Veri setinin genel tanımlayıcı bilgileri
- En sık kullanılan kelime ve kelime grupları (n-gram=1,2,3) analizi
- #hashtag/etiket analizi
- @mention/kullanıcı adı analizi
- Tweet içeriğinde web adresi/link kullanım yoğunluğu analizi
- Günlük tweet yoğunluğu analizi
- 06 şubat günü saatlik tweet yoğunluğu analizi
- Deprem fırtınasından etkilenen 11 ilde ortaya çıkan konut hasar miktarı ile bu illerin adının geçtiği tweet yoğunlukları arasında ilişki analizi

3.1.Verinin Genel Tanımlayıcı Bilgileri

Aşağıda verilen Tablo2’de Pandas kütüphanesi kullanılarak geliştirilen Python programı ile veri setinden elde edilen sayısal bilgiler paylaşılmıştır. Veri setindeki tweetlerde bulunan kelime sayıları, resimli tweetler, tweet atan kullanıcı sayısı, konu ile ilgili bir veya daha çok tweet atan kullanıcı sayısı vb. sonuçlar kullanıcıların konuya karşı olan hassasiyetleri hakkında ipuçları verir.

Tablo 2. Veri Setinden Elde Edilen Genel Tanımlayıcı Bilgiler

Özellik	Boyut
Veri Seti Kayıt/Tweet Sayısı	2.643.481 Adet
Metin Ön İşlem Sonrası Kalan Tweet Sayısı	1.914.144 Adet
Resimli Tweet Sayısı	389.650 Adet
Veri Setinde Kullanılan Toplam Kelime Sayısı	29.806.294 Adet
Veri Setindeki Tweetlerde Kullanılan Ortalama Kelime Sayısı	15,57 Adet
Tweetlerde Geçen En Az Kelime Sayısı	1 Adet
Tweetlerde Geçen En Çok Kelime Sayısı	98 Adet
Tweet Atan Kullanıcı Sayısı	778.889 Farklı Kişi
Bir Kullanıcı Tarafından Atılan En Çok Tweet Sayısı	2.299 Adet
Sadece 1adet Tweet Atan Kullanıcı Sayısı	459.820 Farklı Kişi
Kullanıcı Başı Ortalama Atılan Tweet Sayısı	2,45 Adet
2 Tweetten Fazla Tweet Atan Kullanıcı Sayısı	179.817 Farklı Kişi
Retweet Alan Tweet Sayısı	705.481 Adet
Bir Tweetin Aldığı En Yüksek Retweet Değeri	160.492 Adet
Retweet Alan Kullanıcı Sayısı	301.355 Farklı Kişi
Like Alan Tweet Sayısı	1.052.539 Adet
Bir Tweetin Aldığı En Yüksek Like Değeri	546.397 Adet
Like Alan Kullanıcı Sayısı	467.483 Farklı Kişi
CopyPasta Yapılan Tweet Sayısı	33.435 Adet
CopyPasta Yapılan En Yüksek Değer	9.374 Adet
Url İçeren Tweet Sayısı (Resim Hariç)	98.488 Adet

3.2. Toplanan Tweetlerde En Sık Kullanılan Kelime ve Kelime Grupları

Kamuoyunda merak uyandıran ve konuşulan konuların tespitinde tweet metni içindeki kelimelerin frekans analizinden faydalanılır. Ancak kelime frekans analizi, # etiketlerinin analizinden farklı olarak kelimenin öncelikle kök haline dönüştürülmesi gerekir (Güneş & Arıkan, 2023). Bu aşamada zemberek kütüphanesinden faydalanılmıştır.

Toplanan tweetlerde kamuoyunun ele aldığı şekliyle en sık kullanılan kelime ve kelime gruplarını bulmak için CountVectorizer aracı n-gram değeri 1, 2, ve 3 olarak ayarlanarak analizler gerçekleştirilmiştir. N-gram gösterimi veri kümesindeki eğilimleri ve kalıpları temsil eden kelimelerin bir kombinasyonudur. N-gram bize hangi kelimelerin ayrı ayrı, hangilerinin birlikte kullanıldığını anlamamızda yardımcı olur (Addo, Akpatsa, & Dela, 2023). Elde edilen kelime veya kelimeler kamuoyunun deprem fırtınası ile ilgili duygularının ana konusunu oluşturur. Tweetlerde geçen konuların kapsamı hakkında fikir vermek için Tablo 3'te 15 tane terim, frekans bilgisi ile birlikte verilmiştir.

Tablo 3. Veri Setinde En Çok Kullanılan Kelime Ve Kelime Grupları Listesi

Sıra	N-Gram=1		N-Gram=2		N-Gram=3	
	Terim	Frekans	Terim	Frekans	Terim	Frekans
1	deprem	949498	deprem bölge	320788	lütfen yardım et	37245
2	ol	860068	enkaz alt	118673	deprem bölge gönder	18774
3	yardım	464950	yardım et	118048	enkaz alt kal	17670
4	et	449888	biz ahbap	98422	deprem bölge tuvalet	15614
5	bölge	403909	afad biz	97751	bölge tuvalet karavan	15383
6	afad	398710	deprem ol	88827	tuvalet karavan hijyen	15290
7	yap	340916	ahbap da	55288	karavan hijyen ürün	15287
8	var	308195	lütfen yardım	48993	hijyen ürün iste	15147
9	lütfen	282142	yardımcı ol	46532	deprem bölge git	14365
10	de	229390	haber al	46047	deprem bölge yardım	11987
11	insan	229139	göçük alt	40001	geçmiş ol türkiye	10438
12	yok	202178	ihtiyaç var	38685	allah yardımcı ol	10027
13	biz	194759	geçmiş ol	33686	ara kurtar ekip	9451
14	enkaz	190659	yardım bekle	33056	lütfen et yap	9180
15	alt	186703	acil yardım	32860	ol yardım et	8639

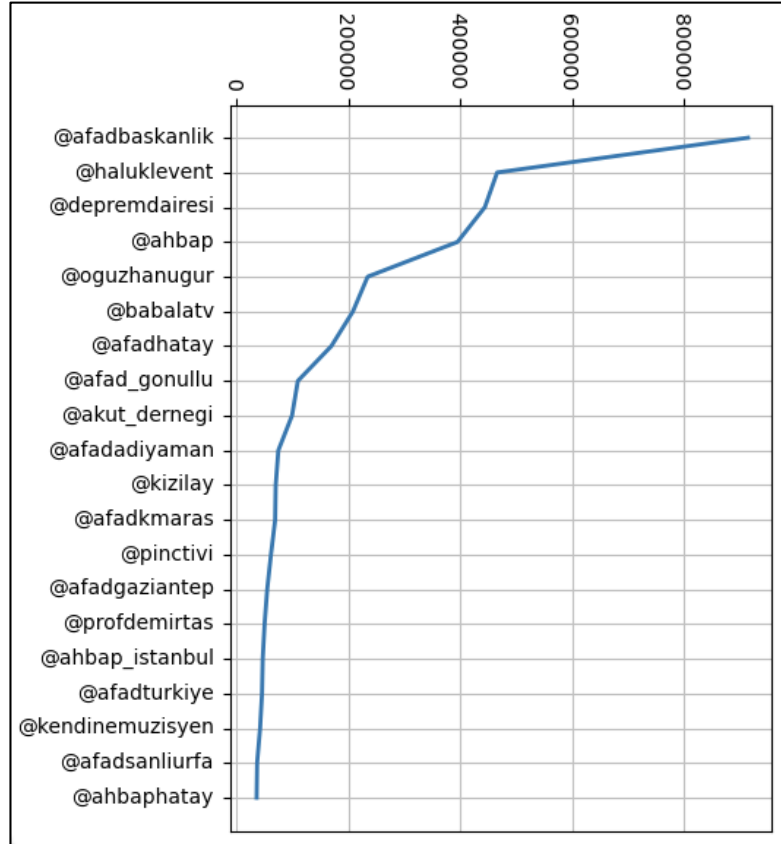

Tablo 4. Örnek Hashtag Tweetleri

#hashtag	Örnek Tweet Mesajları
#AFAD	Arkadaşlar 4 kişiler ulaşabilsinler #afad #deprem arkadaşlar paylaşın bir şekilde ulassin arkadaşlar haber alamıyoruz, mevcut konumda küçük bir bebek var hiç bir şekilde haber alamadık #afad #DEPREMOLDU
#HATAY	Enkaz altındalarmış lütfen yayalım arkadaşlar #deprem #afad #hatay #deprem #afad Ailemin bulunduğu apartman yıkılmış. Babam, babaannem, amcam, yengem ve kuzenlerim hepsi içerde. Aşağıdaki adrese yardım gönderir misiniz?
#TURKEY	Hızlıca yayalım hızlıca #deprem #hatay #gaziantep “Arkadaşımın ablası sabahtan beri enkaz altında ulaşamıyoruz lütfen haberdar edebilir misiniz” #deprem #hatay @AFADBaskanlik Haber alınamayan bir arkadaşımız daha var #deprem #ACİL #malatya #turkey #AFAD Türk Hava Yolları'na ait 41 uçak ile 6.718 #AFAD gönüllüsü deprem bölgesine sevk ediliyor. #deprem #turkey #Kahramanmaraş ilk görüntüler gelmeye başladı. Yaşanılanlar korkunç.. #turkey #earthquake #deprem

3.4.@Mention/KullanıcıAdı Analizi

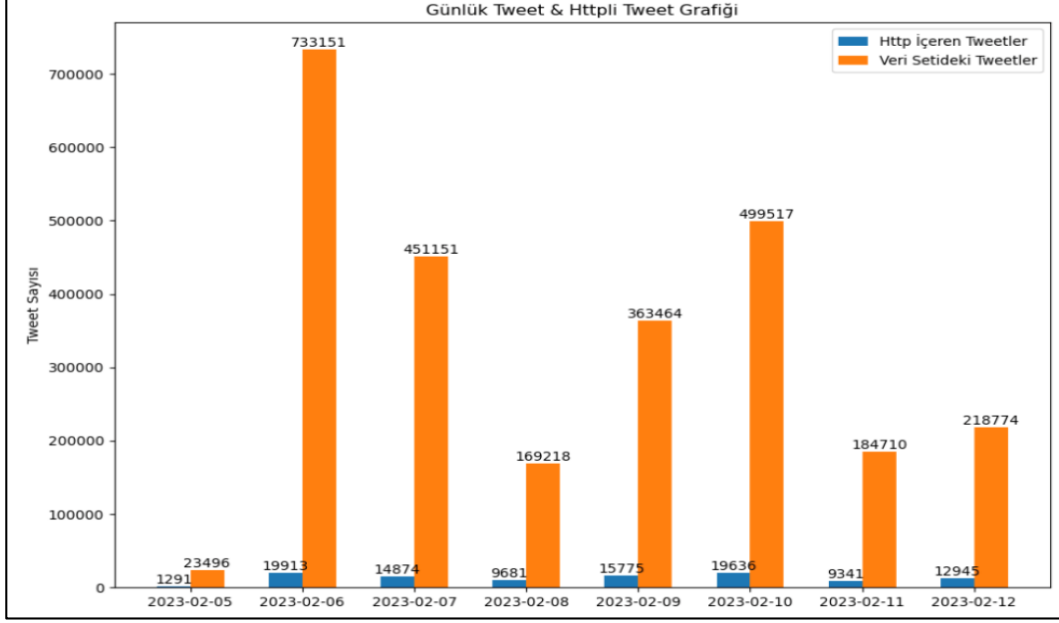
Veri setindeki Tweet analizlerinde @mention ve bunların frekansları; kullanıcıların yazdıklarını iletmek istedikleri diğer kullanıcılar ile ilgili ipuçları verir. Çalışmada tweetlerde en çok hangi kullanıcı adının (@) geçtiğinin tespiti ile ilgili yapılan analizde en çok @afadbaskanlik kullanıcısının 907.762 adet tweette paylaşıldığı görülmektedir. Tablo 5'te ilgili mention ve örnek mesaj verilmiştir. Ayrıca veri setinde 971.909 adet tweet mesajında @ kullanıldığı, 717.367 tweette mention kullanılıp #hashtag kullanılmadığı bulunmuştur.

Şekil 4. @Mention Frekans Grafiği

Grafikte, web adresi barındıran tweetlerin en yoğun 10 Şubatta, ikinci sırada da deprem günü olan 06 Şubat tarihinde kullanıldığı bulunmuştur.

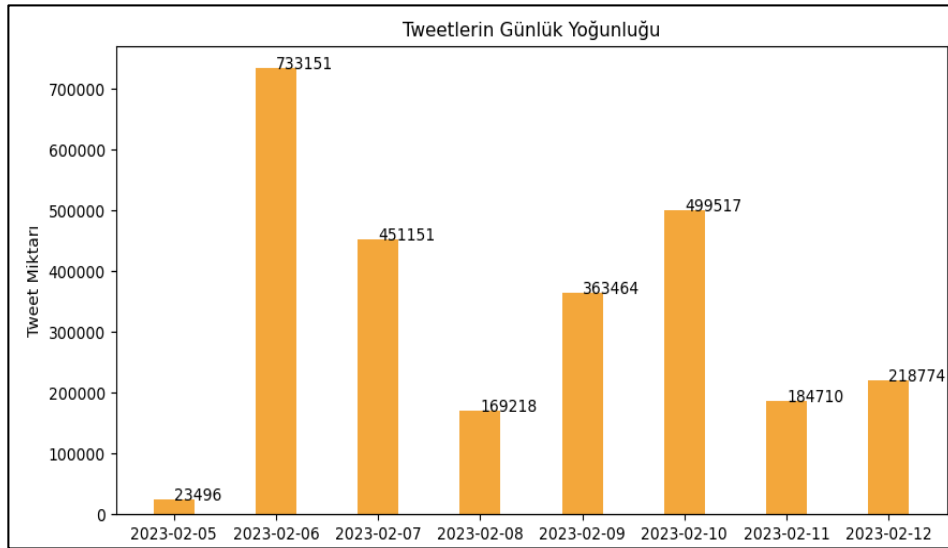
Http içerikli tweetlerin, atılan günlük tweet yoğunluğu ile birlikte incelenmiştir. İnceleme sonucunda depremin gerçekleştiği gün olan 06 Şubat 2023 gününün en çok tweet paylaşılan gün olduğu ancak web adresi paylaşan tweetlerin yoğunluğu bakımından ikinci sırada olduğu görülür.

Şekil 7. Http İçerikli Tweetlerin, Tüm Tweetlerin Günlük Yoğunluğunu Oranını Gösterir Grafik

3.6.Günlük Tweet Yoğunluğu Analizi

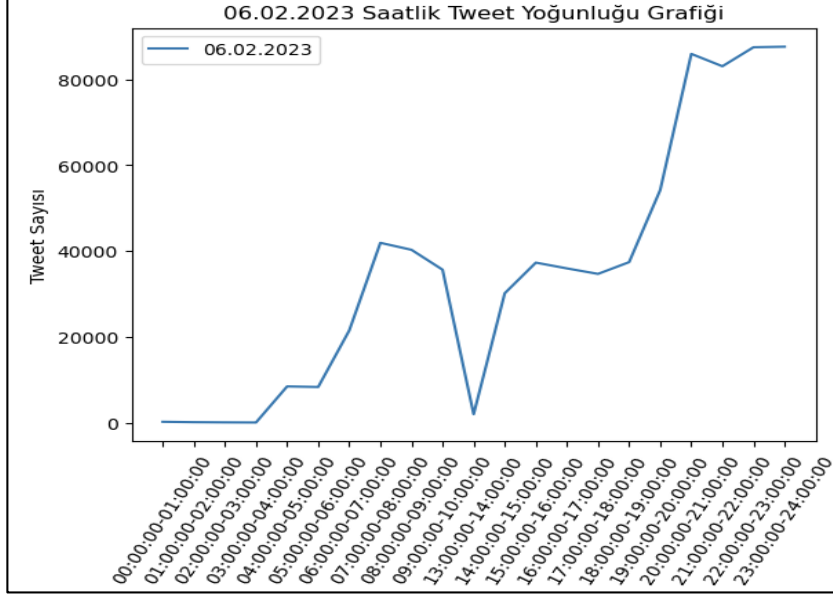
Veri setinde, tweetlerin günlük yoğunluğu ile ilgili analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda depremin gerçekleştiği gün olan 06 Şubat 2023 gününün en yoğun tweet atılan gün olduğu bulunmuştur. Literatürde felaketin gerçekleştiği ilk günde tweet yoğunluğunun en yüksek olduğu sonraki günlerde ise kademeli olarak azaldığı görülürken [(Ağralı, 2022), (Coronel, García, & Herrera-Tapia, 2019), (Qu, Huang, Zhang, & Zhang, 2011), (Zheng, Shi, Zhou, Lu, & Lin, 2022)] çalışmamızda günlük tweet yoğunluğunda dalgalanma olduğu tespit edilmiştir. Bu durum bize veri setini oluşturan verileri elde ederken donanım veya yazılım kaynaklı teknik bir sorun yaşandığını düşündürmektedir.

Şekil 8. Tweetlerin Günlük Yoğunluğunu Gösterir Grafik

3.7. 06 Şubat Saatlik Tweet Yoğunluğu Analizi

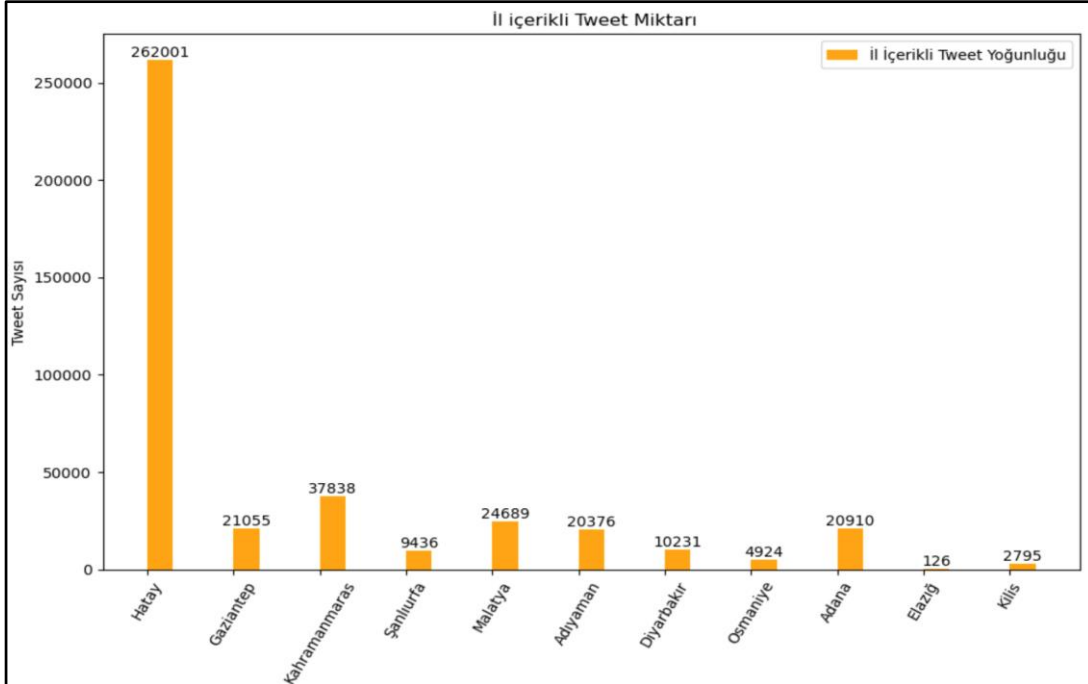
Veri setinde, depremin birinci günündeki tweet verileri üzerinde saat bazlı tweet yoğunluğu analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda; deprem günü saat 19:00'dan 24:00'a tweet yoğunluğunun en yüksek olduğu saatler olduğu bulunmuştur. Ayrıca 06 Şubat saat 09:00 ile 13:00 arasında veri çekilemediği bulunmuştur.

Şekil 9. Tweetlerin 06 Şubat Günü Saatlik Yoğunluğunu Gösterir Grafik

3.8. 11 il için Hasar Tweet yoğunluğu Analizi

Deprem fırtınasından etkilenen 11 ilin adının tweet içeriklerinde geçme yoğunluğunun tespiti ile ilgili gerçekleştirilen analizde Hatay ilinin diğer illere göre tweet içeriklerinde daha fazla geçtiği bulunmuştur. Hatay ilinden sonra tweet içeriklerinden en çok adı geçen il Kahramanmaraş'tır.

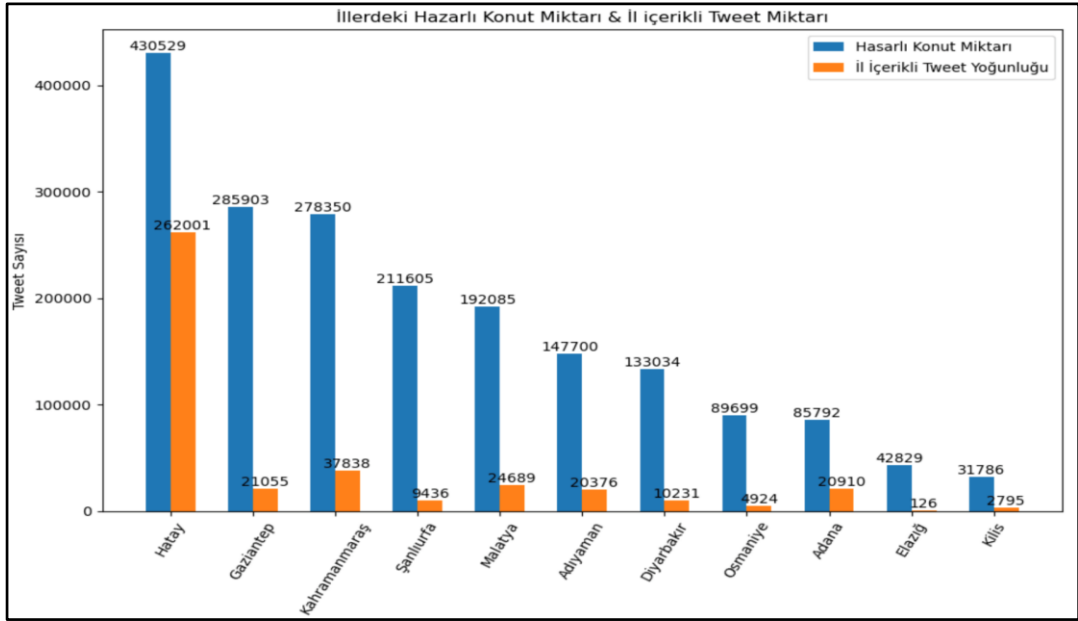

Şekil 10. Tweetler İçerisindeki İl İsimlerinin Miktarını Gösterir Grafik

Şekil 11. Tweetler İçerisindeki İl İsimlerinin Miktarını Gösterir Wordcloud

Veri setinde 11 ilin isimlerinin geçtiği tweetlerin yoğunluğu ile bu illerdeki hasarlı konut miktarlarını ele alan analiz gerçekleştirilmiştir. Bu illerdeki hasarlı bina sayısını öğrenmek için strateji bütçe başkanlığının yayınladığı rapor kullanılmıştır (TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Yapılan analiz sonucunda en yüksek konutun hasarının yaşandığı ilk üç il (Hatay, Gaziantep ve Kahramanmaraş) için yayınlanan tweet yoğunluğunun diğer illere göre yüksek olduğu bulunmuştur.

Şekil 12. İl Hasar Miktarı İle İl İsimlerini İçerir Tweet Yoğunluğunu Gösterir Grafik

4.Sonuç

Bu çalışmada, 6 Şubat 2023 günü gerçekleşen ve ülkemizin 11 ilini etkileyen büyük deprem fırtınası ile ilgili 05-12 Şubat 2023 tarih aralığını kapsayan 2.643.481 adet tweet mesajı üzerinden toplumun gündemini, eğilimini ve davranışlarını belirlemek amacıyla tanımlayıcı analizler yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar aşağıda tartışılmıştır.

Veri setinde paylaşılan tweetler incelendiğinde tweetlerin en az 1 en çok 98 kelimedenden oluştuğu ortalama tweetlerin 15 kelime barındırdığı görülmektedir. 1 kelimelik tweetler incelendiğinde kelimeye en az bir hashtag veya @ kullanıcı eklendiği görülmektedir. Yüksek boyutlu tweetler incelendiğinde tweetlerin içeriğinde

mesajın birden fazla dil kullanıldığı, manevi mesajların olduğu örneklere veya yardım için paylaşılan telefon numaraların rakamlarının ayrı ayrı verildiği örneklere rastlanmaktadır. Ortalama 15 kelimelik tweetler, karşılaşılan afet karşısında kullanıcıların duygularını en yalın haliyle paylaştıklarını bize düşündürmektedir. Veri setindeki tweetlerin %20,36'ında resim içeriği bulunmaktadır. Resimlere ön izleme yapıldığında kullanıcıların, önemli telefon numaralarını, kayıp olan kişilerin isim ve soyad, adres ve telefon bilgilerini, istenen yardımları vb. bu resimler ile paylaştığı görülmektedir.

Veri setinde toplam 778.889 farklı kullanıcı bulunmaktadır. Bu kullanıcıların ortalama tweet atma sayısı 2,45'tir. Bunlardan sadece 1 adet tweet atan kullanıcı sayısı tüm kullanıcıların %59,03'dür. Tweet atma sayısı 2'den fazla olan kullanıcı sayısı tüm kullanıcıların %23,08'dir. Bu durum bize kullanıcıların yaşanan olumsuz durum karşısındaki içsel duygularını kendi sözleriyle en az bir kez ifade etmek istediklerini düşündürmüştür. Retweet ve like kullanıcının bir tweeti beğenmesi ve aynı fikirde olması nedeniyle kullanılmaktadır. Retweet değerli mesajların X ağında geniş kitlelere hızla yayılmaları kapsamında çok önemli rol oynamaktadır. Veri setindeki tweetlerin %36,85 retweet alan tweetlerden oluşmaktadır. Bir tweetin aldığı en yüksek retweet değeri 160.492 adettir. Bu da kullanıcıların konuları geniş kitlelere ulaştırmak için organize hareket ettiklerini düşündürmektedir.

Like daha çok ilgili tweetin beğenildiğini göstermek için tercih edilen bir araçtır. Veri setindeki tweetlerin %54,98 like almış tweetlerden oluşmaktadır. Veri setinde en yüksek like değeri 546.397 adettir. Like alan kullanıcı sayısı 467.483'tür. Bu bilgi kullanıcıların tweet yazarını desteklediğini ve onunla aynı duyguları paylaştığını göstermek istediğini düşündürmektedir. Ayrıca en yüksek retweet alan tweetlerin like oranlarının da çok yüksek olduğu görülmüştür.

CopyPasta işlemi organize olan bireylerin bir tweeti ayrı ayrı paylaşması olarak özetlenebilir. Buradaki amaç bir kişiye veya konuya olan duyarlılığı göstermektir. Veri setinde CopyPasta tweetler olmakla birlikte bu CopyPasta tweet sayısı veri setinin %1,74'dür. CopyPasta içerikleri incelendiğinde genelinde @mention kullanıldığı görülmektedir. Bu durum bize CopyPasta'nın kullanıcıların organize olarak belirledikleri başka kullanıcı veya kullanıcıların ilgisini çekme çabasında olduklarını düşündürmektedir.

Veri setinde en sık kullanılan kelime ve kelime grupları ile ilgili yapılan analiz sonucunda bulunan bir kelimelik terimlerde (n=1 unigram) frekansı en yüksek olan kelimelerin "deprem", "ol" ve "yardım" gibi kelimeler olduğu görülmüştür. Bu kelimelerin yoğun olarak kullanılmasının sebebi kullanıcıların yoğun bir şekilde deprem olduğu ve yardıma ihtiyaç olduğu bilgisini paylaşma isteğine işaret ediyor olabilir. İki kelimelik terimlerde (n=2 bigram) frekansı en yüksek olan "deprem bölge", "enkaz alt", "yardım et" gibi kelimeler ile deprem bölgesine yardım istekleri, enkaz altında kalanlar ile ilgili paylaşımlara işaret ediyor olabilir. Üç kelimelik terimlerde (n=3 trigram) frekansı en yüksek olan "lütfen yardım et", "deprem bölge gönder", "enkaz alt kal" gibi kelimeler ile yardım istekleri, bölgede ihtiyaç duyulanların gönderilmesi ile ilgili ve enkaz altında kalanlar ile ilgili paylaşımlara işaret ediyor olabilir.

#Hashtag frekansları kullanıcılar tarafından konuşulan gündem, kullanıcı eğilimleri ve genel olarak veri seti içeriği hakkında bizlere ipuçları verir. Çalışmada sırasıyla en çok #afad, #hatay, #turkey'in kullanıldığı görülmektedir. Burada kullanıcıların yarısından azının ilgili etiketlere katkı sağlayarak gündem oluşturup etiketi trend başlık yapma çabalarında olduğu düşünülmektedir. Çoğunluğun ise etiketten bağımsız olarak düşüncelerini, bilgilerini paylaştıkları görülmektedir.

@mention frekansları; kullanıcıların yazdıklarını iletmek istedikleri diğer kullanıcılar ile ilgili ipuçları vermektedir. Analiz sonucunda tweetlerde en çok 907.762 adet ile @afadbaskanlik kullanıcısının yer aldığı görülmüştür. Bunun sebebinin @afadbaskanlik kullanıcısının doğal afetler ile mücadele noktasında ülkenin en yetkili kurumu olmasından ötürü olduğu düşünülmektedir. Ağrali'nin İzmir Depremi örneğini incelediği çalışmada da en yüksek değeri @afadbaskanlik kullanıcısının aldığı görülmektedir (Ağrali, 2022).

#Hashtag ve @Mention kullanılmayan 371.188 adet tweet bulunmaktadır. Bu tweetlerde kullanıcıların kendi içsel duygu ve düşüncelerinin en yalın şekilde yapıldığı düşünülmektedir.

Veri setini oluşturan kayıtlarda, içerik olarak paylaşılan resimlerin fiziksel konumları bir web adresi olarak bulunmaktadır. Veri setinde toplam 98.488 adet resim harici, web adresi linki barındıran tweet bulunmaktadır. Bu rakam veri setinde bulunan toplam tweet sayısının %5,15'ini oluşturmaktadır. Ağrali'nin İzmir Depremi örneğini incelediği çalışmada bu oran %45 olarak görülmektedir (Ağrali, 2022). Ağrali'nin yaptığı çalışmada bu ayırım olup olmadığı net olarak çıkarılamamıştır, oranın yarıdan az olduğu görülmektedir. Çalışmamızda tweetlerde paylaşılan link/web adresleri zaman örüntüsü içerisinde incelendiğinde deprem günü

paylaşımlarının en yoğun olduğu ve paylaşılan web adreslerinin reklam barındırmayan, tamamen insani ve vicdani duygular ile yardım amaçlı paylaşılan web adresleri olduğu görülmektedir. Depremi ilk gününde paylaşılan web adresleri içerisinde; enkaz formu, ulaşılamayan kişilere ait bildirimler, enkaz altında kalan bireyler ile ilgili bildirimler, başka sosyal ağlara yüklenmiş video adresleri, afet sürecinde kullanılabilecek mobil uygulama web adresleri, önemli telefon numaraları, toplanma ve yardım merkezleri ile ilgili bilgilerin bulunduğu web adreslerinin paylaşıldığı görülmektedir. Sonraki günlerde paylaşılan web adreslerinde ise çevre illerden gelen destek haberlerinin paylaşıldığı, deprem bölgesinde ihtiyaç duyulan ürünler ve hizmetlerin paylaşıldığı web adreslerinin olduğu, acil yardım beyan formları, yardım toplama web sitelerinin web adreslerinin, il bazlı oluşturulan sosyal ağ grup web adreslerinin paylaşıldığı, enkazdan çıkanlar ile ilgili haberlerin bulunduğu web adreslerinin olduğu görülmektedir. Çalışma esnasında bazı linklerin çalışmadığı da tespit edilmiştir.

Tweet yoğunluğu zaman örüntüsüyle incelendiğinde, felaketin gerçekleştiği ilk gündeki tweet yoğunluğunun en yüksek olduğu sonraki günlerde ise tweet yoğunluğunun kademeli olarak azaldığı görülür [(Ağralı, 2022), (Coronel, García, & Herrera-Tapia, 2019), (Qu, Huang, Zhang, & Zhang, 2011), (Zheng, Shi, Zhou, Lu, & Lin, 2022)]. Bu durum çalışmamızdaki felaketin ilk gününün yoğunluğunun diğer günlere kıyasla en yüksek olması sonucu ile uyumlu ancak tweet yoğunluğunun kademeli olarak azalma durumunun çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçla uyumlu olmadığı görülmektedir. Bu durum bize ilgili günlerde yazılımsal veya donanımsal teknik bir sorundan dolayı veriye erişilemediğini düşündürmektedir.

Çalışmada deprem fırtınası etkisindeki 11 il ile ilgili paylaşımlar olduğu bulunmuş elde edilen bilgiler kamuoyu analizlerinin depremin etki alanını tahmin etmek için kullanılabileceğini göstermiştir (Zheng, Shi, Zhou, Lu, & Lin, 2022). Ancak bu il isimlerinin geçtiği tweet yoğunlukları ile bu illerde raporlanan hasarların ilişkilendirildiği çalışmada en çok hasar alan il ile ilgili paylaşılan tweet yoğunluğunun en yüksek görülmesine rağmen aynı tür benzerliğin diğer il & tweet yoğunluğu ilişkisinde olmadığı görülmektedir. Bu da bize bu verilerin depremin neden olduğu kayıp ve hasarla çok az ilişkili olduğunu göstermektedir (Zheng, Shi, Zhou, Lu, & Lin, 2022).

Gelecek çalışmalarda, farklı sosyal ağlardan oluşturulan veri setleri üzerinde uygulanacak tanımlayıcı analizler ile bu çalışmanın sonuçları karşılaştırılabilir. Kullanıcıların coğrafi konum bilgileri kullanılarak yapılan yorumlar analiz edilerek tartışılabilir. Konuya özgü (yardıma ihtiyaç duyanlar, enkaz altında kalanlar, sağlık görevlisine ihtiyaç duyanlar, vb.) kelime ve kelime grubu sözlüğü çıkartılarak veri setinde bunlar için analizler gerçekleştirilerek sonuçlar tartışılabilir. Ayrıca deprem konusunda sosyal ağlardaki trendlerin, öne çıkan kullanıcıların paylaşımlarının ve toplumsal tepkilerin daha derinlemesine analiz edilmesi için farklı çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Çağlayan, N., Satoğlu, Ş., & Emine. (2018). Afet Yönetiminde Büyük Veri ve Veri Analitiği Uygulamaları- Literatür Araştırması Özet. 7. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi, *ULTZK 2018 Bildiriler Kitabı*.
- Çobaner, A. A. (2019). Doğal Afetlerde Twitter Kullanımı: Mersin'de 2016 Yılı Sel Felaketi Örneği . *MER-AK Akademik Araştırmalar Sosyal Bilimler Kitap-1*, 41-67. Mersin: Mer-Ak Mersin Akademi Yayınları.
- Addo, P. C., Akpatsa, S. K., & Dela, T. (2023, Nisan). Topic Modeling and Sentiment Analysis of US' Afghan Exit Twitter Data: A Text Mining Approach. *International Journal of Information and Management Sciences* 10.6186/IJIMS.202303_34(1).0003, 59-62.
- AFAD. (2023, 08 20). 06 şubat 2023 Kahramanmaraş (Pazarcık Ve Elbistan) Depremleri Saha Çalışmaları Ön Değerlendirme Raporu. Deprem Dairesi Başkanlığı. 1-29.
- Ayan, B., Can, M., & Gürsoy, U. T. (2019). Sosyal Medya Madenciliği İle Firmaların Twitter Verilerinin İncelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi UİİD-IJEAS*, 2019,(23):237-256 ISSN 1307-9832.
- Ağralı, Ö., (2022). Twitter Data Analysis: Izmir Earthquake Case. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ject/issue/72547/1158830>. *Journal of Emerging Computer Technologies*, 2 (2) , 36-41.
- Bantilan, N. (2020). pandera: Statistical Data Validation of Pandas Dataframes. . *Proc. of The 19th Python in Science Conf. (SCIPY 2020)*, 116-124.
- Chae, B. (2015). Insights from hashtag #supplychain and Twitter Analytics: Considering Twitter and Twitter data for supply chain practice and research. *Int. J. Production Economics*, 247-258.

- Coronel, P., García, J., & Herrera-Tapia, J. (2019). Management of natural disasters based on Twitter analytics. 2017 Mexico Earthquake. *Explorations in Technology Education Research*, 3-12.
- Delal, Ö., & Abanoz, E. (2022, 06). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Sosyal Medyada Yansımaları: Sokağa Çıkma Yaşamı Örneği, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* Sayı 37, 80-95.
- Doan, S., Ho Vo, B., & Collier, N. (2011). An analysis of Twitter messages in the 2011 Tohoku Earthquake https://doi.org/10.1007/978-3-642-29262-0_8, *International Conference on Electronic Healthcare*, 91, 58-66.
- Doğan, T. U. (2018). Tıbbi Metin Dokümanlarının Sınıflandırılmasında Terim Ağırlıklandırma Yöntemlerinin Başarımlarının Kıyaslanması. *6th International Symposium on Innovative Technologies in Engineering and Science*, 9-11 Kasım, Antalya, 1-10.
- Etaman, G. S. (2014). NodeXL ile Sosyal Ağ Analizi: #akademikzam Örneği. 15. *Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırmaları ve İstatistik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 464-482.
- Güneş, Y., & Arıkan, M. (2023). Twitter Veri Seti İçeriğinin Tanımlayıcı Analiz ile Keşfi: Çevrimiçi Yemek Siparişi Üzerine Bir Uygulama. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 16(2), 119-133.
- Huanh, C.-H., Yin, J., & Hou, F. (2021). A Text Similarity Measurement Combining Word Semantic Information with TF-IDF Method. *Chinese Journal of Computers*, 5(34), 856-864.
- Kürkçü, D. (2017). Haber Tweetleri Üzerinden Kullanıcı Etkileşiminin Analizi. *Erciyes İletişim Dergisi "akademia"* 2017 5(1), 314-324.
- Kahya, A. (2021). Wikipedia'daki Verilere Metin Madenciliği Yöntemlerinin Uygulanması, *ESTUDAM Bilişim Dergisi*, 2(1), 11-14.
- Kirman, F. (2023). Deprem Sonrası Travmatik Stres Tepkileri ve Sosyal Medyada Yansımaları. *ANTAKIYAT Journal of Social and Theological Studies*, 6(1), 15-30.
- Lohmann, S., Heimerl, F., Bopp, F., Burch, M., & Ertl, T. (2015). Con-centri Cloud: Word Cloud Visualization for Multiple Text Documents. *19th International Conference on Information Visualisation*. Barcelona, Spain. 114-120.
- Mendoza, M., Poblete, B., & Valderrama, I. (2019). Nowcasting earthquake damages with Twitter. <https://doi.org/10.1140/epjds/s13688-019-0181-0>. *EPJ Data Sci.* 8(3), 1-23.
- Qu, Y., Huang, C., Zhang, P., & Zhang, J. (2011). Microblogging after a major disaster in China. *Proc. ACM 2011 Conf. Comput. Support. Coop. Work - CSCW '11*. 25-26
- TC Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu*. 1-130.
- Temizhan, E., & Mendes, M. (2021). Covid-19 Pandemisi ile İlgili Twitter Mesajlarının Metin Madenciliği Tekniği İle Değerlendirilmesi, *Türkiye Klinikleri Biyoistatistik Dergisi Türkiye Klinikleri J Biostat.* 2021;13(2), 185-200.
- Tokcaer, S. (2021). Türkçe Metinlerde Duygu Analizi Sentiment Analysis in Turkish Texts. *Journal of Yasar University*, 16(63), 1514-1534.
- Tuna, N., Sağlam, A., & Çavdur, F. (2022). Covid-19 Salgını ile İlgili Paylaşımlar Üzerinde Veri Analizi <https://doi.org/10.17671/gazibtd.928990>. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 15(1), 13-23.
- Unal, C., & Sezer, C. (2023). Tweetler: Türkiye'deki Deprem Felaketine Yönelik Bir İçerik Analizi. 2023 Kahramanmaraş Depremlerinin Ardından Sağlık Bakanlığına Yöneltilen, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Yıl 2023, 12(2), 782 - 793.
- Zheng, Z., Shi, H. Z., Zhou, Y. C., Lu, X. Z., & Lin, J. R. (2022). Earthquake Impact Analysis Based on Text Mining and Social Media Analytics. arXiv:2212.06765, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2212.06765>.

WEB KAYNAKLARI

- URL-1 <https://twitter.com/elonmusk/status/1684978651857596429?s=46> (Erişim Tarihi: 20.07.2023)
- URL-2 <https://help.twitter.com/tr/rules-and-policies/copy-paste-duplicate-content> (Erişim Tarihi: 20.07.2023)
- URL-3 <https://help.twitter.com/tr/using-twitter/retweet-faq> (Erişim Tarihi: 20.07.2023)

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

2023 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ SİYASAL REKLAMLARINA
KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ: AK PARTİ VE CHP ÖRNEĞİNDE
GÖSTERGEBİLİMSEL BİR ANALİZ

*A Comparative View of 2023 Presidential Election Political Advertisements: A Semiotic Analysis
in the Case of Ak Party And Chp*

Ahmet Maruf BAYSAL¹ ve Tamer KAVURAN²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri, Elazığ, Türkiye, baysalahmetmaruf@gmail.com, orcid.org/ 0009-0009-0402-5831

²Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarım Bölümü, Elazığ, Türkiye, tkavuran@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8332-9802

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
18.12.2023
Kabul/Accepted:
23.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1406508

Anahtar Kelimeler

Siyasal Reklamlar,
Cumhurbaşkanlığı Seçimi,
AK Parti, CHP,
Göstergebilim

Keywords

Political Advertisements,
Presidential Election, AK
Party, CHP, Semiotics

ÖZ

Siyasal reklamlar, siyasi partiler ve adaylar ile seçmenler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Siyasal reklamlar, siyasi oluşumların kimliklerini oluşturmaları, siyasi anlatılarını ifade etmeleri, mevcut seçmen tabanlarının sadakatini korumaları ve muhalefet destekçileri, kararsız ve ilgisiz kesimlerin seçim eğilimlerini etkilemeleri için bir platform görevi görmektedir. Siyasal reklamcılık, siyasal aktörler için önemli bir siyasi iletişim yöntemidir ve iyi hazırlanmış siyasal reklamların seçim sonuçları üzerinde etkisinin olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. 2023 Cumhurbaşkanı ve 28. Dönem Milletvekili Genel Seçim kampanyası sürecinde Cumhur İttifakı ve Millet İttifakı cumhurbaşkanı adayları için hazırlanmış olan 'Haydi' sloganlı siyasi reklam filmleri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada siyasal reklamlarda yer alan görsel ve dilsel işaretlerin açık ve gizli anlamları belirlenmiş, seçmenlere iletilen mesajların sunum biçimleri göstergebilimsel yöntemle analiz edilmiştir. AK Parti, reklam filminde pozitif söylem kullanarak seçmenlere mevcut durumu koruma çağrısında bulunduğu gözlemlenirken, buna karşılık CHP, AK Parti'ye karşı negatif söylem stratejisi benimseyerek seçmenleri mevcut bağlılıklarından uzaklaştırma, aynı zamanda pozitif söylemle kendi adayına sempati kazandırma amacındadır.

ABSTRACT

Political advertisements play a significant role in improving the relationships between political parties, candidates, and voters. Political advertisements serve as a platform for political entities to establish their identity, articulate their political narratives, secure the loyalty of their existing voter base, and influence the electoral inclinations of opposition supporters, the undecided and apathetic segments of the populace. Political advertising is a crucial method of political communication for political actors, and it is widely acknowledged that well-crafted political advertisements have an impact on election results. This study centers around commercial films with the slogan 'Let's go/do it' (Haydi), created for the Presidential candidates of the People's Alliance and the Nation Alliance during the 2023 Presidential and 28th Term Parliamentary General Election campaign process. In this study, the explicit and implicit meanings of visual and linguistic signals in political advertisements were determined and the presentation forms of the messages conveyed to the voters were analyzed by using the semiotic method. It was observed that the AK Party utilized positive rhetoric in its advertisements to appeal to voters to preserve the status quo. Conversely, the CHP employed a strategy of negative discourse against the AK Party, aiming to disengage voters from their allegiance while simultaneously cultivating sympathy for its own candidate through positive rhetoric.

Atf/Citation: Baysal, A. M. ve Kavuran, T. (2024). 2023 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Siyasal Reklamlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış: Ak Parti ve CHP Örneğinde Göstergebilimsel Bir Analiz. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 301-318.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ahmet Maruf BAYSAL, baysalahmetmaruf@gmail.com

1.Giriş

Siyasal aktörleri, siyaset bilimcileri, iletişim bilimcileri ve reklamcılarını ortak paydada buluşturan siyasal iletişime ve bunun bir parçası olan siyasal reklamcılığa duyulan ilginin gün geçtikçe artması kuşkusuz ki tesadüf değildir. İletişim teknolojilerinde yaşanan değişimler ve gelişmeler, özellikle internetin yaygınlaşması ve mobil cihazların popüler hale gelmesi ile birlikte; toplumsal, siyasal ve kişisel iletişimde çarpıcı bir dönüşüm yaşanmıştır. İnternetin önce bilgisayarlar ile evimize ve işyerlerimize sonrasında cep telefonları ve tablet bilgisayarlar vasıtasıyla hayatımızın her anına ve alanına girmesi, siyasal aktörlerin siyasal iletişim ve siyasal reklamcılık çalışmalarını kolaylaştırmıştır.

Nüfusun artmasıyla hem var olan yerleşim birimleri kalabalıklaşmakta hem de yeni yerleşim birimleri inşa edilmektedir. Bu da siyasal partiler ya da siyasal adayların seçmenlerle yüz yüze iletişimini kısıtlamaktadır. Aynı durum seçmenler için de geçerlidir. Damlapınar ve Balcı (2014: 44) bireylerin siyasal gündem hakkında doğrudan bilgi sahibi olmasının zorlaştığını bunun yerine kitle iletişim araçlarının kendilerine hazırladığı imajlar aracılığı ile fikir edinebildiklerini ifade etmektedir. Hal böyle olunca, siyasal bilinci ve siyasal etkileşimi artıran kitle iletişim araçları devreye girmektedir. Geçmişte siyasal reklamcılık, genellikle basılı materyaller (gazete, broşür, afiş) vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi. Dijital çağda siyasal liderler ve partiler, sosyal medya aracılığıyla anlık olarak siyasal reklamlarını veya siyasi mesajlarını hedef kitleye iletebilmekte ve aynı zamanda benzer bir hızla geri bildirim alabilmektedirler. McLuhan, görsel medya ürünlerinin ve reklamların modern insanlar üzerindeki etkisinin fazla olacağını 20. yüzyılın ortalarında öngörmüştür. Bugün baktığımızda McLuhan'ın öngörüsü fazlasıyla gerçekleşmiştir.

Siyasal iletişimin etkili bir yöntemi olan siyasal reklamcılık, siyasal aktörler için vazgeçilmez bir araçtır ve etkili bir şekilde hazırlanan siyasal reklam çalışmalarının seçim sonuçlarına katkısı genel kabul görmektedir. Bu nedenle, siyasal aktörlerin siyasal reklam çalışmaları, seçim atmosferine girildiği andan itibaren hız kazanmaktadır. Bu konuda yapılan tespitlere örnek olarak, Bülent Arıncı'nın "Dombra müziği yerel seçimlerde Ak Parti'ye 3 puan kazandırdı" ("Dombra bize 3 puan," 2014) şeklindeki ifadesi dikkat çekicidir. Bu tür örnekler, belirli bir reklam unsurunun veya stratejisinin siyasi tercihleri etkilemede ne kadar etkili olabileceğini göstermek açısından önemlidir. Bu durum, sadece siyasi reklamın seçim sonuçlarına olan etkisini değil, aynı zamanda belirli tema ya da bir müzik kullanımının siyasi algıyı nasıl şekillendirebileceğini de göstermektedir. Sonuç olarak, siyasal reklamcılık, hem ticari hem de siyasi alanlarda önemli bir stratejik araç olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın kapsamını, 2023 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Ak Parti ve Erdoğan için hazırlanan "Haydi Bir Daha" seçim şarkılı reklam filmi ile Kemal Kılıçdaroğlu için hazırlanan "Haydi" seçim şarkılı siyasal reklam filmi oluşturmuştur. Erdoğan için hazırlanan reklam filmi, "Haydi Bir Daha, Türkiye Yüzyılı İçin Doğru Adamla Yola Devam" başlığı ile Ak Parti'nin sosyal medya hesaplarından yayınlanırken, Kılıçdaroğlu için hazırlanan reklam filmi "İlk Turda Bitirelim, Haydi" başlığı ile CHP ve Kılıçdaroğlu'nun sosyal medya hesaplarından kamuoyu ile paylaşılmıştır.

Göstergebilim; iletilerin aktarımı ile değil anlamların üretimi ve değişimi ile ilgilenmektedir (Fiske, 2003: 239). Seçmenin ilgisi çekmek için tasarlanan siyasal reklamlar görsel ve dilsel göstergelerden oluşmaktadır. Bu nedenle reklamlarda kullanılan göstergelerin hem gizli hem de açık anlamlarını ortaya çıkartmak için göstergebilimsel çözümlene yöntemi sıklıkla kullanılmaktadır. Bu araştırmada ele alınan siyasal reklamların hedef kitesini ve sloganının hangi bağlamda kullanıldığı belirlenmiş, reklamda kullanılan görsel ve dilsel göstergelerin hem gizli hem de açık anlamları ortaya çıkartılmış, iletilen mesajların içeriği ve sunum biçimleri göstergebilimsel yöntem kullanılarak analiz edilmiştir.

2. Siyasal Reklamcılık

Siyasal reklamcılık, siyasi partiler ve adaylar için reklam ve pazarlama stratejilerinin tasarlanması, uygulanması ve yönetilmesi olarak tanımlanabilir ve siyasi partilerin oy oranlarını arttırmak, seçmenlerin davranışlarını değiştirmek ve siyasi mesajları etkili bir şekilde iletmek için kullanılır. Siyasal reklamcılık, siyasi propaganda, iletişim, pazarlama, reklamcılık ve psikoloji gibi farklı alanlardan etkilenir. Mutlu, siyasal reklamcılığı siyasal kişiliklerin veya partilerin seçmenlere pazarlanma süreci olarak tanımlamaktadır (1998: 257). Aziz'e (2014: 130) göre, siyasal reklamcılık partilerin seçim dönemlerinde oy oranlarını arttırmak amacıyla reklamcılar tarafından planlı olarak hazırlanan görsel, işitsel ve yazılı iletişim biçimidir. Bu

iletişim, kitle iletişim araçlarının kullanımıyla hedef kitleye yönelik olumlu duygular oluşturma amaçları ile planlanmaktadır (Lilleker, 2001: 2013). Her ne kadar politikacılar ve devlet adamları demokratik hükümet sistemlerinin tarihi ve evrimi boyunca kendilerini ve fikirlerini tanıtmaya çalışsalar da, siyasi reklamcılığın görece olarak modern bir siyasi tanıtım biçimi olarak kabul edilmektedir (Kaid, 2004: 157). McNair'e (2003: 94) göre siyasi reklam üreticileri, yasaların belirlediği üslup ve gerçeklik sınırını ihlal etmemeleri koşuluyla istediklerini söyleme özgürlüğüne sahiptirler. Bu reklamlar, gazetecilerin gündemini değiştirebilir, müşterilerinin güçlü yönlerini vurgulayabilir ve rakip partilerin zayıf yönlerini belirgin hale getirebilir. Kısacası siyasi reklam, politikacının inşası üzerinde tam kontrole sahip olduğu tek kitle iletişim aracıdır. Demokratik ve özgür bir ortamda yapılan seçimlerde, uygulanan strateji ne olursa olsun siyasal reklamcılık bir realitedir. Siyasal reklam ister uzun ister kısa dönemli, ister küçük ister büyük bütçeli olsun politikacıların göz ardı edebileceği bir durum olmaktan çıkmıştır (Özkan: 2014: 29). Reklam sektörünün herkese ulaşma yolunda kazandığı geçmiş deneyim ve başarılar (Köker, 2007: 23), siyasilerin dikkatini çekmiş, reklamların sihirli gücünden yararlanmak isteyen siyasiler de reklam ajansları ile çalışmaya başlamışlardır.

Reklamların ticari hayattaki fonksiyonları politik reklamlar için de geçerlidir. Reklamlar toplumdaki bireyleri sadece mevcut tercihleri hakkında politik müşteri olarak bilgilendirmiyor aynı zamanda toplumdaki bireyleri ikna etmek için tasarlanıyor. Bu açıdan reklamların politikacılar için bariz avantajları vardır (McNair, 2003: 96). Birçok siyasi iletişimci, siyasi reklamcılığı, siyasi pazarlamanın içinde bir bölüm olarak ele almakta, siyasi reklamcılık ile propaganda arasında ciddi bir farkın olmadığını ve bu iki kavramın birbiri ile doğrudan ilişkisinin olduğunu ifade etmektedirler. Özkan'a (2014: 24) göre siyasi reklam ile propagandanın en belirgin farkı, siyasi reklamın mümkün olduğunca çift yönlü iletişim modelini esas almasıdır. Siyasal reklamcılığın başarılı olması, reklamların hedef kitle ile hangi oranda karşılıklı iletişime geçtiğiyle orantılıdır. Seçim dönemleri, siyasilerin seçmeni etkilemek için anlamı yeniden tasarladıkları bir süreçtir. Siyasal reklam üzerinden üretilen anlamı iletmek için kullanılan kanallar hem seçmenler için önemli hale gelmekte hem de kanalların çeşitlenmesi ile birlikte anlam inşasının ve kanaatleri etkileyebilme gücünün vasıfları yeni güç ve mücadele alanları kazanmaktadır (Şimşek ve Pala, 2020: 247). Siyasal reklam, siyasi aktörün (genellikle bir siyasi parti veya aday) fırsat satın alarak kitle iletişim kanallarıyla izleyici veya okuyucunun siyasi inanç, tutum ve/veya davranışlarını etkileme çabasıdır. İzleyici veya okuyucuyu siyasi mesajlara maruz bırakmaya yönelik atılan her adım ise iletişim sürecidir (Kaid, 2004: 156). Uztuğ da (2004: 315) hemen hemen aynı ifadelerle siyasi reklamcılığı tanımlamaktadır: Siyasal reklam, bir aday veya partinin medya aracılığıyla seçmenlerin tutumlarını ve davranışlarını kendi lehine değiştirmek amacıyla yapılan bir siyasi iletişim faaliyetidir. Bu faaliyet, aday veya parti tarafından belirli bir zaman ve mecrada medya reklamı satın alınarak hazırlanan mesajların yayınlanmasıyla gerçekleşir.

Sanders, siyasi reklamlarda başarılı olmayı şu özelliklere bağlamaktadır:

Dramatik bir etki yarat, ilgi ve yardım beklediğini hissettir. Bildik temalar üzerinde yoğunlaş, hikâyeler ve tarzlar uyumlu olsun. Politika ya da politikacılar üzerinde değil sıradan insanlar üzerinde yoğunlaş. Basit ol, reklamların herkesin anlayabileceği türden olsun (Lilleker, 2013: 202-203).

Siyasal reklamların seçmen üzerinde etkili olmasının ön koşulu seçmenin iletiyi kabul etmesi ve iletinin mantıklı olmasıdır. İkincisi; gönderilen ileti, partiyi veya adayı, seçmene duygusal olarak yakın hissettirmelidir. Üçüncüsü ise; iletilen mesaj, seçmeni harekete geçirici nitelikte olmalıdır (Doğan ve Göker, 2013: 93). Siyasi reklamcılık seçmenlerin tutumlarını ve oy kullanma davranışlarını etkilemeye yönelik kısa vadeli amaçlardan bağımsız olarak değerlendirildiğinde ortak değerlere ve kültürel kalıplara atıfta bulunduğu için siyasi kültürün bir tezahürü olarak da anlaşılabilir. (Holtz-Bacha, 2005: 109). Siyasal reklam, seçmenlerin bilgi düzeyini, adayların seçmen algılarını, seçmenin oy tercihlerindeki davranışını etkilemektedir (Kaid, 2004: 166-167). Siyasal reklamlar; seçmen tercihinde etkili olma, siyasi parti ya da aday imajını belirleme, seçmene siyasi bilgi edindirme ve seçmenin siyasi katılımı sağlama gibi dört temel fonksiyona sahiptir (Doğan, 2015: 254). Uztuğ, siyasi reklamların, parti ya da adayı tanıtmaya, seçmenin tutum ve davranışlarını parti adına değiştirme, kampanya gündemi oluşturma ve yönlendirme gibi önemli işlevler gördüğünü ifade etmektedir (2004: 316-317).

Kılıçaslan, siyasi reklamcılığı negatif, pozitif, normatif ve karşılaştırmalı olmak üzere dört gruba ayırmaktadır. Kılıçaslan'a (2008: 46-52) göre negatif reklamcılıkta, rakip siyasi aday veya partilerin olumsuzlukları hedef alınmakta, pozitif reklamcılıkta reklamı yapılan siyasi parti veya örgüt doğrudan övülmekte, karşılaştırılmalı reklamcılıkta reklamı yapılan taraf ile rakipler kıyaslanmakta, normatif

reklamcılıkta ise siyasal parti, örgüt veya lider ile vaatleri anlatılmaktadır. Uztuğ (2004: 318-319) siyasal reklam türlerini, içerikleri açısından şöyle sınıflandırmıştır: Parti konumu ve kimliğini öne çıkartan, lider imajını geliştirmeyi hedefleyen, adayın partiye olan bağlılığını öne çıkaran, adayda var olan özellikleri işleyen, adayın başarılarını öne çıkaran, olumlu ya da olumsuz ve demografik yapıya göre reklamlar.

Çankaya'ya (2008: 48-53) göre siyasal reklamcılık; işlevleri, yöneldikleri seçmen kitlesi, politik dozları, amaçları ve yaklaşımları gibi faktörler göz önüne alınarak farklı şekilde sınıflandırılabilir.

- 1- Partizan Siyasal Reklamlar: Hali hazırda partiye ve adaya oy veren seçmenin kararının aynı yönde olmasına yönelik reklamlardır. Gizli partizan, açık partizan ve marjinal reklam olmak üzere üç farklı şekilde uygulanmaya koyulur. Gizli partizan reklamlarda siyasal parti ya da aday kimliği gizli tutulmaktadır. Daha önce başka partilere oy veren ama hoşnut kalmamış seçmenlere yönelik bir reklam türüdür. Açık partizan siyasal reklamlarda kemikleşmiş seçmenin başka partiye kaymasını önlemeye yönelik reklamlardır. Marjinal reklamlar ise yarışının başa baş geçtiği durumlarda önem kazanmaktadır. Büyük bir oy potansiyeli bulunmayan kararsız ve marjinal gruplar hedeflenerek yapılan reklam türüdür.
- 2- Aday Temelli Siyasal Reklamlar: Partiden ziyade adayın olumlu özelliklerinin seçmene sunulduğu reklam türüdür.
- 3- İktidara Yönelik Siyasal Reklamlar: İktidar aday partilerin kullandığı reklam türüdür. İktidardaki parti kendi döneminin başarılarını abartarak dile getirirken, muhalif parti ise iktidarın başarısızlıklarını ve iktidara geldiğinde neler başaracağını öne çıkarmaktadır.
- 4- Toplumsal Gruplara Yönelik Siyasal Reklamlar: Gençler, kadınlar, öğrenciler emekliler, işsizler gibi toplumsal grupların hedef alındığı reklam türüdür.
- 5- Gizli Siyasal Reklamlar: Doğrudan siyasal iletişim kodlarıyla yapılmayan bunun yerine kamuoyu araştırma sonuçları veya kamu banka ve kuruluşları vb. gibi araçlarla el altından seçmene iktidar güzellemesi yapıldığı bir siyasal iletişim türüdür.
- 6- Negatif Siyasal Reklamlar: Rakibin karalanarak kendi parti ve adayının prestijini arttırmaya yönelik yapılan siyasal reklamcılıktır. Saldırgan reklamcılık olarak tanımlanmaktadır.
- 7- Sosyal Amaçlı Reklamlar: Bir toplumsal sorun karşısında kamuoyunu bilgilendirmeyi ve harekete geçirmeyi hedefleyen reklamcılık türüdür.

Siyasal reklamcılıkta en fazla kullanılan reklam türü partizan siyasal reklamdır. Parti kimliği veya ideolojisi üzerinde inşa edilen bu reklam türü genel seçimlerde sıklıkla kullanılmaktadır (Doğan ve Göker, 2013: 17).

3. Yöntem

Barthes, göstergebilimi anlamlandırılmaları içeriklerinden ayrı olarak incelediği için bir biçimler bilimi olarak açıklamaktadır (1991:110). Göstergebilim, kültürel anlamların nasıl oluştuğunu, nasıl ifade edildiğini ve nasıl kodlandığını ve bu anlamların nasıl algılandığını inceleyen bir disiplindir. Aksan, göstergebilimin temelini Saussure tarafından atıldığını ve iletişimde yararlanılan dil içi ve dil dışı bütün göstergelerin bu bilimin kapsamına girdiğini ifade etmektedir (1997: 38). Saussure; göstergebilimi toplumlarda var olan işaretlerin yaşamını inceleyen bir bilim olarak ileri sürmüştü aynı zamanda göstergebilimi sosyal psikolojinin, doğal olarak da genel psikolojinin bir parçası saymıştır (1959: 16). Barthes; göstergebilimin anlamlamaları içeriklerinden bağımsız olarak inceleyen bir biçimler bilimi olduğunu bu nedenle göstergebilimsel dizgede üç farklı öge ile karşı karşıya olduğumuzu söylemektedir. Bu ögeler, göstergebilimsel dizgede birbirleriyle bağıntılı olan bir gösteren, bir gösterilen ve bu ikisini birleştiren bir bütün olan göstergedan oluşmaktadır (1987: 128-129). Guiraud; gösterenin temel fonksiyonunun bildiriler kanalı ile düşünceler iletmek olduğunu (1994: 21), Barthes ise gösterenin; bir gösteren ile gösterilenden kurulu olduğunu, gösterenler düzlemin anlatım düzlemini, gösterilenler düzlemin ise içerik düzlemini oluşturduğunu ifade etmektedir (1979: 31). Martin, Saussure'ün gösteren ve gösterilen olarak iki bileşenden oluşmuş dilsel gösterge yapısının analizini şöyle yapmaktadır: Gösteren fiziksel bir nesnedir; örneğin basılı bir sözcük, bir ses veya bir resim. Öte yandan gösterilen, zihinsel bir kavramdır. Örneğin "ağaç" sözcüğü gösterendir, oysa ağaç fikri gösterilendir. Saussure tarafından tanımlanan ikinci bir temel yapı, langue (dil sistemi) ve parole (söz eylemi) çiftinin yarattığı yapıdır. Başka bir deyişle, bir sözlü ifade veya bir yazı parçası, anlamı açısından altta yatan soyut bir dil sistemine veya kurallar dizisine dayanmaktadır (2014: 57). Rifat göstergeyi "kendi dışında bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu" (2014: 11), Fiske ise "kendisinden başka her şeye gönderme yapan, duyularımızla kavrayabileceğimiz fiziksel bir

şey” olarak tanımlamaktadır (2003: 63). Barthes göstergebilimi; dil ve söz, gösterilen ve gösteren, dizim ve dizge, düzanlam ve yanamlam olmak üzere dört ana başlıkta ele almıştır (1979: 2)

Tüm semiyotik girişimin merkezinde yer alan diğer bir anahtar kavram, Saussure'ün, anlamın farklılıkların bir ürünü olduğu ve yapı olmadan anlamın olamayacağı yönündeki inancıdır. Örneğin kelimeler, tek başına bir anlam ifade etmez, yalnızca diğer kelimelerle ilişki içinde, onlara karşıt olarak anlam ifade eder. Örneğin; "aşağı" olmadan "yukarı" "kötü olmadan" "iyi", "özgürlük" "kısıtlama", "kaybeden" olmadan "kazanan" olmaz (Martin, 2014: 57). Göstergebilim, doğrudan göstergelerin yüzeydeki biçimsel özelliklerine odaklanmak yerine, anlamın üretilmesiyle ilgilenen bir etkinlik olarak düşünülmektedir (Rifat 2001: 29).Göstergebilim çevremizdeki dizgelerin nasıl ve niçin oluştuğunu kendisine has kurallar ve ilkeler çerçevesinde açıklayan modern bir bilim dalıdır. Fakat göstergelerin anlamlandırılması sürecinde deneyimlerin, bilişsel-kültürel birikimlerin, değerlerin ön plana çıkmasından dolayı göstergeyi anlama ve okuma bireysel nitelik taşıyabilir (Küçükdoğan, 2011: 156).

Kısıtlı zaman ve yerde, seçmenleri ikna etmeye yönelik tasarlanan siyasal reklamlar, içerdiği görsel ve yazınsal unsurlar aracılığıyla seçmenlerin karar verme sürecine manipülatif bir etki yapmaktadır. Bu bakımdan siyasal reklamlar, genel seçimlerin yanı sıra yerel seçimlerde de sıkça karşılaşılan bir ileti alanına dönüşmüştür (Göker ve Doğan, 2010: 385). Bu nedenle reklamlarda dilsel ve görsel unsurların içine güdülen amaca göre saklı anlamlar yüklenmektedir. Bu saklı anlamlar siyasal reklamlarda kullanılan anlatım unsurları aracılığıyla hedef kitleye iletilmektedir. Hedef kitleye iletilmek istenen çok uzun mesajlar, bir görsele veya slogana yüklenmiş biçimde en kısa ve çarpıcı şekilde sunulmaktadır. Göstergebilimsel çözümleme yönteminin üstlendiği görev ise anlatılmak istenen mesajın ortaya çıkartılmasını sağlamaktır.

Çalışmada, 2023 Cumhurbaşkanlığı Seçimi'nde Ak Parti ve CHP tarafından yayımlanan reklam filmlerinden birer örnek, amaçlı örneklem yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Bu çalışmada AK Parti'nin "Haydi, Bir Daha - Türkiye Yüzyılı için Doğru Adamla Yola Devam" ve CHP'nin "İlk Turda Bitirelim, Haydi" reklam filmleri örneklem olarak seçilmiştir. Bu seçim, her iki reklamın da "Haydi" sloganı ile hazırlanmış olması göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

Reklam filmlerinin göstergebilimsel yöntemle analizi yapılırken; reklam filmlerinin genel betimlemesi yapılmış, reklamların anlatı yapıları oluşturulmuş, hedef kitlesi belirlenmiş, karşıtlıklar ve gösteren-gösterilen ilişkisi tablosu oluşturularak anlamlandırma süreci tamamlanmıştır.

Çalışmanın analizi yapılırken aşağıdaki araştırma soruları esas alınmıştır.

- 1-Seçilen reklamların temel farklılıkları ve mesaj türleri nelerdir?
- 2- Analizi yapılacak olan siyasal reklamların temel özellikleri nelerdir?
- 3-Siyasal reklamlarda öne çıkan konular nelerdir ve bu konuların anlam üretim süreçleri nasıl işlenmiştir?
- 4- Siyasal reklamlarının hedef kitlesi kimlerdir, seçmenle duygusal bağ kurma stratejisi nasıl ele alınmıştır?

4. Siyasal Reklam Filmlerinin Analizi

4.1. "Haydi, Bir Daha - Türkiye Yüzyılı için Doğru Adamla Yola Devam" Reklam Filminin Analizi

4.1.1. Genel Betimleme

Ak Parti'nin, 1 dakika 18 saniyelik reklam filmi, "Haydi, Bir Daha, Türkiye Yüzyılı için Doğru Adamla Yola Devam" başlığı ile 14 Nisan 2023 tarihinde partinin sosyal medya hesaplarından kamuoyu ile paylaşılmıştır. Siyasal reklamlarda müzik kullanımı, verilmek istenen mesaj üzerinde odaklanmayı sağlayan etkili bir yoldur. Müziğin etkileyici gücü sayesinde politik mesajlar hedef kitleye daha etkili bir şekilde aktarılmaktadır. Ak Parti'nin reklam filminde hem fon müziği hem de Ak Parti'nin 2011 yılı seçim şarkısı olan "Haydi Bir Daha" seçim şarkısının nakarat kısmı kullanılmıştır.

Pozitif siyasal reklam türü, belirli bir siyasi gücün olumlu yönlerini vurgulamak amacıyla kullanılan bir yaklaşımdır. Pozitif siyasal reklam türünün tercih edildiği reklam filminde birlikte yaşamının, zor zamanlarda birbirine destek olmanın önemi vurgulanmaktadır. Toplumun tamamını ilgilendiren değerler üzerinden siyasi destek çağrısının yapılması seçmenle duygusal bir bağ kurma çabası olarak değerlendirilmektedir. Reklamda, her şeyin yolunda olduğu havası verilmekle birlikte ilerleyen sahnelerde hafif sıkıntılı bir dönemden geçildiği ima edilmektedir. Bununla beraber sorunlara çözüm sunabilecek partinin yine Ak Parti olduğu, partiden vazgeçmek için yeterli nedenin olmadığı izleyiciye sunulmaktadır.

Görsel 1. Haydi Bir Daha" reklam filminin ilk sahnesi

Siyasal reklam filmindeki olaylar, sıkı komşuluk ilişkilerine sahip, herkesin birbirini tanıdığı, yüksek katlı binaların olmadığı bir mahallenin sokağında geçmektedir. Sokağın solunda bir bölümü taştan bir yapının dış duvarına yapılmış bir çeşme, küçük bir bisiklet tamirhanesi, fırın, eczane, sağında ise manav göze çarpmaktadır. İlk iki saniyelik görüntüde, ekranın sol alt köşesinde önlerinde pazar arabası bulunan yaşlı iki kadın, sağ alt köşesinde elinde top olan çocuğun ortadaki üç arkadaşının yanına koştuğu an gösterilmektedir. Reklamın devamında temizlik görevlisi ile yaşlı bir kişinin samimi sohbeti, diğer mahalle sakinlerinin görüntüleri fon müziği eşliğinde ekrana gelmektedir. Sağ taraftaki manavın önünde ise filmin ana karakterleri olan manav ve karısı ile evli bir çiftin alışveriş anı ekrana yansımaktadır. Filmin ikinci sahnesi, bir önceki sahnenin üzerine bindirilmiş ses ile başlamaktadır. Ses, birinci sahnenin ikinci saniyesinde başlayıp ikinci sahneye geçişle tamamlanmaktadır. Bir kadın sesi, "Şundan 3 kilo alabilir miyim?" derken, kamera portakal kasası ve manavın elindeki kese kâğıdına odaklandığından, kadının portakaldan bahsettiği anlaşılmaktadır. Filmin dördüncü saniyesinde, ana karakterler olan manav, manavın eşi ve müşteri çift, manavının önünde yakın planla görüntülenir.

Görsel 2. Reklam filminin ana karakterleri

Görsel 3. Temizlik görevlisi ile yaşlı kişinin sohbeti

Manav, orta yaşlı, güler yüzlü, orta boylarda, sakallı ve mütedeyyin bir görünüme sahiptir. Karısı ise ondan nispeten daha genç, tıpkı kocası gibi güler yüzlü, başörtülü bir kişiliktir. Erkek müşteri 35-40 yaşlarında çenede daha dolgun yanları çok kısa kesilmiş sakal tarzıyla dikkat çekmektedir. Karısı ise ondan daha genç, uzun siyah saçlı bir figürdür.

Reklam filminin beşinci saniyesinde manavın telefonu çalar. Telefonun melodisi, 2011 yılı Ak Parti seçim şarkısı olan "Haydi Bir Daha" şarkısıdır. Bunun üzerine erkek müşterinin "Yine Ak Parti mi be abi?" sorusuna muhatap olan manavın Ak Parti'den neden vazgeçmediğini anlatan sahneler devreye girmektedir. Manav ve karısı Ak Parti'den neden vazgeçmediklerini örneklerle, benzetmelerle, söz sanatlarıyla açıklamaktadır. Reklam filmi; "Haydi, bir daha, bir daha, bir daha, hep beraber söyleyelim" şarkı nakaratı eşliğinde; Erdoğan'ın hafif yan profilden çekilmiş fotoğrafı, "Türkiye Yüzyılı İçin Doğru Adamla Yola Devam" metinsel iletisi, AK Parti ve Türkiye Yüzyılı logosu görselinin bulunduğu kare ile sona erer.

4.1.2. Anlatı Yapısı:

Ak Parti'nin reklam filmi senaryosunda yaşananlar, yüksek katlı binaların olmadığı, sıcak ve samimi bir mahalle atmosferinde geçmektedir. Reklamda zamanın gündüz, mevsimin bahar olduğu gözlemlenmektedir. Sokağın ortasında bulunan yapraksız ağaç ve sokaktaki insanların mevsimlik kıyafetleri mevsimin bahar

olduğunu desteklemektedir. Film, herkesin bir birini tanıdığı mahalledeki yaşamı ve komşuluk ilişkilerini vurgulayarak toplumsal bir birliktelik temasını işleme çabasıdır. Şehir yaşamının karmaşıklığından uzaklaşarak, daha yerel, samimi ve sıcak bir yaşam tarzını ön plana çıkarmak, reklamın temel stratejisinin bir parçası gibi görünmektedir. Reklam aracılığıyla izleyicilere huzurlu bir mahalle atmosferi gösterilerek, toplumun genelinde de huzurun hakim olduğu ve her şeyin olumlu bir şekilde ilerlediği mesajı verilmektedir. Sokaktaki ekmek fırını, manav, eczane gibi küçük esnaf işletmeleri, mahallenin günlük yaşamına ve yerel dokusuna dair önemli unsurları yansıtmakla birlikte, aynı zamanda aktarılmak istenilen siyasi ve toplumsal mesajlara da aracılık yapmaktadır. Mahallede bir eczanenin olması ile vatandaşın sağlık hizmetlerine ve ilaçlara çok rahat ulaşabildiği vurgusu yapılmıştır. Fırının adı Bereket'tir ve bir isimden öte bir anlam taşımaktadır. Buğday, tarih boyunca pek çok toplum tarafından kutsal kabul edilmiş ve bereket, nimet ve gelecek simgesi olmuştur. Bereket Fırını'nın tezgâhının ekmeklerle dolu olması, Ak Parti iktidarı dönemlerinde bolluk ve bereketin arttığına vurgu yapmaktadır. Mahalledeki temizlik görevlisi ve yaşlı adamın samimi sohbeti, toplumun dayanışma ve temizlik kültürünü vurgulamaktadır. Manav ve karısı ile müşteri çiftin sahneleri, aile içi ve komşuluk ilişkilerinin önemine vurgu yapmaktadır. Karı kocanın, müşterilere yönelik sıcak diyalogları topluluk bağlarını güçlendirmeye yönelik bir çabanın göstergesi olabilir. Telefon zil sesi ve filmdeki politik ifadeler, reklamın siyasi bir bağlamı olduğunu göstermektedir.

Manavın eşi telefonun ekranında büyük harflerle kayıtlı olan "Aslı Torunum" adlı kişinin aradığı görünce kocasına yöresi ağzıyla "seninki arayıp duruyor yine" diyerek telefonu işaret etmektedir. Manav, telefonu eline alıp müşterilerine tatlı bir sitemle; "Bizim torun, telefon etmeyi öğrenmiş. Zırt pırt arıyor" diyerek cevap vermeden telefonu yerine koyarken erkek müşteri manava şu soruyu sorar: "Yine Ak Parti mi be abi?" Müşteri sağ görüşlü, modern muhafazakar çizgiye yakın imaj vermektedir. Soruyu sorma tarzından, kişinin geçmişte sürekli AK Parti'ye oy verdiğini ancak bu defa oy vermeyi düşünmediği anlamaktayız.

Manav soruya yöresinin ağzı ile cevap verir: "Niye olacaktı yeğenim?"

Manav, burada Ak Parti'ye olan bağlılığını ifade ederken, Ak Parti'den vazgeçmek için herhangi bir nedenin de bulunmadığını biraz da şaşırmasıyla dile getirmektedir.

Müşteri: "Vazgeçmiyorsunuz yani?"

Manav: "Niye vazgeçecekmişim yeğenim?" derken eliyle sokakta oynayan çocukları göstererek devam eder. "Bak şu çocuklara... İnsan geleceğinden vazgeçer mi? Hele de pırıl pırıl geleceğinden vazgeçer mi?" diye devam eder. Bu sırada ekrana, çocukları gelmektedir. Bu sahne aracılığıyla çocukların Türkiye'nin geleceğini temsil ettiği ve ülkenin aydınlık bir geleceğinin ise Ak Parti ile mümkün olabileceği ifade edilmiştir.

Manav, reklam filminin otuzuncu saniyesinde yine eliyle sokağı işaret ederek, "Bak bak! Gençleri görüyor musun?" derken, bir karı-koca çift hafiften dönerek işaret edilen yöne bakarlar. Sokakta iki üniversiteli kız ellerinde T cetveli ve proje tüpü ile yürümektedir. Bu kare ile Ak Parti'ye üstü kapalı, Millet İttifakı bileşenlerinden Yeniden Refah Partisi (YRP) ve Hür Dava Partisi'ne (Hüda-Par) ise açıkça atfedilen "kızların okumasına karşılar" söylemine bir gönderme yapılmış olabilir. Devamında manav, "İnsan hedeflerinden vazgeçer mi?" diye sorarken, görüntüye genç kızların ellerindeki okul araçları gelir. Bu söylem ile kızların okumasına en büyük desteğin Ak Parti tarafından sağlandığı, kızların aynı anda hem anne adayları hem de meslek sahibi olabilecekleri vurgulanmış olabilir. T Cetveli ve proje tüpü görseli kullanılarak yapılan anlatımda, toplumda yerleşmiş olan kadınların en uygun mesleğinin öğretmenlik, doktorluk, hemşirelik olduğu algısının, Ak Parti döneminde değiştiği ve kadınların daha önce erkek mesleği olarak kabul edilen alanlara yönelmelerine bir gönderme olabilir.

Filmin 39. saniyesinden 43. saniyeye kadar olan bölümde; manav, müşterilerine yöresinin ağzıyla şu şekilde diyalog kurar: "İnsan kendine hizmet edenden, kendisiyle aynı dili konuşandan vazgeçer mi?". Bu esnada, görüntüde mahallenin temizlik görevlisi ile yaşlı bir kişinin samimi sohbeti sunulur. Bu sahne ile devletin temel görevinin vatandaşa hizmet olduğu vurgulanmış, Ak Parti iktidarında vatandaş ile kamu çalışanları arasındaki iletişimin samimi, karşılıklı saygı ve sevgiye dayandığı vurgulanmıştır.

Filmin 44. saniyesinden 53. saniyesine kadar manav ve karısının karşılıklı sahneleri yer almaktadır. Manav karısının omzuna sevgiyle dokunur ve karısını kastederek cevabı bilinen sorular sorar: "İnsan sevdasından vazgeçer mi, hele de hakikatli sevdasından vazgeçer mi hiç?" Manav burada aşkla bağlanan birinden veya bir şeyden vazgeçmenin zor olduğunu, kendisi ve kendisi gibi düşünenlerin Erdoğan ve AK Parti'ye gönülden bağlı olduğunu, bu sevdadan vazgeçmenin mümkün olmadığını dile getirmektedir.

Filmin 54. saniyesinden 58. saniyesine kadar manavın karısının konuşmasına yer verilmiştir. Manavın karısı müşterilerine dönüp yöresinin ağzıyla; “Gülüm siz vazgeçer misiniz kolay kolay birbirinizden” diye sorar? Bunun üzerine kadın müşteri, kocasının koluna girip başını kocasının omzuna yaslar.

Bu sahnede, karı-koca arasında yaşanan mutlu günlerin yanı sıra sıkıntıların da ortaya çıkabileceği vurgulanmıştır. Sıkıntı ve darlık zamanlarında, eşlerin birbirinden vazgeçmek yerine kenetlenerek bu zorlukların üstesinden gelmeleri gerektiği ifade edilmiş ve bu bağlamda karı-koca ilişkisi, Erdoğan (AK Parti) -vatandaş ilişkisine benzetilmiştir. Bu diyalog aracılığıyla, son zamanlarda bazı sıkıntıların yaşandığı, ancak partiden hemen vazgeçilmemesi gerektiği ve Erdoğan liderliğindeki Ak Parti'nin bu zorluklar ve sıkıntıların üstesinden geleceği mesajı verilmiştir.

Görsel 4. Genç kızların görüntüsü

Görsel 5. Ak Parti reklam filminin son karesi

Devamında sözü 58. saniyeden 108 saniyeye kadar yine manav almaktadır: “Hiç doğrudan vazgeçilir mi komşu” derken komşusunu ikna etmek için iki elini yumruk yaparak yukarı doğru kaldırır ve yöresinin ağzıyla "Asıl şimdi vazgeçmemek lazım! Asıl şimdi sıkı sıkıya sarılmak lazım be komşum. Hıı. ?". diyerek komşusunu ikna etmiş bir ifadeyle konuşmasını tamamlar.

Manavın diyalogu, Ak Parti'nin doğruluğu CHP'nin ise yanlışlığı temsil ettiği şeklindedir. Manavın ve karısının diyalogları aslında Ak Parti tabanına bir mesaj olarak okumak mümkündür. Burada Ak Parti ve Erdoğan'ın oy vermeyecek seçmeni ikna edecek argümanlar Ak Parti tabanına sunulmaktadır.

Reklam filminin son sahnesinde şunlara yer verilmiştir: Recep Tayyip Erdoğan'ın hafif yan profilden uzaklara bakan fotoğrafı, “Türkiye Yüzyılı İçin Doğru Adamlarla Yola Devam” yazısı, Türkiye Yüzyılı ve Ak Parti logosu, tik işareti (✓) işareti. Kapanış sahnesi ekrana yansıtılan görseller eşliğinde “Haydi, Bir Daha, Bir Daha, Bir Daha Hep Beraber Söyleyelim” şarkı nakaratı ile son bulmaktadır.

Hafif yan profilden yakın plan portre çekilen bu fotoğrafta, Erdoğan'a ait dinç görünen fotoğraf kullanılmıştır. Bu görselin kullanımı ile Erdoğan için ortaya atılan sağlık “sorunları var” söylemine karşı bir gönderme yapılmış olabilir. Kullanılan fotoğrafta lacivert desenli koyu renk takım elbise ve beyaz gömlek tercih edilmiştir. Lacivert renk otoriteyi, takım elbise ise resmiyeti simgelemektedir. Düz bir ceket takım elbise stili seçilmesi seçmen üzerinde olumlu bir imaj oluşturmaya yönelik bir hamle olarak düşünülebilir. Erdoğan'ın duruşu ve yüz ifadesi kendine ve seçmenine güveni olan deneyimli bir lider portresi çizmektedir. Türkiye Yüzyılı; sürdürülebilirliğin, kalkınmanın, huzurun, istikrarın, istikbalin, iletişimin, haklının, gücün, değerlerin, başarının, dijitalin, bilimin, barışın, verimliliğin, üretimin ve şefkatin yüzyılı olarak tanıtılmıştı. Siyasal reklamda Türkiye Yüzyılı logosunun tercih edilmesi, Türkiye'nin Yüzyılı hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla vatandaşları Ak Parti'ye oy vermeye teşvik etme stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Reklamda metinsel iletilerin yazıldığı zemin rengi mavi, metinsel iletiler ise beyaz ve turuncu renkten oluşmaktadır. Bu renkler Ak Parti'nin resmi renkleridir. Bir diğer deyişle Ak Partinin alamet-i farikasıdır. Yirmi yıldır hafızalara kazınan renkler aracılığıyla seçmen kitlesine sandık çağrısı yapılmıştır.

Reklamın kapanış sahnesinde görülen parti amblemi ve Erdoğan'ın fotoğrafı ile seçimde yarışan liderin Erdoğan olduğu seçmene bir kez daha hatırlatılmış, tik (✓) işareti ile seçmene doğru adayın Erdoğan olduğuna yönelik bir gönderme yapılmıştır.

4.1.3. Hedef Kitle

Siyasal reklamlar, hedef kitleyi etkileyerek parti veya adaya oy devşirmek üzerine tasarlandığı için reklam verenler bunu başarmak için her türlü albeniyi kullanmak istemektedirler. Bununla birlikte reklamın kurgusu sağlam temeller üzerinde inşa edilmeli, reklamlar seçmenin yaşı, cinsiyeti, inancı, kültürü, etnik kökeni gibi

unsurlar göz önüne alınarak hazırlanmalıdır. Kimi zaman meslek grupları, sivil toplum kuruluşları, aşiretler veya dini yapılanmalar gibi toplumsal gruplara yönelik olarak siyasal reklam kampanyaları yürütülürken, kimi zaman ise bir yerleşim yeri, bir bölge veya ülkenin geneli hedef alınarak siyasal reklam çalışmaları yapılmaktadır. Türkiye’de, bölgeler hatta kentler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar seçmenlere yönelik hazırlanan reklamların içeriğine de yansiyabilir. Ak Parti Çanakkale Belediye Başkan adayının, 2014 yılında gerçekleşen yerel seçimde meyhanede içki içen üç kişinin fotoğrafı ve “Kimsenin özgürlüğünü sınırlamadık” metinsel ifadesi bulunan seçim afişlerini sokaklara asması bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu çerçeveden okuma yapıldığında Ak Parti reklam filminin hedef kitlesi toplumun tamamını gibi görünse de reklamın içeriğine bakıldığında bazı mesajların nispeten daha az oy aldığı Marmara ve Ege bölgesi seçmeni başta olmak üzere Türkiye’de yaşayan tüm “endişeli seçmenin” kaygısı gözetilerek oluşturulduğu söylenebilir. Reklam filmindeki kız öğrencilerin ikisinin de başı açık olması ve mahallede Ak Parti mitinglerinde sıklıkla gördüğümüz çarşafli veya tam tesettürlü herhangi bir kadın figürünün olmaması reklamın bazı dengeler gözetilerek hazırlandığına işaret etmektedir.

4.1.4. Anlamlandırma

Erdoğan’a göre; bağsamsız iletişimin olması mümkün değildir. İletişim, bağlamından kazara veya kasıtlı olarak soyutlandığında veya iletişimde bağlamın sınırlı verildiği durumlarda, anlamlandırmayı tamamlamak için yeni bağlamlar eklenerek tamamlama yapılır. Bu durumda farklı anlamlandırmaların ortaya çıkması muhtemeldir. Eklenen veya sunulan bağlam yanlış ise, iletişimi ve ilişkiyi anlamlandırmamız da yanlış olur (2011: 150).İçerisinde bir anlatı barındıran her türlü göstergesel ve metinsel iletiler anlam üretimini oluşturduğu zıtlıklar üzerinden inşa etmektedir. (Alpman ve Göker, 2010: 80). Söz konusu siyasal reklamda üretilen temel karşıtlıklar Tablo 1’de gösterilmektedir. Reklamda kullanılan görsel ve işitsel unsurlar bu bağlamda ele alınıp analizi yapılmıştır.

4.1.4.1 Temel Karşıtlıklar

Karşıtlık tablosunun sol sütundakiler Ak Parti ve Erdoğan’ı temsil ederken, sağ sütundaki karşıtlıklar ise CHP, Ak Parti öncesi dönemleri temsil etmektedir (Tablo 1). Fırının adı berekettir. Ak Parti ile bereketin geldiği vurgulanmıştır. CHP yokluk, kıtlık olarak tasvir edilmiş olabilir. Erdoğan’ın sıklıkla CHP’yi tüp kuyrukları, çöp, yokluk, kıtlık gibi temalarla özdeşleştirilmesi seçmene tekrardan hatırlatma girişimi olarak okunabilir.

Tablo 1. “Haydi Bir Daha” Reklam Filmindeki Temel Karşıtlıklar

Bereket	Kıtlık
Pırlıl Pırlıl Gelecek	Kapkaralık Geçmiş
Hizmet Etmek	Hizmet Etmemek
Doğru Adam	Yanlış Adam

Manavın "Pırlıl Pırlıl Gelecek" ifadesi, seçmene AK Parti öncesi dönemin karanlık ve kaotik bir dönem olduğuna dair bir gönderme olarak yorumlanabilir. Erdoğan’ın siyasi popüleritesinin başlangıcı, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı yaptığı döneme dayanmaktadır. Erdoğan’ın özellikle, Haliç’in temizlenmesi, sokakların çöpten arındırılması, su sorununun çözülmesi gibi başarıları CHP’yi eleştirdiği sayısız konuşmanın ana temasını oluşturmuştur. Burada CHP belediyelerin halka etkin bir hizmet sunmadığı, dolayısıyla CHP’nin de halka hizmet sunamayacağı ve olası iktidar değişikliğinde hizmetlerin kesintiye uğrayacağı, halka hizmetin sadece AK Parti iktidarı ile mümkün olabileceği anlatılmış olabilir. Reklamda Erdoğan için doğru adam ifadesi kullanılırken, Kılıçdaroğlu karşıtlık oluşturan bir figür olarak konumlandırılmaktadır.

4.1.4.2 Gösteren- Gösterilen İlişkisi

Tablo 2: “Haydi Bir Daha” Reklam Filmindeki Gösteren- Gösterilen İlişkisi

Beyaz Önlüklü Fırın Çalışanları	Gıda Denetimi ve Temizlik
Cep Telefonu	Teknolojik Gelişme- Satın Alma Gücü
Çocuklar	Gelecek
Dolu Ekmek Dolabı	Bolluk-Bereket
Hakikatli Sevda	Erdoğan-Ak Parti
Doğrudan Vazgeçmemek	Erdoğan ve Ak Parti'den Vazgeçmemek
Kendiyle Aynı Dili Konuşan	Kendi İnsanına Tepeden Bakan Dayatmacı Zihniyet
Tik (✓) İşareti	Doğru Tercih Erdoğan

4.2.“İlk Turda Bitirelim, Haydi” Reklam Filminin Analizi

4.2.1. Genel Betimleme ve Anlatı Yapısı

CHP'nin reklam filmi çok sayıda sekanstan oluştuğu için anlam bütünlüğünün bozulmaması adına genel betimleme ve anlatı yapıları birlikte ele alınmıştır. CHP'nin 1 dakika 27 saniyelik reklam filmi 1 Mayıs 2023 tarihinde CHP ve Kılıçdaroğlu'nun sosyal medya hesaplarında "Haydi, İlk Turda Bitirelim" başlığıyla paylaşılmıştır. Reklam filmindeki tüm diyaloglar, aynı zamanda metin formatında eşzamanlı olarak ekrana yansıtılmıştır.

Reklam filmi, iç ve dış mekan çekimlerinin bir arada kullanıldığı, çok sayıda sekanstan oluşan bir yapıya sahiptir. Farklı karakterler, mekanlar ve zamanlar kullanılarak oluşturulan reklam filminde hem negatif hem de pozitif reklam stratejileri bir arada kullanılmıştır. Film, AK Parti'nin 20 yıllık iktidarının toplumda yol açtığı bıkkınlık ve usanmışlık hissini yansıtırken aynı zamanda uzun yıllar sonra ortaya çıkan güçlü bir iktidar değişim umudunu odak noktasına alarak, değişimi fikrini izleyiciye sunmaktadır.

Filmde; bir yandan adaletsizlik, birlik ve beraberliğin azalması ve ekonominin kötü gidişatı gibi olumsuz unsurlar, Erdoğan'la ilişkilendirilmeye çalışılırken diğer taraftan Kılıçdaroğlu'na yönelik sempati oluşturulma çabaları, umut, adalet, eşitlik, beraberlik ve bolluk gibi pozitif değerler öne çıkartılarak sunulmuştur.

Reklamda çok sayıda uzam kullanılmış, mevsim bahar, zaman ise gündüzdür. Tüm sekanslarda hava güneşli bir günü yansıtmaktadır. İlkbahar; yeniliği, yeniden varoluşu, doğumu; güneş ise aydınlığı temsil etmektedir. Kılıçdaroğlu'nun Cumhurbaşkanlığı, bahar mevsimi ile simgelenirken, Türkiye'nin karanlıktan kurtularak aydınlık günlere kavuşacağı göndermesi güneşli hava ile sunulmuştur.

Görsel 6 " İlk Turda Bitirelim, Haydi" reklam filminin ilk sahnesi

Filmin ilk sahnesi, aynanın karşısında giyim kuşamını kontrol eden orta yaşlı bir kişinin “Haydi... Gidelim görevimizi yapalım.” demesi ile başlar. Görüntünün devamında yaşlı adamın karısıyla diyalog kurduğu gösterilir. Yaşlı çifte ilk başta ne olduğunu bilmediğimiz görevlerini yerine getirmek üzere kapıya doğru hareket eder. Adamın ceket giyip kravat takması, aynada giyimini kontrol etmesi ve ardından dönüp "Haydi... Gidelim, görevimizi yapalım." demesi, başlangıçta Bayram namazına gidiliyor izlenimini verse de, sahneye eşinin girmesiyle birlikte başka bir görevi yerine getirmek için hazırlık yaptıklarını anlamaktayız. Yerine getirilecek görevin “oy vermek” olduğu ise sonraki sekanslarda izleyiciye aktarılmaktadır. Bu sahne

ile oy kullanmanın, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı her ferdinin en kutsal görevlerinden biri olduğu hatırlatılmış, seçmene görevini yerine getirme çağrısı yapılmıştır.

İkinci sekansta anne ve küçük kızının bir evin salonunda birbirlerine sarılmaları ekrana gelir. Anne, kızına “başlarında kötü bir olay gelmiş ama geçip gitmiş” duygusunu verecek şekilde sarılmaktadır. Bu sahne ile Ak Parti'nin seçimi kaybedeceği ve korkulacak bir durumun olmayacağı hissi seçmene aktarılmak istenmiştir.

Filmin üçüncü sekansında önce, bir köyün görüntüsüne yer verilmektedir. Ardından, arkada çıplak bir dağın görüldüğü arazide, koyun güden 25-30 yaşlarında bir erkek ile 10 yaşlarında bir erkek çocuğun görüntüsü ekrana yansımaktadır. Filmin altıncı sekansı, üçüncü sekansın devamını oluşturmaktadır. Koyun güden genç adam ve yanındaki çocuk, bir pikap ile karşılaşırlar. Araçtakiler oy vermeye giden kişilerdir. Genç adam sevinçle elindeki sopayı atarken çocuğa dönüp; "Ben gidiyorum" der ve aracın açık bagajındaki kişinin elini tutarak araca biner. Bu sırada seçim şarkısının "Haydi bolluğa haydi, Haydi kazanalım haydi" dizesi söylenmektedir. Araç hareket ettiğinde, çocuk hem aracın peşinden koşmakta hem de el sallamaktadır. Genç adam ve küçük çocuğun, oy kullanmaya giden insanları sevinçle karşıladıkları sahne, iktidar değişikliğinin çocuğundan yetişkinine her yaşta vatandaşın talebi olduğunu izleyiciye aktarmayı amaçlamaktadır. Sekansta duyulan "Haydi bolluğa haydi, Haydi kazanalım haydi" şarkı sözü ile Kılıçdaroğlu'nun kazanması ile bolluk ve bereketin artacağı vurgulanırken, bolluk ve bereketin olmaması AK Parti ile ilişkilendirilmiştir.

Dördüncü sekansta, bir mahalle manavının önünde orta yaşlı bir müşteri, elinde tuttuğu soğanla ekrana şöyle seslenmektedir: “Bugün soğan olmuş kaç para? Haydi ya...” Türkiye'de alım gücünün bir göstergesi olarak patates ve soğan fiyatlarının kullanılması, bu iki ürünün siyasetçilerin söylemlerinde sıkça konu olmasına neden olmaktadır. Genel kanaat, soğan ve patatesin çok ucuz olması gerektiğidir, aksi durum ekonomin kötü olmasına işaret etmektedir. Müşterinin soğanı gösterip "Bugün soğan olmuş, kaç para?" demesi, alım gücünün azaldığına ve bunun sorumlusunun Ak Parti olduğuna dair bir gönderme içermektedir.

Beşinci sekansta mekan bir göl kenarıdır. Genç bir kadın gölün kenarında oturmuş bağlama çalmaktadır. Sahne genç kadının bağlama çalarken “Hayde” demesi ile son bulur. Bağlama, Türkiye'de kullanımı en yaygın olan bir müzik aletidir. Anadolu insanının ortak bir değeri, bunun yanı sıra Alevi inancına sahip vatandaşlar için bir yaşam biçimidir. Bu sahnede bağlama çalan kadın figürü kullanılarak, hem özel anlamda kadınlara hem de genel anlamda tüm seçmenlere "Hayde" diye seslenilerek değişim yönünde oy verme çağrısı yapılmıştır. Bu sekanstaki görüntüler, seçime günler kala “ Ben Aleviyim” açıklaması yapan Kılıçdaroğlu'nun inanç kimliğinin zımni bir hatırlatması olarak da okunabilir.

Altıncı sekansta, konuşmasından Karadeniz bölgesinden olduğunu anladığımız sarı renkli yağmurluk giyen bir balıkçı ve diğer üç kişi, bir balıkçı teknesinde balık kasalarını elden ele taşımaktadırlar. Bu sahneden itibaren reklam şarkısının söz kısımları devreye girmiş ve reklam filmindeki görüntü ve diyaloglara uygun bir şekilde sunulmuştur. Balıkçı, yorgun bir halde kollarını iki yana açarak, "Yeter da... Haydi" derken, eş zamanlı olarak şarkının "Haydi umuda haydi" dizesi söylenmektedir.

Erdoğan'ın Rizeli olması ve Ak Parti'nin Karadeniz bölgesindeki oy potansiyelinin ortalamanın çok üstünde olması, bu sekansın reklam filminde yer almasındaki neden olarak gösterilebilir. Altıncı sekans ile Karadeniz bölgesinin simgesi olan balıkçıların bile Ak Parti'nin 20 yıllık iktidarından bunaldığı, balıkçıya "Yeter da... Haydi" dedirtilerek Erdoğan'ın seçimi kaybedeceği vurgusu seçmene aktarılmak istenmiştir. Sahne akıp giderken seçim şarkısının "Haydi umuda haydi" dizesi kulaklara çarpmaktadır. Umut; Erdoğan'ın iktidarda olmadığı, ülkeyi yönetenin Kılıçdaroğlu olduğu bir Türkiye'dir.

Filmin yedinci sekansında motosikletli bir genç sokaktan geçerken kameraya bakarak sevinçli bir şekilde “Haydi” demektedir bu esnada ekranda “Haydi Kazanalım” yazısı belirir. Erdoğan'ın gitmesi, Kılıçdaroğlu'nun kazanması toplumun her kesiminin ortak arzusu gibi gösterilmektedir.

Sekizinci sekansta, yüzleri net görünmeyen çoğunluğu çocuklardan oluşan 10-15 kişilik bir grup, çiçek açmış bir ağacın altında belirli aralıklarla ayakta durmaktadır. Onların biraz önünde İyi Parti lideri Meral Akşener ile CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu bulunmaktadır. Akşener, sağ elini kaldırarak güler yüzlü bir tavırla "Haydi tarih yazalım" ifadesini kullanırken, peşinden Kılıçdaroğlu da aynı yüz ifadesiyle "Haydi" demektedir. Akşener'in "Haydi tarih yazalım" ifadesi, Erdoğan ve Ak Parti'nin 20 yıllık tartışmasız üstünlüğünün kabul edildiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılına rastlayan bu anlamlı seçimde Erdoğan'a yaşatılacak ilk seçim yenilgisinin tarihsel öneme sahip olacağına işaret etmektedir.

Liderlerin ve belediye başkanlarının Kemal Kılıçdaroğlu ile olan sahneleri aynı mekanda çekilmiştir. Mekan betimlemesi daha önce yapıldığı için bundan sonra aynı sahnede çekilen sekanslarda mekan betimlemesi

yapılmayacaktır. Kılıçdaroğlu'nun, reklamda Millet İttifakı'nı oluşturan parti liderleriyle önce ayrı ayrı en sondan bir önceki sekansta ise hep beraber poz vermesini; "ayrıştıran değil bütünleştiren bir Cumhurbaşkanı olacağım, kararları tek başıma değil ittifak ortaklarıma danışarak vereceğim, toplumsal mutabakat arayacağım" şeklinde okumak mümkündür.

Dokuzuncu sekansta parkta oturan yaşlı bir adamın bezmiş bir halde "20 yıldır aynı kişiye oy verdim, artık yeter!" dediği sahne ekrana yansımaktadır. Onuncu sekansta deniz kenarında bulunan kırmızı tişörtlü genç bir adam ile on birinci sekansta etrafı taş duvarlarla çevrili eski bir yapının kapısında oturan adamın tepkisi aynıdır. İkisi de avuç içleri yukarıda olacak şekilde ellerini havaya kaldırarak "Bıktık ya..." demektedir. On ikinci sekans, deniz kenarında bir erkek ve iki kadından oluşan bir müzik grubunu ekranlara getirirken; tam bu sırada seçim şarkısının "Bıktık usandık haydi" dizesi duyulmaktadır. 9, 10, 11 ve 12. sekanstaki tüm görüntülerle seçmene, Erdoğan ve Ak Parti'nin Türkiye'yi yeterince yönettiği, toplumda genel bir bıkkınlık havası oluştuğu ve değişim zamanının geldiği mesajı verilmektedir.

On üçüncü sekans, tek katlı bir evin kapısındaki bir kadının, sırtında seyahat spor çantası olan genç bir kadını sabırsızlıkla beklediği bir görüntü ile başlamaktadır. İki kadın yanak yanağa öpüşürken ev sahibi, misafire "Hoş geldin" der ve aceleyle içeriye yönelirler. Bu sırada seçim şarkısının "Cana tak etti haydi" dizesi koro tarafından seslendirilmektedir. On beşinci sekans, on üçüncü sekansın devamını oluşturmaktadır. Kadınlar bu sefer evden çıkma telaşındadır. Yaşlı olan, genç olana "Koş önce oyumuzu kullanalım" derken arka planda ise seçim şarkısının "Haydi kazanalım" nakaratı duyulmaktadır. Genç kadının evden çıkarken çantasını evde bırakması, oyunu kullanmak için memleketine gelen evin kızı olduğu imajını vermektedir. Bu görüntüler ile seçimin önemine vurgu yapılmış, üniversite öğrencileri başta olmak üzere yaşadıkları yer ile oy verme yerleri farklı olan her kesime oy verme çağrısı yapılmıştır.

On dördüncü sekansta, Kemal Kılıçdaroğlu, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş bulunmaktadır. Kılıçdaroğlu sağ elini kaldırıp "Haydi birlikte sandığa" derken aynı anda "Haydi kazanalım haydi" dizesi duyulmaktadır. On altıncı sekans, on dördüncü sekansın devamıdır. Sekansta Kılıçdaroğlu sol elini, Yavaş ve İmamoğlu ise her iki elini kaldırarak "Haydi" dedikleri görüntü ekrana gelmektedir. Akşener'in Cumhurbaşkanı adayı olmalarını önerdiği İmamoğlu ve Yavaş'a, Millet İttifakı'nın diğer liderleri karşı çıkmış, bunun üzerine alınan ortak kararlar, İmamoğlu ve Yavaş'a 'Cumhurbaşkanlığı yardımcısı adaylığı' sözü verilerek seçime Kılıçdaroğlu'nun adaylığı ile katılma kararı alınmıştı. Bu sahnede Kılıçdaroğlu'nun, milliyetçi kimliğiyle bilinen Yavaş'ı sağına alarak sağ ve milliyetçi seçmenle, Trabzonlu olan İmamoğlu'nu ise soluna alarak sol seçmen ve Karadeniz bölgesi seçmeniyle duygusal bir bağ kurma çabasına girdiği gözlemlenmektedir. Kılıçdaroğlu'nun sağ elini kaldırıp "Haydi birlikte sandığa" demesi, ardından Yavaş ve İmamoğlu'nun "Haydi" demeleri, üçlü arasında herhangi bir sorunun kalmadığı, seçimi kazanmak için dayanışma içinde oldukları mesajını vermektedir.

On yedinci sekansta, üniversite çağındaki bir gencin birini bir başkasına şikayet ediyormuşçasına "Oy kullanmayacağım diyor" dediği sitemli konuşmasını ekrana getirmektedir. On sekizinci sekansta ise görüntüye etrafı çam ağaçlarıyla kaplı bir dere kenarında kucağında tulum olan 30'lu yaşlarda bir kişi gelir. Kişi bir önceki sekanstaki gence cevap verir tarzda, "Ya geleceğimiz o sandıkta" demektedir. On sekizinci ve on dokuzuncu sekans, seçimin önemine vurgu yapmaktadır. Bu sekanslarla, kararsız ve bağımsız seçmene mesaj iletilmiş, ülkenin Ak Parti iktidarından kurtulması için her kesimin oyuna ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Bu sahne ile kararsız, bağımsız ve küskün seçmende oluşan "sandığa gitmeme" düşüncesinin kırılmasına yönelik bir çabanın içine girildiği söylenebilir. On dokuzuncu sekansta, evli iki çiftin bir apartmanın dış merdivenlerinden inişleri ekrana yansımaktadır.

Başı kapalı olan genç bir kadın, başı açık olan diğer kadının koluna dokunarak, "Haydi birleşe birleşe" demektedir. Bu sahne, Saadet Partisi üzerinden muhafazakar kitleye verilmeye çalışılan bir mesaj olarak okunabilir. Yıllarca CHP için dile getirilen "başörtüsüne karşılar" düşüncesinin değiştiğini, CHP'nin başörtüsüyle sorunun artık olmadığı gösterilmeye çalışılmaktadır. Başörtülü kadına söylettirilen "Haydi birleşe birleşe" ve "Yok ki burada bir taraf" ifadeleri ile Kılıçdaroğlu'nun tarafsız ve her kesimin Cumhurbaşkanı olacağına vurgulandığını düşünülmektedir.

Görsel 7 ve 8. Seçmenlerin oy verme çağrısı yaptıkları görseller

Yirminci sekansta daha önce balıkçı teknesinde görüntüye gelen kişilerden ikisi ekrana gelmektedir. Biri askerlik çağına gelmiş diğeri otuzlu yaşlarda olan balıkçılardan büyük olanı küçük olanın omzuna elini koyarak başıyla da onaylarcasına "İlk turda bitirelim bu işi" ifadesini kullanmaktadır. Ekrana büyük harflerle beyaz renkli "İlk Turda" ve kırmızı renkli "Bitirelim" metinsel iletileri gelirken, hemen arkasında oy pusulasındaki tercih bölgesine "evet" mührü basılmış görsel, mühür vurma ses efekti ile "İlk turda bitirelim bu işi" ifadesi eşliğinde metinsel iletinin soluna konumlandırılır.

Renklerin kendi etkileri ve birlikte kullandıkları unsurlarla yaratacakları anlamlar olduğu gibi, anlatı yapısı içerisinde, anlatıyı bütünleyen, tamamlayan bir özelliği de bulunmaktadır (Doğan ve Göker, 2013: 391). Beyaz renk saflık, temizlik, barış, merhamet ve adaletin sembolüdür. Kırmızı güdüleyici bir renktir. Aktif enerjik ve dinamik yapısı ile görünür ve ilgi çekicidir, hayatın rengidir (Uçar, 2004: 48-55). Siyah, genellikle duygusallığı ve hüznü simgeleyen bir hissiyat oluşturmaya rağmen, aynı zamanda gücü ve tutkuyu temsil eder. Siyah renk, aynı zamanda gücü, tutkuyu, hırsı, ağırbaşlılığı ve resmiliği de temsil etmektedir (Koç ve Koca, 2008: 177). "İlk Turda" metinsel ifadesinde beyaz renk kullanılarak seçmenin barış, merhamet ve adalet duygularına hitap edilmeye çalışılmış; "Bitirelim" metinsel ifadesinde ise kırmızı renk seçilerek kırmızı rengin enerjik ve dinamik yapısıyla seçmenin ilgisini çekme amaçlanmıştır. Siyasal reklamlarda kullanılan metinsel iletilerde kırmızı-beyaz renklerin tercih edilmesi, Türk Bayrağı renklerine gönderme olarak görülmekte ve seçimde olumlu bir izlenim oluşturma çabası olarak değerlendirilmektedir. "Evet" yazılı tercih mührü, seçmene verilmek istenen "otoriteyi değiştirme çağrısı" olarak yorumlanabilir.

Yirmi birinci sekans, Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu ile Kemal Kılıçdaroğlu'nun görüntüsünü ekranlara getirir. Karamollaoğlu, sağ elini kaldırarak "Haydi umuda" derken, peşinden Kılıçdaroğlu da sağ elini kaldırarak "Haydi" ifadesini kullanmaktadır. Bu sekansla, toplumda umutsuzluk havasının hakim olduğu, uzun yıllardır birbirine zıt kutuplarda siyaset yapan iki partinin bu durumu ortadan kaldırmak için güç birliği yaptığı mesajı seçmene verilmek istenmiştir.

Yirmi ikinci sekans, bir apartmandan çıkan genç erkek ile tam o esnada oradan geçen tekerlekli sandalyeli bir vatandaşın sevinçle oy kullanmaya gitmelerini ekrana taşımaktadır. Bu sahne ile uzun yıllardır iktidarda olan Erdoğan hedef alınmış ve Erdoğan'ın gitme ihtimalinin sevinci izleyiciye aktarılmak istenmiştir.

Yirmi üçüncü sekans, Kılıçdaroğlu'nun gençlerle TikTok üzerinden gerçekleştirdiği canlı yayın sahnesini ekranlara getirmektedir. Gençler oldukça rahat davranmakta, kimisi Kılıçdaroğlu ile sohbet ederken aynı anda dans etmektedir. Bu esnada Kılıçdaroğlu, "Türkiyem nasıl da güzel olacak" ifadesini kullanmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun TikTok gibi sosyal medya platformlarında gençlerle etkileşime geçmesi, genç seçmenin oylarını kazanma girişimidir. Gençlerin, Kılıçdaroğlu ile yapılan canlı yayında sergiledikleri neşeli ve rahat davranışlar, Kılıçdaroğlu'nun asık ve sert mizaca sahip bir Cumhurbaşkanı olmayacağına dair bir göndermedir. Kılıçdaroğlu'nun "Türkiyem nasıl da güzel olacak" ifadesi; Erdoğan döneminde kutuplaşmanın ve mutsuzluğun arttığı bu nedenle insanların mutlu olacakları bir Türkiye hayali kurduklarına işaret etmektedir. Burada sevgi, saygı, neşe, mutluluk ve birlikte yaşama özlemi dile getirilmiş, Kılıçdaroğlu'nun Cumhurbaşkanı olmasıyla bu özlemin sona ereceği mesajı verilmiştir. Bu sekans; zaman zaman sosyal medyanın kapatılması gerektiğini savunan Erdoğan ve Bahçeli'ye bir gönderme olarak da değerlendirilebilir.

Yirmi dördüncü sekans, otuzlu yaşlarda bir kadının yeşillikler içinde gülerek gitar çaldığı görüntüyü sunarken, yirmi beşinci sekans ise bir genç kızın görüntüsü şarkının "Haydi adalete haydi" dizisinin söylendiği kısım ile birlikte ekrana taşımaktadır. Her iki sekansta da, "ülkede adalet olan inancının zayıfladığı" düşüncesi seçmene aktarılmaya çalışılmış, "adaletin yeniden tesisi" için seçmenin sandığa gitmesi gerektiği seçim şarkısının "Haydi adalete haydi" dizisiyle sağlanmıştır.

Yirmi altıncı sekans, on dokuzuncu sekansın devamını oluşturmaktadır. Başı kapalı genç kadın, sağında bulunan başı açık genç kadını kendine çekmeye çalışırken, diğeri buna kayıtsız kalmayıp başını arkadaşının omzuna dostça yaslamaktadır. Bu sırada başı kapalı kadın ekrana dönüp "Yok ki burada bir taraf" ifadesini kullanmaktadır. Bu sahnede, başı kapalı bir kadın ile başı açık bir kadının içten tavırları ve birbirlerine sarılmalarının ardından başı kapalı kadının ekrana dönüp "Yok ki burada bir taraf" ifadesini kullanması, Millet İttifakı bileşenlerin tüm Türkiye'yi temsil ettiğini bu nedenle kimsenin taraf olmadığını, Kılıçdaroğlu'nun da tarafsız bir Cumhurbaşkanı olacağı mesajını vermektedir.

Yirmi yedinci sekansta Demokrasi ve Atılım Partisi Genel Başkanı Ali Babacan ve Kılıçdaroğlu görüntüye beraber gelmektedir. Babacan sağ elini kaldırıp "Haydi beraber" derken arka planda seçim şarkısının "Haydi eşitliğe haydi" dizesi söylenmektedir. Bu sekans bir önceki sekanstaki görüntü ve diyalogları onaylayan bir nitelik taşımaktadır. Başörtülü kadının "Yok ki burada bir taraf" ifadesine Babacan, "Haydi beraber" ifadesiyle destek vererek, seçmenin sandığa gitmesi teşvik edilmektedir. Arka fonda çalan şarkıda "Haydi eşitliğe haydi" sözleri duyulmaktadır. Bunu tüm vatandaşlarına eşit davranılan bir Türkiye çağrısına destek olarak okumak mümkündür.

Yirmi sekizinci sekansta arka planda seçim şarkısının "Haydi eşitliğe haydi" dizesi söylenmektedir. Bu sırada lise çağlarında genç bir erkek sevinçli ve coşkulu bir şekilde "Haydi bizim için" ifadesini ile konuşmasına başlar. Ancak, "Haydi yarımlar" diye devam etmeye çalışırken, "Çıkar cebindeki telefonu" diyen yaşlı bir adam tarafından sözü yarıda kesilir. Genç, korkuyla yaşlı adama doğru bakarken, yaşlı adamın bütün ciddiyeti kaybolur ve gülümseyerek, "Bir selfie çekelim" diyerek gencin koluna girer. Ardından sarıların birlikte selfie çekerler.

Yirmi sekizinci sekans, sokak röportajlarında sıklıkla karşılaştığımız bir olaya gönderme yapmaktadır. Sosyal medyada yayınlanan sokak röportajlarında iktidar karşıtı gençler ekonominin kötü olduğunu savunurken, iktidar yanlısı yaşlılar ise ekonominin iyi olduğunu "çıkar cebindeki telefonu" söylemi ile çürütmeye çalışmaktadırlar. Bu sahne ile her yaşlının aslında aynı fikirde olmadığı mizahi bir dille anlatılmaya çalışılmış, toplumun gerginliğe değil rahatlamaya, gülmeye ihtiyaç duyduğu aktarılmak istenmiştir.

Yirmi dokuzuncu sekansta görüntüye başı kapalı bir yaşlı kadının, elini kaldırıp gülerek "Haydi" ifadesini kullanmaması yansımaktadır. Bu sırada seçim şarkısının "Haydi gülelim haydi" nakaratı duyulmaktadır. Yaşlı kadının "Haydi" ifadesi ve aynı anda arka planda çalan seçim şarkısının "Haydi gülelim haydi" dizesinin duyulması, önceki sahnede sunulan mizahın onaylandığını, mutlu ve neşeli bir toplum özleminin çekildiğini vurgulamaktadır.

Otuzuncu sekans, görüntüye bir evin balkonundaki küçük bir kız çocuğunun "Haydi" demesini, otuz birinci sekans, koyun güden gencin bindiği araçtaki görüntüyü ekrana yansıtmaktadır. Seçim şarkısının "Haydi hak ettik haydi" kısmı eşliğinde bagajdaki üç kişinin şarkı söyleyerek oy vermeye gitme sahnesi ile diğer sekansa geçiş sağlanmıştır. Otuz ikinci sekansta peş peşe iki farklı görüntü verilir. İlk görüntüde on ikinci sekanstaki müzik grubu, ikinci görüntüde ise beşinci sekansta bağlama çalan kadın yakın plan çekim olarak ekrana verilir. Birinci görüntüde grubun solisti, "Haydi" derken, ikinci görüntüde ise bağlama çalan kadın, seçim şarkısının "Haydi kazanalım haydi" nakaratına eşlik etmektedirler.

Otuz, otuz bir ve otuz ikinci sekanslardaki görüntüler, Kılıçdaroğlu'nun seçimi kazanmayı hak ettiğini ima ederken aynı zamanda seçmeni sandığa gitmeye teşvik eden mesajları aktarmaktadır. Şarkının içinde geçen "Haydi hak ettik haydi" ve "Haydi kazanalım" dizeleri, Kılıçdaroğlu'nun seçimi kazanması için seçmeni oy vermeye davet eden mesajlardır.

Otuz üçüncü sekansta Gelecek Partisi Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu ile Kılıçdaroğlu ekrana gelmektedir. Davutoğlu sağ elini kaldırıp "Haydi yeniliğe" derken peşinden Kılıçdaroğlu sağ elini havaya kaldırıp Davutoğlu'nu destekleyen bir tonda "Haydi" ifadesini kullanır. Bu sekansla, 14 Mayıs sonrasında yeni bir iktidarın Türkiye'yi yöneteceği mesajı verilmiş, seçmene bu yeniliğe ortak olma çağrısı yapılmıştır.

Otuz dördüncü sekans, oy vermeye gelen iki erkek, iki kadının otomobilden inişlerini ekrana yansıtmaktadır. Görüntünün devamında, bir köy okulunun kapısında oy vermek için bekleyen iki kadın iki erkek, ilerideki çam ağacının altında sohbet eden bir çift, son olarak kadraja ekranın sağından giren üç kadın bulunmaktadır.

Otuz beşinci sekansta, bu kez Demokrat Parti Genel Başkanı Gültekin Uysal ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun görüntüsü ekrana gelir. Gültekin Uysal, sağ elini kaldırarak "Haydi mutluluğa" ifadesini kullanır. Bu sekansta Uysal'ın "Haydi mutluluğa" ifadesi, Kılıçdaroğlu ile birlikte yönetecekleri mutlu insanların yaşayacağı bir

Türkiye vaadi sunarken, önceki sekansta oy vermeye giden vatandaşların görüntüsü mutluluğa ortak olma çağrısına cevap veren seçmenler olarak sunulmaktadır.

Otuz altıncı sekans, görüntüye yakın plan çekimle sadece sağ kolu dirseğe kadar görünen birinin oy pusulasını sandığa attığı sahneyi sunmaktadır. Kadraj genişletildiğinde oy kullanan kişinin ilk sekansta “Haydi... Gidelim görevimizi yapalım.” diyen yaşlı adam olduğu görülür.

Görsel 9 ve 10. Liderler ve Belediye başkanlar ile reklam filminin son karesi

Otuz yedinci sekansta Millet İttifakı liderleri ile Belediye başkanları ayakta kameraya poz vermektedirler. Kılıçdaroğlu'nun sağında sırayla Karamollaoglu, Babacan, Uysal ve İmamoğlu, solunda ise Akşener, Davutoğlu ve Yavaş bulunmaktadır. Arkalarında ise çoğunluğu çocuklardan oluşan 10-15 kişilik bir grup görülmektedir. Kılıçdaroğlu önce sağ elini kaldırıp, “ Haydi hep birlikte sandığa” sonra her iki elini kaldırıp “Sana söz Türkiye kazanacak” ifadesini kullanır. En sonunda tüm eller havaya kalkar hep birlikte “Haydi” denir. Kılıçdaroğlu'nun “ Haydi hep birlikte sandığa” söylemi, otuz altıncı sekanstaki yaşlı adamın oy verme görüntüsünün hemen arkasından verilerek, seçmene “oy vermenin vatandaşlık görevi” olduğu hatırlatma aynı zamanda seçmene oy kullanma davetidir. "Sana söz Türkiye kazanacak" söylemi, Kılıçdaroğlu'nun seçimi kazanmasını, Türkiye'nin bir kazanımı olarak sunmaktadır. Liderlerin ve belediye başkanlarının "Haydi" demeleri, seçmen üzerinde etki bırakma amacını taşımaktadır. Liderlerin ortak bir amaç doğrultusunda hareket ettikleri gösterilerek benzer dayanışmayı göstermeleri için seçmene mesaj verilmektedir.

Son sekansta bağlama çalan kadın “Kazanalım haydi” derken önce yakın plan ekrana getirilir. Ardından görüntü genişletilir ve genç kızın göl kenarındaki görüntüsü ekrana düşer. Kadının görüntüsünün soluna büyük beyaz renk harflerle “Haydi”, hemen altına büyük kırmızı renk harflerle “Türkiye”, hemen altında ise küçük beyaz renk harflerle “haydi” metinsel iletisi konumlandırılır. Kadının görüntüsünün sağında büyük beyaz renk harflerle “Kemal” ilk harfi büyük sonraki harfleri küçük beyaz renk harflerle “Kılıçdaroğlu” yazan metinsel bir ileti ile reklam filmi sona erer. Reklamda CHP'nin metinsel iletisi ve logosunun kullanılmaması, bunun yerine sadece adayın isminin yer alması, ittifak üyesi seçmenleri Kılıçdaroğlu'na oy vermekten alıkoymayı engellemeye yönelik bir strateji olarak nitelendirilebilir. Metinsel iletilerin renkleri kırmızı beyaz seçilmesi, Türk Bayrağı renklerine gönderme olarak görülmekte ve seçimde olumlu bir izlenim oluşturma çabası olarak değerlendirilmektedir. Kırmızı renklerle oluşturulmuş “Türkiye” metinsel iletisi ile seçmenin dikkati çekilmeye çalışılmış “Haydi” ifadesi ile seçmenler sandığa davet edilmiştir.

4.2.2. Hedef Kitle

Farklı sekanslar ve karakterler aracılığıyla, toplumun tüm kesimlerine ulaşmak, reklamın temel hedefidir. Bu anlamda reklamın hedef kitlesi tüm Türkiye olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte özellikle Karadeniz Bölgesi dışında hangi sekansın hangi bölgede çekildiğine dair bir gösterge kullanılmamıştır. Reklam filminde Karadeniz Bölgesi'ni çağrıştıracak çok sayıda sekans göze çarpmaktadır. Bu durumu; Erdoğan'ın bölgedeki sağlam oy potansiyelini etkilemeye yönelik bir strateji olarak okumak mümkündür.

4.2.3. Anlamlandırma

Reklam filmindeki anlamlandırma sürecini oluşturan temel zıtlıklar Tablo 3'te görülmektedir.

4.2.3.1 Temel Karşıtlıklar

Tablo 3: “İlk Turda Bitirelim, Haydi” Reklam Filmindeki Temel Karşıtlıklar

Umut	Umutsuzluk
Bolluk	Kıtlık
Kazanmak	Kaybetmek
Birleşmek	Bölünmek
Adalet	Adaletsizlik
Mutluluk	Hüzün
Eşitlik	İmtiyaz

CHP reklam filmi karşıtlıklar üzerine kurgulanmıştır. Filmdeki karakterlerin şikayetleri doğrudan Ak Parti ve Erdoğan’a yönelmekte, bütün olumsuz duygular Ak Parti iktidarıyla ilişkilendirilmektedir. Filmin karakterleri aracılığıyla, umut, bolluk, adalet, mutluluk ve eşitlik gibi hedeflere ulaşmak için seçmene çağrı yapılırken, AK Parti iktidarının toplumu bu kavramların karşıtlıklarına mahkum ettiği ima edilmektedir.

4.2.3.2 Gösteren-Gösterilen İlişkisi

Tablo 4: “İlk Turda Bitirelim, Haydi” Reklam Filmindeki Gösteren- Gösterilen İlişkisi

Görev	Oy Vermek
Çiçek Açmış Ağaç	İlkbahar
Bağlama	Ortak Değer veya Alevilik
Soğan	Pahalılık
Liderlerin Arkasındaki İnsan Topluluğu	Toplumsal Dayanışma
Çıkar Cebindeki Telefonu	Sokak Röportajları
Haydi Türkiye Haydi	Değişim İçin Sandığa Davet

5.Sonuç

Siyasal aktörler veya partiler, seçmene ulaşmak ve seçmenin tercihini kendi lehine çevirmek amacıyla uzun yıllardır siyasal reklamın gücünden profesyonel bir şekilde yararlanmaktadırlar. Bu çalışmada siyasal reklamlarda seçmeni etkilemek için hangi unsurların kullanıldığı araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda; “Haydi,” kelimesi her iki reklam filminde de seçmenleri bir eyleme davet etme, harekete geçirme, isteklendirme ve cesaretlendirmeye yönelik bir ifade olarak kullanılmıştır. AK Parti reklam stratejisini mevcut durumu koruma çağrısı üzerine inşa ederek seçmeni ikna etmeye çalışmaktadır. CHP ise reklam stratejisini “bıkkınlık” ve “umut” kavramları üzerine inşa ederek iktidar değişikliğinin toplumun genel bir arzusu olduğu izlenimini vermektedir.

Ak Parti pozitif reklam türünden yararlanarak oluşturduğu reklam filmi ile seçmeni etkilemeye çalışırken, CHP reklam filminde pozitif ve negatif reklam türlerini birlikte kullanarak seçmeni sandığa çağırmaktadır.

Ak Parti reklam filmi, seçmene devletin temel varlığının vatandaşa hizmet olduğunu vurgulayarak, bu hizmetin AK Parti sayesinde gerçekleştiğini ve Türkiye'nin parlak bir geleceğinin de AK Parti ve Erdoğan'la mümkün olacağını iletmeye çalışmaktadır. Ayrıca, reklamda iktidar değişikliğini gerektirecek hiçbir neden olmadığına dikkat çekilmekte ve seçimde tercihinin AK Parti ve Erdoğan olması gerektiği hatırlatılmaktadır. Satır aralarında açıkça dile getirilmese bile sıkıntılı bir durumun söz konusu olduğu ama bunun AK Parti'den ve Erdoğan'dan vazgeçmek için yeterli bir neden olmadığı mesajı iletilmektedir. Reklamda karı-koca ilişkisi temel alınarak iletilen mesajlar, Ak Parti- Erdoğan ve vatandaş ilişkisi arasında bir benzerlik kurma çabasını yansıtmaktadır. Seçmenin siyasi tercihini daha derin bağlam içinde ele almasını sağlamak için oluşturulan bu strateji ile Erdoğan ve Ak Parti aileden biri gibi gösterilmeye çalışılmıştır.

CHP reklam filminde, AK Parti'nin uzun süreli iktidarının toplumda bıkkınlık havası oluşturduğunu; iktidarın taraflı, yanlış yönetimine bağlı olarak ekonomi, adalet, eşitlik gibi konularda vatandaşın rahatsızlık duyduğunu öne çıkarmaktadır. Reklam filminde, umut, yenilik, mutluluk, adalet, eşitlik, beraberlik, bolluk

gibi kavramlar kullanılarak Kılıçdaroğlu'na pozitif bir imaj oluşturulmuş ve seçmenin değişim isteğini harekete geçirmeye yönelik bir strateji izlenmiştir.

CHP'nin reklam filminde, Millet İttifakı bileşenlerinin liderlerine yer verilirken, Ak Parti reklamında sadece Erdoğan'a yer verilmiştir. Ak Parti reklamında, parti ismi ve amblemine yer verilirken, CHP reklamında bu unsurlara yer verilmemiştir. Bu durum, her iki reklamın stratejileri arasında belirgin bir farklılık olduğunu ortaya koymaktadır. CHP'nin reklamında, ittifak liderlerinin dayanışması ön plana çıkartılarak ortak akıl, ortak yönetim vurgusu yapılırken, Ak Parti'nin reklamında ise güçlü lider, güçlü parti ve tek başına kararlı yönetim vurgusu ön plana çıkartılmıştır.

Her iki reklamda da toplumun geneline hitap etme amacı olmasına rağmen, belirli bölgelerdeki seçmenleri daha yakından etkilemeye yönelik bir çaba gözlemlenmektedir. Reklamların içeriği incelendiğinde, partilerin reklam senaryosunun düşük oy aldıkları bölgelere odaklandığı dikkat çekmektedir. Her iki parti reklamındaki ifadeler, genel olarak tüm Türkiye'ye yönelik olmasına rağmen, AK Parti'nin Ege, CHP'nin ise Karadeniz Bölgesi'ne özel bir hassasiyet gösterdiği görülmektedir.

Ak Parti reklamında herkesin bir birini tanıdığı bir mahalle ortamını sunarak kendisini iktidara taşıyan seçmen kitlesini bir kez daha harekete geçirmek istemektedir. Türkiye'nin ortalamasını oluşturan bu kitle, seçimin kaderini belirleyecek potansiyele sahip olduğu için mahalle vurgusu yapılarak güçlü bir kimlik duygusu oluşturulmaya çalışılmıştır. CHP ise siyasal reklamında toplumun her kesimini temsil edecek karakterler kullanarak toplumun tamamının oylarına talip olduğunu vurgulamaktadır.

AK Parti ve CHP'nin reklamlarındaki manav sahnelerinde ürünlerin fiyat etiketinin olmaması dikkat çekicidir. Fiyatların yüksek olduğu izlenimini vermek istemeyen AK Parti'nin bu stratejisi anlaşılabilir; ancak ekonominin kötü olduğunu savunan CHP'nin fiyat etiketi kullanmaması bir hata olarak değerlendirilebilir.

İttifak müessesesi siyasi partilerin uzlaşma ve duygudaşlık kültürünü arttırırken, buna bağlı olarak partilerin taban hassasiyetleri nispeten törpülenmektedir. Ancak her partinin seçmen tabanı farklı olduğundan ittifak üyelerinin seçim sloganları, afişleri, kısaca tüm siyasal reklam unsurları her bir ittifak üyesinin seçmen tepkisi gözetilerek hazırlanacaktır. Bu anlamda ele alındığında hem CHP hem de AK Parti reklam filmlerinde ittifak üyelerinin seçmen kitlesini oy vermektan alıkoyacak keskin konuları işlemekten kaçındıkları bunun yerine dayanışma, birlik beraberlik mesajları verildiği görülmüştür.

Sonuç olarak bir siyasal reklamın içeriği ne olursa olsun, her seçmenin onu algılayış biçimi farklı olacaktır. Bu durum seçmenin eğitim seviyesine, içinde bulunduğu gruba, dini inanışına, yaşadığı coğrafyaya vb. faktörlere bağlıdır. Bazı durumlarda seçmen siyasal reklamda kendisine sunulan iletiden farklı anlam çıkarabildiği gibi kimi zaman da iletinin gerçek anlamını bildiği halde mesajı bilerek farklı şekilde yorumlayabilmektedir.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1997). Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi. Ankara: Engin Yayınevi.
- Alpman, P. S. ve Göker, G. (2010). Sınıfsal Farklılıklar Bağlamında Aseptik Mekanların Temsili: Konut Reklamları Örneği Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi , (13) , 67-92 . Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/pub/akil/issue/48082/607938>.
- Aziz, A. (2014). Siyasal İletişim. Ankara: Nobel Yayınları.
- Barthes, R. (1979). Göstergibilim İlkeleri (Çev. B. Vardar, M. Rifat). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barthes, R. (1987) Yazı Nedir. (Çev. E. Batur) İstanbul: Hil Yayın
- Barthes, R.(1991). Mythologies. (Trans. A. Lavers.) New York: The Noonday Press.
- Çankaya, E. (2008). İktidar Bu Kapağın Altındadır. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Doğan, A. ve Göker, G. (2013). Siyasal İletişim Araştırmaları. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Doğan, A. (2015). Siyasal Reklamlarda "Millet" Teması: "Cumhurbaşkanlığı Seçimi Ve 30 Mart Yerel Seçimi Örneği", Turkish Studies. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume ,10 (2), 249-268. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7775>.
- Doğan, A. ve Aslantaş, A. G. (2015). Bir İkna Yöntemi Olarak Siyasal Reklamlarda Millet ve Hizmetin Temsili. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (47) , 35-52. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/abuhsbd/issue/32940/365939>.
- Damlapınar, Z. ve Balcı, Ş. (2014). Siyasal İletişim Sürecinde Seçimler Adaylar, İmajlar. İstanbul: Literatürk Academia.
- Fiske, J. (2003). İletişim Çalışmalarına Giriş. (Çev. S. İrvan). Ankara: Bilim ve Sanat.

- Göker, G. ve Doğan, A. (2010). Yerel Seçimlerde Aday Merkezli Siyasal Reklamlar (Elazığ Örneği). *Humanities Sciences*, 5(3), 384-397. <https://doi.org/10.12739/10.12739>
- Guiraud, P. (1994). Göstergebilim. (Çev. M. Yalçın). Ankara: İmge Yayınevi
- Holtz-Bacha, C. (2005). Political Advertising During Election Campaigns. In: P. J. Maarek and G. Wolfsfeld (ed.), *Political Communication in a New Era. A Cross-National Perspective*. London: Routledge, 95-116.
- Kaid, L. L. (2004). "Handbook of Political Communication Research" Political Advertising (Ed. Lynda L.K.) New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kılıçaslan, Ç.E. (2008). Siyasal İletişim: İdeoloji ve Medya İlişkisi, Kriter Yayınları: İstanbul.
- Koca, E. ve Koç, F. (2008). Çalışan Kadınların Giysi Seçimleri ve Renk Tercihleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(24), 171-200.
- Köker, E. (2007). Politikanın İletişimi İletişimin Politikası. Ankara: İmge Kitabevi.
- Küçükeroğan, R. (2011). Reklam Nasıl Çözülür: Reklam İletişiminde Göstergeler ve Stratejiler. İstanbul: Beta Basım.
- Lilleker, D. G. (2013). Siyasal İletişimin Temel Kavramları (Der. Y. Devran, A. Nas, B. Ekşi, Y. Gökşun). İstanbul: Kaknüs Yayınlar.
- Martin, B. (2014) Semiotics and the media. In: Fortner, R. and Fackler, M. (eds.) *The Handbook of Media and Mass Communication Theory*. Oxford, UK: Wiley.
- McNair, B. (2003). *An Introduction to Political Communication*, London: Routledge.
- Mutlu, E. (1998). İletişim Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları/Ark.
- Özkan, N. (2014). Türkiye ve Dünyadan Örneklerle Seçim Kazandıran Kampanyalar. İstanbul: MediaCat.
- Rifat, M. (2014). Göstergebilimin ABC'si. İstanbul: Say Yayınları.
- Rifat, M. (2001). *Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları*. İstanbul: Om Yayınları.
- Saussure De F. (1959). *Course in General Linguistics*. (ed. by Charles, B. and Albert, S). New York: The Philosophical Library.
- Şimşek, S. ve Pala, S. (2020). Siyasetin Kültürel Dili: 31 Mart Yerel Seçiminde Siyasi Partilerin Reklamlarında Kullandıkları Kültürel Kodlar Ve Göstergebilimsel Analizi, *Humanities Sciences*. 15(1), 23-35, DOI: 10.12739/NWSA.2020.15.1.4C0232.
- Uçar, T. F. (2004). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. İstanbul :İnkılap Kitapevi.
- Uztuğ, F. (2004). *Siyasal İletişim Yönetimi*. Ankara: Mediacat Yayınları.
- Dombra bize 3 puan kazandırdı. (2014, 4 Mayıs). Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/945053-dombra-bize-3-puan-kazandirdi>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
  2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
  3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
  4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

A SOCIAL MEDIA SENTIMENT ANALYSIS ON RENEWABLE ENERGY FORMS

Yenilenebilir Enerji Türleri Üzerine Bir Sosyal Medya Duygu Analizi

Hafize Nurgül DURMUŞ ŞENYAPAR¹

¹Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Kalite Koordinatörlüğü, Ankara, nurguld@gazi.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0927-1643

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

11.12.2023

Kabul/Accepted:

13.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1403552

Keywords

Renewable energy,
Sentiment analysis, Social
media discourse, Marketing
communication

ABSTRACT

This study conducts a sentiment analysis of public opinions on various energy sources, including hydro, solar, wind, and nuclear, using data from social media platforms like Facebook, Instagram, Quora, and Reddit. A dataset of 3,269 mentions and examining interactions, shares, and likes offers an extensive view of the current discourse on these energy forms. The methodology combines quantitative sentiment analysis with qualitative content examination to uncover underlying themes. The findings reveal strong positive sentiment towards renewable energy, mainly hydro and solar power, often described as “clean,” “sustainable,” and “efficient.” Hydro energy is highly regarded due to its minimal environmental impact, while solar energy is praised for combating climate change and technological advancements. Wind energy faces criticism for visual and noise pollution concerns and potential effects on wildlife, while nuclear power generates negative sentiments primarily due to safety and waste management issues. These results have important implications for shaping effective marketing strategies within the renewable energy industry.

ÖZ

Anahtar Kelimeler

Yenilenebilir enerji, Duygu
analizi, Sosyal medya
söylemi, Pazarlama
iletişimi

Bu çalışma, Facebook, Instagram, Quora ve Reddit gibi sosyal medya platformlarından elde edilen verilerle hidro, güneş, rüzgâr ve nükleer gibi çeşitli enerji kaynakları hakkındaki halk görüşlerinin duygu analizini gerçekleştirmektedir. 3,269 bahsetme verisi ile etkileşimler, paylaşımlar ve beğeniler incelenerek bu enerji formlarıyla ilgili güncel tartışmalara kapsamlı bir bakış sunulmaktadır. Yöntem, duygu analizini nicel verilere dayandırarak altta yatan temaları ortaya çıkarmak için nitel içerik incelemesiyle birleştirilmektedir. Sonuçlar genellikle “temiz,” “sürdürülebilir” ve “verimli” olarak tanımlanan yenilenebilir enerjiye, özellikle hidro ve güneş enerjisine karşı güçlü bir olumlu duygu ortaya koymaktadır. Hidro enerjisi, çevresel etkisinin minimum olduğu algısı nedeniyle yüksek bir itibara sahiptir; güneş enerjisi ise iklim değişikliği ile mücadele ve teknolojik ilerlemeler için övgü almaktadır. Rüzgâr enerjisi, görsel ve ses kirliliği endişeleri ve potansiyel vahşi yaşam etkileri nedeniyle eleştirilirken nükleer enerji güvenlik ve atık yönetimi sorunları nedeniyle olumsuz duygular uyandırmaktadır. Bu sonuçlar, yenilenebilir enerji endüstrisi içinde etkili pazarlama stratejileri oluşturmak için önemli sonuçlar sunmaktadır.

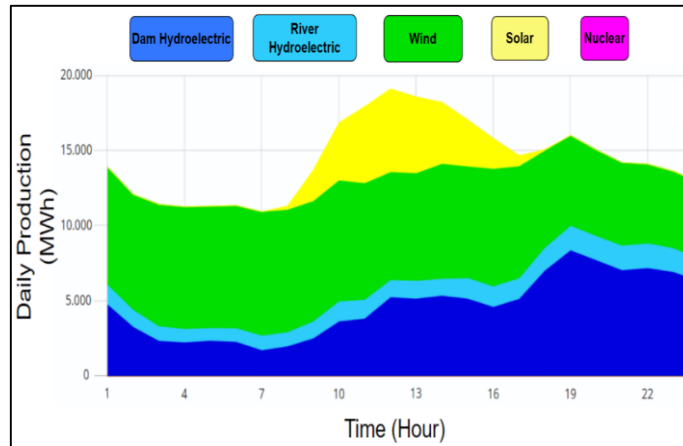
Atf/Citation: Durmuş Şenyapar, H. N. (2024). A Social Media Sentiment Analysis on Renewable Energy Forms. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 319-334.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hafize Nurgül DURMUŞ ŞENYAPAR, nurguld@gazi.edu.tr

1. Introduction

Renewable energy sources can be replenished naturally in a relatively short time, unlike fossil fuels like coal, oil, and natural gas, which are finite and take millions of years to form (Olabi & Abdelkareem, 2022). The main types of renewable energy include solar power, harnessed from the sun's rays; wind power, generated by the movement of air; hydroelectric power, derived from the flow of water in rivers or dams; geothermal energy, which utilizes heat from the Earth's core; and biomass, which is energy from plant and animal matter (Li et al., 2022; Liang et al., 2020; Lund & Toth, 2021; Uddin et al., 2019). These sources are significant for several reasons. They are environmentally benign because they release few to no greenhouse gases or pollutants, aiding in the fight against climate change and reducing air and water pollution (Chen et al., 2023; G. Wang et al., 2022). Renewable energy sources are sustainable, ensuring a long-term energy supply without depleting natural resources. Fossil fuels, on the other hand, are limited and subject to unstable markets (Oliveira et al., 2021; Razmjoo et al., 2021). Renewable energy can lead to energy independence for countries, reducing reliance on imported fuels and enhancing national security. Moreover, the renewable energy sector drives economic growth and job creation (Barone et al., 2021; Ram et al., 2020). As these technologies advance and become more widespread, they offer numerous opportunities for innovation and employment in various industries, including manufacturing, installation, maintenance, and research and development (Haldar & Sethi, 2022; M. Wang et al., 2019). Renewable energy sources play a pivotal role in promoting environmental sustainability, economic growth, and energy security, making them an indispensable component of our efforts to build a cleaner, more sustainable future (Chien et al., 2021; Mahmood et al., 2019; Viviescas et al., 2019). Hydraulic energy, also known as hydro power or water power, is a form of energy derived from the force or energy of moving water. It has been used for centuries to perform various tasks, such as grinding grain or sawing wood. In its modern use, hydraulic energy typically refers to the generation of electricity through the use of water. Hydraulic energy is a renewable resource that uses the Earth's water cycle to generate power. It is also considered a clean energy because it does not produce direct greenhouse gas emissions or air pollutants during operation (Bilgili et al., 2021). However, the construction of large dams and the subsequent flooding of large areas can have significant environmental and social impacts, including displacement of people and wildlife, changes in water quality, and impacts on aquatic ecosystems. Despite these challenges, hydraulic energy remains an important and widely used source of renewable electricity worldwide (Kuriqi et al., 2021; Rodrigues dos Santos et al., 2021). Solar energy refers to the energy harnessed from the sun's rays. It is a vast, inexhaustible, and clean resource crucial in the global energy landscape. The sun emits a tremendous amount of energy, which reaches the Earth in the form of sunlight. This energy can be captured and converted using various technologies into usable forms, primarily electricity and heat. Solar energy is particularly appealing because it is a clean and renewable energy source, unlike fossil fuels, which emit greenhouse gases and have a finite supply. It can help reduce dependence on fossil fuels, diminish greenhouse gas emissions, and combat climate change. Additionally, solar power systems can provide energy in remote locations not connected to the electricity grid (Ghalandari et al., 2020; Mutezo & Mulopo, 2021; Sharif et al., 2021). Wind energy is a form of renewable energy that harnesses the power of the wind to generate electricity. It is one of the cleanest and most sustainable ways to produce energy, as it does not emit greenhouse gases or pollutants during operation. The basic principle behind wind energy is using wind turbines to convert the kinetic energy of the wind into mechanical power, which can then be converted into electricity. Wind energy is rapidly growing and becoming more cost-competitive with traditional energy sources. It is crucial in reducing carbon emissions and moving towards more sustainable energy systems worldwide (Bento & Fontes, 2019; Zeng et al., 2019). Nuclear energy is a powerful form of energy harnessed from atomic reactions. It is generated through nuclear fission, where the nucleus of an atom, typically uranium or plutonium, is split into smaller parts, releasing a significant amount of energy. This energy is then used to heat water, producing steam that drives turbines to generate electricity. One of the main advantages of nuclear energy is its high energy density; a small amount of nuclear fuel can produce a large amount of energy, making it highly efficient and capable of meeting significant electricity demands. It is also a low-carbon energy source, as the fission process does not emit greenhouse gases, making it an important tool in combating climate change. However, nuclear energy comes with notable challenges and risks. The most significant is the production of radioactive waste, which remains hazardous for thousands of years and requires secure, long-term management. The risk of nuclear accidents, while statistically low, can have severe and long-lasting environmental and health impacts, as evidenced by historical incidents such as

Chornobyl and Fukushima (Caglar, 2023; Ho et al., 2019; S. Wang et al., 2019). This study aims to understand public sentiment towards various forms of energy used in Turkey, focusing on hydroelectric, wind, solar, and the emerging nuclear energy sector. These energy forms were selected due to their relevance and potential in Turkey’s energy landscape. Solar, wind, and hydroelectric represent the leading renewable sources after coal and natural gas, signifying a shift towards cleaner energy. Nuclear energy is a focal point due to the upcoming operational status of Turkey’s first nuclear power plant, marking a significant development in the country’s energy strategy. Figure 1 shows the distribution of daily electricity production according to the most used renewable energy sources on November 18, the day the analysis data was extracted.

Figure 1. Distribution of Daily Production by Resources as of November 18, 2023 (TEIAS, 2023)

To assess public sentiment towards these four distinct forms of renewable energy, sentiment analysis was performed on a randomly selected sample of 3,269 posts sourced from prominent social media platforms such as Facebook, X, Instagram, Quora, and Reddit. This analysis aimed to gain insights into the prevailing public sentiment associated with hydro, solar, wind, and nuclear energy. By leveraging advanced analytical tools, the study categorizes public opinions extracted from social media content into positive and negative, offering a quantitative and qualitative assessment of public views on each form of energy. This approach provides a comprehensive overview of the public discourse surrounding these energy sources.

By gauging public opinion, this research provides insights into societal perceptions, concerns, and acceptance of these energy forms, thus contributing to a deeper understanding of the public’s stance on Turkey’s energy mix. By analyzing sentiments expressed on social media platforms regarding four key energy types, this study provides stakeholders, including policymakers, energy companies, and environmental groups, with a nuanced understanding of public opinion on energy sources. Such insights are vital for shaping energy policies, promoting sustainable energy practices, and addressing public concerns about emerging technologies like nuclear power. The outcome of this analysis can offer valuable insights into current public opinions and discussions around these types of renewable energy. Understanding these sentiments can aid businesses, policymakers, and researchers make informed decisions about investments, policy-making, and market strategies in the renewable energy sector. This can contribute to broader research on environmental awareness, policy effectiveness, and the social aspects of transitioning to renewable energy. Insights from sentiment analysis can guide where to direct funding for research and infrastructure development. It can also help predict future trends in renewable energy preferences and acceptance.

2. Literature Review

Sentiment analysis, also known as opinion mining, is a field of natural language processing and artificial intelligence that focuses on identifying and categorizing opinions expressed in a piece of text, primarily to determine whether the writer’s attitude towards a particular topic, product or service is positive, negative or neutral. This technique is widely used in various domains to evaluate public opinion, conduct market research, monitor brand and product reputation, and understand customer experiences (Liu, 2022; Soong et al., 2019). Sentiment analysis typically involves processing large amounts of text data to detect emotions like happiness,

anger, sadness, or neutral states. Advanced methods go beyond just positive, negative, or neutral classifications; they can identify specific emotions and even the intensity of these emotions. The process usually involves several steps: data collection, text preprocessing, feature extraction, and finally, applying machine learning or deep learning algorithms to classify the sentiment (Al-Shabi, 2020; Stappen et al., 2023). Regarding social media, sentiment analysis is precious and widely applied. Social media platforms are rich sources of public opinion, as they contain vast amounts of user-generated content, including ideas, thoughts, and feedback on various topics. By analyzing posts, comments, tweets, and other forms of social media communication, businesses and organizations can gain insights into public sentiment about their brand, products, or services (Isnain et al., 2021; Melton et al., 2021; Nemes & Kiss, 2021). This information can inform marketing strategies, product development, customer service approaches, and overall business strategy (Lin et al., 2020). Analyzing social media posts to understand public sentiment towards different forms of renewable energy like hydro, solar, wind, and nuclear is feasible and can provide valuable insights. This process involves sentiment analysis, applied specifically to the context of renewable energy. By examining the tone and content of social media posts, it is possible to evaluate which energy sources are viewed more favorably or unfavorably by the public. This analysis can be particularly revealing as it captures real-time, unfiltered opinions and discussions. Companies in the renewable energy sector can use this information to understand consumer preferences and market trends (Alshamsi et al., 2020; Păvăloaia et al., 2019). This could guide product development, marketing strategies, and investment decisions. For instance, companies might focus more on solar technology development if solar energy is receiving overwhelmingly positive sentiment. Governments and policymakers can use these insights to shape energy policies and public awareness campaigns. Understanding public opinion can help design more widely accepted and supported policies, leading to smoother implementation (Alqaryouti et al., 2020).

The present body of research demonstrates the application of sentiment analysis on diverse social media platforms to comprehend public sentiments and views regarding different forms of renewable energy. This emphasizes the significance of public sentiment in influencing the trajectory of renewable energy in the future. Researchers can use social media sentiment analysis to study public perception of renewable energy over time (M & I, 2022). A range of studies have explored sentiment analysis in the context of renewable energy. Reboredo Ugolini (2018) found that Twitter sentiment had a limited impact on renewable energy stock pricing and trading. In contrast, Jain & Jain (2019) and Kim et al. (2021) used machine learning algorithms to classify Twitter sentiment, achieving high accuracy in their models. Kim et al. (2021) also identified regional variations in sentiment, with the Northeast U.S. showing more positive sentiment toward solar energy. Ibar-Alonso et al. (2022) further analyzed sentiment during the 2022 Ukraine-Russia conflict, finding a shift in sentiment toward green energy. Karaeva et al. (2022) confirmed the dependence between the level of development of nuclear and renewable energy and public attitudes toward them, emphasizing the importance of public sentiment in influencing the development and acceptance of renewable energy sources (Karaeva et al. 2022). These studies collectively highlight the potential of sentiment analysis in understanding public attitudes toward renewable energy. The study conducted by Vespa et al. (2022) employed sentiment analysis on Instagram to get insight into the general sentiments and emotions expressed by the public around renewable energy facilities. The researchers also highlighted the wide range of social media platforms applied for sentiment analysis to capture the various public perspectives surrounding renewable energy. Stigka et al. (2014) reviewed the social acceptance of renewable energy sources, identifying parameters such as education, interest in environmental issues, and knowledge of renewable energy as influencing factors. Olson-Hazboun et al. (2016) further emphasized the importance of framing renewable energy in a way that aligns with local social values, suggesting that factors beyond environmental beliefs influence public support. Ahmad et al. (2014) discovered that attitudes toward renewable energy are mediated by perceived behavioral control and relative advantage, which affect the intention to use such power.

When conducting a sentiment analysis on renewable energy, the attitudes, perceptions, and public opinion regarding renewable energy sources should be considered. Diverse elements affect public opinion on renewable energy, including economic advantages, environmental impacts, and environmental concerns (Olson-Hazboun et al., 2016). In addition, public sentiment toward renewable energy is significantly influenced by public perceptions of the efficacy of policy formulation and planning (Kim et al., 2021). Additionally, various determinants, including consumers' beliefs regarding the advantages of renewable energy, awareness of its

potential, self-efficacy perception, and environmental concern, substantially impact their inclination to embrace such energy sources (Wall et al., 2021).

The level of public support and awareness regarding renewable energy technologies is crucial (Čábelková et al., 2020). Nevertheless, the adoption of renewable energy is impeded by obstacles, including limited public knowledge and cultural resistance, as well as apprehensions regarding the depletion of natural resources and the impact of conventional fuels on climate change (Kaygusuz, 2001). Furthermore, how the media presents renewable energy stories can affect public opinion, as evidenced by how themes and figures regarding renewable energy are given in Nigerian newspapers (Mbamalu, 2020).

Comprehending public sentiments and backing regarding renewable energy is imperative to formulate policies and organize initiatives effectively. The influence of diverse variables, such as economic benefits, environmental concerns, and media framing, on public opinion and attitudes regarding renewable energy sources is indisputable. A comprehensive sentiment analysis must consider these multifaceted influences to comprehensively comprehend public sentiment regarding renewable energy.

3. Material and Method

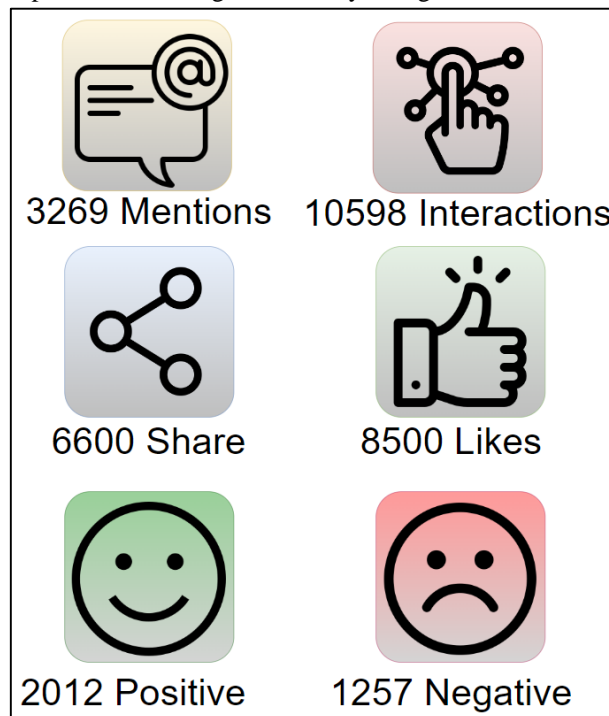
This study conducted a sentiment analysis to assess public opinion on four types of renewable energy: hydro, solar, wind, and nuclear. This analysis utilized the free web-based tool available at <https://app.brandmentions.com> (Brandmentions, n.d.), which offers relevant APIs for such assessments. Even in its free version, the tool's capabilities provided substantial data from various social media platforms, including Facebook, X, Instagram, Quora, and Reddit. On 18 November 2023, 3,269 randomly selected posts were extracted using the keywords "hydraulic energy, solar energy, wind energy, and nuclear energy," each type of energy was considered separately to provide a focused and accurate understanding of public sentiment. The use of different social media platforms for the analysis is intentional. Each platform has unique user demographics and interaction styles, which can influence the nature and tone of discussions about renewable energy. A platform like Reddit may exhibit a greater prevalence of professional or technical discussions, while Instagram emphasizes visually driven and personal content.

4. Results and Discussion

Sentiment analysis conducted to evaluate public opinion on renewable energy forms like hydro, solar, wind, and nuclear presents a fascinating snapshot of contemporary social media discourse on these vital topics. Utilizing posts from popular social media applications such as Facebook, Instagram, X, Quora, and Reddit, the analysis searched a significant volume of data despite being limited by the constraints of a free version tool. In total, 3,269 mentions were analyzed, a considerable sample size given the limitations. These mentions generated substantial engagement, evidenced by the 10,598 interactions, 6,600 shares, and 8,500 likes. Such high engagement numbers indicate that discussions around renewable energy are prevalent and trigger strong responses from social media users. Among the 3,269 mentions, there was a significant leaning towards positive sentiment, with 2,012 mentions categorized as positive. This surpasses the 1,257 mentions that were deemed harmful. This move towards positivity suggests a generally favorable public perception of renewable energies on social media platforms. The positive sentiments could be driven by a growing awareness and concern about environmental issues, the perceived benefits of renewable energy in combating climate change, or advancements in renewable energy technologies, making them more appealing. However, many negative sentiments (1,257 mentions) also highlight concerns or skepticism around these energy sources. These could stem from various factors, including economic considerations, technological limitations, perceived unreliability, environmental impact concerns, or even political and ideological beliefs. The data points of shares and likes also contribute to this narrative. The 6,600 shares suggest that the topic resonates strongly enough with users that they are compelled to spread the information within their networks. Similarly, the 8,500 likes indicate a high level of agreement or approval among the audience with the content of the posts. Considering the nature of the platforms used for this analysis is essential. Different platforms serve various discussion types and demographics, which might impact the posts' tone and content. For instance, discussions on Reddit or Quora might search for more detailed and nuanced aspects of renewable energy, while Instagram and Facebook might feature more personal and anecdotal content. This sentiment analysis provides valuable insights into

public perceptions of renewable energy forms. The predominance of positive sentiment suggests a growing public endorsement or interest in renewable energy. However, negative sentiment also underscores the need to address public concerns and provide accurate information to foster a more informed and balanced public discourse on these critical topics. The data is given visually in Figure 2.

Figure 2. The main findings from the examined mentions

The sentiment analysis to understand public opinions on different forms of renewable energy, such as hydro, solar, wind, and nuclear, provides a rich tapestry of insights, especially considering the distribution of the 3,269 posts across various social media platforms. The breakdown of posts by the platform was as follows: 46% from Quora, 24% from Facebook, 16% from Instagram, 9% from Reddit, and 5% from X. This distribution is quite telling and offers a nuanced understanding of where discussions about renewable energy are most prevalent and perhaps most detailed. Quora, accounting for nearly half of the posts (46%), suggests that a significant portion of the conversation around renewable energy occurs in a context that encourages detailed, informative discussions. Quora is known for its question-and-answer format, which often attracts in-depth, well-thought-out responses. This might indicate that discussions on Quora are more focused on understanding and exploring the complexities of renewable energy, with users seeking or providing detailed insights, opinions, and explanations. Facebook's contribution of 24% of the posts indicates a substantial level of discussion in more personal or community-oriented contexts. Conversations on Facebook can range from individual opinions and experiences to shared news articles and group discussions. The nature of Facebook allows for a blend of personal anecdotes and information dissemination, which could reflect a more diverse range of sentiments and perspectives on renewable energy. As a visually oriented platform, Instagram's 16% share suggests that the discourse here might be centered around visual representations of renewable energy, such as images or videos of solar panels, wind turbines, or hydroelectric plants. Instagram's content might lean towards personal experiences or showcasing aesthetic or practical aspects of renewable energy installations. Making up 9% of the posts, Reddit is known for its community-driven discussions and diverse subreddits. This platform likely hosts a wide range of conversations, from technical discussions in specific subreddits to more general public opinion in broader forums. The nature of Reddit allows for anonymous and open meetings, which can lead to a varied range of views and sentiments being expressed. X, though only representing 5% of the posts, is a platform known for immediacy and brevity. Discussions on X about renewable energy might be more reactive, focusing on current events, news headlines, and succinct opinions. Given its lower percentage, it might suggest

that detailed discussions about renewable energy are less prevalent on X or that the platform’s format is less conducive to in-depth sentiment analysis in this context. All data is given in Figure 3.

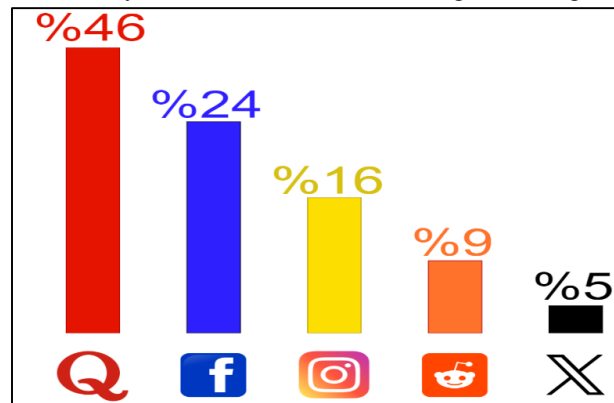

Figure 3. Frequency of Terms on Different Platforms

Figure 4 provides a unique opportunity to compare how the public perceives each energy type, as reflected in social media discussions. The results reveal diverse sentiments, highlighting each energy source’s varying acceptance and concerns. Hydro energy emerged with the most favorable sentiment, with an overwhelming 94% of mentions being positive and only 6% negative. This high positivity rate could be attributed to the general perception of hydro energy as a clean, efficient, and reliable renewable energy source. The low environmental impact and the longstanding and proven technology behind hydroelectric power might contribute to its positive image. Solar energy also received a predominantly positive response, with 90% positive mentions and 10% negative. The positivity could be influenced by the widespread promotion of solar energy as a critical solution to climate change, its accessibility at a consumer level (such as solar panels for home use), and the continuous advancements in solar technologies that make it more efficient and affordable. The negative sentiments might stem from concerns over issues like the manufacturing process, disposal of solar panels, or the land use for large solar farms. While still primarily positive, wind energy showed a higher negative sentiment, with 79% positive and 21% negative mentions. The support for wind energy might be due to its role in reducing carbon emissions and its scalability from small wind turbines to large wind farms. However, the negative perceptions could be linked to visual and noise impact concerns, potential effects on wildlife, and the intermittent nature of wind power. Nuclear energy starkly contrasted with the other forms of renewable energy, with 65% negative and 35% positive sentiments. The negative sentiments are likely influenced by public concerns over nuclear safety, radioactive waste management, and the catastrophic potential of nuclear accidents, as history has shown. The positive mentions reflect the recognition of atomic energy as a low-carbon energy source with high energy output and the potential for advanced, safer nuclear technologies in the future.

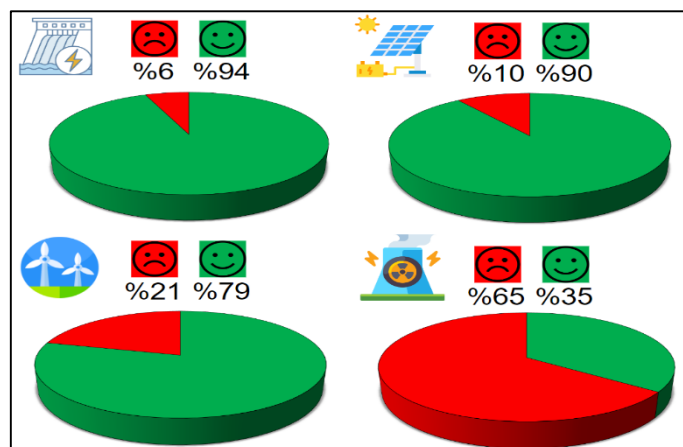
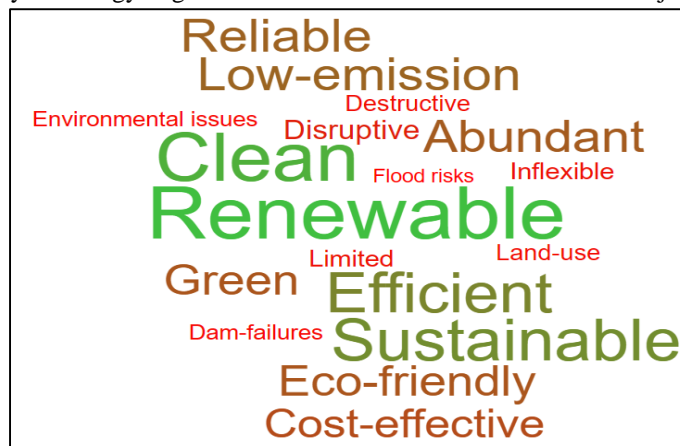

Figure 4. A Sentiment Analysis of Mentions

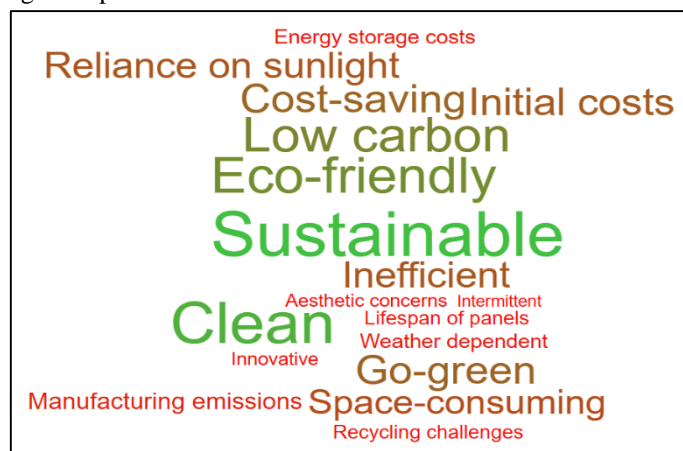
In Figure 5, sentiment analysis on social media regarding hydro energy reveals a comprehensive array of terms that reflect the public’s perception of this renewable energy source. These words, ranging from overwhelmingly positive to cautiously negative, paint a vivid picture of the multifaceted views on hydro energy. At the forefront of the positive sentiments are words like “renewable,” “clean,” “sustainable,” “efficient,” “low-emission,” “reliable,” “abundant,” “green,” “eco-friendly,” and “cost-effective.” These terms underscore the general public’s recognition of hydro-energy as critical in the renewable energy landscape. The prominence of words like “renewable,” “clean,” and “sustainable” highlights the widely held view that hydro energy is an essential component of efforts to combat climate change and reduce reliance on fossil fuels. Terms like “efficient” and “low-emission” point to the technical merits of hydro energy in terms of its energy output relative to its environmental footprint. “Reliable” and “abundant” suggest public confidence in the consistent and scalable nature of hydro energy, while “green” and “eco-friendly” reflect the general perception of its environmental benefits. “Cost-effective” indicates an awareness of hydro energy’s economic advantages, particularly in the long term. However, the analysis also brings to light a range of concerns associated with hydro energy, as seen in the use of terms like “disruptive,” “limited,” “inflexible,” “destructive,” “land-use,” “dam failures,” “environmental issues,” and “flood risks.” These words indicate a recognition of the potential negative impacts of hydro energy projects. “Disruptive” and “destructive” could refer to the ecological and social disruptions caused by large-scale hydro projects, such as dam construction. “Limited” and “inflexible” might reflect the understanding that hydro energy, while renewable, is not without its constraints, including geographical and climatic limitations. “Land-use” concerns highlight the significant spatial footprint of hydroelectric dams and reservoirs. “Dam failures” and “flood risks” are particularly telling, pointing to the recognized risks associated with dam infrastructure regarding potential catastrophic failures and the ongoing impact on downstream ecosystems and communities. “Environmental issues” is a broad term that likely encompasses a range of concerns, from the alteration of river ecosystems to the impact on local wildlife and biodiversity. This rich tapestry of words from the sentiment analysis offers valuable insights into the public’s nuanced understanding of hydro energy. It reflects a consensus on the benefits of hydro energy as a renewable and clean energy source while also acknowledging the complexities and challenges associated with its implementation and use. For policymakers, industry stakeholders, and environmental advocates, this information is crucial in addressing public concerns, guiding policy and project development, and ensuring that the promotion of hydro energy aligns with broader environmental and social objectives.

Figure 5. Word cloud analysis on hydro energy according to the mentions

Analyzing social media posts regarding solar energy reveals various terms that capture public sentiment towards this renewable energy source. Figure 6. Leading the positive sentiments are words like “sustainable,” “clean,” “eco-friendly,” “low carbon,” “cost-saving,” “go green,” and “innovative.” collectively, these terms underscore a robust public endorsement of solar energy as a critical component in the transition to sustainable and environmentally friendly energy sources. “Sustainable,” “clean,” and “eco-friendly” reflect the widespread view of solar energy as an essential solution to environmental challenges, particularly climate change. The mention of “low carbon” highlights its role in reducing carbon emissions compared to fossil fuel-based energy sources. “Cost-saving” and “go-green” suggest an awareness of the environmental benefits and the long-term

financial savings associated with solar energy. The word “innovative” captures the cutting-edge nature of solar technology and its continuous evolution. However, the analysis also brings to light several concerns and perceived drawbacks associated with solar energy, as evidenced by terms like “initial costs,” “inefficient,” “reliance on sunlight,” “space-consuming,” “manufacturing emissions,” “energy storage costs,” “weather dependent,” “lifespan of panels,” “recycling challenges,” “aesthetic concerns,” and “intermittent.” These terms indicate a nuanced understanding of the challenges and limitations of solar energy. “Initial costs” and “energy storage costs” point to the financial aspects that can be barriers to adoption, while “inefficient” and “intermittent” reflect concerns about the dependability of solar energy output, especially in varying weather conditions and during night-time. “Reliance on sunlight” and “weather dependent” further emphasize the influence of environmental factors on the effectiveness of solar energy. “Space-consuming” and “aesthetic concerns” suggest issues with the physical installation of solar panels and their impact on landscapes or building aesthetics. “Manufacturing emissions” and “recycling challenges” highlight the environmental footprint involved in producing and disposing of solar panels, while “lifespan of panels” indicates concerns about durability and long-term performance.

Figure 6. Word cloud analysis on solar energy, according to the mentions

The social media sentiment analysis regarding wind energy provides a rich and nuanced picture of public perception, as seen through the most frequently encountered words in posts. In Figure 7 on the positive side, terms like “sustainable,” “clean,” “low-emission,” “innovative,” “scalable,” “go-green,” “long-term cost-effective,” and “abundant” dominate the conversation. These words collectively highlight the public solid endorsement of wind energy as a key player in sustainable and environmentally friendly energy production. “Sustainable,” “clean,” and “low-emission” underscore the perception of wind energy as a crucial component in reducing greenhouse gas emissions and combating climate change. The word “innovative” reflects the technological advancements and cutting-edge nature of wind energy solutions. “Scalable” and “abundant” point toward the potential for large-scale deployment and the natural abundance of wind as a resource. “Long-term cost-effective” suggests an awareness of the economic benefits, mainly operational costs. However, the analysis also reveals several concerns and perceived drawbacks of wind energy. Terms like “intermittent,” “noisy,” “visual pollution,” “initial investment,” “wildlife impacts,” “land use,” “maintenance challenges,” “weather dependent,” “unreliable,” and “geographically limited” provide insights into the challenges faced by wind energy. “Intermittent” and “weather dependent” reflect concerns about the reliability of wind energy, which can fluctuate based on weather conditions. “noisy” and “visual pollution” point to common criticisms about the impact of wind turbines on local environments and communities. “Initial investment” and “maintenance challenges” highlight the financial and logistical aspects of wind energy projects. The mention of “wildlife impacts” and “land use” indicates concerns about the ecological footprint of wind turbines, particularly on birds and bats, and the spatial requirements for wind farms. “Unreliable” and “geographically limited” suggest limitations in terms of consistent energy production and the dependency on specific geographic locations where wind patterns are favorable.

Figure 7. Word cloud analysis on wind energy, according to the mentions

The sentiment analysis of social media posts about nuclear energy reveals a complex and multifaceted public perception, with a notable focus on concerns and challenges associated with nuclear power. In Figure 8, leading the list of concerns are terms like “radioactive waste,” “nuclear accidents,” “expensive initial investment,” “long-term waste storage,” “security risks,” “public fear,” “water intensive,” and references to “Chernobyl” and “Russia.” These terms collectively highlight the primary apprehensions surrounding nuclear energy. “Radioactive waste” and “long-term waste storage” underscore the enduring issue of managing the byproducts of nuclear fission, which have remained hazardous for thousands of years. “Nuclear accidents” and specific references to “Chernobyl” resonate with the deep-seated fears stemming from past nuclear disasters, reinforcing the perceived risks of catastrophic events. “Expensive initial investment” points to the high capital costs associated with building nuclear power plants, while “security risks” raise concerns about the potential for nuclear proliferation and terrorist attacks. “Public fear” and “water intensive” further underscore the societal and environmental concerns linked with nuclear power. In this context, mentioning “Russia” might relate to geopolitical issues surrounding nuclear energy, including dependency and international relations concerns. The analysis also brings to light several positive sentiments associated with nuclear power, evidenced by words like “high energy,” “low emission,” “efficient,” “reliable,” “advanced technology,” “long-lasting fuel,” “high power output,” “carbon neutral,” and “decommissioning costs.” These terms suggest an appreciation of the benefits that nuclear energy can offer. “High energy” and “high power output” reflect nuclear power’s significant energy generation capacity. At the same time, “low emission” and “carbon neutral” highlight its role in reducing greenhouse gas emissions, a critical factor in combating climate change. “Efficient” and “reliable” point to the consistent and high-output nature of nuclear power generation. “Advanced technology” and “long-lasting fuel” acknowledge the technological advancements in the nuclear sector and the longevity of atomic fuel compared to fossil fuels. “Decommissioning costs,” though a challenge, also indicates an awareness of the total lifecycle costs of nuclear power plants.

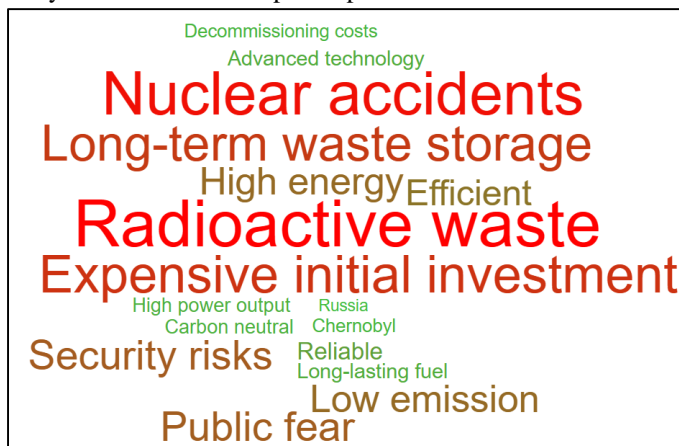

Figure 8. Word cloud analysis on nuclear energy, according to the mentions

While words such as renewable, sustainable, clean, low-emission, sustainable, eco-friendly, and innovative are frequently used for hydro, solar, and wind energy, it is noteworthy that concerns such as radioactive waste, nuclear accidents, and expensive initial investment for nuclear energy stand out among the research findings. The weights of all described data are given in Table 1.

Table 1. Frequency of Data Visualized in the Word Clouds

Hydro Energy		Solar Energy		Wind Energy		Nuclear Energy	
Words	Freq.	Words	Freq.	Words	Freq.	Words	Freq.
Renewable	120	Sustainable	115	Sustainable	112	Radioactive waste	132
Clean	111	Clean	110	Clean	106	Nuclear accidents	120
Sustainable	90	Eco-friendly	85	Low-emission	95	Expensive initial investment	99
Efficient	85	Low carbon	80	Innovative	89	Long-term waste storage	91
Low-emission	65	Cost-saving	66	Scalable	60	Security risks	70
Reliable	64	Go-green	65	Go-green	59	Public fear	69
Abundant	60	Initial costs	60	Long-term cost-effective	51	Water intensive	61
Green	56	Inefficient	50	Abundant	46	High energy	54
Eco-friendly	56	Reliance on sunlight	39	Intermittent	35	Low emission	36
Cost-effective	50	Space-consuming	25	Noisy	33	Efficient	33
Disruptive	23	Manufacturing emissions	20	Visual pollution	32	Reliable	29
Limited	15	Energy storage costs	18	Initial investment	25	Advanced technology	25
Inflexible	15	Weather dependent	16	Wildlife Impacts	19	Long-lasting fuel	23
Destructive	13	Lifespan of panels	16	Land use	14	High power output	19
Land-use	12	Recycling challenges	10	Maintenance challenges	14	Carbon neutral	15
Dam-failures	10	Aesthetic concerns	8	Weather dependent	12	Decommissioning costs	14
Environmental issues	9	Innovative	7	Unreliable	8	Chernobyl	9
Flood risks	5	Intermittent	5	Geographical limited	4	Russia	5

Conclusion

This comprehensive sentiment analysis, derived from 3,269 social media mentions across platforms like Facebook, Instagram, X, Quora, and Reddit, offers a multifaceted view of public perception regarding renewable energy forms. The substantial engagement observed, with 10,598 interactions, 6,600 shares, and 8,500 likes, underscores this critical area’s high public interest and engagement level. The findings reveal a predominantly positive sentiment towards renewable energy, mainly hydro and solar power, reflecting a growing public consciousness about environmental sustainability and the benefits of these energy sources. Hydro energy, characterized by terms like “renewable,” “clean,” and “sustainable,” is perceived favorably, reflecting its efficiency and low environmental impact. Solar energy, similarly, garners positive responses, highlighting its role in combating climate change and its advancements in technology and accessibility. Conversely, while still viewed positively, wind energy shows higher skepticism, mainly due to concerns about its visual and noise impact and its effect on wildlife. Nuclear power, in contrast, elicits more negative sentiments, primarily driven by fears over safety, waste management, and catastrophic potential, despite recognition of its low-carbon benefits. The platform-specific analysis reveals nuanced insights.

There is a clear need for more informed and balanced discourse, especially addressing misconceptions and concerns about each form of renewable energy. Targeted educational campaigns and transparent communication strategies could help mitigate fears and skepticism, particularly around wind and nuclear fuels. The positive sentiment towards hydro and solar energies should encourage policymakers and industry stakeholders to invest further and promote these forms of renewable energy. Conversely, the concerns around

wind and nuclear power call for a more nuanced approach, addressing environmental and safety issues while highlighting their potential benefits.

Highlighting the general public's growing interest and positive sentiment toward renewable energy, this study draws attention to the existing concerns and areas needing more focused communication and policy intervention. Although this analysis offers a general synopsis, its profundity, and comprehensiveness are constrained by the functionalities accessible solely through the free tier. By providing access to historical data, analyses can be enriched by diversifying the data source. A comprehensive analysis of demographic-specific sentiment and a more nuanced understanding of sentiment trends over time will be possible with this upgrade. Simultaneously, it is imperative to analyze the study's findings while considering the inherent limitations and biases of the analytical tools and data sources. Given the high level of engagement observed, social media platforms can be effectively used for public outreach and education. Each platform's unique demographic and communication style should be considered to tailor messages effectively. Future studies could search how sentiments vary across different demographics and geographical regions, providing more targeted insights for policy and communication strategies. Conducting similar studies would help understand how public perceptions evolve, especially in response to technological advancements, policy changes, and global environmental events. Addressing these concerns and harnessing the power of social media for effective communication, a more informed and supportive public stance toward the transition to sustainable energy sources could be fostered.

Extended Summary

Renewable energy sources have become increasingly vital in the contemporary energy landscape due to their natural replenishment capacity and minimal environmental footprint. This starkly contrasts with finite fossil fuels, which are limited in availability and contribute significantly to environmental degradation by emitting greenhouse gases and pollutants. Renewable energy sources, encompassing solar, wind, hydroelectric, geothermal, and biomass, offer a sustainable and environmentally friendly alternative. These diverse energy forms collectively ensure a reliable, long-term energy supply, effectively addressing the challenges of fossil fuels' finite nature and market volatility. Solar energy is an inexhaustible and pristine resource derived from the sun's rays. Its ability to convert sunlight into electricity and heat is pivotal in global energy. Deploying solar energy significantly diminishes reliance on fossil fuels, especially in remote areas. This, in turn, plays a crucial role in combating climate change, making solar power a linchpin in efforts towards a more sustainable future. Wind energy, another cornerstone of renewable resources, is generated through air movement. It epitomizes cleanliness and sustainability within the energy sector. By converting the kinetic energy of wind into electricity, it stands at the forefront of efforts to reduce carbon emissions. This contributes to more sustainable energy systems and aligns with global efforts to mitigate the adverse effects of climate change. Hydroelectric power, or hydraulic energy, has a long-standing history, having been utilized for centuries. This form of energy, derived from water movement, is renewable and generally regarded as clean. However, it is crucial to acknowledge that the construction of large dams necessary for hydroelectric power generation can lead to significant environmental and social impacts, including ecological disruption and displacement of communities. In the context of low-carbon energy sources, nuclear energy, generated through nuclear fission, is a topic of considerable debate. While it boasts a high energy density and efficiency, making it capable of meeting significant electricity demands, nuclear energy is challenging. The production of radioactive waste and the inherent risks of nuclear accidents remain significant concerns, overshadowing the potential benefits of this energy source. The public's attitude towards renewable energy sources is critical to their adoption and development. Sentiment analysis, a branch of natural language processing and artificial intelligence, offers valuable insights into public opinion on this matter. Using the tool Brandmentions, a sentiment analysis was conducted on November 18, 2023, examining 3,269 social media posts across various platforms, including Facebook, Instagram, Quora, Reddit, and another platform referred to as 'X.' This analysis, which employed keywords associated with different types of energy, revealed intriguing trends in public sentiment. The overarching trend indicated a significant inclination toward positive sentiment regarding renewable energies. This general favorability underscores the public's growing awareness and acceptance of the importance of sustainable energy sources. However, the analysis also revealed a considerable amount of negative sentiment, highlighting areas of concern and skepticism surrounding these energy alternatives. The analysis provided an

enlightening overview of the nature and tone of conversations regarding renewable energy across various social media platforms. Notably, Quora emerged as a key platform for engaging in discussions, with 46% of the posts examined. This forum was distinguished by its penchant for in-depth and informative dialogues, underscoring a widespread desire for a thorough understanding and exploration of renewable energy topics. The discourse here was marked by detailed queries and expert responses, contributing to a rich educational environment. On the other hand, Facebook, constituting 24% of the posts analyzed, presented a varied landscape of discussions. This platform hosted many perspectives, ranging from personal anecdotes and experiences to more collective dialogues in groups alongside shared news articles. Such diversity offered a more rounded and multifaceted view of the subject, encapsulating individual and communal sentiments. Instagram, accounting for 16% of the discussions, showcased content predominantly revolving around personal experiences and the aesthetic dimensions of renewable energy. Given Instagram's visual-centric nature, it is no surprise that posts often emphasize the visual appeal of renewable technologies, from solar panels to wind turbines, framing them in a more personal and lifestyle-oriented context. Reddit, contributing 9% to the overall discourse, fostered a blend of technical discussions and public opinions across its various subreddits. The nature of conversations on Reddit indicated a community-driven approach, where enthusiasts, experts, and laypersons alike engaged in detailed technical discussions, offering a more grassroots perspective on renewable energy topics. The remaining 5% of posts, categorized under 'X,' appeared to focus on more immediate, concise, and perhaps pragmatic discussions about renewable energy. This platform seemed to attract a segment of the audience interested in straightforward, to-the-point dialogues without the in-depth analyses found in forums like Quora or the personal narratives prevalent on Instagram. Moreover, the sentiment analysis conducted as part of this study shed light on public perceptions regarding specific types of renewable energy. Hydro Energy emerged with a 94% positivity rate and is widely recognized for its cleanliness and reliability. However, there was also a palpable undercurrent of concern regarding its environmental and social impacts, reflecting a nuanced understanding among the public. Solar Energy was met with 90% positive mentions and celebrated for its significant role in combating climate change and its ongoing technological advancements. However, reservations about the manufacturing processes and land use implications were expressed, indicating a critical engagement with the subject. Wind Energy received a 79% positive sentiment, praised for its scalability and essential role in reducing emissions. Despite this support, it faced criticism for potential visual and noise pollution and its effects on wildlife, reflecting a complex balance of benefits and drawbacks. In stark contrast, Nuclear Energy had a predominance of negative sentiment, with 65% expressing concerns. The apprehension largely stemmed from issues related to safety, the management of radioactive waste, and the historical context of nuclear accidents, highlighting deep-rooted concerns in public perception. In conclusion, the analysis underscored the vital role of renewable energy sources in fostering environmental sustainability and economic growth. The diverse nature of public engagement with these topics, as revealed by the sentiment analysis across different social media platforms, underscored the multifaceted nature of public opinion in this domain. These insights are invaluable for stakeholders in the renewable energy sector, providing essential guidance for informed decision-making and strategic development toward a cleaner, more sustainable future.

References

- Ahmad, A., Rashid, M., Omar, N. A., & Alam, S. S. (2014). Perceptions on Renewable Energy Use in Malaysia: Mediating Role of Attitude. *Journal Pengurusan*, 41, 123–131.
- Alqaryouti, O., Siyam, N., Abdel Monem, A., & Shaalan, K. (2020). Aspect-Based Sentiment Analysis using Smart Government Review Data. *Applied Computing and Informatics*, DOI/10.1016/j.aci.2019.11.003.
- Al-Shabi, M. (2020). Evaluating the Performance of the Most Important Lexicons Used for Sentiment Analysis and Opinions. *Mining*, 20, 1.
- Alshamsi, A., Bayari, R., & Salloum, S. (2020). Sentiment Analysis in English Texts. *Advances in Science, Technology and Engineering Systems Journal*, 5, (6), 1683-1689.
- Barone, G., Buonomano, A., Forzano, C., Giuzio, G. F., & Palombo, A. (2021). Increasing Renewable Energy Penetration and Energy Independence of Island Communities: A Novel Dynamic Simulation Approach for Energy, Economic, and Environmental Analysis, and Optimization. *Journal of Cleaner Production*, 311, 127558, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.127558>.
- Bento, N., & Fontes, M. (2019). Emergence of Floating Offshore Wind Energy: Technology and Industry. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 99, 66–82.

- Bilgili, F., Lorente, D. B., Kuşkaya, S., Ünlü, F., Gençoğlu, P., & Rosha, P. (2021). The Role of Hydropower Energy in the Level of CO₂ Emissions: An Application of Continuous Wavelet Transform. *Renewable Energy*, 178, 283–294.
- Brandmentions. (n.d.). BrandMentions | Upgrade the way You Monitor Your Brand Competitors. <https://brandmentions.com/>
- Čábelková, I., Strielkowski, W., Firsova, I., & Korovushkina, M. (2020). Public Acceptance of Renewable Energy Sources: A Case Study from the Czech Republic. *Energies*, 13, (7), DOI/10.3390/en13071742.
- Caglar, A. E. (2023). Can Nuclear Energy Technology Budgets Pave the Way for a Transition Toward Low-Carbon Economy: Insights from the United Kingdom. *Sustainable Development*, 31, (1), 198–210.
- Chen, X. H., Tee, K., Elnahass, M., & Ahmed, R. (2023). Assessing the Environmental Impacts of Renewable Energy Sources: A Case Study on Air Pollution and Carbon Emissions in China. *Journal of Environmental Management*, 345, 118525, DOI/10.1016/j.jenvman.2023.118525.
- Chien, F., Ajaz, T., Andlib, Z., Chau, K. Y., Ahmad, P., & Sharif, A. (2021). The Role of Technology Innovation, Renewable Energy, and Globalization in Reducing Environmental Degradation in Pakistan: A Step towards a Sustainable Environment. *Renewable Energy*, 177, 308–317.
- Ghalandari, M., Maleki, A., Haghghi, A., Safdari Shadloo, M., Alhuyi Nazari, M., & Tlili, I. (2020). Applications of Nanofluids Containing Carbon Nanotubes in Solar Energy Systems: A Review. *Journal of Molecular Liquids*, 313, 113476, DOI/10.1016/j.molliq.2020.113476.
- Haldar, A., & Sethi, N. (2022). Environmental Effects of Information and Communication Technology—Exploring the Roles of Renewable Energy, Innovation, Trade and Financial Development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 153, 111754, DOI/10.1016/j.rser.2021.111754.
- Ho, S. S., Leong, A. D., Looi, J., Chen, L., Pang, N., & Tandoc, E. (2019). Science Literacy or Value Predisposition? A Meta-Analysis of Factors Predicting Public Perceptions of Benefits, Risks, and Acceptance of Nuclear Energy. *Environmental Communication*, 13, (4), 457–471.
- Ibar-Alonso, R., Quiroga-García, R., & Arenas-Parra, M. (2022). Opinion Mining of Green Energy Sentiment: A Russia-Ukraine Conflict Analysis. *Mathematics*, 10, (14), DOI/10.3390/math10142532.
- Isnain, A. R., Supriyanto, J., & Kharisma, M. P. (2021). Implementation of K-Nearest Neighbor (K-NN) Algorithm for Public Sentiment Analysis of Online Learning. *IJCCS (Indonesian Journal of Computing and Cybernetics Systems)*, 15, (2), 121-130.
- Jain, A., & Jain, V. (2019). Sentiment classification of Twitter Data Belonging to Renewable Energy using Machine Learning. *Journal of Information and Optimization Sciences*, 40, (2), 521–533.
- Karaeva, A., Magaril, E., Torretta, V., Viotti, P., & Rada, E. C. (2022). Public Attitude towards Nuclear and Renewable Energy as a Factor of Their Development in a Circular Economy Frame: Two Case Studies. *Sustainability*, 14, (3), DOI/10.3390/su14031283.
- Kaygusuz, K. (2001). Renewable Energy: Power for a Sustainable Future. *Energy Exploration & Exploitation*, 19, (6), 603–626.
- Kim, S. Y., Ganesan, K., Dickens, P., & Panda, S. (2021). Public Sentiment toward Solar Energy—Opinion Mining of Twitter Using a Transformer-Based Language Model. *Sustainability*, 13, (5), DOI/10.3390/su13052673
- Kuriqi, A., Pinheiro, A. N., Sordo-Ward, A., Bejarano, M. D., & Garrote, L. (2021). Ecological Impacts of Run-of-River Hydropower Plants—Current Status and Future Prospects on the Brink of Energy Transition. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 142, 110833, DOI/10.1016/j.rser.2021.110833.
- Li, G., Li, M., Taylor, R., Hao, Y., Besagni, G., & Markides, C. N. (2022). Solar Energy Utilization: Current Status and Roll-Out Potential. *Applied Thermal Engineering*, 209, 118285, DOI/10.1016/j.applthermaleng.2022.118285.
- Liang, Y., Ji, X., Wu, C., He, J., & Qin, Z. (2020). Estimation of the Influences of Air Density on Wind Energy Assessment: A Case Study from China. *Energy Conversion and Management*, 224, 113371, DOI/10.1016/j.enconman.2020.113371.
- Lin, H.-C. K., Wang, T.-H., Lin, G.-C., Cheng, S.-C., Chen, H.-R., & Huang, Y.-M. (2020). Applying Sentiment Analysis to Classify Consumer Comments Concerning Marketing 4Cs Aspects Automatically. *Applied Soft Computing*, 97, 106755, DOI/10.1016/j.asoc.2020.106755.
- Liu, B. (2022). Sentiment Analysis and Opinion Mining. *Springer Nature*, 1-21.
- Lund, J. W., & Toth, A. N. (2021). Direct Utilization of Geothermal Energy 2020 Worldwide Review. *Geothermics*, 90, 101915, DOI/10.1016/j.geothermics.2020.101915.
- M, A. J., & I, E. S. (2022). Role of Educational Data Mining in Student Learning Processes with Sentiment Analysis: A Survey. *In Research Anthology on Interventions in Student Behavior and Misconduct*, (16), 412–427.

- Mahmood, N., Wang, Z., & Hassan, S. T. (2019). Renewable Energy, Economic Growth, Human Capital, and CO₂ Emission: An Empirical Analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, (20), 20619–20630.
- Mbamalu, M. (2020). Newspaper Coverage of Renewable Energy in Nigeria: Frames, Themes, and Actors. *SAGE Open*, 10, (2), DOI/10.1177/215824402092619.
- Melton, C. A., Olusanya, O. A., Ammar, N., & Shaban-Nejad, A. (2021). Public Sentiment Analysis and Topic Modeling Regarding COVID-19 Vaccines on the Reddit Social Media Platform: A Call to Action for Strengthening Vaccine Confidence. *Journal of Infection and Public Health*, 14, (10), 1505–1512.
- Mutezo, G., & Mulopo, J. (2021). A Review of Africa's Transition from Fossil Fuels to Renewable Energy using Circular Economy Principles. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 137, 110609, DOI/10.1016/j.rser.2020.110609.
- Nemes, L., & Kiss, A. (2021). Social Media Sentiment Analysis Based on COVID-19. *Journal of Information and Telecommunication*, 5, (1), 1–15.
- Olabi, A. G., & Abdelkareem, M. A. (2022). Renewable Energy and Climate Change. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 158, 112111, DOI/10.1016/j.rser.2022.112111.
- Oliveira, A. M., Beswick, R. R., & Yan, Y. (2021). A Green Hydrogen Economy for a Renewable Energy Society. *Current Opinion in Chemical Engineering*, 33, 100701, DOI/10.1016/j.coche.2021.100701.
- Olson-Hazboun, S. K., Krannich, R. S., & Robertson, P. G. (2016). Public Views on Renewable Energy in the Rocky Mountain Region of the United States: Distinct Attitudes, Exposure, and Other Key Predictors of Wind Energy. *Energy Research & Social Science*, 21, 167–179.
- Pāvāloaia, V.-D., Teodor, E.-M., Fotache, D., & Danileț, M. (2019). Opinion Mining on Social Media Data: Sentiment Analysis of User Preferences. *Sustainability*, 11, (16), DOI/10.3390/su11164459
- Ram, M., Aghahosseini, A., & Breyer, C. (2020). Job Creation during the Global Energy Transition towards a 100% Renewable Power System by 2050. *Technological Forecasting and Social Change*, 151, 119682, DOI/10.1016/j.techfore.2019.06.008.
- Razmjoo, A., Gakenia Kaigutha, L., Vaziri Rad, M. A., Marzband, M., Davarpanah, A., & Denai, M. (2021). A Technical Analysis Investigating Energy Sustainability Utilizing Reliable Renewable Energy Sources to Reduce CO₂ Emissions in a High Potential Area. *Renewable Energy*, 164, 46–57.
- Reboredo, J. C., & Ugolini, A. (2018). The Impact of Twitter Sentiment on Renewable Energy Stocks. *Energy Economics*, 76, 153–169.
- Rodrigues dos Santos, E., Michalski, F., & Norris, D. (2021). Understanding Hydropower Impacts on Amazonian Wildlife is Limited by a Lack of Robust Evidence: Results from a Systematic Review. *Tropical Conservation Science*, 14, DOI/10.1177/19400829211045788.
- Sharif, A., Meo, M. S., Chowdhury, M. A. F., & Sohag, K. (2021). Role of Solar Energy in Reducing Ecological Footprints: An Empirical Analysis. *Journal of Cleaner Production*, 292, 126028, DOI/10.1016/j.jclepro.2021.126028.
- Soong, H.-C., Jalil, N. B. A., Kumar Ayyasamy, R., & Akbar, R. (2019). The Essential of Sentiment Analysis and Opinion Mining in Social Media: Introduction and Survey of the Recent Approaches and Techniques. *2019 IEEE 9th Symposium on Computer Applications & Industrial Electronics (ISCAIE)*, 272–277.
- Stappen, L., Baird, A., Schumann, L., & Schuller, B. (2023). The Multimodal Sentiment Analysis in Car Reviews (MuSe-CaR) Dataset: Collection, Insights and Improvements. *IEEE Transactions on Affective Computing*, 14, (2), 1334–1350.
- Stigka, E. K., Paravantis, J. A., & Mihalakakou, G. K. (2014). Social Acceptance of Renewable Energy Sources: A Review of Contingent Valuation Applications. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 32, 100–106.
- Teias. (2023). Türkiye Electricity Statistics. Load Dispatch Information System. https://ytbsbilgi.teias.gov.tr/ytbsbilgi/frm_istatistikler.jsf
- Uddin, W., Ayesha, Zeb, K., Haider, A., Khan, B., Islam, S. ul, Ishfaq, M., Khan, I., Adil, M., & Kim, H. J. (2019). Current and Future Prospects of Small Hydro Power in Pakistan: A Survey. *Energy Strategy Reviews*, 24, 166–177.
- Vespa, M., Kortsch, T., Hildebrand, J., Schweizer-Ries, P., & Volkmer, S. A. (2022). Not All Places Are Equal: Using Instagram to Understand Cognitions and Affect towards Renewable Energy Infrastructures. *Sustainability*, 14, (7), DOI/10.3390/su14074071.
- Viviescas, C., Lima, L., Diuana, F. A., Vasquez, E., Ludovique, C., Silva, G. N., Huback, V., Magalar, L., Szklo, A., Lucena, A. F. P., Schaeffer, R., & Paredes, J. R. (2019). Contribution of Variable Renewable Energy to Increase Energy Security in Latin America: Complementarity and Climate Change Impacts on Wind and Solar Resources. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 113, 109232,

DOI/10.1016/j.rser.2019.06.039.

- Wall, W. P., Khalid, B., Urbański, M., & Kot, M. (2021). Factors Influencing Consumer's Adoption of Renewable Energy. *Energies*, 14, (17), DOI/10.3390/en14175420.
- Wang, G., Sadiq, M., Bashir, T., Jain, V., Ali, S. A., & Shabbir, M. S. (2022). The Dynamic Association between Different Strategies of Renewable Energy Sources and Sustainable Economic Growth under SDGs. *Energy Strategy Reviews*, 42, 100886, DOI/10.1016/j.esr.2022.100886.
- Wang, M., Wang, G., Sun, Z., Zhang, Y., & Xu, D. (2019). Review of Renewable Energy-Based Hydrogen Production Processes for Sustainable Energy Innovation. *Global Energy Interconnection*, 2, (5), 436–443.
- Wang, S., Wang, J., Lin, S., & Li, J. (2019). Public Perceptions and Acceptance of Nuclear Energy in China: The Role of Public Knowledge, Perceived Benefit, Perceived Risk, and Public Engagement. *Energy Policy*, 126, 352–360.
- Zeng, Z., Ziegler, A. D., Searchinger, T., Yang, L., Chen, A., Ju, K., Piao, S., Li, L. Z. X., Ciais, P., Chen, D., Liu, J., Azorin-Molina, C., Chappell, A., Medvigy, D., & Wood, E. F. (2019). A Reversal in Global Terrestrial Stilling and Its Implications for Wind Energy Production. *Nature Climate Change*, 9, (12), 979-985.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

İNTERNET BAĞIMLILIĞI, YAŞAM DOYUMU VE BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A Review on the Relationship Between Internet Addiction, Life Satisfaction and Cognitive Behavioral Therapy

Ayşe GÖKMEN¹, Sedat BATMAZ²

¹ Araştırma Görevlisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü/Din Psikolojisi, Konya, ayseemurat@gmail.com, orcid.org/0000-0002-0367-7688

² Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, sedat.batmaz@asbu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0585-2184

Derleme/Review

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

29.09.2023

Kabul/Accepted:

15.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1368668

Anahtar Kelimeler

İnternet, bağımlılık, yaşam doyumunu, terapi, BDT

Keywords

Internet, addiction, life satisfaction, therapy, CBT

ÖZ

Teknolojinin gelişmesine paralel olarak hayatımıza giren internet bağımlılığı kavramı henüz DSM-5'te yer almasa da son zamanlarda yapılan çalışmalar incelendiğinde internet bağımlılığı ve internet bağımlılığı ile ilişkili olabilecek değişkenlere yönelik çalışmalara ağırlık verildiği görülmektedir. Bu çalışmanın amacı da internet bağımlılığı ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaları incelemek ve etkili bir terapi yöntemi olan bilişsel davranışçı terapisinin söz konusu değişkenler üzerindeki etkisini inceleyen araştırmaları ortaya koymaktır. Bu amaçla literatür taraması yapılmış ve internet bağımlılığı ile yaşam doyumunun anlamlı ve negatif yönde ilişkili olduğunu ortaya koyan çalışmaların çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, internet bağımlılığı arttıkça yaşam doyumunu düşmekte ya da yaşam doyumunu arttıkça internet bağımlılığı azalmaktadır. Ayrıca bilişsel davranışçı terapisinin internet bağımlılığını azaltma ve yaşam doyumunu artırma noktasında etkili bir tedavi yöntemi olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmalar BDT'nin yaşam doyumunu artırmada etkili olduğunu gösterdiği için BDT'nin ruh sağlığı alanında internet bağımlılığını önleme ve tedavi etme de kullanılması önerilebilir. Ancak hem internet bağımlılığı ile yaşam doyumunu ilişkisini ele alan çalışmalar hem de bilişsel davranışçı terapisinin bu değişkenler üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar henüz az sayıdadır. Söz konusu değişkenlerin ilişkisini daha farklı yöntemlerle ve örneklem gruplarıyla inceleyen daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

ABSTRACT

The concept of internet addiction, which has emerged in parallel with the advancement of technology, although not yet included in the DSM-5, has been the subject of recent studies focusing on variables that may be associated with internet addiction and related research. The aim of this study is to examine research that addresses the relationship between internet addiction and life satisfaction, as well as research that explores the impact of cognitive behavioral therapy, an effective therapeutic method, on these variables. A literature review revealed that studies indicating a significant and negative relationship between internet addiction and life satisfaction are predominant. Accordingly, as internet addiction increases, life satisfaction decreases, or as life satisfaction increases, internet addiction decreases. Additionally, cognitive behavioral therapy has been found to be an effective treatment method in reducing internet addiction and increasing life satisfaction. Given the evidence that CBT is effective in increasing life satisfaction, it is recommended that CBT be used in the field of mental health to prevent and treat internet addiction. However, there are still few studies that address both the relationship between internet addiction and life satisfaction and the impact of cognitive behavioral therapy on these variables. More research is needed to examine these variables using different methods and sample groups.

Atf/Citation: Gökmen, A. ve Batmaz, S. (2024). İnternet Bağımlılığı, Yaşam Doyumu ve Bilişsel Davranışçı Terapi Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 335-349.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ayşe GÖKMEN, ayseemurat@gmail.com

1. Giriş

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte hayatımıza giren en önemli olgulardan biri internettir. İnternet; bilgiye kolay erişim, birtakım ihtiyaçların karşılanması ve işlerin hızlı ve pratik bir şekilde yapılabilmesi bağlamında pek çok avantaja sahip olmasının yanı sıra internette fazla vakit geçirme gibi olumsuz sonuçlara da sebep olmaktadır (Ülgen, 2014). Avrupa'da %1-2 ve bazı Asya ülkelerinde %7'ye varan yaygınlık oranlarıyla internet bağımlılığı dünyanın birçok yerinde büyüyen bir sağlık sorunu olarak kabul edilmektedir (Wölfling, Beutel, Dreier ve Müller, 2014). Ülkemizde ise, Digital 2023 raporuna göre 71,38 milyon aktif internet kullanıcısı (nüfusun %83,4'ü), 62,55 milyon aktif sosyal medya kullanıcısı vardır (nüfusun %73,1'i). 81,68 milyon kişi mobil bağlantıya sahiptir (nüfusun %95,4'ü) (DataReportal, 2023). Bu veriler internetin ruh sağlığı açısından önemli bir risk faktörü olabileceğini göstermektedir.

1990'lara kadar bağımlılık kavramı sadece madde kullanımı ile ilişkilendirilirken internetin hayatımıza girmesi ile bağımlılık kavramına olan bakış açısı değişmeye başlamış ve "internet bağımlılığı" kavramı da hayatımıza girmiştir. İnternet bağımlılığı tıpkı alkol-madde bağımlılıklarında olduğu gibi bağımlılığın ana bileşenleri olan fiziksel ve psikolojik bağımlılık belirtilerini içerir (Griffiths, 1996). İnternet bağımlılığı ile ilgili olarak üzerinde tam uzlaşya varılmış bir tanım olmasa da genel olarak "internetin aşırı kullanılması isteğinin önüne geçilememesi, internete bağlı olmadan geçirilen zamanın önemini yitirmesi, yoksun kaldığında aşırı sinirlilik hali ve saldırganlık olması, kişinin iş, sosyal ve ailevi hayatının giderek bozulması" şeklinde tanımlanabilir (Young, 2004).

İnternet bağımlılığını tanımlamanın yanı sıra, tanı ölçütlerini netleştirme problemi de günümüzde devam etmektedir. İlk kez Goldberg (Goldberg, 1995) tarafından kullanılan ve tanı ölçütleri oluşturulan internet bağımlılığı kavramı için Young patolojik kumar oynama kriterlerinden esinlenerek yeni kriterler ortaya koymuştur (Young, 1996). Beard ve Wolf (2001) ise patolojik kumar oynama yerine DSM IV'teki madde kötüye kullanımı kriterlerinin ele alınarak tanı kriteri oluşturulmasının daha uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak günümüzde hala DSM-5 içerisinde internet bağımlılığına yönelik bir tanı bulunmamaktadır (APA, 2013).

İnternet bağımlılığına yönelik tam bir tanı ve tanım olmasa da, bireylerin sosyal medya siteleri, kumar siteleri, oyun sitelerine bağımlılık geliştirmeleri üzerinde etkili olan birçok risk faktöründen söz edilmektedir (Malak, 2018). Kişinin interneti gereğinden fazla kullanmasında etkili olan faktörler içsel ve dışsal etmenler olarak ikiye ayrılabilir. İnternetin bireyin içsel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılaması, bireyin problemlerini ve sıkıntılarını azaltarak bireyi rahatlatması içsel etmenler iken; bireyin kimliğini gizleyebilmesi gibi etmenler dışsal etmenlerdir (Douglas ve diğerleri, 2008). Bunların yanı sıra ergenlik döneminde olmak (Pallanti, Bernardi ve Quercioli, 2006), içe dönük kişilik yapısı (Özkan, 2013); dopamin, serotonin ve opioid sistemlerindeki bozulmalar (Yau, Yip ve Potenza, 2014) gibi faktörler de internet bağımlılığı riskini artırmaktadır.

İnternet bağımlılığına neden olan faktörlerin yanı sıra internet bağımlılığının neden olduğu birtakım sorunlar da mevcuttur. Klinik araştırmalar internet bağımlılığına, ilgi kaybı, psikososyal işlevsellikte azalma, sosyal geri çekilme ve artan psikososyal sıkıntının eşlik ettiğini göstermiştir (Wölfling ve diğerleri, 2014). Ayrıca internet bağımlısı olan bireylerde genellikle diğer psikiyatrik bozukluklar da görülmektedir (Santos ve diğerleri, 2016). Dolayısıyla internet bağımlılığı, gereğinden fazla vakit alan, kişilerin yaşam amaçlarına ket vuran, sosyal ilişkilerini ve yaşam doyumlarını azaltan ve psikolojik sağlıklarını olumsuz yönde etkileyen bir durum olarak değerlendirilebilir.

Yaşam doyumunu, bireyin ailesine, arkadaşlarına, yaşadığı çevreye ve kendi yaşamından duyduğu memnuniyet veya memnuniyetsizliğe yönelik olarak yapmış olduğu değerlendirmedir (Suldo ve Huebner, 2006). Ayrıca, öznel iyi oluşun bilişsel yönünü oluşturan ve kişinin kendi hayatına ilişkin yargılarını içeren bir kavramdır (Diener, 2009). Bu kavram, kişinin mevcut yaşamı ve kişisel standartlarına göre değişebilecek dinamik bir yapıdadır (Diener, 2009). Kişinin hayata dair olumlu düşünceleri, olumsuz düşünce ve değerlendirmelerine kıyasla ne kadar daha fazla ise yaşam doyumunu da o kadar yüksektir (Myers ve Diener, 1995). Bireyin istekleriyle içinde bulunduğu durum arasındaki uyum ne kadar fazlaysa yaşamdan alınan doyum da o kadar fazladır (Diener, Oishi ve Lucas., 2003).

Yaşam doyumunu ile ilgili yapılmış araştırmalarda genel olarak; cinsiyet, ırk ve gelir düzeyi gibi faktörlerin yaşam doyumunu açıklamada ya çok az etkili olduğu ya da hiç etkiye sahip olmadığı; kişisel eğilimler, yakın ilişkiler ve kültür gibi psikolojik değişkenlerin ise daha etkili olduğu görülmektedir (Myers ve Diener, 1995). Bazı çalışmalarda, çalışan gençlerin işsiz gençlere göre daha yüksek yaşam doyumunu ve değerlere daha fazla

bağımlılığa sahip olduğu belirlenmiştir (O'Brien, Feather ve Kananoff, 1994). Ayrıca hayatta belirli bir amaca sahip olmak, özellikle ergenlik döneminde daha fazla yaşam doyumunu ile ilişkili bulunmuştur (Cotton-Bronk, Hill, Lapsley, Talib ve Finch, 2009).

İnternet bağımlılığı ise yaşam doyumunu azaltan önemli bir risk faktörüdür (Köse, 2016). Bu sebeple bu çalışma, birbirleriyle oldukça ilişkili olan internet bağımlılığı, yaşam doyumunu ve internet bağımlılığında önemli bir tedavi olarak görülen bilişsel davranışçı terapi (BDT) arasındaki ilişkiyi konu edinmektedir. Çalışmanın temel problemini ise, "İnternet bağımlılığı ile yaşam doyumunu arasında nasıl/ne yönde bir ilişki vardır?" ve "BDT, internet bağımlılığı ve yaşam doyumunu üzerinde etkili midir?" soruları oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma; internet bağımlılığı ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaları inceleyerek iki değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı ve BDT'nin bu değişkenler üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

2. Materyal ve Metot

Bu araştırmada nitel bir araştırma deseni tercih edilmiştir ve çalışmalar doküman analizi yoluyla incelenerek internet bağımlılığı, yaşam doyumunu ve BDT ilişkisine yönelik bir derleme elde edilmiştir.

Çalışmanın ana konusu olan internet bağımlılığı ve yaşam doyumunu ele alınarak söz konusu değişkenleri içeren ve ulaşılabilen tüm makaleler çalışmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca BDT'nin internet bağımlılığı ve yaşam doyumunu üzerindeki etkisini araştıran çalışmalara da yer verilmiştir. Söz konusu çalışmalar "Google Akademik" aracılığıyla ilgili makaleler aranarak ve şu arama terimleri kullanılarak belirlenmiştir: "yaşam doyumunu", "hayat memnuniyeti", "internet bağımlılığı", "internet", "doyum", "problemlerli internet kullanımı", "patolojik internet kullanımı", "kompulsif internet kullanımı", "aşırı internet kullanımı", "internet addiction", "problematic internet use", "pathological internet use", "compulsive internet use", "excessive internet use", "life satisfaction", "bilişsel davranışçı terapi", "cognitive behavioral therapy", "BDT", "CBT" .

Literatüre bakıldığında, internet bağımlılığı ve yaşam doyumunu ilişkisini ele alan çalışmaların çoğunluğu internet bağımlılığı ve yaşam doyumunu arasında negatif yönlü bir ilişkiye işaret etse de bazı araştırmalarda farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Söz konusu araştırmalar, ne yönde bulgular elde edildiğini ortaya koyabilmek amacıyla, kullandıkları analiz yöntemine göre aşağıdaki gibi sıralanmıştır. Korelasyonel yöntem değişkenler arasındaki ilişkinin yönüne işaret ederken, regresyon analizi ve yapısal eşitlik modeli gibi yöntemler ilişkinin yönünü göstermenin yanı sıra hangi değişkenin hangi değişkeni yordadığına ilişkin bilgi verdiği için bu bölümde yer alan çalışmalar kullanılan analizlere ve değişkenler arasındaki ilişkinin yönüne (negatif/pozitif) göre sınıflandırılmıştır. Öncelikle değişkenler arasında negatif ilişkiye işaret eden, sonra pozitif ilişkiye dikkat çeken daha sonra ise ilişki saptamayan çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca problemlerli internet kullanımı ve internet bağımlılığı kavramı ayrı ayrı kullanıldığı için bu çalışmalara ilişkin bulgular ayrı ayrı ele alınmıştır.

3. Bulgular

3.1. İnternet Bağımlılığı ve Yaşam Doyumunu Arasındaki İlişkiye Yönelik Çalışmalar

İnternet bağımlılığı ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkiyi ele alan ve *korelasyonel* analiz yapılan çalışmalar incelendiğinde iki değişken arasında özellikle *negatif yönde* anlamlı/güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmaların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Dolayısıyla internet bağımlılığı arttıkça yaşam doyumunu azalmaktadır (Akboğa ve Gürkan, 2019; Yalçın-Çınar ve Mutlu, 2019; Çiçek, 2021; Demirel, Bozoğlan ve Şahin, 2013; Ergün ve Meriç, 2020; Garvanova, 2022; Kılıç, 2020; Koç, Mumcu ve Arslan, 2022; Liv d., 2020; Övün-Balıkoğlu, 2021; Salarvand ve diğerleri, 2018; C. Şahin, 2016). Bazı çalışmalara göre ise, yaşam doyumunuyla internet bağımlılığı arasında negatif yönlü ancak zayıf bir ilişki vardır (Ko, Yen, Yen, Lin ve Yang, 2007; Razioglu, 2021; Soydan, 2015).

Problemlerli internet kullanımı ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkiyi ele alan ve *korelasyonel* analiz yapılan çalışmalarda değişkenler arasında *negatif* yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler elde edilmiştir. Dolayısıyla problemlerli internet kullanımı arttıkça yaşam doyumunun düştüğü söylenebilir (Ak, 2019; Balcı ve Koçak, 2017; Blachnio, Przepiorka, Benvenuti, Mazzoni ve Seidman, 2019; Cao, Sun, Wan, Hao ve Tao, 2011; Esen ve Siyez, 2011; Kabasakal, 2015; Lachmann ve diğerleri, 2018; Narcı-Üçer, 2022; Papacharissi ve Rubin,

2000; Ranjbar, Arab, Hatamizadeh, Shabani ve Nasri, 2016; Urbanova, Holubcikova, Madarasova-Geckova, Reijneveld ve van Dijk, 2019; Wang ve diğerleri, 2013).

Regresyon analizi yapılan çalışmalarda yaşam doyumunun *internet bağımlılığını negatif* yönde yordadığı görülmektedir. (Durak-Batıgün ve Kılıç, 2011; Morsünbül, 2014; Owodunni, 2022; Sağar ve Sağar, 2022; Sayılı ve diğerleri, 2022; Wong, Gan ve Chong, 2016). Dolayısıyla yaşam doyumunu düşük olan bireylerin internette daha fazla zaman harcadıkları söylenebilir. Başka bir araştırmaya göre ise internet bağımlılığı ve hayat memnuniyeti arasında olumsuz bir ilişki vardır ve internet bağımlılığı hayat memnuniyetinin anlamlı bir yordayıcısıdır (Ayten ve Acat, 2019). Diğer yandan internet bağımlılığının yaşam doyumunu yordadığına yönelik bulgular da mevcuttur (Ho ve Kao, 2021; Shahnaz ve Karim, 2014).

Yine *regresyon analizi* yapılan çalışmalarda yaşam doyumunun *problemlili internet kullanımını* anlamlı düzeyde ve *negatif* yönde yordadığı görülmektedir. Yani düşük yaşam doyumunu düzeyi, yüksek düzeydeki problemlili internet kullanımını anlamlı bir şekilde yordamaktadır (Altıntaş, 2020; Bulut-Serin, 2011; Çelik ve Odacı, 2013; Lachmann, Sariyska, Kannen, Cooper ve Montag, 2016; Mahamid, Berte ve Bdier, 2022; Okur ve Özkes, 2020; Peker, Cengiz ve Yıldız, 2021; Varol-Afo ve Sevi, 2019). Başka bir araştırmaya göre problemlili internet kullanımını yordamada yaşam doyumunu anlamlı ancak zayıf bir faktördür (Demir, Özköklü ve Turğut, 2015). Diğer yandan, problemlili internet kullanımını da düşük yaşam doyumunun yordayıcısıdır (Cırcır ve diğerleri, 2022; Murphy, 2017; Thao, 2022). Nitekim internet kullanım bozukluklarının semptomlarındaki azalma yaşam doyumunu artırmaktadır (Müller ve diğerleri, 2023). Bunların yanı sıra yaşam doyumunun alt boyutlarından olan arkadaş doyumunun problemlili internet bağımlılığını azalttığı (İdriyani ve Hidayatullah, 2021), okul doyumunun ise internet bağımlılığını yordadığı görülmektedir (Telef, 2016).

Yapısal eşitlik modellenmesi ile yapılan çalışmalarda *internet bağımlılığının* yaşam doyumunu ile anlamlı ve *negatif* yönde bir ilişkisi olduğu bulunmuştur (Evli ve Şimşek, 2022; Li, Saeed ve Habimana, 2020; Longstreet ve Brooks, 2017). Ayrıca internet bağımlılığının yaşam doyumunu negatif yönde ve anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür. Diğer bir ifadeyle internet bağımlılığı yaşam doyumunu düşürmektedir (Köse, 2016). Yaşam doyumunun da internet bağımlılığını negatif yönde anlamlı şekilde yordadığını tespit eden çalışmalar mevcuttur. Dolayısıyla yaşam doyumunun düşük olması yüksek düzeydeki internet bağımlılığı ile ilişkilidir (Deutrom, Katos ve Ali, 2021; MamSharifi, Bejandi ve Asadi, 2020; Şenol-Durak ve Durak, 2011; Shi, 2022). Ayrıca bazı araştırmalar internet bağımlılığının cinsiyet ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Bu bulgu, internet bağımlılığının cinsiyet farkı açısından yaşam doyumunun iyi bir yordayıcısı olabileceğini düşündürmektedir (Barmola ve Gawas, 2022). Nitekim internet bağımlılığı genel olarak erkeklerde daha yaygın (Morsünbül, 2014) olsa da bazı çalışmalarda yaşam doyumunu ve problemlili internet kullanımını arasındaki negatif ilişkinin kadınlarda daha güçlü olduğu bulunmuştur (Lachmann ve diğerleri, 2016; Lachmann, Sariyska, Kannen, Cooper ve Montag, 2017). Bazı çalışmalarda ise erkeklerin yaşam doyumunu düzeyinin internet bağımlılığının işlevsellikte bozulma alt boyutuyla negatif yönde ve anlamlı bir ilişkisinin olduğu bildirilmiştir (Özkan, 2013).

Literatüre bakıldığında söz konusu değişkenler arasındaki negatif ilişkiye yönelik bulguların ağırlıklı olduğu görülmektedir. İnternet bağımlılığı ve yaşam doyumunu arasındaki pozitif ilişkiye yönelik bir tane çalışma olduğu görülmüştür. Buna göre internet bağımlılığıyla yaşam doyumunu arasında pozitif yönde ve zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki vardır. Bu durum örneklemin çoğunluğunun 20-22 yaş aralığındaki Y kuşağı bir nesil olmasıyla açıklanmıştır. Bu kuşağın interneti yaygın kullanması ve internetin onlar için ayrı bir gerçeklik olmaktan ziyade hayatın kendisi olması sebebiyle internet bu kuşağın yaşam doyumunu düzeylerinin artmasını sağlayan bir unsur olarak görülebilir (Taşhyan, Hırlak, Güler ve Gündoğdu, 2018). Ayrıca başka bir çalışmada, internet kullanımının yaşlılar üzerinde olumlu etkisinin olduğu ve internet yoluyla düzenli olarak (her gün, iki günde bir, haftada bir gibi) görüşülen kişi sayısındaki artışın yaşlı bireylerin yaşam doyumunu arttığı ve umutsuzluk düzeyini düşürdüğü tespit edilmiştir (Şahin ve Yıldırım, 2019).

Bazı çalışmalar da ise internet bağımlılığı ve yaşam doyumunu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Alqahtani, Alqarni, Alotaibi, Fattah ve Alhalawany, 2020; Ashari, Hassan, Zainudin ve Jumaat, 2022; Ay ve Özgün-Başbüyük, 2020; Basil-Wee ve Ling, 2022; Bozoğlan, Demirer ve Şahin, 2013; Çakmak, Elibol, Çalışandemir ve Özkubat, 2016; Çınar, 2015; Deutrom, Katos, Al-Mourad ve Ali, 2022; Entienza, 2021; Esen, 2010; Kilmartin, 2015; Onur, 2019; Turan ve diğerleri, 2020).

3.2. Bilişsel Davranışçı Terapinin İnternet Bağımlılığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Çalışmalar

Mevcut çalışmalar incelendiğinde, BDT'nin internet bağımlılığı üzerindeki etkisinin ölçüldüğü çalışmalardan elde edilen bulgulara göre BDT'nin problemleri internet kullanımı veya internet bağımlılığı için etkili bir tedavi olduğu görülmektedir (Agbaria, 2022; Alavi ve diğerleri, 2021; Anuradha ve Singh, 2018; Bong, Won ve Choi, 2021; Erden ve Hatun, 2015; Hamu ve diğerleri, 2020; Nia ve Farhadi, 2020; Pourrosta, Hamid, Beshlideh ve Hashemi, 2023; Putri, Poerwandari ve Rusli, 2017; Santos ve diğerleri, 2016; Seo ve diğerleri, 2020; Szász-Janocha, Vonderlin ve Lindenberg, 2021; Wölfling ve diğerleri, 2014; Van Rooij, Zinn, Schoenmakers ve Van de Mheen, 2012; Yang ve diğerleri, 2022; Young, 2007; Zeidi, Divsalar, Morshedi ve Alizadeh, 2020). Problemleri internet kullanımını önlemeye yönelik olarak bilişsel davranışçı temelli psiko-eğitim çalışmasının etkililiğini araştıran çalışmalarda da eğitim verilen grubun problemleri internet kullanımı düzeylerinde anlamlı ölçüde düşüş olduğu belirlenmiştir (Bağatarhan ve Siyez, 2022; Canoğulları-Ayazseven, 2019; Erol, 2019; Kim ve diğerleri, 2018).

Çoğunlukla BDT ağırlıklı çalışmaların ele alındığı bir meta-analiz çalışmasına göre internet bağımlılığı, psikoterapötik stratejilerle etkili bir şekilde tedavi edilebilecek bir ruhsal bozukluk olarak nitelendirilebilir (Winkler, Dörsing, Rief, Shen ve Glombiewski, 2013). Doğu Asya'da yapılan bir meta-analiz çalışmasında, grup danışmanlığı programlarının, BDT'nin ve spor müdahalelerinin her birinin internet bağımlılığı ve psikopatolojik semptomlar üzerinde önemli bir etkisi olduğu ve internet bağımlılığı düzeylerini önemli ölçüde azaltabileceği görülmüştür (Liu, Nie ve Wang, 2017). Başka bir meta-analiz çalışmasında BDT uygulaması sonucunda internet bağımlılığı semptomları, psikopatolojik semptomlar, çevrimiçi harcanan zaman düzeylerinde azalma tespit edilmiştir (Zhang, Zhang ve Xu, 2019). Dolayısıyla BDT'nin internet bağımlılığı/problemleri internet kullanımı tedavisinde etkili bir yöntem olduğu söylenebilir.

3.3. Bilişsel Davranışçı Terapinin Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisine İlişkin Çalışmalar

Literatüre bakıldığında BDT'nin etkisinin ölçüldüğü çalışmalarda, BDT'nin yaşam doyumunu artırmada etkili olduğu görülmektedir (Alami, Bakhtiarpour, Asgari ve Seraj-Khorrami, 2020; Delsignore, Weidt, Emmerich ve Rufer, 2011; Eng, Coles, Heimberg ve Safren, 2005; Jazaieri, Goldin ve Gross, 2017; Madani, Hoseini-Nezhad, Fathi ve Mosavi, 2016; Narimani ve Mikaeil, 2018; Pehlivan, 2016; Pondenejadan ve Malihi, 2013; Raj ve diğerleri, 2019; Rupita, Sugiharto ve Sunawan, 2020; Safren, Heimberg, Brown ve Holle, 1996; Sarabandi, Toozandehjani ve Nejat, 2019; Toosi ve Amiri, 2018). Bazı çalışmalarda ilaç tedavisine ek olarak uygulanan BDT'nin tek başına ilaç tedavisinden daha etkili olduğu belirlenmiştir (S. M. Kim, Han, Lee ve Renshaw, 2012). BDT'nin yaşam doyumunu üzerinde etkili olmadığını gösteren çalışma sayısı ise çok azdır. Örneğin; altmış beş yaş ve üzeri yaşlı vatandaşlar için BDT, anımsama tedavisi ve etkinlik grubunun kaygı ve yaşam doyumunu üzerindeki etkilerinin incelenmesini amaçlayan bir çalışmada yaşam doyumunu açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Scates, Randolph, Gutsch ve Knight, 1985). Dolayısıyla BDT'nin yaşam doyumunu artırma noktasında en azından bir dereceye kadar etkili bir yöntem olduğu söylenebilir.

Son olarak, literatür incelendiğinde BDT'nin yaşam doyumunu ve internet bağımlılığı üzerindeki etkisini bir arada ölçen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

4. Tartışma ve Sonuç

İnternet bağımlılığı insan hayatını pek çok yönden olumsuz olarak etkilemekte ve insanın yaşamdan aldığı doyumunu düşürmektedir. Örneğin, akademik başarıyı düşürmekte, kişiler arası ilişkilerde bozulma yaratmakta ve sorunlarla yüzleşmekten kaçınmaya neden olmaktadır (Wang, Chen, Lin ve Wang, 2008). Ayrıca internette geçirilen zaman arttıkça yalnızlık düzeyi artmakta ve yaşam doyumunu azalmaktadır (Stepanikova, Nie ve He, 2010). Düşük yaşam doyumunu ise sağlık açısından riskli davranışlarla ilişkilidir. Bazı araştırmalar düşük yaşam doyumunu madde kullanımıyla ilişkilendirmiştir (Zullig, Valois Huebner, Oeltmann ve Drane, 2001). Bu çalışmadan elde edilen bulgular ise internet bağımlılığının çoğunlukla yaşam doyumunu düşürdüğünü göstermektedir. Bu bulguyu destekler nitelikte, bir meta-analiz çalışmasında da internet bağımlılığı ile yaşam doyumunu arasında negatif yönde ilişki olduğu görülmüştür (Cheng ve Li, 2014)

2000'lerin başından günümüze kadar geçen süreçte bir halk sağlığı sorunu haline gelen internet bağımlılığı için çeşitli müdahale yöntemleri geliştirilmeye çalışılmaktadır (Malak, 2018). İnternet bağımlılığının tedavisinde farmakolojik tedaviler ve psikoterapi kullanılmaktadır (Davis, 2001). Bu sorunla yüzleşmek için özel tedavi

programlarına ihtiyaç vardır ve üzerine en çok çalışılan terapi yöntemlerinden biri BDT'dir (Wölfling ve diğerleri, 2014). Literatürden elde edilen bulgular BDT'nin internet bağımlılığını azaltmada etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim Davis'in bilişsel davranışçı modeline göre internet deneyiminde yaşanan kilit olay kişinin edindiği olumlu deneyimdir. Kişi internetin yeni bir özelliğini denediğinde tekrar doyum alırsa internet aktivitelerini sürdürme konusunda pekişir ve doyum alabilmek için benzer aktiviteleri yapmaya koşullanır. İnternet bağımlılığının bu şekilde davranışa yansıyan yönleri ve bilişsel özellikleri nedeni ile BDT'nin internet bağımlılığı tedavisinde etkili olabileceği düşünülmektedir (Davis, 2001).

BDT düşünce ve davranışların yeniden yapılandırılmasını sağlayarak olumsuz tutumları azalttığı için bu tedavi yaklaşımının internet bağımlılarında yaşam doyumunu da artırabileceği düşünülmektedir. Ayrıca yaşam doyumunu, bilişsel yanımızla alakalı olduğu için yüksek düzeyde yaşam doyumunu BDT'ye verilen yanıtın önemli bir göstergesidir (Safren ve diğerleri, 1996). Nitekim literatüre bakıldığında BDT'nin yaşam doyumunu artırmada etkili olduğu görülmektedir.

BDT ve yaşam doyumunu ilişkisine yönelik uygulamalı çalışmalar az olmakla birlikte mevcut çalışmaların çoğu BDT'nin yaşam doyumunu artırdığını göstermektedir. Yine de daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Ayrıca burada yaşam doyumunun çok boyutlu yapısına dikkat çekmek gerekmektedir. Yaşam doyumunu ile ilgili işlevsellik, kişiler arası işlevsellik, sağlık gibi pek çok bileşenden oluştuğu için ilerleyen çalışmalarda yaşam doyumunu alanlarının tanımlanması, BDT'nin etkilerinin daha ayrıntılı analizine olanak sağlayacaktır (Eng ve diğerleri, 2005).

İnternet bağımlılığına yönelik bilişsel-davranışçı yaklaşıma dayalı uygulamaların da oldukça az olduğu görülmektedir. Bu nedenle, internet bağımlılığı olan bireylerin klinik özelliklerini değerlendiren çok sayıda çalışma olsa bile, tedavi programlarının etkinliğine ilişkin bilgiler sınırlıdır. Yakın tarihli bir meta-analiz, bu programların etki gösterdiğini ortaya koysa da burada daha fazla klinik çalışmaya ihtiyaç vardır (Wölfling ve diğerleri, 2014). BDT, internet bağımlılığı için bir araç olarak kabul edilse de uzun vadeli etkisi, internet bağımlılığı türlerinin ve kültürün etkisi hala belirsizdir (Zhang ve diğerleri, 2019). Dolayısıyla BDT'nin internet bağımlılığı üzerindeki etkisi ile ilgili araştırmalar hala erken aşamalarındadır (Malak, 2018). Bu tedaviler potansiyel olarak faydalı görünmekle birlikte deneysel kanıtlar için daha ileri çalışmalar yapılmalı, daha uygun ölçümler ve kontrol grupları kullanılmalıdır. İnternete özgü bağımlılık davranışlarının başlaması ve sürdürülmesiyle ilgili bilişsel ve davranışsal süreçlere daha fazla dikkat edilmelidir. Sorunun bilişsel davranışçı kavramsallaştırması (Davis, 2001) mevcut bilgiler ışığında yeniden gözden geçirilebilir. Ayrıca, internet bağımlılığı ile ilgili çeşitli uygulamaların (siber seks, kumar, oyun vs.) bilişsel ve davranışsal özellikleri hakkında daha spesifik ve ileri çalışmalara ihtiyaç vardır (Young, 2007). Ek olarak, BDT'nin etkinliği nispeten iyi olarak belgelenmiş olsa da, terapötik etkisini belirlemek için BDT'yi diğer tedavi yöntemleriyle karşılaştırmak için daha fazla çalışma yapılmalıdır (Malak, 2018).

Literatür incelendiğinde BDT'nin yaşam doyumunu ve internet bağımlılığı üzerindeki etkisini bir arada ölçen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca yaşam doyumunu ve internet bağımlılığını inceleyen araştırmalara bakıldığında daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir. Nitekim çalışmaların genelde son yıllarda yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla internet bağımlılığı ve yaşam doyumunu konusuna son zamanlarda daha fazla ağırlık verildiği söylenebilir. Bunların yanı sıra çalışmalarda genç örneklem üzerinde uygulanan ölçeklerden elde edilen nicel araştırma bulgularının çoğunlukta olduğu görülmektedir. Farklı örneklem gruplarında farklı araştırma yöntemleri kullanılarak çalışmalar yapılabilir.

Bütün bu kısıtlılıklara rağmen, yapılan çalışmalardan elde edilen olumlu sonuçlar nedeniyle BDT internet bağımlılığı için bir tedavi seçeneği olarak görülebilir (Young, 2007). Bu nedenle, internet bağımlılığını azaltmak ve yaşam doyumunu artırmak için sağlık hizmetlerinde, okulda ve toplum düzeyinde BDT'nin etkin bir şekilde uygulanması için çalışmalar yapılabilir (Hamu ve diğerleri, 2020). Mevcut çalışmalar BDT'nin yaşam doyumunu artırmada etkili olduğunu gösterdiği için BDT'nin ruh sağlığı alanında internet bağımlılığını önleme ve tedavi etmede kullanılması önerilebilir.

İnternet bağımlılığı ve yaşam doyumunu ile alakalı çalışmaları bir araya toplayarak araştırmacılara literatüre yönelik bir özet sunan bu çalışmanın birtakım sınırlılıkları vardır. Bu çalışma, sadece mevcut literatür taranarak oluşturulmuştur. Herhangi bir anket, ölçek vs. kullanılarak alan araştırması yapılmamıştır. Dolayısıyla yeni bir sonuç ortaya koymaktan ziyade konuyla alakalı yapılan çalışmalara ışık tutmaktadır. Ortaya konulan bilgiler, bulgular ve sonuçlar yapılan literatür taraması ile sınırlıdır. Bu çalışmada sadece internet bağımlılığı ve problemleri internet kullanımı ile alakalı çalışmalara yer verilmiş; oyun bağımlılığı, online kumar bağımlılığı,

sosyal medya bağımlılığı gibi spesifik çalışmalara yer verilmemiştir. Ayrıca yaşam doymumu alt alanları ile değil, total olarak değerlendirilmiştir.

Literatüre bakıldığında, günümüzde önemli bir sorun haline gelen internet bağımlılığına olan ilginin arttığı ve konu ile ilgili pek çok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. İnternet bağımlılığının özellikle ruh sağlığı üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar çoğunluktadır. Bu çalışmada ise ruh sağlığının önemli göstergelerinden biri olan yaşam doymumu ile internet bağımlılığına odaklanan çalışmalar ele alınmıştır. Elde edilen bulguların internet bağımlılığı ve yaşam doymumu arasında çoğunlukla negatif bir ilişkinin varlığına işaret ettiği görülmüştür. Yani internet bağımlılığı arttıkça yaşam doymumu düşmektedir. Diğer bir deyişle düşük yaşam doymumu düzeyi internet bağımlılığı riskini artırmaktadır. Ayrıca etkililiği en çok ölçülen tedavi yöntemlerinden biri olan BDT'nin internet bağımlılığı düzeyini düşürmede ve yaşam doymumunu artırmada etkili olduğu görülmüştür. Dolayısıyla BDT'nin internet bağımlısı olan bireyler için yaşam doymumunu artırıcı bir faktör olabileceği söylenebilir.

Kaynaklar

- Agbaria, Q. (2022). Cognitive behavioral intervention in dealing with internet addiction among Arab teenagers in Israel. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-15. <https://doi.org/10.1007/s11469-021-00733-6>
- Ak, S. (2019). *Eğitim fakültesi öğrencilerinde problemlerle internet kullanımının yalnızlık, yaşam doymumu ve algılanan sosyal destek ile ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa). Erişim adresi: <http://acikerisim.uludag.edu.tr/jspui/bitstream/11452/15250/1/Selen%20AK%2010285115.pdf>
- Akboğa, Ö. F. ve Gürkan, U. (2019). Gençlerde internet bağımlılığı ile sosyal kaygı bozukluğu arasındaki ilişkinin yaşam doymumu ve bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 443-464. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/768703>
- Alami, S., Bakhtiarpour, S., Asgari, P. ve Seraj-Khorrami, N. (2020). Comparison of the effectiveness of existential group therapy with cognitive-behavioral group therapy on increasing life satisfaction among the methadone maintenance patients. *Avicenna Journal of Neuro Psycho Physiology*, 7(3), 172-177. doi: 10.32592/ajnp.2020.7.3.105
- Alavi, S. S., Ghanizadeh, M., Mohammadi, M. R., Jannatifard, F., Esmaili-Alamuti, S. ve Farahani, M. (2021). The effects of cognitive-behavioral group therapy for reducing symptoms of internet addiction disorder and promoting quality of life and mental health. *Trends in Psychiatry and Psychotherapy*, 43, 47-56. <http://dx.doi.org/10.47626/2237-6089-2020-0010>
- Alqahtani, A. F., Alqarni, M. H., Alotaibi, S. B., Fattah, S. ve Alhalawany, R. M. (2020). Relationship between level of internet addiction, loneliness and life satisfaction among college of health and rehabilitation sciences students' at Princess NourahBint Abdulrahman University. *Menoufia Nursing Journal*, 5(2), 55-74. doi: 10.21608/MENJ.2020.152509
- Altıntaş, A. (2020). *Lise öğrencilerinde problemlerle internet kullanımının duygusal zeka ve yaşam doymumu açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12415/4726/10326248-Pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Anuradha, M. ve Singh, P. (2018). Efficacy of CBT on internet addiction. *Journal of Psychosocial Research*, 13(1), 109-119. Erişim adresi: <https://www.proquest.com/docview/2088830260?parentSessionId=yGTi493HcoHhdmXvrvvO6VpBCP9r6G0IoQZayN7IQfQ%3D>
- Ashari, Z. M., Hassan, H. S., Zainudin, N. F. ve Jumaat, N. F. (2022). Internet addiction and its relationship with happiness and life satisfaction among university students. *Sains Humanika*, 14(3-2), 1-8. <https://doi.org/10.11113/sh.v14n3-2.2012>
- Ay, F. ve Özgün-Başbüyük, G. (2020). Yaşlı bireylerde sanal ortam yalnızlığı, internet bağımlılığı ve yaşam doymumu. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 13(1), 27-35. <https://doi.org/10.46414/yasad.696356>
- Ayten, A. ve Acat, B. (2019). Ergenlerde internet bağımlılığı, değerler ve dindarlık düzeylerinin hayat memnuniyetini yordama gücü: Lise öğrencileri üzerine bir araştırma. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(3), 847-870. doi: 10.15805/addicta.2019.6.3.0091
- Bağatarhan, T. ve Siyez, D. M. (2022). The effectiveness of a cognitive-behavioral prevention program for internet addiction. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 1-26. <https://doi.org/10.1007/s10942-021-00439-7>

- Balci, Ş. ve Koçak, M. C. (2017). *Sosyal medya kullanımı ile yaşam doyumu arasındaki ilişki: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma*. İstanbul Ticaret Üniversitesi 1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı, İstanbul, 34-45. Erişim adresi: <https://www.semanticscholar.org/paper/Sosyal-medya-kullan%C4%B1m%C4%B1-ile-ya%C5%9Fam-doyumu-aras%C4%B1ndaki-Balc%C4%B1-Ko%C3%A7ak/dde298f1f1899e8c7075159272d24318819acde0>
- Barmola, K. C. ve Gawas, C. (2022). The mediator role of internet addiction between gender and life satisfaction. *NCC Review*, 3, 774-783. Erişim adresi: <https://ncci1914.com/wp-content/uploads/2022/03/NCCI-January-February.pdf>
- Basil-Wee G. S. ve Ling, Y. (2022). A correlation study of life satisfaction and internet addiction among the teenagers in Sarawak. *Jurnal Penyelidikan Teknokrat II*, 22(1), 59-71. Erişim adresi: <https://myjms.mohe.gov.my/index.php/jpt/article/view/17803/9371>
- Beard, K. W. ve Wolf, E. M. (2001). Modification in the proposed diagnostic criteria for Internet addiction. *Cyberpsychology & Behavior*, 4(3), 377-383. <https://doi.org/10.1089/109493101300210286>
- Blachnio, A., Przepiorka, A., Benvenuti, M., Mazzoni, E. ve Seidman, G. (2019). Relations between Facebook intrusion, internet addiction, life satisfaction, and self-esteem: A study in Italy and the USA. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17(4), 793-805. <https://doi.org/10.1007/s11469-018-0038-y>
- Bong, S. H., Won, G. H. ve Choi, T. Y. (2021). Effects of cognitive-behavioral therapy based music therapy in Korean adolescents with smartphone and internet addiction. *Psychiatry Investigation*, 18(2), 110. <https://doi.org/10.30773/pi.2020.0155>
- Bozoğlan, B., Demirer, V. ve Şahin, I. (2013). Loneliness, self-esteem, and life satisfaction as predictors of Internet addiction: A cross-sectional study among Turkish university students. *Scandinavian journal of psychology*, 54(4), 313-319. <https://doi.org/10.1111/sjop.12049>
- Bulut-Serin, N. (2011). An examination of predictor variables for problematic internet use. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 10(3), 54-62. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/279592930_An_examination_of_predictor_variables_for_problematic_Internet_use/link/5d3f011e4585153e592b754b/download
- Canoğulları-Ayazseven, Ö. (2019). *Ergenlerde problemlı internet kullanımını önlemeye yönelik bilişsel-davranışçı temelli psikoeğitim çalışmasının etkisi* (Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=aCds5LQkvhDxFzpQZu2wmA&no=DoDR_X8_SqloTKKOABsG-g
- Cao, H., Sun, Y., Wan, Y., Hao, J. ve Tao, F. (2011). Problematic Internet use in Chinese adolescents and its relation to psychosomatic symptoms and life satisfaction. *BMC Public Health*, 11(1), 1-8. doi: 10.1186/1471-2458-11-802
- Cheng, C. ve Li, A. Y. (2014). Internet addiction prevalence and quality of (real) life: A meta-analysis of 31 nations across seven world regions. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 17(12), 755-760. <https://doi.org/10.1089/cyber.2014.0317>
- Cırcır, O., Demirhan, C. Y., Aydemir, M., Balci, H., Can, H. R. ve Gökçe, Z. (2022). Ortaokul öğrencilerinde problemlı internet kullanımı ile öz-yeterlik arasındaki ilişkide yaşam doyumunun aracı rolünün incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1-18. doi: 10.9779/pauefd.1108453
- Cotton-Bronk, K., Hill, P. L., Lapsley, D. K., Talib, T. L. ve Finch, H. (2009). Purpose, hope, and life satisfaction in three age groups. *The Journal of Positive Psychology*, 4(6), 500-510. <https://doi.org/10.1080/17439760903271439>
- Çakmak, A., Elibol, F., Çalışandemir, F. ve Özkubat, S. (2016). Analyzing relationships between the level of internet addiction and the life satisfaction of university students. *Educational Research International*, 5(3), 1-9. Erişim adresi: <http://www.erint.savap.org.pk/PDF/Vol.5.3/ERInt.2016-5.3-01.pdf>
- Çelik, Ç. B. ve Odacı, H. (2013). The relationship between problematic internet use and interpersonal cognitive distortions and life satisfaction in university students. *Children and Youth Services Review*, 35(3), 505-508. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2013.01.001>
- Çınar, M. (2015). *Ergenlerin problemlı internet kullanım davranışları ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=sG8lufe_W_P5wHEn1GFHAW&no=Ih6Ei6h5h2VDVAn2kJUgfg
- Çiçek, E. (2021). *Problemlı internet kullanımı, psikolojik esneklik süreçleri ve yaşam doyumunu ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi, İbn-i Haldun Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://openaccess.ihu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12154/1654/Cicek.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

- DataReportal (2023), "Digital 2023 Turkey" Erişim adresi: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-turkey>
- Davis, R. A. (2001). A cognitive-behavioral model of pathological Internet use. *Computers in human behavior*, 17(2), 187-195. [https://doi.org/10.1016/S0747-5632\(00\)00041-8](https://doi.org/10.1016/S0747-5632(00)00041-8)
- Delsignore, A., Weidt, S., Emmerich, J. ve Rufer, M. (2011). Life satisfaction in patients with social anxiety disorder: Impact of cognitive-behavioral group therapy. *Partnership*, 56, 46. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Michael-Rufer/publication/230674684_Life_satisfaction_in_patients_with_social_anxiety_disorder_Impact_of_cognitive-behavioral_group_therapy/links/55c87fd708aeca747d66c5a3/Life-satisfaction-in-patients-with-social-anxiety-disorder-Impact-of-cognitive-behavioral-group-therapy.pdf
- Demir, İ., Özköklü, D. P. ve Turğut, B. A. (2015). Ergenlerin problemleri internet kullanımının yordanmasında denetim odağı ve yaşam doyumunun rolü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 720-731. <https://doi.org/10.17860/efd.02132>
- Demirer, V., Bozoğlan, B. ve Şahin, I. (2013). Preservice teachers' Internet addiction in terms of gender, Internet access, loneliness and life satisfaction. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 1(1), 56-63. Erişim adresi: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1055309>
- Deutrom, J., Katos, V. ve Ali, R. (2021). Loneliness, life satisfaction, problematic internet use and security behaviours: Re-examining the relationships when working from home during COVID-19. *Behaviour & Information Technology*, 1-15. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2021.1973107>
- Deutrom, J., Katos, V., Al-Mourad, M. B. ve Ali, R. (2022). The relationships between gender, life satisfaction, loneliness and problematic internet use during COVID-19: Does the lockdown matter? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(3), 1325. <https://doi.org/10.3390/ijerph19031325>
- Diener, E. (2009). Subjective well-being. *The science of well-being*, 11-58. doi: 10.1007/978-90-481-2350-6_2
- Diener, E., Oishi, S. ve Lucas, R. E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual review of psychology*, 54(1), 403-425. doi: 10.1146/annurev.psych.54.101601.145056
- Douglas, A. C., Mills, J. E., Niang, M., Stepchenkova, S., Byun, S., Ruffini, C., ... Atallah, M. (2008). Internet addiction: Meta-synthesis of qualitative research for the decade 1996–2006. *Computers in Human Behavior*, 24(6), 3027-3044. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.05.009>
- Durak-Batıgün, A. ve Kılıç, N. (2011). İnternet bağımlılığı ile kişilik özellikleri, sosyal destek, psikolojik belirtiler ve bazı sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiler. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 1-10. Erişim adresi: <http://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpd1300443320110000m000093.pdf>
- Eng, W., Coles, M. E., Heimberg, R. G. ve Safren, S. A. (2005). Domains of life satisfaction in social anxiety disorder: Relation to symptoms and response to cognitive-behavioral therapy. *Journal of Anxiety Disorders*, 19(2), 143-156. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2004.01.007>
- Entienza, C. M. C. (2021). İnternet addiction as correlates to depression and life satisfaction. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(3), 5327-5334. <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i3.2172>
- Erden, S. ve Hatun, O. (2015). İnternet bağımlılığı ile başa çıkmada bilişsel davranışçı yaklaşımın kullanılması: Bir olgu sunumu. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 2(1), 53-83. doi: 10.15805/addicta.2015.2.1.015
- Ergün, G. ve Meriç, M. (2020). Üniversite öğrencilerinin internet kullanımı ile mutluluk ve yaşam doyumunu düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 23(2), 233-240. <https://doi.org/10.17049/ataunihem.524124>
- Erol, B. (2019). *Bilişsel-davranışçı yaklaşıma dayalı psiko-eğitim programının ergenlerin problemleri internet kullanım düzeylerine etkisi* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Ps-qJ0DTWOCYHV51xW4GzQ&no=FycxJZlhbL5URPQVvB54_A
- Esen, E. (2010). *Ergenlerde internet bağımlılığını yordayan psiko-sosyal değişkenlerin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: <http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/7092/265503.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

- Esen, E. ve Siyez, D. M. (2011). An investigation of psycho-social variables in predicting internet addiction among adolescents. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 4(36), 127-136. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/200051>
- Evli, M. ve Şimşek, N. (2022). The effect of COVID-19 uncertainty on internet addiction, happiness and life satisfaction in adolescents. *Archives of Psychiatric Nursing*, 41, 26-26. <https://doi.org/10.1016/j.apnu.2022.07.008>
- Garvanova, M. (2022, March). *Relationship between internet addiction and life satisfaction among students in the conditions of COVID-19*. 16th International Technology, Education and Development Conference. Erişim adresi: <https://library.iated.org/publications/INTED2022>
- Goldberg, I. (1995). Internet addiction disorder: Diagnostic criteria. *Internet Addiction Support Group (IASG)*. <http://users.rider.edu/~suler/psyber/supportgp.html>
- Griffiths, M. D. (1996). Internet addiction: An issue for clinical psychology? *Clinical Psychology Forum*, 97, 32-36. Erişim adresi: <https://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/25089/>
- Hamu, A. H., Yusuf, A., Sufyanti, Y. A., Margono, H. M., Triyana, P. D. ve Fauzi, A. (2020). The effect of cognitive commitment of behavioral therapy on internet addiction among adolescents in kupang city. *International Journal of Nursing and Health Services (IJNHS)*, 3(1), 87-95. doi: 10.35654/ijnhs.v3i1.186
- Ho, H. C. ve Kao, S. F. (2021). The relationship between internet addiction, game addiction, and life satisfaction in high school students: parents' attitude toward their children's online behavior as a moderating variable. *Journal of Research in Education Sciences*, 66(4), 35. doi: 10.6209/JORIES.202112_66(4).0002
- Idriyani, N. ve Hidayatullah, U. S. (2021). *Influence of life satisfaction and loneliness on problematic internet use in early adolescents*. *EasyChair-preprint*, 5828. Erişim adresi: https://easychair.org/publications/preprint_open/HdVD
- Jazaieri, H., Goldin, P. R. ve Gross, J. J. (2017). Treating social anxiety disorder with CBT: Impact on emotion regulation and satisfaction with life. *Cognitive Therapy and Research*, 41, 406-416. doi: 10.1007/s10608-016-9762-4
- Kabasakal, Z. (2015). Life satisfaction and family functions as-predictors of problematic Internet use in university students. *Computers in Human Behavior*, 53, 294-304. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.07.019>
- Kılıç, C. (2020). *Lise öğrencilerinin internet, sosyal medya ve dijital oyun bağımlılıkları ile yalnızlık, bencillik ve yaşam doyumu düzeyleri arasındaki ilişki, Malatya örneği* (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya). Erişim adresi: <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/handle/11616/42168>
- Kilmartin, T. (2015). *Optimism, self-esteem, and life satisfaction as predictors of problematic internet use*. (Dublin Business School, School of Arts, Dublin). Erişim adresi: https://esource.dbs.ie/bitstream/handle/10788/2816/ba_kilmartin_t_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Kim, S. M., Han, D. H., Lee, Y. S. ve Renshaw, P. F. (2012). Combined cognitive behavioral therapy and bupropion for the treatment of problematic on-line game play in adolescents with major depressive disorder. *Computers in human behavior*, 28(5), 1954-1959. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.05.015>
- Kim, S. H., Yim, H. W., Jo, S. J., Jung, K. I., Lee, K. ve Park, M. H. (2018). The effects of group cognitive behavioral therapy on the improvement of depression and anxiety in adolescents with problematic internet use. *Journal of the Korean Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 29(2), 73. doi: 10.5765/jkacap.2018.29.2.73
- Ko, C. H., Yen, J. Y., Yen, C. F., Lin, H. C. ve Yang, M. J. (2007). Factors predictive for incidence and remission of internet addiction in young adolescents: A prospective study. *CyberPsychology & Behavior*, 10(4), 545-551. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.9992>
- Koç, E., Mumcu, N. ve Arslan, B. (2022). Ebelik öğrencilerinin internet bağımlılığı ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 9(2), 151-156. doi: 10.52880/sagakaderg.1035294
- Köse, N. (2016). Ergenlerde internet bağımlılığının yaşam doyumuna etkisi. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 58-65. doi: 25.1234/0123456789
- Lachmann, B., Sariyska, R., Kannen, C., Cooper, A. ve Montag, C. (2016). Life satisfaction and problematic Internet use: Evidence for gender specific effects. *Psychiatry research*, 238, 363-367. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2016.02.017>
- Lachmann, B., Sariyska, R., Kannen, C., Stavrou, M. ve Montag, C. (2017). Commuting, life-satisfaction and internet addiction. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(10), 1176. <https://doi.org/10.3390/ijerph14101176>

- Lachmann, B., Sindermann, C., Sariyska, R. Y., Luo, R., Melchers, M. C., Becker, B., ... Montag, C. (2018). The role of empathy and life satisfaction in internet and smartphone use disorder. *Frontiers in Psychology*, 9, 398. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00398>
- Li, C., Saeed, M. ve Habimana, S. (2020). Role of perceived social support as a predictor of internet addiction with the mediating effect of life satisfaction among international students in China. *International Journal of Future Generation Communication and Networking*, 13(3), 1382-1395. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Maaza-Saeed/publication/350845774_Role_of_perceived_social_support_as_a_predictor_of_internet_addiction_with_the_mediating_effect_of_life_satisfaction_among_international_students_in_China/links/6075b40fa5c0b34b72aced5e/Role-of-perceived-social-support-as-a-predictor-of-internet-addiction-with-the-mediating-effect-of-life-satisfaction-among-international-students-in-China.pdf
- Liu, J., Nie, J. ve Wang, Y. (2017). Effects of group counseling programs, cognitive behavioral therapy, and sports intervention on internet addiction in East Asia: A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(12), 1470. <https://doi.org/10.3390/ijerph14121470>
- Longstreet, P. ve Brooks, S. (2017). Life satisfaction: A key to managing internet & social media addiction. *Technology in Society*, 50, 73-77. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2017.05.003>
- Madani, Y., Hoseini-Nezhad, S. N., Fathi, D. ve Mosavi, S. M. M. (2016). Effectiveness of Spirituality-Based Cognitive-Behavioral Therapy on Resiliency and Life Satisfaction in Mothers with Slow-Paced Children. *Empowering Exceptional Children*, 7(1), 1-12. Erişim adresi: http://www.ceciranj.ir/article_63639_fec76c7be0490cf295372776b7176a3e.pdf
- Mahamid, F. A., Berte, D. Z. ve Bdier, D. (2022). Problematic internet use and its association with sleep disturbance and life satisfaction among Palestinians during the COVID-19 pandemic. *Current Psychology*, 41, 8167-8174. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02124-5>
- Malak, M. Z. (2018). Internet addiction and cognitive behavioral therapy. *Cognitive Behavioral Therapy and Clinical Applications*, In Cognitive Behavioral Therapy and Clinical Applications; IntechOpen: London, UK, 183-199. <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.71277>
- MamSharifi, P., Bejandi, N. A. ve Asadi, N. (2020). *Internet addiction prediction modeling based on quality of life and life satisfaction: The mediating role of stress coping strategies*. *Journal of Psychological Science*, 19(89), 541-551.
- Morsünbül, Ü. (2014). İnternet bağımlılığının bağlanma stilleri, kişilik özellikleri, yalnızlık ve yaşam doyumu ile ilişkisi. *International Journal of Human Sciences*, 11(1), 357-372. <https://doi.org/10.14687/ijhs.v11i1.2727>
- Murphy, D. (2017). *Problematic gaming and internet use: towards a standardised measure and the relationship with life satisfaction* (Doctoral dissertation, National College of Ireland, Dublin). Erişim adresi: <https://norma.ncirl.ie/2766/>
- Müller, K. W., Dreier, M., Beutel, M. E., Ruckes, C., Batra, A., Mann, K. ve Wölfling, K. (2023). The impact of life satisfaction in the treatment of gaming disorder and other internet use disorders: Results from a randomized controlled trial. *Journal of Behavioral Addictions*, 12(1), 159-167. doi: <https://doi.org/10.1556/2006.2022.00091>
- Myers, D. G. ve Diener, E. (1995). Who is happy? *Psychological science*, 6(1), 10-19. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1995.tb00298.x>
- Narcı-Üçer, M. (2022). *The Relationship Between Problematic Internet Use and Academic Procrastination and Life Satisfaction of University Students* (Doctoral dissertation, University of Alabama, Tuscaloosa). Erişim adresi: https://ir.ua.edu/bitstream/handle/123456789/8546/u0015_0000001_0004328.pdf?sequence=1
- Narimani, M. ve Mikaeil, N. (2018). The Effectiveness of Cognitive-Behavioral Therapy in Decreasing Depression and Increasing Happiness and Life Satisfaction. *Opción: Revista de Ciencias Humanas y Sociales*, 17, 1182-1197.
- Nia, F. K. ve Farhadi, H. (2020). *The effectiveness of group cognitive-behavioral therapy on emotional self-awareness and problem-solving skill of students with internet addiction*. *Journal of Psychological Science*, 19(85), 111-120.
- O'brien, G. E., Feather, N. T. ve Kabanoff, B. (1994). Quality of activities and the adjustment of unemployed youth. *Australian Journal of Psychology*, 46(1), 29-34. <https://doi.org/10.1080/00049539408259466>
- Okur, S. ve Özekes, M. (2020). Relationship between basic psychological needs and problematic internet use of adolescents: The mediating role of life satisfaction. *Addicta*, 7, 214-222. doi: 10.5152/ADDICTA.2020.20041

- Onur, M. A. (2020). *Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin internet bağımlılığı ve yaşam doyum düzeylerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi, Uşak. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Fi6QT2s2MLyoNCNwp3VLKQ&no=C4riePqStTci4b0FNP1asg>
- Owodunni, A. A. (2022). Life satisfaction, depression and loneliness as predictors of internet addiction among in-school adolescents in ibadan metropolis. *International Journal of Global Education (IJGE)*, 7(1), 1-9. <https://orcid.org/0000-0002-2715-4953>
- Özkan, Ö. (2013). *İnternet kullanımıyla ilgili değişkenlerin cinsiyet, kişilik özellikleri, yaşam doyumunu ve bağlanma stilleri açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/31227>
- Pallanti, S., Bernardi, S. ve Quercioli, L. (2006). The Shorter PROMIS Questionnaire and the Internet Addiction Scale in the assessment of multiple addictions in a high-school population: Prevalence and related disability. *CNS Spectrums*, 11(12), 966-974. doi: 10.1017/S1092852900015157
- Papacharissi, Z. ve Rubin, A. M. (2000). Predictors of Internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 44(2), 175-196. https://doi.org/10.1207/s15506878jobem4402_2
- Pehlivan, H. (2016). Kadınların benlik saygısını ve yaşam doyumunu artırma: Bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı bir grup müdahalesi. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(2), 479-492. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/209746>
- Peker, A., Cengiz, S. ve Yıldız, M. N. (2021). Yaşam doyumunu ve öznel zindeliğin COVID-19 korkusu ile problemlili internet kullanımı arasındaki aracılık ilişkisi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 24(2), 199-206. doi: 10.5505/kpd.2020.92259
- Pondenejadan, A. A. ve Malihi, R. (2013). Comparing efficacy of diet therapy, diet therapy combined with cognitive behavioral therapy or exercise in life satisfaction and weight loss: A randomized clinical trial. *European Journal of Scientific Research*, 112(1), 152-160. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/259188285_Comparing_Efficacy_of_Diet_Therapy_Diet_Therapy_Combined_with_Cognitive_Behavioral_Therapy_or_Exercise_in_Life_Satisfaction_and_Weight_Loss_A_Randomized_Clinical_Trial
- Pourrosta, A., Hamid, N., Beshlideh, K. ve Hashemi, E. (2023). Comparing the effectiveness of therapy based on positive psychology and cognitive-behavioral therapy on internet addiction and high risk behaviors students. *Journal of Modern Psychological Researches*. (pre-print) doi: 10.22034/JMPR.2023.54827.5379
- Putri, A. P. S., Poerwandari, E. K. ve Rusli, E. (2017). Social anxiety and internet addiction: CBT intervention module development based on self-reflection. S. R. Asih et al. (Eds.), In *1st International Conference on Intervention and Applied Psychology (ICIAP 2017)*, (pp. 437-450). Atlantis Press. doi: doi://10.2991/iciap-17.2018.38
- Raj, S., Sachdeva, S. A., Jha, R., Sharad, S., Singh, T., Arya, Y. K. ve Verma, S. K. (2019). Effectiveness of mindfulness based cognitive behavior therapy on life satisfaction, and life orientation of adolescents with depression and suicidal ideation. *Asian Journal of Psychiatry*, 39, 58-62. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2018.12.001>
- Ranjbar, H., Arab, M., Hatamizadeh, M., Shabani, F. ve Nasri, N. (2016). The survey of relationship between Problematic internet use with loneliness and satisfaction with life in internet users of Kerman. *Advances in Nursing & Midwifery*, 26(93), 31-40. Erişim adresi: <https://journals.sbm.ac.ir/en-jnm/article/view/15795/12082>
- Rupita, R., Sugiharto, D. Y. P. ve Sunawan, S. (2020). The effectiveness of CBT group counseling with stress inoculation training technique to improve students eustress and life satisfaction. *Jurnal Bimbingan Konseling*, 9(3), 182-188. doi: 10.15294/JUBK.V9I3.44442
- Safren, S. A., Heimberg, R. G., Brown, E. J. ve Holle, C. (1996). Quality of life in social phobia. *Depression and Anxiety*, 4(3), 126-133. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6394\(1996\)4:3<126::AID-DA5>3.0.CO;2-E](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6394(1996)4:3<126::AID-DA5>3.0.CO;2-E)
- Sağar, M. E. ve Sağar, S. (2022). Ergenlerde internet bağımlılığının yordayıcısı olarak psikolojik sağlamlık ve yaşam doyumunu. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 81-95. <https://doi.org/10.29065/usakead.1069202>
- Salarvand, S., Bagheri, Z., Keshvari, M., Dalvand, P., Gheshlagh, R. G. ve Keshvari, M. (2018). The prevalence of internet addiction and its relations to the self esteem and life satisfaction in students of a medical university. *Acta Medica Iranica*, 56(6), 392-397. Erişim adresi: <https://www.proquest.com/docview/2352665286?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>
- Santos, V. A., Freire, R., Zugliani, M., Cirillo, P., Santos, H. H., Nardi, A. E. ve King, A. L. (2016). Treatment of internet addiction with anxiety disorders: treatment protocol and preliminary before-after results

- involving pharmacotherapy and modified cognitive behavioral therapy. *JMIR Research Protocols*, 5(1), e46. doi: 10.2196/resprot.5278
- Sarabandi, H., Toozandehjani, H. ve Nejat, H. (2019). The effectiveness of cognitive-behavioral therapy based on Beck's pattern on clinical syndrome and life satisfaction in patients with major depression. *Journal of North Khorasan University of Medical Sciences*, 11(1), 44-50. doi: 10.21859/nkjmd110106
- Sayılı, U., Pirdal, B. Z., Kara, B., Acar, N., Camcıoğlu, E., Yılmaz, E. ve Erginöz, E. (2022). Internet Addiction and social media addiction in medical faculty students: prevalence, related factors, and association with life satisfaction. *Journal of Community Health*, 1-10. <https://doi.org/10.1007/s10900-022-01153-w>
- Scates, S. K., Randolph, D. L., Gutsch, K. U. ve Knight, H. V. (1985). Effects of cognitive-behavioral, reminiscence, and activity treatments on life satisfaction and anxiety in the elderly. *International journal of aging & human development*, 22(2), 141-146. <https://doi.org/10.2190/2V33-6HDJ-XMPD-5>
- Seo, H. S., Jeong, E. K., Choi, S., Kwon, Y., Park, H. J. ve Kim, I. (2020). Changes of neurotransmitters in youth with internet and smartphone addiction: A comparison with healthy controls and changes after cognitive behavioral therapy. *American Journal of Neuroradiology*, 41(7), 1293-1301. doi: <https://doi.org/10.3174/ajnr.A6632>
- Shahnaz, I. ve Karim, A. K. M. R. (2014). The impact of Internet addiction on life satisfaction and life engagement in young adults. *Universal Journal of Psychology*, 2(9), 273-284. doi: 10.13189/ujp.2014.020902
- Shi, X. ve Wang, R. (2022). School victimization and Internet addiction among Chinese adolescents: The mediating roles of life satisfaction and loneliness. *Frontiers in Psychology*, 13, 1059486. doi: 10.3389/fpsyg.2022.1059486
- Soydan, Z. M. (2015). *Üniversite öğrencilerinin internet bağımlılığı ile depresyon ve yaşam doyumu arasındaki ilişki* (Yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=BW2HLiDvbBZWE0nel0fO8w&no=DVSx5yx4zYQPK3IjXkGA>
- Stepanikova, I., Nie, N. H. ve He, X. (2010). Time on the Internet at home, loneliness, and life satisfaction: Evidence from panel time-diary data. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 329-338. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.11.002>
- Suldo, S. M. ve Huebner, E. S. (2006). Is extremely high life satisfaction during adolescence advantageous? *Social indicators research*, 78(2), 179-203. doi: 10.1007/s11205-005-8208-2
- Szász-Janócha, C., Vonderlin, E. ve Lindenberg, K. (2021). Treatment outcomes of a CBT-based group intervention for adolescents with Internet use disorders. *Journal of Behavioral Addictions*, 9(4), 978-989. <https://doi.org/10.1556/2006.2020.00089>
- Şahin, C. (2016). Rehberlik ve psikolojik danışmanlık öğrencilerinin internet bağımlılığı ile yaşam doyumu düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-13. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/237463>
- Şahin, B. ve Yıldırım, A. (2019). Yaşlı bireylerde internet kullanımı ile yaşam doyumu, algılanan sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 12(2), 97-106. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/907864>
- Şenol-Durak, E. ve Durak, M. (2011). The mediator roles of life satisfaction and self-esteem between the affective components of psychological well-being and the cognitive symptoms of problematic Internet use. *Social Indicators Research*, 103(1), 23-32. <https://doi.org/10.1007/s11205-010-9694-4>
- Taşlıyan, M., Hırlak, B., Güler, B. ve Gündoğdu, E. (2018). İnternet bağımlılığı, yaşam doyumu ve bazı demografik değişkenler arasındaki ilişkiler. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 166-179. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/610822>
- Telef, B. B. (2016). Investigating the relationship among internet addiction, positive and negative affects, and life satisfaction in Turkish adolescents. *International Journal of Progressive Education*, 12(1), 128-135. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/258552>
- Thao, S. W. (2022). *Problematic internet use on life satisfaction and anxiety of college students during pandemic COVID 19* (Doctoral dissertation, Universitas Gadjah Mada, Indonesia). Erişim adresi: <http://etd.repository.ugm.ac.id/penelitian/detail/213256>
- Toosi, K. ve Amiri, M. (2018). The efficacy of cognitive-behavioral therapy on depression and life satisfaction in mothers with children admitted to psychiatric hospital. *Journal of Fundamentals of Mental Health*, 20(4), 263-270. Erişim adresi: <https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=052c71ee-0fbb-468f-9702-41f80e3996a7%40redis>

- Turan, N., Durgun, H., Kaya, H., Aşti, T., Yılmaz, Y., Gündüz, G., ... Ertaş, G. (2020). Relationship between nursing students' levels of internet addiction, loneliness, and life satisfaction. *Perspectives in Psychiatric Care*, 56(3), 598-604. <https://doi.org/10.1111/ppc.12474>
- Urbanova, L. B., Holubcikova, J., Madarasova-Geckova, A., Reijneveld, S. A. ve van Dijk, J. P. (2019). Does life satisfaction mediate the association between socioeconomic status and excessive internet use? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(20), 3914. <https://doi.org/10.3390/ijerph16203914>
- Ülgen, V. (2014). *12-18 yaş arası ergenlerde internet bağımlılığında sosyal karşılıklık ve yordayıcı faktörlerin değerlendirilmesi* (Tıpta Uzmanlık Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=ki4e4p_Jnkf4mMFFUa1fdg&no=kIeqSEKUw9qg0J2y6RY7Ig
- Van Rooij, A. J., Zinn, M. F., Schoenmakers, T. M. ve Van de Mheen, D. (2012). Treating internet addiction with cognitive-behavioral therapy: A thematic analysis of the experiences of therapists. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 10(1), 69-82. doi: 10.1007/s11469-010-9295-0
- Varol-Afo, L. ve Sevi, O. M. (2019, Mart). *Yalnızlık, utangaçlık, algılanan sosyal destek ve yaşam doyumunun problematik internet kullanımı ile ilişkisi*. 1. Uluslararası Ruh Sağlığında Toplumsal Farkındalık Kongresi, 53-59. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Fatih_Bal2/publication/332080035_COCLUKLUKTAN_YASLILIG_A_DEGISEN_ZA_MAN_ALGISI/links/5c9e3596299bf11169500413/COCLUKLUKTAN-YASLILIGA-DEGISEN-ZAMANALGISI.pdf#page=76
- Wach, E. ve Ward, R. (2013). *Learning about qualitative document analysis*. 1-10. <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/handle/20.500.12413/2989>
- Wang, E. S. T., Chen, L. S. L., Lin, J. Y. C. ve Wang, M. C. H. (2008). The relationship between leisure satisfaction and life satisfaction of adolescents concerning online games. *Adolescence*, 43(169), 177-185. Erişim adresi: <https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CA177361753&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=00018449&p=HRCA&sw=w&userGroupName=anon%7Eab686fc3>
- Wang, L., Luo, J., Bai, Y., Kong, J., Luo, J., Gao, W. ve Sun, X. (2013). Internet addiction of adolescents in China: Prevalence, predictors, and association with well-being. *Addiction Research & Theory*, 21(1), 62-69. <https://doi.org/10.3109/16066359.2012.690053>
- Winkler, A., Dörsing, B., Rief, W., Shen, Y. ve Glombiewski, J. A. (2013). Treatment of internet addiction: A meta-analysis. *Clinical psychology review*, 33(2), 317-329. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2012.12.005>
- Wong, X. Y., Gan, S. Y. ve Chong, H. J. (2016). *The relationship between loneliness, life satisfaction and internet addiction among young adults* (Doctoral dissertation, Universiti Tunku Abdul Rahman, Malaysia). Erişim adresi: <http://eprints.utar.edu.my/2322/>
- Wölfling, K., Beutel, M. E., Dreier, M. ve Müller, K. W. (2014). Treatment outcomes in patients with internet addiction: A clinical pilot study on the effects of a cognitive-behavioral therapy program. *BioMed Research International*, 2014, 1-8. <https://doi.org/10.1155/2014/425924>
- Yalçın-Çınar, Ç. ve Mutlu, E. (2019). İnternet bağımlılığının benlik saygısı, dikkat, gelişmeleri kaçırma korkusu, yaşam doyumu ve kişilik özellikleri ile ilişkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 20(3), 133-142. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/752410>
- Yang, W., Hu, W., Morita, N., Ogai, Y., Saito, T. ve Wei, Y. (2022). Impact of short-term intensive-type cognitive behavioral therapy intervention on internet addiction among chinese college students: A randomized controlled trial. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(9), 5212. <https://doi.org/10.3390/ijerph19095212>
- Yau, Y., Yip, S. ve Potenza, M. N. (2014). Understanding "behavioral addictions:": insights from research. *The ASAM Principles of Addiction Medicine*, 5, 45-63.
- Young, K. S. (1996). Psychology of computer use: XL. Addictive use of the Internet: a case that breaks the stereotype. *Psychological reports*, 79(3), 899-902. <https://doi.org/10.2466/pr0.1996.79.3.8>
- Young, K. S. (1999). Internet addiction: Evaluation and treatment. *British Medical Journal*, 319(4), 9910351. <https://doi.org/10.1136/sbmj.9910351>
- Young, K. S. (2004). Internet addiction: A new clinical phenomenon and its consequences. *American Behavioral Scientist*, 48(4), 402-415. <https://doi.org/10.1177/0002764204270>
- Young, K. S. (2007). Cognitive behavior therapy with Internet addicts: Treatment outcomes and implications. *Cyberpsychology & Behavior*, 10(5), 671-679. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.9971>

- Zeidi, I. M., Divsalar, S., Morshedi, H. ve Alizadeh, H. (2020). The effectiveness of group cognitive-behavioral therapy on general self-efficacy, self-control, and internet addiction prevalence among medical university students. *Social Health and Behavior*, 3(3), 93. doi: 10.4103/SHB.SHB_20_20
- Zhang, J., Zhang, Y. ve Xu, F. (2019). Does cognitive-behavioral therapy reduce internet addiction? Protocol for a systematic review and meta-analysis. *Medicine*, 98(38), 17283. doi: 10.1097/MD.00000000000017283
- Zullig, K. J., Valois, R. F., Huebner, E. S., Oeltmann, J. E. ve Drane, J. W. (2001). Relationship between perceived life satisfaction and adolescents' substance abuse. *Journal of Adolescent Health*, 29(4), 279-288. [https://doi.org/10.1016/S1054-139X\(01\)00269-5](https://doi.org/10.1016/S1054-139X(01)00269-5)

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

YETİŞKİNLERİN ÇOCUKLUKTA EBEVEYNLEŞTİRİLME DÜZEYLERİ İLE AİLE BÜTÜNLÜK DUYGULARI ARASINDAKİ İLİŞKİ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Relationship Between Adults' Levels of Parenting in Childhood and Feelings of Family Integrity, and Influencing Factors

Ayşenur AYDIN¹ ve Arzu ÖZYÜREK²

¹Bilim Uzmanı, aydn.aysenr@gmail.com, orcid.org/0000-0001-6217-4135

²Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Karabük, a.ozyurek@karabuk.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3083-7202

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

21.06.2023

Kabul/Accepted:

13.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1318229

Anahtar Kelimeler

Aile, ebeveynleştirilme, aile bütünlük duygusu, çocukluk dönemi, CHAID analizi

Keywords

Family, parenting, sense of family integrity, childhood, CHAID analysis.

ÖZ

Bu çalışmada yetişkinlerin çocukluklarında ebeveynleştirilme düzeyleri ile aile bütünlük duyguları arasındaki ilişkiyi ve etkileyen faktörleri belirlemek amaçlanmıştır. İlişkisel tarama modelindeki çalışmada, çalışma grubunda 277 kadın ve 66 erkek yer almıştır. Verilerin toplanmasında Ebeveynleştirilmiş Çocuk Ölçeği ve Aile Bütünlük Duygusu Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin çevrimiçi toplandığı çalışmada, verilerin analizinde Spearman Brown Korelasyon Katsayısı ve CHAID algoritmasından yararlanılmıştır. Sonuç olarak; Aile Bütünlük Duygusu Ölçeğinde yetişkinlerin anlaşılabilirliğini etkileyen en önemli faktörün medeni durumları olduğu; öğrenim düzeyi düşük ve bekâr yetişkinlerin aile içinde anlaşılabilirliğinin daha düşük, lisans ve yüksek lisans mezunu ve evli olanların anlaşılabilirliğinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yetişkinlerin anlamlılık puanını etkileyen en önemli faktörün kardeş sayısı olduğu; bekâr, kardeş sayısı 4 ve üzeri olan yetişkinlerin anlamlılıklarının da daha düşük olduğu bulunmuştur. Yetişkinlerin genel ebeveynleştirilme düzeyini etkileyen en önemli faktörün babalarının öğrenim durumu; kardeş odaklı ebeveynleştirilme düzeyini etkileyen en önemli faktörün yaş değişkeni olduğu belirlenmiştir. Yetişkinlerin çocuklukta ebeveynleştirilme düzeyi arttıkça aile bütünlük duygularının azaldığı belirlenmiştir.

ABSTRACT

In this study, it was aimed to determine the relationship between the levels of parenting of adults in childhood and their feelings of family integrity, and factors affecting these. In the research based on the relational screening model, the study group consists of 277 women and 66 men. The data was collected online with Parented Child Scale and Family Sense of Integrity Scale and analyzed using Spearman Brown Correlation Coefficient and CHAID algorithm. As a result; in The Sense of Family Integrity Scale, the most important factor affecting adult intelligibility is their marital status; It has been determined that the intelligibility of single adults with a low education level is lower, while the intelligibility of those with undergraduate and graduate degrees and married is higher. It was determined that the most important factor affecting the significance score of adults is the number of siblings, the most important factor affecting overall level of parenting is their father's education status, and the most important factor affecting the level of sibling-oriented parenting is their age. It was determined that as the level of parenting of adults in childhood increased, their sense of family integrity decreased.

Atıf/Citation: Aydın, A. ve Özyürek, A. (2024). Yetişkinlerin Çocuklukta Ebeveynleştirilme Düzeyleri İle Aile Bütünlük Duyguları Arasındaki İlişki ve Etkileyen Faktörler. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 351-367.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ayşenur AYDIN, aydn.aysenr@gmail.com

1. Giriş

İnsan yaşamının temelini atıldığı en önemli kurum olan aile, mensubu olan bireyleri yetiştirme tarzı ile onların günlük bireysel yaşantısından toplumsal yaşamındaki kariyerine kadar hemen her konuda etkilidir. Bu nedenle, aile hem birey hem de toplum yaşamında önemli bir yere sahiptir. Aileyi oluşturan bireyler, çoğu zaman ilişkilerinde uyumlu davranışlar sergileyen birtakım gibidirler. Ebeveynler fizyolojik ve sosyal açıdan çocuklarının bakımını yaparak, koruyucu ve bireyi geliştirici değerleri verip aynı zamanda toplumun ön gördüğü değerleri ve toplumsal kodları öğretmek için bireyin istendik davranışları sergilemesini sağlarlar (Şahin, 2019). Aile, toplumda yerini alacak yeni üyelerin sosyal benliğini edinmesi konusunda en önemli rolü üstlenen kurumdur. Sosyalleşmenin temellerinin atılması işleviyle aile, çocuğun ilk sosyal çevresidir (Akın, 2019). Türk Dil Kurumu'na göre aile; evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşlerin etkileşimlerinin oluşturduğu, toplum içindeki en küçük birim olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2021).

Farklı disiplinlerde geniş bir çerçevede ele alınan aile, kendisini oluşturan bireyler arası ilişkiler ve etkileşim açısından sosyal olan bir gruptur. Sosyo-ekonomik açıdan bakıldığında bir birlik oluş, sosyal yaşamın temelini oluşturması açısından bir örgüt olan aile, bireylerinin ihtiyaçlarının giderilmesi için sistematik kurallara sahip bir kurumdur (Yıldız, 2014). Aile içi iletişim ve etkileşim, aile üyelerinin karakterlerine bağlıdır. Saygı ve sevgi bağlarına dayalı hoşgörülü bir ortam yerine bireyler arası çatışmaların bulunduğu ailelerde aile içi etkileşim de farklılaşacaktır. Dolayısıyla buna bağlı olarak aile içinde büyüyen çocukların sosyal benlikleri de birbirinden farklı olarak gelişecektir (Akın, 2019). McGoldrick (1999), ailelerin farklı duygusal süreçler ve gelişimsel görevlerinin bulunduğunu, bunların yaşam döngüsünün altı aşamasını içerdiğini ileri sürmüştür. Aile yaşam döngüsünün bu aşamaları: (1) kendisi için duygusal ve maddi sorumluluğun kabulü olan yetişkinlik, (2) yeni evlilik sistemine bağlılık, (3) sisteme yeni üyelerin (çocuklar) kabulü, (4) aile sınırlarının uyum sağlama esnekliğindeki artış, ergenlerin bağımsızlığı ve büyükanne-büyükbabaların olası zayıflıkları, (5) çok sayıda aile sisteminden çıkışlar ve aile sistemine çocukların, kanunların, torunların girişleri, (6) kuşak rollerinin değişiminin kabulü (akt.: Diareme vd., 2007). Farklı ailelerin bir araya gelerek oluşturduğu toplumda ise ailelerinin çocuk yapma, sevgi, koruma, yetiştirme, ahlaki eğitim, toplumsallaştırma ve kişisel gelişim gibi farklı işlevleri de vardır. Zaman içerisinde, mensubu olunan toplumun ön gördüğü değer yargıları, bireyin cinsiyetine, annelik ve babalık rollerine yüklenen anlamlar değiştikçe iyi bir anne ve baba olmanın gerekliliklerinin neler olabileceği konusundaki tanımlamalar da değişmektedir (Zeybekoğlu, 2013).

Ebeveynler, gelecek kuşakların ve içinde bulunulan toplumun çeşitli yönlerden şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olmasından dolayı aileyi oluşturan anne-baba ve çocuğa yüklenen roller her dönem sosyo-kültürel açıdan değerlendirilmektedir. Bundan dolayıdır ki aile konusu farklı disiplinlerce çeşitli bağlamda ele alınmaktadır. İlk olarak biyolojik aktarım olarak nitelenen anne-babalık, zaman içerisinde kültürden etkilenen ve kültürü oluşturan bir olgu olarak literatürde yer edinmiştir (Zeybekoğlu, 2013). Ebeveyn kişinin biyolojik, duygusal, sosyal ve akademik açıdan gelişiminden sorumlu olan anne, baba veya aile büyüğü olarak ele alınabilir. Çoğunun içinde bulunduğu her ortam ve olay, ebeveynlere çeşitli roller yükleyebilmektedir (Kabakçı Yurdakul, Dönmez, Yaman ve Odabaşı, 2013). Ebeveynler aile hayatı için esastır ve iyi ebeveynlik, sonraki nesillerde sağlıkla ilgili sorunları ve sosyal sorunları önleyerek sağlık ve esenlikle gelişmeyi teşvik etme potansiyeline sahiptir (Moen ve Hall-Lord, 2016). Fakat bazen anne-babalar, çeşitli nedenlerle kendi rollerini çocuklarına yüklemeye eğilimi gösterebilirler. Dolayısıyla henüz gelişimsel yönden hazır olmayan çocuk, ebeveynine ait olan bir rolü gerçekleştirmek zorunda kalabilir. Bu durum "ebeveynleştirme" kavramı olarak ele alınmaktadır. Ebeveynleştirme, bireyin duygusal veya gelişimsel açıdan hazır olmamasına rağmen çocuklukta yetişkin rollerini üstlendikleri, bu üstlenilen rollerle birlikte çocuklukta sağlıklı gelişimi bozan ve güvenli bağlanmayı engelleyen bir süreçtir (Giles, 2012).

Ebeveynleştirme terimi ilk olarak Boszormenyi-Nagy ve Spark (1973) tarafından ebeveynlerinin duygusal ve lojistik ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamasıyla oluşan bir süreci, ebeveyn ve çocuk rollerinin tersine çevrildiği, çocukların veya ergenlerin yetişkin rollerini üstlendikleri aile içi ilişkileri tanımlamak için kullanılmıştır. Ebeveynleştirme, çocukların ailede gelişimsel olarak uygun olmayan düzeyde sorumluluk üstlendiği, ebeveynler ve çocuklar arasındaki bir tür rol değişimidir. Ebeveynleştirme kelimesi yerine yetişkinleştirme, rolün tersine çevrilmesi, yetişkinlik, küçük ebeveyn gibi kelimeler de kullanılmıştır (Akt.: Hooper ve Wallace, 2009). Yetersiz ebeveynlik gibi bazı durumlarda, çocuk ebeveyn alt sistemine çekilir ve ebeveynleştirme olarak bilinen bir süreçte çocuk "küçük ebeveyn" olarak tanımlanır. Bu deneyim, bakımda

yeterlilik edinmenin yanı sıra çocuklar için çeşitli şekillerde yıkıcı da olabilir. Buna çocukluk kaybı ve çocuklar ebeveynlik rolünü yeterince yerine getiremedikleri için düşük benlik saygısı, depresyon ve diğer semptomlar dahildir (Byng-Hall, 2008). Ebeveynleştirme sürecinde ebeveynler, çocuklarına çocukların gelişimine uygun olmayan bakım davranışlarını teşvik eden bir ortam oluştururlar. Çocuklar ebeveyninin rolünü üstlendiğinde, kendilerinden küçük çocuklara fiziksel bakım gösterirler ve hem duygusal hem de fiziksel olarak tükenen ebeveynlerinin davranış problemlerini gidermek için fiziksel veya duygusal olarak ebeveynleriyle de ilgilenirler. Ebeveynleştirilmiş çocuklar, anne ve babalarının ihtiyaçlarını karşılamak için kendi ihtiyaçlarından vazgeçerler. Bazı çocuklar ebeveynlerinin ihtiyaçlarını karşılarken kendi bağımsız benliklerini geliştirmek için mücadele ederler, bazıları ise sevgiyi güvence altına alma çabası içinde benliğini kaybederler. Bu çocukların bir kısmı kendi yeteneklerinin varlığını algılayamazlar ve çoğu zaman yeterlilik duygusuyla baş etmeye çalışırlar, çünkü hiçbir çocuk ebeveynlerinin ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılayamazlar. Duygusal veya gelişimsel yönden hazır olmadan önce yetişkin rollerini üstlendiği ve güvenli bağlanma gelişimi sekteye uğradığından (Giles, 2012), ebeveynleştirilmiş çocuğun akranlarına oranla yaşama bakış açısı farklılık gösterebilir.

Kavram olarak bütünlük duygusu bireyin yaşadığı dünyayı anlamlı olarak görmesi, dünyanın anlaşılabilir ve yönetilebilir bir yapıya sahip olduğuna ilişkin görüşlerine ait tanımsal bir yapıyı göstermektedir (Antonovsky, 1987). Bütünlük, çatışma sorununa, kaosun çözümüne bir alternatif olarak görülmektedir. Bütünlük duygusunun yapısı, bilgi ve enerjinin başarılı bir şekilde işlenmesi için karmaşık bir insan sisteminin organizasyonunun özü olarak önerilmiştir ve çatışma çözümünü mümkün kılar. Zorlama, güçlü bir bütünlük duygusuna giden yollardan biri olarak görülsede de nezaket yolu, bireyin iyi bir yaşamla ilgili değerlerinin ifadesi ve bunlarla uyumlu olarak tercih edilir (Antonovsky, 1993). Bütünlük duygusu üç temel unsuru içerisinde bulundurmaktadır. Bunlar; anlaşılabilirlik, yönetilebilirlik” ve anlamlılık’ tır (Nergiz, 2019). Anlaşılabilirlik, bütünlük duygusunun bilişsel bir parçasını var etmekte ve bireyin içsel ya da dışsal uyaranları anlaşılabilir, önceden tahmin edilebilir ve bir düzenlilik içinde anlamlandırılmasını ifade etmektedir. Yönetilebilirlik, içsel ve dışsal stres veren uyaranlar karşısında bireyin bu stres vericilerle başa çıkmada faydalanabileceği davranışsal ya da araçsal olarak kendisinde var olan ya da kendisinde var olduğuna inandığı kaynakları ifade etmektedir. Anlamlılık ise bütünlük duygusunun motivasyonel parçasını oluşturmada ve kişinin yaşamındaki olayları ya da ortaya çıkan olumsuzluklara meydan okuma ya da okumamayı ne derece anlamlı bulduklarına yönelik algısını ifade etmektedir. Aile bütünlük duygusunu oluşturan bu öğeler her bireyde farklıdır. Örneğin bir birey yaşamında karşılaştığı stres verici uyaranlarla mücadele etme konusunda bilişsel öğelerde, davranışsal ve araçsal kaynaklarda ve motivasyonda farklılık gösterecektir (Çeçen, 2008). Bütünlük duygusu güçlü olan bireyler kendilerine stres oluşturacak durumları kendileri açısından bir meydan okuma fırsatı olarak algırlarlar. Dolayısıyla bu durum bireye bir tehdit olmaktan çok bu tür durumlarda daha iyi başa çıkma konusunda olumlu katkı sağlayabilir (Nielsen ve Hansson, 2007). Bireyde olduğu gibi ailelerde de bütünlük duygusundan söz edilebilir.

Ailelerde, bireysel bütünlük duygusuna benzer biçimde bir bütünlük duygusunun var olabileceği ileri sürülmektedir (Antonovsky ve Sourani, 1988). Aile bütünlük duygusu, ailenin çevrede olup bitenlere karşı bilişsel algıları ve strese neden olan uyaranlarla mücadele etme girişimlerini içermektedir. Ailedeki bütünlük duygusu mevcut kurallar, normlardaki tarafsızlık ve tutarlılık gibi ailenin deneyimlerine anlamlı katılımlar sağlayan unsurlarla ilişkilidir (Sagy ve Dotan, 2001). Bu bütünlük duygusu, ailenin günlük hayatta karşılaşılabileceği çevresel durumların farkına varabilme ve önceden tahmin edebilme yetisi olup (Hsiao, Lu ve Tsai, 2017) ailenin karşılaştığı stresle başarılı bir şekilde mücadele etmenin odağında yer alır ve olumlu uyumu kolaylaştırır (Ngai Ngu, 2016). Aile bütünlük duygusu açısından iyi olan ailelerin, hayatta karşılaştıkları zorluklarla mücadele dayanıklılıkları yüksektir (Moen ve Hall-Lord, 2016). Daha güçlü bir aile bütünlük duygusuna sahip bireyler ise yaşamı duygusal olarak anlamlı bulurlar, zorlayıcı yaşam durumlarını enerji yatırımı ve bağlılık için önemli zorluklar olarak yorumlarlar. Bütünlük duygusu, zorlayıcı yaşam durumlarında stres etkenlerini anlaşılır kılmaya katkıda bulunabilir ve stres etkenlerinin yönetilebilir olarak algılanmasını sağlar. Böylelikle kaynaklarına olan güven duygusu, zaman içinde bütünlük duygusunu daha da güçlendirebilir. Bütünlük duygusunun bir ögesi olan yönetilebilirlik, aynı zamanda ailenin arkadaşlar, ebeveynler, komşular, akranlar, okul ve sağlık hizmetlerindeki personel vb. kaynaklarının uygun zamanda ve uygun şekilde kullanılabilme farkındalığını da içerir. Dolayısıyla daha güçlü bir aile bütünlük duygusuna sahip bireyler, destek veren insanlardan yardım istemeye ve onlara güvenmeye daha isteklidir (Meon ve Hall-

Lord, 2016). Çocukluk döneminde ebeveynleştirilme durumunda, çocuklar çocukluklarını yaşayamayıp ebeveyn rolünü üstlenirler (Hooper ve Wallace, 2009) ve bu görevlerini yerine getiremediklerinde stres, benlik saygısında düşme (Byng-Hall, 2008) gibi olumsuz durumlar yaşadıklarından aile bütünlük duygularının olumsuz etkileneceği söylenebilir.

Ebeveynleştirme konusuyla ilgili alan yazın incelendiğinde, çalışmaların ebeveynleştirmenin çocuk gelişimine etkisi (Emre, 2016), eşbağımlılık ve ebeveynleşme arasındaki ilişki (Büyük, 2020), özel gereksinimli ve sağlıklı kardeşe sahip bireylerde ebeveynleşme olgusu (Arkan Çolak, 2019), ebeveynleşme, bağlanma, aile işlev bozukluğu ve sağlığın depresyon üzerindeki etkileri (Giles, 2012), çocuklukta ebeveynleştirme ve yetişkin psikopatolojisi (Hooper, DeCoster, White ve Voltz, 2011), ebeveynleştirmenin nedenleri ve sonuçları (Chase, Wells ve Deming 1998; Hooper, 2007; Jurkoviç, 1998) ve bakıcı olarak/ebeveynleştirilmiş çocuklar (Winton, 2002) konularının ele alındığı çalışmalara rastlanmıştır. Aile bütünlük duygusu konusunda ise öğrenilmiş güçlülük, aile bütünlük duygusu ve aile içi iletişim arasındaki ilişki (Canlı, 2019), ailede bütünlük duygusu ve eş desteğinin evlilikte problem çözme becerisini yordaması (Turan, 2015), ergenlerde öznel iyi oluş, kimlik statüleri ve aile bütünlük duygusu arasındaki ilişki (Güler ve Arı 2019), üniversite öğrencilerinde psikolojik yardım aramaya ilişkin damgalama düzeylerinin öz yeterlik, aile bütünlük duygusu ve sosyal destekle ilişkisi (Çamaş, 2017), üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordamada bireysel bütünlük (tutarlılık) duygusu, aile bütünlük duygusu ve benlik saygısı (Çeçen, 2008), üniversite öğrencilerinde bireysel bütünlük duygusu, aile bütünlük duygusu ve akılcı olmayan inançlar arasındaki ilişki (Öztürk, 2020) konularında çalışmalara rastlanmıştır. Ebeveynleştirilme ve aile bütünlük duygusunun farklı değişkenlerle ele alınarak incelendiği görülmektedir. Aile bütünlük duygusu, aile ilişkilerinin sağlıklı olmasında oldukça önemli bir faktördür ve bu durumu etkileyen nedenlerden biri bireylerin çocukluklarında ebeveynleştirilme düzeyleri olabilir. Bu iki durum arasındaki ilişkinin ortaya konması, ailelerin çocuklarına vereceği sorumluluklar ve bu sorumluluğun düzeyinin nasıl olması gerektiği konusunda rehberlik edebilir. Bu nedenle bu çalışmada, yetişkinlerin çocukluklarında ebeveynleştirilme düzeyleri ile aile bütünlük duyguları arasındaki ilişkinin ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- Yetişkinlerin çocuklukta ebeveynleştirilme ve aile bütünlük duygusu düzeyleri nasıldır?
- Yetişkinlerin çocuklukta ebeveynleştirilme düzeyleri ile aile bütünlük duyguları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Yetişkinlerin çocuklukta ebeveynleştirilme düzeylerini etkileyen faktörler nelerdir?
- Yetişkinlerin aile bütünlük duygusunu etkileyen faktörler nelerdir?

2. Materyal ve Metot

2.1. Çalışmanın Modeli

Araştırmaya konu olan özellikleri belirlemeye dayalı betimsel araştırmalardan ilişkisel tarama modelindeki bu çalışmada (Can, 2017), yetişkinlerin çocukluklarında ebeveynleştirilme düzeyleri ile aile bütünlük duygusu arasındaki ilişki ve varsa bu ilişkinin düzeyini ortaya koymak (Karasar, 2005) amacıyla yapılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubu, kolay ulaşılabilir olması açısından uygun örnekleme yöntemiyle (Kılıç, 2013) belirlenmiştir. Çevrimiçi olarak kendilerine ulaşılabilen 292 kişiden veri toplanmış, en az bir kardeşi olma kriteri arandığından kardeşi olmayıp tek çocuk olan 5 katılımcının verileri dikkate alınmamıştır. Böylece çalışma grubu 221 kadın ve 66 erkek olmak üzere 287 yetişkin bireyden oluşmuştur. Tablo 1’de çalışma grubunun bazı kişisel bilgileri verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Bazı Kişisel Bilgileri Frekans ve Yüzdeleri

Cinsiyet	N	%	Anne Çalışma Durumu	N	%
Kadın	221	77,0	Çalışıyordu	52	31,4
Erkek	66	23,0	Çalışmıyordu	235	68,6
Yaş			Baba Çalışma Durumu		
18-24 Yaş	108	37,6	Çalışıyordu	268	93,4
25-29 Yaş	128	44,6	Çalışmıyordu	19	6,6
30 ve Üzeri	51	17,8			
Öğrenim Durumu			Anne Öğrenim Durumu		
İlköğretim	9	3,1	İlkokul	192	66,9
Lise	36	12,5	Ortaokul	45	15,7
Ön Lisans	27	9,4	Lise	35	12,2
Lisans	174	60,6	Üniversite	15	5,2
Lisansüstü	41	14,3			
Kardeş Sayısı			Baba Öğrenim Durumu		
1 Kardeş	57	19,9	İlkokul	113	39,4
2 Kardeş	65	22,6	Ortaokul	48	16,7
3 Kardeş	87	30,3	Lise	54	18,8
4 Ve Üstü	78	27,2	Üniversite	72	25,1
Medeni Durum			Aile yapısı		
Evli	90	31,4	Anne-baba birlikte	274	95,5
Bekâr	197	68,6	Anne-baba ayrı	13	4,5
Yaşanılan Kişi					
Anne, baba veya aile büyükleriyle	26	9,1			
Anne ve babayla	261	90,9			

Tablo 1'e göre, çalışma grubunun, %77'si kadın ve %23'ü erkektir; %44,6'sı 25-29 yaşında, %60,6'sı lisans mezunu, %30,3'ü üç kardeşe sahip, %31,4'ü evli ve %68,6'sı bekârdır. Çocukluklarında %31,4'ünün annesi bir işte çalışırken %93,4'ünün babası çalışmıştır, annelerin %66,9'u ve babaların %39,4'ü ilköğretim mezunu olup %95,5'inin anne-babası birliktedir, %90,9'u çocukluk veya gençliklerinde anne ve babasıyla birlikte yaşamıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında cinsiyet, yaş vb. kişisel değişkenlerin belirlenmesinde kullanılan kişisel bilgi formu yanında Çocuklukta Ebeveynleştirilme Ölçeği ve Aile Bütünlük Duygusu Ölçeği kullanılmıştır.

2.3.1. Ebeveynleştirilmiş Çocuk Ölçeği-Yetişkin Formu (EBÖ-YF); Zencir ve Haskan-Avcı (2019) tarafından bireylerin ebeveynleşme deneyimlerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Toplam 32 madde ve dört alt boyutlu, 5'li likert tipindedir. Form "Genel Ebeveynleştirme" ve kardeşi olan katılımcılar tarafından doldurulan "Kardeş Odaklı Ebeveynleştirme" olmak üzere iki alt ölçekten oluşmaktadır. Genel Ebeveynleştirme alt ölçeğinde 22 madde ve dört alt boyut yer almakta, alınan yüksek puan, bireyin ebeveynlik deneyimlerinin de yüksek olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı

Genel Ebeveynleştirme alt ölçeği için 0,91 ve Kardeş Odaklı Ebeveynleştirme alt ölçeği için 0,88 bulunmuştur. Bu çalışmada ise alt boyutların güvenirlik katsayıları 0,85 ve 0,87 bulunmuştur.

2.3.2. Aile Bütünlük (Tutarlılık) Duygusu Ölçeği Kısa Formu (ABDÖ-K); orijinali Antonovsky ve Sourani (1988) tarafından geliştirilmiş ve daha sonra Sagy (1998) tarafından 26 maddelik form 12 maddelik kısa forma dönüştürülmüştür. Türkçeye uyarlaması Çeçen (2007) tarafından yapılan ölçek 7'li likert tipindedir. Alınan yüksek puan, bireyin ailesine ilişkin bütünlük duygusunun yüksek olduğuna işaret etmektedir. Güvenirlik çalışmalarında (n=437) ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,80 ve iki hafta arayla uygulanan test tekrar test (n=55) güvenirliği 0,85 bulunmuştur. Ölçeğin üç faktörlü yapısı (Anlaşılabilirlik, Yönetilebilirlik, Anlamlılık) yanında genel bir faktöre sahip olduğu da düşünülmektedir (Çeçen, 2007). Bu çalışmada, ölçeğin tümü için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve 0,83 bulunmuştur.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanmasından önce ölçek sahiplerinden kullanım izni ve etik kurul izni alınmıştır (Tarih/sayı/no...). Katılımcılara çevrimiçi ortamda ulaşılmış, çalışmaya katılım gönüllülük onam formunun ardından ölçek maddelerini kendilerine uygun şekilde doldurmaları istenmiştir. Verilerin toplanması yaklaşık üç ayda gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler bilgisayar istatistik programına aktararak analiz edilmiştir. Verilerin normallik dağılımı incelendiğinde Kolmogorow Smirnov Testi anlamlılık değeri .05'ten düşük, çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 aralığında olmadığı görülmüştür. Ayrıca histogram grafiklerinin tek tepeli olmadığı görülmüş ve verilerin normal dağılıma uygun olmadığına karar verilerek analizlerde parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Ölçek puanlarının betimsel istatistikleri verilmiş, iki ölçüm seti arası ilişkinin belirlenmesinde Spearman Brown Korelasyon Katsayısı (Büyüköztürk, 2003) kullanılmış ve yetişkinlerin ebeveynleştirilme ve aile bütünlük duygusunu etkileyen faktörlerin belirlenmesinde sınıflandırma tekniklerinden CHAID algoritması kullanılmıştır. Analizleri görsel olarak ağaç yapısı şeklinde gösteren CHAID analizi (Baran ve Ata, 2014), bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni etkileme durumu ve düzeyini belirlemektedir. Çalışmada sorgulanan tüm kişisel değişkenler bağımsız değişken, ölçeklerden alınan puanlar ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

3. Bulgular

Bu başlık altında, alt problemler doğrultusunda elde edilen bulgular verilerek yorumlanmıştır. Çalışma grubunun çocukluklarında ebeveynleştirilme ve aile bütünlük duygusu düzeylerinin belirlenmesine yönelik yapılan betimsel analiz sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Çalışma Grubunun Ölçek Alt Boyut Puanları Betimsel Analiz Sonuçları

ABDÖ-K	N	Min.	Max.	$\bar{x}$	S
Anlaşılabilirlik	287	4,0	28,0	20,61	5,468
Yönetilebilirlik	287	7,0	35,0	24,00	5,433
Anlamlılık	287	3,0	21,0	13,26	4,452
ABDÖ-K Toplam	287	17,0	84,0	57,86	12,836
EBÖ-YF					
Genel Ebeveynleştirilme	287	23,0	96,0	48,32	13,236
Kardeş Odaklı Ebeveynleştirilme	287	10,0	47,0	22,52	8,436

Tablo 2 incelendiğinde, çalışma grubunun ABDÖ-K Anlaşılabilirlik ($\bar{x}=20,61$), Yönetilebilirlik ($\bar{x}=24,00$) ve Anlamlılık ($\bar{x}=13,26$) alt boyutlarından ve toplamından aldıkları ortalama puanların ($\bar{x}=57,86$) ölçekten alınabilecek en düşük ve en yüksek puanlara göre değerlendirildiğinde ortanın üzerinde olduğu; EBÖ-YF Genel Ebeveynleştirilme ($\bar{x}=48,32$) ve Kardeş Odaklı Ebeveynleştirilme puanlarının ($\bar{x}=22,52$) orta düzeyde olduğu görülmektedir. Bu bulgulara göre katılımcıların aile bütünlük duygusunun yüksek, ebeveynleştirilme düzeyinin ise orta düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 3'te çalışma grubunun çocuklukta ebeveynleştirilme düzeyleri ve aile bütünlük duygusu arasındaki ilişkiyi gösterir Spearman Brown Korelasyon analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 3. Çalışma Grubunun Ölçek Puanları Korelasyon Analizi Sonuçları

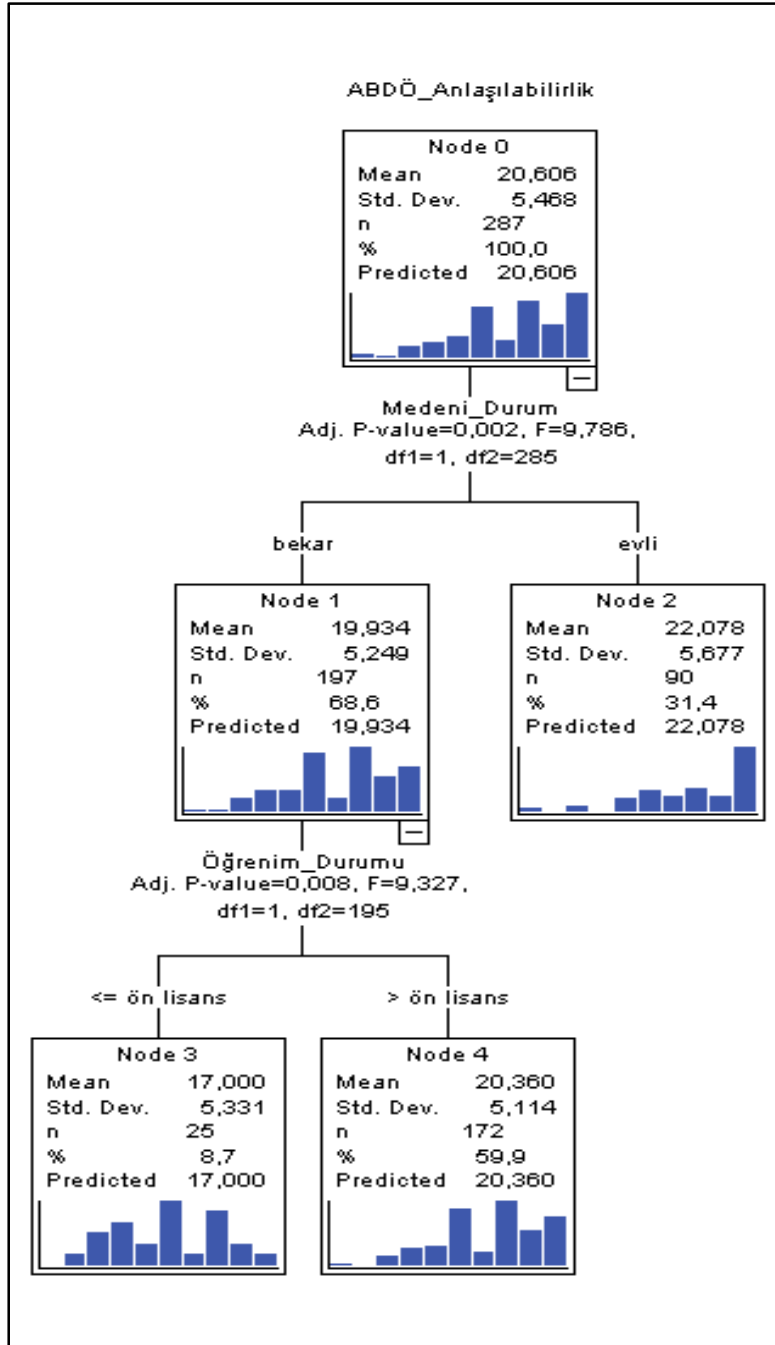
ABDÖ-K		EBÖ-YF	
		Genel Ebeveynleştirilme	Kardeş Odaklı Ebeveynleştirilme
Anlaşılabilirlik	r	-0,433**	-0,228**
	p	0,000	0,000
Yönetilebilirlik	r	-0,165**	-0,028
	p	0,005	0,634
Anlamlılık	r	-0,304**	-0,193**
	p	0,000	0,001
Toplam	r	-0,361**	-0,174**
	p	0,000	0,003

Tablo 3'e göre çalışma grubunun ABDÖ-K Anlaşılabilirlik ve Anlamlılık alt boyutu ve toplam puanları ile EBÖ-YF Genel Ebeveynleştirilme alt boyut puanları arasında orta düzeyde ($r=-0,433$, $p=0,000$; $r=-0,304$, $p=0,000$; $r=-0,361$, $p=0,000$) Yönetilebilirlik alt boyut puanlarıyla ($r=-0,165$, $p=0,005$) ise zayıf düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. ABDÖ-K Anlaşılabilirlik ve Anlamlılık alt boyut puanları EBÖ-YF Kardeş Odaklı Ebeveynleştirilme alt boyutu toplam puanları arasında zayıf düzeyde ($r=-0,228$, $p=0,000$; $r=-0,193$, $p=0,001$; $r=-0,174$, $p=0,001$) negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Bulgulara göre katılımcıların çocuklukta ebeveynleştirilme düzeyleri arttıkça aile bütünlük duyguları azalmıştır.

Şekil 1-4 arasında yetişkinlerin çocuklukta ebeveynleştirilme düzeyleri ile aile bütünlük duygusunu etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik yapılan CHAID analizi karar ağacı yapıları sunulmuştur. Yapılan ilk CHAID analizinde kişisel değişkenlerin bağımsız değişken, ABDÖ-K Anlaşılabilirlik alt boyutu bağımlı değişken; maksimum ağaç derinliği 3, üst düğümdeki minimum değer 40 ve alt düğümdeki minimum değer 20 olarak ele alındığında iki düzeyli ve beş düğümden oluşan bir ağaç yapısı ortaya çıkmıştır. Bu yapı Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1'e göre çalışma grubunun ABDÖ-K Anlaşılabilirlik puanlarını etkileyen en önemli değişken medeni durumlarıdır ve katılımcılar medeni durumlarına göre manidar farklılaşmaktadır ($F=9,786$; $p=0,002$). CHAID analizinde bekâr bireylerin aldıkları ortalama puan 19,934, evli bireylerin aldıkları ortalama puan 22,078'dir. Evli bireylerin ABDÖ-K Anlaşılabilirlik alt boyut puanları daha yüksektir.

Bekâr bireylerin ABDÖ-K Anlaşılabilirlik alt boyut puanlarını etkileyen en önemli değişken öğrenim düzeyleridir. bekâr katılımcılar, öğrenim düzeyine göre manidar farklılaşmaktadır ($F=9,327$, $p=0,008$). Öğrenim durumu ön lisans ve daha az olanların ABDÖ-K Anlaşılabilirlik puanı 17,00, lisans ve lisansüstü olanların puanı 20,360'tır.

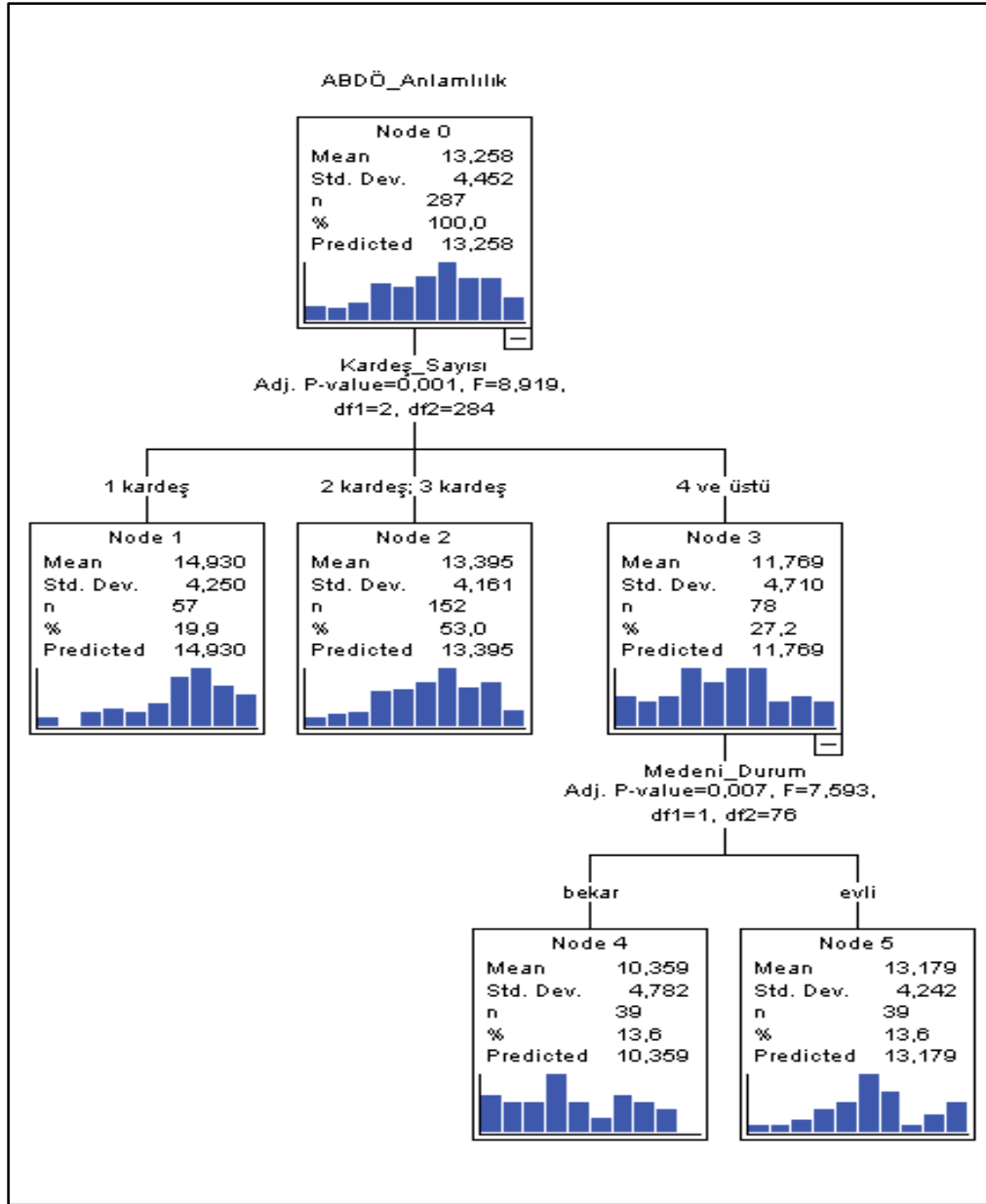

Şekil 1. Kişisel Değişkenlere Göre ABDÖ-K Anlaşılabilirlik Karar Ağacı Yapısı

Özetle, öğrenim düzeyi düşük ve bekâr yetişkinlerin aile içinde anlaşılabilirliği daha düşük, lisans ve yüksek lisans mezunu ve evli bireylerin anlaşılabilirliği daha yüksektir.

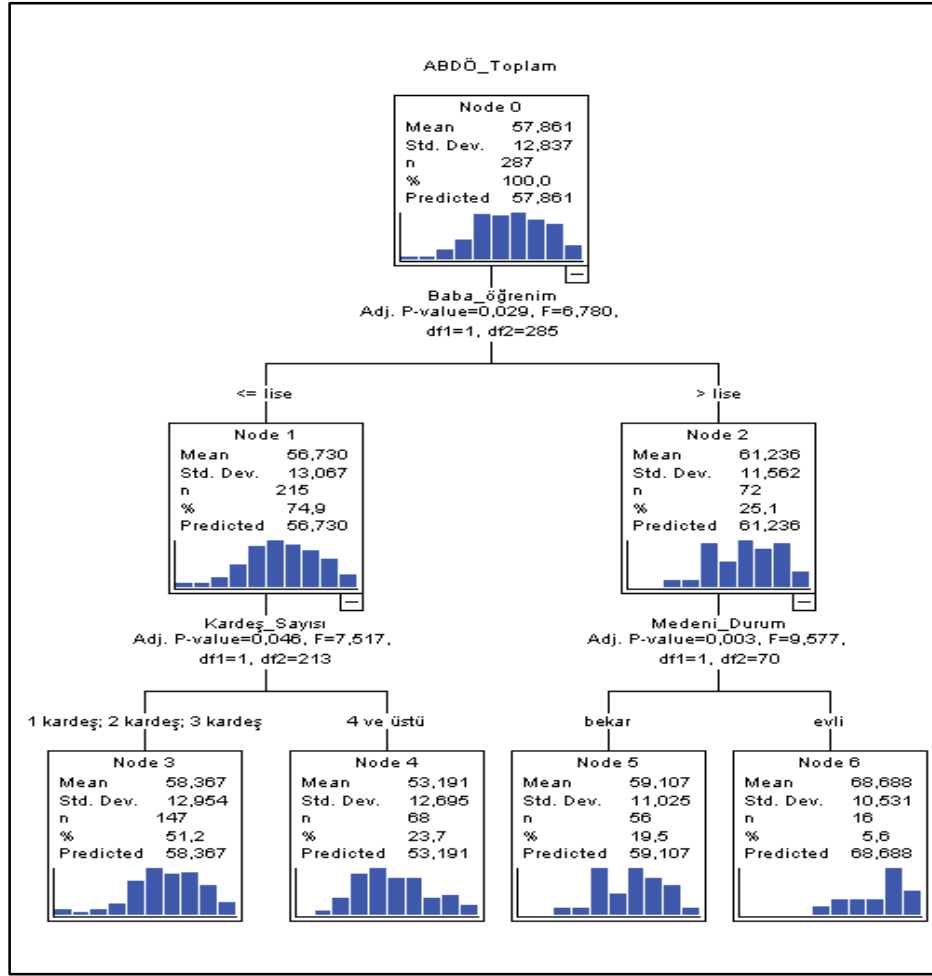
CHAID analizinde kişisel değişkenler bağımsız, ABDÖ-K Yönetilebilirlik alt boyutu bağımlı değişken olarak ele alındığında herhangi bir karar ağacı yapısı oluşmamıştır. Yani çalışmada ele alınan kişisel değişkenlerin, katılımcıların ABDÖ-K Yönetilebilirlik alt boyutları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

CHAID analizinde kişisel değişkenlerin bağımsız, ABDÖ-K Anlamlılık alt boyutu bağımlı değişken; maksimum ağaç derinliği 3, üst düğümdeki minimum değer 40 ve alt düğümdeki minimum değer 20 olarak ele alındığında iki düzeyli ve altı düğümden oluşan bir ağaç yapısı ortaya çıkmıştır. Bu yapı Şekil 2’de görülmektedir.

Şekil 2. Kişisel Değişkenlere Göre ABDÖ-K Anlamlılık Karar Ağacı Yapısı

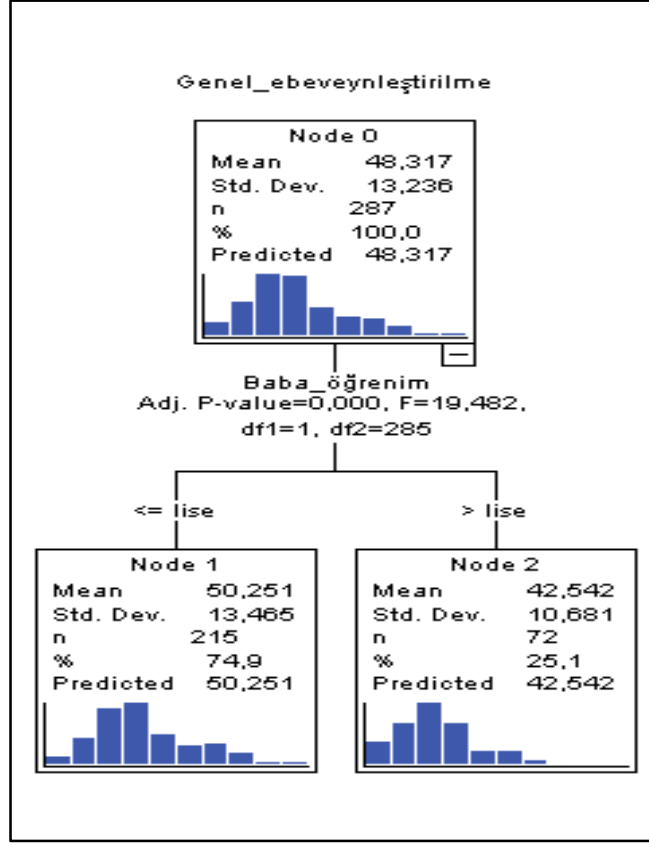
Şekil 2'ye göre çalışma grubunun ABDÖ-K Anlamlılık alt boyut puanlarını etkileyen en önemli değişken kardeş sayılarıdır ve katılımcılar kardeş sayısına göre manidar farklılaşmaktadır ($F=8,919$; $p=0,001$). CHAID analizi katılımcıları kardeş sayısına göre üç kümeye ayırmıştır. Katılımcıların kardeş sayısı azaldıkça ABDÖ-K Anlamlılık alt boyut ortalama puanları da azalmaktadır. Anlamlılık alt boyutundan bir kardeşi olanların ortalama puanı 14,930 (%19,9), iki-üç kardeş olanların ortalama puanı 13,395 (%53,0), dört ve üzeri kardeşi olanların ortalama puanı 11,760 (%27,2) bulunmuştur. Kardeş sayısı 4 ve üzeri olan katılımcıların Anlamlılık alt boyut ortalama puanını etkileyen en önemli değişken medeni durumlarıdır. Katılımcılar medeni durumlarına göre manidar farklılaşmaktadır ($F=7,593$, $p=0,007$). Evli bireylerin ABDÖ-K Anlamlılık alt boyut ortalama puanı 13,179 (%13,6) ve bekâr bireylerin ortalama puanı 10,39 (%13,6) olarak bulunmuştur. Özetle, bekâr kardeş sayısı 4 ve üzeri olan yetişkinlerin ABDÖ-K anlamlılık düzeyi daha düşüktür. CHAID analizinde kişisel değişkenlerin bağımsız, ABDÖ-K toplam puanı bağımlı değişken; maksimum ağaç derinliği 3, üst düğümdeki minimum değer 30 ve alt düğümdeki minimum değer 15 olarak ele alındığında üç düzeyli ve yedi düğümden oluşan bir ağaç yapısı ortaya çıkmıştır. Bu yapı Şekil 3'te görülmektedir.

Şekil 3. Kişisel Değişkenlere Göre ABDÖ-K Toplam Puanına İlişkin Karar Ağacı Yapısı

Şekil 3'e göre çalışma grubunun ABDÖ-K toplam puanlarını etkileyen en önemli değişken baba öğrenim durumudur ve katılımcılar baba öğrenim durumuna göre manidar farklılaşmaktadır ($F=6,780$; $p=0,029$). CHAID analizi katılımcıları baba öğrenim durumuna göre ilk-orta-lise mezunu ve üniversite mezunu olarak iki kümeye ayırmıştır. İlk-orta-lise mezunu babaya sahip katılımcıların ABDÖ-K toplam puan ortalaması 56,730 (%74,9) ve üniversite mezunu babaya sahip olanların puan ortalaması 61,236 (%25,1) bulunmuştur. Babası ilk-orta-lise mezunu katılımcıların ABDÖ-K toplam puanlarını etkileyen en önemli değişken kardeş sayısıdır ve kardeş sayısına göre ABDÖ-K toplam puanları manidar farklılaşmaktadır ($F=7,517$; $p=0,048$). CHAID analizi babası ilk-orta-lise mezunu olan katılımcıları kardeş sayısına göre iki kümeye ayırmıştır. 1-3 kardeşe sahip olanların ABDÖ-K toplam puan ortalaması 58,367 (%51,2), 4 ve daha fazla kardeşe sahip olanların puan ortalaması 53,191 (%23,7) bulunmuştur. Babası üniversite mezunu katılımcıların ABDÖ-K toplam puanlarını etkileyen en önemli değişken medeni durumlarıdır ve medeni duruma göre ABDÖ-K toplam puanları manidar farklılaşmaktadır ($F=9,577$; $p=0,003$). CHAID analizinde babası üniversite mezunu olup bekâr olanların ABDÖ-K toplam puan ortalaması 59,107 (%19,5), evli olanların puan ortalaması 68,688 (%5,6) bulunmuştur. Özetle, babası üniversite mezunu olup evli katılımcıların aile bütünlük duygusu daha yüksekken, babası ilk-orta-lise mezunu olup 4 ve üzeri kardeşe sahip olanların aile bütünlük duygusu daha düşüktür.

CHAID analizinde kişisel değişkenlerin bağımsız, EBÖ-YF Genel Ebeveynleştirilme alt boyutu bağımlı değişken; maksimum ağaç derinliği 3, üst düğümdeki minimum değer 40 ve alt düğümdeki minimum değer 20 olarak ele alındığında tek düzeyli ve üç düğümde oluşan bir ağaç yapısı ortaya çıkmıştır. Bu yapı Şekil 4'te görülmektedir.

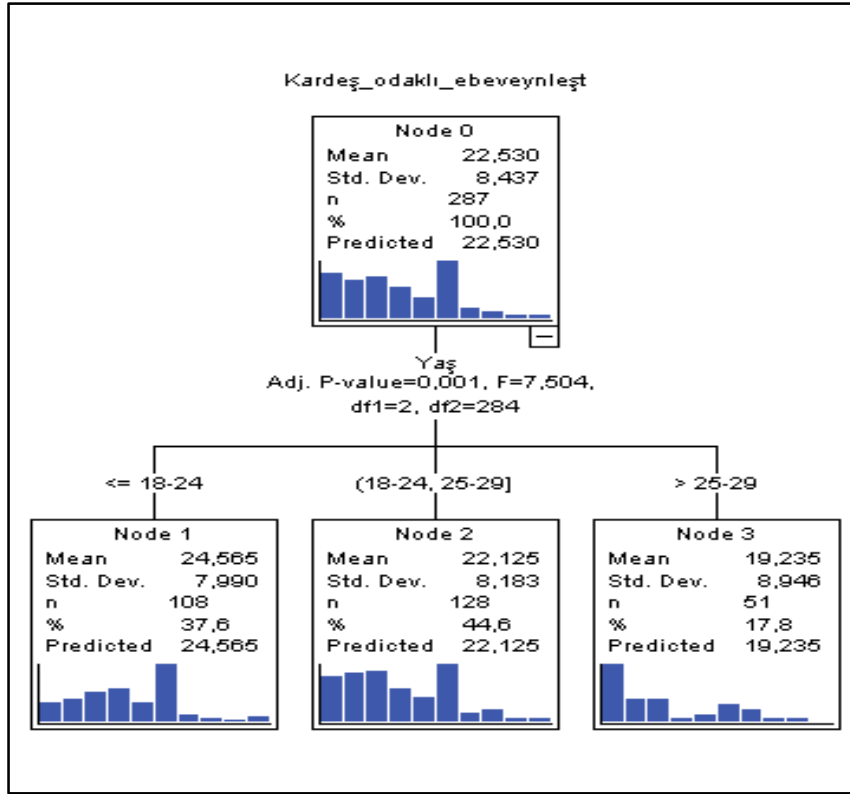

Şekil 4. Kişisel Değişkenlere Göre EBÖ-YF Genel Ebeveynleştirilme Karar Ağacı Yapısı

Şekil 4'e göre çalışma grubunun EBÖ-YF Genel Ebeveynleştirilme alt boyut puanlarını etkileyen en önemli değişken babanın öğrenim durumudur ve katılımcılar baba öğrenim durumuna göre manidar farklılaşmaktadır ($F=19,482$; $p=0,0001$). CHAID analizi katılımcıları baba öğrenim durumuna göre iki kümeye ayırmıştır. Babası lise ve daha düşük öğrenime sahip katılımcıların Genel Ebeveynleştirilme ortalama puanı 50,251 (%74,9), babası ön lisans ve daha üst öğrenime sahip katılımcıların ortalama puanı 42,542 (%25,1) bulunmuştur. Katılımcıların baba öğrenim düzeyi arttıkça genel olarak ebeveynleştirilme düzeyi düşmektedir.

CHAID analizinde kişisel değişkenlerin bağımsız, EBÖ-YF Kardeş Odaklı Genel Ebeveynleştirilme alt boyutu bağımlı değişken; maksimum ağaç derinliği 3, üst düğümdeki minimum değer 40 ve alt düğümdeki minimum değer 20 olarak ele alındığında tek düzeyli ve dört düğümden oluşan bir ağaç yapısı ortaya çıkmıştır. Bu yapı Şekil 5'te görülmektedir.

Şekil 5'e göre çalışma grubunun EBÖ-YF Kardeş Odaklı Ebeveynleştirilme alt boyut puanlarını etkileyen en önemli değişken yaşlarıdır ve katılımcılar yaşlarına göre manidar farklılaşmaktadır ($F=7,504$; $p=0,0001$). CHAID analizi katılımcıları yaşlarına göre üç kümeye ayırmıştır. Yaşı 18-24 olan katılımcıların Kardeş Odaklı Ebeveynleştirilme ortalama puanı 24,565 (%37,6), yaşı 25-29 olanların ortalama puanı 22,125 (%44,6), yaşı 30 ve üzeri olanların ortalama puanı 19,235 (%17,8) bulunmuştur. Katılımcıların yaşı arttıkça genel olarak kardeş odaklı ebeveynleştirilme düzeyi düşmektedir.

Şekil 5. Kişisel Değişkenlere Göre EBÖ-YF Kardeş Odaklı Ebeveynleştirilme Karar Ağacı Yapısı

4. Tartışma

Yetişkin bireylerin aile bütünlük duygusu ve çocukluk döneminde ebeveynleştirilme düzeyi arasındaki ilişki ile etkileyen değişkenlerin incelendiği çalışmada betimsel istatistik, korelasyon analizi ve CHAID sınıflandırma karar ağacı yapısı kullanılmıştır. Çalışmada genel olarak katılımcıların aile bütünlük duygusunun yüksek, ebeveynleştirilme düzeyinin ise orta düzeyde olduğu; çocukluklarında ebeveynleştirilme düzeyleri arttıkça aile bütünlük duygularının azaldığı belirlenmiştir. Yetişkinlerin aile bütünlük duygusunu etkileyen değişkenlerin öğrenim durumu, medeni durum ve kardeş sayısı olduğu; ebeveynleştirilme düzeyini etkileyen değişkenlerin baba öğrenim durumu ve katılımcıların yaş değişkeni olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlar ayrıntılı olarak verilerek tartışılmıştır.

Çalışmada, katılımcıların Ebeveynleştirilmiş Çocuk Ölçeği Genel Ebeveynleştirilme alt boyut puanları ile ABDÖ-K Anlaşılabilirlik ve Anamlılık alt boyut puanları arasında orta düzeyde, ABDÖ-K Yönetilebilirlik alt boyut puanıyla ise zayıf düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki; ABDÖ-K Anlaşılabilirlik ve Anamlılık alt boyut puanları ile Ebeveynleştirilmiş Çocuk Ölçeği Kardeş Odaklı Ebeveynleştirilme alt boyut puanları arasında zayıf düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Yetişkinlerin çocukluklarında ebeveynleştirilme düzeyleri arttıkça aile bütünlük duygularının azaldığı görülmüştür. Garcia-Moya ve arkadaşları (2012) çeşitli aile boyutlarının ergenlikteki tutarlılık duygusu üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında ebeveynler ve aile refahı arasındaki olumlu ilişkilerin aile bütünlük duygusu düzeylerini açıklamada önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Ebeveynleştirilmenin ebeveynlerin tutumlarıyla ilgili olduğu düşünüldüğünde, mevcut çalışmada elde edilen ebeveynleştirmeye ilişkin sonucun aile bütünlük duygusunu etkilemesi olasıdır. Çalışma sonucunda ortaya çıkan ebeveynleştirilme düzeyinin artışıyla birlikte aile bütünlük duygusunun azalmasının nedeni, karışan aile içi rollerin aileyi tehdit eden stres verici unsurları fark etmeyi engellemesi olabilir. Aile bütünlük duygusu, bireyin stres etmenlerini fark etmesi ve stresle başa çıkabilmesinde etkili olabilirken aile içi rollerin farklılaşmasıyla artan ebeveynleştirilme düzeyi, aile bütünlük duygusunun azalması ve stres durumlarıyla başa çıkamamaya neden olabilir. Bireylerin aile içerisindeki çevresel durumların farkına varabilme ve önceden tahmin edebilme yetisinin iyi olması, stres verici uyarılarla başa çıkmada faydalanacağı kaynakların yeterliliği, olumsuzluklara meydan okumadaki

başarısının yüksek olması durumunda bütünlük duygusunun artacağı (Çeçen, 2008; Nielsen ve Hansson, 2007) ve ebeveynleştirilme gibi ebeveyn-çocuk arası sınırların ihlali durumunda yaşanacak çocuğun aile içi rollerinin belirsizleşmesi (Karadaş ve Gündüz, 2021) ve çocuğa henüz hazır olmadığı ebeveynlik rolü vermenin (Giles, 2012) azalacağı söylenebilir.

Aile bütünlük duygusuna ilişkin bulgular incelendiğinde, katılımcıların aile bütünlük duygusunu etkileyen en önemli faktörlerin öğrenim durumu, medeni durum, kardeş sayısı ve baba öğrenim durumu olduğu görülmüştür. Öğrenim düzeyi düşük ve bekâr katılımcıların aile içinde anlaşılabilirliği daha düşük, lisans-yüksek lisans mezunu ve evli bireylerin anlaşılabilirliği daha yüksek bulunmuştur. Bekâr olup kardeş sayısı 4 ve üzeri olan katılımcıların ABDÖ-K Anlamlılık alt boyut puanı daha düşük bulunmuştur. Genel aile bütünlük duygusu incelendiğinde babası üniversite mezunu olup evli katılımcıların aile bütünlük duygusunun daha yüksek, babası ilk-orta-lise mezunu olup 4 ve üzeri kardeşe sahip olanların aile bütünlük duygusunun daha düşük olduğu görülmüştür. Ebeveynlerin eğitim düzeyi, çocukluk çağının gereksinimlerinin farkında olunması, çocukla sağlıklı ilişkilerin kurulması, çocuğun gelişim sürecinde izlenen yol ve uygulanan yöntemler bağlamında büyük önem taşımaktadır. Eğitim düzeyi yüksek olan ebeveynler çocuklarına daha farklı davranışlar sergilemekte, geleneksel ebeveyn tutumlardan uzak durup çocuklarıyla olumlu etkileşimde bulunmaya çalışmaktadırlar (Gürsoy ve Özaslan, 2014). Bazı aile sistemlerinde ebeveyn tarafından yaşlılık güvencesi görülen erkek çocukları, daha değerli tutulmaktadır. Bu durumda erkek çocukları kendisinden çok aile bireylerine karşı sorumlu tutulmakta, kendisi için değil de aile bireyleri için değerli ve onlar için gerekli görülmektedir (Güngör Aytar ve Kaytez, 2014). Dinamik bir yapıya sahip olan aile üyeleri arasındaki etkileşim, tüm aile bireylerini ilgilendirdiği için üyelerin birindeki olumsuz bir durum sadece o bireyi değil, tüm aile sistemini etkilemektedir (Özgüven, 2010). Birbirleriyle çok fazla zaman geçiren kardeşlerin etkileşimi, bireye sosyal ve bilişsel açıdan katkı sağlamaktadır. Ailedeki büyük çocukların rol model olma, sosyalleştirme, oyun oynama süreçlerinde üstlendikleri roller kardeş ilişkilerinin (Yavuzer, 2012) ve aile ilişkilerinin olumlu yönünü oluşturmaktadır. Anne-baba tutumları, aile eğitim düzeyi, sosyoekonomik düzey gibi durumlar aile içi uyumu etkilerken (Özel ve Zelyurt, 2016) tüm bu değişkenler aile bütünlük duygusunu da etkileyebilir. Sagy ve Antonovsky (2000) çalışmalarında aile eğitim düzeyinin, Küçükşen, Böcü ve Çetin (2023), Ayhan ve Çeviker (2023) katılımcıların sosyo-ekonomik düzeylerinin aile bütünlük duygusu üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde ailenin sosyoekonomik ve sosyokültürel durumu yakından etkileyen öğrenim durumu, ailedeki kişi sayısı gibi özelliklerini aile içi ilişkiler ve etkileşimlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği, dolayısıyla çocuklara verilen sorumlulukların da değişiklik gösterdiği söylenebilir. Ailedeki bireylerin durumu karşılıklı olarak aile ilişkilerini etkilerken bireyin ailedeki yerini, kendini aileye ait hissetme duygusunu, üstlendiği rolleri şekillendirmektedir.

Çalışmada yaş ve cinsiyet değişkenlerinin, aile bütünlük duygusunu etkileyen faktörler içerisinde yer almadığı görülmüştür. Alan yazında yapılan çalışmalarda Güler ve Arı (2019) aile bütünlük duygusunun gençlerin 15-18 veya 19-20 yaşında olma durumuna göre farklılaşmadığını saptamıştır. Canlı (2019) aile bütünlük duygusunun cinsiyetten etkilenmediğini, Wahlström ve arkadaşları (2021) bütünlük duygusunun cinsiyete göre farklılık göstermediğini, Sezgin ve arkadaşları (2021) cinsiyet değişkeni ile ABDÖ-K anlaşılabilirlik, yönetilebilirlik ve anlamlılık arasında anlamlı bir fark olmadığını, Due ve Holstein (1998) ve Öztürk (2020) bütünlük duygusu ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulmadığını, Şahin (2019) ise aile bütünlük duygusunun yaş değişkeninden etkilenmediğini saptamışlardır. Tüm bu çalışma bulgularının, yapılan bu araştırma bulgularını desteklediği görülmektedir. Araştırma bulgularıyla farklılık gösteren çalışmalar da bulunmaktadır. Garcia-Moya ve arkadaşları (2012) 7580 ergenle yaptıkları çalışmada yaşın aile bütünlük duygusu üzerinde etkisinin olduğunu, 13 ve 14 yaşlarındaki ergenlerin yaşı daha büyük olanlara göre aile bütünlük duygularının daha yüksek olduğunu saptamışlardır. Nergiz (2019) ise şizofreni hastalarına bakım veren kişilerin aile bütünlük duygusunu incelediği çalışmasında erkek, üniversite mezunu, çekirdek aileye sahip olanların anlamlılık puanlarının diğerlerine göre daha yüksek olduğunu saptamıştır. Güler ve Arı (2019) ve Volanen (2011) çalışmalarında erkek katılımcıların aile bütünlük duygularının kadın katılımcılara göre daha yüksek olduğunu saptamışlardır. Şahin (2019) evli bireyle yaptığı çalışmasında erkek katılımcıların yönetilebilirlik, anlamlılık ve aile bütünlük duygularının kadın katılımcılardan daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Horiguchi ve arkadaşları (2016) genç yetişkinlerle yaptıkları araştırmalarında kadınların bütünlük duygusu puanlarını erkeklerin puanından yüksek bulmuşlardır. Moksnes ve arkadaşları

(2012) 13-18 yaşındaki erkek ergenlerin tüm yaş gruplarında sürekli olarak bütünlük duygusunda daha yüksek puanlar aldığını belirtmişlerdir. Bu çalışmaların yapılan bu çalışmadan farklı olarak ergenler, genç yetişkinler ve evli bireylerle yapıldığı düşünüldüğünde, farklılığın katılımcıların özelliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca yaş ve cinsiyet değişkenine göre aile bütünlük duygusunda anlamlı bir farkın olmaması katılımcıların ve babalarının öğrenim durumunun, katılımcıların medeni durumunun, cinsiyet ve yaş değişkeninin oluşturabileceği etkiden daha baskın bir etkiye sahip olduğunu düşündürmektedir. Bireyin aileyi anlayabilmesi, anlamlandırabilmesi, aile içerisindeki yerini korumasında ve aileyi içselleştirebilmesinde eğitim seviyesinin etkisinin diğer değişkenlere göre daha baskın olduğu düşünülebilir.

Çalışmada, katılımcıların baba öğrenim düzeyi arttıkça genel olarak çocukluklarında ebeveynleştirilme düzeyinin düştüğü belirlenmiştir. Zencir'in (2018) bireylerin baba eğitim düzeyleri düştükçe hem genel hem de kardeş odaklı ebeveynleştirilme puanlarının yükseldiğini belirttiği çalışması araştırma bulgusunu desteklerken; Büyük (2020) çalışmasında ebeveynleşme alt boyutlarının babanın eğitim durumundan etkilenmediğinin bulunduğu çalışma ve Haskan-Avcı ve arkadaşlarının (2018) baba eğitim düzeyi ve ebeveynleşme arasında manidar bir farkın olmadığını bulduğu çalışma ise araştırmanın sonucuyla çelişmektedir. Eğitilmiş ebeveynler çocuk yetiştirmede daha destekleyici tutumlar sergileyebilmektedirler (Akar, 2012). Buna göre baba öğrenim düzeyinin ebeveynleştirme üzerinde tek başına etkisinin olmadığı düşünülebilirken çalışma sonucu öğrenim düzeyi yüksek olan bireylerin daha çok sorumluluklarının bilincinde olduğu, kendi görevlerini yerine getirme konusunda farkındalık sahibi olduklarını göstermektedir. Çalışmada katılımcıların yaşı arttıkça kardeş odaklı ebeveynleştirilme düzeyinin düştüğü belirlenmiştir. Büyük (2020), Haskan-Avcı ve arkadaşlarının (2018) ebeveynleştirilme düzeyinin yaş değişkeninden etkilenmediğini belirttiği çalışmalar araştırma bulgusuyla çelişirken, araştırma bulgusunu destekler nitelikte bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla araştırmanın bu bulgusu literatüre yeni bir bakış açısı kazandırabilir. Kardeş odaklı ebeveynleştirilme, kardeşler arası ilişkilerle açıklanabilir. Kardeşin bakımı, ödevine yardım etmek veya duygusal destek sağlamak kardeş ilişkilerinin geliştirilmesinde işlev görür (Karadaş ve Gündüz, 2021). Bireyler yaşları arttıkça kardeşleriyle ilgili sorumluluklarını, zorunluluktan kaynaklanan bir durum olmayıp ebeveynlik rolünü deneyimledikleri ve doğal bir durum olarak yorumlamış olabilirler.

5. Sonuç ve Öneriler

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre yetişkinlerin anlaşılabilirliğini etkileyen en önemli faktör medeni durumları olup öğrenim düzeyi düşük ve bekâr yetişkinlerin aile içinde anlaşılabilirliği daha düşük, lisans ve yüksek lisans mezunu ve evli olanların anlaşılabilirliği daha yüksektir. Yetişkinlerin anlamlılık puanını etkileyen en önemli faktör kardeş sayısı olup bekâr kardeş sayısı 4 ve üzeri olan katılımcıların anlamlılıkları da daha düşüktür. Yetişkinlerin genel ebeveynleştirilme düzeyini etkileyen en önemli faktör babalarının öğrenim durumu ve kardeş odaklı ebeveynleştirilme düzeyini etkileyen en önemli faktör yaşları olup baba öğrenim düzeyleri arttıkça genel olarak ebeveynleştirilme düzeyi ve yaşları arttıkça da kardeş odaklı ebeveynleştirilme düzeyleri düşmektedir. Yetişkinlerin çocuklukta ebeveynleştirilme düzeyi arttıkça aile bütünlük duyguları azalmaktadır. Elde edilen bu bulgular ve alan yazın doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Çocukların ebeveynleştirilerek üstesinden gelemeyeceği sorumlulukların verilmesi, benlik saygısının düşmesi gibi kişisel etkiler yanında aile bütünlük duygusunu da olumsuz etkileyebilir. Ebeveynlerin, çocuklarının gelişimlerini göz önünde bulundurmaları ve buna göre çocuklarına sorumluluklar vermeleri önemlidir. Özellikle okul öncesi eğitim kurumlarında aile eğitimleri planlanırken çocuğun gelişimini etkileyen faktörler ele alınarak aile içi roller ve sorumluluklara yönelik eğitim içeriği düzenlenebilir.
- Çalışmada elde edilen genel sonuç, aile bütünlük duygusunun bireylerin ebeveynleştirilme durumu etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle demografik değişkenler dikkate alınarak ailelere aile bütünlük duygusunu attıracak yönde uzmanlar aracılığıyla danışmanlık ve müdahale programları düzenlenebilir.
- Aile bütünlük duygusu ve ebeveynleştirmeyi konu alan yurt içinde çok az sayıda araştırma bulunması konuyla ilgili literatür taramasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla araştırmadaki demografik değişkenler artırılarak ya da farklı kültürel yapılarda ele alınarak da benzer ve daha geniş kapsamlı çalışmalar

yapılabilir. Ebeveynler ve çocuklarına aynı çalışma uygulanarak ebeveynleştirilme ve aile bütünlük duygusunun nesiller arası ilişkisi incelenebilir. Aynı çalışma kent ve kırsal kesimde yapılarak bu iki yerleşim yeri arasında karşılaştırma yapılabilir.

Ailenin sosyoekonomik durumunun düşük olması, boşanma, ebeveynlerden birinin başka bir şehirde çalışması gibi nedenler aile üyelerinin rol ve sorumluluklarının değişmesine, çocuğa ait olmayan ebeveynlik rolünün çocuğa yüklenmesine neden olabilir. Ebeveynleşme sürecinde çocuklar, başkalarının gereksinimlerini kendilerinininkinden daha önemli olduğu yönünde hatalı bir çıkarımda bulunabilirler. Ebeveynleşmenin ortaya çıkış şekli ve nasıl algılandığına bağlı olarak etkileri farklılık gösterebilir. Örneğin, ebeveynleştirme deneyimine ilk maruz kalınan yaş ve gelişim dönemi, yerine getirilmesi beklenen sorumlulukların neler olduğu, görevleri yerine getirmek için harcanan zaman veya kendilerine bu konuda rehberlik yapılması ve yaptıkları için takdir edilmesine göre farklı sonuçlara neden olabilir (Uluç ve Köyden, 2022). Bu açıdan bakıldığında, ebeveynleştirmenin olumsuz etkileri yanında olumlu etkilerinin de göz önünde bulundurularak çok yönlü olarak ele alınması gereken bir konu olduğu söylenebilir. Aile içinde çocuklara sorumluluklar verilirken gelişim özelliklerinin dikkate alınması önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Akar, A. (2012). Üniversite öğrencilerinin kimlik statüleri ile bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akın, M. H. (2019). Sosyal etkileşim ve sosyal benlik kaynağı olarak aile. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 3(1), 1-14.
- Antonovsky, A. (1993). Complexity, conflict, chaos, coherence, coercion and civility. *Social Science & Medicine*, 37(8), 969-974. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(93\)90427-6](https://doi.org/10.1016/0277-9536(93)90427-6).
- Antonovsky, A., & Sourani, T. (1988). Family sense of coherence and family adaptation. *Journal of Marriage and the Family*, 79-92.
- Ayhan, Z. ve Pekgöz Çeviker, A. (2023). İhmal edilen aile değerlerinin, bütünlük duygusunun ve toplumsal ilginin gençler üzerindeki etkisi: eğitim ve sosyal politika perspektifinden inceleme. *Küllüye*, 481-498.
- Büyük, E. (2020). Eşbağımlılık ve Ebeveynleşme Arasındaki İlişkinin Çeşitli Sosyo-Demografik Veriler Açısından İncelenmesi. Yüksek lisans tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Byng-Hall, J. (2008). The significance of children fulfilling parental roles: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 30(2), 147-162.
- Can, A. (2017). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Canlı, Ö. (2019). Öğrenilmiş Güçlülük, Aile Bütünlük Duygusu ve Aile İçi İletişim Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Cecen, A. R. (2008). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordamada bireysel bütünlük (tutarlılık) duygusu, aile bütünlük duygusu ve benlik saygısı. *Journal of Theory & Practice in Education (JTPE)*, 4(1).
- Chase, N. D., Deming, M. P., & Wells, M. C. (1998) Parentification, parental alcoholism, and academic status among young adults. *American Journal of Family Therapy*, 26, 105-114.
- Diareme, S., Tsiantis, J., Romer, G., Tsalamaniotis, E., Anasontzi, S., Paliokosta, E., & Kolaitis, G. (2007). Mental health support for children of parents with somatic illness: A review of the theory and intervention concepts. *Families, Systems, & Health*, 25(1), 98.
- Due, E. P., & Holstein BE. (1998). Sense of coherence, social class and health in a Danish population study. *Ugeskrift for Laeger*, 160(51), 7424-7429.
- Garcia-Moya, I., Rivera, F., Moreno, C., Lindström, B., & Jiménez-Iglesias, A. (2012). Analysis of the importance of family in the development of sense of coherence during adolescence. *Scandinavian Journal of Public Health*, 40(4), 333-339.
- Giles, S. (2012). The effects of parentification, attachment, family-of-origin dysfunction and health on depression: a comparative study between gender and the ethnic groups of South Koreans and Caucasian Americans. All Theses and Dissertations, Paper 3410.
- Güler, Y., & Arı, E. (2019). Ergenlerde öznel iyi oluş, kimlik statüleri ve aile bütünlük duygusu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 7(18), 203 – 212
- Güngör Aytar, A. & Kaytez, N. (2014). Ailede iletişim ve çocuk üzerindeki etkileri. Güngör Aytar, A (Ed.). *Her Yönüyle Okul Öncesi Eğitim*. Ankara: Hedef CS.
- Gürsoy, F., & Özaslan, H. (2014). Aile ve çocuk. Güngör Aytar, A (Ed.). *Her Yönüyle Okul Öncesi Eğitim*. Ankara: Hedef CS.

- Haskan-Avcı, Ö., Zencir, T., Koç, M., & Tunç, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin ebeveynleşme düzeylerinin çeşitli. 20. Uluslararası Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, Samsun, Tam Metin Kitabı Full Text Book, ss.141-147.
- Hooper, L. M., & Wallace, S. A. (2010). Evaluating the Parentification Questionnaire: Psychometric properties and psychopathology correlates. *Contemporary Family Therapy*, 32(1), 52-68.
- Horiguchi, M., Tanaka, G., Ogasawara, H., & Maruyama, R. (2016) Gender-based relationship between eating behavior and sense of coherence in Japanese young adults. *Soc Behav Pers*, 44, 45-58.
- Jurkovic, G. J. (1998). Destructive parentification in families: Causes and consequences. In L. L'Abate (Ed.), *Family Psychopathology: The Relational Doots of Dyfunctional Behavior* (pp. 237–255). Guilford Press.
- Kılıç, S. (2013). Örneklem yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3 (1), 44-46.
- Kabakçı Yurdakul, I., Dönmez, O., Yaman, F., & Odabaşı, H. F. (2013). Dijital ebeveynlik ve değişen roller. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4), 883-896.
- Karasar, Niyazi. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Karadaş, A., & Gündüz, B. (2021). Ebeveynleşme ile depresyon, kaygı, stres arasındaki ilişkide benliğin ayırılmasının aracı rolü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18 (41), 4443-4481.
- Küçükşen, K., Toptaş, T., & Çetin, S. N. (2023). Yetişkin bireylerde aile bütünlük duygusunun yaşam doyumu üzerindeki etkisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(1), 119-130.
- Moen, Q. L., & Hall-Lord, M. L. (2016). Reliability and validity of the Norwegian family sense of coherence scale. *Open Journal of Nursing*, 6, 1075-1086.
- Moksnes, U. K., Espnes, G. A., & Lillefjell, M. (2012). Sense of coherence and emotional health in adolescents. *Journal of Adolescence*, 35(2), 433-441.
- Nergiz, Z. (2019). Şizofreni Hastalarının Bakım Vericilerinin Aile Bütünlüğü Duygusu ve Bakım Yükünün Belirlenmesi. Yüksek lisans tezi. Ordu Üniversitei Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ordu.
- Ngai, F. W., & Ngu, S. F. (2016). Family sense of coherence and family and marital functioning across the perinatal period. *Sexual and Reproductive Healthcare*, 7, 33-37.
- Nielsen, A. M., & Hansson, K. (2007). Associations between adolescents' health, stress and sense of coherence. *Stress and Health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress*, 23(5), 331-341.
- Özel, E., & Zelyurt, H. (2016). Anne baba eğitiminin aile çocuk ilişkilerine etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 16 (36), 9-34.
- Özgülven, İ. (2005). *Ailede İletişim ve Yaşam*. Ankara: PDREM.
- Sagy, S., & Antonovsky, H. (2000). The development of the sense of coherence: A retrospective study of early life experiences in the family. *The International Journal of Aging and Human Development*, 51(2), 155-166.
- Sagy, S., & Dotan, N. (2001). Coping resources of maltreated children in the family: a salutogenic approach. *Child Abuse & Neglect*, 25(11), 1463-1480.
- Sezgin, E., Yağcı, F., & Arıcı-Doğan, D. (2021). Üniversite öğrencilerinin empati becerileri, affetme eğilimleri ve aile bütünlük duygusu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(4), 1305-1324.
- Şahin, E. (2019). Farklı Sosyo-Kültürel Yapılardan Gelmiş Evli Bireylerin Aile Değerleri ve Aile Bütünlük Duygusu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek lisans tezi. Sebahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turan, F. (2015). Ailede Bütünlük Duygusunun ve Eş Desteğinin Evlilikte Problem Çözme Becerisini Yordaması, Yüksek lisans tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Uluç, S., & Köyden, D. (2022). Cinsiyete göre ebeveynleşmenin farklı boyutları arasındaki ilişkiler ve ebeveynleştirme boyutlarının psikolojik belirtileri yordama düzeyi. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 6(3), 317-330.
- Volanen, S.M. (2011). Sense of coherence: determinants and consequences (Academic dissertation). University of Helsinki, Helsinki.
- Wahlström, J., Modin, B., Svensson, J., Löfstedt, P., & Brodin Laftman, S. (2021). Sense of unity and self-reported health among 15-year-olds: Findings from the swedish 2017/18 health behavior in school-aged children study. *International Journal of Public Health*, 66, 36.
- Winton, C.A. (2002). *Children as Caregivers: Parents and Parented Children*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Yavuzer, H. (2012). *Ana Baba Okulu*. İstanbul: Remzi.
- Yıldız, G. T. (2014). *Anne Baba Eğitimi*. Ankara: Pegem.

Zencir, T. (2018). Çocuklukta Ebeveynleştirilme, Evlilik Doyumu ve Depresyon. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans tezi, Ankara.

Zeybekoğlu, Ö. (2013). Günümüzde erkeklerin gözünden babalık ve aile. *Mediterranean Journal of Humanities*, 3(2), 297-328.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Karabük Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun tarih 08.06.2021 sayı 2021/06 ve karar 33 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

KÖK AİLEYE İLİŞKİN AİLE BÜTÜNLÜK DUYGUSUNUN ROMANTİK
İLİŞKİLERDE ÖZ YETERLİĞİ YORDAMASINDA PSİKOLOJİK
SAĞLAMLIĞIN ARACI ROLÜ

*The Mediating Role of Psychological Resilience in the Prediction of Family Coherence Related
to the Family of Origin on Self-Efficacy in Romantic Relationships*

Nuray TAŞTAN¹ ve Sahra RAYANA²

¹Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Kırıkkale, nuraytastan@kku.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9101-0236

²Psikolog/Uzman Aile Danışmanı ve Eğitmeni, Ankara, psksahrarayana@gmail.com, orcid.org/0000-0002-3883-062X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

19.07.2023

Kabul/Accepted:

05.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1329656

Anahtar Kelimeler

Aile bütünlük duygusu,
Romantik ilişkilerde öz
yeterlik, Psikolojik
Sağlamlık, Kök aile

Keywords

Family sense of coherence,
Self-efficacy in romantic
relationships, Psychological
Resilience, Family of origin

ÖZ

Bu araştırmanın amacı kök aileye ilişkin aile bütünlük duygusunun romantik ilişkilerdeki yordayıcı etkisinin belirlenmesi ve bu etkide psikolojik sağlamlığın aracı rolünün incelenmesidir. Araştırmanın örneklemini amaçlı örnekleme yoluyla seçilen 232 kişi oluşturmuştur. Araştırma 18-40 yaş arası, romantik ilişkisi olan ya da evli kişilerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak demografik bilgi formu, Aile Bütünlük Duygusu Ölçeği (ABDÖ-K), Romantik İlişkilerde Öz Yeterlik Ölçeği (RİÖYÖ) ve Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ) kullanılmıştır. Verilerin analizinde Baron ve Kenny (1986) tarafından geliştirilen dört aşamalı aracı değişken analizi ölçütlerinden yararlanılmış, analizler SPSS 26.00 paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Bulgular aile bütünlük puanı, psikolojik sağlamlık ve romantik ilişkilerde öz yeterlik puanlarının tümünün birbiri ile pozitif yönlü anlamlı ilişkili olduğunu göstermektedir ($p < .05$). Analiz sonuçları aile bütünlük duygusunun romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisini pozitif ve anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir ($B = .401, p < .05$). Ayrıca yürütülen hiyerarşik regresyon analizinde denkleme psikolojik sağlamlık becerisinin eklenmesiyle birlikte aile bütünlük duygusu değişkeninin beta değerinde 0.401'den ($p < .05$) 0.326'ya ($p < .05$) anlamlı bir düşme meydana gelmiştir (Sobel $z = 2.06, p < .05$). Sonuç olarak değişkenler arasında tam aracı etkisinden söz edilememektedir. Ancak psikolojik sağlamlık becerisinin aile bütünlük duygusu ve romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisi arasında kısmi aracı değişken özelliği gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Tüm bulgular literatürdeki çalışmalar ışığında tartışılmıştır.

ABSTRACT

The purpose of this research is to determine the predictive effect of the sense of family coherence related to the family of origin on self-efficacy in romantic relationship and to examine the mediating role of psychological resilience in this effect. The study sample consisted of 232 people who were selected through purposeful sampling. The research was carried out with the participation of between the ages of 18-40, having a romantic relationship or married. Demographic information form, Family Sense of Coherence Scale, e Self-Efficacy in Romantic Relationships Scale and The Brief Resilience Scale were used as data collection tools. In the analysis of the data, the four-stage mediator variable analysis criteria developed by Baron and Kenny (1986) were used, and the analyzes were carried out with the SPSS 26.00 package program. Findings show that family coherence score, resilience, and self-efficacy in romantic relationships are all positively and significantly correlated with each other ($p < .05$). The results of the analysis show that the sense of family cohesion positively and significantly predicts self-efficacy in romantic relationships ($B = .401, p < .05$). In addition, in the hierarchical regression analysis carried out, with the addition of resilience skill to the equation, the beta value of the sense of family cohesion variable decreased significantly from 0.401 ($p < .05$) to 0.326 ($p < .05$) (Sobel $z = 2.06, p < .05$). As a result, it is not possible to talk about the full mediation effect between the variables. However, it was found that the resilience skill showed a partial mediating variable feature between the sense of family cohesion and self-efficacy in romantic relationships. All findings are discussed in the light of studies in the literature.

Atf/Citation: Taştan, N. ve Rayana, S. (2024). Kök Aileye İlişkin Aile Bütünlük Duygusunun Romantik İlişkilerde Öz Yeterliği Yordamasında Psikolojik Sağlamlığın Aracı Rolü. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 369-381.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nuray TAŞTAN, nuraytastan@kku.edu.tr

1. Giriş

Kök ailenin kişinin yaşamındaki etkileri çocukluktan sonraki dönemlerde de devam etmektedir. Dahası bu etkiler sadece kişiyi değil doğrudan ve dolaylı yollarla romantik ilişki içinde bulunduğu partnerini de etkilemektedir. Kök aile ile kişi arasındaki ilişkilerin romantik ilişkilerde belirli özellikler açısından yordayıcı etkisi olduğu bazı çalışmalarla ortaya konmuştur (Ülker, 2011; Kara, 2020). Bu bulgulardan hareketle bu araştırmada kök aileyle ilişkin aile bütünlük duygusunun romantik ilişkilerdeki öz yeterliği yordayıcı etkisinin incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışmada kişinin yaşantısı üzerindeki etkileri aile bütünlük duygusu ile benzer özellikler taşıyan psikolojik sağlık becerisi aracı değişken olarak belirlenmiş, böylece etkinin mekanizmasının daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

Çalışmaya romantik ilişkisi olan kişiler dâhil edilirken, katılımcıların 18-40 yaş aralığında olmaları koşulu sunulmuştur. Bunun nedeni çalışmaya beliren yetişkinlik ve genç yetişkinlik dönemlerinin dahil edilmesinin uygun görülmesidir. Bu yaş dönemlerinde kök aile etkisinin orta ve ileri yetişkinliğe göre daha yoğun olması varsayımı ve ileri yaşın getirdiği tecrübe ve partnere çok uzun zamandır uyum sağlama gibi karıştırıcı değişkenlerin elimine edilmesi amacıyla yaş grupları sınırlı tutulmuştur. Başlangıç olarak on sekiz yaşın belirlenmesinde aşk, iş ve dünya görüşü olmak üzere üç temel alanda kimlik keşfinin gerçekleştiği beliren yetişkinlik döneminin başlangıcı olması etkilidir (Arnett, 2000). On sekiz-29 yaş aralığını ifade eden beliren yetişkinlik döneminde bu üç alanda ergenliğe kıyasla daha ciddi deneme ve karar verme eylemleri görülmektedir (Atak ve Çök, 2010). Katılımcılara üst yaş sınırı olarak 40 yaşın belirlenmesinin nedeni ise orta yetişkinliğin 40-45 yaş itibari ile başlamasıdır. Orta yetişkinlik dönemi fiziksel yeteneklerin azaldığı buna karşın sorumlulukların arttığı, yaşamda kalan süreye ilişkin farkındalığın ve gelecek nesillere anlamlı miraslar bırakabilme çabasının arttığı dönemdir (Santrock, 2017). Kırk yaşından itibaren yaşamda değişen bu odağın ve kazanılan tecrübenin öz yeterlik başta olmak üzere değişkenleri etkileyip karıştırıcı değişken oluşturabileceği varsayımı ile 18-40 yaş aralığındaki bireylere odaklanmak uygun görülmüştür.

1.1. Aile Bütünlük Duygusu

Antonovsky (1987) tarafından patolojiyi açıklayan modellere alternatif olarak geliştirilmiş salutojenik yaklaşım, hastalığın nedenlerinden çok sağlığın kaynaklarını keşfetmeye ve kişinin sağlıklı olması için gerekli etmenlere odaklanmaktadır (akt. Çeçen, 2007; Gençer, 2019). Salutojenik yaklaşıma dayalı bütünlük (tutarlılık) duygusu ise, kişinin kendi dünyasını anlamlı, yönetilebilir ve anlaşılır görme derecesi olarak üç boyut üzerinden tanımlanmaktadır (Antonovsky ve Sourani, 1988). Bilişsel boyut olan *anlaşılabilirlik*; kişinin içsel ve dışsal uyaranları anlaşılabilir, öngörülebilir ve yaşantısına uygun biçimde kavramasını ifade etmektedir (Çeçen, 2008; Nergiz, 2019; Güler ve Arı, 2019). Anlaşılabilirlik duygusu yüksek olan kişi ise uyaranları tutarlı biçimde kavramakta, travmatik olayları sağduyuyla karşılamaktadırlar (Antonovsky, 1987: akt. Öztürk, 2020). Motive edici boyut olan *anlamlılık*; kişinin yaşadığı olay ya da durumu anlamlandırma ve stres kaynakları ile başa çıkma sürecini ifade etmektedir (Nergiz, 2019). Yüksek anlamlılık düzeyine sahip kişi yaşamı duygusal anlamda yoğun olarak hisseder, enerjiktir ve bağlılık gösterir (Antonovsky'den (1987) akt. Öztürk, 2020). Davranışsal boyutu ifade eden *yönetilebilirlik* ise; kişinin sahip olduğu ya da sahip olduğuna kanaat getirdiği içsel ya da dışsal baş etme kaynaklarını ifade etmektedir. Yönetilebilirlik duygusu yüksek olan kişiler zorlu olaylarla güçlü biçimde baş edebilmekte ve baş edebileceklerine dair inanç taşımaktadırlar (Nergiz, 2019). Bütünlük duygusu yüksek olan kişiler strese neden olan olay ya da durumla karşılaştıklarında bunu bir tehdit olarak değil bir meydan okuma olarak görmektedirler (Antonovsky, 1987: akt. Öztürk, 2020). Durumu bu şekilde algılamaları kişileri çaresizliğe ve umutsuzluğa neden olan dağınık duygular yerine stresin kaynağını oluşturan uyarıyı tespit etmeye ve durumu değiştirerek stresin azaltılmasına yönlendirir (Nielsen ve Hansson, 2007).

Wickens ve Greeff'e (2005) göre kişiler zorlu bir duruma karşı kullandıkları baş etme stratejilerini aile içinde öğrenmektedirler. Antonovsky, bütünlük duygusunun çocukluk ve ergenlik dönemlerindeki yaşam deneyimleriyle geliştiğini, yetişkinlikte ise küçük ve yavaş değişiklikler olmakla birlikte genellikle dengeye ulaştığını ifade etmektedir (Antonovsky, 1987: akt. Çeçen, 2007; Nielsen ve Hansson, 2007; Ngai ve Ngu, 2013). Konu ile ilgili bir çalışmada kişilerin çocukluk çağında iken ebeveynlerinden algıladıkları ilgi durumunun yetişkinlikteki aile bütünlük duygusunu yordadığı bulgusuna ulaşılmıştır (Gençer, 2019). Bunun yanı sıra Antonovsky; ailenin sosyo-ekonomik düzeyi ve sosyal ilişkileri gibi değişkenlerin de kişinin bütünlük

duygusu üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır (Antonovsky, 1987: akt. Garcia-Moya, Rivera, Moreno, Lindström ve Jimenez-Iglesias, 2012).

Antonovsky (1987), kişilerin yanı sıra ailelerin de bütünlük duygusuna sahip olabileceklerini belirtmektedir (akt. Çeçen, 2007). Literatürde aile bütünlük duygusu olarak yer alan bu kavram, ailenin stres verici durumları yönetilebilir, anlaşılır ve anlamlı olarak algılamasını ifade eder (Antonovsky ve Sourani, 1988). Ailede bütünlüğün inşası aile üyelerinin aile yaşantılarını olumlu algılamaları ve bu yaşantılardan doyum almaları ile mümkündür (Küçükşen, Toptaş-Böcü ve Çetin, 2023). Aile bütünlük duygusu yüksek olan aileler, stres verici olay ve durumlarla başa çıkmada istekli ve yetkindirler. Bu yetkinliğin yanı sıra stres verici durumu aile bütünlük duygularını geliştirmeye yönelik bir katkı, güçlenme aracı olarak da değerlendirme eğilimindedirler (Antonovsky, 1988: akt. Çeçen, 2008).

Aile bütünlük duygusunu etkileyen faktörleri konu alan çalışmalar incelendiğinde aile içi olumlu yaklaşım ve yaşantıların aile bütünlük duygusunun artmasına katkı sunduğu görülmektedir. Gerçekleştirilen bir çalışmada aile çatışması düzeyi düşük, ev işlerinin paylaşılması ve karar verme eşitlikçi ve ebeveynlerin destekçi olarak algılandığı aile ortamında büyüyen ergenlerin aile bütünlük duygularının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Kulik, 2008). Aile bütünlüğünü etkileyen etmenleri araştıran Arslan-Kılıçoğlu ve Aral (2018) aile bütünlüğünü olumsuz etkileyen göç, boşanma ve suç etmenlerinin dünyanın büyük çoğunluğunda ortak olduğunu belirtmekte; kişilerin ailelerine ilişkin aidiyet duygularının ise aile bütünlüğünü olumlu etkilediğini eklemektedirler.

Konu ile ilgili yapılmış araştırmalar daha yüksek aile bütünlük duygusuna sahip kişilerin, stresli durumlarla karşılaştığında daha iyi aile işlevlerine ve daha az duygusal rahatsızlığa sahip olma eğiliminde olduklarına dair kanıtlar sunmaktadır (Ngai ve Ngu, 2013). Öztürk (2020) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada aile bütünlük duygusu ölçeği ile akılcı olmayan inançlar ölçeğinden alınan puanlar arasında negatif yönlü ilişki saptanmıştır. Üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım aramaya ilişkin damgalama düzeylerinin aile bütünlük duygusu ile ilişkisinin incelendiği bir çalışmada; aile bütünlük duygusunun üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım aramaya ilişkin toplumsal damgalama düzeylerini düşürdüğü bulgusuna ulaşılmıştır (Çamaş, 2017).

1.2. Psikolojik Sağlamlık

Psikolojik sağlamlık, süregelen güçlüklerle ya da potansiyel travmatik yaşantılara maruz kalan kişilerin olumlu psikolojik uyum geliştirdikleri dinamik bir psikososyal süreç olarak tanımlanmaktadır (Graber, Pichon ve Carabine, 2015). Psikolojik sağlamlık, güçlüğe ya da travmatik yaşantıya neden olabilecek risk, bu riskin olumsuz etkileri ile baş etmeyi kolaylaştırıcı ve koruyucu olan faktörlerin varlığı ve baş etme, uyum gösterme becerisi ile gelişmektedir. Kişinin dünyaya ilişkin algısı ve dünyayla ilişki kurma yolları, sosyal kaynaklarının niteliği ve baş etme mekanizmaları; zorluklara uyum becerisini dolayısıyla psikolojik sağlamlık becerisini etkilemektedir (APA, 2022).

Çocukluk ve ergenlik dönemindeki erken yaşantılar, psikolojik sağlamlık becerisinin üç koşulu olan risk, koruyucu faktörler ve uyum becerisinin tümü için son derece etkili ve önemlidir. Gizir (2007) tarafından gerçekleştirilen, psikolojik sağlamlık araştırmalarının incelendiği bir çalışmada araştırmalara konu olan risk faktörleri kişisel, ailesel ve çevresel risk faktörleri olarak gruplandırılmıştır. Bu gruptan kişisel risk faktörleri grubunda erken doğum, olumsuz yaşam olayları, kronik hastalıklar yer almaktadır. Ailesel risk faktörleri grubunda ise ebeveynlerin hastalıkları ya da psikopatolojileri, ebeveynlerin boşanması, ölümü ya da tek ebeveyn ile yaşamak, ergenlik döneminde anne olmak gibi zorlu yaşam olayları bulunmaktadır. Ekonomik zorluklar ve yoksulluk, çocuk ihmali ve istismarı, savaş ve doğal afet gibi toplumsal travmalar, evsizlik ve toplumsal şiddet gibi riskler ise çevresel risk faktörleri grubuna dâhil edilmektedir. Çocukluk ya da ergenlik döneminde bu risklerden biri ya da birkaçına maruz kalan ya da maruz kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalan kişiler koruyucu faktörler sayesinde bu yaşantıların olumsuz etkilerinden korunmaktadırlar. Koruyucu faktörler; riskleri durduran değil bu risklerin olumsuz etkisini azaltan, uyumu ve baş etme becerilerini geliştiren etmenleri ifade etmektedir (Masten ve Reed, 2002). Koruyucu faktörler de tıpkı risklerde olduğu gibi kaynağını kişisel, ailesel ve çevresel faktörlerden alabilmektedir. Garmez (1987) koruyucu faktörlerin nedenlerini şu üç etken altında gruplamıştır: (1) çocuğun kişilik özellikleri (2) destekleyici aile ortamı ve (3) çocuğun baş etme çabalarını destekleyen dışsal sosyal destek. Werner de (1989) koruyucu faktörlere ilişkin Garmez'in (1987) sınıflamasına benzer bir sınıflama sunmaktadır: (1) kişisel özelliklere atıflar (hareketlilik

düzeyi ve sosyallik, ortalama zekâ, iletişim becerilerinde yeterlilik ve iç kontrol odağı gibi.) (2) stresli zamanlarda duygusal destek sağlayan aile içi duygusal bağlar (destek sağlayan ebeveyn, kardeş ve eş) ve (3) dışsal sosyal destek (okul, iş, ibadethane gibi).

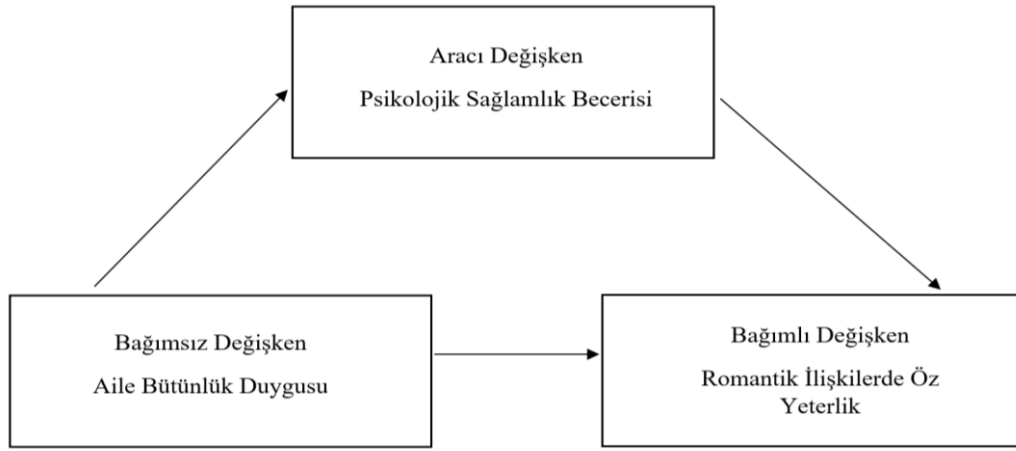
Çocukluk ve ergenlikte büyük ölçüde aile süreçleri tarafından desteklenen psikolojik sağlamlık becerisi, yetişkinlikte ve daha sonraki dönemlerde; dayanıklılıktan, sabitleşmiş başa çıkma kalıplarından, fizyolojik stres tepkilerinden ve diğer sosyal ilişkilerden etkilenmektedir (Graber, Pichon ve Carabine, 2015). Literatür incelendiğinde psikolojik sağlamlık becerilerinde çocukluk yaşantılarının ve ailenin rolünün pek çok çalışma ile kanıtlandığı görülmektedir. Örneğin; ergenlik dönemindeki kişilerin psikolojik sağlamlık becerisine etki eden faktörlerin incelendiği bir çalışmada psikolojik sağlamlığın çocukluk çağı travmaları ile negatif, bağlanma ile pozitif yönlü anlamlı ilişki gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu çalışmanın diğer bulgularına göre; ergenlerin psikolojik sağlamlık becerileri, ergenin öğrenim görmekte olduğu sınıf düzeyi, anne-babasının çalışıp çalışmadığı, gelir düzeyi, psikiyatrik ya da psikolojik destek almış olması, ailesinde psikiyatrik ya da psikolojik destek alanların olması, yaşı, kiminle yaşadığı, anne-babasının eğitim düzeyi ve doğum sırası gibi değişkenler açısından anlamlı biçimde farklılaşmaktadır (Bindal, 2018). Anne-baba tutumlarının çocukların psikolojik sağlamlık becerilerine etkisini inceleyen bir çalışmada ise; ana-baba tutumları ile çocukların psikolojik sağlamlık becerileri arasında anlamlı ilişki belirlenmiştir. Demokratik anne-baba tutumu ile psikolojik sağlamlık becerisinin tüm alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunurken otoriter ana-baba tutumu ile koruyucu faktörlerin tüm alt boyutları arasında negatif ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Koruyucu tutum ve psikolojik sağlamlık becerilerinin okul içi etkinliklere katılım alt boyutu ile pozitif, ev içi etkinliklere katılım alt boyutu ile ise negatif anlamlı ilişkisi bulunmuştur. Anne-babanın ebeveynlik tutumları arasındaki tutarlığın ergenlerin psikolojik sağlamlık becerileri üzerindeki etkisini inceleyen bir çalışmanın sonuçları; anne babanın ebeveynlik tutumlarının farklı olmasının tutarlılığa kıyasla ergenlerin psikolojik sağlamlık becerileri üzerinde daha olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir (Du, Dang, Zhang, Wu ve Rasool, 2021). Bu bulgular psikolojik sağlamlık becerisinin kazanılmasında ve gelişmesinde aile ortamının önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle bu çalışmada aile bütünlük duygusunun öz yeterliği yordayıcı etkisinde psikolojik sağlamlık becerisinin aracı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Aile bütünlük duygusu ve psikolojik sağlamlık becerisinin birlikte ele alınmasının temel gerekçesi bu becerilerin kişiyi güçlü kılan yanlarının büyük oranda örtüşmesidir. Nitekim hem aile bütünlük duygusu hem de psikolojik sağlamlık becerisi kişinin çevre ile uyumunu kolaylaştırmakta ve başa çıkma becerilerini geliştirmektedir.

1.3. Romantik İlişkilerde Öz Yeterlik

Bandura'nın (1977) geliştirmiş olduğu Sosyal Öğrenme Kuramında tanım olarak kullanılan öz yeterlik kavramı, kişinin zorlu bir görev ya da kendi işlevleri üzerinde kontrol sahibi olduğuna ilişkin olumlu inançlarını ifade etmektedir (Schwarzer ve Luszczynska, 2022). Yeterliğe ilişkin beklentiler kişinin konuyla ilgili çaba ve ısrarını da belirlemektedir. Bandura'ya (1977) göre; algılanan öz yeterlik düzeyi yüksek olduğunda kişinin çabası da aynı doğrultuda artmaktadır. Zorlu faaliyetlerde çaba gösterme konusunda ısrarcı olan kişiler zamanla yeterlik duygularını pekiştirip savunma davranışlarını ortadan kaldırırken; çabayı daha erken sonlandırarak zorlu faaliyetten vazgeçenler ise vazgeçmeye neden olan korku ve beklentilerine daha uzun süre maruz kalmaktadırlar. Bu konu ile ilgili yapılmış bir çalışmada öğretmen adaylarının bilgisayar kullanımına ilişkin öz yeterlik algısı incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre; öz yeterlik becerisi deneyim süresi ve bilgisayar kullanım sıklığı ile pozitif yönlü ilişki göstermektedir (Aşkar ve Umay, 2001). Bir başka çalışmada ise matematik testi performansı ile öz yeterlik arasındaki ilişkinin belirlenmesi için tekrarlı ölçümler gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar başarılı deneyimlerin öz yeterlik görev ilgisi ve yetenek derecelendirmelerinde artışa neden olurken başarısız deneyimlerin matematik puanlarındaki düşüş ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Campbell, ve Hackett, 1986). Bu bulgular Bandura'nın konuya ilişkin görüşlerini doğrular niteliktedir.

Öz yeterlik kavramı birçok alana özelleştirilebilen geniş bir kavramdır. Literatür incelendiğinde öz yeterlik kavramının romantik ilişki bağlamında incelendiği çalışmalara rastlanmıştır (Riggio, Weiser, Valenzuela, Lui, Montes ve Heurer, 2013; Özsoysal, Uz-Baş, Aysan, 2019; Ogan ve Özsoysal, 2022). Romantik ilişkilerde öz yeterlik kavramı, Ogan ve Özsoysal (2022) tarafından 'partnerlerin romantik ilişki içerisindeki yaşantıları ile baş etme becerilerine' yönelik algıları olarak tanımlanırken Lopez, Morúa ve Rice (2017) tarafından ise partnerlerin kişisel ihtiyaçlarının ifade edebilmesi, öfke kıskançlık gibi duygularını kontrol edebilmeleri, çatışma ve beklentileri hakkında partneriyle açıkça iletişim kurabilmesi gibi ilişki yeterliklerini yerine

getirebilmesi için algılanan becerileri olarak tanımlanmaktadır. Literatürdeki birçok çalışma romantik ilişkilerdeki öz yeterlik becerisi ile olumlu ilişki deneyimleri arasında pozitif ve güçlü ilişki bulunduğunu göstermektedir (Riggio vd., 2013). Gündüz ve Karataş (2020) tarafından yapılan bir çalışmada romantik ilişkilerde öz yeterlik ile ilişki doyumu arasında ve olumlu benlik algısı arasında pozitif ilişki saptanırken olumsuz benlik özellikleri arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Literatürdeki diğer pek çok çalışmanın bulguları bu sonuçlarla uyumluluk göstermekte, romantik ilişkilerde öz yeterliğin ilişki açısından ve bireysel açıdan olumlu etkilerini kanıtlamaktadır (Weisskirch, 2016; Aydemir, 2021; Ogan ve Öz-Soysal, 2022). Üç kavram da incelendiğinde her birinin psikolojik iyi oluşa katkı sunduğu, kişiyi ve yaşantısını güçlendirici etkiye sahip oldukları görülmektedir. Bu çalışmada aile bütünlük duygusu, psikolojik sağlık becerisi ve algılanan öz yeterlik becerisi ile birlikte ele alınmış olup aralarındaki yordayıcı etkilerin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda kişinin psikolojik sağlık ve romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisinin gelişmesinde aile bütünlük duygusunun etkisinin tespit edilerek kök ailenin kişinin yaşantısındaki önemini ortaya koymak hedeflenmektedir. Araştırmanın hipotez modeli ve hipotezleri Şekil 1'de ifade edilmiştir.

Şekil 1. Hipotez Model

H1: Aile bütünlük duygusu ile romantik ilişkide öz yeterlik becerisi arasında psikolojik sağlık becerisinin aracılık rolü vardır.

H2: Psikolojik sağlık becerisinin romantik ilişkide öz yeterlik üzerinde anlamlı bir etkisi (doğrudan) vardır.

H3: Aile bütünlük duygusu romantik ilişkide öz yeterlik üzerinde anlamlı bir etkiye (doğrudan) sahiptir.

2. Materyal ve Metot

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma betimsel bir araştırmadır ve bağımsız değişken aile bütünlük duygusu, bağımlı değişken romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisi ve aracı değişken ise psikolojik sağlık becerisidir.

2.2. Araştırma Grubu

Araştırma grubunu 18-40 yaş aralığında, beliren yetişkinlik ya da genç yetişkinlik dönemindeki en az altı aydır devam eden romantik ilişkisi olan ya da evli olan yetişkin katılımcılar oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veriler Demografik Bilgi Formu, Aile Bütünlük Duygusu Ölçeği (ABDÖ-K), Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği (KPSÖ) Romantik İlişkilerde Öz Yeterlik Ölçeği (RİÖYÖ) uygulanarak toplanmıştır.

2.4. Demografik Bilgi Formu

Çalışmada katılımcıların; cinsiyet, yaş, ilişki durumu, ilişki süresi, eğitim durumu, kök aile ile yaşama sürelerine ilişkin bilgileri edinmek amacı ile araştırmacılar tarafından hazırlanan demografik bilgi formu uygulanmıştır.

2.5. Aile Bütünlük (Tutarlılık) Duygusu Ölçeği (ABDÖ-K)

Antonovsky ve Sourani (1988) tarafından yirmi altı madde olarak geliştirilen Aile Bütünlük (Tutarlılık) Duygusu Ölçeğinin (ABDÖ-K) Sagy tarafından (1998) on iki maddeli kısa formu oluşturulmuştur (akt. Çeçen, 2017). On iki maddeden ve üç alt boyuttan oluşan bu ölçeğin Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması Çeçen (2007) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin anlaşılabilirlik, yönetilebilirlik ve anlamlılık alt boyutlarının her birinde dört madde bulunmaktadır. Ölçek, 1 (çok sık)-7 (nadiren veya hiçbir zaman) arasında değişen yedili Likert tipi bir kendini değerlendirme ölçeğidir. Uyarlama çalışması kapsamında gerçekleştirilen güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .80 bulunmuştur. Bu çalışmada da ölçeğin güvenilirlik değeri .85 olarak bulunmuştur.

2.6. Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ)

Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ) kişilerin psikolojik sağlamlığını ölçebilmek amacıyla Smith, Dalen, Wiggins, Tooley, Christopher ve Bernard (2008) tarafından geliştirilmiştir (akt. Doğan, 2015). Altı maddeden oluşan bu ölçeğin Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması, Doğan (2015) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek, beşli Likert tipinde 1 (hiç uygun değil)-5 (tamamen uygun); öz bildirim tarzı bir ölçme aracıdır. KPSÖ'ye ilişkin iç tutarlık katsayısı .83 olarak bulunmuştur. KPSÖ'ye ilişkin iç tutarlık katsayısı .83 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada da ölçeğin güvenilirlik değeri .87 olarak bulunmuştur.

2.7. Romantik İlişkilerde Öz Yeterlik Ölçeği (RİÖYÖ)

Romantik İlişkilerde Öz Yeterlik Ölçeği (RİÖYÖ) Riggio, Weiser, Valenzuela, Lui, Montes ve Heur (2011) tarafından geliştirilmiştir. RİÖYÖ romantik ilişkilerdeki istekleri karşılama kapasitene yönelik olarak kişilerin romantik partnerlerinin yeteneklerine ilişkin inançlarını ölçmeyi amaçlamaktadır (akt. Özsoysal, Uz-Baş ve Aysan, 2019). On iki maddeden ve üç alt boyuttan oluşan bu ölçeğin Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması, Özsoysal, Uz-Baş ve Aysan (2019) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin romantik ilişkilerde olumlu öz yeterlik, romantik ilişkilerde olumsuz öz yeterlik ve romantik ilişkilerde toplam öz yeterlik olmak üzere üç alt boyutu vardır. Ölçek, maddeleri 1 (kesinlikle katılmıyorum), 9 (tamamen katılıyorum) olmak üzere bir ile dokuz arasında puanlanan Likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı Romantik İlişkilerde Olumlu Öz Yeterlik alt boyutu için 0.91, Romantik İlişkilerde Olumsuz Öz Yeterlik faktörü için 0.96 ve toplam ölçek için 0.90 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada da ölçeğin toplam puan güvenilirlik değeri .87 olarak bulunmuştur.

2.8. İşlem ve Verilerin Analizi

Veri toplama işlemi Google Form aracılığıyla online olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılmayı kabul eden katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş ve katılmayı kabul eden katılımcılardan veri toplanmıştır. Ölçeklerin katılımcılar tarafından doldurulması yaklaşık on beş dakika sürmüştür. Katılımcılardan demografik bilgi formu ve ölçekler aracılığıyla toplanan veriler, aracı değişkenin rolünü belirlemek için, doğrusal ve hiyerarşik regresyon analizi ile incelenmiştir. İstatistiksel analiz aşamasına geçmeden önce veriler normallik, kayıp değer ve uç değer varsayımları açısından test edilmiştir. Normallik testi için ise Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham'ın (2013) koşul olarak belirlediği -1/+1 aralığındaki Skewness-Kurtosis değerleri referans alınmıştır. Değişkenlerin tüm alt boyutları normal dağılım göstermektedir. Varsayımların karşılanması ardından nihai analiz 232 katılımcıdan elde edilen veriler ile SPSS 26.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Güven aralığı %95 alınmıştır. Değişkenlere ait normallik değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere ait normallik değerleri

Puan	N	Minimum	Maksimum	X	ss	Skewness	Kurtosis
Aile bütünlük ölçeği toplam puan	232	21,00	82,00	58,06	12,58	-,434	-,452
Psikolojik sağlamlık ölçeği toplam puan	232	6,00	30,00	19,35	5,57	-,098	-,338
Romantik ilişkilerde öz yeterlik toplam puan	232	17,00	108,0	76,73	18,98	-,661	,045

3. Bulgular

Araştırmaya yaşları on dokuz ile 40 arasında değişen (M=30,01) 232 kişi katılım sağlamıştır. Katılımcıların %75,4'ü (N=175) kadın; %24,6'sı (N=57) erkektir. Katılımcıların ilişki durumu dağılımları incelendiğinde %32,3'ünün (N=75) 'Sevgilim var' seçeneğini; %2,2'sinin (N=5) 'Nişanlım var' seçeneğini ve %65,5'inin (N=152) 'Evliyim' seçeneğini seçtikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Katılımcılardan %14,2'si (N=33) ilişki süresinin bir yıldan az olduğunu; %36,6'sı (N=85) ilişki süresinin 1-5 yıl aralığında olduğunu ve katılımcıların %49,1'i ise (N=114) ilişki süresinin beş yıldan uzun olduğunu beyan etmiştir. Katılımcıların eğitim durumuna ilişkin bulgular incelendiğinde; %0,4'ünün (N=1) ilköğretim mezunu olduğu, %3'ünün (N=7) lise mezunu olduğu, %96,6'sının (N=224) üniversite mezunu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılara ayrıca köken aileleri ile yaşama süreleri sorulmuştur. Katılımcıların %0,9'u (N=2) köken aileleri ile birlikte hiç yaşamamış; %22,8'i (N=53) köken aileleri ile 20 yıldan az; %47,4'ü (N=110) 20-25 yıl; %28,9'u (N=67) ise 25 yıldan daha uzun süre köken aileleri ile yaşamışlardır.

Bu araştırmada aile bütünlük duygusunun romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisine etkisinde psikolojik sağlamlığın aracı rolü Baron ve Kenny'nin (1986) dört aşamalı modeli ile incelenmiştir. Öncelikle Baron ve Kenny'nin (1986) ilk üç aşamasının araştırma değişkenleri açısından karşılanıp karşılanmadığının belirlenmesi amacıyla değişkenler arasındaki pearson korelasyon katsayıları incelenmiştir. Araştırmada yer alan değişkenler arasındaki pearson korelasyon katsayıları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	1	2	3
1.Aile bütünlük duygusu	1	,33**	,27**
2.Psikolojik sağlamlık becerisi		1	,22**
3.Romantik ilişkilerde öz yeterlik			1

** p< 0.01

Analiz sonuçları, aile bütünlük puanı, psikolojik sağlamlık ve romantik ilişkilerde öz yeterlik puanlarının tümünün birbiri ile pozitif yönlü anlamlı ilişkili olduğunu göstermektedir (p<.05). Anlamlı ilişki koşulunu sağlayan değişkenler arasında çoklu regresyon analizi ve hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Hiyerarşik regresyon analizinde bağımsız değişkenin beta değerlerindeki farkın anlamlılığı incelenmiştir. Beta değerlerindeki azalma miktarının anlamlılık düzeyi Sobel testi kullanılarak analiz edilmiştir (Kenny vd., 1986: akt. Şenkal ve Işıklı, 2015).

Aşama 1: Aile Bütünlük Duygusunun Romantik İlişkide Öz Yeterlik Becerisini Yordayıcı Etkisi

Aile bütünlük duygusunun romantik ilişkide öz yeterlik becerisine etkisinde psikolojik sağlamlığın aracı rolü incelenirken Baron ve Kenny (1986) tarafından geliştirilen aracı değişken analizi ölçütlerinden yararlanılmıştır. Aracı değişken analizinin ilk ölçütü "bağımsız değişken bağımlı değişkeni yordamalıdır" şeklindedir. Bu ölçüt kapsamında basit regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz aralarında korelasyon ilişkisi tespit edilmiş değişkenler arasında gerçekleştirilmiştir ve Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Aile Bütünlük Duygusunun Romantik İlişkide Öz Yeterlik Becerisini Yordayıcı Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

		B	Standart hata	β	t	p
1		53,473	5,698			,000
Romantik İlişkilerde					9,385	
Öz Yeterlik Becerisi	Aile Bütünlük	,401	,096	,266		,000
(Bağımlı Değişken)	Duygusu				4,177	
	(Bağımsız Değişken)					
	R=	.266	F=17.444			
	R ² =	.070				

Analiz sonuçları aile bütünlük duygusunun romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisini pozitif ve anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir (B=.401, $p<.05$).

Aşama 2: Aile Bütünlük Duygusunun Psikolojik Sağlık Becerisini Yordayıcılığı

Aracı değişken analizinin ikinci ölçütü “bağımsız değişken aracı değişkeni yordamalıdır” şeklindedir. Bu ölçüt kapsamında aile bütünlük duygusunun psikolojik sağlık becerisini yordayıcı etkisini değerlendirmek amacı ile basit regresyon analizi yapılmıştır, analiz sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Aile Bütünlük Duygusunun Psikolojik Sağlık Becerisini Yordayıcı Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

		B	Standart hata	β	t	p
1		10,861	1,636		6,639	,000
Psikolojik	Aile Bütünlük	,146	,028	,330	5,305	,000
Sağlıklı	Duygusu					
Becerisi	(Bağımsız					
(Bağımlı	Değişken)					
Değişken)						
	R=	.330	F=28.143			
	R ² =	.109				

Analiz sonuçları aile bütünlük duygusunun psikolojik sağlık becerisini pozitif ve anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir (B=.146, $p<.05$).

Aşama 3: Psikolojik Sağlık Becerisinin Romantik İlişkilerde Öz Yeterlik Becerisini Yordayıcılığı

Aracı değişken analizinin üçüncü ölçütü “aracı değişken bağımlı değişkeni yordayıcı etkiye sahip olmalıdır” şeklindedir. Bu ölçüt kapsamında psikolojik sağlık becerisinin romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisini yordayıp yordamadığını değerlendirmek amacıyla basit regresyon analizi uygulanmıştır, analiz sonuçları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Psikolojik Sağlık Becerisinin Romantik İlişkilerde Öz Yeterlik Becerisini Yordayıcı Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

		B	Standart hata	β	t	p
1		62,120	4,413		14,078	,000
Romantik İlişkilerde	Psikolojik	,755	,219	,222	3,445	,001
Öz Yeterlik Becerisi	Sağlıklı					
(Bağımlı Değişken)	Becerisi					
	(Bağımsız					
	Değişken)					
	R=	.222	F=11.871			
	R ² =	.049				

Analiz sonuçları psikolojik sağlamlık becerisinin romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisini pozitif ve anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir ($B=.755, p<.05$).

Aşama 4: Aile Bütünlük Duygusunun Romantik İlişkilerde Öz Yeterliği Yordamasında Psikolojik Sağlamlığın Aracı Rolü

Aracı değişken analizinin dördüncü ve son ölçütü, “aracı değişken ile bağımsız değişken eş zamanlı olarak regresyon analizine girildiğinde daha önce bağımsız ve bağımlı değişken arasında var olan anlamlı ilişki anlamlı olmaktan çıkmalı (tam aracılık) ya da daha önceki anlamlılık düzeyi azalmalıdır” şeklindedir. Analizlere sadece ilk üç ölçütteki bulgularda yordayıcı değişken olma şartını sağlayan boyutlar dâhil edilmiştir. Analize dâhil edilen boyutlara ilişkin sembolik gösterim Tablo 6’da; bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 6. Aracı Değişken Analizine Dâhil Edilen Boyutlar

	Bağımsız değişken	Aracı değişken	Bağımlı değişken
1	Aile Bütünlük Duygusu	Psikolojik Sağlamlık	Romantik İlişkilerde Öz Yeterlik

Tablo 7. Aile Bütünlük Duygusu ve Romantik İlişkilerde Öz Yeterlik İlişkisinde Psikolojik Sağlamlık Becerisinin Aracılık Rolüne İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi

Analiz aşaması	Bağımsız değişkenler	Bağımlı değişken	R	R ²	B	Standart hata	T	p
Adım 1	Aile Bütünlük Duygusu	Romantik İlişkilerde Öz Yeterlik	,266	,070	,401	,266	4,18	,00
Adım 2	Aile Bütünlük Duygusu - Psikolojik Sağlamlık Becerisi	Romantik İlişkilerde Öz Yeterlik	,301	,091	,326 ,512	,216 ,150	3,234 2,251	,01 ,025

Değişkenler arasında yürütülen basit regresyon analizi sonuçlarına göre aile bütünlük duygusunun romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur ($B=.401; p<.05$). İkinci olarak hiyerarşik regresyon analizi yürütülmüştür. Bu analizlerde denkleme ilk blokta aile bütünlük duygusu puanları, ikinci blokta ise psikolojik sağlamlık becerisi puanları girilmiştir. Yürütülen hiyerarşik regresyon analizinin sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur. Tabloda görüldüğü gibi analize ikinci blokta psikolojik sağlamlık becerisinin dahil edilmesiyle beta değerinde düşme meydana gelmiştir. Bu düşmenin anlamlılık düzeyi Sobel analizi ile kontrol edilmiştir. Denkleme psikolojik sağlamlık becerisinin eklenmesiyle birlikte aile bütünlük duygusu değişkeninin beta değerinde 0.401’den ($p<.05$) 0.326’ya ($p<.05$) anlamlı bir düşme meydana gelmiştir (Sobel $z= 2.06, p<.05$). Sonuç olarak değişkenler arasında tam aracılık etkisinden söz edilememektedir. Ancak psikolojik sağlamlık becerisinin aile bütünlük duygusu ve romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisi arasında kısmi aracı değişken özelliği gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır.

4. Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında; kök aileye ilişkin aile bütünlük duygusunun romantik ilişkilerdeki yordayıcı etkisinin belirlenmesi ve bu etkide psikolojik sağlamlığın aracı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre; araştırmaya dâhil edilen değişkenlerin tüm alt boyutları normal dağılım göstermektedir. Değişkenlerin ilişkisi incelendiğinde aile bütünlük puanı, psikolojik sağlamlık ve romantik ilişkilerde öz yeterlik puanlarının tümünün birbiri ile pozitif yönlü anlamlı ilişkili oldukları görülmektedir.

Çalışmanın referans aldığı aracı değişken analizinin ilk ölçütü “bağımsız değişken bağımlı değişkeni yordamalıdır” biçiminde ifade edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; aile bütünlük duygusu romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisini pozitif ve anlamlı düzeyde yordamaktadır. Bu bulgu aile bütünlük duygusu yüksek olan ailelerin stres verici olay ve durumlarla başa çıkmada istekli ve yetkin olmasından kaynaklanıyor

olabilir (Antonovsky, 1988: akt. Çeçen, 2008). Bu çalışmada elde edilen aile bütünlük duygusu ile romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisi arasında ilişkinin olduğuna ilişkin bulgu da aile bütünlük duygusunun kişinin zorlu yaşam koşulları ile baş etmede kendini yeterli hissetmesine neden olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda anne-babanın çocuk yetiştirme biçimlerinin, çocuğa tutarlı davranıp davranmadıklarının çocuğun kişilik gelişimini etkilediği ve yetişkinlik döneminde romantik ilişkilerinde belirleyici olduğu söylenebilir. Çamaş'a (2017) göre; aile bütünlük duygusu üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım aramaya ilişkin toplumsal damgalama düzeylerini düşürmektedir. Bu bulgu da aile bütünlük duygusunun kişinin öz yeterlik ve özgüven hissetmesindeki önemini vurgulamaktadır. Literatürdeki birçok çalışma romantik ilişkilerdeki öz yeterlik becerisi ile olumlu ilişki deneyimleri arasında pozitif ve güçlü ilişki bulunduğunu göstermektedir (Riggio vd., 2013). Bu çalışmada da benzer biçimde aile bütünlük duygusunun öz yeterlik ve psikolojik sağlamlığı yordadığı bulunmuştur. Literatürdeki çalışmaların bulguları bu çalışmanın sonucuyla benzer biçimde romantik ilişkilerde öz yeterliğin ilişki açısından ve bireysel açıdan olumlu etkilerini göstermektedir (Weisskirch, 2016; Aydemir, 2021; Ogan ve Öz-Soysal, 2022).

Aracı değişken analizinin ikinci ölçütü "bağımsız değişken aracı değişkeni yordamalıdır" şeklindedir. Çalışmanın bulguları; aile bütünlük duygusunun psikolojik sağlamlık becerisini pozitif ve anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir. Ngai ve Ngu, (2013) tarafından yapılan çalışmada; yüksek aile bütünlük duygusuna sahip kişilerin, stresli durumlarla karşılaştığında daha etkili aile işlevlerine ve daha az duygusal rahatsızlığa sahip olma eğiliminde olduklarına dair bulgular elde edilmiştir. Psikolojik sağlamlık becerilerinde çocukluk yaşantılarının ve ailenin rolünün etkisinin olduğunu gösteren birçok çalışma vardır. Binal (2018) tarafından yapılan bir çalışmada; psikolojik sağlamlığın çocukluk çağı travmaları ile negatif, bağlanma ile pozitif yönlü anlamlı ilişki gösterdiği, ergenlerin psikolojik sağlamlık becerileri, ergenin öğrenim görmekte olduğu sınıf düzeyi, anne-babasının çalışıp çalışmadığı, gelir düzeyi, psikiyatrik ya da psikolojik destek almış olması, ailesinde psikiyatrik ya da psikolojik destek alanların olması, yaşı, kiminle yaşadığı, anne-babasının eğitim düzeyi ve doğum sırası gibi değişkenler açısından anlamlı biçimde farklılaşmakta olduğu bulunmuştur. Anne-baba tutumlarının çocukların psikolojik sağlamlık becerilerine etkisini inceleyen bir çalışmada (Du, Dang, Zhang, Wu ve Rasool, 2021) ana-baba tutumları ile çocukların psikolojik sağlamlık becerileri arasında anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada elde edilen bulgu ve literatürdeki çalışmaların bulguları psikolojik sağlamlık becerisinin kazanılmasında ve gelişmesinde aile içi ilişkilerin önemini vurgulamaktadır. Aracı değişken analizinin üçüncü ölçütü "aracı değişken bağımlı değişkeni yordayıcı etkiye sahip olmalıdır" şeklindedir. Araştırmanın bulguları psikolojik sağlamlık becerisinin romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisini pozitif ve anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir. Literatür incelendiğinde psikolojik sağlamlığın romantik ilişkilerdeki öz yeterliği yordayıcı etkisine ilişkin çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak psikolojik sağlamlık ve öz yeterlik arasında anlamlı ilişki bulgusuna ulaşan çalışmalar mevcuttur (Can ve Cantez, 2018; Özkan ve Akça, 2022) Aydemir (2020)'e ait çalışmada ise romantik ilişkilerine dair öz yeterliği yüksek olan bireylerin psikolojik iyi oluşlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bireylerin romantik ilişkilere dair öz yeterlik algısının yüksek olmasının psikolojik iyi oluşlarını yükselttiği görülmektedir. Bu bulgu bu çalışmanın bulguları ile birlikte değerlendirildiğinde psikolojik sağlamlık ve romantik ilişkilerde öz yeterlik becerilerinin ikisinin de birbirini etkilediğini ve ikisinin de birbirinden etkilendiğini göstermektedir.

Aracı değişken analizinin dördüncü ve son ölçütü kapsamında yapılan analizlerde psikolojik sağlamlık becerisinin kök aileye ilişkin aile bütünlük duygusu ve romantik ilişkilerde öz yeterlik becerisi arasında kısmi aracı değişken özelliği gösterdiğine ulaşılmıştır. Bu bulgu kök aileye ilişkin deneyimlerin romantik ilişkilere yansımada kişisel özelliklerin de etkisinin olduğunu göstermektedir. Kök aileden başlayıp kişilik özelliklerinin de etkisiyle kişinin romantik ilişkisine kadar uzanan bu uzun süreli ve kalıcı etkinin literatürde yeteri kadar ele alınmadığı görülmektedir. Bu eksiklik kök aileye ilişkin aile bütünlük duygusunun farklı değişkenler bağlamında daha fazla çalışılması gerektiğine işaret etmektedir.

Bu çalışma örneklem ve yöntem bakımından bazı sınırlılıklara sahiptir. Şöyle ki; bu çalışma 18-40 yaş arasındaki katılımcılarla gerçekleştirilmiştir. İleri yetişkinlik dönemindeki kişilerin; kök aileye ilişkin aile bütünlük duygusunun romantik ilişkilerdeki yordayıcı etkisi belirlenebilir ve bu etkide psikolojik sağlamlığın aracı rolü test edilebilir. Bunun yanı sıra katılımcıların evlilik biçimleri (görücü usulü/anlaşarak) ve kişilik özellikleri açısından da söz konusu bu değişkenler incelenebilir.

Sonuç olarak anne-baba tutumlarının ve aile içi sağlıklı iletişimin; çocuğun öz yeterliğinin ve psikolojik sağlamlığının gelişmesinde etkili olduğu düşünüldüğünde kişilerin aile bütünlük duygusunun geliştirilmesine

yönelik psiko-eğitim programlarının oluşturulmasının ve uygulanmasının önemli olduğu da görülmektedir. Bu nedenle ebeveynlere ve çocuklara yönelik psikolojik destek hizmetlerinin, aile içi problemlerin sağlıklı ve yapıcı biçimde ele alınmasında aile danışmanlığının önemli olduğunun da vurgulanması gerekmektedir.

Kaynaklar

- American Psychological Association. (n.d.). Resilience. In APA dictionary of psychology. Retrieved December 27, 2022, from <https://www.apa.org/topics/resilience>
- Antonovsky, A., & Sourani, T. (1988). Family Sense of Coherence and Family Adaptation. *Journal of Marriage and the Family*, 50(1), 79. doi:10.2307/352429
- Arı, E. ve Güler, Y. (2019). Ergenlerde Öznel İyi Oluş, Kimlik Statüleri ve Aile Bütünlük Duygusu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 7 (18) , 185-212 .
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480.
- Arslan Kılıçoğlu, E., & Aral, N. (2018). Aile Bütünlüğünü Etkileyen Etmenler: Dünya’da ve Türkiye’de Yaygınlaşan Çok Kültürlü Yaşamlar. *Kongre Başkanı*, 476.
- Aşkar, P. ve Umay, A. (2001). İlköğretim matematik öğretmenliği öğrencilerinin bilgisayarla ilgili öz yeterlik algısı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21,1-8.
- Atak, H. ve Çok, F. (2010). İnsan yaşamında yeni bir dönem: Beliren yetişkinlik. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(1), 39-50.
- Aydemir, E. (2021). Geç ergenlik döneminde psikolojik iyi oluşun yordayıcıları olarak romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ve öz yeterlik. İstanbul: Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215. doi:10.1037/0033-295x.84.2.191
- Baron, Reuben M., & Kenny, David A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology* , 51 (6), 1173–1182.
- Bindal, G. (2018). Ergenlerin Psikolojik Sağlamlığın (Resilience), Çocukluk Çağındaki Travma ve Bağlanma Stilleri ile İlişkinin İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Campbell, N. K., & Hackett, G. (1986). *The effects of mathematics task performance on math self-efficacy and task interest. Journal of Vocational Behavior*, 28(2), 149–162. doi:10.1016/0001-8791(86)90048-5
- Can, M. ve Cantez, E. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Mutluluk, Psikolojik Sağlamlık ve Öz Yeterlik Düzeyleri Arasındaki İlişki . *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi* , 4 (2) , 61-76 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aitdergi/issue/43705/536156>
- Çamaş, Z. (2017) üniversite öğrencilerinde psikolojik yardım aramaya ilişkin damgalama düzeylerinin öz yeterlik, aile bütünlük duygusu ve sosyal destek ile ilişkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Çeçen, A. R. (2007). Aile Bütünlük (Tutarlılık) Duygusu Ölçeği (ABDÖ-K) Kısa Formunun Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 7(3), 1199-1220.
- Çeçen, A. R. (2008). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordamada bireysel bütünlük (tutarlılık) duygusu, aile bütünlük duygusu ve benlik saygısı. *Journal of Theory & Practice in Education (JTPE)*, 4(1).
- Çeçen, A. (2013). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordamada bireysel bütünlük (tutarlılık) duygusu, aile bütünlük duygusu ve benlik saygısı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 4 (1) , 19-30 .
- Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik sağlamlık ölçeği'nin Türkçe uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102.
- Du, Y., Dang, Q., Zhang, B., Wu, R., & Rasool, A. (2021). *The effects of parenting differences on psychological resilience in adolescent students: The role of gratitude. Children and Youth Services Review*, 130, 106224. doi:10.1016/j.childyouth.2021.106224
- García-Moya, I., Rivera, F., Moreno, C., Lindström, B., & Jiménez-Iglesias, A. (2012). *Analysis of the importance of family in the development of sense of coherence during adolescence. Scandinavian Journal of Public Health*, 40(4), 333–339. doi:10.1177/1403494812449924
- Garnezy, N. (1987). Stress, competence, and development: Continuities in the study of schizophrenic adults, children vulnerable to psychopathology, and the search for stress-resistant children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57(2), 159–174. doi:10.1111/j.1939-0025.1987.tb03526.x

- Gençer, İ. (2019). Yetişkinlerde aile bütünlük duygusu ve benlik saygısının yakın ilişkiler üzerindeki etkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gizir, C. (2007). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 3(28), 113-128.
- Graber, R., Pichon, F., & Carabine, E. (2015). Psychological resilience: State of knowledge and future research agendas (working paper). Overseas Development Institute.
- Gündüz, B. ve Karataş, A. (2020, Eylül). İlişki doyumunun yordayıcıları: İlişkisel benlik değişimi ve romantik ilişkilerde öz yeterlik. Eğitim Araştırmaları Kongresinde sunulan bildiri, *Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay*.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate Data Analysis*: Pearson Education Limited.
- Şenkal, İ. ve Işıklı, S. (2015). Çocukluk çağı travmalarının ve bağlanma biçiminin depresyon belirtileri ile ilişkisi: Aleksitiminin aracı rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26(4), 261-267.
- Kara, E., E. (2020) Evli bireylerde kök aile ilişkilerinin çift uyumu üzerindeki etkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kulik, L. (2008). Explaining the sense of family coherence among adolescents. *International Journal of Child & Family Welfare*, 11(2-3), 97-110.
- Küçükşen, K., Toptaş Böcü, T., ve Çetin, S. (2023). Yetişkin bireylerde aile bütünlük duygusunun yaşam doyumunu üzerindeki etkisi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi 13(1), 119-130.
- Lopez, F. G., Morúa, W., & Rice, K. G. (2007). *Factor Structure, Stability, and Predictive Validity of College Students' Relationship Self-Efficacy Beliefs. Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 40(2), 80-96. doi:10.1080/07481756.2007.1190980
- Masten, A. S. ve Reed, M. J. (2002). Resilience in development. (Ed: C. R. Snyder ve S. J. Lopez) *The handbook of positive psychology*. Oxford University Press.
- Nergiz, Z. (2019) şizofreni hastalarının bakım vericilerinin aile bütünlüğü duygusu ve bakım yükünün belirlenmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ordu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
- Ngai, F.-W., & Ngu, S.-F. (2013). *Family Sense of Coherence and Family Adaptation Among Childbearing Couples. Journal of Nursing Scholarship*, 46(2), 82-90. doi:10.1111/jnu.12045
- Nielsen, A. M., & Hansson, K. (2007). *Associations between adolescents' health, stress and sense of coherence. Stress and Health*, 23(5), 331-341. doi:10.1002/smi.1155
- Ogan, S. ve Öz Soysal, F. S. (2022). Üniversite öğrencilerinde ilişkileri sürdürme stratejilerinin yordayıcıları olarak romantik ilişki doyumunu ve romantik ilişkilerde öz yeterlik. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 271-288.
- Özen, D. (2019). Ortaokul Öğrencilerinin Anne-Baba Tutumlarının Psikolojik Sağlamlık Üzerine Etkisi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* (6) 1428-1449.
- Özkan, M.S., & Akça, F. (2022). Yaşlı Bireylerde Öz Yeterlik ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki İlişkide Minnettarlığın Aracı Rolü: Malatya İli Örneği. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 0(62), 123-142. <https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2022-880148>
- Öz-Soysal, F, Uz-Baş, A ve Aysan, F. (2019). Romantik İlişkilerde Öz Yeterlik Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 1100-1110. Alıntılanan site: <http://www.itobiad.com/issue/44987/544395>
- Öztürk, H. (2020). Üniversite öğrencilerinde irrasyonel inanışlar ile bireysel bütünlük duygusu ve aile bütünlük duygusu arasındaki ilişki (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
- Riggio, H. R., Weiser, D. A., Valenzuela, A. M., Lui, P. P., Montes, R., & Heuer, J. (2013). *Self-Efficacy in Romantic Relationships: Prediction of Relationship Attitudes and Outcomes. The Journal of Social Psychology*, 153(6), 629-650. doi:10.1080/00224545.2013.801826
- Santrock, J., W. (2017). *Yaşam boyu gelişim* (Çev. Ed. Prof. Dr. G. Yüksel). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Schwarzer, R. & Luszczynska, A. (2022). Self-efficacy. Ruch, W., Bakker, A. B., Tay, L., & Gander, F. (Ed.) *Handbook of Positive Psychology Assessment*. 207-217. Hogrefe.
- Şenkal, İ. ve Işıklı, S. (2015). Çocukluk çağı travmalarının ve bağlanma biçiminin depresyon belirtileri ile ilişkisi: Aleksitiminin aracı rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26(4), 261-267.
- Ülker, G. (2011). *Evlilik çatışmasının sıklık ve yaygınlığının bazı değişkenlere göre yordanması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Weisskirch, R. S. (2016). Abilities in Romantic Relationships and Well-Being Among Emerging Adults. *Marriage & Family Review*, 53(1), 36-47.

- Werner, E. E. (1989). High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years. *American Journal of Orthopsychiatry*, 59(1), 72–81. doi:10.1111/j.1939-0025.1989.tb01636.x
- Wickens, L., & Greeff, A. P. (2005). Sense of Family Coherence and the Utilization of Resources by First-Year Students. *The American Journal of Family Therapy*, 33(5), 427–441.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun tarih 14/06/2023 sayı 174975 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

BİZANS RESİM SANATINDA HALE VE HALE İÇİNDEKİ RENKLERİN SEMBOİZMİ

The Halo in Byzantine Painting and on the Symbolism of the Colors in the Halo

A. Nazlı SOYKAN¹ ve Şenol AÇIKGÖZ²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Karabük, anazlisoykan@karabuk.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8611-8936

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Karabük, senolacikgoz7@gmail.com, orcid.org/0009-0006-6030-9204

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
05.11.2023

Kabul/Accepted:
13.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1386443

Anahtar Kelimeler

Bizans Resim Sanatı, Hale,
Renk, Renk İkonografisi.

Keywords

Byzantine Paintings, The
Halo, Color, Color
Iconography

ÖZ

Bizans resim sanatında özellikle kutsal figürlerin başını çevreleyen dairesel veya kare formulu olarak karşımıza çıkan hale, tarihsel süreç içerisinde birçok uygarlık tarafından da kullanılmış bir motiftir. Antik dönemlerden bu yana güneş ile ilişkilendirilmiş tanrı figürlerinde görülen hale motifi, bu dönemlerde form olarak da güneşe benzer şekilde tasvir edilmiştir. Resim sanatlarının en ayrılmaz parçası olan renklerin farklı kültürlerde farklı anlamları olmuştur. Renklerin, Bizans resim sanatında da belli anlamları vardır. Bizans resim sanatında halenin içerisinde tek bir renkten ziyade farklı renklerin kullanıldığı görülmektedir. Tasvir sanatında genellikle işlenen dinsel sahnelerdeki konulara göre hale içerisindeki renkler değişkenlik göstermiştir. Resmin ikonografisi ile hale motifi içindeki rengin birbirini desteklediği ve bu sayede güçlü bir anlam ortaya çıktığı görülmektedir. Çalışmada öncelikle halenin kökenine değinilmiştir. Sonrasında renklerin hangi duyguları sembolize ettiği incelenmiş ve Bizans resim sanatında hale motifi içinde kullanılan renkler tespit edilmiştir. Araştırmanın amacı hale içindeki renklerin sembolize ettiği duygularla, sahnelerde anlatılan ikonografinin uyumlu olup olmadığının sorgulanmasıdır.

ABSTRACT

The halo, which appears in Byzantine painting in circular or square form, especially surrounding the heads of sacred figures, is a motif used by many civilizations throughout history. The halo, which has been seen on god figures associated with the sun since ancient times, was depicted as similar in form to the sun in those periods. Colors, which are the most integral part of painting arts, have different meanings in different cultures. Colors also have certain meanings in Byzantine painting. In Byzantine painting, it is seen that different colors were used in the halo rather than a single color. In the art of depiction, the colors in the halo varied depending on the subjects in the religious scenes. It can be seen that the iconography of the picture and the color in the halo support each other, thus creating a strong meaning. In the study, first of all, the origin of the halo is mentioned. Afterwards, it was examined which emotions the colors symbolized and the colors used in the halo in Byzantine painting were determined. The aim of the research is to question whether the emotions symbolized by the colors in the halo are compatible with the iconography depicted in the scenes.

Atf/Citation: Soykan, A. N. ve Açıkgöz, Ş. (2024). Bizans Resim Sanatında Hale ve Hale İçindeki Renklerin Sembolizmi Üzerine Görüşler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 383-399.

Sorumlu yazar/Corresponding author: A. Nazlı Soykan, anazlisoykan@karabuk.edu.tr

1. Giriş

Hale motifinin sözlük anlamı “Bazı yıldızların, özellikle ayın çevresinde görülen geniş ve aydınlık teker; ayla, ayevi, ağıl” ya da “Hıristiyanlıkta aziz sayılanların resimlerinde başları çevresinde çizilen daire” olarak karşımıza çıkmaktadır (Türkçe Sözlük, 1998: 931). Ayın etrafında sıklıkla olmasa bile gözlemlenebilen ve yalancı güneşe benzediği gökbilimciler tarafından belirtilen hale, eski inançlarda tanrıların ya da kutsal olarak değerlendirilen insanların baş bölümünde bulunduğu görülmüş, ışığın simgesel olarak taşıdığı anlam ile kutsallığa atıf yapılmıştır (Göğebakan, 2017: 27).

Hale, tarihi süreç içerisinde birçok medeniyette çeşitli formlarda kullanılmıştır (Sunay, 2012: 198). Bizans resim sanatında sıkça kullanılmış olan hale, özellikle dini ya da ruhani nitelik taşıyan kişilerde, imparator-imparatoriçe gibi yöneticiler, aziz-azizeler ya da toplum tarafından itibar gören kişilerin tasvirlerinde başı çevrelemek suretiyle daire şeklinde yapılmıştır. Bu şekilde figür, ışık ile ilişkilendirilmiş ve figürün taşıdığı önem vurgulanmıştır. Bu özellikleriyle eski toplumların sanatında da kullanılması bakımından, alt kültür etkisiyle geleceğe taşınmış bir tekrar motifi olarak değerlendirilmiştir. Halenin, eski toplumlarda ve Bizans resim sanatında biçimsel olarak daire formunda kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ışık ve yaşam kaynağı olan güneş ile ilişkilendirilmesidir (Göğebakan, 2017: 27). Bu bağlamda halenin antik dönemlerden itibaren birçok toplum tarafından kullanıldığı bilinmektedir.

Hale motifinin görüldüğü uygarlıklar arasında, belki de en başta tarım toplumu olan Antik Mısır gelmektedir. Antik Mısır, Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır bölgelerinden oluşmaktadır. Bölgeyi kuzey-güney doğrultusunda kesen Nil nehri, Yukarı Mısır bölgesinden doğup Aşağı Mısır bölgesinden Akdeniz’e dökülmektedir. Hem Yukarı Mısır hem de Aşağı Mısır için güneş ve Nil nehri hayati bir öneme sahiptir (İnan, 1987: 3). Antik Mısır’da tanrılar sahip oldukları özellikleri toprak, gök, su, hayvan gibi unsurlardan almaktadır. Güneş ise Antik Mısır dininde en eski ilahlardan biri olarak bilinmektedir (Karagülle-Çifçi, 2010: 1). Antik Mısır tanrılarında biri olan ve her dönemde önemini koruyan güneş tanrısı Ra hayat, ışık ve enerjinin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Mısır sanatında Ra, doğan başlı, insan bedenli ve başı üzerinde güneş diski ile tasvir edilmektedir (Foto 1) (Gürseloğlu, 2022: 8).

Foto 1. Güneş Tanrısı Ra (Kart, 2008: 93)

Antik Mısır’da başının üzerinde güneş diski bulunan bir diğer tanrıça çocukların ve kadınların koruyucusu, bereket tanrıçası İsis’tir (Kart, 2008: 4). İsin tasvirlerde genellikle, başının üzerinde güneş diski ve güneş diskini çevreleyen, kız kardeşi Hathor’dan aldığı çift boynuzla tasvir edilmektedir (Foto 2) (Kart, 2008: 6).

Foto 2. Tanrıça İsis¹

Hale motifi Antik Yunan'da ve Antik Roma'da güneş tanrısı Helios/Sol Invictus ve müziğin, güneşin, sanatın tanrısı Apollon tasvirlerinde görülmektedir. Yunan mitolojisinde güneş tanrısı olarak kabul edilen Helios tasvirlerde başında bir hale ve halenin etrafında dışa doğru yayılan ışınlarla betimlenmiştir (Foto 3) (Gögebakan, 2017: 29).

Foto 3. Helios²

Roma uygarlığının dini MÖ 7. yüzyıldan sonra Roma'da yaşayan yerel halk ve Etrüsk inançlarının Yunan dini ile harmanlanmaya başlamıştır (Turak, 2018: 484). Yunan dini içindeki tanrı anlayışları Roma inanç sistemine yerli kültürlerin etkisi ile dolaylı olarak ve zaman içerisinde girmiştir (Turak, 2018: 486). Helios'un Roma mitolojisindeki karşılığı Sol Invictus (Yenilmez Güneş) olarak karşımıza çıkmaktadır (Foto 4).

¹<https://www.alamy.com/isis-egyptian-goddess-cultural-history-book-1875-image255467568.html> (Erişim Tarihi: 3.11.2023)

² <https://www.theoi.com/Titan/Helios.html> (Erişim Tarihi: 3.11.2023)

Foto 4. Sol Invictus³

Antik Yunan tasvirlerinde hale ile betimlenen bir diğer tanrı Apollon'dur. Phoibos yani "parlak, ışık saçan, ışıltan" Apollon'un sıfatları arasında yer almaktadır (Cömert, 2010: 41-42). Tanrı tasvirlerinde genellikle hale ya da halenin etrafında dışa doğru yayılan ışınlarla betimlenmiştir (Foto 5).

Foto 5. Apollon ve Daphne Mozaïği⁴

Hale motifinin görüldüğü bir diğer tanrı Antik İran'da ışığı temsil eden Mithra/Mithras tasvirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Roma İmparatorluğu'nda bir inanç sistemi olan Mithraizm'e kaynaklık eden Mithra inancının, İran'dan Hindistan'a ve Mezopotamya'ya, Mezopotamya'dan Anadolu'ya oradan da Avrupa'ya taşınmış bir inanç olduğu, Yunan uygarlığı üzerinden Roma uygarlığına taşındığı düşünülmektedir (Kızıllı, 2013: 27). Yunan'da güneş tanrısı Helios'un, Roma'da Sol Invictus'un Mithra ile bağlantılı olduğu ve hepsinin de halenin etrafından ok şeklinde dışa doğru ışınlarla tasvir edildiği görülmektedir (Foto 6) (Gögebakan, 2017: 29). Örneğin MÖ 2. yüzyılın sonu 3. yüzyılın başına tarihlendirilen Prusia Ad Olympum antik kentinde bulunan mozaığın merkezinde Güneş'i simgeleyen bir figür ve etrafında Zodyak burçlarını simgeleyen tasvirler yer almaktadır (Foto 7). Merkezde Güneş'i simgeleyen Mithras figürü bulunmaktadır (Önsoy, 2021: 86-87).

³ <http://ancient-anatolia.blogspot.com/2009/08/sol-invictus-at-archaeology-museum-of.html> (Erişim Tarihi: 3.11.2023)

⁴ <http://dagarcikturkiye.com/2021/03/01/defne-ile-apulunas/> (Erişim Tarihi: 3.11.2023)

Foto 6. Mithra, Batı İran (Gögebakan, 2017: 30)

Foto 7. Zodyak Kuşaklı Mozaik (Mithras Mozaigi) (Önsoy, 2021: 87)

2. Bizans Resim Sanatında Hale

Yunancası hálōs (ἅλως), Latincesi nimbus (bulut) olan hale terimine antik dönem kaynaklarında nadiren rastlanmaktadır. Servius 4. yüzyılda Vergil hakkında yorum yaparken nimbusu “ilahi parlaklık” olarak tanımlarken, Sevilleli Isidore “meleklerin başlarını çevreleyen ışık” olarak tanımlamaktadır (Carr ve Kazhdan, 1991: 1487). Hale, Bizans resim sanatında kendinden önceki dönemlerin özelliklerini yansıtarak yavaş yavaş gelişim göstermiştir. 4. yüzyılda sadece İsa, Tanrı Kuzusu ve İmparator tasvirlerinde kullanılan hale, 5. yüzyılda melek, Meryem, peygamber ve incil yazarlarının tasvirlerinde de görülmeye başlanmıştır. 6. yüzyılda aziz tasvirlerinde, 7. yüzyılda ise bani ve rahip tasvirlerinde de hale kullanımı söz konusudur (Carr ve Kazhdan, 1991: 1487). İkonografide çeşitli dönemlerde dairesel, haçlı, dörtgen, altıgen ve elips formlarında (Erkal, 2000: 367) kullanılan halenin Bizans resim sanatında dairesel, haçlı, kare ve dikdörtgen formlarının tercih edildiği görülmektedir.

Bizans resim sanatında hale İsa, Meryem, melek, havari, peygamber, aziz, azize, martir, yüksek statüdeki rahipler, imparator, imparatoriçe ve bağışçı tasvirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Callixtus, Priscilla, Via Latina gibi erken döneme tarihlenen Roma katakomplarında İsa'nın halesiz tasvir edildiği görülmektedir (Sunay, 2012: 199). Özellikle 4. yüzyıldan itibaren İsa tasvirlerinde dairesel formda karşımıza çıkan hale kullanımı 5.-6. yüzyılda değişikliğe uğramış ve haleli diğer figürlerden İsa'yı ayırt edebilmek için İsa tasvirlerinde halenin içine haç eklenmiştir. Meryem, melek, havari, peygamber, aziz, azize, martir, rahip, imparator ve imparatoriçe tasvirlerinde de dairesel hale kullanımı söz konusudur. Genellikle dairesel formda kullanılan halenin kilise

bağışçaları tasvirlerinde kare ya da dikdörtgen olarak kullanıldığı görülmektedir (Foto 8). Bizans resim sanatının her döneminde sıklıkla ve vurguladığı kişiye göre farklı formlarda kullanılan halenin içindeki renk seçimlerinde de çeşitlilik olduğu görülmektedir.

Foto 8. Papa VII. Ioannes Mozaîği, Vatikan Müzesi⁵

3. Bizans Resim Sanatında Hale İçinde Kullanılan Renkler

Renk, nesnelere üzerinde ışığın kaynak ve yapısına göre yansımalarının ortaya çıkması olarak açıklanmaktadır. Sosyal yaşamda toplum içerisindeki insanların zihin dünyasında duygularını etkileyen ve açığa çıkaran bir unsurdur. Bu etkilerle renk, sanatta önemli bir konumda yer almaktadır. Renk oluşumu üzerinde tarihte bilinen ilk teori Pisagor'un renk-gezegen eşleşmesi yaparak renklerin gezegenlerin simgeleriyle arasında ilişki kurmasıdır. Platon ve öğrencisi Aristoteles ise daha çok doğadaki ışığın hareketlerini değerlendirerek ilişki kurmaya çalışmışlardır. Renkleri güneşin doğumu ve batımı, gece oluşan karanlık üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. Newton ise yedi rengin birbirinden ayrı karakterleri temsil ettiğini öne sürmüştür (Başbuğ, 2020: 231).

Batlamyus'un coğrafya ve tarih kitaplarından esinlenen eski alimler, yeryüzünü yedi iklime ayırdığı gibi gökyüzünü de yedi parçaya ayırmışlardır. Gökyüzünde yedi gezegenin temsil ve etki ettiği duygulardan, bunun yanında da renklerden bahsetmişlerdir. Satürn siyah rengi temsil ederken, Jüpiter açık kahverengiyi, Mars kırmızıyı, Güneş sarıyı, Venüs yeşili, Merkür maviyi, Ay ise beyazı temsil etmektedir (Dokumacı, 2020: 123-124).

İnsanoğlu geçmişten bu yana doğada ve evrende bulunan renkleri taklit etmekle birlikte, renklere anlam yüklemiştir. Örneğin insanın vücudunu kırmızı olarak nitelendirirken akıl ise temsilen sarı ile ilişkilendirmiştir (Özer, 2012: 269). Renk, Platoncu görüşe göre tinsel ışığın somut olarak ortaya çıkmasına hizmet eden bir unsur olarak belirtilmiştir (Atar, 1996: 75). Hıristiyanlıkta resim dini topluma anlatma ve öğretme yolu olmuş ve bu yönüyle sanatı da yönlendirmiştir. Dolayısıyla Bizans resim sanatında da bu düşünce hakimdir (Samur, 2019: 62).

Hıristiyan resim sanatının erken dönemlerinde, resimlerdeki renk seçiminde Doğu sanatının etkileri görülür. Erken dönem Hıristiyan resim sanatında çizgici bir üslup ile açık renklerin kullanıldığı MS 4. yüzyıldaki

⁵ https://tr.wikipedia.org/wiki/VII._Ioannes_%28papa%29#/media/Dosya:Byzantinischer_Mosaizist_um_705_002.jpg (Erişim Tarihi: 3.11.2023)

Roma'da bulunan katakomp resimlerinde görülmektedir (Samur, 2019: 36). 726-843 yılları arasında özellikle İstanbul ve çevresinde etkili olan İkonaklast akım nedeniyle erken dönem Bizans resim sanatı örneklerindeki renk kullanımını İtalya'daki yapılarda görmek mümkündür. Erken döneme tarihlenen Roma Santa Maria Antiqua Kilisesi, Roma Santa Pudenziana Kilisesi, Roma Santa Maria Maggiore, Ravenna Sant' Apollinare Nuova, Ravenna San Apollinare in Classe gibi yapılardaki tasvirler incelendiğinde renklerde pastel tonların kullanıldığı görülmektedir. Orta Bizans dönemiyle birlikte kiliselerdeki tasvirlerde belli bir hiyerarşik düzen oluşturulmuştur (Demus, 1955: 16). Bu dönemde klasik sanat üslubu tercih edilmiş olmasına rağmen doğal ışık kullanımı, yere sağlam basan figür kullanımı ve zeminde altın yıldız fon kullanımıyla yer, zaman ve mekan algısı belirsiz hale getirilmiştir (Tiryaki ve Çömezoğlu-Uzbek, 2015: 147). Orta Bizans dönemine tarihlenen Atina Daphne Manastırı katedrali, Hasios Loukas Manastırı katedrali, İstanbul Ayasofyası gibi yapılarda altın yıldız zemin ve pastel tonların kullanıldığı görülmektedir. Son devir Bizans resim sanatında hareketli ve ifadeci bir üslup söz konusudur. Figürler hareketli ve birbirleriyle iletişim halinde tasvir edilmiştir. Khora Manastırı Kilisesi, Pammakaristos Manastırı güney kilise, Trabzon Ayasofyası gibi yapılardaki tasvirlerde erken ve orta Bizans dönemine nazaran daha canlı renklerin tercih edildiği görülmektedir. Orta Çağ'da din adamlarının yönlendirdiği bir Hıristiyanlık mevcuttur. İnanç sistematiği içerisinde din bir dogma olarak din adamlarının tekelindeydi. Dolayısıyla kilise bir güç olarak öne çıktığı için yöneticilerde bu gücü kullanmışlardır. Sanat bu dönemlerde kilise, katedral, saray vb. yapılarda soylu ve din adamlarının baniliğinde gelişmesini sürdürürken aynı zamanda da din adamlarının ve yöneticilerin propagandasını yapan bir unsur haline de bürünmüştür. Sanatçılar, belli kalıplar içerisinde daha öncelerden sınırları belirlenmiş olayları eserlerde çekici renkleri kullanarak resmedilen sahnelerin etkisini arttırmışlardır (Atar, 1996: 67). Bizans resim sanatında hale motifi içerisinde birden fazla rengin kullanıldığı görülmektedir. Hale içerisinde sıklıkla karşılaşılan sarı, beyaz, kırmızı/turuncu, kahverengi, yeşil ve mavinin sembolik anlamları bulunmaktadır. Çalışmada örnekler doğrultusunda hale içindeki renklerin sembolik anlamlarının ikonografiyle uyup uymadığı tartışılmaya çalışılacaktır.

3.1.Sarı

Sarı literatürde neşe veren renk olarak bilinmektedir. Kullanıldığı mekanlarda etki uyandıran bir yapısı olan sarı, ayrıca bilgeliliği de temsil etmektedir. Altın sarısı zenginliği ve ünü temsil ederken, sinir sistemini uyaran bir etkiye sahip olduğundan rengin olumsuz bir tarafı da bulunmaktadır (Manav, 2015: 23). Sarı, özellikle Hıristiyanlık dinine inanan toplumlar ve Çin coğrafyasında yaşayan toplumlar tarafından kutsal bir renk olarak görülmektedir (Özer, 2012: 279).

Bizans resim sanatında işlevsel olarak yapılan resimlerde sıkça karşımıza çıkan sarı, parlak ve canlı görüntülerin yansıtılmasında kullanılmıştır. Altın yıldız olarak kullanılan sarı, özellikle kutsallık, şöhret ve zenginlik kavramlarını anlatmak için yoğun bir şekilde Bizans resim sanatında tercih edilmiştir. Altın sarısı başta din büyüklerinin tasvirlerinde ve kutsal kabul edilen kişilerin tasvirlerinde ihtişam ve kutsallığı yansıtmak için sıkça kullanılmıştır. Genellikle fonda altın yıldız olarak kullanılan sarı sonsuz bir mekânı nitelendirmiştir. Eğer figürlerde veya farklı bir nesne üzerinde kullanıldıysa bu kez onun kutsallığını yansıtan bir renk olarak öne çıkmaktadır (Samur, 2019: 62). Bununla birlikte altının kendi ışığıyla parıldama özelliği, tanrısal ışığı somut olarak yansıtmaya uygun bir renge ve ışılatma özelliğine sahip olmasından dolayı resimlerde zemin bölümlerinde kullanılmıştır (Atar, 1996: 75).

3.2. Kırmızı/Turuncu

Kırmızı neşe, güç, savaş, ihtiras, ateş ve tutku gibi duyguları temsil etmektedir (Çeken ve Yıldız, 2015: 133). Turuncu ise enerji veren bir renktir. Ayrıca hırsın ve yaratıcılığın öne çıkmasına neden olan bir renktir (Manav, 2015: 23). Renkleri sembolize eden ilkel toplumlarda kırmızı aynı zamanda insan vücudunu temsil eden bir renk olarak bilinmektedir (Özer, 2012: 269).

Neolitik dönemlerde toprağın insanlığa aşı boyayı vermesinden dolayı kırmızı ilk çağlarda dişiliği temsil eden bir renk olarak bilinmektedir. Yunan'da kırmızı tanrı Ares ile özdeşleştirilmiş ve erkeği temsil eden bir renk olarak kabul edilmiştir. Hıristiyanlıkta ise kırmızı dini sıfatı ile öne çıkmaktadır. İsa'nın ve tüm din için şehit olan martirlerin kanını temsil eden bir renk olarak öne çıkmaktadır (Ustaoglu, 2007: 89). Kırmızı, Hıristiyan rahiplerinin de belirttiği gibi tanrının rengidir (Atar, 1996: 76).

3.3. Mavi

Mavi fiziksel olarak ele alınırsa sakinlik, memnuniyet ve sessizlik gibi unsurları simgelerken psikolojik açıdan ise rahatlatıcı bir etki uyandırmaktadır. Ayrıca serinlik ve hijyen duygusunu uyandıran bir etkisi bulunmaktadır (Çeken ve Yıldız, 2015: 133). Mavi aynı zamanda umudun ve uyumun rengi olarak da bilinmektedir. Ayrıca hüznü temsil etmektedir (Manav, 2015: 23). Hıristiyanlıkta mavinin İsa'nın gökselliğini temsil ettiği belirtilmektedir (Özer, 2012: 279). Hıristiyan rahiplere göre mavi Hıristiyanlığın rengidir hatta rahipler kırmızı, sarı ve mavinin aynı zamanda kutsal üçlemenin de renkleri olduğunu belirtmektedirler (Atar, 1996: 76).

3.4. Beyaz

Beyaz doğruluk ve güven gibi anlamları yansıtan bir renktir. İstikrar, temizlik ve tarafsızlığın rengi olarak da karşımıza çıkmaktadır (Çeken ve Yıldız, 2015: 134). Akromatik (türsüz) renklerden biri olan beyaz, saflık ve temizliği temsil etmektedir. Beyaz ışık gücün sembolü olarak bilinmekte ve beyaz ışığın altında olumlu ya da olumsuz her şey meydana çıkmaktadır (Manav, 2015: 23). Aynı zamanda beyaz bütün ışık tayfını kendisinde barındırmaktadır. Yanında kullanıldığı rengin gücünü attığı gibi yaratıcılık duygularını öne çıkaran bir özelliği de bulunmaktadır (Ustaoğlu, 2007: 47). Beyaz, Hıristiyan sanatında inancın ve ışığın rengini temsil etmektedir (Özer, 2012: 274; Atar, 1996: 76).

3.5. Kahverengi

Birçok rengin [turuncu (sarı+kırmızı) + siyah] karışımından oluşabilen kahverengi, renk çarkı içerisinde bulunmamaktadır (Ustaoğlu, 2007: 65). İnsanın hareketinin hızlanmasına sebep olan bir renk olarak bilinen kahverengi, sağlamlık ve sağlıklı yaşamı temsil etmektedir (Çeken ve Yıldız, 2015: 134). Kahverengi toplum içinde rahatlığı sağlayan ve zihin üzerinde etkisi olan bir renktir (Ustaoğlu, 2007: 47). Bununla birlikte kahverengi, Hıristiyan sanatında tahammül ve acının rengi olarak karşımıza çıkmaktadır (Atar, 1996: 76).

3.6. Yeşil

Yeşil öncelikle doğayı çağrıştıran bir renktir. Bununla birlikte yeşil insana huzur ve güven vermenin yanı sıra umudu, gençleşmeyi, canlanmayı ve yeniliği de simgelemektedir (Yıldırım, 2019: 2).

4. Bizans Resim Sanatında Hale İçinde Görülen Renklerin Sembolizmi

Bizans resim sanatında hale motifi içerisinde görülen renkler incelendiğinde, tasvir edilen sahnelerin bazılarının ikonografik anlamlarıyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Örneğin haleden en çok kullanılan renk olan sarı kutsallığı ve bilgeliği simgelediği için neredeyse tüm dini figürlerde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte zenginliği ve ihtişamı da simgeliyor olması imparator ve imparatoriçe hailerinde de tercih edilmesine neden olmuştur. İnanıcı ve saflığı simgeleyen beyaz Koimesis ve Deesis sahnelerinde, din uğruna şehit olan aziz ve azize tasvirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Hıristiyanlığın rengi olan, İsa'nın ve din uğruna şehit olan martirlerin kanını ve Tanrısallığı sembolize eden kırmızı zaman zaman İsa tasvirlerinde zaman zaman da İsa'nın Doğumu sahnesinde kullanılmıştır. Acının ve tahammülün rengi olan kahverengi genellikle İsa'nın çilelerinin anlatıldığı sahnelerde ve din uğruna şehit olan martirlerin tasvir edildiği sahnelerde tercih edilmiştir. Hailerde en az görülen renkler mavi ve yeşildir. Mavi gökselliği ve umudu simgelemektedir. Bu nedenle de zaman zaman melek tasvirlerinde kullanılmıştır. Umudun, canlanmanın ve yeniliğin rengi olan yeşil Vaftiz sahnelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda resmin ikonografisinin verdiği mesajla doğru orantılı olarak hale motifinin içerisindeki renklerin değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla hale içerisindeki renklerin belki de bilinçli bir şekilde resmin ikonografik anlamını destekleyici ve anlatım dilini güçlendirici bir unsur olarak kullanıldığı düşünülebilir. Bu durum kesin olmamakla birlikte belki de sanatçıların, dinsel bilgileri sadece sahnedeki tasvirler üzerinden değil aynı zamanda renkler vasıtasıyla vermek istedikleri mesajları güçlendirmiş olabileceklerini akla getirmektedir. Bu çalışmanın amacı da hailerde kullanılan renklerin ikonografıyla bağlantılı olup olmadığının tartışılmasıdır.

5. Farklı Renklerdeki Hale Örnekleri

Sant' Apollinare Nuovo Kilisesi'nde bulunan sahnede İsa'nın başını çevreleyen haçlı haleden sarı İsa'nın kutsallığına, altın yıldız ise İsa'nın tanrısal ışığı yansıtan kişiliğine atıf yapıyor olmalıdır (Foto 9). İsa'nın iki

yanında bulunan meleklerin halelerindeki yeşile yakın mavi ise hem Hıristiyanlığa hem de İsa'nın gökselliğine yapılan bir gönderme olmalıdır.

Foto 9. İsa, Sant' Apollinare Nuovo Kilisesi, Ravenna/İtalya (Soykan Arşivi, 2023)

12. yüzyılın sonlarına tarihlenen Hodegetria Meryem ikonasında hem İsa'nın hem de Meryem'in halelerinde mavi kullanıldığı görülmektedir (Foto 10). Burada kullanılan mavi Meryem'in ve İsa'nın Hıristiyanlara yol göstericiliğine atıf yapıyor olmalıdır zira mavinin umudun ve uyumun rengi olduğu da bilinmektedir. Bu bağlamda belki de Meryem'in ve İsa'nın halelerindeki mavi aynı zamanda insanlığın da umudu olduklarına işaret ediyor olmalıdır.

Foto 10. Hodegetria, Kastorya Bizans Müzesi, Yunanistan (Işık-Şen, 2017: 1366)

I. Iustinianus ve Theodora Bizans İmparatorluğu'nda en öne çıkan imparator ve imparatoriçeler arasında yer almaktadır. İmparatorluğun en zengin ve en şaşalı dönemi onların zamanında olmuştur. Ravenna San Vitale Kilisesi'nde I. Iustinianus ve Theodora'nın tasvirlerinde altın yaldızlı sarı hale kullanıldığı görülmektedir (Foto 11). Burada kullanılan sarı imparator ve imparatoriçenin zenginliğine ve şöhretine aynı zamanda da kutsallığına vurgu yapmış olmalıdır. Bu bağlamda İstanbul Ayasofyası'nda da II. Ioannes Komnenos ve eşi

Eirene, IX. Konstantine Monomakhos ve eşi Zoe, Konstantine ve I. Iustinianus tasvirlerinde de altın yıldızlı sarı hale kullanımı öne çıkmaktadır.

Foto 11. Iustinianus ve Maiyeti, Ravenna, San Vitale Kilisesi (Soykan Arşivi, 2023)

11. yüzyıla tarihlenen Atina Hasios Loukas Manastırı kathedikonunun bema kubbesinde yer alan peygamber tasvirlerinde de altın yıldızlı sarı hale kullanımı görülmektedir (Foto 12). Sarının din büyüklerinin ve kutsal kabul edilen kişilerin tasvirlerinde kullanılması onların ihtişamını ve kutsallığını öne çıkarmaktır.

Foto 12. Atina Hosios Loukas Manastırı Katholikonu, Peygamberler⁶

Meryem ve Çocuk İsa tasvirleri incelendiğinde genellikle sarı hale ile betimlendikleri görülmektedir. Birçok örneği bulunan sahnenin Kariye Manastırı Parekklesion kubbesindeki örneğinde de Meryem ve İsa sarı hale ile tasvir edilmiştir (Foto 13). Sarının özellikle kutsallığı ve bilgeliği de temsil ediyor olması Meryem ve İsa tasvirlerinde tercih edilmesinin belki de en önemli nedeni olmalıdır.

⁶ <https://theheartthrills.com/tag/thessaloniki/> (Erişim Tarihi: 3.11.2023)

Foto 13. Kariye Manastır Kilisesi, Parekklesion kubbesi, Meryem ve Çocuk İsa (Çoruhlu ve Erdoğan, 2020: 58)

Günümüzde Mısır, Sina, Azize Katherina Manastırı'nda bulunan ve 6. yüzyıla tarihlenen ikonada İsa'nın halesinde turuncuyu andıran kırmızı kullanılmıştır (Foto 14). Örnekte turuncuyu andıran kırmızının kullanılması, İsa'nın tanrı oluşuna gönderme yaparken ayrıca hale içinde bu rengin kullanılması Pantokrator İsa figürüyle onun tüm evrenin hakimi sıfatına paralel bir anlatımı desteklemektedir.

Foto 14. Pantokrator İsa, İkona, 6. yüzyıl, Azize Katherina Manastırı, Sina (Zenbilci, 2019: 34)

Günümüzde Yunanistan Peribleptos Kilisesi'nde bulunan ve 14. yüzyıla tarihlenen İsa'nın Doğumu sahnesinde Meryem'in halesinde sarıya yakın kırmızının kullanıldığı görülmektedir (Foto 15). Meryem'in Tanrı Anası yani Theotokos sıfatının olması (Akalm, 2016: 87) belki de Meryem'in anne sıfatı ile İsa'yı doğuran yani tanrı doğurabilen özelliğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte İsa'nın tanrısal özelliklerini Meryem'in de taşıdığına ve onun bu özelliğine atıf yapılmak istenmiş olmalıdır.

Foto 15. Yunanistan, Mistra, Peribleptos Kilisesi, İsa'nın doğumu, detay⁷

Yeşilöz Tağar Kilisesi'nde 11. yüzyıla tarihlenen Deesis sahnesinde İsa, Meryem, Vaftizci Yahya ve meleklerin halelerinde beyaz kullanıldığı görülmektedir (Foto 16). Beyaz inancın, tarafsızlığın ve ışığın rengi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Deesis sahnesinde figürlerin halelerinde beyaz kullanılması insanların günahlarından arınacaklarına ve kurtulacaklarına dair inancı temsil etmektedir.

Foto 16. Yeşilöz, Tağar Kilisesi, Deesis (Soykan Arşivi, 2013)

Göreme Kılıçlar Kuşluk Kilisesi'nde 11. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Koimesis tasvirinde İsa, Meryem ve meleklerin halelerinde beyaz kullanımı söz konusudur (Foto 17). Koimesis Meryem'in ölümü olup İsa'nın elinde Eidolon yani Meryem'in ruhunu temsil eden bir bebek bulunmaktadır. Bu bağlamda sahne incelendiğinde beyazın saflığı ve inancı simgelemesi hem Meryem'in inancını hem de saflığını öne çıkarmaktadır.

⁷ https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Meister_der_Peribleptos-Kirche_in_Mistra_001.jpg (Erişim Tarihi: 3.11.2023)

Foto 17. Göreme Kılıçlar Kuşluk Kilisesi, Koimesis (Barut, 2012: 79)

Soğanlıdere Vadisi Azize Barbara Kilisesi'nde Azize Paraskevi, Azize Katherina ve Azize Anastasia tasvirlerinin halelerinde beyaz kullanıldığı görülmektedir (Foto 18). Halelerdeki beyaz hem üç azizenin inançları uğruna ölmeyi göze alarak martir olmalarına hem de kutsallıklarına bir atıf olmalıdır.

Foto 18. Soğanlıdere Vadisi, Azize Barbara Kilisesi, Azize Paraskevi, Azize Katherina ve Azize Anastasia (İmrana-Altun, 2021: 63)

Göreme Karanlık Kilise'deki 11.-13. yüzyıllara tarihlenen Çarmıhta İsa sahnesinde İsa, İncilci Yahya ve iki Meryem'in haleleri kahverengiyken, ortadaki Meryem ve elinde mızrak olan askerin halesi sarıya yakın kırmızı olarak tasvir edilmiştir (Foto 19). Kahverengi acının ve tahammülün rengi olarak karşımıza çıkmaktadır. İsa'nın halesindeki kahverengi çarmıha gerilerek kendisine yapılan işkencelere tahammül etmesine işaret

etmektedir. Bununla birlikte İncilci Yahya'nın ve iki Meryem'in halelerindeki kahverengi ise İsa'ya yapılan işkencelerden dolayı, onların da büyük acı çektiğinin göstergesidir. Elinde mızrak tutan askerin halesinin sarıya yakın kırmızı olması da onun hırsının, tutkusunun ve yaptığı işe olan inancının bir yansıması olmalıdır.

Foto 19. Göreme, Karanlık Kilise, Çarmıhta İsa⁸

Hekim olan Aziz Kyros ve Aziz Ioannes, 4. yüzyıl başlarında İmparator Diokletianus döneminde öldürülmüş ve Hıristiyanlık dini içerisinde martir kabul edilmiştir. Visoki Decani Manastırı'nda 14. yüzyıla tarihlenen figürlerin başlarındaki halelerde kahverengi kullanımı söz konusudur (Foto 20). Halelerdeki sarıya yakın kahverengiyle yaşamları boyunca hekimlik yapan (Gündoğdu, 2022: 1954) ve sırf inançlarından dolayı öldürülerek martir edilen hekimlerin, din uğruna çektikleri acıya ve inançlarına gönderme yapılmaktadır.

Foto 20. Aziz Kyros ve Aziz Ioannes, Visoki Decani Manastırı, Kosova⁹

⁸ <https://muze.gov.tr/muze-detay?DistId=GRM&SectionId=GRM02> (Erişim Tarihi : 29.11.2023)

⁹ <https://fotoload.ru/foto/1296303/> (Erişim Tarihi: 3.11.2023)

Ravenna Ortodoks Vaftizhanesi'ndeki Vaftiz sahnesinde İsa ve Vaftizci Yahya'nın halelerinde yeşil kullanıldığı görülmektedir (Foto 21). İsa'nın vaftiziyle yeni bir dönemin başladığı bilinmektedir. Bu bağlamda yeşilin umudu, canlanmayı ve yeniliği temsil ettiği de göz önüne alındığında İsa ve Vaftizci Yahya'nın halelerindeki yeşille umut, canlanma ve yeniliğin vurgulanmak istendiği düşünülebilir.

Foto 21. Ravenna Ortodoks Vaftizhanesi, Vaftiz (Barut-Kemirtlek, 2021: 161)

6. Değerlendirme ve Sonuç

Halenin antik dönemlerde özellikle de Mısır, Yunan, Roma gibi çok tanrılı dinlerde güneş ile ilişkilendirildiği ve tanrı tasvirlerinde kullanıldığı görülmektedir. Antik Mısır'da Güneş Tanrısı Ra'nın haricinde İsis ve Hathor gibi tanrıçaların da haleli tasvir edildikleri bilinmektedir. Mısır'da genellikle daire formlu haleler tercih edilmiştir. Yunan ve Roma mitolojisinde Güneş Tanrısı Helios/Sol ve Apollon tasvirlerinde başlarının etrafında bir daire ve dairenin etrafından da dışa doğru ışınlarla betimlenmişlerdir. İran ve Hint mitlerinde de Güneş ile ilişkilendirilen tanrı ve tanrıçaların hale ile tasvir edildiği bilinmektedir. İran'da ortaya çıkan Mezopotamya, Anadolu, Yunan ve oradan da Roma uygarlığına taşınan Mithra dininin tanrısı Mithra tasvirlerinde de kullanılan hale, yine figürün başını çevreleyen ışın çizgileriyle karşımıza çıkmaktadır. Hint mitolojisinde Vişnu, Indra ve Lakşmi gibi güneş ile ilişkilendirilen tanrı tasvirlerinde de hale kullanımı görülmektedir. Bu tanrıların tasvirlerinde figürün başını çevreleyen dairesel form ve etrafını kuşatan ışın çizgileri kullanılmıştır.

Resim sanatının vazgeçilmez unsuru olan renk, tarihsel süreç içerisinde birçok bilim insanı tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Genel kabule göre duygu durumunu yansıtan ve etkileyen renk anlam taşıyan bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Hristiyanlıkta, toplumun okuma-yazma bilmemesinden dolayı din resim ile topluma anlatılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla resmin vazgeçilmez unsuru olan renkler de sahneler göre kullanılmış ve tercih edilmiştir. Bizans resim sanatında ise renk bu anlayışın bir unsuru olarak karşımıza çıkmakta, özellikle kutsal figürlerin halelerinde sarı, kırmızı, mavi, beyaz, kahverengi ve yeşilin tercih edildiği görülmektedir. Sarı kutsallık, asalet, zenginlik ve şöret gibi anlamları temsil ederken, mavi Hristiyanlığın rengi olarak kabul edilmiş ve İsa'nın gökselliğine vurgu yapmak için kullanılmıştır. Beyaz Hristiyanlık içerisinde inancı, saflığı ve ışığı temsil ederken, kırmızı tanrının rengini ve İsa'nın kanını temsil etmektedir. Kahverengi acıyı ve tahammülü vurgularken, yeşil umudu ve canlanmayı vurgulamaktadır. Tüm bunlarla birlikte özellikle zemini altın yıldız olan halelerin dairelerinde de farklı renklerin kullanıldığı görülmektedir. Bizans resim sanatında kullanılan hale içindeki renkler genellikle sahnelerde anlatılan konularla bağlantılıdır. Eğer İsa'nın tanrısal özelliği ile ilgili bir sahne varsa örneğin Atina Daphne Manastırı katolikonu kubbesinde olduğu gibi kırmızı, sarı ya da sarıya yakın kırmızı hale kullanımı tercih edilmiştir. İsa'nın acı çektiği Çarmıh, İşkence gibi sahnelerde ise hale içinde genellikle kahverengi kullanımı söz konusudur. Bununla birlikte İsa'nın başındaki halenin içinde genellikle sarı kullanılmıştır. Sarı O'nun kutsallığına vurgu yapmak için çokça tercih edilen bir renk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Meryem tasvirlerinde hale içerisindeki sarı kullanımı, Meryem'in kutsallığına bir gönderme içermektedir. Kırmızı kullanımı ise Tanrı Anası (Theotokos) olan Meryem'in bu özelliğine atıf yapmak için kullanılmış olmalıdır. İmparator ve İmparatoriçe tasvirlerinde figürlerin halelerinde genellikle sarı kullanıldığı görülmektedir. Bununla, imparator ve imparatoriçelerin hem dinin koruyucusu sayılmaları hem de saltanat sahibi olmalarından dolayı kutsallıklarına, zenginliklerine ve şöhretlerine atıf yapılmak istenmiştir.

Aziz, Azize ve martir tasvirlerinde figürlerin halelerinin içerisinde genellikle sarı ve kahverengi görülmektedir. Aziz, Azize ve martirlerin çoğu din uğruna şehit edilen kişilerdir. Dolayısıyla halelerinde acı ve tahammülü temsil eden kahverengi kullanılmıştır. Hale içerisinde sarı kullanımı yine figürlerin kutsallığına atıf yapmaktadır.

Araştırma kapsamında Bizans resim sanatında görülen halelerle ilgili birçok örnek incelenmiştir. Çalışmanın amacı halelerde kullanılan renklerin konuya göre değişiklik gösterip göstermediğidir. İncelenen örnekler doğrultusunda öncelikle halelerdeki renklerin temsil ettiği duygulara göre kullanılıp kullanılmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Konunun halelerin içindeki renklerin sembolizmini tartışan bir araştırma olması da genel ya da kesin bir yargı yapılmasını kısıtlamaktadır. Bununla birlikte tasvir edilen sahneye göre hale içinde kullanılan renklerin temsil ettiği duyguları yansıtması, akıllara sanatçıların belki de renkleri bilinçli olarak kullanmış olabileceklerini getirmektedir.

Kaynakça

- Akalın, K.H. (2016). Göğün Kraliçesi İsis'in geri dönüşü: Hristiyanlıkta Meryem Ana tapınması. *İLTED*, 45, 81-107. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilted/issue/28562/304762> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Atar, N. (1996). *İkon sanatından çağdaş resme ışık*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/333285> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Barut, F. (2012). *Bizans dönemi Kapadokya Kiliseleri duvar resimlerinde Koimesis (Meryem'in uykusu) tasvirleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=UfwooCfNzfsUyAVBApjp6Q&no=Cp5XLVcWNxPF5mX4MijwBA> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Barut-Kemirtlek, F. (2021). *Bizans Sanatı'nda Büyük Bayramlar*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Başbuğ, Z. (2020). Renk teorilerinin yansımaları ve resim sanatı üzerine değerlendirmeler. *Ulak Bilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 46, 230-239. <https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1587860030.pdf> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Carr, A.W. ve Kazhdan, A. (1991). *Nimbus. The Oxford Dictionary of Byzantium* içinde (Vol.3, 1487 s.) Oxford: Oxford University Press.
- Cömert, B. (2010). *Mitoloji ve İkonografi*. Ankara: De Ki Yayınevi.
- Çeken, B. ve Yıldız, E. (2015). Renklerin reklam algısı üzerindeki etkisi: 2012 kırmızı reklam ödülleri. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 3 (2), 129-146. <https://www.sanategitimidergisi.com/makale/pdf/1448548439.pdf> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Çoruhlu, T. ve Erdoğan, A. (2020, 06 06). Bizans dönemi duvar resimlerinden örneklerle bakire Meryem'in giyim-kuşamı. *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 44-66. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1161839> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Demus, O. (1955). *Byzantine Mosaic Decoration*. Boston: Boston Book & Art Shop.
- Dokumacı, M. (2020). Renklerin insan yaşamındaki etkileri ve renklerin tarih boyunca yolculuğu. *Takvim-i Vekayi*, 8 (2), 120-131. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/929915> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Erkal, M. (2000). *Semboller ve yorumları*. İstanbul: Zafer Matbaası.
- Gögebakan, Y. (2017). Hale biçiminin kaynağı ve erken dönem hristiyan resim sanatında kullanımı. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 38, 21-36. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/307866> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Gündoğdu, E., (2022). Erken Dönem Hristiyanlığın İlk Doktor Azizeleri: Zenais, Philonella, Hermoine. *ODÜSOBİAD 12 (3)*, 1951-1966. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2501613> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Gürseloğlu, E. (2022). *Antik Mısır'da güneş kültü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Bilecik. <https://acikkaynak.bilecik.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11552/2537/10237646.pdf?sequence=1> Erişim tarihi: 29.11.2023.

- Işık-Şen, V. (2017). Bizans ikonalarından günümüze sanatta Meryem ve çocuk motifi. *İdil*, 6 (32), 1359-1383. <https://www.idildergisi.com/makale/pdf/1493708334.pdf> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- İmrana-Altun, F. (2021). Kapadokya bölgesi kaya kiliselerinde Azize Paraskevi ve Azize Kyriaki resimleri. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 53, 50-70. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/64750/872313> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- İnan, A. (1987). *Eski Mısır tarih ve medeniyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Karagülle-Çifçi, M. (2010). *Eski Mısır dininde tanrı ve öte dünya inancı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Konya. <http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/handle/123456789/6735?show=full> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Kart, E. (2008). *Anadolu'da İsis Sarapis kültü ve bunun Kaunos'ta izleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Muğla. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=2OAx0RwPkhXGG8bSBOzB0g&no=Gpd7py5Bbo1A2vJy9gUpkA> Erişim Tarihi: 29.11.2023.
- Kızıl, H. (2013). Hint ve İran Mitolojilerine Göre "Mitra". *Şarkiyat*, 10, 26-41. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sarkiat/issue/11245/134387> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Manav, B. (2015). Renk-mekan-anlam ilişkisi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication-TOJDAC*, 5 (3), 22-27. http://tojdac.org/tojdac/VOLUME5-ISSUE3_files/tojdac_v05i303.pdf Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Önsoy, D. (2021). *Anadolu'nun kültürel mirası mozaikler ve turizm*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, İstanbul. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET002693.pdf> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Özer, D. (2012). Toplumsal düzenin oluşmasında renk ve iletişim. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3 (6), 268-281. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad/issue/27570/290106> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Samur, D. (2019). *Sanat yapıtında renklerin fizyolojik ve psikolojik etkilerinin sarı renk bağlamında incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Enstitü Anasanat Dalı: Resim, Sakarya. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/90219> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Sunay, S. (2012). Erken Hristiyan ve Bizans sanatında hale. *Ekev Akademi Dergisi*, 50, 197-213. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423877925.pdf> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Tiryakı, A. ve Çömezoğlu-Uzbek, Ö. (2015). Bizans Mimarisi ve Sanatı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. <https://www.scribd.com/document/454442293/B%C4%B0ZANS-M%C4%B0MAR%C4%B0S%C4%B0-VE-SANATI-pdf> Erişim tarihi: 2.12.2023.
- Turak, Ö. (2018). Roma Pantheonu: Eski Yunan Tanrıları Nasıl Romalı Oldu? *Amisos*, 3 (5), 481-492. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/amisos/issue/41813/504680> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Türkçe Sözlük (1998). Hale. *Türkçe Sözlük* içinde (931 s.) Ankara: TDK Yayınları.
- Ustaoglu, E. (2007). *Renklerin insan yaşamındaki yeri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltape Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji, İnsan Bilimleri ve Felsefe Ana Bilim Dalı, İstanbul. <https://openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12415/2844> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Yıldırım, L. (2019). Tekstil Tasarımında Bir Rengin Serüveni: Yeşil. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 22, 1-8. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yedi/issue/46713/493250> Erişim tarihi: 29.11.2023.
- Zenbilci, İ. K. (2019). Bizans sanatında nadir bir İsa tiplmesi: Günlerin eskisi (Ho palaios ton hemeron). A. Sinanoğlu ve F. Faozi (Ed.), *Biltek Uluslararası Bilim, Teknoloji ve Sosyal Bilimlerde Güncel Gelişmeler Sempozyumu* içinde (Cilt 2, 20-42 ss.). Ankara: İKSAD Yayınevi. https://www.biltek.org/_files/ugd/614b1f_1cd8f24a2d3a4a6aadd72e5f6843f224.pdf Erişim tarihi: 29.11.2023.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

TEVRAT HÜKÜMLERİ VE MEZOPOTAMYA KANUNLARI IŞIĞINDA
KÖLELİK

Slavery in Light of the Torah Laws and Mesopotamian Codes

Vatan ALTAŞ¹ ve Cuma Ali YILMAZ²

¹ Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, altasvatan439@gmail.com, orcid/0000-0003-4989-8870

² Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, cayilmaz@firat.edu.tr, orcid/0000-0001-7230-4378

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

07.11.2023

Kabul/Accepted:

13.01.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1387298

Anahtar Kelimeler

Mesopotamya, Tevrat, Köle

ÖZ

Toplumsal sınıfların keskin sınırlar ile ayrıldığı Eskiçağ medeniyetlerinde, köleler toplumun en alt tabakasını oluşturmaktadır. Bir kimsenin köle sınıfına mensup olması, köle bir ailede dünyaya geldiği için doğuştan edinilebilen bir kimlik olduğu gibi, savaş esiri olmak ve borç sebebiyle rehine olmak gibi sebeplerle hür bir kişinin sonradan köle sınıfına indirgenmesi de oldukça yaygın bir uygulamadır. Zamanla toplumlarda köle sahibi olmanın bir ayrıcalığa dönüşmesi, köle sayılarında dramatik bir artışa neden olmuştur. Söz konusu artışa paralel olarak, Eskiçağ medeniyetlerinin hukuki metinlerinde, köleler yer almaya başlamıştır. Çalışma konumuz olan Tevrat ve diğer Mezopotamya medeniyetlerinin yazılı kanunlarında kölelik ibareleri, kölelerin yer aldığı yaralanma ile biten kavgalar, hırsızlık, kaçak köle gibi kölelere dair muhtelif kanun maddelerine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Kölelere yönelik kanun maddeleri birçok medeniyette paralellik gösterirken Tevrat'ta köleler, İbrani ve İbrani olmayan köle olmak üzere etnik kökenine göre sınıflandırılmıştır. Çalışmamızda söz konusu medeniyetlerin kölelere yönelik kanun maddelerinden yola çıkarak, kölelerin toplumsal statüsü ve hakları ele alınmıştır.

ABSTRACT

In ancient civilizations where social classes were sharply distinguished, slave constituted the lowest stratum of society. One's membership in the slave class could be acquired from birth, as they were born into slave families, but it was also common for individuals to be reduced to the status of a slave later in life due to reasons such as being captured in warfare or being taken as a hostage due to debts. Over time the ownership of slaves became a privilege, leading to a dramatic increase in the number of slaves in society. Corresponding to this increase, legal texts in ancient the written laws of other ancient Mesopotamia civilizations, there are detailed provisions regarding slaves, including various legal articles related to slaves involved in disputes that ended in injury, theft, and runaway slaves. While legal provisions related to slaves showed similarities in many civilizations, the Torah in particular, classified slaves based on the their ethnic origins, distinguishing between Hebrew and non-Hebrew slaves. In our study, based on the legal provisions concerning slaves in these civilizations, the social status and rights of slaves are examined comparatively.

Keywords

Mesopotamia, Torah, Slave

Atıf/Citation: Altaş, V. ve Yılmaz, C. (2024). Tevrat Hükümleri ve Mezopotamya Kanunları Işığında Kölelik. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 1, 401-418.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Vatan ALTAŞ, altasvatan439@gmail.com

1. Giriş

M.Ö. 7. Binyılda henüz tarım toplumu olan Mezopotamya’da M.Ö. 4. ve 3. Binyıllara gelindiğinde daha medeni bir yönetsel sistemin kurulduğu görülmektedir (Dinçer, 2017: 26). Bu dönemde toplumun bir yönetici ve ruhban sınıfı tarafından belirli bir düzen içerisinde yönetildiği görülmektedir. Birden fazla sosyal tabakadan oluşan Eskiçağ medeniyetlerinde toplumun en alt tabakasını köle sınıfı oluşturmaktadır. Tarım toplumlarının gelişmesi sonucunda üretimin insan gücüne dayalı olarak arttığı görülmektedir. Üretimin gelişmesi ile birlikte gerekli insan gücünün temin edilmesi sorunu da kölelik sınıfının ortaya çıkmasıyla çözülmüştür (Lengelle, 1993: 58-60).

Toplumsal bir varlık olan insanların belirli bir düzen içerisinde bir arada yaşamalarını sağlamak için belirli bir güç zümresi tarafından hazırlanan ve uygulanan kurallar bütününe hukuk denilmektedir. Yazı kullanılmadan önce her medeniyetin kendine has töre ve sözlü kuralları vardır (Bilgiç, 1947: 572). İlk devlet teşkilatlanmalarının kurulması ve yazının icadı ile birlikte Mezopotamya bölgesinde yaşanan gelişmelerin büyük çoğunluğu kayıt altına alınmış, toplum düzen ve huzurunun sağlanması amacıyla kanunlar yazılı hale getirilmiştir. Yazıyı kullanan medeniyetlerin kurulması ile birlikte toplumun bir arada yaşaması için geçerli kurallar da yazı ile kayıt altına alınmıştır.

Eskiçağ tarihinin önemli kaynaklarından biri olan Tevrat’ta da kölelere yönelik önemli ifadeler vardır. Tevrat’ın kölelere yönelik kendine özgü hükümleri vardır. Eskiçağ dünyasının önemli bir sınıfsal grubunu teşkil eden köle sınıfının İsrail toplumu içerisindeki konumunu anlamak için Tevrat’ın kölelere yönelik hükümleri incelenecektir. İsrail oğullarının kendilerinin kölelikten gelmelerinden sebep Tevrat’ta yer alan köle hükümleri de konunun daha iyi anlaşılması için önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

Bir reform niteliği taşıyan Sümer kralı Urugakina’ya ait yazıtlar ile birlikte kölelere yönelik kanunlar da yazılı metinlerde yer almaya başlamıştır (Yılmaz ve Yılmaz, 2018: 35). Yazılı hukukun gelişmesi ile birlikte düzenlenen kanunnamelerin birer Prolog ve Epilog’a¹ sahip olarak daha da sistemli hale geldikleri gözlemlenmektedir. Yazı ile kayıt altına alınmış en eski hukuk kayıtlarından başlayarak kölelere yönelik hukuk maddeleri de düzenli olarak detaylanarak arttığı gözlemlenmektedir.

Toplumun mevcut sorunlarına açıklık getiren kanunnamelerin kölelere yönelik hükümleri vardır. Bu kanunnamelerin kölelere yönelik maddeleri incelenerek kölelerin toplumdaki konumları, günlük yaşamları, hakları ve sınırları hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Büyük siyasi mücadelelerin yaşandığı Eskiçağ dünyasında kölelik sınıfının oluşmasını sağlayan ilk etken bu mücadeleler sonucunda savaş esiri olarak ele geçirilen düşman askerlerinin saray tarafından iş gücü alanında kullanılmak istenmesidir. Daha sonra çeşitli amaçlar ile ve farklı sosyal zümreler tarafından köle kaynaklarında ve kölelerin kullanım alanlarında çeşitlilik oluşmuştur. Bu kaynakların çeşitlenmesi ile birlikte toplum içerisinde daha fazla yer edinen kölelerin doğrusal bir şekilde kanunnamelerde de daha fazla yer edinmişlerdir.

Köle sınıfının ne zaman ortaya çıkmış ve köleler ne amaçla kullanılmıştır? Bahsi geçen medeniyetlerde köle sınıfının sahip oldukları haklar nelerdir? Köleler hangi kaynaklardan temin edilmektedir? Kölelerin kendi aralarında üstün kimlikleri var mıdır? Tevrat ve diğer medeniyetlerin kölelik kavramları arasında benzerlikler ya da farklılıklar var mıdır? Dini bir kitap olarak Tevrat’a göre köle sınıfının sınırları nelerdir? Çalışmamızda bu ve benzeri soruların cevapları aranmaktadır. Gerekli görülen kısımlarda Tevrat ve diğer medeniyetlerin hükümlerine mukayeseli bir bakış açısı ile yaklaşılarak konunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

2. Tevrat’ta Köle Hükümleri

Tevrat, Eskiçağ Tarihi araştırmalarında önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. İlk beş kitabın oluşturduğu Tora bölümü Hz. Musa’ya indirildiğine inanılan ve Yahudi inanç geleneğinin temel esaslarını teşkil etmektedir (Kaynak, 2007: 204). On Emir ve diğer hukuk kurallarını da içerisinde barındıran Tevrat’ta birçok konuda olduğu gibi kölelik hususuna yönelik hükümler de mevcuttur. Köle, İbranice’de “ebed” kelimesi çalışmak kelimesi “bd” kökünden türetilmiş ve tutulmuş işçi anlamına gelen “eved” çoğulu “Avedim” kelimeleri ile kullanılmaktadır (Üzüm, 2013: 166).

¹ Kanunnamelerin hazırlanma aşamasında kanunlardan önce ve sonra, önsöz-son söz olarak kanun koyucu kralların daha çok kendi hükümranlıklarını meşru hale getirmek için yazılmaktadırlar. Daha fazla detay için bkz. (Finkelstein, 1968/1969: 103).

Köle kanunları ele alınırken Tevrat'ta dikkati çeken husus "İbrani köle" olarak özel bir ifadenin kullanılmasıdır. Çünkü Tevrat'a göre Yahudiler asla köle olarak satılamazlar.² Rab onları ancak kendisine hizmetkâr olsunlar diye yarattı inancı İsrail oğulları arasında hâkimdir (Heger, 2005: 335). Yahudilerin köle olmaları ancak hırsızlıktan yakalanan kişinin çalıntı ürünü ödeyemediği durumlarda ürün değeri karşılığında köle olarak çalışması ve maddi durumdan dolayı kişinin borcuna karşılık kendi rızası ile özgürlük yılına değin kölelik yapabilirler. Her iki durumda da belirlenen süre sonunda Yahudi olan köle özgürlüğüne tekrardan kavuşmaktadır. İbrani kölelere yönelik olan bu kanun maddelerinde araştırmacılar tarafından tartışılan husus özgürlük yılı olarak belirtilen yedinci yılın bütün köleleri kapsayan bir tarih mi yoksa köle durumuna düşen her bir İbrani köle için farklı zaman dilimlerinin geçerli olması hususudur (Lemche, 1976: 42). Kanaatimizce bu durum her İbrani kölenin özgürlük yılının ancak altı yıl çalıştıktan sonra köle durumundan kurtulabilirler. Çünkü Tevrat kanunları toplu bir özgürlük yılı ifadesine yerine altı yıl çalışmalı ifadesini vurgulu bir şekilde kullanmaktadır.

Tevrat'ın kölelere yönelik hükümleri İbrani asıllı köleler ve İbrani olmayan köleler olmak üzere iki farklı köle grubuna yöneliktir. Tevrat'ta İbrani asıllı kölelere yönelik şu hükümler yer almaktadır: satın alınan bir İbrani kölenin kölelik süresi altı yıl ile sınırlandırılmıştır. Yedinci yılda köle herhangi bir özgürlük bedeli ödemediği takdirde özgürlüğünü kazanmaktadır. Kölelinin isteği doğrultusunda köle ömür boyu efendisine köleliği de kabul edebilirken efendisinin himayesi altında evlenen köleler özgürlük yılları geldiğinde ancak kendileri bundan faydalanabilmektedir. Efendisine ömür boyu köle olmayı kabul eden İbrani kölelerin kölelik ibaresi ise kulaklarının delinmesidir (Mısırdan Çıkış: 21/1-8). Birkaç kölelik ibaresinin kullanılmasına rağmen ömür boyu köle olmayı kabul eden İbrani kölelerin sadece kulaklarının delinmesi hususu onun İbrani olmayan kölelerden kolayca ayırt edilmesi için kullanıldığını düşünmekteyiz.

Borçların her yedi yılda bir affedilmesi hususu sadece İbrani kölelere yönelik bir uygulamadır. Tevrat'ta yoksulluk sonucunda kendisini köle olarak satan İbrani kölelere yönelik ifadeler mevcuttur. Yoksulluk yüzünden kendisini köle olarak satan bir İbrani ancak altı yıl çalıştırılabilir ve yedinci yılda çocukları ile birlikte serbest bırakılmalıdır (Levililer: 25/39-41). Belirli bir ücret karşılığında kendisini satan bir İbrani ancak özgürlük yılına değin çalışabilmektedir.

Tevrat'ta İbrani kadın kölelere yönelik hükümler de bulunmaktadır. Cariye olarak satılan bir İbrani kadın köle erkek köleler gibi özgür bırakılmayacak. Bunun yerine evin beyi ya da evin beyinin oğlu ile evlendirilmesi telkin edilmektedir. Kızın nişanlanıp sonradan boşanmasına yönelik olarak kızın köle olarak satılması kesinlikle yasaklanmıştır. Kıza iyi davranılması öğütlenirken aynı zamanda kızın geleceğinin de teminat altına alınması için hükümler vardır. Kızın kocası ikinci bir kadın ile evlenirse kızın giysi, nafaka ve karılık haklarının verilmesini aksi durumda kızın özgür bir kadın olmasına yönelik hükümler mevcuttur (Mısırdan Çıkış: 21/8-11). İbrani erkek kölelere nazaran İbrani kadın kölelere daha ihtimamlı yaklaşıldığı görülmektedir. Bu hükümler İbrani kadınların köle olmalarına bakılmaksızın İsrail toplumu içerisinde büyük öneme sahip olduklarını göstermektedir.

Tevrat kölelerin sahipleri tarafından kör edilmesi ya da dişinin kırılması durumunda özgür bırakılmalarını emreder (Yasanın Tekrarı: 21/26-27). Kanaatimizce bu hüküm İbrani kölelere yöneliktir. Nitekim diğer kanun maddelerinde de İbrani kölelerin, İbrani olmayan kölelere nazaran sosyal statü bakımından çok daha üstün olarak kabul gördüklerine değinmiştik. Diğer Eskiçağ medeniyetlerine bakıldığında ise bu minvalde bir uygulamaya şahit olmamamız da bahsi geçen kanunların İbrani kölelere yönelik olduklarına olan kanaatimizi güçlendirmektedir. Nitekim kölelerin özgürlüklerini kazanmaları ancak karşılığını ödemeleri sonucunda mümkündür.

"Efendisinden kaçıp size sığınan bir köleyi efendisine teslim etmeyeceksiniz" (Yasanın Tekrarı: 23/15) Tevrat'taki kölelere yönelik birçok kanun maddesi de İbrani kölelere yönelik olup İsrail toplumu arasında dayanışmanın artırılması amaçlanarak düzenlenmiştir (Good, 1967: 962).

"Bir adam bir cariyeyle yatarsa, eğer kadın nişanlı, bedeli ödenmemişse, ikisi de cezalandırılacak ama öldürülmeyecektir" (Levililer: 19/20).

Tevrat'a göre bir kızın nişanlandıktan sonra tamamen damada ve ailesine ait olabilmesi için ancak başlık parasının ödenmesi gerekmektedir. Eskiçağ toplumlarında kızlar için başlık paralarının ödenmeleri onların

² Levililer,25/42. İsrail oğulları Tanrı'nın çocukları olarak tanımlanmış ve satılmaları yasaklanmıştır. Köle olmanın birden fazla sebebi vardır. Tevrat'ta her ne sebep ile olursa İsrail oğullarının sonsuza dek köle olmalarının önüne geçmek amacıyla köle olarak satılmaları yasaklanmıştır.

belli bir ücret karşılığında verilen eşya statüsünde oldukları anlamına gelmemelidir. Aksine toplum içerisinde birey olduklarının nişanesi olarak kabul edilmelidir. Çünkü Hitit kanunlarından 35. madde incelendiğinde; başlık parası verilmeden kaçırılan ve bu şekilde belirli bir süre yaşayan kadınların artık köle oldukları ifade edilmektedir (Karauğuz, 2018: 75). İbrani olmayan kölelerin belirli yaşamsal haklara sahip olmaları dışında mal olarak görülen İsrail toplumunda bu hükmün İbrani cariyelere yönelik olduğu izlenimini vermektedir.

İbrani kölelere yönelik olarak yukarıda bahsi geçen kanunlar dışında İbrani olmayan kölelere yönelik hükümler de mevcuttur. İbrani olmayan köleler İsrail oğullarının sahip oldukları mal olarak görülmektedir (Yasanın Tekrarı: 15/1-3). “Komşunun evine, tarlasına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin.” (Yasanın Tekrarı: 5/21) Eşnunna kanunları 40. Hammurabi 7. madde ve diğer medeniyetlerin kanunları da incelendiğinde köleler genel olarak kıymetli mal varlıkları olarak görülmektedir. Maddeler içerisindeki sıralamalarına da dikkat edildiğinde, Tevrat’ta ev ve tarladan sonra en önemli kıymet olup dönemin önemli mal varlığı olan öküzden hemen önce erkek ve kadın köleler yazılmaktadır. Aynı durum çivi yazılı kanunlarda da benzerlik göstermektedir. Köleler genellikle altın ve gümüşten sonra, öküzden hemen önce yazılmaktadır. Yahudi toplumu da dâhil diğer bütün Eskiçağ toplumlarında da altın ve gümüşten sonra en değerli maddi varlık unsuru olarak köleler sayılmaktadır.

“Bir adam erkek ya da kadın kölesini değnekle döverken öldürürse, kesinlikle cezalandırılacaktır. Ama köle hemen ölmez bir iki gün sonra ölürse, köle sahibi ceza görmeyecektir. Çünkü köle onun malı sayılır” (Yasanın Tekrarı: 21/20).

Mezopotamya kanunları incelendiğinde kölelerin insani hakları konusunda bilgi veren nadir kanun maddeleri vardır. Tevrat’ın bu kanun maddesiyle İsrail toplumunda kölelerin sahip olduğu insani haklarını öğrenebilmekteyiz. Köleler, çocuklarına dahi miras olarak bırakılan kıymetli mal varlıkları olarak görülmektedir (Levililer: 25/44-50). Sahip, malı olmasına rağmen köle üzerinde her türlü hakka sahip olmadığını göstermektedir. Verilen bu hükümlerin İbrani olmayan kölelere yönelik oldukları kanaatindeyiz. İleride de görüleceği üzere benzer hükümler bazı Eskiçağ Medeniyetlerinin kanunnamelerinde de yer almaktadır.

“Eğer bir boğa bir erkek ya da kadın köleyi öldürürse, kölenin efendisine 30 şekel gümüş verilecek ve boğa taşlanacaktır” (Yanın Tekrarı: 21/32). Kısas esasının uygulanması köleye karşılık 30 şekel gümüş ve boğanın öldürülmesi pratiğinde uygulanması hükmün İbrani olmayan kölelere yönelik olduğunu göstermektedir. Tevrat, İbrani olmayan bir köleyi mal olarak görmesine rağmen kölenin sahibi tarafından dahi olsa zarar görmesi durumunda belirli cezai işlemlerin uygulanması gerektiğini yukarıda görmüştük. Kölenin ölmesinden sonra boğanın taşlanması da kölelerin sahip oldukları insani haklardan ve köle sahibinin zararı için kısas esası ile köle boğadan 30 şekel gümüş daha kıymetli gösterilmektedir. Bu madde ile öğrenmekteyiz ki Tevrat’a göre ortalama bir köle bedeli 30 şekel iken bu fiyat Eşnunna kanunları 55. ve 57. Maddelerde 15 şekel gümüş, Ugarit, Nuzi ve Alalah metinlerinde de köle fiyatları değişkenlik göstermekle birlikte ortalama köle fiyatları 30 ve 40 şekel gümüş olarak belirlenmektedir (Mendelsohn, 1955: 68). Her iki fiyat arasındaki farkı olmasının sebebi olarak ta iki medeniyet arasındaki zamansal farktan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Tevrat kanunlarına köle bedelinin daha yüksek olarak belirtilmesi, bütün toplumlarda ağırlık değer ölçülerinin bilinmemesi ve aradaki zaman ve coğrafya farklılığından dolayı İsrail toplumunda insana verilen kıymetin daha fazla olduğu anlamını taşımamaktadır (Good, 1967: 954).

Bir savaş esirinin köle olmasına yönelik hazırlanan bir kanun maddesinde köleye karşı yapılacak uygulamaları detaylıca anlatılmaktadır. Bu kanun maddesine göre savaş esiri olarak ele geçirilen bir kadın ile evlenilebilir. Tutsak eve götürüldükten saç tıraş edilmeli, tırnakları kesilmeli ve üzerinden tutsaklık giysileri çıkarılmalıdır (Yasanın Tekrarı: 21/10-13). Bu kanun maddesi savaş tutsağı olarak ta köle durumuna düşmenin diğer Eskiçağ toplumlarında olduğu gibi Yahudi toplumunda da olduğunu göstermektedir. Tutsağa saç tıraş, tırnak kesilmesi ve esir giysilerinin çıkarması görevlerinin yüklenmesi, diğer Eskiçağ toplumlarında olduğu gibi Yahudi toplumunda da benzer ibarelerin kölelik belirtileri olduğunu göstermektedir. Nitekim Babil sürgünü sonrasında Yahudi kültüründe çeşitli Babil izlerine rastlamak mümkündür. Büyük Babil Yararılış Destanı’nın yedi ve Gılgamış Destanı’nın da on iki tablet üzerine yazılması İsrail toplumunda bu sayılara yüklenen astral anlamları açıklamaktadır (Gunkel, 2009: 25). Benzer uygulamaların olmasının nedeni olarak Yahudilerin Babil’de geçirdikleri sürgün yıllarında Babil kültüründen etkilendiklerini düşündürmektedir.

“Köleleriniz, cariyeleriniz çevrenizdeki uluslardan olmalı. Onlardan uşak ve cariye satın alabilirsiniz. Ayrıca aranızda yaşayan yabancıların çocuklarını, ister ülkenizde doğmuş olsun ister olmasın, satın alıp onlara sahip

olabilirsiniz. Onları miras olarak çocuklarınıza bırakabilirsiniz. Yaşamları boyunca size kölelik edecekler. Aranızda yaşayan bir yabancı ya da geçici olarak kalan biri zenginleşir, buna karşılık bir İsraili kardeşin yoksullaşmış kendini ona ya da ailesinin bir bireyine köle olarak satarsa, satıldıktan sonra geri alınma hakkı vardır. Kardeşlerinden biri, amcası, amcasının oğlu veya yakın akrabalarından, ailesinden biri onu geri alabilir. Ya da yeterli para bulursa, kendisi özgürlüğünü geri alabilir” (Levililer: 25/44-50). 54- “Bu yollardan özgürlüğüne kavuşmasa bile, özgürlük yılında çocuklarıyla birlikte özgür olacaktır ” (Levililer: 25/54).

Bu kanun maddelerinde Tevrat’ın İbrani köle ve İbrani olmayan köleler için detaylı bir açıklama yapılmıştır. İbrani olmayan ve çevre uluslardan olan köleler alınıp satılabilmekte, çocuklara miras olarak bırakılabilmekte ve en önemlisi çocukları dahi alınıp satılabilir. İsrail toplumu için kutsal olan, borç ve hırsızlık sonucu köle durumuna düşen İbranilerin kölelikten kurtulma şartları açıklanmaktadır. İbranilerin köle olmamaları için bütün şartlar zorlanmaktadır. Köle olarak satılmalarından sonra dahi bir akrabaları tarafından bedelleri ödenerek özgürlükleri muhakkak verilmektedir. Bu hak sadece İbrani kölelere ait olup İbrani olmayan kölelerin yaşamları boyunca köle olma zorunlulukları vardır.

3. Sümer Hukuku’nda Köle Kanunları

Bütün Eskiçağ toplumlarında olduğu gibi Sümer kavimlerinde de toplumsal bir sınıf olarak geniş bir tabana sahip köle sınıfı toplumun en alt tabakasını oluşturmaktadır. Kölelerin sosyal statülerinin anlaşılması ve toplumsal rollerine yönelik doğru bir yorumun yapılması için en önemli kaynağı medeniyetlerin anayasaları teşkil etmektedir. Kölelik, Sümer kaynaklarında çok eski bir sınıf olarak gösterilmekle birlikte ‘^LUNIT AH’ (erkek) “KUR” (Ülke/Düşman ülke)= Düşman Ülke Erkeği/Adamı ideogramı ile gösterilmektedir (Langdon, 1920: 493). Sümer kayıtlarına göre köleliğin ortaya çıkması savaş esirlerinin ele geçirilmesi ile birlikte olmuştur. Kölelerin sosyal hakları ve günlük yaşamları hakkında yeteri kadar açık deliller olmasa da konuya dair önemli ipuçları vermektedir. Bu Eskiçağ medeniyetlerinin köleleri temin ettikleri en önemli kaynak savaş esirleri olmakla (Bozkurt, 1981: 70) beraber hırsızlık sonucunda zararını ödeyemeyen hür vatandaşların, borçlarını ödemeyen şahısların bizzat kendileri ya da ailelerinden herhangi bir kimseyi borca karşılık rehine vermeleri gibi durumlarda da köle sayılarının arttığını görmekteyiz. Ayrıca bir çocuğun anne ve babasını reddetmesi veya babanın evlatlarını ya da evlatlıklarını reddederek onları köle olarak satılmaları da köle nüfusunun kaynakları arasında gösterilmektedir (Bozkurt, 1981: 70).

3.1. Urugakina Kanunlarında Kölelik

İlk kanun koyucu Lagaş kralı Urugakina öncesinde toplumun önemli bir kesiminin bozuk ekonomik düzen dolayısıyla saraya ve soylu ailelere köle olduğu görülmektedir (Dinçer, 2017: 25). Kendisinden önceki baskıcı rejimin kötü etkilerinin silinmesi amacıyla Urugakina tarafından hazırlanmıştır. Direkt kanun olarak yazılmayan Urugakina yazıtları, reform talimatnamesi niteliğinde olup kralın, tanrı ve tanrıça adına yaptığı işlerin yazıldığı bir prolog (Bilgiç, 1963: 107) ve kendi reformlarını anlattığı epiloğa sahip iki tarihi kitabeden oluşmaktadır (Kınal, 1983: 135). Eskiçağ medeniyetlerinde ödenemeyen borçlardan dolayı köle olma zorunluluğu mevcuttu. Urugakina, mevcut yozlaşmış düzeni yıkararak oluşturduğu yeni düzende, en büyük gurur kaynağı olarak da halkın devlet memurları tarafından sömürülmesinin önüne geçtiğini anlatmaktadır (Bailkey, 1967: 1222). Dul, yetim ve fakirlerin korunması hususunda önemli tedbirlerin alınması mağdurları koruma politikasının Tevradı zamandan önce geliştiğini göstermektedir (Fensham, 1962: 129). Kralın bu duruma yönelik yaptığı reform borç köleliği hususunda bir ilki teşkil etmektedir. Bir prolog ve epiloğunun olması nedeni ile bazı araştırmacılar tarafından kanun olarak ta kabul edilmektedir (Bilgiç, 1963: 107).

Reform olarak nitelendirilen Urugakina Kanunlarında, köleliğe yönelik sadece bir madde vardır. Devlet memurlarının zorbalıklarına önlem alınması amacı taşıyan bu kanun maddesi ile birlikte bir ürün ya da mal ancak sahibinin rızası varsa satılabilmektedir. Borcu dolayısıyla köle durumuna düşenler için genel bir af niteliği taşıyan bu kanun maddesi borç köleliği konusunda kanun niteliği taşıyan ilk belge örneğidir. (Tosun ve Yalvaç, 1989: 28). Erken Mezopotamya kanunlarında ailelerin kredi almak amacıyla çocuklarını rehine bıraktıkları bu nedenle Lagaş kralı Enmetena’nın, Lagaş’ta borçların hafifletilmesi ve böylece anne ve çocukların yeniden birleştirilmesi teklifinin olduğu iddiası mevcuttur (Reid, 2017: 12).

3.2. Ur-Nammu Kanunlarında Kölelik

Eskiçağ Mezopotamya medeniyetlerinde kanun niteliği taşıyan ilk belge III. Ur Sülalesinin ilk kralı Ur-Nammu (M.Ö.2111-2094) dönemine tarihlendirilen ve kendi ismi ile anılan kanunlardır (Dinçol, 2003: 5). Çeşitli yasal ve yasadışı eylemler, kölelik, cinsel suçlar, evlilik ve yaralanmalar gibi sosyal konularda hükümler içermektedir (Roth, 1995: 14). Bir prolog ve 6-7 maddeden oluşan Ur-Nammu kanunlarında epilog yoktur (Tosun, 1973: 566). Suç tasvirinin yapıldığı maddelerde “Eğer” denilerek maddelere giriş yapılması kanun niteliği taşımasından kaynaklanmaktadır. Kanun maddelerinin yazılı olduğu kısmın büyük çoğunluğu kırıktır. Kölelere yönelik maddelerin çevirisi şu şekildedir:

5. Madde: Bekâr bir kadın kölenin bakireliğine zarar verilmesi durumunda suçlu 5 şekel gümüş ödemek ile yükümlü kılınmıştır (Scholz, 2017: 109). Bikri bozulan kadın köle için yapılan 5 şekel gümüş ödemesi kölenin sahibine yapıldığı kesin olmamakla (Scholz, 2017: 109) birlikte kabul edilen görüştür. Kıymetli mal varlığı olarak kabul edilen kölelerin zarar görmesi maddi değerlerini düşürmektedir. Böylece yapılan ödemenin köle sahibinin zararının karşılanmasına yönelik olduğunu düşünmekteyiz. Bu düşünceden ayrı olarak zinanın toplumsal yapıya zarar verdiğinden dolayı çok ağır cezalar ile önüne geçilmek istendiği düşüncesini savunan araştırmacılar da vardır (Heger, 2005: 339).

14. Madde: Kölelerin kaçmasına yönelik düzenlenen kanun maddesinde ise köleyi yakalayıp geri getiren kişiye 2 şekel gümüş köle sahibi tarafından ödül olarak verilmektedir (Finkelstein, 1968/1969: 70). Kölelerin firar etmesi durumu bütün köle sahibi Eskiçağ medeniyetlerinde karşılaşılan bir durumdur. Sürekli olarak tekrarlanan bu durum karşısında bütün yönetim merkezleri karşılaşılabilecek karışıklıkların önlenmesi amacıyla yapılması gerekli ceza ve ödül işlemleri kanun maddeleri ile düzene bağlanmıştır.

21.Madde: Bu kanun maddesinde bir kadın köle karşılığı olarak 10 şekel gümüş fiyat belirlenmiştir (Finkelstein, 1968/1969: 70). Bu kanun maddesi kölelerin kıymetli mal varlıkları olarak görüldükleri düşüncesinin toplumda ne kadar yaygın olduğunu görmektedir. Böylece güçlü ödemelerin köleler ile yapıldığı da kanıtlanmaktadır.

Sayılan bu kanun maddeleri göstermektedir ki kölelerin sadece toplumun iş gücünü karşılayan bir sınıftan ziyade aynı zamanda ciddi bir maddi kaynak olarak ta görülmektedirler. Kaçak kölelerin yakalanmaları durumunda önemli bir para ödülünün olması bu durumun bir iş sektörü olmuş fikrini doğurmuştur. Nihayetinde köle sınıfı nüfus bakımından da önemli sayıya erişmiş olmalı ki bu kanun maddelerinin düzenlenmesini zorunlu kılmıştır. Bakire bir köle kadının bikrinin bozulmasının cezası 5 şekel olarak belirlenmesi bakire kölenin daha kıymetli olduğu fikrinin oluşmasına neden olmaktadır. Fakat bazı araştırmacılar bu cezanın toplum ahlaki göz önüne alınarak düzenlendiğini iddia etmişlerdir. İkinci görüş kanaatimizce daha makbuldür. Yüksek cezai işlemin uygulanmasının nedeni sadece ahlaki bir durum olmamakla birlikte aynı zamanda toplum huzuru göz önüne alındığını düşünmekteyiz. Nitekim bu dönemde kadın bir kölenin fiyatı 10 şekel gümüş olarak belirlenmiştir.

22.Madde: “Eğer bir kimsenin kadın kölesi, (evin) hanımı gibi davranırsa küfrederse (evin hanımına veya beyine) lölçü tuzla (evin hanımı veya beyi) onun ağzını yıkayacaktır.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 42). Ağzın tuz ile yıkanması sonucunda, diş minelerinde incelme ve diş etlerinde aşınma meydana gelmektedir. Böylece sahiplerine karşı saygısızlıkta bulunan köle uzun bir süre ağzında yaralarla yaşayarak hatasının bedelini ödemektedir. 23.Madde: “Eğer bir kimsenin kadın kölesi (evin) hanımı gibi davranırsa ona (evin hanımı veya beyi) vurursa.” (Finkelstein, 1968/1969: 70). Her iki kanun maddesinin kölelerin sahiplerine yönelik davranışlarının düzenlenmesine yönelik olması bu dönemde toplumda köle sınıfının henüz yerleşik bir yaşama düzenlerinin olmadığını göstermektedir. Benzer şikâyet ve davaların çok olması üzerine düzenlenen bu kanun maddeleri kölelik düzeninin toplumda henüz tam anlamıyla yerleşmediğini düşündürmektedir. Sadece kadın kölelere yönelik kanun maddelerinin olması Ur-Nammu Kanunlarının kendine has bir özelliğidir. Özellikle kadın kölelerin evin hanımına yönelik davranışları ve bu davranışlar karşısında uygulanacak cezalar belirtilmektedir. Erkek kölelere yönelik kanun maddelerinin olmaması, kanun maddelerinin büyük çoğunluğunun tahrif edilmiş olmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz.

3.3. Ana İttisu Kanunlarında Kölelik

Ninive’deki Asurbanipal kitaplığında 11 tablet olarak ele geçirilen bu kanunların ismini ilk kelimedenden (Ana ittisü) almaktadır (Kinal, 1983: 137). Yapılan mukayeseli çalışmalar sonucunda III. Ur sülalesi döneminde yazıldıkları kanısına varılmıştır (Kinal, 1983: 137). Basit hukuki terimler kullanılarak yazılmaya başlanan bu

tabletler hukuki düşüncenin temelini teşkil etmesinden dolayı Hukuk Tarihi açısından önem arz etmektedir (Landsberger, 1939: 265).

23. Madde: Babasını reddeden bir evladın maruz kalacağı durumu anlatan bu kanun maddesinde; babasını reddeden bir evlat babası tarafından kölelik alameti olan tıraşı yapılır ve kölelik damgası vurularak satılabilmektedir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 47). Eskiçağ medeniyetlerinde köleler ve hür vatandaşların farklı bir şekilde tıraş edildikleri açıkça görülmektedir. Maddiyat ve daha birçok belirleyici unsurlardan oluşan sınıfsal farklılıklar, farklı tıraş stilleri ile dışarıdan bakıldığında kişinin hür ya da köle olduğu anlaşılmaktadır. Tevrat'ta ise dik başlı olan, ebeveynlerinin sözünü dinlemeyen oğullar için şehrin dışında taşlanarak öldürülme cezası mevcuttur.³ Böylece Eskiçağ medeniyetlerinde ebeveynlere karşı yapılan saygısızlığın karşılığında ağır cezaların olduğu görülmektedir.

KOL IV.

13. Madde: Bu kanun maddesi ile köle işçilerin günlük ücretlerinin ifade edilmesinin yanında, kiralanan işçi kölenin hastalanması, yaralanması veya kaçması durumunda sorumluluğun tamamen sahibine ait olmasıdır. Aynı zamanda bu kanun maddesi ile iktisadi hayat üzerine de bilgi verilmektedir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 48).

4. Sami Hukuk'unda Köle Kanunları

4.1. Lipit-İştar Kanunlarında Kölelik

Mezopotamya'da başa geçen ve yaklaşık 100 yıl hüküm süren ilk Sami krallık olan İsin krallığı, kendilerini Ur, Sümer ve Akad kralı olarak da ilan ederek Sümer kültürüne de sahip çıkmışlardır (Koroğlu, 2006: 98). Sami kökenli ilk kanunların sahibi olan ve İsin Hanedanlığının beşinci kralı olan Lipit-İştar, takriben M.Ö. 1920 yılında tahta geçmiş ve 11 yıl hüküm sürmüştür (Bilgiç, 1963: 109). III. Ur Sülalesinin henüz yıkılmamış olmasından dolayı Sami olan Lipit-İştar ve hanedanı halkın uyum sağlaması için yürütülen politika gereği Sümer olarak yazılmıştır (Kinal, 1983: 138). Pensilvanya Üniversitesi'nin Nippur'da gerçekleştirdiği keşif gezisi sırasında ele geçirilen dört tablet üzerinde yapılan çalışmalar sonrasında, bir ön söz ve bir epiloğu olduğunun anlaşılmasından sonra Lipit-İştar ismi çözülmüştür (Steele, 1948: 426).

Lipit İştar kanunlarının 12 ve 13 numaralı kanun maddeleri kölelik ile ilgili olup köle fiyatlarının öğrenilmesi açısından önem taşımaktadır. Kaçak bir köle başkasının evinde yakalanırsa ve kaçması üzerinden bir ay geçmişse köleye karşılık olarak köle sahibine bir köle ya da 15 şekel gümüş verilmelidir (Steele, 1948: 437-438). Birbirleriyle bağlantılı olan bu iki kanun maddesinden de anlaşılmaktadır ki dönemin büyük bir ekonomik paydasını ve toplumsal sınıfını oluşturan kölelerin kaçırılması tabii olarak toplumda karışıklıklara neden olmuştur. Bu durumun bütün Eskiçağ medeniyetlerinde varlığı, konuya yönelik kanun maddelerinin mevcudiyetinden dolayı aynı durumun diğer Eskiçağ medeniyetlerinde yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca bu kanunlar ile de bu dönemde bir kölenin maddi karşılığının 15 şekel gümüş olduğunu öğrenmekteyiz. Kaçak kölenin bir ay sonra yakalanması üzerine iade edilmek yerine bedelinin ödenmesi ise geçen bu sürenin toplum geleneğinden kaynaklanan bir durum olduğunu düşünmekteyiz.

Devamında kaleme alınan kanun maddelerinde kölelerin kendi ücretlerini ödemeleri durumunda özgürlüklerini satın alabilmektedirler. Kölelerin kendi özgürlüğünü alabilmeleri belirli bir ücret karşılığında çalışabildiklerini de göstermektedir. İsrail toplumuna bakıldığında ise bu durum sadece İbrani köleler için geçerli olduğunu görmekteyiz. Ancak İbrani kölelerin özgürlüklerine kavuşmaları için ödenmesi gereken bedel ya bir akrabaları tarafından ödenir ya da İbrani köle özgürlük yılına değin çalışarak kendi özgürlük bedelini ödeyebilmektedir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 65; Steele, 1948: 438).

Köleler arasında ayrıcalıklı sınıfın olduğunu kanıtlayan gösteren kanun maddeleri mevcuttur. Miqtum⁴ olarak isimlendirilen kölelerin saraya ait olup, kanaatimizce de politik ya da devlete yararlılık durumlarında saray tarafından kişilere hediye edilen kölelerdir. Bu kölelerin geniş haklara sahip olarak efendilerini seçebildiklerini görmekteyiz. Toplumsal sınıflandırma olarak kölelik sınıfına mensup bu kişilerin, sarayın verdiği kutsallık ile daha ayrıcalıklı köleler olarak yaşamlarını devam ettirebildiklerini görmekteyiz (Tosun ve Yalvaç, 1989: 65).

25. Madde: *"Eğer bir adam bir kadın alırsa, (evlenirse) (kadın) ona çocuk doğurursa, çocukları hayatta ise ayrıca bir cariye, efendisine çocuk doğurursa baba, cariye ve çocuklarına özgürlüklerini verirse cariyenin çocukları efendisinin çocukları ile evi bölüşmeyeceklerdir."* (Tosun ve Yalvaç, 1989: 66-67). Köleler, toplumda

³ Yasanın Tekrarı 21/18-21

⁴ Borç durumundan dolayı köle olan kimse. Detay için bkz: (Akkuş, 2007: 22).

sadece maddi unsur olarak kalmamış aynı zamanda aile hayatı içerisine de dâhil olmuşlardır. Efendilerin kendilerine ikinci kadın olarak aldıkları cariyelerden doğan çocuklar öncelikle köle olarak görülmektedirler. Babaları tarafından özgürlükleri verilen köle kadının çocukları böylece baba mirasından faydalanamadıkları görülmektedir. Bir sonraki kanun maddesinde açıkça ifade edildiği gibi tek eşliliğin esas olduğu bu toplumda ancak ilk eşin ölümünden sonra evin beyi, cariyesini köle konumundan evin hanımı konumuna yükseltmesinden sonra cariyeden olan çocuklar baba mirasından hak elde edebilmektedirler (Tosun ve Yalvaç, 1989: 67). Bu durum açıkça göstermektedir ki bir çocuğun köle sınıfından hür sınıfına yükselmesi ve baba mirasından faydalanması ancak anne ve babasının hür olmalarına bağlıdır. Aksi durumda köle olarak doğan çocuk ancak baba mirasından vazgeçerek kendilerine özgürlükleri verilmektedir. Nitekim köle bir ailede doğan bir çocuk köle olarak kabul edilmekte ve efendisinin malı olarak sayılmaktadır. Her köle ancak kendi özgürlük bedelini ödedikten sonra kölelikten kurtulabildiği kanaatindeyiz. Benzer bir durum Tevrat'ta da geçmektedir. Gilat oğlu Yiltafyığit bir adam olmasına karşın babasının ilk eşinden olan çocukları tarafından annesinin sosyal statüsünü bahane göstererek baba mirasından men ederek evden kovmuşlardır⁵ (Hakimler: 11/1-2).

4.2. Eşnunna Kanunlarında Kölelik

Eşnunna (Tel Asmar), Bağdat'a 81 km mesafede, Dicle'nin büyük kollarından bir olan Diyala Nehri'nin doğusunda yer alan M.Ö. 3. ve 2. binyılda dönemin önemli kentlerinden biri olmuştur (Köroğlu, 2006: 101). Ele geçirilen ilk Akadca metin olan Eşnunna kanunları, kanun koyucu kral ismi yerine yazıldığı şehrin ismi ile bilinmekle birlikte kral Daduşa dönemine tarihlendirilmektedir (Bilgiç, 1963: 111). Uzun çabalar sonucu tamamının bir araya getirildiği Eşnunna kanunları 60 paragraftan oluşmaktadır.⁶

15. Madde: *“Bir tüccar ve bir meyhaneci kadın, bir erkek kölenin ve bir kadın kölenin elinden gümüşü, arpayı, bitkisel yağı tüketinceye kadar almayacaktır.”* (Tosun ve Yalvaç, 1989: 80). Akadca yazıya geçirilmiş olan Eşnunna kanunlarının bu maddesi köleler de dâhil üzere toplumun parçalarından olan sosyal ve sınıfsal gruplara yönelik himaye içermektedir. Diğer kanun maddelerinin de prologları incelendiğinde ilk göze çarpan hususun toplumdaki adaletsizlik olduğudur. Bu kanun ile kral, halkının en alt sınıflarından olan kölelerin haklarının korunduğunu ifade etmektedir.

16. Madde: *“Mirastan (henüz hissesini) almamış bir adamın oğlu(na) veya bir köleye güvenilmeyecektir.”* (Tosun ve Yalvaç, 1989: 80). Bu kanun maddesi ile birlikte karakterlerine bakılmaksızın toplumun en alt sınıfı köle ve babasının mirasından henüz faydalanamayan oğulların en güvenilmez grup olduklarını öğrenmekteyiz. Nitekim diğer kanun maddesi ile de sabit olunmuştur ki bir evladın toplum nezdinde kabul görebilmesinin en büyük şartı olarak öncelikle babası ve annesi tarafından kabul görülmesidir. Ebeveynler memnun olmadıkları evlatlarını evden kovabilir ve dahi köle olarak satma hakkına sahiptirler (Tosun ve Yalvaç, 1980: 80). Bir evladın toplum nezdinde kabul görülebilmesi için öncelikle ailesi tarafından kabul görülüp mirastan pay alması gerekmektedir.

22. Madde: *“Eğer bir adam bir adamdan hiç alacağı yoksa ve adamın kadın kölesine haciz korsa, kölenin sahibi ‘senin benden hiç alacağın yok’ tanrı yemini yapacak ve kadın kölenin değeri olan gümüşü tartacaktır”* (Tosun ve Yalvaç, 1989: 81). Tamamen mal sahiplerinin haklarının korunmasına yönelik olan bu madde ile kölelerin toplumda kıymetli maddi varlık olarak görüldüklerini göstermektedir.

23. Madde: *“Eğer bir adamın bir adamdan hiç alacağı yoksa (buna rağmen) adamın kadın kölesine haciz kor ve haczettiğini evinde alıyor ve ölümüne sebep olursa kölenin sahibine 2 kadın köle ödeyecektir.”* (Tosun ve Yalvaç, 1989: 81). Yine mal sahiplerinin korunmasına yönelik olan bu madde ile de, toplumsal huzurun korunması amaçlanmaktadır. Bir kölenin ölümüne karşılık iki kölenin ödenmesi mecburiyeti ile köle hırsızlığının önüne geçilmek istenmektedir.

31. Madde: *“Eğer bir adam, (başka) bir adamın kadın kölesinin bokrini bozarsa 1/3 mina gümüş ödeyecektir, kadın köle sahibinin malı olarak kalacaktır.”* (Goetze, 1951-1952: 88). Bu kanun maddesi ile bikri bozulmamış bir kadın kölenin daha değerli olduğu anlaşılmaktadır. Bir kadın kölenin bokrinin bozulmasının bedeli olarak ta 20 shekel gümüş yani bir köle bedeli ceza ödenmektedir. Eşnunna Kanunlarının 26. Maddesinde aynı

⁵ Lipit-İhtar kanunlarının 27. Maddesinin Tevrat'taki karşılığı niteliğinde olan bu benzerliğin detayı için bkz. (Mendelsohn, The Disinheritance of Jephthah in the Light of Paragraph 27 of the Lipit-Ishtar Code, 1954).

⁶ Eşnunna kanunları hakkında detaylı bilgi için bkz. Reuven Yaron, The Laws of Eshnunna. Albrecht Goetze, The Laws of Eshnunna.

durumun özgür bir kadın için gerçekleşmesi durumunda fail idam cezasına çarptırılmaktadır (Scholz, 2017: 109). Aynı suçun farklı sınıflara karşı işlenmesi durumunda farklı cezaların uygulanması burada dikkatimizi çekmektedir. Bu durumda Eski Çağ Medeniyetlerinde kölelerin insan olmalarından daha ziyade önemli bir maddi varlık olarak algılandığını göstermektedir (Scholz, 2017: 110).

33. Madde: “Eğer bir kadın köle kandırır, bir adamın kızına kölenin oğlunu (awilim)⁷ verirse, o büyüdüğü zaman, efendisi onu bulursa onu yakalayacak. Onu uzaklaştıracak (geri alacaktır).” (Reid, 2017: 15) Kölelerin, yeni doğmuş çocuklarını, efendilerini kandırmak suretiyle bir başkasına verdiklerini ifade eden bu kanun maddesi ile köle sahiplerinin aynı zamanda kölelerinin çocuklarının da sahipleri olduğu anlaşılmaktadır. Bir köle, efendisini kandırmak suretiyle çocuklarını başka birine verir ve aradan uzun yıllar dahi geçse durumun anlaşılması üzerine sahip o çocuğu geri alma hakkına sahiptir.

34. Madde: “Eğer sarayın bir kölesi oğlunu veya kızını büyütme üzere bir muşkenum’a⁸ verirse, verdiği oğul ve kız saray (geri) alacaktır.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 82).

35. Madde: “Sarayın köle kadının oğlunu alan kimse, karşılığını (köleye köle) saraya ödeyecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 82).

Her iki kanun maddeleri saraydan kaçırılan köle çocuklarını konu edinmeleri ortak özellik olsa da kanunlar arasında yoruma açık farklılıklar da vardır. Köleler, çocuklarını bir üst sınıf olan özgür ikinci sınıf vatandaş olarak değerlendirebileceğimiz Muşkenumlar’a saraydan kaçırmak suretiyle verebilmektedirler. Diğer köle sahipleri gibi saray da köle çocukları üzerinde belirli haklara sahip olduğundan kaçırılan çocukları geri alabilmektedir. 35. Kanun maddesinde erkek çocuklar ifadesi özel olarak belirtilerek köleye karşı köle verilmeli kanunu uygulanmaktadır. Kanaatimizce erkek çocuklara yönelik olan bu özel ibare ile asıl anlatılmak istenen köle çocuklarının evlatlık olarak alınması hususudur. Çocuk sahibi olamayan hür vatandaşların saray kölelerinin çocuklarını evlatlık olarak alabildiklerine işaret eden bu madde ile akıllara iki soru gelmektedir. Neden saray kölelerinin çocukları? Ve neden erkek çocuklar? Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Eskiçağ toplumlarında kölelere insan grubundan ziyade maddi varlık unsuru gözü ile bakılmaktadır. Eşnunna kanunlarında “Awilim” ve “Muşkenum” olarak Muşkenumların daha ayrıcalıklı bir sınıf olduğuna yönelik bilgilerin de verildiği iki sınıf karşımıza çıkmaktadır ki bu sınıflar diğer Sami şehir devletlerinde de toplumsal sınıf olarak mevcudiyetlerini korumuşlardır (Yaron, 1988: 27). Erkek çocukların özellikle ifade edilmesi hususu ise dönemin şartları göz önüne alındığında erkek kölelerin iş gücü olarak kadınlara nazaran daha faydalı olmalarından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Diğer bütün ürünlerde olduğu gibi köle sınıfında da doğal olarak en iyi kölelere sarayın sahip olması tabii bir durumdur.

40. Madde: “Eğer bir adam, bir erkek köle, bir kadın köle, bir öküz veya değeri olan ne varsa satın alırsa, (fakat) satanı ispat edemezse o hırsızdır.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 83).

49. Madde: “Eğer bir adam, çalıntı bir erkek köle (veya) çalıntı bir kız köleyle yakalanırsa, erkek köleye erkek köle (ve) kız köle için kız köle teslim edecektir.” (Goetze, 1951-1952: 88).

Hırsızlığa yönelik olan bu maddelerde ilk dikkati çeken husus kölelerin değeri olan eşya olarak nitelendirilmesidir. Bu suçların karşılığı olarak ta kısas uygulaması esas alınmaktadır.

50. Madde: “Eğer bir vali, nehir sevkiyatını idare eden bir kimse veya herhangi diğer bir memur, saraya veya muşkenum’a ait bir kayıp erkek köleyi, bir kayıp kadın köleyi, bir kayıp öküzü, bir kayıp eşeği, yakalar ve Eşnunna’ya götürmezse, fakat onu evinde alıyorsa bir ayın yalnız yedi gününü geçirse dahi, saray, ondan hırsızlık malı dava edecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 84). Hırsızlığın sadece halk arasında değil aynı zamanda devlet memurları tarafından da yapıldığını göstermektedir. Gümrükte kayıp eşyaların devlet memurları tarafından alınması ve himaye edilme süresi olarak 6 gün müsaadesi vardır. Bir memur evinde yukarıda sayılan ürünlerden birini 6 günden fazla saklayan memurlara hırsızlık davası açılmaktadır.

⁷ Awili, mar awili= Adam, İmtiyazlı vatandaş, bey, detaylı bilgi için bkz. (Roth, On mār awilim in the Old Babylonian Law Collections, 2013).

⁸ Muşkenum; Babil toplumunun üç temel sınıfından birini oluşturan bu sınıf Awilim’den daha aşağı kölelerden daha üstün olduğu anlaşılmaktadır. Köle yasaları incelendiğinde Muşkenumlar’a ait kölelerle ilgili yasalar ağırlık göstermektedir. Sınıf olarak Awilimler’dan daha aşağı olmalarına rağmen kölelik yasalarında saray ve Muşkenumlar’a ait köleler, hür vatandaşların kölelerinden üstün tutulmaktadır. Tam konumları belirli olmamakla birlikte Muşkenumlar’ın devlete bağlı sosyal bir sınıf olduğu söylenebilir. Detay için bkz. (Driver ve Miles, 2023: 353; Köroğlu, 2006: 114; Yaron, 1988: 132-146).

51. Madde: “Kannum⁹ ile bağlı veya abuttu¹⁰ ile işaretli Eşnunna’lı bir erkek veya kız köle veya muşkenum, sahibinin izni olmadan Eşnunna’nın kapısını terk etmeyecektir.” (Goetze, 1951-1952: 125).

52. Madde: “Bir erkek köle veya kadın köle koruyucu bir ulakla Eşnunna kapısından girerse, bağ, zincir ve tıraşı konulur yapılır ve sahibine emanet edilmiş olur.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 84).

Şehirden ancak sahipleri ile birlikte ya da onların izni ile ayrılabilen köleler bu durumlar dışında şehir kapısından geçerken yakalanırlarsa saray görevlileri tarafından yakalanmaktadır. Yakalanan köleler, kölelik göstergesi olan saç tıraşı yapılır, kölelik ipi bağlanıp zincirlenerek sahibine geri verilmektedir.

Burada direkt olarak kölelik ile ilgili olmayan fakat endirekt ilişkisi dolayısıyla vereceğimiz bazı kanun maddeleri ile konunun daha iyi açıklanması amaçlanmaktadır. 54. Madde: “Eğer bir öküz süskense, bölgesi, sahibini uyardıysa ve öküzünün (boynuzunu) köreltmediyse, bir adamı süsüp ölümüne sebep olduysa, öküzün sahibi 2/3 mana¹¹ ödeyecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 84). Hür bir vatandaşın bir evcil hayvan tarafından öldürülmesinin ardından bedeli 40 şekel gümüş olarak belirlenirken, aynı durum köleler için söz konusu olduğunda bu ücret 15 şekel gümüş olarak belirlenmiştir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 84). Tevrat’ta, Yasanın Tekrarı 21/32’de bir köle bedeli olarak 30 şekel gümüş, Lipit-İştar kanunlarında madde 13’te, Eşnunna kanunlarında 55 ve 57. maddelerinde ise bir kölenin bedeli 15 şekel gümüş daha ileride göreceğimiz üzere Hammurabi kanunlarında ise 1/3 MANA yani 20 şekel gümüş olarak belirlenmiştir. Nitekim bikri bozulmamış bir kadın köle ile karnında çocuğu ile birlikte öldürülen kadın köle fiyatları ise 1/3 MANA (Eşnunna 31-Hammurabi 214) gümüştür. Tevrat ve diğer Eskiçağ medeniyetlerinde köle fiyatlarının birbirinden farklı olmasının nedenini, daha önce de ifade ettiğimiz gibi bahsi geçen Eskiçağ medeniyetleri ile İsrail oğulları arasında mevcut olan zamansal farklılık olduğunu düşünmekteyiz.

4.3. Hammurabi Kanunlarında Kölelik

Nüfus yoğunluğunun Samiler tarafında oluşturulduğu Babil kenti Kiş ve Agede şehirlerini kapsayan bölgede yer almaktadır (Koroğlu, 2006: 107). Sümer şehir devletleri arasında gerçekleşen bölgesel anlaşmazlıklar sonucunda, Akadlı Sargon’un başarılı politikası ile birlikte bölgede tesis edilen güçlü istikrar ancak Tevrat’ta Amrafel¹² güçlü ve savaşçı bir kral olarak tasvir edilen Babil kralı Hammurabi döneminde tekrardan sağlanabilmiştir (Vincent, 1904: 738). Sümer ve Akad kültürünün hâkim olduğu bölgede siyasi birliği sağlayan kral Hammurabi, bu kültürlerin de katkısıyla dönemin en büyük medeniyetlerinden birini kurmayı başarmıştır (Koroğlu, 2006: 108). Gerçekleştirdiği toplumsal reform ve yasalar ile dönemim en ünlü siyasi kişiliği olmuştur. Hammurabi yasaları oluşturulurken de kendisinden önceki Sümer kültüründen etkilenecek daha kapsamlı yasaların oluşturulduğu gözlemlenmektedir (Langdon, 1920: 489-515). Babil üzerine yapılan çalışmalar sonucunda Awilim gibi bağımlı sosyal gruplar dışında Babil’de kölelik: Özel hanelerde kölelik, Tapınak köleliği ve Saray köleliği olarak üç ana grup olarak sınıflandırılmış ve sahiplerine ait mallar olup miras, alınıp satılma durumlarının olduğu vesikalar ile sabitlenmiştir (Spek, 1990: 247-249).

7. Madde: “Eğer bir adam ister gümüş, ister altın, ister erkek, ister kadın köle, ister öküz, ister koyun, ister eşek veya herhangi bir şeyi bir (hür) adamın oğlunun veya kölesinin elinden, şahitsiz veya senetsiz satın alır veya onu saklamak için alırsa, o adam hırsızdır, öldürülecektir” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 186). Hammurabi kanunlarında var olan sertlik ve kısas ilkeleri bu kanun maddesinde çok açık bir ifade ile görülmektedir. Çalınan malın kıymetine bakılmaksızın hırsızlara karşı sert bir cezanın uygulandığını gösteren bu maddede dikkatimizi çeken husus kölelerin, evin oğlu ile birlikte zikredilerek günlük yaşantılarına yönelik ipucu vermektedir. Evin oğlu ile birlikte anılan kölelerin günlük hayatta sahibine ait kıymetli eşyaların taşınması işini yapabildiklerini göstermektedir.

Hür bir vatandaşa veya bir Muşkenum’a ait bir kölenin şehirden kaçmasına yardım etmek veya onu kendisi için çalmanın cezası ölüm olarak belirlenmiştir (Gnuse, 2015: 46-47). Hırsızlara yönelik olan her iki madde de cezanın sertliği dikkati çekmektedir. Ayrıca Awilim’den düşük bir sınıf olan Muşkenum’ların köle sahibi olabilmeleri dikkati çekmektedir. Köleler arası ayırım yapılmadan Saray’ın ve Muşkenum’ların kölelerinin

⁹ Bağlı, ip, kuşak, bağ, bir kölenin ipi. (Tosun ve Yalvaç, 1989: 289).

¹⁰ Kölelik belirtisi olarak kölelere has saç tıraşı, (Tosun-Yalvaç, s. 280). Bazı araştırmacılar ise cariye olarak alınmış köle kadınların dahi çocuk doğurmalarına dek abuttum denilen kıyafeti giydiklerini söylemektedirler. Abuttum; köle göstergesi olarak giydikleri özel kıyafet olarak çevrilmiştir. (Driver ve Miles, 2023: 306-309).

¹¹ 1 MANA=60 şekel detay için bkz. (Tosun ve Yalvaç, 1989: 275 vd).

¹² Yarutılış, 14/1.

kaçırılmasının cezası ölümdür. Bir Muşkenum'a ait kölenin kayıp olması durumunda bizzat kralın tellalı tarafından duyuru yapılarak köleni aranması, Muşkenum sınıfının Awilim sınıfından daha aşağı olduğu bilinmesine rağmen, Muşkenum kölesinin özgür bir vatandaşın kölesinden daha üstün tutulduğunu kanıtlamaktadır (Driver ve Miles, 2023: 353). Köle sayılarının Babil'de az olmasından dolayı hazırlanan bu kanun maddeleri artan köle ticaretine karşın yerel kölelerin ülke içerisinde tutulmasına yönelik atılan adımlardır (Mendelsohn, 1935: 191). Artan köle ticareti karşısında halk arasında çocuk ve bebeklerin dini sebepler öne sürülerek ekonomik nedenli evlat edinmeler görülmektedir (Mendelsohn, 1935: 191). Sippar Erebbâ tapınağında bulunan tabletler üzerinde ismi yazılı 185 Naditum'un evlatlık aldıkları bilgisi yazılmaktadır (Lerner, 1986: 241-242). Birçok Eskiçağ medeniyeti için önemli bir maddi kaynak olarak görülen kölelerin kaçırılması Eski Yakın Doğu, Kuzey Mezopotamya ve Nuzi kanunlarına göre ciddi para cezası gerektirirken Babil'de köle kaçırılması ölüm cezasına çarptırılmaktadır (Gnuse, 2015: 46).

17. Madde: *"Eğer bir adam, kayıp bir erkek veya kadın köleyi kırdı (açıkta) yakalayıp onu sahibine getirirse, kölenin sahibi ona iki şekel gümüş verecektir."* (Tenney, 2017: 765).

18. Madde: *"Eğer bir köle, sahibini söylemezse, onu (yakalayan) saraya götürecektir. Durumu araştırılacak ve sahibine onu geri vereceklerdir."* (Tosun ve Yalvaç, 1989: 187).

Toplumda önemli bir kesimi kapsayan köle sınıfına yönelik detaylı kanun maddelerinin hayata geçirilmiş olması tabii bir durum olarak görülmektedir. Sahibinden kaçan kölelerin yakalanıp sahiplerine teslim edilerek kaçak köle sorununun önüne geçilmek istenmektedir. Kaçak köle avcılarına yönelik teşvik mahiyetinde olan ilk kanun maddesinde iki şekel gümüş ödül verilmektedir. Sahiplerden temin edilen ücretin, özgürlüklerini satın alabildiklerini bildiğimiz kölelerin sermayesinden, sahiplerin zararlarını telafi ettiklerini düşünmekteyiz. Devam eden kanun maddesinde ise başkasının kaçak kölesini sahiplenmenin cezası ölüm olarak belirlenmiştir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 187). Bu kanun maddesi ile anlaşılmalıdır ki bütün kaçak köle avcıları yakaladıkları köleleri sahiplerine geri teslim etmemekte, aksine kendi zimmetlerine geçirmeye çalışmışlardır. Bu durumda köle avcısı hırsız muamelesi görmekte ve ona göre ceza almaktadır.

20. Madde: Becerikli kölelerin köle avcılarının elinden dahi kaçabildiklerine işaret eden bu madde de avcının suçsuzluğunu kanıtlaması sadece tanrı yemini etmesi ve kölenin yerini bildiği kadarıyla doğru söylemesine bağlıdır (Tosun ve Yalvaç, 1989: 187).

Borçlarından dolayı köle durumuna düşen özgür halk için ilgili kanun maddeleri şu şekildedir;

115. Madde: Borcuna karşılık rehine olarak tutulan ve çalıştırılan bir kimse eceli ile ölürse ev sahibi suçsuz sayılacaktır. Devamında gelen kanun maddesinde ise eğer rehine kişi ev sahibi tarafından öldürülmüş ise intikamı kısas esasına uygun bir şekilde alınmaktadır. Ölen rehinenin sahibi rehine oğlu ise ev sahibinin oğlu ya da ölen kişi kendi evinin reisi ise ev sahibinin kendisi ölüme mahkûm edilmektedir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 197).

Borçlardan dolayı köle konumuna düşme bütün Eskiçağ medeniyetlerinde görülmektedir. Borçlunun borcunu ödeyememesi durumunda borcuna karşılık olarak alacaklının yanında köle olarak çalışmaktaydı. Bu gibi borç köleliğinin olduğu durumlarda haciz altında olan kişinin ölmesi durumunda ölüm nedenine bağlı olarak bazı cezai işlemler uygulanmaktadır. Doğal yollardan bir ölümün gerçekleşmesi durumunda haciz eden kişi haklı görülürken, dayak ya da kötü muameleden ölmesi durumunda ise haciz altında olan kimsenin toplumsal sınıfına bağlı olarak kısas ya da köle bedeli olan 1/3 MANA gümüş ödenmesi cezaları uygulanmaktaydı.

118. Madde: Kölelerin ticari amaçlar ile alınıp satılabildiği ve dahi üçüncü kişilere kiralandığı belirtilmektedir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 197). Kiralanan köle üzerinde köle sahibinin bir hakkı kalmamaktadır. 119. Madde: Cariye olan bir köle kadın eğer sahibine çocuk doğurmuşsa sahibinin borcuna karşılık rehine olarak verilse dahi sahibi borcunu ödediği takdirde cariyesini geri alabilmektedir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 197). Borcun karşılığında rehine olarak verilen kölelerin tüccar tarafından satılması durumunda ise tüccar haklı görülmektedir. Fakat verilen köle sahibine çocuk doğurmuş ise köle sahibi borcunu ödeyerek kölesini geri alabilmektedir. Nitekim daha önce de evin beyine çocuk doğuran kölelerin konumlarının diğer kölelere nazaran daha üstün olduklarını belirten kanun maddeleri okumuştuk. Borç köleliğinin oldukça yaygınlaştığı bahsi geçen kanun maddeleri ile de görülmektedir. Borcun ödenememesi durumunda bu dönemde bulunan en etkili çözümlerden biri insanların en değerleri maddi varlıklarından biri olan kölelerini, ev hanesinden birini ya da kendilerini borçlarına karşılık olarak belli bedel karşılığında satmalarıdır. III. Ur Hanedanı'nın yıkılması sonrasında kölelik sınıfına borçlarından dolayı katılan kişi sayısında büyük bir artış olması da Eski Babil kayıtlarına şöyle bir atasözünün düşmesine neden olmuştur: *"Buğdayı alacaklı veren Awilim'un buğdayı kendi*

buğdaydır, ancak faizi çok büyüktür” (Bailkey, 1967: 1230). Bu dönemde borçlardan dolayı rehine olarak verilen kişiler genel olarak “*Neputum*” olarak isimlendirilmişlerdir (Stol, 1995: 136).

144. Madde: “*Eğer bir adam bir Naditum¹³ ile evlenirse ve o naditum kocasına bir kadın köle verirse ve o kölenin doğurmasına sebep olursa (fakat) bu adam bir şugitum¹⁴ ile evlenmeye karar verirse o adama müsaade etmeyeceklerdir, şugitum’u alamayacaktır.*” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 199). Rahibe sınıfı olduğu bilinen Naditum’ların onurlarının korunması kanun ile temin edilmektedir. Kocasına çocuk doğurması için cariyeye alan Naditum sınıfına mensup bir rahibenin onurunun korunması için, kocalarının kendilerinden daha aşağı bir sınıf olduğu anlaşılan Şugitum sınıfından biri ile evlenmeleri yasaklanmıştır.

Naditum’un kendi eli ile kocasına cariyeye vermesi ise Tevrat’ta; “*Saray Mısırlı cariyesi Hacer’i kocası Avram’a karı olarak verdi.*” (Yaratılış: 16/3). Din kadının kendi eli ile kocasına çocuk doğurması amacıyla cariyeye vermesi, her iki Eskiçağ medeniyette paralel sosyal zihniyet olarak dikkat çekmektedir. Naditumlar özel bir sınıf olup evlenmelerine müsaade edilirken çocuk sahibi olmaları yasaklanmıştır (Arslantaş ve Septioğlu, 2016: 30).

146. Madde: Çocuk doğuran bir cariyeye evin hanımı ile anlaşmazlık yaşaması durumunda evin hanımı cariyeyi evden kovamaz ancak ona köleler arasında bir görev vererek onlar ile birlikte yaşamalarını sağlayabilir (Sayce, 1904: 261). Bu durum da ataerkil bir yapıya sahip bir toplumda çocuk doğuran bir cariyenin bu sebepten ötürü diğer kölelerden ayrı bir statüye sahip olduğunu göstermektedir. Çocuk doğurması için alınan cariyenin çocuk doğurmaması durumunda ise normal bir köleden farklı olmaksızın alınıp satılabilmektedir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 200). Evin beyine çocuk doğuran bir cariyenin evin hanımı tarafından evin beyinin sağ olduğu müddetçe evden kovulamaması durumu birçok Eskiçağ medeniyetinde olduğu gibi Tevrat’ta kendisine yer bulmaktadır. Nitekim Hacer hamile kaldıktan sonra evin hanımına karşı davranışları değişmiş ve Sara da İbrahim’den aldığı onay sonrasında Hacer’e karşı davranışlarında değişikliğe gitmiştir. Sara, Hacer’i kovamamış ancak bu baskılar sonrasında Hacer’in kaçmasını sağlamıştır (Yaratılış: 16/1-6).

170. Madde: “*Eğer bir adamın eşi ona çocuklar doğurursa ve kadın kölesi (de) ona çocuklar doğurursa, baba sağlığında kölenin ona doğurduğu çocuklara “benim çocuklarım” deyip eşinin çocukları ile birlikte onları sayarsa, sonra baba kaderine gittiğinde (öldüğünde) baba evinin malı içinden eşin ve kadın kölenin çocukları eşit olarak mal bölüşeceklerdir. (fakat) eşin ilk oğlu hisse içinden seçecek ve alacaktır.*” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 202). Bu kanun maddesi, bir cariyeden olma çocukların da baba mirasından pay alabildiklerini göstermektedir. Babanın, cariyeden olma çocuklarını öz evlatları olarak kabul edip ve bunu ilan etmesinden sonra, evin hanımından olan çocuklar ve cariyeden olan çocuklar mirasta ortak hakka sahip olmaktadır. Bu eşit mal paylaşımından sadece eşin ilk oğlu dilediğini seçme ayrılacağına sahiptir. “*Benim çocuklarımdır deyip eşinin çocukları ile birlikte onları sayarsa*” Kanaatimizce bu ifade ile sosyal bir tören anlatılmak istenmektedir. Babanın cariyeden olma çocuklarını benimsemesi ve bütün çocuklarını bir arada sayması ve bunu da halka ilan etmesi ancak bir tören ile gerçekleştirilmelidir. Bir sınıf atlama ve babanın öz evlatları unvanını alma işleminin, babanın “*Benim çocuklarım*” duyurusu ile gerçekleşen bir törenden sonra gerçekleşmektedir.

171. Madde: “*Eğer baba sağlığında, ona çocuk doğuran kadın kölenin çocuklarına “benim evlatlarımdır” demediyse, sonra baba kaderine gittiğinde (öldüğünde) baba evinin malından, kadın kölenin çocukları, eşin çocukları ile birlikte mal bölüşmeyeceklerdir. Kölenin ve çocuklarının özgürlükleri verilecektir. Eşin çocukları, kadın kölenin çocuklarına (karşı) kölelik için iddiada bulunmayacaklar.*” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 202). Babanın mirasından faydalanamayan çocuklar ise, özgür bir babadan olma sosyal statülerinden dolayı özgürlükleri verilmektedir (Mendelsohn, 1948: 39). Kanun maddesinde sadece kölenin değil aynı zamanda annelerinin de özgürlüklerinin verildiğini görmekteyiz. Kanun maddesinde çelişkili bir ifade bulunmaktadır. Eşin çocukları sadece kölenin çocukları üzerinde kölelik iddiasında bulunamazlar ifadesi vardır. Fakat

¹³ Naditum: Asil soydan gelen ve çeşitli tanrılara hizmet eden rahibe sınıfına denir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 275-276). Naditum: terim olarak “*Nadasa Bırakılmış*” anlamı veren bu kelime Babil döneminde Tanrı İstar’a hizmet etmeleri için yanlarında ciddi bir çeyiz ile tapınağa gönderilen kadınları tanımlamaktadır. Bu kadınların evlenmesi ve çocuk yapmaları yasaktır. Beraberinde getirdikleri çeyizlerin ancak öldükten sonra ailelerine teslim edildiği bu kadınların tapınaklardaki asıl görevlerinin kâtiplik olduğu düşünülmektedir. Kâtiplik dışında bu kadınların önemli ticari ve zirai faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. (Arslantaş ve Septioğlu, 2016: 30; Lerner, 1986: 241-242).

¹⁴ Şugitum= ilgili kanun maddelerinin incelenmesi sonucu, kadınlardan oluşan bu grup sosyal bir sınıf olarak belirtilmekte ve Naditumlar ile aynı sınıftan olmayan ve hatta daha aşağı olarak kabul gören dini bir gruptur (Tosun ve Yalvaç, 1989: 275-276).

özgürlüğü verilen köle kadın üzerine kölelik iddiasın bulunup ya da bulunamayacaklarına dair açık bir ifade görülmektedir.

175. Madde: “Eğer, saraya ait bir köle veya bir muşkenum’un kölesi ile bir bey kızı evlenirse ve çocuklar dünyaya getirirse, kölenin sahibi, beyin kızının çocukları üzerinde kölelik için hak iddia edemez.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 203)

176. Madde: “Eğer, saraya ait bir köle veya bir muşkenum’a ait bir köle bir bey kızı ile evlenirse onunla evlendiği zaman, baba evinin çeyizi ile birlikte, saray kölesinin veya muşkenum’un kölesinin evine girdikten ve birleştikten sonra ev yaptılar, mal edinirlerse ve sonra sarayın veya muşkenum’un kölesi kaderine gittiyse (öldüyse), beyin kızı çeyizini alacaktır. Fakat kocasının ve onun, birleştikten sonra edindiklerini ikiye bölecekler, kölenin sahibi yarısını alacak, diğer yarısını da çocukları için beyin kızı alacaktır.” İlgili maddenin **B** nüshası: “Eğer beyin kızının çeyizi yoksa kocası ile birleştikten sonra edindiklerini ikiye böleceklerdir. Yarısını kölenin sahibi alacak, diğer yarısını da çocukları için beyin kızı alacaktır.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 203).

Her iki kanun maddesinde de dikkati çeken ilk husus saray ve Muşkenum kölelerinin hür bir vatandaşın kölelerinden daha üstün tutulmalarıdır. Kölelerin evlenmesi ile ilgili kanunlar sadece saray ve Muşkenum kölelerinin evlenmeleri ile örneklendirilmiştir. Baba evinden çeyiz ile ayrılan kız, kocasının ölümünden sonra çeyizini almaktadır. Ancak onun dışında evlendikten sonra edinilen mal ikiye bölünerek yarısı köle sahibinin payına düşmektedir. Özgür bir anneden doğan çocuklar ise annede kalmaktadır. Bu kanun maddeleri açıkça göstermektedir ki saray ve Muşkenum’lara ait köleler mal sahibi olabilmektedirler. Hür vatandaş sınıfı olan Awilimler’e ait kölelerin mal sahibi olabileceklerine dair bilgiler verilmemektedir.

Kölelerin işledikleri suçlar ve kölelerin yaralanmaları durumunda uygulanacak cezai kanun maddeleri ile Hammurabi kanunları devam etmektedir. 199. Madde, bir kölenin kör edilmesi veya dışının kırılması durumunda köle fiyatının yarısı bir cezai işleme tabi tutulmaktadır (Tosun ve Yalvaç, 1989: 205). Bu madde kısasa kısas usulü ile bilinen Hammurabi Kanunlarında özgür bir birey ile köle arasında yaralama ile sonuçlanan durumlarda uygulanacak kanun maddesidir. Kölenin bey sınıfına yönelik işlediği şiddet suçlarında ise kölenin kulağı kesilmektedir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 206).

213. Madde: “Eğer bir beyin kadın kölesini dövüp, içindekini attırırsa (çocuğunun düşmesine sebep olursa) 2 şekel gümüş ödeyecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 206).

214. Madde: “Eğer o kadın köle ölürse 1/3 MANA gümüş ödeyecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 206).

İnsanların yaralanmaları ve kavgalara yönelik olan bu kanun maddelerinin ilkinde bey sınıftan birine vurmaya cesaret eden bir kölenin, kulağının kesilerek cezalandırılacağı belirtilmektedir. Bu şekilde köle üzerinde kalıcı hasar bırakılarak verilecek cezanın amacının caydırıcılık olduğunu düşünmekteyiz. Bu kalıcı hasarı gören diğer kölelerin korkutularak kontrol altında tutulmak istenmiş olmalıdır. Eğer bir beye ait köle kadını döverek çocuğunun düşmesine neden olunmuşsa iki şekel gümüş cezası verilmektedir. Köle kadının ölmesi durumunda ise bir köle bedeli olarak 1/3 MANA gümüş yani 20 şekel gümüş ceza olarak belirtilmiştir. Köle kadının karnındaki çocuğun beye mi yoksa köle birine mi ait olduğu belirtilmemektedir. Doğmamış çocuk köle sayılmakta ve beyin malıdır. Beyden olan köle kadının çocuklarının öz evlat olmaları için beyin tören yaparak bunu halka duyurması gerekmektedir ki nitekim henüz doğmamış çocuk için bu mümkün olmamakta ve bu yüzden hala köle sayılmaktadır. Köle bir anne ve babanın çocukları olması durumunda ise çocuk köle olduğu için iki şekel gümüş fiyat belirlenmiştir.

Suç ve ceza kanunları incelendiğinde dikkati çeken önemli bir husus ise davacı tarafın onayına bakılmaksızın davalının yargılanıp gerekli cezaya çarptırılmasıdır (Renger, 1977: 73). Bu davalar kamu davası mantığında bir şikâyetin oluşmasını beklemeksizin devlet mekanizması tarafından toplumun huzur ve sükûtu için açılmaktadır.

Hekimlerin tedavi ücretleri dahi tedavi edilenin hür vatandaş ya da köle olması durumunda alınan ücrette değişiklikler vardır. Bu sosyal sınıfa göre farklı ücret uygulamaları ise bu kanun maddeleri ile belirtilmektedir:

215. Madde: “Eğer bir hekim, ağır yaralı bir adamı bronz neşter ile ameliyat edip, adamın hayatını kurtarırsa (yaşatarsa) veya adamın alnını veya şakağını bronz neşterle açıp, adamı yaşatarsa 10 şekel gümüş alacaktır.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 206).

217. Madde: “Eğer köle ise, kölenin sahibi hekime 2 şekel gümüş verecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 206). Yaralının sağlığına kavuşturması durumunda uygulanan farklı ücret uygulamaları aynı şekilde yaralının ölmesi durumunda da farklı cezai işlem uygulamaları mevcuttur. Nitekim yaralı özgür adam öldüğünde hekimin

bilekleri kesilerek böylece gelecekte halk başarısız hekimin elinde ölmekten kurtarılmış olmaktadır (Driver ve Miles, 2023: 419). 216. kanun maddesi ise tedavi edilen kişi Muşkenum sınıfına mensup ise 5 şekel gümüş ödenmeli, ifadesi ile Muşkenum sınıfının özgür sınıftan düşük fakat köle sınıftan daha yüksek bir dereceye sahip olduğunu göstermektedir (Good, 1967: 949). Yaralı olan kölenin ölmesi durumunda ise;

219. Madde: “Eğer bir hekim, ağır yaralı bir muşkenum’un kölesi üzerinde bronz neşterle çalışıp, ölümüne sebep olursa köleye karşı köle ödeyecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 206).

Tedavi ile ilgili kanun maddelerinin devamında da yine belirgin bir şekilde görülmektedir ki tedavi ücretleri kişinin sosyal statüsüne bağlı olarak doğru bir orantı ile artmakta ya da azalmaktadır (Kılıç ve Erdem, 2015: 18). İlgili kanun maddeleri ise şu şekildedir:

221. Madde: “Eğer bir hekim bir adamın kırık kemiğini iyileştirir ve hasta bir damarı/adaleyi iyi ederse, yara sahibi hekime 5 şekel gümüş ödeyecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 207).

222. Madde: “Eğer muşkenum sınıfından bir kimse ise 3 şekel gümüş ödeyecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 207).

223. Madde: “Eğer bir bey kölesi ise, kölenin sahibi hekime 2 şekel gümüş ödeyecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 207).

Beylere ait köleler ve Muşkenumlar’a ait köleler üzerine farklı ücret tarifeleri ve farklı yasalar, Muşkenumlar’ın bir alt sınıftan olduğunu belirgin bir şekilde göstermektedir. Kanunlar nazarında alt sınıf olarak gösterilen Muşkenumlar’ın aynı zamanda krala bağlı ayrı bir halk sınıfı olduğunu da daha önce ifade etmiştik. Ayrıca tedavilerin zorluk seviyesine göre başarılı tedavilerde farklı ücret uygulamaları, başarısız olma durumunda ise farklı ücret uygulamaları uygulanmaktadır.

Kölelik göstergelerinden biri de köle tıraşlarının kendilerine has bir stile sahip olmasıdır. Kölelerin, berberler ile anlaşarak tıraşlarını sahibin izni olmadan yapmaları durumunda berberin bileği kesilmektedir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 207). Kölelerin kölelik ibaresi olan tıraş stillerinde farklılık yapan berberlerin bileklerinin kesilmesi ile toplumda gelecekte oluşacak olumsuz durumların önüne geçilmek istenmektedir. Tıraşın üçüncü bir kişi tarafından zorla yaptırılması durumunda ise o kişi ölüme mahkûm edilirken berber yapacağı yeminden sonra serbest bırakılmaktadır (Tosun ve Yalvaç, 1989: 207).

Bütün cezai kanun maddelerinde suça karşılık ceza hükümleri kişinin sosyal statüsüne göre farklılık göstermektedir. Kötü bir ev inşa eden ustanın hatası sonucu yıkılan evde ölen kişi ya da kişilerin ev sahibi mi yoksa evin kölesi mi olduklarına bakılarak ustaya uygulanacak ceza hükmü değişkenlik göstermektedir. Yıkılan evde evin sahibinin ölmesi durumunda mimar ölüme mahkûm edilirken ya da ev sahibinin oğlunun ölmesi durumunda kısas esas alınırken (Tosun ve Yalvaç, 1989: 208), kölenin ölmesi durumunda ise kanun maddesi bu şekildedir:

231. Madde: “Ev sahibinin kölesinin ölümüne sebep olursa ev sahibine köle yerine köle verecektir.” (Westbrook, 1985: 251).

Bir kölenin hayvan tarafından öldürülmesi durumunda da köle sahibine hak sahibi olarak bakılmaktadır. Ceza hükmü ise tekrardan ölenin sosyal statüsüne göre farklılık göstermektedir.

251. Madde: “Eğer bir adamın öküzü süsken ise (ve) bölgenin ilgilileri onu uyardıkları halde boynuzunu köreltmediyse, öküzüne sahip çıkmadıysa, o öküz bey sınıfından birini süsüp ölümüne sebep olduysa 1/2 MANA gümüş verecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 209).

252. Madde: “Ölen adamın kölesi ise 1/3 MANA gümüş verecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 209).

Ölümlerle sonuçlanan hayvan yaralamaları sonucunda para cezasının uygulandığı görülmektedir. Kısas esasının hâkim olduğu Hammurabi kanunlarında, bu gibi istem dışı gerçekleşen durumlarda kısas yerine para cezası uygun görülmektedir. Bu kanun maddeleri ile anlaşılmaktadır ki Hammurabi kanunlarında hür bir bireyin fiyat karşılığı 30 şekel gümüş iken bir kölenin bedeli ise 20 şekel gümüşdür.

278. Madde: “Eğer bir adam, bir erkek köle veya bir kadın köle satın alırsa ve ay dolmadan sarası tutarsa, satanına geri dönecek, satın alan ödediği gümüşü (geri) alacaktır.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 211). Ücret karşılığında alınan bir köle ancak bir ay içerisinde sara hastalığı nüksederse önceki sahibine iade edilmektedir. Bu kanun maddesinin, Mezopotamya topraklarında bu hastalığın çok yaygın bir şekilde olduğu ve en geç bir ay içerisinde teşhis edildiğini göstermektedir.

279. Madde: “Eğer bir adam, bir erkek köle veya bir kadın köle satın alırsa ve bir iddia olursa, onu veren (satan) o iddiayı cevaplandıracaktır.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 211).

280. Madde: “Eğer bir adam, yabancı bir memlekette (diğer) bir adamın erkek köle veya kadın kölesini satın alırsa, kendi memleketine (yaşadığı şehre) döndüğü zaman erkek kölenin veya kadın kölenin sahibi erkek kölesini veya kadın kölesini tanırsa (açıklarsa) ve bu erkek veya kadın köle (döndüğü) memleketin evladı (yerlisi) iseler (satın alan) para ödemedi, onların özgürlükleri verilecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 211).

Bu kanun maddesinin tarafımızca yorumu, bu kölelerin önceden özgür kimseler oldukları ve çeşitli nedenler dolayısıyla köle durumuna düşmüş olmalarıdır. Nitekim diğer kanun maddelerinden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda borcu karşılığında köle durumuna düşen kişilerin belli bir süre köle olarak çalışmalarından sonra tekrardan özgürlüklerini kazanabildiklerini söyleyebiliriz. Bu kanun maddesi ise muhtemelen böyle bir yol ile köle durumuna düştükten sonra sahipleri tarafından, devlet takibinden bir şekilde kurtulmaları sonucu bu insanları daha uzun bir dönem köle olarak çalışmaya zorlanan özgür insanlara tekrardan özgürlüklerini vermek amaçlıdır. Bu duruma düşen insanlar ile ilgili diğer kanun maddeleri ise bu şekildedir:

281. Madde: “Eğer başka bir memleketin evlatları (vatandaşları) iseler, satın alan ödediği parayı tanrı önünde bildirecek. Erkek veya kadın kölenin sahibi tüccara verdiği gümüşü (geri) verecek, erkek veya kadın kölesini (kölelikten) çözecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 211). Ailenin de yaşadığı toprakları bırakıp farklı bir yere göç ettikleri durumunda ise kölenin evlatları olduğunu ispatlamaları sonucunda ancak köle fiyatının tüccara ödenmesi durumunda kölenin esaretine son verilmektedir.

282. Madde: “Eğer köle efendisine “sen benim efendim değilsin” derse (efendisi) onun kölesi olduğunu ona ispat edecek ve efendisi kulağını kesecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 211). Kölenin akıl oyunu yaparak sahibini reddettiği durumların da yeteri kadar var olduğunu göstermektedir. İddianın yalan olduğu ispatlanırsa köle sert bir şekilde cezalandırılmaktadır. Yine bu kanun maddesi ile anlaşılmalıdır ki köle hırsızlığının yaşandığı bir durumda kölenin de şikâyet edebildiği merciler mevcuttur.

Hammurabi Kanunlarının 188-189 numaraları kanunlarında çirak yetiştirmeye yönelik ibareler vardır. Babil’de önemli bir ekonomik sınıf oluşturan kölelerin henüz çocukken bazı meslekleri öğrenmeleri için ustaların yanına çirak olarak verildiklerine işaret etmektedir (Mendelsohn, 1943: 26). Nitekim Babil’in son dönemlerine bakıldığında meslek sahibi kölelerin toplumda daha fazla yer edindiği görülmektedir (Mendelsohn, 1943: 26). Geç Babil döneminde artan meslek sahibi köle nüfusuna karşın saray ve tapınak gibi devletin başta gelen kurumlarında özgür zanaat sahibi insanlar çalıştırılmışlardır (Mendelsohn, 1943: 28). Babil kayıtlarında işletme sahibi olan köle kadınların kayıtları da vardır (Stol, 1995: 137). Bazı kayıtlarda sahip bira işletmesini kadın kölesine devrederken farklı kayıtlarda sahibin ev halkından biri olarak söz edilen köleler de vardır (Stol, 1995: 137). Bu dönemde kölelerin toplumda gittikçe daha önem arz eden mevkilere gelebildiklerini görmekteyiz.

4.4. Orta Asur Kanunlarında Kölelik

Hammurabi sülalesinin Babil ve çevresine hâkim olduğu M.Ö. ikinci bin yılın ilk yarısında Asur krallığı I. Şamşi-Adad önderliğinde ortaya çıkmıştır (Köroğlu, 2006: 131). Hitit ve Mitanni devletleriyle olan münasebetleri dolayısıyla siyasal alanlarını binyılın ikinci yarısında Anadolu dolaylarına değin genişletmişlerdir.

Asur kaynaklarına yönelik ilk bulgular, bugün Berlin müzesinde bulunan yazılış tarihleri I. Tiglat Pilaser dönemi olup fakat kanunların daha eski dönemlere ait olduğu düşünülen 9 tablettir (Roth, 1995: 132). Çağdaş hukuki metinler ile yapılan kıyaslamalar sonucunda üslup ve ifade bakımından kanunların M.Ö. 2450-2250 yıllarına ait olduğu düşünülmektedir (Bilgiç, 1963: 114). Bir prolog ve epiloğu olmayan kanunlar ifade tarzı bakımından Sümer ve Babil kanun maddeleri ile benzerlik göstermektedir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 15-16). Asur metinlerinde “ardu” kelimesi sahibi olmayan kişilerin mesleki durumu, saray ve bazı elit kesimlerde kullanılması dışında birçok Assurolog tarafından köleliği ifade eden genel bir terim olarak transkript edilmektedir (Tenney, 2017: 720).

4. Madde: “Eğer bir erkek köle veya kadın köle, (hür) bir adamın karısının elinden herhangi (çalınmış) bir şey kabul ederse, erkek ve kadın kölenin kulaklarını ve burnunu keseceklerdir. (Böylece) çalınmış mal ödenmiş olur (ve) adam (bu arada) karısının kulaklarını keser. Fakat karısını serbest bırakırsa, kulaklarını kesmezse, kadın ve erkek kölenin (de) kulak ve burunlarını kesmezler, çalınmış mal ödenmemiş olur.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 246).

Orta Asur Kanunları incelendiğinde kölelik ve köleler üzerine Hammurabi kanunlarına kıyas ile bakıldığında bilgi vermesi açısından eksik görülmektedir. Fakat yine de dönemin köle anlayışı hakkında önemli bilgiler

barındırmaktadır. Bu kanunlar incelendiğinde 40. madde Asur'da kadınların başlarının örtmelerinin evli ve sahipli oldukları anlamını açıkça göstermektedir (Tosun ve Yalvaç, 1989: 253). Kanunların 41. Maddesi ise köle bir kadının başörtüsünü nasıl takabileceğini açıklamaktadır.

41. Madde: “Eğer bir adam Esirtu'sunu örtmek isterse, beş veya altı arkadaşını oturtup, onların önünde onu örtecek “o benim karımdır” diyecek, o, onun karısı olacaktır. Adamların önünde örtülmeyen ve kocası “bu karımdır” demeyen esirtu, eş değildir. Esirtu'dur. Eğer adam ölürse, örtülü karısının evlatları yoksa esirtu'ların evlatları, (öz) evlattırlar ve hisselerini alacaklardır.” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 253).

Bu kanunların 44. Maddesinde ise direkt olarak köle denilmemesine rağmen borçlarından dolayı rehine konumuna düşen insanlar hakkında da bilgi vermektedir. Nitekim esir ile evlenme hususu Tevrat Kanunlarında (Yasanın Tekrarı: 21/10-13) da ele alınmıştır. Esir ile evlenme geleneğinin bazı Mezopotamya toplumlarında olduğu da açıkça görülmektedir.

44. Madde: “İster bir Asurlu erkek ister bir Asurlu kadın (belli) fiyatı kadar bir adamın evinde rehin olarak oturursa veya bütün fiyatı (karşılığı) alınmışsa, onu dövecek, saçını yolacak, kulaklarını parçalayıp, delecektir (bu hakların hepsine sahiptir).” (Tosun ve Yalvaç, 1989: 253). Böyle bir kanun maddesi ile birlikte alacaklının hakları koruma altına alınmaya çalışılmakta ve alacaklının rehineler üzerinde birtakım hakka sahip oldukları açıkça belirtilmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Kölelik ilk olarak “Yabancı Ülke adamı” anlamına gelen “LUNIT AH KUR” ideogramı ile Sümer kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere kölelik kavramının ortaya çıkması önceleri savaş esiri olarak ele geçirilen düşman ordusuna mensup askerleri tanımladığını düşünmekteyiz. Savaş esiri olarak ele geçirilen bu insanların günlük işlerde Saray ve Tapınak gibi ülkenin önemli kurumları tarafından kullanılmasından sonra dönemin insan gücüne fazlasıyla bağımlı ekonomik düzeninde kölelerin oldukça faydalı oldukları kanaatine varılmıştır. Zamanla köle sayılarında yaşanan artış ile birlikte toplumun en alt tabakasını oluşturan sosyal sınıf olan köleler üzerine Eskiçağ medeniyetlerinde kanunlar düzenlenmiştir. Toplum içerisinde giderek artan nüfuslarından dolayı kölelere yönelik suç, ceza ve ücret gibi birçok detayın kanun maddelerine de yansıtıldığını görmekteyiz. Önceleri sadece kaba iş gücü olarak kullanılan köleler zaman içerisinde ticareti yapılan önemli maddi unsur olarak görülmüşlerdir. Zaman içerisinde kabiliyetli köleler zanaat erbabı olarak yetişmeleri için ustaların yanına çırak olarak verildiklerini de görmekteyiz.

Köleler büyük çoğunluk tarafından maddi bir unsur olarak görülmektedir de onların evlenme, ücretlerini ödemeleri karşılığında özgür kalma gibi önemli hakları vardır. Bazı medeniyetlerde toplumun en alt tabakasını oluşturmalarına rağmen kölelerin de sahiplerinin dâhil olduğu sosyal sınıfa bağlı olarak kendi aralarında da bir sınıfsal ayrımın olduğu görülmektedir. Bazı kanunnameler özel olarak Saray ve Muşkenum kölelerine yönelik hazırlanması da bu duruma açıklık getirmektedir.

Kanun maddeleri genel olarak köle ücretleri, kölelerin de dâhil oldukları kavgalar, köle hırsızlığı ve kölelerin dâhil oldukları hırsızlıklar, kölelerin sahiplerine karşı olan tutumları gibi çok geniş bir yelpazede düzenlenmiştir. Köleler genel itibarı ile Eskiçağ medeniyetlerine ait kanunnamelerde altın ve gümüş gibi değerli maddi unsurlardan sonra sıralanarak maddi değerlerine dikkat çekilmiştir. En değerli köleler saray ve tapınağa ait olmakla birlikte toplumun büyük kesimi tarafından kölelerin kullanıldıklarını görmekteyiz. Köleliğe yönelik kanun maddelerine bakıldığında dikkati çeken bir diğer husus ise kölelerin kendi çocuklarını hür insanların çocukları ile değiştirmeleridir. Bazı kölelerin çocuklarının daha iyi bir hayat yaşamaları için yeni doğum yapmış asil soylu hür insanların çocukları ile değiştirebildiklerini gösteren ve bu duruma önlem olarak hazırlanan kanun maddeleri mevcuttur.

Kölelerin kaçırılmasına yönelik hazırlanan kanun maddelerine bakıldığında birçok Eskiçağ Medeniyeti bu suçun karşılığı olarak önemli bir maddi ceza uygulamıştır. Fakat Babil'de bu durum karşısında alınan önlemler daha sert olmuştur. Babil'de kölelerin kaçırılmalarının karşılığı olarak ölüm cezasına çarptırılma olduğunu görmekteyiz. Tevrat yasalarına bakıldığında bu durum karşısında biraz daha yumuşak tedbirlerin alındığı görülmektedir. Bunun en büyük nedeni olarak Tevrat yazarlarının, İsrail oğullarının Mısır'dan köle olarak kaçtıklarını unutmamaları olduğu düşüncesi genel kanı olarak kabul görmektedir.

Diğer medeniyetlerin köle anlayışları birbirlerine benzerken Tevrat'ın köle anlayışı iki farklı bakış açısına sahiptir. Tevrat'ın kölelere yönelik hükümleri köleleri iki farklı sınıf formunda ayırarak hazırlanmıştır. İbrani kölelere yönelik hazırlanan kanun maddeleri oldukça insancıl ve ayrıcalıklı iken İbrani olmayan kölelere

yönelik hazırlanan kanun maddeleri ise nispeten daha sert bir nitelik taşımaktadır. İbranelerin köle durumuna düşmelerinin birkaç nedeni vardır. İbrani biri ödeyemediği borçlar, ekonomik nedenlerden dolayı kendini ya da aile fertlerinden birini rehine köle olarak bırakması ya da hırsızlık gibi birkaç nedenden ötürü köle durumuna düşebilmektedir. Köle durumuna düşen İbrani köleler kefaletleri ödenmek suretiyle bir akrabası tarafından özgürlüğünü kazanabilmektedir. Borcunu ödeyemeyen bir İbrani köle ise anca yedinci yılını bekleyip azat olabilmektedir. İsrail oğulları maddi değer taşıyan ürünlerini saydıklarında altın ve gümüşten sonra sığırdan hemen önce kölelere yer vermektedirler. Bu bakımdan bakıldığında İbrani olmayan köleler İsrail oğulları için önemli bir maddi varlık unsuru olarak görülmektedir.

Sara'nın çocuk doğurmadığı için Hacer'i, eşi İbrahim'e çocuk doğurması için cariyeye olarak alması ise cariyelerin İsrail toplumunda çocuk doğurmaları için ikinci eş olarak alındıklarının en somut örneklerindedir. Nitekim Hacer'den doğan İsmail, baba mirasından faydalanamaması karşılığında özgürlüğünü alması ya da bir cariyeye olan Hacer'in evin hanımı olan Sara'ya karşı davranışlarının saygısızlaşması sonucunda İbrahim'in onayı ile Hacer, Sara tarafından sert muamelelere maruz kalmış ve kaçmak zorunda kalmıştır. Her iki medeniyette de çocuk doğuran cariyeye diğer kölelere nazaran daha önemli bir konuma sahip olmuş ve alınıp satılmamış fakat hatalarına karşılık olarak cezalandırılmışlardır. Benzer uygulamaların bazı Eskiçağ medeniyetleri için de geçerli olduğunu yukarıda görmüştük. Kölelik ile ilgili bazı uygulamaların benzerlik göstermesi medeniyetler arası kültürel etkileşimin bir sonucu ya da Tevrat yazarlarının dönemin tarihi ve kültürel değerlerine hâkim oldukları ve onlardan etkilendiklerinin göstergesi olarak yorumlanabilmektedir.

Kaynaklar

- Akkuş, S. (2007). Eski Ön Asya Toplumunda Kölelik Müessesesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Arslantaş, Y. Septioğlu, R. K. (2016). Çivi Yazılı Hukuki Belgelere Göre Mezopotamya'da Kadın". *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 1-41.
- Bailkey, N. (1967). Early Mesopotamian Constitutional Development. *The American Historical Review*, 1211-1236.
- Bilgiç, E. (1947). Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları. *BELLETTEN*, 571-602.
- Bilgiç, E. (1963). Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 103-119.
- Bozkurt, G. (1981). Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65-103.
- Dinçer, M. (2017). Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde "Borç Köleliği" Olgusu. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21-40.
- Dinçol, B. (2003). *Eski Önasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Driver, G. R. Miles, J. C. (2023). The Babylonian Laws C. I-II. Elazığ, Merkez, Türkiye. <https://archive.org/details/babylonianlaws0000hamm/page/n7/mode/2up?view=theater> adresinden alındı
- Fensham, F. C. (1962). Widow, Orphan, and the Poor in Ancient Near Eastern Legal and Wisdom Literature. *Journal of Near Eastern Studies*, 129-139.
- Finkelstein, J. J. (1968/1969). The Laws of Ur-Nammu. *ASOR*, 66-82.
- Gnuse, R. K. (2015). Freedom for the Oppressed Debt-slaves. R. K. Gnuse içinde, *Trajectories of Justice (What the Bible Says about Slaves, Women, and Homosexuality)* (s. 43-63). The Lutterworth Press.
- Goetze, A. (1951-1952). *The Laws of Eshnunna*. New Haven: The American Schools of Oriental Research.
- Good, E. M. (1967). Capital Punishment and Its Alternatives in Ancient Near Eastern Law. *Stanford Law Review*, 947-977.
- Gunkel, H. (2009). *Israel and Babylon (The Babylonian Influence on Israelite Religion)*. [www.jstor.org: https://www.jstor.org/stable/j.ctt1cgf7gp.9](https://www.jstor.org/stable/j.ctt1cgf7gp.9) adresinden alındı
- Heger, P. (2005). Source of Law in the Biblical and Mesopotamian Law Collections. *Biblica*, 324-342.
- Karauğuz, G. (2018). *Hitit Yasaları*. konya: Çizgi Kitabevi.
- Kaynak, M. (2007). *Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'dan Gözlemler*. İstanbul: Yay Matbaacılık.
- Kılıç, Y. Erdem, F. (2015). Eski Mezopotamya Hukûk'nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1-30.
- Kınal, F. (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*. Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Yayını.
- Kıtabı Mukaddes Şirketi. (2008). *Tevrat, Kutsal Kitap (Eski Ahit)*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Landsberger, B. (1939). Die Serie ana ittišu. *Journal of the American Oriental Society*, 265-271.

- Langdon, S. (1920). The Sumerian Law Code Compared with the Code of Hammurabi. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 489-515.
- Lemche, N. P. (1976). The Manumission of Slaves: The Fallow Year, the Sabbatical Year, the Jubel Year. *Brill*, 38-59.
- Lerner, G. (1986). The Origin of Prostitution in Ancient Mesopotamia. *Signs*, Winter, 236-254.
- Mendelsohn, I. (1935). The Conditional Sale into Slavery of Free-Born Daughters in Nuzi and the Law of Ex. 21.: *Journal of the American Oriental Society*, 190-195.
- Mendelsohn, I. (1943). Free Artisans and Slaves in Mesopotamia. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 25-29.
- Mendelsohn, I. (1948). The Family in the Ancient Near East. *The Biblical Archaeologist*, 24-40.
- Mendelsohn, I. (1954). The Disinheritance of Jephthah in the Light of Paragraph 27 of the Lipit-Ishtar Code. *Israel Exploration Journal*, 116-119.
- Mendelsohn, I. (1955). On Slavery in Alalakh. *Israel Exploration Journal*, 65-72.
- Reid, J. N. (2017). The Children Slaves in Early Mesopotamian Laws and Edict. *Presses Universitaires de France*, 9-23.
- Renger, J. (1977). Wrongdoing and Its Sanctions: On "Criminal" and "Civil" Law in the Old Babylonian. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 65-77.
- Roth, M. T. (1995). *Law Colletions from Mesopotamia an Asia Minor*. Atlanta, Georgia: Scholars Press.
- Roth, M. T. (2013). On mār awīlim in the Old Babylonian Law Collections. *Journal of Near Eastern Studies*, 267-272.
- Sayce, A. H. (1904). The Legal Code of Babylonia. *The American Journal of Theology*, 256-266.
- Scholz, S. (2017). "Back Then It Was Legal": The Epistemological Imbalance in Readings of Biblical and Ancient Near Eastern Rape Legislation. S. Scholz içinde, *The Bible as Political Artifact* (s. 93-122). 1517 Media; Fortress Press.
- Spek, R. J. (1990). Slavery in Babylonia. From Nabopolassar to Alexander the Great (626-331BC). *Kitap inceleme, M. A. Dandamaev, Slavery in Babylonia. From Nabopolassar to Alexander the Great (626-331BC)*, 247-252. BRILL.
- Steele, F. R. (1948). The Code Of Lipit-Isthar. *American Journal of Archaeology*, 425-450.
- Stol, M. (1995). Women in Mesopotamia. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 123-144.
- Tenney, J. S. (2017). Babylonian Populations, Servility, and Cuneiform Records. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 715-787.
- Tosun, M. (1973). Sümer, Babil ve Assur'lularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler. *BELLETTEN*, 37(148), 557-582.
- Tosun, M. Yalvaç K. (1989). *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Üzüm, H. (2013). Tanah ve Talmut'ta Kölelik. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 163-182.
- Vincent, G. E. (1904). The Laws of Hammurabi. *American Journal of Sociology*, 737-754.
- Westbrook, R. (1985). Biblical and Cuneiform Law Codes . *Revue Biblique*, 247-264.
- Yaron, R. (1988). *The Laws of Eshnunna*. Jarusalem: The Magnes Press.
- Yılmaz, C. A. Yılmaz, H. (2018). Hammurabi Ur-Nammu ve Hitit Kanunlarında "Kadın" Üzerine Mukayeseli Bir Bakış. D. A. Prof. Dr. Rahmi Doğanay içinde, *Rifat Özdemir'e Armağan* (s. 34-49). İstanbul: Hiper yayın.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
